

जैनचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-भासीलालजी-महाराज-
विरचितया समपार्यबोधिन्वाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषा-अनुवादसहितम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(द्वितीयो भागः)

निर्वाणकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनगमनिष्णात-प्रियन्वाख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

श्रेष्ठिभी जयन्तीलालजी प्रथमधातोः स्वरणार्थं
मुन्वाधुर्पा निवसतस्तत्पिवा जयन्तीलाल हरिकाल तवेरी,
सत्यदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० ज्ये० स्वा० जैनशास्त्रोद्धारसमितिसंमूलाः
श्रेष्ठिभी-शान्तीलाल-मन्मथदासमार्-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः

वर्ष १९०५

द्वितीया-संस्करणं

१९२५

तृतीया-संस्करणं

२०२५

चौथी-संस्करणं

१९७०

मूल्यम्-रु० २५-००

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया समयार्थबोधिण्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(तृतीयो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

श्रेष्ठिश्री जयन्तीलालम्भज सुधीरभ्रातोः स्मरणार्थं
मुम्पापुर्यानिवसतस्तत्पिता जयन्तीलाल हरिलाल झवेरी,
तत्प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	धीर-संघत्	चिक्रम-संघत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४२६	२०२६	१९७०

मूल्यम्-रु० २५-०-०

भजवानुं ठेकाळु :
 श्री अ. बा. स्वे. स्थानकेवासी
 जैनशास्त्रोद्धार समिति,
 ठे. गरेडिया कुवा रोड,
 राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :
 Shri Akhil Bharat S. S.
 Jain Shastroddhara Samiti,
 Garedia Kuva Road, RAJKOT,
 (Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञा,
 जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
 उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
 कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
 जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
 जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
 है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

भूख्यः ३. २५=००

प्रथम आवृत्ति प्रत १२००
 वीर संवत् २४६६
 विक्रम संवत् २०२६
 छत्तवीसन १६७०

: मुद्रक :
 भबिलाल छगनदास शाह
 नवप्रभात प्रिन्टिंग प्रेस,
 बीकानेर रोड, अमरावती.

श्री सूत्रकृताङ्गसूत्र भाग तीसरे की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमांक	विषय	पृष्ठ
	प्र० श्रु० नववां अध्ययन	
१	धर्मके स्वरूपका निरूपण	१-८४
	दसवां अध्ययन	
२	समाधिके स्वरूपका निरूपण	८५-१५८
	ग्यारहवां अध्ययन	
३	मोक्षके स्वरूपका निरूपण	१५९-२३७
	बारहवां अध्ययन	
४	समवसरण के स्वरूपका निरूपण	२३८-३१५
	तेरहवां अध्ययन	
५	याथातथ्य का निरूपण	३१६-३८९
	चौदहवां अध्ययन	
६	ग्रंथ के स्वरूपका निरूपण	३९०-४८२
	पन्द्रहवां अध्ययन	
७	आदानीय स्वरूपका निरूपण	४८३-५६०
	सोढहवां अध्ययन	
८	विधिविषेधका निरूपण	५६१-५८४

॥ समाप्त ॥

સ્વર્ગસ્થ શ્રી સુધીરભાઈની જીવનઝરમર

સ્વર્ગસ્થ શ્રી સુધીરભાઈનો જન્મ સંવત્ ૨૦૦૭ ના માગશર સુદી ૭ તા. ૧૫ મી દીસેઝર સને ૧૯૫૦ને શુક્રવારે થયેલ હતો. તેઓશ્રીના પિતાશ્રીનું નામ શ્રી. જયંતીલાલ હરીલાલભાઈ ઝવેરી છે, તેઓશ્રી પાલનપુરના વતની છે ને હાલમાં સુબાઈમાં ઝવેરાતનેા ધધી કરે છે. જયંતીલાલભાઈને બે પુત્ર રત્નેા હતા, એક સ્વ સુધીરભાઈ ને બીજા શ્રી મનોજભાઈ તે પૈકી સુધીરભાઈ સ્વ. થવાથી હવે તેઓશ્રીને એક જ પુત્ર રત્ન છે.

સ્વ. સુધીરભાઈએ મેટ્રિક પાસ કરી કોલેજમાં સારો ટાઈમ અભ્યાસ કર્યો હતો. કોલેજનો અભ્યાસ જરૂર પુરતો કરી, તેમણે પિતાશ્રીના ઝવેરાતના ધંધામાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તેઓશ્રી ધંધાથેા પાસ કરીને નવસારી રહેતા હતા. ફક્ત બેઝ વર્ષમાં તેઓશ્રીએ ધંધામાં ખૂબ સારી પ્રગતિ કરી હતી.

સ્વ. શ્રી સુધીરભાઈ સ્વભાવે ખૂબ હસમુખાને શાન્ત સ્વભાવે હતા. તેઓ તેમની મીલનસાર પ્રકૃતિને લીધે જેના તેના સંબંધમાં આવતા તેઓનાં દીલ સહેલાઈથી જીતી લેતા.

એક દીવસ નવસારીથી થોડેક દૂર મોટરમાં ફરવા ગયેલા ને ઉત્તરાટ ગામે રસ્તામાં મોટર એકસીડન્ટ થતાં તેઓ બેભાન થઈ ગયા હતા. તેઓ સહેજ જાનમાં આવતાં માંદગીમાં પણ નવકાર મંત્રનુંજ સ્મરણ કરતા હતા. પંચ પરમેશ્વરનું નામ દેતા હતાં, તેઓશ્રીનું જાન ગયું તે ફરીથી આવ્યું જ નહિ, ને ધાર્મિક ભાવનાથી દેહ છોડ્યો.

મોટર એકસીડન્ટ થયો ત્યારે તેમનાં માતા પિતા પાલનપુર હતાં ને પાલનપુરથી તેઓ બન્ને આવ્યા ત્યારે પણ ભાઈ સુધીરભાઈ બેભાન અવસ્થામાં જ હતા.

સ્વ. સુધીરભાઈને તેમના અંતીમ કાળે તેઓશ્રીના માતા પિતા સાથે વાત ચીતનો લાભ નજ મળ્યો, તેનું દુઃખ હજી પણ તેઓને ખૂંચે છે, પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા, સ્વ. સુધીરભાઈના પવિત્ર આત્માને પરમ શાન્તિ આપે એજ અભ્યર્થના.

ૐ

શાન્તિ:

શાન્તિ:

સ્વર્ગસ્થ સુધીરભાઈ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબાઈ

જન્મ :
૧૫-૧૨-૧૯૫૦

સ્વર્ગવાસ :
૨૭-૫-૧૯૯૮

આવમુરજીશ્રીઓ

શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામળભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

શેઠશ્રી શામળભાઈ શામળભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા. જોહરી
ઉમેલા સુપુત્ર ચિ. મહેતાઅચંદજી સા.
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયતા)

આધ્યમુરખીશ્રીઓ

શ્રી વ્રજલાલ દુલ્લલ પારેખ
રાજકોટ.

કેશરી હરગોવિંદ નેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી બિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. દુષિયા
તથા શેઠશ્રી નેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવજીલાલ
બારસી

સ્વ. શ્રીમાન શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

આવમુરખખીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ્ર કાલીદાસ વારિયા
ભાણુવડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

श्री विनायकभार वीराष्टी

શ્રી જીવિંગભાઈ પાટીલાભાઈ
અમદાવાદ

स्व. शैश्री आत्माराम भाण्डुलाल
अमदावाद

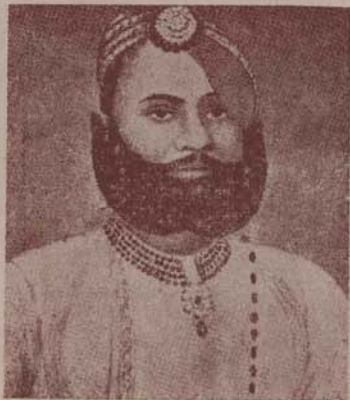
આવમુરખીશ્રીઓ

પટેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ. સાણુદ (જી. અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરશંદભાઈ આંરવિયા

શહાજી શ્રી મોડીલાલજી ગલુન્ડિયા

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

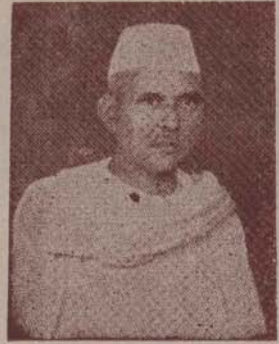

શ્રીમાન શેઠ સા. શ્રી કાનુગા ધિગડમલજી સાવ

આવમુરજીશ્રીઓ

સ્વ. શ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

સ્વ. શ્રી તારાચંદજી સાહેબ મેલડા
મદ્રાસ.

શ્રીમાન્ શ્રી સા. ચીમનલાલજી સા.
કૃપમ્ભચંદજી સા. અજીતવાલે (સપરિવાર)

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૧ આબુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૪ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

શ્રીમાન્ સેઠશ્રી
શ્રીમરાજજી સા. ચોરડિયા

॥ श्री चीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री पासीलालत्रतिविरचितया
समयार्थवोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्रीसूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(तृतीयो भागः)

॥ अथ नवमं धर्माध्ययनं प्रारभ्यते ॥

गतमष्टममध्ययनम् । साम्प्रतं नवमप्रारभ्यते । तत्राष्टमे बालपण्डितभेदाद्
द्विविधं वीर्यं प्रज्ञप्तम् । तत्र सावयकर्मणोऽनुष्ठानविषयकः प्रयत्नविशेषो बालवी-
र्यम्, धर्मं प्रति क्रियमाणः प्रयत्नः पण्डितवीर्यम् । इति नवमं धर्माध्ययनमाह-
'कथरे धम्मे' इत्यादि ।

मूलम्—कथरे धम्मे अक्खाए माहणेणं मईमया ।

अंजुं धम्मं जंहा तंखं जिणाणं तं सुणेहं मे ॥१॥

छाया—कथरो धर्म आख्यातो माहनेन मतिमता ।

कजुं धर्मं यायातथ्यं जिनानां तं शृणुत मे ॥१॥

॥ नौवां धर्माध्ययनं ॥

आठवां अध्ययन पूर्ण हुआ, अब नवम अध्ययन आरम्भ किया जाता है । आठवें अध्ययन में बालवीर्य और पण्डितवीर्य के भेद से दो प्रकार का वीर्य कहा गया है । सावय कर्म के लिए किया जाने वाला प्रयत्न बालवीर्य और धर्मके लिए किया जानेवाला प्रयत्न पण्डितवीर्य कहा गया है । अतः अब नौवां धर्म विषयक अध्ययन कहते हैं—
'कथरे धम्मे' इत्यादि ।

नवमा अध्ययननो प्रारंभ—

आठमं अध्ययन पुरं श्रुत्वा हवे नवमा अध्ययननो प्रारंभ करवाभा आवे
छे. आठमा अध्ययनमां आलवीर्यं अने पण्डित वीर्यंता लेदथी जे प्रकाशुं
वीर्यं कहेवाभा आवेल छे, सावय किया माटे करवाभा आवेल प्रयत्न आलवीर्य,
अने धर्म माटे करवाभा आपनार प्रयत्न पण्डितवीर्य कहेवाय छे तेथी हवे
नवमं धर्म संजधी अध्ययन कहेवाभा आवे छे. 'कथरे धम्मे' इत्यादि

અન્વયાર્થ:—(મર્દમયા) મતિમતા-ઉત્પન્નકેવલજ્ઞાનેન (માહજેણ) માહનેન-માહનમાહન દ્રશ્યુપદેશદાયિના ભગવતા મહાવીરેણ (કયરે ધમ્મે અક્લાણ) કતર:-કિંબૂતો ધર્મ:-દુર્ગતિગમનોદ્ધરણલક્ષણ:, આરુપાત:-મતિપાદિત: (જિણાણં) જિનાનામ્-રાગદ્વેષજયિનામ્ (તં અંજુ ધમ્મં) તમ્ ક્કજુ-માયાપ્રપંચરહિતસ્વાત્સરલં ધર્મમ્ (જહાતચ્ચં) યાયાતથ્થયં-યથાતસ્થિતમ્ (મે સુણેહ) મે-મમ કથયતઃ શૃણુત યુષમિતિ ॥૧॥

ટીકા—જમ્બૂસ્વામી સુધર્માસ્વામિનં પૃચ્છતિ-‘મર્દમયા’ મતિમતા-મનુષ્યે અવગચ્છતિ કાલત્રયોપેતં જગત્ત્રયં ચયા સા મતિઃ કેવલજ્ઞાનારુપા, સા વિદ્યતે

શબ્દાર્થ—‘મર્દમયા-મતિમતા’ કેવલજ્ઞાન વાળે ‘માહજેણ-માહ-નેન’ જીવો કોન મારનેકા ઉપદેશ દેને વાળે ‘ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને ‘કયરે ધમ્મે અક્લાણ-કતર: ધર્મ આરુપાત:’ કૌનસા ધર્મ વતાયા હૈ ‘જિણાણં-જિનાનાં’ રાગદ્વેષ કો જીતને વાળે જિનશરોં કે ‘તં અંજુ ધમ્મં -તમ્ ક્કજુ ધર્મમ્’ ઉસ સરલ ધર્મકો ‘જહાતચ્ચં-યાયાતથ્થયમ્’ યથાર્થ રૂપસે ‘મે સુણેહ-મે શૃણુત’ મેરેસે સુનો ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન્ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાની માહન-કિસી મી પ્રાણીકો મત માર એસા ઉપદેશક ભગવાન્ મહાવીરને કિસ પ્રકાર કા ધર્મ કહા હૈ ? ચીતરાગોં કે ઉસ માયા પ્રપંચ સે રહિત ધર્મકો યથાવસ્થિત રૂપસે મેં કહતા હું તુમ લોગ સુનો ॥૧॥

ટીકાર્થ—જમ્બૂ સ્વામી સુધર્માસ્વામી સં પૂછતે હૈ-તીનોં કાલોં સે યુક્ત તીનોં લોકોંકે સ્વરૂપકો જિસકે દ્વારા જાને જાતે હૈં ઉસ કેવલજ્ઞાન

શબ્દાર્થ—‘મર્દમયા-મતિમતા’ કેવળ જ્ઞાનવાળા ‘માહજેણ-માહનેન’ જીવોને ન મારવાનો ઉપદેશ આપવા વાળા ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ ‘કયરે ધમ્મે અક્લાણ-કતર: ધર્મ; આરુપાત:’ કયો ધર્મ બતાવેલ છે. ‘જિણાણં-જિનાનાં’ રાગદ્વેષને છૂટવાવાળા છુનવરોદ્ધારા ઉપદિષ્ઠ ‘તં અંજુ ધમ્મં-તત્ત્વં ક્કજુ ધર્મમ્’ એ સરલ ધર્મને ‘જહાતચ્ચં-યાયાતથ્થયં’ યથાર્થ રૂપથી ‘મે સુણેહ-મે શૃણુત’ મારી પાસેથી સાંભળો ॥૧॥

અન્વયાર્થ—બુદ્ધિમાન્ અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાની માહન-કોઇ પણ પ્રાણીને ન મારો એ રીતના ઉપદેશક ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ કેવા પ્રકારના ધર્મને ઉપદેશ આપેલ છે ? ચીતરાગોના તે માયા પ્રપંચથી રહિત ધર્મના સ્વરૂપને યથાવસ્થિત રૂપથી કહું છું તે તમે સાંભળો ॥૧॥

ટીકાર્થ—જમ્બૂ સ્વામી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે, કે-ત્રણે કાળ વાળા ત્રણે લોકોં સ્વરૂપ બેનાથી જાણવામાં આવે, તે કેવળજ્ઞાનને મતિ કહેવાય છે,

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩

યસ્ય સ મતિમાન તેન, ઉત્પન્નકેવલજ્ઞાનેન 'માહણેન' માહનેન-મા પાણિની વ્યાપાદય, इत्थं वाक्प्रवृत्तिः शिष्येषु यस्याऽसौ माहनः । माहन माहन एतादृशं वाक्प्रयोक्ता भगवान् तीर्थं करो महावीरस्वामी तेन माहनेन उत्पन्नकेवलज्ञान-वता 'कपरे' कतरः 'धम्म' धर्मः-दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् धारयति-शुभस्थाने धत्ते इति धर्मः 'अक्खाण' आरूपाता-प्रतिपादितः १, सुधર્मस्वामी माह-'जिणानं' जिनानाम्-जयन्ति मोहनीयान्तरायाख्यान् घनघातिकर्मचतुष्टयरूपशत्रून् ये ते जिनास्तेषां जिनानां सम्बन्धि धर्मम् 'ते-धम्मं' तं धर्मम्, कथं भूतं धर्मं तत्राह-'अंजु' कज्जु-मायाशूलवरहिततया सरलम्, 'जहातच्च' याथातथ्यं-यथावस्थितम्, एतादृशं धर्मं मया केवलमुवाच્छुतं तथैव वदतो मे-मम-मत्सकाशात् यूयम् 'सुणेह' श्रुत, यथाऽन्यदीपशास्त्रकारै र्मायाप्रधानो धर्मः मतिपादितः न तथा को मति कहते हैं। वह मति जिसे प्राप्त हो वह मतिमान् अर्थात् केवल ज्ञानी। किसी प्राणीका हनन मत करो' इस प्रकार का जो उपदेश करता है, वह माहन कहलाता है। भगवान् महावीर 'माहन' मा हन' अर्थात् मत मारो, किसी जीवको मत मारो, इस प्रकारका वचन प्रयोग करते थे, अतएव वे माहन कहे गये हैं। ऐसे मतिमान् माहनने किस प्रकार का धर्म कहा है ? यह जम्बू स्वामी का प्रश्न है।

उत्तर में सुधर्मा स्वामी कहते हैं-चार घनघाति कर्मों रूप शत्रुओं को जीतने वाले जिनेश्वरों के उस धर्मको, जो मायाशूल से रहित होने के कारण सरल है, मैं यथार्थ रूप से कहूंगा-जैसा मैंने केवलज्ञानी भगवान् महावीर से सुना है, वैसा ही मैं कहूंगा। वह सुझसे सुनो। अभि-

તે મતિ જેને પ્રાપ્ત થાય તે મતિમાન અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાની કહેવાય છે. કેઈ પણ પ્રાણીનું હનન (હિંસા) ન કરો' આ પ્રકારનો જેઓ ઉપદેશ આપે છે, તેઓ માહન કહેવાય છે, ભગવાન મહાવીર સ્વામી 'માહન' 'માહન' અર્થાત્ કેઈ પણ પ્રાણીને ન મારો ન મારો આવા પ્રકારનો વચન પ્રયોગ કરતા હતા તેથી તેઓને 'માહન કહેવામાં આવે છે. એવા મતિ શાળી 'માહને' કેવા પ્રકારનો ઉપદેશ-ધર્મ દહો છે ? આ પ્રશ્નને જમ્બૂ સ્વામીને પ્રશ્ન છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે-ચાર પ્રકારના ઘનઘાતિ કર્મો રૂપ શત્રુઓને જીતવાવાળા જીનેન્દ્ર દેવોના તે ધર્મને કે જે માયારૂપી શત્રુ વિનાનો, હોવાના કારણથી સરળ છે તે હું યથાર્થ રૂપે કહીશ. તે તમે મારી પાંસે સાંકળો. મેં જે પ્રશ્નને કેવલી ભગવન મહાવીર સ્વામી પાંસેથી સાંકળેલ છે, એજ પ્રશ્નને હું તમેને કહીશ. કહેવાનો હેતુ

મગવતાઽકુચ્ચિમચિત્રેણ ધર્મઃ પ્રતિપાદિતઃ, સર્વેષ્વયં જિનોદિતો ધર્મઃ શ્રેષ્ઠઃ ।
તદુક્તમ્—‘પ્રધાનં સર્વધર્માણાં જૈનં જયતિ શાસનમ્’ ઇતિ ।

જમ્બૂસ્વામિના—ગુરો ! મગવતા તીર્થંકરેણ કોદશો ધર્મઃ કથિતો યદ્વિષયક-
પ્રયત્નઃ પશ્ચિતવીર્યં ઇતિ મગવતા પ્રતિપાદિત ઇતિ પરિપૂર્યઃ માહ—સુધર્માસ્વામી
મોઃ મોઃ ! અતિસરલં માયાચિરદિતં તીર્થંકરો ધર્મં મોનાચ, તપહં મોઽગ્નિતકૈતથં
મગ્નઃ પ્રતિપાદયામિ શ્રુત્વાઽવધારયત તદનુકૂલંવાઽઽચરણં ચરત ઇતિ ભાનાર્થઃ ॥૧॥

પ્રાગ્ યદ્દ હૈ કિ દૂસરેં શાસ્ત્રકારોં ને જિસ પ્રકારકા માયા પ્રધાન ધર્મ
કહા હૈ, સહજ હિતકર તીર્થંકર મગવાન્ ને વૈસા નહીં કહા । જિન
પ્રણીત ધર્મ સમી ધર્મોં મેં શ્રેષ્ઠ હૈ । કહા હૈ—‘પ્રધાનં સર્વ ધર્માણાં જૈનં
જયતિ શાસનમ્’ ઇતિ ।

‘સમસ્ત ધર્મોં’ મેં પ્રધાન જિન ધર્મ જય શાલી હૈ ।’ કયોંકિ વહ
ધર્મ સબ જીવોં કી દયા કરો એસા ઉપદેશ દેને ચાલા હૈ ।

માવ યદ્દ હૈ—જમ્બૂ સ્વામીને પૂછા કિ ગુરુદેવ મગવાન્ તીર્થંકર ને
કિસ પ્રકાર કા ધર્મ કહા હૈ, જિસકે નિમિત્ત કિયા જાને ચાલા પ્રયત્ન
પશ્ચિતવીર્ય કહલાતા હૈ ? હસ પ્રકાર પ્રશ્ન કરને પર સુધર્મા સ્વામીને
ઉત્તર દિયા હૈ શિષ્ય ! તીર્થંકરને અત્યંત સરલ નિષ્કપટ સર્વ જીવ
રક્ષક ધર્મ કહા હૈ । મેં વહ ધર્મ તુમ્હેં કહતા હૂં । ઉસે સુનો, સમજો
ઔર ઉસી કે અનુકૂલ આચરણ કરો ॥૧॥

એ છે કે—અન્ય શાસ્ત્રકારેએ જે રીતનો માયા પ્રધાન ધર્મ કહેલ છે. તે
પ્રમાણે સદાજ હિતકર તીર્થંકર ભગવાને કહેલ નથી. એન પ્રાણીત ધર્મ દરેક
ધર્મો કરતાં ઉત્તમ છે. કહ્યું પણ છે કે—‘પ્રધાનં સર્વધર્માણાં જૈનં જયતિ શાસ્-
ત્રમ્’ ઇતિ સઘળા ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ એન ધર્મ જયશાલી છે. કેમકે તે ધર્મમાં
સઘળા જીવોની દયા કરે એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપેલ છે.

ભાવ એ છે કે—જમ્બૂ સ્વામીએ પૂછ્યું કે હે ગુરુદેવ ભગવાન તીર્થંકરે
કેના પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે ? જે માટે કરવામાં આવેલ પ્રયત્ન
પશ્ચિતવીર્ય કહેવાય છે, આ રીતે પ્રશ્ન કરવામાં આવતાં સુધર્મા-સ્વામીએ
ઉત્તર આપ્યો કે હે શિષ્ય ! ભગવાન તીર્થંકરે અત્યંત સરળ નિષ્કપટ,
સર્વ જીવોની રક્ષા કરવા વળા ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે, તે ધર્મ હું
તમેને કહું છું તે તમા સાંભળો, સમજો, અને તેમાં કહ્યા પ્રમાણે આચ-
રણ કરો. ॥૧॥

સમયાર્થેવોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૬

મૂલમ્—માહુણા સ્વત્તિયા વેસ્સા ચંડાલા અદુ વોક્કસા ।

એસિયા વેસિયા સુદા જે યે આરંભણિસ્સિયા ॥૨॥

છાયા—બ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિયા વૈશ્યા ચાળ્ડાલા અથ વોક્કસાઃ ।

એવિકાઃ વૈશિકાઃ શૂદ્રા યે ચારમ્મનિઃશ્રિતાઃ ॥૨॥

અન્વયાર્થઃ—(માહુણા સ્વત્તિયા વેસ્સા) બ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિયા વૈશ્યાઃ (ચંડાલા અદુ વોક્કસા) ચાળ્ડાલા અથ વોક્કસાઃ—પ્રવાન્તરજાતીયાઃ (એસિયા વેસિયા સુદા) એવિકાઃ, એવિતું શીલં યેપાં તે મૃગલુબ્ધકાઃ હસ્તિતાપસાથ વૈશિકાઃ—અન્યવેષ-ધારિણઃ તથા શૂદ્રાઃ તન્તુવાયાદયઃ (જે ય આરંભણિસ્સિયા) યે ચારમ્મનિઃશ્રિતાઃ યન્નવોડનાદિમિરાજીવિકાકારિણઃ ॥૨॥

‘માહુણા સ્વત્તિયા વેસ્સા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘માહુણા સ્વત્તિયા વેસ્સા-બ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિયાઃ વૈશ્યાઃ’ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય ઓર વૈશ્ય ‘ચંડાલા અદુ વોક્કસા-ચાળ્ડાલાઃ અથ વોક્કસાઃ’ ચાળ્ડાલ ઓર વોક્કસ ‘એસિયા વેસિયા સુદા-એવિકાઃ વૈશિકાઃ શૂદ્રાઃ’ એવિક વૈશિક ઓર શૂદ્ર ‘જે ય આરંભ નિસ્સિયા-યે ચારંમનિઃશ્રિતાઃ’ ઓર જો આરમ્મ મેં આસક્ત રહને વાલે પ્રાણી હૈ વે દુઃસ્વરૂપ આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કો છોડને વાલે નહીં હૈ ॥૨॥

અન્વયાર્થ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચાળ્ડાલ અથવા વુક્કસ (અવાન્તર જાતીય) એવિક (શિકારી ઓર હસ્તિતાપસ) વૈશિક (વેશ ધારણ કરને વાળા) ઓર શૂદ્ર તથા અન્ય જો મી આરંભ કરને વાલે હૈ (વે સ્વ ઘેર વહાને વાલે હૈ) ॥૨॥

‘માહુણા સ્વત્તિયા વેસ્સા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘માહુણા સ્વત્તિયા વેસ્સા-બ્રાહ્મણાઃ ક્ષત્રિયાઃ વૈશ્યાઃ’ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય ‘ચંડાલા અદુ વોક્કસાઃ’ ચાંડાલ અને વોક્કસ ‘એસિયા વેસિયા સુદાઃ-એવિકાઃ વૈશિકાઃ શૂદ્રાઃ’ એવિક વૈશિક અને શૂદ્ર ‘જે ય આરંભણિસ્સિયા-યે ચારંમનિઃશ્રિતાઃ’ અને જે આરંભમાં આસક્ત રહેવાવાળા પ્રાણિયો છે, તેઓ દુઃખ રૂપ આઠ પ્રકારના કર્મોંને છોડવાવાળા નથી. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચાંડાલ અથવા વુક્કસ (અવાન્તરજાતી-વાળા) એવિક (શિકારી અને હસ્તિતાપસ) વૈશિક (વેશ ધારણ કરવાવાળા) અને શૂદ્ર તથા અન્ય જે કોઈ આરંભ કરવા વાળા હોય (તેઓ બધા જ વેશ વધારનારાઓ છે. ॥૨॥

ટીકા—અન્વયઘ્વતિરેકાર્થાં પ્રતિપાદ્યમાનઃ પદાર્થઃ સુગમતયા જ્ઞાપતે, અતો ધર્મપ્રતિપત્તિભૂતોઽધર્મઃ, તદાશ્રિજાન તાવત્ પ્રતિપાદયતિ-‘માહળા’ બ્રાહ્મણાઃ વેદપાઠિનઃ, ‘સ્વત્તિયા’ ક્ષત્રિયાઃ-રાજાનઃ, ‘વેસ્તા’ વૈશ્યાઃ-વ્યાપારિણઃ, તથા-‘ચંડાલા’ चाण्डालाः-મસિદ્ધાઃ ‘અદુ’ અથ ‘વોક્કસા’ વોક્કયાઃ-નિપાદેન અંબષ્ટાં જાતાઃ જાતિવિશેષાઃ । ‘एतिषा’ एषिका-एषितुं शीलं येषां ते एषिकाः-ચનાદ્વનં ધ્રમન્તો ધૃગયામિરતાઃ કન્દમૂલાદિમક્ષકાઃ તાપસાશ્ચ ‘વેતિવા’ वैशिकाः, વેષં નિર્માણાઽન્યદીયં સ્વાત્મનિ જીવિકાયાઃ કારકાઃ । કલામિજીવિન ઇતિ યાવત્ । તથા-‘सुद्रा’ शूद्राः-તન્તુવાયાદયઃ, કિં बहुनाऽधुना परिगणितेन ‘जे प’ ये च ‘आरंभणिस्सिया’ आरम्भनिःसृताः-ચન્ત્રપીડનનિર્લાઞ્ઞનકર્માત્મારદાહા-

ટીકાર્થ—વસ્તુકા પ્રતિપાદન યદિ અન્વય ઘ્વતિરેક રૂપ સે અર્થાત્ વિધિ ઔર નિવેષ રૂપ સે કિયા જાય તો ઉસકો સમજના સરલ હો જાતા હૈ । અત એવ ધર્મ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈ । બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ષાણ્ડાલ, વોક્કસ (નિપાદ પુરુષ ઔર અંબષ્ટા સ્ત્રી સે ઉત્પન્ન સન્તાન) એવિક અર્થાત્ એક વન સે દૂસરે વન મેં મટકકર શિકાર કરનેવાલે યા કન્દમૂલ આદિ મક્ષણ કરને વાલે તાપસ વૈશિક દૂસરેકા વેષ ધારણ કરકે જીવિકા કરને વાલે અર્થાત્ કલાજીવી શૂદ્ર વનકર આદિ, તથા હનકે અતિરિકત જો મી પુરુષ ચન્ત્રપીડન કોલ્હૂ બગૈરહ ચલાને ઘોડે વૈલ આદિ કો સ્વસ્તી કરને, અંગાર દાહ આદિ ઘોર આરંભ કી ક્રિયા-ઓમેં લગે હૈ ઔર જીવોંકી ઉપમર્દન (વિરાધના) કરતે હૈ, હન સમી

ટીકાર્થ—વસ્તુતુ પ્રતિપાદન જોકે અન્વય અને ઘ્વતિરેકરૂપે અર્થાત્ વિધિ અને નિવેષ રૂપે કરવામાં આવે તો તે સમજવું સરલ થઈ જાય છે. તેથી જ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાના ઉદ્દેશથી પહેલાં અધર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચાંડાલ એક્કસ (નિપાદ પુરુષ અને અંબષ્ટા સ્ત્રીથી પેદા થયેલ સંતતિ) એશિક એક વનથી બીજા વનમાં ભટકીને શિકાર કરવા વાળા અથવા કંદ, મૂળ વિગેરેને આહાર કરવાવાળા તાપસો, વૈશિક-બીજા એના વેષ ધારણ કરીને આજીવિકા મેળવનારાઓ અર્થાત્ કળાથી આજીવિકા મેળવનારાઓ. શૂદ્ર અર્થાત્ કપડાવણીને ગુજરાન કરનારાઓ આશિવાય પણ જે કોઈ પણ પુરુષ યંત્ર પીડન એટલે કે કોલૂ વિગેરે ચલાવવા, ઘોડા, બળદ વિગેરેને ખસતી કરવા, અંગાર દાહ વિગેરે ઘોર આરંભની ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હોય છે, તથા જીવોતું ઉપમર્દન (વિરાધના-હિંસા) કરે

સમયાર્થબોધિની ટીકા: પ્ર. યુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૭

દિમિ: ક્રિયાવિશેષે જીવોપમર્દકારિણ: પતેષાં સર્વેષામેવ જીવદિરાધકાનાં વૈરમેવ પ્રવર્ધતે इति उत्तरमूत्र क्रिया ॥૨॥

પૂર્વ-પરિગ્રહનિવિદ્વાણં વૈરં તેસિં પવહ્નુઈ ।

આરંભસંભિયા કામા: નં તે દુઃસ્વવિમોચકા: ॥૩॥

છાયા—પરિગ્રહનિવિદ્વાણાં વૈરં તેષાં પ્રવર્દ્ધતે ।

આરંભસંભૃતા: કામા ન તે દુઃસ્વવિમોચકા: ॥૩॥

અન્યાર્થ:—(પરિગ્રહનિવિદ્વાણં તેસિં વૈરં પવહ્નુઈ) પરિગ્રહનિવિદ્વાણાં તેષાં વૈરં પ્રવર્દ્ધતે, પરિગ્રહો ધનધાન્યાદિષુ મમત્ત્વમ્, તત્ર નિવિદ્વાણામધ્યુષણનાનાં વૈરં શુભ્રમાત્ર: પાપં વા પ્રવર્દ્ધતે-વૃદ્ધિમુપયાતિ । (આરંભસંભિયા કામા) આરંભસંભૃતા: કામા:—કામિન:—વિપયલોલુપાસ્તે આરંભૈ: સમ્યગ્રમૃતા:—આરંભપુષ્ટા: इत्यं-

હિંસકો કે વૈરકી વૃદ્ધિ હોતી છે । વૈરકી વૃદ્ધિ હોતી છે, ઇસકા સંબંધ અગલે સુત્ર કે સાથ છે ॥૨॥

‘પરિગ્રહનિવિદ્વાણં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘પરિગ્રહનિવિદ્વાણં તેસિં વૈરં પવહ્નુઈ-પરિગ્રહનિવિદ્વાણાં તેષાં વૈરં પ્રવર્દ્ધતે’ પરિગ્રહમેં આસક્ત રહેવાણે જન પ્રાણિયોકા દૂસરે પ્રાણિયોં કે સાથ વૈર બઢતા છે ‘આરંભસંભિયા કામા-આરંભ સંભૃતા: કામા:’ વે વિપયલોલુપ જીવ આરંભસે ભરે છુપ છે ‘તે ન દુઃસ્વ વિમોચકા-તે ન દુઃસ્વવિમોચકા:’ અતઃ વે દુઃસ્વરૂપ આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કો છોડને બાલે નહીં છે ॥૩॥

અન્યાર્થ—જો પરિગ્રહ મેં આસક્ત હૈં, ઉનકે વૈર કી વૃદ્ધિ હી

છે. આ બધા હિંસા કરનારાઓના વૈરની વૃદ્ધિ થતી રહે છે. વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે, આ કથનનો સંબંધ આગલા સૂત્ર સાથે છે. ॥૨॥

‘પરિગ્રહનિવિદ્વાણં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘પરિગ્રહનિવિદ્વાણં તેસિં વૈરં પવહ્નુઈ-પરિગ્રહનિવિદ્વાણાં તેષાં વૈરં પ્રવર્દ્ધતે’ પરિગ્રહમાં આસક્ત રહેવાવાળા આ પ્રાણિયોનાં અન્ય પ્રાણિયો સાથે વૈર વધે છે. ‘આરંભસંભિયા કામા-આરંભસંભૃતા: કામા:’ તે વિપય લોલુપ છુવે. આરંભથી ભરેલા છે. ‘તે ન દુઃસ્વ વિમોચકા-તે ન દુઃસ્વવિમોચકા:’ તેથી તેઓ દુઃખરૂપ આઠ પ્રકારના કર્મોથી છોડાવવાવાળા નથી. ॥૩॥

અન્યાર્થ—જેઓ પરિગ્રહમાં આસક્ત હોય છે, તેઓના વૈરનો વધારોજ

મૃતાઃ (તે ન દુઃસ્વપ્નોચકાઃ) તે ન દુઃસ્વપ્નોચકાઃ દુઃસ્વપ્નોચકાઃ કર્મ તસ્ય વિમોચકા ન ભવન્તિ इति ॥૩॥

ટીકા—કિચ્ચ-‘પરિગ્રહનિવિદ્યાણં’ પરિગ્રહનિવિદ્યાણામ્-પરિ-સન્નતાદ્
 ઘટ્નન્તે इति પરિગ્રહાઃ-દ્વિપદચતુષ્પદધનધાન્યહિરણ્યસ્વર્ણાદયસ્તેષુ નિવિદ્યાણા-
 માસક્તાનામ્ ‘તેભિ’ તેષાં-પરિગ્રહગ્રતાનામ્-વૃદ્ધિમાવપ્તપ્રગતાનામ્ ‘વૈર’ વૈરમ્-
 પારસ્પરિકવદ્વિષ્ણુ શત્રુતા, વૈરપરમ્પરા વદ્વેતે इति, ‘આરંભસંમિયા કામા’ આરમ્ભ-
 સંમૃતાઃ કામાઃ, યતો જનૈરારમ્ભા ઉત્પાદિયાઃ પૂર્વ ક્રિયયા પચાનુકૃતૈઃ પ્રતિ-
 પાલ્ય વિવૃદ્ધિ નીતાઃ યે કામા સ્તે-આરમ્ભસંમૃતાઃ કામાઃ, આરમ્ભકારિણઃ
 કામિનસ્તે ‘ન દુસ્વપ્નોચકા’ ન દુઃસ્વપ્નોચકાઃ, દુઃસ્વપ્નોચકાઃ કર્મ તદ્વિમો-
 ચકાઃ-વન્ધનાદાત્માનં મોચયિતું સમર્થા નૈ ભવન્તિ ॥૩॥

હોતી છે. વિષયલોભુષ જન જો આરંભ કરકે પુષ્ટ હુપ હૈ, યે દુઃસ્વકે
 અર્થાત્ આઠ પ્રકાર કૈ કર્મકે વિમોચક નહીં હો સકતે ॥૩॥

ટીકાર્થ—દ્વિપદ ચતુષ્પદ ધન ધાન્ય હિરણ્ય સ્વર્ણ આદિ પરિગ્રહ મેં
 જો આસક્ત હૈ, ડનકે વૈર કી વૃદ્ધિ હોતી છે. જૈસે ઘી ડાલને સે અગ્નિ
 કી જ્વાલાઈં વધતી હૈ, ડસી પ્રકાર પરિગ્રહી જનોં કા અન્ય પ્રાણિયોંકે
 સાથ વૈર વધતા છે.

પહેલે લોગોંને આરંભ ઉત્પન્ન કીયે, પાદ મેં પ્રતિપાલન કરકે ડનકી
 વૃદ્ધિ કી. ઈસે આરંભ સંમૃત કામભોગ ડન જીવોં કો દુઃસ્વકે વન્ધન
 સે કર્મોં સે છુડા નહીં સકતે ॥૩॥

થાય છે. વિષયમાં લોભુષજન જે આરંભ કરીને પુષ્ટ થાય છે, તેઓ દુઃખના
 અર્થાત્ આઠ પ્રકારના કર્મને છેડનારા થઈ શકતા નથી. ॥૩॥

ટીકાર્થ—દ્વિપદ કહેતાં જે પગવાળા પ્રાણિયો ચતુષ્પદ એટલે ચાર પગ
 વાળા પ્રાણિયો ધન, ધાન્ય (અનાજ) હિરણ્ય (સોનું) સ્વર્ણ ચંદ્રી વિગેરના
 પરિગ્રહમાં જેઓ આસક્ત હોય છે. તેઓના વેરનો વધારો થતો રહે છે.
 જેમ ઘી નાખવાથી અગ્નિની જ્વાલા વધે છે, એજ પ્રમાણે પરિગ્રહવાળા જનોને
 ખીજા પ્રાણિયો સાથે વેર વધે છે.

પહેલાં લોકોએ આરંભ ઉત્પન્ન કર્યો, તે પછી પ્રતિપાલન કરીને તેનો
 વધારો કર્યો, આવા આરંભથી વધેલા કામભોગ તે જીવોના દુઃખના વન્ધનથી
 કર્મથી છોડાવી શકતા નથી. ॥૩॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

९

मूलम्—आघायकिञ्च माहेउं नाईओ विसएणिणो ।

अझे हरंति तं वित्तं कम्ममी कम्महिं किञ्चती ॥४॥

छाया—आघायकृत्यमाधातुं ज्ञातयो विषयैषिणः ।

अग्रे हरन्ति तद्वित्तं कर्मी कर्मभिः कृत्यते ॥४॥

अन्वयार्थः—(विसएणिणो नाईओ) विषयैषिणः—सांसारिकसुखमिच्छन्तो ज्ञातयः पुत्रकलत्रादयः (आघायकिञ्चमाहेउं) आघायकृत्यमाधातुम्—मरणकृत्यमाधाप-कृता (तं वित्तं हरंति) तद्वित्तम्—जीवनार्थिन धनं हरन्ति—अपहरन्ति—स्वी-कुर्वन्ति (कम्ममी कम्महिं किञ्चती) कर्मी—कर्मवान् साध्यानुष्ठानान् पापी, कर्मभिः स्वकृतैः कृत्यते—पीडयते इति ॥४॥

‘आघाय किञ्चमाहेउं’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘विसएणिणो नाईओ—विषयैषिणः ज्ञातयः’ सांसारिक सुखकी इच्छा करने वाले ज्ञातिवर्ग ‘आघायकिञ्चमाहेउं—आघात कृत्यमाधातुं’ दाहसंस्कार आदि करके ‘तं वित्तं हरंति—तद्वित्तं हरन्ति’ मरे हुए प्राणी के द्रव्यको ले लेते हैं ‘कम्ममी कम्महिं किञ्चती—कर्मी कर्मभिः कृत्यते’ परंतु उस द्रव्य को प्राप्त करने के लिये पाप कर्म किया हुआ वह पुरुष अकेला अपने किये कर्मका फल जो दुःखरूप है उसे भोगता है ॥४॥

अन्वयार्थ—विषयों के अभिलाषी अर्थात् सांसारिक सुख के इच्छुक ज्ञातिजन—पुत्र कलत्र आदि मरणकृत्य करके उसके (आरंभ

‘आघाय किञ्चमाहेउं’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘विसएणिणो नाईओ—विषयैषिणः ज्ञातयः’ सांसारिक सुखकी इच्छा करवावाणा ज्ञातिवर्ग ‘आघायकिञ्चमाहेउं—आघातकृत्यमाधातुं’ दाहसंस्कार विशेष करीने ‘तं वित्तं हरंति—तद्वित्तं हरन्ति’ मरेला प्राणीना धनने लब्ध हो छे ‘कम्ममी कम्महिं किञ्चती—कर्मी कर्मभिः कृत्यते’ परंतु ते धनने प्राप्त करवा भाटे पापकर्म करेला ते पुरुष पोते करेला कर्मजुं दुःख के ले दुःखइय छे तेने ओकले न भोगवे छे ॥४॥

अन्वयार्थ—विषयोंना अभिलाषी अर्थात् सांसारिक सुखकी इच्छा रखवा-राओ ज्ञातिजन पुत्र, कलत्र, (औ) विशेषेणुं मरणोत्तर किया करीने (आरंभ

सू० २

ટીકા—‘નાઈઓ’ જ્ઞાતયઃ—માતૃપિતૃ પુત્રકલત્રાયઃ ‘વિસપ્તિણો’ વિષયે-
પિણઃ—શબ્દાદિવિષયાન્વેષકાઃ—વૈષયિકસુખમિચ્છન્ત્વેત્યર્થઃ, ‘આપાય કિચ્ચમા-
હેડં’ આઘાતકૃત્યમાધાતુમ્, આઘાતમ્—મરણં તસ્ય કૃત્યં મૃતકમુદિશ્ય શ્રાદ્ધપિષ્ઠ-
દાનાદિકમેવ કર્તુમ્ ‘તં વિત્તં’ તસ્ય મૃતપુરુષસ્ય વિત્તં—દ્વિપદચતુષ્પદધનધાન્યહિર-
ણ્યાદિ, યચ્ચાડતીવદુઃસ્થેન જીવન્નિઃ સદ્ધિરર્જિતં તત્ ‘અન્ને’ અન્ન્યે જીવન્તઃ
સંસારિણો દરન્તિ—સ્વાધીનં કુર્વન્તિ, ત્વાડડ નેનાડનાયાસલબ્ધેન તેન ધનસમુ-
દાયેન સુખયન્ત્યાડડત્માનમ્ । તદુક્તં યુક્તિવાદિના—

‘તતસ્તેનાડર્જિતૈર્દ્રવ્યૈર્દારિશ્વ પરિર્જિતૈઃ ।

ક્રીડન્ત્યન્વે નરા રાજન્ ! હૃષ્ટા સ્તુષ્ટા શ્વશ્કુનાઃ’ ॥૧॥૩૬॥

પાપ કર્તાકે) અર્જિત ધનકા અપહરણ કર લેતે હૈં ઓર આરંભ કરને
વાલા પાપી અપને કિયે કર્મોં સે પીડિત હોતા હૈં । ૪॥

ટીકાર્થ—શબ્દ આદિ વિષયોં કે અન્વેષક માતા, પિતા, પુત્ર, કલત્ર
આદિ આઘાત કૃત્ય અર્થાત્ મૃતક કે નિમિત્ત કિયે જાને વાલે અનેક
પ્રકાર કે લોકાચાર કરકે, ડસ મૃતક કે દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, ધન, ધાન્ય,
હિરણ્ય આદિ વિત્ત કો, જિસે ડસને જીવિત અવસ્થા મેં, અત્યન્ત દુઃસ્થ
હઠા કર ઉપાર્જિત કિયા થા વહ દ્રવ્ય અન્ય ગ્રહણ કર લેતે હૈં । વે અના-
યાસ પ્રાપ્ત હુપ ડસ ધન સે સુસ્થકા ઉપભોગ કરતે હૈં । નીતિકાર ને
કહા હૈં—‘તતસ્તેનાડર્જિતૈર્દ્રવ્યૈ’ ઇત્યાદિ ।

મનુષ્ય જવ મર જાતા હૈં તો ડસકે ડારા ઉપાર્જિત દ્રવ્ય સે, તથા
દારાઓં સે દુસરે પુરુષ ક્રીડા કરતે હૈં । હે રાજન્ ! વે હૃષ્ટ, પુષ્ટ ઓર
અલંકૃત હોતે હૈં ॥૧॥

પાપ કરનારના) મેળવેલ ધનનું અપહરણ કરીલે છે, અને આરંભ કરવાવાળો
પાપી પોતે કરેલા કર્મોથી દુઃખી બને છે ॥૪॥

ટીકાર્થ—શબ્દ વિગેરે વિષયોનું અન્વેષણ કરનારા માતા, પિતા, પુત્ર, કલત્ર
વિગેરેના આઘાત કૃત્ય અર્થાત્ મરનારને નિમિત્તે કરવામાં આવનારા અનેક
પ્રકારના લોકાચાર કરીને, તે મરનારના દ્વિપદ, બે પગવાળા પ્રાણીયોને; ચતુષ્પદ
ચાર પગવાળા જીવોને, ધન, ધાન્ય, હિરણ્ય, વિગેરેને દ્રવ્યને કે જે મેળવવા
મરનારે જીવિત અવસ્થામાં અત્યંત દુઃખ ઉઠાવીને મેળવ્યું હોય છે, તે દ્રવ્ય
અલબ્ધ કરી લે છે, તથા અનાયાસ એટલે કે વિના પ્રયાસે મળેલા તે ધનથી તેઓ
હુખમેા ઉપભોગ કરે છે નીતિકારે કહ્યું છે કે—‘તતસ્તેનાડર્જિતૈર્દ્રવ્યૈઃ’ ઇત્યાદિ

મનુષ્ય બ્યારે મરી જાય છે, ત્યારે તેણે મેળવેલ દ્રવ્યથી તથા સ્ત્રી વિગે-
રેથી ખીલ પુરેષો ક્રીડા કરે છે. હે રાજા તેઓ હૃષ્ટ પુષ્ટ અને અલંકૃત
થાય છે. ॥૧॥

સમયાયોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. મ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૩

‘કર્મી’ કર્મી—સ તુ દ્રવ્યોપાર્જનકર્તા વિવિધ સાવચકર્મવાન્ પાપી ‘કર્મોદિ’ કર્મભિઃ સ્વકૃતદુઃકૃતૈઃ સંસારમહોદધી ‘ક્લિચ્ચતી’ કૃત્યતે-પીડયતે इति । ધન લોભલુચ્ચા જ્ઞાતિગણાઃ મૃતસ્ય દાદાદચીદ્ધર્વદોષકર્મકલાપં સમ્પાદ્ય સંપાદ-યન્ત્યાત્મચાઙ્ગિતમ્, આદ્યન્તિ ચ સર્વે તદીપં ધનવાન્યાદિ, પરન્તુ મૃતકઃ પાપકર્મણા સશ્ચિત્સ્વકૃતદુઃકૃતસ્ય ફલભૂતં નરકનિમોદાદિદુઃ સંસ્વયમનુભવતિ, ન તે તદ્વનગ્રાહિણ इति માત્રઃ ॥૪॥

મૂલમ્—માયા પિયા પંહુસા માયા મેજા પુંતા ય ઓરસાં ।

નાલં તે તવ તાળાય લુપ્પંતસ્સ સકમ્મુણા ॥૫॥

છાયા—માતા પિતા સ્ત્રુપા આતા ચાર્યા પુત્રા શ્રૌરસાઃ ।

નાલં તે તવ ત્રાણાય લુપ્પમાનસ્ય સ્વકર્મણા ॥૫॥

और द्रव्यका उपार्जन करने वाला और उसके लिए विविध प्रकार के सावध कर्म करने वाला वह पापी अपने किये पापों के फल स्वरूप संसार सागर में पीड़ा पाता है ।

તાત્પર્ય यह है कि धन के लोभी ज्ञातिजन मृतकका दाहकर्म आदि करके उसके सारे धनको ग्रहण कर लेते हैं, परन्तु पापकृत्य करके धनोपार्जन करने वाला वह मृतक जन अपने कृत्यों का फल भोगनेके लिए नरक निमोद आदि में जाता है और वहाँ दुःख भोगता है ॥४॥

‘માયા પિયા’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘सकम्मुणा स्वकर्मणा’ अपने पाप कर्मसे ‘लुप्पंतस्स-लुप्पमानस्य’ संसारमें पीड़ित होते हुए ‘तव-तव’ तुम्हारे ‘ताणाय-

અને દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરવાવળા અને તે માટે અનેક પ્રકારના સાવધ કર્મ કરનારા તે પાપી પોતે કરેલા પાપોના ફલ રૂપ સંસાર સાગરમાં ડુબી યાય છે.

ઠહેવાતુ તાત્પર્ય એ છે કે-ધનના લોભી જ્ઞાતિ જન મરેલાના ઢાહ કર્મ વિગેરે કરીને તેનું અધુજ ધન પોતે ગ્રહણ કરી લે છે, પરંતુ પાપ કર્મ કરીને ધન કમાવાવળા તે મરનાર પુરૂષ પોને કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવવા માટે નરક નિમોદ વિગેરેમાં જાય છે. અને ત્યાં દુઃખ ભોગવે છે. ॥૪॥

‘માયા પિયા’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘सकम्मुणा-स्व कर्मणा’ पोलाना पाप कर्मથી ‘लुप्पंतस्स-लुप्पमानस्य’ संसारમાં पीड़ा પામતા થકા ‘तव-तव’ તમરા ‘તાણાય-ત્રાણાય’ રક્ષા કરવા

અન્વયાર્થઃ—(સકમ્પુળા) સ્વકર્મણા-સ્વકૃતેન પ્રાણાતિપાતાદિપાપકર્મણા (હૃષ્યંતસ્સ) હૃષ્યમાનસ્ય નરવાદિકગતૌ ગચ્છતઃ (તવ) તવ (તાણાય) ત્રાણાય-રક્ષણાય (માયા પિયા ણ્હુસા માયા મજ્જા પુત્તા ય ઓરસા) માતા પિતા સ્તુષા-પુત્રવધૂઃ ભ્રાતા માર્યા ઓરસાઃ-સ્વનિષ્ણાદિતાઃ પુત્રાશ્ચ તે નાલં-ન સમર્થા મવન્તિ, ઇતિ ॥૫॥

ટીકા—‘સકમ્પુળા’ સ્વકર્મણા-સ્વેનૈવ સમુપાર્જિતપ્રાણાતિપાતાદિકર્મણા સંસારસાગરે ‘હૃષ્યંતસ્સ’ હૃષ્યમાનસ્ય વિવિધયોનિષુ પીડામનુભવતઃ ‘તવ’ તવ તાદૃશદુઃસ્થેભ્યઃ ‘તાણાય’ ત્રાણાય-રક્ષણાર્થમ્ ‘માયા’ માતા-જનની ‘પિયા’ પિતા-જનકઃ ‘ણ્હુસા’ સ્તુષા-પુત્રસ્ય પત્ની ‘માયા’ ભ્રાતા-સમાનોદરસજ્ઞાતઃ ‘મજ્જા’ માર્યા ‘પુત્તા’ પુત્રાઃ-ઓરસાતિરિક્તાઃ એકાદશસંસ્થયથા સંસ્થપાતાનાં

પ્રાણાય’ રક્ષા કરને કે લિયે ‘માયા પિયા ણ્હુયા માયા’-માતા પિતા સ્તુષા માર્યા’ માતા પિતા સ્તુષા પુત્રવધૂ ભ્રાતા એવં ‘મજ્જા પુત્તા ય ઓરસા’-માર્યા ;પુત્રાશ્ચ ઓરસાઃ’ માઈ ઓર અપને પુત્ર કોઈ મી સમર્થ નહી હોતે હૈં ॥૫॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણાતિપાત આદિ દ્વારા જનિત અપને પાપકર્મો’ સે નરકગતિ આદિ મૈં જાતે હુએ તુઝે બચાને કે લિએ માતા, પિતા, પુત્રવધૂ, પત્ની ઓરસ પુત્ર આદિ કોઈ મી સમર્થ નહીં હો સકતે ॥૫॥

ટીકાર્થ—સ્વયં કે દ્વારા ઉપાર્જિત પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મો સે સંસાર સાગર મૈં, વિવિધ યોનિઓ મૈં પીડા પાને ચાલેતુઝકો ડસ પીડા સે બચાને કે લિએ માતા, પિતા, પુત્રવધૂ, ભ્રાતા માર્યા ઓર ઓરસ (આત્મજ) પુત્ર તથા અન્ય મી સ્વમુર મિત્ર આદિ કોઈ મી સમર્થ નહીં

માટે. ‘માયા પિયા ણ્હુયા માયા-માતા પિતા સ્તુષા માર્યા’ માતા, પિતા સ્તુષા-પુત્રવધૂ અને ભાઈ તથા ‘મજ્જા પુત્તા ય ઓરસા’-માર્યા પુત્રાશ્ચ ઓરસાઃ’ ભાઈ અને પોતાના પુત્ર વિગેરે કોઈ પણ સમર્થ થતા નથી. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિગેરે દ્વારા થનારા પોતાના કર્મોથી નરકગતિ વિગેરેમાં જનારાઓને બચાવવા માટે માતા, પિતા, પુત્રવધૂ પત્ની, કે પુત્ર વિગેરે કોઈ પણ તેઓને બચાવી શકવા સમર્થ થતા નથી. ॥૫॥

ટીકાર્થ—પોતે કરેલા પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્મોથી સંસાર સાગરમાં અનેક યોનિઓમાં પીડા પામવા વાળાઓને પીડાથી બચાવવા માટે માતા, પિતા, પુત્રવધૂ, ભાઈ સ્ત્રી અને પુત્ર તથા તે શિવાય પણ સસરા, મિત્ર વિગેરે કોઈ

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

१३

मध्ये एकादशविधाः 'य' च 'ओरसा' औरसाः—स्वात्मजाः पुत्राः 'ते' एते पूर्व परिगणिताः, तथाऽन्येऽपि श्वशुरमित्रादयः 'नालं' नालं—न पर्याप्ताः—नैव ज्ञातुं समर्थाः । यदिह भवेऽपि रागाद्यवस्थायाम् एते नालं ज्ञानाय भवन्ति तदा परलोके तु कदाऽपि ते न स्युः ।

कालशौकरिकस्य पुत्रः अभयकुमारस्य मित्रभासीत्, स च अभयकुमारस्य सदुपदेशात् प्राणातिपातादिभ्यो निवृत्तो जातः, ततस्तस्य तादृशं चेष्टितं दृष्ट्वा बन्धुबान्धवाः हिंसाकर्मकरणाय प्रेरितवन्तः । परन्तु प्राणातिपातादिकं घोरमनर्थहेतुकं ज्ञात्वा बन्धुबान्धवादिवचनं न स्वीकृतवान् किन्तु स्वकीयपादयो कुठारेण सतं कृत्वा बान्धवान् बोधयितुं तान् प्रति उक्तवान्—भोः भोः ! मम पीडामपहरत, तदा ते एवं कथितवन्तः, अहो मूढ ! स्वकृतं कर्म स्वयमेव भुंक्ष्व न वयं तव दुःखमपहर्तुं समर्थाः ।

होते । जब इसी लोक में रोग आदि उत्पन्न होनेकी अवस्था में वे तेरी रक्षा नहीं कर सके तो परलोक में किस प्रकार त्राण कर सकते हैं ?

काल शौकरिक का पुत्र अभयकुमार का मित्र था । अभय कुमार के सदुपदेश से वह हिंसा आदि से निवृत्त हो गया । उसकी इस प्रकार की चेष्टा देखकर बन्धु बान्धवों ने उसे हिंसा करने की प्रेरणा की । परन्तु हिंसा आदि पापों को घोर अनर्थ का कारण जान कर उसने अपने पापों में कुल्हाड़े से घाव करके उनसे कहा—अरे, मुझे पीड़ा हो रही है ! मेरी पीड़ा दूर कर दो । तब उसके बन्धुजन बोले—अरे मूढ ! तेरी पीड़ा हम कैसे दूर कर सकते हैं । अपने किये कर्म का फल तू

पक्ष समर्थ थाता नहीं. ज्यारे आ लोकमांज देश उत्पन्न थाय त्यारे तेज्यो तारी रक्षा करी शकता नहीं. तो पछी परलोकमां केवी रीते ते रक्षय्य करी शके ?

कालशौकरिकने पुत्र अभयकुमारने ओके मित्र हते। अभयकुमारने सदुपदेशथी तेजे हिंसा करवातुं ज्ञां कथुं. आवा प्रकारनी तेनी चेष्टा जेष्ठने तेना जंधु वर्ग विजेदेजे तेने हिंसा करवा प्रेरणा करी, परंतु हिंसा विजेदे पापेने घोर अनर्थदुं कारण समज्जने तेजे येताना एगमां कुडाडीथी था करीने तेज्योने कथुं है—अरे जने तो पीडा थाय छे, मारी पीडा मटाडो, आ प्रमाजे सांरणीने तेना जंधु समूडे कथुं के—अरे भूज तारी पीडा अमो शी रीते मटाडी शक्ये ? ते करेवा कर्मेनुं दण तूं पोते ज

તદા સ કથયતિ યદિ મનન્તઃ પેહિક્કસારીરપીડામપઠ્ઠુ ન સમર્થાઃ તદા નરકનિગોદાવિજનનં ધોરપ્રાણાતિપાતાદિ કૃત્વા યથાપમુગર્જયિષ્યામિ તત્સમુદ્ભૂતં દુઃખં મુક્તાનસ્ય મે કાં મનનાઃ સાદ્દાર્યં કરિષ્યન્તીત્યતોડહં ન પ્રાણાતિપાતાદિકં કરિષ્યામીતિ કથયિત્વા જીવહિંસાદિતઃ ઉપરતો જાતઃ ॥૫૥॥

પૃષ્ઠ-‘एयमट्ठं स पेहाय परमट्ठाणुगामियं ।

निर्ममो निरहंकारो चरे भिक्खू जिणाहियं ॥५॥

છાયા—एतमर्थं स प्रेक्ष्य परमार्थाऽनुगामुकम् ।

निर्ममो निरहङ्कारश्चरेद्भिक्षु जिनाहितम् ॥५॥

આપ હી ભોગ । તથા ઉસને કહ્યા—જબ આર લોગ હસી ખવ મેં મેરી શારીરિક વ્યથા દૂર નહીં કર સકતે તો પ્રાણાતિપાત આદિ ધોર દુષ્કૃત કરકે જબ મેં નરક નિગોદ આદિ મેં ધવનાગોચર (મુખ સે કહ સી ન સકતે એસી) વ્યથા કા ભાજન હોઁગ્યા, તથા આપ લોગ કૈસે મેરી સહાયતા કરેને ?

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ મનુષ્ય પાપ કા આચરણ કરકે ધન ઉપાર્જન કરતા હૈ ઓર ઉસે ત્યાગ કર મરણ કારણ હો જાતા હૈ । વહ પરલોક મેં ઉસ પાપકે ફલ સ્વરૂપ વિવિધ પ્રકાર કી વિષય વેદનાઈ ભોગતા હૈ ઓર હવર ઉસકે કુદુષ્પી જન ઉસકે અર્જિત ધનનો ભોગતે હૈ । વે ઉસ દુઃખ ભોગને વાલે કા ગ્રાણ કરને મેં સમર્થ નહીં હોતે ॥૫૥॥

‘एयमट्ठं स पेहाय’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘स भिक्खू’-सः साधुः’ वह साधु ‘एयमट्ठं पेहाय-एत-

ભોગવ ત્યારે તેણે કહ્યું, બ્યારે તમે આ ભવમાં મારી શારીરિક પીડા મટાડી શકતા નથી, તો પછી પ્રાણાતિપાત વિગેરે ધોર દુષ્કૃત્ય કરીને બ્યારે હું નરક નિગોદ વિગેરેમાં વચનથી પણ અગોચર (મુખથી કહી પણ ન શકાય તેવી) વ્યથાનો પાત્ર બનીશ, ત્યારે તમે મને કેવી રીતે સહાયતા કરશો ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—મનુષ્ય પાપનું આચરણ કરીને ધનની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને તેનો ત્યાગ કરીને મરણને શરણે પહોંચી બચે છે. તે પરલોકમાં તે પાપના ફલ સ્વરૂપ અનેક પ્રકારની વિષમ વેદનાઓ ભોગવે છે. અને આ લોકમાં તેના કુદુષ્પીજનો તેણે મેળવેલ ધનનો ઉપભોગ કરે છે. તેઓ તે દુઃખ ભોગવનારની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થતા નથી. ॥૫૥॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. छ. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

१५

अन्वयार्थः—(स भिक्षुः—स साधुः (एषमट्टं पेद्दाय) एतमर्थं—संगारे विलुप्यमानस्य कोऽपि न चातेत्याकारकं प्रेक्ष्य—विचार्यऽनगत्य (परमद्व्याणुगामियं) परमार्थानुगामुक्तं—मोक्षमाप्तकं संयमं सम्यग्दर्शनादिकं प्रयुग्मेक्ष्य च (निम्ममो) निर्ममः—ममतारहितः (निरहंकारो) निरहङ्कारः—जातिकुलादिमदरहितः (जिणाहियं चरे) जिनाऽऽहितम्—अहङ्कारविनं मार्गं चरेत्—अनुतिष्ठेदिति ॥६॥

टीका—धर्मरहितानां स्वकर्मणा परिपीड्यमानानां कोऽपि रक्षको न भवतीति पूर्वोक्तम् ‘एषमट्टं’ एतमर्थम्—अमुं विषयम् ‘पेद्दाय’ प्रेक्ष्य—विचार्य ‘स मर्थं प्रेक्ष्य’ अपने किये हुए पापों से दुःख भोगते हुए प्राणीको कोई रक्षा नहीं कर सकता है इस बातको विचार कर तथा ‘परमद्व्याणुगामियं—परमार्थानुगामुक्तम्’ संयम या मोक्षका कारण सम्यक् दर्शन, ज्ञान और चारित्रको सोचकर ‘निम्ममो—निर्ममः’ भमता से रहित ‘निरहङ्कारो—निरहङ्कारः’ अहङ्कार से रहित होकर ‘जिणाहियं चरे—जिनाहितम् चरेत्। जिनभाषित धर्मका आचरण करे ॥६॥

अन्वयार्थ—साधु इस बात का विचार करके और सम्यग दर्शन आदि को या संयम को मुक्ति प्राप्त कर समझ कर निर्मम (ममता रहित होकर) निरहंकार होकर जिन भाषित मार्गका अनुसरण करे ॥३॥

टीका—धर्म से रहित और अपने किये कर्मों से पीडित होनेवालों का कोई रक्षक नहीं होता। साधु इस तथ्य को विचार करके तथा

‘एषमट्टं स पेद्दाय’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘स भिक्षुः—सः साधुः’ ते साधु ‘एषमट्टं पेद्दाय—एतमर्थं प्रेक्ष्य’ पोते करेला पापोधी दुःख भोगववाणा प्रानीनी कोष्ट पण रक्ष करी शकतुं नथी. आ बातने विचार करीने तथा ‘परमद्व्याणुगामियं—परमार्थानुगामुक्तम्’ संयम अथवा मोक्षना कारण इय सम्यक् दर्शन, ज्ञान अने चारित्रने समझने ‘निम्ममो निर्ममः’ भमता विनाने ‘निरहंकारो—निरहङ्कारः’ अहङ्कार विनाने थधने ‘जिणाहियं चरे—जिनाहितम् चरेत्’ एन भाषित धर्मनुं आचरण करे ॥६॥

अन्वयार्थ—साधु आ आचराने विचार करीने अने सम्यक् दर्शन विगेशने अथवा संयमने मुक्ति प्राप्त करववाणुं समझने निर्मम (ममता रहित थधने) तथा निरहंकार—अहङ्कारने त्याग करीने एन अवधाने उपदेशेल मार्गनुं अवलम्बन करे. ॥६॥

टीका—धर्मशी रहित तथा पोते करेला कर्मोधी पीडा प्राप्तववाणांमोनुं कोष्ट रक्षण करी शकतुं नथी. साधुअने आ तथ्यने सार विचार करीने तथा

મિક્ષુ' સ મિષ્ણુઃ સ સાધુઃ 'પ્રમદ્ગુણમિયં' પામાર્થાનુભુક્તમ્ પામઃ—પ્રધાન-
 ભૂતઃ સર્વોપેક્ષયા યોડ્યો મોક્ષઃ સંયમો વાત્સલ્યમનુવૃત્તીતિ—તચ્છીલશ્ચ વા ઇતિ
 પરમાર્થાડનુભુક્તઃ—સમ્યગ્દર્શનાદિઃ તમપિ વિચાર્ય—અતરે સંસારસાગરેડસ્માકં
 પતિતાનાં કોડપિ ત્રાદા નાસ્તિ એતમર્થં પરિચો વિલોક્ય તથા—અર્થેઃ પ્રધાનભૂત-
 સ્ય સર્વેઃ પ્રાર્થનીયસ્ય મોક્ષસ્ય કારણં સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાતચારિત્રમેવ નિરતિશયસુખ-
 સ્વરૂપં પ્રાપયતિ, ઇતિ સમ્યગ્વિચાર્ય 'નિમ્મલો' નિર્મલઃ—નિર્મલં મમં—વાદ્યાભ્ય-
 નારપરિગ્રહારો મમત્વં યસ્માસૌ નિર્મલઃ—અવત્ત્વચ્ચુદ્ધિરહિતઃ । એવા—'નિરહંકારો'
 નિરહંકારઃ—કુલાદિમદરહિતઃ, 'મમ તપઃ સ્વાધ્યાયાદિકમ્પ્રીક્ષમુક્ષુકૃતં વિદ્યતે'
 પૃતાદશમભિમાનમપહાય પરિત્યક્તપર્વાપ્રિમાનઃ, રાગદ્વેષરહિતઃ ઇત્યં ભૂતઃ સ
 મિષ્ણુઃ 'જિનાશ્રિયં' જિનાડ્દહિતમ્—જિનૈઃ રાગદ્વેષરહિતૈ સ્તીર્થકરાદિભિરાહિતઃ—
 મતિપાદિતોડનુષ્ઠિતો વા યો માર્ગઃ, અથવા—જિનાનાં સમ્બન્ધી યો માર્ગસ્તં
 ચરેત્—અનુતિષ્ઠેત્ ॥૬॥

શૂલમ્—ચિંચ્ચા વિત્તં ચ પુંતે ય ણાઈઓ યં પરિગ્ગહં ।

ચિંચ્ચા ણણંતં સોયં નિરવેક્કલો પરિવંણ ॥૭॥

છાયા—ત્પત્તરા વિત્તં ચ પુત્રાંશ્ચ દ્વાતીંશ્ચ પરિગ્રહમ્ ।

ત્પત્તવા સલ્લ અનન્તગં શોકં નિરપેક્ષઃ પરિવ્રજેત્ ॥૭॥

સંયમ અથવા મોક્ષ રૂપ પરમર્થે કો સમજ્ઞ કર ઓર યહ સોચ કર કિ
 સંસાર સાગર મેં ગિરે હુણ હમારે લિણ કોઈ રક્ષક નહીં હૈં, સય સે
 વત્તમ એવં સમીકે દ્વારા પ્રાર્થનીય મોક્ષ કા કારણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન,
 ચારિત્ર ઓર તપ હી હૈ—ઈન્દ્રીકે દ્વારા સર્વોત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કિયા જા
 સકતા હૈ, હસ પ્રકાર સોચ વિચાર કરકે, વાલ્લ એવં આભ્યન્તર પરિગ્રહ
 સે મમતા ભાવ હટા કર કુલ આદિ કે મદ્ સે રહિત હોકર તથા તપ
 એવં સ્વાધ્યાય આદિ કા બી અહંકાર ન કરતા હુઆ, રાગ દ્વેષ સે રહિત
 હોકર તીર્થંકરો દ્વારા પ્રતિપાદિત માર્ગે પર ચલે ॥૬॥

સંયમ અને મોક્ષરૂપ પરમર્થને સમજીને અને સંસારમાં પડેલા એવા અમાઈ
 રક્ષણ કવતાર કાઈજ નથી એમ સમજી વિચારીને સૌથી શ્રેષ્ઠ તથા સધળાઓ
 દ્વારા વાંચનીય એવા મોક્ષનું કારણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપજ
 છે, તેના દ્વારાજ સર્વોત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, આવા પ્રકારના વિચાર
 કરીને બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહથી મમતાભાવ હટાવીને કુલ વિગેરેના
 મદથી રહિત અર્થને તીર્થંકરો એ પ્રતિપાદન કરેલ માર્ગનું અવલમ્બન કરવું ॥૬॥

समवार्थबोधिनी टीका प्र. क्ष. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

२७

अन्वयार्थः—(वित्तं च पुत्ते य) वित्तं—द्रव्यजातं पुत्रांश्च त्यक्त्वा 'य'णाहओ परिगहं च—पुत्रः ज्ञातीन् परिग्रहम् एवं (णन्तर्गं अन्नन्तर्गं सोयं) शोकं (चिच्चा) त्यक्त्वा—परिव्रज्य (निरवेक्खो परिववण) निरपेक्ष—पुत्रदारादिकमनपेक्षमाणः परिव्रजेत् आनोक्षाय संन्यानुष्ठाने ब्रजेदिति ॥७॥

टीका—'वित्तं' वित्तम्—धनधान्यादिरसुवर्णादिकम्, तथा—'पुत्ते य' पुत्रांश्च पुत्रेषु तर्जापेक्षयाऽधिकः स्नेहो दृश्यते—'न तापस्यसमः स्नेहः' इति नियमात्

'चिच्चा वित्तं च पुत्ते य' इत्यादि ।

शब्दार्थः—'वित्तं च पुत्ते य—वित्तं च पुत्रांश्च' धन और पुत्रों को 'य'णाहओ परिगहं—च ज्ञातीन् परिग्रहम् तथा ज्ञातिवर्ग और परिग्रहकी 'चिच्चा—त्यक्त्वा' त्यागकर 'णन्तर्गं सोयं—अन्नन्तर्गं शोकम्' तथा भीतरके तापको 'चिच्चा—त्यक्त्वा' छोड़कर 'निरवेक्खो परिववण—निरपेक्षः परिव्रजेत्' मनुष्य निरपेक्ष होकर संन्यासका अनुष्ठान करे ॥७॥

अन्वयार्थः—साधु वित्तको, पुत्रों को, ज्ञातिजनों को और परिग्रह को त्याग कर तथा दुस्त्वज शोकको त्याग कर किसी भी सांसारिक पदार्थ की अपेक्षा न रखता हुआ—आत्मा में ही लीन होकर संन्यास के अनुष्ठान में लगा रहे ॥७॥

टीकाार्थः—साधु वित्त अर्थात् धन, धान्य, हिरण्य, स्वर्ण आदि को त्याग दे। पुत्रों को भी त्याग दे। मनुष्यका अपने पुत्रों पर सभ से अधिक

'चिच्चा वित्तं च पुत्ते य' इत्यादि

शब्दार्थः—'वित्तं च पुत्ते य—वित्तं च पुत्रांश्च' धन और पुत्रों को 'य'णाहओ परिगहं—च ज्ञातीन् परिग्रहम्' तथा ज्ञातिवर्ग और परिग्रहने 'चिच्चा—त्यक्त्वा' 'णन्तर्गं सोयं—अन्नन्तर्गं शोकम्' तथा अंदरना तापने 'चिच्चा—त्यक्त्वा' छोड़ने 'निरवेक्खो परिववण—निरपेक्षः परिव्रजेत्' मनुष्य निरपेक्ष अपेक्षा विनाशे धर्मे संन्यास अनुष्ठान—पालन करे ॥७॥

अन्वयार्थः—साधुओं वित्तको, पुत्रों, ज्ञाति जनोको और परिग्रहने त्याग करवे जेहं ओ. तथा न त्यज्य ओवा शोकको त्याग करीने, सांसारिक कोई पशु पदार्थनी ईच्छा शम्भ्या शिवाय आत्माभांज लीन धर्मे संन्यास अनुष्ठानमां लागी रहेपुं. ॥७॥

टीकाार्थः—साधुओं वित्त—अथवा धन, धान्य, हिरण्य, स्वर्ण—आदी—विजे देना त्याग करी, देवा मनुष्यने पोताना पुत्र उपर सौथी वधारे प्रेम ओवाभां

ख० ३

અતોડન્યાડપેક્ષયા ઇત્યસ્યૈવોપાદાનમ્, 'પુત્રત્યાગો હિ દુસ્ત્યજઃ' ઇતિ મત્વા, તથા-
'બાધો' ક્ષાતોન 'ય' ચ 'પરિગ્રહં' પરિગ્રહ્યતે ઇતિ પરિગ્રહઃ સ વાહ્યાન્તરઃ,
તસ્યિ યથાપિ વિત્તપદેન પરિગ્રહોડપિ સંગૃહીતસ્તથાપિ સાધુમિઃ સર્વપરિગ્રહસ્ત્યાજ્ય
ઇત્યતઃ પુનઃ પરિગ્રહોપાદાનમ્ 'ચિત્ત્વા' ત્યક્ત્વા-સંપરિત્યજ્ય 'ળળંતર્ગં' ળ શબ્દઃ
સ્વત્તર્યે, 'ળંતર્ગં' અનન્તગમ્-અન્તં ગચ્છતીતિ-મન્તગમ્ ન અન્તગમ્ અનન્તગમ્-
અગારમ્ 'સોયં' શોકં-સંતાપં ચ કુટુમ્બાદિ વિભોગવ્રનિતમ્ 'ચિત્ત્વા' ત્યક્ત્વા-
પરિત્યજ્ય અથવા-અનન્તગં મિધ્યાત્વાચિરતિપમાઃ કષાયાત્મકં કર્માશ્રવદ્વારં
પરિત્યજ્ય 'નિરવેક્ષો' નિરપેક્ષઃ, નાસ્તિ અપેક્ષા મમત્વાદિકં ધનધાન્યાદિષુ યસ્ય
સ નિરપેક્ષઃ-પુત્રદારહિરણ્યાદિ અનપેક્ષમાણઃ 'પરિવ્રજ' પરિવ્રજેત્, પરિ-સમન્નાત્
સંયમાનુષ્ઠાત્ વ્રજેત્-સંયમાનુષ્ઠાનનિરતો મવેત્ ।

સ્નેહ દેશ્વા જાતા હૈ । 'અપત્ય (પુત્ર) કે સમાન અન્ય કોઈ સ્નેહ નહોં હોતા' પેસા નિયમ હૈ । અતઃ ઇવ યહાં પુત્રકા હી ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ, કયોંકિ પુત્ર કો ત્યાગ દેના અત્યન્ત કઠિન હોતા હૈ । ઇસી મકાર જ્ઞાતિજનોં ઓર વાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહ કોં ખી ત્યાગ દે । યથાપિ પૂર્વોક્ત વિત્ત શબ્દ સે પરિગ્રહ કા ખી ગ્રહણ હો જાતા હૈ તથાપિ સાધુઓં કો સમ્પૂર્ણ પરિ-ગ્રહ ત્યાગના વાહિય, ઇસ કારણ પુનઃ પરિગ્રહ કા ગ્રહણ કિયા હૈ । ઇન સબકો ત્યાગને કે સાથ હી અનન્તક અર્થાત્ વિનાશકારી અથવા આત્મા મેં વિગમાન શોક સંતાપ કોં ખી ત્યાગ દે । અથવા અન્તક અર્થાત મિધ્યાત્વ, અચિરતિ, પ્રમાદ, કષાય ઓર યોગરૂપ આશ્રવ દ્વારોંકા ત્યાગ કરે । ઇયં ધન ધાન્ય આદિ, પુત્ર કલત્ર આદિ તથા યશ કીર્તિ આદિ કિસી ખી વસ્તુકી અપેક્ષા ન રાખતા હુઆ પૂર્ણરૂપેણ સંયમ કે અનુષ્ઠાન

જાવે છે. અપત્ય (પુત્ર) સમાન બીજો કોઈના પર સ્નેહ નથી, એવો નિયમ છે તેથીજ અહિયાં પુત્રનું જ ગ્રહણ કરેલ છે. કેમકે પુત્રનો ત્યાગ કરવો તે ધણું જ કઠણ છે એજ પ્રમાણે જ્ઞાતિજનો અને વાહ્ય તથા આશ્ર્યન્તર પરિગ્રહનો પણ ત્યાગ કરવો. જે કે પહેલાં કહેલ વિત્ત શબ્દથી પરિગ્રહનું પણ ગ્રહણ થઈ ગય છે. તે પણ સાધુએ સંપૂર્ણ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેથી ફરીથી પરિગ્રહ એ પદનું ગ્રહણ કરેલ છે. આ બધાના ત્યાગની સાથે જ અન્તક અર્થાત્ વિનાશ કારી અથવા આત્મામાં વિગમાન (રહેલા) શોક અને સંતાપનો પણ ત્યાગ કરવો. અથવા અનન્તક અર્થાત્ મિધ્યાત્વ અચિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગરૂપ આશ્રવ દ્વારોંકા ત્યાગ કરવો. અને ધન, ધાન્ય, પુત્ર, કલત્ર (સ્ત્રી) વિગેરે તથા યશ કીર્તિ વિગેરે કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા ન રાખતાં પણ રૂપથી સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું

સમવાયેબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૫

ઉક્તશ્ચ—‘છલિયા અવયવસ્વંતા નિરાવયવત્વા ગયા અવિવેષેન ।

તસ્મા પવચનસારે નિરાવયવત્ત્વેણ હોયવ્વં’ ॥૧॥

‘ભોગે અવયવસ્વંતા પડંતિ સંસારસાગરે ધોરે ।

ભોગે હિ નિરાવયવત્વા ઠરંતિ સંસારકંતારં’ ॥૨॥

છાયા—છલિતા અપેક્ષમાળા નિરપેક્ષમાળા ગતા અવિવેષેન ।

તસ્માત્ પવચનસારે નિરપેક્ષેણ ખવિતવ્યમ્ ॥૧॥

ભોગાનપેક્ષમાળાઃ પતન્તિ સંસારસાગરે ધોરે ।

ભોગેહિ નિરપેક્ષા સ્તરન્તિ સંસારકાન્તારમ્ ॥૨॥હતિ॥૭॥

મૂલમ્—પુઢવી ડ અગંળી વાડ ત્તળરુક્ત્વસંઘીયગા ।

અંડયા પોર્યજરાડ રસસંસેયેઢવિમયા ॥૮॥

છાયા—પૃથિવ્યાપોઢગ્નિર્વાયુ સ્તુળવૃક્ષાઃ સંઘીયકાઃ ।

અણ્ડજાઃ પોતજરાયુજાઃ રસસ્વેદોઢ્ઢિજાઃ ॥૮॥

મેં તત્પર રહે । કહા ખી હૈ—‘છલિયા અવયવસ્વંતા’ ‘ભોગે અવયવસ્વંતા’ હત્યાદિ ।

જો પરપદાર્થ કી અપેક્ષા રાખતે હૈ, વે છલે જાતે હૈ । હસકે વિપરીત, જો સર્વથા નિરપેક્ષ હોતે હૈ, વે સઘ વિવેષોં સે રહિત હો જાતે હૈ । અતઃ ઇષ સંયમકે પાલન મેં સાધુ કો નિરપેક્ષ હોના યાહિય ॥૧॥

જો ‘ભોગો’ કી અપેક્ષા રાખતે હૈ, વે ધોર સંસાર સાગર મેં ફૂલતે હૈ ઔર ‘ભોગો’ કે પ્રતિ નિરપેક્ષ રહનેવાલે સંસાર રૂપી અટવી કો પાર કર જાતે હૈ ॥૨॥ ॥૭॥

‘પુઢવિ ડ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘પુઢવી ડ અગળી વાડ ત્તળરુક્ત્વ સંઘીયગા—પૃથ્વી આપો

બેઢબે. ડહું પથુ છે કે—‘છલિયા અવયવસ્વંતા’ મોગે અવયવસ્વંતા’ હત્યાદિ

બેઢબે પરપદાર્થની અપેક્ષા રાખે છે. તેઢબે છેતરાય છે. અને બેઢબે સર્વથા અપેક્ષા રહિત હોય છે, તેઢબે બધાજ વિવેષોથી રહિત થઈ બાય છે. તેથી જ સંયમના પાલનમાં સાધુઢે નિરપેક્ષ થયું બેઢબે ॥૧॥

બેઢબે ભોગોની અપેક્ષા રાખે છે, તેઢબે સંસાર સાગરમાં ડૂબે છે. તેમજ બેઢબે પ્રયે નિરપેક્ષ રહેનારા સંસાર રૂપી અટવીથી પાર ઉતરી બાય છે. ॥૨॥ ॥૭॥

‘પુઢવી ડ’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘પુઢવી ડ અગળી વાડ ત્તળરુક્ત્વ સંઘીયગા—પૃથ્વી આપોત્રિર્વાયુસ્તુળ-

અન્યથા—(પૃથ્વી ડ અગ્ની વાકતણસ્કલસર્વોયગા) પૃથ્વીવ્યવગ્નિનાયુ તુળવૃક્ષાઃ સર્વોજકાઃ (અંદયા પોયજરાક) અંદજાઃ પોતજાઃ જરાયુજાઃ (રસ-સંસેયવદ્ભિયા) રસસંસ્વેદોદ્ભિજાઃ, યે જીવાઃ સન્તિ ॥૮॥

ટીકા—સ એવં સંસારાત્પ્રવ્રજિતોઽવહિતાત્પ્રાદિસાદિવ્રતેષુ પ્રમાદં ન કરોતિ, તત્ર કેવં હિંસા ? કેવાં વા હિંસનં ભવતીત્યત્ર આહ—‘પૃથ્વી ડ’ પૃથ્વીવ્યાપઃ, પૃથ્વી-કાયિકાઃ સુક્ષ્મવાદરપર્યાપ્તકાઽપર્યાપ્તકાદિભેદમિકાઃ, અપ્કાયિકાઃ, ‘અગ્ની’ અગ્નિકાયિકાઃ ‘વાક’ વાયુકાયિકાઃ, એવં ભૂતા વિવિધા જીવાઃ । તથા—વન-

દ્વિર્વાયુસ્તુળવૃક્ષસર્વોજકાઃ’ પૃથ્વી, અગ્ની, વાયુ, તુળ, વૃક્ષ, ઓર ધીજ અંદયા પોયજરાક—અંદજાઃ પોતજાઃ જરાયુજાઃ’ અંદજ, પોતજ તથા જરાયુજ ‘રસસંસેયવદ્ભિયા—રસ સંસ્વેદોદ્ભિજાઃ’ રસજ, સ્વેદજ, ઓર ઉદ્ભિજ (યે સર્વ જીવ હૈ) ॥૮॥

અન્યથા—પૃથ્વીકાયિક અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, તુળ, વૃક્ષ, ધીજ, અંદજ, પોતજ જરાયુજ, રસજ, સંસ્વેદજ ઓર ઉદ્ભિજ—યે સર્વ જીવ હૈ । યતના કે સાથ હનકી રક્ષા કરની ચાહિય ॥૮॥

ટીકાર્થ—સંસારસે પ્રવ્રજિત ઓર યતનાવાન્ મુનિ અહિંસા આદિ વ્રતો મેં પ્રમાદ નહીં કરતા હૈ । તો હિંસા કયા હૈ ? ઓર કિનકી હિંસા હોતી હૈ ? હન પ્રશ્નોકા ઉત્તર દેનેકે નિય કહતે હૈ—સુક્ષ્મ, વાદર, પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક આદિ ભેદ પ્રભેદ વાલે પૃથ્વીકાયિક જીવ હૈ । હસી પ્રકાર ભેદોવાલે અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક ઓર વાયુકાયિક ઓ હૈ । વન-

વૃક્ષસર્વોજકાઃ’ પૃથ્વી, અગ્નિ, વાયુ, તુળ, વૃક્ષ અને ધી ‘અંદયા પોય જરાયુ-અંદજાઃ પોતજાઃ, જરાયુજાઃ’ અંદજ, પોતજ અને જરાયુજ ‘રસ સંસેયવદ્ભિયા-રસસંસ્વેદોદ્ભિજાઃ’ રસજ, સ્વેદજ, અને ઉદ્ભિજ (આ તમામ જીવ હૈ) ॥૮॥

અન્યથા—પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક તુળ, વૃક્ષ, ધીજ, અંદજ, પોતજ જરાયુજ, રસજ, સંસ્વેદન અને ઉદ્ભિજ—આ બધા જીવ હૈ, યતનાપૂર્વક તેઓનું રક્ષણ કરવું જોઈયો. ॥૮॥

ટીકાર્થ—સંસારથી પ્રવ્રજિત અને યતનાવાન્ મુનિ અહિંસા વિગેરે વ્રતોમાં પ્રમાદ કરતા નથી. હિંસા એ શું છે ? અને કોની હિંસા થાય છે ? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે—સુક્ષ્મ, વાદર, પર્યાપ્તક વિગેરે ભેદ પ્રભેદવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવ હૈ, આજ પ્રકારના ભેદોવાળા અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક પણ હોય છે. વનસ્પતિ કાયિકોને સંરક્ષણથી

સમગ્રાર્થબોધિનાં ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧. ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૧

સ્પતિકાગ્રિકાન્ સંક્ષેપતો દર્શયતિ—‘તળ’ ઇત્યાદિ । ‘તળ’ તળાનિ—કુશદર્ભાદીનિ
‘રુક્ષ’ વૃક્ષાઃ—આશ્વાશોકાદિકાઃ ‘સવોયમા’ સર્વોત્તમાઃ—વીજેત સહ વિધમાનાઃ,
વીજાનિ શાલિગોધૂમચળકાદીનિ—એતે પૃથિવ્યાદિકા વનસ્પત્યન્તા જીવા એકે-
ન્દ્રિયા એતે પશ્ચૈવ । અતઃ પરં પાઠં ત્રસકાયં ચલનસ્વભાવકમ્બીરૂપં દર્શયતિ—
‘અંડજા’ અંડજાઃ—અળ્હાજાજાઃ કે કિલસરીસપ્તમસ્થવચ્છપાદયઃ । તથા—
‘પોય’ પોતા એવ જાતાઃ પોતજા ગજાદયઃ । ‘જરાડ’ જરાપુજાઃ—જમ્બાલવેષ્ટિતા
જાયન્તે ગોન્દુન્દુવાનદાદયઃ । તથા—‘રસ’ સેયઽન્નિમયા’ રસસંસ્વેદોદ્વિજ્જાઃ, રસાદ્
વિકૃત મધુરાદિરસેષુ જાયમાનાઃ, સંસ્વેદાન્—ધર્મગજાજાયમાના યુક્તા મત્કુળા-
દયઃ, ઉદ્વિજ્જાઃ—પૃથિવીમુદ્મિથ જાતાઃ શલભાદયઃ, એતે ષટ્કાયમીનાઃ
સમાખ્યાતાઃ ॥૮॥

મૂલમ્—એર્ણિહિ હર્ણિ કાયેર્ણિ તં વિજં પરિજાણિયા ।

મનસા કાયવક્ત્રેણ ધારંભી ણ પરિગ્રહી ॥૯॥

છાયા—પમિઃ પદ્મિઃ કાયૈ સ્તદ્વિદ્વાન્ પરિગ્રાપ ।

મનસા કાયવાક્યેન નારમ્ભી ન પરિગ્રહી । ૧॥

સ્પતિકાગ્રિકો કો સંક્ષેપ સે દિશ્વલાતે હૈ—કુશદર્ભ આદિ તળ, આમ
અશોક આદિ વૃક્ષ, શાલિ, ગેહૂં, ચના આદિ યીજ હૈ । યહ પૃથિવીકા-
ગ્રિક સે લેકર વનસ્પતિકાગ્રિક તક પાંચો પ્રકાર કે જીવ એકેન્દ્રિય હૈ ।
इनके पश्चात् चलन स्वभाव वाले त्रसकाय की गणना की गई है । यह
इस प्रकार है—अंज-अंडे से उत्पन्न होने वाले, संस्वेदज पसीने से
उत्पन्न होनेवाले जूं खटमल आदि, उद्भिज्ज-पृथ्वीको भेद कर उत्पन्न
होनेवाले शलभ (पतंग) आदि । यह षट्काय के जीव कहे गये हैं ॥८॥

અતાવે છે—કુશ-દર્ભ વિગેરે તૃણ આંખા, અશોક વિગેરે વૃક્ષા, શાલી, ઘડૂ,
ચણા વિગેરે બી કહેવાય છે. આ પૃથ્વીકાગ્રિકથી લઇને વનસ્પતિકાગ્રિક સુધી
પાંચે પ્રકારના જીવો એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે પછી ચલન સ્વભાવ વાળા
ત્રસકાયની ગણતરી કરવામાં આવી છે, તે આ પ્રમાણે છે.—અંડજ—ઈંડામાંથી
થવાવાળા કોયલ, સરીસૃપ (સાપ) અસ્થ—માકડાં કાશખા વિગેરે પોતજ-
હાથી વિગેરે જરાયુજ મ જુપ, વાનર વિગેરે જેઓ આરથી લપેટાયેલા ઉત્પન્ન
થાય છે. રસજ—વિકૃત થયેલા રસમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, સંસ્વેદજ—પરસેવા-
માંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જૂ, માકડ, વિગેરે ઉદ્ભિજ્જ—પૃથ્વીને ભેદીને
ઉત્પન્ન થનારા શલભ—(પતંગ) વિગેરે આ ત્રસકાય જીવો કહેવાય છે. ॥૮॥

અન્વયાર્થઃ—(વિજ્ઞં) વિદ્વાન્ સાધુઃ (એપહિં છહિં કાયેહિં) એતૈઃ—ઉપરિ દર્શિતૈઃ ષડ્ભિઃ જીવનિકાયૈરારમ્ભં ન કુર્યાત્ કિન્તુ—‘તં પરિજાણિયા’ તત્-જીવ-જાતં પરિદ્વાય—જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા (મળસા કાયવક્ષેણં) મનસા કાયેન વાક્યેન (જારંભી ન પરિગ્રહી) નારમ્ભી—આરમ્ભવાન્ ન ભવેત્ ન પરિગ્રહી—પરિગ્રહવાન્ ન ભવેત્ પ્રત્યાહ્યાનપરિજ્ઞયા તદ્વિષયમારમ્ભં પરિગ્રહં ચ પરિત્યજેદિતિ ॥૯॥

ટીકા—‘વિજ્ઞં’ વિદ્વાન્—હેયોપાદેયવિવેકવાન ‘એપહિં’ એતૈઃ—પૂર્વરુપિતૈઃ ‘છહિં’ ષડ્ભિઃ ‘કાયેહિં’ કાયૈઃ—સ્થાવરવ્રસરૂપૈઃ સૂક્ષ્મવાદરપર્યાતકાઽપર્યાત-

‘એપહિં છહિં કાયેહિં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘વિજ્ઞં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ પુરુષ ‘એપહિં છહિં કાયેહિં-’ પદ્મિઃ ષડ્ભિઃ કાયૈઃ’ इन छही कायों का आरम्भ न करे ‘किन्तु ‘तं परि-जाणिया-तान् परिजानीयात्’ इन्हें जीव जाने तथा ‘मणसा कायव-क्षेणं-मनसा कायेन वाक्येन’ मन वचन, तथा कायसे ‘नारम्भी न परि-ग्रही-नारम्भी न परिग्रही’ आरम्भ और परिग्रह न करे ॥९॥

અન્વયાર્થ—વિદ્વાન્ પુરુષ મન વચન કાય સે इन छह जीवनिकायों का आरंभ न करे, परिग्रह न करे, इन्हें ज्ञपरिज्ञा से जाने और प्रत्या-रूयान परिज्ञा से आरंभ और परिग्रह का त्याग करे ॥९॥

ટીકાર્થ—વિદ્વાન્ અર્થાત્ હેય ઓર ઉપાદેય કે વિવેક સે યુક્ત પુરુષ પૂર્વોક્ત છહો નિકાયોં મેં સે કિસી કા બી આરમ્ભ ઓર પરિગ્રહ ન કરે । અર્થાત્ વ્રસ સ્થાવર રૂપ સૂક્ષ્મ વાદર પર્યાતક અપર્યાતક ભેદ સે

‘એપહિં છહિં કાયેહિં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘વિજ્ઞં-વિદ્વાન્’ બુદ્ધિશાળી પુરુષ ‘એપહિં છહિં કાયેહિં-’ પદ્મિઃ ષડ્ભિઃ કાયૈઃ આ છએ કાયોનો આરંભ ન કરે પરંતુ ‘તં પરિજાણિયા-તાન્ પરિજાનીયાત્’ તેને જીવ સમજે તથા ‘મળસા કાયવક્ષેણં-માનસા, કાયેન, વાક્યેન’ મન, વચન તથા કાયથી ‘નારંભી ન પરિગ્રહી-નારમ્ભી ન પરિગ્રહી’ આરંભ અને પરિગ્રહન ન કરે ॥૯॥

અન્વયાર્થ—વિદ્વાન્ પુરુષ મન, વચન, અને કાયથી આ છ જીવનીકાયોનો આરંભ ન કરે. પરિગ્રહ ન કરે. તેઓને સપરિજ્ઞાથી જાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે ॥૯॥

ટીકાર્થ—વિદ્વાન્ અર્થાત્ હેય અને ઉપાદેયના વિવેકવાળો પુરુષ પહેલાં કહેલ છએ નિકાયોમાંથી કેઈનો પણ આરંભ, અને પરિગ્રહ ન કરે. અર્થાત્ વ્રસ સ્થાવરરૂપ સૂક્ષ્મ ખાદ્ય, પર્યાતક અપર્યાતકના ભેદથી ભિન્ન આ જીવ

समयार्थबोधिना टीका प्र. ध्रु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

२३

कमेदमिन्नै जीवप्रमुदायै नारम्भी न परिग्रही भवेदिति अश्वेतनेन सम्बन्धः ।
'तं' तदेतत्सर्वं जीवजातम् 'परिजाणिषा' परिज्ञाय-ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-
परिज्ञया 'मणसा कायवक्केणं' मनसा कायेन वाक्येन मनोवाक्यायैः 'णारंभी'
नारम्भी भवेत् 'ज परिग्रही' न वा परिग्रही भवेत्, मनोवाक्यायैरेतेषां जीवनि-
कायानामारम्भं परिग्रहं च परित्यजेत् । जीवोपमर्दविषयकपारम्भं परिग्रहं च न
कुर्यात् । विद्वान् पुरुषः एतान् षड्जीवनिकायान् ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याख्यान-
परिज्ञया एतेषां विनाशप्रयोजकमारम्भं परिग्रहं च परित्यजेत्, आरम्भपरिग्रह-
घोरात्माऽहितजनकत्वादिति भावः ॥९॥

मूलम्—मुसावादं बहिद्धं च उगमहं च अजाइया ।

सत्त्वादाणाइं लोमंसि तं विड्जं परिजाणिषा ॥१०॥

छाया—मृषावादं बहिद्धं च अग्रहं चाऽप्याचितम् ।

श्रद्धादानानि लोके तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥१०॥

भिन्न इन जीव समूहों का आरंभ और परिग्रह न करे । इन सब जीवों
को ज्ञपरिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से इनके आरंभ का त्याग
कर दे अर्थात् इनकी विराचनाका त्याग कर दे । मन वचन, काय से
इनके आरंभ और परिग्रह रूप में ग्रहण करनेका त्याग करे ।

तात्पर्य यह है—विद्वान् पुरुष इन षट्जीवनिकायों को ज्ञपरिज्ञासे
जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से इनका विनाशक आरम्भ और परिग्रह न
करे, क्योंकि आरंभ और परिग्रह आत्मा के लिए हितकर नहीं होता । १।

'मुसावायं बहिद्धं च' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'मुसावायं-मृषावादम्' असत्य बोलना 'बहिद्धं-बहिद्धम्'

समूहोने। आरंभ अने परिग्रह न करे. आ जथा छवेने ज्ञपरिज्ञाधी जगणीने
प्रत्याख्यान परिज्ञाधी तेज्जोना आरंभने। त्याग करे अर्थात् तेमनी विराचना
न करे मन, वचन, अने कायाधी तेज्जोने। आरंभ अने परिग्रह रूपधी
ग्रहण करवाने। त्याग करे.

कहेवातुं तात्पर्य अे छे के-विद्वान् पुरुष आ षड् जवनिकायेने जगणीने
तेने। विनाश करवावाणा आरंभ अने परिग्रह न करे, केभडे आरंभ अने
परिग्रह आत्माने भाटे हितकर होता नधी. ॥१०॥

'मुसावायं बहिद्धं च' इत्यादि

शब्दार्थ—'मुसावायं-मृषावादम्' असत्य बोलतुं 'बहिद्धं-बहिद्धम्' भैद्युनं

અન્યાર્થઃ—(મૃણાવાયં) મૃણાવાદમ્-અસત્યભાષણમ્ ‘વહિદ્’ મૈથુનમ્ (ઉગ્ગહં) અવગ્રહમ્ (અજાહ્યા) અપાચિતમ્, એવાનિ (લોગંસિ સત્યાદાખાઈ) લોકે શસ્ત્રાદા-
નાનિ-શસ્ત્રતુલ્યાનિ કર્મબંધકારણાનિ ચ (તં વિજ્ઞં પરિજાણિયા) એતન્ન-એતસર્વં
વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્-પરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞયા પરિત્યજેદિતિ ॥૧૦॥

ટીકા—અહિંસા પ્રતિપાદ્ય મૃણાવાદાદિકં પ્રાહ- મૃણાવાયં’ इत्यादि । ‘मृणा-
वायं’ मृणावादम्-असत्यभाषणम्, तथा-‘वहिदं’ इति देशीयशब्दो मैथुनार्थः
तेन मैथुनम् ‘उगहं’ अवग्रहं परिग्रहं च, तथा-‘अजाह्या’ अपाचि-
तम् अदत्ता-
दानमित्यर्थः, एतानि-असत्यभाषणादीनि प्राणिनां विराधकानि साक्षात् परम्परया
मैथुन सेवन करना ‘उगहं-अवग्रहम्’ परिग्रह करना ‘अजाह्या-अपा-
चितम्’ तथा अदत्तादानलेना ‘लोगंसि सत्यादाखाई-लोके शस्त्रा-
दानानि’ ये सब लोक में शस्त्रके समान और कर्म बन्धके कारण हैं
‘तं विज्ज्ञं परिजाणिया-एतत् सर्वं विद्वान् परिजानीयात्’ विद्वान् पुरुष
ज्ञ परिज्ञासे इसे जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञासे इसे त्याग करे ॥१०॥

અન્યાર્થ—મૃણાવાદ, મૈથુન, અદત્તાદાન કો બી લોક મેં શસ્ત્ર કે
સમાન સમજે । વિદ્વાન્ ઇન્હે’ જાપરિજ્ઞા સે જાનકર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા
સે ત્યાગ દે ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—અહિંસા કા પ્રતિપાદન કરકે મૃણાવાદ આદિ કા કથન
કરતે હૈં-અસત્યભાષણ, મૈથુન, પરિગ્રહ ઓર અદત્તાદાન, યહ સર્વ
સાક્ષાત્ યા પરમ્પરા સે પ્રાણિયોં કી વિરાધના કરને ચાહે હૈં । અતઃપચ ચે

સેવન કરવું ‘ઉગ્ગહં-અવગ્રહમ્’ પરિગ્રહ કરવો ‘અજાહ્યા-અપાચિતમ્’ તથા
અદત્તાદાન સેવું ‘લોગંસિ સત્યાદાખાઈ-લોકે શસ્ત્રાદાનાનિ’ આ બધા લોકમાં
શસ્ત્ર સરખા અને કર્મબંધના કારણ રૂપ છે. ‘તં વિજ્ઞં પરિજાણિયા-એતન્ન સર્વં’
વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્’ વિદ્વાન્ પુરૂષ જાપરિજ્ઞાથી અને બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિ-
જ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૦॥

અન્યાર્થ—મૃણાવાદ, મૈથુન, પરિગ્રહ, અદત્તાદાનને પણ લોકમાં શસ્ત્રની
બરાબર સમાજવું. વિદ્વાન પુરૂષ આ બધાને જાપરિજ્ઞાથી બાણીને પ્રત્યાખ્યાન
પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરે ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—અહિંસાનું પ્રતિપાદન કરીને મૃણાવાદ વિ. નું કથન કરે છે.—
અસત્ય ભાષણ, મૈથુન પરિગ્રહ, અને અદત્તાદાન આ બધા સાક્ષાત્ અથવા
અરંપરાથી પ્રાણિયોની વિરાધના કરવાવાળા છે. તેથી તે શસ્ત્ર સમાન છે.

વા, તતઃ 'સત્યાદાણાં' શસ્ત્રાદાનાનિ, શસ્ત્રાણીવ ક્ષત્રાણિ, યથા-શરાદિ જીવો-પતાપકં તતઃસત્યભાષણાદિકમપિ, અતएव આદાનાનિ-પ્રાદીયન્તે અષ્ટમેકાર-કાણિ કર્મોણિ પરિજિજ્ઞાસાદાનાનિ કર્મોપાદાનકારણાનિ 'લોગંસિ' લોકે-૧૪લોકે સંતપારે 'તં' તદેતદ્સર્વમસત્યપ્રમુલ્યમ્, 'વિજ્ઞં' વિદ્વાન્ 'પરિજાણિયા' પરિજાનીયાત્, જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા-પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા સર્વમપિ ત્યજેત્, પતેયાં સ્વરૂપં કારણં કાર્યં ચ જાનન્ વિદ્વાન્ પરિહરેત્, ઇતિ । મૃષાવાદાદિકં સર્વમેવ દુઃસ્વજનકતયા શસ્ત્રમિય ભયાનકન્-તથા-કર્મબન્ધકારકં એતિ જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાનપરિ-જ્ઞયા વિદ્વાન્ તદ્ પરિત્યજેદિતિ ॥૧૦॥

મૂલપ્-પલિંચણં ભયણં ચ થંડિલ્લુસ્સયણાણિ ચ ।

ધૂનાદાણાં લોગંસિ, તં વિજ્ઞં પરિજાણિયા ॥૧૧॥

છાયા-પલિકુચ્ચનં મજનશ્ચ સ્થણિલોચ્છયણાનિ ચ ।

ધૂનયાસદાનાનિ લોકે તદ્વિદ્વાત્ પરિજાનીયાત્ ॥૧૧॥

શસ્ત્ર કે સમાન હૈં, ક્યોંકિ જૈસે-બાળ (તીર) આદિ જીવોં કો સંતાપ દેતે હૈં ઉસી પ્રકાર અસત્યભાષણ આદિ બી સંતાપજનક હોતે હૈં અત-एव इनका परिहार करना उचित ही है ।

અસત્યભાષણ આદિ આદાન હૈં અર્થાત્ इनसे आठ प्रकार के कर्मों का बन्ध होता है । मेधावी पुरुष इन असत्य आदिके स्वरूप, कारण एवं कार्य को लोक में ज्ञपरिज्ञासे जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग दे ।

અભિપ્રાય યહ હૈં કિ યહ સબ મૃષાવાદ આદિ લોક મેં દુઃસ્વજનક હોને સે શસ્ત્ર કે સમાન ભયાનક હૈં ઓર કર્મબન્ધ કે કારણ હૈં । મેધાવી પુરુષ જ્ઞપરિજ્ઞા સે ઉસે જાનકર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા સે इनका त्याग करदे ॥૧૦॥

‘પલિંચણં’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘પલિંચણં-પલિકુચ્ચનમ્’ માથા ‘ભયણં ચ-મજનં’

કેમકે જેમ બાણ (તીર) વિગેરે જીવોને સંતાપ દે છે. એજ પ્રમાણે અસત્ય ભાષણ આદિપણ દુઃખ પહેંચાડે છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવો તેજ ઉચિત છે, કહેવાનો ભાવ એ છે કે-આ મૃષાવાદ વિગેરે લોકમાં દુઃખ ઠારક હોવાથી શસ્ત્રની જેમ ભયંકર છે. અને કર્મબંધના કારણુ રૂપ છે. મેધાવી પુરુષ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી તેને બહીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૦॥

‘પલિંચણં’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘પલિંચણં-પલિકુચ્ચનમ્’ માથા ‘ભયણં ચ-મજનં’ અને લોક

અન્વયાર્થ:—(પલિઉચ્ચં) પલિકુચ્ચનમ્—માયામ્ (ચ ભયળં) ચ—તથા મજનં-
લોભમ્ (યંદિલ્લુસ્સયણાણિ ય) સ્થણ્ઢિલોચ્છૂયણાણિ ચ—ક્રોધમાનો (ધૂળ) ધૂનય-
અપનય પરિસ્પજેત્યર્થ, (તં વિજ્ઞં) તદ્વિદ્વાન (લોગંસિ) લોકે (આદાણાઈ) આદા-
નાનિ—કર્મબન્ધકારણાણિ (પરિજાણિયા) પરિજાનીયાત્—જપરિજ્ઞા જ્ઞાત્વા પ્રત્યા-
હ્યાન પરિજ્ઞા કપાયાન્ પરિત્યજેદિતિ ॥૧૧॥

ટીકા—યે કપાયવન્તઃ સન્તિ તેષાં પશ્ચદ્દ્વાત્રતધારિણામપિ ન ફલવત્,
અપિ તુ નિષ્ફલમેવ ભવતિ । અતઃ કપાયનિરોધ આવશ્યક ઇતિ ત્તિરોધમેવ
દર્શયતિ—‘પલિઉચ્ચં’ પલિકુચ્ચનમ્, પરિતઃ—સમન્નાત્ કુચ્ચયતે—વક્રીભાવમાપણતે
ઔર લોભ ‘યંદિલ્લુસ્સયણાણિ ય—સ્થણ્ઢિલોચ્છૂયણાણિ ચ’ ક્રોધ ઔર
માનકા ‘ધુળ—ધૂનય’ ત્યાગ કરો ‘તં વિજ્ઞં—તત્ વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ
‘લોગંસિ—લોકે’ લોકમેં ‘આદાણાઈ—આદાનાનિ’ કર્મબન્ધનકે કારણ હૈ
વેસા ‘પરિજાણિયા—પરિજાનીયાત્’ જપરિજ્ઞાસે જ્ઞાનકર પ્રત્યાહ્યાન-
પરિજ્ઞાસે ઉસકા ત્યાગ કરે ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—માયા, લોભ, ક્રોધ ઔર માન કા પરિત્યાગ કરે ।
મેઘાવી ઇન્હેં કર્મબન્ધનકા કારણ જાને । જપરિજ્ઞા સે ઇન્હેં જ્ઞાન કર
પ્રત્યાહ્યાનપરિજ્ઞા સે ઉનકાત્યાગ દે ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—જો કષાય સે યુક્ત હૈ, ઉનકા પાંચ મહાવ્રતોં કો ધારણ
કરના મી સફલ નહીં, પરન્તુ નિષ્ફલ હી હોતા હૈ । અતઃક કષાયોંકા
નિરોધ કરના આવશ્યક હૈ । વહી નિરોધ યહાં દિશલાતે હૈ—જિસકે
કારણ સઘ કાર્યોં મેં પરિકુચ્ચન અર્થાત્ વકતા ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ, ઉસે

‘યંદિલ્લુસ્સયણાણિ ય—સ્થણ્ઢિલોચ્છૂયણાણિ ચ’ ક્રોધ અને માનને ‘ધુળ—ધૂનય’ ત્યાગ
કરે । ‘તં વિજ્ઞં—તત્ વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘લોગંસિ—લોકે’ લોકમાં ‘આદાણાઈ—
આદાનાનિ’ કર્મ બંધના કારણ છે. એ પ્રમાણે ‘પરિજાણિયા—પરિજાનીયાત્’
જપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞાથી તેને ત્યાગ કરે ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—માયા, લોભ, ક્રોધ અને માનનો ત્યાગ કરે. મેઘાવી તેને
કર્મ બંધનું કારણ સમજે. જા પરિજ્ઞાથી તેને જાણીને પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞાથી
તેને ત્યાગ કરે ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—જેઓ કપાયથી યુક્ત હોય છે, તેઓનું પાંચ મહાવ્રતોનું ધારણ
કરવું પણ સફળ થતું નથી. પરંતુ નિષ્ફળ જાય છે. તેથીજ કષાયોનો
નિરોધ કરવો, જરૂરી છે. એ નિરોધજ અહિયાં બતાવવામાં આવે છે.—જેના
કરણથી સઘણ કાર્યોમાં પરિકુચ્ચન અર્થાત્ વકપણું ઉત્પન્ન થાય છે, તેને

સમયાર્થેબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૧

કાર્યાણિ યેન તત્ પરિકુચ્ચનમ્-માયા-પરિકુચ્ચનં દિ સર્વવ્રતલઙ્કમ્ । તથા-
‘મયર્ણં ચ’ મજનં ચ-મજાતે સર્વત્ર આત્મા પ્રહોક્રિયતે મસાદ્ય સંમર્થ વા યેન સ
મજનો-લોમઃ, તપપિ । તથા-‘ચંડિલ્લુસસયણાણિ’ સ્થંડિલોચ્છૂયણાણિ, તપ-
‘ચંડિલ્લ’ સ્થંડિલઃ યરિમન્ કાર્યોન્મુલ્લે સતિ સદસદ્વિવેકરાદિત્યાત્-આત્મા
સ્થંડિલવદ્ભવતિ સ સ્થંડિલઃ-ક્રોધઃ । તથા-‘ઉચ્છૂયણાણિ’ યસ્યોદયેન કુધ્વં
શ્રયતિ જાત્યાદિના દર્પાધ્માતો ભવતિ પુરુષઃ સઃ-ઉચ્છૂયો-માનઃ । સૂત્રે માનસ્ય
વહુત્વાદ્ વહુવચનમ્, અથ માયા લોભોડનન્તરં ક્રોધમાનયોર્દ્રહો સૌત્રત્વાદ્ વ્ય-
ત્યથઃ, તેન ક્રોધમાનમાયાલોભરૂપાન્ કષાયાન્ ‘ધૂન’ ધૂનય-અવનય ધૂનય ઇત્થિ
ક્રિયાપદસ્ય પ્રત્યેકં સમ્બન્ધઃ, તેન ક્રોધં ધૂનય, માનં ધૂનય, માયાં ધૂનય, લોભં-
ધૂનયેત્યર્થો બોધ્યઃ । કષાયાદીનાં પરિત્યાગેડપરમપિ કારણં દર્શયતિ-પતાનિ
પરિકુચ્ચનાદીનિ । ‘લોગંસિ’ અસ્મિન્ લોકે ‘આદાણાં’ આદાનાણિ, પતાનિ દિ
કર્મબન્ધકારણાણિ વર્તન્તે, તસ્માદેતત્સ્વરૂપં સ કારણકાર્ય જ્ઞાત્વા ‘વિજ્ઞં’
વિદ્વાન ‘પરિજાણિયા’ પરિજાનીયાત્ જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્મા પ્રત્યાહ્યાન-પરિજ્ઞયા
પરિત્યજેદિતિ ॥૧૧॥

પરિકુચ્ચન અર્થાત્ માયા કહતે હૈં । યહ પરિકુચ્ચન સમી ઘટો કી
વિરાશના કરનેવાલા હૈ । મજન કા અર્થ લોભ હૈ ક્યોંકિ યહ
આત્મા કો મજન કરને વાલા હૈ । સ્થંડિલ ક્રોધ કો કહતે હૈ, ક્યોંકિ
ક્રોધ આને પર આત્મા સત્ અસત્ કે વિવેક સે રહિત સ્થંડિલકે સમાન
હો જાતા હૈ । ઉચ્છૂય કા અર્થ હૈ માન, ક્યોંકિ હસકે ઉદય સે આત્મા જાતિ
આદિ કે અભિમાન સે ઝંચા ચઢ જાતા હૈ હન સમી કષાયોં કા ત્યાગ
કર દેના ચાહિય । કષાય ત્યાગ કા દૂસરા કારણ દિલ્લાતે હુય શાસ્ત્ર-
કાર કહતે હૈ-યહ કર્મબન્ધ કો ઉત્પન્ન કરને વાલે હૈ । અત એવ મેઘાવી
પુરુષ હનકે સ્વરૂપ, કારણ ઓર કર્મકો જ્ઞપરિજ્ઞા સે જાન કર પ્રત્યા-
હ્યાન પરિજ્ઞા સે ત્યાગ દેવે ॥૧૧॥

પરિકુચ્ચન અર્થત્ માયા કહેવામાં આવે છે, આ પરિકુચ્ચન સઘળા મતોની-
વિશદના કરવાવાળી છે. ભજનનો અર્થ લેલ છે. કેમકે તે આત્માને ભક્ત
કરવાવાળો છે સ્થંડિલ ક્રોધને કહે છે, કેમકે-ક્રોધ આવવાથી આત્મા સત્
અસત્ના વિવેક વિનાનો સ્થંડિલ બેવો થઈ જાય છે.

ઉચ્છૂય એટલે માન-કેમકે-તેના ઉદયથી આત્મા જાત વગેરેના અભિમાનથી
ઉંચે ચઢી જાય છે. કષાયના ત્યાગતું ‘બીજું’ કારણ બતાવતાં શાસ્ત્રકાર
કહે છે-આ કર્મ અધને ઉત્પન્ન કરવા વાળું છે, તેથીજ બુદ્ધિશાળી પુરુષ
તેના સ્વરૂપ, કારણ અને કર્મને જ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞાથી
તેના ત્યાગ કરી દે. ॥૧૧॥

યુલ્મ-ધોયણં રયણં ચેવ વૈત્થી કમ્મવિરેયણં ।

વમણંજળપૈલીમંથં તં વિજ્ઞં પરિજાણિયા ॥૧૨॥

છાયા—ધાવનં રજ્જનં ચૈવ વસ્તિકર્મવિરેચનમ્ ।

વમનાજ્જનં પલિમન્યં તદ્વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્ ॥૧૨॥

અન્યાર્થઃ—(ધોયણં) ધાવનં-હસ્તપાદાદીનાં વસ્ત્રાણાં પ્રસ્રાલનમ્ (રયણં) રજ્જનં હસ્તાદીનામ્ 'વૈત્થીકમ્મં વિરેયણં' વસ્તિકર્મવિરેચનમ્-તત્ર વસ્તિકર્મ-અધો-મર્ગેણ જલાર્પણમ્ (પનિમા) इति लोरुपसिद्धम्, विरेचनम्-(जुलान) इति मसिद्धम्, (वमणंजल) वमनाज्जनम्, वमनम्-मसिद्धम्, अज्जनम्-नेत्रे कज्जला-दिकरणम्, तदेतत्सर्वम्, (पलीमंथं) पल्लिमन्यम्-संयमोपपातकरम् (विज्ઞં) विद्वान्-पण्डितः (परिजाणिया) परिजानीयात्-द्वपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-परिज्ञया परित्यजेत् ॥१२॥

‘ધોયણં રયણં ચેવ’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--‘ધોયણ-ધાવનમ્’ હાથ પૈર તથા વસ્ત્ર આદિ ધોના ‘રયણ-રજ્જનમ્’ તથા હસ્તાદિકો રંગના ‘વૈત્થીકમ્મં વિરેયણ-વસ્તિકર્મ-વિરેચનમ્’ વસ્તિકર્મ કરના ઓર વિરેચન ‘વમણંજળ-વમનાજ્જનમ્’ દવા લેકર વમન કરના તથા આંખોં મેં અજ્ઞન લગાના इत्यादि ‘પલિમંથ-પલિમન્યં’ સંયમકો નષ્ટ કરનેશલે કાર્યોં કો ‘વિજ્ઞં પરિજાણિયા-વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્’ વિદ્વાન્ પુરુષ સમજકે ત્યાગ કરે ॥૧૨॥

અન્યાર્થ--હાથ પગ પદ્મ વસ્ત્ર આદિ કા ધોના, રંગના, પનીમા લેકર વિરેચન કરના, વમન કરના, અંજન લગાના, इन सबको संयम का घातक समझ कर ज्ञानी पुरुष इन को त्याग दे ॥१२॥

‘ધોયણં રયણં ચેવ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ--‘ધોયણ-ધાવનમ્’ હાથ પગ તથા કપડાં વિગેરે ધોવા, રયણ-રજ્જનમ્ તથા હાથ વિગેરે રંગવા ‘વૈત્થીકમ્મં વિરેયણ-વસ્તિકર્મ વિરેચનમ્’ અસ્તિકર્મ કરવું અને વિરેચન ‘વમણંજળ-વમનાજ્જનમ્’ દવા લઇને વમન-ઉલટી કરવી તથા આંખોમાં આંજલુ લગાવવું વિગેરે ‘પલિમંથ-પલિમન્યં’ સંયમને નાશ કરવાવાળા કાર્યોંને ‘વિજ્ઞં પરિજાણિયા-વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્’ વિદ્વાન્ પુરુષ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૨॥

અન્યાર્થ--હાથ પગ અને વસ્ત્ર વિગેરેને ધોવા, રંગવા, ઇનિમા લઇને રેશ લેવો, ઉલટી કરવી, કાજળ લગાવવું. આ બધાને સંયમના ઘાતક સમજીને જ્ઞાની પુરુષે તેનો ત્યાગ કરવો ॥૧૨॥

टीका—‘धोयणं’ धावनम्—प्रक्षालनं शोभार्थं वस्त्रादीनाम्, ‘रञ्जनम्’ रञ्जनम् हस्तवस्त्रादीनाम्, ‘वस्तीकर्म’ वस्तिर्कर्म—गुदामार्गत उदरे जलमानीय तज्जलेन साकं निःशेषमलानां बहिर्निःसारणं वपतिकर्म। ‘विरेयणं’ विरेचनम्—वैद्यकोक्ताऽभयादि चूर्णप्रयोगेणाधोमार्गतो मलनिःसारणम्। ‘वमणं’ वमनम्—अङ्गुल्यादि प्रवेशेन भुक्ताऽऽहारस्य मुखमार्गेण बहिर्निःसारणम्। ‘अञ्जनं’ अञ्जनम्—शलाकया नेत्रशोभार्थं यणी द्रव्याणां नेत्रयोर्निक्षेपणम् ‘तं’ तदेतद् धावनादिकं सर्वमपि ‘पलीमंयं’ पलिमन्थम्—संयमविघातकारकम्, इति त्रपरीक्षया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-परिद्धया परित्यजेत्। वस्त्रादीनां प्रक्षालनं रञ्जनं वस्तिर्कर्म विरेचनं वमनं नेत्रा-ञ्जनं च संयमविनाशकारि ज्ञात्वा मुनिरेतान्न सेवेत ॥१२॥

मूलम्—गंधं मल्लसिंणाणं च दंतपक्खालणं तहा।

परिगंहीत्थिकम्मं च तं विज्जं परिजाणिया ॥१३॥

टीकार्थ—सुन्दरता के लिए वस्त्र आदि का प्रक्षालन करना, वस्त्र आदि को रंगना, गुदा के मार्ग से उदर में जल पहुंचा कर उस जल के साथ मल का बाहर निकालना अर्थात् वस्तिर्कर्म करना, वैद्यक के अनुसार हरड़ आदि का चूर्ण खाकर जुलाब लेना, वमन करना अर्थात् अङ्गुली आदि मुखमें रखकर भुक्त आहार को मुखसे बाहर निकालना आखों में अंजन आंजना, इन सब कार्यों को संयम का विघातक समझ कर त्याग देना चाहिए।

अभिप्राय यह है कि वस्त्र आदि को धोना, रंगना, वस्तीकर्म करना, विरेचन, वमन और अंजन लगाना इन सब को संयम का विनाशक जानकर मुनि उनका सेवन न करे उनका त्याग करे ॥१२॥

टीकार्थ—सुंदर पक्ष्या भाटे वस्त्र वगेरेनुं प्रक्षालन करवुं (धावुं) रंजवुं, शुद्धता मार्गधीं चेटमां जण पछोआहीने ते जणनी साथे भण अहार कडा-उवे। अर्थात् भस्तिर्कर्म करवुं। वैद्यक प्रमाणे हरडे विगेरेनुं चूर्ण आहीने जुलाब लेवे। उद्दी करवी अर्थात् अङ्गुली वगेरे मोमां राणीने लुक्क आहार भूणधी अहार कडाउवे। आंजोमां अंजन आंजवुं। आ सधणा कथेने संयमना विघातक समझने तेनो त्याग करवे जेधये।

कडेवानो डेतु अे छे के—वस्त्र वगेरेने धावा, रंजवा भस्ती कर्म करवुं विरेचन, वमन, अने अंजना लगावुं। आ अधाने संयमना विघातक सम-झने मुनिअे तेनुं सेवन करवुं नही अर्थात् तेनो त्याग करी देवे। ॥१२॥

छाया - गन्धमात्यस्नानानि दन्तप्रक्षालनं तथा ।

परिग्रहस्त्रीकर्म च तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥१३॥

अन्वयार्थः—(गन्धमल्लसिणाणं च) गन्धमात्यस्नानानि (तथा दंतपक्खालणं) तथा दन्तप्रक्षालनम् अकारणम् ओषध्यादिना (च परिग्रहस्त्रीकर्म) परिग्रहः—धनधान्यादिकस्वीकरणम्, स्त्रियाः स्वीकरणम् कर्म—हस्तमैथुनादिकर्म (तं) तत् (विज्जं) विद्वान् हेयोपादेयज्ञानवान् (परिजाणिषा) परिजानीयात्—तदेतत्सर्वं कर्मबन्धकारकं प्रपरिग्रहा ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरित्यागा परित्यजेत् इति ॥१३॥

टीका—‘गन्धमल्लसिणाणं च’ गन्धमात्यस्नानानि, गन्धाः—कोष्ठपुटादयः, मातृव्यं—मल्लिकादि विविधपुष्पप्रयुक्तम्, स्नानम्—देशसर्वस्नानम् तत्र देशस्नानम् अकारणमभिभूवादिसंक्षालनं, सर्वस्नानम्—सर्वाङ्गप्रक्षालनम् इति गन्धमात्य-

‘गन्धमल्लसिणाणं च’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘गन्धमल्लसिणाणं च-गन्धमात्यस्नानानि’ शरीर में गन्ध लगाना तथा पुष्पमाला पहिनना एवं स्नान करना ‘तथा दंतपक्खालणं—तथा दंतप्रक्षालनम्’ तथा दांतोंको धोना ‘परिग्रहस्त्रीकर्म—परिग्रहस्त्रीकर्मणि’ परिग्रह रखना, स्त्रीका उपभोग करना तथा हस्तकर्म करना ‘तं विज्जं—तत् विद्वान्’ विद्वान् मुनि इनको पापका कारण जान कर त्याग करे ॥१३॥

अन्वयार्थः—शरीर में सुगंध लगाना, माला धारण करना, स्नान करना, दांतोंका बिना कारण प्रक्षालन करना, धन धान्य आदि परिग्रह को स्वीकार करना, हस्तकर्म करना, इन सब को मेवाधी पुरुष कर्मबन्ध का कारण जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग दे ॥१३॥

टीका—कोष्ठ पुट आदि गंध को, मल्लिका आदि के पुष्पोंसे गंधी

‘गन्धमल्लसिणाणं च’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘गन्धमल्लसिणाणं च-गन्धमात्यस्नानानि च’ शरीरमें गंध लगावें। तथा पुष्पमाला पहरेवी तथा स्नान करवुं ‘तथा दंतपक्खालणं—तथा दंतप्रक्षालनम्’ तथा दांतोंमें धोवा ‘परिग्रहस्त्रीकर्म—परिग्रहस्त्रीकर्मणि’ परिग्रह करवें, तथा स्त्री सेवन करवुं तथा हस्तकर्म करवुं ‘तं विज्जं—तत् विद्वान्’ विद्वान् मुनि आने पापना कारण रूप समझने तेने त्याग करे ॥१३॥

अन्वयार्थः—शरीरमें सुगंध लगावपी माला पहरेवी, स्नान करवुं, बिना कारण दांतों धोवा, हस्तकर्म करवुं, आ गंधाने बुद्धिमान पुरुषे कर्मबन्धना कारण रूप समझने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेने त्याग करे ॥१३॥

टीका—कोष्ठ, पुट, वगैरे गंधने, मल्लिका वगैरे फूलोथी गूथेदी मालाने,

समयार्थवाचिनी टीका प्र. ध्रु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

३१

स्नानानि 'तदा' तथा-'दंतपक्वाब्जं' दन्तप्रक्षालनम्-अकारणमोषधादिना
'परिग्रहिरित्यकर्म' च' परिग्रहः, स्त्री, कर्म च, तत्र परिग्रहः-सचित्ताऽचित्तपदार्थानां
स्वीकारः, स्त्रियो देवमनुष्यादीनाम्, तत्स्वीकारः, कर्म-हस्तमैथुनादिकरणम् ।
'तं' तदेतत्सर्वं बन्धजनकं संसारपर्यटने कारणम् । इति ज्ञात्वा 'विज्जं' विद्वान्-
आत्महितार्थी 'परिजाणिया' परिजानीयात्-ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-
परिज्ञया परित्यजेत् ॥१३॥

मूलम्-उद्देशियं कीयगडं च पामिच्चं चेवं आहडं ।

पूयं अणेसंगिजं च 'तं' विज्जं परिजाणिया ॥१४॥

छाया--औद्देशिकं क्रीतकृतं च प्रामित्यं चेवाहृतम् ।

पूयमनेवणीयं च तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥१४॥

हुई माला को, बिना कारण नेत्र या भौंह आदि के प्रक्षालन रूप देश-
स्नान को तथा सर्वांग प्रक्षालन रूप सर्वस्नान को निष्कारण औषधि आदि-
से दांतोंके मांजने को तथा परिग्रह और हस्तकर्म कों कर्मबन्ध का कारण
जान कर उनको त्याग दे । ये सब कर्म संसारभ्रमण के कारण हैं ।

ऐसा समझ कर आत्महित का इच्छुक पुरुष इन्हें ज्ञपरिज्ञा से
जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग दे ॥१३॥

'उद्देशियं कीयगडं च' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'उद्देशियं-औद्देशिकम्' साधुको एक नाम छेकर उनको
देनेके लिये जो आहार आदि तैयार किया गया है 'कीयगडं-क्रीतकृतम्'
तथा साधुके लिये जो खरीद किया, गया है तथा 'पामिच्चं-प्रामित्यम्'

कारण बिना आंख अने जमशे ने धोवाइय देश स्नानने तथा सर्वांग प्रक्षा-
लन रूप सर्वस्नानने, कारण बिना आसड विगेरेथी दांतेने मांज्याने तथा
परिग्रह अने हस्तकर्मने कर्मबन्धना कारण समझने तेने त्याग करे. आ
ज्या ७ कर्मो संसार भ्रमणना कारण रूप छे.

आ प्रमाणे समझने आत्महितने धिछनारा पुइये जपिरिशथी तेने
समझने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेओ त्याग करवे ॥१३॥

'उद्देशियं कीयगडं च' इत्यादि

शब्दार्थ--'उद्देशियं-उद्देशिकम्' साधुने आपवा भाटे के आहार विगेरे
तैयार करवाभां आवेथे छाय ते तथा 'कीयगडं-क्रीतकृतम्' साधुने भाटे के
भरीद करवाभां आवेथे छाय ते तथा 'पामिच्चं-प्रामित्यम्' साधुने आपवा

અન્વયાર્થ:- (ઉદેસિયં) ઔદેશિકં-યસ્ય વસ્યચિદેકાય સાધો નામગ્રાહેણ કૃતં તદૌદેશિકમ્ (કીયગઢં) ક્રીતકૃતમ્-સાધ્વર્થં મૂલ્યેન ગૃહીતમ્ (પામિત્તં) પ્રાપ્તિયમ્-સાધ્વર્થમન્યત ઉચ્છિન્નરૂપેણાઽઽનીતમ્ (ચેવ આહૃતં) ચૈવાહૃતમ્-સાધ્વર્થં યત્ ગૃહસ્થેન સમ્મુલ્લમાનીતમ્ (પૂયં) પૂયમ્-આધાકર્મીવયસંપૃત્તં શુદ્ધપ્રત્યાહારં પૂયમ્ (અણેસણિજ્જં) અણેષણીયમ્-અશુદ્ધમ્ (તં) તત્તર્વમ્ (વિજ્જં) વિદ્વાન્ (પરિજાણિયા) પરિજાનીયાત્-જપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા પરિત્યજેદિતિ ॥૧૪॥

ટીકા—‘ઉદેસિયં’ ઔદેશિકમ્-યં કમપ્યેકં સાધુમુદ્દિશ્ય યદાહારપાન વસ્ત્ર-પાત્રવપસ્યાદિ નિર્મિત્તં તદૌદેશિકમ્ ‘કીયગઢં’ ક્રીતકૃતમ્-સાધ્વર્થં યદ્વસ્તુ મૂલ્યે-

સાધુ કો દેને કે લિયે જો દુસરે સે ઉપાર લિયા ગયા હૈ ‘ચેવ આહૃતં-ચૈવ આહૃતમ્’ તથા સાધુકો દેને કે લિયે જો ગૃહસ્થો કે દ્વારા લાયા હુવા હૈ ‘પૂયં-પૂયમ્’ જો આધાકર્મી આહારસે મિલા હુવા હૈ ‘અણેસ-ણિજ્જં-અણેષણીયમ્’ તથા જો આહાર, કોઈ બી દોષસે યુક્ત અશુદ્ધ હૈ ‘તં-તત્’ उसको ‘વિજ્જં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘પરિજાણિયા-પરિજાની-યાત્’ જપરિજ્ઞાસે જાનકર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાસે ત્યાગ કરે ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ--ઔદેશિક, ક્રીતકૃત, પ્રાપ્તિય, આહૃત, પૂય ઓર અણે-ષણીય આહાર કો મેધાવી જપરિજ્ઞા સે જાને ઓર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા સે उनको त्याग दे ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--જો આહાર પાની વસ્ત્ર પાત્ર एवं ઉપાશ્રય આદિ કિસી એક સાધુ કે ઉદેશ્ય સે નિર્મિત કિયા ગયા હો, વહ ઔદેશિક કહ લાતા

માટે જે બીજાની પાસેથી ઉપાર લેવામાં આવેલ હોય તે ‘ચેવ આહૃતં-ચૈવ આહૃતમ્’ તથા સાધુને આપવા માટે ગૃહસ્થો દ્વારા લાવવામાં આવેલ હોય તથા ‘પૂયં-પૂયમ્’ જે આધાકર્મી આહારથી મળેલ હોય ‘અણેસણિજ્જં-અણેષણી-યમ્’ તથા જે આહાર કોઈ પણ દોષ વાળો હોય અને અશુદ્ધ હોય ‘તં-તત્’ તેને ‘વિજ્જં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘પરિજાણિયા-પરિજાનીયાત્’ જ પરિજ્ઞાથી બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ--ઔદેશિક, ક્રીતકૃત, પ્રાપ્તિય, આહૃત પૂય અને અણેષણીય, આહારને મેધાવી પુરૂષ જપરિજ્ઞાથી તેને બાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે, ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--જે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર અને ઉપાશ્રય વિગેરે કોઈ એક સાધુને ઉદેશીને ખતાવવામાં આવેલ હોય, તેને ઔદેશિક કહેવામાં આવે છે,

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. મુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૬

નાડનીતમ્, તથા-‘પામિત્ત્વં’ પ્રામિત્યમ્-સાધવે દાતુમ્શ્ચિન્નકં શુદ્ધીતમ્ ।
તથા-‘આહરં’ આહૃતમ્-સાધવે દાતું સાધુસંમુલમાનીતં તથા-‘પૂયં’ પૂયમ્-આધા
કર્માવયવસંયુક્તમ્-શુદ્ધેડપિ આહારે આધાકર્માહારસ્ય મિલનં પૂતિકમ્ ‘અનેષણીજં
અનેષણીયમ્-શક્તિતાદિદોષેણ યુક્તમ્ ‘રિજ્જં’ વિદ્વાન ‘તં’ તન્નર્વમપિ સંયમાડ્ઠુ
પ્રકારિતયા સંસારકારણતયા ચ-પરિજ્ઞાના જ્ઞાત્વા પ્રત્યારૂપાનપરિજ્ઞયા ‘પરિ
જ્ઞાણિયા’ પરિજાનીયાત્-પરિત્યજેત્ इति ॥૧૪॥

મૂલમ્-આસૂણિ મક્ષિરાગં ચ વિદ્ધુઃપ્રધાયકમ્મગં ।

उच्छोलणं च कर्कं च तं विज्जं परिजाणिया ॥१५॥

छाया—आशूणि मक्षिरागं च शृद्धयुष्पातकर्मकम् ।

उच्छोलनं च कर्कं च तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥१५॥

૬૧. સાધુ કે લિપે મૂલ્ય ચુકા કર સ્વદી હુઈ વસ્તુ ક્રીતકૃમ કહલાતી
૬૨. સાધુ કો દેને કે લિપે ઉધાર લી હુઈ વસ્તુ પ્રામિત્ય કહલાતી ૬૩.
સાધુ કો દેનેકે લિપે ઉસકે સામને લાઈ હુઈ આહારાદિ વસ્તુ આહૃત
કહી જાતી ૬૪. જિસમેં આધાકર્મી કા કુછ ભાગ મિલા હો ઉસે પૂતિક
યા પૂય કહતે ૬૫. જો શંકિત આદિ કિસી મી દોષ સે યુક્ત હો, વહ
અનેષણીય કહલાતી ૬૬. મેધાવી પુરુષ હન સબ કો સંયમ મેં અનુપ-
કારી (સંયમ કા ધાતક) ઓર સંસાર કા કારણ જાન કર
પરિત્યાગ કર દે ॥૧૪॥

‘આસૂણિ મક્ષિરાગં ચ’ इत्यदि ।

शब्दार्थ—‘आसूणि-आशूणम्’ रसायन आदि खाकर शरीरको
स्थूल बनाना ‘अक्षिरागं च-अक्षिरागं च’ तथा शोभाके लिये नेत्रमें

સાધુને માટે મૂલ્ય ચુકવીને ખરીદેલી વસ્તુ ક્રયક્રીત કહેવાય છે. સાધુને આપવા
માટે ઉધાર લીધેલ વસ્તુ પ્રામિત્ય કહેવાય છે, સાધુને આપવા માટે તેની
સામે લાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરે વસ્તુ આહૃત કહેવામાં આવે છે. જેમાં
આધાકર્મિનો કંઈક ભાગ મળ્યો હોય તેને પૂતિક અથવા પૂય કહે છે, જે
શંકિત આદિ કોઈ પશુ દોષથી યુક્ત હોય તે અનેષણીય કહેવાય છે, મેધાવી
પુરુષે આ બધાનો સંયમમાં અનુપકારી અર્થાત્ સંયમના ધાતક અને સંસા-
રના કારણ રૂપ માનીને તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૪॥

‘આસૂણિ મક્ષિરાગં ચ’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘आसूणि-आशूणम्’ रसायन विग्रेहें भाड़ने शरीरने स्थूल भाड
बनावडु ‘अक्षिरागं च-अक्षिरागं च’ तथा शोभा भाटे अंभुभां अंभु

३५

सूत्रकृताङ्गसूत्रे

अन्वयार्थः—(आशूणि) आशूनि-घृतपानादिना शरीरस्थौलीकरणम्, तथा—(अक्खिरागं) असिराङ्गम्-नेत्राङ्गनम् (गिद्धुवघायकम्मगं) गृद्धघुपघातकर्मकम् गृद्धि गौद्धर्थ-गृद्धिभावकरणम् उपघातकर्म-उपकारक्रिया (उच्छोलणं च) उच्छोलनं च-अपत्नतः उदकेन पुनः पुनः हस्तपादप्रक्षालनम् (कक्कं) कल्कं च लोभादि ब्रह्मणेन शरीरस्पोद्धर्तनकरणम् (तं) तदेतत्सर्वम् (विज्जं) विद्वान् (परिजाणिया) परिजानीयात्-ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिष्ठजेदिति ॥१५॥

टीका—‘आशूणि’ आशूनि-घृतपानादिना मकरध्वजादिरसायनिकौषधि-विशेषेण च शारीरिकवलसंर्द्धनम्, ‘अक्खिरागं’ असिराङ्गम्-अक्षयोः रागम्-

अङ्गन लगाना ‘गिद्धुवघायकम्मगं-गृद्धघुपघातकर्मकम्’ तथा शब्दादि विषयो’ में आसक्त होना, एवं जिस कर्म से जीवोंका घात होता है उसे करना ‘उच्छोलणं च-उच्छोलनं च’ अघटन पूर्वक ठंडा पानीसे हस्त-पाद आदि का बार बार धोना तथा ‘कक्कं-कल्कम्’ हल्दी आदिसे शरीर में पीठी लगाना ‘तं विज्जं परिजाणिया-तत् विद्वान् परिजानीयात्’ इन सभीको विद्वान् मुनि ज्ञपरिज्ञासे संसार भ्रमणका कारणरूप समझ कर प्रत्याख्यान परिज्ञासे उस का त्याग करें ॥१५॥

अन्वयार्थ—घृतपान आदि करके शरीर को स्थूल बनाना, नेत्रोंको रंगना, गृद्धिभाव करना, अपकार करना, बारबार हाथ पाँव धोना, शरीर का उषटन करना इन सब को मेधावी पुरुष ज्ञपरिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग दे ॥१५॥

टीकार्थ—घृतपान आदि करके तथा कस्तूरी मकरध्वज आदि रासा-

आंलपुं. गिद्धुवघायकम्मगं-गृद्धघुपघातकर्मकम्’ तथा शब्दादि विषयोभां आसक्ता धवुं तथा ने कर्मथी लुवेना घात थाय तेवुं कर्म करवुं. ‘उच्छो-लणं च-उच्छोलनं च’ यत्न विना ठंडा पाणीथी हाथ, पग, विगेरे धोवा तथा ‘कक्कं-कल्कम्’ हलदर विगेरेथी शरीरभां पीठी खोणवी-लगाववी ‘तं विज्जं’ परिजाणिया-तत् विद्वान् परिजानीयात्’ आ भधाने विद्वान् मुनि ज्ञ परिज्ञाथी संसार भ्रमणुना कारखुप सभङ्गने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे ॥१५॥

अन्वयार्थ—घृतपान विगेरे करीने शरीरने स्थूल बनाववुं. आंभोने रंगवी. गृद्धि भाव (आसक्ति) राखवो. बार-बार हाथ पग धोवा, शरीरने शष्पागरवुं. आ भधाने डाहो पुरुष ज्ञ परिज्ञाथी आखीने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे ॥१५॥

टीकार्थ—घृतपान विगेरे करीने तथा कस्तूरी, मकरध्वज विगेरे रसायनिक

संमयार्थबाधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

५

अञ्जनादिकम्-नेत्रयोः कञ्जलादिप्रक्षेपणम्, तथा-‘गिद्वधुनघायकममगं’ गृह्य-
पचातर्ककम्-अपकारिणां मन्त्रादिप्रयोगेण हननम् । ‘उच्छोलणं च’ उच्छोलनम्-
उदकेन अकारणं हस्तपादानीनां पुनः पुनः प्रक्षालनम् । तथा-‘ककं’ कल्कम्-येन
लोभादि द्रव्यविशेषेण शरीरस्योद्धर्त्तने क्रियते तद् कल्कम् । ‘विज्जं’ विद्वान्-हेयो-
पादेयज्ञानवान् ‘तं’ तदेतत्सर्वं पूर्वोक्तं कर्मबन्धनाय भवतीति, ‘परिजाणिया’ परि-
जानीयात्-ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेदात्महितार्थी इति ॥१५॥
मूळम्-संप्रसारी कयकिरिप् पसिणायतणाणि य ।

सागारियं च पिण्डं च तं विज्जं परिजाणिया ॥१६॥

छाया-संप्रसारी कृतक्रियः प्रश्नस्यायतनानि च ।

सागारिकं च पिण्डं च तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥१६॥

यनिक औषधों का सेवन करके शारीरिक बल की वृद्धि करना अर्थात्
जिससे बहुत बलवान् बन जाय ऐसा उपाय करना, या अहंकार में
चूर होना, नेत्रों में काजल या सुरमा डालना, अपकारी का मंत्र आदि
का प्रयोग करके घात करना, निष्कारण जल से बार बार हाथ पग
आदि धोना और उद्यतन करना, इन सब को मेधावी ज्ञपरिज्ञा से कर्म-
बन्धन का कारण जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग दे ॥१५॥

‘संप्रसारी कयकिरिप्’ इत्यादि ।

शब्दार्थ-‘संप्रसारी-संप्रसारी’ असंयतों के साथ साधुको संसार
की बातें करना ‘कयकिरिप्-कृतक्रियः’ असंयमके अनुष्ठानकी प्रशंस
करना ‘पसिणायतणाणि य-प्रश्नस्यायतनानि च’ तथा ज्योतिष संबंधी

औषधों सेवन करीने शारीरिक अंगने वधारवुं. अर्थात् जेनाथी घषा अण-
वान् अग्नी जवाय तेवो उपाय करवो, अथवा अहंकारमां अकचूर रडेवु.
आंअमां काज्जल अथवा सुरमा आंजवो. मंत्र विगेरे प्रयोग करीने अपका-
रीने घात करवो. कारवु वजर वारवार पाखीथी हाथ पग धोवा. अने
शरीरने शष्पगारवुं. आ अधाने मेधावी पुरष ज परिज्ञाथी कम अन्धनुं
कारवु समलने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेने त्याग करे ॥१५॥

‘संप्रसारी कायकिरिप्’ इत्यादि

शब्दार्थ-‘संप्रसारी-संप्रसारी’ असंयतोनी साथे साधुअे संसारनी वाते
करवी ‘कयकिरिप्-कृतक्रियः’ असंयमना अनुष्ठानना वधावु करवा ‘पसिणाय-
तणाणि य-प्रश्नस्यायतनानि च’ तथा ज्योतिष संबंधी प्रश्नोना उत्तर आपवा

અન્વયાર્થઃ—(સંપસારી) સંપસારી-સંપસારઃ-અસંયતેન ગૃહસ્થેન સાધે સાંસારિકવિચારકરણમ્ તદ્વાન્ એમ્—(કયકિરિષ્) કૃતક્રિયઃ-કૃતા ક્રિયા અસંયમાનુષ્ઠાનપ્રશંસારૂપા યેન સ તથાભૂતઃ તથા-(પસિણાયતણાણિ ય) પ્રશ્ન-શ્યાયતનાનિ ચ-પ્રશ્નસ્થ-સાંસારિકપ્રભાદેરાયતનમ્-આવિષ્કરણં કથનમિત્યર્થઃ (સાગારિયં ચ પિંડં ચ) સાગારિકં ચ પિંડં ચ-સાગારિકસ્ય શય્યાતરસ્ય પિંડ-માહારમ્ (તં) તદેતત્સર્વમ્ (વિજ્ઞં) વિદ્વાન્ (પરિજાણિયા) પરિજાનીયાત્-જપરિ-જ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા પરિત્યજેદ્ ॥૧૬॥

ટીકા—‘સંપસારી’ સંપસારી-અસંયતપુરુષઃ સાર્ધમ્ સંપ્રસારઃ-પરિચયઃ-પપીલોત્તનં સાવચકર્મવિચારઃ, એવમસંયમાનુષ્ઠાનં પતિ સાંસારિકવિષયસ્ય ઉપદેશ-દિદાનમ્ તદ્વાન્ સંપસારીતિ કથ્યતે । તથા-‘કયકિરિષ્’ કૃતક્રિયઃ-પ્રશ્નોકે ઉત્તર રેના ‘સાગારિયં ચ પિંડં ચ-સાગારિકં ચ પિંડંચ’ શય્યાતર પિંડ ‘તં-તત્’ એ સર્વ ‘વિજ્ઞં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘પરિજાણિયા-પરિ-જાનીયાત્’ જપરિજ્ઞાસે જાનકર કે પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાસે ઉત્સકા ત્યાગ કરે ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ગૃહસ્થ કે સાથ સાંસારિક વિચાર કરના, અસંયમાનુ-ષ્ઠાનની પ્રશંસા કરના, સંસાર વ્યવહાર સંબંધી પ્રશ્નોં કા કથન કરના શય્યાતર કા આહાર ગ્રહણ કરના, જન સબ કો મેઘાવી જપરિજ્ઞા સે જાન કર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા સે ત્યાગ કરે ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—અસંયમી પુરુષોં કે સાથ ગાઠ પરિચય કરના વિચારવિ-પ્રશ્ન કરના, સાવચ કાર્યોં કા વિચાર કરના એવં અસંયમ સંબંધી ઉપ-દેશ દેના સંપ્રસારણ કહલાતા હૈ । ‘બહુત સુન્દર મકાન બનાયા’ હ્ત્યાદિ

‘સાગારિયં ચ પિંડંચ-સાગારિકં ચ પિંડં ચ’ શય્યાતર પિંડ ‘તં-તત્’ આ બધાને ‘વિજ્ઞં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘પરિજાણિયા-પરિજાનીયાત્’ જ પરિજ્ઞાથી બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ગૃહસ્થની સાથે સાંસારિક વિચાર કરવો. અસંયમાનુષ્ઠાનની પ્રશંસા કરવી, સંસાર વ્યવહાર સંબંધી પ્રશ્નોત્તર કથન કરવું. શય્યાતરનો આહાર ગ્રહણ કરવો, આ બધાને બુદ્ધિમાન પુરુષ જ પરિજ્ઞાથી બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—અસંયમી પુરુષોની સાથે ગાઠ પરિચય કરવો, વિચાર વિપ્રશ્ન કરવો, સાવચ કાર્યનો વિચાર કરવો અને અસંયમ સંબંધી ઉપદેશ આપવો તે સંપ્રસારણ કહેવાય છે. ‘બહુ જ સુંદર મકાન બનાવ્યું’ વિગેરે પ્રકારથી

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

३७

कृता-संपादिता शोभना गृहकरणादिका क्रिया येन सः-कृतक्रियः । तथा-‘पसि-
णायतणाणि च’ प्रश्नस्पायतनानि च-आयतनमाविष्करणं कथनम्-यथाविव-
क्षितप्रश्ननिर्णयकरणानि अथवा लौकिकानां परस्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रमंशये
वा प्रश्ने सति पथावस्थितार्थकथनद्वारेण निर्णयकरणानि । तथा-‘सागारियं च
पिण्डं च’ सागारिकं च पिण्डं च, सागारिकः-शय्यातर स्तस्य पिण्डमाहारादिकम् ।
अथवा सागारिकपिण्डम्-जुगुप्सितकुलपिण्डं वा ‘ते’ तत्-तदेतत्सर्वं बन्धकारणत्वेन
‘विज्जं’ विद्वान् ‘परिजाणिया’ परिजानीयात्-ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-
परिज्ञया परित्यजेत् इति ॥ असद्भिः सह सांसारिकवार्त्ताचापकाः, तथाऽसंयता-
ऽनुष्ठानस्य प्रशंसाकारकश्च न भवेत् तथा-प्रश्नशास्त्रप्रबन्धि प्रश्नोत्तरादिकं,
शय्यातरस्य पिण्डादिकं वा विद्वान् परित्यजेदिति भावः ॥१६॥

प्रकार से असंयमी के कार्य की प्रशंसा करना, संसार संबंधी प्रश्नों का
उत्तर देना, अथवा लौकिक जनोंके पारस्परिक व्यवहार में या मिथ्या-
शास्त्र के विषय में संशय होने पर उसे दूर करने के लिए निर्णय देना,
शय्यातर का आहार आदि लेना या घृणित कुल का आहार लेना, इन
सब को मेधावी बन्ध का कारण जान कर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग दे।

आशय यह है-असत्पुरुषों के साथ सांसारिक वार्त्तालाप करना,
असंयममय अनुष्ठान की प्रशंसा करना, गणित आदि लौकिक
शास्त्र संबंधी प्रश्नों का उत्तर देना और शय्यातर का अर्थात् जिसके
घर में ठहरा हो उसका आहार लेना, इन सबको कर्मबन्ध का कारण
जान कर ज्ञानी पुरुष उनका परित्याग कर दें ॥१६॥

असंयमीना कार्यनी प्रशंसा करवी, संसार संबंधी प्रश्नोत्तर उत्तर आपवो
अथवा लौकिक जनोना परस्परनी व्यवहारमां अथवा मिथ्या शास्त्रना संभ-
धमां संशय थाय त्यागे तेने दूर करवा भाटे निर्णय आपवो, शय्यातरने
आहार विगेरे ग्रहण करवो, अथवा निन्दित कुलने आहार लेवो आ प्रधाने
बन्धनुं कारण समझने प्रत्याख्यान परिज्ञाधी तेने त्याग करे.

कहेवानो आशय ओ छे के-असत्पुरुषोनी साथे संसार संबंधी वार्त्ता-
लाप करवो, असंयमवाणा अनुष्ठाननी प्रशंसा करवी गणित विगेरे लौकिक
शास्त्र संबंधी प्रश्नोत्तर उत्तर आपवो अने शय्यातरने अर्थात् जेना घरमां
रहा होय तेने आहार लेवो, आ प्रधाने कर्मबन्धनुं कारण समझने सानी
पुरुषे तेने त्याग करवो, ॥१६॥

सूत्रम्—अट्टावयं न सिक्खिज्जा वेह्माईयं च णो वण ।

हस्तकम्मं विवायं च तं विज्जं परिजानिया ॥१७॥

छाया - अष्टापदं न शिक्षेत वेधातीतञ्च नो वदेत् ।

हस्तकर्म विवादं च तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥१७॥

अन्वयार्थः—(अट्टावयं न सिक्खिज्जा) अष्टापदं—धूतक्रीडारूपं न शिक्षेत—नाभ्यसेत्, (वेह्माईयं च णो वण) वेधातीतम् अधर्मप्रधानं वचो नो वदेत् । (हस्तकम्मं) हस्तकर्म—कलहादिकम् (विवायं च) विवादं य—शुष्कवादं न कुर्यात् (तं) तदेतद् अष्टापदादिकं संसारकारणमिति (विज्जं) विद्वान् (परिजानिया) परिजानीयात्—ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेदिति ॥१७॥

‘अट्टावयं न’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘अट्टावयं न सिक्खिज्जा—अष्टापदं न शिक्षेत’ साधु जुआ खेलने का अभ्यास न करे ‘वेह्माईयं च णो वण—वेधातीतञ्च न वदेत्’ जो बात अधर्म प्रधान हो अर्थात् धर्म विरुद्ध हो ऐसी बात न बोले ‘हस्त-कम्मं—हस्तकर्म’ हस्तकर्म अर्थात् कलह विगैरह तथा ‘विवायं—विवाद’ विवाद न करे ‘तं—तत्’ साधु इन बातों को संसार भ्रमण का कारण ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञासे उसका त्याग करे ॥१७॥

अन्वयार्थः—साधु अष्टापद अर्थात् धूत आदि का या चाणक्य शास्त्र आदि का अभ्यास न करे। अधर्म प्रधान वचनों का प्रयोग न करे। हस्तकर्म तथा विवाद अर्थात् शुष्कवाद आदि न करे। यह सब संसार के कारण हैं, इस प्रकार जान कर मेधावी प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उनका त्याग देवे ॥१७॥

‘अट्टावयं न’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘अट्टावयं न सिक्खिज्जा—अष्टापदं न शिक्षेत’ साधु जुआ खेलने का अभ्यास न करे, ‘वेह्माईयं च णो वण—वेधातीतञ्च न वदेत्’ जो बात अधर्म प्रधान होय अर्थात् धर्म विरुद्ध होय ऐसी बात न बोले ‘हस्त-कम्मं—हस्तकर्म’ हस्तकर्म अर्थात् कलह विगैरह तथा ‘विवायं—विवाद’ वाद विवाद न करे ‘तं—तत्’ साधु आ सवणी बातोंने ज्ञपरिज्ञाथी संसार भ्रमणना कारण ज्ञ भानीने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे ॥१७॥

अन्वयार्थः—साधुअ, अष्टापद अर्थात् धूत विगैरेना अथवा साधुकथ शास्त्र विगैरेना अभ्यास न करेवा, अधर्म प्रधान वचनोना प्रयोग न करेवा, हस्त कर्म तथा विवाद अर्थात् शुष्कवाद विगैरे न करे, आ अधुं संसारना कारण ज्ञ छे, आ रीते सभलने मेधावी पुइये ज्ञपरिज्ञाथी तेने अनर्थजुं कारण ज्ञानीने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करेवा, ॥१७॥

સમ્યક્થોચિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૧

ટીકા—‘અદ્વાયં’ અષ્ટાપદમ્-ચૂતક્રીડાવિશેષત્ત્વ ‘ન વિવિલ્લજ્ઞા’ ન શિક્ષેત-ચૂતક્રીડાં ન કુર્વાત્ નાપિ પૂર્વશિક્ષિતમનુશીલ્યેત્ ‘વેદાર્થં ચ’ વેદાતી-તં ચ, વેદો ધર્મોઽનુવેચસ્તસ્માદતીતં સદ્ધર્મોઽનુવેદાતીતમ્, યદ્વા-અધર્મપ્રધાનકં વચનજ્ઞાતમ્ ‘ળી વષ’ નો વદેત્-અધર્મપ્રધાનકં વચનં નૈતોચારણીયમ્ । ‘હસ્તકર્મ’ હસ્તકર્મ-હસ્તવ્યાપારપ્રધાનકં કર્મ-કલહં ન કુર્વાત્ કુચેષ્ટિતં વા । તથા-‘વિવાયં ચ’ વિવાદં ચ-વિરુદ્ધં વાદં શુષ્કવર્ચામ્, ચિત્તળાપ્રધાનકવચનજ્ઞાતં નૈવ સંપાદ-યેત્ ‘તે’ તત્સર્વમ્ ‘ચિજ્ઞં’ વિદ્વાન્ ‘પરિજાણિયા’ પરિજાનીયાત્ । ચૂતક્રીડનકાદિ સર્વમેવાધર્મજનકતયા સંસારકારણમિતિ જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્યા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા પરિત્યજેદિતિ । ઉક્તચ્ચ—

‘ચૂતાઽભ્યાસ સ્તથાઽધર્મપ્રધાનવચનં બહુ ।

કલહઃ શુષ્કવાદચ સર્વો હિ ભવકારણમ્ ॥૧॥ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—જિસમેં આઠ પદ હોતે હૈં યહ એક પ્રકાર કા ચૂત હૈં । ઉસકા અભ્યાસ કરના અર્થાત્ ચૂતક્રીડા કરના યા પૂર્વશિક્ષિત ચૂત-ક્રીડા કા અનુશીલન કરના યોગ્ય નહીં હૈં । જો ધર્મ સે અનુગત ન હો યા જિસમેં અધર્મકી પ્રધાનતા હો, એસા વચન નહીં બોલના ચાહિયે । હસ્ત પ્રધાન કર્મ યા કુચેષ્ટા ન કરે । શુષ્ક વર્ચા યા ચિત્તળાવાદ મ્હી નહીં કરના ચાહિયે । યહ સબ ચૂતક્રીડા આદિ અવર્મજનક હોને સે સંસાર કે કારણ હૈં એસા જ્ઞપરિજ્ઞા સે જાન કર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા સે ડનકો ત્યાગ દે । કહા મ્હી હૈં—‘ચૂતાઽભ્યાસસ્તથાઽધર્મ’ હત્યાદિ ।

ચૂત કા અભ્યાસ, અધર્મપ્રધાન વચન, કલહ ઓર શુષ્કવાદ યે સબ સંસાર કે કારણ હૈં ॥૧॥ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—જેમાં આઠ પદ હોય આ એક પ્રકારનું ચૂત-ગુણર છે, તેનો અભ્યાસ કરવો અર્થાત્ ચૂત-ક્રીડા કરવી અથવા પહેલાં શિખવાડેલ ચૂતક્રીડાનું અનુ-શીલન કરવું યોગ્ય નથી. જે ધર્મને અનુકૂળ ન હોય, અથવા જેમાં અધર્મનું પ્રધાનપણું હોય, એવા વચનો ન બોલવા ભેદબે. હસ્ત પ્રધાન કર્મ અથવા કુચેષ્ટા કરવી નહીં આ અધું ચૂત ક્રીડા વિગેરે અધર્મના કારણ રૂપ હોવાથી સંસારના કારણ રૂપ છે, એ પ્રત્યક્ષે જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિ-જ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે કહ્યું પણ છે કે-ચૂતાઽભ્યાસસ્તથાઽધર્મ હત્યાદિ

ચૂતનો અભ્યાસ કરવો, અધર્મ પ્રધાન વચન, કલહ અને શુષ્કવાદ આ સઘળું સંસારના કારણ રૂપ છે. ॥૧॥ ॥૧૭॥

મૂલમ્-પાળહાઓ ય છત્તં ચ, નાલિયં વાલવીયણં ।

પૈરકીરિયં અન્ન મન્નં ચ, તં વિઝ્જં પરિજાણિયા ॥૧૮॥

છાયા—ઉપાનહૌ ચ છત્રં ચ, નાલિકં ચાલવ્યજનમ્ ।

પરક્રિયામન્યોઽન્યં ચ, તદ્ વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્ ॥૧૮॥

અન્યવાર્થ—(પાળહાઓ ય) ઉપાનહૌ ચ (છત્રં ચ) છત્રં ચ (નાલિયં) નાલિકમ્-
શૂતક્રીડાવિશેષમ્ (વાલવીયણં) ચાલવ્યજનમ્, શાલિપૂરપિચ્છૈર્નિર્મિતં વ્યજનમ્ (અન્ન-
મન્નં) અન્યોઽન્યં પરસ્પરમ્ (પરકીરિયં ચ) પરક્રિયામ્-પરસ્પરતોઽન્યસંપાદ્યામન્યઃ
કરોતિ તથા-પરનિષ્પાદ્યાં પરક્રિયામિતિ (તં) તત્-એતદ્સર્વમ્ (વિઝ્જં) વિદ્વાન્ (પરિ-
જાણિયા) પરિજાનીયાત્-જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાહ્યાનપરિજ્ઞયા ત્યજેદિતિ ॥૧૮॥

‘પાળહાઓ ય છત્રં ચ’ રૂપ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘પાળહાઓ ય-ઉપાનહૌ ચ’ જૂના પહનના ‘છત્રં-છત્રમ્’
છાતા લગાના ‘નાલિયં-નાલિકં’ જુઆ खेलना ‘વાલવીયણં-ચાલવ્યજન-
નમ્’ મયૂરપિચ્છ નિર્મિત પંચા આવિસે પવન કરના તથા ‘અન્નમન્નં-અન્યો
ઽન્યમ્’ પરસ્પર કી ‘પરકીરિયં-પરક્રિયાં’ એક દુસરે કી ક્રિયા ‘તં-
તત્’ ઉસકો ‘વિઝ્જં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ સાધુ ‘પરિજાણિયા-પરિજાનીયાત્’
જ્ઞપરિજ્ઞાસે જાનકર પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞા સે ઉસકા ત્યાગ કરે ॥૧૮॥

અન્યવાર્થ—પગરહી પહનના, છતરી લગાના, નાલિક જુઆ खेलना,
મયૂર પિચ્છ આદિ કે બને પંચે કા ઉપયોગ કરના ઓર અન્યોન્યક્રિયા
કરના અર્થાત્ એક કે દ્વારા કરણીય ક્રિયા દુસરા કરે ઓર દુસરે કે
કરને કી પહલા કરે-इन सब को मेधावी संसारबन्ध के कारणरूप जान
कर उनको त्याग दे ॥१८॥

‘પાળહાઓ ય છત્રં ચ’ રૂપ્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘પાળહાઓ ય-ઉપાનહૌ ચ’ એકા પહેરવા ‘છત્રં-છત્રમ્’ છત્રી ધારણ
કરવી ‘નાલિયં-નાલિકમ્’ જુઆર રમવો ‘વાલવીયણં-ચાલવ્યજનમ્’ મેરના
પીછાથી બતાવવામાં આવેલા પંખા વિગેરેથી પવન નાખવો તથા ‘અન્નમન્નં-
અન્યોઽન્યમ્’ એક બીજાની ‘પરકીરિયં-પરક્રિયાં’ એક બીજાની ક્રિયા ‘તં-તત્’
તેને ‘વિઝ્જં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ સાધુ ‘પરિજાણિયા-પરિજાનીયાત્’ જ્ઞપરિજ્ઞાથી
બાંધીને પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞાથી તેને ત્યાગ કરે ॥૧૮॥

અન્યવાર્થ—પગરહી પહેરવા, છત્રી લગાવવી, જુઆર ખેલવો, મેરના
પીછા વિગેરેથી બતાવેલા પંખાને ઉપયોગ કરવો તથા અન્યોઅન્ય ક્રિયા કરવી
અર્થાત્ એકને કરવાની ક્રિયા બીજે કરે અને બીજાને કરવાની ક્રિયા પહેલો
કરે આ બધાને સમજીને ડાહ્યો પુરુષ તેને ત્યાગ કરે. ॥૧૮॥

ટીકા—‘પાળહાઓ’ ય’ ઉપાનહો ચ ઉપલક્ષણત્વાત્ કાષ્ટપાદુકાદીનામપિ મહનમ્, ‘છત્ત’ છત્રમ્-મસિદમ્, ‘નાલિક્યં’ નાલિકમ્-દ્યૂતક્રીડાવિશેષમ્, ‘વાલ-વીયણં’ વાલવ્યજનમ્-ચાલૈ મૈયૂરપિચ્છિકાદિભિઃ સંગાદિતં વાલવ્યજનમ્ ‘પંચા’ ઇતિલોકમસિદમ્ ‘પરકીરિયં’ પરક્રિયામ્-પરસ્ય સમ્બન્ધિની ક્રિયા કુચેષ્ટારૂપા સ્થામ્ ‘અન્યન્યં’ અન્યોઽન્યં-પરસ્પરમ્-પરસ્પરક્રિયામાણાં ક્રિયામ્ ‘તં’ તત્ સત્ત્વમ્ ‘વિજ્ઞં’ વિજ્ઞાન ‘પરિજાણિયા’ પરિજાનીયાત્, ઇતરસર્વભશેષં જ્ઞપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાસ્થાનપરિજ્ઞયા પરિહરેત્। ઉક્તચ્ચ—

‘ઉપાનદ્ધારણં દ્યૂતક્રીડનં છત્રધારણમ્।

વાલવ્યજનમેતદ્ધિ વ્યતિદ્વત્ય વ્રજેત્ સુધીઃ ॥૧૧॥ ઇતિ ॥૧૮॥

મૂલમ્—ઉચ્ચારં પાસવણં હરિર્ણસુ ણે કરે સુધી।

વિચ્છેડેણ વાવિ સાહદુ ણાયમેજ્ઞાં કેયાઈ વિ ॥૧૧॥

છાયા—ઉચ્ચારં પ્રસવણં હરિતેષુ ન કુર્ગઃમુનિઃ।

વિકટેન વાપિ સંદૃત્ય નાત્રમેત કદાચિદપિ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—‘પાળહાઓ’ કા અર્થ હૈ ચમડે સે બને પાદપ્રાણ કિન્તુ ઉપલક્ષણ સે કાષ્ટપાદુકા (ચ્છાડાક) આદિ બી હનમેં સમાવિષ્ટ હોની હૈ। ઇસી પ્રકાર છત્ર, નાલિક (દ્યૂતક્રીડા), ચાલો આદિ કા બના પંચા, પરક્રિયા (પર સંબંધી ક્રિયા) તથા અન્યોન્ય ક્રિયા અર્થાત્ ક્રિયાઓં કા વ્યત્પન્ન, હન સબ કો મેધાવી જ્ઞપરિજ્ઞા સે અનર્થ કા મૂલ જાને ઓર પ્રત્યાસ્થાન પરિજ્ઞા સે હનકો ત્યાગ દે। કહા બી હૈ—‘ઉપાનદ્ધારણં દ્યૂત’ ઇત્યાદિ।

‘પગરણી પહનના, દ્યૂત ક્રીડા કરના, છાતા ધારણ કરના, પંચા ચલાના, ઇત્યાદિ કો ત્યાગ કર જ્ઞાની પુરુષ સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરે ॥૧॥ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—‘પાળહાઓ’ નો અર્થ ચામડાથી બનાવેલ પગરખા અર્થાત્ જોડા એ પ્રમાણે છે, પરંતુ ઉપલક્ષણથી લાકડાની પાદુકા-ચાખડી વિગેરે પણ તેનાથી અલગ થાય છે. એજ પ્રમાણે છત્ર, નાલિક (દ્યૂતક્રીડા) વાળા વિગેરેના બનાવેલ પંખા, પરક્રિયા (પરસ્પરબંધી ક્રિયા) તથા અન્યોન્ય ક્રિયા અર્થાત્ ક્રિયાઓનો વ્યત્પન્ન-ફેરફાર આ સમજાને મેધાવી-ડાહો પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથી અનર્થકારક બાણીને અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. કહ્યું પણ છે-ઉપાનદ્ધારણં દ્યૂત’ ઇત્યાદિ પગરખા પહેરવા, દ્યૂતક્રિયા કરવી, છત્રી ધારણ કરવી. પંખા ચલાવવા, વિગેરેનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાની પુરૂષ સંયમજ્ઞ અનુષ્ઠાન કરે. ॥૧॥ ॥૧૮॥

અન્વયાર્થઃ—(મુળી) મુનિઃ—સાધુઃ (ઉચ્ચારં) ઉચ્ચારમ્—પુરીષોસ્સર્ગમ્ (પાસવળં) પ્રસ્રવણમ્—(હરિપ્સુ ણ કરે) હરિતેષુ—બીજાદિષુ ઉપરિ ન કુર્યાત્ (સાહદ્દુ) સંહૃત્ય-
બીજાદિકમપનીય (વિયઢેઞ વાવિ) વિકટેન—વિગતજીવેનાપ્યુદકેન (કયાધિ) કદાચિદપિ (ળાયમેઝ્જા) નાચમેઝ—ન નિર્લેપનં કુર્યાદિતિ ॥૧૧॥

ટીકા—‘મુળી’ મુનિઃ—જિનવચનમનવકર્તા ‘હરિપ્સુ’ હરિતેષુ ઉપરિ બીજેષુ
વા યાનિ સ્થાનાનિ હરિતબીજાદિસંકુલ્યાનિ તાદૃશસ્થળે ‘ઉચ્ચારં’ પુરીષપરિત્યા-
ગમ્ ‘પાસવળં’ પ્રસ્રવણમ્ ‘ળ કરે’ ન કુર્યાત્ ‘સાહદ્દુ’ સંહૃત્ય હરિતબીજાદિકં વાપ-
નીયાઽપિ તત્ત્વ સ્થાને ‘વિયઢેઞ’ વિકટેન—અચિત્તજલસેથી ‘વાવિ’ વાઽપિ ‘કયાઈ
વિ’ કદાચિદપિ કયમપિ ‘ળાયમેઝ્જા’ નાચમેઝ શૌચમપિ ન કુર્યાત્ ॥૧૧॥

‘ઉચ્ચારં પાસવળં’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘મુળી-મુનિઃ’ સાધુ ‘ઉચ્ચારં-ઉચ્ચારમ્’ પુરીષોસ્સર્ગ-
ઉચ્ચાર ‘પાસવળં-પ્રસ્રવણં’ પેશાય ‘હરિપ્સુ ણ કરે-હરિતેષુ ન કુર્યાત્’
હરિત વનસ્પતિ મેં ન કરે ‘સાહદ્દુ-સંહૃત્ય’ બીજ આદિકો હટાકર ‘વિય-
ઢેઞ વાવિ-વિકટેન વાપિ’ અચિત્ત જલસેથી ‘કયાઈ વિ-કદાચિદપિ’
કિસી સમયથી ‘ળાયમેઝ્જા-નાચમેઝ’ આચમન ન કરે ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—મુનિ બીજાદિ વનસ્પતિકાય પર ઉચ્ચાર પાસવળ કા
સ્થાન ન કરે ઓર બીજ આદિ કો હટા કર અચિત્ત જલ સે કદાપિ
આચમન ન કરે ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—જિન વચનોં કા મનન કરને વાલા મુનિ બીજ આદિ વન-
સ્પતિ પર યા વસસે યુક્ત સ્થાન પર ઉચ્ચાર ઓર ‘પાસવળ’ પ્રસ્રવણ કા

‘ઉચ્ચારં પાસવળં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘મુળી-મુનિઃ’ સાધુ ‘ઉચ્ચારં-ઉચ્ચારમ્’ પુરીષોસ્સર્ગ—શરીરમહત્યાગ
‘પાસવળં-પ્રસ્રવણં’ પેશાય ‘હરિપ્સુ ણ કરે-હરિતેષુ ન કુર્યાત્’ લીલોતરી
વનસ્પતિમાં ન કરે ‘સાહદ્દુ-સંહૃત્ય’ બી વિગેરેને ખસેડીને ‘વિયઢેઞ વાવિ-
વિકટેન વાપિ’ અચિત્ત પાણીથી પણ ‘કયાઈ વિ-કદાચિદપિ’ કદાઈ પણ સમયે
‘ળાયમેઝ્જા-નાચમેઝ’ આચમન ન કરે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—બીજ વિગેરે અસ્તિકાય પર મુનિ ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ (મળ-મૂત્ર)
નો ત્યાગ ન કરે અને બી વિગેરેને હટાવીને અચિત્ત જલનું ઠંડાપિ
આચમન ન કરે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—જનવચનોનું મનન કરવાવાળા મુનિએ બીજ વિગેરે વનસ્પતિ
પર અથવા તેનાથી યુક્ત સ્થાન પર ઉચ્ચાર (મહત્યાગ) અને પ્રસ્રવણ

संमयार्थबोधिनी टीका प्र. भु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

४३

मूलम्—परऽमत्ते अन्नपाणं, णं भुंजेज्ज कयाइ वि ।

परवत्थं अचेलो वि, तं विज्जं परिजाणिया ॥२०॥

छाया—पराऽमत्तेऽन्नपाणं, न भुञ्जीत कदाचिदपि ।

परवत्थमचेलोऽपि, तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥२०॥

अन्वयार्थः—(परऽमत्ते) पराऽमत्ते—परस्य—गृहस्थस्वामित्रे—पात्रे (कयाइ वि ण भुंजेज्ज) कदाचिदपि न भुञ्जीत—आहारं न कुर्वीत् (अचेलो वि) अचेलोऽपि—वस्त्र-रहितोऽपि (परवत्थं) परवत्सं—परस्य—गृहस्थस्य वस्त्रं न विभृयात् (तं) तत् (विज्जं)

त्याग न करे । बीज, आदि को हटा करके अचित्त जल से भी कदापि आचमन न करे—कुल्ला तथा शौच भी न करे ॥१९॥

‘परऽमत्ते’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—परमसे—पराऽमत्ते’ दूसरे के पात्र में अर्थात् गृहस्थके वर्ष-नमें ‘कयाइवि ण भुंजेज्ज—कदाचिदपि न भुञ्जीत’ साधु अन्न जल का कभी भी उपभोग न करे ‘अचेलोवि—अचेलोऽपि’ वस्त्र रहित होने पर भी ‘परवत्थं—परवत्सं’ परका अर्थात् गृहस्थके वस्त्रों को ग्रहण न करे ‘तं—तत्’ इन बातों को ‘विज्जं—विद्वान्’ मुनि ‘परिजाणिया—परिजानी-यात्’ ज्ञपरिज्ञासे संसार भ्रमणका कारणरूप समझ करके प्रत्याख्यान परिज्ञा से उसका त्याग करे ॥२०॥

अन्वयार्थः—साधु गृहस्थ के पात्र में कदापि आहार न करे और गृहस्थ के पात्र में वस्त्र नहीं भोवे । वस्त्र रहित होने पर भी गृहस्थ के

(पेशाण) करेया नही. बीज, बीसा घास बिगेरेने हटावीने अथवा छुआडीने अचित्त जलथी ठाई वार आचमन पणु करवु नही. डोगणा करवा नहि. ॥१९॥

‘परऽमत्ते’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘परऽमत्ते—पराऽमत्ते’ भीतना पात्रभां अर्थात् गृहस्थना वासधुभां ‘कयाइवि ण भुंजेज्ज—कदाचिदपि न भुञ्जीत’ साधु अन्न अथवा पाणीने ठाई पणु समथे उपभोग न करे. ‘अचेलो वि—अचेलोऽपि’ वस्त्र रहित होय तो पणु ‘परवत्थं—परवत्सं’ पारकाना अर्थात् गृहस्थना वस्त्रोने न ले. ‘तं—तत्’ आ वातोने ‘विज्जं—विद्वान्’ विद्वान् मुनि ‘परिजाणिया—परिजानीयात्’ शपरिज्ञाथी संसार भ्रमणना कारण रूप समझने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेनो त्याग करे ॥२०॥

अन्वयार्थः—साधुमे गृहस्थना पात्रभां कदापि आहार न करेया. अने गृहस्थना पात्रभां वस्त्र धेवा नही. वस्त्र रहित होय तो पणु गृहस्थना वस्त्रोने

विद्वान् (परिजानिया) परिजानीयात् तदेतत्सर्वम् परामत्रवस्त्रादिकमकर्त्तव्यं इपरि-
हया हात्वा प्रत्यारूपानपरिहया पतित्यजेदिति ॥२०॥

टीका—‘परऽमत्रे’ परामत्रे-परस्य-गृहस्थस्य अमत्रे-भोजनपात्रे स्थात्यादौ
‘अन्नपात्रं’ अन्नं पानं च ‘कयाइ वि’ कदाचिदपि-कस्मिंश्चिदपि काले कुत्रचिद-
प्येकस्यामप्यवस्थायाम् ‘ण भुंजेज्ज’ न भुञ्जीत-गृहस्थपात्रादौ अन्नं पानं च व्यव-
स्थाप्य नैव भोजनं कुर्यात् । यतो हि गृहस्थस्य भोजनभाजनं सचित्रजलप्रसाकितं
हिंसादिदोषाशयकम् उपलक्षणत्वात् गृहस्थपात्रे जलशीतलकरणं वस्त्रादिधावनं
उवराद्यवस्थायां तत्पात्रे औषधादिसेवनमपि न कुर्यादिति । तथा-‘अवेलो वि’
अवेलोऽपि-वस्त्ररहितोऽपि अत्यवस्त्रोऽपि मुनिः ‘परवस्थं’ परकीयस्य-गृहस्थादेः
वस्त्रं नैव गृह्णीयात् । ‘तं’ तत्-एतत्सर्वमेवाऽन्यदीपगृहस्थादिपात्रवस्त्रादिसेवनं

वस्त्रों को धारण न करे। मेधावी इस तथ्य को ज्ञपरिज्ञा से जान कर
प्रत्याख्यान परिज्ञा से उनको त्याग दे ॥२०॥

टीकार्थ--साधु, गृहस्थ के थाली आदि पात्र में अन्न और जल को
किसी भी काल में और किसी भी अवस्था में न भोगे। अर्थात् अन्न
या पानी गृहस्थ के पात्र में रख कर न खावे पीवे। क्योंकि गृहस्थ का
भोजनपात्र सचित्र जल से धोया होता है, अतएव हिंसादि दोषों का
जनक है। उपलक्षण से गृहस्थ के पात्र में जल शीतल न करे और न
गृहस्थ के पात्र में वस्त्र धोवे और न उवर आदि की अवस्था में औषध
आदि का सेवन करे। इसके अतिरिक्त मुनि चाहे वस्त्ररहित हो तो भी
गृहस्थ के वस्त्रों को धारण न करे। यह सब गृहस्थ के वस्त्र पात्र आदि

धारण न करवा, मेधावी पुरुष आ तथ्यने ज्ञपरिज्ञाथी आणीने प्रत्याख्यान
परिज्ञाथी तेना त्याग करवा ॥२०॥

टीकार्थ--साधु गृहस्थनी थाणी वगेरे पात्रमां अन्न अने जलने केअ पणु
हाणे अने केअ पणु अवस्थामां लोअवे नही, अर्थात् अन्न अथवा पाणी
गृहस्थना पात्रमां राणीने जाय पीवे नही। केअके-गृहस्थना लोअनपात्र
संचित जलथी धारेल होय छे, तेथी ते हिंसा वगेरे होये वाणुं कडेवाय
छे, उपलक्षणथी गृहस्थना पात्रमां पाणी ठंडु करवुं नही। तेअज गृहस्थना
पात्रमां वस्त्र पणु धावा नही। तथा ताव आदि अवस्थामां गृहस्थना पात्रमां
औषधवुं सेवन करवुं नही। आ शिवाय आछे तो मुनि निर्वस्त्र-वस्त्रविनाना
होय तो पणु गृहस्थना वस्त्रोने धारण न करे। आ गृहस्थना वस्त्र, पात्र

समयार्थबोधिनी टीका प्र. धृ. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

४५

संसारकारणमिति 'विज्जं' विद्वान् 'परिजाणिया' परिजानीयात्-ज्ञपरिज्ञया परि-
ज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेदिति ॥२०॥

मूलम्—आसंदीं पलियंके य, णिसिज्जं च गिहंतरे ।

संपुच्छणं सरणं वा, तं विज्जं परिजाणिया ॥२१॥

छाया—आसंदीं पर्यङ्कं च, निषयां च गृहान्तरे ।

संपुच्छणं स्मरणं वा, तद्विद्वान् परिजानीयात् ॥२१॥

अन्वयार्थः—(आसंदीं) आसंदीम् (कुर्सी) इति मसिद्धाम् (पलियंके य) पर्यङ्कं च (पलङ्ग) इति मसिद्धम् (गिहंतरे णिसिज्जं च) गृहान्तरे-गृहगृहस्थे का उपयोग संसार का कारण है। मेधावी इस तथ्य को ज्ञपरिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से उनको त्याग दे ॥२०॥

'आसंदीं पलियंके य' इत्यादि ।

शब्दार्थः—'आसंदी-आसंदी' मंचिका, आदि आसन विशेष को तथा 'पलियंके य-पर्यंकं च' शयन योग्य आसन उसको 'गिहंतरे णिसिज्जं च-गृहान्तरे' निषयाञ्च-गृहस्थ के घर में बैठना 'संपुच्छणं-संप्रश्नम्' गृहस्थके घर में जाकर उसका कुशल पूछना 'सरणं वा-स्मरणं वा' तथा अपनी पूर्वक्रिया का स्मरण 'त-तत्' ये सब 'विज्जं-विद्वान्' विद्वान् साधु 'परिजाणिया-परिजानीयात्' ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उसका त्याग करे ॥२१॥

अन्वयार्थः—आसंदी (एक प्रकार का कुर्सी शरीर आसन) और पर्यंक (पलंग) का सेवन करना तथा गृहस्थ के घर में बैठने से संयम

विगेरेने उपयोग संसारतुं कारण छे. मेधावी पुरुष आ तथ्यने समझे तथा ज्ञपरिज्ञाथी समझने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे ॥२०॥

'आसंदी पलियंके य' इत्यादि

शब्दार्थः—'आसंदी-आसंदी' भांयो वगेरे आसन विशेष तथा 'पलियंके य-पर्यंकं च' शयनने योग्य आसनने 'गिहंतरे णिसिज्जं च-गृहान्तरे' निषयाञ्च गृहस्थना घरभां भेसपुं 'संपुच्छणं-संप्रश्नम्' गृहस्थना घर भेधने तेना कुशल सभाचार पूछना 'सरणं वा-स्मरणं वा' तथा पोतानी पूर्व क्रियातुं स्मरण 'त-तत्' आ अधाने 'विज्जं-विद्वान्' विद्वान् साधु 'परिजाणिया-परिजानीयात्' ज्ञपरिज्ञाथी ज्ञानीने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे ॥२१॥

अन्वयार्थः—आसंदी (एक प्रकारतुं भुसिं भेपुं आसन) अने पर्यंक-पलंगतुं सेवन करतुं तथा गृहस्थना घरभां भेसवार्थी संयमनी विशाधना

નિષદ્યાં ચ-ગૃહસ્થગૃહે ઉપવેશનમ્ તથા-(સંપુચ્છળે) સંપચ્છનમ્ ગૃહસ્થગૃહે કુશલા-
દિપ્તનમ્ (સરણં વા) સ્મરણં વા-પૂર્વકીડિતસ્મરણમ્ 'તં' તત્ (વિજ્ઞં) વિદ્વાન્ (પરિ-
જાણિયા) પરિજાનીયાત્-જ્ઞપરિજ્ઞા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા પરિસ્થજેદિતિ ॥૨૧॥

ટીકા--'આસંદી' આસન્દીમ્-'કુરસી' તિ પ્રસિદ્ધામ્, હદં ચ ઉપલક્ષણમ્
સેન ગૃહસ્થસ્ય ઉપવેશને વ્યવહારાનિ સર્વાણ્યપિ આસનાનિ પરિવ્રજીતવ્યાનિ, તથા-
'પલિયંકે ય' પર્યક્કં ચ-વિશિષ્ટસ્વદ્વામ્-'પલંગ' इति લોકપ્રસિદ્ધમ્, તથા-'ગિહં-
તરે' ગૃહસ્થગૃહાભ્યન્તરે 'નિસિજ્ઞં' ચ' ઉપવેશનમ્, एतत्સર્વં સંયમપરિપન્થીતિ
શ્રિયા પરિહરેત્ । તથાચોક્તમ્--

‘ગંભીરશ્ચુસિરા एते, प्राणा दुष्पटिलेहगा ।

अगुची बंभचेरस्स, इत्थीभी वावि संकणा ॥१॥इति ।

છાયા—ગંભીરશ્ચુસિરાણ્યેતાનિ, પ્રાણા દુષ્પટિલેહ્યકાઃ ।

अगुप्ति ब्रह्मचर्यस्य, स्त्रियो वापि शङ्कना ॥१॥इति॥

કી વિરાધના હોતી છે । ગૃહસ્થ કી કુશલ આદિ પૂછના, ગૃહસ્થ કી શરણ
લેના યા પૂર્વસુક્ત વિષયભોગોં કા સ્મરણ કરના હન સય કો મેઘાલી
જ્ઞપરિજ્ઞા સે જાનકર પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા સે ઉનકો ત્યાગ દે ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—આસંદી એક વિશેષ પ્રકાર કા આસન છે જો આજકલ
કુરસી કે નામ સે પ્રસિદ્ધ છે । યહ કથન ઉપલક્ષણ છે । હસસે ઉન સમી
આસનોં કા ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે જિન્હે ગૃહસ્થ અપને બેઠને કે કામ મેં
લેતે હેં । પલિયંક અર્થાત્ પલંગ યા સ્વાટ । 'નિસિજ્ઞં' અર્થાત્ ગૃહસ્થ કે
ઘર મેં બેઠના । હન સય કા ઉપયોગ કરના સંયમ સે પ્રતિકૂલ છે અતएव
હનકો ત્યાગ દેના ચાહિયે । કહા 'મી છે—'ગંભીરશ્ચુસિરા एते' इत्यादि ।

યાય છે. ગૃહસ્થની કુશળતા પૂછવી ગૃહસ્થનું શરણ લેવું અથવા પહેલા
ભોગવેલ વિષયભોગોનું સ્મરણ કરવું. આ બધાનો બુદ્ધિમાને જ્ઞપરિજ્ઞાથી
બાંધીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—આસંદી એ એક વિશેષ પ્રકારનું આસન છે. જેને હલમાં ખુશી
કહેવામાં આવે છે. આ કથન ઉપલક્ષણથી કહેલ છે. આ કથનથી ગૃહસ્થો જે
આસનો પોતાના ઉપયોગમાં લેતા હોય તે સઘળા આસનોનો નિષેધ સમ-
જવો. 'પલિયંક' અર્થાત્ પલંગ કે ખાટલો 'નિસિજ્ઞં' અર્થાત્ ગૃહસ્થના ઘરમાં
બેસવું આ બધાનો ઉપયોગ કરવો તે સંયમની પ્રતિકૂળ છે, તેથી તેનો
ત્યાગ કરવો. કહ્યું પણ છે કે—'ગંભીરશ્ચુસિરા एते' इत्यादि ખુશી, પલંગ
વિગેરેના છિદ્રો ઉંડા હોય છે, તેમાં રહેલા જીવો ભેઈ શકાતા નથી. તેથી

समयार्थबोधिनी टीका प्र. धु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

४७

आसन्धासनस्य छिद्रं गम्भीरं भवति अतस्तत्र प्रतिछेदनं न संभवति, तथा गृह-
स्य मध्ये गृहस्य अन्तर्वा उपवेशनेन ब्रह्मचर्यस्य रक्षा न भवति तथा स्त्रीशङ्काऽपि
विद्यते अतस्तत्रावस्थानं न समीचीनमिति भावः । 'संपुच्छणं' संश्लेषणम् तत्र
गृहादौ गृहस्थस्य कुशलादिष्वनः पृच्छा तम् । 'स्मरणं वा वि' स्मरणं वापि, यत्
पूर्वं क्रीडितं तस्येदानीं तेन सह परिचिन्तनम् । 'तं' इत्यादिकं स्वयमेव 'विज्जं'
विद्वान् 'परिज्जाणिया' परिजानीयात्-इपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परि-
हरेत् । एतानि पूर्वोक्तानि सर्वाण्यपि संसारकारणानीति ज्ञात्वा परित्यजेदिति ।
उक्तं—'साधुनोपविशेन्मञ्चे, पर्यङ्के न शयीत वा ।

गृहस्थानां गृहेऽथ वा, गृहयोस्तरे पथि ॥१॥

'कुर्सी, पलंग आदिके छिद्र गहरे होते हैं । उनमें प्राणी दिखाई
नहीं दे सकते, इस कारण उन पर बैठने से हिंसा हो सकती है । गृहस्थ
के घर में बैठने से ब्रह्मचर्य अरक्षित होता है और स्त्रियों से आशंका
उत्पन्न होती है ॥१॥

इसी प्रकार गृहस्थ से कुशल प्रश्न पूछना, गृहस्थ का शरण लेना
या रोगादि की अवस्था में अपने अतीतकालीन गृहजीवन को स्मरण
करना या पूर्वसुक्त भोगों को स्मरण करना, इन सब को मेधावी ज्ञप-
रिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से इनका परित्याग कर दे,
क्योंकि यह संसार के कारण हैं ।

'साधु मंच 'खाट' पर आसीन न हो, पर्यंक पर शयन न करे, गृह-
स्थोंके गृह में अथवा दो गृहों के मध्य मार्ग में या गलीमें न बैठे । गृहस्थ

तेना पर भेसवाथी हिंसा ध्वनो संभव रडे छे. तेमज गृहस्थना धरमां
भेसवाथी प्रक्षय्यनुं रक्षय्य धतुं नथी. तेमज जियोना संभधमां यंका
वपस्थित थाय छे. ॥१॥

जेज रीते गृहस्थने कुशल प्रश्न पूछवे गृहस्थनुं शरण लेवुं अथवा
रोगादि अवस्थाभां पोताना भूतकाणना गृहस्थ श्रवणने पियार करवे अथवा
पडेलं लोगवेला लोगोने स्मरण करवा, आ अधाने मेधावी पुंश्च सप-
रिज्ञाथी लक्ष्मीने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे. केमके आ अधा संसार-
ने वधारवाना कारण रूप कडेवाय छे.

साधुजे आटला पर भेसवुं नही पलंग पर सुवुं नही गृहस्थोना
धरमां अथवा जे धरनी वज्जेना मार्गमां अथवा गल्लीमां भेसवुं नही गृह-

વીર્યમ્ નોપવિશેન્નો વા, કુશલમશ્નમાહરેત્ ।

કૃતાં પૂર્વા ન વા ક્રોડાં, સંસ્મરેત્ પરિપન્થિનઃ ॥૨૧॥

સંયમસ્યેતિ સંજાનન્, યપ શોસ્ત્ર વિનિર્ણયઃ ॥૨૧॥

મૂલમ્—જસં કિર્તિં સિલોયં ચ, જા ય વંદણ પૂયણા ।

સત્ત્વલોયંસિ જે કામા, તં વિજ્ઞં પરિજાણિયા ॥૨૨॥

છાયા—યશઃ કીર્તિશ્ચ શ્લોકશ્ચ, યા ચ વંદનપૂજના ।

સર્વલોકે યે કામા, સ્તદ્વિદ્વાન્ પરિજાનીયાત્ ॥૨૨॥

અન્વયાર્થઃ—(જસં) યશઃ—હયાતિઃ (કિર્તિં) કીર્તિઃ—‘અહો અયં પુણ્યમાગી-
ત્યાદિ સર્વદિગુણ્યાપિ સાધુવાદઃ (ચ સિલોયં) ચ પુનઃ શ્લોકઃ—ગુણોત્કીર્તનમ્

સે કુશલ પ્રશ્ન ન પૂછે। પૂર્વજીવન મેં કી છુઈ ક્રોડાં કા સ્મરણ ન કરે,
કર્ષોકિ એમા કરના સંયમ સે બિરુદ્ધ હૈ। યહ શાસ્ત્રકા નિર્ણય હૈ ॥૨૧॥ ॥૨૧॥

‘જસં કિર્તિં સિલોયં ચ’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘જસં-યશઃ’ હયાતિ ‘કિર્તિં-કીર્તિઃ’ કીર્તિ-અર્થાત્ સાધુ
વાદ ‘ચ સિલોયં-ચ શ્લોકઃ’ શ્લોક અર્થાત્ ગુણવર્ણન ‘જા ય વંદણપૂયણા-
યા ચ વંદનપૂજના’ ઓર જો વંદન एवं वस्त्रादिप्रदानरूप सत्कार तथा
‘સત્ત્વલોયંસિ જે કામા-સર્વલોકે ચ યે કામાઃ’ સમસ્તલોક મેં જો કામ-
મોગ હૈ ‘તં-તત્’ ડન સબ કો ‘વિજ્ઞં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘પરિજા-
ણિયા-પરિજાનીયાત્’ જ્ઞપરિજ્ઞાસે જાનકર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાસે ડસ્કા
ત્યાગ કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—યશઃ, કીર્તિ, શ્લોક, વંદન, પૂજન આદિ સમસ્ત લોક

સ્થને કુશલ પ્રશ્ન પૂછવા નહીં પહેલાં કરેલ ક્રોડાંનું સ્મરણ ન કરવું. કેમકે—
તેમ કરવું એ સંયમથી વિરુદ્ધ છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. ॥૧.૨૧॥ ॥૨૧॥

‘જસં કિર્તિં સિલોયં ચ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જસં-યશઃ’ ય્યાતિ ‘કિર્તિં-કીર્તિઃ’ કીર્તિ અર્થાત્ સાધુવાદ ‘ચ-
સિલોયં-ચ શ્લોકઃ’ શ્લોક અર્થાત્ ગુણવર્ણન ‘જા ય વંદણપૂયણા-યા ચ વંદન-
પૂજના’ તથા વંદન અને વસ્ત્રાદિ પ્રદાન રૂપ સત્કાર તથા ‘સત્ત્વલોયંસિ જે
કામા-સર્વલોકે ચ યે કામાઃ’ સઘણા લોકમાં જે કામમોગ છે, ‘તં-તત્’ એ
અર્થાત્ ‘વિજ્ઞં-વિદ્વાન્’ વિદ્વાન્ મુનિ ‘પરિજાણિયા-પરિજાનીયાત્’ જ્ઞપરિજ્ઞાથી
બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—યશઃ, કીર્તિ શ્લોક, વંદન, પૂજન વિગેરે સઘણા લોકમાં જે

સમચાર્યબોધિની ટીકા પ્ર. યુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૯

(જા ય વંદણપૂયણા) યા ચ વન્દનપૂજના-ચક્રવર્ત્યાદિમિ વંદના, તૈરેવ વંદાદિના સત્કારઃ પૂજના (સુવલોચંસિ જે કામા) સર્વેસ્મિન્ લોકે યેઽન્યેઽપિ કામાઃ-ઈચ્છારૂપાઃ (તં) ત્સર્વમ્ (વિજ્ઞં) વિદ્વાન્ (પરિજાણિયા) પરિજાનીયાત્-જપરિજ્ઞયા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા પરિત્યજેદિતિ ॥૨૨॥

ટીકા--‘જસં’ યશઃ-રૂપાતિઃ ‘કિર્તિ’ કીર્તિઃ-‘બ્રહ્મો અયં પુણ્યભાગી’ इत्यादि सर्वविशेषाणि साधुवादः सिलोचं ‘च’ चलोक्त-गुणनमनम्, ‘जा य वंदणपूयणा’ या च वन्दनपूजना, चक्रवर्त्यादिर्यादिभिर्नैवसत्कारो वन्दना, तैरेव सत्कारं सस्नेहं वंदादीनां प्रदानं पूजना । किं बहुना-‘सुवलोचंसि जे कामा’ सर्वलोकके ये कामाः, कल्पनीय मनोज्ञाश्च ये कामाः सर्वदक्षिणः यथा यशः कीर्त्यादिरूपाः सर्वलोकके विद्यमानाः ते सर्वे सर्वविशेषाण्यभीतिः ‘विज्ज्ञं’ विद्वान् जपपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया सर्वानेदैतान् परित्यजेत् । यशः में जो भी इच्छा मदनरूप काम हैं, उन सब को मेधावी जपपरिज्ञा से दूर्गति का कारण जाने और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उनका परित्याग कर दे ॥२२॥

ટીકાર્થ—યશ કા અર્થ રૂપાતિ છે । ‘અહા, યહ બ્રહ્મ પુણ્યભાગી છે’ इत्यादि सर्वकायिक साधुवाद यश को कीर्ति कहते हैं । गुणों की स्तुति श्लोक कहलाता है । बलदेव, चक्रवर्ती आदि के द्वारा की जानेवाली नमन क्रिया वन्दना है । और उनके द्वारा सत्कार पूर्वक स्नेह के साथ वस्त्र आदि का दिया जाना पूजा है । अधिक क्या, इस सम्पूर्ण लोक में जो भी कमनीय (सुन्दर) एवं मनोज्ञ शब्दादि काम हैं, वे सभी कर्मबन्धन के कारण हैं । मेधावी पुरुष जपपरिज्ञा से उन्हें अनर्थ का कारण जाने और प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग दे ।

કાંઈ ઇચ્છા અર્થાત્ મદનરૂપ કામ છે, તે બધાને મેધાવી પુરૂષ જપરિજ્ઞાથી દુર્મતિના કારણ રૂપ સમજે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—યશનો અર્થ ખ્યાતિ છે. ‘ઓહો, આ ઘણો જ પુણ્યશાળી છે’ [વગેરે સર્વ કાલ સંબંધી સાધુવાદ યશને કીર્તિ કહે છે. શુભ્રાની સ્તુતિને શ્લોક કહે છે, બળદેવ ચક્રવર્તી વિગેરે દ્વારા કરવામાં આવનારી નમન ક્રિયાને વંદના કહે છે. અને તેઓ દ્વારા સત્કાર પૂર્વક સ્નેહની સાથે વસ્ત્ર વિગેરે આપવામાં આવે તે પૂજા છે, વિશેષ શું કહેવું ? આ સમગ્ર લોકમાં જે કાંઈ કમનીય અર્થાત્ સુંદર અને મનોજ્ઞ શબ્દાદિ કામ છે, તે બધા કર્મ બન્ધના કારણ રૂપ છે. મેધાવી પુરૂષ જપરિજ્ઞાથી તેને અનર્થનું કારણ સમજે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે.

मूकम्—जेणेहं णिंत्वहे भिवसू, अन्नपाणं तहाविहं।

अणुपयाण भन्नेसि तं दिवजं परिजाणिया ॥२३॥

छाया—येनेह निर्वहे शिक्षु. रन्ने पानं तथाविधम् ।

अनुपदानमन्येषां, तद्विद्वान् परिद्वानीयात् ॥२३॥

अन्वयार्थः--(मित्रम्) मित्रः-साधुः (जेय) येनाऽन्नेन पानेन 'इह' इह-
लोके (निव्वहे) निर्वहेत् संसृष्टाया निर्वहो भवेत् (तथाहिं) तथाविध-

आशय यह है कि यश, कीर्ति, स्वादा, वन्दन, पूजन आदि जो भी लोक में काम हैं, वे सब संसार भ्रमण के कारण हैं। ऐसा जान कर आत्महितैषी मेधावी उनका त्याग करे ॥२॥

‘जेणेह’ निव्वहे मियसू’ इत्यादि ।

शब्दार्थ--‘भिक्षु-भिक्षुः’ साधु ‘लेण-येन’ जो अन्न और जलसे ‘इह-इह’ इसलोकमें ‘निव्वहे-निर्धहेत्’ संयम यात्राविका विनाश न हो जाय ‘तहाविह-तथाविधम्’ द्रव्य-क्षेत्र काल आदिकी अपेक्षासे अशुद्ध ‘अन्नं पाणं-अन्नं पानं’ आहार पानी की ‘अन्नेसि-अन्येषां’ दूसरे साधुकी ‘अणुप्पयाणं-अनुप्रदानम्’ देना ‘तं विज्जं परिजाणिया-तत् विद्वान् परिजानीयात्’ विद्वान् मुनि ये सभी को ज्ञपरिज्ञासे जानकर प्रत्यारूपान परिज्ञासे उसका त्याग करे ॥२३॥

अन्वयार्थ—जिस एषणीय शुद्ध आहार पानी से इस लोक में

કહેવાનો આશય એ છે કે—યશ, કીર્તિ, પ્રસાધા, વન્દન પૂજન વિગેરે બે
ઠાંઈ લોકમાં કામ છે, તે બધું ‘સંસારજનમણુ’ કારણ છે. એમ સમજીને
આત્મહિતેષી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ તેના ત્યાગ કરવે. ॥૨૨॥

‘जेणेहं णिव्वहे भिक्खु’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘મિક્તુ-મિક્તુઃ’ સાધુ ‘જેન-યેન’ જે અન્ન અને પાણીથી ‘હર્-હર્’ આ લોકમાં ‘નિવ્વહે-નિવ્વહેત્’ સંયમયાત્રા નો વિનાશ ન થાય ‘તદ્ધાવિહં-તદ્ધાવિધમ્’ તેવા પ્રકારના અર્થાત્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વિગેરેની અપેક્ષાથી અશુદ્ધ ‘અન્નં પાનં’ આહાર પાણીને ‘અન્નેસિ-અન્નેયા’ ખીજા સાધુને ‘અનુપ્પયામાં-અનુપદાનમ્’ આપવું ‘તં વિઝ્ઞં પરિજાણિયા-તત્ત્વ વિદ્વાન્ પરિજામીયાન્’ વિદ્વાન્ સુની આ જગ્યાને શપરિજાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨૩॥

અન્યથા—જે જોવણીય શુદ્ધ આહારપાણીથી આ દોષમાં સંયમ યાત્રાનો.

द्रव्यक्षेत्रकालाद्यपेक्षया शुद्धम् (अन्नपाणं) अन्नमाहारं पानं जलम् 'अन्नेसि' अन्येषां परसाधुभ्यः (अणुपपाणं) अनुप्रदानम् कुर्यात्—गृहस्थादीनां संयमोपघातकं नानुशीलयेत् (तं विज्जं परिजाणिया) तदेतत्तन्मर्थम् चिदान् परिजानीयात् ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेदिति ॥२३॥

टीका—'शिवसु' भिक्षुः—साधुः 'इह' इह—अस्मिन् जिनशासने 'जेण' येन—अन्नपानादिना 'निव्वहे' निर्वहेत्—संयमयात्रादिकं दुर्भिक्षरोगातङ्कादिकं वा निर्वाहयेत् 'तद्वाहिं' तथाविधमेव 'अन्नपाणं' अन्नं पानं—द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया शुद्धं कल्प्यं सूचीयात् तेनैव सायं निर्वाहं कुर्यात् । तथाविधान्नपानानाम् 'अन्नेसि' अन्येषाम् अन्येभ्यः साम्प्रतीकितान्पसाधुभ्यः 'अणुपपाणं' अनुप्रदानं कुर्यात् । अन्यस्मै साधवे तद्विधानान्येन अन्नपानानि दद्यात् ।

किन्तु इह—अस्मिन् लोके 'जेण' येनाशुद्धेन अन्नपानादिना 'निव्वहे' निर्वा—संयमयात्रा का निर्वाह हो जाय, उसी प्रकार का द्रव्य क्षेत्र काल आदि से शुद्ध आहार पानी को ग्रहण करे और अन्य साधु को भी वैसा ही प्रदान करे । किन्तु जो संयम का उपघातक सदोष आहार पानी हो उसे अन्य को देने की इच्छा न करे । मेधावी भुनि ज्ञपरिज्ञा से अनर्थ का मूल जान कर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उसका त्याग कर दे ॥२३॥

टीकार्थ—इस लोक में जिस निर्दोष आहार पानी से संयमयात्रा का अथवा दुर्भिक्ष एवं रोगातंक का निर्वाह हो सके, वैसाही द्रव्यक्षेत्र काल भाव से शुद्ध कल्पनीय आहार पानी को साधु ग्रहण करे । उसी से अपनी संयम यात्रा का निर्वाह करले अन्य साधुओंको भी उसी प्रकार का शुद्ध निर्दोष आहार पानी प्रदान करें । जिसके सेवन से संयम निस्सार बन जाय वैसा आहार पानी तथा पात्र आदि अन्य कोई

निर्वाह यद्य अन्य जेण प्रमाणेना द्रव्य क्षेत्रकाल विगेरेथी शुद्ध आहारपाणीने अक्षय करे अने अन्य साधुने पणु ते प्रमाणेनु आहार पाणी आये जे संयमना उपघातक सदोष आहार पाणी होय ते आहारपाणी भीजने व्यापवानो विचार न करे.

टीकार्थ—आ लोकमें जे कंछ निर्दोष आहार पाणीथी संयम यात्रांना अथवा दुर्भिक्ष अने रोगातंकना निर्वाह यद्य शक्य जेण प्रमाणे द्रव्य, क्षेत्र-काल भावथी शुद्ध कल्पनीय आहार पाणीने साधु अक्षय करे. तेनाथी न पोतानी संयमयात्रांना निर्वाह करीखे. अन्य साधुओंने पणु जेण प्रमाणे ना शुद्ध निर्दोष आहारपाणी प्रदान करे. जेना सेवनथी. संयम निस्सार जनी जाय जेवा आहारपाणी तथा पात्र विगेरे अन्य कंछ पणु वस्तु पोते

હયેત્ સંયમાસારતામાપાદયેત્તાદશમન્નં પાનં ચ ન સ્વયં શુક્ષીત ન વા 'અન્નેસિ' અન્યેભ્યઃ સાધુભ્યઃ 'અણુપ્પયાણં' અનુપ્રદાનં-વિતરણં કુર્યાન્, અશુદ્ધાહારસ્ય પરિ-મોગોઽન્યસ્મૈ પ્રદાનં ચ સંપારકારણમિતિ 'વિજ્ઞં' વિદ્વાન 'સે' તત્પર્યવ્ 'પરિજા-નિયા' પરિજાનીયાત્-જ્ઞપરિજ્ઞથા જ્ઞાત્વા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા પરિત્યજેત્ ॥૨૩॥

યસ્યોપદેશેનૈત્તર્ક્યં કુર્વાત્તદર્શયિતુમ્માહ-'एवं उदाहृ' इत्यादि ।

મૂળ-‘एवं उदाहृ निर्गम्ये, महावीरे महामुणी ।

अणंतनानादंसी 'से, धम्मं देसितं' वं सुतं ॥२४॥

छाया—एवमुदाहृतवान् निर्ग्रन्थो, महावीरो महामुनिः ।

अनन्तज्ञानदर्शी स, धर्मं देशितवान् श्रुतम् ॥२४॥

भी वस्तु न स्वयं ग्रहण करे और न दूसरे को देवे । स्वरूप एवं कारण की अपेक्षा अशुद्ध आहारके विषाक को संसारका कारणरूप ज्ञपरिज्ञासे जान कर मेधावी प्रत्याख्यान परिज्ञासे उसका परित्याग कर दे ॥२३॥

जिसके उपदेश से यह सब करे, उसे दिखाने के लिए कहते हैं- 'एवं उदाहृ' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'निर्गम्ये महामुणी-निर्ग्रन्थो महामुनिः' निर्ग्रन्थ महामुनि 'अणंतनानादंसणी-अनंतज्ञानदर्शी' अनन्तज्ञानी 'से महावीरे-सः महावीरः' उस भगवान् महावीर स्वामीने 'एवं उदाहृ-एवमुदाहृतवान्' ऐसा कहा है 'धम्मं सुतं देसितं-धर्मं श्रुतं देशितवान्' धर्म (चारित्र्य) और श्रुतका उन्होंने उपदेश किया है ॥२४॥

મહાશુ ન કરે તથા બીજાઓને આપે 'પણ નહીં' સ્વરૂપ અને કારણની અપે-ક્ષાએ અશુદ્ધ આહારના વિષાકને સપરિજ્ઞાથી જાણીને મેધાવીએ પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો ॥૨૩॥

જેના ઉપદેશથી આ સઘળું કરવામાં આવે તે બતાવવા માટે કહે છે કે- 'एवं उदाहृ' इत्यादि

શબ્દાર્થ--'निर्गम्ये महामुणी निर्ग्रन्थो महामुनिः' निर्ग्रन्थ महामुनि 'अणंतनानादंसणी-अनंतज्ञानदर्शी' अनन्त ज्ञानवाणा 'से महावीरे-सः महावीरः' जे भगवान् महावीर स्वामी जे 'एवं उदाहृ-एवमुदाहृतवान्' जे प्रमाणे कहेव छे. 'धम्मं सुतं देसितं-धर्मं श्रुतं देशितवान्' धर्म (चारित्र्य) अने श्रुतने तेज्जेजे उपदेश कर्था छे. ॥२४॥

સમવાર્થવૌધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૩

અન્યવાર્થ—(જિગ્મથે સ્વામી) નિર્ગ્મથો મહામુનિઃ (અર્ણતનાણદંસી) અનન્ત-જ્ઞાનદર્શી, અનન્તજ્ઞાન—કેવલજ્ઞાન. ધર્મશ્રુતં ચારિત્રધર્મને પ્રશિત્તે અસ્થાસી તથા, (સે મહાવીરે) સ મહાવીરસ્વામી (એવં ઉદાહુ) એવમ્—ઉક્તપદ્ધતેણ ઉદાહૃતવાન્ ઉક્ત-વાન્ (ધર્મમ્ શ્રુતં ચારિત્રધર્મતયન્—પ્રકાશિતવાનિતિ ॥૨૪॥

ટીકા—નાહમેતસ્ય ધર્મસ્ય વક્તા, કિન્તુ 'જિગ્મથે' નિર્ગ્મથઃ—નિર્ગતા—વાહ્યા-મ્યન્તરા ગ્રન્થિર્વસ્માત્ સ નિર્ગ્મથઃ । 'મહામુનો' મહામુનિઃ—મનનશીલો મુનિઃ મહાશાસ્ત્રી મુનિથેતિ મહામુનિઃ । મુનો મહત્ત્વવિશેષણવાન્ અર્ણતનીપાદારમ્ય ગણધરાન્તે મુનીનામયથેવ સ્વસંબુદ્ધો ગુરુરિતિ વ્યજ્યતે । 'અર્ણતનાણદંસી' અનન્ત-જ્ઞાનદર્શી—અનન્ત કેવલજ્ઞાનવાન્ તથા કેવલદર્શવાન્ ચારિત્રવાંચ । 'સે' સઃ 'મહાવીરે' મહાવીરો વર્દમાનસ્વામી 'એવં ઉદાહુ' એવમુદાહૃતવાન્, એવમ્—'બુદ્ધિજ્ઞા' જ્ઞાનરમ્ય પદત્પર્યન્તમ્ ઉદાહૃતવાન્—કથિતવાન્ । સ એવ ભગવાન્ અનન્તજ્ઞાનાદિ-

અન્યવાર્થ—અનન્તજ્ઞાની, અનન્તદર્શી નિર્ગ્મથ મહામુનિ શ્રીમહા-વીર સ્વામીને હસ પ્રકાર કહ્યા છે । उन्होंने धर्म अर्थात् चारित्र एवं श्रुत को प्रकाशित किया है ॥२४॥

ટીકાર્થ—સુપ્રકાર કહતે છે—મેં હસ ધર્મકા મૂલ વક્તા નહોં છું, કિન્તુ શ્રીમહાવીર ને ऐसा कहा है और उन्होंने ही श्रुतधर्म तथा चारित्र धर्म का प्रकाशन किया है । ભગવાન્ મહાવીર નિર્ગ્મથ થે અર્થાત્ વાહ્યા આભ્ય-ન્તર ગ્રન્થિયોં સે રહિત હો જુકે થે । એ મહામુનિ થે । 'મહા' વિશેષણ લગાને સે પ્રગટ હોતા હૈ કિ આજ સે લેકર ગણધરોં પર્યન્ત તક કે મુનિયોં કે વહી સ્વયંસંબુદ્ધ ગુરુ હૈ । ભગવાન્ અનન્તદર્શી થે ઓર અન-ન્તજ્ઞાની થે અર્થાત્ એ કેવલજ્ઞાનદર્શન કે ધારક થે । उन्हीं भगवान् वर्दमान स्वामीने 'बुद्धिज्ज्ञा' पहिला अध्ययन के प्रारंभकी पहिली गाथा

અન્યવાર્થ—અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શન વાળા નિર્ગ્મથ મહામુનિ શ્રી મહા-વીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહેલ છે, તેઓએ ધર્મ અર્થાત્ ચારિત્ર અને શ્રુત ને પ્રકાશિત કરેલ છે. ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—સુપ્રકાર વારંવાર કહે છે કે હું આ ધર્મને મૂળ ઉપદેશક નથી. પરંતુ મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહેલ છે. અને તેઓએ જ શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મનું પ્રકાશન કરેલ છે. ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી નિર્ગ્મથ હતા. અર્થાત્ વાહ્યા અને અંદરની ગ્રન્થિયો રહિત ધર્મ દર્શાવતા. તેઓ મહામુનિ હતા. 'મહા' વિશેષણ લગાવવાથી એ પ્રગટ થાય છે કે—આશ્ચર્ય લઈને ગણધરો પર્યન્ત મુનિયોના તેઓજ સ્વયં સંબુદ્ધ ગુરુ છે. ભગવાન્ અનંત દર્શન વાળા હતા, અનંત જ્ઞાની હતા, અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન દર્શન ધારણ કરવાવાળા હતા. એજ ભગવાન્ વર્દમાન સ્વામીએ 'બુદ્ધિજ્ઞા'

સંપન્ન: 'ધર્મ' ધર્મ ચારિત્રારૂપં સંસારસાગરાત્ ઉદ્ધારકમ્ । 'મૃતં' શ્રુતં ચ-
જીવાઽજીવાદિપદાર્થસ્વરૂપકમ્ 'દેશિતવં' દેશિતવાન્-કથિતવાન્, ધર્મસ્ય ચારિ-
ત્રલક્ષણસ્ય જીવાઽજીવાદિપદાર્થાનાં ચ ઉપદેશં દત્તવાન્ ઇતિ ॥૨૪॥

મૂલમ્—ભાસમાણો ન ભાસેઝ્જા, ણેવં વંકેઝ્જ મમ્મયં ।

માતિદ્વાણં વિવેઝ્જેઝ્જા, અણુચિંતિય વિયાગરે ॥૨૫॥

છાયા—ભાષમાણો ન ભાષેત, નૈવાભિલપેન્મર્મમ્ ।

માતૃસ્થાનં ત્રિવર્જયે, દનુચિંત્ય વ્યાગૃણીયાત્ ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ:—(ભાસમાણો ન ભાસેઝ્જા) યો ભાષાસમિતિગુણ: સ ભાષ-

સે યહાં તક સ્વ કહા હૈ । ઉન્હીં ભગવાન્ ને સંસાર સાગર સે ઉદ્ધાર
કરને વાલા ચારિત્રધર્મ ઓર જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોં કે સ્વરૂપ કા
નિરૂપક શ્રુતધર્મ કહા હૈ ॥૨૪॥

'ભાસમાણો' ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—'ભાસમાણો ન ભાસેઝ્જા-ભાષમાણો ન ભાષેત' ભાષા
સમિતિ સે સંપન્ન સાધુ ભાષણ કરતા હુઆં ખી ભાષણ નહીં કરતા હૈ
'મમ્મયં ણેવ વંકેઝ્જ-મર્મકમ્ નૈવાભિલપેત્' સાધુ કિસીકે હૃદય કો ચોટ
પહુંચાને વાલી ઘાત ન ઘોલે 'માતિદ્વાણં વિવેઝ્જેઝ્જા-માતૃસ્થાનં ત્રિવ-
ર્જયેત્' સાધુ કપટ યુક્ત ભાષા ન ઘોલે 'અણુચિંતિય વિયાગરે-અનુચિંત્ય
વ્યાગૃણીયાત્' પરંતુ સોચ સમક્ષ કર હી ઘોલે ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—જો ભાષા સમિતિ સે સમિત હૈ, વહ કરના હુઆં ખી

પહેલા અધ્યયનના, પ્રારંભની પહેલી ગાથાથી આ કથન સુધી સ્વયં કથન
કરેલ છે. એજ ભગવાને સંસાર સાગરથી ઉદ્ધાર કરવાવાળા ચારિત્ર ધર્મ
અને શુભ, અશુભ વિશેષે પદાર્થના સ્વરૂપને બતાવનાર શ્રુત ધર્મ કહેલ છે. ॥૨૪॥

'ભાસમાણો' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ભાસમાણો ન ભાસેઝ્જા-ભાષમાણો ન ભાષેત' ભાષા સમિતિ સંપન્ન
સાધુ બોલતો હોવા છતાં પણ તે બોલતો નથી. 'ગમયં ણેવ વંકેઝ્જ-મર્મકમ્
નૈવાભિલપેત્' સાધુએ કોઈના હૃદયમાં ધા વાગે તેથી વાત ન બોલવી. 'માતિ-
દ્વાણં વિવેઝ્જેઝ્જા-માતૃસ્થાનં ત્રિવર્જયેત્' તથા કપટ યુક્ત વાણી સાધુએ બોલવી
નહીં. 'અણુચિંતિય વિયાગરે-અનુચિંત્ય વ્યાગૃણીયાત્' પરંતુ સમજ વિચા-
રીને જ બોલે. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—જે ભાષાસમિતિથી સમિત છે, તે ભાષણ કરવાવાળા હોવા

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૫

માણોડપિ-ધર્મકયામુવદિશ્નનપિ ન માષેત, હિતિ કથ્યતે (મર્મમયં જેવ વંકેજ) મર્મગં-પરપોડોત્પાદકં વચો નૈવામિલપેન્-નૈવ તદ્વચતું વાંછેત્, તથા-(માતિ-દ્વાણં વિદ્વજેજ્ઞા) માતૃસ્થાનં માયાપ્રધાનં વચો વિચર્જયેન્-પરિત્યજેત્ (અણુચિતિય વિચારે) અણુચિન્ત્યસ્વપરયોરનુપધાતકં વચનં વિચાર્યં વ્યાઘ્રણીયાત્-વદેદિતિ ૨૫।

ટીકા—‘માસમાણો ન માસેજ્ઞા’ માસમાણો ન માષેત-યઃ સાધુઃ માયા સમિતિગુણઃ સ ધર્મસમ્બન્ધિની-ધર્મસમ્બદ્ધાં કથાં સમુચારસ્યન્નપિ ‘ન માસેજ્ઞા’ ન માષેત-પ્રમાણક એવ કથ્યતે । તદુક્તમ્—

વયણવિહત્તીકુસલો વચોગયં વહુવિહં વિયાળંતો ।

દિવસંપિ માસમાણો સાધુવચનુત્તયં પત્તો ॥૧॥

છાયા—વચનવિમત્તિકુસલો, વચોગતં વહુવિધં વિજાનન્ ।

દિવસમપિ માસમાણઃ સાધુર્વચનગુપ્તિ સંપાત્તઃ ॥૧॥

યઃ સાધુ વચનસ્ય વિભાગજ્ઞાને નિપુણઃ તથા વાણિવિષયસ્યાનેકમકારક-જ્ઞાનવાન્ સોઽધિકકાલમાપમાણોડપિ વચનગુપ્તિયુક્ત એવ-અમાણક એવ સ કથ્યતે इति भावः ॥

ન માષણ કરનેવાળે (મૌનો)કે સમાન છે । સાધુ મર્મભેદી વચનોં કા ઉચ્ચારણ ન કરે, માયા પ્રધાન વચન કા ત્યાગ કરે । વહુ વિચાર કરકે વચનપ્રયોગ કરે ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—જો સાધુ માયાસમિતિ સે સમ્પન્ન છે, વહુ ધર્મ સંબંધી વચનોં (કથા) કા ઉચ્ચારણ કરતા દુઝા બી અમાણક (મૌનધારી) કે હી સમાન છે । કહા બી છે-‘વયણવિહત્તી-કુસલો’ इत्यादि ।

જો સાધુ વચન કે વિભાગજ્ઞાન મેં કુશલ છે, જો વાણી કે વિવિધ પ્રકારોં કા જ્ઞાતા છે, વહુ દિન ભર બોલતા રહે તો બી વચન ગુપ્તિ સે યુક્ત છે ॥૧॥

છતાં પણ બાષણ ન કરવા વાળા (મૌની)ની બરોબર છે. સાધુએ મર્મ બેઠક વચનો બોલવા નહીં, માયા પ્રધાન વચનનો ત્યાગ કરવો, તે વિચારીને વચન બોલે ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—જે સાધુ માયા સમિતિથી યુક્ત હોય છે, તે ધર્મ સંબંધી વચનો (કથાઓ)નું ઉચ્ચારણ કરવા છતાં પણ અમાણક મૌન ધારીની સમાન જ છે. કહ્યું પણ છે કે-‘વયણવિહત્તી કુસલો’ इत्यादि.

જે સાધુ વચનના વિભાગ રૂપ જ્ઞાનમાં કુશળ હોય છે, જેઓ વાણીનાં જૂઠા જૂઠા પ્રકારોને જાણવા વાળા છે, તે આજો દિવસ બોલે તો પણ વચન યુક્ત વાળાજ કહેવાય છે. ॥૧॥

अथवा-यत्र निपुणो जनो भाषते, तन्मध्येऽहमेव महाशण्डितः, हृयेवमभिनवान् सन् न भाषेत् । 'मम्मयं' मर्मणम्-मर्मं गच्छतीति मर्मणम्-परमार्थद्वारा-टकं वचनम् 'णेव' नैव आक्षिप्तोऽपि परकीयवचनवाणैः 'वकेज्ज' अभिलषेत् तादृशं वचनं वक्तुं न चाच्छेत् 'महरन्वं महरेत्' इति जानन्नपि पीडाजनकं वाक्यं न ब्रूयात् । 'मातिट्ठाणं' मातृस्थानम्-मायाप्रधानं वचनं परवञ्चनावाक्यमित्यर्थः 'विज्जेज्जा' विवर्जयेत्-मायाप्रधानकं वचनं नोच्चारणीयमिति । यदा किमपि वक्तुं शक्नोति तदा-*'अणुचिन्ति'* अनुचिन्त्य, मयासमुच्चार्यमाणं वचनं स्वेषां परेषां वा पीडाजनकं स्यान्नवेति विचार्य मुहुर्मुहुर्विचिन्त्य 'विद्यागरे' व्यापृणीयान् उदेत् वचनं प्रोच्चारणीयमिति । तदुक्तम् 'पुर्व्वं बुद्धीए पेडित्ता पच्छा वक्कमुदाहरे' पूर्व्वं बुद्ध्या मेक्ष्य पश्चाद्वाक्यमुदाहरेदिति । यः साधुः भाषासमिति युक्तः स धर्मोपदेशं कुर्व्व-

अथवा-जहाँ निपुण जन भाषण कर रहे हों, वहाँ उनके मध्य में अपने को महाशण्डित मान कर अभिमान से भाषण न करे । तथा दूसरे के वचनवाणी से व्याकुल होकर भी दूसरे के मर्म को उघाड़ने वाले वचन का प्रयोग न करे । 'महार करने वाले पर प्रहार करना चाहिए' ऐसा जानता हुआ भी पीडाजनक वाक्य न बोले । मायाप्रधान अर्थात् दूसरे को ठगने वाले वचनों से बचता रहे । जब कुछ भी बोलने की अभिलाषा हो तो मेरा उच्चारित वचन दूसरों को या अपने को पीडाकारक तो नहीं होगा, इस प्रकार बारबार विचार करके ही बोलना चाहिये कहा भी है-*'पहले बुद्धि से सोच विचार कर बादमें बोले'*

अथवा--ज्यां दुशण जनो भाषणु करता होय, त्यां तेज्जोनी मध्यमां पोताने मडा पडित्त आनीने अल्लिखानधी भाषणु करवुं नही' तथा जीन-ज्जोना वचनवाणोधी व्याकुल यधने पणु जीनज्जोना मर्मने लेहवावाणा वचनोने प्रयोग न करयो । 'प्रहार करना' पर प्रहार करवो जेधज्जे' जे प्रसङ्गे लक्ष्णवा छतां पणु पीडा पडिंयाउनाए वाक्येना प्रयोग न करे । मायाप्रधान अर्थात् जीनज्जोने उभवावाणा वचनोधी अयता रहे । ज्यारे कांछ पणु ज्ञास-वानी छुट्ठा होय तो ते वप्रते 'माडं' मोलायेहुं' वचन जीनज्जोने अथवा पोताने पीडा उपजनवनाए तो नही' अने ?' आ प्रसङ्गे बार-बार विचार करीने जे लक्ष्णु' जेधज्जे' कहुं' पणु छे के 'पडिंया बुद्धिथी समल विचारिने पछी जे मोलवुं,'

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. સુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિકરૂપણમ્

૫૭

નનપિ અભાવમાણ સમ એવ શોચ્યતે, યેન સમુચ્ચાર્યમાણેન વચ્ચનેન યથા ન મવેત્
યસ્ય કસ્યાઽપિ આત્મનઃ પીઢા, તથા મનસિ વિચાર્ય વદેત્ ॥૨૫॥

મૂઢમ્—તત્થિમા તદ્વયા ભાસા, જં વદિત્તાઽણુતપ્પતી ।

જં છન્નં તં ન વત્તવ્વં, ઇસા આણા ણિયંઠિયા ॥૨૬॥

છાયા—તત્રેયં તૃતીયા ભાષા, યાં વદિત્તા અનુતપ્પતે ।

યચ્છન્નં તન્ન વત્તવ્વમ્ ઇસાઽઞ્જા નૈર્મન્યિકી ॥૨૬॥

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો સાધુ ભાષાસમિતિ સે યુક્ત હૈ, વહ ધર્મોપ-
દેશ કરતા હુઆ મી અભાવક કે સમાન હી હૈ । જિસ વચન કા ઉચ્ચા-
રણ કરને સે કિસી મી પ્રાણી કો પીઢા ન ઉપજે, એસા હી વચન સોષ
વિચાર કર બોલના ચાહિય । ॥૨૫॥

‘તથિમા તદ્વયા ભાસા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘તથિમા તદ્વયા ભાસા-તત્રેયન્તૃતીયા ભાષા’ ચાર પ્રકાર-
રકી ભાષાઓં મેં જો તૃતીય ભાષા હૈ અર્થાત્ જો જૂઠસે મિલા હુઆ
સત્ય હૈ વહ સાધુ ન બોલે તથા ‘જં-યાં’ જો સત્યામૃષા ભાષાકો ‘વદિ-
તાણુતપ્પતી-ઉક્ત્વા અનુતપ્પતે’ બોલકર પશ્ચાત્તાપ કરના પદ્ધતા હૈ વહ
એસા વચન મી ન બોલે ‘જં છન્નં તં ન વત્તવ્વં-યત્ છન્નં તત્ ન વત્તવ્વમ્’
જિસ વાતકો સયલોગ છિપાતે હૈ વહ મી સાધુ ન કહે ‘ઇસા ણિયંઠિયા
આણા-ઇસા નૈર્મન્યિકી આજ્ઞા’ યહી નિર્મન્યકી આજ્ઞા હૈ ॥૨૬॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—એ સાધુ ભાષા સમિતિથી યુક્ત હોય, તે
ધર્મોપદેશ કરવા છતાં પણ અભાવક જેવોજ ગણાય છે. જે વચનનું ઉચ્ચારણ
કરવાથી કોઈ પણ પ્રાણીને પીડા ન પહોંચે એવું જ વચન સમસ્ત વિચારીને
બોલવું જોઈએ. ॥૨૫॥

‘તથિમા તદ્વયા ભાસા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘તથિમા તદ્વયા ભાસા-તત્રેયં તૃતીયા ભાષા’ ચાર પ્રકારની ભાષા-
ઓમાં જે ત્રીજી ભાષા છે અર્થાત્ જે જુઠાણથી સત્ય હોય તેવું સાધુએ
બોલવું નહીં તથા ‘જં-યાં’ જે સત્યામૃષા ભાષાને ‘વદિતા ણુતપ્પતી-ઉક્ત્વા
અનુતપ્પતે’ બોલીને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે, તેવાં વચનો પણ
સાધુએ બોલવા નહીં. ‘જં છન્નં તં ન વત્તવ્વં-યત્ છન્નં તત્ ન વત્તવ્વમ્’ જે
વાતને બધા હોડે છૂપાવે છે, તે વાત પણ સાધુએ કહેવી નહીં. ‘ઇસા ણિયં-
ઠિયા આણા-ઇસા નૈર્મન્યિકી આજ્ઞા’ આજ નિર્મન્યની આજ્ઞા છે. ॥૨૬॥

અન્યાર્થ—(તથિયા તથ્યા માસા) તથેયં તાસુ ચતસ્રસુ માપાસુ મધ્યે ફયં દ્વિતીયા સત્યા મૃષા તાં ન વદેત્ (જં) યાં સત્યામૃપામ્ (વદિતાઽણુતપ્પતી) વદિત્વા ઉક્ત્વા પશ્ચાદ્નુતપ્પતે-પશ્ચાત્તાપં કરોતિ (જં છન્નેં તેં ન વત્તવ્વેં) યત્ છન્નેં-હિંસા-મધાનેં વચનેં તદપિ ન વત્તવ્યમ્ (પસા ણિવંઠિયા આણા) एषा नैर्ग्रन्थिको भगवत् स्तीर्थकरस्याऽऽज्ञेति ॥૨૬॥

ટીકા—માપા હિ ચતુર્વિધા ભવતિ, સત્યા ૧ પ્રથમા, અસત્યા ૨ દ્વિતીયા, સત્યામૃષા ૩ તૃતીયા, અસત્યામૃષા ૪ ચતુર્થી. एतासु 'तथिया' तासु चतुर्विधासु मध्ये इयम् 'तथ्या' तृतीया भाषा-सत्यामृषा, अंशेन सत्या अंशेन च मृषा। यथा- 'अस्मिन् ग्रामे दश बालका जाताः' एतद्वचनम् उत्पत्त्यंशेन सत्या, संख्यायां मृषा न्यूनाधिकसंख्यायाः संभवात्। एवं भूतां तृतीयां भाषां यो वदति सः 'जं'

અન્યાર્થ—ચાર પ્રકાર કી ભાષાઓં મેં યહ જો તીસરી-સત્યા-મૃષા ભાષા હૈ, જિસે બોલને પર પાદ મેં પશ્ચાત્તાપ કરના પડતા હૈ। હસી પ્રકાર જો હિંસાપ્રધાન વચન હૈ, વહ બી બોલને યોગ્ય નહીં હૈ। પહ ભગવાન તીર્થકર કી આજ્ઞા હૈ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—ભાષા ચાર પ્રકાર કી હૈ-(૧) સત્યા (૨) અસત્યા (૩) સત્યામૃષા ઓર (૪) અસત્યા મૃષા। इन चार भाषाओं में तीसरी सत्या-मृषा भाषा है जो आंशिक रूप में सत्य और आंशिक रूप में असत्य अर्थात् सत्यासत्य का सम्मिश्रण युक्त होती है। जैसे 'आज इस ग्राम में दश बालक जन्मे' यह वचन जन्मने की अपेक्षा सत्य है मगर संख्याकी अपेक्षा से असत्य है, क्योंकि जन्मने वाले बालकों की संख्या न्यूनाधिक भी हो सकती है। जो इस प्रकार की भाषा का प्रयोग करता

અન્યાર્થ—ચાર પ્રકારની ભાષાઓમાં જે આ ત્રીજી સત્યા મૃષા ભાષા છે, જે બોલે બોલવાથી બોલવાયા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે; એજ પ્રમાણે જે હિંસા પ્રધાન વચનો છે, તે પણ બોલવા થોડું જ હોતા નથી. આ પ્રમાણે ભગવાન તીર્થકરની આજ્ઞા છે. ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—સત્ય (૧) અસત્ય (૨) સત્યામૃષા (૩) અને અસત્યા મૃષા (૪) આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની ભાષા કહેલ છે. આ ચાર ભાષાઓમાં સત્યામૃષા જે ત્રીજી ભાષા છે, જે આંશિક રૂપથી અસત્ય અર્થાત્ સત્યાસત્યના મિશ્રણવાળી હોય છે. જેમકે-‘આજ આ ગામમાં દસ બાળકોનો જન્મ થયો. આ વચન જન્મની અપેક્ષાએ સત્ય છે, પરંતુ સંખ્યાની અપેક્ષાથી અસત્ય છે, કેમકે જનમવા વાળા બાળકોની સંખ્યા ન્યૂનાધિક-એટલી વત્તી પણ હોઈ શકે છે. જેઓ આવા પ્રકારની ભાષાને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. કુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૬૯

યામ્ इमां तृतीयाम् 'वदित्वा' वदित्वा-उक्त्वा 'अनुवप्यती' अनुवप्यते भाषणी-
नन्तरमिदं जन्मान्तरे वा तादृश सत्यमृषावचनजनितपापेन तप्यते, पीडामनु-
भवति। अथवा-वचनप्रयोगानन्तरं पश्चात्तापं करोति। अथमाश्रयः-मिश्राऽपि
तृतीया भाषा कदापि न वक्तव्या, किं पुनः-असत्या द्वितीया, सर्वांशे एव
विसंवादकत्वात्। तत्र प्रथमापि या सत्या साऽपि यदि प्राणिबधकारिणी भवेत् न
वक्तव्या। चतुर्थी तु असत्यामृषा, सा वक्तव्या, सत्याऽपि यदि दोषानुपप्लिणी
भवेत् सदा तस्या अपि अवक्तव्यतामेव दर्शयति-'जं छन्नं' इत्यादि। 'जं छन्नं तं
न वक्तव्यं' यत् छन्नं तत् न वक्तव्यम्-यद्वचनं छन्नं-हिंसाकारकं यथा चौरोऽयं
वध्यतामित्यादि तन्न वक्तव्यम्। अथवा-छन्नं यत्कोकैरपि प्रयस्नतः पच्छाद्यते,

हे वसे इस जन्म में अथवा जन्मान्तर में अनुताप (पश्चात्ताप) करना
पड़ता है। यह सत्यामृषा भाषा से उत्पन्न पापके ताप का अनुभव करता
है, पीडाका अनुभव करता है या उसे वचन प्रयोग के बाद ही पश्चात्त्यम
करना पड़ता है।

आशय यह है कि तीसरी मिश्रित भाषा भी जब बोलने योग्य
नहीं है तो फिर दूसरी असत्य भाषा का तो कहना ही क्या है। वह
तो सर्वांश में ही विसंवादिनी (स्याज्य) होती है। प्रथमा जो सत्यभाषा
है वह भी यदि प्राणिबधकारिणी हो तो नहीं बोलनी चाहिए। चौथी
जो असत्यामृषा भाषा है, वह सोच विचार कर ही बोलनी चाहिए।

सत्यभाषा भी यदि दोषयुक्त हो तो बोलने योग्य नहीं है, यह
दिखलाते हैं-जो वचन छन्न हिंसाकारक है, जैसे-'यह चोर है, इसका

પ્રયોગ કરે છે, તેને આ જન્મમાં અથવા જન્માન્તરમાં પશ્ચાત્તાપ કરવો
પડે છે. આ સત્યામૃષા ભાષાથી થવાવાળા પાપના તાપને અનુભવ કરવો
પડે છે, અર્થાત્ પાપના ફલસ્વરૂપ દુઃખ ભોગવવું પડે છે. પીડા ભોગવે છે,
અથવા તેને વચનપ્રયોગ કર્યા પછી જ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે.

કહેવાનો આશય એવો છે કે-ત્રીજી મિશ્રિત ભાષા પણ બ્યારે બોલવા
યોગ્ય નથી તો પછી બીજી અસત્ય ભાષાના સંબંધમાં તો કહેવાનું જ શું
હોય ? તે તો સર્વ પ્રકારથીજ ત્યજવા યોગ્ય છે. પહેલી જે સત્ય ભાષા
છે, તે પણ જો પ્રાણિબધ કરનારી હોય, તો તે બોલવી ન જોઈએ, ચોથી
જે 'અસત્યામૃષા' ભાષા છે, તે સમજી વિચારીનેજ બોલવી જોઈએ.

સત્યા ભાષા પણ જો દોષવાળી હોય, તો બોલવી ન જોઈએ. તેજ કહે
છે કે-'જે વચન છન્ન અર્થાત્ હિંસાકારક હોય છે, જેમકે 'આ ચોર છે,

સ્વસ્ત્યમપિ ન વક્તવ્યમ્ । 'एसा' एषा 'जियंठिया' निर्ग्रन्थस्य भगवतो महावीर-
स्य 'आणा' आज्ञा, न अस्माकमाज्ञा । चतस्रो हि भाषा भवन्ति तत्र तृतीया
सत्यमिश्रिता मृषा, सा नैव वक्तव्या साधुना । येन येन च समुच्चारितेन वचनेन
जनसमुदाये यस्य कस्याऽपि एकस्यापि पश्चात्तापो जायेत, तत्तदपि मनसा निश्चि-
त्य न वक्तव्यम् । तथा यद् यत्सर्वैरेव गोप्यम्, तत्तदपि वचनमवक्तव्यमवक्तव्यते'
एषा जिनेश्वरस्याऽऽज्ञेति ॥२६॥

પૂરૂપ-હોલાવાયં સંહીવાયં, ગોર્યાવાયં ચ નો વેદે ।

તુમં તુમંતિ અમણુન્નં, સંવસો તં ણ વત્તે ॥૨૭॥

છાયા—હોલાવાદં સહિવાદં, ગોત્રવાદં ચ નો વેદે ।

સ્વં ત્વમિત્યમનોજ્ઞં, સર્વશસ્ત્રેન વર્તેતે ॥૨૭॥

‘બધ કરો’ इत्यादि बोलने योग्य नहीं है । अथवा जो छल है अर्थात्
लौग जिसे प्रयत्न करके छिपाते हैं, वह सत्य भी वक्तव्य नहीं है ।

यह निर्ग्रन्थ की अर्थात् भगवान् महावीर की आज्ञा है, सुधर्मा
स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं यह कथन हमारा नहीं ।

तात्पर्य यह है कि-चार प्रकार की भाषाएं हैं । उनमें तीसरी जो
‘मिश्र भाषा’ है, उसका प्रयोग साधु को नहीं करना चाहिए । जिस
वचन के उच्चारण से जनसमुदाय में से किसी एकको भी सन्ताप
उत्पन्न होता हो, वह बोलने योग्य नहीं है । जो बात गोपनीय है, उसे
प्रकाशित करने वाला वचन भी बोलने योग्य नहीं है । जिनेश्वर देवकी
यह आज्ञा है ॥२६॥

‘તેનો બધ કરો’ વિગેરે વચનો બોલવા યોગ્ય કહ્યા નથી. અથવા જે છલ છે,
અર્થાત્ લોકો જેને પ્રયત્ન પૂર્વક સંતાડે છે, તે સત્ય હોય તો પણ બોલવા
યોગ્ય હોતું નથી.

આ પ્રમાણે નિર્ગ્રન્થની અર્થાત્ મહાવીર ભગવાનની આજ્ઞા છે. સુધર્મા
સ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે-આ મેં કહેલ નથી. પરંતુ ભગવાને કહેલ છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ચાર પ્રકારની ભાષાઓ છે, તેમાં ત્રીજી જે
મિશ્ર ભાષા છે, તેનો સાધુએ પ્રયોગ કરવો ન જોઈએ. જે વચનના ઉચ્ચાર-
ણથી જન સમુદાયમાં કોઈ એકને પણ સંતાપ પેદા થતો હોય તો તેવા
વચનો બોલવા યોગ્ય નથી. જે વાત છુપાવવાની હોય છે, તેને પ્રકાશિત
કરવા વાળા વચન પણ બોલવા યોગ્ય હોતા નથી. આ પ્રમાણે જીનેશ્વર
દેવની આજ્ઞા છે. ॥૨૬॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૬૧

અન્વયાર્થ—(હોલાવાયં) હોલાવાદં—નિષ્ઠુરવચનમ્ (સહીવાયં) સહિવાદં—
હે મિત્રેત્યાદિ—સમ્બોધનવચનમ્ (ચ ગોયાવાયં) ચ પુનઃ ગોષ્ટવાદમ્—હે કાશ્યપ-
ગોષ્ઠિન । ઇત્યાદિવચનમ્ (નો વદે) નો વદેત્ સાધુઃ (તુમં તુમંતિ અમણુન્નં) ત્વં
સ્વમિત્યાકારકમ્ અમનોજ્ઞમિયં વચ્નઃ (તં સવ્વઓ જો વત્તણ્) તત્—તત્ત્વવચનખાતં
સર્વશો—સર્વથેવ નો વર્તેતે—ન વદેદિતિ ॥૨૭॥

ટીકા—‘હોલાવાયં’ હોલાવાદં—શ્રુતકટુની ચ સમ્બોધનપૂર્વકમાહાનમ્—હોલા-
વાદરતં ન વદેત્ ઇત્યગ્રેયનેન સમ્બન્ધઃ । ‘સહીવાયં’ સહિવાદમ્—હે સખે હે મિત્ર ।

હોલાવાયં સહીવાયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘હોલાવાયં—હોલાવાદં’ નિષ્ઠુર તથા નીચ સંબોધન ‘સહી-
વાયં—સહિવાદં’ હે મિત્ર હસ પ્રકાર કા સંબોધન ‘ચ ગોયાવાયં—ગોષ્ટ-
વાદમ્’ હે કાશ્યપ ગોષ્ઠિન વસિષ્ઠ ગોષ્ઠિન ઇત્યાદિ પ્રકાર સે ગોષ્ટ કા
જામ લેકર ‘નો વદે—નો વદેત્’ સાધુકો કહના ન ચાહિયે. ‘તુમં તુમંતિ
અમણુન્નં—ત્વંસ્વમિત્યાકારકમ્ અમનોજ્ઞમ્’ તથા અપને સે બહે કો ‘તુ’
કહના તથા જો વચન દૂસરે કો અપ્રિય લગે ‘તં સવ્વઓ જો વત્તણ્—તત્
સર્વશો ન વર્તેતે’ એસા વચન કબીબી સાધુકો કહના ન ચાહિયે ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—નિષ્ઠુર વચન, હે મિત્ર ઇત્યાદિ વચન, ‘હે કાશ્યપ
ગોષ્ઠી’ હસ પ્રકારકા ગોષ્ટવાદ યુક્ત વચન સાધુ ન બોલે । તુમ—તુ હસ
પ્રકાર કા અમનોજ્ઞ વચન બી સર્વથા ન બોલે ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—હોલાવાદ અર્થાત્ કર્ણકટુક પણ નીચ સંબોધન કરકે

‘હોલાવાયં સહીવાયં’ ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—‘હોલાવાયં—હોલાવાદં’ નિષ્ઠુર તથા નીચ સંબોધન ‘સહીવાયં-
સહિવાદં’ હે મિત્ર । એ પ્રમાણે ‘ચ ગોયાવાયં—ગોષ્ટવાદમ્’ તથા હે કાશ્યપ
ગોષ્ટવાજા હે વસિષ્ઠ ગોષ્ટવાજા વિગેરે પ્રકારથી ગોષ્ટવાદ નામ લઈને ‘નો વદે-
—નો વદેત્’ સાધુએ કહેવું ન જોઈએ ‘તુમં તુમંતિ અમણુન્નં—ત્વંસ્વમિત્યાકાર-
કમ્ અમનોજ્ઞમ્’ તથા પોતાનાથી મોટાઓને ‘તુ’ એ પ્રમાણેના તુંકારથી કહેવું
તથા જે વચન બીજાને અપ્રિય લાગે ‘તં સવ્વઓ જો વત્તણ્—તત્ સર્વશો ન વર્તેતે’
એવા વચન કોઈ પણ સમયે સાધુએ કહેવા ન જોઈએ. ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—નિષ્ઠુર વચન હે મિત્ર ઇત્યાદિ વચન હે કાશ્યપ ગોષ્ટવાજા
આવા પ્રકારના ગોષ્ટના ઉચ્ચાર વાળું વચન સાધુએ બોલવું નહીં તું આ
પ્રમાણેતું અમનોજ્ઞ વચન પણ સર્વથા ન બોલવું ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—હોલાવાદ, અર્થાત્ કહ્યું કહેર અને નીચ સંબોધન કરીને બોલવું,

इत्यादिसस्नेहं सम्बोधो वादः प्रवर्तते तं वादम् । 'गोत्रवाद्यं' गोत्रवादम्-भो भोः काश्यपगोत्रिन । इत्यादिरूपेण गोत्रपुरःसरं प्रयुज्यमानं वचः बहुभ्यः पृथक्-कृत्य कंचनविशालकुलसंभवं व्यनक्ति अतो नैकजनबोधकं वचनमालपेत्, किन्तु भो भोः समागतवन्तः श्रद्धावन्तः ! इत्थं वदेत् । पूर्वोपदर्शितरूपेण साधुः कथमपि वचनजातं न व्यवहरेत् । तथा-‘तुमं तुमं ति अमणुन्नं’ त्वं त्वमित्यमनोज्ञम् ‘तं सवसो ण वत्तणं’ तत् सर्वसो न वर्तते, एतादृशमभियं वचनं न वदेत् कथमपि ॥२७॥
मूषम्-अकुसीले सया भिक्खू णेव संसगियं भए ।

सुंदरुवा तत्थुवस्सग्गा, पडिबुंज्जेज्ज ते विज्जा ॥२८॥

छाया--अकुशीलः सदा भिक्षुः, नैव संसर्गितां मजेत् ।

सुखरूपा शत्रोपसर्गाः पतिबुद्धयेत तद्विद्वान् ॥२८॥

बोलना सखिवाद अर्थात् ‘अरे मित्र, हे सखा, अरे पार,’ इस प्रकार संबोधन करके बोलना, गोत्रवाद अर्थात् ‘भो काश्यप ! इस प्रकार से गोत्रोच्चारण करके बोलना (यह वचन बहुतों से पृथक् करके किसी विशाल कुल में उत्पन्न एक को प्रगट करता है। अतः एक जन का बोधक वचन न बोले, किन्तु ‘हे देवानुप्रिय ! ऐसा बोले’)

साधु पूर्व प्रदर्शित रूप से वचन का प्रयोग न करे । साथ ही मान्य पुरुष को ‘तू तुम’ इत्यादि अमनोज्ञ या अशिष्ट वचन न बोले ॥२७॥

‘अकुसीले सया भिक्खू’ इत्यादि ।

शब्दार्थ--‘भिक्खू-भिक्षुः’ साधु ‘सया-सदा’ सर्वकाल ‘अकु-सीले-अकुशीलः’ अकुशील बनकर ही रहै ‘णेव संसगियं भए-नैव

सभिवाद अर्थात् ‘अरे मित्र, हे सखा, अरे पार,’ आवा प्रकारना संबोधने करीने बोलवुं, गोत्रवाद अर्थात् ‘भो काश्यप’ आ प्रभाषिना गोत्रतुं उच्चारण करीने बोलवुं, (आ वचन धातुआधी जुडा करीने ऊर्ध्व विशाल कुलमां उत्पन्न धयेव, ओकने अतावनारा छे. तेही ओः बज्जुने। ओध करावनार वचने। ओलवा न ओधये. परंतु हे देवानुप्रिय आ प्रभाषुना वचने। कहेवा)

साधुओ उपर अतावेव इपथी वचने।ने। प्रयोग करवे। न ओधये, तेम न सम्मानवा योग्य पुरुषे।ने। तुंकारथी ‘तू’ इत्यादि प्रकारना तोछडा वचन ओठवे हे अमनोज्ञ अथवा शिष्टाचार विरुद्धता वचने। ओलवा नही ॥२७॥

‘अकुसीले सया भिक्खू’ इत्यादि

शब्दार्थ--‘भिक्खू-भिक्षुः’ साधु ‘सया-सदा’ सर्व काल ‘अकुसीले-अकु-शीलः’ अकुशील बनने न रहे ‘णेव संसगियं भए-नैव संसर्गितां मजेत्’ तथा

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૬૩

અન્વયાર્થ:—(મિત્ર) મિત્રુ:—સાધુ: (સયા) સદા—સર્વકાલે (અકુશીલે) અકુશીલ:—શ્રેષ્ઠો ભવેત્ (જેવ સંસર્ગિયં મપ) નૈવ—કયમપિ કુશીલૈ: સંસર્ગિતામ્—સંસર્ગ—સાક્ષર્યં ભજેત્—સેવેત, યત: (સુદરુવા) સુત્તરૂપા:—સાતગૌરવસ્વભાવા: (તત્પુષ્પસંગા) તત્ર—તસ્મિન્ કુશીલસંસર્ગે ઉપસર્ગા:—સંયમોપચાતકારિણ: પ્રાદુ:—વ્યન્તિ (વિઝ) વિદ્વાન (તે) તત્ (પઢિબુજ્જેજ્જ) પ્રતિબુદ્ધયેત જાનીયાત્ તથા જ્ઞપરિ-જ્ઞયા જ્ઞાત્વા મત્યારૂપાનપરિજ્ઞયા પરિત્વજેદિતિ ॥૨૮॥

ટીકા—‘મિત્રુ’ મિત્રુ:—નિરવધમિત્રણશીલ: સાધુ:, ‘સયા’ સદા—સર્વ-રિમન્નેષ કાલે ‘અકુશીલે’ અકુશીલ: કુત્સિતં શીલં યસ્ય સ કુશીલ: પાર્શ્વસ્થાદી-નામન્યતમ: ન કુશીલ:—કુશીલ: સદા શ્રેષ્ઠો ભવેત્। સાધુ: કદાપિ કુશીલો ન

સંસર્ગિતાં ભજેત્ તથા વહ કુશીલ યાની દુરાચારિયો કી સંગતિ મી ન કરે ‘સુદરુવા—સુત્તરૂપા:’ સુત્તરૂપ—અર્થાત્ સાત ગૌરવરૂપ ‘તત્પુષ્પસંગા—તત્રોપસર્ગા:’ કુશીલોં કે સંસર્ગ મેં ઉપસર્ગે રહતે હેં ‘વિઝ—વિદ્વાન’ વિદ્વાન મુનિ ‘તે—તત્’ ઉસકો ‘પઢિબુજ્જેજ્જ—પ્રતિબુદ્ધયેત’ સમજે ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—સાધુ કમી કુશીલ ન બને ઓર ન કુશીલોં કા સંસર્ગ કરે, કયોંકિ કુશીલ કે સાથ સંસર્ગ કરને મેં શાતાગૌરવ રૂપ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન હો જાતે હેં। મેઘાવી પુરુષ હસે સમજે ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—જિસકા શીલ અર્થાત્ આચાર કુત્સિત હૈ વહ પાર્શ્વસ્થ અંદિ કુશીલ કહલાતા હૈ। જો કુશીલ ન હો અર્થાત્ ધર્મકૃષ્ટ આચાર વાન હો વહ અકુશીલ હોતા હૈ। સાધુ સદૈવ અકુશીલ રહે ઓર

તેણે કુશીલ અર્થાત્ દુરાચારીયોનો સમાગમ—સંસર્ગ—પણ કરવો નહીં ‘સુદરુવા—સુત્તરૂપા:’ સુત્તરૂપ અર્થાત્ સાત ગૌરવ રૂપ ‘તત્પુષ્પસંગા—તત્રોપસર્ગા:’ કુશી-લોના સંસર્ગમાં ઉપસર્ગ રહે છે. ‘વિઝ—વિદ્વાન’ વિદ્વાન—પુદ્ધિશાળી મુની ‘તે—તત્’ તેને ‘પઢિબુજ્જે—પ્રતિબુદ્ધયેત’ સમજે ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ કાંઈ પણ વખતે કુશીલ બનવું નહીં. તથા કુશીલોનો સંસર્ગ પણ કરવો નહીં કેમકે કુશીલની સાથે સંસર્ગ કરવામાં ચાતા ગૌરવ રૂપ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. મેઘાવી પુરુષ તે સમજે. ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—જેનો શીલ અર્થાત્ આચાર—સ્વભાવ નીંદનીય હોય છે, તે પાર્શ્વસ્થ વિગેરે કુશીલ કહેવાય છે. જે કુશીલ ન હોય અથવા ઉત્તમ આચાર વાળા હોય, તે અકુશીલ કહેવાય છે. સાધુએ હંમેશાં અકુશીલ રહેવું જોઈએ.

મહેત્, તથા-કુશીલૈઃ-પાર્શ્વસ્થૈઃ સહ 'સંસર્ગિયં' સંપર્ગિતા-સમ્બન્ધમ્ 'જેવ મપ્' નૈવ મજેત્, ન કુશીલઃ સ્વયં મહેત્ ન વા કુશીલપાર્શ્વસ્થાવસન્નયથાછન્દ-સંસક્તૈઃ સહ સંસર્ગં કદાપિ ન કુર્યાત્ નન્તુ કિમિતિ કુશીલાદિભિઃ સંસર્ગં ન કુર્યાત્-તત્રાહ-'મુદ્ધરુઃ તત્પુત્રસમ્ગા' સુખસ્વરૂપાસ્તત્રાવસધાદિસંસર્ગે સુખસ્વ-રૂપા ઉપસર્ગાઃ સંયમવિચાતકા દોષા ઉત્પન્નન્તે । તથાહિ અવસન્નાદયસ્તર્કમુદ્ધાવ્ય કથયન્તિ-કોનામ દોષોઽવિચત્રજ્ઞેન હસ્તપાદાદીનાં મક્ષાલને ? સુવ્યવસ્થિતં શરીરં ન મહેત્ચેત્કથમિશાઽસરાધિતો ધર્મો મવિવ્યતિ, અતો યાં કામપિ ક્રિયાં કુર્વાણઃ શરીરં પરિરક્ષેત્, આધાર્મિકમોજનચ્છત્રોપાનદ્વારણાદ્વા । તદુક્તમ્—

'અપ્પેણ બહુમેસેજ્ઞાં ઇયં પંડિતલક્ષણં ।

છાયા—અત્પેન વહુ ઇપ્પેય્ણ્ણં એતત્ પંડિતલક્ષણમ્ ।

અત્પદોષેગાપિ વહુસંયમમારાધયેત્ તત્ર કો દોષઃ ।

કુશીલોં કે સાથ સંસર્ગે ન રવલે । સાર યહ હૈ કિ સાધુ ન સ્વયં કુશીલ હો ઔર ન કુશીલ, પાર્શ્વસ્થ, યથાછન્દ, સંસક્ત આદિ કી સંગતિ કરે । કુશીલ આદિ કે સાથ સંસર્ગ વર્ષો ન કરે ? હસકા કારણ કહતે હૈ—એસા કરને સે સુખરૂપ સંયમ ઘાતક ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન હોતે હૈ । જૈસે—અવસન્ન સાધુ એસા તર્ક કરતા હૈ કિ અવિચત્ર જલ સે યદિ હાથ પગ ઘો લિયે જાઈં તો કયા દોષ હૈ ? યદિ શરીર સુવ્યવસ્થિત ન હુઆ તો ધર્મ કી આરાધના કેસે હોગી ? અનપ્વ કોઈં ખી ક્રિયા કરકે શરીર કી રક્ષા કરની યાહિયે બલે આધાર્મી મોજન કરના પડે યા છત્ર ઘારણ કરના પડે યા જૂને પહનને પડે કહા ખી હૈ—'અપ્પેણ બહુમેસેજ્ઞાં' હત્યાદિ ।

'અત્પ દોષ કા સેવન કરકે ખી મહાન્ સંયમ કી રક્ષા કરની

અને કુશીલ વાળાઓની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં કહેવાનો સાર એ છે કે—સાધુએ પોતે કુશીલ થવું નહીં તેમજ કુશીલ, પાર્શ્વસ્થ, યથાછન્દ સંસક્ત, વિગેરેનો સંસર્ગ કરવો નહીં. કુશીલ વિગેરેની સાથે કેમ સંસર્ગ કરવો ન બેઠએ ? તેનું કારણ અતાવતાં કહે છે કે—તેમ કરવાથી સુખરૂપ સંયમનો ઘાતક ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ કે—અવસન્ન સાધુ એવો તર્ક કરે છે કે—યોગ્ય જળથી એ હાથપગ ધોઈ લેવામાં આવે, તો શું દોષ છે ? એ શરીર સુવ્યવસ્થિત ન થયું હોય તો ધર્મની આરાધના કેવી રીતે કરવામાં આવે ? તેથી કોઈં પણ ક્રિયા કરીને શરીરની રક્ષા કરવી બેઠએ. પછી બસે આધાર્મી આહાર લેવો પડે. કે છત્ર ઘારણ કરવું પડે, અથવા એડા પહે-રવા પડે કહ્યું પશ્ય છે કે—'અપ્પેણ બહુ મેસેજ્ઞાં' હત્યાદિ અત્પદોષનું સેવન

સમયાર્થબોધિના ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૬૫

તથા-‘શરીરં ધર્મસંયુક્તં રક્ષણીયં પ્રયત્નતઃ ।

શરીરાત્ સતતે ધર્મઃ પર્વતાત્સલિલં યથા ॥૧॥’

ઈત્યાદિ કુશીલોક્તં શ્રુત્વાડત્તપરાક્રમી જીવસ્તત્રાડનુપજ્ઞતિ ઇતિ । ‘વિક’ વિદ્વાન્
વિવેકમનુષાઘન પુરુષઃ ‘પડિયુજ્ઞેજ્ઞ’ મતિયુજ્ઞેય-જાનીયાત્ કુશીલસંપર્કે દોષાન્
‘સંસર્ગજા દોષગુણા ધવન્તિ’ ઇતિ । તત્ર કુશીલસંસર્ગે દોષાન્ વિમાલ્ય તાદર્શ
સંસર્ગ પરિહરેદિતિ ।

‘સ્વયં કુશીલો ન ભવેત્ કુશીલૈઃ,

સંપર્કમાધિ વિદધીત ધીરઃ ।

કુશીલસજ્ઞે વહનો દિ દોષા,

દેયાઃ સૃષ્ટીભિઃ સુતરાં દિતાય ॥૧॥ઈતિ ગાથાસારઃ॥૨૯॥

આહિય । થોડા મઘાં કર બહુત કી રક્ષા કરતા હી પળિહત કા લક્ષણ હૈ ।
ઔર મી કહા હૈ-‘શરીરધર્મસંયુક્તં’ ઇત્યાદિ ।

‘ધર્મ સે યુક્ત શરીર કી પ્રયત્ન પૂર્વક રક્ષા કરની આહિય । જૈસે
પર્વત સે જલ પ્રવાહિત હોતા હૈ, ડસી પ્રકાર શરીર સે ધર્મ ઉત્પન્ન
હોતા હૈ ॥૧॥ ઇત્યાદિ ।

કુશીલ સાધુ કા ઁસા કથન સુન કર અત્તપ પરાક્રમી સાધુ ઁસકી
બાતો મેં આ જાતા હૈ । અત્તપ વલ્લેક કા અનુસરણ કરને વાલા પુરુષ
કુશીલ કે સંસર્ગ સે હોને વાલે દોષો કો સમજે, ક્યોંકિ ગુણ ઔર
દોષ પ્રાયઃ સંસર્ગ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । અત્તપ કુશીલ કે સંસર્ગ સે
ઉત્પન્ન હોને વાલે દોષો કો જાન કર બુદ્ધિમાન સાધુ ઁસકા પરિહાર કરે ।

‘સ્વયં કુશીલો ન ભવેત્’ ઇત્યાદિ ।

કરીને પશુ મહાન સંયમની રક્ષા કરવી જ બેઈએ. થોડુ ગુમાવીને પશુ
બચાની રક્ષા થતી હોય તો તે કરવી એજ બુદ્ધિમાનનું લક્ષણ છે. બીજું
પશુ કહ્યું છે કે-‘શરીરધર્મસંયુક્તં’ ઇત્યાદિ

ધર્મથી યુક્ત શરીરની પ્રયત્ન પૂર્વક રક્ષા કરવી બેઈએ, જેમ કે-પર્વત
પરથી જલનો પ્રવાહ વહે છે, એજ પ્રમાણે શરીરથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, ॥૧॥

કુશીલ સાધુનું આ પ્રમાણેનું કથન સાંભળીને અત્તપ પરાક્રમી સાધુ તેઓની
વાતમાં ફસાઈ બાય છે, તેથી જ વિવેકનું અનુસરણ કરવાવાળા પુરુષ કુશી-
લના સંસર્ગથી થવાવાળા દોષોને સમજે કેમકે ગુણ અને દોષ પ્રાયઃ સંસ-
ર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી કુશીલના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થવાવાળા દોષોને
બાળીને બુદ્ધિમાન સાધુએ તેને પરિહાર-ત્યાગ કરવો બેઈએ.

‘સ્વયં કુશીલો ન ભવેત્’ ઇત્યાદિ

સુ. ૧

મૂલ્ય—નન્નતથ અંતરાણં, પરમેહે ણ ણિંસીયપ ।

ગામકુમારિયં કિહું, નાતિવેલં હસે મુળી ॥૨૧॥

છાયા—નાન્યત્રાન્તરાયેણ, પરમેહે ન નિષીદેત્ ।

ગ્રામકુમારિકાં ક્રીડાં, નાતિવેલં હસેન્મુનિઃ ॥૨૧॥

અન્વયાર્થઃ—(મુળી) મુનિઃ (નન્નતથ અંતરાણં) નાન્યત્રાન્તરાયેણ અન્તરાયઃ-
ક્ષત્તેરભાવઃ સ ચ જરથા રોગાતહુર્ભાં વા તથા ૩ વિનાઽન્તરાયમ્ (પરમેહે) પર-
ગૃહે-ગૃહસ્થગૃહાદૌ (ણ ણિંસીયપ) ન નિષીદેત્-નોપવિશેત્ તથા—(ગામકુમારિયં

ગાથા કા સાર યહ હૈ—સાધુ ન સ્વયં કુશીલ ઘને ઔર ન કુશીલો
કે સાથ સંસર્ગ કરે । કુશીલો કે સંસર્ગ હે બહુત દોષ ઉત્પન્ન હોતે હૈ,
અતઃપ્ર બુદ્ધિમાન્ પુરુષ કો ઉસકા પરિત્યાગ સ્વતઃ કરના યાહિયે' ॥૨૮॥

'નન્નતથ અંતરાણં' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'મુળી-મુનિઃ' સાધુ 'નન્નતથ અંતરાણં-નાન્યત્રાન્તરાયેણ'
અન્તરાય કે (કારણકે) વિના 'પરમેહે-પરગૃહે' ગૃહસ્થ કે ઘર આદિમેં 'ણ
ણિંસીયપ-ન નિષીદેત્' ન બેઠે તથા 'ગામકુમારિયં કિહું-ગ્રામકુમારિકાં
ક્રીડાં' ગાંધ કે બાલકોં કી ક્રીડા-હાસ્ય વિનોદાદિક કો ન કરે તથા
'નાતિવેલં હસે-નાતિવેલં હસેત્' મર્ચાદા રહિત હાસ્ય સાધુ ન કરે ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—સાધુ અન્તરાય કે વિના અર્થાત્ યદિ વૃદ્ધાવસ્થા અથવા
બાધિના કારણ શક્તિ કા અભાવ ન હો ગયા તો ગૃહસ્થ કે ઘર મેં ન

આ ગાથાનો સારાંશ એ છે કે—સાધુએ સ્વયં કુશીલ બનવું નહીં તથા
કુશીલ બાળાઓની સાથે તેનો સંસર્ગ કરવો નહીં કુશીલના સંસર્ગથી ઘણા
દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ બુદ્ધિમાન પુરુષ સ્વતઃ તેનો પરિત્યાગ
કરવો બેઠવો. ॥૨૮॥

'નન્નતથ અંતરાણં' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'મુળી-મુનિઃ' સાધુએ 'નન્નતથ અંતરાણં-નાન્યત્રાન્તરાયેણ' અંતરાય
વિના 'પરમેહે-પરગૃહે' ગૃહસ્થના ઘર વિગેરેમાં 'ણ ણિંસીયપ-ન નિષીદેત્'
બેઠવું નહીં તથા 'ગામકુમારિયં કિહું-ગ્રામકુમારિકાં ક્રીડાં' ગામના બાળ-
કાની, કીડા બેટલે કે હાસ્ય વિનોદ વિગેરે ન કરે 'નાતિવેલં હસે-નાતિવેલં
હસેત્' સાધુએ મર્ચાદા વિનાનું હાસ્ય કરવું નહીં ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ અંતરાય શિવાય અર્થાત્—જે વૃદ્ધાવસ્થા અથવા
બાધિના કારણે શક્તિનો અભાવ ન થયો હોય તો ગૃહસ્થના ઘરમાં બેઠવું

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૭

કિંઠું) ગ્રામકુમારિકાં ક્રીડામ્-ગ્રામકુમારાણાં યા ક્રીડા-હાસ્યવિનોદાદિકા તૌં અ
કુર્યાત્, તથા-(નાતિવેલં હસે) નાતિવેલં-મર્યાદારહિતં યથા સ્યાત્તથા ન હસેત્-
હાસ્યાદિકં ન કુર્યાત્ ॥૨૯॥

ટીકા—‘મુળી’ મનનશીલ: સાધુ:-મિશ્રાદિપયોજનમાસાથ ગ્રામાદી મથિષ્ઠ:
‘પરમેહે’ પરસ્પ-ગૃહસ્થાદે ગૃહે ‘ળ ણિસીયણ’ ન નિગીદેત્-ગૃહસ્થગૃહે નોપવિશેત્-
ઉત્સર્ગોડ્યં વિધિ:, પ્તદ્વિષયેડપવાદં દર્શયતિ-‘નન્નત્ય અંતરાણં’ નાન્યત્ર અન્ત-
રાયેળ, શક્તેરભાવોડન્તરાય:, સ ચાડન્તરાયો ઝરયા વ્યાધ્યાદિના વા મથતિ,
ગ્રામં ગતસ્ય સાધો યદિ કદાચિત્કથિદન્તરાય આપતેત્, તદા સાન્તરાયસ્ય ગૃહ-
સ્થગૃહોપવેશનં ન દોષાધાયકમ્ ‘ગામકુમારિયં કિંઠું’ ગ્રામકુમારિકાં ક્રીડામ્,
ગ્રામે સજ્ઞાતા યે કુમારાસ્તેષામિયમિતિ ગ્રામકુમારિકાં તૌં-તાદર્શીં ક્રીડામ્-
બૈઠે। ગ્રામ કુમારોં કી હાસ્ય વિનોદ રૂપ ક્રીડા ન કરે તથા મર્યાદા સે
પરે હંસી મજાક ન કરે ॥૨૯॥

ટીકાર્થ--સાધુ મિશ્રા આદિ કિસી પ્રયોજન સે જવ ગ્રામ યા નગર
આદિ મેં પ્રવેશ કરે તો ગૃહસ્થ કે ઘરમેં ન બેઠે। યહ ઉત્સર્ગવિધિ હૈ। હસ્તકા
અપવાદ દિશ્વલાતે હૈ--અન્તરાય કે વિના અર્થાત્ શક્તિકા ન હોન
અન્તરાય હૈ। શક્તિ કા અભાવ વૃદ્ધાવસ્થા કે કારણ હોતા હૈ યા વ્યાધિ
આદિ કે કારણ ગ્રામમેં ગયા સાધુ કદાચિત્ અન્તરાય સે ગ્રસ્ત હો જાય
અર્થાત્ ચલને યા ત્વડા રહને મેં અસમર્થ હો તો ગૃહસ્થ કે ઘર મેં બેઠ
જાને મેં દોષ નહીં હૈ।

ગ્રામ કે કુમારોં વાલકોં કી ક્રીડા કા જૈસે-હાસ્યવાત્સાલાપ કરના
યા કંદુક લેલના આદિ કા પરિહાર કરે તથા મર્યાદા કા ઉલ્લંઘન કરકે

નહીં, ગામના બાળકોની સાથે હાસ્ય વિનોદરૂપ ક્રીડા કરવી નહીં. તથા મર્યાદાથી
વિશેષ હાંસી કે મઝા કરવી નહીં. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ--સાધુ શિક્ષા વિગેરે કોઈ પણ પ્રયોજનથી જ્યારે ગામ અથવા
નગર વિગેરેમાં પ્રવેશ કરે તો ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું નહીં આ ઉત્સર્ગવિધિ
છે, તેના અપવાદ બતાવતાં કહે છે કે-શક્તિનું નહોવું તે અંતરાય કહેવાય
છે. શક્તિનો અભાવ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણથી થાય છે, અથવા તો વ્યાધિ
અથવા તપસ્યા વિગેરેના કારણથી ગામમાં ગયેલ સાધુ કદાચ અંતરાય વાળા
બની જાય, અથવા ચાલતામાં કે ઉભા રહેવામાં અશક્ત થઈ જાય તો ગૃહ-
સ્થના ઘરમાં બેસી જવામાં દોષ નથી.

ગામના કુમારો અર્થાત્ બાલકોની ક્રીડાનો એટલે કે-હાસ્ય જનક વાત્સા-
લાપ કરવો અથવા ક્રીડાથી રમત કરવી, વિગેરેનો સ્વાગ કરવો, તથા મર્યા-

૧૮

સત્યકતાજ્ઞસ્તુત્રે

હાસ્યાલાપઃ કન્દુકાદિભિઃ खेलनं वा एतत्प्रकारिकां बालसम्बन्धिनीं क्रीडां मुनिः
परिहरेत् । तथा-‘नाविवेकं इमे’ वेला-मर्यादा, तां वेलामतिक्रम्य न इमेत्-
हासपरिहासादिकममर्यादितं न कुर्यात्, तादृशहासादिकरणेऽष्टविधकर्मबन्धनं
भवति । तदुक्तम्—

‘जीवे णं भंते । हसमाणे उत्सृष्टमाणे वा कइकम्पपगडीयो बंधइ ? गोयमा !
सत्तविहबंधए वा अट्टविहबंधए वा’ इति । अन्तरायमन्तरेण साधुः परगृहे
नोपविशेत्, न वा-बालक्रीडां कुर्यात् तथा-मर्यादामतिक्रम्य नैव इमेत् । एभिः-
कर्मबन्धसमुद्भवात् इति संक्षिप्तो गद्यार्थः ॥२९॥

મૂકમ્—અણુસ્સુઓ ડેરાલેસુ, જૈયમાણો પરિવ્વણ ।

ચરિયાં અપ્પમત્તો, પુટ્ટો તત્થહિયાસપ્પ ॥૩૦॥

છાયા—અનુત્સુક ઉદારેયુ, યતમાનઃ પરિવ્રજેત્ ।

ચર્યાપામમત્તઃ, સ્પૃષ્ટસ્તત્રાધિસદેવ ॥૩૦॥

હંસે નહીં । મર્યાદાહીન હાસ પરિહાસ કરને સે આઠો પ્રકાર કે કર્મોં કા
બન્ધ હોતા હૈ । કહાં ખી હૈ—‘જીવે ણં ભંતે’ इत्यादि

‘હે ભગવન્ ! હંસતા હુઆ યા ઉત્સુક હોતા હુઆ જીવ કિતની
કર્મપ્રકૃતિયોં કા બન્ધ કરતા હૈ ?’

હે ગૌતમ ! સાત યા આઠ પ્રકૃતિયોં કા બન્ધ કરતા હૈ । (આયુ કા
બન્ધ ન હો તો સાત ઓર હો તો આઠ કા બન્ધ હોતા હૈ ।)

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ અન્તરાય કે બિના સાધુ ગૃહસ્થ કે ઘર મેં ન
બેઠે, બાલ ક્રીડા ન કરે ઓર મર્યાદા કા ઉલ્લંઘન કરકે ન હંસે, ક્યોકિ
હસસે કર્મબન્ધ હોતા હૈ ॥૨૯॥

હાનું ઉલ્લંઘન કરીને હસે નહીં મર્યાદા બિનાનું હાસ્ય કે પરિહાસ કરવાથી
આઠ પ્રકારના કર્મોંનો બંધ થાય છે, કહ્યું પણ છે કે—‘જીવે ણં ભંતે !’ इत्यादि

હે ભગવાન હસતો એવો અથવા ઉત્સુક થતો એવો જીવ, કેટલી કર્મ
પ્રકૃતિયોંનો બંધ બાંધે છે ? હે ગૌતમ ! સાત અથવા આઠ પ્રકૃતિયોંનો બંધ
કરે છે. (આયુનો બંધ ન હોય તો સાત અને આયુનો બંધ હોય તો આઠ કર્મ
પ્રકૃતિયોંનો બંધ કરે છે.) કહેવાનું તાત્પર્યં એ છે કે—અંતરાય બિના સાધુએ
ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું નહીં, બાલ ક્રીડા કરવી નહીં, અને મર્યાદાનું ઉલ્લં-
ઘન કરીને હસવું નહીં કેમકે તેનાથી કર્મોંનો બંધ થાય છે. ॥૨૯॥

अन्वयार्थः—(उरालेसु) उदारेषु-मनोज्ञेषु शब्दादिविषयेषु (अणुस्मृओ) अनु-
स्मृकः-अभिलाषवान् न भवेत् (जयमाणो परिव्रज्य) यतमानः-यत्नपूर्वकं परिव्रजेत्
संयमपालनं कुर्यात् (चरियाए अप्पमत्तो) चर्यायां-विहारभिक्षादिरूपायाम्-अप-
मत्तः-प्रमादरहितो भवेत् (पुट्ठो तत्थ अहियासए) तत्र-चर्यायां स्पृष्टः-उत्सर्गैरभि-
व्रुतः सन् अदीनमनस्कः कर्मनिर्जरां मन्यमानः अधिमहेत्-सहनं कुर्यादिति॥३०॥

टीका—‘उरालेसु’ उदारेषु-उदार मनोज्ञा ये शब्दादयो विषयाः, तथा-
वस्त्राभरणगीतगन्धर्वगानयानवाहनादयः चक्रवर्त्तीदीनमैश्वर्यादयश्च तत्र साधुः

‘अणुस्मओ उरालेसु’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘उरालेसु-उदारेषु’ मनोज्ञ एतेषु शब्दादि विषयो में ‘अणु-
स्मओ-अनुस्मृकः’ उत्सुक न हो ‘जयमाणो परिव्रज्य-यतमानः परिव्र-
जेत्’ तथा यत्नपूर्वक संयमका पालन करे ‘चरियाए अप्पमत्तो-चर्यायां
अप्रमत्तः’ तथा भिक्षाचर्या आदि में प्रमाद न करे तथा ‘पुट्ठो तत्थ
अहियासए-पृष्ठः तत्राधिसहेत्’ परीषद् और उपसर्गों से पीड़ित होता
हुआ सहन करे ॥३०॥

अन्वयार्थः—मनोज्ञ शब्द आदि विषयो में अभिलाषवान् न हो,
यत्नपूर्वक संयम का पालन करे। भिक्षाचर्या आदि में प्रमाद न करे
और उपसर्गों से पीड़ित होने पर अदीनभाव से उसे सहन करे ॥३०॥

टीका—उदार अर्थात् मनोज्ञ शब्द आदि विषयो में तथा वस्त्र,
आभरण, गीत, गन्धर्व, गान, यान, वाहन एवं चक्रवर्त्तिके ऐश्वर्य

‘अणुस्मओ उरालेसु’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘उरालेसु-उदारेषु’ मनोज्ञ जेवा शब्दादि विषयोभां ‘अणुस्मओ-
अनुस्मृकः’ उत्सुक यत्तु नहि. ‘जयमाणो परिव्रज्य-यतमानः परिव्रजेत्’ तथा यत्न
पूर्वक संयमत्तु पालन करे ‘चरियाए अप्पमत्तो-चर्यायां अप्रमत्तः’ तथा भिक्षा
अर्था विगेरेभां प्रमाद न करे तथा ‘पुट्ठो तत्थ अहियासए-पृष्ठः तत्राधिसहेत्’
परीषद् अने उपसर्गोनी पीडाने सहन करे ॥३०॥

अन्वयार्थः—मनोज्ञ शब्द विगेरे विषयोभां अभिलाषावाणा यत्तु नही
प्रयत्न पूर्वक संयमत्तु पालन करवुं. भिक्षाचर्या विगेरेभां प्रमाद करवे नही
तथा उपसर्गोनी पीडा थाय त्याहे दीन लाव विना अर्थात् दीनतापणु अताण्वा
शिवाय तेने सहन करे ॥३०॥

टीका—उदार अथवा मनोज्ञ शब्द विगेरे विषयोभां तथा वस्त्र, आभू-
षण, गीत, गन्धर्व, गान, यान, वाहन, तथा चक्रवर्त्तीना ऐश्वर्य विगेरेभां

‘अनुत्सुको’ अनुत्सुकः औत्सुक्यमभिलाषा, तद्रहितोऽनुत्सुकः—उत्कण्ठारहितः सन् विचरेत् । तथा—‘जयमाणो’ यतमानः—संयमाऽनुष्ठाने यतनं कुर्वीतः ‘परिव्रजे’ परिव्रजेत्—मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्यात् । तथा—‘चरियाए’ चर्यायां—विहारमिक्षादि रूपायां तथा—दशविधवैयावृत्येषु ‘अप्रमत्तो’ अप्रमत्तः—प्रमादरहितो भवेत्, ‘तथ’ तत्र तथा—‘पुट्टो’ स्पृष्टः—परिव्रजोपसर्गः स्पृष्टः सन् ‘अधियासए’ अधिसहेतु—सम्पत्सहनं कुर्यात् । साधुः कमनोप शब्दादिविषयजातं भैव समीहेत, किन्तु सपत्नः संयमाऽनुष्ठानं पालयेत् । तथा—उपसर्गादिभिर्वाध्यमानोऽपि तादृशवार्ता कर्मनिर्जरां मन्यमानः सहेत इति ॥३०॥

मूलम्—हेमममाणो ण कुप्पेज्ज, वुच्चमाणो न संजले ।

सुमणे अधियासिज्जा, ण य कोलाहलं करे ॥३१॥

छाया—हन्यमानो न कुप्येत्, उच्यमानो न संजलेत् ।

सुमना अधिसहेत, न च कोलाहलं कुर्यात् ॥३१॥

आदिमें साधु उत्सुक अर्थात् अभिलाषावान् न हो । संयम के अनुष्ठान में यतनावान् हो और मूल तथा उत्तर गुणों में उद्यम करे । चर्या अर्थात् भिक्षा में तथा दस प्रकार के वैयावृत्य में अप्रमत्त रहे । परीपह या उपसर्ग से स्पृष्ट होने पर उसे कर्मनिर्जरा का कारण मान कर सम्पत् प्रकार से सहन करे ।

सारांश यह है कि साधु शब्दादि मनोज्ञ विषयों की कामना न करे बरन् यतनपूर्वक संयमका ही अनुष्ठान करे । उपसर्ग आदि से पीड़ित होने पर उसे निर्जरा का कारण मान कर समभाव पूर्वक सहन कर ले ॥३०॥

साधुओ उत्सुक अर्थात् अभिलाषावाणा थवुं नहीं संयमना अनुष्ठानमां यतना वान् थवुं, तथा भूत्र अने उत्तर शुणोमां उद्यम करवो, चर्या अर्थात् गोत्र-रीमां तथा दस प्रकारना वैयावृत्यमां अप्रमत्त रहवुं, परीपह अथवा उप-सर्ग आवे त्थरे तेने कर्म निर्जरानुं कारण समज्जने सारी रीते सहन करवा,

छेवानो सारांश ओ छे के—साधुओ मनोस ओरा अण्ड विगेरे विषयोनी धुञ्छा करवी नहीं, तेमज्ज यान् पूर्वक संयमनुं न अनुष्ठान करवुं, उप-सर्ग विगेरेथी दुःखित थाय त्थरे तेने निर्जरानुं कारण भाणीने समभाववी सहन करवा, ॥३०॥

अन्वयार्थः—(हम्समाणो ण कुप्पेज्ज) मुनिर्दण्डादिमि हन्यमानोऽपि न कुप्पेत्—न कोपवशतो भवेत् (बुच्चमाणो न संजले) उच्यमानोऽपि परैर्दुर्वचनानि न संज्वलेत् प्रतोषं न वदेत् (सुमणे अहियासिज्जा) सुमनाः—प्रसन्नमनस्कोऽधिसहेतु सहनं कुर्यात् (ण य कोलाहलं करे) न च कोलाहलं कुर्यादिति ॥३१॥

टीका—‘हम्समाणो’ हन्यमानः—दण्डमुष्टिचपेटादिभिराहतोऽपि साधुः ‘ण कुप्पेज्ज’ नैव कुप्पेत्—कोपं नैव कुर्यात् । ताडयमानोऽपि साधु हन्तारं प्रति कोपं न कुर्यात् । तथा—‘बुच्चमाणो’ उच्यमानः—निन्दावचनैरधिक्षिप्यमाणोऽपि स्वकीय

‘हम्समाणो न कुप्पेज्जा’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘हम्समाणो ण कुप्पेज्ज—हन्यमानो न कुप्पेत्’ लकड़ी आदि से मारने पर भी साधु क्रोध न करे ‘बुच्चमाणो न संजले—उच्यमानो न संज्वलेत्’ तथा किसीके द्वारा गाली आदि देने पर साधु मनमें संताप न करे ‘सुमणे अहियासिज्जा—सुमना अधिसहेतु’ परंतु प्रसन्नता के साथ इनको सहन करे ‘ण य कोलाहलं करे—न च कोलाहलं कुर्यात्’ कोलाहल न करे ॥३१॥

अन्वयार्थः—मुनि दंड आदि से हनन किये जाने पर भी कुपित न हो, दुर्वचन बोले जाने पर भी क्रोध न करे—विरुद्ध भाषण न करे। परन्तु प्रसन्न मन से सहन कर ले। कोलाहल न करे ॥३१॥

टीका—साधु को कोई दंड, धूसे या थप्पड़ से आघात करे तो वह कोप न करे। यदि कोई निन्दाकारी वचनों से आक्षेप करे तो भी

‘हम्समाणो न कुप्पेज्जा’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘हम्समाणो ण कुप्पेज्ज—हन्यमानो न कुप्पेत्’ लकड़ी विगेश्ठी मारवा छतां पशु साधुमें क्रोध करवे। नहीं ‘बुच्चमाणो न संजले—उच्यमानो न संज्वलेत्’ तथा कौर्धमें गाण विगेश्ठी ठोकर शण्डो कछा डोय तो पशु साधुमें क्रोध करवे। न लेधमें तेमज मनमां संताप पशु न करवे। ‘सुमणे अहियासिज्जा—सुमना अधिसहेतु’ पशु प्रसन्नता पूर्वक तेने सहन करवां ‘ण य कोलाहलं करे—न च कोलाहलं कुर्यात्’ तथा केलाहल पशु करवे। नहीं ॥३१॥

अन्वयार्थः—मुनिने दंडा विगेश्ठी ताडन करवां आवेले डोय तो पशु तेममें क्रोध करवे। नहीं दुर्वचन बोलेवां आवे तो पशु क्रोध करवे। नहीं, विरुद्ध भाषण करवु नहीं परंतु प्रसन्न मनधी तेने सहन करी लेवुं। कोलाहल पशु करवे। नहीं ॥३१॥

टीका—साधुने कौर्ध दंडा, ठोसा अथवा थप्पड़ मारीने आघात पडो। माडे, तो तेमें क्रोध करवे। नहीं जे कौर्ध निंदाकारक पयनो बोलीने आक्षेप

નિન્દાદિ શ્રુત્વા 'ન સંજલે' ન સંજલેત્-નાન્તસ્તપેત્-તાદશાકોશાદિવચનં શ્રુત્વા તાદશાઽસદ્વચનપ્રયોક્તારં પ્રતિ ક્રોધાદિકં ન કુર્યાત્ ક્રોધાગ્રાથો ન મવેત્, કિન્તુ 'સુમણે અહિયાસિઝ્મા' સુમના અધિસહેત, સૌમનસ્યપૂર્વકં સર્વોપદ્રવસ્ય સહનં કુર્વન, દળ્ડપાતપીડયા નિન્દયા વા 'ળપ' ન ચ 'કોલાહલં કરે' કોલાહલં કુર્યાત્ । યદિ ક્વચિત્કચિત્સાધું દળ્ડાદિના પહરેદપિ, યદ્વા નિન્દાં કુર્યાત્ તત્ત સાધુઃ પ્રસન્નમનાઃ સર્વં સહેત, તદર્થં કોલાહલં ન કુર્યાદિતિ સારાંશઃ ॥૩૧॥

મૂલમ્-લંદ્દે કામે ણ પત્થેજ્ઞા, વિવેકે ધૈવ માહિંપ્ ।

આચરિયાઈં સિંઘેજ્ઞા, બુદ્ધાણં અંતિંપ્ સઘા ॥૩૨॥

છાયા-લઘ્વાન્ કામાન્ન પ્રાર્થયેત્, વિવેક એવ માહ્યાતઃ ।

આર્પણિ શિક્ષેત, બુદ્ધાનામન્તિકે સદા ॥૩૨॥

કુપિત ન હો । અર્થાત્ આક્રોશવચન શ્રવણ કરકે ખી દુસ્સહ વચન બોલને થાલે પર ક્રોધ ન કરે । પ્રસન્ન ભાવ સે યહ સઘ સહન કર લે । હંડા પડને સે યા નિન્દાવચન સુનને સે કોલાહલ ન કરે । સારાંશ યહ હૈ કિ-કદાચિત્ કોઈ સાધુ પર દળ્ડ આદિ સે પ્રહાર કરે અથવા ઉસકી નિન્દા કરે તો સાધુ સમભાવ સે ડસે સહન કરે । ડસકે લિપ્ કોલાહલ ન કરે ॥૩૧॥

'લંદ્દે કામે ન પત્થેજ્ઞા' ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ- 'લંદ્દે-લઘ્વાન્' પ્રાપ્ત હુપ 'કામે-કામાન્' શબ્દાદિ કામ-ભોગોં કી 'ન પત્થેજ્ઞા-ન પ્રાર્થયેત્' સાધુ ઇચ્છા ન કરે 'એવં વિવેકે અહિંપ-એવં વિવેકમાહ્યાતઃ' એસા કરને પર વિવેક કહા જાતા હૈ

કરે, તો પશુ તેના પર ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. અર્થાત્ નિંદાજનક વચનો સાંભળીને પશુ તે વચનો ખોસનારાઓ ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં. પ્રસન્નભાવથી તે સધણું સહન કરીલે. ડંડા પડવાથી અથવા નિંદાવાળા વચનો સાંભળવાથી કોલાહલ કરવો નહીં, સારાંશ એ છે કે-કદાચ કોઈ સાધુ પર હંડા વિગેરેનો પ્રહાર કરે અર્થાત્ મારે અથવા તેની નિંદા કરે તો સાધુએ સમભાવથી તેને સહન કરવી. તે મારે કોલાહલ ખૂનાખૂસ ન કરવો. ॥૩૧॥

'લંદ્દે કામે ન પત્થેજ્ઞા' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ- 'લંદ્દે-લઘ્વાન્' પ્રાપ્ત થયેલા 'કામે-કામાન્' શબ્દાદિ કામભોગોને 'ન પત્થેજ્ઞા-ન પ્રાર્થયેત્' સાધુએ ઇચ્છા કરવી નહીં 'એવં વિવેકે અહિંપ-એવં વિવેકમાહ્યાતઃ' એમ કરવાથી વિવેક કહેવાય છે. 'સઘા-સદા' સર્વકાળ 'બુદ્ધાણં-

समयार्थबोधिनी टीका प्र. श्रु. अ. ९ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

७३

अन्वयार्थः—(छंदे) लब्धान्-प्राप्तान् (कामे) कामान्-शब्दादिनिषयान् (न पत्येज्जा) न प्रार्थयेत्-न गृह्णीयात् (एवं विवेगे आदिषु) एवमुक्तप्रकारेण विवेक आरूपातः-कथितः (सया) सदा-सर्वकालम् (बुद्धाणं) बुद्धानाम्-आचार्याणाम् (अंतिषु) अंतिके-समीपे (आपरियाहं) आर्याणि-आर्याणां कर्त्तव्यानि (सिक्खे-ज्जा) शिक्षेत-अभ्यसेदिति ॥३२॥

टीका—‘छंदे’ लब्धानपि ‘कामे’ कामान्-शब्दादिकामभोगान् साधुः ‘ण पत्येज्जा’ न प्रार्थयेत्-संप्राप्तमपि मनोज्ञवन्तु उपभोगे आनयेत्-तदुपभोगं न कुर्वीत। कामान्, तत्र कामाः उपोविशेवच्छया आकाशगमनपरकायप्रवेशादिकाः, तान्, नाऽपि अनागतान् वाऽभिलषेत् प्रत्युत तत्र ‘विवेगे’ विवेकाः-उदयद्विचार-रूपः ‘आदिषु’ आरूपातः करणीय इति ज्ञातः। सया-‘सया’ सदा-सर्वकालम्

‘सया-सदा’ सर्वकाल ‘बुद्धाणं-बुद्धानाम्’ आचार्य के ‘अंतिषु-अंतिके’ समीप ‘आपरियाहं-अर्याणि’ आर्य के कर्त्तव्यों को ‘सिक्खेज्जा-शिक्षेत’ सीखे ॥३२॥

अन्वयार्थ—साधु प्राप्त कामभोगों की भी अभिलाषा न करे, इस प्रकार का विवेक कहा गया है। वह सदा आचार्यों के समीप आर्यों-चित्त कर्त्तव्यों को सीखे ॥३२॥

टीकार्थ—साधु प्राप्त हुए शब्द आदि कामभोगों की इच्छा न करे, उनका उपभोग न करे, उसे आकाशगमन या दूसरे के शरीर में प्रवेश करने की सिद्धि प्राप्त हो जाय तो भी उसका प्रयोग न करे। ऐसा करने पर प्राप्त सिद्धि भी यदि नष्ट हो जाय तो भी कोई हानि नहीं।

बुद्धानाम् आचार्यन्ती ‘अंतिषु-अंतिके’ समीपे ‘आपरियाहं-आर्याणि’ आर्याणां कर्त्तव्यानि ‘सिक्खेज्जा-शिक्षेत’ सीखे ॥३२॥

अन्वयार्थ—साधुये प्राप्त यन्तारा येवा कामभोगेयानी ध्मिच्छा करवी नही’ आ प्रकारने विवेक छेवामां आवेल छे, अने सदा आचार्येयानी समीप आर्येयने येअ येवा कमीनुं शिक्षिषु देवुं. ॥३२॥

टीकार्थ—साधुये प्राप्त थयेदा शब्द विभेरे कामभोगेयानी पणु नभिराजानी भाइके ध्मिच्छा करवी नही’. तेने उपभोग करवे नही’. तेने आकाशमां गमन करवानी अथवा तो जीवना शरीरमां प्रवेश करवानी सिद्धि प्राप्त थयेअ अथ तो पणु तेने प्रयोग करवे नही’, तेम करवाथी प्राप्त थयेअ सिद्धिने नारा थाय तो पणु हु.अ थतुं नथी.

‘બુદ્ધાણં’ બુદ્ધાનાં-જ્ઞાતપરમાર્યાનામાચાર્યાણામ્ ‘અંતિણ’ અન્તિકે-સમીપે વસન્ ‘આયરિયાઈ’ આર્યાણિ-આર્યાણાં કર્તવ્યાનિ-સમ્યગ્દર્શનચારિત્રરૂપાણિ, ‘સિલ્લે-જ્ઞા’ શિલ્લેત-અમ્યસેત્-ગુરુપદિષ્ટાન્। અનેન સદૈવ ગુરુકુલે વાસો ધ્વનિતઃ ॥૩૨॥

બુદ્ધાનામન્તિકે વસન્ શિલ્લેત-તદેવ કથયતિ-‘સુસૂસમાણો’ ક્ષ્યાદિ।

સૂત્રમ્-સુસૂસમાણો ઉવાસેજ્ઞા, સુવન્નં સુતવસ્સિયં।

વીરાં જે અન્તપન્નેસી, ધિઈમંતાં જિઈંદિયા ॥૩૩॥

કાયા-શુશ્રૂમાણ ઉપાસીત, સુપન્નં સુતવસ્સિનમ્।

વીરાં યે આપ્તપ્રજ્ઞેષિણો, ધૃતિમન્તો જિતેન્દ્રિયાઃ ॥૩૩॥

સાધુકો સદૈવ પરમાર્થ કે જ્ઞાતા આચાર્યોંકે સમીપ મેં નિવાસ કરતે હુણ આર્યકર્તવ્યોં કી અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર કી શિક્ષા લેની વાહિણ। હસ કથન કે દ્વારા યહ સૂચિત ક્રિયા ગયા હૈ કિ સાધુ કો સદા ગુરુકુલવાસ કરના વાહિણ। એસા વિવેક કહા ગયા હૈ ॥૩૨॥

જ્ઞાનિયોં કે સમીપ વસતા હુઆ સીલ્લે, યહી કહતે હૈ-‘સુસૂ’ ક્ષ્યાદિ।

શબ્દાર્થ-‘સુપન્નં સુતવસ્સિયં-સુપન્નં સુતવસ્સિનમ્’ અપને ઔર દુસરે કે સિદ્ધાંતોં કો જાનનેવાલે ઉત્તમ તપસ્વી ગુરુ કી ‘સુસૂસમાણો ઉવાસેજ્ઞા-સુશ્રૂષમાણઃ ઉપાસીત’ શુશ્રૂષા કરતા હુઆ સાધુ ઉપાસના કરે ‘જે વીરાં-યે વીરાં’ જો પુરુષ કર્મકો વિદારણ કરને મેં સમર્થ હૈ ‘અન્તપન્નેસી-આપ્તપ્રજ્ઞેષિણઃ’ તથા રાગદ્વેષ રહિત પુરુષ કી જો કેવલ-

સાધુએ સદા સર્વદા પરમાર્થને જાણનારા એવા આચાર્યોંની પાસે નિવાસ કરેતા થકા આર્યના કર્તવ્યોંની અર્થાત્ સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની શિક્ષા લેવી જોઈએ, આ કથનથી એ સૂચવવામાં આવેલ છે કે-સાધુએ સદા ગુરુકુલમાં વાસ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણેનો વિવેક બતાવેલ છે. ॥૩૨॥

જાનીયોંની પાસે રહીને જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો એ બતાવવા કહે છે કે-‘સુસૂસમાણો’ ક્ષ્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘સુપન્નં સુતવસ્સિયં-સુપન્નં સુતવસ્સિનમ્’ પોતાના તથા અન્ય બતાવણિઅથેના સિદ્ધાંતોને જાણવાવાળા ઉત્તમ તપસ્વી એવા ગુરુની ‘સુસૂસમાણો-સુશ્રૂષમાણઃ’ ઉપાસના અર્થાત્ સેવા કરતા થકા તેમની ઉપાસના કરે. ‘જે વીરાં-યે વીરાં’ જે પુરુષ કર્મને વિદારણ કરવામાં સમર્થ છે તથા ‘અન્ત પન્નેસી-આપ્તપ્રજ્ઞેષિણઃ’ રાગદ્વેષ રહિત પુરુષની જે કેવળજ્ઞાનરૂપ પ્રજ્ઞા છે,

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧ ધર્મેસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૭૫

અન્વયાર્થ:—(સુપન્નં સુતપસ્વિનં) સુપન્નં શોભના પ્રજ્ઞા યસ્ય તે સુપન્નમ્, સુતપસ્વિનં શોભનં સત્તાદ્યાભ્યન્તરં તપો યસ્ય તમ્ સુતપસ્વિનમ્, (સુસ્મૃતમાણો ઉવાસેજ્ઞા) શુશ્રૂવમાણ:—શુશ્રૂવા—વૈપાકૃત્યં તાં કુર્વાણ: ગુરુમ્ ઉપાસીત—સેવેત (જે વીરા) યે વીરા:—કર્મવિદારણસમર્થા: (અત્તપન્નેસી) આત્મપદ્મૈષિણ:—આપ્તા: રાગાદિરહિતાસ્થેષાં પ્રજ્ઞા—કેવલજ્ઞાનારૂપા તામન્વેષ્ટું શીલં યેષાં તે તથા, (ધિદ્-મંતા' ધૃતિમન્તા:—ધૃતિ:—સંપમે રતિ: સા વિદ્યતે યેષાં તે તથા (જિહંદિયા) જિતેન્દ્રિયા:—જિતાનિ—વશીકૃતાનિ ઇન્દ્રિયાણિ યૈ સ્તે તથા ॥૩૨॥

ટીકા—“સુસ્મૃતમાણો” શુશ્રૂવમાણ:—ગુરોરાદેશં મતિ શ્રોતુમિચ્છુ: ગુરુમ્ પ્રભૃતિ શ્રેષ્ઠસાધુના મનુગમાદિશુશ્રૂષાં કુર્વેન્ ‘ઉવાસેજ્ઞા’ ઉપાસીત—ગુરો: સેવાં કુર્યાત્। યસ્ય ગુરો: શુશ્રૂષોપાસનં ચ કથિતં કર્તવ્યમ્ યા શિષ્યં પ્રતિ, તસ્ય ગુરોર્વિશેષજ્ઞ

જ્ઞાનરૂપ પ્રજ્ઞા હૈં ઉસકા અન્વેષણ કરને વાલે હૈં ‘ધિદ્મંતા-ધૃતિમન્તા’ एवं જો ધૃતિસે યુક્ત હૈં ‘જિહંદિયા-જિતેન્દ્રિયા:’ ઓર જિતેન્દ્રિય હૈં। વેહી પૂર્વોક્ત’ કાર્યકો કર સકતે હૈં ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ—વીર કર્મોં કા વિદારણ કરને મેં સમર્થ, ઘીતરાગોં કી પ્રજ્ઞા કા અન્વેષણ કરને વાલે, ધૈર્યવાન્ તથા જિતેન્દ્રિય મુનિ સુપ્રજ્ઞ ઓર સુતપસ્વી ગુરુ કી શુશ્રૂષા કરતે હુવે ઉપાસના (સેવા) કરે ॥૩૩॥

ટીકાર્થ—સાધુ ગુરુ કે આદેશ કો અવળ કરને કા હચ્છુક હો ગુરુ આદિ જ્યેષ્ઠ एवं શ્રેષ્ઠ સાધુઓં કી અનુષ્ઠાન આદિ શુશ્રૂષા (સેવા) કરે।

જિસ ગુરુ કી શુશ્રૂષા કરના શિષ્યકા કર્તવ્ય કહા ગયા હૈં, ઉસ ગુરુ કે દો વિશેષણ દિખલાતે હૈં—ગુરુ શોભન પ્રજ્ઞાવાલા અર્થાત્ સ્વસ-

તેનું અન્વેષણ કરવાવાળા છે. ‘ધિદ્મંતા’ જે પુરૂષ ધૈર્ય યુક્ત અને ‘જિહંદિયા-જિતેન્દ્રિયા:’ જિતેન્દ્રિય છે એવું પુરૂષ પૂર્વોક્તકાર્ય કરી શકે છે. ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ—વીર-કર્મોનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ વીતરાગવાળાઓની પ્રજ્ઞા-પ્રુદ્ધિનું અન્વેષણ કરવાવાળા, ધૈર્યવાન્ તથા જિતેન્દ્રિય મુનિએ સુપ્રજ્ઞ, અને સુતપસ્વી ગુરુની સેવા કરતા થકા તેઓની ઉપાસના (આરાધના) કરવી. ॥૩૩॥

ટીકાર્થ—સાધુએ ગુરુના આદેશ સાંભળવામાં તત્પર રહેવું. ગુરુ વિશેષ જ્યેષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠ સાધુઓના અનુષ્ઠાન સેવા કરતા થકા તેઓની આરાધના કરવી.

જે ગુરુની સેવા કરવાનું શિષ્યનું કર્તવ્ય કહેલ છે, તે ગુરુના જે વિશેષણ જતાવવામાં આવે છે.—ગુરુ શોભન પ્રજ્ઞાવાળા અર્થાત્ સ્વસમ્મથ અને પર-

હયં વક્તિ-‘સુત્પન્ન’ સુપદ્મ-શોભના પ્રજ્ઞા यस્ય સ સુપદ્મઃ તમ્ સ્વસમયપરસમયદ્વય
થા-‘સુતવસ્તિયં’ સુતપસ્વિનમ્, શોભનં તપો બાહ્યાભ્યન્તરરૂપેણ વિદ્યતે यस્ય સ
સુતપસ્વી તમ્ एतादृशं गुरुं सेवेत । तदुक्तम्—

‘નાળસ્સ હોઈ માગી, ધિરયરઓ દંસણે ચરિત્તે ય ।

ધન્નો આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચઈ ॥૧॥

છાયા—જ્ઞાનસ્ય મવતિ માગી, સ્થિરતરો દર્શને ચ ચારિત્રે ।

ધન્યો પાવત્કયં, ગુરુકુલવાસં ન મુચ્ચતિ ॥૧॥

કે એવં રૂપેણ ગુરુસેવાં કુર્વન્તિ તત્રાદ-‘વીરા’ વીરાઃ-કર્મણાં વિદારણે સમર્થાઃ ।
અથવા-પરીવહોપસર્ગાદિ સહિષ્ણવઃ, આસન્નસિદ્ધિકાઃ । તથા-‘અત્તપન્નેસી’ આત્મ-
પ્રજ્ઞેષિણઃ-આત્મો રાગદ્વેષાદિરહિતસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા-કેવલજ્ઞાનરૂપા, તાદૃશીં તજ્ઞાતીયાં
પ્રજ્ઞામન્વેષ્ટું શીલં વિદ્યતે યેષાં તે આત્મપ્રજ્ઞેષિણઃ । યદ્વા-આત્મનઃ મજ્ઞા જ્ઞાનમ્,
સદ્ગુણેષિણઃ-આત્મવિષયકજ્ઞાનમધિલબન્તઃ । તથા-‘વિદ્યમંતા’ ધૃતિમન્તઃ-ધૃતિઃ-

મય ઓર પરસમય કા વિજ્ઞાતા હો તથા બાહ્ય એવં આભ્યન્તર તપ સે
યુક્ત હો । એસે ગુરુ કી સેવા કરે । કહ્વા હૈ-‘નાળસ્સ હોઈ માગી’ હૃત્પાદિ ।

‘વહ પુરુષ ધન્ય હૈ જો જીવનપર્યન્ત ગુરુકુલવાસ કા પરિત્યાગ
મહી કરતા । એસા પુરુષ જ્ઞાન કા ભાજન બનતા હૈ ઓર દર્શન તથા
ચારિત્ર મે અધિક સ્થિર હોતા હૈ ।’

હસ પ્રકાર સે કૌન ગુરુ કી સેવા કરતે હૈ ? હસકા ઉત્તર દેતે હુણ
કહતે હૈ-જો વીર અર્થાત્ કર્મ વિદારણ મેં સમર્થ હોતે હૈ અથવા પરી-
વહોં ઓર ઉપસર્ગોં કો સહન કાને વાલે શીઘ્ર મોક્ષગામી હોતે હૈ । તથા
આત્મ અર્થાત્ રાગદ્વેષ સે રહિત બ્રહ્મપુરુષ કી પ્રજ્ઞા કેવલ જ્ઞાનકી પ્રાપ્ત

સમયને બાણુવાવાળા ધનુઃ તથા બાહ્ય-બહારના અભ્યન્તર-આંતરિક તપથી યુક્ત
હોય તેવા શુરૂની સેવા કરવી. કહ્યું પણ છે કે-નાળસ્સ હોઈ માગી’ ઇત્યાદિ

તેવા પુરૂષને ધન્ય છે, કે જે આજીવન-અર્થાત્ જીવન પર્યન્ત શુરૂકલ
વાસને ત્યાગ કરતા નથી. એવા પુરૂષો જ્ઞાનના પાત્ર બને છે. તથા દર્શન
બને ચારિત્રમાં અધિક સ્થિર થાય છે.

આવા પ્રકારથી શુરૂની સેવા કેણુ કરે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહે
છે-જેઓ વીર અથવા કર્મના વિદારણમાં સમર્થ હોય છે, અથવા પરીવહો
બને ઉપસર્ગને સહન કરવા વાળા હોય છે. તેઓ શીઘ્ર મોક્ષગામી થાય છે.
અર્થાત્ મોક્ષમાં બાય છે. તથા આત્મ એટલે કે રાગદ્વેષ વિનાના મહાપુરૂષની
પ્રજ્ઞા કહેતાં પુણી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવામાં અભિલાષી થાય છે. અથવા

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૭૭

સંયમે રતિઃ સા વિદ્યતે યેષાં તે ધૃતિમન્તઃ । સંયમધૈર્યેણ પઞ્ચમહાવ્રતમારોઢ્ઢનં
મુકરં મર્વતિ । તદુક્તમ્—

‘જસ્સ ધિર્દે તસ્સ તવો, જસ્સ તવો તસ્સ સુગઈ સુલહા ।

જે અધિદમંત પુરિસા, તવોઽવિ સ્વલુ દુલ્લહો તેસિ ॥૧૧॥’

છાયા--યસ્ય ધૃતિ સ્તસ્ય તવો, યસ્ય તપસ્તસ્ય સુગતિઃ સુલભા ।

યેઽધૃતિમન્તઃ પુરુષા સ્તપોઽવિ સ્વલુ દુર્લભં તેષામ્ ॥૧૧॥

કરને કે અભિલાષી હોતે હૈં અથવા જો આત્મવિષયક જ્ઞાન કે ઇચ્છુક
હોતે હૈં । તથા જો સંયમ મેં ધૈર્યવાન્ હોતે હૈં । ક્યોંકિ સંયમમેં ધૈર્ય હોને
સે પાંચ મહાવ્રતોં કા ખાર વઢન કરના સરલ હો જાતા હૈ । કહા હૈ—
‘જસ્સ ધિર્દે તસ્સ તવો’ ઇત્યાદિ ।

‘જો ધૈર્યવાન્ હોતા હૈ ઉસે તપ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઓર જિસકો
તપ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઉસકે લિખ સુગતિ સુલભ હો જાતી હૈ । ઇસકે
વિપરીત જો પુરુષ ધૈર્યહીન હોતે હૈં, ઉનકે લિખે તપ ખી દુર્લભ હોતા હૈ ।’

તથા જો ઇન્દ્રિયોં કે વિજેતા હોતે હૈં અર્થાત્ અપની શ્રોત્રેન્દ્રિય
આદિકો અપને વશ મેં કર ચુકે હૈં । ઇન વિશેષણોં સે યુક્ત સાધુ સ્વસ-
મય ઓર પરસમય કે જ્ઞાતા તથા સુતપસ્વી ગુરુ કી ઉપાસના કરતે હૈં ।
વહી કર્મ વિદારણ મેં સમર્થ, કેવલ જ્ઞાનકે અન્વેષણ મેં તત્પર, ધૈર્યવાન્
ઓર જિતેન્દ્રિય હોતે હૈં ॥૧૩॥

જેઓ આત્મજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા હોય છે, તથા સંયમમાં ધીરજ વાળા હોય
છે, કેમકે-સંયમમાં ધૈર્ય હોવાથી પાંચ મહાવ્રતોનો ભાર વહેવામાં સરલતા
થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે-‘જસ્સ ધિર્દે તસ્સ તવો’ ઇત્યાદિ

જે ધૈર્યવાન્ હોય છે, તેને તપની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જેને તપની પ્રાપ્તિ
થાય છે, તેને સુગતિ સુલભ થઈ જાય છે. તેથી ઉદ્ઘા જે પુરુષો ધૈર્ય વિનાના
હોય છે, તેઓને તપ પણ દુર્લભ જ બને છે.

તથા જેઓ ઇન્દ્રિયોને હિતવાવાળા હોય છે, અર્થાત્ પોતાની શ્રોત્રેન્દ્રિય
વિગેરે ઇન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખી ચૂક્યા હોય, આ વિશેષણોથી યુક્ત
સાધુ સ્વ સમય અને પર સમયના અભિપ્રાયવાળા તથા સાત તપસ્વી એવા
શુરની ઉપાસના કરે છે. તેજ કર્મના વિદારણમાં સમર્થ, કેવલજ્ઞાનને શોધ
વામાં તત્પર ધીરજવાળા અને હિતેન્દ્રિય અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને હિતવાવાળા
હોય છે. ॥૩૩॥

મૂલ્ક-ગિહે દીવમપાસંતા, પુરિસાદાણિયા નેરા।

‘તે વીરા વંધણુમ્મુક્કા, નાવકંસંતિ જીવિયં ॥૩૪॥

છાયા--ગૃહે દીપમપદ્યન્તઃ પુરુષાદાનીયા નરાઃ ।

તે વીરા વંધનોન્મુક્તા નાવકાંક્ષન્તિ જીવિતમ્ ॥૩૪॥

અન્વયાર્થ--(ગિહે દીવમપાસંતા) ગૃહે-ગૃહવાસે દીપં-ભાવદીપં શ્રુતજ્ઞાન-
લાભાત્મકમ્ અપદ્યન્તઃ-અપાન્વન્તઃ (નરા) નરાઃ (પુરિસાદાણિયા) પુરુષાદા-
નીયાઃ-પુરુષાણાં-મુમુક્ષુણામ્ આદાનીયાઃ-આશ્રયણીયા ભવન્તિ (વંધણુમ્મુક્કા તે
વીરા) વંધનોન્મુક્તાઃ વંધનેન સવાહામ્યન્તરેણ પુત્રકલત્રાદિસ્નેહેન માબલ્યેન
મુક્તાઃ વંધનોન્મુક્તાઃ સન્તઃ (જીવિયં) જીવિતં-જીવનમ્ (નાવકંસંતિ) નાવકાં-
ક્ષન્તિ નામિલપન્તીતિ ॥૩૪॥

‘ગિહે દીવમપાસંતા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--‘ગિહે દીવમપાસંતા-ગૃહે દીપમપદ્યન્તઃ’ ગૃહવાસમે જ્ઞાન
પ્રાપ્તિ કા લાભ ન દેખતે હુપ ‘પુરિસા દાણિયાનરા-પુરુષાદાનીયાઃ નરાઃ’
મુમુક્ષુ પુરુષો કે આશ્રય લેને યોગ્ય હોતે હૈં ‘વંધણુમ્મુક્કા તે વીરા-વંધનો-
ન્મુક્તાઃ તે વીરાઃ’ વંધન સે મુક્ત વે વીરપુરુષ ‘જીવિયં-જીવિતં’ અસં-
યમી જીવનકી ‘નાવકંસંતિ-નાવકાંક્ષન્તિ’ ઇચ્છા મી નહીં કરતે હૈં ॥૩૪॥

અન્વયાર્થ--ગૃહ મેં દીપક ન દેખને બાલે અર્થાત્ ગૃહસ્થાવસ્થા મેં
શ્રુતજ્ઞાન કા લાભ નહીં હો સકતા, એસા સોચને બાલે જો દીક્ષા અંગી-
કાર કરકે ઉત્કૃષ્ટ ગુણો કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં, વે પુરુષો કે આશ્રયણીય
બન જાતે હૈં બાહ્ય ધૌર આન્તરિક વંધકો સે અથવા પુત્ર કલત્ર પ્રાદિ

‘ગિહે દીવમપાસંતા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ--‘ગિહે દીવમપાસંતા-ગૃહે દીપમપદ્યન્તઃ’ ગૃહવાસમાં જ્ઞાન પ્રાપ્તિને
લાભ ન જણાયાથી ‘પુરિસાદાણિયા નરા-પુરુષાદાનીયાઃ નરાઃ’ મુમુક્ષુપુરુષોને
આશ્રય લેવો યોગ્ય જણાય છે. ‘વંધણુમ્મુક્કા તે વીરા-વંધનોન્મુક્તાઃ તે વીરાઃ’
વંધનથી મુક્ત એવા તે વીર પુરુષ ‘જીવિયં-જીવિતં’ અસંયમ જીવનને
‘નાવકંસંતિ-નાવકાંક્ષન્તિ’ ઇચ્છા પણ કરતાં નથી ॥૩૪॥

અન્વયાર્થ--ઘરમાં દીવાનો પ્રાપ્ત ન બેનારાઓ અર્થાત્ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં
શ્રુત જ્ઞાનનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી એવા પ્રકારનો વિચાર કરવાવાળાઓ
દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને જે શ્રેષ્ઠ ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ પુરુષોના આશ્રય
સ્થાન બની જાય છે. બાહ્ય અને આંતરિક એટલે કે-બહારના અને અંદરના

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૩ ડ. ૨ અનુકૂલોપસર્ગનિરૂપણમ્ ૭૯

અન્વયાર્થ:--(ચિરં) ચિરં=ચિરકાલં (દુઃજમાણસ્સ) વિહરતઃ=ગ્રામાનુગ્રામં ગચ્છતઃ (તવ) તવ (દાણિં) શ્વાનીં (દોસો) દોષઃ (કબો) કુતઃ નૈવાસ્તિદોષઃ (હચ્ચેવં) इत्येवं क्रमेण (नीवारणेण) नीवारणेण=व्रीहिशेषकणदानेन (सूयरं व) सूकरमिव (निमंतेति) निमंत्रयन्ति=भोगबुद्धि कारयन्तीति ॥૧૯॥

ટીકા—હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! 'ચિરં' ચિરં=વહુકાલમ્ 'દુઃજમાણસ્સ' વિહરતઃ—સંયમાનુષ્ઠાનપૂર્વકં ગ્રામાનુગ્રામં વિહરતસ્તવ 'દાણિં' શ્વાનીમેતસ્મિન્ સમયે (કુતો)

પુનઃ કહતે હૈં—'ચિરં દુઃજમાણસ્સ' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—હે મુનિ શ્રેષ્ઠ 'ચિરં-ચિરમ્' બહુત કાલ સે 'દુઃજમાણસ્સ-વિહરતઃ' સંયમ કા અનુષ્ઠાનપૂર્વકં ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુવ 'તવ-તવ' આપ કો 'દાણિં-શ્વાનીં' इस समय 'दोसो-दोषः' दोष 'कबो-कुतः' कैसे हो सकता है 'हचचेवं-इत्येवम्' इस प्रकार 'निवारणेण-नीवारणेण' चावल के दानों का लोभ दिखाकर 'सूयरं व-सूकरमिव' सूकर को जैसे लोग फसाते हैं इसी प्रकार मुनि को 'निमंतेति-निमंत्रयन्ति' भोग भोगने के लिए निमंत्रित करते हैं ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—ચિરકાલ તક સંયમ વિહાર કરને 'વાલે તુમ્હે' અથ દોષ કૈસે લગ સકતા હૈ ? इस प्रकार भोगों के लिए आमंत्रित करके वे लोग साधु को उसी प्रकार लुभाते हैं, जैसे चावल के कणों से सूकर को लुभाया जाता है ॥૧૯॥

વળી તેઓ તેને એવું કહે છે કે—'ચિરં દુઃજમાણસ્સ' इत्यादि—

શબ્દાર્થ—હે મુનિશ્રેષ્ઠ 'ચિરં-ચિરમ્' બહુ લાંબા કાળથી 'દુઃજમાણસ્સ-વિહરતઃ' અંયમના અનુષ્ઠાનપૂર્વકં ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતાં કરતાં 'તવ-તવ' આપને 'દાણિં-શ્વાનીં' આ સમયે 'દોસો-દોષઃ' દોષ 'કબો-કુતઃ' કેવી રીતે થઈ શકે છે ? 'હચ્ચેવં-इत्येवम्' આ પ્રકારે 'नीवारणेण-नीवारणेण' ચોખાના દાણાઓનો લોભ દેખાડીને 'सूयरं व-सूकरमिव' सूकरने जैसी रीते भाखुसे फसावे છે તેવા પ્રકારે મુનિને 'निमंतेति-निमंत्रयन्ति' ભોગ-ભોગવાના માટે નિમંત્રિત કરે છે. ૧૯।

સૂત્રાર્થ—ત્રીય કાળથી આપ અંયમની આરાધના કરી રહ્યા છો, તો હવે આપને કેઈ પણ દોષ સ્પર્શી શકે તેમ નથી ! જેવી રીતે ચોખાના દાણા પાયરી છંદને સૂકરને (સૂવરને) લલચાવવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે લોકો દ્વારા સાધુને ભોગોમાં આસક્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરાય છે. ૧૯।

ટીકાર્થ—(તેઓ તેને કહે છે) 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આપે ચિરકાળ પયંત

વીરાઃ વિશેષેણ ઈરયન્તિ-ગમયન્તિ સ્વસ્માદૃષ્ટવિધં કર્મ યે તે વીરાઃ । તથા- વંધ-
ણુમ્મુક્તા' વન્ધનોન્મુક્તાઃ વન્ધનેન-પુત્રકલત્રાદીનાં સ્નેહપાશેન મુક્તાઃ-ત્યક્તાઃ
સન્તઃ, 'જીવિયં' જીવિતમ્-અસંયમજીવનમ્ 'નાવકાંક્ષતિ' નાવકાંક્ષન્તિ તાદૃશ
જીવનાભિલાષમપિ ન કુર્વન્તીતિ । ગૃહવાસે વસન્તો જ્ઞાનદીપમપદવન્તઃ સમ્યગ્
વિચિન્ધ મત્રજ્વામાદાય ઉત્તરોત્તરાન્ શુણાન્ ચર્દ્ધયન્તઃ એવં પુમાંસો મોક્ષમાણાનાં
પુંસામાશ્રયભૂતા વન્ધનોન્મુક્તા સ્તાદૃશમસંયમજીવનમપિ નામિલ્યન્તિ, ઇતિ
સંક્ષિપ્તસારઃ ॥૩૪॥

જમ્બૂસ્વામિનં પ્રતિ સુધર્માસ્વામી પ્રાહ-‘અગિદ્ધે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-અગિદ્ધે સદ્ધાસેસુ, આરંભેસુ અણિસ્સિંણ ।

સઘ્વં તં સંમયાતીતં, જામેતં લંબિયં બહુ ॥૩૫॥

કાયા--અગૃદ્ધઃ શબ્દસ્પર્શેષુ, આરંભેષુ-અનિશ્રિતઃ ।

સઘ્વં તત્ સમયાતીતં, યદેતલ્લપિતં બહુ ॥૩૫॥

વાલે ધીર, પુત્ર કલત્ર આદિકે સ્નેહપાશ સે વિમુક્ત હોતે હૈં । એસે પુરુષ
રત્ન અસંયમમય જીવન કી અમિલાષા તક નહીં કરતે ।

ગૃહવાસ મેં વસને વાલે જ્ઞાન પ્રદીપ કો ન દેખતે હુણ, સમ્યક્
પ્રકાર સે વિચાર કરકે, દીક્ષા અંગીકાર કરકે ઓર ઉત્તરોત્તર અપને
ગુણો કી વૃદ્ધિ કરતે હુણ અન્ય સુમુક્ષુઓં કે આશ્રય સૂત્ર ઇયં વન્ધન
હીન હો જાતે હૈં । વે જીવન કી અમિલાષા નહીં કરતે હૈં ॥૩૪॥

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામી સે કહતે હૈં-‘અગિદ્ધે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘સદ્ધાસેસુ-શબ્દસ્પર્શેષુ’ સાધુ મનોહર શબ્દ, રૂપ,
રસ, ગન્ધ ઓર સ્પર્શમેં ‘અગિદ્ધે-અગૃદ્ધઃ’ આસક્ત ન હો ‘આરંભેસુ અણિ-

પુત્ર, કલત્ર વિગેરેના સ્નેહ બંધનથી છુટી જાય છે. એવા પુરુષ રત્નના અસ-
યમવાળા જીવનની ઈચ્છા પણ કરતા નથી,

ગૃહવાસમાં રહેવાવાળા જ્ઞાન રૂપી દીવાને ભેઈ શકતા નથી. તેથી સારી
રીતે વિચાર કરીને દીક્ષાને સ્વીકાર કરીને તથા ઉત્તરોત્તર પોતાના શુદ્ધોને
વધારીને યીજા સુમુક્ષુઓના આશ્રય સ્થાન રૂપ અને બંધનથી મુક્ત થઈ જાય
છે. તેઓ જીવનની ઈચ્છા કરતા નથી. ॥૩૪॥

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે. ‘અગિદ્ધે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘સદ્ધાસેસુ-શબ્દસ્પર્શેષુ’ સાધુએ મનોરૂ એવા શબ્દ, રૂપ, રસ,
ગંધ, અને સ્પર્શમાં ‘અગિદ્ધે-અગૃદ્ધઃ’ આસક્ત થવું નહીં. ‘આરંભેસુ અણિ-

અન્વયાર્થ:--(સદ્કાસેસુ) શબ્દસાક્ષીદિવુ વિષયેષુ (અગિદે) અગૃહ:--ગૃહિ-
ભાવરહિત: (આરંભેસુ અણિસ્તિ) આરંભેષુ-સાવચાનુષ્ઠાનેષુ અનિશ્રિત: અસંબદ્ધ:
(જમેતં बहुलवियं) યદેતદ્ बहुलपितम् નિષિદ્ધત્વેન યોક્તં મયા (સર્વં તં સમયાતીતં)
સર્વં તત્ સમયાતીતમ્-તદેતસર્વં સમયાત્ આર્હતાગમાત્ અતીતં વાક્યમિતિ કૃત્વા
તદ્વાનુષ્ઠેયમિતિ ॥૩૫॥

ટીકા--'સદ્કાસેસુ' અનુકૂલશબ્દસ્પર્શીદિવુ 'અગિદે' અગૃહ:--શબ્દરૂપ-
ગન્ધરસસ્પર્શયુક્તેષુ મનોજ્ઞવિષયેષુ-આસક્તિરહિત: । તથા-'આરંભેષુ' આરંભેષુ-
સાવચકર્માનુષ્ઠાનેષુ 'અણિસ્તિ' અનિશ્રિત:-સમ્બન્ધરહિતોડમમત્ત ઇતિ યાવત્ ।
'જમેતં बहुलवियं' યદેતદ્ बहुलपितम्-एतदध्ययनादारभ्य प्रतिषेध्यत्वेन यत्नपि
स्ति-आरंभेषु अनिस्तुतः' તથા સાવચ અનુષ્ઠાન ન કરે 'જમેતં बहुल-
वियं-यदेतद् बहुलपितं' इस अध्ययन के आदिसे लेकर जो अनेक बातें
कही गई है 'सर्वं तं समयातीतं-सर्वं तं समयातीतम्' वे सब जिना-
गमसे विरुद्ध होने के कारण निषिद्ध है ॥३५॥

અન્વયાર્થ--મુનિ શબ્દ આદિ વિષયોં મેં ગૃહિસે રહિત હો ઓર
સાવચાનુષ્ઠાનોં સે અસમ્બદ્ધ રહે ।

યહાં મેંને જો નિષેધ રૂપેં કહા હૈ, વહ સબ આર્હત આગમ સે
વિરુદ્ધ હૈ, એસા સમજ કર ઉસકા અનુષ્ઠાન નહીં કરના ચાહિય ॥૩૫॥

ટીકાર્થ--અનુકૂલ શબ્દ સ્પર્શ આદિ હિન્દ્રિયોં કે વિષય મેં અધીત્
મનોજ્ઞ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ મેં સાધુ કો આસક્તિ રહિત
હોના ચાહિય તથા આરંભોં મેં અસમ્બદ્ધ હોના ચાહિય ।

સ્તિ-આરંભેષુ અનિસ્તુતઃ' તથા સાવચ અનુષ્ઠાન કરવું નહીં 'જમેતં बहुलवियं-
यदेतद् बहुलपितम्' आ अध्ययनना आरंभથી લઈને જે अनेक बातें કહેવામાં
આવી છે 'सर्वं तं समयातीतं-सर्वं तं समयातीतम्' ते अधुं कथन शुनाग-
मधी विरुद्ध होवाना कारणे तेना निषेध करेले છે ॥३५॥

અન્વયાર્થ--મુનીએ શબ્દ, સ્પર્શ વિગેરે વિષયોમાં ગૃહિ એટલે કે
આસક્તિ વિનાનો થવું અને સાવચ અનુષ્ઠાનોથી અસંબદ્ધ રહેવું, અહિયાં
એ જે નિષેધરૂપથી કહેલ છે, તે સધળું અર્હત ભગવાનના આગમથી વિરુદ્ધ
છે તેમ સમજીને તેનું અનુષ્ઠાન કરવું ન જોઈએ. ॥૩૫॥

ટીકાર્થ--અનુકૂળ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શમાં સાધુએ આસક્તિ
રાખવી ન જોઈએ. તથા આરંભોમાં અસંબદ્ધ થવું જોઈએ. આ અધ્યયનના
આરંભથી નિષેધ રૂપથી જે કથન કરવામાં આવેલ છે. તે સધળું કથન અર્હત

તમ્-ઉક્તમ્ 'સર્વં તં સમયાતીતં' સર્વં તત્ સમયાતીતમ્ સમયાત્-આર્હતશાસ્ત્રાત્
અતીતમ્-અતિકાન્તમિતિ કૃત્વા પ્રતિવિદ્મઃ । યદપિ વિધેયરૂપેણ કપિતમ્,
તદેતત્સર્વમેવ કુશાસ્ત્રાતીતમ્ લોકોત્તરં પ્રધાનં વર્ત્તતે । યદપિ કુનીર્થિકૈર્બહુલપિતમ્,
સદપિ સમયાતીતં શાસ્ત્રવિરુદ્ધમિતિ કૃત્વા નૈરાનુષ્ઠાયમિતિ ।

સાધુર્મનોજ્ઞશબ્દસ્પર્શાદિષુ નૈરાસક્તો ભવેત્ તથા-સાવચ્યાનુષ્ઠાનેષુ નૈષ
પ્રવૃત્તી ભવેત્ ॥૩૫॥

મૂલમ્-અહ્માણં ચ માયં ચ, તં પરિણાય પંડિતૈર્ ।

ગૌરવાણિ ચ સૈન્વાણિ, નિર્વવાણં સંધેષ મુળી ।તિવેમિ।૩૬।

છાયા—પ્રતિમાનં ચ માયાં ચ, તત્પરિજ્ઞાવ પંડિતઃ ।

ગૌરવાણિ ચ સર્વાણિ, નિર્વાણં સન્ધયેન્મુનિઃ ।૩૬। ઇતિ વ્રતીમિ ।

હસ અધ્યયન કે પ્રારંભ સે જો નિવિદ્ધ રૂપમેં કહા હૈ, વહ સબ
આર્હત શાસ્ત્ર સે વિરુદ્ધ હૈ, હસ કારણ ઉસકા નિષેધ કિયા હૈ । ઓર
જો વિધિ રૂપ સે કહા હૈ વહ સબ કુશાસ્ત્ર સે અતીત લોકોત્તર ઓર
પ્રધાન હૈ । ઓર કુનીર્થિકોને બહુત કહા હૈ, વહ સબ જૈનસિદ્ધાન્ત સે
વિરુદ્ધ હૈ, અત એવ ઉસકા આચરણ નહીં કરના ચાહિયે ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સાધુ કો મનોજ્ઞ ઇન્દ્રિય વિષયો મેં આસક્ત નહીં હોના
ચાહિયે ઓર સાવચ અનુષ્ઠાનો સે સંબદ્ધ નહીં રહના ચાહિયે ॥૩૫॥

‘અહ્માણં ચ માયં ચ’

શબ્દાર્થ—‘પંડિત મુળી-પંડિતો મુનિઃ પંડિતમુનિ ‘અહ્માણં-
અતિમાનં’ અતિમાન ‘માયં ચ-માયાં ચ’ માયા એવં ક્રોધ, લોભ
તથા ‘સૈન્વાણિ ગૌરવાણિ-સર્વાણિ ગૌરવાણિ’ ઓર સબ પ્રકારકે

શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે, તે કારણે તેના નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. અને વિધિ-
રૂપથી જે કથન કરેલ છે. તે સધળું કથન કુશસ્ત્રથી અતીત એટલે કે કુદા
પ્રકારનું હોકોત્તર અને પ્રધાન છે. અને કુનીર્થિકોએ જેનું કથન કરેલ છે, તે
સધળું કથન જૈનસિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ છે. તેથી જ તેનું આચરણ કરવું ન જોઈએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુએ મનોજ્ઞ એવા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં
આસક્ત થવું ન જોઈએ. અને સાવચ અનુષ્ઠાનોમાં બંધાયે રહેવું ન જોઈએ ॥૩૫॥

‘અહ્માણં ચ માયં ચ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘પંડિત મુળી-પંડિતો મુનિ.’ પંડિત મુનિ ‘અહ્માણં-અતિમાનં’
અતિમાન ‘માયં ચ-માયાં ચ’ માયા અને ક્રોધ લોભ, તથા ‘સૈન્વાણિ ગૌર-

समयार्थबोधिनी टीका प्र. अ. ८ उ.१ धर्मस्वरूपनिरूपणम्

८३

अन्वयार्थः—(पंडित मुनी) पण्डितो मुनेः (अहमाणं) अतिमानम् (मायं च) मायां च चक्रात् लोभक्रोधौ (सन्वाणि च गौरवाणि) सर्वाणि च गौरवाणि—ऋद्धिरससातरूपाणि 'परिणाय' परिज्ञाय—सम्पक् ज्ञात्वा ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यज्य 'निर्वाण'—मोक्षम् (संघए, संघयेत्—प्रार्थयेदिति ॥३६॥

टीका—'पंडित' पण्डितः— हेयोपादेयज्ञानवान् 'मुनी' मुनिः—साधुः 'अहमाणं' अतिमानम्—अहङ्कारमित्यर्थः च शब्दात् तत्पूर्वस्थितं क्रोधम् 'मायं च' मायां च शब्देन लोभम् 'सन्वाणि' सर्वाणि 'गौरवाणि' गौरवाणि—ऋद्धिरससातरूपाणि, 'तं परिणाय' तं—मायादिकं परिज्ञाय—ज्ञपरिज्ञया चतुर्गतिभ्रमण-हेतुरूपं ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेत्। एतानि सर्वाणि परिहृत्य 'निर्वाणं' निर्वाणं—मोक्षम् अशेषकर्मक्षयरूपम् 'संघए' संघयेत्—मोक्षानुसन्धानयुक्तं क्रियां विषयभोगी को 'परिणाय—परिज्ञाय' सम्पक् प्रकार से ज्ञपरिज्ञाद्वारा जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञासे त्यागकर 'निर्वाणं—निर्वाणम्' मोक्षकी 'संघए—संघयेत्' इच्छा करे ॥३६॥

अन्वयार्थः—विवेकवान् मुनि अतिमान, माया लोभ और क्रोधको तथा सब गौरवों को ज्ञपरिज्ञा से सम्पक् रूप से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग करके निर्वाण की इच्छा करे ॥३६॥

टीका—हेय और उपादेय का ज्ञाता मुनि मान को 'च' शब्द से क्रोध को माया को और दूसरे 'च' शब्द से लोभ को तथा ऋद्धि, रस और सातारूप सब (तीनों) गौरवों को ज्ञपरिज्ञा से चार गतियों में भ्रमण का कारण जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से उनको त्याग दे। इन सब को त्याग कर मोक्ष की कामना करे।

वाणि—सर्वाणि गौरवाणि' अने अध्याज प्रकारना विषयभोगीने 'परिणाय—परिज्ञाय' सम्पक् प्रकारशी ज्ञपरिज्ञाधी ज्ञातीने प्रत्याख्यान परिज्ञाधी तेने त्याग करीने 'निर्वाणं निर्वाणम्' मोक्षनी 'संघए—संघयेत्' इच्छा करे ॥३६॥

अन्वयार्थः—विवेकवान् मुनिअने अत्यंत मान, माया, लोभ, तथा क्रोधने तथा संप्रज्ञा गौरवोंने ज्ञपरिज्ञाशी सारी रीने ज्ञातीने प्रत्याख्यान परिज्ञाशी तेने त्याग करीने निर्वाणनी इच्छा करवी ॥३६॥

टीका—हेय अने उपादेय ज्ञानवापाणा मुनिअने मानने 'च' शब्दशी क्रोधने, मायाने तथा जीवित 'च' शब्दशी लोभने तथा ऋद्धि, रस, अने सातारूप प्रज्ञे गौरवोंने ज्ञपरिज्ञाशी चार गतियोंमें भ्रमणनुं कारण ज्ञातीने प्रत्याख्यान परिज्ञाशी तेने त्याग करवे, आ अध्याने त्याग करीने मोक्षनी इच्छा करवी अने उपादेय कारण के.

કુર્પાદિતિ । વિવેકવાન્ મુનિઃ-અતિમાનમાયાદીન્, તથા-સર્વપ્રકારકમ્પદિરસ-
સાતગૌરવાન્ ચ પરિત્યજ્ય મોક્ષ સાધયેત્ । ‘તિ વેમિ’ इत्येवं तीर्थकरोदितं सर्वं
ते कथयामि । इति । ૩૬।

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कवितलकितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीसाहचर्यपति कोल्हापुरराजपदत्त-
‘जैनाचार्य’ पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिनाकर
— पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
“सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य” समयार्थबोधिन्या-
ख्यायां व्याख्यायां धर्मनामकं
नवमाऽध्ययनं समाप्तम् ॥९॥

અભિપ્રાય યહ હે કિ વિવેકી મુનિ સમસ્ત કથાર્થો ઔર સમસ્ત
ગૌરવોં કો ત્યાગ કર મુક્તિ કી સાધના કરે । હસ પ્રકાર તીર્થંકર દ્વારા
કહા હુ મા હી સુધર્મા સ્વામી કહતે હૈં હે જમ્બૂ ! મૈં તુમસે કહતા હૂં ॥૩૬॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘સૂત્રકૃતા-
ન્ગસૂત્ર’ કી સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યા કા ધર્મનામક
નવવાં અધ્યયન સમાપ્ત ॥૯॥

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે વિવેકી મુનીએ સઘળા કથાર્થો અને સઘળા
ગૌરવોનો ત્યાગ કરીને મુક્તિની સાધના કરવી. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ઉપદેશ
ફરે કહેલ કથન જ સુધર્મા સ્વામી કહે છે. કે છે જમ્બૂ ભગવાન પાસેથી મેં
એ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તમોને કહું છે. ॥૩૬॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘સૂત્રકૃતાન્ગસૂત્ર’ની
સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું ‘ધર્મ નામનું’ નવમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૯॥

॥ અથ દશમં શ્રી સમાધ્યયનં પ્રારંભ્યતે ॥

ગતં નવમં ધર્માધ્યયનમ્, સમ્પતિ-દશમં સમાધિનામકમધ્યયનં પ્રારંભ્યતે, તત્ત્વ દશમાધ્યયનસ્ય નવમાધ્યયનેન સદ્ અપમભિસમ્બન્ધઃ-નવમેઽધ્યયને ધર્મોઽભિ-
હિતઃ, સ ચ અવિકલત્વમાર્થો સત્યેવ મવતીતિ સમ્પતિ-સમાધિઃ પ્રતિપાદ્યતે,
હ્યયનેન સમ્બન્ધેનાઽઽપાતસ્ય દશમાધ્યયનસ્યેદમાદિમં મૂત્રમ્ 'આઘં' ઇત્યાદિ ।
મૂત્રમ્-આઘં મર્દમં અણુવીચ ધમ્મં અંજૂ સમાર્હિં તમિણં સુણેહં ।

અપડિંત્રમિંકંસૂ ડ સંમાહિપતે,

અણિયાણમૂપસુ પરિવણ્જા ॥૧॥

છાયા-અઃસ્વાતવાન મતિમાન્ અનુવિચિન્ત્ય, ધર્મમૂજું સમાધિ તમિમં શણુત ।
અમતિશ્ચમિશ્ચુસ્તુ સમાધિ પાપોઽનિદાનો ભૂતેષુ પરિવ્રજેત્ ॥૧॥

॥ દશવે અધ્યયન કા પ્રારંભ ॥

નોંધા અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ । અષ્ટ દસવાં સમાધિ નામક અધ્યયન
આરંભ કિયા જા રહા હૈ । નોંવે અધ્યયન કે સાથ દસવે અધ્યયન
કા યહ સંબંધ હૈ-નોંવે અધ્યયન મેં ધર્મ કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ ।
ધર્મ પરિપૂર્ણ સમાધિ હોને પર હી હોતા હૈ અતઃ અષ્ટ સમાધિ કી
પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ । હસ સમ્બન્ધ સે પ્રાપ્ત દસવે અધ્યયન કા યહ
પ્રથમ સૂત્ર હૈ-'આઘં મર્દમં' ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ- 'મર્દમં-મતિમાન્' કેવલજ્ઞાની મગવાન્ મહાવીરસ્થા-
મીને 'અણુવીચ-અનુવિચિન્ત્ય' કેવલજ્ઞાન દ્વારા જાનકર 'અંજૂ-જ્ઞજુ'
સરલ ઔર 'સમાર્હિં-સમાધિ' મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાને વાલા 'ધમ્મં-ધર્મમ્'

દશમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

હવે દસમા સમાધિ નામના અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. નવમા
અધ્યયનની સાથે દસમા અધ્યયનનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે. નવમા અધ્ય-
યનમાં ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે. ધર્મ પરિપૂર્ણ સમાધિ થય
ત્યારે જ અર્થાત્ શાંતિ થાય ત્યારે જ આચારી શકાય છે. આ સંબંધથી
પ્રાપ્ત થયેલા દસમા અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. 'આઘં મર્દમં' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ- 'મર્દમં-મતિમાન્' કેવલજ્ઞાનવાળા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી એ
'અણુવીચ-અનુવિચિન્ત્ય' કેવલજ્ઞાન દ્વારા જાણીને 'અંજૂ-જ્ઞજુ' સરલ અને
'સમાર્હિં-સમાધિ' મોક્ષની પ્રતિકરાવવાવાળા 'ધમ્મં-ધર્મમ્' શ્રુત ચરિત્ર રૂપ ધર્મનું

અન્વયાર્થ:—‘મર્દમં’ મતિમાન્-કેવલજ્ઞ નીત્યાર્થ: ‘શ્રુતીય’ અનુચિન્ત્ય કેવલજ્ઞાનેન જ્ઞાત્વા (અંજું) ક્ષજું-સરલ્ (સમાહિ) સમાધિ-મોક્ષમાપકમ્ (ધર્મ) ધર્મ-શ્રુતચારિત્રારૂપમ્ (આય) આસ્વાતવાન્-કથિતવાન્ (તમિણ) તમિમં ધર્મમ્ (સુણેહ) મત્તઃ શ્રુત દે શિષ્યાઃ !, (અપહિન્ન) અપતિજ્ઞઃ-ફહલોરૂપલોકા-શંસારહિતઃ (વમાહિપત્તે) જ્ઞાનાદિસમાધિપ્રાપ્તઃ (અણિયાણભૂપસુ) મૂતેષુ અનિદાનઃ, નિદાનમ્-આરમ્ભરૂપં તદ્રહિતઃ ‘મિત્ત્વ’ મિશ્નુઃ (પરિવ્વણ્જા) પરિવ્રજેત્-સંયમે પરાક્રમેત્ इति ॥૧॥

ટીકા—‘મર્દમં મતિમાન્ મનનં મતિઃ-સમસ્તપદાર્થવિષયકં જ્ઞાનમ્ તાદૃશ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ કા ‘આય-આસ્વાતવાન્’ કથન ક્રિયા હૈ ‘તમિણં તમિમં’ હસ ધર્મ કો ‘સુણેહ-શ્રુત’ હૈ શિષ્યો તુમ લોગ સુનો ‘અપહિન્ન-અપતિજ્ઞઃ’ અપને તપકા ફલ ન ચાહતા હુઆ ‘સમાહિપત્તે-સમાધિપ્રાપ્તઃ’ સમાધિકો પ્રાપ્ત ‘અણિયાણ ભૂપસુ-અનિદાનો મૂતેષુ’ પ્રાણિયોકા આરંભ ન કરતા હુઆ ‘મિત્ત્વ-મિશ્નુઃ’ સાધુ ‘પરિવ્વણ્જા-પરિવ્રજેત્’ શુદ્ધ સંયમકા પાલનકરે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન્ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાની ને, ચિંતન કરકે અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન સે જાન કર સરલ સમાધિ ધર્મ કા કથન ક્રિયા હૈ । હસ ધર્મ કો શ્રવણ કરો । ઐહિક એવં પારલૌકિક આકાંક્ષા સે રહિત, સમાધિ કો પ્રાપ્ત મૂતો (જીવો) કે વિષય મેં આરંભ ન કરને ચાલા મિશ્નુ સં-મ મેં પરાક્રમ કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ—મનન કરના મતિ હૈ । યહાં મતિ કા અર્થ હૈ—સમસ્ત

‘આય-આસ્વાતવાન્’ કથન કયું છે. ‘તમિણ-તમિમં’ એ ધર્મ ને ‘સુણેહ-શ્રુત’ હે શિષ્યો તમે ઘોડો. સાંભળો ‘અપહિન્ને-અપતિજ્ઞઃ’ પોતાના તપનુદેણ ન ઇચ્છતા થકા ‘સમાહિપત્તે-સમાધિપ્રાપ્તઃ’ સમાધિને પ્રાપ્ત ‘અણિયાણ ભૂપસુ-અનિદાનો મૂતેષુ’ પ્રાણિયોને. અરંભ ન કરતા થકા ‘મિત્ત્વ-મિશ્નુઃ’ સાધુ પરિવ્વણ્જા-પરિવ્રજેત્’ શુદ્ધ એવા સંયમનું પાલન કરે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન્ અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનથી ચિંતન કરીને એટલે કે કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને સરળ સમાધિ ધર્મનું કથન કરેલ છે. એ ધર્મનું શ્રવણ કરે, ઐહિક-આલૌકિક સંબંધી તથા પારલૌકિક-પરલૌકિક સંબંધી આકાંક્ષાથી રહિત થઈ સમાધિને પ્રાપ્ત કરી જીવે. સંબંધી અરંભ ન કરવાવાળા ભિક્ષુ સંયમમાં પરક્રમ કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ—મનન કરવું તે મતિ છે, અહિયાં મતિને. અર્થ સમજના પદા-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૮૭

સમસ્તપદાર્થચિપ્પકં જ્ઞાનં વિદ્યતે યસ્યાઽસી મતિમાન-કેવલજ્ઞાનીત્યર્થઃ । યચ્ચપિ સન્તિ વહઃઃ કેવલજ્ઞાનિનઃ, તથાપિ પ્રકૃતે મતિમાનિત્યસાધારણં વિશેષણં તીર્થકરસ્યૈવ વક્તિ, તથાઽદુરવર્તિસ્વામહાવીરસ્વામીનો ગ્રહણમેવ મવતીતિ મતિમાન્ મહાવીરઃ 'અણુવીય' અનુચિન્ત્ય-કેવલાલોકેનાઽલોક્ય ઉપદેશયોગ્યાન્ પદાર્થાનધિકૃત્ય 'અંજૂ' શ્રુતુમ્-સરલમ્ અકુટિલમ્ 'સમાધિ' સમાધિમ્-સમાધિપાપકં-મોક્ષપાપકમિત્યર્થઃ 'ધર્મમ્' ધર્મમ્-શ્રુતચારિત્રાભ્યમ્ 'આર્ધ' આરુયાતવાન્, एतादृશકુટિલં સમાધિપાપકં ધર્મં મતિમાન્ શ્રીમહાવીરસ્વામી કથિતવાન્ । કિં કૃત્વા 'અણુવીય' અનુચિન્ત્ય કથાસ્ય ધર્મસ્ય અધિકારી ? કેચ-ઉપદેશયોગ્યાઃ પદાર્થાઃ ? કયા ભાવયા શ્રોતૃર્ણાં બોધઃ ? इत्यादि सर्वं स्वबुद्ध्या विचार्य प्रोक्तवान् । 'तस्मिन्' तस्मिन् ધર્મમ્-તીર્થકરોચ્ચારિતમ્ 'સુણેહ' શૃણુત પૂર્વં સાવધાનતયા, શ્રોતૃર્ણં કિમસ્તિ તથાહ-અપડિન્ન-અમતિહ્નઃ-તર્પે ઽનુષ્ઠાનં પદાર્થો' કા જ્ઞાન એસે જ્ઞાનવાન્ કો મતિમાન્ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાની કહતે હૈં । યચ્ચપિ કેવલજ્ઞાની ઘટ્ટત હોતે હૈં, પરન્તુ પ્રકૃત મેં 'મતિમાન' યહ અસાધારણ વિશેષણ તીર્થકર કો હી પ્રકટ કરતા હૈં । उनमें से भी समीप होने के कारण श्रीमहावीरस्वामी को ही ग्रहण करना चाहिए । તાત્પર્ય યહ હુઆ કિ શ્રીમહાવીર સ્વામી ને કેવલજ્ઞાન સે જાનકર સરલ અર્થાત્ માયા આદિ શલ્પો સે રહિત ધર્મ કા કથન કિયા હૈં ।

जिनेन्द्र भगवान् ने समाधि रूप धर्म का प्ररूपण किया है । इस धर्म का अधिकारी कौन है ? उपदेश करने योग्य पदार्थ कौन से हैं ? किस भावा का प्रयोग करने से अधिक से अधिक श्रोताओं को सरलता से बोध होगा ? इत्यादि बातों का अपनी बुद्धि से विचार कर

ધાનુ' જ્ઞાન એ પ્રમાણે ધાય છે. એવા જ્ઞાન વાનને કેવળ જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે. જો કે કેવળ જ્ઞાની ઘણા હોય છે, પરંતુ આ પ્રકરણમાં મતિમાન્ એ અસાધારણ વિશેષણ તીર્થકરનો જ નિર્દેશ કરે છે. તેમાં પણ સમીપ હોવાથી શ્રી મહાવીર સ્વામીનેજ અહણ કરવા જોઈએ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-શ્રી મહાવીરસ્વામીએ કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને સરલ અર્થાત્ માયા વિગેરે શલ્પો રહિત એવા ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે.

જિનેન્દ્ર દેવે સમાધિ રૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા કરેલ છે. આ ધર્મનો અધિકારી કોણ છે ? તથા ઉપદેશ કરવા યોગ્ય કયા પદાર્થો છે ? કઈ ભાષાનો પ્રયોગ કરવાથી વધારેમાં વધારે શ્રોતાઓને સરલતાથી બોધ થઈ શકે ? વિગેરે બાબતોનો ખોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરીને તેઓએ ધર્મનો ઉપદેશ

કુર્વતો यस्य ऐहिकाऽऽप्नुष्मिकरूपा प्रतिज्ञा आकांक्षा न विद्यते सोऽप्रतिज्ञः ।
 'समाधिपते' मसाधिपाप्तः—मोक्षप्रापकधर्मस्थानयुक्तः । 'भूयसु आणियाण'
 भूतेषु—पञ्चनीवनिकायेषु अनिदानः—आरम्भरहितः स एवं भूतः 'भिवसु' मिश्रुः
 सावद्याऽनुष्ठानविरहितः सन् 'परिवज्जा' परिव्रजेत्—संपमानुष्ठाने विद्वरेत्—
 तिष्ठेत् संयमं परिपूर्णं पाठयेदिति भावः ॥१॥

उन्होंने धर्मका उपदेश दिया है । इस तीर्थंकर कथित धर्म को तुम
 सावधान होकर सुनो ।

સુનને યોગ્ય કયા છે ? इस प्रश्न का उत्तर देते हैं—तप का अनु-
 ष्ठान करते हुए जिस साधक में इह-परलोक संबंधी आकांक्षा नहीं
 होती, वह अप्रतिज्ञ कहलाता है । समाधि को जिसने प्राप्त कर लिया
 हो, वह समाधि प्राप्त कहा जाता है । ऐसा साधक ही समाधि प्राप्त
 कर सकता है । जो षट् जीवनिकायों के विषय में निदान अर्थात् आरंभ
 नहीं करता वह 'अनिदान' कहलाता है । इन सब विशेषणों से युक्त
 होकर साधु संयम का अनुष्ठान करे । अथवा साधु 'अनिदानभूत'
 हो अर्थात् कर्मों के ग्रहण से रहित होकर संयम का अनुष्ठान करे ।

तात्પર્ય यह છે કે કેવલજ્ઞાનવાન ભગવાન તીર્થંકરને અત્યંત સરલ
 और मोक्षप्रद धर्म का निरूपण किया है । हे शिष्यों मेरे मुख से उस

આપેલ છે, માટે આ તીર્થંકર ભગવાને કહેલ ધર્મ તમે સાવધાન
 યદને સાંભળો.

સાંભળવાને યોગ્ય શું છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં આવે છે, તપનું
 અનુષ્ઠાન કરનારા જે સાધકમાં ઈદલોક (આલોક) તથા પરલોક (પરભવમાં
 પ્રાપ્ત થનાર લોક) સંબંધી આકાંક્ષા ઇચ્છા હોતી નથી, તેને અપ્રતિજ્ઞ કહે-
 વામાં આવે છે. જેણે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, તે સમાધિપ્રાપ્ત
 કહેવાય છે. અને એવો સાધકજી સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેઓ ષટ્ જીવ-
 નિકાયોના સંબંધમાં નિદાન—અર્થાત્ આરંભ કરતા નથી તે 'અનિદાન' કહે-
 વાય છે. આ બધા વિશેષણોથી યુક્ત થઈને સાધુએ 'સંયમનું' અનુષ્ઠાન કરવું.
 અથવા સાધુએ અનિદાન ભૂત થવું. અર્થાત્ કર્મોના ગ્રહણથી રહિત યદને
 સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કેવળ જ્ઞાની ભગવાન તીર્થંકરે અત્યંત સરળ
 અને મોક્ષ આપનાર ધર્મનું નિરૂપણ કરેલ છે. હે શિષ્યો ? મારા સુખથી
 એ મર્મને તમે સાંભળો. પોતાનાં તપના ફળની ઇચ્છા કોઈ 'પણ વખતે

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૯૯

પૂર્વ-ઉઢું અહેયં તિરિયં દિસાસુ,

તસા ય જે થાવર જે ય પાળા ।

હત્યેહિં પાપહિં ય સંજમિત્તા,

અદિન્નમંન્નેસુ ય ણો ગહેજ્ઞો ॥૨॥

છાયા—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु-ब्रह्मा ये स्थावरा ये च प्राणाः ।

हस्ताभ्यां च पादाभ्यां संयम्य, अदत्तमन्ये च नो गृहीयात् ॥२॥

અન્વયાર્થ—(ઉઢું અહેયં તિરિયં દિસાસુ) ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु-प्राण्या-

धर्म को सुनो अपने तप के फल को कदापि कामना न करो । समाधि से युक्त होकर, सावध अनुष्ठान नहीं करते हुए विशुद्ध धर्मका पालन करो । १।

‘ઉઢું અહેયં તિરિયં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘ઉઢું અહેયં તિરિયં દિસાસુ-ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु’ ઉપર નીચે ઓર તિરછી દિશાઓં મેં ‘તસા ય જે થાવરા જે ય પાળા-ब्रह्मा ये स्थावराः ये च प्राणाः’ બ્રહ્મ ઓર સ્થાવર જો પ્રાણી રહતે હેં વન પ્રાણિયોં કો ‘હત્યેહિં પાપહિં ય સંજમિત્તા-हस्ताभ्यां च पादाभ्यां संयम्य’ હાથ ઓર પૈર અપને વશમેં રાખકર અર્થાત્ લાંબ કર પીઢા ન કરની ચાહિયે ‘અનેસુ ય અદિન્નં નો ગહેજ્ઞા-अन्यैश्चादत्तं न गृहीयात्’ તથા અન્ય કે દ્વારા વિના દી હુદ્દ ચીજ ન છેની ચાહિયે ॥૨॥

અન્વયાર્થ—ऊर्ध्व दिशा, अधो दिशा और तिछी दिशाओं-पूर्व-

કરવી નહીં. સમાધીથી યુક્ત થઇને, સાવધ અનુષ્ઠાન કરી વિના વિશુદ્ધ ધર્મનું પાલન કરો. તેમાંજ કલ્યાણ સમાયેલ છે. ॥૧॥

‘ઉઢું અહેયં તિરિયં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘ઉઢું અહેયં તિરિયં દિસાસુ-ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु’ ઉપર નીચે અને તિરછી દિશાઓમાં ‘તસા ય જે થાવરા જે ય પાળા-ब्रह्मा ये स्थावराः ये च प्राणाः’ બ્રહ્મ અને સ્થાવર જે પ્રાણિયો રહે છે. એ પ્રાણિયોને ‘હત્યેહિં પાપહિં ય સંજમિત્તા-हस्ताभ्यां च पादाभ्यां संयम्य’ હાથ અને પગ પોતાના વશમાં રાખીને અર્થાત્ હાથ પગ બાંધીને પીઠા કરવી ન બેધ એ ‘અનેસુ ય અદિન્નં નો ગહે-अन्यैश्चादत्तं न गृहीयात्’ તથા બીજાઓ દ્વારા આખ્યા વિનાની વસ્તુ લેવી ન બેધ એ ॥૨॥

અન્વયાર્થ—ऊर्ध्व दिशा, अधो दिशा અને तिरछी दिशाओं-पूर्व दिशा विगैरेમાં

સુ ૧૨

દિદિશુ આનેપાદિદિદિશુ ચ 'તસા ય જે થાવર જે ય પાળા' તસા:-દ્વીન્દ્રિયા-
દયઃ યે ચ સ્થાવરા:-પૃથિવ્યાદયઃ પ્રાણા જીવાઃ પૃતાન્ પ્રાણાન્ 'હર્થેર્હિ પાર્થિ
ય સંજમિતા' હસ્તાભ્યાં પાદાભ્યાં ચ સંયમ્ય-વદ્ધ્વા ન વિરાધયેત્ 'અન્નેસુ ય
અદિન્નં નો ગદ્દેજ્ઞા' અન્યૈશ્વાદત્તં-પરૈરદત્તં ન ગૃહીયાદિતિ ૧.૨૧

ટીકા—પ્રાણાતિપાતાદીનિ કર્મણાં નિદાનાનિ, પ્રાણાતિપાતશ્ચ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ-
ભાવભેદાચ્ચતુર્થાં વિમત્કો મવતિ । તત્ર ક્ષેત્રપ્રાણાતિપાતં પ્રથમં દર્શયતિ સૂત્રકાર:-
'ઝદ્ધં' ઝર્ચ્વમ્, ચોડપિ પ્રાણાતિપાતઃ ક્રિયતે, સ પ્રજ્ઞાપકાપેક્ષયા ઝર્ચ્વમ્-ઉપરિદેશે
ક્રિયતે, યદિ વા કર્તુરપેક્ષયા 'અદેયં' અધઃ-અધોદેશે મવતિ । યદિ વા 'તિરિયં
દિસાસુ' તિર્યગ્દિશુ ક્રિયતે, કુવચિત્-હિંસાપેક્ષયા ઉપરિદેશે હિંસા મવતિ,
કુવચિદધં દેશે કુવચિત્તિર્યગ્દેશે, પ્રાચ્યાદિદિશુ વિદિશુ જાયતે । સોડયં ક્ષેત્રા-
તિપાતઃ । અથ-દ્રવ્યપ્રાણાતિપાતમશ્વિકૃત્ય ઘૂતે-'તસા ય' તસાશ્ચ, યે સશ્ચરણ-

દિશા આદિ મેં ઓર વિદિશાઓ મેં વિચ્છમાન વ્રત્ત ઓર સ્થાવર
પ્રાણિયોં કે હાથોં ઓર પગોં કો ચાંબ કર યા અન્ય પ્રકાર સે, વિરા-
ધના ન કરે તથા દૂસરોં કે દ્વારા અદત્ત વસ્તુ કો ગ્રહણ ન કરે ॥૨॥

ટીકાર્થ—પ્રાણાતિપાત આદિ પાપ કર્મબંધ કે કારણ હૈં । उनमें
से प्राणातिपात द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव के भेद से चार प्रकार
का है । उनमें से सूत्रकार क्षेत्र प्राणातिपात को पहले से दिखलाते हैं-
प्रज्ञापक की अपेक्षा से अथवा प्राणातिपात वर्त्ता की अपेक्षा से ऊपर
की ओर जो प्राणातिपात किया जाता है वह ऊर्ध्व कहलाता है । इसी
प्रकार अधोदिशा और तिर्छी दिशा का प्राणातिपात समझना चाहिए ।
हिंसा कहीं ऊपरी देश में की जाती है, कहीं अधोदेश में की जाती

તથા વિદિશાઓમાં રહેલા વ્રત્ત અને સ્થાવર પ્રાણિયોના હાથો અને પગોને
ખાંધીને અથવા ખીજ કોઈ રીતે તેમની વિરાધના ન કરે. તથા ખીજઓ
દ્વારા અદત્ત-આપ્ત્યા વિનાની વસ્તુને ગ્રહણ ન કરે ॥૨॥

ટીકાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપો, કર્મ બંધના કારણ રૂપ છે, તેમાંથી
પ્રાણાતિપાત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારનો કહેલ છે.
તેમાંથી સૌથી પહેલાં સૂત્રકાર ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાતને બતાવે છે, -પ્રજ્ઞાપકની
અપેક્ષાથી અથવા પ્રાણાતિપાત કરવા વ્રજાણની અપેક્ષાથી ઉપરની તરફ જે
પ્રાણાતિપાત કરવામાં આવે છે, તે ઉર્ધ્વ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે અધોદિશા
અને તિર્છી દિશાનો પ્રાણાતિપાત સમજવો જોઈએ. હિંસા કોઈ સ્થળે
ઉપરના દેશમાં કરવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે અધો દેશમાં કરવામાં આવે

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૧

શીલાઃ પ્રાણિનઃ । તથા-‘જે ય થાવર પાળા’ યે ચ સ્થાવરજનનઃ, ત્રસા દ્વીન્દ્રિ-
યાદયઃ, સ્થાવરાઃ-પૃથિવ્યાદયઃ । એતેષાં વિરાધનં દ્રવ્યપ્રાણાતિપાતઃ । જે ય
પાળા’ इत्यत्र चकारः कालप्राणातिपातं सूचयति, अतःपरं भावप्राणातिपातं
दर्शयति-पूर्वोक्ताः प्राणिनः ‘इत्येहि’ इत्याभ्याम् ‘पाद्हि’ पादाभ्याम् ‘संज-
मिच्छा’ संयम्य-बद्ध्वा बन्धयित्वा च अथवा-प्रकारान्तरेणापि कदर्थयित्वा, यदे-
तेषां हिसनं तत् कदापि न कुर्यात् । यदिवा-स्वकीयौ हस्तौ पादौ संयम्य संयत-
कायःसन् प्राणिविराधनं न कुर्यात्’ च शब्दात्-प्राणापानयोर्निःसरणसमये
सर्वत्र मनोवाक्यैः संयतः सन् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूपभावसमाधिं पालयेत् ।

है, कहीं पूर्व आदि दिशाओं में या विदिशाओं में की जाती है । यह क्षेत्र प्राणातिपात है ।

अब द्रव्य प्राणातिपात के विषय में कहते हैं-जो त्रस अर्थात्
संचरणशील और स्थावर प्राणी हैं उनकी विराधना करना द्रव्यप्राणा-
तिपात है । द्वीन्द्रिय आदि जीव त्रस और पृथ्वीकायिक आदि
स्थायर कहलाते हैं ।

‘જે ય પાળા’ યહાં ‘ય’ (ચ) શબ્દ કાલ પ્રાણાતિપાત કા સૂચક
હૈ । હસકે પશ્ચાન્ ભાવપ્રાણાતિપાત દર્શાવા ગયા હૈ । પૂર્વોક્ત પ્રાણિયો
કે હાથો ઓર પગોં સે વાંચ કર અથવા એસાં અર્થ કરના ચાહિય કિ
સાધુ અપને હાથોં ઓર પગોં કો સંયમ મેં રલ્લકર અર્થાત્ સંયતકાય
હોકર પ્રાણિયોં કો વિરાધના ન કરે । ‘ચ’ શબ્દ સે યહ બી સમજના

છે. કોઈ વખત પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં કરવામાં આવે છે, અથવા વિદિશા-
ઓમાં કરવામાં આવે છે. આ ક્ષેત્રપ્રાણુતિપાત કહેવાય છે.

હવે દ્રવ્ય પ્રાણુતિપાતના સંબંધમાં સૂચકાર કહે છે, જે ત્રસ અથવા
સંચરણ સ્વભાવ વાળા અને સ્થાવર પ્રાણીયો છે, તેઓની વિરાધના કરવી
તે દ્રવ્ય પ્રાણુતિપાત છે. દ્વીન્દ્રિય વિગેરે હવે ત્રસ, અને પૃથ્વીકાયિક
વિગેરે સ્થાયર કહેવાય છે.

‘જે ય પાળા’ અહિયાં ‘ય’ ‘ચ’ શબ્દ કાળપ્રાણુતિપાતને બતાવવાવાળો છે.
તે પછી ભાવપ્રાણુતિપાત બતાવવામાં આવેલ છે. પહેલાં ઉપર કહેલ પ્રાણિ-
યોના હાથો અને પગોને બાંધીને અને બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી તેને સતા-
વીને કોઈ વાર પણ તેનો વધ (નાશ) ન કરવો. અથવા એવો પણ અર્થ
થાય છે કે સાધુએ પોતાના હાથો અને પગોને સંયમમાં રાખીને અર્થાત્
સંયતકાય થઈને પ્રાણિયોની વિરાધના કરવી નહિ’ અહિયાં ‘ચ’ શબ્દથી

તથા-‘અન્નેસુ ય’ અન્નૈશ્વ ‘અદિન્નં’ અદત્તં કિમપિ વસ્તુ ‘ળો ગહેજ્ઞા’ નો પરિગૃહીયાત્, एतेन परिग्रहनिषेधोऽपि कृतः, પરિગૃહીતમાસેવ્યતે इति नियमात् मैथुनस्यापि निषेधोऽवगन्तव्यः। સમસ્તવ્રતાનાં સમ્યક્ પરિપાલનોપદેશાદ્ મૃષાવાદોપર્યત એવ નિષિધ્યતે। ऊर्ध्वाददिदिशसु वसतां प्राणानां प्रसंस्थानरादीनां हस्तौ पादौ वद्ध्वा तेन हिंसनीयाः। તથા-અદત્તં વસ્તુ ન સ્વીકુર્વાદિતિ માતઃ। ૨।

મૂલમ્-સુચક્ષ્ણાયધમ્મે વિતિંગિચ્છતિળ્ળે,

લાઠે ચેરે આયતુલ્લે પંયાસુ।

આહિંસા માટે પ્રાણ અને અપાન વાયુ નીકાલતે સમય સર્વશ્રમન, વચન અને કામ્ય સેવ્યમયુક્ત રહી સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર તપ રૂપ સમાધિકા પાલન કરે।

આના અતિરિક્ત સાધુ દુસરે કે દ્વારા અદત્ત કિમ્પી મી વસ્તુ ની ગ્રહણ ન કરે। આ કથન સે પરિગ્રહ કા મી નિષેધ કર દિયા ગયા હૈ અને પરિગૃહીત કા હી સેવન કિયા જાતા હૈ, આ નિયમ કે અનુસાર મૈથુન કા મી નિષેધ સમજ લેના ચાહિયે। સમસ્ત મહાવ્રતો કે સમ્યક્ પાલન કે ઉપદેશ સે મૃષાવાદ કા મી નિષેધ હો જાતા હૈ।

તાત્પર્ય આ હૈ કે ઉર્ધ્વ આદિ દિશાઓ મેં રહે હુય ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિઓ કે હાથ પગ બાંધ કર હિંસા નહીં કરની ચાહિયે, અન્ય પ્રકાર સે મી હિંસા નહીં કરની ચાહિયે અને અદત્તવસ્તુ ની ગ્રહણ નહીં કરના ચાહિયે ॥૨॥

એ પણ સમજવું કે પ્રાણ અને અપાન વાયુના બહાર નીકળતી વખતે બધા પ્રકારથી મન, વચન, અને કાયાથી સંયમ યુક્ત રહીને સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર, તપ, રૂપ, સમાધિનું પાલન કરવું.

આ શિવાય સાધુએ બીજાથી અપાયા વિના કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી નહીં આ કથનથી પરિગ્રહનો પણ નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. અને પરિગૃહીતનું જ સેવન કરવામાં આવે છે. આ નિયમ પ્રમાણે મૈથુનનો નિષેધ પણ સમજ લેવો. સઘળા મહાવ્રતોના પાલનના ઉપદેશથી મૃષાવાદનો અર્થાત્ અસત્ય ભાષણનો પણ નિષેધ થઈ ગય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઉર્ધ્વ વિગેરે દિશાઓમાં રહેલા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિઓના હાથ અને પગો બાંધીને હિંસા કરવી ન જોઈએ, તેમજ બીજા પ્રકારથી પણ હિંસા કરવી ન જોઈએ. ॥૨॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. भु. अ. १० समाधिस्वरूपनिरूपणम्

२३

आयं न कुञ्जा इह जीवियद्दी,

चयं न कुञ्जा सुतवस्मि भिक्खू ॥३॥

छाया—स्वाख्यातधर्मा विचिक्ता तीर्णः, लाढश्चरेदात्मतुल्यः प्रजामु ।

आयं न कुर्यादिह जीवितार्थी, चयं न कुर्यात् सुतपस्वी भिक्षुः ॥३॥

अन्वयार्थः—(सुयक्खायधर्मे) स्वाख्यातधर्मा-सु-सुन्दर आख्यातः श्रुत-
चारित्ररूपो धर्मा येन तथाविधः (वित्तिगिच्छतिन्ने) विचिकित्सातीर्णः—विचिकि-

‘सुयक्खायधर्मे’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘सुयक्खायधर्मे-स्वाख्यातधर्मा’ श्रुत और चारित्र धर्मको अच्छीतरह प्रतिपादन करने वाला ‘वित्तिगिच्छतिन्ने-विचि, कित्सा तीर्णः’ तथा तीर्थंकर प्रतिपादित धर्म में शंका न करने वाला ‘लाढे-लाढः’ तथा प्राप्त आहार से अपना निर्वाह करनेवाला ‘सुतवस्मि भिक्खू-सुतपस्विभिक्षुः’ उत्तम तपस्वी साधु ‘पयासु आयतुल्ले -प्रजामु आत्मतुल्यः’ पृथिवीकायिक आदि छकाय के जीवों को आत्म-तुल्य समझता हुआ ‘चरे-चरेत्’ संयम का पालन करे ‘इह जीवियद्दी-इह जीवितार्थी’ तथा इसलोक में जीनेकी इच्छा से ‘आयं न कुञ्जा-आयम् न कुर्यात्’ आश्रवों का सेवन न करे ‘चयं न कुञ्जा-चयम् न कुर्यात्’ एवं भविष्य कालके लिये संवय न करे ॥३॥

अन्वयार्थ—श्रुत और चारित्र रूप धर्म का सुन्दर व्याख्यान करने वाला, विचिकित्सा अर्थात् चित्त की अस्थिरता या जुगुप्सा से अति-

‘सुयक्खाय धर्मे’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘सुयक्खायधर्मे-स्वाख्यातधर्मा’ श्रुत अने चरित्र धर्म ने सारी रीते प्रतिपादन करवावाणा ‘वित्तिगिच्छतिन्ने-विचिकित्सातीर्णः’ तथा तीर्थंकर प्रतिपादित धर्ममा शंका न करवावाणा ‘लाढे-लाढः’ प्राप्त आहारथी पोतानो निर्वाह करवावाणा ‘सुतवस्मिभिक्षू-सुतपस्विभिक्षुः’ उत्तम तपस्वी भवे। साधु ‘पयासु आयतुल्ले-प्रजामु आत्मतुल्यः’ पृथ्वीकायिक जिवोने पोताना समान समजने ‘चरे-चरेत्’ संयमनु पालन करे ‘इह जीवियद्दी-इह जीवितार्थी’ तथा आलोकेमां जवयानी पड्याथी ‘आयं न कुञ्जा-आयम् न कुर्यात्’ आश्रवोनु सेवन न करे ‘चयं न कुञ्जा-चयं न कुर्यात्’ कविधने भाटे धन धान्य विगेरेनो सञ्चि न करे ॥३॥

अन्वयार्थ—श्रुत अने चरित्र रूप धर्मनु सुंदर व्याख्यान करवावाणा विचिकित्सा अर्थात् चित्तनी अस्थिरता अथवा जुगुप्सा-निंदाथी रहित,

ત્તા-વિત્તવિદ્યુતિઃ ધર્મસંશયરૂપા વા તાં તીર્થોડતિક્રાન્તઃ, (લાઠે) લાઠઃ-પ્રાસુ-
કાહારેણ સંયમરક્ષકઃ (સુખસ્થિ મિત્રસુ) સુતપસ્યી-ઉચ્ચમતપસ્યાયાન્ મિથુઃ
(પયાસુ આપતુલ્લે) મત્રાસુ-પૃથિવીઠાપિકાદિજીવેષુ આત્મતુલ્યઃ-આત્મવત્
સર્વપ્રાણિપ્રેક્ષકઃ (ચરે) ચરેત્-સંયમં પાલયેત્ (ઈ જીવિયટ્ટી) ઇહલોકે જીવિતાર્થા
-સંયમજીવિતાર્થી (આયં) આપમાશ્રવલક્ષણં ન કુર્યાત્ (વયં) સન્નયમ્-પૃતગુડા-
દિસંપ્રદલક્ષણં સન્નિધિં ન કુર્યાત્ इति ॥૩॥

ટીકા—સમ્પત્તિ-જ્ઞાનદર્શને સમધિકૃત્ય દ્વૃતે-‘સુયત્ત્વાપધમ્મે’ સ્વાસ્થ્યાત-
ધર્મી-સુષ્ટુ આસ્થાતઃ શ્રુતચારિત્રાસ્થી ધર્મો યેન સાધુના સ સ્વાસ્થ્યાત-
ધર્મી સકલજીવરક્ષકધર્મપ્રતિપાદકઃ। एतावता ज्ञानसमाधिरुक्तः। नद्विविशिष्ट-
ज्ञानमन्तरेण सम्यग्धर्मप्रतिपादनं सम्भवति। तथा-‘वित्तिगिच्छतिण्णे’
વિચિકિત્સાતીર્ણઃ, ધર્મસ્ય ફલં પ્રતિ સંશયો વિચિકિત્સા। તાદર્શી વિચિ-
ક્રાન્ત, લાઠ અર્થાત્ પ્રાસુક આહાર સે સંયમ કાર રક્ષક તથા સમ્યક્
તપશ્ચરણ (તપસ્યા), કરને ચાલા મિથુ સમસ્ત પ્રાણિયોં કો આત્મતુલ્ય
જાનતા દુઝા સંયમ કા પાલન કરે હસ લોક મેં જો સંયમજીવન કા
અભિલાષી હૈ, આશ્રવ ન કરે ઓર પૃત ગુડ આદિ પદાર્થોં કો સન્નિધિ
(સંવય) ન કરે ॥૩॥

ટીકાર્થ—અવ જ્ઞાન ઓર દર્શન કે વિષય મેં કહતે હૈં। સાધુ
સમસ્ત જીવોં કી રક્ષા કરને ચાલે ધર્મ કા ઉપદેશક હો હસ કથન કે
દ્વારા જ્ઞાન સમાધિ કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ, કયોંકિ વિશિષ્ટ જ્ઞાન કે
બિના સમ્યક્ ધર્મ કા પ્રતિપાદન હોના સંભવ નહીં હૈ।

સાધુ વિચિકિત્સા કો લાંબ ચુકા હો। ધર્મ કે ફલ મેં સંદેહ
કરના વિચિકિત્સા હૈ। હસ વિચિકિત્સા સે રહિત હો અર્થાત્ ધર્મ કે

‘લાઠ’ અર્થાત્ પ્રાસુક આહારથી સંયમનું રક્ષણ કરનાર તથા સમ્યક્ તપશ્ચરણ (તપસ્યા) કરવાવાળા ભિક્ષુ સઘળા પ્રાણિયોને, આત્મ તુલ્ય માનીને સંયમનું પાલન કરે આ લેકમાં જોઓ સંયમ જીવનના અભિલાષી છે, તેઓ અશ્રવ ન કરે તથા ધી, જોળ, જિગેરે પદાર્થોને સંવય ન કરે ॥૩॥

ટીકાર્થ—હવે જ્ઞાન અને દર્શનના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે. સાધુએ સઘળા જીવોની રક્ષા કરનારા ધર્મના ઉપદેશક થવું. આ કથન દ્વારા જ્ઞાન સમાધિનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કેમકે-વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનના વિના સમ્યક્ ધર્મનું પ્રતિપાદન થવાનો સંભવ નથી.

સાધુ વિચિકિત્સાને ઝોળાંગી ગયા હોય અર્થાત્ ધર્મના ફલપ્રત્યે સંશય વિનાના રહે ઝોટલે કે ધર્મના ફલમાં સંદેહ કરવો તે વિચિકિત્સા કહેવાય

સમયાર્થવોચિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૫

સ્માં તીર્ણ:-અતિક્રાન્તો યઃ સ તથા, તથા ચ ધર્મફલં મતિ સંશપરહિતઃ । તદુ-
ક્તમ્-‘તમેવ સત્ત્વં નીસંકં જં ત્રિણેહિં પવેદ્ય’ તદેવ સત્યં નિઃશંકં યજ્ઞિનૈઃ
પ્રવેદિતમ્’ इति । एवं प्रकारेण शङ्काराहित्येन कचिदपि मनसो विलुप्तिं न कुर्यात् ।
एतावता दर्शनसमाधिः प्रतिपादिता भवति । नहि-दर्श-विरहितस्य निःशङ्का
प्रवृत्ति सम्भवति कापि । ‘लाढे’ लाढः-विशुद्धादारेण यथाप्राप्तोपकरणदिना च
विधिपूर्वकं संयमयात्रापालकः स लाढः, एवंभूतः साधुः संयमानुष्ठानम् ‘चरे’
चरेत्, संयमानुष्ठानं कुर्यादिति भावः । तथा ‘पयासु’ प्रजासु-प्रजायन्ते इति
प्रजाः-पृथिव्यादिकायिकाः जीवास्तेषु ‘आयतुल्ये’ आत्मतुल्यो भवेत्, सर्व-
जन्तून् सुखदुःखादिषु व्याप्तान् स्वात्मतुल्यान् पश्येत् । उक्तञ्च -

फल में संशय न करे । कहा भी है-‘तदेव च सत्यं निःशंकं’ इत्यादि ।

वही सत्य और असंदिग्ध है जो तीर्थंकरों ने कहा है ।’ इस प्रकार शंका से रहित होकर कहीं भी मन को चंचल न करे । इस कथन के द्वारा दर्शन समाधि का प्रतिपादन किया गया है, क्योंकि जो दर्शन (धर्म) से रहित है उसकी कहीं भी (तत्त्व के विषय में) निःशंक प्रवृत्ति नहीं हो सकती ।

निर्दोष आहार से तथा प्राप्त उपकरण आदि से विधिपूर्वक संयम यात्रा का निर्वाह करने वाला लाढ कहलाना है । साधु इस प्रकार का होकर संयम का अनुष्ठान करे ।

इसके अतिरिक्त साधु पृथ્વીकायिक आदि जीवों को आत्मतुल्य समझे । अपने सुख के लिए प्रवृत्ति में लगे हुए समस्त प्राणियों को

છે. આવા પ્રકારની વિચિત્રિસાથી રહિત થવું. અર્થાત્ ધર્મના ફળમાં સંશય કરવો નહિં કહ્યું પણુ છે કે-‘તદેવ સત્યં નિઃશંકં’ ઇત્યાદિ

એજ સત્ય અને અસંદિગ્ધ સંદેહ વિનાનું છે, કે જે તીર્થંકર બ્રમવાને કહેલ છે, આવા પ્રકારની શંકા વિનાના યદ્યપિ મનને ચંચલ થતા રોકવું. આ કથન દ્વારા દર્શન સમાધિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે, કેમકે-જે દર્શન (ધર્મ)થી રહિત છે, તેની તત્ત્વના સમ્બંધમાં કયાંઈ પણ નિઃશંક પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી

નિર્દોષ આહારથી તથા નિર્દોષ પ્રાપ્ત ઉપકરણ વિગેરેથી વિધિપૂર્વક સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ કરવા વાળા ‘લાઠ’ કહેવાય છે. સાધુએ આવા પ્રકારના યદ્યપિ સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવું.

આ શિવાય સાધુએ પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવોને આત્મતુલ્ય સમજવા, પોતાના સુખ માટે પ્રવૃત્તિમાં લાગેલા સઘળા પ્રાણીઓને પોતાની સરખા

‘જહ મમ ણ પ્રિયં દુઃખં, જાણિય પ્યમેવ સવ્વજીવાણં ।

ણ હણ્ણં ણ હણાવેદ્ધં ય, સમં મણ્ણં તૈણ સો સમણો ॥૧૧॥

છાય—યથા મમ ન પ્રિયં દુઃખં, જ્ઞાત્વા એવમેવ સર્વસત્ત્વાનામ્ ।

ન હન્તિ ન ઘાતયતિ ચ, સમં મન્યતે તેન સ શ્રમણઃ ॥૧૧॥

યથા મમ દુઃખં ન પ્રિયં તથા સર્વેષામપિ ન પ્રિયં દુઃખમિતિજ્ઞાત્વા સર્વ-
જીવં સ્વાત્મતુલ્યં મન્યતે તેન સ ન કમપિ હન્યાત્ ન વા ઘાતયેત્ સ ઇતિ ભાવઃ ।
તથા—‘આયં’ અપ્યતે—મન્યતે દુર્ગતો અનેતેભિ આયો મિથ્યાત્વાદિ કર્માશ્રવ-
ણસ્તત્ ‘ન કુઝ્જા’ ન કુર્યાત્ તથા—‘ચયં’ ચયમુપચયં ચયનમ્, ધનધાન્ય-
દ્વિપદચતુષ્પદાદેર્ણ પરિબ્રહ્મલક્ષણં સંચયમ્ ‘ન કુઝ્જા’ ન કુર્યાત્ । ક એવં ન
કુર્શ્વ—તત્ત્વાદ—‘જીવિયદ્ધી’ જીવિતાર્થી—સંયમજીવિતાર્થી, ‘સુતવસ્સી’ સુતપસ્વી
—સુશુભ તપસ્વી—કર્મનિર્જરાય વાઘાભ્યન્તરતપઃકારકઃ ‘મિક્ષુ’ મિશ્રુઃ—
નિર્દોષમિસર્યવ ધાણધારકઃ સાધુઃ ન દિસાં કુર્યાન્નાપિ કારયેદિતિ । શ્રુતચારિ-

અપને હી સમાન સમજે । કહામી હૈ—‘જહ મમ ણ પ્રિયં દુઃખં’ ઇત્યાદિ ।

જેસે મુજે દુઃખ પ્રિય નહીં હૈ, उसी प्रकार समस्त जीवों को दुःख
प्रिय नहीं है । इस प्रकार जानकर जो न स्वयं जीवों का घात करता
है और न दूसरों से घात करवाना है और सब पर समभाव रखता
है, वही श्रमण कहलाता है ।

तथा जिसके कारण दुर्गति में जाना पड़ना है उन मिथ्यात्व आदि
कर्मों के आश्रय को ‘आय’ कहते हैं । मुनि आय न करे और धन
धान्य द्विपद चतुष्पद आदि का संग्रह भी न करे । कौन ऐसा न करे !
जो संयम जीवन का अभिलाषी हो, सुतपस्वी हो अर्थात् कर्मनिर्जरा

સમજે, કહ્યું પણ છે કે—‘જહ મમ ણ પ્રિયં દુઃખં’ ઇત્યાદિ

જેન અને દુઃખ પ્રિય લાગતું નથી, એજ પ્રમાણે સઘળા જીવોને દુઃખ
પ્રિય લાગતું નથી, આ પ્રમાણે જાણીને જેઓ સ્વયં જીવોને ઘાત કરતા
નથી, અને બીજાઓ પાસે ઘાત કરાવતા નથી, અને બધા પર સમભાવ
રાખે છે, એજ શ્રમણ કહેવાય છે,

તથા જેના કારણે દુર્ગતિમાં જવું પડે છે, તે મિથ્યાત્વ વિગેરે કર્મોના
આસરને ‘આય’ કહે છે. મુનિએ આય કરવી નહીં તથા ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ,
થે પગવાળા, ચતુષ્પદ—ચાર પગ વાળા વિગેરેનો પણ સંગ્રહ કરવો નહીં.

એ પ્રમાણે રહેવું ન કરવું ? જેણે સંયમ જીવનના અભિલાષી, ધવું હોય,

समवार्थबोधिनो टोका प्र. श्रु. अ. १० समाधिस्वरूपनिरूपणम्

१७

त्रादेर्धर्मस्य वक्ता जिनोक्तधर्मेषु शङ्कारहितः मासुकाऽऽहारेण जीवनयापकः
तपस्वी साधुः सर्वभूतानि-आत्मनस्तुल्यानि संपश्यन् संयमं पालयेत् । तथैव
लोके स सुखं चिरं जीवनेच्छावान्, आश्रवद्वारं न सेवेत् । तथा-धनधान्या-
दीनां संवर्धनं न कुर्यादिति भावः ॥३॥

मूलम्—सर्वेन्द्रियाऽभिनिवृत्ते पयासु,

चरे मुंणी सच्चओ विष्पमुक्के ।

पौसाहि पाणे य पुढो वि सत्ते,

दुक्खेण अहे परितेप्पमाणे ॥४॥

छाया—सर्वेन्द्रियाऽभिनिवृत्तः प्रजासु, चरेन्मुनिः सर्वतो विप्रमुक्तः ।

पश्यमाणां अ पृथगपि सत्ताम् दुःखेनाऽऽर्त्तान् परित्यजमानान् ॥४॥

के लिए बाह्य और आन्तर तपश्चर्या करने वाला हो तथा भिक्षा-
वृत्ति से प्राणनिर्वाह करने वाला हो ।

आशय यह है श्रुतचारित्र धर्म का उपदेशक, जिनप्ररूपित धर्म
में निश्शङ्क, प्रासुक आहार से जीवननिर्वाह करने वाला और तपस्वी
साधु प्राणीमात्र को अपने समान देखता हुआ संयम का पालन करे ।
इस लोक में जो सुखपूर्वक जीवित रहना चाहता है, वह आश्रवद्वारों
का सेवन न करे तथा धन धान्य आदि का संवर्धन न करे ॥३॥

‘सर्विन्द्रिया’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘पयासु-प्रजासु’ साधु स्त्रियों के विषय में ‘सर्विन्द्रि-
याभिनिवृत्ते-सर्वेन्द्रियैरभिनिवृत्तः’ अपनी समस्त इन्द्रियों को रोक-

सुतपस्वी छाय, अर्थात् धर्मनिर्वाह माटे बाह्य अने आन्तर तपश्चर्या
करवावाणा छाय, तथा, भिक्षा वृत्तिथी प्राणनिर्वाह करवावाणा छाय ।

छेवने। आशय जे छे ते—श्रुतचारित्र धर्मना उपदेशक, जेन प्ररूपित
धर्ममां निश्शङ्क, प्रासुक आहारथी जेवन निर्वाह करवावाणा अने तपस्वी
साधु प्राणी मात्रने पोतानी सरणा देणता थका संयमालु पालन करुं, आ
लोकमां जेओ सुख पूर्वक जेववानी धच्छा राजे छे, तेजे आश्रव द्वारालु
सेवन करुं नही, तथा धन धान्य विजेरेने संवर्धन करवने नही ॥३॥

‘सर्विन्द्रिया’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘पयासु-प्रजासु’ साधु स्त्रियोंना संवर्धनमां ‘सर्विन्द्रियाभिनि-
वृत्ते-सर्वेन्द्रियाभिनिवृत्तः’ पोतानी सधणी धर्म्मियेने शक्तीने जेतेन्द्रिय अने
सू० १३

अन्वयार्थः—(पयासु) मज्जासु-स्त्रीषु 'सर्व्विन्द्रियामिनिवृद्धे' सर्व्वेन्द्रियैरमिनिवृत्तः-संवृत्तेन्द्रियः (पञ्चओ विष्णुमुक्के) सर्व्वतः-बाह्याभ्यन्तरात् संसारात् विममुक्तो निःसङ्गः (मुणी चरे) मुनिर्मननशील श्वरेत्-संयमानुष्ठानं कुर्यात् 'पाणे य-पुढो वि सत्ते' प्राणान्-पृथिव्यादिकान् पृथक् पृथक् सत्त्वान् (अष्टे) आर्त्तान् (दुक्खेण) दुःखेनाष्टप्रकारककर्मणा (परितप्यमाणे) परितप्यमानान्-संसारे परिपच्यमानान् (पासाहि) पश्य-अवलोकयेत्यर्थः॥४॥

टीका—'पयासु' मज्जासु-स्त्रीषु 'सर्व्विन्द्रियाऽमिनिवृद्धे' सर्व्वेन्द्रियामिनिवृत्तः सर्वाणि च तानि-इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि, तैः सर्व्वैरपि इन्द्रियैरमिनिवृत्तः संवृत्ते-कर जितेन्द्रिय बने 'संव्वओ विष्णुमुक्के-सर्व्वतो विप्रमुक्तः' बाहर और भीतर सभी बन्धनों से मुक्त होकर 'मुणी चरे-मुनिः चरेत्' साधु संयम का पालन करे 'पाणे य पुढो वि सत्ते-प्राणान् पृथगपि सत्त्वान्' अलग, अलग प्राणिवर्ग 'अष्टे-आर्त्तान्' आर्त्त 'दुक्खेण-दुःखेन' दुःख से 'परितप्यमाणे-परितप्यमानान्' संसार में कर्म से पकाये जाते जीवों को देखो ॥४॥

अन्वयार्थः—स्त्रियों के विषय में सद्य इन्द्रियों को संवरयुक्त रखने वाला, समस्त बाह्य और आभ्यन्तर संग से सर्व्वथा युक्त, मुनि संयम का अनुष्ठान करे। पृथ्वीकायिक आदि पृथक् पृथक् प्राणियों को आर्त्त एवं दुःख से संनत देखे । ४॥

टीकार्थः—मुनि स्त्रियों में बध्नु श्रोत्र आदि सभी इन्द्रियों से पूर्ण रीति से संवरयुक्त हो अर्थात् जितेन्द्रिय हो। यद्यपि माधु को सभी

'संव्वओ विष्णुमुक्के-सर्व्वतो विप्रमुक्त' बद्धरना तथा अद्धरना अधोज्ज भध-नेथी भुत्त यध ने मुणी चरे-मुनिः चरेत्' साधु संयमनु पालन करे 'पाणे य पुढो वि सत्ते-प्राणान् पृथगपि सत्त्वान्' अलग अलग प्राणिवर्ग 'अष्टे-आर्त्तान्' पीडित यध ने दुक्खेण दुःखेन' दुःअथी 'परितप्यमाणे-परितप्यमानान्' संसारमां पक्ववामां आवतां येवा लुपे ने जुओ ॥४॥

अन्वयार्थः—स्त्रियोना संबंधमां अधीज्ज इन्द्रियोने संवरयुक्त राअवा-वाणा, सधणा भाह्य अने आअयंत संगथी मुक्त मुनि संयमनु अनुष्ठान करे पृथ्वीकायिक विगेरे जुहा जुहा प्राप्तिओने आत अर्थात् दुःअधी पीडा पासता जुओ ॥४॥

टीकार्थः—मुनिओ स्त्रियोमां बध्नु-नेत्र, आन विगेरे तमाज इन्द्रियोधी पूरे-पूरा संवर वाणा यधुं. अर्थात् जितेन्द्रिय यधुं. जे के साधुओ सधणा

સમપાર્યવોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૨

ન્દ્રિય इत्यर्थः । यद्यपि साधूनां जितेन्द्रियत्वं सर्वेभ्य एव विषयेभ्यो नितान्त-
मावश्यकम्, नतु केचन स्त्रियाः सकाशादेव । तथापि एकस्यामेव स्त्रियां पञ्चापि
छन्दादयो विषयाः सङ्गीभूता भवन्ति' इति हेतोः

तत्र यस्य जयो जेता, सेन्द्रियाणां मतो बुधैः ।

પરાજિતઃ સ મન્તવ્યઃ, સ્ત્રિયા યસ્તુ પરાજિતઃ ॥૧૥

તત્ર જિતેન્દ્રિયત્વકથનમેવ સર્વત્રાપિ જિતેન્દ્રિયત્વં વ્યનક્તિ, ઇતિ મત્વા
પ્રજાસુ-ઇત્યુક્તિઃ ।

વિષયો' મેં જિતેન્દ્રિય હોના નિતાન્ત આવશ્યક છે, કેવલ સ્ત્રિયો' કે
વિષય મેં હી નહીં, તથાપિ એક સ્ત્રી મેં હી શબ્દ આદિ પાંચો' વિષય
હોતે હેં । અતઃ--'તત્ર યસ્ય જયો જેતા' ઇત્યાદિ ।

'જો સ્ત્રી-વિષય કા વિજેતા છે' હસી કો વિદ્વાન્ પુરુષ ઇન્દ્રિયો'
કા વિજેતા માનતે હેં । જો સ્ત્રી સે પરાજિત હો જાતા છે, વહ વાસ્તવ
મેં પરાજિત છે ।

હસ પ્રકાર સ્ત્રી કે વિષય મેં જિતેન્દ્રિય કહને સે સમી વિષયો' મેં
જિતેન્દ્રિયતા પ્રકટ કી ગઈ છે । યહી માનકર યહાં 'પયાસુ' (પ્રજાસુ)
અર્થાત્ 'સ્ત્રિયો' મેં' એસા કહા ગયા છે । કહા છે--'કલાનિ વાક્યાનિ
વિલાસિનીનાં' ઇત્યાદિ ।

સ્ત્રિયો' કે મનોહર વાક્ય, ઉનકી ચાલ, રમણીય નજરેં અદ્ભુત
રમત-કીડા, હાસ્ય, રીતિ, રસ ઓર ગંધ સબ અનોસે એવં
આકર્ષક હોતે હેં' ।

વિષયોમાં જિતેન્દ્રિય થવું' આસ આવશ્યક છે, કેવળ સ્ત્રિયોના સંબંધમાં જ
નહીં, તે પછી એક સ્ત્રીમાંજ શબ્દ, રૂપશી' વિગેરે પાંચે પ્રકારના વિષયો
હોય છે, તેથી 'તત્ર યસ્ય જયો જેતા' ઇત્યાદિ

જે સ્ત્રીના વિષયને જિતનારા છે, વિદ્વાન્ પુરુષો તેને જ ઇન્દ્રિયોને જિતવાવાળા
માને છે. જેઓ સ્ત્રીઓથી પરાજિત પામે છે, ખરી રીતે તેજ પરાજિત ગણાય છે.

આવા પ્રકારની સ્ત્રીના સંબંધમાં જિતેન્દ્રિય થવાથી સઘળા વિષયોમાં
જિતેન્દ્રિયપણુ પ્રકટ થઈ જાય છે. એમ માનીને અહિયાં 'પયાસુ' (પ્રજાસુ)
અર્થાત્ સ્ત્રિયોમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. કહ્યું પછી છે કે--'કલાનિ
વાક્યાનિ વિલાસિનીનાં' ઇત્યાદિ સ્ત્રિયોના મનોહર-સુંદર વાક્યો, હાસ્ય,
રતિ, રસ, અને ગંધ બધા અનોખાં અને આકર્ષક હોય છે.

શ્રીકઃ સાધુઃ—વરેત્-સંયમાનુષ્ઠાને વિચરેત્-સંયમાનુષ્ઠાનં કુર્વાદિતિમાયઃ, તથા—
‘પાણે પુઠ્ઠાંચિ સતે’ માણાન્ પૃથક્ પૃથક્ પૃથિવ્યાદિકાએષુ સ્થવાન્ સૂક્ષ્મવાદરાદિ-
ભેદમિત્રાન્, કયં ભૂતાન્ તાન્ જીવાન્ તત્રાહ—‘દુઃસ્વેણ’ દુઃસ્વેનાસાતાવેદનીયો-
દયરૂપેણ દુઃસ્વયતિ-પીડયતીતિ દુઃસ્વમ્—અદ્યપ્રકારકં કર્મ, તેન કર્મણા ‘અદ્ય’
આત્માન્-પરિપોડિતાન્। પરિતપ્યમાણે’ પરિતપ્યમાનાન્-સંસારાગ્ની સ્વકૃતકર્મણા
પરિપચ્યમાનાન્ જીવાન્ ‘પાસાહિ’ પશ્ય—અવલોકય। યતોડતેકે જીવાઃ સ્વકૃત-
કર્મણા મતિવદ્વાઃ સન્તો દુઃસ્વેન પીડિતા મવન્તો દૃશ્યન્તે। સ્ત્રીષુ સર્વથા જિતે-
ન્દ્રિયો મવન્ સાધુઃ કર્મવચ્ચનેભ્યો મુક્તઃ શુદ્ધઃ શુદ્ધસંયમં પરિપાલયેત્। સર્વે
જીવાઃ સ્વકૃતદુઃકૃતપાપાશવદ્વા દુઃસ્વમનુભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૪॥

સ્પર્શેન્દ્રિય કે પતંગ ચક્ષુરિન્દ્રિય કે વશીભૂત હોકર સ્ત્રમર પ્રાણેન્દ્રિય
કે ઓર મીન (મચ્છી) સિર્ફ જિહ્વેન્દ્રિય કે વશીભૂત હોકર અપને પ્રાણ
ગંવાતે હૈં તો જો મનુષ્ય પાંચો’ હન્દ્રિયો’ કે વશીભૂત હોગા વહ સર્વ
નાશ સે કૈસે બચ સકતા હૈં? અતઃ બાહ્ય ઓર આશ્પંતર સમસ્ત સંગ
સે પરિવર્જિત મુનિ સંયમ કા હી અનુષ્ઠાન કરે।

હસ સંસાર મેં પૃથ્વીકાય આદિ સબી પ્રાણી, ચાહે કે સૂક્ષ્મ હો’
યા બાદર, અસાતાવેદનીય કર્મ કે ઉદય સે જનિત દુઃસ્વો સે પીડિત હો
રહે હૈં ઓર અપને કિયે કર્મો’ સે સંસાર રૂપી અગ્નિ મેં પચ રહે
હૈં, યહ દેલો।

સાર યહ હૈં કિ સાધુ સ્ત્રિયો’ કે વિપય મેં સર્વથા જિતેન્દ્રિય હોતા
હુઆ વશ બંધન આદિ સે મુક્ત હોકર શુદ્ધ સંયમ કા પરિપાલન કરે।
સબી જીવ અપને કિયે પાપો’ કે પાશ મેં ઘટ્ટ હો કર દુઃસ્વ કા અનુભવ
કર રહે હૈં ॥૪॥

(નાક) ઇન્દ્રિયના ધર્મને વશ થઈને અને માછલું કેવળ જીવવા ઇન્દ્રિયના
ધર્મને વશ થઈને પોત પોતાના પ્રજો ગુમાવે છે, તો જે મનુષ્ય પાંચે
ઇન્દ્રિયોને વશ થાય તે સર્વનાશથી કેવી રીતે બચી શકે?

બદ્ધ અને આશ્પંતર દરેક પ્રકારના સંગથી અલગરહીને મુનીએ
સંયમનું જ અનુષ્ઠાન કરવું.

આ સંસારમાં પૃથ્વીકાય વિગેરે સઘળા પ્રાણિયો ચાહે તેઓ સૂક્ષ્મ હોય અથવા
બાદર હોય અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી થવાવાળા દુઃખથી પીડા પડી રહ્યા
છે, અને પોતે જ કરેલા કર્મોથી સંસારરૂપી અગ્નિમાં રંધાતા રહે છે. આ જુઓ.

કહેવાને સારાંશ એ છે કે—સાધુએ સ્ત્રી સંજ્ઞાથી વિષયમાં સર્વ પ્રકારે
જીતેન્દ્રિય થઈને વધ બંધન વિગેરેથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ એવા સંય-
મનું પાલન કરવું. સઘળા જીવો પોતે કરેલા પાપોના વશમાં બદ્ધ થઈને
દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. ॥૪॥

મૂમ્-પ્રપ્સુ ઘાલે ય પૈકુલ્લમાણે, આવદ્દઈ કમ્મસુ પાવપ્સુ ।

અહવાયઓ કીરેઈ પાવકમ્મં, નિઉંજમાણે ઉ કરેઈ કમ્મં ॥૫॥

છાયા—એતેયુ ચાલશ્ચ પ્રકુર્વાણઃ, આવર્ત્યતે કર્મસુ પાપકેષુ ।

અતિપાતતઃ કુરુતે પાપકર્મ, નિયોજયંતુ કરોતિ કર્મ ॥૫॥

અન્વયાર્થઃ—(વાલે ય) ચાલશ્ચ—સદસદ્વિવેકવિકલઃ (પ્રપ્સુ) એતેયુ-પ્રહ-
જીવનિકાયેષુ (પૈકુલ્લમાણે) પ્રકુર્વાણઃ એતાન્ જીવાન્ વિરાધયન્ 'પાવપ્સુ કમ્મસુ-
'આવદ્દઈ' પાપકેષુ કર્મસુ સન્તુ આવર્ત્યતે-પીડયતે દુઃસ્વભાગ્ ભવતિ (અહવા
યઓ પાવકમ્મં) અતિપાતતઃ—પ્રાણાતિપાતતઃ પાપં કર્મં જ્ઞાનાવરણીયાદિકં કર્મ
કુરુતે-ઉપાર્જયતિ (નિઉંજમાણે ઉ કર્મં કરેઈ) નિયોજયંતુ મૃત્યાદીન્ પ્રાણાતિ-
પાતે વ્યાપારયન્ પાપં કર્મ કરોતિ-સંપાદયત્યેવેતિ ॥૫॥

‘પ્રપ્સુ ઘાલે ય’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થઃ—‘ઘાલે ય-ચાલશ્ચ’ અજ્ઞાની જીવ ‘પ્રપ્સુ-એતેયુ’ પૂર્વોક્ત
પૃથ્વીકાય આદિ પ્રાણિયો કો ‘પૈકુલ્લમાણે-પ્રકુર્વાણઃ’ કષ્ટ દેતા દુઃખ
‘પાવપ્સુ કમ્મસુ આવદ્દઈ-પાપકેષુ કર્મસુ આવર્ત્યતે’ પાપકર્મ મેં અથવા
इन पृथ्वीकाय आदि योनियों में भ्रमण करता है ‘अहवायओ पाव-
कम्मं कीरई-अतिपाततः पापं कर्म क्रियते’ जीवहिंसा करके पाणी
पापकर्म करता है ‘निउंजमाणे उ कम्मं करेई-नियोजयन् तु कर्म करोति’
तथा दूसरे के द्वारा हिंसा कराकर भी जीव पाप करता है ॥५॥

અન્વયાર્થઃ—અજ્ઞાની પુરુષ પટ્ટજીવનિકાય કી વિરાધના કરતા
દુઃખ પાપકર્મ ઉપાર્જન કરકે દુઃખ કા આગી હોતા હૈ । વહ પ્રાણાતિપાત

‘પ્રપ્સુ ઘાલે ય’ इत्यादि

શબ્દાર્થઃ—‘ઘાલે ય-ચાલશ્ચ’ અજ્ઞાની જીવ ‘પ્રપ્સુ-એતેયુ’ પહેલાં કહેલા
પૃથ્વીકાય વિગેરે પ્રાણિયોને ‘પૈકુલ્લમાણે-પ્રકુર્વાણઃ’ દુઃખદેતાથા ‘પાવપ્સુ
કમ્મસુ-આવદ્દઈ-પાપકેષુ કર્મસુ આવર્ત્યતે’ પાપકર્મમાં અથવા આ પૃથ્વીકાય
વિગેરે યોનિયોમાં ભ્રમણ કરે છે. ‘અહવાયઓ પાવકમ્મં કીરઈ-અતિપાતતઃ
પાપં કર્મં ક્રિયતે’ જીવહિંસા કરીને પ્રાણી પાપકર્મ જ કરે છે. ‘નિઉંજમાણે
ઉ કર્મં કરેઈ-નિયોજયન્ તુ કર્મ કરોતિ’ તથા બીજાઓ દ્વારા હિંસા
કરાવીને પણ જ પાપકર્મ જ કરે છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થઃ—અજ્ઞાની પુરુષ પટ્ટ જીવનિકાયની વિરાધના કરતો થકો પાપ
કર્મનું ઉપાર્જન કરીને દુઃખ ભોગવવા વાળો બને છે. તે પ્રાણી તિપાત કરીને

ટીકા- 'વાલે ય' વાલશ્ચ-જીવાદિ સૂક્ષ્મપદાર્થોર્વાયોરારાહિત્યાદ્ વાલ હવ વાલો જીવ', 'એસુ' એતેષુ પૂર્વમ્દર્શિતપૃથિવ્યાદિજીવનિકાયેષુ પાપાનિ-છેદનમેદનગાલનચાપનાદીનિ નાનાવિધાનિ તેષાં જીવાનાં દુઃખોત્પાદકાનિ કર્મણિ 'બુદ્ધરમાણે' પ્રકર્ષેણ-અતિશયેન કુર્વાણઃ, 'પાપાણુ' પાપકેષુ 'કમ્મસુ' કર્મસુ સત્સુ 'આવટ્ટઈ' આવચર્યતે-પીડયતે દુઃખેન, યો યાદશં જીવં દિનસ્તિ તાદ-શીપેવ યોનિ તેન પૂર્વકૃતકર્મણા સમવપ્ય મુદુમુદુદુ-લિતો મતિ । 'અદવાયઓ' અતિપાતતઃ જીવાનાં પ્રાણાતિપાતતઃ તાદશ્યમશુભં જ્ઞાનાવરણીયાદિકમ્ 'પાપકર્મ' પપકર્મ 'કીરઈ' કુરુતે-સ્વયં તાદશં-જ્ઞાનાવરણીયાદિકં પાપં કર્મ સંપાદયતિ, તથા-પરાન્-ભૃત્યાદીન્ પ્રાણાતિપાતાદૌ પાપકર્મણિ 'નિઉંજમાણેઝ' નિયોજયંસ્તુ કરકે પાપકર્મ ઉપાર્જન કરતા હૈ ઓર અપને ભૃત્ય (નૌકર) આદિ કો પપકર્મ મેં નિયુક્ત કરતા હુ મા મી પાપકર્મ કા સમ્પાદન કરતા હૈ ॥૫॥

ટીકાર્થ—જીવ આદિ સૂક્ષ્મ પદાર્થો' કે જ્ઞાન સે રહિત હોને કે કારણ વાલ કે સમાન અજ્ઞાની પુરુષ પૂર્વોક્ત પૃથ્વીકાય આદિ વટ્તજીવ-નિકાયોં કા છેદન, મેદન, ગાલન, તાપન આદિ કરકે ઓર ઉન્હેં દુઃખ ઉત્પન્ન કરનેવાલે કૃત્ય કરકે પાપકર્મ ઉપાર્જન કરતા હૈ ઓર ઉન્હેં ફલસ્વરૂપ સ્વયં દુઃખ સે પીડિત હોતા હૈ । જો જીવ જિસ પ્રકાર કે જીવ બી હિંસા કરતા હૈ, વહ ઉસી પ્રકાર કી યોનિ કો પ્રાપ્ત કરકે પૂર્વકૃત કર્મ સે દુઃખી હોતા હૈ । હિસ પ્રકાર કે જ્ઞાનાવરણ આદિ અશુભ કર્મ પ્રાણાતિપાત કે દ્વારા ઉપાર્જિત કિયે જાતે હૈ । જૈસે સ્વયં પાપ કરકે કર્મ ઉપાર્જન કરતા હૈ, ઉસી પ્રકાર અપને ભૃત્ય આદિ કો પ્રાણા-

પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. તેમજ પોતાના નોકર વિગેરેને પાપકર્મમાં યોગને પણ પાપકર્મના જ સંચય કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જીવ વિગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોના જ્ઞાનથી રહિત થવાના કારણે બાહ્યની સરખા અજ્ઞાની પુરુષ પૂર્વોક્ત પૃથ્વીકાય વિગેરે વટ્તજીવનિકાયોનાં છેદન ભેદન, ગાલન, તાપન, વિગેરે કરીને અને તેઓને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાવાળા કૃત્યો કરીને પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. અને તેના ફલસ્વરૂપ પોતે દુઃખથી પીડાતો રહે છે. જે જીવ જેવા પ્રકારના જીવોની હિંસા કરે છે, તે એવાજ પ્રકારની યોનિને પ્રાપ્ત કરીને પહેલાં કરેલ કર્મોથી દુઃખી થતો રહે છે. આવા પ્રકારના જ્ઞાનાવરણ વિગેરે અશુભ કર્મ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ઉપાર્જિત કરવામાં આવે છે. જેમકે સ્વયં પાપ કરીને કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે, એજ પ્રમાણે પોતાના નોકર ચાકર વિગેરેને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપકર્મમાં પ્રેરિત

પરાનપિ તત્ત્વ નિયોજન્ પાપં કર્મ કરોતિ, કુર્વન્ કારણન્ અનુમોદયન્ પાપકર્મ વિનોતીતિ । અજ્ઞાની જીવઃ પૃથિવ્યાદિકાપિકાદીન્ જીવાન્ પીડયન્ પાપકર્મ કરોતિ તથા—સ્વકૃતપાપકર્મણઃ ફત્રોપભોગાય તામેવ પૃથિવ્યાદિયોર્નિ બહુશઃ પ્રાપ્નોતિ । જીવચિરાધનાં સ્વયં કુર્વાળોડન્યૈઃ કારણન્ વા પાપમુષ્ણાદયતીતિ માવઃ ॥૫॥

મૂલ્ય—આદીળ વિત્તી વ કરેઈ પાવં, મંત્રો ડ ઇર્ગતં સંમાહિમાદુ ।

બુદ્ધે સંમાહી ય રંઈ વિવેગે, પૌણાદવાયા વિરંઈ ઠિયંપ્પાદા ।

જાયા—આદીનવૃત્તિ રપિ કરોતિ પાપં, મત્વા સ્વેકાન્તસમાધિમાદુ ।

બુદ્ધઃ સમાધૌ ચ રતો વિવેકે, માળાતિપાતાદિરતઃ સ્થિતાત્મા । ૬॥

તિપાત આદિ પાપ કાર્યોં મેં નિયોજિત કરકે ખી પાપકર્મ ઉપાર્જન કરતા હે ઓ । અનુમોદના કરકે ખી પાપોં કા ઉપાર્જન કરતા હે ।

અમિ તાય યદ્દ હે કિ અજ્ઞાની જીવ પૃથ્વીકાય આદિ જીવોં કો પીડા પહુંવા કર પાપકર્મ કરતા હે ઓર ઉસ પાપકર્મ કા ફલ ભોગને કે લિઈ ઉસી પૃથ્વીકાય આદિ યોનિ મેં વાર-વાર જન્મ મરણ કરતા હે । સ્વયં પાપ કરનેવાલા દુસરોં સે કરાનેવાલા ઓર પાપ કી અનુમોદના કરનેવાલા ખી પાપ કા ઉપાર્જન કરતા હે ॥૫॥

‘આદિળ વિત્તી વ’ હયાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘આદીળ વિત્તીવ પાવં કરેઈ—આદીનવૃત્તિરપિ પાપં કરોતિ’ જો પુરુષ દીન વૃત્તિ કરતા હે અર્થાત્ કંઝાલ-ખીસારી કા ધંધા કરતા

કરીને (નિયુક્ત કરીને) પશુ પાપકર્મનું જ ઉપાર્જન કરે છે. અને અનુમોદન કરીને પશુ પાપોનું જ ઉપાર્જન કરે છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—અજ્ઞાની જીવો પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોને પીડા પહોંચાડીને પાપકર્મ કરે છે. અને તે પાપકર્મનું ફળ ભોગવવા માટે એજ પૃથ્વીકાય વિગેરે યોનિયોમાં વાર-વાર જન્મ મરણ રૂપ દુઃખ ભોગવે છે. સ્વયં પાપ કરવાવાળા, અને ખીજાઓ પાસે પાપકર્મ કરાવવા વાળા તથા પાપ કર્મની અનુમોદના કરવાવાળા પશુ પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે ॥૫॥

‘આદીળવિત્તીવ’ હયાદિ

શબ્દાર્થ—‘આદીળવિત્તીવ પ વં કરેઈ—આદીનવૃત્તિરપિ પાપં કરોતિ’ જે પુરુષ દીનવૃત્તિકરે છે, અર્થાત્ કંઝાળ બની ભિખારી નો ધંધો કરે છે. એ

અન્વયાર્થ:—(ભાદીળવિત્તીવ પાવં કરેડ) આદીશ્વરત્તિરપિ પૂર્વકૃતકર્મણા દરિદ્રોઽપિ પાપં કર્મ-સાધ્યાનુષ્ઠાનં કરોતિ (મંતા ડ એગંતસમાહિમાહુ) મત્વા તુ ઉત્કસ્વરૂપં જ્ઞાત્વા પુનઃ એકાન્તેનાત્પન્તેન યો ભાવરૂપો જ્ઞાનાદિ સમાધિસ્તમ્ આહુઃ-સંસારોત્તરણાય તીર્થંકરાવયઃ, અતઃ (બુદ્ધે ઢિયણ્વા) બુદ્ધઃ-અવગતતત્ત્વઃ સ્થિતાત્મા સંયમી મુનિઃ (સમાહી ય વિવેગે રતઃ) સમાધૌ ચ વિવેકે રતઃ-સમાધૌ ચતુર્થિયવિનયશ્રુત્વાચારતત્પોરૂપે આહારોપકરણકષાયપરિત્યાગરૂપે રતઃ-પરાયણઃ (પાણાહવાયા વિરણ્) પ્રાણાતિપાતાત્ કૃતકારિતાનુમોદનરૂપાત્ વહજોષનિકાય-વિરાધનાતો વિરતઃ-નિવૃત્તો મવતીતિ ॥૬॥

હૈ વહ્ બી પાપ કરતા હૈ । (મંતા ડ એગંતસમાહિમાહુ-મત્વા તુ એકાન્ત-સમાધિ માહુઃ) યહ જાનકર તીર્થંકરોને એકાન્ત સમાધિ કા વપદેશ કિયા હૈ ‘બુદ્ધે ઢિયણ્વા-બુદ્ધઃ-સ્થિતાત્મા’ હસલિયે ચિચારવાન્ શુદ્ધચિત્ત પુરુષ ‘સમાહી ય વિવેગે રતે-સમાધૌ ચ વિવેકે રતઃ’ સમાધિ ઓર વિવેક મેં રત રહે ‘પાણાહવાયા વિરણ્-પ્રાણાતિપાતાત્ વિરતઃ’ એવં પ્રાણાતિપાત સે નિવૃત્ત રહે ॥૬॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વકૃત કર્મોં કે કારણ દરિદ્ર હુઆ જીવ બી પાપ-કર્મ કરતા હૈ । હસ તથ્ય કો જાન કર તીર્થંકર ભગવાનને એકાન્ત રૂપ સે સમાધિકા કથન કિયા હૈ । અતએવ તત્ત્વ કો જ્ઞાતા ઓર સંયમવારી મુનિ સમાધિ ઓર વિવેક મેં નિરત (તત્પર) હોકર પ્રાણાતિપાત સે નિવૃત્ત હો જાતા હૈ ॥૬॥

પણ પાપ કર્મ જ કરે છે. ‘મંતા ડ એગંતસમાહિમાહુ-મત્વાતુ એકાન્તસમા-ધિમાહુઃ’ આ બાણીને તીર્થંકરેએ એકાન્ત (કેવળ) સમાધિનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. ‘બુદ્ધે ઢિયણ્વા-બુદ્ધઃ સ્થિતાત્મા’ આ કારણે વિચારવાન્ શુદ્ધચિત્તપુરુષ ‘સમાહીયવિવેગે રતે-સમાધૌ ચ વિવેકે રતઃ’ સમાધિ અને વિવેકમાં રત રહે ‘પાણાહવાયા વિરણ્-પ્રાણાતિપાતાત્ વિરતઃ’ તથા પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત રહે ॥૬॥

અન્વયાર્થ—પહેલાં કરેલા કર્મેની કારણે હરિદ્ર અનેક જીવ પણ પાપકર્મ કરે છે. આ તથ્યને સમજીને તીર્થંકર ભગવાને એકાન્તપણાથી સમાધિનું કથન કરેલ છે. અતએવ તત્ત્વને બધવાવાળા અને સંયમી મુની સમાધિ અને વિવેકમાં તત્પર થઈને પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થઈ બચે છે. ॥૬॥

ટીકા—‘આદીનવૃત્તિરપિ પાપં કરોતિ’ આદીનવૃત્તિરપિ પાપં કરોતિ આસમન્તાત્ દીના-કરુણાત્રનિકા વૃત્તિર્યસ્ય સતથા, યોડપિ સર્વથા, ધનધાન્યાદિરહિતઃ પાપં-પ્રાણાતિપાતાદિકમાચરતિ, ન તુ વિચારયતિ-યન્મયા પુરાકૃતમશુભં કર્મ તરફલમધુનાડનુમવામિ દુઃખપરમ્પારારૂપમ્, પુનરધુના તદેવ કર્મ કુર્વન્ અનુત્તિષ્ઠામિ, ન જાનેડગ્રેડસ્ય કિં મરિષ્યતીતિ। ‘મંતાડ’ મત્વા-તદેવ મેતેપામાદીનવૃત્તિસ્વં જ્ઞાનાવરણીયાઘટવિધકર્મજનિતમતસ્તાદશકર્મણાં વિનાશાય જ્ઞાનાદિકમેવ મોક્ષમાર્ગરૂપપ્રવેદ્ય્યં યેનેતેવાં નરકનિગોદાદિપરિભ્રમણાત્મકં દુઃખં ન સ્પાદિતિ વિચાર્ય તીર્થંકરાદયઃ ‘પમંત’ પકાન્તમ્ ‘સમાધિ’ સમાધિમ્-સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રં મોક્ષમાર્ગરૂપમ્ ‘આહુ’ આહુઃ-કથયન્તિ, કૃતકર્મણાં પાપફલં મુઝ્જાનાનામપિ પાપકર્મણિ મવૃત્તિમાલક્ય સંસારસાગરા-

ટીકાર્થ—જિસકી વૃત્તિ અત્યંત કરુણાજનક છે, જો ધનધાન્ય આદિ સે સર્વથા રહિત છે, વહ બી પ્રાણાતિપાત આદિ પાપ કરતા છે। વહ વહ નહીં સોચતા કિ મૈને પહેલે જો અશુભ કર્મ કિયે થે, ઉનકા ફલ હસ સમય સુગત રહા હું-દુઃખોં કી હસ પરમ્પરા કા અનુભવ કર રહા હું, કિતુ ફિર બી ઘડી કર્મ કરતા હું। ન જાને આગે હસકા કયા ફલ હોગા। એસે જીવોંકી વહ અત્યંત દીનવૃત્તિ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કા ફલ છે, અતએવ ઉન કર્મોં કા વિનાશ કરને કે લિએ જ્ઞાનાદિ-મોક્ષ માર્ગકા હી ઉપદેશ કરના ઉચિત છે, જિસસે હન જીવોં કો નરક નિગોદ આદિ ગતિયોં મેં ભ્રમણ કરકે દુઃખ ન ભોગના પડે, એસા વિચાર કરકે તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોંને સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર તપ રૂપ સમાધિ કી પ્રરૂપણા કી છે। અર્થાત્ પૂર્વકૃત કર્મોં કા અશુભ ફલ

ટીકાર્થ—જેની વૃત્તિ અત્યંત દયાજનક છે, જે ધન ધાન્ય વિગેરેથી સર્વથા રહિત હોય છે, તે પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપકર્મ કરે છે. તે એવું વિચારતા નથી કે મેં પહેલાં જે અશુભ કર્મ કરેલ હતું. તેનું ફળ આ વખતે લોગવી રહ્યો છું-અર્થાત્ દુઃખોની આ પરંપરાનો અનુભવ કરી રહ્યો છું, તો પણ એજ પાપકર્મનું આચરણ કરી રહ્યો છું. તો આગળ તેનું શું ફળ પ્રાપ્ત થશે? તે હું બાણતો નથી આવા જીવોની આ દીન વૃત્તિ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્યોનું ફળ છે, તેથી એ કર્મોનો વિનાશ કરવા માટે જ્ઞાનાદિ મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ કરવો એજ યોગ્ય છે કે જેનાથી આ જીવોને નરક નિગોદ વિગેરે ગતિયોમાં ભ્રમણ કરીને દુઃખ લોગવવું ન પડે. એવો વિચાર કરીને તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરુષોએ સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ રૂપ સમાધિની પ્રરૂપણા કરી છે. અર્થાત્ પહેલાં કરેલા

દુદ્ધારાય એકાન્તરૂપ જ્ઞાનાદિરૂપ ભાવસમાધિ તીર્થંકરાદય આદુઃ-ભાવસમાધે-
રૂપદેશં કથયન્તિ । દ્રવ્યસમાધિસ્તુ નૈકાન્તતો દુઃસ્વપ્નપત્યતિ તદેવમ્-‘બુદ્ધે’
બુદ્ધો-વિદિતપરમાર્થઃ ‘સમાધી ય’ સમાધી-જ્ઞાનદર્શનાદિરૂપે ભાવસમાધો, ચ-
તથા-‘વિવેકો’ વિવેકે-આહારોપકરણકષાયપરિત્યાગાત્મકે દ્રવ્યભાવાત્મકે
વિવેકે ‘વિરત’વિરતઃ-વિશેષેણ રતઃ-તત્પરાયણો મવતિ । તથા-‘ઠિયપ્પા’ સ્થિ-
તાત્મા-પ્રાણાતિપાતાદિશ્ચો નિવર્ત્ય સમ્પન્નમાર્ગેણ સ્થિતઃ આત્મા यस્ય સ
સ્થિતાત્મા, ‘પાણાજ્ઞાયા’ પ્રાણાતિપાતાત્ દશવિધપ્રાણાનામતિપાતો વિનાશ્ચઃ સ્ત-
સ્માત્-પ્રાણિવિરાધનાતઃ ‘વિરત’ વિરતઃ- નિવૃત્તો મવતિ । અનેકવિધજીવાનાં
દુઃખિતાનામપિ પુનરપિ દુઃસ્વકારણેણ વ્યવૃત્તિ દટ્ટા સંસારોદ્ધારાય જ્ઞાનાદિ

ભોગતે હુણે જીવોં કીં ખી પુનઃ અશુભ કર્મોં મેં હોતી હુઈ પ્રવૃત્તિ કો
દેખ કર, સંસારસાગર સેં ઝનકા ઉદ્ધાર કરને કે લિયે એકાન્ત
જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગ રૂપ ભાવસમાધિ કા તીર્થંકરોં આદિ ને કથન કિયા
હે । દ્રવ્ય સમાધિ એકાન્તરૂપ સેં દુઃખોં કો દૂર નહીં કરતી ।

હસ પ્રકાર પરમાર્થ કો જાનને વાલા મુનિ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર તપ
રૂપ ભાવસમાધિ મેં તથા આહાર, ઉપકરણ એવં કષાય કે ત્યાગ રૂપ
દ્રવ્ય ભાવ વિવેક મેં વિશેષ રૂપ સેં તત્પર હો । જિસકી આત્મા પ્રાણા-
તિપાત આદિ સેં નિવૃત્ત હોકર સમ્પન્ન માર્ગ મેં (સંયમ મેં) સ્થિર હે,
વહ પ્રાણિયોં કે દસ પ્રકાર કે પ્રાણોં કે અતિપાત સેં વિરત હો જાતા હે ।

આશય યહ હે કિ અનેક પ્રકાર કે પાપી જીવોં કીં પુનઃ પાપ મેં
પ્રવૃત્તિ દેખ કર તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોં ને ઝનકા સંસાર સેં ઉદ્ધાર

અશુભ કર્મોના કળને લોગવતા જીવોની ફરીથી પણ અશુભ કર્મોમાં થનારી
પ્રવૃત્તિને જોઈને સંસાર સાગરથી તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે એકાન્ત જ્ઞાન
વિગેરે મોક્ષ માર્ગ રૂપ ભાવસમાધિનું તીર્થંકરો વિગેરેએ કથન કરેલ છે,
દ્રવ્ય સમાધિ એકાન્ત રૂપથી જીવોને દૂર કરતી નથી.

આ રીતે પરમાર્થને લાક્ષણિકતા મુનિએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, રૂપ
ભાવ સમાધિમાં તથા આહાર ઉપકરણ અને કષાયના ત્યાગ રૂપ દ્રવ્ય ભાવ
વિવેકમાં વિશેષ પ્રકારથી તત્પર રહેવું. જેનો આત્મા, પ્રાણાતિપાત વિગે-
રેથી નિવૃત્ત થઈને સમ્યગ્ માર્ગમાં (સંયમમાં) સ્થિર છે, તે પ્રાણીયોના
હસ પ્રકારના પ્રાણોના અતિપાતથી (હિંસા)થી વિરત (નિવૃત્ત) થઈ જાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—અનેક પ્રકારના પાપી જીવોની ફરીથી પાપમાં
પ્રવૃત્તિ જોઈને તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરુષોએ સંસારથી તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે

स्वरूपं समाधिमुपदिष्टवन्त स्तीर्थकरादयः । अतो विचारवता यतमानेन पुरुषेण
जीवानां विराधनाकारि कर्म परित्यज्य प्रव्रज्यामादाय ज्ञानादिरूपे मोक्षमार्गे
यत्नवता भाव्यमिति ॥६॥

मूलम्—सर्वं जगत् समयाणुपेही,

प्रियमपियं कस्सइ णो करेज्जा ।

उट्ठाय दीणो य पुणो विसंनो,

संपूर्णं चेवं सिलोयकामी ॥७॥

छाया—सर्वं जगत् समतानुपेक्षी, प्रियमपियं कस्यचिन् कुर्वात् ।

उत्थाय दीनश्च पुनर्विपणः, संयुजं चैव श्लोककामी ॥७॥

करने के लिए ज्ञानादिमय समाधि का निरूपण किया है । अतएव
विचारवान् और यतना परायण पुरुष को जीव विराधना करने वाले
कर्म का परित्याग करके, दीक्षा अंगीकार करके, ज्ञानादि रूप मोक्षमार्ग
में प्रयत्नशील होना चाहिए ॥६॥

‘सर्वं जगत् समयाणुपेही’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘सर्वं जगत्—सर्वं जगत्’ साधु समस्त जगत्को ‘समयाणु-
पेही—समतानुपेक्षी’ समभाव से देखे ‘कस्सइ—कस्यचित्’ किसी का भी
‘प्रियमपियं प्रियमपियम्’ प्रिय और अप्रिय ‘णो करेज्जा—नो कुर्वात्’
न करे ‘उट्ठाय—उत्थाय’ कोई पुरुष प्रव्रज्याका स्वीकार करके ‘य—च’
और ‘दीणो य पुणो विसणो—दीनश्च पुनर्विपणः’ कोई पुरुष प्रव्रज्या
छेकर परीषद् और उपसर्गों की बाधा होने पर दीन हो जाते हैं और

ज्ञानादि मय समाधितुं निरूपण करेला छे. तेथी ज विचारवान् अने यतना
परायण पुरुषे लव विराधना (हिंसा) करवावाणा कर्मने त्याग करीने दीक्षाने
स्वीकार करीने ज्ञानादि रूप मोक्ष मार्गमां प्रवृत्ति युक्त थपुं जेछिअे. ॥६॥

‘सर्वं जगत् समयाणुपेही’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘सर्वं जगत्—सर्वं जगत्’ साधु संपूर्णजगत् ने ‘समयाणुपेही-
समतानुपेक्षी’ समभाव थी शुद्धे ‘कस्सइ—कस्यचित्’ कोछितुं पणु ‘प्रियमपियं
—प्रियमपियम्’ प्रिय अथवा अप्रिय ‘णो करेज्जा—नो कुर्वात्’ न करे ‘उट्ठाय-
उत्थाय’ कोछ पुरुष प्रव्रज्याने स्वीकार करीने ‘य—च’ अने ‘दीणो य पुणो
विसणो—दीनश्च पुनर्विपणः’ परीषद् अने उपसर्गथी पीडा थाय त्याग दीन

અન્યાર્થ—(સર્વ જગત્) સર્વ ત્રસસ્થાવરરૂપ જગત્-સંસારમ્, તત્ર (સમ-
યાણુપેદી) સમતાનુપ્રેક્ષી-સમતામાત્રપ્રેક્ષકઃ સમ્પૂર્ણમાત્રસનાધિયુક્તો મુનિઃ
(કસ્પદ) કસ્પચિદપિ (વિયમપિય) વિયમમિયં વા (ખો કરેડ્ઝા) નો કુર્વાત્
કિન્તુ નિઃસદ્ગતયા વિહરેન્ (ઉદ્ઘાય) ઉત્થાય-સિંહવૃત્તયા સંસારાન્નિર્ગમ્ય, ચ-પુનઃ
(દીળો ય પુળો વિસળો) પરીવહોપસર્ગેર્જિતો દીનઃ-દીનભાવમુપગતઃ સન્
પુનર્વિવળ્લો મવતિ-વિષયાર્થી મવતિ (સંપૂર્ણં ચેવ સિલોયકામી) સંપૂર્ણં પૂના-
સત્કારામિલાપી વા મવતિ શ્લોકકામી શ્લાઘાકામી વા મવતીતિ ॥૭૥

ટીકા—તુ-પુનઃ ‘સર્વ’ સર્વમ્-સકલમ્ ‘જગત્’ જગત્-ત્રસસ્થાવરભેદભિન્નમ્,
તત્ર-‘સમયાણુપેદી’ સમયાનુપ્રેક્ષી, સર્વત્ર ત્રસસ્થાવરભેદભિન્નજગત્સુ સમમાત્રદર્શન-

વે ફિર પતિત્ત હો જાતે હૈં ‘સંપૂર્ણં ચેવ સિલોયકામી-સંપૂર્ણં ચેવ
શ્લોક કામી’ ઓર કોઈ પૂજા ઓર પ્રશંસા કે અમિલાપી બન જાતે હૈં ॥૭૥

અન્યાર્થ—સમ્પૂર્ણ ત્રસ સ્થાવર રૂપ જગત્ કો સમભાવ સે દેલ્લે
કિસી કા પ્રિય યા અપ્રિય ન કરે-નિઃસંગ હોકર વિચરે। કોઈ કોઈ
સિંહવૃત્તિ સે સંયમ ધારણ કરકે વાદ મેં પરીવહોં ઓર ઉપસર્ગોં સે
પરાજિત હોકર દીન બન જાતે હૈં-વિષયામિલાપી હો જાતે હૈં। આદર
યા સત્કાર પ્રશંસા કે રુચ્છુક હો જાતે હૈં ॥૭૥

ટીકાર્થ—મુનિ સમ્પૂર્ણ જગત્ કો અર્થાત્ ત્રસ ઓર સ્થાવર જીવોં
કો સમભાવ સે દેલ્લે। અર્થાત્ યહ ન સમક્ષે કિ સ્થાવર જીવ અપને
સુખ દુઃખ કો વ્યક્ત નહીં કરતે, અતઃપચ ઉન્હેં સુખ દુઃખ કા અનુભવ

બની બાય છે અને તેઓ પછીથી પતિત થઈ બાય છે. ‘સંપૂર્ણં ચેવ સિલોયકામી-
સંપૂર્ણં ચેવ શ્લોકકામી’ અને કોઈ પૂજા અને પ્રશંસાના અમિલાપી બની બાય છે. ॥૭૥

અન્યાર્થ—સમસ્ત ત્રસ અને સ્થાવર રૂપ જગત્ને સમભાવથી દેખો.
કોઈનું પાણુ પ્રિય અથવા અપ્રિય કરવું નહીં, અને નિઃસંગ થઈને વિચરણ
કરવું. કોઈ કોઈ સિંહવૃત્તિથી સંયમ ધારણ કરીને તે પછી પરીવહો અને
ઉપસર્ગોથી પરાજીત થઈને દીન બની બાય છે. અર્થાત્ વિષયામિલાપી બની
બાય છે. કોઈ કોઈ આદર અથવા સત્કાર પ્રશંસાની ઇચ્છાવાળા બની
બાય છે. ॥૭૥

ટીકાર્થ—મુનિએ સંપૂર્ણ જગત્ને અર્થાત્ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને સમ-
ભાવથી જોવા. અર્થાત્ એવું ન વિચારવું કે-સ્થાવર જીવો પોતાના સુખ
દુઃખને પ્રગટ કરતા નથી, તેથી તેઓને સુખ દુઃખનો અનુભવ જ થતો નથી.

શીલો મુનિઃ, 'કસ્તઈ' કસ્યચિદપિ જીવસ્ય 'પ્રિયમપ્રિયં' પ્રિયમપ્રિયં વા 'ળો કરેજ્ઞા' નો કુર્યાત્ સમદર્શી સાધુઃ કસ્યચિદપિ પ્રિયં કસ્યચિદપ્રિયં વા ન કુર્યાત્ ।

તત્કૃત્કમ્—'નસ્થિ ય કોઈ દિસ્તો પિબો વ સર્વેસુ ચૈવ જીવેષુ' ।

નાસ્તિ ચ કોઽપિ દ્રેષ્યઃ પ્રિયો વા સર્વેષુ ચૈવ જીવેષુ, ઇતિ । તથા—
'ન પ્રિયં નાપ્રિયં' તસ્ય, વિચિત્રે કોઽપિ કુપ્રચિત્ ।

સમત્વદૃષ્ટિ માધાય, વિહરેત્ સમભાવતઃ ॥૧૧॥ ઇતિ ।

તસ્માત્—નિસ્સંકલ્પતયા સર્વેષુ વિહરેત્, પ્રિયાઽપ્રિયાભ્યાં વિરહિતઃ સન્ એવં હિ સમ્પૂર્ણભાવસમાધિયુક્તો ભવેદિતિ । કથિત્તુ ભાવસમાધિમાશ્રિત્ય 'ઉદ્ઘાય' ઉત્થાય—મોક્ષમાર્ગે સમુત્થાય પરીપટોપસર્ગાદિભિર્વાધ્યમાનઃ 'દીનો' દીનઃ—દૈન્ય-મુપાગતઃ સન્ 'પુળો' પુનરપિ 'વિસન્નો' વિષળ્લો વિષયાર્થી ભવતિ । યદિ વા હી નહીં હોતા । જૈસે ત્રસ જીવ સુખ દુઃખ કા અનુભવ કરતે હૈ, उसी प्रकार स्थावर जीवों को भी अनुभव होता है । इस प्रकार त्रस और स्थावर जीवों को समभाव से देखना हुआ मुनि किसी भी जीव का प्रिय या अप्रिय न करे । कहा भी है—'मुनि को कोई भी जीव न प्रिय होता है और न अप्रिय होता है ।'

'મુનિ કો કહીં કોઈ જીવ ન પ્રિય હોતા હૈ, ન અપ્રિય હોના હૈ ।
જહ સમદૃષ્ટિ ધારણ કરકે સમભાવ સે વિચરે ।'

ऐसा करने वाला मुनि ही सम्पूर्ण भावसमाधि से युक्त होता है । कोई कोई ऐसा भी होता है जो भावसमाधि का आश्रय लेता है, मोक्ष मार्ग में प्रवृत्त होता है, दीक्षा धारण करता है, परन्तु जब परीषद् और

જેમ ત્રસ જીવો સુખ દુઃખને અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે સ્થાવર જીવોને પણ અનુભવ થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને સમભાવથી જોનારા મુનિએ કોઈ પણ જીવનું પ્રિય અપ્રિય—હિત—અહિત કશું નહીં કહ્યું પણ છે કે—મુનિને કોઈ પણ જીવ પ્રિય હોતા નથી તેમજ કોઈ અપ્રિય હોતા નથી.

'મુનિને કયાંઈ કોઈ જીવ પ્રિય હોતા નથી અને કોઈ જીવ અપ્રિય હોતા નથી. તેઓ સમદૃષ્ટિ ધારણ કરીને સમભાવથી વિચરણ કરે. આ પ્રમાણે કરવા વાળા મુનીજ સંપૂર્ણ ભાવસમાધિથી યુક્ત હોય છે. કેઈ કોઈ એવા પણ હોય છે, જે ભાવસમાધિને આશ્રય લે છે. મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. દીક્ષા ધારણ કરે છે, પરંતુ જ્યારે પરીષદ અને ઉપસર્ગથી પીડિત થાય છે, ત્યારે દીન બની જાય છે, અર્થાત્ વિપાદ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઈ કોઈ વિચ-

કશ્ચિદ્વિષયાર્થી પુનર્ગૃહસ્થમેવાવડસન્વતે । કશ્ચિત્સાતાગૌરવાસક્તો ચા 'સંપૂર્ણ'-
સંપૂર્ણનં ચામિલપતિ, તાદૃશપૂજાભાવે દીનઃ સન્ પાર્શ્વસ્થભાવેન વિષળો ભવતિ ।
કશ્ચિન્-‘સિલ્લોકામી’ શ્લોકકામી યશસઃ કામી ભૂત્વા નિમિત્તાદિ લૌકિક-
શાસ્ત્રપ્રધીતે । સાધુઃ સમસ્તમપિ જગત્ સમભાવેન પश्यેત્, તથા-કસ્યાપિ મિય-
મમિયં ના ના ચરેત્ । કશ્ચિન્ પ્રવ્રજ્યાપ્રાદાય પરીવહાદિમિર્વાઘ્યમાનઃ મન્નજ્ઞાં
પરિચર્ય પતિતો ભવતિ । કશ્ચિન્ પૂજાપ્રશંસામિલાપયા નિમિત્તશાસ્ત્રાદિપરિ-
શીલનં કરોતીતિ ॥૭॥

ઉપસર્ગો સે પીડિત્ત હોતા હૈ તો દીન બન જાતા હૈ, વિષાદ કો પ્રાપ્ત હોતા
હૈ । કોઈ કોઈ વિષયામિલાપી તો ગૃહસ્થવાસ કો ખી અંગીકાર કર
લેતા હૈ । કોઈ સાતાગૌરવ મેં આસક્ત હો જાતા હૈ । કોઈ પૂજા
પ્રતિષ્ઠા આદર સત્કાર કા શ્ચ્છુક હો જાતા હૈ ઓર જય ઉસકી પ્રાપ્તિ
નહોં હોમી તો પાર્શ્વસ્થ બન કર વિષાદગ્રસ્ત બન જાતા હૈ । કોઈ યજ્ઞ
કા લોભુપ હો કર વ્યાકરણ આદિ લૌકિક શાસ્ત્રોંકા અધ્યયન કરતા હૈ ।

આશય યહ હૈ કિ સાધુ સમ્પૂર્ણ જગત્ કો અર્થાત્ સમસ્ત પ્રાણિયોં
કો સમદૃષ્ટિ સે દેલે । કિસી કા ભલા યુરા ન કરે । કોઈ કોઈ દીક્ષિત
હોકર કષ્ટ આને પર પતિત હો જાતે હૈ, કોઈ પૂજા પ્રશંસા કી અમિ-
લાવા સે વ્યાકરણ આદિ કા પરિશીલન કરતા હૈ, કિન્તુ સમભાવી
સાધુ કો દીન વિષળ (શોકગ્રસ્ત) યા પૂજાદિ કા અમીલાપી ન હોકર
સંયમ કા હી એકાગ્ર એવં દૃઢ ચિત્ત સે પાલન કરના ચાહિય ॥૭॥

પાલિલાપી-વિષયોની ઇચ્છા વાળા તો ગૃહસ્થવાસને પણ સ્વીકારી લે છે.
કોઈ સાતા ગૌરવમાં આસક્ત થઈ જાય છે કોઈ પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અને આદર
સત્કારની ઇચ્છા વાળા બની જાય છે, અને બ્યારે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી.
ત્યારે ‘પાસસ્થા’ પાર્શ્વસ્થ બનીને ખેડ યુક્ત બની જાય છે. કોઈ યજ્ઞના લોભી
બનીને વ્યાકરણ વિગેરે લૌકિકશાસ્ત્રોંનું અધ્યયન કરે છે,

કહેવાનો આશય એ છે કે—સાધુ સંપૂર્ણ જગત્ને અર્થાત્ સઘળા પ્રાણિ-
યોને સમાન દૃષ્ટિથી જુએ. કોઈનું પણ ભલું કે ખુરું ન કરે. કોઈ કોઈ
દીક્ષા લીધા પછી કષ્ટ આવે ત્યારે પતિત થઈ જાય છે, કોઈ કોઈ પૂજા-પ્રશં-
સાની ઇચ્છાથી વ્યાકરણ વિગેરેના અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ સમભાવી સાધુએ
દીન, ખેડ યુક્ત અથવા પૂજા વિગેરેના અભિલાષી ન બનીને એકાગ્ર અને
દૃઢ ચિત્તથી સંયમનુંજ પાલન કરવું જોઈએ. ॥૭॥

મૂલમ્—આહાકરૂં ચૈવ નિકામમીણે,

નિયામચારી યં વિસર્ણમેસી ।

ઇર્થીસુ સત્તે ય પુઢો ય બાલે,

પરિમ્મહં ચૈવ પંકુવ્વમાણે ॥૮॥

છાયા—આધાકરૂં ચૈવ નિકામમીણો, નિકામચારી ચ વિવર્ણેવી ।

સ્ત્રીપુ સત્તથ પૃથક્ ચ બાલઃ, પરિમ્મહં ચૈવ પંકુર્વાણઃ ॥૮॥

અન્યર્થઃ—(આહાકરૂં ચૈવ) આધાકરૂં સાધૂન ઉદ્દિપ્ય કૃતમાહારાદિકમ્ (નિકામમીણે) નિકામમીણઃ—નિકામમ્ અર્થર્થયઃપ્રાર્થયતે સ તથા 'નિયામચારો

'આહાકરૂં ચૈવ' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'આહાકરૂં ચૈવ-આધાકરૂં ચૈવ' જો દીક્ષા લેકર આધાકર્મી આહારકી 'નિકામમીણે-નિકામમીણો' અત્યંત ઇચ્છા કરતા હૈ 'નિયામચારી ય વિસર્ણમેસી-નિકામચારી ચ વિવર્ણેવી' તથા જો આધાકર્મી આહાર કે લિપે ચિચરતા હૈ, વહ કુશીલ કજા જાતા હૈ 'ઇર્થીસુ સત્તે ય-સ્ત્રીપુ સત્તથ' તથા જો સ્ત્રી મેં આસક્ત હૈ 'પુઢો ય બાલે-પૃથક્ ચ બાલઃ' તથા 'સ્ત્રીકે વિલાસો મેં અજ્ઞાની કે જૈસા મુગ્ધ રહતા હૈ તથા 'પરિમ્મહં ચૈવ પંકુવ્વમાણે-પરિમ્મહં ચ પંકુર્વાણઃ' સ્ત્રી કી પ્રાપ્તિ કે લિપે પરિમ્મહ રહતા હૈ યહ પાપકર્મ કરતા હૈ ॥૮॥

અન્યર્થ—જો આધાકર્મી આહાર આદિ કી અત્યંત અભિલાષા કરતા હૈ, આધાકર્મી આહાર કે લિપે ભ્રમણ કરતા હૈ, વહ પાશ્વર્ય

'આહાકરૂં ચૈવ' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'આહાકરૂં ચૈવ-આધાકરૂં ચૈવ' જે દીક્ષાલભને આધાકર્મથી દ્વિપિત આહાર ની 'નિકામમીણે-નિકામમીણો' અત્યંત ઇચ્છા કરે છે. તેમજ નિયામચારી ય વિસર્ણમેસી-નિકામચારી ચ વિવર્ણેવી' જે આધાકર્મી આહાર માટે વિચાર્ય કરે છે, તેઓ કુશીલ કહેવાય છે, 'ઇર્થીસુ સત્તે ય-સ્ત્રીપુ સત્તથ' તથા જે સ્ત્રી માં આસક્ત હોય છે 'પુઢો ય બાલે-પૃથક્ ચ બાલઃ' તથા સ્ત્રીના વિલાસોમાં અજ્ઞાનીયાની માફક મુગ્ધ બની જાય છે, તથા 'પરિમ્મહં ચૈવ પંકુવ્વમાણે-પરિમ્મહં ચ પંકુર્વાણઃ' સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ માટે પરિચલ રાખે છે. તે પાપકર્મ કરે છે. ॥૮॥

અન્યર્થ—જેઓ આધાકર્મી વિગેરે આહારની અત્યંત ઇચ્છા કરે છે. અને આધાકર્મી આહાર માટે રૂધા કરે છે, તેઓ પાશ્વર્ય વિગેરેના શોક

ય વિષ્ણમેસી) નિકામચારી-નિકામ-અર્થમ્ આધાકર્મિકાદારાદિનમિત્તં
 વરતિ-ભ્રમતિ યઃ સ તથા એવંમૂતઃ અસન્નપાદસ્થાનાં સંયમોદ્યોગે વિષ્ણુનાં
 વિષ્ણુણેષી વિષ્ણુમાવમેષતે સદનુષ્ઠાનસાદિત્યેન સંસારપટ્ટાવસમો મવતીતિ
 (સ્થોમુ સતે ય) સ્ત્રીષુ સત્તો ગૃહઃ (પુત્રો ય વાલે) પૃથક્ પૃથક્ ી માણિ
 હસિતાદિષુ વાલકૃદ્ વાલકઃ-સસદ્વિવેકવિકલઃ (પરિગ્રહં ચેવ પકુચ્વમાણે)
 પરિગ્રહં સુવર્ણાદિ ધનમન્તરેણ સ્ત્રીમાપ્તિર્ન મવતીતિ, યથા કથશ્ચિત્ પરિગ્રહપર્કેણ
 કુર્વાણઃ પાપકર્મ કરોતીતિ ॥૮॥

ટીકા—‘આહારકં’ આધાકૃતમ્ ‘ચેવ’ ચ એવ સાધુનિમિત્તં કૃત માદારાદિ-
 કમ્ આધાકર્મ કમ્ અર્થમ્ તથાચેવંમૂતમાદારાદિકમ્ ‘નિકામમીણે’ નિકામમીણઃ
 નિકામ-અર્થમ્ યઃ પ્રાર્થયતે સ નિકામમીણ इति કથયતે, આધાકર્મિકમોજના-
 મિલાષી। તથા-‘નિકામચારી-નિકામમત્પર્થમ્ તાદૃશમોજનાર્થ નિમગ્ન મિચ્છતિ
 સ એવં મૂતઃ । ‘વિષ્ણમેસી’ વિષ્ણુણેષી વિષ્ણુ-વિષ્ણુમાવમ્ એવતે-इच्छति
 યઃ સ વિષ્ણુણેષી-સંયમપરિવાલને શિથિલઃ, પાશ્ચાત્યકુશીલવર્મસેતીત્યર્થઃ ।
 સદનુષ્ઠાનવિષ્ણુતયા સંસારસાગરપયઃપટ્ટાશ્રિતો દુઃસ્વી મવતીતિ યાવત્ ।

આદિ કે વિષ્ણુ (શોકગ્રસ્ત) ભાવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, સદનુષ્ઠાન સે
 રહિત હોનેકે કે કારણ સંસાર પંક (ફિચડ) મેં ફંસતા હૈ । જો સ્ત્રીયોં મેં
 ઓર વનકી ચોલીયા-હંસી મેં આસક્ત હોતા હૈ । તથા પરિગ્રહ કા સંચય
 કરતા હૈ, વહ પાપકર્મ ઉપાર્જન કરતા હૈ ॥૮॥

ટીકાર્થ—સાધુઓં કે નિમિત્ત બનાયા હુઆ આહાર આદિ આધા-
 કર્મોં કહલાતા હૈ । જો સાધુ આધાકર્મોં આહાર આદિ કી અમિલાષા
 કરતા હૈ ઓર એસે આહાર આદિ કે લિપ લૂષ મટકતા હૈ, નિમગ્ન
 કી इच्छા કરતા હૈ, એસા સાધુ સંયમ પાલન મેં શિથિલ હોતા હૈ । વહ

કારક ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. સદનુષ્ઠાનથી રહિત હોવાના કારણે સંસાર રૂપી
 કાઠવમાં ફસાય છે. જેઓ સ્ત્રીઓમાં તથા તેમની બોલીમાં આસક્ત થાય છે,
 તથા પતિબ્રહ્મને સંચય કરે છે, તેઓ પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—સાધુઓંને નિમિત્ત બનાવેલ આહાર વિગેરે આધાકર્મોં કહેવાય
 છે. જે સાધુ આધાકર્મોં આહાર વિગેરેની इच्छા કરે છે, અને જેવા આહાર-
 ની ખીજ પાસે મગૂલી કરે છે, તથા તેવો આહાર મેળવવા ખૂબ લટકતો
 રહે છે. નિમગ્નથી ઈચ્છા કરે છે. જેવા સાધુ સંયમ પાલનમાં શિથિલ હોય

કિંચ-‘સ્ત્રીયુ’ સ્ત્રીયુ ‘સત્તેય’ સત્તેય ‘પુદો’ પૃથક્ પૃથક્ તદીયહાસાવલોકના-
દો ‘ચાલે’ ચાલે-સદસત્તિવેકરણિતો પ્રવતીતિ, વનિતામુલ્લલોકનં ન દ્રવ્ય-
મન્ત્રેણ સંભવતીતિ એતદર્થમ્ ‘પરિગ્રહં’ પરિગ્રહં પરિગ્રહં ચાપિ ‘પલુચ્ચમાણે’
શ્ચકુર્વાણઃ-પાર્પ કર્મસંચિનોતિ ॥૮॥

પૂલ્લ-વૈરાણુગિદ્ધે ગિંચયં કરેહ, હૈઓ ચુણ સ હૈમદુગ્ગં ।

તમ્હા ઉ મેહાવી સમીક્ષ્ય ધર્મં, ચૈરે મુંળી સંઘ ઉ વિપ્પમુક્કે ॥૯॥

છાયા-વૈરાણુગિદ્ધે નિચયં કરોતિ, ઇતન્ન્યુતઃ સ હૈમર્થદુર્ગમ્ ।

તસ્માત્તુ મેહાવી સમીક્ષ્ય ધર્મ, ચૈરેન્નુનિઃ સર્વતો વિપમુક્તઃ ॥૯॥

પાર્શ્વસ્થ એવં કુશીલોકે ધર્મકા સેવન કરતા હૈ । સમ્યક્ અનુષ્ઠાન સે
હીન હોને સે સંસાર સાગર કે કીચડ મેં ફંસ કર દુઃખી હોતા હૈ ।

હસકે અનિરિક્ત જો સ્ત્રીકે હાસ્ય, અવલોકન આદિ મેં આસક્ત
હોતા હૈ, વહ સત્ અસત્ કે વિવેક સે વિકલ અજ્ઞાની હોતા હૈ સ્ત્રીકા
સેવન યા મુલાવલોકન અર્થ કે ચિના નહીં હોતા, હસ કારણ જો પરિ-
ગ્રહ કા સંચય કરતા હૈ, વહ વસ્તુતઃ પાપકર્મ કા સંચય કરતા હૈ ।

‘વૈરાણુ ગિદ્ધે’ હૈયાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘વૈરાણુગિદ્ધે-વૈરાણુગિદ્ધઃ’ જો પુરુષ પ્રાણિયોં કે સાથે વૈર
કરતા હૈ ‘ગિંચયં કરેહ-નિચયં કરોતિ’ વહ પાપકર્મ કી વૃદ્ધિ કરતા
હૈ ‘હૈઓ ચુણ સ હૈમદુગ્ગં-ઇતન્ન્યુતઃ સ હૈમર્થદુર્ગમ્’ વહ મરકર
નરક આદિ દુઃખદાયો સ્થાનોં મેં જન્મ લેના હૈ ‘તમ્હા ઉ મેહાવી મુંળી-

છે. તે પાર્શ્વસ્થ અને કુશીલોતા ધર્મનું સેવન કરે છે, સમ્યક્ અનુષ્ઠાનથી
રહિત હોવાથી સંસાર રૂપી સાગરના કાલવમાં ફસાઈ જઈને દુઃખી અને છે.

આ શિવાય બે સ્ત્રીના હાસ્ય, અવલોકન વિગેરે ચેષ્ટાઓમાં આસક્ત થાય
છે, તે સત્ અસત્ વિગેરેના વિવેકથી રહિત અજ્ઞાની હોય છે. સ્ત્રીનું સેવન
અથવા મુખનું અવલોકન અર્થ-ધન વિના થઈ શકતું નથી. તે કારણે બે
પરિગ્રહનો સંચય કરે છે, તે ખરી રીતે પાપકર્મનો જ સંચય કરી
રહેલ છે. ॥૮॥

‘વૈરાણુગિદ્ધે’ હૈયાદિ

શબ્દાર્થ-‘વૈરાણુગિદ્ધે-વૈરાણુગિદ્ધઃ’ બે પુરુષ પ્રાણિયોની સાથે વૈર કરે છે,
ગિંચયં કરેહ-નિચયં કરોતિ’ તે પાપ કર્મનો વધારો જ કરે છે. ‘હૈઓ ચુણ સ
હૈમદુગ્ગમ્-ઇતન્ન્યુતઃ સ હૈમર્થદુર્ગમ્’ તે ભરીને નરક વિગેરે દુઃખ આપ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૧૫

અન્વયાર્થ—(વૈરાણુગિદ્ધે) વૈરાણુગદ્ધ—પ્રાણિમિઃ સદૃ વૈરમાયં કુર્વાણઃ (નિચયં કરેડ) નિચયં દ્રવ્યોપચયં કર્મોપચયં વા કરોતિ (ફો ચુગ સ હદમદ્-કુર્મ) ઇતોઽસ્માત્ સ્થાનાત્ ચ્યુતો જન્માન્તરં ગતઃ, હદમ્—અર્થતઃ પરમાર્થતઃ દુર્ગં વિષમં યાતનાસ્થાનદ્વૈતે—પ્રાપ્નોતિ (તમ્હા ડ મેઘાવી મુળી) તસ્માત્ કારણાત્ મેઘાવી—વિવેકી મુનિઃ—સાધુઃ (ધર્મં સમિક્ષત્) ધર્મ—શ્રુત ચારિત્રરૂપં સમીક્ષ્ય—અલોચ્ય (સઘ્વ ડ વિપ્પમુક્કે) સર્વતઃ—બાહ્યાભ્યન્તરાત્ સદ્ગાત્ વિપ્રમુક્તઃ—રહિતઃ સન્ સંયમાનુષ્ઠાનમ્ (ચરે) ચરેત્—વિચરેદિતિ ॥૧૧॥

ટીકા—‘વૈરાણુગિદ્ધે’ વૈરાણુગદ્ધ—યેન યેન પરહિસનાદિકર્મણા જન્માન્તરશ્ચતાઽનુવન્ધિવૈરમુપજાયતે, તાદૃશવૈરમાયે—અનુગદ્ધા—સંસત્કઃ, ‘નિચયં’ નિચયમ્—દ્રવ્યનિચયમ્, દ્રવ્યનિમિત્તાપાદિતકર્મનિચયં વા ‘કરેડ’ કરોતિ ઉપાદયે

તસ્માત્તુ મેઘાવી મુનિઃ’ હસ કારણ સે બુદ્ધિમાન મુનિ ‘ધર્મં સમિક્ષત્—ધર્મ સમીક્ષ્ય’ ધર્મ કા વિચાર કરકે ‘સઘ્વ ડ વિપ્પમુક્કે—સર્વતઃ વિપ્રમુક્તઃ’ સઘ્વ બન્ધનોં સે મુક્ત હોકર ‘ચરે—ચરેત્’ સંયમકા અનુષ્ઠાન કરે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણિયોં કૈ સાથ વૈરભાવ કરનેવાલા કર્મોં કા ઉપચય કરતા હૈ। વહ હસ સ્થાન સે ચ્યુત હોકર—જન્માન્તર કો પાસ હોકર વાસ્તવ મૈ વિષમ યાતના કૈ સ્થાન કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ। હસ કારણ મેઘાવી મુનિ ધર્મ કા વિચાર કરકે બાહ્ય—આભ્યન્તર સંગ સે સર્વથા મુક્ત હોકર સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ—હિંસા આદિ જિસ જિવ કાર્ય સે સૈકહો જન્મોં તક લગાતાર વૈર કી પરમ્પરા ચલની રહતી હૈ, એસે વૈરભાવ મૈ

વાવાળા સ્થાનોમાં જન્મ ધારણ કરે છે. ‘તમ્હા ડ મેઘાવી મુળી—તસ્માત્તુ મેઘાવી મુનિઃ’ આ કારણથી બુદ્ધિમાન મુનિ ‘ધર્મં સમિક્ષત્—ધર્મ સમીક્ષ્ય’ ધર્મનો વિચાર કરીને ‘સઘ્વ ડ વિપ્પમુક્કે—સર્વતઃ વિપ્રમુક્તઃ’ બધા જ બંધનોથી મુક્ત થઈને ‘ચરે—ચરેત્’ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણિયોની સાથે વેરભાવ કરવાવાળા કર્મોનેા સંગ્રહ કરે છે, તે આ સ્થાનથી વ્યવીને અર્થાત્ જન્માન્તરને પ્રાપ્ત કરીને વાસ્તવિક રીતે વિષમ યાતનાના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, આથી બુદ્ધિમાન મુનિ ધર્મનો વિચાર કરીને બાહ્ય અને અભ્યન્તર સંગથી સર્વ પ્રકારે મુક્ત થઈને ‘સંયમનુ’ અનુષ્ઠાન કરે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—હિંસા વિગેરે જે જે કાર્યોથી સૈકહો જન્મો પર્થન્ત લાગલાગક વેરભાવની પરંપરા ચાલતી રહે છે. એવા વેરભાવમાં આસક્તિ હુરૂપ અનુ-

इति यावत् । स एवंभूतः पुरुषः कृतवैरतया उपात्तकर्मोपचयः । 'इओ' इतः—
अस्माल्लोकात् 'चुए' व्युतः—जन्मान्तरं प्राप्तः सन् 'इदमद्दुर्गं' इदम्—अर्थ-
दुर्गम्—अर्थतः परमार्थतः दुर्गं—दुःस्वस्थानम्, नरकादिकं विषयमुपेति । यस्मादेव
मुपात्तवैरभावानां सञ्चितकर्मणां जन्मान्तरे महद्दुःखमुपजायते । 'तम्हा' तस्मा-
त्कारणात् 'मेधावी' मेधावी—मर्यादावान् सम्पूर्णसमाधिगुणं जानानः । 'धम्मं'
धर्मम् श्रुतचारित्र्यलक्षणम् 'समिक्ख' समीक्ष्य-पर्यालोच्य च—अङ्गीकृत्य ।
'सुणी' मुनिः 'सव्वड' सर्वतः—बाह्याभ्यन्तरात् सङ्गात् 'विप्पमुक्के' विममुक्तः—
सर्वसङ्गपरिवर्जितः सन् मोक्षगमनैक कारणं संयमानुष्ठानम् 'चरे' चरेत् स्वप्ना-
घारम्मादिसङ्गाद् विरहितोऽनिश्रितभावेन विचरेदिति भावः । यः कश्चित्
पणिनां हिसन् तेन सह वैरभावमनुबध्नाति, स पापशृङ्गिमेव करोति, तथा—

असक्त पुरुष अनुकम्पा रहित होकर द्रव्य का संचय करता है और
द्रव्यसंचय के निमित्त से पापों का संचय करता है । इस प्रकार द्रव्य-
संचय के लिए पापों का संचय करने वाला जब इस लोक से मरता है
और परलोक में पहुंचता है तो वास्तव में वह दुःख के स्थान नरक आदि
को प्राप्त करता है । इस प्रकार जो वैरभाव को धारण करके कर्मों का
संचय करते हैं, उन्हें जन्मान्तर में घोर दुःख उठाना पड़ता है । इस
कारण मेधावी अर्थात् समाधि के गुण को जानने वाला मर्यादावान्
मुनि श्रुत चारित्र्यरूप धर्म का विचार करके, बाह्य एवं आन्तरिक संग
से सर्वथा मुक्त होकर, मोक्ष के अद्वितीय कारण संयम का आरा-
धन करे । स्त्री आदि तथा आरंभ आदि रूप संग से रहित होकर
निरपेक्ष भाव से विचरे ।

કમ્પા—કયા વિનાના થઈને દ્રવ્યનેા સંગ્રહ કરે છે. અને દ્રવ્ય સંચય કરવા
ને નિમિત્તથી પાપોનેા સંગ્રહ કરે છે. આ રીતે દ્રવ્ય સંચય માટે પાપોને
એકઠા કરવાવાળો બ્યારે આલોકથી મરીને પરલોકમાં જાય છે. તેા વાસ્ત-
વિક રીતે દુઃખના સ્થાન રૂપ નરક વિગેરેને પ્રાપ્ત કરે છે. આ કારણથી જે
વેરભાવને ધારણ કરીને કર્મોનેા સંગ્રહ કરે છે, તેને જન્માન્તરમાં ઘોર એવું
દુઃખ લોગવડું પડે છે. આ માટે મેધાવી અર્થાત્ સમાધિના ગુણોને જાણવા
વાળા મર્યાદા વાળા મુનિએ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનેા વિચાર કરીને બાહ્ય
અને આંતરિક સંગથી સર્વથા મુક્ત થઈને મોક્ષના અદ્વિતીય કારણ એવા
સંયમની આરાધના કરવી. સ્ત્રી વિગેરે તથા આરંભ વિગેરે પ્રકારના સંગથી
રહિત થઈને નિરપેક્ષ ભાવથી વિચરે.

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૧૭

મૃત્વા નરકાદિદુઃસ્વપ્નાનોતિ । અતો વિદ્વાન્ ધર્મ શ્રુતચારિત્રાચ્ચં વિચાર્ય
અંગીકૃત્ય ચ સર્વાનર્યત્રિપ્રમુક્તઃ સન્ સંયમમનુપાલયેદિતિ ભાવઃ ॥૧૧॥

મૂલ્ય-આયં ણ કુઝ્જાં હંહ જીવિયટ્ટી,

અસઝ્જમાણો ય પરિવ્વણ્ણજ્જાં ।

ળિંસમ્મ ભાંસી ય વિળી ય મિલ્લિં,

હિંસેન્નિયં વા ણેં કેહં કરેજ્જાં ॥૧૦॥

છાયા-આયં ન કુર્યાદિહ જીવિતાર્થી, અસઝ્જમાનશ્ચ પરિવ્રજેત્ ।

નિશમ્ય ભાષી ચ વિનીયઃ ગૃહિં, હિંસાન્વિતાં વા ન કયાં કુર્યાત્ ॥૧૦॥

અભિપ્રાય યહ હૈ કિ જો પ્રાણીહિંસા કરતા હુઆ उनके साथ
વૈરભાવ ષાંધતા હૈ, વહ અપને પાપ કી વૃદ્ધિ હી કરતા હૈ । મરકર વહ
નરક આદિ કે દુઃસ્વ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । અતएव મેઘાવી પુરુષ શ્રુતચારિત્ર
ધર્મ કા વિચાર કરકે તથા ઉસે અંગીકાર કરકે સમસ્ત સંગો સે રહિત
હોકર સંયમ કા પાલન કરે ॥૧॥

‘આયં ણ કુઝ્જાં’ હયાદિ ।

શબ્દાર્થ-—‘હંહ જીવિયટ્ટી આયં ણ કુઝ્જાં-હંહ જીવિતાર્થી આયં ન
કુર્યાત્’ સાધુ હસલોકમેં ચિત્રકાલતક જીનેકી હન્ડા સે વ્રત્ય વપાર્જન
ન કરે ‘અસઝ્જમાણો ય પરિવ્વણ્ણજ્જાં-અસઝ્જમાનશ્ચ પરિવ્રજેત્’ તથા
સ્ત્રી પુત્ર આદિ મેં આસક્ત ન રહતા હુઆ સંયમ મેં પ્રવૃત્તિ કરે તથા
‘ળિંસમ્મ વિળીય-ગૃહિં વિનીય’ શબ્દાદિ વિષયો મેં આસક્તિકો હટાકર

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે એ પ્રજિની હિંસા કરતો થકો તેઓની સાથે
વેદશાવ બાંધે છે, તે પોતાના પાપોને જ વધારે છે. તે મરીને નરક વિગે-
રેના દુઃખો ભોગવે છે. તેથી મેઘાવી પુરુષ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને વિચાર
કરીને તથા તે ધર્મને સ્વીકાર કરીને સઘળા સંગેથી મુક્ત થઈને સંયમનું
પાલન કરે. ॥૧॥

આયં ણ કુઝ્જાં’ હયાદિ

શબ્દાર્થ-—‘હંહ જીવિયટ્ટી આયં ન કુઝ્જાં-હંહ જીવિતાર્થી આયં ન કુર્યાત્’
સાધુ આ લોકમાં લાંબાં સમય પર્યન્ત જીવનને ધારણ કરવાની ઇચ્છાથી વ્રત્યે
પાર્જન ન કરે ‘અસઝ્જમાણો ય પરિવ્વણ્ણજ્જાં-અસઝ્જમાનશ્ચ પરિવ્રજેત્’ તથા સ્ત્રી,
પુત્ર, વિગેરેમાં આસક્ત બન્યા શિવાય સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરે તથા ‘ળિંસિ

अन्वयार्थ — (इह जीविणद्धी आयं ण कुञ्जा) इहाम्मिन् संसारे जीवितार्थी —संयमजीवितार्थी आयम्—अष्टप्रकारकर्म न कुर्यात् (असज्जमाणो य परि-
व्वएज्जा) असज्जमानः—सङ्गम् अकुर्वन्—गृहकलत्रपुत्रादिषु आसक्तिमकुर्वन् परि-
व्वजेत्—उद्युक्तविहारी भवेत् (गिद्धि विणीय) गृद्धि गाढर्यभावं विषयेषु विनीय—
—अपनीय (जिसम्म भासी) निशम्य—अवगम्य पूर्वापरैः पर्यालोच्य भाषी—भाष को
मवेत् (हिंसन्नियं कहं) हिंसान्वितां हिंसाप्रतिपादिकां पापोपादानभूतां कथाम्
(न करेज्जा) न कुर्यादिति ॥१०॥

टीका—‘इह’ अस्मिन् संसारे ‘जीविणद्धी’ ‘संयमजीवितार्थी’, ‘आयं’ आयम्
—आगच्छतीति—आयः—द्विपदचतुष्पदधनादेर्लाभः. अथवा—तादृशद्रव्यलामापा-
दिताष्टप्रकारकर्मलाभो वा तं तथाविधमायम् ‘ण कुञ्जा’ न कुर्यात् तथा—‘अस-
‘जिसम्मभासी—निशम्य भाषी’ पूर्वापर का विचारकर कथन करे
‘हिंसन्नियं कहं—हिंसान्वितां कथां’ हिंसा संबंधी कथन ‘न करेज्जा—न
कुर्यात्’ न करे ॥१०॥

अन्वयार्थ—इस लोक में जो संयममय जीवन यापन करना
चाहता है, वह आय अर्थात् कर्म का आश्रय न करे, गृह कलत्र पुत्र
आदि किसी भी वस्तु में आसक्त न होता हुआ विचरे। समस्त
विषयों में गृद्धिभाव त्याग कर एवं पूर्वापर का विचार करके भाषण
करे और हिंसायुक्त कथा न करे ॥१०॥

टीकाार्थ—इस संसार में संयम-जीवन का इच्छुक पुरुष आय
अर्थात् द्विपद-चतुष्पद धन आदि का अथवा इम प्रकार के लाभ से
उत्पन्न होने वाले कर्मों का लाभ न करे, अर्थात् आजीविका के भय से

विणीय—गृद्धि विनीय’ शब्दादि विषयोंमें आसक्ति रहित बनने ‘जिसम्म-
भासी—निशम्य भाषी’ पूर्वापरने विचार करीने कथन करे ‘हिंसन्नियं कहं—हिंसा-
न्वितां कथां’ हिंसा संबंधी कथन ‘न करेज्जा—न कुर्यात्’ न करे ॥१०॥

अन्वयार्थ—आ लोकमें जेओ संयममय जवन पीताववा छ्छे छे, तेओ
आय, अर्थात् कर्मने आश्रय न करे घर, पुत्र, कलत्र, विगेरे केअ पण
वस्तुमें आसक्त तथा बिना विचरखु करे, सधणा विषयोंमें गृद्धि आवने
त्याग करीने तथा पूर्वापरने विचार करीने बावखु करे तथा हिंसायुक्त
कथन न करे ॥१०॥

टीकाार्थ—आ संसारमें संयम जवननी छ्छि वाणे, पुत्र आय अर्थात्
द्विपद—जे पणवाणा वस्तुपद—चार पण वाणा जेओ धन आदिने अथवा ते
प्रसरना लाभयी उत्पन्न थावाणा कर्मने लाभ न करे. अर्थात् आजीवि-

उज्जमाणे' असज्जमानः-पुत्रकलत्रधनधान्यादिषु आसक्तिमकुर्वाण एव 'परिविशृङ्खा' पत्रिजेत्-संयममार्गे विहरेत् । सर्वत्र वैराग्ययुक्तो मोक्षानुष्ठाने दत्तचित्तो भवेत् । तदा-विषयेषु-शब्दादिषु-'गिद्धि' शृद्धि ममिलापाम् 'विगीय' विनीय-दूरीकृत्य 'निसम्मभासी' निश्मयभाषी, पूर्णपरेण पर्यालोच्य भाषी-मापको वचनप्रयोक्ता भवेत् । तथा-'हिसन्निधे' हिसान्विताम्-हिसा-माणातिपातः तयाऽन्विता युक्ताम् 'कहं' कथाम् 'ण करेज्जा' नैव कुर्यात् न तादृशं वचनं ब्रूयात्, येन स्वस्थ परस्य उमथोर्वा माणातिपातः सम्भवेत्, अश्रोत, पित्त, खादत, मोदत, इत, छिन्त, प्रहरत, पचत, इत्यादिकां पापोपादानकथां कथमपि न कुर्यात् । संसारे चिरकालं जीवनेच्छया द्रव्योपार्जनं न विधेयम् । तथा-कलत्रादौ अनासक्त एव संयमे प्रवृत्तिं कुर्यात् । यद्वक्तव्यं तद्विचार्यैव वक्तव्यम् । शब्दादिष्वासक्तिं परित्यज्य हिसायुक्तां कथामपि न कुर्यात् इति भावः ॥१०॥

द्रव्य का संशय न करे । तथा पुत्र कलत्र धन धान्य आदि पदार्थों में अनासक्त होकर रहे, अर्थात् सब वस्तुओं में विरक्ति धारण करता हुआ मोक्ष के अनुष्ठान में दत्तचित्त हो । शब्द आदि विषयों में आसक्ति को त्याग कर एवं पूर्वापर का विचार करके भाषा बोले । हिसा से युक्त कथा न करे, अर्थात् ऐसे वचन का प्रयोग न करे जिससे स्वकी परकी या दोनों की हिसा हो । जैसे-खाओ, मोज करो, घात करो, छेदो, प्रहार करो पकाओ इत्यादि इस प्रकार की पाप का कारण रूप भाषा किसी भी प्रकार न बोले ।

भाव यह है कि चिरकालतक जीवित रहने की इच्छा से द्रव्य का उपार्जन न करे । कलत्र आदि में अनासक्त रहकर संयम में प्रवृत्ति

माना लयधी द्रव्यने स'शुद्ध न करे तथा पुत्र, स्त्री, धन, धान्य, (अनाज) विगेरे पदार्थोंमां अनासक्ता-आसक्ति विनाना थधने रहे । अर्थात् सधणी वस्तुओंमां विरक्तिने धान्य करता थका मोक्षना अनुष्ठानमां यिन्ने ओउवुं ।

शब्द रूपश, विगेरे विषयोंमां आसक्तिने छोडीने तथा पूर्वापर-आगण पाछणने विचार करीने भाषा ओलवी । हिसा युक्त कथन करवुं नही । अर्थात् केनाथी येतानी अथवा परनी अगर अपनेनी हिसा थाय ओवा प्रकारनी भाषा ओलवी नही । केमडे-भावं, पीये, मोज करो, घात करो, छेदो, प्रहार करो, रांधो, विगेरे भाषा प्रकारनी पापना कारण रूप भाषा अथारेथ पावु ओलवी नही ।

छेदवनेना वस्तु ओ छे डे- लांभा हाण सुधी लवता रहेवानी छेच्छथी द्रव्यनुं उपार्जन-प्राप्ति करवुं नही । स्त्री विगेरेमां आसक्ति विनाना रहने

મૂલ્-આહાકહં વા ન નિકામણ્જા,

નિકામયંતે ય ન સંથવેજા ।

ધુળે ડરાલં અણુવેહમાણે,

ચિંચાણ સોયં અણવેક્ષમા ણો ॥૧૧॥

છાયા — આધાકૃતં વા ન નિકામયેત્ નિકામયતશ્ચ ન સંસ્તૂયાત્ ।

ધુનીયાદુદામનુપેક્ષમાણઃ, ત્યક્ત્વા ચ શોકમનપેક્ષમાણઃ ॥૧૧॥

અર્થઃ—‘આહાકહં વા ન નિકામણ્જા) આધાકૃતં-સાધુનિમિત્તં કૃતમાહારાદિકં ન નિકામયેત્-નામિલેત્ તથા-‘નિકામયંતે ય ન સંથવેજા) તથાવિષ્કરે । જો બોલે સો વિચાર કર હી બોલે । શબ્દ આદિ વિષય મેં આસક્તિ ન રાખે ઓર હિંસાકારી ભાષા કા પ્રયોગ ન કરે ॥૧૦॥

‘અહાકહં વા ન નિકામણ્જા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘આહાકહં વા ન નિકામણ્જા-આધાકૃતં વા ન નિકામયેત’ સાધુ આધર્મી આહારની ઇચ્છા ન કરે તથા ‘નિકામયંતે ય સંથવેજા-નિકામયતશ્ચ ન સંસ્તૂયાત્’ જો આધર્મી આહારની ઇચ્છા કરતા હૈ ઉસકે સાથે પરિચય ન કરે ‘અણુવેહમાણે ડરાલં ધુળે-અનુપેક્ષમાણઃ ડદારં ધુનીયાત્’ નિર્જરાકે લિયે શરીરકો કૃષા કરે ‘અણવેક્ષમાણે સોયં ચિંચા-અનપેક્ષમાણઃ શોકં ત્યક્ત્વા’ શરીરકો દરકાર ન કરતાદુઃખ શોક કા ત્યાગ કરકે સંયમકા પાલન કરે ॥૧૧॥

અંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, અને જે બોલવું તે વિચારીને જે બોલવું, શબ્દ વિગેરે વિષયમાં આસક્તિ રાખવી નહીં અને હિંસા કરવાવાળી ભાષાનો પ્રયોગ ન કરવો. ॥૧૦॥

‘અહાકહં વા ન નિકામણ્જા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘અહાકહં વા ન નિકામણ્જા-આધાકૃતં વા ન નિકામયેત’ સધુ આધર્મી આહારની ઇચ્છા ન કરે, તથા ‘નિકામયંતે ય સંથવેજા-નિકામયતશ્ચ ન સંસ્તૂયાત્’ જે આધર્મી આહારની ઇચ્છા કરે છે, તેની સાથે પરિચય ન કરે ‘અણુવેહમાણે ડરાલં ધુળે-અનુપેક્ષમાણઃ ડદારં ધુનીયાત્’ નિર્જરા ભાટે શરીરને કૃષા કરે ‘અણવેક્ષમાણે સોયં ચિંચા-અનપેક્ષમાણઃ શોકં ત્યક્ત્વા’ શરીરની દરકાર વગેરે વિના શોકનો ત્યાગ કરીને સંયમ પાલન કરે ॥૧૧॥

माहारादिकं निकामयतोऽभिलषतः पार्श्वस्थादींश्च न संस्तूयात्-नानुमोदयेत् तैः सह संस्तवं-परिचयमपि न कुर्यात् (अणुवेहमाणे उरालं धुणे) अनुप्रेक्षमाणः कर्म-निर्जरात् औदारिकदेहं तपसा धुनीयात्-कृशं कुर्यात् (अणवेक्षमाणे सोयं विद्या) अनपेक्षमाणः शरीरं तज्जनितं शोकं त्यक्त्वा-परित्यज्य संयमं पालयेत् ॥११॥

टीका—‘आहाकडं’ आधाकृतम्-साधुनिमित्तं कृतमाहारपानीयादिक-माधाकृतम्, एवमौदशिकाधार्मिककृतमाहारपानीयादिकम् । ‘ण निकामपञ्जा’ न निकामयेत्-नैव कथमपि अभिलषेत् । तथा-‘णिकामयंते’ निकामयतश्च ‘ण संधवेज्जा’ न संस्तूयात्-नानुमोदयेत् । य आधाकर्मिकमाहारादिकं सेवते, तेन सह आदानप्रदानं वार्तालापं सहवासादिकं च न कुर्यात् । किञ्च-‘उरालं’ औदारिकं शरीरम्, तपस्यादिभिः ‘धुणे’ धुनीयात्-कृशतरं कुर्यात् । अथवा-

अन्यार्थ—साधु के निमित्त बनाये गये आहार आदि ग्रहण करने की बांछा भी न करे । जो ऐसे आहारादि की बांछा करता हो उसके साथ संस्तव-परिचय न रखे । कर्मनिर्जराका विचार करता हुआ औदारिक शरीर को तप से कृश करे । शरीर की परवाह न करता हुआ शोक को त्याग कर संयम का पालन करे ॥ ११ ॥

टीका—आधाकृत अर्थात् साधु के लिए बनाये गये आहार पानी आदि की किसी भी प्रकार अभिलाषा न करे और जो आधाकृत की अभिलाषा करता है, या उसे ग्रहण करता है । उसके साथ आदान प्रदान, वार्तालाप या सहवास आदि संबंध न रखे । औदारिक शरीर को तपस्या से अत्यन्त कृश कर दे । अथवा उराल अर्थात् अनेक पूर्वजन्मों में संचित कर्म, उन्हें मोक्ष प्राप्त करने के लिए उन कर्मों को दूर करे ।

अन्यार्थ—साधुना निमित्तं जनापवासां आवेल आहार विगेरे अहण्ण करवानी छंछा पण्ण न करे । जेज्जे जेवा आहार विगेरेनी छंछा करता छेव तेमनी साथे संस्तव-अर्थात् परिचय पण्ण सम्भवो नही कर्म निर्जराणे विचार करता थका औदारिक शरीरने तपथी कृश करे शरीरनी परवा कर्या विना शेकने त्याग करीने संयमनुं पालन करे ॥११॥

टीका—आधाकर्म-साधुना निमित्तं जनापवासां आवेल आहार पाणी विगेरेनी छेव पण्ण प्रकारनी छंछा न करपी । जेने जे आधाकर्म आहारनी छंछा सम्भे छे, अथवा तेने अहण्ण करे छे तेनी साथे आदान, प्रदान वार्तालाप अथवा सहवासने सम्बंध न सम्भवो । औदारिक शरीरने तपस्याथी अत्यंत कृश-दुर्बल करी देवुं । अर्थात् उराल अटले के अनेक पूर्वजन्मों में संचित करेव कर्म, मोक्ष प्राप्त करवा माटे ते कर्मोंने दूर करवा तप-

१२२

सूत्रहताङ्गसूत्रे

‘उरालं’ अने कव्यतीतपूर्वभगोपाजितं कर्म, तदुदारम्, मोक्षमनुप्रेक्षमाणो धुनीयात्-
अपनयेत्। तपसा दोषूयमाने कृशीभवति शरीरे संभवेदपि कदाचिच्छोक इति
‘सौर्यं’ शोकम् ‘चिच्चा’ त्यक्त्वा ‘अणवेवस्वमाणे’ अनपेक्षमाणः-शरीरे चापेक्षा-
मकुर्वन् तपसा शरीरं कृशीकृत्य शोकं त्यक्त्वा संयमं परिपालयेत्। साधुराणां
कर्मिकं नेच्छेत्, तथा यः तादृशमाहारादिकं करोति, तेन सह परिचपं न
कुर्यात्। तथा-कर्मनिर्जरायै शरीरं कृशतरं कुर्यात्तपोभिः शरीरस्यापेक्षामकुर्वन्
संयमपालनं कुर्यादिति भावः ॥११॥

सूत्रम्—एगत्तमेयं अभिपत्थएज्जा,

एवं पमोक्खो न भुंसन्ति पासं।

एसप्पमोक्खो अमुसे वरेवि,

अंकोहणे संचरते तंवरस्सी ॥१२॥

छाया—एकत्वमेतदभिप्रायेदेवं पमोक्षो न भुषेति पश्य।

एष पमोक्षोऽपृषावरोऽपि, अक्रोधनः सत्यरतस्तपस्वी ॥१२॥

तपश्चरण के द्वारा शरीर के कृश (दुबला) होने पर कदाचित् शोक हो ता उसे त्याग कर और शरीर की अपेक्षा न करता हुआ अर्थात् शरीर को कृश करके और शोक का त्याग करके संयम का पालन करे।

अभिप्राय यह है कि साधु आध्यात्मिक औद्देशिक आहार की इच्छा तक न करे और जो ऐसा आहारादिक ग्रहण करता है उसके साथ परिचय न करे। कर्मनिर्जरा की प्राप्ति के लिए स्थूल शरीर को कृश (दुबला) करें। शरीर की परवाह न करता हुआ तपश्चरण करे और संयम की आराधना करे। ११।

श्रवण द्वारा शरीर कृश-दुर्बल थाय त्याग करे कदाचित् शोक उत्पन्न थाय तो तेनी त्याग करीने अने शरीरनी अपेक्षा कुर्या विना अर्थात् शरीरने कृश करीने अने शोकने त्याग करीने संयमनुं पालन करवुं।

कहेवानो अभिप्राय जे छे के—साधु आध्यात्मिक औद्देशिक आहारनी इच्छा न करे, अने जे जेवा प्रकारना आहार विगैरेनी इच्छा करे छे, तेनी साथे परिचय न शजे, कर्म निर्जरांनी प्राप्ति माटे स्थूल शरीरने दुर्बल करवुं, अने शरीरनी परवाह कुर्या विना तपश्चरण करता रहे, तथा संयमनी आराधना करे, ॥११॥

સમયાર્થયોચિતો ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૨૩

અન્યાર્થઃ—(‘અંગતમેયં’ અભિપત્યવજ્ઞા) એકત્વમેતદભિપ્રાર્થયેત્ અભિપ્રાર્થ-
યેત્ એકત્વાધ્યનસાધીત્વાત્ (એવં પ્રમોક્ષો ન મુસંતિ પાસં) એવમ્-અનયા એક-
ત્વભાવનયા પ્રમોક્ષો વિપ્રમુક્તસંગતા ન મૃપા-નૈતદ્ અલીકં ભવતીત્યેવં પદ્ય (એસ-
પમોક્ષો અમુસે વરેવિ) એષઃ-એકત્વભાવનામિપ્રાયઃ અમૃપારૂપઃ સત્યશ્ચાયમેવ
તથા વરોઽપિ-પ્રધાનોઽપિ અયમેવ ભાવસમાધિઃ (અક્રોધણે સચ્ચરતે તવસ્તી)

‘અંગતમેયં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થઃ—‘અંગતમેયં અભિપત્યવજ્ઞા-એકત્વમેતદભિપ્રાર્થયેત્’ સાધુ
એકત્વકી ભાવના કરે ‘એવં પ્રમોક્ષો ન મુસંતિ પાસં-એવં પ્રમોક્ષો
ન મૃપેતિ યદ્યપ’ એકત્વકી ભાવના કરને સે સાધુ નિઃસંજ્ઞતાકો પ્રાપ્ત
હોતા હૈં યહ સત્ય સમક્ષો ‘એસ પ્રમોક્ષો અમુસે વરેવિ-એષ પ્રમોક્ષોઽમૃપા
વરોઽપિ’ યહ એકત્વકી ભાવના હી ઉત્કૃષ્ટમોક્ષ હૈં તથા યહી સત્ય
ભાવસમાધિ ઓર પ્રધાન હૈં ‘અક્રોધણે સચ્ચરતે તવસ્તી-અક્રોધનઃ
સત્યરતસ્તપસ્વી’ જો ક્રોધ રહિત તથા સત્યમે રત એવં તપસ્વી હૈં વહી
સત્ય સે શ્રેષ્ઠ કહા ગયા હૈં ॥૧૨॥

અન્યાર્થઃ—સાધુ એકત્વ (અસહાયત્વ) કી ભાવના કરે અર્થાત્
અપને આપકો એકાકી અનુભવ કરે । હસ એકત્વ ભાવના સે હી નિઃ
સંગતા (નિર્મમત્વ ભાવના) ઉત્પન્ન હાતી હૈં દેહો, યહ મિથ્યા નહીં,
સત્ય હૈં । યહી મોક્ષ હૈં, યહી પ્રધાન એવં સચ્ચી ભાવસમાધિ હૈં । જો

‘અંગત મેયં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થઃ—‘અંગતમેયં અભિપત્યવજ્ઞા-એકત્વમેતદભિપ્રાર્થયેત્’ સાધુ સદા એક-
ત્વની ભાવના કરે ‘એવં પ્રમોક્ષો ન મુસંતિ પાસં-એવં પ્રમોક્ષો ન મૃપેતિ પદ્ય’
એકત્વની ભાવના કરનાથી જ સાધુ નિઃસંગતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વાત
સત્ય સમજો. ‘એસપ્રમોક્ષો અમુસેવરેવિ-એષપ્રમોક્ષોઽમૃપા વરોઽપિ’ આ એકત્વની
ભાવનાજ ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ છે. તથા એજ સત્ય ભાવસમાધિ અને પ્રધાન છે.
‘અક્રોધણે સચ્ચરતે તવસ્તી-અક્રોધનઃ સત્યરતસ્તપસ્વી’ જે ક્રોધ રહિત તથા સત્યમાં
તપ્ત રહે છે અને તપસ્વી છે એજ અધારી ઉત્તમ કહેવાય છે. ॥૧૨॥

અન્યાર્થઃ—સાધુ એકત્વ (અસહાયત્વ)ની ભાવના રાખે અર્થાત્ પોતાને
એકાકી પછાનો અનુભવ કરે આ પ્રકારની એકત્વની ભાવનાથી જ નિઃસ-
ંગતા (નિર્મમત્વ ભાવના) ઉત્પન્ન થાય છે. જુઓ આ મિથ્યા નહીં પણ
સત્ય છે. આજ મોક્ષ છે, આજ પ્રધાન અને સાચી ભાવસમાધિ છે. જે

યોઽક્રોધનઃ—ક્રોધમાનમાયાલોભરહિતઃ સત્યરતઃ તપસ્વી તપોનિષ્ઠ એવં પ્રમોક્ષોઽમૃતા સત્યો વરઃ મધાનશ્ચેતિ ॥૧૨॥

ટીકા—કિં ચ—મોક્ષમપેક્ષમાણઃ સાધુઃ ‘એગતમેવં’ એકત્વમેતદ્ અમહાયત્વમ્ ‘અમિત્યેવજ્ઞા’ અમિત્યર્થયેત્ । અયં માત્રઃ—અહમેક એવં નાસ્તિ કશ્ચિદન્યઃ સહાયકોઽસ્મિન્ સંસારે જન્મજરામરણસદ્ગુણે ભવજાતા, इत्येवं रूपेणाऽध्य-
વસાયી भवेत् । उक्तञ्च—

‘एगो मे सासओ अप्पा, णाणदंसणसंजुओ ।

सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोगच्चक्खणा’ ॥१॥

છાયા—એકો મે શાશ્વત આત્મા, જ્ઞાનદર્શનસંયુતઃ ।

શેષા મે વાહ્યાભાવાઃ, સર્વે સંયોગલક્ષણા इति ॥१॥

જ્ઞાનદર્શનસંયુક્ત એક એવં મમાત્મા શાશ્વતોઽવ્યયો નિત્યઃ તદન્યે સર્વેઽપિ કલત્રપુત્રાદિધનધાન્યહિરણ્યમુર્ચ્નાદિકા ભાવાઃ કર્મદ્વારા માત્રા અનિત્યા ક્રોધ માન માયા લોભ સે રહિત, સત્ય મે તત્પર ઔર તપ મે નિષ્ઠ હૈ, ઘણી સવ સે પ્રધાન હૈ ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—મોક્ષાભિલાષી સાધુ એકત્વ ભાવના ભાવે અર્થાત્ એસા ચિન્તન કરે કિં મેં એકાકી (મકેડા) હું । દૂનરા કોઈં બી મેરા સહાયક નહીં હૈ । જન્મ જરા ઔર મરણ સે વ્યાપ્ત હસ સંસાર મેં કોઈં બી ભવ સે ઘ્રાણ (રક્ષક) કરને વાલા નહીં હૈ । કહા બી હૈ—‘એગો મે સાસઓ અપ્પા’ इत्यादि ।

‘જ્ઞાન ઔર દર્શન સે સમ્પન્ન એક મેરા આત્મા હી શાશ્વત હૈ । આત્મા કે અતિરિક્ત સમી પદાર્થ કલત્ર, પુત્ર, ધન, ધાન્ય, હિરણ્ય,

ક્રોધ, માન માયા, અને લોભથી રહિત થઈને સત્યમાં તત્પર અને તપમાં નિષ્ઠા યુક્ત હોય છે તેજ સૌથી પ્રધાન કહેવાય છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—મોક્ષની ઇચ્છા વાળા સાધુએ એકલાપણીની ભાવનાનો સ્વીકાર કરવોઃ અર્થાત્ એવો જ વિચાર કરે કે—હું એકાકી અર્થાત્ એકલો છું. બીજો કોઈં પણ મારો સહાયક નથી. જન્મ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) અને મરણથી વ્યાપ્ત એવા આ સંસારમાં કોઈં પણ ભયથી રક્ષણ કરવાવાળું નથી. કહ્યું પણ છે કે—‘એગો મે સાસઓ અપ્પા’ इत्यादि

જ્ઞાન અને દર્શનથી યુક્ત એક મારો આત્મા જ શાશ્વત છે. આત્મા શિવાય સઘળા પદાર્થો એટલે કે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય (અનાજ) હિરણ્ય, સ્વર્ણ (ચાંદી) છેવટે પોતાનું સરીર પણ કર્મથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ

એવેતિ ભાવઃ । इत्यादिकमेकत्वभावनां भावयेत् । 'न भुसंति' न मृषा इति 'वासं' पश्य, एकत्वभावनया भावितस्यासङ्गताऽवश्यं भाविनी, नात्राऽलीकत्वमिति पश्य-अवलोकय । 'एस' एषः-एकत्वभावनयाऽभिप्रायः प्रमोक्षः 'अमुसे' अमृषा सत्यः । तथा-'वरेवि' वरोऽपि-अत्रोऽपि अयमेव भावमभाधिः 'तवस्सी' तवस्वी-तपोनिष्ठप्रदेशः 'अक्रोधणे' अक्रोधनः-उपलक्षणं चैतत्-मानमायालोभानाम्, तेन निर्मानो निर्मायो निर्लोभश्च । तथा-'सच्चरते' सत्यस्तश्च एष, एव-अमृषा सत्यः सर्वप्रधानश्च वर्त्तते इति । साधुः सदा-एकत्वभावनं भावयेत् अत्र एकत्वभावनया तस्याऽवज्ञता भवति । एकत्वभावनयैव सर्वोत्कृष्टो मोक्षः । अतो योऽनया भावनया युक्तः क्रोधादिकं न करोति, तथा सत्यं भाषते, तपश्चाऽऽचरति, स एव सर्वश्रेष्ठ इति भावः ॥२२॥

સ્વર્ણ, યહાં તક કિ યહ જીર ભી કર્મ સે પ્રાપ્ત હુમા હૈ । યહ સષ યાહ્ય હૈં । મેરે સ્વરૂપ નહીં હૈં । મૈં હન સષ સે બિન્ન (મલગ) અકેલા હી હું ।

इस प्रकार की एकत्व भावना करे । जो एकत्व भावना से युक्त होता है, उसमें अवश्य ही असंगता (निर्ममत्व भावना) उत्पन्न हो जाती है, यह कथन असत्य नहीं है, इसे देखो । यह एकत्वभावन ही मोक्ष है, यही सत्य है और यही श्रेष्ठ भावमभाधि है । और जो अक्रोध और उपलक्षण से निरभिमान, निष्कपट एवं निर्लोभ होना है तथा सत्य में रत रहता है, वही सर्वप्रधान पुरुष होता है ।

एकत्वभावन से ही सर्वोत्कृष्ट मोक्ष प्राप्त होता है जो इस भावन से भावित होकर क्रोधादि नहीं करता और सत्य में तत्पर होता है तथा तपस्या करता है, वही पुरुष सर्वश्रेष्ठ है ॥१२॥

બધા બાહ્ય-અકારના છે. મારા નિજ સ્વરૂપ નથી હું આ બધાથી જુદો અને એકલો જ છું.

આવા પ્રકારની એકલા પણની ભાવના કરવી. જે એકલા પણની ભાવના વાળા હોય છે, તેમાં અસંગ પણ-(નિર્મમત્વ ભાવના) અવશ્ય જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, આ કથન અસત્ય નથી જ તેને જુઓ. આ એકત્વ ભાવના જ મોક્ષ છે. એજ સત્ય છે. અને એજ ઉત્તમ ભાવસમાધિ છે.

અને જે અક્રોધ અને ઉપલક્ષણથી નિરભિમાની, નિષ્કપટી અને નિર્લોભી હોય છે. તથા સત્યમાં રત રહે છે. એજ સર્વ પ્રધાન પુરુષ છે.

એકત્વની ભાવનાથી જ સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભાવનાથી ભાવિત થઈને જે ક્રોધ વિગેરે કરતા નથી, અને સત્યમાં તત્પર રહે છે. તથા તપસ્યા કરે છે, એ પુરુષ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ॥૧૨॥

૧૨૬

સંપ્રકૃતાક્ષરે

મૂલમ્-હૃત્થીસુ ય આરયમેહુળાઓ,

પરિગ્રહં ચેવ અકુબ્ધમાણે ।

ઉચ્ચાવણસુ વિસણસુ તાઈ,

નિસંસયં મિત્ત્વુ સમાહિવત્તે ॥૧૩॥

છાયા—સ્ત્રીપુ ચારતો મૈથુનાત્ પરિગ્રહં ચૈવઽકુર્વાણઃ ।

ઉચ્ચાવણેષુ વિષયેષુ ત્રાયી, નિઃસંશયં મિત્તુઃ સમાધિપ્રાપ્તઃ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થઃ--(હૃત્થીસુ) ત્રિવિધાસ્ત્રયિ સ્ત્રીપુ વિષયભૂતાસુ ચ મૈથુનમબ્રજ્ય
તસ્માત્ આરય' અતો નિવૃત્તઃ (ચ પરિગ્રહં અકુબ્ધમાણે) ચ-પુનઃ પરિગ્રહં ધનાદિ-
દ્વિપદાદિ સંગ્રહરૂપમ્ અકુર્વાણઃ (ઉચ્ચાવણસુ વિસણસુ તાઈ) ઉચ્ચાવણેષુ-નાના-
પ્રકારેષુ વિષયેષુ શબ્દાદિપુ અરક્તદ્વિષ્ટઃ-રાગદ્વેષરહિતસ્તથા ત્રાયી સ્વસ્ય પરસ્ય ચ

'હૃત્થિસુ યા' હૃત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—'હૃત્થીસુ-સ્ત્રીપુ' જો પુરુષ સ્ત્રીયોં કે સાથ 'આરયમેહુળાઓ
-અરતો મૈથુનાત્' મૈથુન સે નિવૃત્ત હોતા હૈ 'ચ પરિગ્રહં અકુબ્ધમાણે-ચ
પરિગ્રહં અકુર્વાણઃ' તથા પરિગ્રહ નહીં કરતા હૈ 'ઉચ્ચાવણસુ વિસણસુ
તાઈ-ઉચ્ચાવણેષુ વિષયેષુ ત્રાયી' एवं અનેક પ્રકારકે વિષયોંમેં રાગદ્વેષસે
રહિત હોકર જીવોં કી રક્ષા કરતા હૈ એસા 'નિસંસયં મિત્ત્વુ સમા-
હિવત્તે-નિઃ સંશયં મિત્તુઃ સમાધિપ્રાપ્તઃ' વહ સાધુ નિઃસંદેહ સમા-
ધિનો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જો તોનોં પ્રકાર કે મૈથુન સે વિરત હોતા હૈ જો પરિગ્રહ
નહીં કરતા, જો મનોજ અને અમનોજ વિષયોં મેં રાગ-દ્વેષ સે યુક્ત નહીં

'હૃત્થિસુ યા' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'હૃત્થિસુ-સ્ત્રીપુ' જે પુરુષ સ્ત્રીયોની સાથે 'આરયમેહુળાઓ-આરતો-
મૈથુનાત્' મૈથુ થી નિવૃત્ત અને છે 'ચ પરિગ્રહં અકુબ્ધમાણે-ચ પરિગ્રહં અકુર્વાણઃ'
તથા પરિગ્રહ કરતો નથી 'ઉચ્ચાવણસુ વિસણસુ તાઈ' ઉચ્ચાવણેષુ વિષયેષુ ત્રાયી
તથા અનેક પ્રકારના વિષયોમાં રાગદ્વેષથી રહિત થઈને જીવોની રક્ષા કરે છે.
એવો 'નિસંસયં મિત્ત્વુ સમાહિવત્તે-નિઃસંશયં મિત્તુઃ સમાધિપ્રાપ્તઃ' તે સાધુ મદેહ
વિનાજ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જેઓ ત્રણ પ્રકારના મૈથુનથી વિરત હોય છે, જેઓ પરિગ્રહ
કરતા નથી, જેઓ મનોજ અને અમનોજ વિષયોમાં રાગદ્વેષ વાળા હોતા

સમયાર્થબોધિનો ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૨૭

રક્ષણકર્તા (નિરસંસયં મિત્રસુ સમાદિપ્તે) નિઃસંસયં નિશ્ચયેન મિશ્નુરેવંધૂતઃ સંધુઃ મૂલોત્તરગુણસમન્વિતઃ સમાધિ-માયસમાધિ પ્રાપ્તો ભવતીતિ ॥૧૩॥

ટીકા—‘સ્થીસુ’ દેવમાનુષતિર્યગ્રૂપાસુ ત્રિવિધાસુ સ્ત્રીપુ ‘મેહુણાઓ’ મૈથુનમ્-અગ્રહ તસ્માદ મૈથુનાત્ ‘આરય’ અરતઃ-ન રતોડરતઃ-નિવૃત્તઃ। તથા-‘પરિગ્રહ’ પરિગ્રહમ્, પરિ-સર્વતો શૃંગાને इति પરિગ્રહઃ-દ્વિપદાદિસંગ્રહઃ-તમ્ ‘અકુઠરમાણે’ અકુઠાર્ણઃ ‘ઉચ્ચાવણસુ’ ઉચ્ચાવણેસુ-નાનાપ્રકારકેષુ ‘વિસણસુ’ વિષયેષુ-સદ્દાદિલક્ષણેષુ, અથવા-ઉચ્ચાઃ-ઉત્કૃષ્ટાઃ, અથવા-નીચાશ્ચ યે વિષયાર્થેષુ રાગદ્વેષરહિતઃ। તથા-‘તાઈ’ ત્રાપી ત્રાતા સર્વેષાં જીવાના-મમયદાતા-રક્ષક इति યાવત્। ત્રિગિછોપદેસદાનદ્વારા પરેશ્વોડપિ પરેષાં રક્ષકઃ। નિરસંસયં’ નિઃસંસયમ્-નિશ્ચયેન પરમાર્થત્વતાદશઃ ‘મિત્રસુ’ મિશ્નુ સ્ત્રીનિઃ ‘સમાદિપ્તે’ સમાધિપ્રાપ્તઃ, एवंધૂતો મૂલોત્તરગુણસમન્વિતો મુનિ

હોતા ઓર જો સ્વપર કા ત્રાતા (રક્ષક) હોતા હૈ, નિરસન્દેહ એસા મિશ્નુ સમાધિ પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—દેવ મનુષ્ય ઓર તિર્યચ સંબંધી મૈથુન સે જો પૂર્ણ રૂપ સે નિવૃત્ત હો ચુકા હૈ, જો દ્વિપદ ચતુષ્પદ આદિ કા પરિગ્રહ નહીં કરતા, જો વિવિધ પ્રકાર કે ઊંચ ઓર નીચ અર્થાત્ મનોહ ઓર અમનોહ શબ્દ આદિ હન્દિય વિષયો મેં રાગી દ્વેષી નહીં હોતા જો ત્રાતા અર્થાત્ સર્વ પ્રાણિયોં કો અમયદાતા હોતા હૈ યા વિશિષ્ટ ઉગદેશ દેકર દૂસરોં સે દૂસરે જીવોં કી રક્ષા કરવાતા હૈ, નિશ્ચય હી એસા મિશ્નુ સમાધિ

નથી અને જેઓ સ્વ-પરતા ત્રાતા (રક્ષણ કરવાવાળા) હોય છે. એવા બિશ્નુ-કોજ નિઃસંકે રીતે સમાધિને પ્રાપ્ત કરવાવાળા અને છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ સંબંધી મૈથુનથી જે પૂર્ણ રૂપે નિવૃત્ત થઈ ચૂકેલ છે, જે દ્વિપદ કહેતા એ પગવાળા, ચતુષ્પદ કહેતા ચાર પગવાળા, વિગેરેનો પરિગ્રહ કરતા નથી. જે જુદા જુદા પ્રકારના ઊંચ અને નીચ અર્થાત્ મનોહ અને અમનોહ શબ્દ વિગેરે હન્દિયોના વિષયમાં રાગવાળા કે દ્વેષવાળા હોતા નથી જે ત્રાતા અર્થાત્ સદૃશ પ્રાણિયોને અભય આપનારા હોય છે, અથવા વિશેષ પ્રકારનો ઉપદેશ આપીને બીજાઓ પાસે અન્ય જીવોની રક્ષા કરાવે છે, એવો બિશ્નુ નિયમથી સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-મૂળ અને ઉત્તર શુદ્ધોથી સંપન્ન આવા મુનિ

૧૨૮

સત્યક્રતાક્રમ્યે

મૌલસમાધિ પાત્તો મવતિ નાપરઃ કશ્ચિન્ન સમાધિપાત્તો મવતિ । ય એકત્વમાવ-
નાયુક્તઃ સાધુર્નદાતિ મૈથુનં પરિગ્રહં ચ' રક્ષતિ ચ વિવિધાન્ જીવાન્ વિવિધવિષ-
યેષુ રાગદ્વેષરહિતો નિઃસંશયં ભાવસમાધિ પાત્તો મવતીતિ ભાવઃ ॥૧૨

મૂલમ્-અરહં રહં ચ અભિભૂય મિયસૂ,

તૈનાહકાસં તૈહ સીયકાસં ।

ઉળહં ચ દંસં ચ ડહિયાસણ્જા,

સુંદિમ્મ ચ દુદિમ્મં ચ તિરિક્ખણ્જા ॥૧૪॥

છાયા—અરતિ રતિ નામિભૂય મિશ્નુઃ તૃણાદિસ્પર્શ તથા શીતસ્પર્શમ્ ।

ઉળાં ચ દંસં ચાધિપદેત, સુરમિ ચ દુરમિ ચ તિતિસેત્ત ॥૧૪॥

પ્રાપ્ત હોતા હૈ । અભિપાય યહ હૈ કિ મૂલ ઓર ઉત્તર ગુણો સે સમ્પન્ન
એસા મુનિ ભાવસમાધિ પ્રાપ્ત કરતા હૈ । જિસમેં યહ ગુણ નહીં હોતે વહ
ભાવસમાધિ કો પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા ।

ભાવ યહ હૈ કિ જો સાધુ મૈથુન ઓર પરિગ્રહ કા ત્યાગી હોતા હૈ,
જીવો કો અમયદાતા હોતા હૈ ઓર વિવિધ વિષયોં મેં રાગદ્વેષ સે રહિત
હોના હૈ, વહ નિશ્ચય હી ભાવસમાધિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૩॥

‘અરહં રહં ચ’ હયાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘મિયસૂ-મિશ્નુઃ’ સાધુ ‘અરહં રહં ચ અભિભૂય-અરતિ
રતિનામિભૂય’ સંયમમેં અરતિ અર્થાત્ત્વેદ તથા અસંયમમેં રતિ મર્થાત્ત્વ
રાગ કા ત્યાગ કર ‘તૈનાહકાસં-તૃણાદિસ્પર્શ’ તૃણ આદિકા સ્પર્શ કો
‘તૈહ-તથા’ ઓર ‘સીયકાસં-શીતસ્પર્શ’ શીતસ્પર્શકો, ‘ઉળહં ચ-ઉળાં ચ’

ભાવ સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે. જેમાં આ ગુણો હોતા નથી. તે ભાવસમાધિ
પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે સાધુ, મૈથુન અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાવાળા
હોય છે, જીવોને અમય આપવાવાળા હોય છે, અને જુદા જુદા વિષયોમાં
રાગદ્વેષ વિનાના હોય છે, તે નિશ્ચય ભાવસમાધિને પ્રાપ્ત કરનારા
હોય છે. ॥૧૩॥

‘અરહં રહં ચ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘મિયસૂ-મિશ્નુઃ’ સાધુ ‘અરહં રહં ચ અભિભૂય-અરતિ રતિ નામિ-
ભૂય’ સંયમમાં અરતિ અર્થાત્ત્વેદ તથા ‘અસંયમમ’ રતિ અર્થાત્ત્વે રાગનો
ત્યાગ કરીને ‘તૈનાહકાસં-તૃણાદિસ્પર્શ’ તૃણ વિગેરેનો સ્પર્શને ‘તૈહ-તથા’ અને
‘સીયકાસં-શીતસ્પર્શ’ શીતસ્પર્શને ‘ઉળહં ચ-ઉળાં ચ’ ઉપગ્રસ્પર્શને ‘ચ દંસં-ચ

અન્યથાર્થઃ—(મિક્સ) મિશ્રુઃ—ભાવમિશ્રુઃ પરમાર્થદર્શી (અરૂં રૂં ચ અભિભૂય) સંયમેડતિમ્ અસંગેરતિમ્—અનુરાગમ્ અભિભૂય—પરિત્યજ્ય (તળાફાસં) હૃણાદિસ્પર્શમ્ (તદ્) તથા (સીયફાસં) શીતસ્પર્શમ્ (ઉર્ધ્વં ચ) ઉષ્ણસ્પર્શમ્ (ચ દંસં) ષ દંશમશકાદિજનિતસ્પર્શમ્ (અહિયાસજ્જા) અધ્યાસહેતુ—અધિસહેતુ તથા—મન્ધમ્ (સુઘ્નિમ્ ચ દુર્ગ્નિમ્ ચ) સુરમિં દુરમિં ચ (તિતિક્ષણજ્જા) તિતિક્ષેત—સર્વં સહેતેતિ ॥૧૪॥

ટીકા—અપિચ—વિષયવિરક્તસ્ય કથં ભાવસમાધિર્ભવતિ સ્ત્રાહ—‘અરૂં’ રૂપાદિ । ‘મિક્સ’ મિશ્રુઃ—શરીરગૃહાદૌ સ્પૃહારહિતો મોક્ષગમનપ્રવળઃ ‘અરૂં’ અરતિમ્—સંયમેડરૂચિમ્ અસંયમે ચ ‘રૂં’ રતિમ્ ‘અભિભૂય’ અભિભૂય—નિવાર્ય લક્ષણસ્પર્શકો ‘ચ દંસં—ચ દંશમ્’ તથા દંશમશકકે સ્પર્શકો ‘અહિયાસ-જ્જા—અધિસહેતુ’ સહન કરે તથા ‘સુઘ્નિમ્ ચ દુર્ગ્નિમ્ ચ—સુરમિં ચાસુરમિં ચ’ સુગંધ એવં દુર્ગંધકો ‘તિતિક્ષણજ્જા—તિતિક્ષયેત્’ સહન કરે ॥૧૪॥

અન્યથાર્થ—પરમાર્થદર્શી મિશ્રુ સંયમ મેં અરતિ ઓર અસંયમ મેં રતિ (આનંદ) કા સ્યાગ કરકે તૃણ આદિ કે સ્પર્શ કો, શીતસ્પર્શ કો હૃણસ્પર્શ કો ઓર દંશમશક આદિ કે સ્પર્શ કો સહન કરે તથા સુગંધ ઓર દુર્ગંધ કો ખી સહ લે ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—જો વિષયોં સે વિરક્ત હૈ, ઉસે ભાવ સમાધિ કિસ પ્રકાર પ્રાપ્ત હોની હૈ, સો કહતે હૈ—શરીર ઓર ગૃહ આદિ મેં નિસ્પૃહ (વાંછા રહિત) મોક્ષ ગમન મેં કુશલ ભાવ સાધુ સંયમ સંબંધી અરતિ (મજ્જિ) કો ઓર અસંયમ સંબંધી રતિ (આનંદ) કો હટા કર આગે કહે જાને ‘રૂંશમ્’ તથા ‘દંશમશકના સ્પર્શને ‘અહિયાસજ્જા—અધિસહેતુ’ સહન કરે તથા ‘સુઘ્નિમ્ ચ દુર્ગ્નિમ્ ચ—સુરમિં ચાસુરમિં ચ’ સુગંધ અને દુર્ગંધને ‘તિતિક્ષણજ્જા—તિતિક્ષયેત્’ સહન કરે ॥૧૪॥

અન્યથાર્થ—પરમાર્થને ભાણુવાવાળા જિહુએ સંયમમાં અરતિ—અપ્રીતિ અને અસંયમમાં રતિ—પ્રીતિને ભાગ કરીને તૃણ વિગેરેના સ્પર્શને શીત સ્પર્શને હૃણ સ્પર્શને અને દંશમશક વિગેરેના સ્પર્શને સહન કરવો તથા સુગંધ અને દુર્ગંધને પણ સહન કરી લેવી ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—જે વિષયોથી વિરક્ત છે, તેને ભાવસમાધિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે બતાવવામાં આવે છે.—શરીર અને ઘર વિગેરેમાં સ્પૃહા વિનાનો અર્થાત્ ઈચ્છા રહિત મોક્ષ ગમનમાં કુશળ ભાવ સાધુ સંયમ સંબંધી અરતિ અર્થાત્ અનાદર અને અસંયમ સંબંધી રતિ—પ્રીતિ અર્થાત્ અદરને

૧૩૦

સુત્રકૃતાક્રમણે

વધ્યમાનં સર્વમધિસહેત । તથા—‘ત્ણાદિકાસં’ ત્ણાદીનાં સ્પર્શમ્—ત્ણાદિ-સ્પર્શજનિતં દુઃખમિત્યર્થઃ, આદિ શબ્દાત્ પૃથિવ્યાદિ કઠિનપદાર્થસ્ય ચ સ્પર્શ-મધિસહેત । તથા—‘સીયકાસં’ શીતસ્પર્શમ્, શીતસ્પર્શપરીપદમધિસહેત । ‘ઉષ્ણં ચ’ ઉષ્ણં ચ—ઉષ્ણપરીપદમ્ ‘દંસં ચ—દંશમશકપરીપદં કર્મનિર્જાર્ય મધિસહેત । ‘સુર્ધિમં ચ’ સુરમિંચ ગન્ધમ્ ‘દુર્ધિમં ચ’ દુરમિગન્ધં ચ—શોભનમશોભનં ગંધં चापि ‘तित्तिवत्तएज्जा’ तित्तिक्षेत्र, एतेषां सर्वेषां परीषद्गणां सहनं मोक्षा-भिलाषिणा कार्यमिति । साधुः संगमोऽरति रतिश्चाऽसंगमो परित्यज्य तृणादि शीत-स्पर्शादिदंशमशकसुरस्यसुरमिगन्धादिकं सर्वमपि सहतेति भावः ॥१४॥

પૂલમ્—ગુત્તો વેડેય ય સમાહિપત્તો,

લેસં સમાહટ્ટુ પરિવ્વણ્ણજા ।

મિહં ન છાણ્ ણેવિ છાંયણ્ણજા,

સંમિસ્સેસભાવં પેયહે પયોસુ ॥૧૫॥

બાલે સ્પર્શોં કો સહન કરે । બહુ સ્પર્શ યહ હૈ—ત્ણ આદિ કે સ્પર્શકો, તથા ‘આદિ’ શબ્દ સે કંટક, કંકર ઓર કઠોર પૃથ્વી આદિ કે સ્પર્શ કો શીત સ્પર્શ કો અર્થાત્ ઠંડીકો, ઉષ્ણસ્પર્શ કો અર્થાત્ ગર્મી કો તથા દંશમશક આદિ કે સ્પર્શ કો કર્મ નિર્જાગ કે અર્થ સહન કરે । હસકે અતિરિક્ત સુગંધ ઓર દુર્ગંધ કો બી સહન કરે । મોક્ષ કે અભિ-લાષી કો હન સબ પરીપદોં કો સહન કરના ચાહિય ।

આશય યહ હૈ કિ સાધુ સંગમ મેં અરતિ ઓર અસંગમ મેં રતિકો ત્યાગ કર ત્ણાદિ કે ઓર શીત, ઉષ્ણ તથા દંશમશક આદિ સ્પર્શોં કો સહન કરે । સુગંધિ ઓર દુર્ગંધિ કો સહન કરે ॥૧૪॥

હસ્ટાવીને આગળ હાલેવામાં આવનારા સ્પર્શોને સહન કરે. તે સ્પર્શ આ પ્રમાણે છે—તૃણ વિગેરેના સ્પર્શને તથા અદિ શબ્દથી કંટકા, કાંટા, અને કઠોર પૃથ્વી વિગેરેના સ્પર્શને, ઠંડા સ્પર્શને ગરમ સ્પર્શને અર્થાત્ તાક તડકાને તથા દંશ મશક—ડાંસ મચ્છર વિગેરેના સ્પર્શને કર્મ નિર્જાર કરવા માટે સહન કરવા. આ શિવાય સુગંધને પણ સહન કરવી. મોક્ષની ઇચ્છા વાળાઓએ આ પ્રમાણે પરીપદોને સહન કરવા જોઈએ.

હાલેવાને આશય એ છે—સાધુએ સંયમમાં અરતિ અને અસંયમમાં રતિને ત્યાગ કરીને તૃણ વિગેરેના અને ઠંડા, ઉના તથા ડાંસ, મચ્છર વિગેરેના સ્પર્શોને સહન કરવા. સુગંધ અને દુર્ગંધને પણ સહન કરવી. ॥૧૪॥

છાયા—ગુપ્તો વાચા ચ સમાધિ પ્રાપ્તો, લેશ્યાં સમાહૃત્ય પરિવ્રજેત્ ।

ગૃહં ન છદેન્નાપિ છાદયેત્, સંમિશ્રમાર્ગં પ્રજહ્યાત્પ્રજાસુ ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ:—(વર્ણય ગુપ્તો સમાહિપત્તો) વાચા ચ ગુપ્તો-મૌન વ્રતી સમાધિ પ્રાપ્તો ભવતિ (લેસં સમાહૃદ્દુ પરિવ્રજ્જા) લેશ્યાં-વૈજ્ઞાન્યાદિકાં સમાહૃત્ય-ઉપા-
દાય અશુદ્ધાં-વૃક્ષાદિકાં લેશ્યાં પરિહૃત્ય ચ પરિવ્રજેત્-સંયમમાર્ગે વિચરેત્ ગિહં
ન છાપ (ગૃહં) ન છદેત્ (ન વિ છાપજ્જા) નાપિ છાદયેત્ અન્યદ્વારાપિ તદીય
સંસ્કાદાદિકં ન કારયેત્ (પયાસુ) પ્રજાસુ-સ્ત્રીયુ (સંમિસ્સમાર્ગં પયહે) સંમિશ્ર
માર્ગં પ્રજહ્યાત્-પરિત્યજેદિતિ ॥૧૫॥

‘ગુપ્તો વર્ણય’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘વર્ણય ગુપ્તો સમાહિપત્તો-વાચાગુપ્તો સમાધિ પ્રાપ્ત:’
જો સાધુ વચનસે ગુપ્ત રહતા હૈ, વહ ભાવ સમાધિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ
‘લેસં સમાહૃદ્દુ પરિવ્રજ્જા-લેશ્યાં સમાહૃત્ય પરિવ્રજેત્’ સાધુ શુદ્ધ-
લેશ્યાકો મહન કરકે સંયમકા પાલન કરે ‘ગિહં ન છાપ-ગૃહં ન છદેત્’
ઘર સ્વયં ન છાવે ઔર ‘ન વિ છાપજ્જા-નાપિ છાદયેત્’ દૂસરે સે મી ન
છાવે ‘પયાસુ-પ્રજાસુ’ સ્ત્રિયો મેં ‘સંમિસ્સમાર્ગં પયહે-સંમિશ્રમાર્ગં
પ્રજહ્યાત્’ મિશ્ર માર્ગ કા ત્યાગ કરે અર્થાત્ સ્ત્રિયોં કે સાથ સંસર્ગ
ન કરે ॥ ૧૫ ॥

અન્વયાર્થ—વચન સે ગુપ્ત અર્થાત્ મૌનવ્રતી તથા ભાવ સમાધિકો
પ્રાપ્ત સાધુ શુક્લ આદિ પ્રશસ્ત લેશ્યા કો મહન કરકે કૃષ્ણ આદિ
અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓં કા પરિત્યાગ કરે ઔર સંયમ માર્ગમેં વિચરે। ગૃહકો

‘ગુપ્તો વર્ણય’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘વર્ણય ગુપ્તો સમાહિપત્તો-વાચાગુપ્તો સમાધિ પ્રાપ્ત:’ એ સાધુ
વચનથી ગુપ્ત રહે છે. તે ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. ‘લેસં સમાહૃદ્દુ પરિ-
વ્રજ્જા-લેશ્યાં સમાહૃત્ય પરિવ્રજેત્’ સાધુ શુદ્ધ લેશ્યાને ગૃહણ કરીને સંય-
મનું પાલન કરે ‘ગિહં ન છાપ-ગૃહં ન છદેત્’ ઘરને પોતે ઢાંકવું નહીં અને
‘ન વિ છાપજ્જા-નાપિ છાદયેત્’ બીજાની પાસે પણ ઢાંકાવવું નહીં ‘પયાસુ-પ્રજાસુ’
સ્ત્રિયોમાં ‘સંમિશ્રમાર્ગં પયહે-સંમિશ્રમાર્ગં પ્રજહ્યાત્’ મિશ્રમાર્ગનો ત્યાગ કરે અર્થાત્
સ્ત્રિયોની સાથે સંસર્ગ ન રાખે ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—વચનથી ગુપ્ત અર્થાત્ મૌન વ્રત તથા ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત
થયેલ સાધુ શુદ્ધ વિગેરે પ્રશસ્ત લેશ્યાને ગૃહણ કરીને કૃષ્ણ વિગેરે અપ્રશસ્ત
લેશ્યાઓનો પરિત્યાગ કરે તથા સંયમ માર્ગમાં વિચરે. ઘરનું પોતે ઢાંકન

ટીકા—‘વર્ષ’ વાચા ‘ગુત્તો’ ગુમ્—વચનગુપ્તિસમ્પન્નઃ ‘સમાર્હિ’ સમાધિમ્ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપં ભાવસમાધિમ્ ‘પત્તો’ ઇલાદશમાવસમાધિ માસો મન્વતિ । ‘હેસં’ હેશ્યામ્—પૃદ્ધાં તૈજસાદિકામ્ ‘સમાહદદુ’ સમાહત્ય—ઉપાદાય, અશુદ્ધાં ચ—કૃષ્ણાદિહેશ્યાં પરિહ્રય ‘પરિવ્વણ્જા’ પરિ—સર્વનઃ—સંયમમાર્ગે વ્રજેત્—વિચરેત્ । તથા—‘મિં’ મૃદમ્ ‘ન છાણ્જા’ ન છેદે સ્વયમ્, યથા—સર્પઃ સ્વાડસાસંચ નિર્માસિ અપિતુ—અન્યદીયે—પૂષ્પિક્ષિલે કથં કથમપિ વાદયતિ કાલમ્ । એવમેષ સાધુરપિ મૃદસંસ્તરણસંસ્કારાય સ્વયં ન યતેત । ‘જા વિ છાણ્જા’ નાડપિ ઘૈરાઝ્ઞ-દનાદિ મૃદાદેઃ કારયેત્ । તથા—‘પયાસુ’ પ્રજાસુ—મ—મકર્ષેણ વારં વારં જાયન્તે ઇતિ પ્રજાઃ તાસુ—તદ્વિપયેષુ જન્મમરણકારણધૃતાઃ ક્રિયાઃ વચનવાચનાદિરૂપાઃ, ન સ્વયં છાદન કરે ઔર ન દૂસરોં સે છાદન કરવાવે । સ્ત્રિયોં કે વિષય મેં સંમિશ્રભાવ કો ત્યાગે ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—વચન ગુપ્તિ સે સમ્પન્ન તથા દર્શન જ્ઞાન એવં ચારિત્ર રૂપ ભાવ સમાધિ કો પ્રાપ્ત મુનિ શુદ્ધ હેશ્યા કો ગ્રહણ કરકે કૃષ્ણ આદિ અશુદ્ધ હેશ્યાઓં કો પૂર્ણ રૂપ સે ત્યાગ દે ઔર સંયમ કા પરિચાલન કરે ।

સાધુ મકાન ન છાણ । જૈસે સર્પ અપને લિણ આવાસ નહીં બનાતા, કિન્તુ વૃદ્ધા આદિ કિસી અગ્ન્ય કે બનાયે બિલ મેં કિસી પ્રકાર અપના કાલ યાપન કર લેતા હૈ, ડસી પ્રકાર સાધુ મી મૃદ કા સંસ્કાર આદિ ન કરે, દૂસરોં સે મી ન કરવાણ ।

જો ઉત્પન્ન હોતે હૈં ડન્હેં પ્રજા કહતે હૈં । ડનકે વિષય મેં સંમિશ્ર ભાવ અર્થાત્ મૃદસ્થ ઔર સંયતકા ંકીકરણ ન કરે । તાત્પર્યગ્રહ હૈ કિ-દીક્ષિત હોકર મી સ્વયં વચન વાચન આદિ કરના દૂસરે સે કરવાના

ન કરે તથા ખીલ્લઓ પાંસે પથ્થુ તેનું છાદન ન કરાવે અને સ્ત્રિયોના વિષયમાં સંમિશ્રભાવનો ત્યાગ કરે ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—વચન ગુપ્તિથી યુક્ત તથા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલ મુનિ શુદ્ધ હેશ્યાને અકબ્ધ કરીને કૃષ્ણ વિગેરે અશુદ્ધ હેશ્યાઓનો પૂર્ણ રૂપથી ત્યાગ કરે. અને સંયમનું પરિ પાલન કરે.

સાધુ મકાનનું છાદન ન કરે. જેમ સર્પ પોતાને માટે નિવાસ બનાવતા નથી, પરંતુ ઉદર વિગેરે કાંઈ ખીલ્લો બતાવેલ દરમાં રહીને પોતાનો સમય વીતાવે છે. એજ પ્રમાણે સાધુએ પથ્થુ ધરના સંસ્કાર વિગેરે સ્વયં ન કરવા અને ખીલ્લો પાંસે કરાવવા પથ્થુ નહીં.

જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પ્રજા કહે છે. તેના વિષયમાં સંમિશ્ર ભાવ અર્થાત્ એકીકરણ ન કરવું.

‘સમિશ્રભાવ’ યેન કૃતેન સંમિશ્રભાવઃ-ગૃહસ્થસંપત્તયોરેકીભાવો મવેત્ તમ્ ‘પયણ’ પરિજઘ્નાત્-પરિત્યજેત્-તાદૃશકાર્યં ન કુર્પીત્ યેન ગૃહસ્થસંપત્તયોઃ સાદૃશ્યં સ્વાત્ ! અયમર્થઃ-પત્રજિતોઽપિ પત્રનપાત્રનક્રિયાં સ્વયં સંપાદયન્ કારયન્ વા સંમિશ્રભાવો મવેત્ તત્પરિત્યાજ્યમ્ । અથવા-પ્રજાઃ-સ્ત્રિયઃ તાસુ તામિત્રી યઃ સંમિશ્રીભાવઃ તં પરિત્યજેદિતિ ! યઃ સાધુ વૈવસ્વા ગુપ્તઃ સઃ ભાશ-સમાર્થિ પ્રાપ્નો મવતિ । સાધુસ્તૈવસાધિ શુદ્ધલેશ્યા પરિશુદ્ધ, પરિત્યજ્ય ચ કૃષ્ણાશિ-લેશ્યાં સંયમાનુષ્ઠાનરતો મવેત્ । તથા- ન સ્વયં ગૃહસંસ્કારાદિકં ક્રિયાકલાપં કુર્વાત્ ન કારયેદ્વા । તથા-પ્રજાભિઃ સદ્ સંવાસં ન કુર્ણોદિતિ ભાવઃ ॥૧૫॥

મૂલમ્-જે કેઈ લોગમિં ઉ અકિરિયઆયા,

અન્નેન પુંદ્રા ધ્યુમાદિસંતિ ।

આરંભસંત્તા ગદ્ધિયાં ય લોણ,

ધર્મમં ણં જાણંતિ વિમુક્કવહેડં ॥૧૬॥

સંમિશ્રભાવ હૈ, ઉસકા ત્યાગ કરે । અથવા પ્રજા કા અર્થ હૈ સ્ત્રિયોં કે સાથ સંમિશ્રભાવ અર્થાત્ મેલમિલાવ નહીં કરનાં चाहिए ।

ભાવાર્થ ગ્રહ હૈ કિ જો સાધુ વચન સે ગુપ્ત હોતા હૈ, વહ ભાશ-સમાધિ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । સાધુ શુદ્ધ લેશ્યા કો ધારણ કરકે ઓર કૃષ્ણ આદિ અશુદ્ધ લેશ્યાઓં કો ત્યાગ કરકે સંયમ કે અનુષ્ઠાન મેં નિરત રહે । તથા ગૃહ કા સંસ્કાર આદિ ક્રિયાકલાપ સ્વયં ન કરે ઓર દૂસરે સે ન કરાવે । વહ પ્રજા અર્થાત્ સ્ત્રિયોં કે સાથ સંવાસ મેલ જોલ ખી ન કરે ॥૧૫॥

તત્પર્યં એ છે કે-દીક્ષા લીધા પછી (વિષયાભિલાષી) પોતે રાધે અને અન્ય પાસે રંધાવે તેને સંમિશ્રભાવ કહેવાય છે. તેનો ત્યાગ કરવો. અથવા પ્રજા એટલે સ્ત્રિયો સ્ત્રિયોની સાથે સાથે સંમિશ્ર ભાવ અર્થાત્ મેળ રાખવો ન જોઈ એ.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જે સાધુ વચન ગુપ્તિથી ગુપ્ત હોય છે, તે ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. સાધુએ શુદ્ધ લેશ્યાને ધારણ કરીને અને કૃષ્ણ વિગેરે અશુદ્ધ લેશ્યાઓને ત્યાગ કરીને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું. તથા ઘર વસતિ-સજ્જગારવું. વિગેરે ક્રિયાઓ સ્વયં કરવી નહીં અને બીજા પાસે કરાવવી નહીં તેણે પ્રજા અર્થાત્ સ્ત્રિયોની સાથે સંવાસ અર્થાત્ મેળાપ પણ રાખવો નહીં. ॥૧૫॥

છાયા—યે કેડપિ લોકે તુ અક્રિયાત્માનોડન્યેન પૃથ્ઠાઃ ધુત્તમાદિશન્તિ ।

આરંભસક્તા ગૃદ્ધાથ લોકે, ધર્મ ન જાનન્તિ વિમોક્ષહેતુમ્ ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—(લોગંમિ) અસ્મિન્ લોકે-સંસારે (જે કેડ અક્રિયઆયા) યે

અક્રિયાત્માનઃ—ક્રિયારહિત આત્મા યેવાં મતે તે તથા (અન્નેન પુઠ્ઠા ધુયમાદિસંતિ)

અન્યેન આત્મનોડક્રિયત્વે બન્ધમોક્ષો ન સ્થાતામ્ इत्यभिप्रायवता પૃથા સન્તઃ

ધુત મ ક્ષમાદિશન્તિ મોક્ષ મતિપાદયન્તિ, તે સાંખ્યાઃ (આરંભસક્તા) આરંભસક્તાઃ

‘જે કેડ લોગંમિ’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘લોગંમિ-લોકે’ હસ લોક મેં ‘જે કેડ અક્રિયઆયા-યે કેપિ અક્રિયાત્માનઃ’ જો લોગ આત્મા કો ક્રિયારહિત માનતેં હેં વે લોગ ‘અન્નેન પુઠ્ઠા ધુયમાદિસંતિ-અન્યેન પૃથ્ઠાઃ ધુતં આદિશન્તિ’ દુસરે કે પૂછને પર મોક્ષકા પ્રતિપાદન કરતે હેં એસે વે સાંખ્યમતવાલે ‘આરંભસક્તા-આરંભસક્તાઃ’ આરંભ મેં આસક્તિવાલે ઓર ‘લોપ ગદ્ધિયા-લોકે ગૃદ્ધાઃ’ વિવગ મોર્ગો મેં મૂર્છિત-આસક્તિવાલે હોતે હેં વે ‘વિમોક્ષહેતુ’-‘વિમોક્ષહેતુમ્’ મોક્ષ કે કારણરૂપ ‘ધર્મ-ધર્મ’ શ્રુતચરિત્રરૂપ ધર્મ કો ‘જા જાણતિ-ન જાનન્તિ’ નહીં જાનતે હેં ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—હસ સંસાર મેં જો કોઈ આત્મા કો નિષ્ક્રિય સ્વીકાર કરતે હેં ઓર દુસરે કે પ્રશ્ન કરને પર મોક્ષ કા પ્રતિપાદન કરતે હેં,

જે કેડ લોગંમિ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘લોગંમિ-લોકે’ આ લોકમાં ‘જે કેડ અક્રિયઆયા-યે કેપિ અક્રિયાત્માનઃ’ જે લોકો આત્માને ક્રિયા રહિત માને છે, એ લોકો ‘અન્નેન પુઠ્ઠા ધુયમાદિસંતિ’-અન્યેન પૃથ્ઠાઃ ધુતમ્ આદિશન્તિ’ ધીમના પૂછવાથી મોક્ષનું પ્રતિપાદન કરે છે. એવા તે સાંખ્યમતવાલંબિઓ ‘આરંભસક્તા-આરંભસક્તાઃ’ આરંભમાં આસક્તિ વાળા અને ‘લોપ ગદ્ધિયા-લોકે ગૃદ્ધાઃ’ વિવચક્ષણોમાં મૂર્છિત અર્થાત્ આસક્તિવાળા હોય છે. તેઓ ‘વિમોક્ષહેતુ’-‘વિમોક્ષહેતુમ્’ મોક્ષના કારણરૂપ ‘ધર્મ-ધર્મ’ શ્રુતચરિત્ર રૂપ ધર્મને ‘જા જાણતિ-ન જાનન્તિ’ બલ્લતા નથી. ૧૧૬

અન્વયાર્થ—આ સંસારમાં જે કોઈ આત્માને નિષ્ક્રિયપણથી સ્વીકારે છે, અને ધીમ કોઈ પૂછે ત્યારે મોક્ષનું પ્રતિપાદન કરે છે. તેવા સાંખ્ય-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્વ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૩૫

આરમ્ભે-સાવચ્ચવનચાવનાદિકે સક્તા મુદ્ધાઃ (મદિયા) મુદ્ધાશ્વાધુપન્નાઃ (વિમોક્ષહેતુ) વિમોક્ષહેતુ-મોક્ષહેતુમૂતમ્ (ધર્મ) ધર્મમ્-શ્રુતચારિત્રાશ્રયમ્ (જાણંતિ) ન જાનન્તિ-નાવબુદ્ધ્યન્તે इति ॥૧૬॥

‘લોગમિ’ ફહલોકે ‘જે કે’ યે કેડપિ સાંખ્યશાસ્ત્રાડધેતારઃ ‘અક્રિય-આયા’ અક્રિય આત્મા, इति મન્યન્તે । સાંખ્યમતે સર્વવ્યાપિત્વાત્-આત્મા નિષ્ક્રિયઃ સ્વીક્રિયતે તદુક્તમ્-

‘અકર્તા નિર્ગુણો ભોક્તા આત્મા કપિલ દર્શને’ ।

કપિલમતે-આત્મનોડકર્તૃત્વમક્રિયત્વં મોક્તૃત્વં ચ મન્યતે इत्यર્થઃ । તત્ર યદિ આત્મા નિષ્ક્રિયઃ સ્થાત્ તદા વન્ધમોક્ષૌ તસ્ય કથં સ્યાતામ્ इत्यેવમ્ ‘અન્નેન’ અન્નેન ‘પુદ્ગલ’ પુદ્ગલઃ સન્તઃ ‘ધૃયં’ ધૃતં-મોક્ષમ્ ‘આદિસંતિ’ આદિસન્તિ-પતિષ્ઠાદ-યન્તિ । યથા-કથંચિત્ કુટિલપ્રાર્ગવાશ્રિત્ય વન્ધમોક્ષવ્યવસ્થામપિ સદ્દુષ્ટવન્તિ । અર્થાત્ આત્મા કા મોક્ષ હોના કહતે હૈ, વે (સાંખ્ય) આરમ્ભ સમારમ્ભ મેં આસક્ત હૈ, મુદ્ધા હૈં ઓર મોક્ષ કે કારણમૂત ધર્મ કો નહીં જાનતે હૈં ॥૧૬॥

ટીકાર્થ-જગત્ મેં કોઈ અર્થાત્ સાંખ્યશાસ્ત્ર કે અધ્યેતા આત્માકો અક્રિય માનતે હૈં । ડનકા કહના હૈ કિ આત્મા ક્રિયાગ્રહિત હૈ, વર્ષોકિ વહ સર્વવ્યાપી હૈ । કહા ઓ હૈ-‘અકર્તા નિર્ગુણો ભોક્તા’ इत्याદિ ।

‘સાંખ્યદર્શન મેં આત્મા શુભાશુભ કર્મોં કા કર્તા નહીં હૈ, નિર્ગુણ હૈ, કર્મફલ કા ભોક્તા હૈ ।’

હસ કથન કે અનુસાર વે આત્મા કો અકર્તા, અક્રિય કિન્તુ ભોક્તા સ્વીકાર કરતે હૈં । જય ડનસે કોઈ પ્રશ્ન કરતા હૈ કિ આત્મા યદિ ક્રિયા રહિત હૈ તો ડસે વન્ધ ઓર મોક્ષ કિસ પ્રકાર હો સકતા હૈ ? તથ વે

મતાવલમ્બીયો આરંભસમારંભમાં આસક્ત હોય છે. તેમાંજ લાગેલા રહે છે અને મોક્ષના કારણમૂત ધર્મના રાડપને સમજતા નથી. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ-જગતમાં કોઈ અર્થાત્ સાંખ્ય શાસ્ત્રના અભ્યાસ કરવાવાળા આત્મને અક્રિય-ક્રિયા વગરનો માને છે. તેઓનું કહેવું છે કે-આત્મા ક્રિયા વગરનો છે કેમ કે તે સર્વવ્યાપી છે. કહ્યું છે કે-‘અકર્તા નિર્ગુણો ભોક્તા’ इत्याદિ । સાંખ્ય દર્શનમાં આત્મા શુભ અને અશુભ કર્મનો કર્તા નથી, નિર્ગુણ અર્થાત્ શુષ્કાતીત છે. અને કર્મના ફળને ભોગવનારો છે.

આ કથન પ્રમાણે તેઓ આત્માને અકર્તા, અક્રિય પરંતુ ભોક્તા હોવાનું સ્વીકારે છે. જ્યારે તેઓને કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે છે, કે-આત્મા જો ક્રિયા વિનાનો છે, તો તેને ખંધ અને મોક્ષ કઈ રીતે થાય છે ? ત્યારે તેઓ મોક્ષ

કિન્તુ વસ્તુતઃ સ્તેડગ્ના એવં । તે ‘આરંભસત્તા’ આરંભે પદ્મજીવનિકાયવિગ્રાધકે
 પંચનપાચનરૂપે સાધ્યે કર્મણિ ‘સત્તા’ આસક્તાસ્તુ ‘ગદિયા’ ગુદાઃ—ગુદ્ધિભાવં-
 ગતાઃ ‘લોએ’ લોકે ‘વિમોક્ત્વદેઉ’ વિમોક્ષકારણભૂતમ્ ‘ધર્મમ્’ ધર્મ-શ્રુતચારિ-
 શ્રવણમ્ ‘જા જાણિ’ ન જાનન્તિ—કુમાર્ગાશ્રિતયા સમ્યજ્ઞાત્વગચ્છન્તીતિ । ૬૬
 લોકે સાંખ્યકારા યે આત્માનમ્ અક્રિયં મન્યન્તે, તથા—મોક્ષવિષયેડગ્નેન પૂણ
 મોક્ષપદ્માવમપિ કથયન્તિ વસ્તુતઃ સાધ્યકર્માનુષ્ઠાનરતા મોક્ષકારણં શ્રુતચારિ-
 શ્રવણં ધર્મં ન જાનન્તીતિ ભાવ ॥૧૬॥

મૂલમ્—પુંઢો ય છંદાં હેહ માળંવા ડ,

કિરિયૌકિરિયં ચ પુંઢોયવાયં ।

મોક્ષ કા હોના કહતે હૈં । કિસી પ્રકાર કુટિલ માર્ગ કા આશ્રય લેકર
 વે બન્ધ ઓર મોક્ષ કી વ્યવસ્થા કો ઘટાતે બી હૈં । ફિર બી વે બાલ હૈં ।
 વે પદ્મજીવનિકાય કી વિરાધના કરને વાલે પચન પાચન આદિ સાધ્ય
 કાર્યો મે આસક્ત હૈં, ગુદ્ધિભાવ કો પ્રાપ્ત હૈં । મોક્ષ કે કારણભૂત શ્રુત
 ચારિત્ર રૂપ ધર્મ કો નહીં જાનતે હૈં । કુમાર્ગ કા અવલમ્બન છેને કે કારણ
 વે ધર્મ કો સમીચીન રૂપ મેં નહીં સમજતે ।

ભાવ ગદ્દ હે કિ સાંખ્યવાદી આત્મા કો અક્રિય માનતે હૈં ઓર
 મોક્ષ કે વિષય મેં દૂસરે કે પૂછને પર ડસકા સદ્ભાવ બી કહતે હૈં ।
 કિન્તુ વાસ્તવ મેં સાધ્ય કર્મોં કે અનુષ્ઠાન મેં તત્પર વે મોક્ષ કે કારણ
 મૂલ ધર્મ કો નહીં જાનતે હૈં ॥૧૬॥

થવન્તું કહે છે, કેઠાં પશુ પ્રકારથી કુટિલ માર્ગોના અશ્રય લઇને તેઓ બંધ
 અને મોક્ષની વ્યવસ્થા ઘટાવે પશુ છે, તો પશુ તેઓ બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની
 છે. તેઓ પદ્મજીવનિકાયની વિરાધના કરવાવળા પચન પાચન વિગેરે સાધ્ય
 કાર્યોમાં આસક્ત છે; ગુદ્ધિભાવને પ્રાપ્ત છે, મોક્ષના કારણ ભૂત શ્રુત ચારિત્ર
 રૂપ ધર્મને બાજીતા નથી. કુમાર્ગનું અવલમ્બન લેવાને કારણે તેઓ ધર્મને
 સારી રીતે સમજતા નથી.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—સાંખ્યવાદીઓ આત્માને અક્રિય માને છે. અને
 મોક્ષના વિષયમાં બીજાઓ પૂછે ત્યારે તેનો સદ્ભાવ બતાવે પશુ છે પરંતુ
 વાસ્તવિક રીતે સાધ્ય કર્મોના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર એવા તેઓ મોક્ષના કારણ
 ભૂત ધર્મને બાજીતા નથી. ॥૧૬॥

‘જાયસ્સ બાલસ્સ પંકુવ્વદેહં’

પંવહ્ણં વૈરમંસંજયસ્સ ॥૧૭॥

છાયા—પૃથક્કન્દાં હહ માનવાસ્તુ, ક્રિયાક્રિયં ચ પૃથક્વાદમ્ ।

જાતસ્ય વાલસ્ય પ્રકર્ત્ય દેહં, પ્રવર્દ્ધતે વૈરમંસંયતસ્ય ॥૧૭॥

અન્યાર્થ—(હહ માણવાં ૩ પુદ્ગો ય છંદાં) હહ—અસ્મિન્ ઊંકે માનવાઃ—મનુષ્યાઃ પૃથક્ કન્દા—મિત્રામિત્રાયન્તઃ (કિરિયાકિરિયં પુદ્ગો ય વાયં) ક્રિયા-ક્રિયં ક્રિયાવાદમક્રિયાવાદમ્ પૃથક્ પૃથક્ સમાશ્રિતાઃ (જાયસ્સ બાલસ્સ દેહં પકુ-વ્વ) જાતસ્ય—ઉત્પન્ન માનસ્ય વાલસ્ય—સદસદ્ધિવેકવિકલસ્ય દેહં પ્રકર્ત્ય—લખ્ણદશઃ કૃત્વા સ્વસુખમુત્પાદયન્તિ તદેવં પરાપઘાતક્રિયાં કુર્વંતોઽસ્ય (અસંજયસ્સ) અસં-

‘પુદ્ગો ય છંદો’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘હહ માણવાં ૩ પુદ્ગો ય છંદાં—હહ માનવાસ્તુ પૃથક્ કન્દાઃ’
 હસ લોક મેં મનુષ્યોં કી રુચિ મિન્ન મિન્ન પ્રકાર કી હોતી હૈ ‘કિરિયા-કિરિયં ચ પુદ્ગોયવાયં—ક્રિયાક્રિયં ચ પૃથક્વાદમ્’ અતઃ કોઈ ક્રિયાવાદકો
 एवं कौई अक्रियावाद को ऐसे पृथक् पृथक् रूप से मानते हैं । ‘जातस्स
 बालस्स देहं पकुव्व—जातस्य बालस्य देहं प्रकर्तय’ वे जन्मे हुए बालकके
 शरीरको काटकर अपना सुख बनाते हैं ‘असंजयस्स—असंयतस्य’ ऐसे
 असंयत् पुरुष का ‘वैरं पवह्ह—वैरं प्रवर्द्धते’ वैर अत्यंत बढ़ता रहता है । १७।

અન્યાર્થ—હસ લોક મેં મનુષ્ય મિત્ર મિત્ર અમિત્રાય વાલે હૈ ।
 કિસીને ક્રિયાવાદ કો ઓર કિસીને અક્રિયાવાદ કો સ્વીકાર ક્રિયા હૈ ।

‘પુદ્ગોય છંદા’ इत्यदि

શબ્દાર્થ—‘હહ માણવાં ૩ પુદ્ગોય છંદાં—હહ માનવાસ્તુ પૃથક્ કન્દાઃ’ આ લોકમાં
 મનુષ્યોની રૂચિ બિન્ન બિન્ન પ્રકારની હોય છે. ‘કિરિયાકિરિયં ચ પુદ્ગોયવાયં’
 —ક્રિયાક્રિયં ચ પૃથક્વાદ’ તેથી કોઈ ક્રિયાવાદને અને કોઈ અક્રિયા વાદને એવી
 રીતે જુદા જુદા રૂપે માને છે. ‘જાતસ્ય વાલસ્સ દેહં પકુવ્વ—જાતસ્ય વાલ-
 સ્ય દેહં પ્રકર્તય’ તેઓ જન્મેલા બાળકના શરીરને કાપીને પોતાનું સુખ ધવંછે
 છે. ‘અસંજયસ્સ—અસંયતસ્ય’ એવા અસંયત પુરુષનું ‘વૈરં પવહ્ણં—વૈરં પ્રવર્દ્ધતે’
 વૈર વધતું રહે છે. ॥૧૭॥

અન્યાર્થ—આ લોકમાં મનુષ્ય જુદા જુદા અમિત્રાયવાળા હોય છે. કોઈએ
 ક્રિયાવાદને અને કોઈએ અક્રિયાવાદને સ્વીકાર કરેલ છે. તરતના જન્મેલા

યતસ્ય કુતોડપ્યનિવૃત્તસ્ય જન્મશતાઽનુવન્ધિ ચૈરમ્-ચૈરભાવઃ (૧૩૬૬) પ્રવર્દ્ધતે-
પ્રકર્ષેણ વર્દ્ધતે એવેતિ ॥૧૭॥

ટીકા 'ઇદ્-અસ્મિલ્લોકે 'માનવા' માનવાઃ 'ઉ'તુ 'પુદો ય હંદો' પૃથક્-
હન્દાઃ-મિન્નામિપ્રાયાઃ, તથા ચ-પૃથક્ પૃથક્ અમિપ્રાયોયેષાં તે-પૃથક્-હન્દાઃ,
તાદૃશમ્-અમિપ્રાયવિશેષં પ્રાપ્ય, 'કિરિયાકિરિયં' ક્રિયાક્રિયમ્ 'પુદો ય વાયં'
પૃથક્ વાદમ્-ક્રિયાઽક્રિયાવાદં ચ સમાશ્રિતાઃ કેચન ક્રિયયૈવ મોક્ષં સ્વીકુર્વન્તિ,
પતિસિપન્તિ ચ જ્ઞાનવાદમ્ । તદુક્તમ્-

‘ક્રિયૈવ ફલદા પુંસાં, ન જ્ઞાનં ફલદં મતમ્ ।

યતો મિષ્ટાન્નમોગજ્ઞો, ન જ્ઞાનાત્ સુખિતો મવેત્ ॥૨॥

ક્રિયા મોક્ષજનિકા નતુ જ્ઞાનં મોક્ષકારણં યતો નદિ મધુઃજ્ઞાનેન કસ્ય-
ચિદુત્તરપૂર્તિર્ભવતીતિ ભાવઃ । અક્રિયવાદિનસ્ત્વેતદ્વિપરીતં મન્યન્તે, તે इन्द्रियब-

તત્કાલ જન્મે બાલક કે દેહ કે સ્વળ્લ સ્વળ્લ કરકે જો અપના સુખ ઉત્પન્ન
કરતા હૈ, उस असंयत का चैर बढ़ता जाता है ॥૧७॥

ટીકાર્થ—હસ લોક મેં મનુષ્ય ભિન્ન ભિન્ન અમિપ્રાયોં કે કારણ
કોઈ ક્રિયાવાદ કો ઓર કોઈ અક્રિયાવાદ કો અંગીકાર કરતે હૈ । ક્રિયા-
વાદી ક્રિયા સે હી મોક્ષ માનતે હૈ ઓર જ્ઞાન કા નિષેધ કરતે હૈ । કહા
મી હૈ—‘ક્રિયૈવ ફલદા પુંસાં’ ઇત્યાદિ ।

‘ક્રિયા હી પુરુષોં કો ફલદાયિની હોતી હૈ, જ્ઞાન ફલદાયક નહીં
હોના ક્યોંકિ મિષ્ટાન્ન કે ભોગ અથવા મિષ્ટાન્ન ઓર ભોગ કે જ્ઞાન માત્ર
સે કોઈ સુખી નહીં હોતે ।’

તાત્પર્ય ઘટ હૈ કિ ક્રિયા હી મોક્ષ દેને વાળી હૈ, જ્ઞાન નહીં । અગર
જ્ઞાન માત્ર સે ફલ કી પ્રાપ્તિ હોતીં તો મિષ્ટાન્ન કા જ્ઞાન હોતે હી સુખ
મેં મિષ્ટાન્ન કા અનુભવ હોતા ઓર ઉદર કી પૂર્તિ હો જાની ।

બાળકના ચરીરના ટુકડા ટુકડા કરીને જોએ પોતાના સુખની ઇચ્છા રાખે
છે. એવા તે અસંયતનું વૈર વધતું બન્યું છે ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—આ લોકમાં મનુષ્યો જૂદા જૂદા અભિપ્રાયવાળા હોય છે, આ ભિન્ન
ભિન્ન અભિપ્રાયોને કારણે કોઈ ક્રિયાવદનો અને કોઈ અક્રિયા વાદનો સ્વીકાર
કરે છે. ક્રિયાવાદી ક્રિયાથી જ મોક્ષ મને છે, અને જ્ઞાનનો નિષેધ કરે છે.
કહ્યું છે કે—‘ક્રિયૈવ ફલદા પુંસાં’ ઇત્યાદિ

મનુષ્યને ક્રિયા જ ફલ આપવા વાળી હોય છે. જ્ઞાન જ્ઞાને આપનાર હોતું
નથી. કેમ કે—મિષ્ટાન્નના ભોગ અથવા મિષ્ટાન્ન અને ભોજના સનમાત્રથી
એટલે કે બાલુવા માત્રથી કોઈ સુખી થતું નથી.

ઠહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—ક્રિયા જ મોક્ષ આપવા વાળી છે, જ્ઞાન નહીં.

શળાઃ કિં કુર્વન્તિ ઉત્તરાઃ-‘જાતસ્ય’ જાતસ્ય જાતમાત્રસ્ય ‘બાલસ્ય’ બાલસ્ય ‘દેહ’ દેહં-શરીરમ્ ‘પકુઢ્ય’ પકર્ષ્ય-સ્વઘ્નસઃક્રુઢ્વા, આત્મસુખસુસ્પાદયન્તિ, इत्थं पाप-
 क्रिपां कुर्वतोऽसंयतस्य जन्मान्तरशराऽनुबन्धि ‘વેરં’ વૈરમ્ ‘પવઢુઈ’ મવઢર્તે
 -પકર્ષેણ વઢર્તેતે । ઉક્તઅ-

‘વિમિન્નરુચયો લોકા, મવન્તિ જગતીતલે ।

ક્રિયાવાદાઽક્રિયાવાદૌ’ મન્યન્તે કેચના દતાઃ ॥૧૧॥

જાતમાત્રસ્ય બાલસ્ય, વર્તયિત્વા વપુર્જનાઃ ।

આત્મનઃ સુખમિચ્છન્તિ, ये केचन दया कुतः ॥૨॥

વસ્તુતોઽસંયમિનાં જીવૈઃ સહ શત્રુભાવોઽમિવઢર્તત્ત એવેતિ ભાવઃ ॥૧૭॥

અક્રિયાવાદિયોં કી માન્યતા હસસે વિપરીત હૈ । ઇન્દ્રિયોં કૈ દાસ વૈ
 અક્રિયાવાદી કયા કરતે હૈ, સો યહાં કહાં ગયા હૈ-તત્કાલ ઉત્પન્ન
 બાલક કૈ શરીર કો નરમેષ યજ્ઞ મૈં સ્વઘ્ન સ્વઘ્ન કરકૈ અપને લિપ્ સુખ
 વસ્પન્ન કરતે હૈ । હસ પ્રકાર પાપ ક્રિયા કરને બાલે અસંયમી કા સૈકઢોં
 જન્મોં તક ચાલૂ રહને ચાલા વૈર વઢતા હૈ । કહા બી હૈ-‘વિમિન્ન
 રુચયો લોકા’ હત્યાદિ ।

‘હસ લોક મૈં મિન્ન મિન્ન રુચિવાલે મનુષ્ય હોતે હૈ । અત્ત એવ કોઈ
 ક્રિયાવાદ કો માનતે હૈ, કોઈ અક્રિયાવાદ કો સ્વીકાર કરતે હૈ । ॥૧૧॥

‘જાતમાત્રસ્ય બાલસ્ય’ હત્યાદિ ।

‘જો લોગ તત્કાલ જન્મે હુપ બાલક કૈ શરીર કો કાટ કર અપને
 સુખ કી અમિલાષા કરતે હૈ, વનમૈં દયા કહાં !’ ॥૧૭॥

જો જ્ઞાન માત્રથી જ ફલની પ્રાપ્તિ થતી હોત તો મિષ્ટાન્નનુ’ જ્ઞાન થતાં જ
 સુખમાં મિષ્ટાન્નતા સ્વાદનો અનુભવ થાત. અને ઉદરની પૂર્તિ થઈ ગત.

અક્રિયા વાદિયોની માન્યતા આનાથી જૂઠી છે. ઇન્દ્રિયોના હાસ તે અક્રિયા-
 વાદીયો શું કહે છે? તે અક્રિયાં અતાપવામાં આવે છે. તે આ રીતે છે.-
 તેઓ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલા બાળકના શરીરને નરમેષ યજ્ઞમાં કકડા-કકડા
 કરીને પોતાને માટે સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા પ્રકરની પાપક્રિયાનું આચ-
 રણ કરવાવાળા અસંયમીનું વૈર સંકટો જન્મ સુધી ચાલુ રહીને વધતું રહે
 છે. કહ્યું પણ છે.-‘વિમિન્નરુચયો લોકા’ હત્યાદિ

આ લોકમાં જૂઠી જૂઠી રૂચી વાળા લોકો હોય છે. તેથી જ કોઈ ક્રિયા
 વાદને માને છે, અને કોઈ અક્રિયા વાદનો સ્વીકાર કરે છે. ॥૧૧॥

‘જાતમાત્રસ્ય બાલસ્ય’ હત્યાદિ

જો લોક તત્કાળ જન્મેલા બાળકના શરીરને કાપીને પોતાના સુખની ઇચ્છા
 શણે છે, તેઓમાં કયાનો અંશ કયાં છે? ॥૨૧॥ ॥૧૭॥

મૂલ્મ—આઉક્ષ્વયં ચેવં અબુઝ્ઝમાણે, મમંતિ સે સાહસકારિ મંદે ।

અહો ય રાંઓ પરિતપ્પમાણે, અદ્દેસુ મૂંદે અંજરામરેવ્વ ॥૧૮॥

છાયા—આયુઃક્ષયં ચૈવાડબુધ્ધમાનો, મમેતિ સ સાહસકારી મન્દઃ ।

અહનિ ચ રાત્રૌ ચ પરિતપ્પમાનઃ, અર્થેષુ મૂઢોઽજરામર इव ॥૧૮॥

અન્વયાર્થઃ—(આઉક્ષ્વયં ચેવં અબુઝ્ઝમાણે) આરમ્ભમાત્કઃ પુરુષઃ આયુઃ ક્ષયં આયુષો જીવનલક્ષણસ્ય ક્ષયં-વિનાશમબુદ્ધમાનોઽજ્ઞાનન્ (મમાતિ સે) મમેતિ इदં મે અહમસ્ય इत्यેવં વક્તા મમત્વશનિત્યર્થઃ સઃ (સાહસકારિમંદે) સાહસકારી—

‘આઉક્ષ્વયં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘આઉક્ષ્વયં ચેવં અબુઝ્ઝમાણે-આયુઃક્ષયં ચૈવાડબુધ્ધમાનઃ’ આરમ્ભમેં આમત્ક પુરુષ આયુષા ક્ષય કો નહીં જાનતા હૈ ‘મમાતિસે-મમત્યવાન્’ પરંતુ વહ પુરુષ વસ્તુઓ પર અપની મમતા રાખતા હુઆ વહ ‘સાહસકારિ મંદે-સાહસકારિમન્દઃ’ પાપ કર્મ કરતા હી રહતા હૈ ઓર ‘અહો ય રાંઓ ય પરિતપ્પમાણે-અહનિ ચ રાત્રૌ ચ પરિતપ્પમાનઃ’ દિન રાત ચિંતામગ્ન હોકર દુઃખ કા અનુભવ કરતા હૈ एवं ‘અદ્દેસુ-અર્થેષુ’ ધન ધાન્ય આદિમેં ‘અજરામરેવ્વ-અજરામરવત્’ અપને કો અજર एवं અમર સમસ્રતા હુઆ ‘મૂંદે-મૂઢઃ’ ધન આદિ મેં આસક્તિ થાલે બને રહતે હૈ ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—અપની આયુ કે ક્ષય કો નહીં જાનતા હુઆ મમતાવાન્ પુરુષ સાહસકારી હોતા હૈ । વહ દિન રાત સંતાપ કા અનુભવ કરતા

‘આઉક્ષ્વયં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘આઉક્ષ્વયં ચેવં અબુઝ્ઝમાણે-આયુઃક્ષયં ચૈવાડબુધ્ધમાનઃ’ આર-ભમાં આસક્ત એવે; પુરૂષ આયુષ્યતા ક્ષયને જાણતો નથી. ‘મમાતિસે-મમત્ય-વાન્’ પરંતુ તે પુરૂષ વસ્તુઓ ઉપર પોતાની મમતા રાખીને ‘સાહસકારિમંદે-સાહસકારિમન્દઃ’ પાપકર્મ જ કરતો રહે છે. અને ‘અહો ય રાંઓ-પરિતપ્પ-માણે અહનિ ચ રાત્રૌ ચ પરિતપ્પમાનઃ’ રાત્રિવિસ ચિંતા યુક્ત બનીને દુઃખને અનુભવ કરે છે. તેમજ ‘અદ્દેસુ-અર્થેષુ’ ધન ધાન્ય વિગેરેમાં ‘અજરામરેવ્વ અજરામરવત્’ પોતાને અજર અને અમર માનીને ‘મૂંદે-મૂઢઃ’ ધન વિગેરેમાં આસક્તિ વાળો બની રહે છે. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—પોતાની આયુષ્યતા ક્ષયને ન જાણતો મમતાવાળો પુરૂષ સાહસિક થાય છે. તે રાત્રિવિસ સંતાપ યુક્ત બનીને ધન, ધાન્ય વિગેરે

સાહસં કર્તું શીલમસ્ય સ તથા તાદૃશો મન્દઃ (અહો ય રાષો ય પરિતપ્પમાણો) અહનિ-દિવસે રાત્રી ચ પરિતપ્પમાનઃ-ચિન્તયા દુઃસ્વપ્નુમવન્ (અદેષુ) મયેષુ-ધનધાન્યાદિષુ (અનરામરેવ) અનરામસ્વત્ (મૃદે) મૃદઃ-મોહયુક્તઃ-ધનાદૌ આતુક્ત એવ મવન્ નિ ન તુ કદાપિ શુભાઽધ્યવસાયં કરોતીતિ ॥૧૮॥

ટીકા—‘પ્રાતઃકલ્ય’ આયુઃસમ્-આયુષો જીવનલક્ષણસ્ય ક્ષયો નાશસ્ત્ માયુઃસમ્ । ‘ચૈ’ ચૈ ‘અવુઃજ્ઞાણે’ અવુઃધમાનઃ-અજ્ઞાનન્, આરંભે આસક્ત-ત્વાત્ । ‘મમાતિ સે’ મમેતિ વક્તા-મમત્વવાન્, અદમેતેષાં સ્વામી મમૈતે દિવ્યાકારકમોદાવૃત્તા સઃ, ‘સાહસકારિ’ સાહસકારી-સાહસં કર્તું શીલં યસ્ય સ સાહસ-કારી-મપર્પાલોચ્ય કાર્યકારી ‘મંદે’ મન્દઃ-અજ્ઞાની ‘અહો ય રાષો ચ’ અહનિ ચ રાત્રી ચ-અહો રાત્રં યથા તથા ‘પરિતપ્પમાણે’ પરિતપ્પમાનઃ, ધનાર્જને-આસક્ત-તયા નક્તં દિવં વ્યાકુલિતમાનસઃ કાચેનાપિ કલેશમનુભવતિ । તથા ચોક્તમ્-દુઃખા ધનધાન્યા આદિ અર્થો મેં અજર અમર કી ખાતિ મૃદ હી રહતા હૈ । હસે કમ્બી શુભ અધ્યવસાય કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી ॥૧૮॥

ટીકાર્થ--અજ્ઞાની જીવ નહીં જાનતા કિં ઉસકે આયુષ્ક કર્મ કે દલિક ક્ષણ ક્ષણ મેં ક્ષીણ હોતે જા રહે હૈં ઓર કિસી ખી સમય સમસ્ત દલિકોં કા ક્ષય હો જાને પર જીવન કા અન્ત આ સકતા હૈ । હસી કારણ વહ મમત્વ સે ઘિરા રહતા હૈ । મેં હનકા સ્વામી હું, મે મેરે હૈં’ હસ પ્રકાર કે મોહ સે યુક્ત રહતા હૈ । વહ સાહસકારી અર્થાત્ વિના વિચારે આરંભ ક્રિયાએં કરતા હૈ અત એવ મંદમતિ અજ્ઞાની હૈ । વહ દિન-રાત સન્તાપ કા અનુભવ કરતા રહતા હૈ ઓર ચિત્ત મેં વ્યાકુલ હોને સે શારીરિક કષ્ટોં કા ખી અનુભવ કરતા હૈ ।

અર્થપાજ્ઞનમાં પેતાને અજર અમર માનીને મૂઢજ રહે છે. તેને ક્યારેય શુભ અધ્યવસાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ--અજ્ઞાની જીવો બાણતા નથી કે તેઓ ના આયુષ્ય કર્મના દલિકોં ક્ષણ ક્ષણમાં ક્ષીણ થતા જાય છે. અને કેઈ પણ સમયે સઘળા દલિકોંને ક્ષય થઈ જાય ત્યારે જીવનનો અન્ત થઈ જાય છે. તેજ કારણથી તે મમત્વથી ઘેરાયેલો રહે છે. ‘હું’ આનો સ્વામી હું’ આ મારા છે આવા પ્રકારના મોહથી યુક્ત રહે છે. તે સાહસ કરવા વાળો બને છે. અર્થાત્ વગર વિચારે આરંભ ક્રિયાઓ કરે છે, તેથી તે મંદમતિ અજ્ઞાની જ છે. તે શત-દિવસ સંતાપનો અનુભવ કરતા રહે છે. અને ચિત્તમાં વ્યાકુલ હોવાથી શારીરિક કષ્ટોંનો પણ અનુભવ કરે છે.

‘અજરામરવદ્વાલઃ, વિલશ્યતે ધન કામ્યયા ।

શાશ્વતં જીવીતં ચૈવ, મન્યમાનો ધનાનિ ચ ॥૧॥ઈતિ ।

તદેતમાર્ત્તધ્યાનોપહતઃ ‘કદ્યા વચ્ચઈ સત્યો કિં મંદં કત્ય કિત્તિયા ભૂમી’
 इत्यादि, तथा-‘उत्खण्ड खण्डं णिहण्ड, रत्ति न सुयइ दिया वि स ससंको’
 इत्यादि, चित्तसंकलेशात्, ‘मूढे’ किं कर्त्तव्यविमूढः ‘अद्वेसु’ अर्थपु धनविषये ।
 ‘अजरामरेण्व’ अजरामरइवाऽऽत्मानं मन्यमानोऽपमत्तशृभाऽध्यवसायोऽहर्निशमा-
 रम्भे प्रवर्त्तते । आरम्भे समाप्तकोऽज्ञानी जीवः स्वायुषः क्षयं नावगच्छति ।

કહા भी है-‘अजरामरवद्वालः’ इत्यादि ।

‘अज्ञानी मनुष्य अपने जीवन और धन को शाश्वत समझता हुआ,
 धन की कामना से क्लेश का पात्र बना रहता है । वह समझता है मानो
 मैं अजर अमर हूं !’

इस प्रकार वह आर्त्त-ध्यान से ग्रस्त होकर यही सोचता रहता है
 कि सार्ध कब खाना होता है ? बेचने के लिए क्या माल ले जाना
 चाहिए ? कितनी दूर जाना है ? इत्यादि । तथा वह कभी पहाड़ और
 कभी भूमि खोदता है, जीवों का घात करता है, रात्रि में नींद नहीं
 लेता और दिन में भी सदांक रहता है । वह धन के विषय में अपने को
 अजर-अमर सरीखा मानता हुआ, शुभ अध्यवसायों से रहित होकर
 दिन-रात आरंभ में प्रवृत्त रहता है ।

अभिप्राय यह है कि आरंभ में आसक्त अज्ञानी जीव अपनी आयु
 के क्षय को नहीं जानता । धन धान्य आदि में आसक्त होकर पापकर्म

કહ્યું પણ છે, ‘અજરામરવદ્વાલઃ’ ઇત્યાદિ

અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના જીવન અને ધનને શાશ્વત સમજીને ધનની કામ-
 નાથી કલેશના પાત્ર બની રહે છે. તે સમજે છે કે હું અજર અમર છું
 આ રીતે તે આર્ત-ધ્યાનથી ગ્રસ્ત થઈને એમજ વિચારતો રહે છે કે-સાર્ધ
 કયારે રવાના થાય છે ? વેચવા માટે કયો માલ લઈ જવો જોઈએ ? કેટલે
 દૂર જવાનું છે ? વિગેરે તથા તે કોઈ વાર પહાડ અને કોઈ વાર પૃથ્વી પણ
 ખોદી નાખે છે, જીવોનો ઘાત (હિંસા) કરે છે, રાત્રે ઉઘડતો પણ નથી. અને
 દિવસે પણ થાંકા યુક્ત રહે છે, તે ધન સર્વ-ધર્મમાં પોતાને અજર અને અમર
 સરખો માનીને શુભ અધ્યવસાયોથી રહિત બનીને રાત્રિદિવસ આરંભમાં
 પ્રવૃત્ત રહે છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે--આરંભમાં આસક્ત અજ્ઞાની જીવ પોતાની
 આયુષ્યના ક્ષયને જાણતો નથી. ધન ધાન્ય વિગેરેમાં આસક્ત થઈને પાપ-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૦ સમાધિસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૪૩

સ ધનધાન્યાદૌ મમત્વવાન પાપકર્મણો ન વિમેતિ । રાત્રિન્દિવમ્-ધનચિન્તાયાં મગ્નઃ, સ્વાત્માનમજરામરવદ્ મન્યમાનો ધનાસક્તો દુઃખમનુભવતીતિ ભાવઃ ॥૧૮॥

મૂલમ્—જહાહિ વિત્તં પસવો ય સઽવ્વં,

જે બંધવા જે ય પ્રિયા ય મિત્તા ।

લાલપ્પઈ સેઽવિં ય પૈંદ મોહં,

અન્ને જેના તેસસ હરંતિ વિત્તં ॥૧૯॥

છાયા—જહાહિ વિત્તં ચ પશૂંશ્ચ સર્વાન, યે બન્ધવા યે ચ પ્રિયાશ્ચ મિત્રાણિ ।

લાલપ્યતે સોઽપિ ચ ઇતિ મોહમ્, અન્યે જનાસ્તસ્ય હરન્તિ વિત્તમ્ ૧૯

સે નહીં હરતા હૈ । રાત્રિ દિન કી ચિન્તા મેં મગ્ન, અપને કો અજર અમર સમજ કર ધન મેં આસક્ત હો કર દુઃખ કા અનુભવ કરતા હૈ ॥૧૮॥

‘જહાહિ વિત્તં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘વિત્તં સઽવ્વં પસવો ય જહાહિ-વિત્તં સર્વં પશુશ્ચ જહાહિ’ ધન તથા પશુ આદિ સઘ કા ત્યાગ કરો તથા ‘જે બંધવા જે ય પ્રિયા ય મિત્તા-યે બાંધવાઃ યે ચ પ્રિયાશ્ચ મિત્રાણિ’ જો બાંધવ ઓર પ્રિય મિત્ર હૈ ‘સે વિ ય લાલપ્પઈ મોહં પૈંદ-સોઽપિ ચ લાલપ્યતે મોહમે તિ’ વે બી પુનઃ પુનઃ અત્યંત મોહ ઉત્પન્ન કરાતા હૈ ઓર જો અત્યંત વલેશસે સંપાદન ક્રિયા હૈ એસે ‘તેસિં-તસ્ય’ ડનકા ‘વિત્તં-વિત્તમ્’ ધનકો ‘અન્ને જના હરંતિ-અન્યે જનાઃ હરન્તિ’ ડમકે મરને પર દુમરે લોગ હર લેતે હૈ ॥૧૯॥

કર્મથી ડરતો નથી. રાત્રિ દિવસ ધનની ચિંતામાં મગ્ન, અને પોતાને અજર અમર માનીને ધનમાં જ આસક્ત રહીને દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૧૮॥

‘જહાહિ વિત્તં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘વિત્તં સઽવ્વં પસવો ય જહાહિ-વિત્તં સર્વં પશૂંશ્ચ જહાહિ’ ધન તથા પશુ વિગેરે બધાનો જ ત્યાગ કરો તથા ‘જે બંધવા જે ય પ્રિયા ય મિત્તા-યે બાંધવાઃ યે ચ પ્રિયાશ્ચ મિત્રાણિ’ જે બાંધવો અને પ્રિય મિત્રો છે, ‘સે વિ લાલપ્પઈ મોહં પૈંદ-સોઽપિ ચ લાલપ્યતે મોહમે તિ’ તેઓ પશુ વારંવાર અત્યંત મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. અને જે અત્યંત દુઃખ પૂર્વક મેળવેલ છે. એવા ‘તેસિં-તસ્ય’ તેના ‘વિત્તં-વિત્તમ્’ ધનને ‘અન્ને જના હરંતિ-અન્યે જનાઃ હરન્તિ’ તેના મરણ પછી બીજા લોકો હસ્ત કરી લે છે. ॥૧૯॥

૧૪૪

સ્વયંકૃતાક્ષરે

અન્યાર્થઃ—કિંચાન્યત્ ‘વિત્તં સર્વં પસવો ય જહાદિ’ વિત્તં સર્વં દ્રવ્યજન્મ-સ્ત્ત્વમ્ તથા—પસવો ગોમહિષાદયસ્તાન્ (જહાદિ) જહાદિ—જહીદિ—પરિત્યજ, તથા—(જે વંધવા જે ય પિયા ય મિત્તા) યે વાન્ધવાઃ યે ચ મિયાઃ—માતાપિત્રાદયઃ શ્વપુ-રાદયશ્ચ મિત્રાણિ સહપાંમુક્રીડિતાદયઃ (જેઽન્નિ ય લાલપ્યઈ મોહં વૃદ્ધ) યોઽપિ ચ વિશ્વવન્ધવમિત્રાર્થી અત્યર્થ ક્ષપતિ લાલપ્યતે પુનઃ પુનર્વા લપતિ લાલપ્યતે ધના-ર્જનપરશ્ચ મોહમુપૈતિ યચ્ચ મહતા વલેશેનોપાર્જિતમ્ (વિત્તં) વિત્તમ્—ધનધાન્યાદિકં સત્ (તસ્સ) તસ્ય (અન્ને જળા હરંતિ) અન્યે જના હરન્તીતિ ॥૧૯॥

ટીકા—યસ્માદ્ ધનાદીનામશ્વમધ્યાનકારિત્વં તસ્માત્ ‘વિત્તં’ વિત્તમ્—ધન-ધાન્યાદિકમ્ ‘પસવો’ પશુશ્ચ ‘સર્વં’ સર્વાનેષ્વ ‘જહાદિ’ જહાદિ—જહીદિ—ત્યજ—એતેષુ મમત્વં મા કૃયાઃ, ‘જે વંધવા’ યે ચ વાન્ધવાઃ, ‘જે ય પિયા’ યે ચ મિયાઃ—માતાપિત્રાદયઃ શ્વપુરાદયશ્ચ ‘ય મિત્તા’ ચ મિત્રાણિ સમુદિતાનિ—સંમિલિતાનિ એતાનિ સર્વાણિ ત્યજ, યદો નેતે તે રક્ષકાઃ, મન્યુતાઽનર્થે પતનકારકા મવન્તિ ।

અન્યાર્થ—સમસ્ત ધન કો પશુઓ કો ત્યાગો । જો મન્યુ પિતા-ઓર માતા આદિ પરિવારિક જન ઓર મિત્ર હૈં, ડનકો મી ત્યાગ દો । મનુષ્ય ડનકે લિય પુનઃ પુનઃ પ્રલાપ કરતા હૈં ઓર મોહ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈં । જબ વહ મર જાતા હૈં તો ઘોર કષ્ટ સે ડગાજિત ડસકે ધન ધાન્ય કો ડસરે લોગ હર લેતે હૈં ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—ધન આદિ ષાષ્ટ પદાર્થ અશુભ ધ્યાન કો ઉત્પન્ન કરતે હૈં, ડસ કારણ સબ ધન ધાન્ય કો તથા પશુઓ કો ત્યાગ દો । જો વાન્ધવ—માતા પિતા આદિ હૈં, પત્ની હૈં ઓર મિત્ર હૈં, ડન સબ કા મી પરિત્યાગ કર દો । કર્ગોંકિ યે તુમ્હારે રક્ષક નહીં હૈં પરન્તુ અનર્થ મેં ગિરાને વાલે હૈં । મનુષ્ય ડનકે લિય પ્રલાપ કરતા હૈં ઓર મોહ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈં

અન્યાર્થ—સઘળા ધનનો અને સઘળા પશુઓનો ત્યાગ કરો. જેઓ અંધુ, પિતા અને માતા આદિ પરિવારિક જન છે તેમજ જે મિત્ર છે તે સઘળાનો ત્યાગ કરો. મનુષ્ય તે બધા માટે વારંવાર પ્રલાપ કરે છે અને મોહને પ્રાપ્ત થાય છે તથા બધારે તે મરી જાય છે ત્યારે ધણીજ દુઃખથી મેળવેલ તેના ધન ધાન્યનો ખીજ લોકો હરણ કરી લે છે ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—ધન વિગેરે બાહ્ય પદાર્થ અશુભ ધ્યાન ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી સઘળા ધન તથા પશુઓનો ત્યાગ કરો જે બાન્ધવ વર્ગ—તથા માતા પિતા વિગેરે છે, પત્ની છે, અને મિત્ર છે, એ બધાનો પણ ત્યાગ કરો કેમકે એ તમારું રક્ષણ કરનાર નથી. પરંતુ, અનર્થમાં નાખવાવાળા છે, મનુષ્ય તેને

‘સેડિ’ સીડિ ધનાર્થી, ‘લાલપ્યઈ’ લાલપ્યતે—પ્રાણાતિપાતાદિ જનિત કર્મોદયાત્ રોગાદિપ્રસ્તે સતિ શોકાકુલઃ સન્ અત્યર્થે પુનઃ પુનર્વા લપતિ, તથા—‘મોહં एइ’ મોહમેતિ—પ્રાપ્નોતિ—રૂપવાનપિ કઠ્ઠરીકવત્, ધનવાનપિ મમ્મણશ્રેષ્ઠિવત્, ધાન્ય-વાનપિ તિલકશ્રેષ્ઠિવત્, મહતા વલેશેનાર્જિતં વિચ્છેન્નધનમ્ ‘તસ્ય’ તસ્ય ‘અન્ને’ તદન્યે ‘હરંતિ’ હરન્તિ, તસ્ય ચ પુનર્ધનોપાર્જકસ્ય ક્ષેત્રલં પાપવન્થ એવ મવતીતિ વિચાર્ય પ્રાણાતિપાતાદિપાપકર્મોણિ પરિત્યજેન્, સંવમાડુનુષ્ઠાનમેવ કર્તવ્યમિતિ । ધનવશ્વાદિકં ત્યજ, વન્ધુવાન્ધ્યા નૈવોપકરિષ્યન્તિ, તથાપિ મનુજા એતદર્થ રુદન્તિ ધારયન્તિ ચ મોક્ષમિવ મોહમ્ । તસ્ય મોહમુખતસ્ય સંસારં જહતો ધન-મન્યે હરન્તિ, इति भावः ॥૧૯॥

અથવા ધન અભિલાષી પ્રાણાતિપાત આદિ સે ઉદાર્જિત કર્મો કે ઉદય સે રોગાદિ સે પ્રસ્ત હોને પર વાર વાર અતીવ શોકાકુલ હોતર પ્રલાપ કરતા હૈ ઓર મોહ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । રુદવાન્ હોને પર બી કન્દલીક કે સમાન, ધનવાન્ હોને પર બી મમ્મણ સેઠ કે સમાન, ધાન્યવાન્ હોને પર બી નિગૂઢમાપી કિસાન કે સમાન । કિન્તુ મહાન્ કષ્ટ સે ઉપાર્જિત ઉસકે ધનકો દૂસરે હર છેતે હૈ । ધન ઉપાર્જનકર્તા કેવલ પાપ કા હી ભાગી હોતા હૈ । હસ પ્રકાર ચિચાર કર પ્રાણાતિપાત આદિ પાપકર્મો કા ત્યાગ કરે ઓર સંવમ કા હી અનુષ્ઠાન કરે ।

ભાવ યહ હૈ કિ ધન એવં પશુઓ આદિ કા ત્યાગ કરો । વન્ધુ બાન્ધવ કોઈ ઉપકાર નહીં કર સકતે, તથાપિ મનુષ્ય ઉનકે લિએ રોતે હૈ ઓર મોહ કો પ્રાપ્ત હોતર સંસાર કા ત્યાગ કરતા હૈ તો ઉસકે ધન કો અન્ય જન હર છેતે હૈ ॥૧૯॥

માટે પ્રલાપ કરે છે, અને મોહને પ્રાપ્ત કરે છે. અથવા ધનની ઇચ્છાવાળા પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી ઉપાર્જન કરેલા કર્મોના ઉદયથી રોગ વિગેરેથી પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે વારંવાર અત્યંત શોકથી વ્યાકુલ થઈને બકવાદ કરે છે, અને મોહને પ્રાપ્ત થાય છે. રૂપવાન હોવા છતાં પણ કઠ્ઠલીક સરખા ધનવાન હોવા છતાં પણ મમ્મણ શેઠની માફક, ધાન્યવાન હોવા છતાં નિગૂઢ માયાવાળા ખેડૂતની જેમ, પરંતુ મહાન્ કષ્ટથી મેળવેલા તેના ધનને બીજાઓ હરણ કરી લે છે. આવા પ્રકારનો વિચાર કરીને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ-કર્મોના ત્યાગ કરવો. અને સંયમન જ અનુષ્ઠાન કરતા રહે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—ધન અને પશુ વિગેરેનો ત્યાગ કરો, બન્ધુ બાન્ધવ વિગેરે કોઈ ઉપકાર કરી શકતા નથી. તો પણ મનુષ્ય તેઓને માટે રહે છે. અને મોહને પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે તે મોહનો ત્યાગ કરીને સંસારનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે તેના ધનને બીજાઓ હરી લે છે. ॥૧૯॥

મૂલ્મ—સિંહ જહા સુહૃમિગા ચરંતા, દૂરે ચરંતી પરિસંકમાણા ।

એવં તુ મેહાવી સમીક્ષ્ય ધર્મં, દૂરેણ પાવં પરિવર્જયજ્ઞા ॥૨૦॥

જ્ઞાયા—સિંહ યથા શુદ્રમૃગાચરન્તો, દૂરં ચરન્તિ પરિશંકમાનાઃ ।

એવં તુ મેધાવી સમીક્ષ્ય ધર્મં, દૂરેણ પાપં પરિવર્જયેત્ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થઃ—(ચરંતા સુહૃમિગા સિંહ જહા પરિસંકમાણા) વનં ચરન્તઃ—વિચરન્તઃ શુદ્રમૃગાઃ—વન્યપક્ષયઃ સિંહં પરિશંકમાનાઃ (દૂરે ચરંતી) દૂરેણ દેશે-ચરન્તિ-વિચરન્તિ ‘એવં તુ મેધાવી’ એવં તુ ક્રમેણ મેધાવી—મર્યાદાવાન્ મુનિઃ (ધર્મં સમીક્ષ્ય) ધર્મમ્—શ્રુતચારિત્રાણ્યં સમીક્ષ્ય પર્માર્થોચ્ય (પાવં દૂરેણ પરિવર્જયજ્ઞા) પાપં કર્મ—પ્રાણાતિપાતાદિકં દૂરેણ—દૂરત એવ પરિવર્જયેત્—પરિત્યજેદિતિ ॥૨૦॥

‘સિંહ જહા સુહૃમિગા ચરંતા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘ચરંતા સુહૃમિગા સિંહ જહા પરિસંકમાણા—ચરન્તઃ શુદ્ર-મૃગાઃ સિંહં યથા પરિશંકમાનાઃ’ વનમાં ચિચરતે હુણ છોટે મૃગ જૈસે સિંહ કી આશંકાસે ‘દૂરે ચરંતિ દૂરં ચરન્તિ’ દૂર હી વિચરતે હૈં ‘એવં તુ મેધાવી—એવં તુ મેધાવી’ હસી પ્રકાર બુદ્ધિમાન્ પુરુષ ‘ધર્મં સમીક્ષ્ય-ધર્મં સમીક્ષ્ય’ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો વિચાર કરકે ‘પાવં દૂરેણ પરિવર્જ-યજ્ઞા—પાપં દૂરેણ પરિવર્જયેત્’ પાપકર્મ કા દૂરસે હી ત્યાગ કરે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—જૈસે વન મેં વિચરણ કરને વાલે શુદ્ર મૃગ સિંહ કી આશંકા કરતે હુણ દૂર દેશ મેં હી વિચરણ કરતે હૈં, હસી પ્રકાર મેધાવી પુરુષ ધર્મ કા વિચાર કરકે દૂર સે હી પાપકર્મ કા ત્યાગ કર દે ॥૨૦॥

‘સિંહ જહા સુહૃમિગા ચરંતા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ચરંતા સુહૃમિગા સિંહ જહા પરિસંકમાણા—ચરન્તઃ શુદ્રમૃગાઃ સિંહં યથા પરિશંકમાનાઃ’ વનમાં ચરતા એવા નાના મૃગો એમ સિંહ વિશેની શંકાથી ‘દૂરે ચરંતિ-દૂરં ચરન્તિ’ દૂર જ થયા કરે છે. અર્થાત્ દૂર જ ર્યા કરે છે. ‘એવં તુ મેધાવી—એવં તુ મેધાવી’ એજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ પુરુષ ‘ધર્મં સમીક્ષ્ય-ધર્મં સમીક્ષ્ય’ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો વિચાર કરીને ‘પાવં દૂરેણ પરિવર્જયજ્ઞા—પાપં દૂરેણ પરિવર્જયેત્’ પાપકર્મનો દૂરથી જ ત્યાગ કરે. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—એમ વનમાં ચરવા વાળા શુદ્રમૃગ, સિંહની શંકા કરીને તેનાથી દૂરના પ્રદેશમાં જ કરે છે. એજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ પુરુષ ધર્મનો વિચાર કરીને દૂરથી જ પાપકર્મનો ત્યાગ કરી દે ॥૨૦॥

टीका—‘जहा’ यथा ‘चरंता’ चरन्तः ‘सुहृमिगा’ सुहृदमृगाः—वन्यपशवः
हरिणादयः, ‘सीहं’ सिंहम् ‘परिसंक्रमाणाः’—सिंहजङ्गला भयभीताः सन्तः ‘दूरे’
दूरे ‘चरंती’ चरन्ति-विचरन्ति, ‘एवं तु’ एवमेव ‘मेधावि’ मेधावी—सदसद्विवेक-
वान् ‘धर्मं’ धर्मम्—श्रुतचारित्रलक्षणमेव रक्षकमिति ‘समिक्ख’ समीक्ष्य—पर्यालो-
च्य ‘पापं’ पापम्—कर्म—सावधानुष्ठानम् ‘दूरेण’ दूरेण—मनोज्ञकार्यैः ‘परिवञ्ज-
पञ्जा’ परिवर्जयेत्—संयमाऽनुष्ठायी तपश्चारी च भवेदिति । यथा वने चरन्ती
मृगाः सिंहाऽऽजङ्गला ‘दूरे’ दूरे चरन्ति, एवं विद्वान् अनर्थजनकं सावधानुष्ठानं दूरे
एव परित्यज्य, धर्मं च—मोक्षहेतुमाकलय्य संयमानुष्ठानरतो भवेदिति भावः ॥२०॥
मूष्म—संयुञ्ज्यमाणे उ णैरे भंतीमं, पावा उ अप्याण निवहृपञ्जा ।

हिंसपसूयाइं दुंहाइं मत्तो, वेराणुबंभीणि महवभयाणि॥२१॥

टीका—जैसे वन में विचरण करने वाले छोटे छोटे मृग आदि पशु
सिंहकी आशंका से भयभीत रह कर अपने पर उपद्रव करने वाले को
दूर से ही त्याग कर विचरते हैं, इसी प्रकार मेधावी अर्थात् सत् असत्
के विवेक से युक्त पुरुष श्रुत चारित्र धर्म का विचार करके पाप—सावध
कर्म को मन बचन कायसे त्याग दे और संयम तथा तप का अनुष्ठान करे ।

भावार्थ यह है—वन्य पशु हिरण आदि वन में विचरण करते हैं
तो सिंह आदि हिंसक पशुओं से होने वाले भय की आशंका से, उनसे
दूर ही रहते हैं । इसी प्रकार मेधावी पुरुष अनर्थकारी सावध अनुष्ठान
को दूर से ही त्याग कर और धर्म को मोक्ष का कारण जान कर संयम
के अनुष्ठान में लतपर रहे ॥२०॥

टीका—जेम वनमां इरवावाणा नाना भुजे विगेरे पशुओ सिंहनी
शंकाथी लयलीत रलीने पोताना पर उपद्रव करवा वाणा सिंहने इरथी ज
त्यल्लने विचरखु करे छे, जेज प्रभाळु कइया माखसे अर्थात् सत् अप्रतना
विवेक वाणा पुइय श्रुत आरित्र धर्मना विचार करीने पापधर्मने मन बचन
अने कायाथी त्याग करे अने संयम तथा तपनुं अनुष्ठान करे.

भावार्थ जे छे के—वनना हरखु विगेरे पशुओ वनमां विचरखु करे छे
त्यादे सिंह विगेरे हिंसक पशुओना थवावाणा लयली शंकाथी तेनाथी इरख
रहे छे. जेज प्रभाळु बुद्धिमान् पुइय अनर्थ कारक सावध अनुष्ठानने इरथी
ज छोडीने अर्थात् त्यागीने तथा धर्मने ज मोक्षनुं कारखु सभल्लने संयमना
अनुष्ठानमां तपपर रहे. ॥२०॥

છાયા—સંબુઝ્ઝમાને સ્તુ નરો મતિમાન, પાપાત્મામાને નિવર્તયેત્ ।

હિંસામસૂતાનિ દુઃસ્વાનિ મત્વા, વૈરાનુબંધીનિ મહાભયાનિ ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—(સંબુઝ્ઝમાણે મતીમં ગરે) સંબુઝ્ઝમાનઃ—ધર્મે—ભાવસમાધિ જ્ઞાનાનઃ મતિમાન—શોભનમજ્ઞાવાન નરઃ—પુરુષઃ ‘પાવા ઉ અપ્પાણનિવટ્ટપ્પજ્ઞા’ પાપાત્ માણાતિપાતાદિલક્ષણાત્ કર્મેણ આત્મામાને નિવર્તયેત્ (હિંસાપ્પસૂયાઈ) હિંસા પ્રસૂતાનિ—પ્રાણિવિરાધનાદિતો જાયમાનાનિ કર્માણિ (વૈરાણુબંધીણિ) વૈરાનુબંધી-નિ—ભવપરમ્પરાવર્ત્તકાનિ (મહ્ઘમયાણિ) મહાભયાનિ—મહાભયજનકાનિ (દુહાઈ) દુઃસ્વાનિ—નરકનિગોદાદિપરિભ્રમણલક્ષણદુઃસ્વજનકાનિ, इति (મત્તા) મત્વા—જ્ઞાત્વા આત્મામાને પાપાત્ નિવર્તયેદિતિ ॥૨૧॥

‘સંબુઝ્ઝમાણે ઉ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘સંબુઝ્ઝમાણે મતીમં ગરે—સંબુઝ્ઝમાનઃ મતિમાનરઃ, ધર્મે કો સમજાનેવાલા બુદ્ધિમાન પુરુષ ‘પાવા ઉ અપ્પાણ નિવટ્ટપ્પજ્ઞા—પાપા-પ્રવામાને નિવર્તયેત્’ પાપકર્મ સે અપન કી નિવૃત્તિકરે ‘હિંસાપ્પસૂયાઈ’—‘હિંસાપ્રસૂતાનિ’ હિંસાસે ઉત્પન્ન હોનેવાલે કર્મ ‘વૈરાણુબંધીણિ—વૈરાનુબં-ધીનિ’ વૈરઉત્પન્ન કરાતે હૈં ‘મહ્ઘમયાઈ—મહાભયાનિ’ વે મહાભય-કારક હોતે હૈં ‘દુહાઈ—દુઃસ્વાનિ’ નરક નિગોદાદિ પરિભ્રમણ લક્ષણવાલે દુઃસ્વ દાયક હોતે હૈં ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—ભાવ સમાધિ રૂપ ધર્મ કો જાનતા હુઆ મેધાવી પુરુષ અપની આત્મા કો પાપ સે નિવૃત્ત કર લે હિંસા સે ઉત્પન્ન હોનેવાલે કર્મ વૈર કી પરમ્પરા કો ચઢાને વાલે મહાન્ ભય કો ઉત્પન્ન કરને વાલે ઔર દુઃસ્વ જનક હોતે હૈં । એસા જાન કર અપને કો પાપ સે હટા લે ॥૨૧॥

‘સંબુઝ્ઝમાણે ઉ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—સંબુઝ્ઝમાણે મતિમં ગરે—સંબુઝ્ઝમાનઃ મતિમાનરઃ’ ધર્મને સમજ-વાવાળો બુદ્ધિમાન પુરુષ ‘પાવા ઉ અપ્પાણ નિવટ્ટપ્પજ્ઞા—પાપત્વાત્મામાને નિવર્તયેત્’ પાપ કર્મથી પોતાને નિવૃત્ત કરે ‘હિંસાપ્પસૂયાઈ’—હિંસા પ્રસૂતાનિ’ હિંસાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કર્મ ‘વૈરાણુબંધીણિ—વૈરાનુબંધીનિ’ વૈર ઉત્પન્ન કરાવે છે. ‘મહ્ઘમયાઈ’—મહાભયાનિ’ એ ધણુજ ભય કારક હોય છે. ‘દુહાઈ—દુઃસ્વાનિ’ નરક નિગોદ વિગેરે પરિભ્રમણ લક્ષણવાળા દુઃખકારક હોય છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—ભાવ સમાધિરૂપ ધર્મને જાણનારો મેધાવી પુરુષ પોતાના આત્માને પાપથી નિવૃત્ત કરે. હિંસાથી થવાવાળા કર્મ વૈરની પરમ્પરાને વધા-વનારો મહાન્ ભયને ઉત્પન્ન કરવાવાળો અને દુઃખ જનક હોય છે. ॥૨૧॥

टीका—‘संबुद्धभाणे’ संबुद्धयमानः, भावधर्म श्रुतचारित्राख्यं भाव समाधिं वा संबुद्धयमानः विहितानुष्ठाने प्रवृत्तिं कुर्वन् ‘मतीमं’ मतिमान् मननं मतिःसदसद्विवेकलक्षणा बुद्धिं विद्यते यस्याऽसौ मतिमान् ‘पावा उ’ पापात्तु-हिंसादिकर्मणः सकाशात् ‘निवृत्तवृत्ता’ निवर्त्तयेत्, अनर्थकारणतां पापस्य ज्ञात्वा-समीक्ष्य च धर्म संसारनिवर्त्तकं तदनु स्वात्मानं पापान्निवर्त्तयेत् । किञ्चाऽन्यत्-‘हिसाप्रवृत्ताहं’ हिंसाप्रवृत्तानि, हिंसा-प्राणिनां प्राणव्यपरोपणं तादृश-हिंसाजनितानि पान्यशुभकर्माणि-ज्ञानावरणीयादीनि तानि नरकनिगोदादियासना स्थानेषु । ‘दुःखाहं’ दुःखानि-दुःखजनकानि भवन्ति । तथा-‘वैराणुबंधीणि’ वैरानुबन्धीनि, अने जन्मान्तरितैरपि मोचयितुमशक्यानि । एवम् ‘महम्भयाणि’ महामयानि-महद्भयं येभ्यस्तानीति, ‘मत्ता’ मत्वा-विचार्य-मतिमान् पापान्निवर्त्तयेदिति । धर्मवत्त्वपरायणाः पापान्निवृत्तिं कुर्वन्तुः । हिंसासमुद्भव-

टीकार्थ—श्रुत-चारित्र रूप भाव धर्म को अथवा भाव समाधि को जानता हुआ मोक्षामिलावी विहित अनुष्ठान में प्रवृत्ति करे । मेधावी अर्थात् सत् असत् का विवेक करने की विशिष्ट प्रज्ञा से सम्पन्न मुनि अपने आपको हिंसा आदि पाप से निवृत्त कर ले । पाप को अनर्थकारी जान कर और धर्म को संसार से छुड़ाने वाला समझ कर पाप से हट जावे । हिंसा अर्थात् प्राणियों के प्राणव्यपरोपण (घात) से उत्पन्न होने वाले ज्ञानावरणीय आदि कर्म नरक निगोद आदि यातनाओं के स्थानों में दुःख जनक होते हैं । वे जन्म जन्मान्तर में वैर की परम्परा बढाने वाले और महान् भय उत्पन्न कर ने वाले होते हैं । ऐसा मान कर मेधावी पाप से निवृत्त हो ।

टीकार्थ—श्रुत चारित्र ३५ धर्मने अथवा भावसमाधिने गच्छता येन भिक्षुना धर्मो वाणा पुरे शास्त्रमां विहित-कडेसा अनुष्ठानमां प्रवृत्ति करवी, अर्थात् सत् अने असत्ता विवेक करवावाणी विशेष प्रकारनी प्रज्ञाधी युक्त मुनि पोताने हिंसा विगेरे पापधी निवृत्त करे, पापने अनर्थतुं भूण समझने अने धर्मने संसारधी छोडाववा वाणे समझने पापधी हूर रहे, हिंसा अर्थात् प्राणियोना प्राणव्यपरोपण (घात) धी उत्पन्न थवावाणा ज्ञानावरणीय विगेरे धर्म नरक निगोद विगेरे यातनाओना स्थानोमां दुःख जनक डोय छे तेओ जन्म जन्मान्तरमां वैरनी परंपरा वधाववा वाणा अने महान् भय उत्पन्न करवावाणा डोय छे, तेम समझने मेधावी-डाक्षा भाणुसे पापधी निवृत्त थवुं.

૧૫૦

સુવક્તાકવચે

વૈરં જન્મશતપથ્યનુગચ્છતિ, મહાભયજનકમિતિ જ્ઞાત્વા હિંસાત આત્માને
નિવર્તયેદિતિ માવઃ ॥૨૧॥

મૂલ્ય—મુસં નં વૂયા મુણિ અત્તગામી,

નિવ્વાણમેથં કસિણં સમાહિં ।

સંયં ન કુઝ્જા નં ય કારવેજ્ઞા,

કરંત મન્નંપિ ય ણાણુજાણે ॥૨૨॥

છાયા—મૃષા ન વ્રૂપાન્થુનિરાસગામી, નિર્વાણમેતત્કૃત્સનં સમાધિમ્ ।

સ્વયં ન કુર્માન્ન ચ કારયેત્ કુર્વન્તમન્યમપિ ચ નાનુજાનીયાત્ ॥૨૨॥

આશય યહૈ કિ ધર્મપરાયણ પુરુષ પાપ સે નિવૃત્ત હો । હિંસા-
જનિત વૈર સૈકદો જન્મો તક ચલતા રહતા હૈ । વહ મહાભયજનક હૈ ।
એસા જાન કર અપની આત્મા કો હિંસા સે નિવૃત્ત કરે ॥૨૧॥

‘મુસં ન વૂયા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘અત્તગામી મુણી મુસં ન વૂયા—આત્મગામી મુણિઃ મૃષા
ન વ્રૂયાત્’ સર્વજ્ઞોક્તમાર્ગસે ચલનેવાલામુનિ, ક્રૂઠ ન બોલે । ‘પથં નિવ્વાણં
કસિણં સમાહિં—પતત્ નિર્વાણં કૃત્સનં સમાધિમ્’ યહ અસત્ય બોલને
કાત્યાગ, સંપૂર્ણ ભાવસમાધિ ઓર મોક્ષ કહા ગયા હૈ ‘સંયં ન કુઝ્જા ન
ય કારવેજ્ઞા—સ્વયં કુર્માન્ન ચ કારયેત્’ સાધુ અસત્ય વચન તથા દુસરે
વ્રતોં કે અતિચારકો સ્વયં સેવન ન કરે ઓર દુસરે સે સેવન ન કરાવે
‘કરંતમન્નંપિ ય ણાણુજાણે—કુર્વન્તમન્યમપિ ચ નાનુજાનીયાત્’ તથા દોષ
સેવન કરતે હુણ દુસરે કો અચ્છા ન જાને ॥૨૨॥

કહેવાનો હેતુ એ છે કે—ધર્મ પરચણુ પુરૂષે પાપથી નિવૃત્ત થવું હિંસાથી
થવાવાળું વૈર સેંકડો જન્મો સુધી ચાલુ રહે છે, તે ઘણુંજ બયંકર છે, તેમ
સમજીને પોતાના આત્માને હિંસાથી નિવૃત્ત કરે ॥૨૧॥

‘મુસં ન વૂયા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘અત્તગામી મુણી મુસં ન વૂયા—આત્મગામી મુણિઃમૃષાં ન વ્રૂયાત્’ સર્વ-
જ્ઞોક્ત માર્ગથી ચાલવાવાળા મુનિએ શુદ્ધ બોલવું નહીં ‘પથં નિવ્વાણં કસિણં
સમાહિં—પત્તમ્નિર્વાણં કૃત્સનં સમાધિમ્’ આ અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ સંપૂર્ણ ભાવ-
સમાધિ અને મેક્ષ કહેલ છે. ‘સંયં ન કુઝ્જા ન ય કારવેજ્ઞા—સ્વયં ન કુર્માન્ન ચ
કારયેત્’ સાધુ અસત્ય વચન તથા બીજા વ્રતોના અતિચારવું સ્વયં સેવન ન કરે
અને બીજાઓ પાસે તેવું સેવન ન કરાવે. ‘કરંતમન્નંપિ ય ણાણુજાણે—કુર્વન્તમન્ય-
મપિ ચ નાનુજાનીયાત્’ તથા દોષોનું સેવન કરતા એવા બીજાને સારો ન માને ॥૨૨॥

અન્યાર્થઃ—‘અત્તગામી મુણી મુસં ન બૂયા’ આપ્તગામી—મોક્ષમાર્ગગમન-
શીલો મુનિઃ—સાધુઃ મૃયા—મૃત્વાં માર્ગાં ન બ્રૂયાત્—ન વદેત્ ‘પયં નિજ્ઞાણં કસિણં
સમાહિં’ एतदेव—મૃવાવાદવર્જનમેવ કૃત્સ્તમ્—સમ્પૂર્ણ ભાવસમાધિ નિર્વાણં મોક્ષં
વાહુઃ ‘સયં ન કુજ્ઞા ન ચ કારવેજ્ઞા’ તદેવં મૃવાવાદં સ્વયં ન કુર્યાત્ ન ચ—ન
વા અન્યાન્ કારયેત્ ‘કરંતમન્નં પિ ય ણાણુજાણે’ તથા કુર્વંતમન્થં પુરુષં નાનુ
જાનીયાત્ ન ચ તસ્ય મૃવાવાદસ્યાऽનુમોદનમપિ કુર્વાદિતિ ॥૨૨॥

ટીકા—‘અત્તગામી’ આપ્તગામી—આપ્યતે—પ્રાપ્યતે—इति આપ્તો મોક્ષઃ, તદ્-
મનશીલ આપ્તગામી। અથવા—અપ્તો ત્રિનિષ્કર્મદોષસ્તીર્થક્ર્મઃ, તદુપદિષ્ટમાર્ગગામી।
‘મુણી’ મુનિઃ— જિનમત્તચત્તમનનશીલઃ, ‘મુસં’ મૃવાવાદમ્—અસત્યભાષણમ્,
‘ન બૂયા ન બ્રૂયાત્’ ‘અસત્યં ન વક્તવ્યમ્’ સત્યમપિ યદિ પ્રાણુપવાતકારિ
મથેત્, તદા—તદપિ સત્યં ન વક્તવ્યમિતિ સર્વથૈવ મૃવાવાદસ્ય નિષેધો વિદિતઃ।

અન્યાર્થ—આસ અર્થાત્ સર્વજ્ઞ વીતરાગ કે માર્ગ પર અથવા મોક્ષ
કે માર્ગ મેં ચલને ચાલા મુનિ મૃવાભાષા ન બોલે। મૃવાવાદ કા ત્યાગ
હી ભાવસમાધિ અથવા નિર્વાણ કા કારણ હૈ। હસી પ્રકાર અન્ય પાપો
કો મી ન સ્વયં કરે, ન દૂસરોં સે કરાવે ઓર ન કરને ચાલોં કા
અનુમોદન કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જો પ્રાપ્ત કિયા જાય વહ આસ કહલાતા હૈ। યહાં આસ
કા અર્થ મોક્ષ હૈ। અથવા સમસ્ત દોષોં સે રહિત તીર્થકર ભગવાન્
આસ કહલાતે હૈં। તાત્પર્ય ઘહ નિકલા કિ મોક્ષ કે યા વીતરાગ કે
માર્ગ પર ચલને ચાલા મુનિ અસત્ય ભાષણ ન કરે! સત્ય મી યદિ
પ્રાણિયોં કા ઘાતક હો તો ઉસ સત્ય કા મી ભાષણ ન કરે। હસ પ્રકાર

અન્યાર્થ—આપ્ત અર્થાત્ સર્વજ્ઞના વીતરાગ માર્ગ પર અથવા મોક્ષના
માર્ગમાં ચાલવાવાળા મુનિ મૃવાભાષા ન બોલે મૃવાવાદનો ત્યાગજ ભાવ
સમાધિ અથવા નિર્વાણનું કારણ છે. એજ રીતે બીજા પાપોને પણ સ્વયં ન કરે.
તેમજ બીજાની પાસે કરાવે નહીં તથા કરવાવાળાનું અનુમોદન પણ ન કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જો પ્રાપ્ત કરિ શકાય તે આપ્ત કહેવાય છે. અહિયાં આપ્તનો
અર્થ ‘મોક્ષ’ છે. અથવા સઘળા દોષોથી રહિત તીર્થકર ભગવાન્ આસ કહે-
વાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે—મોક્ષના અથવા વીતરાગના માર્ગ પર ચાલવા
વાળા મુનિએ અસત્ય ભાષણ કરવું નહીં સત્ય પણ જો પ્રાણિયોની હિંસા
કરનાર હોય તો તેવું સત્ય પણ ન કહેવું. આ રીતે અહિયાં મૃવાવાદનો

૧૫૨

સૂત્રકૃતાક્ષરે

एवमेतदेव मृषावादवर्जनम् 'कविणं' कस्मिन्-संपूर्णम् 'णिन्वाणं' भावसमाधिरूपं
निर्वाणमाहुः । सांसारिकः समाधिर्दुःखप्रतीकारमात्रकरणादसंपूर्णः, भावसमाधि-
स्तु सम्पूर्णः । एतस्य-मोक्षलक्षणस्य भावसमाधौ मृषावादलक्षणमतिचारम् 'स्वयं'
स्वयम् 'न कुञ्जा' न कुर्यात् 'न य कारवेज्जा' न चाऽन्येन कारयेत् 'करंतमन्नं पि
कुर्वन्तमन्नमपि च 'णाणुनाणे' नानुजानीयात् । कुर्वन्तमन्नं नानुमोदेत इति ॥२२॥
मूळम्—सुद्धे सिया जाए ન દૂસણ્જા,

અમુંચિછપ ણ ય અંજોવવન્ને।

ધિંદમં વિમુલ્લકે ણ ચં પૂર્યેણદ્દી,

નં સિલોયંગામી ય પરિવ્વણ્જા ॥૨૩॥

છાયા—શુદ્ધે સ્યાજ્જાતે ન દૂષયેત્, અમુંચિછતો ન ચાઽધ્યુપપન્નઃ ।

વૃતિમાન્ વિમુક્તો ન ચ પૂજનાર્થી, નશ્લોકગામી ચ પરિવ્રજેત્ ॥૨૩॥

यहां मृषावाद का सर्वथा निषेध किया गया है । यह मृषावाद का त्याग
ही सम्पूर्ण भावसमाधि एवं निर्वाण है ।

सांसारिक समाधि दुःख प्रतीकार का कारण मात्र ही होने से
अपूर्ण है, भावसमाधि पूर्ण है । मृषावाद मोक्ष रूप भावसमाधि का
अतिचार है । इसे मुनि स्वयं न करे, दूसरे से भी न करावे और करने
बाछे की अनुमोदना भी न करे । इसी प्रकार अन्य पापों का भी तीन
करण और तीन योग से परित्याग करे ॥२२॥

‘सुद्धे सिया’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘સિયા’ સુદ્ધે જાણ ન દૂસણ્જા—સ્વાત્ શુદ્ધે જાતે ન

સર્વથા નિષેધ કરેત છે. આ મૃષાવાદનો ત્યાગ એજ સંપૂર્ણ ભાવ સમાધિ
અથવા નિર્વાણ-મોક્ષ છે.

સાંસારિક સમાધિ દુઃખ પ્રતીકારનું કારણ માત્ર જ હોવાથી અપૂર્ણ છે,
ભાવસમાધિ પૂર્ણ છે. મૃષાવાદ મોક્ષરૂપ ભાવ સમાધિનો અતિચાર છે. તેને
મુનિએ સ્વયં કરવો નહિ, બીજાએ પાસે પણ ન કરાવે અને કરવાવાળાને
અનુમોદન પણ કરવું નહીં એજ પ્રમાણે અન્ય પાપોનો પણ ત્રણ કરણ અને
ત્રણ યોગથી પરિત્યાગ કરવો ॥૨૨॥

‘સુદ્ધે સિયા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સિયા’ સુદ્ધ જાણ ન દૂસણ્જા—સ્વાત્ શુદ્ધે જાતે ન દૂષયેત્’ કર્મ

समयार्थबोधिनी टीका प्र. शु. अ. १० समाधिरूपनिरूपणम्

१५३

अन्वयार्थः—(प्रिया सुद्धे जाए न दूषणज) उद्गमादिभिः शुद्धे निर्दोषे कदाचिज्ज्ञाने—प्राप्ते निष्ठे सति साधुः रागद्वेषेण न दूषयेत् (अमुच्छिष्टं न य अज्ज्ञोववन्ने) अमुच्छिष्टतः तत्र मूर्खमूर्खान् तथा न च अध्युपपन्नः—पृथ्निमानं न कुप्यात् धितिमं विमुक्ते' धृतिमान्—तद्वये धृतिमान् तथा—बाह्याभ्यन्तरेण ग्रन्थेन विमुक्तः 'न य दूषणजो न य सिद्धोयगामी' न च पूजनार्थी—ब्रह्मादि पूजनवान् न च श्लोकगामी श्लोकः—उदाधा कीर्त्तिर्वा न तदभिधातुको भवेत् अपितु (परिव्वएज्जा) परिव्रजेत् संयमावुष्ठाने विचरेदिति ॥२१॥

दूषयेत्' उद्गमादि दोषों से रहित शुद्ध आहार भित्तनेपर साधु राग द्वेषकरके चरित्रको दूषित न करे 'अमुच्छिष्टं न य अज्ज्ञोववन्ने' अमुच्छिष्टो वा नचाध्युपपन्नः' तथा उस आहार में मूर्खित होकर बार बार उत्तका अभिलाषी न होने 'धितिमं विमुक्ते—धृतिमान् विमुक्तः' साधु धीरतावान् एवं परिग्रहसे मुक्त होने 'न य दूषणजो' न य सिद्धोयगामी—न य पूजार्थी न च श्लोकगामी' साधु अपनी पूजा, प्रतिष्ठा और कीर्ति की कामना न करे परंतु 'परिव्वएज्जा—परिव्रजेत्' सम्यक् प्रकार से शुद्ध संयमका पालन करे ॥२३॥

अन्वयार्थः—उद्गम आदि दोषों से रहित शुद्ध आहार के प्राप्त होने पर साधु रागद्वेष करके उसे दूषित न करे। उस आहार में मूर्खित न होता हुआ आसक्ति धारण न करे। संयम में धैर्यवान् तथा बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह से विमुक्त हो और पूजा सत्कार या कीर्त्ति का, अभिलाषी न होकर संयम का अनुष्ठान करे ॥२३॥

विगेरे दोषो विनानो शुद्ध आहार भणवाथी साधु रागद्वेष करीने आश्रिते दूषित न करे 'अमुच्छिष्टं न य अज्ज्ञोववन्ने—अमुच्छिष्टो वा नचाध्युपपन्नः' तथा ये आहारमां आसक्त यधने ऐकदम तेना अभिलाषी न अने 'धितिमं विमुक्ते—धृतिमान् विमुक्तः' साधुये धीरतावाणा अने परिग्रहथी मुक्त अनवु 'न य दूषणजो न सिद्धोयगामी—न च पूजनार्थी न च श्लोकगामी' साधुये पोतानी पूजा, प्रतिष्ठा अने कीर्त्तिनी ध्विष्टा न करवी नेधये, परंतु 'परिव्वएज्जा—परिव्रजेत्' सम्यक् प्रकारथी शुद्ध संयमनु' पालन करवुं नेधये, ॥२३॥

अन्वयार्थः—उद्गम विगेरे दोषो विनानो शुद्ध आहार प्राप्त थाय त्याहे साधु रागद्वेष करीने तेने दोषित न करे ते आहारमां मूर्खित न थता थका आसक्ति धारण न करे, संयममां धैर्ययुक्त तथा आह्य अने आभ्यन्तर परिग्रहथी विमुक्त यवुं, तेमज पूजा सत्कार अथवा कीर्त्तिनी ध्विष्टा वाणां न थतां संयमनुज अनुष्ठान करवुं, ॥२३॥

सू० २०

ટીકા—ઉત્તરગુણમધિકૃત્ય શાસ્ત્રકારો વ્રૂતે-ઉદ્ગમોત્પાદનાદિદોષૈઃ ‘સુદે’ શુદ્ધ-નિર્દોષે इति यावत् આહારજાતે ‘સિપા’ સ્વાત્-કદાચિત્ ‘જાણ’ જાતે-માત્રે પિષ્ટે સતિ રાગદ્વેષાભ્યાં તદાહારમ્ ‘ન દૂમણ્જજો’ નૈવ દૂષયેત્ ।

તદુક્તમ્—‘બાયાલીસેવળસં મહંમિ, મદળાંમિ જીય ! ન હુ છલિઓ ।

इण्डि जइ न छलिज्जमसि भुंजं गो रागदोसेहि’ ॥૧॥

છાયા—દ્વિચત્ત્વારિંશદેવળાદોષસકુદે, મદળે જીય ! નૈવ છલિઃ ।

इदानीं यदि न छल्यसे भुञ्जन् रागद्वेषाभ्यां तदा सफलं तत् ॥૧॥

हे जीव ! द्विचत्वारिंशद् दोषारूपमदने सङ्कटे त्वं न छलिषः परन्तु इदानीं-भोजन-समये यदि रागद्वेषाभ्यां न छल्यसे तदा तव अर्थ सफलमिति भावः । अतः

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રકાર અથ ઉત્તરગુણો કે વિષય મેં કહતે હૈ । ઉદ્ગમ, ઉત્પાદના ઓર વળના આદિ કે દોષો મે રહિત નિર્દોષ આહાર કદાચિત્ પ્રાપ્ત હોને પર ઉસ આહાર કો રાગ દ્વેષ સે દૂષિત ન કરે । કહા ઝી હૈ—‘બાયાલીસ’ इत्यादि ।

‘હે જીવ ! બયાલીસ (૧૬ ઉદ્ગમ સંબંધી ૧૬ ઉત્પાદના સંબંધી ઓર ૧૦ વળના સંબંધી) દોષો સે તૂ નહીં છલા ગયા, કિન્તુ અથ ભોજન કે સમયે યદિ રાગ દ્વેષ કે દ્વારા ન છલા ગયા તો સથ સફલ હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સમસ્ત દોષો સે રહિત આહાર મંડલ કે પાંચ દોષ નહીં નિવારણ કરને સે રાગ યા દ્વેષ કી આવડા કે લાથ ઉસ આહાર કા ઉપભોગ ક્રિયા તો નિર્દોષ આહાર કા લાભ ઝી વૃથા હોગયા, કયોં કિ અન્તતઃ રાગદ્વેષ કે દ્વારા આત્મા ઘલિત હો ગયા, ઓર ચરિત્ર મેં મલી-

ટીકાર્થ—હવે શાસ્ત્રકાર ઉત્તર ગુણોના સંબંધમાં કહે છે. ઉદ્ગમ ઉત્પાદના, અને એવળા વિગેરેના દોષોથી રહિત નિર્દોષ આહાર કદાચ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે આહારને રાગદ્વેષથી દોષ વાળો ન કરે કહ્યું પણ છે કે—‘બાયાલીસ’ इत्यादि

હે જીવ ૪૨ બાયાલીસ (૧૬ ઉદ્ગમ સંબંધી ૧૬ ઉત્પાદના સંબંધી અને ૧૦ હસ એવળા સંબંધી) આવા દોષોથી તું ન છેતરાયો પણ હવે આહારના સમયે અત્યંત રાગદ્વેષથી તું ન છેતરાય તો સધળું સફળ થાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સધળા દોષોથી રહિત આહારમંડળના પાંચ દોષોનું નિવારણ ન કરવાથી. રાગ અથવા દ્વેષની ભાવના સાથે જો એ આહાર ગ્રહણ કર્યો હોય તો નિર્દોષ આહારનો લાભ પણ ફેગટ થઈ જાય. કેમકે—છેવટ સુધી રાગ દ્વેષ દ્વારા આત્મા મલિન થઈ ગયો અને ચારિત્રમાં મલિનપણું આવી જાયું તેથી નિર્દોષ આહારનું

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १० समाधिस्वरूपनिरूपणम्

१५५

‘अमृच्छिष्ट’ अमूर्छितः—स्वरसादिषु मूर्छा रहितः ‘ण य अञ्जोवन्ने’ न चाऽभ्युप-
पन्नः—तथा तमेवाऽऽहारं पुनः पुनर्नाभियेत्, तथा—‘धितिम्’ धृतिमान्—संयमे
धैर्यवान् ‘विमुक्के’ विमुक्तः—चाक्षाऽभ्यन्तरप्रतिधर्म्या विमुक्तो रहितः ‘ण य पूज-
यद्दी’ न च पूजनार्थी—तत्र पूजनम्—ब्रह्मादिना सत्करणम्—तेनाऽर्थः—मयोजनम्,
तद्विद्यते यस्य असौ पूजनार्थी न भवेत्। तथा—‘न सिलोवगामी’ न श्लोकगामी—
श्लोकः—श्लाघा कीर्ति वा तद्गामी—तद्विज्ञापनात् न भवेत्, एतादृशः सन्
‘परिवर्जता’ परिव्रजेत्—विशुद्धसंयममार्गे विहरेत् ॥२३॥

मूलम्—निर्वस्त्रम गेहौ उ निरावकंखी,

कायं विउसेज्ज नियाणछिन्ने ।

णो जीवियं णो मरणाभिकंखी,

चरेज्ज भिक्खू वलयाविमुक्के ॥२४॥त्तिवेमि॥

छाया—निष्क्रम्य देहात्तु निर्वकांक्षी, कायं व्युत्सृजेन्निदानछिन्नः ।

नो जीवितं नो मारणाभिकांक्षी, चरेद्भिक्खुर्बलयाद्विमुक्तः ॥२४॥

॥इति ब्रवीमि॥

नता आ ही गई! अतएव निर्दोष भिक्षा की गवेषणा करना और उसकी
प्राप्ति होना तभी सार्थक होता है जब अंगार धूमादि दोष टाछे ।

इसी कारण सूत्रकार आगे कहते हैं—मनोज्ञ रस आदिमें मूर्छित न
हो और उसी प्रकार के आहार की बार बार अभिलाषा न करे। तथा
संयम में धैर्यवान् हो और बाह्य तथा आन्तरिक परिग्रह की ग्रंथियों
से रहित हो। साधु कभी वस्त्रादि के द्वारा पूजा की कामना न करे और
न कीर्ति की कामना करे। विशुद्ध संयममार्ग में विचरे ॥२३॥

अन्वेपणुं करवुं अने ते प्राप्तं थवुं त्थारे सङ्गं थायं के अयारे अंगारं होय
अने धूमादि होयने हरं करे.

आज कारणने सूत्रकार आज्ञाण उठे छे अनेज्ञ रस विगेरेमां भूच्छित न
थवुं, अने अने प्रकारता आहारथी बारं बार अभिलाषा—छिच्छा न करनी. तथा
संयममां धैर्यवान् थवुं, अने बाह्य अने आन्तरिक परिग्रहनी ग्रंथियोथी रहित
थवुं. साधुअे कौमं बार वस्त्र विगेरे द्वारा पूजनी छिच्छा न करनी. तथा
कीर्तिनी छिच्छा पणुं करनी नहीं केवण विशुद्ध अथे संयम मार्गमां विचरवुं. ॥२३॥

अन्वयार्थः—(भिक्षु) भिक्षुः (गेहा उ निक्खम्म) गेहान् स्वगृहात्तु निष्क्रम्य-प्रव्रज्य (निरावकंखी) निरवकांक्षी-जीवनेऽपि निरपेक्षः सन् (कायं विउसेज्ज) कायं शरीरं व्युत्सृजेत्-शरीरनिष्पतिकर्मतया कायममत्वं त्यजेत् (णिघाणछिन्ने) निदानछिन्नः-तपसः फलमकामयमानः (बलयाविमुक्के) बलयात्-संसारबलयात् कर्मबलयाद्वा विमुक्तः (नो जीवियं नो मरणाभिकंखी चरेज्ज) नो जीवितं नो मरणाभिकांक्षी-जीवनमरणविषयकामिलापरहितः सन् संयमानुष्ठानं चरेत्, इति ॥२४॥

‘निक्खम्म गेहा उ’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘गेहा उ निक्खम्म-गेहात्तु निष्क्रम्य’ साधु घर से निकलकर अर्थात् प्रव्रज्या धारण करके ‘निरावकंखी-निरवकांक्षी’ अपने जीवन में निरपेक्ष होजाय ‘कायं विउसेज्ज-कायं व्युत्सृजेत्’ तथा शरीरका व्युत्सर्गकरे ‘णिघाणछिन्ने-निदानछिन्नः’ और वह अपने किये हुए तप के फलकी कामना न करे ‘बलयाविमुक्के-बलया-विमुक्तः’ तथा संसार से मुक्त होकर ‘नो जीवियं नो मरणाभिकंखी चरेज्ज-नो जीवितं नो मरणावकांक्षी चरेत्’ वह जीवन और मरणकी इच्छा न रखता हुआ संयमानुष्ठान में प्रवृत्त रहे ॥२४॥

अन्वयार्थः—अपने गृह से निष्क्रमण करके अर्थात् दीक्षित होकर जीवनके प्रति भी निष्काम रहे, काय का उत्सर्ग करके अर्थात् शरीर ममता, संस्कार एवं चिकित्सा न करता हुआ, तप संयम के फल की इच्छा न करता हुआ निदानछिन्न संसार के या कर्म के चक्र से विमु-

‘निक्खम्म गेहा उ’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘गेहा उ निक्खम्म-गेहात्तु निष्क्रम्य’ साधुये घरथी नीउणीने अर्थात् प्रमत्तमानो स्वीकार करीने ‘निरावकंखी-निरवकांक्षी’ पोताना छवननी अपेक्षा रहित अणी जहु अर्थसे ‘कायं विउसेज्ज-कायं व्युत्सृजेत्’ तथा शरीरनेो व्युत्सर्ग-त्याग करे, ‘णिघाणछिन्ने-निदानछिन्नः’ तेमज तेयो पोते करेवा तपना झुणी छिच्छा न करे ‘बलयाविमुक्के-बलयाविमुक्तः’ तथा संसारथी मुक्ता अणीने ‘नो जीवियं नो मरणाभिकंखी चरेज्ज-नो जीवितं नो मरणावकांक्षी चरेत्’ तेछे छवन भरखुणी छिच्छा राख्वा विना संयमना अनुष्ठानमांज प्रवृत्त रहेयुं ॥२४॥

अन्वयार्थः—पोताना घरथी नीउणीने अर्थात् दीक्षित धर्मे पोताना छवन प्रत्ये पक्ष निष्काम रहेयुं, शरीरनेो उत्सर्ग करीने अर्थात् शरीरनी ममता, शारीरिक संस्कार तथा चिकित्सा कर्था विना अने तप कर्था विना निदान

समयार्थबोधिनी टीका प्र. श्रु. अ. १० समाधिस्वरूपनिरूपणम्

१५७

टीका—‘भिक्षुं विष्णुः’ गेहात् गेहात्-स्वगृहात् ‘निचलम्भ’ निष्क्रम्य-
वैराग्यभावेन प्रवृत्तितो भूत्वा, ‘जिराफंसी’ निरवकांक्षी-गृहादिकांक्षामकुर्वन्
‘कायं’ कायं-शरीरम् ‘विउसेज्ज’ व्युत्सृजेत्-उपातशरीरस्य संस्काराद्युपचारादि
कमकुर्वन् तन्ममत्वं परित्यजेत् ‘णियाणच्छिन्ने’ निदानच्छिन्नः, छिन्ननिदानी
मवेत्-निदानशल्परहितो भवेत्। तथा-‘जीविंयं’ जीवितं मरणं च-जीवनमरणयोः
‘अभिलंखी’ अभिकांक्षी न भवेत्, जीवने मरणे वा रागद्वेषविरहितो भवेत्
जीवने न द्वेषं मरणे वा न द्वेषः कार्यः। ‘वलया’ वलयात्-श्लशीकृतसंसार-
सामराज्य-तथाभूतकर्मबन्धनाद्वा, ‘विमुक्के’ विमुक्तः सत् ‘चरेज्ज’ चरेत्-संयम-
मनुतिष्ठेत्-पालयेदित्यर्थः। ‘त्तिवेमि’ इति ब्रवीमि, इति शब्दोऽध्यायपरि-
क्त हो, जीवन और मरण, दोनों के प्रति निरपेक्ष होकर अर्थात् पूर्ण
वैराग्य की स्थिति में तत्पर रहे।

त्ति वोमि-ऐसा मैं कहता हूँ ॥२४॥

टीकार्थ—साधु गृहत्याग करके अर्थात् वैराग्य की प्रचलता से
प्रवृत्तित होकर, सर्वथा निरपेक्ष निर्जरार्थी होकर काय का भी उत्सर्ग
करदे, शरीर के संस्कार एवं उपचार आदि से भी निवृत्त हो जाए।
न जीवित रहने की कामना करे, न मरण की। जीवित रहने में द्वेष
और मरण में द्वेष न करे। वह संसार या कर्म के बलवत् चक्र से सर्वथा
मुक्त होकर संयम का अनुष्ठान करे अर्थात् संयम का पालन करे।

रहित अपनीने संसारना अथवा कर्माना बद्धी विमुक्त धरुं, जवन अने
मरण अन्ने प्रती अपेक्षा राख्या बिना पूर्ण वैराग्यनी स्थितिमां तत्पर रहेधुं
‘त्ति वेमि’ आ प्रमाणे हुं कहुं छुं ॥२४॥

टीकार्थ—साधुसे धरने तयाग करीने अर्थात् वैराग्यनी प्रचलताधी
प्रवृत्तता आगीकार करीने सर्वथा निरपेक्ष अने निर्जरानी कामनावाजा
धरने कराने पक्ष उत्सर्ग-त्याग करी देने। शरीरना संस्कार अने उपचार
विजेरधी निवृत्त धरि धरुं, जवनानी पक्ष छिन्न न करी। तेम मरणानी
छिन्न करी नही। जवता रहेतामां द्वेष अने मरणमां द्वेष काय करी नही तेहे
संसार अथवा कर्माना बलवत्-बद्धी सर्वथा मुक्त धरने संयमनुं पालन धरुं।

૧૫૮

સૂત્રકૃતાઋષ્યજ્ઞે

સમાપ્તિ વોધયતિ । સુધર્મસ્વામી કથયતિ-અહં વ્રતીમિ યથા મગવતઃ સકાશત્
શ્રુતં તથા-કથયમામીતિ ॥૨૪॥

॥ इति श्री विश्वरूपाय-जगद्गुरु-पसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कवितुल्यकलापालापकमविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहचक्रपति कोल्हापुरराजपद-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-रूप्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
“सूत्रकृताऋष्यस्य” समर्थार्थबोधिनी-
व्याख्या व्याख्यायां समाधिनामकं
दशममध्ययनं समाप्तम् ॥१०॥

સાધુ ઇચ્છા કે અનુસાર દેશ દેશાન્તર મેં વિચરણ કરે, સય
પ્રકાર કે બંદોં ઓર બંધનોં સે રહિત હો જાવ ઓર સંયમ કી
આરાધના મેં इतना તત્પર હો જાવ કિ જીર્ણ હોતે હુવ શરીર કા
उसे भान ही न हो ।'

‘इति’ शब्द अध्ययन की समाप्ति का सूचक है । सुधर्मा स्वामी
जन्म से कहते हैं-जैसा भगवान् के मुख से सुना वैसा ही
मैं कहता हूँ ॥२४॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर रूप्यश्री घासीलालजी महाराजकृत ‘सूत्रकृता-
ऋष्य’ की समर्थार्थबोधिनी व्याख्या का समाधिनामक

॥ दशमं अध्ययन समाप्त ॥१०॥

સાધુએ ઇચ્છા પ્રમાણેના દેશ દેશાન્તરમાં વિચરણ કરવું. તમામ પ્રકારના
બંદો અને બંધનોથી મુક્ત થઈ જવું. અને સંયમની આરાધનામાં એટલા
તત્પર થઈ જવું કે-જીર્ણ થતા શરીરનું પણ તેને ભાન ન રહે.

‘इति’ शब्द अध्ययन की समाप्ति का सूचक है । सुधर्मा स्वामी जन्म से स्वामीने
कहे છે કે-ભગવાનના મુખથી જે પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે જ હું
કહું છું ॥૨૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર રૂપ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘સૂત્રકૃતાઋષ્ય’ની
સમર્થાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું ‘સમાધિ નામનું’ દસમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૦॥

॥ અઘૈકાદશાધ્યયનમ્ ॥

ગતં દશમમધ્યયનમ્ સામ્પતમેકાદશમારમ્ભયતે । અસ્ય પૂર્વેનાયમમિસવસ્વન્ધઃ ।
તત્ર દશમાધ્યયને સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રલક્ષણધર્મરૂપઃ સમાધિરૂપદિપ્તઃ, સમાધિ-
વશ્વાદેવ મોક્ષો ભવતીત્યતો મોક્ષમાર્ગનિરૂપકમેકાદશાધ્યયન મારમ્ભતે । અતો
મોક્ષમાર્ગોઽનેન પ્રતિપાદયતે । અનેન સ્વસ્વન્ધેનાઽઽયાતસ્યાઽસ્યાઽધ્યયનસ્ય ઇદં પ્રથમં
સૂત્રં ગાથારૂપેણ ન્યસ્તમ્

મૂલમ્—કયરે મંગે અઘ્લાયે, માહજેળં મૈમયા ।

જં મંગં ઉડ્ડજું પાવિત્તા, ઓહં તરિદ્દ દુંતરં ॥૧॥

છાયા—કતરો માર્ગ આઠ્યાતો, માહનેન મતિમતા ।

યં માર્ગમ્જું પાપ્પ, ઓધં તરતિ દુસ્તરમ્ ॥૨॥

॥ ગ્યારહ્વાં અધ્યયન પ્રારંભ ॥

દસવાં અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ । અવ ગ્યારહ્વાં અધ્યયન પ્રારંભ
ક્રિયા જાતા હૈ । હસ અધ્યયન કા પૂર્વવર્તી અધ્યયન કે સાથ યહ
સ્વસ્વન્ધ હૈ—દસવેં અધ્યયન મેં સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્ર ઓર તપરૂપ
ધર્મ સમાધિ કા ઉપદેશ દિયા ગયા હૈ । સમાધિ સે મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ
હોતી હૈ, અતઃપ્રવ મોક્ષમાર્ગ કા નિરૂપણ કરનેવાલા યહ ગ્યારહ્વાં
અધ્યયન પ્રારંભ કરતે હૈં । હસ સંબંધ સે પ્રાપ્ત હસ અધ્યયન કા યહ
પ્રથમ સૂત્ર હૈ—‘કયરે મંગે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘મૈમયા-મતિમતા’ કેવલજ્ઞાની ‘માહજેળં-માહનેન’
માહન માહન એસા અહિંસા કા ઉપદેશ દેને વાલે ભગવાન મહાવીર

અગિયારમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ—

દશમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે અગિયારમું અધ્યયન પ્રારંભ કર-
વામાં આવે છે. આ અધ્યયનનો પહેલોના અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણેનો
સંબંધ છે—દસમા અધ્યયનમાં સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ રૂપ
ધર્મ—સમાધિનો ઉપદેશ આપવામાં આવેલ છે. સમાધિથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ
થાય છે. તેથી જ મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ કરવા વાળું આ અગિયારમું અધ્ય-
યન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધથી આવેલ આ અધ્યયનનું આ
પહેલું સૂત્ર છે—‘કયરે મંગે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘મૈમયા-મતિમતા’ કેવલજ્ઞાની એવા ‘માહજેળં-માહનેન’
માહન, માહન એ પ્રમાણેનો અહિંસાનો ઉપદેશ આપવાવાળા ભગવાન મહા-

આન્વયાર્થ:—‘મઈ મયા’ મતિમતા—કેવલજ્ઞાનિના મનનં મર્તિ: યા અસ્થા-
સ્તિ સ મતિમાન તેન—તીર્થકરેણ ‘માહનેણ’ માહનેન—માહન માહનેત્વેદયુદ્વેશ
દાયિના ‘કચરે મગ્ને’ કલમઃ ક્ષિ: શૂનો માર્ગઃ—મોક્ષપ્રાપ્તકો માર્ગઃ ‘અવસ્થાપ’
આસ્થાપ્તઃ કથિતઃ ‘જં મગ્નં ઉજ્જું પાવિત્તા’ યં માર્ગમ્ ક્ષતુત્કલિષ્ટં પ્રાપ્ય
‘દુત્તરં ઓષં તરહ’ દુસ્તરમ્ ઓષં તરતિ—દુસ્તરં દુસ્તરમોષં મર્ત્યં તરતિ ॥૧॥

ટીકા—ય એકસ્થાન સ્થાનાત્ સ્થાનાન્તરં પ્રાપ્યતિ સ માર્ગઃ—વન્યઃ । સ
ચ માર્ગઃ દ્વિવિધઃ—પ્રશસ્તાડપશ્ચાત્તેજાત્ । તથા—દ્રવ્યમાર્ગરૂપો લૌકિકો લોકો-
ત્તરમ્ । તથા દ્રવ્યમાર્ગો લૌકિકઃ ભાવમાર્ગસ્તુ લોકોત્તરો મોક્ષપ્રાપ્તકઃ, મોક્ષસ્થ

સ્વામીને ‘કચરે મગ્ને—કલમઃ માર્ગઃ’ કિસ પ્રકાર કા મોક્ષપ્રાપ્તિકા માર્ગ
‘અવસ્થાપ—આસ્થાપ્તઃ’ કહ્યા છે ‘જં મગ્નં ઉજ્જું પાવિત્તા—યં માર્ગમ્
ક્ષતું પ્રાપ્ય’ જિસ સરલ માર્ગકો પાકર ‘દુત્તરં ઓષં તરહ—દુસ્તરમ્
ઓષં તરતિ’ જીવ દુસ્તર એસે સંસાર કો પાર કરતા છે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન માહન (મત હનનકરો, કિસી કો મત હનન
કરો) એસા ઉપદેશ દેને વાલે) તીર્થકર મહાવીર ને કૌનસા મોક્ષ
માર્ગ કહ્યા છે ? જિસ સરલ માર્ગ કો પ્રાપ્ત કરકે દુસ્તર ભવપ્રવાહ કો
અન્ય જીવ પાર કરતા છે ? ॥૧॥

ટીકાર્થ—એક સ્થાન સે દુસરે સ્થાન કો પ્રાપ્ત કરાને વાલા વન્ય
માર્ગ કહલાતા છે । માર્ગ દો પ્રકાર કા છે । પ્રશસ્ત ઔર અપ્રશસ્ત યા
દ્રવ્યમાર્ગ ઔર ભાવમાર્ગ અથવા લૌકિક માર્ગ એવં લોકોત્તરમાર્ગ इनमें
દ્રવ્યમાર્ગ લૌકિક છે ઔર ભાવમાર્ગ લોકોત્તર છે જો મોક્ષ મેં પહુંચાને

વીર સ્વામીએ ‘કચરે મગ્ને—કલમઃ માર્ગઃ’ કથા પ્રકારને મોક્ષ પ્રાપ્તિને માર્ગ
‘અવસ્થાપ—આસ્થાપ્તઃ’ કહ્યો છે. ‘જં મગ્નં ઉજ્જું પાવિત્તા—યં માર્ગમ્ ક્ષતું પ્રાપ્ય’
સરળ એવા જે માર્ગને અશ્રય લઈને ‘દુત્તરં ઓષં તરહ—દુસ્તરં ઓષં
તરતિ’ એવ દુસ્તર એવા સંસારને તરી જાય છે. અર્થાત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન માહન (કોઈ પણ પ્રાણીને ન માણ) એ પ્રમા-
ણેનો ઉપદેશ આપવાવાળા તીર્થકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કહે મોક્ષ માર્ગ
કયો છે ? કે જે સરલ માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને દુસ્તર એવા ભવપ્રવાહને
અન્ય એવ પાર કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ—એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો વન્ય—માર્ગ
કહેવાય છે. માર્ગ એ પ્રકારનો છે. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત અથવા દ્રવ્યમાર્ગ
અને ભાવમાર્ગ અથવા લૌકિક માર્ગ અને લોકોત્તર માર્ગ તેમાં દ્રવ્ય માર્ગ

समयार्थबोधिता टीका प्र. भु. अ. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

१६१

लोकोत्तरेत्वात् । तत्रापि मिथ्यात्वोपहतदृष्टीनां प्रतिपादितो मार्गः कुटिलः ।
 क्षीणदोषैर्वीतिरागैर्वीथीकरैरुपदिष्टः सरलः । तत्र तीर्थकरप्रतिपादितमार्गमधि-
 कृत्य जम्बूस्वामीनां पृष्ठः मुधर्मस्वापी माह—हे महाभुने ! 'मईमया' मतिमता-
 मतिः—सूक्ष्माऽसूक्ष्मपदार्थविषयिणी केवलज्ञानरूपा सा विद्यते यस्य तेन—मति-
 मता—केवलज्ञानिना, 'माहणेण' माहनेन—मारे जीवा जीवितुमिच्छन्ति न तु मर्तुं
 मित्यतो हन्तारं पप्रि माहन माहन, उपदेशदेसीछेन भगवान् तीर्थकरेण 'कपरे'
 कतरः—जीरहो मार्गः—पन्था मोक्षमापका । 'अवस्यए' आख्यातः प्रतिपादितो
 लोकोदिताय, 'जे' यम्—तीर्थकरप्रतिपादितं वर्गम् 'उज्जुं' ऋजुम्—पथाऽऽरभ्यत-
 पदार्थस्वरूपनिरूपणद्वारेण अवक्रम—सामान्यविशेषविन्याऽभित्यक्त्वादात्ममाश्रयणा-

वाला हैं, क्यों कि मोक्ष लोकोत्तर है । जिनकी दृष्टि मिथ्यात्व से दूषित
 है, उनके द्वारा प्रतिपादित मार्ग कुटिल होता है और स्वयस्त दोषों का
 क्षय कर देनेवाले क्षीतराग तीर्थकरों का मार्ग सरल है । इनमें से तीर्थकर
 प्रतिपादित मार्ग के विषय में जम्बू स्वामीने मुधर्मास्वापी से पूछा—हे
 महाभुने ! केवलज्ञानरूप सूक्ष्म पदार्थों को भी विषय करनेवाली मति
 से युक्त अर्थात् केवलज्ञानी तथा सभी जीव जीवित रहने की अभि-
 लाषा करते हैं, मरने की नहीं भ्रतएव हनन करने वालेको 'माहन,
 माहन' (मत मारो, मत मारो) इस प्रकार का उपदेश देनेवाले भगवान्
 तीर्थकर ने लोक के कल्याण के लिए मोक्ष का मार्ग किस प्रकार का
 कहा है ? जो मार्ग पदार्थों के यथार्थ स्वरूप का निरूपण करने के
 कारण तथा सामान्य विशेष और नित्यता अनित्यता आदिरूप अनेका-

लौकिक थे, अने बावमार्ग डोकोत्तर थे, जे मोक्षमां पडोयाडे थे, ते केमके—मोक्ष
 जे डोकोत्तर थे, जेमनी दृष्टि मिथ्यात्वना होपवाणी छे, तेजोअे प्रतिपादन
 करेव मार्ग कुटिल होय छे, अने सधणा होपोने क्षय—नाश करवावाणा वीत-
 राज तीर्थ'करेने मार्ग सरण छे, तेमांथी तीर्थ'करे प्रतिपादन करेव मार्ग'ना
 सं'धमां ज'णू स्वाभीअे मुधर्मा स्वाभीने पूछयुं, छे महाभुनि केवलज्ञान
 रूप सूक्ष्म पदार्थोने पछु विषय करवावाणी मतिवाणा अर्थात् केवलज्ञानी
 तथा सधणा एवे। एववाणी छिछा करे छे, मरवाणी नहो तेथी हनन करवा-
 वाणा ने 'मा हन मा हन' न मारो, न मारो आ प्रभाणेने उपदेश आ'पवा
 वाणा भगवान् तीर्थ'करे डोकोना कल्याणने भाटे मोक्षने मार्ग डेवी'रीते
 डोडेल छे । जे मार्ग पदार्थोना यथार्थ स्वरूपनुं निरूपण करवाथी तथा सामान्य
 अने विशेष तथा नित्य अने अनित्य विशेषे रूप अनेकान्त वाहन' अवल-

દતિસરલં-સર્વેષાં बोधोपकारकम् 'ममो' मार्गम्-तमेवंभूतं दर्शनचारित्रतपःस्वरूपं
'पावित्र्या' प्राप्य-दृष्ट्वा-संसारसागरान्तःपाविनो जीवा मुमुक्षवः संप्राप्तमोक्ष-
सामग्रीकाः 'ओहं' ओघम्-भवसमुद्रम् 'दुत्तरं' दुस्तरमपि 'तरइ' तरति-अतिदुस्तर-
-संसारसागरस्यापि पारं गच्छति, यद्यपि संसारोत्तरणं न दुष्करम् अविकलकारण-
सज्जावे महतोऽपि कार्यस्य दर्शनान्, तथापि-तादृशसामग्रीपाप्तिरेव दुष्करा ।
उक्तञ्च-

‘माणुस्सं खेत्तजाई कुलस्वारीग्ग माउयं बुद्धी ।

‘सवणोवग्गहसद्धा संजमो य लोयंभि दुल्लहाइ’ ॥૧॥

છાયા—માનુષ્યં ક્ષેત્રં જાતિઃ કુલં રૂપમઃસોમયાયુર્બુદ્ધિઃ ।

શ્રવણમગ્રહઃ શ્રદ્ધા સંયમશ્ચ લોકે દુર્લભાનિ ॥૧॥ इति ।

નવાદ કા અવલમ્બન કરને કે કારણ અતિસરલ છે અને સમી કો
બોધ દેકર ઉપકાર કરતા છે, જિસ માર્ગ કો પ્રાપ્ત કરકે સંસાર કે
મોક્ષાભિલાષી જીવ દુઃપ્રાપ્ય એસે મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કરતે છે અને અત્યન્ત
દુસ્તર સંસાર સાગર કો પાર કરતે છે ।

યથાપિ સંસાર કો પાર કરના કઠિન નહીં છે, કયોં કિ પરિપૂર્ણ
કારણકલાપ મિલને પર મહાન્ કાર્ય મી હોતા દેખા જતા છે, તથાપિ
વૈસી સામગ્રી કી પ્રાપ્તિ હો જાના હી કઠિન છે । કહા મી છે—
‘માણુસ્સં खेत्तजाई’ इत्यादि ।

‘મનુષ્યત્વ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ જાતિ (માતૃપક્ષ), ઉત્તમ કુલ (પિતૃ-
પક્ષ), રૂપ, આરોગ્ય, દીર્ઘાયુ, સદ્બુદ્ધિ, ધર્મશ્રવણ, અશ્રદ્ધા (ધર્મકા-
ગ્રહણ કરના) શ્રદ્ધા અને સંયમ, यह सब लोक में उत्तरोत्तर दुर्लभ हैं ।’

મન કરવાના કારણે અત્યંત સરળ છે. અને સમજાને બોધ આપીને ઉપ-
કાર કરે છે, જે ‘માર્ગ’નું અવલમ્બન કરીને સંસારના મોક્ષની ઇચ્છાવાળા હોવે.
દુઃપ્રાપ્ય એવા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, અને અત્યંત ન તરી શકાય એવા
સંસાર સાગરને પાર કહે છે ?

એકે સંસારને પાર કરવું કઠણ નથી. કેમકે—પરિપૂર્ણ કારણ કલાપ
(સાધનો) મળવાથી મહાન્ કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું હોવામાં આવે છે. પરંતુ
તેવી સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થવી તેજ કઠણ છે.—કહ્યું પણ છે.—‘માણુસ્સં खेत्त जाई’
इत्यादि मनुष्य पक्ष, आर्य क्षेत्र, उत्तम जाति, (मातृ पक्ष) उत्तम कुल (पितृ-
पक्ष) रूप, आरोग्य, दीर्घायु, सद् बुद्धि, धर्म श्रवण, अवश्रद्धण (धर्मને
સ્વીકારવો) શ્રદ્ધા, અને સંયમ આ બધા ઉત્તરોત્તર-પછિ પછિતા મળવાવાળા
દુર્લભ-અપ્રાપ્ય છે.

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૬૩

અહિંસોપદેશ કેવલજ્ઞાની તીર્થંકરઃ કં ધર્મપાલ્યાતવાન્ ।

યમવાપ્ય જીવઃ સંસારગતિકામતીતિ માનઃ ॥૧॥

મૂલ્ય-તં મર્ગમ્ પુત્તરં શુદ્ધં, સઙ્ગદુઃસ્વવિમોક્ષણં ।

જાણાસિ જં જહા મિક્ષૂ, 'તં જો વૂહિ મહામુણી ॥૨॥

છાયા—તં માર્ગમનુત્તરં શુદ્ધં, સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષણમ્ ।

જાનાસિ યં યથા મિક્ષો ! તં નો વૂહિ મહામુને ! ॥૨॥

અન્યાર્થઃ—(મિક્ષૂ મહામુણી) જમ્બૂસ્વામી કથયતિ—હે મિક્ષો ! હે મહા-
મુને ! (સઙ્ગદુઃસ્વવિમોક્ષણં) સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષકમ્—સર્વાણિ વહુર્મિર્મવેરૂપ-
ચિતાનિ કર્માણિ દુઃસ્વકારણત્યાદુઃસ્વાનિ તેભ્યો વિમોચકમ્ (શુદ્ધં અનુત્તરં) શુદ્ધં

આશય યહ હૈ કિ અહિંસા કે ઉપદેશ કેવલજ્ઞાની તીર્થંકર ને
કૌનસા એસા ધર્મ કહા હૈ, જિસે પ્રાપ્ત કરકે જીવ સંસાર સાગર કો
પાર કરતે હૈ ? ॥૧॥

'તં મર્ગમ્ પુત્તરં' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'મિક્ષૂ મહામુણી—હેમિક્ષો મહામુને' હે સાધો 'સઙ્ગ
દુઃસ્વવિમોક્ષણં—સર્વ દુઃસ્વવિમોક્ષકમ્' સવ પ્રકાર કે દુઃસ્થો કો છુટાને
થાલે 'શુદ્ધં પુત્તરં—શુદ્ધં અનુત્તરં' ઉસ શુદ્ધ ઔર સયસે શ્રેષ્ઠ 'જં મર્ગમ્-
યં માર્ગમ્' જિસમાર્ગકો 'જહા જાણાસિ—યથા જાનાસિ' જિસે જાનતે
હો 'તં જો વૂહિ—તં નઃ વૂહિ' વૈસા હમે કહિયે ॥૨॥

અન્યાર્થ—જમ્બૂ સ્વામી પુનઃ કહતે હૈ—હે મહામુને ! સમસ્ત દુઃસ્થો

કહેવાનો આશય એ છે કે—અહિંસાનો ઉપદેશ, આપનારા કેવળ જ્ઞાની
તીર્થંકરે એવા કયા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરેલ છે ? કે જેને પ્રાપ્ત કરવાથી
જીવ સંસાર સાગરને પાર કરે છે. ॥૧॥

'તં મર્ગમ્ પુત્તરં' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'મિક્ષૂ મહામુણી—મિક્ષો મહામુને' હે બિહુ હે સાધો !
'સઙ્ગ દુઃસ્વવિમોક્ષણં—સર્વદુઃસ્વવિમોક્ષકમ્' બધા પ્રકારના દુઃખોથી છોડાવવા
વાળા 'શુદ્ધં પુત્તરં—શુદ્ધમ્ અનુત્તરમ્' શુદ્ધ અને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવા 'જં મર્ગમ્—યં
માર્ગમ્' એ માર્ગને 'જહા જાણાસિ—યથા જાનાસિ' જે રીતે બહો છે 'તં જો
વૂહિ—તં નઃ વૂહિ' એ રીતે અમને કહે. ॥૨॥

અન્યાર્થ—જમ્બૂસ્વામી ફરીથી કહે છે કે મહા મુનિ ! સધળા દુઃખોથી
છોડાવવા વાળા નિર્દોષ અને અનુત્તર (પ્રધાન) એ માર્ગને આપ જે રીતે

૨૬૪

સુવહતાકવચે

—નિર્દુષ્ટમ્ અનુત્તરં સર્વતઃ પ્રધાનમ્ (જં મગ્ગં) યં માર્ગમ્ (જહા જાણાસિ) યથા-
યેન રુપેણ જાનાસિ (તં ણો બુદ્ધિ) તં માર્ગં નોઽસ્માકં બ્રૂહિ-કથયેતિ ॥૨॥

ટીકા—સ પર પ્રષ્ટા ધોક્ષમાર્ગસ્થાતીવશૂદ્ધપદ્ધતાત્ તયેવ પ્રશ્નં પુનરપિ
પૂચ્છતિ—‘મિત્ત્વુ’ હે મિત્તો ! ‘મહામુને’ હે મહામુને ! ‘સન્નવદુક્ખવિમોકત્વણં’ સર્વ
દુઃખવિમોક્ષકમ્—સર્વેણાં દુઃખાનાં લયકારકમ્ । ‘ણુત્તરં’ અનુત્તરમ્—નાસ્તિ ઉત્તરઃ—
પ્રધાનો યસ્માત્ સોઽનુત્તરસ્તં સર્વતઃ પ્રધાનમ્ । ‘સુદ્ધ’ શુદ્ધોઽવદાતો નિર્દોષઃ
પૂર્વાપરવ્યાઘાતાદિદોષાઽભાવાત્, સાવધાઽનુષ્ઠાનોપદેશાઽભાવાત્, ‘જં’ યં વિમલં
ભગવતોપદિષ્ટમ્ ‘મગ્ગં’ માર્ગમ્—માવમાર્ગમ્ ‘જહા’ યથા—યેન પ્રકારેણ ‘જાણાસિ’
જાનાસિ—ગુરુપરસ્પરયા, તથા—તં ભગવતોપદિષ્ટં માર્ગમ્ ‘ણો’ નઃ—અસ્માકમ્
‘બુદ્ધિ’ બ્રુદ્ધિ-કથયેતિ । જમ્બૂસ્વામી સુધર્મસ્વામિને પૂચ્છતિ—હે સાધો ! હે મહા-
મુને ! ત્વં સર્વદુઃખવિનાશકં ભગવતા તીર્થકરેણ પ્રતિપાદિતં ધર્મં જાનાસિ,
તં મે બુદ્ધિ । इति भावः ॥२॥

સે છુદ્ધાને વાળે, નિર્દોષ ઓર અનુત્તર (પ્રધાન) ઉસ માર્ગ કો જિસરુપ
મેં આપ જાનતે હૈં, હે મિત્તો ! उसी रूप में हमें कहिए ॥२॥

ટીકાર્થ—વહી પ્રશ્નકાર જમ્બૂ સ્વામી ધોક્ષમાર્ગ અતીવ સૂક્ષ્મ હોને
સે પુનઃ પ્રશ્ન કરતે હૈં હે મહામુને ! હે મિત્તો ! સમસ્ત દુઃખોં કો લય
કરને વાળે, સર્વોત્કૃષ્ટ ઓર શુદ્ધ અર્થાત્ પૂર્વાપરવિરોધ આદિ દોષોં સે
રહિત હોને કે કારણ તથા સાધ્ય કૃત્યોં કે ઉપદેશ કા અભાવ હોને
કે કારણ નિર્મલ તીર્થકરોક્ત માર્ગ કો જિસ પ્રકાર સે આપ જાનતે
હૈં, उसी प्रकार से हमें कहिए ।

जम्बू स्वामी सुधर्मा स्वामी से निवेदन करते हैं—हे महामुने !
आप समस्त दुःखों के विनाशक तीर्थकर भगवान् के द्वारा उपदिष्ट
धर्म को जानते हैं, अनएव हमें कहिये ॥२॥

જાણી છે હે મિત્તો ! એજ રૂપથી અમને કહેવા કૃપા કરો ॥૨॥

ટીકાર્થ—જમ્બૂ સ્વામી મોક્ષ માર્ગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી ફરીથી પ્રશ્ન
કરતા કહે છે કે—હે મહામુને ! હે મિત્તો ! સધળા દુઃખોને લય કરવાવાળા
સર્વોત્કૃષ્ટ અને શુદ્ધ અથવા પૂર્વાપર વિરોધ વિગેરે દોષો વિનાના હોવાથી
તથા સાવધ કૃત્યોના ઉપદેશનો અભાવ હોવાથી તીર્થકરે ઉપદેશોના માર્ગને
આપ જે રીતે જાણતા હો, એજ પ્રમાણે અમને કહો.

जम्बू स्वामी सुधर्मा स्वामीने निवेदन कहे छे—हे महामुने ! आप
सधणा दुःखोने नाश करवावाणा अने तीर्थकर भगवाने उपदेशेला धर्मने
जान्छे छे, तेहीज ते धर्मानुं अमोने श्रवण करावो. अर्थात् अमोने कहे ॥२॥

मूलम्—जइ णो केइ पुच्छिज्जा, देवा अदुवा माणुसा ।

तेसिं तु कयरं मग्गं, आइक्खेज्जा कहाहि णो॥३॥

छाया—यदि नः केऽपि पृच्छेयुः, देवा अथवा मनुष्याः ।

तेषां तु कतरं मार्गम्, आख्यास्ये कथय नः ॥३॥

अन्वयार्थ—(जइ केइ देवा अदुवा माणुसा पुच्छिज्जा) यदि केचिदेवा अथवा मनुष्याः मां सम्यग्मार्गं पृच्छेयुः (तेसिं कयरं मग्गं आइक्खेज्जा) तेषां पृच्छतां कतरं मार्गमहम् आख्यास्ये (णो कहाहि) तोऽस्माकं कथयेति ॥३॥

टीका—हे मुने ! 'जइ' यदि 'केइ' केचित् 'णो' तोऽस्मान् 'पुच्छिज्जा' पृच्छेयुः ये केचन देवाः 'अदुवा' अथवा-'माणुसा' मनुष्याः 'तेसिं' तेषाम्

'जइ णो केइ पुच्छिज्जा' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'जइ केइ देवा अदुवा माणुसा पुच्छिज्जा—यदि केचित् देवा अथवा मनुष्याः पृच्छेयुः' यदि कोई देवता अथवा मनुष्य हमसे पूछे तो 'तेसिं कयरं मग्गं आइक्खेज्जा—तेषां कतरं' मार्ग आख्यास्ये' उनको हम कौनसा मार्ग का कथन करे 'णो कहाहि—नः कथय' यह आप हमको कहिये ॥३॥

अन्वयार्थ—यदि कोई देव अथवा मनुष्य मुझ से मार्ग के विषय में पूछे तो मैं उन्हें कौनसा मार्ग कहूँ ? अतएव आप मुझे वह मार्ग कहिए ॥३॥

टीका—हे मुनिवर ! यदि कोई देव अथवा मनुष्य मेरे समीप आकर मुझसे पूछे कि मोक्ष का मार्ग क्या है, तो मैं उन्हें क्या मार्ग कहूँगा ? अतएव अनुग्रह करके आप मुझे वह मार्ग कहिए ।

'जइ वो केइ पुच्छिज्जा' इत्यादि

शब्दार्थ—'जइ केइ देवा अदुवा माणुसा पुच्छिज्जा—यदि केचित् देवा अथवा मनुष्याः' पृच्छेयुः' जो केछ देव अथवा मनुष्य अपने पूछे तो 'तेसिं कयरं मग्गं आइक्खेज्जा—तेषां कतरं' मार्गम् आख्यास्ये' तेने अपने क्या मार्ग'तु' कथन करीजे 'णो कहाहि—नः कथय' जे आप अपने छोडो ॥३॥

अन्वयार्थ—जो केछ देव अथवा मनुष्य मारी पासे आवीने भने पूछे के मोक्षने मार्ग कथो छे ? तो हु' तेने कथो मार्ग अतावु ? तेथी आप कथा करीने भने ते मार्ग अतावे ॥३॥

टीका—हे मुनिवर ! जो केछ देव अथवा मनुष्य मारी पासे आवीने भने पूछे के-मोक्षने मार्ग कथो छे ? तो हु' तेनेने कथो मार्ग अतावु ?

१६६

सूचकताङ्कवशे

‘कयरं’ कतरम् ‘मग्गं मार्गम्’ आइखेज्जा’ अरुवास्ये-कथयिष्यामीति । ‘णो’ नः ‘कहाहि’ कथयेति, जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनं पृच्छति-हे मुने ! यदि मल्लपागत्य देवा मनुष्या वा पृच्छेयुः तदाऽहं तेभ्यः कतरं धर्मं कथयिष्यामीति त्वं कथयेति भावः ॥३॥

मूलम्—जइ वो केइ पुच्छिज्जा, देवा अदुवा माणुसा ।

तेसिं भं पडिसाहिज्जा, मग्गसारं सुणोह मे ॥४॥

छाया—यदि वः केऽपि पृच्छेयुः, देवा अथवा मनुष्याः ।

तेषामिमं प्रतिसाधयेत्, मार्गसारं शृणुत मे ॥४॥

अन्वयार्थः—(जइ केइ देवा अदुवा माणुसा) सुधर्मस्वामी कथयति-यदि केचिद् देवा अथवा मनुष्याः-संसारभ्रमणमीरवः ‘वो पुच्छिज्जा’ वः-युष्मान

आशय स्पष्ट है । जम्बूस्वामीने मोक्षमार्ग की प्ररूपणा करने के लिए अपने गुरु सुधर्मा स्वामी से इस प्रकार निवेदन करके प्रेरणा की ॥३॥

‘जइ वो केइ पुच्छिज्जा’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘जइ केइ देवा अदुवा माणुसा-यदि केपि देवा’ अथवा मनुष्याः’ यदि कोई देवता अथवा मनुष्य ‘वो पुच्छिज्जा-वः पृच्छेयुः । आपसे पूछे तो ‘तेसिं भं पडिसाहिज्जा-तेषां इमं प्रतिसाधयेत्’ उनसे यह मार्ग का कथन करना चाहिये ‘मग्गसारं-मार्गसारम्’ वह साररूप मार्ग का कथन ‘मे सुणोह-मे शृणुत’ सुनसे आपलोग सुनो ॥४॥

तथी आप कृपा करीने भने ते मार्गानुं कथन सँलणावे। अर्थात् तेवा मार्गाने उपदेश आप अभोने सँलणावे।

कडेवने आशय स्पष्ट छे जम्बूस्वामीके मोक्षनी प्ररूपणा करवा भाटे पोताना शुरू सुधर्मा स्वामीने आ प्रभावेतुं निवेदन करीने मोक्ष मार्गानुं कथन करवा प्रेरणा करी ॥३॥

‘जइ वो केइ पुच्छिज्जा’ इत्यादि

शब्दार्थ—जइ केइ देवा अदुवा माणुसा-यदि केपि देवा अथवा मनुष्याः’ जे केहि देव अथवा मनुष्य ‘वो पुच्छिज्जा-वः पृच्छेयुः’ आपने पूछे ते ‘तेसिं भं पडिसाहिज्जा-तेषां इमं प्रतिसाधयेत्’ तेने आ मार्गानुं कथन करवुं जेधके डे जे ‘मग्गसारं-मार्गसारम्’ सार रूप मार्गानुं कथन ‘मे सुणोह-मे शृणुत’ भारी भाँसेधी तमो साँलणो ॥४॥

सम्यग्बोधिनी टीका प्र. श्रु. अ. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

१६७

सम्यग् मार्गं पृच्छेयु स्तदा 'तेसिं मं पडिसाहिज्जा' तेषां पृच्छतां देवानां मनु-
जानां वा इमं मार्गं प्रतिसाधयेत्-कथयेत् 'मग्गसारं' तादृशमार्गसारम् 'मे सुणेह'
मे-मम कथयतो युयं श्रणुतेति ॥४॥

टीका—एवं प्रकारेण पृष्टः सुधर्मस्वामी प्राह-भोः ! भोः शिष्याः ! 'जइ'
यदि-कदाचित् 'वो' वः-युष्मान् 'देवा' देवाः 'अदुवा' अथवा 'माणसा' मनुष्याः
जन्ममरणभयभीताः मोक्षाभिलाषिणः कस्मिन्नपि काले देशे वा 'पुच्छिज्जा'
पृच्छेयुः-संसारसागरतरणसमर्थो मार्गः कः ! इत्यादि रूपं प्रश्नं पृच्छेयुः-
तेसिं' तेषाम् युयम् 'इमं'-वक्ष्यमाणस्वरूपकं पट्टजीवनिकायसंरक्षणप्रवणम्
'पडिसाहिज्जा' प्रतिसाधयेत्-कथयेत् 'मग्गसारं' मार्गसारम्-मार्गस्य-पारमार्थि-
कस्वरूपम् यं मार्गं भवन्तोऽन्येषां प्रतिपादयिष्यन्ति, तम् 'मे' मे-मम-कथयतः
'सुणेह' शृणुत इति । यदि केचिद्भवन्तं देवा मनुष्या वा मार्गं पृच्छेयु स्तदा
वक्ष्यमाणो मार्गो भवद्भि स्तेभ्यः प्रतिपादनीयः, तद्वदतो मे श्रणुतेति भावः ॥४॥

अन्वयार्थ—सुधर्मा स्वामी बोले-यदि कोई देव या मनुष्य तुम
से सम्यक् मोक्षमार्ग पूछे तो उन्हें यह मार्ग कहना चाहिए । इस
उत्तम मार्ग को मैं कहता हूँ, तुम सुनो ॥४॥

टीकार्थ—इस प्रकार प्रश्न करने पर सुधर्मा स्वामी बोले-हे शिष्यो !
कदाचित् तुम से कोई देव अथवा जन्म मरण से भयभीत और
मोक्ष के अभिलाषी मनुष्य यह पूछे कि संसार सागर से तिरने का
मार्ग कौनसा है ? तो तुम उन्हें आगे कहा जाने वाला, पट्टकाय की
रक्षारूप उत्तममार्ग कहना । जिस मार्ग को तुम उन्हें कहोगे, वह मैं
कहता हूँ । तुम मुझसे सुनो ।

तात्पर्य यह है कि यदि कोई देवता अथवा मनुष्य मोक्षमार्ग पूछे
तो उन्हें आगे कहा जाने वाला मार्ग कहना । वह मार्ग मैं कहता हूँ ।
तुम उसे सुनो ॥४॥

अन्वयार्थ—सुधर्मा स्वामीजी कहुं ठे—जे ठाई देव अथवा मनुष्य
तमने सम्यग् मोक्ष मार्गना संधर्मां पूछे तो तेने आ मार्गं पताववे।
जेधजे ते उत्तम मार्गं नुं हुं कथन करे धुं.

टीकार्थ—आ प्रभाजे जन्म स्वामीजी प्रश्न करवाथी सुधर्मा स्वामीजी
कहुं ठे हे शिष्यो ! कदाय तमने ठाई देव अथवा जन्म भरखुना अथथी
अयभीत आने मोक्षनी अलिखाया वाणो मनुष्य, जेधुं पूछे ठे-संसार साग-
रथी तरवानो मार्गं कथे छे ? तो तमारे आगज कडेवार्मा आपनारा पद
कायनी रक्षा रूप उत्तम मार्गं तेज्जने पताववे। तमो तेज्जने जे मार्गं
कडेथो ते हुं कहुं धुं ते तमो सावधानताथी मारी पासिथी सांजणो.

મૂલ્ય-આણુપુલ્લેખે મહાધોરં, કાસલેખે પલેદ્યં ।

જેમાદાય ઈઓ પુલ્લં, સમુદ્રં વ્યવહારિણો ॥૫૫॥

છયા—આણુપૂર્વ્યા મહાધોરં, કાસલેખે પ્રલેદિતમ્ ।

જેમાદાય ઇતઃપૂર્વં, સમુદ્રં વ્યવહારિણઃ ॥૫૫॥

અન્વયાર્થઃ—(કાસલેખે પલેદ્યં) કાસલેખે-મહાધોરસ્વામિના પ્રલેદિત-કથિ-

‘આણુપુલ્લેખે મહાધોરં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘કાસલેખપલેદ્યં-કાસલેખે પ્રલેદિતમ્’ કાસલેખપગોશ્રી ભગવાન્ મહાધોર સ્વામીના કાહાલુયા ‘મહાધોરં-મહાધોરમ્’ અત્યંત કઠિન માર્ગનો ‘આણુપુલ્લેખે આણુપૂર્વ્યા’ મેં ક્રમશઃ કહતાહું ‘સમુદ્રં વ્યવહારિણો સમુદ્રં વ્યવહારિણઃ’ જેસે વ્યવહાર કરનેવાલે પુરુષ સમુદ્ર નો પાર કરતે હૈં । તથા ‘ઈઓ પુલ્લં-ઈતઃ પૂર્વમ્’ હસી પ્રકાર ઉસ સદુપ-દેશ સે, પહિલે ‘જેમાદાય-યં આદાય’ શ્રુતચારિત્ર લક્ષણ વાલે હસ માર્ગના અવલમ્બન કરકે પહિલે અનેક લોગ હસ સંસાર નો પાર કર ચુકે હૈં ॥૫૫॥

અન્વયાર્થ—કાસલેખ અર્થાત્ મહાધોર સ્વામી દ્વારા પ્રરૂપિત અત્યં-

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે કોઈ દેવ અથવા મનુષ્ય મોક્ષ માર્ગના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે, તો આગળ કહેવામાં આવનાર માર્ગ તેઓને કહેવો, તે માર્ગ હું કહું છું તે તથા સાંભળો ॥૪૫॥

‘આણુપુલ્લેખે મહાધોરં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘કાસલેખે પલેદ્યં-કાસલેખે પ્રલેદિતમ્’ કાસલેખ ગોત્રવાળા ભગવાન્ મહાધોર સ્વામીએ કહેલ ‘મહાધોરં-મહાધોરમ્’ અત્યંત કઠણ એવા માર્ગનું કથન ‘આણુપુલ્લેખે-આણુપૂર્વ્યા’ કેમ પૂર્વક હું કહું છું, ‘સમુદ્રં વ્યવહારિણો-સમુદ્રં વ્યવહારિણઃ’ જેમ વ્યવહાર કરવાવાળા પુરુષો સમુદ્રને પાર કરે છે, તથા ‘ઈઓ પુલ્લં-ઈતઃ પૂર્વમ્’ આ સદુપદેશથી પહેલાં ‘જેમાદાય-યં આદાય’ શ્રુત અને ચરિત્ર લક્ષણવાળા આ માર્ગનું અવલમ્બન કરીને અનેક લોકો આ સંસાર સાગરને પાર કરી ચૂક્યા છે. ॥૫૫॥

અન્વયાર્થ—અર્થાત્ કાસલેખમહાધોર સ્વામીએ પ્રરૂપિત કરેલ અત્યંત

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૬૧

તમ્ (મહાધોરં) મહાધોરમ્-અતિકઠિનમાર્ગમ્ (આણુપુન્વેજં) આણુપુન્વર્યા-કંમશઃ કથયિશ્યામિ। (સમુદ્રં વવહારિણો) યથા-વ્યવહારિણઃ-સાંગાત્રિકાઃ સમુદ્રં તરન્તિ તથા-(જહાદાય) યં-ભગવત્પ્રવેદિતં માર્ગં શ્રુતચારિત્રલક્ષણમાદાય (હઓ પુન્વં) હતઃ પૂર્વં વહવો મરાશ્ચુધિં તીર્ણાં, અત્ર દૃષ્ટાન્તમાદ્-(સમુદ્રં વવહારિણો) યથા-વ્યવહારિણઃ-સાંગાત્રિકાઃ સમુદ્રં તરન્તિ તથેતિ ॥૬॥

ટીકા—‘કાશવેજ’ કાશવેજ-કાશવગોત્રોત્પન્નેન શ્રીતીર્થક્રતા મહાવીર-સ્વામિના, ‘પવેદ્યં’ પ્રવેદિતમ્ ‘મહાધોરં’ મહાધોરમ્-કાતરપુરુષર્પદુસ્તરં માર્ગમ્ ‘આણુપુન્વેજં’ આણુપુન્વર્યા-તીર્થકરપરમ્પરયા, યાદગ્રુપેણ ભગવતા પ્રતિપાદિતં તાદશાઽઽણુપુન્વર્યા, સજાગીયાઽઽણુપુન્વર્યાઽઽહં કથયિશ્યામિ। ‘જં’ યં માર્ગમ્ આદાય-સ્વીકૃત્ય ‘હઓ પુન્વં’ હતઃ પૂર્વમ્-અનેકે ચિદિતપરમાર્થાઃ સંસારમતિ-ક્રાન્તાઃ સંસારસમુદ્રં તીર્ણાઃ। કથયિશ્યાદ-અથા સમુદ્રં સમુદ્રમ્ ‘વવહારિણોઽ-વ્યવહારિણઃ-પ્રથકપવિકયાત્માવ્યાપારતતુરચેતસો વ્રજિજઃ જોહામાદાય તસ્ય ન્ત કઠિન માર્ગ કો મેં અનુક્રમ સે કહતા હૈ। જૈસે વ્યાપારી નૌકાકા સહારા લેકર સમુદ્ર કો તિરતે હૈ, ડસી પ્રકાર ભગવત્પ્રતિપાદિત હસ માર્ગ કો ગ્રહણ કરકે હસસે પહેલે ઘહુત જીવ સંસાર સાગર કો તિરચુકે હૈ ॥૫॥

ટીકાર્થ—કાશવ ગોત્ર મેં ઉત્પન્ન તીર્થકર શ્રીમહાવીર સ્વામી દ્વારા પ્રતિપાદિત, કાશવ પુરુષોં કે દ્વારા દુસ્તર, તીર્થકરોં કી પરમ્પરા કે અનુસાર આગત માર્ગ કો મેં અનુક્રમ સે કહતા હું। અથવા જિસ અનુક્રમ સે ભગવાન્ ને કહા હૈ, ડસી પ્રકાર મેં કહતા હું। જિસ માર્ગ કો સ્વીકાર કરકે હસસે પૂર્વ અનેક પરમાર્થ કે જ્ઞાતા સંસાર કો પાર કર ચુકે હૈ। જૈસે કથ ચિકથ કરનેરૂપ વ્યાપાર મેં ચતુર વ્યાપારી નૌકા

કથ્થ માર્ગનું હું અનુક્રમથી કહું છું. જેમ વેપારી લોકો નૌકાનું અવલંબન કરીને પોતાના વ્યાપાર માટે સમુદ્રને તરીને પાર કરે છે, તેજ રીતે ભગવાને પ્રતિપદન કરેલા આ માર્ગનું અવલંબન કરીને પહેલા ઘણા લોકો અપાર એવા આ સંસાર સાગરને તરી ગયા છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—કાશવ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થકર મહાવીર સ્વામીએ પ્રસ્પિત અને કાશવ પુરુષો દ્વારા ન તરી ચકાચ એવા, તીર્થકરોની પરંપરા પ્રમાણે આવેલા માર્ગને હું અનુક્રમથી કહું છું અથવા જે અનુક્રમથી ભગવાને કહેલ છે, એજ પ્રમાણેના ક્રમથી હું તમોને કહું છું. જે માર્ગનો સ્વીકાર કરીને આથી પહેલાં પરમાર્થના જાણવાવાળા સંસારને પાર કરી ચૂક્યા છે. જેમ કથ-વિકથ-ખરીદ વેચાણ કરવા રૂપ વ્યાપારમાં ચતુર

સુ. ૨૨

પયાઽતિભયાનકમપિ સમુદ્રં સંતરન્તિ, તથાઽનેકે મહાન્તો યં માર્ગં સમ્યગ્જ્ઞાના-
દિકમવલમ્બ્ય સંસારસાગરં તીર્ણાઃ તાદૃશં માર્ગમહં તે કથયિષ્યામિ ॥૫॥

મૂલ્ક-અત્તરિંસુ તંરંતેગે, તરિસંસંતિ અનાગયા ।

તં સોચ્ચાં પઢિવક્ષામિ, જંતવો તં સુણેહ મે ॥૬॥

છાપા--અતારિષુતરન્ત્યેકે, તરિવ્યન્તિ અનાગતાઃ ।

તં શ્રુત્વા પ્રતિવક્ષ્યામિ, જન્તવસ્તં શ્રુણુત મે ॥૬॥

કો પ્રહ્ણ કરકે અત્યન્ત ભયાનક સમુદ્રકો મી પાર કર લેતે હૈં । ઉસી પ્રકાર અનેક મહાપુરુષ જિસ માર્ગ કો સમ્યગ્દર્શન, આદિ કો અવલ-
મ્બન કરકે સંસારસાગર સે તિર ચુકે હૈં । હસ પ્રકાર કા માર્ગ મૈં તુમ્હેં કહતા હું ॥૫॥

‘અત્તરિંસુ’ હયાદિ ।

શબ્દાર્થ--‘જન્તવો-જન્તવઃ’ બહુતસે પ્રાણી ‘અત્તરિંસુ-અતાર્ણુઃ’
હસ માર્ગ કા આશ્રય લેકર ભૂત કાલ મૈં અનેક લોગોને હસ સંસાર
સાગર કો પાર ક્રિયા હૈ ‘તરંતેગે-તરન્ત્યેકે’ તથા કોઈ અન્ય જીવ
વર્તમાન કાલ મૈં મી પાર કરતે હૈં ‘અનાગયા તરિસંસંતિ-અનાગતાઃ તરિ-
વ્યન્તિ’ एवं ‘અવિષ્ય કાલમૈં મી બહુતસે સંસાર કો પાર કરેંગે ‘તં સોચ્ચા
પઢિવક્ષામિ-તં શ્રુત્વા પ્રતિવક્ષ્યામિ’ ઉસ માર્ગ કો મૈં ભગવાન્ મહાવીર
સ્વામી કે મુલસે સુનકર આપકો કહુંગા ‘તં સુણેહ મે-તં મે શ્રુણુત’ ઉસ
કથન કો મેરેસે આપ લોગ સુનો. ॥૬॥

વેપારી નૌકા-વહાણને લઈને અત્યંત ભયંકર એવા સમુદ્રને પાર કરી જાય
છે, એજ પ્રમાણે અનેક મહાપુરુષો જે માર્ગ એટલે કે-સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન,
વિગેરેનું અવલમ્બન કરીને સંસાર સાગરથી તરી ચૂક્યા છે. આવા પ્રકાર
નેા માર્ગ હું તમોને કહું છું. ॥૫॥

‘અત્તરિંસુ’ હયાદિ

શબ્દાર્થ--‘જન્તવો-જન્તવઃ’ ઘણા ખરા પ્રાણીયો ‘અત્તરિંસુ-અતાર્ણુઃ’ આ
માર્ગનો આશ્રય લઈને ભૂતકાળમાં અનેક લોકોએ આ સંસાર સાગરને પાર
કર્યો છે, તરંતેગે-તરન્ત્યેકે’ તથા કોઈ અન્ય જીવ વર્તમાનમાં પણ પાર કરે
છે. ‘અનાગયા તરિસંસંતિ-અનાગતાઃ તરિવ્યન્તિ’ તેમજ અવિષ્ય કાળમાં પણ ઘણા
લોકો સંસારને પાર કરશે. ‘તં સોચ્ચા પઢિવક્ષામિ-તં શ્રુત્વા પ્રતિવક્ષ્યામિ’
એ માર્ગનું કથન ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના મુખથી સાંભળીને આપને કહીશ
‘તં સુણેહ મે-તં મે શ્રુણુત’ એ કથનને મારી પાંસેથી તમે સાંભળો ॥૬॥

સંમયાર્યોચિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણ

૨૭૧

અન્યાર્થ:—(જંતવો) જન્તવઃ—પ્રાણિના 'અત્તરિસુ' એકે સંસારસમુદ્રં પૂર્વમ્ અતારિષુઃ—તીર્ણવન્તઃ (તરંતેને) તરન્ત્યેકે—અધુનાઽપિ એકે ભવ્યજીવાઃ તરન્તિ (અણાગયા તરિસ્સંતિ) તથા અનાગતકાલપ્રાચિનોડનેકે તરિષ્યન્તિ—સંસારાવીર્ણા મવિષ્યન્તિ (તં સોચ્ચા પઢિવક્લામિ) તં—તાદૃશં માર્ગં શ્રુત્વા—મગવન્મુસ્વાસ્કર્ણ-ગોચરીકૃત્ય હે જમ્બૂ મુને ! તુમ્યં મતિવ્રક્ષ્યામિ કથયિષ્યામિ (તં મુણેહ મે) તં—તાદૃશં માર્ગં મે—મમ કથયતઃ શ્રુણુત પૂયમિતિ ॥૬॥

ટીકા—‘જંતવો’ જન્તવઃ—અનેકે પ્રાણિનો મહાપુરુષાઃ પૂર્વં મહાપુરુષૈરનુષ્ઠિતં યં ભાવમાર્ગમ્ આશ્રિત્ય પૂર્વં સંસારોદ્વિગ્નમાનસાઃ સન્તઃ સંસારમ્ ‘અત્તરિસુ’ અતારિષુઃ તીર્ણવન્તઃ, તથા—સામ્પ્રતમપિ સમસ્તસામગ્રીયુક્તાઃ ‘તરંતેને’ એકે સંલેયેયા જીવાઃ તરન્તિ—સમ્પ્રત્યપિ શ્રુતચારિત્રલક્ષણમાર્ગમાદાય મોક્ષં ગચ્છન્તિ।

અન્યાર્થ—જિસ માર્ગ કા અવલમ્બન કરકે બહુત જીવ સંસાર સાગર કો પાર કર ચુકે હૈ, આજ બી કોઈ ભવ્ય જીવ પાર કર રહે હૈ બૌર અનાગત કાલ મેં બી કરેંગે, ઉસ માર્ગ કો નીર્થકર કે મુખ સે મુન કર હે જમ્બૂ મેં તુમ્હે કહુંગા। તુમ મુશ્સે સુનો ॥૬॥

ટીકાર્થ—મહાપુરુષો દ્વારા આવીર્ણ જિસ ભાવમાર્ગ કા આશ્રય લેકર સંસાર સે વિરક્ત માનસ વાલે અનેક મહાપુરુષ સંસાર કો તિર ચુકે હૈ, વર્તમાન મેં બી પરિપૂર્ણ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરને વાલે બહુત જીવ તિર રહે હૈ અર્થાત્ શ્રુતચારિત્ર રૂપ માર્ગ કો સ્વીકાર કરકે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર રહે હૈ। તથા અનન્ત ભવિષ્યત્ કાલ મેં બી બહુત સે જીવ તિરેંગે, એસા ત્રીનોં કાલોં મેં સંસાર સાગર સે તારને વાલા મોક્ષ કા કારણ અત્યન્ત પ્રજ્ઞાસ્ત માર્ગ તીર્થકરોને કહા હૈ।

અન્યાર્થ—જે માર્ગનું અવલમ્બન કરીને ઘણા જીવો સંસારને પાર કઢી ચુક્યા છે, અને હાલમાં પણ કોઈ ભવ્ય જીવ પાર કરી રહેલ છે, અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ પાર કરશે તે માર્ગનું ભગવાન તીર્થકરને મુખેથી મેં જે પ્રમાણે શ્રાવણ કર્યું છે હે જમ્બૂ જે પ્રમાણે હું તમને કહીશ તે તમે ભારી પાંસેથી સાંભળો ॥૬॥

ટીકાર્થ—મહાપુરુષોએ આચરેલ જે ભાવમાર્ગનો આશ્રય લઈને સંસારથી વિરક્ત માનસ વાળા અનેક મહા પુરુષો સંસારને તરી ચૂકેલા છે, વર્તમાનમાં પણ પરિપૂર્ણ સાધન પ્રાપ્ત કરવાવાળા ઘણા જીવો તરી રહ્યા છે. અર્થાત્ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ માર્ગને સ્વીકારીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે, તથા અનન્ત ભવિષ્ય કાળમાં પણ ઘણા જીવો તરશે. આ રીતે ત્રણે કાળમાં સંસાર સાગરથી તારવાવાળો મોક્ષના કારણ રૂપ શ્રેષ્ઠ માર્ગ તીર્થકરે દર્શાવેલ છે.

વર્તમાનમયોગસ્તુ ગણધરકાળાપેક્ષયા । ગણધરાલ્લઘુકાલાનન્તરમેવ एतत् ક્ષેત્રં
મોક્ષમાર્ગસ્યાઽવરુદ્ધત્વાત્ । અથવા-સામ્પ્રતમપિ મહાવિદેહાદૌ જીવા યાન્તિ
મોક્ષમ્ તદપેક્ષયા વર્તમાનકાલમયોગઃ । ‘અગામયા’ અનાગતાઃ અનાગતકાલે
માત્રિનો વહુશો જીવાઃ ‘તરિસંતિ’ તરિષ્યન્તિ, તદેવં કાલત્રયાત્મકેઽપિ સંસારે
સંસારસાગરોચારકો મોક્ષગમનૈકકારણમૂતો માવમાર્ગોઽતિમશસ્તઃ કેવલ-
જ્ઞાનિભિરુપદિષ્ટઃ, તં ચ માવમાર્ગમ્ અહં તીર્થંકરાત્ ‘સોન્વા’ શ્રુત્વા-સમ્યગવ-
ધાર્ય, યુષ્માકમ્ ‘પઢિવવસ્વામિ’ પ્રતિવક્ષ્યામિ-પ્રતિપાદયિષ્યામિ । સુધર્મસ્વામી,
જમ્બૂસ્વામિપ્રમૃતિશિષ્યાન્ લક્ષીકૃત્ય તં માવમાર્ગમ્ ‘મે-મમ-કથયતઃ’ ‘સુનેહ’
શ્રુણુત પૂયમિતિ ॥૬॥

યહાં વર્તમાન કાલ મેં સંસારસાગર સે તિરને કા જો કથન
કિયા હૈ સો ગણધરોં કે સમય કી અપેક્ષા સે સમજના ચાહિયે । ગણ-
ધરોં કે કાલ મેં મોક્ષમાર્ગ અવરુદ્ધ (બંધ) નહીં થા, ઉસકે પશ્ચાત્ હી
ઉસકા અવરોધ હુઆ હૈ । અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સે વર્તમાન કાલ મેં
બી જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતે હૈ । ઉનકી અપેક્ષા સે યહાં વર્તમાન કાલ
કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ ।

ઉસ માવમાર્ગ કો મેં તીર્થંકર કે મુખસે સુના હુઆ તુમ્હે
પ્રતિપાદિત કરુંગાં ।

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી કો લક્ષ્ય કરકે, કહતે હૈ, ઉસ માવ
માર્ગકો અર્થાત્ ઉસ મોક્ષમાર્ગ કો તુમ સુનો ॥૬॥

અહિયાં વર્તમાન કાળમાં સંસાર સાગરથી તરવાનું જે કથન કરેલ છે.
તે ગણધરના સમયની અપેક્ષાથી કહેલ છે, તેમ સમગ્રનું ગણધરના
કાળમાં મોક્ષમાર્ગ અવરુદ્ધ (બંધ) નહતો. તે પછી જ તેનો અવરોધ થયેલ
છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી વર્તમાન કાળમાં પણ જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે
છે. તેની અપેક્ષાથી અહિયાં વર્તમાન કાળનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે.
તે ભાવમાર્ગનું કથન મેં તીર્થંકરના મુખેથી જે રીતે સાંભળેલ છે.
તે પ્રમાણે તમોને સંભળાવું છું. સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને કહે છે.
જે માર્ગનો આશ્રય લઈને ધણા જીવો સંસાર સાગરને તરી ગયા છે. વર્ત-
માનમાં પણ તરી રહ્યા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ તરશે. એ ભાવમાર્ગને
કહેતા એવા મને સંભળો અર્થાત્ મારા કથનનું શ્રવણ કરો ॥૬॥

સમયાર્થબોધિતો ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૭૩

મૂલ્મ-પુદ્ગલીજીવા પુદ્ગો સત્તા, આંડ જીવા તંહાઽગ્ગણી ।

વાંડજીવા પુદ્ગો સત્તા, તંણરુક્ખા સર્વીયગા ॥૭૥॥

છાયા-પૃથિવીજીવાઃ પૃથક્સત્ત્વાઃ, આપો જીવા સ્તથાઽગ્ગનયઃ ।

વાયુજીવાઃ પૃથક્સત્ત્વાઃ, તૃણવૃક્ષાઃ સર્વીજકાઃ ॥૭૭॥

અન્વયાર્થઃ--(પુદ્ગલીજીવા પુદ્ગો સત્તા) પૃથિવી-પૃથિવ્યેવા પૃથિવ્યાશ્રિતા જીવાઃ તે ચ પ્રત્યેકશરીરસ્ત્વાત્ પૃથક્ પ્રત્યેકં સત્ત્વાઃ જન્ત્વો જ્ઞાતવ્યાઃ, તથા- (આંડજીવા) આપો જીવાઃ પૃથક્ પ્રત્યેકં સત્ત્વાઃ અવગન્તવ્યાઃ, (તંહાઽગ્ગણી)

‘પુદ્ગલી જીવા પુદ્ગો સત્તા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--‘પુદ્ગલી જીવા પુદ્ગો સત્તા-પૃથિવી જીવાઃ પૃથક્ સત્ત્વાઃ’ પૃથ્વી અથવા પૃથ્વીકે આશ્રિત જીવ ભિન્ન ભિન્ન જીવ હૈં ‘આંડ જીવા-આપો જીવાઃ’ તથા જલકે જીવ ભી ભિન્ન ભિન્ન હૈં ‘તંહાઽગ્ગણી-તથા ઽગ્ગનયઃ’ તથા અગ્નિજીવ ભી ભિન્ન ભિન્ન હૈં ‘વાંડજીવા પુદ્ગો સત્તા-વાયુ જીવાઃ પૃથક્ સત્ત્વાઃ’ તથા વાયુકાયકે જીવ ભી અલગ અલગ હૈં ‘તંણરુક્ખા સર્વીયગા-તૃણવૃક્ષાઃ સર્વીજકાઃ’ હસી પ્રકાર તૃણ વૃક્ષ ઓર બીજ ભી પૃથક્ જીવ હૈં ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ--પૃથ્વી હી જિનકા શરીર હૈ અથવા જો પૃથ્વી કે આશ્રિત રહતે હૈં, વે પૃથ્વીજીવ કહલાતે હૈં । પ્રત્યેક શરીર હોને કે કારણ ઉનકા પૃથક્ પૃથક્ અસ્તિત્વ હૈ । હસી પ્રકાર અપ્રકાયિક જીવ ભી

‘પુદ્ગલી જાવા પુદ્ગો સત્તા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ--‘પુદ્ગલી જીવા પુદ્ગો સત્તા-પૃથિવીજીવાઃ પૃથક્ સત્ત્વાઃ’ પૃથ્વી અથવા પૃથ્વીના આશ્રયથી રહેલા ઃલ્લો જુદા જુદા ઃલ્લો છે. ‘આંડ જીવા-આપો જીવાઃ’ તથા પાણીના ઃલ્લો પણ જુદા જુદા પ્રકારના છે. ‘તંહાઽગ્ગણી-તથાઽગ્ગનયઃ’ તથા અસિકાય ઃલ્લો પણ જુદા જુદા છે ‘વાંડજીવા પુદ્ગો સત્તા-વાયુજીવાઃ પૃથક્ સત્ત્વાઃ’ તથા વાયુકાયના ઃલ્લો પણ જુદા જુદા છે. ‘તંણરુક્ખા સર્વીયગા-તૃણવૃક્ષાઃ સર્વીજકાઃ’ એજ પ્રમાણે તૃણ વૃક્ષ અને બીજ પણ પૃથક્ ઃલ્લ છે. ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ--પૃથ્વી જ નેતું શરીર છે. અથવા નેત્રો પૃથ્વીના આશ્રયે રહે છે. તેઓ પૃથ્વી કાય ઃલ્લો કહેવાય છે. પ્રત્યેક શરીર હોવાને કારણે તેમનું પૃથક્ પૃથક્ અસ્તિત્વ છે. એજ પ્રમાણે અપ્રકાયિક ઃલ્લો પણ પૃથક્

તથા-અગ્નયોઽપિ જીવા પૃથગેવ (વાઝીવા પુદો સત્તા) વાયુ જીવા અપિ પૃથગેવ સત્ત્વાઃ જન્તવઃ તથા-(તળરુચલા સચીયમા) તૃણવૃક્ષાઃ વીજાન્યપીતિ વનસ્પતયઃ પૃથક્ જીવા એવેતિ ॥૭૥॥

ટીકા—ચારિત્રમાર્ગો હિ અહિંસામૂલકઃ, અહિંસા જીવરક્ષણરૂપા । હિંસા ચ માણિનામેવ સમ્ભવતિ, માણવિયોગાઽનુકૂલવ્યાપરસ્યેવ હિંસાત્વાત્ । સા ચ ચેતને એવ સમ્ભવતિ, નાચેતને, અતચ્ચેતનસ્વરૂપજ્ઞાનમાનંદયકમ્, અતઃ પદ્મજીવનિકાચચેતન-સ્વરૂપપરિજ્ઞાનાય પ્રથમતચ્ચેતનવિભાગમેવ દર્શયતિ—‘પુદવી જીવા’ इत्यादि ।

‘પુદવીજીવા’ પૃથિવીજીવાઃ—પૃથિવ્યેવ જીવાઃ પૃથિવ્યામાશ્રિતા વા । ૬ તે જીવાઃ ‘પુદો સત્તા’ પૃથક્ પૃથક્ સત્ત્વાઃ માણિનઃ પૃથિવીકાયાઃ સવિત્તા इत्यर्थः ।

પૃથક્ પૃથક્ સત્તા થાલે છે । અગ્નિકાય, વાયુકાય તથા તૃણ વૃક્ષ ઓર બીજ ભી પૃથક્ પૃથક્ સત્તા થાલે છે ॥૭૬॥

ટીકાર્થ—ચારિત્ર માર્ગ અહિંસા મૂલક છે ઓર અહિંસા કા અર્થ છે જીવોં કી રક્ષા કરના । હિંસા પ્રાણિયોં કી હી હો સકતી છે, કયોંકિ પ્રાણોં કા વિયોગ કરને વાલા વ્યાપાર હી હિંસા છે । વદ્દ હિંસા ભી સચેતન કી હી હો સકતી છે, અચેતન કી નહીં । અતएव ચારિત્ર માર્ગ કો સમજ્ઞને કે લિયે જીવોંકે સ્વરૂપ કા જ્ઞાન હોના અનિવાર્ય છે । હસ કારણ પદ્મ જીવનિકાય કે જીવોં કા જ્ઞાન કરાને કે લિયે સર્વ પ્રથમ જીવોં કે ભેદ દિસલાતે છે ।

પૃથ્વી હી જિનકા શરીર છે અથવા જો પૃથિવ કે આશ્રિત છે, વે પૃથિવ જીવ છે । વે પૃથક્ પૃથક્ પ્રાણ છે । હસ પ્રકાર પૃથ્વીકાય સચિત્ત

પૃથક્ સત્તાવાળા છે. અગ્નિકાય વાયુકાય તથા તૃણવૃક્ષ અને બીજ પૃથક્ પૃથક્ સત્તાવાળા છે. ॥૭૬॥

ટીકાર્થ—ચારિત્ર માર્ગ અહિંસા પ્રધાન છે. અને અહિંસાનો અર્થ જીવોની રક્ષા કરવી. હિંસા પ્રાણિયોની જ થઈ શકે છે, કેમકે પ્રાણોનો વિયોગ કરવાવાળો વ્યાપાર એટલે કે પ્રવૃત્તિ કરવી તેજ હિંસા છે. તે હિંસા પણ સચેતનની જ થઈ શકે છે. અચેતનની નહીં. એથી જ ચારિત્ર માર્ગને સમજના માટે જીવોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું જરૂરી છે. તેથી પદ્મજીવનિકાયના જીવોનું જ્ઞાન કરાવવા માટે સૌથી પહેલાં જીવોના ભેદો બતાવવામાં આવે છે. પૃથ્વીજ જીવોનું શરીર છે, અથવા જ પૃથિવીના આશ્રયે રહેલા છે, તેઓ પૃથ્વીજીવ ઠહેવાય છે. તેઓ પૃથક્ પૃથક્ પ્રાણી છે. આ રીતે પૃથ્વી

તથા-‘આડજીવા’ આપો જીવાઃ-જ્ઞાન્યેવ જીવાઃ જલાશ્રિતા ચ, તેડપિ પ્રતિ-
શરીરત્વાત્પૃથક્ પૃથગેવ । ‘તદ્વાડગ્ની’ તથાડગ્નિઃ, અગ્નિકાયિકા અપિ પૃથગ્
જીવાઃ । તથા-‘વાડજીવા’ વાયુનીવાઃ-વાયુકાયિકાઃ, તેડપિ ‘પુદોષ્ણતા’
પૃથક્ સત્ત્વાઃ પ્રત્યેકશરીરત્વાત્ તેડપિ ભિન્ના એવ । વનસ્પતિકાયાસ્તુ-યઃ સૂક્ષ્મઃ
સ સર્વોડપિ નિગોદરૂપઃ સાધારણઃ । વાદરસ્તુ સાધારણોડસાધારણશ્ચ । તત્ર પ્રત્યેક
શરીરિણોડસાધારણસ્યાડનેકે ભેદાઃ, તેષુ કતિચિદ્ભેદાનિહ દર્શયતિ । ‘તળસ્ત્વત્વા
સર્વીયગા’ તળવૃક્ષાઃ સર્વીજકાઃ, તળાનિ-કાશતાલાદીનિ, વૃક્ષાઃ અન્તઃસારાઃ-
અશોકચન્દનાદયઃ, વીજૈઃ ગોધૂમચળકમ્ભૃતિમિઃ સઙ્ગ વર્તન્તે इति સર્વીજકાઃ,
एते सर्वेऽपि वनस्पतिकायाः पाणिनेऽपि पृथङ्सत्त्वा भिन्नजीवसत्त्वान्तः

है । तथा अप (जल) ही जिनका शरीर है या अप के आश्रित जो हैं, वे
अपकायिक कहलाते हैं । वे पृथक् पृथक् शरीर वाले होने से प्रत्येक
शरीरी कहे गये हैं । इसी प्रकार अनेक अग्निकायिक जीव पृथक् जीव
हैं । वायुकायिक भी प्रत्येक शरीरी होने से पृथक् पृथक् अस्तित्व वाले
हैं । वनस्पति कायिकों में जो सूक्ष्म हैं, वह सब साधारण अर्थात् निगोद
हैं । वादर वनस्पति के दो भेद हैं-साधारण और प्रत्येक । उनमें
से प्रत्येक शरीरी असाधारण के अनेक भेद हैं, जिनमें से कतिपय भेद
यहां कहे गए हैं, जैसे-तृण, वृक्ष और बीज । काश ताल आदि तृण
कहलाते हैं, भीतर में सारवाले अशोक चन्दन आदि वृक्ष कहलाते हैं,
और गेहूं चना आदि बीज कहलाते हैं । इन सभी वनस्पतिकायिक

કાય સચિત્ત છે. તથા અપ કહેતાં જળ એજ જેમનું શરીર છે, અથવા અપના
આશ્રયથી જે જીવો રહે છે, તેઓ અપકાયિક કહેવાય છે. તેઓ પૃથક્ પૃથક્
શરીરવાળા હોવાથી પ્રત્યેક શરીર કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે અગ્નિકાય વાળા
જીવોના સંબંધમાં પણ સમજવું. વાયુકાયિક પણ પ્રત્યેક શરીર વાળા હોવાથી
પૃથક્ પૃથક્ અસ્તિત્વ વાળા છે. વનસ્પતિકાયિકોમાં જે સૂક્ષ્મ છે, તે બધા
સાધારણ અથવા નિગોદ છે. વાદર વનસ્પતિના બે ભેદો કહ્યા છે. સાધારણ
અને અસાધારણ તેમાંથી પ્રત્યેક શરીર વાળા અસાધારણના અनेक ભેદો છે.
જેમાંથી કેટલાક ભેદો અહિંયાં કહેવામાં આવે છે. જેમકે-તૃણ, વૃક્ષ, અને
બીજ, કાશ, તાલ વિગેરે તૃણ કહેવાય છે. અંદરમાં સારવાળા અશોક, ચંદન
વિગેરે વૃક્ષો કહેવાય છે. અને ઘણાં અણુ વિગેરેને બીજ કહેવાય છે. આ
બધા વનસ્પતિ કાયિક જીવો પણ પૃથક્ પૃથક્ જીવ રૂપ છે. આ ગાથામાં

સન્તિ, એતયા ગાયયા પશ્ચ જીવકાયાઃ પ્રદર્શિતાઃ, પૃથં ત્રસજીવકાયમ્
અગ્નિયગાયયાં વધ્વયતિ ॥૭॥

મૂલમ્—અહા વેરા તૈસા પાણા એવં છકાય આહિયા ।

એતાવળ જીવકાણ પાંવરે કોઈં વિજ્ઞઈ ॥૮॥

છાયા—અથાપરે ત્રસાઃ પ્રાણાઃ, એવં પદ્કાયા આહ્યાતાઃ ।

એતાવાનેન જીવકાયો નાપરઃ કશ્ચિદ્વિચતે ॥૮॥

અન્વયાર્થઃ—(મહાવરા તસા પાણા) અથાડવન્તરમ્ અપરે—અન્યે ત્રસાઃ—
દ્વિત્રિચતુષ્ચેન્દ્રિયાઃ (એવં છકાય આહિયા) એમ્—મનન્તરોક્તપકારેણ પડ્વિધા
જીવ મી પૃથક્ પૃથક્ જીવ રૂપ હૈં હસ ગાથા સે પાંચ પ્રકારકે જીવનિ-
કાયકો દિશ્વલાયા હૈં છટા ત્રસ જીવનિકાય આગેકી ગાથા મેં કહેં હૈં ।

આશય યહ હૈ, કિ પૃથિવીકાય આદિ ચત્રુત સે જીવ હૈં હન જીવોં
કિ વિરાધના ન કરને સે ચારિત્ર કા માર્ગ વિશુદ્ધ હોતા હૈ ॥૭॥

‘અહાવરા તસા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘અહાવરા તસા પાણા—અથાપરે ત્રસાઃ પ્રાણાઃ’ હસસે
મિશ્ર, ૩, ત્રસકાય બાલે જીવ હોતે હૈં ‘એવં છકાય આહિયા—એવં પદ્-
કાયા આહ્યાતાઃ’ હસ પ્રકાર તીર્થકરને જીવોં કે છ મેદ કહે હૈં ‘એતા-
વળ જીવકાણ—એતાવાનેવ જીવકાયઃ’ હતના હી જીવોં કા મેદ કહા હૈ
‘નાવરે કોઈં વિજ્ઞઈ—નાપરઃ કશ્ચિદ્વિચતે’ હનસે મિશ્ર દૂસરા કોઈં જીવ
કા મેદ હોતા નહીં હૈ ॥૮॥

અન્વયાર્થ—હનકે અતિરિક્ત ત્રસ પ્રાણી અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય,
પાંચ પ્રકારના જીવનિકાયોનું કથન કરેલ છે. છટા ત્રસ જીવનિકાય આગ-
ળની ગાથામાં કહેશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—પૃથ્વીકાય વિગેરે પ્રજા જીવે છે. આ
જીવેની વિરાધના ન કરવાથી ચારિત્રનો માર્ગ વિશુદ્ધ થાય છે. ॥૭॥

‘અહાવરા તસા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘અહાવરા તસા પાણા—અથાપરે ત્રસાઃ પ્રાણાઃ’ આનાથી જુદા
ત્રસકાયપાણા જીવે હોય છે. ‘એવં છકાય આહિયા—એવં પદ્કાયા આહ્યાતાઃ’
આ રીતે તીર્થકરે જીવેના છ પ્રકારના લેહો કહ્યા છે. ‘એતાવળ જીવકાણ
—એતાવાનેવ જીવકાયઃ’ આટલા જ જીવેના લેહો કહ્યા છે. ‘નાવરે કોઈં વિજ્ઞઈ
નાપરઃ કશ્ચિદ્વિચતે’ આનાથી અન્ય કોઈ પણ લેહ જીવેના હોતા નથી ॥૮॥

અન્વયાર્થ—આ શિવાય ત્રસ પ્રાણી અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિય—ત્રીન્દ્રિય—ચતુરિ-

જીવનિકાયા આરુપાતાઃ—કથિતાઃ (एवात्र जीवकाए) एवात्रान एतन्मेदात्मक एव जीवनिकायो जीवराशि भवति, (नावरे कोइ विज्जइ) नापरः कोऽपि एतद्विचो जीवनिकायो विद्यते सर्वेषामत्रैव अन्तर्भावादिति ॥८॥

ટીકા—પૃષ્ઠ જીવનિકાયાપતિપાદનાયાઽઽહ સૂત્રકારઃ—પૃથિવ્યપ્તે જોવાયુરન-
સ્પતય એકેન્દ્રિયજીવાઃ, સૂક્ષ્મગદરપર્યાપ્તાપર્યાપ્તકમેદૈઃ પ્રત્યેકં મિષ્ણ
ચતુષ્પ્રકારાઃ । ‘અહ’ અયાનતઃમ્ ‘અવરા’ અવરે—તદન્યે ‘તસા’ ત્રસાઃ
પ્રસ્યન્તીતિ એકસ્માદસ્થાનાસ્થાનાન્તરં ગચ્છન્તિ—શીતાદિના ત્રાસં પ્રાપ્તુ-
વન્તીતિ ત્રસાઃ, દ્વિત્રિચતુષ્ચેન્દ્રિયાઃ કૃમિપિપીલિકાભ્રમરમનુષ્યાદયઃ ।
તત્ર—દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાઃ પ્રત્યેકં પર્યાપ્તાઽપર્યાપ્તકમેદાઽપ્યાં ચતુષ્પ્રકારાઃ ।
પચ્ચેન્દ્રિયાસ્તુ સંજ્ઞસંજ્ઞિપર્યાપ્તાઽપર્યાપ્તકમેદાચ્ચતુર્વિધાઃ । ‘એવં’ એવં

ચતુરિન્દ્રિય ઓર પંચેન્દ્રિય જીવ હૈં યહ સઘ છહ જીવનિકાય કહે ગણ
હૈં । હતની હી જીવરાશિ હૈં । હસકે અતિરિક્ત અન્ય કોઈ જીવનિ-
કાય નહીં હૈં ॥૮॥

ટીકાર્થ—પદ જીવનિકાય કા પ્રતિપાદન કરને કે લિપ સૂત્રકાર
કહતે હૈં—પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય ઓર વનસ્પતિકાય
કે જીવ એકેન્દ્રિય હૈં । સૂક્ષ્મ, ગદર, પર્યાપ્તક આદિ મેદોં સે વે અનેક
પ્રકાર કે હોતે હૈં । હનકે અતિરિક્ત એક ત્રસકાય હૈં । જો જીવ એક
સ્થાન સે દુસરે સ્થાન પર જાતે હૈં ઓર શીત આદિ સે ત્રાસ કા અનુ-
ભવ કરકે અપના બચાવ કરતે હૈં, વે કૃમિ આદિ દ્વીન્દ્રિય, પિપીલિકા
(કીડી આદિ) આદિ ત્રીન્દ્રિય, ભ્રમર મગલ્લી, મચ્છર આદિ ચતુરિન્દ્રિય
ઓર મનુષ્ય આદિ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ ત્રણ કહલાતે હૈં । ધીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય
ઓર ચતુરિન્દ્રિય જીવોં કે પર્યાપ્ત ઓર અપર્યાપ્તરૂપ મેદ હોને સે યહ

ન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો છે. એ બધાને છ જીવનિકાય કહ્યા છે. આટલી
જ જીવરાશી છે. આ શિવાય બીજા કોઈ જીવનિકાય નથી. ॥૮॥

ટીકાર્થ—પદજીવનિકાયનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે.—
પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયાના જીવો એકેન્દ્રિય
છે. સૂક્ષ્મ, ગદર, પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક, વિગેરે લેહેથી તેઓ અનેક પ્રકારના થઈ જાય છે. આ શિવાય એક ત્રસકાય છે. જે જીવો એક સ્થાનથી
બીજા સ્થાન પર જાય છે, અને ત્યાં વિગેરેથી ત્રાસ જનક દુઃખનો અનુભવ
કરીને પોતાનો ખચાવ કરે છે. તે કૃમિ વિગેરે એ ઈન્દ્રિય, કીડી,
વિગેરે ત્રીન્દ્રિય—ત્રણ ઈન્દ્રિયો વાળા ભપરા માખ, મચ્છર વિગેરે ચતુ-
રિન્દ્રિય—ચાર ઈન્દ્રિયોવાળા જીવો અને મનુષ્યો વિગેરે પચ્ચેન્દ્રિય જીવો
કહેવાય છે. એ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પર્યાપ્ત અને અપ-
ર્યાપ્ત એવા લેહ હોવાથી આ છ પ્રકારના થાય છે. પચ્ચેન્દ્રિયો ચાર

૧૭૮

સજ્જતાનુસૂચી

પૂર્વોપદર્શિતરીત્યા ચતુર્દશભૂતગ્રામાત્મકતયા 'છત્રકાય' ષડ્જીવનિકાયા:।
 'આદ્રિયા' આસ્વાતા:—કથિતા: કેવલજ્ઞાનિભિ:। 'પતાવપ' પતાવાનેવ इत्यन्त
 एव संक्षेपतो जीवनिकायो भवति, 'णावरे' नापर: 'कोइ' कश्चिज्जीवनिकाय:
 विज्जइ' विद्यते—एतावानेव जीवसमुदायो नापर: एतद्व्यतिरिक्त: कश्चिदिति।
 पूर्वोक्ता: पृथिव्यादय: पञ्चजीवनिकाया:, पटुश्च त्रसरूप:। तीर्थकरैरेते एव
 जीवनिकाया: प्रतिपादिता: नाऽन्ये—एतद्व्यतिरिक्ता: सन्तीतिभाव: ॥८॥

મૂઝ્મ—સંઘવાહિં અણુજીત્તીહિં, મંદમં પહિલેહિયા।

સંઘવે અકંતદુઃખવા ય, અઓ સંઘવે નેં હિંસયા ॥૯॥

છાયા—સર્વાભિરનુયુક્તિભિ, મતિમાન પ્રતિલેહ્ય

સર્વે અકાન્તદુઃખાશ્ચ, અતઃ સર્વાન્ ન હિંસ્યાત્ ॥૯॥

છહ પ્રકાર કે હૈં। પંચેન્દ્રિય ચાર પ્રકાર કે હૈં—સંજી, અસંજી, પર્યાપ્ત, અપ-
 ર્યાપ્ત। इस प्रकार सब को मिलाने से चतुर्दश प्रकार का भूतग्राम है।
 तीर्थकर भगवान्ने इन छहों को ही षड्जीवनिकाय कहा है। इसके
 अतिरिक्त न कोई (संसारी) जीव है, न कोई जीवराशि है।

તાત્પર્ય यह है कि पृथ्वीकाय आदि पांच और छठा त्रस जीवनि-
 काय हैं। इतने ही जीव हैं। इनके अतिरिक्त और कोई जीव नहीं हैं ॥८॥

‘સઘવાહિં’ इत्यादि।

શબ્દાર્થ—‘મહમં-મતિમાન’ બુદ્ધિમાન પુરુષ ‘સઘવાહિં અણુજીત્તીહિં
 -સર્વાભિરનુયુક્તિભિ:’ સબ પ્રકાર કી યુક્તિયોં સે ‘પહિલેહિયા-પ્રતિ-
 હેરુપ’ इन जीवों की सिद्धि करके ‘संघवे अकंतदुःखः-सर्वे अकान्त

પ્રકારના હોય છે. સંજી, અસંજી, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત આ રીતે બધાને મેજ-
 વવાથી ચોડ પ્રકારના ભૂતગ્રામ છે. તીર્થકર ભગવાને આ છએને ષટ્ત્રવ-
 નિકાય કહેલ છે. આ શિવાય કેઈ (સંસારી) જીવ નથી. તેમ કેઈ જીવ-
 રાશિપણ નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પૃથ્વીકાય વિગેરે પાંચ અને છઠ્ઠા ત્રસ
 જીવનિકાય છે. તીર્થકરએ આજ છ જીવનિકાય કહેલ છે. આટલાજ જીવો
 છે. આ શિવાય અન્ય કેઈ પણ જીવો નથી. ॥૮॥

‘સઘવાહિં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘મહમં-મતિમાન’ બુદ્ધિમાન પુરુષ ‘સઘવાહિં અણુજીત્તીહિં-સર્વા-
 ભિરનુયુક્તિભિ:’ બધા પ્રકારની યુક્તિયોંથી ‘પહિલેહિયા-પ્રતિહેરુપ’ આ જીવોની

અન્વયાર્થ:—(મમ્) મતિમાન્-બુદ્ધિમાન્ (સર્વાર્થિ અણુજુતીર્હિ) સર્વાભિ-
રતુયુક્તિભિર્યુક્તિસજ્જિતિભિર્યુક્તિભિઃ (પડિલેહિયા) પૃથિવ્યાદય इति પ્રતિલેખ-
પર્યાલોચ્ય (સર્વે અકંતદુઃખા) સર્વે પ્રાણિનઃ અકાન્તદુઃખાઃ-અપ્રિયદુઃખાઃ
મુખલિપ્તવશ્ચ इति જાનીયાત્ (અમો સર્વે ન હિંસયા) અતઃ-પ્રસ્માદેષ કારણાત્
સર્વાન્ પ્રાણિનો ન હિંસ્યાન્ન વિરાધયેદિતિ ॥૯॥

ટીકા—સામાન્યતઃ પડ્જીવનિકાયાઃ પ્રદર્શિતાઃ, એતેષુ કિં કર્તવ્યમિતી-
દાનીં દર્શયતિ સૂત્રકારઃ—‘સર્વાર્થિ’ इत्याદિ । ‘સર્વાર્થિ’ સર્વાભિઃ ‘અણુજુતીર્હિ’
અનુયુક્તિભિઃ, અનુકૂળા ચામો યુક્તિરિત્યનુકૂલયુક્તિઃ સ્વમુખપ્રિયસ્વાનિસ્તાભિઃ
અથવા દોષપરિતસપક્ષધર્મસ્વાદિયુક્તાભિર્યુક્તિભિરનુમાનેઃ—‘મમ્’ મતિમાન્—

દુઃખાઃ’ સર્વો પ્રાણિયો’ કો દુઃખ અપ્રિય હૈં યહ સમજે ‘અમો સર્વે ન
હિંસયા—અતઃ સર્વાન્હિંસ્યાત્’ અતઃકોઈં મી પ્રાણી કી હિંસા ન કરે ॥૯॥

અન્વયાર્થ—બુદ્ધિમાન્ પુરુષ સર્વો યુક્તિયોં સે પૃથ્વીકાય આદિ કા
વિચાર કરકે યહ સમજે કિ સર્વો પ્રાણી કો દુઃખ આકાન્ત હૈં અર્થાત્
કિસીં મી પ્રાણી કો દુઃખ પ્રિય નહીં હૈં, સર્વો સુખ કે અમિલાષી હૈં
હસ કારણ કિસીં મી પ્રાણી કી વિરાધના ન કરે ॥૯॥

ટીકાર્થ—સામાન્ય રૂપ સે છહ જીવનિકાય દિખલાય ગયે હૈં । અથ
સૂત્રકાર યહ કહતે હૈં કિ ઉનકે પ્રતિ હમારા કયા કર્તવ્ય હૈં ? સર્વો
અનુકૂલ યુક્તિયોં સે અર્થાત્ અપની સુખપ્રિયતા આદિ કે વિચાર સે યા
નિર્દોષ અનુમાન આદિ રૂપ યુક્તિયોં સે સત્ અસત્ કા વિવેક રાખને

ચિદ્ધિ કરીને ‘સર્વે અકંતદુઃખા-સર્વે અકાન્તદુઃખાઃ’ બધા પ્રાણિયેને
દુઃખ અપ્રિય છે. એ વાત સમજે ‘અમો સર્વે ન હિંસયા—અતઃ સર્વાન્-
હિંસ્યાત્’ એટલા માટે કોઈં પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. ॥૯॥

અન્વયાર્થ—બુદ્ધિમાન્ પુરુષ બધીજ યુક્તિયોથી પૃથ્વીકાય વિગેરેનો
વિચાર કરીને એ સમજે કે-બધાજ પ્રાણિયેને દુઃખ અપ્રિય છે. અને બધા
પ્રાણિયે સુખની ઇચ્છા કરવાવાળા છે. તેથી કોઈં પણ પ્રાણીની વિરાધના
કરવી નહીં ॥૯॥

ટીકાર્થ—સામાન્ય રીતે છ જીવનિકાય બતાવવામાં આવેલ છે. હવે
સૂત્રકાર એ કહે છે કે-તેઓની પ્રત્યે અમારું શું કર્તવ્ય છે ? સધળી અનુ-
કૂળ યુક્તિયોથી અર્થાત્ પોતાની સુખ પ્રિયતા વિગેરેના વિચારથી અથવા
નિર્દોષ અનુમાન આદિરૂપ યુક્તિયોથી સત્ અસત્નો વિવેક સમજનારા બુદ્ધિ-

૧૮૦

સુખરુતાક્ષરે

તદસદ્વિવેકી વિદ્વાન્ 'પહિલેહિયા' ષટ્ત્વિધજીવનિકાયાન્ પ્રતિલેખ-
પર્યાલોચ્ય 'સન્ને' સર્વેઽપિ પ્રાણિનઃ 'અકંતદુઃસ્વા' અકાન્તદુઃસ્વા-અમિયદુઃસ્વા-
દુઃસ્વદ્વેષકાઃ સુખવાંછકાશ્ચ ભવન્તિ, 'અગ્રો' અસ્માદેવ કારણાત્-મતિમાન્ 'સન્ને'
સર્વાન્ 'ન હિંસયા' ન હિંસ્યાત્, કસ્યાઽપિ પ્રાણિનો વિરાધનં ન કુર્યાત્-ઇતિ ।
વિદ્વાન્-એતેષુ કાર્યેષુ યુત્તયા જીવત્વં પસાધ્ય, સર્વેઽપિ જીવાઃ સુખલિપ્સવો દુઃસ્વ-
દ્વેષારો ભવન્તીત્યાકલમ્બ કમપિ ન હિંસ્યાદિતિ માતઃ ॥૯॥

મૂષ્મ-એયં સુ જ્ઞાણિણો સારં જં નં હિંસદ્ કંચણ ।

અહિંસાસમયં ચૈવં યં યાવંતં વિજ્ઞાણિયા ॥૧૦॥

છાયા-એવં સુ જ્ઞાનિનઃ સારં-યન્ન હિન્સિત કઞ્ચન ।

અહિંસાસમયં ચૈવ-એવાન્તં વિજ્ઞાય ॥૧૦॥

બાલા બુદ્ધિમાન્ પુરુષ ષટ્ જીવનિકાર્યોંકા વિચાર કરે । યહ સોચે કિ સમી પ્રાણી દુઃસ્વ કો અમિય સમજાતે હૈં-સમી દુઃસ્વ કે દેષી ઓર સુખ કે અભિલાષી હૈં, હસ કારણ સે મતિમાન્ કિસી મી પ્રાણી કી વિરાધના ન કરે ।

માઘર્થ યહ હૈ કિ મેઘાવી પુરુષ હન છહોં નિકાર્યોં મેં જીવત્થ સિદ્ધ કરકે ઓર યહ નિશ્ચય કરકે કિ સમી જીવ સુખ કે અભિલાષી ઓર દુઃસ્વ કે દેષી હૈં, કિસી મી પ્રાણી કી હિંસા ન કરે ॥૯॥

‘એયં સુ જ્ઞાણિયો’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--‘જ્ઞાણિણો-જ્ઞાનિનઃ’ જ્ઞાની પુરુષકા ‘એવં સુ સારં-એવં સુ સારં’ યહી-પ્રાણાતિપાત સે નિવૃત્ત થોના યહી સાર હૈ ‘જં ન કંચણ હિંસદ્-યન્ન કઞ્ચન હિન્સિત’ જો વહ કિસી જીવ કી હિંસા નહીં

માન્ પુરુષ પદ ઇવનિકાયનો વિચાર કરે તે એમ વિચારે કે-અધા જ પ્રાણિયો દુઃખને અમિય સમજે છે. અધા જ દુઃખના દેષી અને સુખને ઇચ્છનારા છે. તે કારણે બુદ્ધિમાન્ કોઈ પણ પ્રાણીની વિરાધના ન કરે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે--બુદ્ધિમાન્ પુરુષ આ છ એ નિકાયોમાં ઇવ પણ સિદ્ધ કરીને અને એવો નિશ્ચય કરીને-અધના ઇવો સુખને ઇચ્છનારા છે. અને દુઃખનો દેષ કરનારા છે. કોઈની હિંસા ન કરે. ॥૯॥

‘એવં સુ જ્ઞાણિયો’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘જ્ઞાણિણો-જ્ઞાનિનઃ’ જ્ઞાની પુરુષનો ‘એવં સુ સારં-એવં સુ સારં’ એજ અર્થાત્ પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થવું એજ સાર છે. ‘જં ન કંચણ હિંસદ્-યન્ન કઞ્ચન હિન્સિત’ એ તે કોઈ પણ જીવની હિંસા કરતો નથી. ‘અહિંસા

સમયાયૈવોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિકરણમ્

૧૮૧

અન્યાર્થઃ—(પ્રાણિણો) જ્ઞાનિનઃ—જીવસ્વરૂપતદ્વધકર્મવેદિનઃ (એયં તુ સારં) એતદેવ પ્રાણાતિપાતનિવર્તનમેવ સારં પરમાર્થતઃ પ્રધાનમ્ (જં ન કંચળ હિંસઈ) યજ્ઞ કચ્છન પ્રાણિનં હિનસ્તિ—વિરાધયતિ, (એયાવંતં) એતાવન્તમ્ (અહિંસાસમયં ચેવ) અહિંસાસમયમ્—અહિંસાપતિયાદકં શાસ્ત્રમેવ (વિજાણિયા) વિજ્ઞાય ન કમપિ હિંસ્યાદિતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ ॥૧૦॥

ટીકા—‘પ્રાણિણો’ જ્ઞાનિનઃ—જીવસ્વરૂપતદ્વધજનિતકર્મવન્ધવેદિનઃ । ‘તુ’ સ્વલુ-ચાક્રપાલકારે ‘એયં’ એતદેવ-અનન્તરોક્તં પ્રાણાતિપાતનિવર્તનમ્ । એવમ્ કરતા હૈ ‘અહિંસાસમયં ચેવ-અહિંસાસમયં ચેવ’ અહિંસાકે સમર્થક શાસ્ત્રકા ધી ‘એયાવંતં વિજાણિયા-એતાવન્તં વિજ્ઞાય’ યહી સિદ્ધાંત જાન કર હિંસા નહીં કરની યાહિષ ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—જીવ કે સ્વરૂપ કો ધ્રૌર ઉસકી વિરાધના સે હોનેવાલે પાપકર્મ કે જાનને વાલે જ્ઞાની જન કો પ્રાણાતિપાત સે નિવૃત્ત હોના હી સાર ભૂત-પ્રધાન હૈ, ધ્રૌર અહિંસા પ્રતિપાદક શાસ્ત્ર કા ધી યહી સાર હૈ કિ કિસી પ્રાણી કી હિંસા ન કી જાય એસા જાન કર કિસી ધી પ્રાણી કી વિરાધના ન કરે ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જો જ્ઞાનવાન્ હૈં અર્થાત્ જીવ કે સ્વરૂપ કો ધ્રૌર ઉસકી હિંસા સે હોને વાલે પાપકર્મ બંધકો જાનતે હૈં, યે યહ જાને કિ પ્રાણાતિપાત કા પરિત્યાગ હી સઘ મે પ્રધાન હૈ ધ્રૌર પ્રાણી કી વિરાધના સે નિવૃત્ત હોના હી જ્ઞાની કા જ્ઞાનીપન હૈ । એસા જાનકર યે મન

સમયં ચેવ-અહિંસાસમયં ચેવ’ અહિંસાનું સમર્થ ન કરવાવાળા શાસ્ત્રનું પણ ‘એયાવંતં વિજાણિયા-એતાવન્તં વિજ્ઞાય’ એજ સિદ્ધાંત સમજીને હિંસા કરવી નહીં ॥૧૦॥

અન્યાર્થ—જીવના સ્વરૂપને તથા તેની વિરાધનાથી થવાવાળા પાપકર્મને જાણવાવાળા જ્ઞાની અને પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થવું એજ સાર અર્થાત્ પ્રધાન છે. અને અહિંસા પ્રતિપાદન કરવાવાળા શાસ્ત્રને પણ એજ સાર છે. કે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. એ સત્ય સમજીને કોઈ પણ પ્રાણીની વિરાધના ન કરવી. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ જ્ઞાનીઓ છે, અર્થાત્ જીવના સ્વરૂપને અને તેની હિંસાથી થવાવાળા પાપકર્મના બંધને જાણવાવાળા છે. તેઓ એ સમજે કે-પ્રાણાતિપાતનો પરિત્યાગ એજ સૌમાં સુખ્ય છે. અને પ્રાણીઓની વિરાધનાથી નિવૃત્ત થવું એજ જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાની પણ છે. એમ સમજીને તેઓ

‘સારં’ સારમ્—સર્વતઃ પ્રધાનમ્, એતદ્દેવ હિ જ્ઞાતિનો જ્ઞાનિત્વં યજ્જીવવધાન્નિવર્તનમ્ ।
 ‘જં’ યમ્ ‘કેવળ’ કમપિ જીવમ્, ‘ન હિંસઈ’ ન હિનસ્તિ—ન વિઘાતયતિ કર્મેણા
 મનસા વાચા કાયેન વા । તદુક્તમ્—

‘કિં તાપ પઠિયાપ, પયકોડીપ પલાલભૂયાપ ।

‘જથિત્તિયં ણ જાયં, પરસ્સ પીડા ન કાયઙ્વા’ ॥૧॥

છાયા—‘કિં તથા પઠિતયા પદકોટયા પલાલભૂતયા ।

યત્રેતાવન્ન જ્ઞાતં પરસ્સ પીડા ન કર્ત્તવ્યા’ इति ॥૧॥

તેન પઠિતેન કિમ્ ? તથા—પલાલવદસારસમકોટિપદપઠિતેનાપિ કિં પ્રયોજનં યેન
 એતાવદપિ જ્ઞાનં ન જાતં યત્ પરેણાં પીડનમ્ વિરાધનમ્’ ન કર્ત્તવ્યમિતિ ભાવઃ ।

‘અહિંસા સમયં’ અહિંસા પ્રધાનઃ સમયઃ આગમઃ, ઉપદેશરૂપઃ સંકેતો વા
 તમ્ ‘એવાવંતં’ એવંભૂતમહિંસાસમયમેતાવન્તમેવ ‘વિજાણિયા’ વિજ્ઞાય યેન
 જ્ઞાતેન પરપીડા ન મથેત્, કસ્યાપિ જીવનાતસ્ય હિંસા ન મથેદિતિ જ્ઞાત્વા જ્ઞાની
 પુરુષઃ કમપિ ન હિંસ્યાત્, એતાવાનેવાઽહિંસાસિદ્ધાન્તઃ સિદ્ધો જ્ઞાતશ્ચ
 इति भावः ॥૧૦॥

અવનકાય સે કિસી કી હિંસા નહીં કરતે હૈં । કહા હૈ—‘કિં તાપ
 પઠિયાપ’ इत्यादि ।

‘અન્ય કો પીડા નહીં પહુંચાની ચાહિય, યદિ યહ સમક્ષ ન આઈ
 તો પલાલ કે સમાન નિરસાર કરોડો પરોં કો પઠ લેને સે ખી
 કયા લાભ હૈ ।’

શાસ્ત્ર કા સાર ખી અહિંસા હી હૈ । જ્ઞાની કો હતના હી જાનને
 યોગ્ય હૈ કિ કિસી પ્રાણી કી હિંસા ન હો ।

તાત્પર્ય વહ હૈ કિ મેધાવી પુરુષ કિસી કી હિંસા ન કરે । હતના હી
 અહિંસા સિદ્ધાન્ત જ્ઞાતવ્ય હૈ ॥૧૦॥

મન, વચન, અને કાયાથી કોઈની પણ હિંસા કરતા નથી. ‘કિં તાપ પઠિ-
 યાપ’ इत्यादि

ખીજાએને પીડા પહોંચાડવી ન જોઈએ. જો એ સમજાય ન આવે તો
 પલાલ (વાસ-પરાળ)ની જેમ સાર વિનાના કરોડો પહોંને ભણવાથી પણ શું
 લાભ છે ? શાસ્ત્રનો સાર પણ અહિંસા જ છે. જ્ઞાનીને એટલું જ જાણતા
 યોગ્ય છે, કે કોઈની હિંસા ન થાય.

તાત્પર્ય એ છે કે—મેધાવી પુરુષે કોઈની હિંસા કરતી નહીં. એટલે
 જ અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત જાણવા યોગ્ય છે. ॥૧૦॥

સમ્યક્બોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૮૩

મૂલ્મ્—ઉઢું અહે ય તિરિયં, જે કેહ તસથાવરા ।

સવ્વથ વિરતિં કુજા, સંતિ નિઘ્વાણમાહિયં ॥૧૧॥

છાયા—ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યક્ એ કેચિત્ત્રસથાવરાઃ ।

સર્વત્ર વિરતિં કુર્યાત્, શાન્તિર્નિર્વાણમારુપાતમ્ ॥૧૧॥

અન્વયાર્થઃ—(ઉઢું અહેયતિરિયં) ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યક્ (જે કેહ તસથાવરા) એ કેચન ત્રસા દ્વીન્દ્રિયાદયઃ સ્થાવરાઃ—પૃથિવ્યાદયો જીવાઃ સન્તિ (સવ્વથ વિરતિં કુજા) સર્વત્ર—પ્રાણિસમુદાયે વિરતિ—પ્રાણાતિપાતનિવૃત્તિ કુર્યાત્ (સંતિનિઘ્વાણમાહિયં) દ્વયં કુર્વત એવ શાન્તિર્નિર્વાણં ચ—મોક્ષો ભવતીતિ આરુપાતં—કથિતમિતિ ॥૧૧॥

‘ઉઢું અહે ય તિરિયં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘ઉઢું અહે ય તિરિયં—ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યક્’ ઉપર નીચે ઓર તિરછા ‘જે કેહ તસથાવરા—એ કેચન ત્રસથાવરાઃ’ જો ત્રસ ઓર સ્થાવર પ્રાણી છે ‘સવ્વથ વિરતિં કુજા—સર્વત્ર વિરતિં કુર્યાત્’ સર્વત્ર ઉનકી હિંસાસે નિવૃત્ત રહના ચાહિયે ‘સંતિ નિઘ્વાણમાહિયં—શાન્તિ-નિર્વાણમારુપાતમ્’ હસ પ્રકાર સે જીવ કો શાન્તિમય મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ કહી ગઈ છે કારણકિ વિરતિમાન સે કોઈ ડરતા નહીં છે ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—ઊંચી નીચી ઓર તિર્છી દિશાઓં મેં જો ત્રસ ઓર સ્થાવર પ્રાણી છે, ઉન સબ મેં પ્રાણાતિપાત કી નિવૃત્તિ કરની ચાહિયે । એસા કરને વાલે કો હી મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ કહી ગઈ છે ॥૧૧॥

‘ઉઢું અહે ય તિરિયં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘ઉઢું અહે ય તિરિયં—ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યક્’ ઉપર નીચે અને તિરછા ‘જે કેહ તસથાવરા—એ કેચન ત્રસ સ્થાવરાઃ’ એ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિ છે ‘સવ્વથ વિરતિં કુજા—સર્વત્ર વિરતિં કુર્યાત્’ તેમની હિંસાથી સર્વત્ર—સર્વ પ્રકારથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ. સંતિ નિઘ્વાણમાહિયં શાન્તિનિર્વાણમારુપા-તમ્ આ રીતે જીવને શાન્તિમય મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઈ છે. કારણ કે વિરતિશુદ્ધા પુણ્યથી કોઈ ડરણું નથી. ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—‘ઉંચી, નીચી, અને તિરછી દિશાઓમાં એ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તે બધામાં પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એમ કરવાવાળાને જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે. ॥૧૧॥

૧૮૪

સૂત્રરૂપાક્ષરે

ટીકા--‘ઉર્ધ્વ’ ऊर्ध्वम्-ऊर्ध्वदिशि वर्त्तमानाः, तथा-‘अधो’ अधः-अधो दिशि वर्त्तमानाः, तथा-‘तिरियं’ तिर्यग्यत्र तत्र दिग् विदिक्षु वा वर्त्तमानाः ‘जे केइ’ ये केचित् ‘तस्यावरा’ व्रसाः स्यावराश्च ये जीवाः सन्ति ‘संवत्थ’ तत्र सर्वत्र जीवविषये मनोवाक्यायैः ‘विरतिम्-प्राणातिपाताच्चिद्वृत्तिम् ‘कुञ्जा’ कुर्यात् एषा प्राणातिपातनिवृत्तिरेव शान्तिकारणत्वात् ‘संति’ शान्तिः, निर्वाणकारणत्वात् ‘निव्वाणं’ निर्वाणम् ‘आहिंसे’ आख्यातम्-कथितम् । यतो हि विरतिमतः सका-
शात् कोऽपि विमेति, नवाऽसौ भवान्तरेऽपि कुतश्चिद् भयमाप्नोतीति ।

‘अध ऊर्ध्व’ दिग्निदिक्षुः प्रसस्थावरजन्तवः ।

તેવામહિંસનામ્બુક્તિઃ, મુક્તિઃ શાસ્ત્રસ્ય જૈનિનઃ ॥૧॥ इति ॥१॥

ટીકા--ऊर्ध्व दिशा में विद्यमान, अधोदिशाओं में विद्यमान तथा तिर्छी दिशाओं और विदिशाओं में विद्यमान जो भी व्रस और स्थावर हैं, उन सब के विषय में मन, वचन, और काय से प्राणातिपात की निवृत्ति करे । यह प्राणातिपात की निवृत्ति ही प्रधान है, क्योंकि कि वह निर्वाण का कारण होने से निर्वाणरूप कही गई है । यह निवृत्ति स्व पर की शान्ति का कारण होने से शान्ति भी कहलाती है । क्योंकि जो हिंसा से निवृत्त होता है उससे न कोई भय पाता है और न वह स्वयं इस लोक या परलोक में भय को प्राप्त करता है । ‘अधो दिशा, ऊर्ध्व-दिशा और तिर्छी दिशाओं एवं विदिशाओं में स्थित व्रस और स्थावर जीवों की हिंसा न करने से मुक्ति होती है, गही जैनशास्त्र की उक्ति है ॥११॥

ટીકાર્થ--ऊर्ध्व (ઉપરની) દિશામાં રહેલ અધો (નીચે)ની દિશામાં રહેલ તથા તિર્છી દિશાઓમાં રહેલ જે કોઈ વ્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે. તે સહ-
જ્ઞાના સ્વભાવમાં મન, વચન અને કાયાથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિ કરવી. આ પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તી જ પ્રધાન છે કેમકે-જે નિર્વાણમેક્ષતું કારણ હોવાથી તેને નિર્વાણ જ કહેલ છે. આ નિવૃત્તિ સ્વપરની શાન્તીનું કારણ હોવાથી શાન્તિ પણ કહેવાય છે. કેમ કે જે હિંસાથી નિવૃત્ત થાય છે, તેનાથી કોઈ ભય પામતા નથી, તેમજ તે પોતે પણ આ લોકમાં કે પરલોકમાં કોઈથી ભય પામતો નથી. ‘અધોદિશા, ઉર્ધ્વ દિશા, અને તિર્છી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં રહેલા વ્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા ન કરવાથી મુક્તિ થાય છે. આ જ જૈન શાસ્ત્રની ઉક્તિ (કથન-સિદ્ધાંત) છે. ॥૧૧॥

समर्थार्थबोधिनी टीका प्र. भु. अ. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

१८५

पृथु-पंभू दोसे निराकिञ्चा, णं विरुज्जेज्ज केणई ।

मणसा वयसा चैव, कायसा चैव अंतसो ॥१२॥

छाया—पशुदोषान् निराकृत्य, न विरुध्येत केनचित् ।

मनसा वचसा चैव, कायेन चैव अन्तशः ॥१२॥

अन्वयार्थः—(पशु) इन्द्रियदमने पशुः—समर्थः (दोसे निराकिञ्चा) दोषान्-
मिथ्यात्वादिस्त्वादिकान् निराकृत्य—अपनीय (केणई) केनचिदपि—केनाऽपि
प्राणिना सह (मणसा वयसा चैव कायसा अंतसो) मनसा वचसा चैव कायेन
अन्तशः—यावज्जीवम् (णं विरुज्जेज्ज) न विरुध्येत—विरोधं न कुर्यादिति ॥१३॥

टीका—‘पशु’ पशुः—इन्द्रियाणां प्रभवतीति पशुः—जितेन्द्रियः । अथवा—
सर्वसावद्यकर्माणि निराकृत्य मोक्षमार्गस्य पालने समर्थः—पशुः ‘दोसे’ दोषान्

‘पशु दोसे निराकिञ्चा’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘पशु—पशुः’ जितेन्द्रिय पुरुष ‘दोसे निराकिञ्चा—दोषान्
निराकृत्य’ मिथ्यात्व अविरति आदि दोषों को हटाकर ‘केणई—केनचित्’
किसी प्राणीसे ‘मणसा वयसा चैव कायसा चैव अंतसो—मनसा वचसा
चैव, कायेन चैव अन्तशः’ मन वचन और कायके द्वारा जीवन पर्यन्त
‘णं विरुज्जेज्ज—न विरुध्येत’ विरोध न करे ॥१२॥

अन्वयार्थः—इन्द्रियदमन में समर्थ साधक मिथ्यात्व अविरति आदि
दोषों को दूर करके किसी भी प्राणी के साथ मन से वचन से और
काय से यावज्जीवन विरोध न करे ॥१२॥

टीकार्थः—पशु अर्थात् इन्द्रियों को जीतने में समर्थ—जितेन्द्रिय,

‘पशु दोसे निराकिञ्चा’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘पशु—पशुः’ जितेन्द्रिय पुरुष ‘दोसे निराकिञ्चा—दोषान् निराकृत्य’
मिथ्यात्व अविरति विगेरे दोषोने हटावने ‘केणई—केनचित्’ के।। पशु प्राणीधी
‘मणसा वयसा चैव कायसा चैव अंतसो—मनसा वचसा चैव कायेन चैव अन्तशः’
मन, वचन अने कायना द्वारा जिवन पर्यन्त ‘णं विरुज्जेज्ज—न विरुध्येत’
विरोध न करे ॥१२॥

अन्वयार्थः—इन्द्रिय दमनमां शक्तिवाणा साधके मिथ्यात्व, अविरति
विगेरे दोषोने दूर करीने के।। पशु प्राणी साथे मनशी, वचनशी अथवा
कायशी जिवन पर्यन्त विरोध न करवे। ॥१२॥

टीकार्थः—पशु अर्थात् इन्द्रियोने जितवामां समर्थ—जितेन्द्रिय

सू० २४

૧૮૧

સુષકૃતાન્નસૂત્રે

દૂષયન્તિ આત્માનમિતિ દોષા સ્તાન્-મિથ્યાત્વાઽવિરતિપ્રમાદકષાયયોગરૂપાન્
 પદ્મા-પ્રાણાતિપાતાદિકાન્ દોષાન્ 'નિરાકિન્વા' નિરાકૃત્ય-નિવાર્ય 'કેળદ્'
 કેનાઽપિ જીવેન સહ 'મળસા' મનસા 'વચસા ચેવ' વચસા ચેવ-વચનેન ચેવ 'કાયસા-
 ચેવ' કાયેન ચેવ-શરીરક્રિયયા 'અંતસો' અન્તઃ-અન્તર્પર્યન્તે યાઽઽઽજીવમ્ 'ળ' નૈવ
 'વિરુદ્ધેઽઞ્જ' વિરુદ્ધયેત-મનોવાકાયૈઃ કેનાઽપિ સહ વિરોધં ન કુર્પાત્ ॥૧૨॥

સૂચ્ય-સંવુદે સે મહાપન્ને, ધીરે દત્તેષણં ચરે ।

એસણાસમિપ્પ ણિચ્ચં, વજ્જયંતે અણેસણં ॥૧૩॥

છાયા-સંવૃત્તઃ સ મહાપ્રજ્ઞો, ધીરો દત્તૈષણાં ચરેત્ ।

एषणासमितो नित्यं, वर्जयन् अनेषणम् ॥ १३ ॥

અથવા સમસ્ત સાવચ કાર્યોં કો ત્યાગ કર મોક્ષમાર્ગ કે પાલન સે
 સમર્થ પુરુષ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય ઝ્રોર યોગ આદિ
 આત્મા કો દૂષિત કરને વાહે દોષોં કો અથવા પ્રાણાતિપાત આદિ
 પાપોં કો ત્યાગ કરકે કિસી મી જીવ કે સાથ મન સે વચન સે ઝ્રોર
 કાય સે જીવન કે અન્તતક વિરોધ ન કરે ॥૧૨॥

‘સંવુદે સે મહાપન્ને’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘સે સંવુદે મહાપન્ને ધીરે-સ સંવૃત્તઃ મહાપ્રજ્ઞઃ ધીરઃ’ વહ
 સાધુ બહા બુદ્ધિમાન્ ઝ્રોર ધીર હૈ ‘દત્તેષણં ચરે-દત્તૈષણાં ચરેત્’ જો
 દિયાદુઆ ઇષણીય આહાર આદિ હેતા હૈ ‘ણિચ્ચં ઇસણાસમિપ્પ-નિત્યં
 ઇષણાસમિતઃ’ તથા સદા ઇષણા સમિતિ સે યુક્તરહતા દુપ્રા ‘અણે-

અથવા સમ્પ્રણા સાવચ કાર્યોના ત્યાગ કરીને મોક્ષ માર્ગના પાલનમાં સમર્થ
 પુરુષ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ વિગેરે આત્માને દૂષિત
 કરવાવાળા દોષોને અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોના ત્યાગ કરીને કોઈ
 પણ જીવની સાથે મનથી, વચનથી અને કાયાથી જીવનના અંત સુધી
 વિરોધ ન કરે ॥૧૨॥

‘સંવુદે સે મહાપન્ને’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘સે સંવુદે મહાપન્ને ધીરે-સઃ સંવૃત્તઃ’ મહાપ્રજ્ઞઃ ધીરઃ’ એ સાધુ
 બહો બુદ્ધિશાળી અને ધીર છે કે એ ‘દત્તેષણં ચરે-દત્તૈષણાં ચરેત્’ આપવામાં
 આવેલ એષણીય આહાર વિગેરે લેય છે ‘ણિચ્ચં ઇસણાસમિપ્પ-નિત્યં ઇષણા
 સમિતઃ’ તથા એ સદા એષણા સમિતિ યુક્ત રહીને ‘અણેસણં વજ્જયંતે-અને-

અન્વયાર્થ:—(સે સંવુઢે મહાપન્ને ધીરે) સઃ સંવૃત્તઃ—આસ્રવદ્વારનિરોધકઃ, મહાપ્રાણઃ—વિપૂલબુદ્ધિઃ, ધીરઃ—હુતિપપાસાદિપરીપદૈરસોભ્યઃ (એષણાસમિષ્) એષણાસમિતઃ સન્ (અણેસણં વજ્જયંતે) અનેષણં—સદોષમાહારાદિકં વર્જયન્ (દત્તેસણં ચરે) દત્તેષણાં ચરેત્—સ્વામિના દત્તમેષણીયાહારં ગૃહ્ણીયાત્ ॥૧૩॥

ટીકા—‘સે’ સ સાધુઃ ‘સંવુઢે’ સંવૃત્તઃ—આસ્રવદ્વારાણાં નિરોધેન સંવૃત્તઃ । ‘મહાપન્ને’ મહાપ્રજ્ઞોઽતિશયેન વિદ્વાન્, एतावता जीवाजीवादिविषयकज्ञानवत्ता सूचिता भवति । ‘ધીરે’ ધીરઃ—પરીપદોપસર્ગાદિભિર્વાચ્યમાનોપ્યનાકુલઃ । ‘એષણાસમિષ્’ એષણાસમિતઃ, એષણાણાં ગવેષણગ્રહણગ્રાસરૂપાયાં ત્રિવિધાણાં સમિતઃ સન્ ‘નિચ્ચં’ નિષ્ક્યમ્ ‘અણેસણં’ અનેષણમ્—સદોષમાહારવસ્ત્રપાત્રાદિકમ્ ‘વજ્જયંતે’ વર્જયન્—પરિશ્યજન્નેવ ‘દત્તેસણં ચરે’ દત્તેષણાં ચરેત્ સ્વામિના પ્રદત્તમે-
સણં વજ્જયંતે—અનેષણં વર્જયન્નઃ’ અનેષણીય આહારકો વર્જિત કરતા હૈ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—આસ્રવદ્વારોં કો નિરુદ્ધ કર દેને વાલા, મહાપ્રજ્ઞ (મેધાવી) ઓર ધીર મુનિ, સ્વામી કે દ્વારા પ્રદત્ત એષણીય આહાર કો હી ગ્રહણ કરે, અનેષણીય આહાર કા ત્યાગ કારતા હુઆ સદૈવ એષ-
ણાસમિતિ સે યુક્ત હો ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—કર્માસ્રવ કે દ્વારોં કા નિરોધ કરકે સંવૃત્ત, અતિશય જ્ઞાની અર્થાત્ જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોં કા જ્ઞાના, પરીપદોં ઓર ઉપ-
સર્ગોં કે ઉપરિથિત હોને પર ખી ક્ષુબ્ધ ન હોને વાલા સાધુ આહારાદિ કે સ્વામી કે દ્વારા પ્રદત્ત આહાર આદિ કો હી ગ્રહણ કરે । અનેષણાં અર્થાત્ સદોષ આહાર વસ્ત્ર પાત્ર આદિ કા વર્જન કરતા હુઆ એષણા

ણં વર્જયન્નઃ’ અનેષણીય આહારને ત્યાગ કરે છે. તે સાધુ બુદ્ધિમાન અને વીર છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—આસ્રવ દ્વારોને રોકવાવાળા મહાપ્રાણ (મેધાવી) અને ધીર મુનીએ આપેલ એષણીય આહારને જ ગ્રહણ કરે, અનેષણીય આહારનો ત્યાગ કરતા થકા સદૈવ એષણાસમિતિવાળા અને ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—કર્માસ્રવના દ્વારોને નિરોધ કરીને એટલે કે શક્તિને સંવૃત, અતિશય જ્ઞાની અર્થાત્ જીવ અજીવ વિગેરે તત્ત્વોને જાણવાવાળા પરીપદો અને ઉપસર્ગો ઉપરિથિત થાય ત્યારે પણ જ્ઞાન ન પામનારા સાધુ આહાર વિગેરે તેના સ્વામી દ્વારા આપેલ હોય તે જ ગ્રહણ કરે અનેષણા અર્થાત્

વૈષ્ણીયમાહારં ગૃહીયાદિતિ । સ સાધુ રતિશયિતબુદ્ધિમાન ધીરો ભવતિ, યઃ
સર્વદૈવ પરદત્તમેવાઽઽહારાદિકમન્વેષયતિ । તથા—સ્વપણાસમિતિયુક્તઃ સર્વદૈવા-
ઽનેષણીયં પરિત્યજન્ સંયમપરિપાત્રને વદ્વપરિકરો ભવતીતિ ભાવઃ ॥૧૩॥

મૂળમ્—ભૂયાઈં ચ સમારબ્ધમ્ તંમુદિસ્સા ય જં કંઠં ।

તારિસં તુ ણં ગિળ્હેજ્ઞા, અન્નપાણં સુસંજણ ॥૧૪॥

છાયા—ભૂતાનિ ચ સમારમ્ય, તદ્દિદ્ર્ય ચ યત્કૃતમ્ ।

તાદશં તુ ન ગૃહીયાદ્, અન્નં પાનં સુસંયતઃ ॥૧૪॥

સમિતિ સે સમિત હો અર્થાત્ ગવેષણા, ગ્રહણેષણા ઓર ગ્રાસેષણા મેં
ચતનાવાન્ હો ।

તાત્પર્ય ગ્રહ હૈં કિ સાધુ સમસ્ત આસ્ત્રવ દારોં કો રોક કર સંચર
કી સાધના કરતા હૈ, અત્યન્ત બુદ્ધિમાન્ ધીર હોતા હૈ । વહ દત્ત (દિયા
દ્રુઆ) આહાર આદિ કા હી અન્વેષણા કરતા હૈ સદા અનેષણા સે ચત્તા
હુમા સ્વપણાસમિતિ સે યુક્ત હોતા હૈ । સંયમપાલન મેં કટિ વદ્
હોતા હૈ ॥૧૩॥

‘ભૂયાઈં ચ સમારબ્ધમ્’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘ભૂયાઈં ચ સમારબ્ધમ્-ભૂતાનિ ચ સમારમ્ય’ જો આહાર,
ભૂતોં કા પ્રાણિયોં કા આરમ્ભકરકે બનાયાગયા હૈ ‘તં-તમ્’ વહ આહાર
સાધુકો ‘ઉદિસ્સા ય જં કંઠં-ઉદિદ્ર્ય ચ યત્કૃતમ્’ દેનેકે લિયે કિયાગયા
હૈ ‘તારિસં અન્નપાણં-તાદશમન્નપાનમ્’ એસા અન્ન એવં પાનકો ‘સુસંજણ
ન ગિળ્હેજ્ઞા-સુસંયતઃ ન ગૃહીયાત્’ ઉત્તમ સાધુ ગ્રહણ ન કરે ॥૧૪॥

હોવાળા આહાર વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરતા થકા એવણા સમિતિથી
સમિત થઈને અર્થાત્ ગવેષણા, ગ્રહણેષણા અને ગ્રાસેષણામાં ચતનાવાન્ થવું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુ સ્વપણા અસ્ત્રવદારને રોકીને સંવ-
રની સાધના કરે છે. અત્યન્ત બુદ્ધિશાળી અને ધીર હોય છે. તે દત્ત (ખીબાએ
આપેલ) આહાર વિગેરેનું જ અન્વેષણું-ગ્રહણ કરે છે. હંમેશા અનેવણથી
બચીને એવણા સમિતિથી યુક્ત થાય છે. સંયમ પાલનમાં કટિબદ્ધ થાય છે. ॥૧૩॥

‘ભૂયાઈં ચ સમારબ્ધમ્’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘ભૂયાઈં ચ સમારબ્ધમ્-ભૂતાનિ ચ સમારમ્ય’ જે આહાર ભૂતોનો
આરંભ કરીને બનાવવામાં આવ્યો હોય ‘તં-તમ્’ એ સાધુને ‘ઉદિસ્સા ય જં
કંઠં-ઉદિદ્ર્ય ચ યત્કૃતમ્’ ઉદેશીને આપવા માટે તૈયાર કર્યો હોય ‘તારિસં અન્ન
પાણં-તાદશમન્નપાનમ્’ એવા અન્ન અને પાનને ‘સુસંજણ ન ગિળ્હેજ્ઞા-સુસંયતઃ
ન ગૃહીયાત્’ ઉત્તમ સધુ ગ્રહણ ન કરે ॥૧૪॥

અન્વયાર્થઃ—(પ્રયાઈ ચ સમારંભ) ભૂતાનિ—પ્રાણિનશ્ચ સમારંભ્ય—સંસ્મ-
સમારંભમારંભૈઃ સમુપતાપ્ય (તં) તમ્—સાધુમ્ (ઉદિસ્સા ય જં કડં) ઉદિશ્ય ચ
સાધ્વર્થં યત્ આહારાદિકં કૃતમુપકલ્પિતમ્ (તારિસં અન્નપાણં) તાદૃશમન્નપાનમ્
(સુસંજણ ન મિળ્હેજ્ઞા) સુસંયતઃ—સંયમયતનાવાન્ ન મૃહ્લીપાદિતિ ॥૧૪॥

ટીકા—‘પ્રયાઈ’ ભૂતાનિ—ત્રિકાલવર્ત્તીનિ જીવનાતાનિ ‘સમારંભ’ સમારંભ્ય—
સંસ્મસમારંભમારંભૈઃ પદ્મજીવનિકાયં ત્રિરાધ્ય, તથા ‘તમુદિસ્સા ય’ તં—સાધુ-
મુદિશ્ય ચ ‘જં કડં’ યત્કુતમ્—સાધ્વર્થં યત્ પરિકલ્પિતમ્—આધાકર્મિકમ્ ‘સુસંજણ’
સુસંયતઃ—સંયમયતનાવાન્ ‘તારિસં’ તાદૃશમ્—આધાકર્મિકમ્ ‘અન્નપાણં’ અન્નપાનમ્
‘ણ મિળ્હેજ્ઞા’ ન મૃહ્લીપાત્ । एवं કૃતે સતિ—સંયમમાર્ગોડુપાલિતો ભવતીતિ ।
ભૂતાનિ પરિપીડય સાધ્વર્થં વા કૃતં યદન્નપાનાદિકમ્ તન્ન મૃહ્લીપાત્
इति भावाः ॥१४॥

અન્વયાર્થ—જો આહાર આદિ પ્રાણિયોં કા આરંભ સમારંભ કરકે
યા उनको परिताप पहुँचा कर तैयार किया गया है अथवा जो साधु
को उद्देश्य करके बनाया गया है, उस अन्नगानी आदि को संयमवान्
साधु ग्रहण न करे ॥१४॥

ટીકાર્થ—ત્રિકાલ મેં વિદ્યમાન રહેને કે કારણ જીવ કો મૃત
કહતે હૈં । उन भूतों का आरंभ समारंभ करके अर्थात् षट्काय के
जीवों की त्रिराधना करके तथा साधु को उद्देश्य करके जो बनाया
गया हो, उस आहारदि को संयमवान् साधु अंगीकार न करे । ऐसा
करने से ही संयममार्ग का पालन होता है ।

આશય यह है कि साधु के लिए छहकाय के जीवों की त्रिराधना

અન્વયાર્થ—જે આહાર વિગેરે પ્રાણિયોને આરંભ સમારંભ કરીને
અથવા તેમને પીડા પહોંચાડીને તૈયાર કરવામાં આવેલા હોય અથવા જે
આહાર સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલ હોય એવા અન્નપાણીને સંયમી સાધુએ
ગ્રહણ ન કરવે ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—ત્રણે કાયમાં વિદ્યમાન રહેવાના કારણે જીવને મૃત કહેવામાં
આવે છે, તે જીવોને આરંભ સમારંભ કરીને અર્થાત્ ષટ્કાયના જીવોની
વિરાધના કરીને તથા સાધુને ઉદ્દેશીને જે આહાર વિગેરે બનાવેલ હોય તે
આહાર વિગેરેને સંયમવાન્ સાધુ સ્વીકાર ન કરે. તેમ કરવાથી જ સંયમ
માર્ગનું પાલન થાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—સાધુના માટે છ કાયના જીવોની વિરા-

૧૨૦

સત્યકતાજ્ઞચરે

મૂલપ્-પૂર્વકર્મ્મ ન સેવિજ્ઞા, એસ ધમ્મે વુસીમઓ ।

‘જં કિંચિં અમિકંલેજ્ઞા, સંવ્વસો તં’ ને કંપ્પણ ॥૧૫॥

છાયા—પૂતિકર્મ ન સેવેત, એવ ધર્મો વૃષિમતઃ ।

યત્કિંચિદમિકાદ્દક્ષેત્, સર્વશસ્તન્ન કલ્પતે ॥૧૫॥

અન્યાર્થ—(પૂર્વકર્મ્મ ન સેવિજ્ઞા) પૂતિકર્મ્મ-કેનાડિ આધાકર્મિકાચ-
શુદ્ધાહારેણ સંપુક્તમાહારાદિકં ન સેવેત-ન શુજીત (વુસીમઓ એસ ધમ્મે) વૃષિ

કરકે જો આહાર પાની આદિ તૈયાર કિયા ગયા હો વસકો સાધુ
ગ્રહણ ન કરે ॥૧૪॥

‘પૂર્વકર્મ્મ ન સેવિજ્ઞા’ ઇત્યાદિ ।

વાચ્યાર્થ—‘પૂર્વકર્મ્મ ન સેવિજ્ઞા-પૂતિકર્મ ન સેવેત’ જો આહાર
આધાકર્મી આહાર કે એક કળસે મી યુક્ત હો સાધુ વસકા સેવન ન
કરે. ‘વુસીમઓ એસ ધમ્મે-સંયમવતઃ એવ ધર્મઃ’ શુદ્ધ સંયમ પાલન
કરને વાલે સાધુતા યહી ધર્મ હૈ ‘જં કિંચિ અમિકંલેજ્ઞા-યત્ કિંચિત્
અમિકાક્ષેત્’ શુદ્ધ આહાર મેં મી યદિ અશુદ્ધિકી આશંકા હો જાય તો
‘સંવ્વસો તં ન કંપ્પણ-સર્વશઃ તન્ન કલ્પતે’ વહ આહાર મી સાધુકો
ગ્રહણ કરને યોગ્ય નહીં હૈ । ૧૫॥

અન્યાર્થ—સાધુ પૂતિકર્મ આહાર કા અર્થાત્ જિસ આહાર મેં
આધાકર્મી કા થોડા સા મી અંશ (સિય માત્ર મિલા બ્રુમા હો, સેવન

ધના કરીને જે આહાર પાણી વિગેરે તૈયાર કરવામાં આવેલ હોય તેને સાધુ
ગ્રહણ ન કરે ॥૧૪॥

‘પૂર્વકર્મ્મ ન સેવિજ્ઞા’ ઇત્યાદિ

શુદ્ધાર્થ—પૂર્વકર્મ્મ ન સેવિજ્ઞા-પૂતિકર્મ ન સેવેત’ જે આહાર આધા-
કર્મી આહારના એક કણથી પણ યુક્ત હોય તેવા આહારનું સેવન કરવું
ન જોઈએ ‘વુસીમઓ એસ ધમ્મે-સંયમવતઃ એવ ધર્મઃ’ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવા
વાળા સાધુને એજ ધર્મ છે. ‘જં કિંચિ અમિકંલેજ્ઞા-યત્ કિંચિત્ અમિકાક્ષેત્’
શુદ્ધ આહારમાં પણ જો અશુદ્ધપદ્ધાની આશંકા રહેતી હોય તો ‘સંવ્વસો તં
ન કંપ્પણ-સર્વશઃ તન્ન કલ્પતે’ તે આહાર પણ સાધુને ગ્રહણ કરવા
યોગ્ય નથી. ॥૧૫॥

અન્યાર્થ—સાધુએ પૂતિકર્મ આહારને અર્થાત્ જે આહારમાં આધાક-
ર્મીનો થોડો અંશ પણ (સિયમાત્ર) મળેલ હોય તેનું સેવન કરવું નહીં આ

મતઃ—સંયમવત્ એષ ધર્મઃ કથિતઃ (જં કિંચિ અમિષંસ્વેજ્ઞા) યત્ કિશ્ચિદમિ-
કાઙ્ક્ષેત્ શુદ્ધેઽપ્યાહારે યદિ શઙ્કા ભવેત્ તદા—(સઘ્વસો તે ન કપ્પય) સર્વશઃ
સર્વમપિ તદાહારાદિકં ન કલ્પતે—ગ્રહીતું નો કલ્પતે इति ॥૧૫॥

ટીકા — ‘પૂર્વિકર્મ’ પૂર્તિકર્મ—આધાકર્મિકાહારસ્યાવયવેનાઽપિ સ્પૃષ્ટં યદા-
હારાદિકમ્ તત્પૂર્તિકર્મ કથયતે । તત્ ‘ન સેવિજ્ઞા’ ન સેવેત્ તાદૃશમાહારં ન
સ્વીકુર્યાત્ । ‘વુમીમઓ’ વૃષિમતઃ—સંયમવતઃ ‘એષ ધર્મઃ’ એષ ધર્મઃ—એષ એવાવારઃ
સાધુનામ્ એવા વા રીતિઃ સંયમવતામ્, યત્ પૂર્તિકર્મ ન સેવનીયમ્ इति ।
‘જં કિંચિ અમિષંસ્વેજ્ઞા’ યત્કિશ્ચિદમિકાઙ્ક્ષેત્ । યદિ શુદ્ધાહારેઽપિ—અશુદ્ધ-
શઙ્કાભવેત્ તદા—‘સઘ્વસો તે ન કપ્પય’ સર્વશસ્તન્ન કલ્પતે શઙ્કિતમપિ આહારા-
દિકં ન ગૃહીયાદિતિ । આધાકર્મિકાહારસ્યાશેનાઽપિ યુક્તમાહારાદિકં સાધુને
ગૃહીયાત્ તથા—શઙ્કિતમપિ નૈવ સ્વીકુર્યાદિત્યાચારઃ સાધુનામિતિ માત્રઃ ॥૧૫॥

ન કરે । યહ સંયમવાન્ સાધુ કા ધર્મ હૈ । હસ—કે અતિરિક્ત જિસ
આહાર મેં શંકા હો, યહ બી સર્વથા ગ્રહણ કરને યોગ્ય નહીં હૈ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—અધાકર્મિક આહાર કા એક સીધ બી જિસમેં મિલા હો
વહ પૂર્તિકર્મ કહલાતા હૈ । સાધુ એસે આહાર કો સ્વીકાર ન કરે । સંય-
મિયોં કા યહી ધર્મ હૈ, યહી આચાર હૈ ઓર યહી રીત હૈ કિ વે પૂર્તિકર્મ
કા સેવન ન કરે । કદાચિત્ આહાર શુદ્ધ હો પરંતુ ઉસમેં અશુદ્ધ
હોને કી શંકા હો તો ઉસકો બી ગ્રહણ કરના સર્વથા નહીં કલ્પતા ।
હસ પ્રકાર શંકિત આહાર કો બી ગ્રહણ ન કરે ।

અભિપ્રાય યહ હૈ કિ આધાકર્મિક આહાર કે એક અંશ સે બી

સંયમવાળો સાધુનો ધર્મ છે. આ શિવ.ય એ આહારમાં શંકા હોય તેવો
આહાર પણ ગ્રહણ કરના યોગ્ય નથી. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—આધાકર્મિક આહારનો એક સીધ (અંશ) પણ જેમાં મળેલ
હોય તે પૂર્તિકર્મ કહેવાય છે. સાધુએ એવો આહાર ગ્રહણ કરવો નહીં, સંય-
મીનો એજ ધર્મ છે. એજ આચાર છે, અને એજ રીત છે, કે, તેઓ પૂર્તિ-
કર્મનું સેવન કરે નહીં. કદાચ આહાર શુદ્ધ હોય, પરંતુ તેમાં અશુદ્ધ
પણાની શંકા હોય તો તેને ગ્રહણ કરવું પણ સર્વથા કલ્પતું નથી. આ
રીતે શંકિત આહારને પણ ગ્રહણ ન કરવો.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—આધાકર્મી આહારના એક અંશથી

૧૧૨

સત્યકૃતાક્ષરે

મૂલ્મ-હૃણંતં ણાણુજાણેજ્જા, આયગુત્તે જિહંદિપં ।

ઠાણાઈં સંતિ સંઢ્ઢીણં, ગામેસુ નગરેસુ વા ॥૧૬॥

છાયા--ધ્વન્તં નાનુજાનીયાદ, આત્મગુપ્તો જિતેન્દ્રિયઃ ।

સ્થાનાનિ સન્તિ શ્રદ્ધાવતાં ગ્રામેષુ નગરેષુ વા ॥૧૬॥

અન્યાર્થઃ--(સંઢ્ઢીણં) શ્રદ્ધાવતામ્ (ગામેસુ વા) ગ્રામેષુ નગરેષુ વા (ઠાણાઈં સંતિ) સ્થાનાનિ સન્તિ શ્રદ્ધાવતાં નિવાસસ્થાનાનિ વહુનિ સન્તિ તત્ર--(આયગુત્તે

યુક્ત આહાર કો સાધુ મહન ન કરે તથા સંદિગ્ધ અર્થાત્ પદ શુદ્ધ હૈ યા અશુદ્ધ, હસ પ્રકાર કી શંકા સે યુક્ત આહાર કો બી મહન ન કરે । પદ સાધુઓં કા આચાર હૈ ॥૧૬॥

‘હૃણંતં ણાણુજાણેજ્જા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--‘સંઢ્ઢીણં શ્રદ્ધાવતાં’ ધર્મમેં શ્રદ્ધા રાખને વાલે ‘ગામેસુ નગરેસુ વા--ગ્રામેષુ નગરેષુ વા’ ગામોં મેં અથવા નગરોં મેં ‘ઠાણાણિ સંતિ--સ્થાનાનિ સન્તિ’ સાધુઓં કા નિવાસ હોતા હૈ ‘આયગુત્તે જિહંદિપ-આત્મગુપ્તઃ જિતેન્દ્રિયઃ’ અતઃ આત્મગુપ્ત જિતેન્દ્રિય સાધુ ‘હૃણંતં ણાણુજાણેજ્જા-ધ્વન્તં નાનુજાનીયાત્’ જીવહિંસા કરનેવાલે કો ભલા ન જાને ॥૧૬॥

અન્યાર્થ--ધર્મ મેં શ્રદ્ધા રાખને વાલે ગૃહસ્થોં કે ગામોં મેં ઓર નગરોં મેં એસે સ્થાન હોતે હૈં, જદાં સાધુ ઠહરતે હૈં । (વર્ણા કોઈ જીવ

યુક્ત આહારને સાધુએ અહણુ ન કરવો. તથા સંદિગ્ધ અર્થાત્ આ શુદ્ધ છે, અથવા અશુદ્ધ છે, આવા પ્રકારની શંકા વાળા આહારને પણ અહણુ કરવો નહીં આ પ્રમાણે સાધુઓનો આચાર છે. ॥૧૬॥

‘હૃણંતં ણાણુજાણેજ્જા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘સંઢ્ઢીણં-શ્રદ્ધાવતાં’ ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા ‘ગામેસુ નગરેસુ વા-ગ્રામેષુ નગરેષુ વા’ ગામોમાં અથવા નગરોમાં ‘ઠાણાણિ સંતિ-સ્થાનાનિ સન્તિ’ સાધુઓનો નિવાસ થાય છે ‘આયગુત્તે જિહંદિપ-આત્મગુપ્તઃ જિતેન્દ્રિયઃ’ તેથી આત્મગુપ્ત અને જિતેન્દ્રિય એવો સાધુ ‘હૃણંતં ણાણુજાણેજ્જા-ધ્વન્તં નાનુજાનીયાત્’ જીવહિંસા કરવાવાળાને અનુમતિ ન આપે ॥૧૬॥

અન્યાર્થ--ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા ગૃહસ્થોના ગામોમાં અને નગરોમાં એવા સ્થાનો હોય છે, કે જ્યાં સાધુઓ રહી શકે છે. (ત્યાં કોઈ જીવ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૧૩

જિંદિય) આત્મગુપ્તઃ, આત્મના-મનોવાકકાયરૂપેણ ગુપ્તઃ જિતેન્દ્રિયઃ-વશ્યેન્દ્રિયઃ (હણંતે ણાણુજાણેજ્ઞા) ધનન્તં-જીવવિરાધનાકારિણં નાનુજાનીયાત્ સાવધાનુ-ષ્ઠાનં નાનુમોદયેદિતિ ॥૧૬॥

ટીકા—‘સદ્ગુણ’ શ્રદ્ધાવતા ધર્મવિષયકવિચિકિત્સારહિતાનામ્, ‘ગામેસુ નગ-રેસુવા’ ગ્રામેષુ નગરેષુ વા ‘ઠાણાં’ સ્થાનાનિ ‘સંતિ’ સન્તિ, સત્ર ગ્રામાદી કથિત્ શ્રદ્ધાલુઃ ધર્મશ્રદ્ધયા યદિ જીવધર્મયોનકમારમ્પસંશદનીયં કૂલચનનાદિ મન્દિર-મૂર્તિનિર્માણાદિકં કાર્યં કુર્યાત્, તથા-સાધુમુપસૃત્ય પૂછેઃ ભગવન્ ! મદીયમિદં કર્મ ધર્મજનકં ન વા ? તદાગ્રહાત્તદ્વાદ્વા ‘હણંતે’ ધનન્તં પ્રાણિજાતં સ સાધુઃ ‘ણાણુ જાણેજ્ઞા’ નાનુજાનીયાત્-ધનન્તં નાનુમોદેત । કથંભૂતઃ સાધુર્નાનુમોદેત, તવાહ—‘આયગુત્તે’ આત્મગુપ્તઃ સન્ આત્મના-મનોવાકકાયરૂપેણ ગુપ્તઃ, इत्यात्मगुप्तः । तथा—‘જિંદિય’ જિતેન્દ્રિયઃ-વશીકૃતેન્દ્રિયઃ, સાવધં કર્માનુષ્ઠાનં નાનુમોદેત

જીવ હિંસા કરે તો) આત્મા કો ગોપન કરને ચાહ્યા તથા જિતેન્દ્રિય સાધુ જીવ કી વિરાધના કરને ચાહે કા અનુમોદન ન કરે ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—અપને ધર્મ મેં શ્રદ્ધા રાખને ચાહે ગૃહસ્થ જનોં કે ગ્રામોં તથા નગરોં મેં સ્થાન બને હોતે હેં । વહાં કોઈ કૂપ, સરોવર આદિ કા જિસમેં જીવહિંસા અવશ્યંઆવિની હૈ, નિર્માણ કરના ચાહે ઓર સાધુ કે સમીપ આકર પૂછે-ભગવન્ ! મેરા યહ કાર્ય ધર્મજનક હૈ યા નહીં ? ઉસ સમય ઉસકે આગ્રહ સે અથવા અગ્ર સે પ્રાણિયોં કી હિંસા કરને ચાહે ઉસ ગૃહસ્થ કી અનુમોદના ન કરે । કિસ પ્રકાર કા સાધુ અનુ-મોદન ન કરે, હસ વિષય મેં કહતે હેં—જો સાધુ મન વચન ઓર કાય સે ગુપ્ત હૈ ઓર અપની હન્દ્રિયોં કો જીન તુકા હૈ, એસા સાધુ સાવધ કાર્ય કી અનુમોદના ન કરે ।

હિંસા કરે તે) આત્માનું ગોપન કરવાવાળા તથા જિતેન્દ્રિય સાધુએ જીવની વિરાધના કરવાવાળાની અનુમોદના કરવી નહીં ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—પોતાના ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા ગૃહસ્થ જનોના ગામે અને નગરોમાં સ્થાન બનેલા હોય છે. ત્યાં કેઈ કૂવો, વાવ, સરોવર, વિગેરે કે જેમાં જીવહિંસા અવશ્ય થવાની છે, તેવા વાવકૂવા વિગેરે બનાવવાની ઇચ્છાથી સાધુની પાસે આવીને પૂછે કે—હે ભગવન્ ! મારું આ કાર્ય ધર્મ જનક છે કે નહીં ? તે વખતે તેના આગ્રહથી અથવા ભયથી પ્રાણિયોની હિંસા કરવાવાળા તે ગૃહસ્થનું અનુમોદન કરવું નહીં. કેવા પ્રકારના સાધુએ અનુમોદન ન કરવું, આ વિષયમાં સૂત્રમાર કહે છે કે—જો સાધુ, વચન, અને કાયથી ગુપ્ત છે, અને જો પોતાની ઇન્દ્રિયોને જીતી ચૂકેલા છે. એવા સાધુએ સાવધ કાર્યની અનુમોદના કરવી નહીં.

૧૯૪

સૂત્રકૃતાશ્રવણે

ઈતિ । પ્રામાદો માયો બાહુલ્યેન શ્રદ્ધાશીલાનાં નિવાસસ્થાનં ભવતિ, તત્ર યદિ ધર્મ શ્રદ્ધાલુ ધર્મબુદ્ધિયા હિસામયં કાર્યં કુર્યાત્-કુર્વન્ સાધુ પૃચ્છેદ્ યન્મદીયમિદં કાર્યં શ્રોમનં ન વા ? તદાઽઽત્મગુણો જિતેન્દ્રિયઃ સાધુ સ્તાદ્દશે સાવચકાર્યેઽનુમતિં નૈવ દયાદિતિ ભાવઃ ॥૧૬॥

સાધુઃ સાવચકાર્યેઽનુમતિં ન દયાદેતદ્વિષયે સૂત્રકાર આહ-

મૂલ્યમ-તેહા ગિરં સમારબ્ધમ, અસ્થિ પુણ્ણં તિ ણો વેણ ।

અહવા ણસ્થિ પુણ્ણં તિ, ઈવમેયં મેહવ્ભયં ॥૧૭॥

છાયા-તથાગિરં સમારબ્ધ, અસ્થિપુણ્યમિતિ નો વદેત્ ।

અથવા નાસ્થિપુણ્ય મિત્યેતન્મહાભયમ્ ॥૧૭॥

ગ્રામ આદિ મેં પ્રાપ્ત શ્રદ્ધાલુ જનોં કે સ્થાન હોતે હૈં, જહાં સાધુ ઠહર જાતે હૈં । એસે સ્થાનોં મેં અગર કોઈ ધર્મ શ્રદ્ધાલુ ધર્મ બુદ્ધિ સે હિંસામય કાર્ય કરે ઔર સાધુ સે પૂછે કિ મેરા યહ કાર્ય અચ્છા હૈં યા નહીં ? તો આત્મગુણ એવં જિતેન્દ્રિય સાધુ ડસ સાવચકાર્ય મેં અનુમતિ પ્રદાન ન કરે ॥૧૬॥

સાધુ સાવચકાર્ય મેં અનુમતિ ન દે, હસ વિષય મેં સૂત્રકાર કહતે હૈં-‘તેહા ગિરં સમારબ્ધ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘તેહા ગિરં સમારબ્ધ-તથા ગિરં સમારબ્ધ’ ડમ પ્રકારકી વાણી સુનકર ‘અસ્થિ પુણ્ણંતિ ણો વેણ-અસ્થિ પુણ્યમિતિ નો વદેત્’ પુણ્ય હૈં એસા ન કહે ‘અહવા ણસ્થિ પુણ્ણંતિ-અથવા નાસ્થિ પુણ્યમિતિ’ અથવા પુણ્ય નહીં હૈં હસ પ્રકાર કા કથન બી ‘ઈવમેયં મેહવ્ભયં-એવમેતન્મહાભયમ્’ યહ કહના બી મહાન્ ભય જનક હૈં ॥૧૭॥

ગ્રામ વિગેરેમાં પ્રાપ્ત શ્રદ્ધાલુ મનુષ્યોનેા નિવાસ હોય છે, કે જ્યાં સાધુ રહી જાય છે. એવા સ્થાનોમાં અથવા તો કોઈ ધર્મ શ્રદ્ધાલુ ધર્મબુદ્ધિથી હિંસામય કાર્ય કરે અને સાધુને પૂછે કે-મારું આ કાર્ય સાચું છે કે નહીં ? તો આત્મગુણ અને જિતેન્દ્રિય એવા સાધુએ તે સાવચકાર્યમાં અનુમતિ આપવી નહીં. ॥૧૬॥

સાધુ સાવચકાર્યમાં અનુમતિ ન દે, આ વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે કે-‘તેહા ગિરં સમારબ્ધ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘તેહા ગિરં સમારબ્ધ-તથા ગિરં સમારબ્ધ’ એવા પ્રકારની વાણી સાંભળીને ‘અસ્થિ પુણ્ણંતિ ણો વેણ-અસ્થિ પુણ્યમિતિ નો વદેત્’ પુણ્ય થાય છે. તેમ ન કહેવું. ‘અહવા ણસ્થિ પુણ્ણંતિ-અથવા નાસ્થિ પુણ્યમિતિ’ અથવા પુણ્ય નથી

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૧૫

અન્વયાર્થ:--(તદા ગિરં સમારબ્ધ) તથા ગિરં સમારબ્ધ-મત્કૃતકૂપલ્પલ્પનાદૌ
પુણ્યમસ્તિ નવેતિ વાક્યં શ્રુત્વા (અસ્તિ પુણ્યં તિ ણો વપ) અસ્તિ પુણ્યમિત્યેવં વાક્યં
નો વદેત્ (અહવા) અથવા (નસ્તિ પુણ્યંતિ) નાસ્તિ પુણ્યમિત્યપિ (એવમેયં મહઽભયં)
એવમેતદપિ મહઽભયમ્-મહદનિષ્કારકમ્ અતો ન વદેદિતિ ॥૧૭॥

ટીકા--કેનચિત્સાવધકૂપલ્પલ્પનાદિ કર્મણિ પ્રવૃત્તેન કિમસ્મદનુષ્ઠીયમાન-
કર્મણિ ભવિષ્યતિ પુણ્યમપુણ્યં વેતિ પૃષ્ઠો મુનિઃ 'તદા' તથાવિધા ગિરં-વચનમ્
'સમારબ્ધ' સમારબ્ધ-શ્રુત્વા 'અસ્તિ મત્કૃતકૂપલ્પલ્પનાદિ કર્મણિ 'પુણ્યં તિ' પુણ્યમિતિ
'ણો વપ' નો વદેત્ 'અહવા' અથવા 'નસ્તિ' નાસ્તિ 'પુણ્યં તિ' પુણ્યમિતિ વા બો
વદેત્ 'એવમેયં' એવમેતદપિ-ઉભયથાઽપિ 'મહઽભયં' મહદભયમિતિમત્વા દોષ
કારણં સાવધકર્માડનુષ્ઠાનં પરેણાઽપિ ક્રિયમાણં નાનુમન્યેતેતિ । યદિ કૂપાદિ-

અન્વયાર્થ--કુંઆ લોદને મેં પુણ્ય હૈ અથવા નહીં इस प्रकार के
वाक्य को सुनकर साधु 'पुण्य है' ऐसा न कहे, और पुण्य नहीं है ऐसा
कहना भी महाभयकारी है-अत्यन्त अनिष्टकर है, अतएव ऐसा
भी न कहे ॥१७॥

ટીકાર્થ--કૂપ લ્પલ્પનાદિ સાવધ કર્મ મેં લગા હુઆ કોઈ ગૃહસ્થ,
મુનિ સે પૂછે-હમારે દ્વારા કિયે જા રહે इस कार्य से पुण्य होगा या
पाप होगा ? इस प्रकार के वचन अर्थात् प्रश्न को सुनकर 'आपको
इस कार्य से पुण्य होगा' ऐसा न कहे और 'पुण्य नहीं होगा ऐसा भी
न कहे, इस प्रकार दोनों प्रकार से महान् भय जान कर दूसरे के द्वारा

થતું એવા પ્રકારનું કથન પણ 'એવમેયં મહઽભયં-એવમ્ એતન્મહાભયમ્' મહાભય
જનક છે. ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ--કૂવો ખોદવામાં પુણ્ય છે, અથવા નથી ? આવા પ્રકારના
વાક્યને સાંભળીને સાધુએ 'પુણ્ય છે' તેમ ન કહેવું. અને 'પુણ્ય નથી' તેમ
કહેવું તે પણ ભયકારી છે. અર્થાત્ અત્યંત અનિષ્ટ કર છે તેથી તેમ પણ
કહેવું ન જોઈએ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ--કૂવો ખોદવો વિગેરે સાવધ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલો કેઈ ગૃહસ્થ
મુનિને પૂછે કે-મારા દ્વારા કરવામાં આવતા આ કાર્યથી પુણ્ય થશે ? કે
પાપ થશે ? આવા પ્રકારના વચન અર્થાત્ પ્રશ્ન સાંભળીને 'આપને આ કાર્યથી
પુણ્ય થશે' તેમ કહેવું નહીં. તેમજ 'પુણ્ય નહીં થાય' તેમ પણ કહેવું નહીં

સ્વત્વનાકાર્યપ્રવૃત્તિઃ કશ્ચિત્સાધુઃ પૃચ્છેત્ અત્ર પુણ્યમસ્તિ અપુણ્યંવેતિ । તત્ર સાધુઃ પુણ્યમસ્તીતિ ન વદેત, નાઽપિ નાસ્તિ પુણ્ય વિસ્ત્યેવં વા વદેત, યતો હિ-ઉભયથાઽપિ વિધેર્નિષેવસ્ય ત્રા કથનં મદ્વતો ભયસ્ય કારણમિતિ સારઃ ॥૧૭॥

તાદૃશં કૂપસ્વનનાદિકાર્યં કિમિતિ સાધુર્નાતુમન્યેત, તવાહ સૂત્રકારઃ-
મૂલમ્-દાળદ્વયા ય જે પાળા, હૈમ્મંતિ તૈસથાવરા ।

તેસિં સારસ્વજળદ્વાદૅ તમ્હા અર્સ્થીતિ ણો વૅપ ॥૧૮॥

જાયા — દાનાર્થીય ચ યે પાળાઃ, હન્યન્તે ત્રસથાવરાઃ ।

તેષાં સંરક્ષણાર્થીય, તસ્માદસ્તીતિ નો વદેત્ ॥૧૮॥

કિયે જાને ઘાણે દોષોં કે કારણમૂત સાવચ કર્મકે અનુષ્ઠાન કા અનુ-
મોદન ન કરે ।

સાર યહ હૈ કિ કૂપ ખાદિ સ્વોદને મેં પ્રવૃત્ત કોઈ પુરુષ સાધુ સે પ્રદન
કરે-હસ કાર્ય મેં પુણ્ય હૈ યા પાપ હૈ ? તો સાધુ 'પુણ્ય હૈ' એસા ખી ન
કહે ઓર 'પાપ હૈ' એસા ખી ન કહે । ક્યોંકિ વિધાન કરના ઓર
નિષેધ કરના, દોનોં હી મહાન્ ભય કે કારણ હૈ ॥૧૭॥

'દાળદ્વયા' હસ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--'દાળદ્વયા-દાનાર્થીય' અન્નદાન અથવા જલદાન દેનેકે
લિયે 'જે તસથાવરા પાળા હૈમ્મંતિ-યે ત્રસથાવરાઃ પાળાઃ હન્યન્તે' જો
ત્રસ ઓર સ્થાવર પ્રાણી મારે જાતે હૈ 'તેસિં સારસ્વજળદ્વાદૅ-તેષાં સંર-
ક્ષણાર્થીય' ઉન જીવોં કી રક્ષા કરને કે લિયે 'અસ્થીતિ નો વૅપ-અસ્તિ
હિતિ નો વદેત્' પુણ્ય હોતા હૈ એસા ન કહે ॥૧૮॥

આ રીતે બ-ને પ્રકારથી મહાન્ બય સમજને બીજના દ્વારા કરવામાં આવ-
નારા દેવોના કારણમૂત સાવચ કર્મના અનુષ્ઠાનનુ અનુમોદન ન કરે !

કહેવાનો સાર એ છે કે—હવે વિશેર જોહવામાં પ્રવૃત્ત થયેલ કોઈ
પુરુષ સાધુને પૂછે કે-આ કાર્યમાં પૂણ્ય છે કે પાપ છે ? તો સાધુએ 'પુણ્ય
છે' તેમ પણ કહેવું નહીં. અને 'પાપ છે,' તેમ પણ કહેવું નહીં, કેમ કે
વિધાન કરવું અને નિષેધ કરવો એ બ-ને મહાન્ બયના કારણરૂપ છે. ॥૧૭॥

'દાળદ્વયા' હસ્યાદિ

શબ્દાર્થ--'દાળદ્વયા-દાનાર્થીય' અન્નદાન અથવા જલદાન આપવા માટે
'જે તસથાવરા પાળા હૈમ્મંતિ-યે ત્રસથાવરાઃ પાળાઃ હન્યન્તે' જે ત્રસ સ્થાવર
પ્રાણીયો મારવામાં આવે છે. 'તેસિં સારસ્વજળદ્વાદૅ-તેષાં સંરક્ષણાર્થીય' એ
જીવોની રક્ષા કરવા માટે 'અસ્થીતિ નો વૅપ-અસ્તિ હિતિ નો વદેત્' પુણ્ય થાય
છે તેમ ન કહેવું. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ:—(દાણદ્રવ્યા) દાનાર્થમજ્જદાનાય જલદાનાય વા અન્નજલદાન-મુદિશ્યેત્યર્થ: (જે તસથાવરા પાળા હમ્મંતિ) એ ત્રસસ્થાવરા: પાળા:—જીવા હન્યન્તે-વ્યાપાધ-તે (તેસિં સારક્ષણદ્વાર્) તેષાં ત્રસસ્થાવરાણાં સંરક્ષણાર્થાવ-રક્ષાનિમિત્તમ્ (અત્યોતિ નો વર્ણ) અસ્તિ પુણ્યં ભવત: કૂરક્ષણનાદિકાર્યેંઈતિ નો વદેત્ જિતેન્દ્રિય: સાધુરિતિ ॥૧૮॥

ટીકા—અન્નદાનં પવનપાચનાદિકયા ક્રિયયા ભવતિ, જલદાનં ચ કૂપલ્પ-નાદિકયા ક્રિયયા ભવતીતિ ‘દાણદ્રવ્યા’ દાનાર્થાય-તદ્દાનનિમિત્તમ્ ‘જે’ એ ‘તસથાવરા’ ત્રસસ્થાવરા: ‘પાળા:’ પાણિન: ‘હમ્મંતિ’ હન્યન્તે ‘તેસિં’ એવામુપ-મર્દનેનાન્નાદિકં નિષ્પાદિતં ભવતિ તેવામ્ ‘સારક્ષણદ્વાર્’ રક્ષણનિમિત્તમ્ અત્યો-તિ જો વર્ણ’ અસ્તિ—પુણ્યમસ્તીતિ નો વદેત્ આત્મગુણો જિતેન્દ્રિય: સાધુ: નો વદેદસ્તિ પુણ્યમિતિ માત્ર: ॥૧૮॥

મૂલ્ય—જોસિં તેં ઉવકપ્પંતિ, અન્નપાણં તંહાવિહં ।

તેસિં લાભંતરાયાંતિ, તમ્હા ણંરિથિ ત્તિ ણો વર્ણ ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—અન્નદાન યા જલદાન કે લિપે ત્રસ ઓર સ્થાવર પ્રાણિયોં કા ઘાત કિયા જાતા હૈ, ડનકી રક્ષાકે લિપે ‘પુણ્ય હૈ’ ંસા નહીં કહના ચાહિપ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—પચન પાચન આદિ ક્રિયા કરકે અથવા કૂપલ્પનન આદિ ક્રિયા કરકે દાન કે લિપે જિન ત્રસ ઓર સ્થાવર પ્રાણિયોં કા ઘાત કિયા જાતા હૈ, ડનકે સંરક્ષણ કે લિપે ‘પુણ્ય હૈ’ ંસા ન કહે ।

સારાંશ ઘટ્ટ હૈ કિં જિતેન્દ્રિય સાધુ ‘પુણ્ય હૈ’ ંસા ન કહે । પુણ્ય કા વિધાન કરને સે ત્રસ સ્થાવર જીવોં કી વિરાધના કા માગી બનના પડતા હૈ ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—અન્નદાન અથવા જળદાન માટે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને ઘાત કરવામાં આવે છે તેની રક્ષા માટે ‘પુણ્ય છે’ તેમ કહેવું ન જોઈએ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—પચન પાચન વિગેરે ક્રિયાઓ કરીને અથવા કૂવો ખોદવો વિગેરે ક્રિયા કરીને દાનને માટે જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોને ઘાત કરવામાં આવે છે, તેમના રક્ષણ માટે ‘પુણ્ય છે’ તેમ ન કહેવું ।

કહેવાનો કાવ એ છે કે—જિતેન્દ્રિય સાધુ ‘પુણ્ય છે’ તેમ ન કહે કાશ્ચ કે પુણ્યનું વિધાન કરવાથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની વિરાધનાના આગીકાર બનવું પડે છે, ॥૧૮॥

छाया—येषां तदुपकल्पयन्ति, अन्नपानं तथाविधम् ।

तेषां लाभान्तराय इति, तस्मान्नास्तीति नो वदेत् ॥१९॥

अन्वयार्थः—(जेसिं तं) येषां प्राणिनां कृते तत् (तद्वाविहं अन्नपाणं उवक-
पंति) तथाविधमन्नपानादि उपकल्पयन्ति—निष्पादयन्ति (तेसिं लाभान्तरायंति)
तेषां लाभान्तरायो विघ्नो भवेत् (तम्हा) तस्मात् कारणात् (नस्थिति नो वप)
नास्ति पुण्यमित्यपि नो वदेदिति ॥१९॥

टोका—यदि पुण्यमस्तीति कथने पापं भवति, तदा नास्ति पुण्यमित्येव
ब्रूयात् इति वक्तव्ये निषेधपक्षमपि प्रतिषेधयति 'जेसिं तं' येषां तत् 'तद्वाविहं'

'जेसिं तं उवकपंति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'जेसिं तं—येषां तत्' जिन प्राणियों को दान देनेके लिये
'तद्वाविहं अन्नपाणं उवकपंति—तथाविधं अन्नपानं उपकल्पयन्ति' उस
प्रकार का अन्नपान तैयार किया जाता है 'तेसिं लाभान्तरायंति—तेषां
लाभान्तराय इति' उनके लाभ में अन्तराय न हो 'तम्हा—तस्मात्' इस-
लिये 'नस्थिति नो वप—नास्तीति नो वदेत्' पुण्य नहीं है ऐसा
भी न कहे ॥१९॥

अन्वयार्थ—जिन प्राणियों के लिए वह प्राणिघात पूर्वक अन्नपानी
वे गृहस्थ तैयार करते हैं, उनको लाभान्तराय होगा, इस कारण से
पुण्य नहीं है' ऐसा भी न कहे ॥१९॥

टीका—यदि 'पुण्य है' ऐसा कहने में पाप होता है तो 'पुण्य नहीं
है' ऐसा कह देना चाहिए । ऐसा वक्तव्य उपस्थित होने पर निषेधपक्ष

'जेसिं तं उवकपंति' इत्यादि

शब्दार्थ—'जेसिं तं—येषां तत्' के प्राणियोंके लिये अन्नपाण आदि 'तद्वा-
विहं अन्नपानं उवकपंति—तथाविधं अन्नपानं उपकल्पयन्ति' ऐसा प्रकार
अन्न पान तैयार करवाया जाये छे. 'तेसिं लाभान्तरायंति—तेषां लाभान्तराय
इति' तेजोना लाभ में अन्तराय-विघ्न रूप न थाय 'तम्हा—तस्मात्' ते आटे
'नस्थिति नो वप नास्तीति नो वदेत्' पुण्य नहीं ऐसे पक्ष न छोड़ें ॥१९॥

अन्वयार्थ—के प्राणियों आटे आली घात पूर्वक अन्नपाणी ते गृहस्थ
तैयार कर छे. तेमने लाभान्तराय थाय ते कारणे 'पुण्य नहीं' के प्रमाण
पक्ष छोड़ें नही ॥१९॥

टीका—के 'पुण्य है' तेम छोड़वाणी पाप धतुं छाय तो 'पुण्य नहीं'
तेम छोड़ें के प्रमाणे छेन उपस्थित धर्ता निषेध पक्षनो पक्ष

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. જી. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૧૧

તથાવિષમ્ 'અન્નપાણં' અન્નપાનં ધર્મબુદ્ધ્યા 'ઉપકર્યંતિ' ઉપકર્યમન્તિ-નિષ્પા-
દયન્તિ । તત્ર નિષેધકરણમ્ 'તેભિં' તેષામાહારપાનાર્થિનાં જીવાનાં તાદૃશાભ-
પાનાઘલાભો ભવેત્ તદભાવેન તે દુઃખિનો ભવન્તિ તેન તેષામ્ 'હ્યભંતરાયંતિ'
લાભાન્તરાયંતિ, લાભે વિઘ્નઃ સ્થાત્ 'તદ્દ્વા' તસ્માત્ કૂપચ્ચનનાદિ કર્મણિ
'ણતિ ચિ' નાસ્તીતિ 'નો વર્' નો વદેત્ પુણ્યં નાસ્તીત્યપિ નો વદેદિતિ ॥૧૧॥

ઉપસંહારછાદ- 'જે ય દાણં પસંસંતિ' इत्यादि ।

મૂલમ્- 'જે યે દાણં પસંસંતિ, વદ્ધમિચ્છંતિ પાણિણં ।

જે ય ણં પંડિસેહંતિ, વિત્તિચ્છેયં કરંતિ તે' ॥૨૦॥

છાયા- 'યે ચ દાનં પ્રશંસન્તિ, વ વધમિચ્છન્તિ પ્રાણિનામ્ ।

યે ચ તં પ્રતિષેધન્તિ, વૃત્તિચ્છેદં કુર્ષન્તિ તે ॥૨૦॥

કા મી નિષેધ કરતે હૈ-જિન પ્રાણિયો કે લિયે વહ જીવોપમર્દન આદિ
દોષો સે દૂષિત અન્નપાની ધર્મબુદ્ધિ સે બનાયા ગયા હૈ, નિષેધ કરને સે
વસકો વસકી પ્રાપ્તિ નહીં હોગી, વનકે લાભ મેં વિઘ્ન ઉપસ્થિત હોગા
અતઃપથ 'પુણ્ય નહીં હૈ' એસા મી નહીં કહના વાહિય ॥૧૧॥

ઉપસંહાર કરતે છુપ શાસ્ત્રકાર કહતે હૈ- 'જે ય દાણં પસંસંતિ' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ- 'જે ય દાણં પસંસંતિ-યે ચ દાનં પ્રશંસન્તિ' જો દાન કી
પ્રશંસા કરતે હૈ 'વદ્ધમિચ્છંતિ પાણિણં-વધમિચ્છન્તિ પ્રાણિનામ્' વે
પ્રાણિયો કે વધકી ઇચ્છા કરતે હૈ 'જે ય ણં પંડિસેહંતિ-યે ચ તં પ્રતિ-
ષેધન્તિ' ઓર જો દાનકા નિષેધ કરતા હૈ 'તે વિત્તિચ્છેયં કરંતિ-તે
વૃત્તિચ્છેદં કુર્ષન્તિ' વે અન્યકી જીવિકા કા હેદન કરતે હૈ ॥૨૦॥

નિષેધ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે- 'જે પ્રાણિયોને માટે તે જીવોના ઉપમર્દન
વિગેરે કોયેથી કોયવાળા અન્નપાણી ધર્મ બુદ્ધિથી બનાવવામાં આવેલ છે,
તેના નિષેધ કરવાથી તેઓને તે અન્ન પાણીની પ્રાપ્તિ થશે નહીં' તેના લાભમાં
વિઘ્ન આવી જશે. તેથીજ 'પુણ્ય નથી' તેમ પણ કહેવું ન જોઈએ. ॥૧૧॥

ઉપસંહાર કરતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે- 'જે ય દાણં પસંસંતિ' इत्यादि

શબ્દાર્થ- 'જે ય દાણં પસંસંતિ-યે ચ દાનં પ્રશંસન્તિ' એઓ દાનની
પ્રશંસા કરે છે. 'વદ્ધમિચ્છંતિ પાણિણં-વધમિચ્છન્તિ પ્રાણિનામ્' તેઓ પ્રાણિ-
યોના વધની ઇચ્છા કરે છે. 'જે ય ણં પંડિસેહંતિ-યે ચ તં પ્રતિષેધન્તિ' અને
એઓ દાનનો નિષેધ કરે છે 'તે વિત્તિચ્છેયં કરંતિ-તે વૃત્તિચ્છેદં કુર્ષન્તિ' તેઓ
બીજાઓની આજીવિકાનું હેદન કરે છે. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ:—‘જે ય દાણં પસં સંતિ’ યે ચ દાનમ્—અન્નમલદાનં વહૂનામુપ-
કારોસિ કૃત્વા પ્રશંસન્તિ—શ્લાઘન્તે (વહમિચ્છંતિ પાણિણં) તે પ્રાણિનાં—જીવાનાં
વધં—પ્રાણાતિપાતમિચ્છન્તિ (જે ય જં પહિસેહંતિ) યે ચ તાદૃશં દાનાદિકં પ્રતિષે-
ધન્તિ—નિષેધયન્તિ (તે ચિત્તિચ્છેયં કરેતિ) તે પ્રાણિનાં વૃત્તિચ્છેદં લાભાન્તરાયં
કુર્ષન્તીતિ ॥૨૦॥

ટીકા—‘જે ય’ યે ચ પુરુષાઃ ‘દાણં’ દાનમન્નપાનાદીનામ્ ‘પસંસંતિ’
પ્રશંસન્તિ—પ્રશંસાં કુર્ષન્તિ, તે ‘પાણિણં’ પ્રાણિનામ્ ‘વહમિચ્છંતિ’ વધમિચ્છન્તિ,
ચતસ્તાદૃશપચનપાચનાદિક્રિયા ક્રિયા સમુત્પદ્યમાનસ્ય દાનસ્ય પ્રાણાતિપાતમન્ત-
રાઽનુપપત્તેઃ । ‘જે ય’ યે ચ ‘જં’ સ્વલુ તાદૃશં દાનમ્ ‘પહિસેહંતિ’ પ્રતિષેધન્તિ ।
તે તાદૃશપ્રાણિનામ્ ‘ચિત્તિચ્છેયં’ વૃત્તિચ્છેદનમ્—લાભાન્તરાયમ્ ‘કરેતિ’ કુર્ષન્તિ ॥

અન્વયાર્થ—જો उस દાન કી પ્રશંસા કરતે હૈં, વે પ્રાણિયોં કે વધ
કી ઇચ્છા યા સમર્થન કરતે હૈં ઓર જો उस દાન કા નિષેધ કરતે હૈં, વે
પ્રાણિયોં કી જીવિકા કા ઉચ્છેદ કરતે હૈં અર્થાત્ उनके આहार पानी में
अन्तराय डालते हॆं ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—જો પુરુષ અન્ન પાની કે उस દાનકી પ્રશંસા કરતે હૈં, વે
પ્રાણિયોં કે વધ કી ઇચ્છા કરતે હૈં, ક્યોંકિ પચન પાચન આદિ ક્રિયા
કરકે તૈયાર ક્રિયા ગયા વહ આહાર હિંસા કે બિના હો નહીં સકતા ।
હસ પ્રકાર उस દાન કી પ્રશંસા કરને સે પ્રાણિયોં કી વિરાધના કી
મી પ્રકારાન્તર સે પ્રશંસા હો હી જાતી હૈ, ઓર જો उस દાન કા પ્રતિ-
ષેધ કરતે હૈં, વે उन પ્રાણिયों की आजोबिका में विघ्न उपस्थित करते
हॆं, જો उस દાન પર જીવિત હૈં । અતઃપ્રવ જિસ કર્મ મેં પુણ્ય ઓર પાપ

અન્વયાર્થ—જેઓ એ દાનની પ્રશંસા કરે છે, તેઓ પ્રાણિયોના
વધની ઇચ્છા અથવા સમર્થન કરે છે. અને જેઓ દાનનો નિષેધ કરે છે,
તેઓ પ્રાણિયોની આજીવિકામાં વિઘ્ન કરે છે. અર્થાત્ તેમના આહાર પાણીમાં
અન્તરાય કરે છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ અન્ન પાણીના તે દાનની પ્રશંસા કરે છે, તેઓ પ્રાણિ-
યોના વધની ઇચ્છા કરે છે, કેમકે પચન, પાચન વિગેરે ક્રિયા કરીને તૈયાર
કરવામાં આવેલ તે આહાર હિંસા યથા વિના થઈ શકતો નથી. તેજ રીતે
તે દાનની પ્રશંસા કરવાથી પ્રાણિયોની વિરાધના (હિંસા)ની પણ પ્રકારાન્તરથી
પ્રશંસા થઈ જાય છે. અને જો તે દાનનો નિષેધ કરવામાં આવે તો,
તેઓ એવા પ્રાણિયોની આજીવિકામાં વિઘ્ન રૂપ થાય છે, કે જેઓ તે દાન

અયં કરુણાદાનામયદાનત્રિપયકો નિષેધો ન વિજ્ઞેયઃ, તયોઃ શાસ્ત્રે વિધેયસ્થેન
પ્રતિપાદનાદિતિ ॥૨૦॥

તર્હિ કિં કર્તવ્યં તન્નાહ—

મૂલમ્—‘દુહઓ વિ તે ન ભાસંતિ, અસ્થિ વા નસ્થિ વા પુણો ।

આયં રયસ્સ હેચ્ચાં પાં, નિર્વાણં પાઉણંતિ તે’ ॥૨૧॥

છાયા—દ્વિધાપિ તે ન ભાવન્તે, અસ્થિ વા નાસ્થિ વા પુનઃ ।

આયં હિ રજસો હિત્વા, નિર્વાણં પ્રાપ્નુવન્તિ તે ॥૨૧॥

અન્યથાર્થઃ—(તે દુહઓ વિ અસ્થિ વા નસ્થિ વા પુણો ન ભાસંતિ) તે સાધકઃ
દ્વિધાપિ અસ્થિ પુણ્યં નાસ્થિ વા પુણ્યં પુન ન ભાવન્તે કિન્તુ (રયસ્સ) રજસઃ
કર્મણઃ (આયં હેચ્ચા) આયં લુભં હિત્વા—મૌનેન ત્યક્ત્વા (તે નિર્વાણં પાઉણંતિ) તે
અનવધભાષિણઃ નિર્વાણં—મોક્ષં પ્રાપ્નુવન્તીતિ ॥૨૧॥

કા સમ્મિશ્રણ હો, उसका न विधान करना उचित है और न निषेध
ही करना ॥२०॥

તો સાધુ કો કયા કરના चाहिए ? सो कहते हैं—‘दुहओ वि ते न
‘भासंति’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘તે દુહઓ વિ અસ્થિ વા નસ્થિ વા પુણો ન ભાસંતિ—તે
દ્વિધાપિ અસ્થિ વા નાસ્થિ વા પુનઃ ન ભાવન્તે’ સાધુ, વક્ત દાન સે પુણ્ય
હોતા હે અથવા નહીં હોતા હે इस प्रकार दोनों बातें नहीं कहते हैं ‘रय-
स्स-रजसः’ કર્મકા ‘આયં હેચ્ચા—આયં હિત્વા’ આના કો છોડ કર ‘તે
નિર્વાણં પાઉણંતિ—તે નિર્વાણં પ્રાપ્નુવન્તિ’ વે મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરતે હે ॥૨૧॥

અન્યથાર્થ—ऐसी परिस्थिति में साधु पुण्य है अथवा पुण्य नहीं

પર છવતા હોય, તેથી જે કર્મમાં પુણ્ય અને પાપનું સંમિશ્રણ હોય તેનું
વિધાન કરવું તે યોગ્ય નથી. તેમજ નિષેધ કરવો તે પણ યોગ્ય નથી ॥૨૦॥

તો સાધુએ શું કરવું જોઈએ ? તે માટે કહે છે કે—‘दुहओ वि ते न
भासंति’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘તે દુહઓ વિ અસ્થિ વા નસ્થિ વા પુણો ન ભાસંતિ—તે દ્વિધાપિ
અસ્થિ વા નાસ્થિ વા પુનઃ ન ભાવન્તે’ સાધુએ દાન કરવાથી પુણ્ય થાય છે,
અથવા નથી થતું આ પ્રમાણેની અને પ્રકારની વાત કહેવી ન જોઈએ. ‘रयस्स
-रजसः’ કર્મના ‘आयं हेच्चा-आयं हित्वा’ આવવાને છોડીને ‘ते निर्वाणं
पाउणंति—ते निर्वाणं प्राप्नुवन्ति’ તેઓ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

અન્યથાર્થ—એવી परिस्थितिમાં साधुએ પુણ્ય છે, અથવા પુણ્ય નથી

ટીકા—‘તે દુઃખો વિ’ તે-સાધર: દ્વિધાઽપિ-વિધિનિષેધવાક્યરૂપમુખ્ય-મપિ ‘જા માસંતિ’ ન માપન્તે, ‘અતિથિ વા’ અસ્તિ વા પુણ્યમ્, ‘નતિથિ વા’ નાસ્તિ વા પુણ્યમિતિ ન માપન્તે તે સાધર:; ‘પુણો’ પુત્રશ્ચ તથાવિધોમયપ્રકારકમાપણે ‘સ્વસ્ત’ રજસ:—પાપસ્વ ‘આયં’ આયમ્—આગમનકારણમ્ ‘દેવા’ હિત્વા—અપનીય ‘તે’ તે-અનવ્યભાષણકર્તારો મહાપુરુષ: ‘નિર્વાણં’ મોક્ષમ્—નિરતિશ્ચયસુખાત્મક-મજ્જેષ્ઠકર્મણ્યરૂપમ્ ‘પાત્તંતિ’ માપ્નુવન્તીતિ ॥૨૧॥

મૂલમ્—નિર્વાણં પરમં બુદ્ધા, જાંઘલ્લાણં વં ચંદિંમા ।

તેમ્હા સંયા જાંઘલ્લાં દંતે, નિર્વાણં સંધેય મુંજી ॥૨૨॥

છાયા—નિર્વાણં પરમં બુદ્ધા; નસત્રેશ્ચિવ ચન્દ્રમા: ।

તસ્માત્સદા યતો દાન્તો, નિર્વાણં સાધયેન્મુનિ: ॥૨૨॥

હૈ, યહ દોનોં વાતે નહીં કહતે । વે કર્મ કે આશ્રય કો ત્યાગ કર મૌન ધારણ કરકે-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતે હૈ ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—દાનની વિધિ રૂપ યા નિષેધ રૂપ યહ દોનોં વાતે સાધુ નહીં કહતે હૈ । સાધુ ‘પુણ્ય હૈ’ અગર ‘પુણ્ય નહીં હૈ’ એસા ન કહે હિંસા જનિત દાન કા વિધાન કરને મેં એવં નિષેધ કરને મેં બી દોષ લગતા હૈ । અત્યેવ ઉસે દોનોં મેં સે એક વાત બી નહીં કહની ચાહિય । વૃદ્ધશી સાધુ કો એસે અવસર પર મૌન કા હી આશ્રય લેના ચાહિય ।

હસ પ્રકાર દોનોં પ્રકાર સે નહીં બોલને પર પાપ કે કારણ કા ત્યાગ કર મહાપુરુષ નિર્વાણ કો અર્થાત્ સર્વોત્તમ સુખમય ઓર સમસ્ત કર્મોં કે ક્ષયસ્વરૂપ મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈ ॥૨૧॥

એ બન્ને વાત ઠહેલી ન જોઈએ. તેઓ કર્મના આશ્રયનો ત્યાગ કરીને મૌન ધારણ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—દાનની વિધિ રૂપ અથવા નિષેધ રૂપ એ રીતે બન્ને પ્રકારની વાતો સાધુ ઠહેતા નથી. તેઓ ‘પુણ્ય છે અથવા પુણ્ય થતું નથી’ તેમ ન કહે હિંસાથી થનાર દાનનું વિધાન કરવાથી અને નિષેધ કરવાથી પણ ક્ષય જાય છે. તેથી જ તેમણે બન્ને પૈકી એક પણ વાત ઠહેલી ન જોઈએ. વૃદ્ધશી સાધુએ એવા અવસરે મૌનનોજ આશ્રય લેવો જોઈએ.

આ રીતે બન્ને તરફ ધ્યાનવાથી પાપના કારણનો ત્યાગ કરીને મહા પુણ્ય નિર્વાણને અર્થાત્ સર્વોત્તમ સુખમય અને સધળા કર્મના ક્ષય સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. થુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૭૬

અન્યાર્થ:—(નક્ષત્રાણાં ચંદિમા વ) નક્ષત્રાણાં મધ્યે ચન્દ્રમા હવ (નિવ્વાણી પરમં બુદ્ધા) નિર્વાણં—મોક્ષં પરમં સર્વતઃ પ્રધાનમ્ ! इति मन्तार एव बुद्धाः—जब गतस्त्वास्ते एव प्रधानाः—लोके श्रेष्ठा भवन्ति, (तस्मा) तस्मात् (सदा) सदा सर्वकालम् (जए) यतः—प्रयत्नशीलः (दंते) दान्तो वश्येन्द्रियः (मुणी) मुनिः (निव्वाणं संघए) निर्वाणम्—मोक्षं साधयेत् ॥२२॥

ટીકા—‘નક્ષત્રાણાં નક્ષત્રાણાં નક્ષત્રેષુ વા ‘ચંદિમા વ’ ચન્દ્રમા હવ, યથા ચન્દ્રમાઃ, નક્ષત્રાણાં મધ્યે પ્રધાનઃ ‘નિવ્વાણં પરમં બુદ્ધા’ નિર્વાણમ્—મોક્ષં તદેવ

‘નિવ્વાણં પરમં બુદ્ધા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘નક્ષત્રાણાં ચંદિમાવ—નક્ષત્રાણાં ચન્દ્રમા હવ’ જૈસે નક્ષત્રોં મેં ચન્દ્રમા પ્રધાન હૈ इसी प्रकार ‘निवाणं परमं बुद्धा—निर्वाणं परमं बुद्धा’ निर्वाण को सबसे उत्तम मानने वाले पुरुष सघसे श्रेष्ठ है ‘तस्मा—तस्मात्’ इस कारण से ‘सदा—सदा’ सर्वकाल ‘जए—यतः’ यत्नशील ‘दंते—दान्तः’ और जितेन्द्रिय ‘मुणी—मुनिः’ मुनि ‘निव्वाणं संघए—निर्वाणं साधयेत्’ मोक्षका साधन करे ॥२२॥

અન્યાર્થ—નક્ષત્રોં મેં ચન્દ્રમા કે સમાન નિર્વાણ કો સર્વપ્રધાન જાનને વાલે પુરુષ હી ઉત્તમ હૈં । અતઃપ્રમુખ મુનિ સદા યતનાવાન્ । હિન્દ્રિયોં કા દમન કરતા હુઓ નિર્વાણ કી સાધના કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જૈસે ચન્દ્રમા સમસ્ત નક્ષત્રોં મેં પ્રધાન હૈ, उसी प्रकार मोक्ष सघसे प्रधान है, ऐसे मानने वाले ज्ञानी पुरुष सघमें प्रधान हैं । जब कि

‘निवाणं परमं बुद्धा’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘નક્ષત્રાણાં ચંદિમાવ—નક્ષત્રાણાં ચન્દ્રમા હવ’ જેમ નક્ષત્રોમાં ચન્દ્રમા પ્રધાન છે. એજ પ્રમાણે ‘નિવ્વાણં પરમં બુદ્ધા—નિર્વાણં પરમં બુદ્ધા’ નિર્વાણને સૌથી ઉત્તમ માનવાવાળો પુરુષ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. ‘તસ્મા—તસ્માત્’ આકારણથી ‘સદા—સદા’ સર્વકાળ ‘જए—યતઃ’ યત્નશીલ ‘દંતે—દાન્તઃ’ અને હિન્દ્રિય ‘મુણી—મુનિઃ’ મુનિ ‘નિવ્વાણ—સંઘए—નિર્વાણં સાધયેત્’ મોક્ષનું સાધન કરે ॥૨૨॥

અન્યાર્થ—નક્ષત્રોમાં ચન્દ્રમા સમાન નિર્વાણને સર્વપ્રધાન માનવાવાળો પુરુષજ ઉત્તમ છે. તેથી જ મુનિ સદા યતનાવાન્ થઈ હિન્દ્રિયોંનું દમન કરી નિર્વાણની ઉપાસના કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જેમ ચન્દ્રમા સઘળા નક્ષત્રોમાં પ્રમુખ છે, એજ પ્રમાણે મોક્ષ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. જેમ માનવાવાળા જ્ઞાનીપુરુષ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. આથી મોક્ષ

૨૦૪

સૂત્રકૃતાક્ષરે

ધરમ-સર્વતઃ પ્રધાનમ્, इति मन्तार एव बुद्धाः—ज्ञातपरमार्थतत्त्वाः—सर्वेभ्यः प्रधाना भवन्ति, 'तम्हा' तस्मात् कारणात् 'सया' सदा सर्वकालम् 'दंते' दान्तः—इन्द्रियदमनात्, 'जर' यतः—प्रयत्नवान् 'मुणी' मुनिः—साधुः आरम्भसमारम्भ-जनितसावद्यकार्यमौनधारकः, 'निब्बाणं' निर्वाणं—मोक्षमेव 'संघए' साधयेत्—निर्वाणार्थमेव सर्वा अपि क्रियाः कुर्यात् इति ॥२२॥

મૂલ્કમ્—વજ્જમાણાણં પાણાણં, કિંચંતાણં સંકમ્મુણા ।

આઘાહ સાહુ તં દીવં, પતિટ્ટેસા પવુચ્ચઈ ॥૨૩॥

છાયા—ઉદ્ધમાનાનાં પ્રાણાનાં કૃત્યમાનાનાં સ્વકર્મણા ।

આરૂપાતિ સાધુ તદ્ દ્વીપં પ્રતિષ્ઠેવા હિ પ્રોચ્યતે ॥૨૩॥

મોક્ષ પ્રધાન અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ હૈ, इस कारण सदैव इन्द्रियों का दमन करने के कारण दान्त यतनावान् और सावद्य कार्य में मौन धारण करनेवाला मुनि निर्वाण के लिए ही समस्त क्रियाएं करे । ॥२२॥

‘વજ્જમાણાણં પાણાણં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘વજ્જમાણાણં—ઉદ્ધમાનાનાં’ મિથ્યાત્વ કષાય આદિરૂપ ધારામાં વહે જાતે દુષ્ ‘સંકમ્મુણા કિંચંતાણં—સ્વકર્મણા કૃત્યમાનાનામ્’ તથા અપને કર્મસે કષ્ટ પાતે દુષ્ ‘પાણિણં—પ્રાણિણાં પ્રાણિયોકે’ રિયે ‘સાહુ તં દીવં આઘાહ—સાધુ તત્ દ્વીપં આરૂપાતિ’ ઉત્તમ પદ્ય માર્ગ રૂપ દ્વીપ તીર્થદ્વર કહતે હૈ ‘એસા પતિટ્ટા પવુચ્ચઈ—એવા પ્રતિષ્ઠા પ્રોચ્યતે’ વહી મોક્ષકા સાધન હૈ એસા વિદ્વાન્ કહતે હૈ ॥૨૩॥

પ્રધાન—શ્રેષ્ઠ છે, તેથી હૈમેશાં ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવાને કારણે દાન્ત, યતના-વાન્ અને સાવધ કાર્યમાં મૌન ધારણ કરવાવાળા મુનિ નિર્વાણ માટે જ સધળિ ક્રિયા કરે. ॥૨૨॥

‘વજ્જમાણાણં પાણાણં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘વજ્જમાણાણં—ઉદ્ધમાનાનાં’ મિથ્યાત્વકષાય વિગેરે પ્રકારની ધારામાં વહી જતા એવા ‘સંકમ્મુણા કિંચંતાણં—સ્વકર્મણા કૃત્યમાનાનામ્’ તથા યોતાના કર્મથી દુઃખ પામતા ‘પાણિણં—પ્રાણિણાં’ પ્રાણિયો માટે ‘સાહુ તં દીવં આઘાહ—સાધુ તત્ દ્વીપં આરૂપાતિ’ ઉત્તમ એવો આ જૈન માર્ગરૂપ દ્વીપ તીર્થ’કરો કહે છે. ‘એસા પતિટ્ટા પવુચ્ચઈ—એવા પ્રતિષ્ઠા પ્રોચ્યતે’ એજ મોક્ષનું સાધન છે. એ પ્રમાણે વિદ્વાન્ પુરૂષો કહે છે. ॥૨૩॥

સમયાર્થવોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૦૫

અન્વયાર્થ:—(વજ્રમાણાણં) મિથ્યાત્વકષાયાદિ ધારાયામુહ્યમાનાનાં નીચમાનાનામ્ (સકમ્પુણા કિચ્ચંતાણં) સ્વકર્મણા—સ્વકર્મોદયેન કૃત્યમાનાનાં પીડ્યમાનાનામશરણાનામ્ (પાણાણં) માણિનામ્ (સાહુ તં દીપં આઘાઈ) સાધુ શોભનં તદ્દ્વોષમ્ આરુપ્યાતિ—કથયતિ (એસા પતિદ્વા) ણ્ણા સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનાદિ-સાધ્યા મોક્ષપાતિરેવ પતિષ્ઠાઃ પ્રોચ્યતે—ન કર્પણ કથયતે ઇતિ ॥૨૩॥

ટીકા—‘સંસારસાગરકલ્લોલૈ મિથ્યાત્વકષાયાદિમિરનવરતમ્ ‘વજ્રમા-
ણાણં’ ઉદ્યમાનાનાં સંસારાન્તરેવ નીચમાનાનામ્, તથા—‘સકમ્પુણા’ સ્વકર્મણા-
સ્વસમ્પાદિતદુઃકર્મણા ‘કિચ્ચંતાણં’ કૃત્યમાનાનામ્—પીડ્યમાનાનામ્ ‘પાણાણં’
માણિનાં—જીવમુદાપાનાનામ્ ‘સાહુ’ સાધુ—શોભનમ્, તદ્ જ્ઞાનાદિકમ્ ‘દીપં’ દ્વોષ-
મિત્ર ‘આઘાઈ’ આરુપ્યાતિ—કથયતિ તીર્થંકરાદિઃ, યથા સાગરે પતિતપુરુષાણાં
તદીષજલેન ઇતસ્તતો ભ્રમમાણાનાં દ્વોષો—વિશ્રામસ્થાનમ્, તથા સંસારસાગરે

અન્વયાર્થ—મિથ્યાત્વ કષાય આદિ કી ધારા મેં ધરા કર લે જાયે
જાતે હુણે ઓર અપને હી કીયે કર્મોં કે ઉદય સે પીડિત હોતે હુણે
પ્રાણિયોં કે લીણે તીર્થંકર આદિ શોભન દ્વીપ કહલાતે હૈં । સમ્યગ્દર્શન
આદિ સે મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હોની હૈ, એસા જ્ઞાની જન કહતે હૈં ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—સંસાર સાગર કી મિથ્યાત્વ કષાય આદિ લહરોં દ્વારા
બહાયે જાને વાલે અર્થાત્ એક ભવ સે દુસરે ભવમેં લે જાયે જાને વાલે
તથા અપને દ્વારા કીયે હુણે દુઃકર્મોં કે દુર્વિપાક સે વ્યથા પાને વાલે
સંસાર કે જીવોં કે લીણે તીર્થંકર ગણધર આદિ મહાપુરુષોં ને સમ્ય-
ગ્જ્ઞાન આદિ કો દ્વીપ કે સમાન કહા હૈ । જૈસે સમુદ્ર મેં ગિરે હુણે ઓર
ઉસકી પ્રબલતર લહરોં દ્વારા હાથર ઉધર બહાયેં જાને વાલે પુરુષોં કે

અન્વયાર્થ—મિથ્યાત્વ કષાય વિગેરેની ધારામાં વહેવરાવીને લઈ જવાતા
અને પોતાના જ કહેલા ક્રમેના ઉદયથી પીડા પામતા પ્રાણિયોં માટે તીર્થં-
કર વિગેરે શોભન દ્વીપ કહેવાય છે. સમ્યક્ દર્શન વિગેરેથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ
થાય છે. એમ જ્ઞાનીજનો કહે છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—સંસાર સાગરની મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય, વિગેરે લહેરો
(તરંગો)થી વહેરડાવવામાં આવતા અર્થાત્ એક ભવથી પીડા ભવમાં લઈ
જવામાં આવનાર તથા પોતાનાથી કહેલા દુઃકર્મોના દુર્વિપાકથી પીડા પામ-
નારા સંસારતા શુદ્ધો માટે તીર્થંકર, ગણધર વિગેરે મહા પુરુષોએ સમ્યક્
જ્ઞાન વિગેરેને દ્વીપ—દ્વીપ કહેલા છે. જેમ સમુદ્રમાં પડેલા અને તેના પ્રબળ-
બળવાન તરંગો દ્વારા આમ તેમ વહેવામાં આવતા પુરુષોને દ્વીપ વિશ્રાંતિનું

વિલસ્યમાનાનાં પુરુષાણાં ત્રાણકારણં સમ્યગ્દર્શનાદિકમોક્ષમાર્ગં एव, नाऽन्यः कश्चिदुपायः । एषा सમ્યગ્જ્ઞાનાદિસાધ્યા મોક્ષાઽનામિરેવ 'પતિષ્ઠા' પ્રતિષ્ઠા-સંસાર ભ્રમણચિરતિલક્ષણા 'પવુચ્ચઈ' પ્રોચ્યતે-પ્રકર્ષેણ તત્ત્વજ્ઞે રચ્યતે-પ્રતિપાદ્યતે ॥૨૨॥

કથંભૂતઃ સાધુઃ આશ્વાસદ્વીપઃ ? તત્રાહ-

મૂલ્મ-આયગુત્તે સયા દંતે, છિન્નસોણ અણાસવે ।

જે ધમ્મં સુદ્ધ મંક્લાહ, પંડિપુન્નમણેલિસં ॥૨૪॥

હાયા-આત્મગુપ્તઃ સદા દાન્તઃ, છિન્નસ્રોતા અનાશ્રવઃ ।

યો ધર્મ શુદ્ધમાભ્યાસિ, પતિર્પૂર્ણમનીદશમ્ ॥૨૪॥

लिए द्वीप विश्रान्ति का स्थान होता है, उसी प्रकार संसार में क्लेश पाने वाले जीवों के लिए सम्यग्दर्शनादि मोक्ष मार्ग ही त्राण (रक्षा)का कारण है । इसके अतिरिक्त त्राण का अन्य कोई साधन नहीं है । सम्यग्दर्शन-ज्ञान आदि से होने वाली मोक्ष की प्रप्ति ही प्रतिष्ठा है, ऐसा तत्त्वज्ञ पुरुषों ने प्रतिपादन किया है ॥२३॥

કૈસા સાધુ વિશ્રાન્તિ કે लिए દ્વીપ કે સમાન છે, હસ વિષય મેં કહતે છે-‘આયગુત્તે’ રૂપાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘આયગુત્તે-આત્મગુપ્તઃ’ અપને આત્મા કો પાપસે ગોપન કરનેવાલા ‘સયા દંતે-સદા દાન્તઃ’ તથા સદા જિતેન્દ્રિય હોકર રહનેવાલા ‘છિન્ન સોણ-છિન્ન સ્રોતાઃ’ સંસારકી મિથ્યાત્વ આદિ ધારાકો તોડનેવાલા તથા ‘અણાસવે-અનાશ્રવઃ’ આશ્રવ રહિત ‘જે-યઃ’ જો પુરુષ છે

સ્થાન થાય છે, એજ પ્રમાણે સંસારમાં દુઃખ પામવાવાળા જીવોને માટે સમ્યક્ દર્શન વિગેરે મોક્ષમાર્ગ જ ત્રાણ-(રક્ષા)નું કારણ છે. આ શિવાય ત્રાણ-રક્ષાનું બીજું કંઈ જ સાધન નથી. સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન, વિગેરેથી થવાવાળી મોક્ષની પ્રાપ્તિ જ પ્રતિષ્ઠારૂપ છે તેમ તત્ત્વને બહુવાવાળા પુરુષોએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. ॥૨૩॥

કેવા સાધુ વિશ્રાન્તિ માટે દ્વીપ જેવા છે, આ વિષયમાં કહે છે કે-‘આયગુત્તે’ રૂપાદિ

શબ્દાર્થ-‘આયગુત્તે-આત્મગુપ્તઃ’ પોતાના આત્માને પાપથી ગોપન-રક્ષણ કરવાવાળા ‘સયા વંતે-સદા દાન્તઃ’ તથા સદા જિતેન્દ્રિય બનીને રહેવાવાળા ‘છિન્નસોણ-છિન્નસ્રોતાઃ’ સંસારની મિથ્યાત્વ વિગેરે ધારાને તોડવાવાળા તથા ‘અણાસવે-અનાશ્રવઃ’ આશ્રવ રહિત ‘જે-યઃ’ જે પુરુષ છે એજ

અન્વયાર્થઃ--(આયુત્તે) આત્મગુપ્તો મનોવાક્યૈઃ (સયા દંતે) સદા-સર્વકાલં દાન્તો વશ્યેન્દ્રિયઃ (છિન્નસોપ) છિન્નસોતાઃ-છિન્નિ નિર્માશ્રવસ્રોતાંસિ યેન સ તથા, (અણાસવે) અનાશ્રવ-નિર્ગતપ્રાણાતિપાતાદિરૂપાસ્રવદ્વારઃ, इत्थंभूतः (જે) યઃ (પહ્વિપુર્ણ) પ્રતિપૂર્ણમ્ (અણેલિસં) અનીદશમુપમારહિતમ્ (સુદં ધર્મ અવસ્થાહ) શુદ્ધમ્-દોષરહિતં ધર્મ-શ્રુતચારિત્રરૂપમ્ આરુણાતિ કથયતિ સ આશ્વાસ-દ્વીપો ભવતીતિ ॥૨૪॥

ટીકા—‘આયુત્તે’ આત્મગુપ્તઃ-મનોવાક્યૈર્ગુપ્ત આત્મા यस્ય સ આત્મ-ગુપ્તઃ । ‘સયા દંતે’ સદા દાન્તઃ-વશ્યેન્દ્રિયઃ ‘છિન્નસોપ’ છિન્નિ નાશિતાનિ સંસારસ્ય સ્રોતાંસિ-કર્માગમનમાર્ગરૂપાણિ યેન સ છિન્નસ્રોતાઃ । તથા-‘અણાસવે’ અનાશ્રવઃ-નિર્ગતઃ આશ્રવઃ-પ્રાણાતિપાતાદિકઃ કર્માગમનરૂપો યસ્માત્ સોડના-સ્રવઃ, ‘જે’ યઃ-एवंभूतः सः ‘સુદં’ શુદ્ધમ્-પ્રાણાતિપતાદિસમસ્તદોષરહિતમ્

वही ‘पह्विपुर्ण-परिपूर्ण’ परिपूर्ण ‘अणेलिसं-अनीदशम्’ और उपमा-रहित सुदं धर्म्म अवस्थाह-शुद्धं धर्म्मम् आरुणाति’ शुद्ध धर्मका कथन करता है ॥२४॥

અન્વયાર્થ--જો આત્મા કો ગોપન કરને ચાલા, ઇન્દ્રિયોં કો સદા વશ મેં કરને ચાલા, કર્મ કે સ્રોતોં-આશ્રવ દ્વારોં કો નિરુદ્ધ કર દેને ચાલા, આશ્રવ સે રહિત જો મુનિ પરિપૂર્ણ અનુપમ ઓર શુદ્ધ ધર્મ કા કથન કરતા હૈ વહી આશ્વાસ કા દ્વીપ રૂપ હૈ ॥૨૪॥

ટીકાર્થ--મન વચન ઓર કાય સે જિસકા આત્મા ગુપ્તિ યુક્ત હૈ જો સદા જિતેન્દ્રિય હૈ, સંસાર કે કારણ આશ્રવ દ્વારોં કો રોકનેચાલા ઓર પ્રાણાતિપાત આદિ કર્મકે આગમન રૂપ આસ્રવ સે રહિત હૈ વહ

‘पह्विपुर्ण-प्रतिपूर्णम्’ स‘पूषु’ ‘अणेलिसं-अनीदशम्’ अने उपमा विनाशु ‘सुदं धर्म्म अवस्थाह-शुद्धं धर्म्मम् आरुणाति’ शुद्ध धर्म्मनु’ कथन करे छे. ॥२४॥

અન્વયાર્થ--જેઓ આત્માને ગોપન કરવાવાળા ઇન્દ્રિયોને સદા વશમાં રાખવાવાળા કર્મના સ્રોતો-આસ્રવ દ્વારોને રોકવાવાળા-આશ્રવથી રહિત જે મુનિ પરિપૂર્ણ અનુપમ અને શુદ્ધ ધર્મનું કથન કરે છે. તેજ આશ્વાસના દ્વીપરૂપ છે. ॥૨૪॥

ટીકાર્થ--મન, વચન અને કાયાથી જેઓનો આત્મા ગુપ્તિ વાળો છે, જે હ્રમેશાં જિતેન્દ્રિય છે, સંસારના કારણ એવા આસ્રવ દ્વારોને રોકવાવાળા અને પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્મના આગમન રૂપ આસ્રવથી રહિત છે, તે સાધુ

‘પહિપુન્ન’ પ્રતિપૂર્ણ સર્વવિરત્પારુશમ્-મોક્ષગમનૈકકારણમ્ ‘અણેહિસં’ અનીદશમ્-અનન્યસદશમ્ નિરુપમમિત્યર્થઃ ‘ધર્મં’ ધર્મમ્-શ્રુતચારિત્રરૂપમ્ ‘અક્ષાઈ’ આરુપાતિ-પ્રતિષાદ્યતીતિ । મનોવચનકાયૈરાત્મનો રક્ષકો જિતેન્દ્રિયઃ કષાયનાશકઃ પ્રતિસદ્ધકર્મદ્વારેવાડનન્યપદદશં સર્વદોષરહિતં સર્વતો વિશુદ્ધં ધર્મનારૂપાતિ, સ એવ ચ આશ્વાસદ્વીપો ભવિતુ મર્હતીતિ ભાવઃ ॥૨૪॥

મૂલમ્-તમેવ અવિજાણંતા, અબુદ્ધા બુદ્ધમાણિણો ।

બુદ્ધા મોક્ષિય મગ્નંતા, અંતે એષ સમાંહિષ ॥૨૫॥

છાયા-તમેવાડવિજાનાનાઃ, અબુદ્ધા બુદ્ધમાનિનઃ ।

બુદ્ધાઃ સ્મૃતિ મન્યમાના અન્તે એતે સમાધેઃ ॥૨૬॥

સાધુ શુદ્ધ અર્થાત્ સમસ્ત દોષોં સે રહિત, પ્રતિપૂર્ણ અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ કે અસાધારણ કારણ સર્વવિરતિ રૂપ, ઓર જિસકે સમાન કોઈ અન્ય ધર્મ નહીં હૈ, એસે શ્રુતચારિત્ર ધર્મ (નિરતિચાર સંયમ)કા કથન કરતા હૈ ।

જો સાધુ મન વચન કાય સે આત્મા કા રક્ષક હૈ, જિતેન્દ્રિય હૈ, કષાયોં કા વિનાશક હૈ, કર્મોં કે દ્વાર કો રોકને વાલા હૈ, વહી અનુપમ, સર્વ દોષોં સે રહિત એવં સર્વથા વિશુદ્ધ ધર્મ કા પ્રતિષાદક હોતા હૈ । વહી સંસારી જીવોં કે લિયે દ્વીપ કે સમાન હૈ ॥૨૪॥

‘તમેવ અવિજાણંતા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘તમેવ અવિજાણંતા-તમેવમવિજાનાનાઃ’ ઉસ પ્રતિપૂર્ણ ધર્મકો ન જાનતે છુપે ‘અબુદ્ધા બુદ્ધમાણિણો-અબુદ્ધા બુદ્ધમાનિનઃ’ અજ્ઞાની હોતે છુપે ખી અપને કો જ્ઞાની માનને વાલે ‘બુદ્ધા મોક્ષિય મગ્નંતા

શુદ્ધ અર્થાત્ સઘળા ઢોષોથી રહિત પ્રતિપૂર્ણ અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિના અસાધારણ કારણ સર્વવિરતિ રૂપ અને જેની આદેખર ખીજે ઢોઈ ધર્મ નથી. એવા શ્રુતચારિત્રધર્મ (નિરતિચાર સંયમ) નું કથન કરે છે.

જે સાધુ મન, વચન, અને કાયથી આત્માના રક્ષક છે, જિતેન્દ્રિય છે. કષાયોના નાશ કરવાવાળા છે, કર્મોના દ્વારને રોકવાવાળા છે, તેજ અનુપમ, સર્વ દોષોથી રહિત અને સર્વથા વિશુદ્ધ ધર્મનું પ્રતિષાદન કરવાવાળા હોય છે, જે સંસારી જીવોને માટે દ્વીપ સરખા છે. ॥૨૪॥

‘તમેવ અવિજાણંતા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘તમેવ અવિજાણંતા-તમેવમવિજાનાનાઃ’ એ પરિપૂર્ણ ધર્મને ન જાણનારા ‘અબુદ્ધા બુદ્ધમાણિણો-અબુદ્ધા બુદ્ધમાનિનઃ’ અજ્ઞાની હોવા છતાં પણ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૦૯

અન્વયાર્થ—(તમેજ અવિજાણતા) તમેજેં ભૂત શુદ્ધમનીદશા ધર્મમવિજાનાનાઃ (અબુદ્ધાબુદ્ધમાણિણો) અબુદ્ધા અવિવેકિનઃ બુદ્ધમાનિનઃ સ્વં પઞ્ડિતં મન્યમાનાઃ (બુદ્ધામોત્તિય મન્નંતા) બુદ્ધાઃ સ્મ ઇતિ મન્યમાનાઃ (એ સમાહિષ અંતે) એ સમાધેઃ સમ્યગ્દર્શનાસ્વાત્ અન્તે-દૂરે વર્તન્તે ઇતિ ॥૨૫॥

ટીકા—‘તમેજ’ તમેજેં ભૂતમ્ અતિવિશુદ્ધમ્-અનન્યસદૃશં સર્વતઃ પરિપૂર્ણ પૂર્વોક્ત સર્વવિરત્યાદિકલક્ષણં ધર્મમ્ ‘અવિજાણતા’ અવિજાનાના અવિદ્વાંસઃ ‘અબુદ્ધા’ વિવેકવિકલાઃ, ‘બુદ્ધમાણિણો’ બુદ્ધં પઞ્ડિતમાત્માનં મન્યમાનાઃ । ‘બુદ્ધામોત્તિયમન્નંતા’ ત્રયં બુદ્ધાઃ-તત્ત્વજ્ઞાઃ સ્મ ઇતિ મન્યમાના એતાદૃશાઃ પરદર્શિનિનઃ ‘સમાહિષ’ સમાધેઃ-ભાવસ્વરૂપસમાધેઃ સમ્યગ્દર્શનસકાશાત્, ‘એતે’ એતે-પૂર્વોક્તાઃ પરતીર્થિકાઃ, વસ્તુતઃ ‘અંતે’ અતિદૂરે વર્તન્તે, પારમાર્થિકસ્ય -બુદ્ધાઃ સ્મ ઇતિ મન્યમાના ‘મેં જ્ઞાની હું’ એસા માનને બાહે ‘એ સમાહિષ અંતે-એતે સમાધેઃ અન્તે’ પુરુષ, સમાધિ અર્થાત્ ભાવસમાધિ સે દૂર હૈ ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—જો હસ પ્રકાર કે શુદ્ધ ઓર અનુપમ ધર્મ કો નહીં જાનતે, જો અજ્ઞાની હૈં પર અપને કો જ્ઞાની માનતે હૈં, હમ જ્ઞાની હૈં’ એસા બોલતે હૈં, એસે લોગ ભાવસમાધિ સે દૂર રહતે હૈં ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત અત્યન્ત વિશુદ્ધ, અનુપમ ઓર પરિપૂર્ણ સર્વવિરતિ આદિ ધર્મ કો નહીં જાનતે હુષ, વિવેક રહિત પુરુષ અપને કો પઞ્ડિત સમજને બાલે ‘હમ તત્ત્વ કે વેસા (જાનકાર) હૈં’ એસા સમજને બાલે અન્યદર્શની સમ્યગ્દર્શન રૂપ ભાવસમાધિ સે વસ્તુતઃ દૂર હી રહતે હૈં । હનમેં અભિમાન તો બહુત હોતા હૈં પરન્તુ વે મોક્ષકે વાસ્તવિક માર્ગ

પોતાને જ્ઞાની માનવાવાળા ‘બુદ્ધામોત્તિય મન્નંતા-બુદ્ધાઃ સ્મ ઇતિ મન્યમાનાઃ’ હું જ્ઞાની છું એ પ્રમાણે માનવાવાળા ‘એ સમાહિષ અંતે-એતે સમાધેઃ અન્તે’ પુરુષ સમાધિ અર્થાત્ ભાવસમાધિથી દૂર છે. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—જેઓ આ પ્રકારના શુદ્ધ અને અનુપમ ધર્મને જાણતા નથી. જેઓ અજ્ઞાની છે. પરંતુ પોતાને જ્ઞાની માને છે. અને અમે અજ્ઞાની છીએ એમ બોલે છે- તેવા લોકો ભાવ સમાધિથી દૂર રહે છે. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત અત્યંત વિશુદ્ધ, અનુપમ અને પરિપૂર્ણ સર્વવિરતિ વિગેરે ધર્મને ન જાણતાં, વિવેક વિનાના પુરુષ, પોતાને પંડિત માનવાવાળો અને ‘હું’ તત્ત્વને જાણનાર છું’ અર્થાત્ ‘તત્ત્વવેત્તા’ છું. એવું સમજવાવાળો અન્ય દર્શનવાળો પુરુષ, સમ્યક્ દર્શન રૂપ ભાવસમાધિથી વસ્તુતઃ દૂર જ રહે છે. તેઓમાં અભિમાન તો બહુ જ હોય છે. પરંતુ તેઓ મોક્ષના

૧૧૦

સૂક્ષ્મતાજ્ઞચને

મોક્ષકારણસ્ય સ્વરૂપં નૈવ જાનન્તિ, તસ્માદિમે સર્વથૈવ મોક્ષસ્ય દૂરે
થવ સન્તિ ॥૨૫॥

શુભ—‘તે યે બીઝોદગં ચૈવ, તમુદિશ્સા યં જં કંડં’.

મોચ્છા જ્ઞાણં જિજ્ઞાસંતિ, અલ્પેયન્ના અસમાહિયા ॥૨૬॥

છાયા—તે ચ બીજોદકં ચૈવ, તમુદિશ્સ ચ યત્કૃતમ્ ।

શુક્ત્વા ધ્યાનં ચ ધ્યાયન્તિ, અલ્પેદજ્ઞા અસમાહિતાઃ । ૨૬॥

અન્વયાર્થઃ—(તે ય બીઝોદગં ચૈવ) તે ચ શાક્યાદયઃ બીજોદકં બીજાનિ-
મોધૂમાદીનિ તથા-શોતોદકમ્ (તમુદિશ્સા યં જં કંડં) તમુદિશ્સ ચ યત્ કૃતં
તદ્ભક્તૈરાહારાદિકં નિષ્પાદિતમ્ (મોચ્છાઃ શુક્ત્વા (જ્ઞાણં જિજ્ઞાસંતિ) ધ્યાનમ્-આર્ત્ત-

કે, સ્વરૂપ કો, નહીં જાનતે। હસ કારણ વે મોક્ષ સે દૂર હી રહતે હૈ ॥૨૫॥

‘તે ય બીઝોદગં ચૈવ’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘તે ય બીઝોદગં ચૈવ-તે ચ બીજોદકં ચૈવ’ વે બીજ ઓર
કચ્છા જલ ‘ય તમુદિશ્સ જં કંડં-તમુદિશ્સ ચ યત્કૃતમ્’ તથા ઉનકે
લિયે જો આહાર બનાયા ગયા હૈ ‘મોચ્છા-શુક્ત્વા’ ઉસકો મોગતે હુય વે
‘જ્ઞાણં જિજ્ઞાસંતિ-ધ્યાનં ધ્યાયન્તિ’ આર્ત્તધ્યાન ધ્યાતે હૈ ‘અલ્પેયન્ના-અલ્પે
દજ્ઞાઃ’ ધર્મ કે જ્ઞાન સે રહિત ઓર ‘અસમાહિયા-અસમાહિતા’
સમાધિસે દૂર હૈ ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ—વે શાક્ય તથા દળહી આદિ સચિત્ત ધીજો કો, જલકો
તથા ઉનકે લિયે બનાયે ગયે આહાર આદિ કો મોગ કર આર્ત્તધ્યાન

વાસ્તવિક માર્ગને અર્થાત્ વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતા નથી તે કારણથી તેઓ
મોક્ષથી દૂરજ રહે છે. ॥૨૫॥

‘તે ય બીઝોદગં ચૈવ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—(તે ય બીઝોદગં ચૈવ-તે ચ બીજોદકં ચૈવ) તેઓ બી અને ઠાસુ
પાણી ‘ય તમુદિશ્સ જં કંડં-તમુદિશ્સ ચ યત્કૃતમ્’ તથા તેમને માટે જે આહાર
બનાવવામાં આવેલ છે. ‘મોચ્છા-શુક્ત્વા’ તેને ભોગવીને તેઓ ‘જ્ઞાણં જિજ્ઞા-
સંતિ-ધ્યાનં ધ્યાયન્તિ’ આર્ત્તધ્યાન કરે છે. તેઓ ‘અલ્પેયન્ના-અલ્પેદજ્ઞાઃ’ ધર્મના
જ્ઞાનથી રહિત અને ‘અસમાહિયા-અસમાહિતાઃ’ સમાધિથી દૂર છે. ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ—તે શાક્ય અથવા દંડી વિગેરે સચિત્ત બીને જલને તથા
તેમને માટે બનાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરેને ભોગવીને આર્ત્તધ્યાન કરે
છે, પારકા દુઃખને ન સમજવાવાળા તેઓ મોક્ષમાર્ગથી દૂરજ રહે છે. ॥૨૬॥

સમયાર્થે ચોચિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૧૧

ધ્યાનં ધ્યાયન્તિ (અસ્થેયન્ના) અસ્થેદ્વિઃ—પરદુઃસ્વમજાનાનાઃ (અનવાહિયા) અસ-
માદિતાઃ—મોક્ષમાર્ગોદ્ દૂરે વર્તન્તે इति ॥૨૬॥

ટીકા—‘તે ય’ તે ચ—પૂર્વોક્તા વાદિનો બૌદ્ધાદયઃ—જીવાડનીવપદાર્થ-
સ્વરૂપાન્ પરમાર્થતઃ—અજાનાનાઃ (બીઓદગં ચેવ) બીજોદકમેવ—બીજાનિ—શાલિ-
ગોમધૂમાદીનિ, હ્રદકાનિ ચ—સચિત્તજલાનિ અત્રેવ શબ્દોડપ્યર્થકઃ, તથા ચ
'તદ્મુદિસ્સાય' તાનુદિશ્ય તદનુયાયિમિર્ઘૃહસ્થૈઃ 'જે કહે' યત્ક્રતમ્, આહારવાના-
દિકમ્, તત્સર્વમન્નં શીતજલાદિકં ચ, તદપિ 'મોચા' મુત્તવા તદનન્તરમ્—સાત-
ઋદ્ધયાદિ ગૌરવાસક્તાઃ પુનસ્તદવાપ્ત્યર્થમ્ 'શ્રાણં' ધ્યાનમ્—આર્ત્તમ્ 'શ્લિષાયન્તિ'
ધ્યાયન્તિ, આધાર્કર્મિકં સારથમાદારમભ્યવહસ્ય, પુનઃ સાતઋદ્ધિરસગૌરવપાપ્ત્યર્થ
ધ્યાનમ્—માર્ત્તરૌદ્રાદિકં ધ્યાયતિ, ન હિ તદ્ધ્યાનમૈદિકસુસૈષિણાં દાસીદાસ-
ધનધાન્યાદિપરિગ્રહવતાં તેષાં ધર્મધ્યાનં ભવતિ તદુક્તમ્—

‘ગ્રામક્ષેત્રગૃહાદીનાં, ગર્વાં પ્રેષ્ય જનસ્ય ચ ।

યસ્મિન્ પરિગ્રહો દૃષ્ટો ધ્યાનં તત્ર કૃતઃ શુભમ્ ॥૧॥

ધ્યાતે હૈં । પરકીય પીઢા કો ન જાનને ચાલે જે મોક્ષમાર્ગ સે દૂર
રહતે હૈં ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વો કો પારમાર્થિક રૂપસે નહીં
જાનતે હુપ પૂર્વોક્ત બૌદ્ધ તથા દળ્હી આદિ વાદી સચિત્ત બીજો કા,
સચિત્ત જલ કા તથા ભક્તો દ્વારા ઉન્હોં કે ઉદ્દેશ્ય સે બનાયે ગયે આહાર
આદિ કા ઉપભોગ કરતે હૈં ઔર ઉસકી પ્રાપ્તિ કે લિયે આર્ત્તધ્યાન
કરતે હૈં અથવા ઉદિષ્ટ આહાર આદિ કા સેવન કરકે માન પ્રતિષ્ઠા
પ્રાપ્ત કરને કે લિયે આર્ત્ત રૌદ્ર આદિ ધ્યાન ધ્યાતે હૈં । વસ્તુતઃ ઉન બના-
ધિયો કા બહુ ધ્યાન ધર્મધ્યાન નહોં હોતા હૈં । કહા ખી હૈં—ગ્રામક્ષેત્ર
ગૃહાદીનાં’ इत्यादि ।

જિસમૈં ગ્રામ, ક્ષેત્ર, ગૃહ, ગૌ, મૃત્યુજન આદિ કા પરિગ્રહ દેખા
જાતા હૈં, વહાં શુભ ધ્યાન કૈસે હો સકતા હૈં ॥૧॥

ટીકાર્થ—જીવ, અજીવ વિગેરે તત્ત્વોને પરમાર્થિક પદ્ધતી ન બાધતા
એવા પૂર્વોક્ત બૌદ્ધો તથા હંડીયો વિગેરે વાદવાળા સચિત્ત બીજોને, સચિત્ત
પદ્ધતીને, તથા ભક્તોએ તેમને ઉદ્દેશીને બનાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરેનો
ઉપભોગ કરે છે. અને તેની પ્રાપ્તિ માટે—આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્ર વિગેરે ધ્યાન
ધરે છે. અરીરીતે તે બનતી કામના વાળાઓનું તે ધ્યાન ધર્મધ્યાન હોતું
નથી. કહ્યું પશ્ય છે કે—‘ગ્રામક્ષેત્રગૃહાદીનાં’ इत्यादि એમાં ગ્રામ, ક્ષેત્ર, ઘર,
ગાયો, સેવક વર્ગ, વિગેરેનો પરિગ્રહ એવામાં આવે છે. ત્યાં શુભધ્યાન
કેવી રીતે થઈ શકે ? ॥૧॥

અપિચ—‘મોહસ્થાયતનં ધૃતેરપચયઃ શાન્તેઃ પ્રતીપો વિધિ,
 વ્યાક્રેપસ્ય સુહૃન્મદસ્ય ભવનં પાપસ્ય ત્રાસો નિજઃ ।
 દુઃસ્વસ્ય પ્રભવઃ સુસ્વસ્ય નિધનં ધ્યાનસ્ય કષ્ટો રિપુઃ,
 પાણસ્યાપિ પરિગ્રહો ગ્રહ ઇવ કલેશાય નાશાય ચ ॥૧॥ ઇતિ ।

और भी कहा है—‘मोहस्थायतनं धृतेरपचयः’ इत्यादि ।

यह परिग्रह मोह ममता का घर है, धैर्य को क्षीण करने वाला है, शान्ति का शत्रु है, चित्तविक्षेप का सखा है, मद उन्माद का भवन है, पाप का निजी निवास स्थल है, दुःखों का उत्पत्ति स्थान है और सुख और ध्यान का विनाश करनेवाला है । यह कष्टकारी वैरी है । उत्कृष्ट बुद्धि शालीके लिए भी यह कलेशकारी और नाशकारी ही सिद्ध होता है ॥१॥

इस प्रकार जी पचन पाचन आदि क्रियाओं में प्रवृत्त हैं और उन्हीं की ओर जिनकी नजर लगी रहती है, उनमें शुभ ध्यान की संभावना भी कैसे की जा सकती है ? वे अखेदज्ञ हैं अर्थात् हिंसा आदि में पर पीड़ा होती है । राग के कारण शयन आसन आदि को भी शुभ ध्यान का कारण मानते हैं । ‘कल्कि’ ऐसा दूसरा नाम देकर मांस को भी भक्षण करते हैं । इसके अतिरिक्त संघ के लिए किये जाने वाले आरंभ को निर्दोष मानते हैं । किन्तु ऐसा मान लेने से ही निर्दोषता सिद्ध

બીજું પણ કહ્યું છે કે—‘મોહસ્થાયતનં ધૃતેરપચયઃ’ ઇત્યાદિ

આ પરિગ્રહ મોહ, મમતાનું. ઘર છે. ધૈર્યનો નાશ કરવાવાળો છે. શાન્તિનો શત્રુ છે, ચિત્ત વિક્ષેપનો મિત્ર છે, મદ અને ઉન્માદનું ભવન છે. પાપનું નિજનિવાસ સ્થાન છે. દુઃખોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે, અને સુખ અને ધ્યાનનો નાશ કરવાવાળો છે, આ કષ્ટ કારક વેરી છે, હિતમ બુદ્ધિશાળીને માટે પણ આ કલેશકર અને નાશકારી જ સિદ્ધ થાય છે. ॥૧॥

આ રીતે જે પચન પાચન વિગેરે ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થયેલ છે, અને તે તરફ જેની નજર લાગેલી છે, તેમાં શુભ ધ્યાનની સંભાવના પણ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ? તેઓ અખેદજ્ઞ છે, અર્થાત્ હિંસા વિગેરેમાં અન્યને પીડા થાય છે, રાગને કારણે શયન આસન વિગેરેને પણ શુભ ધ્યાનનું કારણ માને છે.

‘કલ્કિક’ જેવું બીજું નામ આપીને માંસનું પણ ભક્ષણ કરે છે, આ શિવાય સંધને માટે કરામાં આવનારા આરંભને નિર્દોષ માને છે. પરંતુ તેમ માનવાથી જ નિર્દોષપણું સિદ્ધ થતું નથી. આવા અશુભ ધ્યાનવાળા

સમવાયૈવોચિત્તી ટીકા પ્ર. ધ્ર. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૧૩

પૂલપ્—જહા ઢંકાં ય કંકા ય, કુલલા મગ્ગુકા સિહી ।

મંચ્છેસણં શિયાયંતિ, જ્ઞાણં તે કલુસાધમં ॥૨૭॥

છાયા—યથા ઢંકાશ્ચ કંકાશ્ચ કુરરા મદ્ગુકાઃ શિલિનઃ ।

મત્સ્યૈવણં ધ્યાયન્તિ, ધ્યાનં તત્કલુષાધમમ્ । ૨૭॥

અન્વયાર્થઃ—(જહા) યથા—યેન પ્રકારેણ (ઢંકાય કંકાય કુલલા મગ્ગુકા સિહી) ઢંકાશ્ચ કંકાશ્ચ કુરરાઃ મદ્ગુકાઃ શિલિનઃ—એતે પક્ષિવિશેષા જ્ઞાણપ્રાપ્તયાથવાઃ

નહીં હો જાતી । એસે અશુભ ધ્યાની મોક્ષમાર્ગ રૂપ ભાવસમાધિ સે રહિત હોતે હૈં અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ સે દૂર ઓર દૂરતર હી રહતે હૈં ।

આશય્ત્વ યહ હૈ કિ ધીજોં કો, સચિત્ત જલ કો એવં અપને લિપ્ત બનાયે ગયે આહાર કો ભોગને ઘાલે આર્ત્તધ્યાન કરતે હુપ્ ભાવસમાધિ સે અત્યંત દૂર હી રહતે હૈં ॥૨૬॥

‘જહા ઢંકા ય કંકા ય’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જહા—યથા’ જિસ પ્રકારસે ‘ઢંકા ય કંકા ય કુલલા મગ્ગુકા સીહી—ઢંકાશ્ચ કંકાશ્ચ કુરરા મદ્ગુકાઃ’ શિલિનઃ’ ઢંકા, કંકા, કુરરા, જલમુર્ગા ઓર શિલિ નામકે જલચર પક્ષિવિશેષ ‘મંચ્છેસણં કલુસાધમં જ્ઞાણં શિયાયંતિ—મત્સ્યૈવણં કલુષાધમં ધ્યાનં ધ્યાયંતિ’ મચ્છલી પકડનેકે બુરે વિચારમેં તત્પર રહતે હૈં ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—જિસ પ્રકાર ઢંકા, કંકા, કુરરા, મદ્ગુકા ઓર શિલિ

મોક્ષમાર્ગ રૂપ ભાવ સમાધિથી રહિત થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગથી દૂર અને દૂરતર જ રહે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ધીજોને, તથા સચિત્ત પાણીને, અને પોતાને માટે બનાવવામાં આવેલ—આવારનો ઉપયોગ કરવાવાળા આર્ત્તધ્યાન કરતા થકા ભવ સમાધિથી અત્યંત દૂર જ રહે છે ॥૨૬॥

‘જહા ઢંકાય કંકાય’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જહા—યથા’ જે પ્રમાણે ‘ઢંકાય કંકાય કુલલા મગ્ગુકા સીહી—ઢંકાશ્ચ કંકાશ્ચ કુરરા મદ્ગુકાઃ શિલિનઃ’ ઢંકા, કંકા, કુરરા, જલમુર્ગા અને શિલિ નામના જલચર પક્ષિ વિશેષ ‘મંચ્છેસણં કલુસાધમં જ્ઞાણં શિયાયંતિ—મત્સ્યૈવણં કલુષાધમં ધ્યાનં ધ્યાયન્તિ’ માછલા પકડવાના ખરાબ વિચારમાં તત્પર રહે છે ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—જે રીતે ઢંકા, કંકા, કુરરા મદ્ગુકા અને શિલિ નામના

(મચ્છેષણં કલુષાધમં જ્ઞાણં શિવાયંતિ) મત્સ્યેષણં-મત્સ્યપ્રાપ્તિરૂપં કલુષમધમં ધ્યાનં ધ્યાયન્તિ તથા-એતડ્ડપીતિ ॥૨૭॥

ટીકા—‘જહા’ યથા-યેન પ્રકારેણ ‘ઢંકા’ ઢક્કાઃ-ઢક્કનામકાઃ પક્ષિણઃ, ચ ‘કંકા’ કક્કાઃ-તન્નામકાઃ, તથા-‘કુલ્લ’ કુરરાઃ, ‘મગુકા’ મદ્ગુકાઃ ‘સિદ્ધી’ શિલિનઃ જલકુલ્લકુટાઃ એતન્નામાનો જલાશયનિવાસિન આમિષત્રીવિનઃ પક્ષિણ-એતે ‘મચ્છેષણં’ મત્સ્યેષણં-મત્સ્યાન્વેષણં મત્સ્યાનાં મારણરૂપં ‘કલુષાધમં’ કલુષાધમં-કુત્સિતમેવ ‘જ્ઞાણં’ ધ્યાનમ્ ‘શિવાયંતિ’ ધ્યાયન્તિ, ઇતિ દૃષ્ટાન્ત શ્લોકોડ્ડયમ્, દૃષ્ટાન્તેન નિરૂપ્યમાણોડ્ડયઃ સૌકર્યેણ અવુદ્ધો ભવતીતિ મત્સ્યા-દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શિતઃ । યથા તેષાં કક્કાદીનાં ધ્યાનં-મત્સ્યવધાત્મકસાવચ્ચવ્યાપારત-યાડતિ કલુષમ્, તથા-આર્સરૌદ્રધ્યાનરૂપતયા ચાધમં ધ્યાનં ભવતીતિ ॥૨૭॥

નામક યહ જલાશય કે આશ્રિત પક્ષી મછલિયોં કી પ્રાપ્તિ કા અધમ ધ્યાન કરતે રહતે હૈં, ડસી પ્રકાર યે મી અશુભ ધ્યાન મૈંલીન રહતે હૈં ॥૨૭॥

ટીકાર્થ--ઢંક, કંક, કુરર, મદ્ગુક ઓર શિલ્લી-જલકુલ્લકુર યે પક્ષિયોં કે નામ હૈં જો જલાશય કે સહારે રહતે હૈં । યે પક્ષી નિરન્તર મછલિયોં કે અન્વેષણ ઓર મારણ કા હી અત્યન્ત કલુષિન ધ્યાન ક્રિયા કરતે હૈં । યહ દૃષ્ટાન્ત પ્રતિપાદક શ્લોક હૈં, દૃષ્ટાન્ત કે દ્વારા પ્રરૂપિત અર્થ સુગમતા સે સમજ મૈં આ જાતા હૈં, એસા માન કર દૃષ્ટાન્ત પ્રદ-ર્શિત ક્રિયા ગયા હૈં ।

આશય યહ હૈં કિ જૈસે ઢંક કંક આદિકા ધ્યાન મત્સ્યવધ રૂપ સાવચ વ્યાપારમય હોને સે અધમ હૈં, ડસી પ્રકાર ડનકા ધ્યાન મી આર્સ રૌદ્ર રૂપ હોને સે અધમ હૈં ॥૨૭॥

જલાશ્રયને આશ્રયે રહેવાવાળા પક્ષિઓ માછલીયોની પ્રાપ્તિનું અધમધ્યાન કરે છે, એજ રીતે તેઓ પણ અશુભ ધ્યાનમાં લીન રહે છે. ॥૨૭॥

ટીકાર્થ--ઢંક, કંક, કુરર, મદ્ગુક, અને શિલ્લી આ પક્ષિયોના નામો છે. કે જે જલાશયોના આશ્રયથી રહે છે. આ પક્ષિયો કાયમ માછલિયોનું અન્વેષણ-શોધન અને મારણ-મારવાનું જ અત્યંત મલિન ધ્યાન કર્યા કરે છે. આ દૃષ્ટાંત પ્રતિપાદન કરવાવાળો શ્લોક છે. દૃષ્ટાન્ત દ્વારા બતાવેલ અર્થ સુગમ પણાથી સમજવામાં આવી જાય છે. તેમ માનીને દૃષ્ટાંત બતાવવામાં આવેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે--એમ ઢંક, કંક વિગેરેનું ધ્યાન મત્સ્યવધ રૂપ સાવચ વ્યાપારમય હોવાથી અધમ છે, એજ પ્રમાણે તેઓનું ધ્યાન પણ આર્સ અને રૌદ્રરૂપ હોવાથી અધમજ છે. ॥૨૭॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૧૫

મૂલ્મ-एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

વિસપ્પસણં સ્થિયાયંતિ, કંકા વા કલુસાહમા ॥૨૮॥

છાયા-एवं तु श्रमणा एके, मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः ।

વિષયૈષણં ધ્યાયન્તિ, કઙ્કા ઇવ કલુષાધમાઃ ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ-—(एवं तु) एवम्-અમુના મકારેણ તુ (मिच्छदिट्ठी अणारिया) मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः (એમે સમણા) एके श्रमणाः શાક્યાદયઃ (विसपपणं स्थायायंति) विषयैषणं शब्दादीनां प्राप्तिरूपं ध्यायन्ति ते (कंका वा कलुसाहमा) कङ्काः-કઙ્કાદિપક્ષિણ ઇવ કલુષાધમાઃ-કલુષાધમધ્યાનધ્યાયિનો મવન્તીતિ ॥૨૮॥

ટીકા-‘एवं तु’ एवं तु-યથા કઙ્કાદય આર્ત્તરોદ્રધ્યાનં ધ્યાયન્તિ तथा ‘मिच्छदिट्ठी’ मिथ्यादृष्टयः ‘अणारिया’ अनार्याः-आरम्भपरिग्रहवत्त्वान् ‘एगे’ एके

‘एवं तु समणा एगे’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ-—‘एवंतु-एवंतु’ इसी प्रकार ‘मिच्छदिट्ठी अणारिया-मिथ्या दृष्टयोऽनार्याः’ मिथ्या दृष्टी और अनार्य ‘एगे समणा-एके श्रमणाः’ कोई श्रमण ‘विसपपणं स्थायायंति-विषयैषणं ध्यायन्ति’ विषय प्राप्ति का ध्यान करते हैं ‘कंका वा कलुसाहमा-कङ्का इव कलुषाधमाः’ वे कंक पक्षीके जैसे पापी एवं अधम प्रकार का है ॥२८॥

અન્વયાર્થ-—इसी प्रकार कोई कोई मिथ्यादृष्टि अनार्य श्रमण शाक्यादि विषयैषणा अर्थात् कामभोगों की प्राप्तिका ध्यान करते रहते हैं । वे कंक पक्षी के समान कलुषित और अधम होते हैं ॥२८॥

ટીકાર્થ-—जैसे कंक आदि पक्षी आर्त्त रौद्र ध्यान करते हैं, उसी

‘एवंतु समणा एगे’ इत्यादि

શબ્દાર્થ-—एवं तु-एवं तु’ આજ પ્રમાણે ‘मिच्छदिट्ठीअणारिया-मिथ्या दृष्टयोऽनार्याः’ मिथ्या दृष्टिवाणाम्ये। અને अनार्य એવા ‘एगे समणा-एके श्रमणाः’ कोई श्रमण ‘विसपपणं स्थायायंति-विषयैषणं ध्यायन्ति’ विषय प्राप्तितुं ध्यान करे છે. कंकावा कलुसाहमा-कङ्का इव कलुषाधमाः’ તેઓ કંક પક્ષિની જેમ પાપી અને અધમ કોટિના છે. ॥२८॥

અન્વયાર્થ-—आज प्रमाणे कोई कोई मिथ्या दृष्टि अनार्य श्रमण शाक्यादि विषयैषणा अर्थात् कामलोगोनी प्राप्तितुं ध्यान करता रहे છે. તેઓ કંક પક્ષિની જેમ કલુષિત તથા અધમ હોય છે ॥२८॥

ટીકાર્થ-—जैम कंक पक्षी विगेरे पक्षियो आर्त्त અને રૌદ્ર ધ્યાન કરે છે,

૧૧૬

સુત્રકૃતાકસુત્રે

કેચિત્ 'સમણા' શ્રમણાઃ—શાક્યાદયઃ 'વિસપસર્જ' વિષયૈષણમ્—વિષયાણાં શબ્દા-
દિકામભોગાનામ્—અર્ણવં માપ્તિમેવ 'શ્રિયાયંતિ' ધ્યાયન્તિ—વિષયાનેવ ધ્યાયન્તિ,
इमे आर्त्तरौद्रध्यायिन एव सन्ति, अत एते 'कंका वा' कङ्का इव—મત્સ્યૈષિણઃ—
कङ्कपक्षिण इव 'कलुसाहमा' कलुषाधमाः—कलुषाः कलुषचित्तवृत्तिकारवात्, अत-
एव अधमाः सन्ति । यथा—कङ्कादयः पक्षिणो जलाशये निवसन्तः मत्स्यान्वेषण-
परा अधमाः सन्ति, तथा—दण्डिनः शाक्यादयोऽपि विषयान्वेषणपराः कलुष-
वृत्तिकत्वेन अधमध्यानवन्तः सन्तीति भावः ॥२८॥

મૂલમ્—સુંદ્રં મંગલં વિરાહિતા, ઇહ મેમે ઉ દુઃખમ્ ।

ઉન્મગગતાં દુઃખં, ધાયમેસંતિ તં તેહા ॥૨૯॥

છાયા—શુદ્ધં માર્ગે વિરાધ્ય, ઇહ એકે તુ દુર્મતયઃ ।

અન્માર્ગતા દુઃખં, યાતમેષ્યન્તિ તત્તથા ॥૨૯॥

પ્રકાર મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર આરંભ પરિગ્રહવાન હોનેકે કારણ અનાર્થ કોઈ
કોઈ શ્રમણ, જેસે શાક્ય આદિ, શબ્દાદિ કામભોગો કી પ્રાપ્તિકા હી
ધ્યાન કિયા કરતે હૈ । વે આર્સધ્યાન ઓર રૌદ્રધ્યાન કરને વાલે હૈ, અત
એવ કંક પક્ષી કે સમાન કલુષિત ચિત્તવૃત્તિ વાલે હોને કે કારણ કલુ-
ષિત હૈ ઓર હસી કારણ અધમ હૈ ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જૈસે કંક આદિ પક્ષી જલાશય પર રહતે હુપ
મહલિયોં કી હી સ્વોજ મેં તત્પર રહતે હૈ, હસી પ્રકાર શાક્ય આદિ ત્રી
વિષયોકે અન્વેષણ મેં તત્પર તથા કલુષિત વૃત્તિ વાલે હોને સે અધમ હૈ ॥૨૮॥

એજ પ્રમાણે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા અને આરંભના પરિગ્રહ વાળા હોવાના કારણે
અનાર્થ એવા કેમકે કેમકે શ્રવણ, એમકે—શક્ય વિગેરે શબ્દાદિ કામભોગોની
પ્રાપ્તિત્વ જ ધ્યાન કર્યા કરે છે. તેઓ આર્ત ધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન કરવા-
વાળા છે. તેથી જ કંક પક્ષિની એમ મલિન ચિત્તવૃત્તિ વાળા હોવાના કારણે
કલુષિત છે. અને તેજ કારણથી અધમ છે,

તાત્પર્ય એ છે કે—એમ કંક વિગેરે પક્ષિયો જલાશય પર, રહેતા થકા
માહલિયોની જ શોધમાં તત્પર રહે છે, એજ પ્રમાણે શાક્ય વિગેરે પણ
વિષયોના અન્વેષણમાં તત્પર તથા કલુષિત—મલિન વૃત્તિવાળા હોવાથી
અધમ છે. ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ:—(૩૬) હહ-અસ્મિન્ લોકે (એગે ડુમ્મઈ) એકે તુ દુર્મતયઃ-
શાક્યાદયઃ (સુદ્ધં મગ્ગં વિરાહિત્તા) શુદ્ધં નિર્દોષં માર્ગં સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપં વિરાધ્ય-
દૂષયિત્વા (ઉમ્મગ્ગગતા) ઉન્માર્ગગતાઃ-સંસારાવતરણરૂપેણ પ્રવૃત્તાઃ (દુઃસ્વં ધ્યાયં
તે તદ્દા એસંતિ) દુઃસ્વમષ્ટપ્રકારકં કર્મ તથા તત્ત્વ ધાતં મરણમ્ અપ્યન્તિ-
પ્રાપ્સ્યન્તીતિ ॥૨૯॥

ટીકા—‘હહ’ હહ-અસ્મિન્ લોકે મોક્ષમાર્ગપ્રરૂપણે વા ‘એગે’ એકે શાક્યા-
દયઃ, ‘દુમ્મઈ’ દુર્મતયઃ-દુષ્ટા-સાવધવ્યાપારોપાદાનતયા મતિયેષાં તે દુર્મતયઃ-

‘સુદ્ધં મગ્ગં વિરાહિત્તા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--‘હહ-હહ’ હસ લોકમે ‘એગે ડુમ્મઈ-એકે તુ દુર્મતયઃ’
કોઈ દુર્મતિ પુરુષ ‘સુદ્ધં મગ્ગં વિરાહિત્તા-શુદ્ધં માર્ગં વિરાધ્ય’ શુદ્ધ
માર્ગ કો દૂષિત કરકે ‘ઉમ્મગ્ગગતા-ઉન્માર્ગગતાઃ’ ઉન્માર્ગ મેં પ્રવૃત્તિ
શીલ બનતે હેં ‘દુઃસ્વં ધ્યાયં તે તદ્દા એસંતિ-દુઃસ્વમ્ ધાતમ્ તત્તથા
અપ્યન્તિ’ અતઃ વે દુઃસ્વ એબં નાશકી પ્રાર્થના કરતે હેં ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ--હસ લોક મેં કોઈ કોઈ દુર્બુદ્ધિ શાક્યદિ શુદ્ધ માર્ગ કી
વિરાધના કરકે અર્થાત્ તેને દૂષિત કરકે વા છોડકરકે ઉન્માર્ગ મેં સંસાર
કે માર્ગ મેં પ્રવૃત્તિ હોતે હેં, વે દુઃસ્વકો તથા મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત હોંગે ॥૨૯॥

ટીકાર્થ--હસ લોક મેં અથવા મોક્ષમાર્ગ કી પ્રરૂપણા મેં, કોઈ કોઈ
શાક્ય આદિ સાવધ વ્યાપાર કો સ્વીકાર કરને કી બુદ્ધિ વાળે હોને સે

‘સુદ્ધં મગ્ગં વિરાહિત્તા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘હહ-હહ’ આ લોકમાં ‘એગે ડુમ્મઈ-એકે તુ દુર્મતયઃ’ કોઈ
દુર્મતિવાળો પુરુષ ‘સુદ્ધં મગ્ગં વિરાહિત્તા-શુદ્ધં માર્ગં વિરાધ્ય’ શુદ્ધ માર્ગને
દૂષિત કરીને ઉમ્મગ્ગગતા-ઉન્માર્ગગતાઃ’ ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્તિવાળા બને છે.
‘દુઃસ્વં ધ્યાયં તે તદ્દા એસંતિ-દુઃસ્વમ્ ધાતમ્ તત્તથા અપ્યન્તિ’ તેથી તેઓ દુઃખ
અને નાશની પ્રાર્થના કરે છે. ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ--આ લોકમાં કોઈ કોઈ દુર્બુદ્ધિ શાક્ય વિગેરે શુદ્ધ માર્ગની
વિરાધના કરીને અર્થાત્ તેને દોષવાળો બતાવીને અથવા તેને છોડીને ઉન્મા-
ર્ગમાં-સંસારના માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેઓ દુઃખને તથા મરણને જ
પ્રાપ્ત કરશે. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ--આ લોકમાં અથવા મોક્ષ માર્ગની પ્રરૂપણામાં કોઈ કોઈ શાક્ય
દિગેરે સાવધ વ્યાપારનો સ્વીકાર કરવાની બુદ્ધિ વાળા હોવાથી દુર્મતિ

મહામોહાકુલિતાન્તરાત્માના: 'મુદ્' શુદ્-વિશુદ્-સંસારાદિદોષવર્જિતમ્ 'મર્ગ' માર્ગમ્ મોક્ષત્રનકં સમ્યગ્દર્શનાદિકં ભાવસમાધિપર્યાયમ્ 'વિરાહિતા' વિરાધ્ય, અસન્માર્ગપ્રરૂપણદ્વારેણ દૂષયિત્વા તસ્મિન્ દોષમારોપ્ય 'ઉન્માગગતા' ઉન્માર્ગગતા: ઉન્માર્ગેણ વિપરીતમાર્ગેણ સંસારચ્છદનરૂપેણ ગતા:—પ્રવૃત્તા: 'દુઃખં' દુઃખમ્—દુઃખત્રનકમણ્વિધં કર્મ, તથા—'ધ્યાયં' ધ્યાતં-વિનાશં-સ્વાત્મવિનાશમ્ 'તદ્ધા' તથા-ધર્મવિરાધનતયા પુનરુન્માર્ગગમનં ચ 'પ્રસંતિ' એવન્તે-ગતેષ્વન્તિ, દુઃખ-મરણં ચ સદસ્યઃ-પ્રાર્થયન્તીતિ। इह जगति शुद्धमार्गं विराध्य प्रतिकूलमार्गं प्रवृत्ताः शाक्यादयः-दुःखं मृत्युं च शतशो गच्छन्तीति भावः ॥૨૧॥

દુર્મતિ અર્થાત્ મહામોહ સે વ્યાકુલ અન્તરાત્મા વાહે, શુદ્ધ અર્થાત્ સંશય વિપરીત ઔર અનધ્યવસાય આદિ દોષો સે રહિત સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ કો, જિસે ભાવસમાધિ બી કહતે હૈં, વિરોધિત કરતે હૈં અર્થાત્ અસન્માર્ગ કી પ્રરૂપણા કરકે ઉસે દૂષિત સા કરતે હૈં, ક્યોંકિ જો સ્વયં નિષ્કલંક હૈ, ઉસમેં દોષ કા હોના સંભવ નહીં હૈ। વે ઉસમેં દોષ કા આરોપણ કરકે વિપરીત માર્ગ કો અર્થાત્ સંસાર મેં રૂપને કે માર્ગ કો પ્રાપ્ત હૈં। એસા કરકે વે આત્મવિનાશ કી તથા ધર્મકી વિરાધના કરને કે કારણ મરણ કી પ્રાર્થના કરતે હૈં।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઇસ જગત્ મેં શુદ્ધ માર્ગ કી વિરાધના કરકે પ્રતિકૂલ માર્ગમેં પ્રવૃત્તિશીલ શાક્ય આદિ શતશઃ દુઃખ ઔર મરણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ ॥૨૧॥

અર્થાત્ મહા મોહથી વ્યાકુળ અન્તરાત્માવાળા, શુદ્ધ અર્થાત્ સંશય, વિપરીત અને અનધ્યવસાય વિગેરે દોષોથી રહિત સમ્યગ્ દર્શન વિગેરે મોક્ષ માર્ગને કે જેને ભાવસમાધિ પણ કહે છે, તેને વિરાધિત કરે છે, અર્થાત્ અસન્માર્ગની પ્રરૂપણા કરીને તેને દોષવાળો હોય તેમ બતાવે છે, કેમકે જે સ્વયં નિષ્કલંક છે, તેમાં દોષના હોવાનો સંભવ રહેતો નથી તેઓ તેમાં દોષનું આરોપણ કરીને વિપરીત માર્ગને અર્થાત્ સંસારમાં રૂપવાના માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ કરીને તેઓ આત્મવિનાશની તથા ધર્મની વિરાધના કરવાના કારણે મરણની જ પ્રાર્થના કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગત્માં શુદ્ધ માર્ગની વિરધના કરીને પ્રતિકૂલ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત એવા શાક્ય વંડી વિગેરે સેંકડો દુઃખો અને મરણને જ પ્રાપ્ત કરતા રહે છે, ॥૨૧॥

પૂરુષ-‘જહા આસાવિણિ નાવં, જાઈ અંધો દુરુહિયા।

ઈચ્છઈ પારમાગંતું અંતરા ય વિસીયઈ ॥૩૦॥

છાયા--યથા આસાવિણી નાવં, જત્યન્ધો દુરુહ।

ઈચ્છતિ પારમાગન્તુમ્, અન્તરા ચ વિપીદતિ ॥૩૦॥

અન્વયાર્થઃ--(જહા) યથા (જાઈઅંધો) જાત્યન્ધઃ (આસાવિણિ નાવં) આસાવિણી પ્રવિશજ્જલાં નાવં નીકામ્ (દુરુહિયા) દુરુહ (પારમાગંતું ઈચ્છઈ) પારમાગન્તુપ્રિચ્છતિ નવાદેઃ (અંતરા ય વિસીયઈ) પરન્તુ સઃ અન્તરા ચ નવાઃ-મધ્યે એવ વિપીદતિ-નિમજ્જતીતિ ॥૩૦॥

ટીકા--શાક્યાદીનાં વિનાશ દર્શયિતું સૂત્રકાર આદ-‘જહા’ યથા ‘જાઈ-અંધો’ જાત્યન્ધઃ-જન્મનેવાન્ધઃ ‘આસાવિણિ’ આસાવિણી-પ્રવિશજ્જલામ્ સ્વત-

‘જહા આસાવિણિ નાવં’ इत्यादि।

શબ્દાર્થ-‘જહા-યથા’ जिस प्रकार ‘जाइ अंधो-जन्मान्धः’ जन्मान्ध पुरुष ‘आसाविणि नावं-आसाविणी नौकाम्’ छिद्रवाली नाव पर ‘दुरुहिया-दुरुह’ चढ़ कर ‘पारमागंतुं इच्छई-पारमागन्तुम् इच्छति’ नदीको पार करना चाहता है ‘अंतरा य विसीयई-अन्तरा च विपीदति’ परंतु वह बीचमें ही डूब जाता है ॥३०॥

અન્વયાર્થ-જैसे कोई जन्मान्ध पुरुष छिद्रोंवाली नौका पर आरुढ़ होकर किनारे पर आने की इच्छा करता है परन्तु वह बीच में डूब जाता है । ३०।

ટીકાર્થ--પૂર્વોક્ત શાક્ય આદિ કો હોને શાલે અનર્થકી પ્રાપ્તિ સૂત્રકાર પુનઃ પ્રદર્શિત કરતે હૈં-જैसे जन्म से ही अंधा पुरुष जल जिसमें

‘जहा आसाविणि नाव’ इत्यादि

શબ્દાર્થ--‘જહા-યથા’ જે પ્રમાણે ‘જાઈઅંધો-જાત્યન્ધઃ’ જન્માન્ધ પુરુષ ‘આસાવિણિ’ નાવં-આસાવિણી નૌકાં છિદ્રવાળી નાવ પર ‘દુરુહિયા-દુરુહ’ ચઢીને ‘પારમાગંતું’ ઈચ્છઈ-પારમાગન્તુમ્ ઈચ્છતિ’ નદીને પાર કરવા ઇચ્છે છે ‘અંતરા ય વિસીયઈ-અન્તરા ચ વિપીદતિ’ પરંતુ તે વચમાંજ ડૂબી જાય છે. ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ-જેવી રીતે કોઈ જન્માન્ધ પુરુષ છિદ્રોવાળી નૌકા પર બેસીને કિનારા પર પહોંચવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ તે વચમાંજ ડૂબી જાય છે. ॥૩૦॥

ટીકાર્થ--પૂર્વોક્ત શાક્ય વિગેરેને થવાવાળા અનર્થની પ્રાપ્તિ સૂત્રકાર શ્રીશ્રી બતાવે છે. જેમ જન્મથી જ આંધળો પુરુષ પાણી જેમાં પ્રવેશ કરી

૨૨૦

સુવર્ણકાંતકાવ્ય

છિદ્રામિત્યર્થઃ 'નારં' નૌકામ્ 'દુરુદિયા' દુરુદ્ધ અધિરુદ્ધ 'પારં' પારમ્-સમુદ્રસ્ય પરંતીરમ્ 'આગંતું' આગન્તુ-માપ્તુમ્ 'ઇચ્છર્હ' ઇચ્છતિ, કિન્તુ પારં ગન્તું ન શક્નોતિ, અપિતુ 'અંતરા' અન્તરા-મધ્યે એવ જલમધ્ય એવ 'વિસીયઈ' વિપીદતિ-દુઃસ્વમાસા-વયતિ નિમજ્જતીત્યર્થઃ, સાધનસ્ય સદુષ્ટતયા કાર્યાક્ષમત્વાત્ ॥૩૦॥

મૂષ્મ-એવં તુ સમંભા ઈંગે, મિચ્છદ્દિટ્ઠી અનારિયા ।

સોયં કંસિણંમાવજ્ઞા, આગંતારો મહદ્ભયં ॥૩૧॥

જાયા-એવં તુ શ્રમણઃ એકે, મિધ્વાદૃષ્ટવોઽનાર્યાઃ ।

સ્રોતશ્ચ કૃત્સ્નમાપન્ના, આગન્તારો મહદ્ભયમ્ ॥૩૧॥

પ્રવેશ કર રહ્યા હો એમી સૈકડો છેદોં વાલી નાવ પર આરુઢ હોકર સમુદ્ર કે કિનારે પહુંચ્છેની ઇચ્છા કરતા હૈ, કિન્તુ વહ પહુંચ નહીં સકતા । વહ ધીચ જલ મેં હી વિષાદ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ, દુઃસ્વી હોતા હૈ, હૂવ જાતા હૈ, ક્યોંકિં ડસકા સાધન કૃષિત હોને કે કારણ કાર્ય ઉત્પન્ન કરને મેં અસમર્થ હોતા હૈ ॥૩૦॥

‘એવંતુ સમભા ઈંગે’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘એવં તુ મિચ્છદ્દિટ્ઠી અનારિયા ઈંગે સમભા-એવં તુ મિધ્વા દૃષ્ટયઃ અનાર્યાઃ એકે શ્રમણાઃ’ હસી પ્રકાર મિધ્વા દૃષ્ટિ કોઈ અનાર્ય શ્રમણ ‘કસિણં સોયં આવજ્ઞા-કૃત્સ્નં સ્રોતઃ આપન્નાઃ’ પૂર્ણરૂપસે આસ્ત્રજ કા સેવન કરતે હૈ ‘મહદ્ભયં આગંતારો મહદ્ભયમ્ આગન્તારઃ’ અતઃ લે મહાભય કો પ્રાપ્ત કરેંગે ॥૩૧॥

રહેલ હોય એવી સેકડો છિદ્રોગાળી નાવ પર બેઝીને સમુદ્રને કિનારે પહોંચવાની ઇચ્છા જ કરે છે, પણ તે તેમ પાર પહોંચી શકતો નથી, તે વચમાં પાણીમાં જ બેઠેને પ્રાપ્ત થાય છે, દુઃખી થાય છે, અને કૃષી બંધ છે. ઈમકે તેનું સાધન હોવાવાળું હોવાથી કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય છે ॥૩૦॥

‘એવં તુ સમભા ઈંગે’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘એવં તુ મિચ્છદ્દિટ્ઠી અનારિયા ઈંગે સમભા-એવં તુ મિધ્વા દૃષ્ટયઃ અનાર્યાઃ એકે શ્રમણાઃ’ એજ પ્રમાણે મિધ્વા દૃષ્ટિ વાળો કોઈ અનાર્ય શ્રમણ ‘કસિણં સોયં આવજ્ઞા-કૃત્સ્નં સ્રોતઃ આપન્નાઃ’ પૂર્ણ રૂપથી અસમર્થો સેવન કરે છે. ‘મહદ્ભયં આગંતારો મહદ્ભયમ્ આગન્તારઃ’ તેથી તેઓ મહાભય પ્રાપ્ત કરશે. ॥૩૧॥

સમયાર્થેચોચિની ટીકા પ્ર. યુ. અ. ૨૧ મોક્ષસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૨૧

અન્વયાર્થ:--(एवं तु मिच्छद्दिद्वी अणारिया एगे समणा) एवं तथैव-सच्छिद्र-
द्रनौकागतजात्यन्धवत् मिथ्यादृष्टयः-अनार्याः एके श्रमणाः-शाक्यादयः (कसिणं
सोयं आपन्ना) कृन्तने-सम्पूर्णं स्रोतः कर्मास्त्ररूपम् आपन्नाः-पाप्ताः सन्तः
(महन्मयं आगंतारो) महद्भयं-नरकनिगोदादिपाप्तिलक्षणं दुःखम् आगन्तारः-
आगमनशीलाः पाप्तारो भवन्तीति । ३१॥

ટીકા--‘एवं तु’ एवं तु-अनेनैव प्रकारेण सच्छिद्रनावावरुद्भात्पन्ध्रदेश
‘एगे’ एके केचन ‘समणा’ श्रमणाः-शाक्यादयः । ‘मिच्छद्दिद्वी’ मिथ्यादृष्टयः
‘अणारिया’ अनार्या, ‘कसिणं’ कृन्तने-सम्पूर्णम् ‘सोयं’ स्रोतः-प्राणातिपातादि
कर्मास्त्रस्रोतः, ‘आपन्ना’ आपन्नाः-पाप्ताः सन्तः ‘महन्मयं’ महद्भयम्, संसारे
एव परिभ्रमणेन नरकादिस्वरूपं दुःखम् ‘आगंतारो’ आगन्तारः-पाप्तारो भव-
न्ति । यतः तर्थादा संसारकारणकर्मणः मञ्जरे एव पश्यन्वन्तो भवन्ति, तदा
तत्कारणसत्त्वे कथं न दुःखात्मकं कार्यं प्राप्स्यन्तीति । यथा-जात्यन्धो जन्माधः

અન્વયાર્થ—હમી પ્રકાર કોઈ કોઈ મિથ્યા દૃષ્ટિ અનાર્ય શ્રમણ ઢળ્હી
આદિ સમ્પૂર્ણ કર્માશ્રવ રૂપ શ્રોત કો પ્રાપ્ત હોકર મહાન્ ભય કો પ્રાપ્ત
કરને વાલે હોતે હૈ ॥૩૧॥

ટીકાર્થ—જો શ્રમણ ઢળ્હી આદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર અનાર્ય હૈ તથા
સમ્પૂર્ણ પ્રાણાતિપાત આદિ કર્માશ્રવ કે સ્રોતોં કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ, લે સછિદ્ર
નૌકા પર આરુઢ હોકર સમુદ્ર કો તિરને વાલે જન્માન્ધ કે જૈસા નરક
નિગોદ આદિ કે દુઃખ રૂપ મહાભય કો પ્રાપ્ત હોને વાલે હૈ । ક્યોંકિ લે
ભવ ભ્રમણ કે કારણમૂલ કર્મોં કા સંચય કરને મેં હી પ્રવરનશીલ રહતે
હૈ । જલ દુઃખોં કા કારણ વિષમાન હો તો દુઃખ રૂપ કાર્ય હી ઉત્પત્તિ
ક્યોં નહીં હોગી ?

અન્વયાર્થ--એજ રીતે કોઈ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ અનાર્ય શ્રમણ કર્મા-
શ્રવણ અરણ્યને પ્રાપ્ત કરીને મહાન્ ભયને પ્રાપ્ત કરવાવાળા થાય છે. ॥૩૧॥

ટીકાર્થ--જે શ્રમણ દ'હી વિગેરે મિથ્યાદૃષ્ટિ અને અનાર્ય છે. તથા
સંપૂર્ણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્માશ્રવના સ્રોતોને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેઓ
છિદ્રવળી નૌકા પર બેસીને સમુદ્રને તરવાવાળા જન્માન્ધ પુરૂષથી જેમ નરક
નિગોદ વિગેરેના દુઃખરૂપ મહા ભયને પ્રાપ્ત થવાવાળા છે. કેમકે--તેઓ ભવ
અમલના કારણભૂત કર્મોના સંચય કરવામાં જ પ્રયત્નવાળા છે, બ્યારે દુઃખોનું
કારણ વિષમાન હોય તો દુઃખરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ કેમ ન થાય ? કહેવાનો

આસ્રાવિણીં નામમધિરુદ્ધ પારં મન્તુમિચ્છતિ, ન તુ પારયતિ, કિન્તુ મધ્યે એવ
 ક્લિશ્યતિ-નિમજ્જતિ । તથેમેડપિ શાક્યાદયો મોક્ષમિચ્છન્તિ પરન્તુ નોપાર્જ
 યન્તિ તત્પ્રાપ્તનં સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકમ્, ઉપાર્જયન્તિ હિ સંસારકારણમેવ કર્માશ્રવમ્,
 અતઃ સંસારમેવાડડવિશન્તિ, તે ચ સંસારાન્તર્વર્તિનો ગર્ભાદ્ ગર્ભં જન્મતો જન્મ
 મરણાન્મરણં દુઃસ્વાદ્ દુઃસ્વમિત્યેવં ઘટીયન્નન્યાયેન અનુભવન્તોડનઃતમપિ
 કાલ્માસઠે ઇતિ ભાવઃ ॥૩૧॥

પૂલમ્-ઇમં ચ ધર્મમાદાય, કૌસલેણ પદેદ્યં ।

તૈરે સોયં મહાધોરં, અર્ત્તતાપ્ પરિવેવ ॥૩૨॥

છાયા-ઇમં ચ ધર્મમાદાય, કાશ્યપેન મવેદિતમ્ ।

તરેસ્તોતો મહાધોરમ્, આત્મત્રાણાય પવિઞ્જેત્ ॥૩૨॥

અભિપ્રાય यह है कि जन्मान्ध पुरुष आस्राविणी अर्थात् छेद्वाली
 नौका पर आरुढ़ होकर समुद्र के पार पहुंचना चाहता है किन्तु वह
 पहुंच नहीं सकता, बीचमें ही डूब जाता है और क्लेश पाता है, उसी
 प्रकार ये शाक्य दण्डी आदि श्रमण भी मोक्ष प्राप्त करना चाहते हैं ।
 किन्तु उसके कारण सम्यग्ज्ञानादि को प्राप्त नहीं करते, प्रत्युत संसार
 के कारणभूत कर्माश्रव का ही उपार्जन करते हैं । अतएव संसार की
 ही प्राप्त होते हैं । वे संसार में एक गर्भ से दूसरे गर्भ को, एक जन्म
 से दूसरे जन्म को और एक दुःख से दूसरे दुःख को प्राप्त होते हुए
 घटीयंत्र की भांति अनन्त काल तक संसारमें परिभ्रमण करते हैं ॥३१॥

અભિપ્રાય એ છે કે-જન્માન્ધ પુરુષ-આસ્રાવિણી અર્થાત્ છિદ્રોવાળી નૌકા
 પર બેસીને સમુદ્રની પાર પહોંચવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ તે પહોંચી
 શકતો નથી. વચમાં જ ડૂબી જાય છે. અને ક્લેશ પામે છે. એજ પ્રમાણે
 આ શાક્ય દંડી વિગેરે શ્રમણો પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખે છે,
 પરંતુ તેના કારણે રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેને પ્રાપ્ત કરવા નથી. અને ઉદ્ધ
 સંસારના કારણભૂત કર્માશ્રવનેજ પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી જ સંસારનેજ પ્રાપ્ત
 થાય છે, તેઓ સંસારમાં એક ગર્ભથી બીજા ગર્ભને, એક જન્મથી બીજા
 જન્મને, અને એક દુઃખથી બીજા દુઃખને પ્રાપ્ત કરતા થકા ઘટિયંત્રની
 માફક (ચેંટ)ની જેમ અનંત કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અર્થાત્
 બંદકતો રહે છે. ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ:—(કાસવેળ પવેદ્યં) કાશ્યપેન-વર્ધ્ધમાનસ્વામિના પ્રવેદિત્મ્ (ઇમં ચ ધમ્મમાદાય) ઇમં-વક્ષ્યમાણલક્ષણં ધર્મ-દુર્ગતિનિષેધેન શોભનગતિધાર-કમાદાય-શુદ્ધીત્વા (મહાધોરં સોયં) મહાધોરં દુરુત્તરત્વાદ્ મહામયાનકં સ્ત્રોતઃ-સંસારાત્ (તરે) તરેત્-પારં ગચ્છેત્ તથા-(અત્તત્તાપ પરિવ્વણ) આત્મત્રાણાય નેરક-નિગોદાદિતઃ આત્મનો રક્ષણાય પરિવ્રજેત્-સંયમાનુષ્ઠાનં પાલયેદિતિ ॥૨૨॥

ટીકા—યસ્માદ્ વૌદ્ધાદયો વાદિતઃ શ્રમણા અનાયી મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સમ્પૂર્ણ કર્માશ્રવં મમાપ્ત્વાઃ સંસારમાસાર એવ મવન્તિ તસ્માદિદમુપદિશ્યતે—‘ઇમં ચ’

‘ઇમં ચ ધમ્મમાદાય’ ઇત્યાદિ।

શબ્દાર્થ—‘કાસવેળં પવેદ્યં-કાશ્યપેન પ્રવેદિતં’ કાશ્યપ ગોત્રી જગ-વાન મહાવીર સ્વામી ને બતાવ્યા હુમા ‘ઇમં ચ ધમ્મં આદાય-ઇમં ધર્મ-માદાય’ જન ધર્મ કો પ્રાપ્ત કરકે ‘મહાધોરં સોયં-મહાધોરં સ્ત્રોતઃ’ મહા-ધોર સંસાર સાગર કો ‘તરે-તરેત્’ પાર કરે તથા ‘અત્તત્તાપ પરિવ્વણ-આત્મત્રાણાય પરિવ્રજેત્’ આત્મ રક્ષાકે લિયે સંયમકા પાલન કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—કાશ્યપ શ્રી વર્ધ્ધમાન સ્વામી કે દ્વારા પ્રણીત તથા દુર્ગતિ કો રોક કર સુગતિ મેં ધારણ કરને વાલે હસ ધર્મ કો ગ્રહણ કરકે અત્યંત ધોર સંસાર કો પાર કરે તથા નરક નિગોદ આદિ કે દુઃખોસે આત્મા કા ત્રાણ (રક્ષા) કરને કે લિયે સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—ક્યોકિ બૌદ્ધ દળી આદિ શ્રમણ અનાય હૈં, મિથ્યાદૃષ્ટિ હૈં એવં સમ્પૂર્ણ કર્માશ્રવ કો પ્રાપ્ત કરનેવાલે હૈં ઔર ઉસકે ફલસ્વરૂપ

‘ઇમં ચ ધમ્મમાદાય’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘કાસવેળં પવેદ્યં-કાશ્યપેન પ્રવેદિતં’ કાશ્યપજે ત્રવાળા જગવાન મહાવીરસ્વામીએ બતાવેલ ‘ઇમં ચ ધમ્મં આદાય-ઇમં ચ ધર્મમાદાય’ આ જૈન ધર્મને પ્રાપ્ત કરને ‘મહાધોરં સોયં-મહાધોરં સ્ત્રોતઃ’ મહાધોર એવા સંસાર સાગરને ‘તરે તરેત્’ પાર કરે તથા ‘અત્તત્તાપ પરિવ્વણ-આત્મત્રાણાય પરિવ્રજેત્’ આત્મ રક્ષા માટે સંયમનું પાલન કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—કાશ્યપ શ્રી વર્ધ્ધમાન સ્વામી દ્વારા પ્રણીત તથા દુર્ગતિને રોકીને સુગતિ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળા આ ધર્મને ગ્રહણ કરીને અત્યંત ધોર સંસારને પાર કરે, તથા નરક નિગોદ વિગેરેના દુઃખોથી આત્માનું રક્ષણ કરવા માટે સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—બૌદ્ધ-દળી વિગેરે શ્રમણો અનાય છે, મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા છે, અને સંપૂર્ણ કર્માશ્રવને પ્રાપ્ત થયેલા છે, અને તેના ફલ રૂપે જવ જમણ

इदं च--अध्ययमानलक्षणम् 'काश्येण' काश्यपगोत्रवता महावीरस्वामिना 'पवे-
 १यं' प्रवेदितं-कथितम् 'धम्मं' धर्मम्-श्रुतचारित्राख्यम्-दुर्गातिविनाशकत्वेन
 सुगतिप्रयोजकतया शुभे स्थाने स्थापकतया च धारणरूपम् आदाय-स्वीकृत्य
 'महाघोरं' महाघोरम्-कातरजनभयावहम् 'सोपं' सोता-भावस्रोतः, संसार-
 पघेटनकारणभूतं मिथ्यात्वाविरत्यादिकम् 'तरे' तरेत्-काश्यपोक्तधर्मस्वीकरणेन
 पारयेत् । पुनः किं कुर्यादित्याह--'अतत्ताए' आत्मप्राणाय-आत्मनस्त्राणं नरका-
 दिभ्यो रक्षणं तस्मै-आत्मप्राणाय-आत्मरक्षणार्थम् 'परिव्वए' परिव्रजेत्-संयमा-
 नुष्ठायी भवेदिति । काश्यपमतिपादितधर्ममादाय मेधावी मुनिः घोरं मिथ्यात्वा-
 विरत्यादिमावस्रोतस्तरेत् अत्मप्राणाय संयमानुष्ठानं कुर्याच्चेति भावः ॥३२॥

अवभ्रमण करनेवाले हैं, इस कारण यह उपदेश दिया जाता है कि
 काश्यपगोत्रीय भगवान् महावीर के द्वारा कथित श्रुतचारित्ररूप, दुर्गाति
 को रोक कर सुगति में धारण करने वाले धर्म को स्वीकार करके अत्यन्त
 भयानक संसार को पार करे या संसारभ्रमण के कारणभूत मिथ्यात्व
 अविरति आदि को दूर करे । तथा नरकनिगोद आदि से आत्मा की
 रक्षा करने के लिए संयम का अनुष्ठान करे ।

तात्पर्य यह है कि श्री वर्द्धमान भगवान् के द्वारा प्ररूपित धर्म को
 अंगीकार करके मेधावी जन घोर मिथ्यात्व तथा अविरति आदि रूप
 आवस्रोतों को पार करे अर्थात् प्राणान्तिपात आदि आश्रय को रोके तथा
 आत्मा का प्राण (रक्षः) करने के लिए संयम का आचरण करे ॥३२॥

करवावाणा छे आ करणुधी आ उपदेश आपवाभां आवे छे के-अध्यय
 गोत्रीय भगवान् महावीर केहेल दुर्गातिने रोकने सुगतिमां पहुँचाऊनर श्रुत-
 चारित्र ३५ धर्मने स्वीकार करीने अत्यंत लयंकर जेवा आ संसारधी पार
 उत्तरे, अथवा संसार भ्रमणना कारण ३५ मिथ्यात्व अविरति विजेरेने दूर
 करे, तथा नरक निगोद विजेरेथी आत्मान्नी रक्षा करवा भाटे संयमनुं
 अनुष्ठान करे

कहेवानुं तात्पर्यं जे छे के--श्री वर्द्धमान भगवाने प्ररूपित-कहेल
 धर्मने स्वीकार करीने बुद्धिशाशी जन घोर मिथ्यात्व तथा अविरति
 ३५ आवस्रोतने पार करे, अर्थात् प्राणान्तिपात विजेरे आश्रयने रोके
 तथा आत्मानुं रक्षण करवा भाटे संयमनुं आचरण करे, ॥३२॥

पृष्ठ-विरए गामधर्मेहिं जे केई जगई जगा ।

तेसिं अत्तुवमायाए, थामं कुव्वं परिव्वए ॥३३॥

छाया—विरतो ग्रामधर्मेभ्यो ये केचिज्जगति जगाः ।

तेषामात्मोपमया स्थामं कुर्वन् परिव्रजेत् ॥३३॥

अन्वयार्थः—(ग्राम धर्मेहिं विरए) ग्रामधर्मेभ्यः शब्दादिविषयेभ्यो विरतः—निवृत्तः (जगई जे केई जगा) जगति—पृथिव्यां ये केचिज्जगाः जीवाः 'तेसिं अत्तुवमायाए' तेषामात्मोपमया दुःखमनुत्पादयन् (थामं कुव्वं परिव्वए) पदसंज्ञे स्थाम-सामर्थ्यं कुर्वन् संभ्रमानुष्ठाने परिव्रजेदिति ॥३३॥

टीका—ग्रामधर्मेहिं' ग्रामधर्मेभ्यः—ग्रामधर्माः शब्दादयो विषयाः, तथा—

'विरए गामधर्मेहिं' इत्यादि ।

शब्दार्थः—'ग्रामधर्मेहिं विरए—ग्रामधर्मेभ्यो विरतः' साधु शब्दादि विषयोंसे निवृत्त होकर 'जगई जे केई जगा—जगति ये केचित् जगन्ति' जगत् में जो कोई प्राणी है 'तेसिं अत्तुवमायाए—तेषां आत्मोपमया' उनको अपने समान समझता हुआ 'थामं कुव्वं परिव्वए—स्थामं कुर्वन् परिव्रजेत्' बल पूर्वक संयम का पालन करे ॥३३॥

अन्वयार्थः—ग्राम धर्मों से अर्थात् शब्द आदि विषयों से विरत पुरुष, इस जगत् में जो भी प्राणी हैं। उन्हें अपनी आत्मा के समान समझ कर दुःख उत्पन्न न करता हुआ एवं उनकी रक्षा के लिए पराक्रम करता हुआ विचरे ॥३३॥

टीका—शब्द आदि इन्द्रियों के विषय तथा प्राणानिपात आदि पाप

'विरए गामधर्मेहिं' इत्यादि

शब्दार्थः—'ग्रामधर्मेहिं विरए—ग्रामधर्मेभ्यो विरतः' साधु शब्दादि विषयोः निवृत्त भूताने 'जगई जे केई जगा—जगति ये केचित् जगन्ति' जगत्मां जे केई प्राणी छे 'तेसिं अत्तुवमायाए—तेषां आत्मोपमया' तेभ्योने पोतानी भरोबर समझने 'थामं कुव्वं परिव्वए—स्थामं कुर्वन् परिव्रजेत्' अण पूर्वक संयमनु पालन करे ॥३३॥

अन्वयार्थः—ग्राम धर्मोंसे अर्थात् शब्द विषयोः निवृत्त पुरुष आ जगत्मां जे केई प्राणी छे, तेने पोतानी आत्मा सरणा समझने तेने दुःख न उपजवतां अने तेपनी रक्षा माटे पराक्रमशील भूताने विचरे ॥३३॥

टीका—शब्द आदि इन्द्रियोः विषय तथा प्राणानिपात आदि पाप

૨૧૬

સુવ્રકૃતાશ્રવણે

માનાતિપાતાદયઃ તેષ્વ: 'વિરણ' વિરતઃ-નિવૃત્તઃ: ઇષ્ટાનિષ્ઠેષુ રાગદ્વેષરહિત ઇત્યર્થઃ, તથા-'જગઈ' જગતિ-લોકે 'જે કેઈ' એ કેચિત્ 'જગા' જગાઃ-જીવિતાર્થિન સ્વસથાવરપ્રાણિનઃ સન્તિ તેર્ષિ' તેષામ્ 'અનુમાયાણ' આત્મોપમયા-આત્મ-તુલ્યતયા 'થામં' સ્થામ-સ્થિતિ રક્ષણમિત્યર્થઃ 'કુઘ્વં' કુર્વન્ 'પરિવણ' પરિવ્રજેત્ -સંયમાનુષ્ઠાનપરાયણો ભવેદિતિ। સર્વેષામપિ જન્તુનાં સુખદુઃખાદિકં સમાન-મિતિ વિચાર્ય પરસ્પ રક્ષણાદી પ્રયત્નં કુર્વાદિતિમાત્રઃ ॥૩૩॥

મૂલ્ય-અહમાણં ચ માયં ચ, તં પરિન્નાય પંડિણ્ ।

સત્ત્વમેયં ગિરિકિન્ચા, ણિત્વાણં સંધણ મુળી ॥૩૪॥

છાયા-અતિમાનં ચ માયાં ચ, તત્પરિજ્ઞાય પણ્ડિતઃ ।

સર્વમેતન્નિરાકૃત્ય, નિર્વાણં સન્ધયેન્મુનિઃ ॥૩૪॥

પ્રામ ધર્મ કહલાતે હૈં । જો પુરુષ उनसे નિવૃત્ત હો ચુકા હૈં અર્થાત્ ઇષ્ટ વિષય મેં રાગ તથા અનિષ્ટ વિષયમેં દ્વેષ નહોં કરતા વહ્ इस जगत् में जो भी जीवन के अर्थी वस्त्र और स्थावर प्राणी हैं, उनका अपनी आत्मा के समान रक्षण करता हुआ संयम के अनुष्ठान में तत्पर हो । सभी प्राणिनों को समान रूपसे सुख प्रिय है और दुःख अप्रिय है, इस प्रकार विचार कर परकी रक्षा के लिए प्रयत्न करे ॥३३॥

'અહમાણં ચ માયં ચ' ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--'પંડિણ-પણ્ડિતઃ' વિવેકશીલ એસા 'મુળી-મુનિઃ' સાધુ 'અહમાણં ચ-અતિમાનં ચ' અતિમાન ઓર 'માયં ચ-માયાં ચ' માયા ઓર લોભ 'તં તત્' उन कषाय चतुष्कको 'परिज्ञाय-परिज्ञाय' સંસાર કા

પ્રામ ધર્મ કહેવાય છે, જે પુરુષ તેનાથી નિવૃત્ત થયેલ હોય અર્થાત્ ઇષ્ટ વિષયમાં રાગ તથા અનિષ્ટ વિષયમાં દ્વેષ કરતા નથી તથા તે આ જગતમાં હવવાની ઇચ્છા વાળા જે કોઈ વસ્ત્ર અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તેમનું પોતાના આત્મા પ્રમાણે રક્ષણ કરતા થકા સંયમના અનુષ્ઠનમાં તત્પર રહે, સઘળા પ્રાણિયોને સમાન રૂપથી સુખ પ્રિય છે, અને દુઃખ અપ્રિય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અન્યની રક્ષા માટે પ્રયત્ન કરે ॥૩૩॥

'અહમાણં ચ માયં ચ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'પંડિણ-પણ્ડિતઃ' વિવેક શીલ એવા 'મુળી-મુનિ' સાધુ 'અહમાણં ચ-અતિમાનં ચ' અતિમાન એવા 'માયં ચ-માયાં ચ' માયા અને લોભ તં-તત્' એ કષાય ચતુષ્કને 'પરિન્નાય-પરિજ્ઞાય' સંસારના કારણ રૂપ સઘળને

अन्वयार्थः—(पंडितः पण्डितो विवेकी (मुनी) मुनिः—साधुः (अऽमाणं च) अतिमानं च—च शब्दात्क्रोधं च तथा—(मायं च) मायां च—च शब्दात्लोभं च (तं) तत्—कषायवतुष्कम् (परिन्नाय) परिज्ञाय—संसारकारणतया ज्ञात्वा (एवं सर्वं) एतत्सर्वम् अतिमानादिकम् (निराकिञ्चा) निराकृत्य निवार्य (निवृणं) निवृणं—मोक्षम् (संधे) सन्धयेत्—साधयेदिति ॥३४॥

टीका—‘पंडितः’ पण्डितः—व्यवहारकुशलत्वेन विवेकी ‘मुनी’ मुनिः—साधुः ‘अऽमाणं’ अतिमानम्—अतीव मानोऽतिमानः, चारित्र्यमतिक्रम्य यो वर्त्तते तम्—अतिमानम् ‘च’ शब्दाद् अस्य पूर्ववर्त्तिनं क्रोधम् तथा ‘मायं च’ मायाम् ‘च’ शब्दात्लोभं च (तं) तत्—पूर्वोक्तं कषायवतुष्कम् ‘परिन्नाय’ परिज्ञाय—ज्ञपरिज्ञया—संयमविरोधिनं ज्ञात्वा ‘एवं सर्वं’ एतत् सर्वम् अतिमानादिकम् ‘निराकिञ्चा’ निराकृत्य—सर्वमपि कषायं संसारकारणं परिहृत्य ‘निवृणं’—निवृणं—मोक्षम् ‘संधे’ कारणरूप समझ कर ‘एवं सर्वं—एतत्सर्वम्’ इन सबको ‘निराकिञ्चा—निराकृत्य’ त्याग कर ‘निवृणं निवृणम्’ निवृण अर्थात् मोक्ष की ‘संधे—संधयेत्’ साधना करे ॥३४॥

अन्वयार्थः—पण्डित मुनि अतिमान और क्रोध को तथा माया और लोभ को चारों कषायों को संसार का कारण जान कर इन सब को त्याग दे और मोक्ष की साधना करे ॥३४॥

टीका—मेधावी मुनि अतीव मान को अर्थात् चारित्र्य को विनष्ट करने वाले मान को त्याग दे। ‘च’ शब्द से मान के पूर्ववर्त्ती क्रोध को त्याग दे और ‘च’ शब्द से लोभको भी त्याग दे। इन चारों कषायों को संसार परिभ्रमण का कारण ज्ञपरिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग कर मोक्ष की साधना करे। क्योंकि अनन्तानुबंधी, अग्र-

‘एवं सर्वं—एतत्सर्वम्’ आ अधानो ‘निराकिञ्चा—निराकृत्य’ त्याग करीने निवृणं—निवृणम्’ निवृण अर्थात् मोक्षनी ‘संधे—संधयेत्’ साधना करे ॥३४॥

अन्वयार्थः—पंडित मुनि अतिमानने, क्रोधने तथा मायाअने लोभने अर्थात् चारै कषायोंने संसारनुं कारण मानीने ते अधानो त्याग करे अने मोक्षनी आराधना करे ॥३४॥

टीका—मेधावी मुनि अत्यंत मानने चारित्र्यनो नाश करवा पाणा माननो त्याग करे ‘च’ शब्दधी मानना पूर्वभां रडेल क्रोधने अने मायानो पण त्याग करे ‘च’ शब्दधी लोभनो पण त्याग करे आ चारै कषायोंने संसारभां अटकवाना कारण रूप ज्ञपरिज्ञाधी ज्ञानीने प्रत्याख्यान परिज्ञाधी तेनो त्याग करीने मोक्षनी साधना करे उभके—अनन्तानुं अधी अप्रत्याख्यान-

સન્ધયેત્, સતિ કષાયસમૂદે સંયમઃ સ્વકાર્યે કથયપિ સફલતાં ન પ્રાપ્સ્યતિ ।

તથાચોક્તમ્—‘સામળમણુચરંતસ્સ કષાયો જપ્સ ઉક્કટા હોતિ ।

મળ્લામિ ઉચ્છુ પુષ્કંત્ર, નિષ્ફલં તસ્સ સામળ્લ’ ॥૧॥

છાયા—‘શ્રામળમણુચરતઃ કષાયો યસ્ય ઉત્કટા ભવન્તિ ।

મન્યે હશ્તુપુષ્પમિત્ર, નિષ્ફલં તસ્ય શ્રામળમ્ ॥૧॥

સંયમસ્ય ચ વૈકલ્યે કથયપિ ન મોક્ષસમ્ભાવના । અતઃ કષાયોદિકં પરિ-
ત્યજ્ય ભાવસમાધિદ્વારા મુનિ રતિમાનમાયાદિકં સંસારમનહારણં વ્યતિગમસ્ય
મોક્ષયેવાનુમન્ધયેત્ इति भावः ॥૩૪॥

મૂલમ્—સંધયે સાદુ ધમ્મં ચૈ, પાવધમ્મં ણિરાકરે ।

ઉવહાણવીરિણ મિંક્સૂ, કોહં માંણં ણે પરથણ ॥૩૫॥

છાયા—સાધયેત્સાધુ ધર્મ ચૈ પાપધર્મ નિરાકુર્વાત્ ।

ઉપધાનવીર્યો મિશ્રુઃ, કોધં માનં ન માર્યયેત્ ॥૩૫॥

ત્યાગ્યાનાવરણ ઔર પ્રત્યાગ્યાનાવરણ કષાય કે ઉદય મેં સર્વધિરતિ
સંયમ કા પ્રાદુર્ભાવ પ્રકટ નહીં હોતા હૈ । કહા હૈ—‘સામળમણુચર-
તસ્સ’ इत्यादि ।

શ્રામળ્ય અર્થાત્ ચારિત્ર કા પાલન કરને વાલે જિસ પુરુષ કે કષાય
ઉત્કૃષ્ટ ઉદય હોતે હૈ, ઉસકા શ્રમળપન હશ્તુપુષ્પકે સમાન નિષ્ફલ હોતા હૈ ।

જબ તક સંયમ મેં વિકલતા (અનિચાર) હૈ તથ તક મોક્ષ કી સંભા-
વના નહીં કી જા સકતી । અતઃચ કષાય આદિ કો ત્યાગ કર ભાવ
સમાધિ કે દ્વારા મુનિ ઉત્કટ માન માયા આદિ સંસાર કે કારણ કષાયો
કો હટા કર મોક્ષ કી સાધના કરે ॥૩૪॥

વરણ અને પ્રત્યાગ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયમાં સર્વ વિરતિ સંયમનો પ્રાદુ-
ર્ભાવ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ થતી નથી. કહું પણ છે.—‘સામળમણુચરંતસ્સ’ इत्यादि
શ્રામળ્ય અર્થાત્ ચારિત્રનું પાલન કરવાવાવળા જે પુરુષને કષાયો
ઉત્કૃષ્ટપણથી ઉદયમાં આવે છે, તેનું શ્રમણપણું સેલડીના ફૂલની જેમ
નિષ્ફલ થાય છે.

ત્યાં સુધી સંયમમાં વિકલ પણું (અતિચાર) છે, ત્યાં સુધી મોક્ષની
સંભાવના કરવામાં આવતી નથી. તેથી કષાય વિગેરેનો ત્યાગ કરીને ભાવ
સમાધિ દ્વારા મુનિ ઉત્કૃષ્ટ માન ભાવા વિગેરે સંસારના કારણ રૂપ કષાયોને
હટાવીને મોક્ષની સાધના કરે ॥૩૪॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. श्रु. क. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

२२९

अन्वयार्थः—(उवहाणवीरिण्) उपधानवीर्यः—तीव्रतपोविपक्वशक्तिमान् (भिक्षू) भिक्षुः—मुनिः (साधुधम्मं) साधुधर्म—श्रुतचारित्रलक्षणं क्षान्त्यादि-दशविधं वा धर्मम् (संघे) सन्धयेत्—साधयेत् (व) तथा—(पापधम्मं) पापधर्मम्—प्राणातिपातादिकम् (गिराकरे) निराकुर्यात् दूरी कुर्यात् परित्यजेदित्यर्थः । तथा (कोहं) क्रोधम् तथा—(माणं) मानम्—गर्वरूपम् (न पत्थे) न प्रार्थयेत्—न वाञ्छेत् ॥३५॥

टीका—अपि च—‘उवहाणवीरिण्’ उपधानवीर्यः—षष्ठ एमाद्युग्रतपो विपक्व ‘संघे साधुधम्मं च’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘उवहाणवीरिण्-उपधानवीर्यः’ तीव्र तप करने में शक्तिमान् ‘भिक्षू-भिक्षु.’ साधु ‘साधुधम्मं-साधुधर्म’ श्रुत चारित्रलक्षण अथवा क्षान्त्यादि दश प्रकार के धर्म को ‘संघे-साधयेत्’ पालन करे ‘च-च’ तथा ‘पापधम्मं-पापधर्मम्’ प्राणातिपातादिक पाप धर्मको ‘गिराकरे-निराकुर्यात्’ त्याग करे तथा ‘कोहं-क्रोधम्’ क्रोध तथा ‘माणं मानम्’ गर्वकी ‘न पत्थे-न प्रार्थयेत्’ इच्छा न करे । ३५ ।

अन्वयार्थः—तप में पराक्रम करनेवाला भिक्षु साधु धर्म का अर्थात् श्रुत चारित्र धर्म का या क्षमा आदि दस प्रकार के धर्म का साधन करे । पाप धर्म अर्थात् प्राणातिपात आदि का त्याग करे तथा क्रोध और मान की इच्छा न करे ॥३५॥

टीका—षष्ठ भक्त, अष्टम भक्त आदि उग्र तप की शक्ति से युक्त

‘संघे साधुधम्मं च’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘उवहाणवीरिण्-उपधानवीर्यः’ तीव्र तप करनेवाला शक्तिमान् ‘भिक्षू-भिक्षु.’ साधु ‘साधुधम्मं-साधुधर्मम्’ श्रुत चारित्र लक्षणप्राणा अथवा क्षान्त्यादि दश प्रकारका धर्मने ‘संघे-साधयेत्’ पालन करे ‘च-च’ तथा ‘पापधम्मं-पापधर्मम्’ प्राणातिपात विगरे पाप धर्मने ‘गिराकरे-निराकुर्यात्’ त्याग करे तथा ‘कोहं-क्रोधम्’ क्रोध तथा ‘माणं-मानम्’ गर्वकी ‘न पत्थे-न प्रार्थयेत्’ इच्छा न करे ॥३५॥

अन्वयार्थः—तपमां पराक्रम शील भिक्षुके साधु धर्मानी अर्थात् श्रुत चारित्र धर्मनी अथवा क्षमा विगरे दस प्रकारका धर्मनी साधना करवी. पाप धर्म अर्थात् प्राणातिपात विगरेने त्याग करवे। तथा क्रोध अने माननी इच्छा पछु करवी नहीं ॥३५॥

टीका—षष्ठ भक्त, अष्टम भक्त आदि उग्र तपनी शक्तिसे युक्त,

૨૩૦

સૂત્રકૃતાશ્લોકે

શક્તિશાલી 'મિત્રયુ' મિત્રુ.-નિરવ્યમિશ્રણશીલો મુનિઃ 'સાધુધર્મો' સાધુધર્મ-
સાધૂનાં ધર્મેઃ સાધુ ધર્મઃ સ ચ સાન્ત્યાદિકો દશવિધઃ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપો
વા । एतादृशं धर्मम् 'संयत्' सन्धयेत्- સાધયેત્ વૃદ્ધિ નયેદિત્યથા । यथा यथा
-જ્ઞાનાદિકં प्रतिदिनं वृद्धिमुपेयात्, तथा तथाऽनुदिनं प्रयत्नो विधेयः, इति
भावः । तथा 'पापधर्मं' पापधर्मम्-हिंसाऽविस्त्वादिकम् 'णिराकरे' निराकुर्यात्
-દૂરીકૃર્વાત્ પરિત્યજેદિત્યર્થઃ । तथा-'क्रोधं' क्रोधम् 'मानं' मानम् 'न पत्यश्'
न प्रार्थयेत्-ન વાચ્છેત્ ॥૩૫॥

મૂલ્ય-‘જે યં બુદ્ધા અહંકંતા, જે યં બુદ્ધા અનાગયા ।

‘સંતી તેસિ પંદૃઠાણં, મૂંયાણં જૈગતી જૈહા ॥૩૬॥

છાયા—યે ચ બુદ્ધા અતિકાન્તા, યે ચ બુદ્ધા અનાગતા ।

શાન્તિસ્તેષાં પ્રતિષ્ઠાનં, ભૂતાનાં જગતી યથા ॥૩૬॥

સાધુ ધર્મ કા અર્થાત્ ક્ષમા આદિ દસ પ્રકાર કે શ્રમણધર્મ કા અથવા
દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર તથા રૂપ ધર્મ કા સાધન કરે, ઉસકી વૃદ્ધિ કરે, પ્રતિ
દિન એસા પ્રયત્ન કરે નિ જ્ઞાનાદિક કી દિનોદિન વૃદ્ધિ હોતી રહે । વહ
હિંસા આદિ પાપધર્મો કા પરિત્યાગ કરે । ક્રોધ ઓર માન કરને કી
ઈચ્છા તક ન કરે ॥૩૫॥

‘જે ય બુદ્ધા અહંકંતા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ-‘જે ય-યે ચ’ જો ‘અહંકંતા-અતિકાન્તાઃ’ ભૂતકાળમે ‘બુદ્ધા-
-બુદ્ધાઃ’ તીર્થંકર હો ચુકે હે ‘જે ય-યે ચ’ ઓર જો ‘અનાગયા-અના-
ગતાઃ’ ભવિષ્ય કાળમે ‘બુદ્ધા-બુદ્ધાઃ’ પદ્મનાભાદિ તીર્થંકર હોગે ‘તેસિ
-તેષાં’ ઉન મુનિયો કા ‘સંતી-શાન્તિઃ’ અહિંસા રૂપી અથવા મોક્ષરૂપી

સાધુ ધર્મનું અર્થાત્ ક્ષમા વિગેરે દસ પ્રકારના શ્રમણ ધર્મનું પાલન કરે.
અથવા દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તથા ૩૫ ધર્મનું પાલન કરે. તેની વૃદ્ધિ કરે
હમેશાં એવો પ્રયત્ન કરે કે જ્ઞાનાદિકની પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી રહે. તે હિંસા
વિગેરે પાપકર્મોના ત્યાગ કરે. ક્રોધ, અને માન પામવાની ઇચ્છા પણ ન કરે. ॥૩૫॥

‘જે ય બુદ્ધા અહંકંતા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ-‘જે ય-યે ચ’ એએ: ‘અહંકંતા-અતિકાન્તાઃ’ ભૂતકાળમાં ‘બુદ્ધા-
-બુદ્ધાઃ’ તપભાદિ તીર્થંકરો થઈ ગયા છે. ‘જે ય-યે ચ’ અને એએ: ‘અનાગયા
અનાગતાઃ’ ભવિષ્યકાળમાં ‘બુદ્ધા-બુદ્ધાઃ’ પદ્મનાભ વિગેરે તીર્થંકરો થશે ‘તેસિ
તેષાં’ એ મુનિયોના. ‘સંતી-શાન્તિઃ’ અહિંસા રૂપી અથવા મોક્ષ રૂપી શાન્તિ

અન્વયાર્થ.—(જે ય) યે ચ (અદ્વકંતા) અતિક્રાન્તા:— અતીતકાલમવાઃ (બુદ્ધા) બુદ્ધાઃ ક્ષપમાદિતીર્થકરાઃ (જે ય) યે ચ (અણાગતા) અનાગતાઃ—અવિષ્ણ-
સ્કાલ માવિનઃ (બુદ્ધા, પદ્મનાભાદિતીર્થકરાઃ (તેસિં) તેષાં સર્વેષાં તીર્થકરાણાં
મુનીનાં ચ (સંતી) શાન્તિઃ અદ્વિસારૂપા મોક્ષરૂપા ચ (પદ્મુણં) પ્રતિષ્ઠાનમ્—
આધારો વર્તેતે । કયમિત્યાહ—(જહા) યથા (મૂયાણં) મૂતાનાં પ્રાણિનામ્ (જગતી)
જગતી—પૃથ્વી પ્રતિષ્ઠાનમ્—આધારઃ—આધારમૂતા વર્તેતે તથા ॥૩૬॥

ટીકા—નનુ—એવં ભૂતં માવમાર્ગે મહાવીરસ્વામી એવોપદિષ્ટવાન્, ઉતાહો
અન્યોઽપિ, એતાદૃશમાનમાર્ગેસ્યોપદેષ્ટાઽમૂન, અવિષ્યતિ વા ? इत्याशङ्क्य सूत्रकारो
मावस्त्रोतसोऽनादितां प्रतिपादयति—‘જે ય’ इत्यादि । ‘જે ય’ યે ચ ‘અદ્વકંતા’
શાન્તિ ‘પદ્મુણં—પ્રતિષ્ઠાનમ્’ આધાર હૈં ‘જહા-યથા’ જેસે ‘મૂયાણં—
મૂતાનાં’ પ્રાણિયોંકો ‘જગતી—જગતી’ પૃથ્વી આધારમૂત હૈ ॥૩૬॥

અન્વયાર્થ—જો જ્ઞાની પુરુષ ભૂતકાલ મેં હો ચુકે હૈં ઓર જો જ્ઞાની
અવિષ્ય મેં હોગે, ડન સચ કા આધાર અદ્વિસા યા મોક્ષ રૂપ શાન્તિ હી
હૈ । જેસે પ્રાણિયોંકે લિ ૭ પૃથ્વી આધારમૂત હોની હૈ ॥૩૬॥

ટીકાર્થ—इस प्रकार के भावमार्ग का उपदेश महावीर स्वामी ने
ही दिया है अथवा किसी अन्यने भी? क्या इस मार्ग के उपदेशक
सूत्रकाल में भी हुए और अविष्यत् में भी होंगे? इस प्रकार की
आशंका करके सूत्रकार भावस्त्रोत की अनादिता प्रतिपादन करते हैं—

જો જ્ઞાની કષ્પમ આદિ તીર્થંકર ભૂતકાલ મેં હો ચુકે
હૈં એવં જો પદ્મનાભ આદિ તીર્થંકર અવિષ્યત્ કાલ મેં હોગે, યહાં
અતીત ઓર અનાગત કાલ કે ગ્રહણ સે યહ બી સમજ લેના ચાહિય

‘પદ્મુણં—પ્રતિષ્ઠાનમ્’ આધાર છે. ‘જહા યથા’ જેમ ‘મૂયાણં—મૂતાનાં’ પ્રાણિ-
યોના આધાર ભૂ ૧ ‘જગતી—જ તી’ પૃથ્વી છે. ॥૩૬॥

અન્વયાર્થ—જે જ્ઞાની પુરુષો ભૂતકાળમાં યદ્ય સૂકયા છે. અને જે જ્ઞાની
અવિષ્યમાં યથે તે બધાનો આધાર અદ્વિસા અર્થાત્ મોક્ષરૂપ શાન્તિજ
છે. કે જે પ્રમાણે પ્રાણિયોને માટે પૃથ્વી આધાર રૂપ છે. ॥૩૬॥

ટીકાર્થ—આ રીતે ભાવમાર્ગને ઉપદેશ મહાવીર સ્વામીએ જ આપેલ
છે, અથવા બીજા કોઈએ પણ કહેલ છે ? શું આ માર્ગના ઉપદેશક ભૂતકા-
ળમાં પણ થયા છે ? અને અવિષ્ય કાળમાં પણ થશે ? આ પ્રમાણેની શંકા
કરીને સૂત્રકાર ભાવસ્ત્રોતના અનાદિપણનું પ્રતિપાદન કરે છે

કષ્પમ તીર્થંકર વિગેરે જે જ્ઞાનીઓ ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થઈ સૂકેલા
છે, અને જે પદ્મનાભ વિગેરે તીર્થંકરો અવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થશે અદ્વિયાં અતીત

૨૩૨

સ્વચ્છતાજ્ઞસૂત્રે

પૂર્વેસ્મિન્ કાલે જ્ઞાતાઃ 'બુદ્ધા' બુદ્ધાઃ-તીર્થંકરા ઋતમાદયઃ । 'જે ય' યે ન 'અજ્ઞા-
મયા' અજ્ઞામતાઃ-મવિવ્યત્કાલમાવિનઃ 'બુદ્ધા' બુદ્ધાઃ-તીર્થંકરાઃ ॥અજ્ઞામાદયઃ,
સંદંશનન્યાયેન પૂર્વામરયો ગ્રંથેણ મધ્યમસ્થાવરશ્ચ મહત્તાત્ વર્તમાનકાલિકા મહા-
વિદેહે સીમન્ધરાદયશ્ચ 'તેસિ' તેષાં સર્વેષામ્ 'સંતી' શાન્તિરેવ ષટ્કાયજીવરક્ષણ-
રૂપા અહિંસૈવ 'પદ્ધતાણં' મતિષ્ઠાનમ્-આધારો વર્તેતે, અન્યથા બુદ્ધત્વસ્યાપિ
અનુપપત્તેઃ, અથવા-શાન્તિ મોક્ષઃ સ એવ તીર્થંકરાણાં મતિષ્ઠાનમાધારઃ । કથ
મિત્યાહ-‘જહા’ યથા ‘ભૂયાણં’ ભૂતાનામ્-ત્રસસ્થાવરાણામ્ ‘જગતી’ જગતી-
પૃથિવી પ્રતિષ્ઠાનમ્-આધારઃ, તથા-તાદૃશસ્ય મોક્ષસ્ય પ્રાપ્તિર્ભવિમાર્ગમન્તરેણ ન
સમ્ભવતિ । અહઃ સર્વેઽપિ ભાવમાર્ગમુક્તવન્તોઽનુષ્ઠિતવન્તશ્ચેતિ ભાવઃ ॥૩૬॥

મૂલ્ય-‘ઐહ ણં વેયમાદૈન્નં ફાસા ઉચ્ચાવયા ફુસે ।

ળે તેષુ વિણિહંણેજ્ઞા, વીણેવે મહાગિરી ॥૩૭॥

જ્ઞાયા-અથ તં વ્રતમાપન્તે, સ્વર્ણા ઉચ્ચાવચાઃ સ્વશેયુઃ ।

ન તેષુ વિનિદન્યાદ્, ઘાતેનેવ મહાગિરિઃ ॥૩૭॥

કિ વર્તમાન કાલ મેં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં જો સીમન્ધર આદિ તીર્થંકર
વિદ્યમાન હૈં, ડન સવ કા આધાર શાન્તિ હી હૈ અર્થાત્ ષટ્કાય કે જીવો
કી રક્ષારૂપ અહિંમા હી હૈ । અન્યથા જ્ઞાનીપન હો હી નહીં સકતા ।
અથવા શાન્તિ કા અર્થ હૈ મોક્ષ, વહી સમસ્ત તીર્થંકરોં કા આધાર હૈ,
જેસે ત્રસ ઓર સ્થાવર જીવોં કા આધાર પૃથ્વી હૈ । મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ ભાવ-
માર્ગ કે વિના સંભવ નહીં હૈ, અતઃવ સમી તીર્થંકરોને ભાવમાર્ગ કા
હી કથન ઓર અનુષ્ઠાન કિયા હૈ ॥૩૬॥

અને અજ્ઞાત કાળના શ્રુત્ય કરવાથી એ પણ સમજી લેવું કે-વર્ત-
માનકાળમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જે સીમન્ધર આદિ તીર્થંકર વિદ્યમાન છે,
તે બધાનો આધાર શાન્તી જ છે. અર્થાત્ ષટ્કાયના જીવોની રક્ષા રૂપ
અહિંસા જ છે. તે શિવાય જાની પણ ઘર્ષ જ શકતું નથી. અથવા શાન્તિને
અર્થ મોક્ષ છે, તેજ સઘળા તીર્થંકરોનો આધાર છે. જેમ ત્રસ અને સ્થાવર
જીવોનો આધાર પૃથ્વી છે, મોક્ષની પ્રાપ્તિ ભાવમાર્ગ વિના સંભવતી નથી.
તેથીજ સઘળા તીર્થંકરોએ ભાવ માર્ગનુંજ કથન અને અનુષ્ઠાન કરેલ છે. ॥૩૬॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. सु. अ. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

२३३

अन्वयार्थः—(अह) अथ-भावमार्गप्रतिपक्षनन्तरम् (वयं) व्रतम्-साधु धर्मम् (आवन्नं) आपन्नं प्राप्तं-प्रतिपक्षप्रतमित्यर्थः (णं) तम् पूर्वोक्तं मुनिं यदि (उच्चावया) उच्चाववाः-तीव्रा अतीव्रा नानाविधाः (फासा) स्पर्शाः परीषहो-पसर्गाः (कुसे) स्पृशेयुः-उपद्रवेयुः तदा स मुनिः (तेसु) तैः-परीषहोपसर्गैः (ण विणिहणेज्जा) न विनिहन्त्यात्-न प्रतिहतो भवेत् न विचल्येदिति भावः, केन कञ्च ? इति दृष्टान्तमाह-(वाएण) वातेन (महावातेन (महागिरी इव) महागिरिरिव मेरुपर्वत इवेति ॥३७॥

‘अह णं वयमावन्नं’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘अह-अथ’ इससे पश्चात् ‘वयं व्रतम्’ साधुव्रत में ‘आवन्नं-आपन्नम्’ प्राप्त रहे हुए ‘णं-तं मुनिम्’ उस मुनिको ‘उच्चावया-उच्चाववाः’ नाना प्रकार के ‘फासा-स्पर्शाः’ परीषह और उपसर्ग ‘कुसे-स्पृशेयुः’ स्पर्श करे ‘तेसु-तैः’ उन परीषह एवं उपसर्गोंसे ‘ण विणिहणेज्जा-न विनिहन्त्यात्’ पराजित न होवे’ अर्थात् दृढ़ रहे’ कैसे दृढ़ रहे सो कहते हैं ‘वाएण-वातेन’ महावात से ‘महा गिरि इव-महागिरिरिव’ मेरु पर्वतके समान दृढ़ रहे ॥३७॥

अन्वयार्थः—भावमार्ग को अंगीकार करने के पश्चात् साधुधर्म को प्राप्त करने वाले मुनि को कदाचिन् तीव्र या मन्द नाना प्रकार के परीषह और उपसर्ग आवे तो मुनि उनसे प्रतिहत न हो-विचलित न हो, जैसे आंधी से सुमेरु पर्वत विचलित नहीं होता ॥३७॥

अह णं वयमावन्नं’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘अह-अथ’ ते पक्षी ‘वयं-व्रतम्’ साधु व्रतमां ‘आवन्नं-आपन्नम्’ रहेला ‘णं-तं मुनिम्’ मुनिने ‘उच्चावया-उच्चाववाः’ अनेक प्रकारना फासा-स्पर्शाः परीषह अने उपसर्ग कुसे-स्पृशेयुः स्पर्श करे ‘तेसु-तैः’ ओ परीषह अने उपसर्गोंथी ‘ण विणिहणेज्जा-न विनिहन्त्यात्’ पराजित न थाय अर्थात् सधम पावनमां भज्जुत रहेवुं, केवी रीते भज्जुत रहेवुं ओधओ ? ते अतापतां सूत्रकार ठहे छे के-‘वाएण-वातेन’ महावाताथी अर्थात् वटे, जी-याथी ‘महागिरि इव-महागिरिरिव’ भेइ पर्वतनी ओम दृढ़ रहे ॥३७॥

अन्वयार्थः—भाव मार्गने अंगीकार करीने पक्षीथी साधुधर्मने प्राप्त करवावाणा मुनिने कदाचि तीव्र अथवा मंद अनेक प्रकारना परीषहो अने उपसर्गो आवे तो मुनिओ तेनाथी अप्रतिहत न थवुं, अर्थात् यक्षित न थवुं ओम वावाओआथी सुभेइ यक्षित थतो नथी तेम ओ स्थिर रहेवुं ॥३७॥

सू० ३०

૨૩૪

સૂત્રકૃતાક્ષરે

ટીકા—‘અહ’ અથ-ભવમાર્ગસ્વીકારાનન્તરમ્ ‘વપમાવન્ને’ વ્રતમ્-સર્વ-
 ચિરવિલક્ષણ મહાવ્રતમ્ આવન્ને પ્રાપ્તમ્ (જ) તં મુર્નિ યદિ ‘ઉચ્ચાવવા’ ઉચ્ચાવવાઃ
 -નાનાપકારાઃ ‘ફાસા’ સ્પર્શાઃ-શીતોષ્ણાદિપરીષદાઃ દેવાદિકૃત્વા અનુકૂલમતિ-
 કૃત્વા ઉપસર્ગા વા ‘ફુસે’ સ્પર્શયુઃ-ઉપદ્રવેષુઃ, તથા સ સાધુઃ ‘તેસુ’ અત્ર વતી-
 યાર્યે સતતી તૈઃ પૂર્વોક્તેરુચ્ચાવતૈઃ-પરીષદોપાર્ગેઃ ‘જ વિનિદ્વજોઙ્જા’ ન વિનિ-
 દ્વજ્યાત્ સંયમાનુષ્ઠાનાત્ કદાઽપિ પ્રવલિતો ન મવેદિતિ । અત્ર-દૃષ્ટાન્તમાહ-
 ‘વાણ’ વાતેન ‘મામિતી ઇ’ મહામિથિરિત, યથા પ્રવલેનાઽપિ પવનેન વિચા-
 લ્યમાનોઽપિ મેઘર્ન કથમપિ અવસ્થાનાત્ પ્રવલ્યતિ, તથા-ઉપસર્ગાદિમિરુપદ્રુતોઽપિ
 સાધુઃ સંયમાર્ગાન્ન પ્રવલિતો મવેદિતિ માત્રઃ ॥૩૭॥

મૂલ્ક-સંવુડે સે મહાપન્ને ધીરે દંત્તેસણં ચરે ।

નિંવુડે કાલમાકંચી, ઇંવં કેવંલિણો મંયં ॥૩૮॥

છાયા—સદ્વ્રતઃ સ મહાવ્રતઃ, ધીરો દત્તૈર્પર્માં ચરેત્ ।

નિર્વૃત્તઃ કાલમાદ્યુપેક્ષેવં કેવલિનો મતમ્ ॥૩૮॥

ટીકાર્થ—ભવમાર્ગે સ્વીકાર કરને કે અનન્તર સર્વ ચિરતિ રૂપ
 મહાવ્રતે કો જિસને ધારણ કિયા હૈ, ઉસ સાધુકો કદાચિત્ વિવિધ
 પ્રકાર કે સ્પર્શ અર્થાત્ શીત ઉષ્ણ આદિ પરીષદ્ ઔર દેવાદિ દ્વારા
 કૃત અનુકૂલ યા પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગ સત્તાવે તો ચહ ઉન ઉપદ્રવો કે કારણ
 સંયમાનુષ્ઠાન સે લેશ માત્ર બી વિચલિત ન હો । ઇસ વિષય મેં દૃષ્ટાન્ત
 દિવલાતે હૈં । જૈસે-પ્રલયકાલ કા પવન ચલને પર બી મેઘ પર્વત નહીં
 ઢિગતા હૈં ઉસી પ્રકાર સાધુ સંયમ સે ચલિત ન હો ॥૩૭॥

‘સંવુડે સે મહાપન્ને’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ ચહ પૂર્વોક્ત સાધુ ‘મહાપન્ને-મહાપ્રજ્ઞા’ સમ્યક્

ટીકાર્થ—આવમાર્ગનો સ્વીકાર કર્યા પછી સર્વ ચિરતિ રૂપ મહાવ્રતને
 જેણે ધારણ કરેલ છે. એ સાધુને કદાચ અનેક પ્રકારના સ્પર્શ અથવા શીત
 (ઠંડા) ઉષ્ણ, (ગરમ) વિગેરે પરીષદ અને દેવ વિગેરેએ કરેલા અનુદ્રુણ
 અથવા પ્રતિદ્રુણ ઉપસર્ગ સત્તાવે તો તે એ ઉપદ્રવોને કારણે સંયમના અનુ-
 ષ્ઠાનથી લેશ માત્ર પણ ચલ્લાયમાન ન થાય આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવતાં
 કહે છે કે-એમ પ્રલય કાળનો પવન ચાલેનો હોય તો પણ મેરુ પર્વત ડગતો
 નથી. એજ પ્રમાણે સાધુએ સંયમથી ચલ્લાયમાન રહુ નહીં. ॥૩૭॥

‘સંવુડે સે મહાપન્ને’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ પહેલા પછીવેલ એવો તે સાધુ ‘મહાપન્ને-મહાપ્રજ્ઞઃ’

समयार्थबोधिनी टीका प्र. शु. अ. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

२३५

अन्वयार्थः—(से) स पूर्वोक्तो मुनिः (निवृद्धे) संवृतः संवरयुक्तमासन्ननिरोधकः
तथा (महापद्मे) महापद्मः—सम्यग्ज्ञानयुक्तः तथा—(धीरे) धीरः—धैर्यसम्पन्नः
यद्वा धीः—बुद्धिस्तथा रानते इति धीरः—विशिष्टबुद्धियुक्तः सन् (दत्तेषणम्)
दत्तेषणम्—दत्ते गृहस्थैर्दीयमानेऽश्नादी एषणां त्रिविधाम् (चरे) चरेत् तथा—
(निवृद्धे) निवृत्तः—कषायोपशान्ता शीतीभूताऽपराधशः सन् मुनिः (कालं) मरणम्
—पण्डितमरणम् (आकाङ्क्षी) आकाङ्क्षेत्—वाञ्छेत्। एतत् कस्य मतमित्याह—(एयं)
एतत्—यत् पूर्वकथितं तत् (केवलिनो) केवलिनः—तीर्थकरादेः (मयं) मतमस्ति
न तु स्वमनीषिकया मोक्ष इति जम्बूद्वीपमित्रं प्रति सुधर्मस्वामिनो
वचनमिति ॥३८॥

ज्ञान युक्त तथा 'धीरे-धीरः' धैर्य शील होकर 'दत्तेषणं-दत्तेषणाम्' दूसरेके द्वारा दिया हुआ एषणीय आधार ही 'चरे-चरेत्' ग्रहण करे तथा 'निवृद्धे-निवृत्तः' शान्तचित्त होकर 'कालं-कालम्' पण्डित मरणकी 'आकाङ्क्षी-आकाङ्क्षेत्' इच्छा करे 'एयं-एतत्' यही 'केवलिनो-केवलिनः' तीर्थकर आदिका 'मयं मतम्' मत है ॥३८॥

अन्वयार्थ—पूर्वोक्त मुनि संवर से युक्त, सम्यग्ज्ञान से सम्पन्न, धीर-धैर्यवान् अथवा विशेष बुद्धि से सुशोभित होकर गृहस्थ द्वारा प्रदत्त अशन आदि की तीन प्रकार की एषणा का पालन करे। कषायों की उपशान्ति से शीतल बना हुआ मुनि पण्डित मरण की आकाङ्क्षा करे। यह केवली भगवान् का मत है हमारी कल्पना नहीं है ॥३८॥

सम्यग् ज्ञानयुक्त तथा 'धीरे-धीरः' धैर्यशील ज्ञानीने 'दत्तेषणं-दत्तेषणाम्' शील द्वारा आपवाभां आवेल ऐषणीय आधार 'चरे-चरेत्' ग्रहण करे तथा 'निवृद्धे-निवृत्तः' शान्त चित्त ज्ञानीने 'कालं-कालम्' पण्डित मरणानी 'आकाङ्क्षी-आकाङ्क्षेत्' इच्छा करे 'एयं-एतत्' ऐय 'केवलिनो-केवलिनः' तीर्थकर विगैरेने 'मयं-मतम्' मत छे ॥३८॥

अन्वयार्थ—पूर्वोक्त मुनि संवरशी युक्त सम्यग् ज्ञानशी संपन्न, धीर-धैर्यवान् अथवा विशेष प्रकारनी बुद्धिशी सुशोभित धर्मन गृहस्थ द्वारा आपवाभां आवेल आधार विगैरेनी त्रय प्रकारनी ऐषणीय पालन करे, कषायानी शान्ती तथाशी शीतल जनेल मुनि पण्डितमरणानी आकाङ्क्षा करे आ केवली भगवानेने मत छे, हमारी कल्पना नहीं, ॥३८॥

ટીકા—અધ્યયનાર્થમુપસંહરતિ—‘સે’ સઃ—પૂર્વોક્તઃ—જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણ-યુક્તો મુનિઃ ‘સંવુદ્ધે’ સંવૃતઃ—આસ્રવદ્વારાવરોધકઃ ‘મહાપન્ને’ મહાપન્નઃ— મહત્તી-વિશાલા મહ્ના-બુદ્ધિર્યસ્ય સ મહાપન્નઃ—દેયોપાદેયબુદ્ધિયુક્તઃ । ‘ધીરે’ ધીરઃ—પરીષદોપસર્ગાદિભિરવિચલિતઃ । ‘દત્તેષણં’ દત્તેષણમ્—દાયકેન દત્તે—પાત્રે સત્યા-શારાદિકે ષણમ્—ગવેષણાપ્રદણેષણા—પરિમોગૈષ્ણારૂપાં ત્રિવિધેષણમ્ ‘ચરે’ ચરેત્—આચરેત્, ષણમ્પાનુપાલયેદિત્યર્થઃ । તથા—‘નિવ્વુદ્ધે’ નિવૃત્ત ઇવ નિવૃત્તઃ કષાયોપશમાત્ શ્રીતીમૂતઃ સન્ ‘કાઝં’ કાઝમ્—મરણમ્—પણ્ડિતમરણમ્ ‘આકાંલી’ આકાઙ્ક્ષેત્—વાઙ્ક્ષેત્ । ‘એયં’ એતત્—યત્ પૂર્વમુક્તં તત્ ‘કેરલિગો’ કેવલિનસ્તીર્થ-કરગણધરાદેઃ ‘મયં’ મતમ્—તીર્થંકરાદેઃ સ્વહુ એતાદૃશં મતમ્ ન મમ, અતો યથા તૈ સ્તીર્થંકરૈઃ પ્રતિપાદિતં તથૈવ મયા કથિતમ્ । સુધર્મસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનણ્ણુદિશ્ય કથયતિ—ત્વયા માર્ગવિષયકઃ પ્રશ્નઃ કૃતઃ, તસ્યોત્તરં તીર્થંકરમતેન મયા

ટીકાર્થ—અધ્યયન કે અર્થ કા ઉપસંહાર કરતે હૈં—પૂર્વોક્ત દર્શન જ્ઞાન ઓર ચારિત્ર સે યુક્ત મુનિ આશ્રવદ્વારોં કા નિરોધ કર્તા હો, મહા પાન્ન હો અર્થાત્ વિશાલ બુદ્ધિવાળા યા હેય-ઉપાદેય કી બુદ્ધિ સે યુક્ત હો, પરીષદોં ઓર ઉપસર્ગોં સે ચલાયમાન ન હો તથા દાતા કે દ્વારા પ્રદત્ત આહાર આદિ કી હી ગવેષણા કરે । કષાયોં કો ઉપશાન્ત કરકે શાન્ત હો તથા પ્ણ્ડિતમરણ કી અભિલાષા કરે ।

પહેલે જો કહા ગયા હૈં વહ કેવલિયોં કા મત હૈ, મેરા નહીં । જૈસા તીર્થંકરોં ને પ્રતિપાદન કિયા, વૈસા હી મૈને કહા હૈ ।

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામી સે કહતે હૈં—તુમને માર્ગ કે વિષય મેં

ટીકાર્થ—અધ્યયનના અર્થને ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.—પૂર્વોક્ત દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રથી યુક્ત મુનિ આસ્રવ દ્વારાને નિરોધ કરતા થાય. મહા પાન્ન થાય અર્થાત્ વિશાળ બુદ્ધિવાળા અથવા હેય-ઉપાદેયની બુદ્ધિથી યુક્ત થાય, પરીષદો અને ઉપસર્ગથી ચલાયમાન ન થાય તથા દાતા દ્વારા અપાયેલા આહાર વિગેરેનીજ ગવેષણા કરે. કષાયોને ઉપશાન્ત કરીને શાન્ત થાય તથા પ્ણ્ડિત મરણની ઇચ્છા કરવી.

પહેલા જે કહેવામાં આવેલ છે, તે કેવલિયોને મત છે, મારો સ્વતંત્ર મત નથી. તીર્થંકરોએ જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન ન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે મેં કહેલ છે.

સુધર્મસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે—તમોએ માર્ગના સંબંધમાં

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. ११ मोक्षस्वरूपनिरूपणम्

२३७

मदत्तम्, न तु मनागपि स्वमनीषया कथितम्। 'त्ति' इति वेमि' ब्रवीमि यथा
मगवत्समीपे श्रुतं तथा-कथयामीति ॥३८॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकमविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाह-च्छत्रपति कोल्हापुरराजपदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालब्रतिरिचितायां श्री
"सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य" समयार्थबोधिन्या-
ख्यायां व्याख्यायां मोक्षनामकम्
एकादशममध्ययनं समाप्तम् ॥११॥

प्रश्न किया था, उसका उत्तर मैंने तीर्थंकर के मतानुसार दिया है, अपनी
बुद्धि से कुछ नहीं कहा।

'त्ति वेमि' जैसा तीर्थंकर के समीप सुना, उसी प्रकार मैं
कहता हूँ ॥३८॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत 'सूत्रकृता-
ङ्गसूत्र' की समयार्थबोधिनी व्याख्या का मोक्षनामक

॥ ग्यारहवां अध्ययन समाप्त ॥११॥

प्रश्न करके हतो, तेनो उत्तर में तीर्थंकराना मत प्रमाणे आपेक्षे छे, मारी
स्वतंत्र बुद्धिथी कर्ध पण्य कडेल नथी.

'त्ति वेमि' जे प्रमाणे तीर्थंकरनी पांसेथी सांलण्युं हतुं जेज प्रमाणे
में कह्युं छे. ॥३८॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत 'सूत्रकृताङ्गसूत्र'नी
समयार्थबोधिनी व्याख्यातुं मोक्ष नामतुं अग्यारसुं अध्ययन समाप्त ॥११॥

॥ અથ દ્વાદશં શ્રી સમવસરણાધ્યયનં પ્રારમ્ભયતે ॥

મત્તમેકાદશમધ્યયનમ્, તદનુ દ્વાદશમધ્યયનમારમ્ભયતે । અસ્ય ચ પૂર્વાધ્યયનેન સહાધ્યં સમ્બન્ધઃ । એકાદશેઽધ્યયને મોક્ષમાર્ગઃ મતિપાદિતઃ, તત્પસજ્ઞાત્ કુમાર્ગઃ સ્મારિતો ભવતિ, इति कुमार्गमरूपणाय द्वादशमध्ययनं प्रारम्भयते । કુમાર્ગે વિજ્ઞાતે સતિ તસ્ય નિરાકરણં સંપ્રવતિ, નિરાકૃતે ચ તસ્મિન્ માર્ગનિવસ્થા સ્પાત્ । અતઃ કુમાર્ગનિરાકરણાય ત સ્વરૂપમવશ્યં વિજ્ઞાતવ્યમિતિ તત્સ્વરૂપનિરૂપણાર્થમિદમધ્ય-યનમ્ । તસ્યેદમાદિમં મૂલમ્-‘ચત્તારિ’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘ચત્તારિ’ સમોસરણાગિર્માણિ,

પાંચાદુયા જાઈં પુંઢો વૈયંતિ ।

કિરિયિં અંકિરિયં વિર્ણયંતિ,

તેદ્યં અન્નાણંમાહંસુ ચૈંઉત્થમેવ ॥૧॥

ચારહવાં અધ્યયન કા પ્રારંભ

(સમવ સરણ)

ચારહવાં અધ્યયન સમાપ્ત ક્રિયા । તત્પશ્ચાત્ ચારહવાં અધ્યયન પ્રારંભ ક્રિયા જાતા હૈ । હસ અધ્યયન કા પૂર્વ અધ્યયન ક્રે સાથ યહ સંબંધ હૈ-ચારહવે અધ્યયન મેં મોક્ષમાર્ગ કા પ્રતિપાદન ક્રિયા ગયા હૈ ઓર પ્રસંગવશ કુમાર્ગ કા બી સ્મરણ કરાયા ગયા હૈ । અતઃચ કુમાર્ગ કી પ્રરૂપણા કરને ક્રે લિયે ચારહવાં અધ્યયન પ્રારંભ ક્રિયા જાતા હૈ । કુમાર્ગ કો જાનક્રેને પર હી ઉસકા નિરાકરણ હો સકતા હૈ ઓર ઉસકા નિરાકરણ હોને પર હી માર્ગ કા નિશ્ચય હો સકતા હૈ । અતઃચ કુમાર્ગ કા નિરાકરણ કરને ક્રે લિયે ઉસકા સ્વરૂપ અવશ્ય

બારમા અધ્યયનનો પ્રારંભ —

અગિયારમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે આ બારમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનો આગલો અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે. અગિયારમા અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે અને પ્રસંગોપાત્ કુમાર્ગનું પણ સ્મરણ કરાવવામાં આવેલ છે. તેથી કુમાર્ગની પ્રરૂપણા કરવા માટે આ બારમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. કુમાર્ગને જાણવો જ તેનું નિરાકરણ થઈ શકે છે, અને તેનો પ્રતીકાર થાય ત્યારે જ માર્ગનો નિશ્ચય થઈ શકે છે, તેથી જ કુમાર્ગનું નિરાકરણ કરવા માટે તેનું સ્વરૂપ અવશ્ય સમજ લેવું જોઈએ. તેના નિરૂપણ

જાન લેના ચાહિયે । उसी के निरूपण के लिए यह अध्ययन है । इसका प्रथम सूत्र है—‘चत्तारि’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘इमानि-इमानि’ ये लोक में प्रसिद्ध ऐसे ‘चत्तारि-चत्वारि’ चार ‘समोसरणाणि-समवसरणानि’ परतीर्थिकों का समूह है ‘जाह्-यानि’ जो परतीर्थिकों के समूह ‘पावादुया-प्रावादुकाः’ प्रजल्पक होकरके ‘पुढो वयंति-पृथक्वदन्ति’ वे चारों पृथक् पृथक् सिद्धांत का प्रतिपादन करते हैं । कोई परतीर्थिक ‘किरियं-क्रियां’ क्रिया को अर्थात् जीवादि पादार्थ का अस्तित्वरूप ‘आहंसु-आहुः’ कहते हैं यह पहला समवसरण है १ कोई कोई ‘अकिरियं-अक्रियां’ जीवादि पदार्थ नहीं है इत्यादि प्रकारसे ‘आहंसु-आहुः’ कहते हैं । यह दूसरा समवसरण है २ एवं कोई ‘विनयस्ति-विनयमिति’ केवल विनयसे ही मोक्ष होता है ऐसा ‘तदयं-तृतीयं’ तीसरा समवसरण है ‘चउत्थमेव-चतुर्थमेव’ और चौथा परतीर्थिक ‘अज्ञाणं-अज्ञानम्’ अज्ञानसे ही मोक्ष होता है इस प्रकार ‘आहुः-कथयन्ति’ कहते हैं, यह चौथा समवसरण है ये पूर्वोक्त चारों परतीर्थिकप्रावादुका-अर्थात् वागविलास करने वाले हैं वे लोग वृथावाद करते हैं ॥१॥

માટેજ આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. ‘ચત્તારિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘इमानि-इमानि’ આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા ‘चत्तारि-चत्वारि’ ચાર ‘समोसरणाणि-समवसरणानि’ પરતીર્થિકોનો સમૂહ છે. ‘जाह्-यानि’ એ પરતીર્થિકોનો સમુદાય ‘पावादुया-प्रावादुकाः’ પ્રજલ્પક થઈને ‘पुढो वयंति-पृथक् वदन्ति’ એ ચારે જૂદા જૂદા પ્રકારના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરે છે, કેાઈ પરતીર્થિક ‘किरियं-क्रियां’ ક્રિયાને અર્થાત્ જીવાદિ પદાર્થના અસ્તિત્વરૂપ ‘आहंसु-आहुः’ કહે છે. આ પહેલું સમવસરણ છે. ૧ કેાઈ કેાઈ ‘अकिरियं-अक्रियां’ જીવાદિ પદાર્થ નથી વિગેરે પ્રમારથી ‘आहंसु-आहुः’ કહે છે. આ બીજું સમવસરણ છે. ૨ એજ પ્રમાણે કેાઈ ‘विनयस्ति-विनयमिति’ કેવળ વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે ‘तदयं-तृतीयं’ ત્રીજો જ મત ‘आहुः’ કહે છે. આ ત્રીજું સમવસરણ છે. ૩ ‘चउत्थमेव चतुर्थमेव’ અને ચોથા પરતીર્થિક ‘अज्ञाणं-अज्ञानम्’ અજ્ઞાનથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે ‘आहुः’ કહે છે આ ચોથું સમવસરણ છે. ૪ આ ઉપરથી કહેવામાં આવેલ ચારેય પરતીર્થિકો પ્રાવાદુક અર્થાત્ વાણીનો વિલાસજ માત્ર કરવાવાળા હોય છે. એ લોકો દ્રોગટજ વાણીનો વિલાસ કરતા રહે છે, એટલે કે કેવળ ખડખડાટ જ કરે છે. ॥૧॥

છાયા—ચત્તારિ સમવસરણાનીમાનિ, પાવાદુકા યાનિ પૃથક્ વદન્તિ ।

ક્રિયામક્રિયા વિનયમિતિ, તૃતીયમજ્ઞાન માહુશ્વતુર્યમેવ ॥૧॥

અન્વયાર્થઃ—‘ઇમાણિ’ ઇમાનિ—લોકપસિદ્ધાનિ ‘ચત્તારિ’ ચત્તારિ—ચતુઃ સંરુપકાનિ ચતુર્વિધાનીત્યર્થઃ, (સમોસરણાણિ) સમવસરણાનિ પરતીર્થિકસમૂહાઃ સન્તિ (જાઈ) યાનિ યે પરતીર્થિકસમૂહાઃ (પાવાદુકા) પાવાદુકાઃ—મજલ્પકા વાવાલાઃ સન્તઃ (પુઢો વયંતિ) પૃથક્વદન્તિ સર્વે તે ચત્તારોઽપિ પરતીર્થિકાઃ પૃથક્ પૃથક્તયા પ્રતિપાદયન્તિ । કિં કિં પ્રતિપાદયન્તિ તદ્દર્શયન્તિ—એકે પરતીર્થિકાઃ (કિરિયં) ક્રિયામ્—જોવાદિપદાર્થોઽસ્તિત્વરૂપામ્ (આહંસુ) આહુઃ—કથયન્તિ इत्येकं समवसरणम् । (આહંસુ) इत्यग्रेणान्वयः । एके द्वितीयसमवसरणगताः परतीर्थिकाः (अकिरियं) अक्रियाम् आहुः—कथयन्ति इति द्वितीयं समवसरणम् । तृतीयसमवसरणगताः परतीर्थिकाः (विणयंति) विनयमिति केवलाद् विनयादेव मोक्षो भवतीति रूपं विनयम् (तदयं) तृतीयं मतमाहुः—कथयन्ति’ इति तृतीयं समवसरणम् । (चउत्थमेव) चतुर्थमेव न चतुर्थादुपरिमतमदश्चतुर्थमेव (प्रज्ञाणं) अज्ञानम्—अज्ञानादेव मोक्षो भव॥त्येवं रूपमाहुः—कथयन्ति । एते पूर्वोक्ता अत्वारोऽपि पावादुकाः परतीर्थिकाः पृथक् पृथक्तया स्वमतं प्रतिपादयन्तः अनुविचिन्त्य कथनेन एवैव वदन्तीत्यग्रेतनगाथया सम्बन्ध इति ॥१॥

અન્વયાર્થ—અન્યતીર્થી જિનકો પૃથક્ પૃથક્ કહતે હૈં, લે સમવસરણ અર્થાત્ ઉનકે ચાર સિદ્ધાન્ત યે હૈં (૧) કોઈ કોઈ પરતીર્થિક ક્રિયાવાદ અર્થાત્ જીવ આદિ પદાર્થોં કા અસ્તિત્વ કહતે હૈં યહ પહલા સમવસરણ હૈ । (૨) કોઈ કોઈ અક્રિયાવાદ કો સ્વીકાર કરતે હૈં યહ દુસરા સમવસરણ હૈ । (૩) ત્રીસરે સમવસરણવાલે વૈનયિક હૈં, ઉનકો માન્યતા હૈ કિ અકેહે વિનય સે હી મોક્ષ પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । (૪) ચૌથા સમવસરણ અજ્ઞ નવાદિયોં કા હૈ, જિનકે મતાનુમાર અજ્ઞાન હી મોક્ષ કા કારણ હૈ, ।

અન્વયાર્થ—અન્યતીર્થીકો જેને જુદા જુદા પ્રકારથી કહે છે, તે સમવસરણ અર્થાત્ તેઓના ચાર સિદ્ધાન્તો આ પ્રમાણે છે. (૧) કોઈ કોઈ પરતીર્થીકો ક્રિયાવાદ અર્થાત્ જીવ વિગેરે પદાર્થોના અસ્તિત્વને સ્વીકારે છે. આ પ્રકારે સમવસરણ છે. (૨) કોઈ કોઈ અક્રિયાવાદનો સ્વીકાર કરે છે. આ બીજું સમવસરણ છે. (૩) ત્રીણ સમવસરણવાળા વૈનયિકો છે. તેઓની માન્યતા એવી છે કે એકલા વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪) ચોથું સમવસરણ અજ્ઞાનવાદીઓનું છે. તેઓના મત પ્રમાણે અજ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે.

ટીકા—અન્વયાર્થગમ્યા, તત્ર વિશેષાર્થો વિવ્રિયતે—ક્રિયામ્—‘જીવાદિ-
પદાર્થોઽસ્મિ’ इत्यादिरूपां वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनाः । अशी-
त्युत्तरशतभेदमिन्ना भवन्ति, तथाहि—‘जीवाजीवपुण्यपापास्रवसंवरनिर्जराबन्ध-
मोक्षालपः’ नवपदार्थाः स्वपरभेदाभ्यां नित्यानित्यविकल्पद्वयेन च काळतः
नियतिस्यमावेशमाश्रयणादशीत्युत्तरं कृतं भवति क्रियावादिनाम्, इयमत्र
प्रक्रिया—‘अस्ति जीवः स्वतो नित्यः काळतः १, अस्ति जीवः स्वतोऽनित्यः

ये चારો હી પરતીર્થિકવાદી પૃથક્ પૃથક્ અપને ૨ મત કા પ્રતિપાદન
કરતે હુણ, ચિના વિચારે કથન કરને કે કારણ મૃષાવાદ કરતે હૈ ॥૧॥

ટીકાર્થ—ટીકા અન્વયાર્થ સે હી મમલ લેની ચાહિણ. યહાં ગાથા
કેવિશેષ અર્થ કા ચિત્તરણ ક્રિયા જાના હૈ. જીવાદિ કે અસ્તિત્વ રૂપ
ક્રિયા કા કથન સ્વીકાર કરને ઘાટે ક્રિયાવાદી કાલાતે હૈ, इन क्रिया-
वादिगों के १८० भेद हैं। वे इस प्रकार हैं—जीव, अजीव, पुण्य, पाप,
आश्रय, संवर, निर्जरा, बंध और मोक्ष ये नौ पदार्थ हैं। इनके स्वतः
और परतः के भेद से अठारह भेद होते हैं। इन अठारहों को नित्य
और अनित्य, इन दो भेदों, से गुणित करने से छत्तीस भेद हो जाते
हैं। तत्पश्चात् काल, नियति, स्वभाव, ईश्वर और आत्मा इन पाँच
भेदों से छत्तीस का गुणाकार करने पर एक सौ अस्सी विकल्प हो जाते
हैं। उदाहरणार्थ यहां कुछ विकल्प प्रदर्शित किये जाते हैं, यथा—

આ ચારે પરતીર્થિકા અલગ અલગ પોતાના મતનું સમર્થન કરતા
થકા વગર વિચાર્યે કથન કરવાના કારણે મૃષાવાદજ કરે છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—ટીકા અન્વયથી જ સમલ લેવી. અહિયાં ગાથાના વિશેષ
અર્થનું વિવરણ કરવામાં આવે છે, જીવ વિગેરેના અસ્તિત્વરૂપ ક્રિયાનું કથન
સ્વીકાર કરવાવાળા ‘ક્રિયાવાદી’ કહેવાય છે. આ ક્રિયાવાદિયોના ૧૮૦ ભેદો
છે, તે આ પ્રમાણે છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રય, સંવર, નિર્જરા,
બંધ, અને મોક્ષ આ નવ પદાર્થ છે. તેના સ્વતઃ અને પરતઃ એ પ્રકારના
બે ભેદથી અઠાર ભેદો થઈ જાય છે. આ અઠારે ભેદોને નિત્ય અને અનિત્ય
આ બે ભેદોથી શુષ્કવાથી છત્રીસ ભેદ થઈ જાય છે. તે પછી કાલ, નિયતિ,
સ્વભાવ ઇશ્વર અને આત્મા આ પાંચ પ્રકારના ભેદોને છત્રીસથી શુષ્કવાથી
એકસો એસી ભેદ થઈ જાય છે, ઉદાહરણ નિમિત્તે અહિયાં કેટલાક ભેદો
નાંચે બતાવવામાં આવે છે જેમકે—

૨૪૨

સ્વકૃતાક્ષરે

કાલતઃ૨, અસ્તિ જીવઃ પરતો નિત્યઃ કાલતઃ૩, અસ્તિ જીવઃ પરતોઽનિત્યઃ કાલતઃ૪ઃ, इत्येवं नित्याऽनित्याभ्यां स्वपरभेदाभ्यां, च कालतत्त्वत्वारो भेदा लभ्यन्ते, एवं नियतिस्वभावेश्वरात्मभिरपि एकैकेन चत्वारश्चत्वारो विकल्पाः, एते च पञ्चचतुष्का विंशति भवन्ति, एवं जीवपदार्थेन लब्धाः, एवमजीवा-दयोऽपि अष्टौ प्रत्येकं विंशतिर्भेदाः, तत्तश्च नवगुणितविंशतेः शतमशीत्युत्तरं, भवतीति । तथा-‘अक्रियं’ अक्रियाम्-नास्ति क्रिया मोक्षफलमदेति वदितुं येषां शीलं तेऽक्रियावादिनः, ते च चतुरशीतिर्भेदाः, न क्रिया मोक्षे कारणम्, अपितु ज्ञानमेव मोक्षसाधनमिति प्रकल्पन्तः-अक्रियावादिनो भवन्ति १ ।

(૧) જીવ સ્વતઃ નિત્ય હૈ કાલ સે ।

(૨) જીવ સ્વતઃ અનિત્ય હૈ કાલ સે ।

(૩) જીવ પરતઃ નિત્ય હૈ કાલ સે ।

(૪) જીવ પરતઃ અનિત્ય હૈ કાલ સે ।

इस प्रकार स्वतः और परतः तथा नित्यता और अनित्यता के साथ काल को गिन कर चार विकल्प बनते हैं । इसी प्रकार नियति, स्वभाव, ईश्वर और आत्मा के साथ भी चार चार विकल्प होते हैं । इस प्रकार $4 \times 4 = 16$ विकल्प सिर्फ जीव पदार्थ को लेकर हुए । इसी प्रकार अजीव आदि आठ के भी बीस-बीस भेद होने से $20 \times 4 = 80$ भेद हो जाते हैं । सब क्रियावादी 80 प्रकार के हैं ।

(૧) જીવ સ્વતઃ નિત્ય છે કાળથી.

(૨) જીવ સ્વતઃ અનિત્ય છે, કાળથી.

(૩) જીવ પરતઃ નિત્ય છે, કાળથી.

(૪) જીવ પરતઃ અનિત્ય છે, કાળથી.

આ રીતે સ્વતઃ અને પરતઃ તથા નિત્યપણા અને અનિત્યપણાની સાથે કાળને ગણીને ચાર વિકલ્પો બને છે, એજ પ્રમાણે નિયતિ, સ્વભાવ, ઈશ્વર અને આત્માની સાથે પણ ચાર ચાર વિકલ્પો કેવળ જીવ પદાર્થને લઈને થયા. આ રીતે $4 \times 4 = 16$ વિકલ્પો કેવળ જીવ પદાર્થને લઈને થયા એજ રીતે અજીવ આદિ આઠના પણ વીસ વીસ ભેદો થવાથી $20 \times 4 = 80$ એકસો એસી ભેદો થઈ જાય છે. એ રીતે સઘળા ક્રિયાવાદિઓ 80 એકસો એસી પ્રકારના છે,

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૪૬

અક્રિયાવાદિનઃ—ચતુરશીતિર્મેદા ભવન્તિ તથાહિ—જીવાઽજીવાસ્રવસંસ્વરનિ-
ર્જરાબન્ધમોક્ષાઃ પુણ્યપાપવર્જિતાઃ સપ્તવદાર્થાઃ, તત્રૈકૈકસ્ય સ્વપરમેદાભ્યાં કાલપ-
દૃષ્ટાનિયતિસ્વભાવેશ્વરાત્મરૂપપદ્યપદાર્થાશ્રયણાત્ ચતુરશીતિર્ભવતિ મેદાઃ, નાસ્તિ
જીવઃ સ્વતઃ કાલતઃ ૧, નાસ્તિ જીવઃ પરતઃ કાલતઃ ૨, એવં યદૃષ્ટાનિયતિ
સ્વભાવેશ્વરાત્મભિઃ સંયોજને દ્વાદશમેદા ભવન્તિ તતઃ સપ્તાનાં પુણ્યપાપવર્જિત-
પદાર્થાનાં દ્વાદશ દ્વાદશ મેદાઃ ચતુરશીતિર્ભવન્તિ ૨ ।

તથા—‘તદ્યં’ વૃત્તીયમ્ ‘વિનયંતિ’ વિનયમિતિ, વિનયાદેવ મોક્ષો જાયતે,
એવં વદનશીલા વૈનયિકાઃ । તે દ્વાવિંશદ્વિધાઃ સન્તિ । ઉક્તં—

અક્રિયાવાદિયો કે ચૌરાસી (૮૪) મેદ હૈં । इनकी मान्यता है कि
जीव आदि पदार्थों का अस्तित्व नहीं है । इनके मेद इस प्रकार होते
हैं—पुण्य और पाप को छोड़ कर जीव, अजीव, आस्रव, संस्वर, निर्जरा,
बन्ध और मोक्ष, इन सात पदार्थों को स्व और पर के मेद से तथा
काल, यदृच्छा, नियति, स्वभाव, ईश्वर और आत्मा इन छह के द्वारा
गुणित करने से चौरासी मेद हो जाते हैं । वदाहरणार्थ—

(१) जीव नहीं है स्वतः काल से ।

(२) जीव नहीं है परतः काल से ।

इसी प्रकार यदृच्छा आदि से भी संयोजित करने पर बारह मेद
द्वय और सात पदार्थों के साथ बारह बारह मेद होने से $12 \times 7 = 84$
विकल्प हो जाते हैं ।

અક્રિયાવાદીયોના ૮૪ ચોર્થાશી લેદો છે. તેઓની માન્યતા એવી છે કે
જીવ વિગેરે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ જ નથી. તેના લેદો આ પ્રમાણે હોય છે.
પુણ્ય અને પાપને છોડીને જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંસ્વર, નિર્જરા, બંધ
અને મોક્ષ આ સાત પદાર્થોને સ્વ અને પરના લેદથી તથા કાલ, યદૃચ્છા,
નિયતિ, સ્વભાવ, ઈશ્વર અને આત્મા આ છ ની સાથે શુભુવાથી ચોર્થાશી
લેદો થઈ જાય છે, જેમકે—

(૧) જીવ નથી સ્વતઃ કાળથી

(૨) જીવ નથી પરતઃ કાળથી

આજ પ્રમાણે યદૃચ્છા વિગેરેની સાથે ચોળવાથી બાર લેદો થાય છે.
અને સાત પદાર્થોના બાર લેદો થવાથી $12+7=84$ લેદો થઈ જાય છે.
ત્રીજા વૈનયિકવાદી છે. તેઓ વિનયથી જ મોક્ષને માનવાવાળા છે.

‘વૈનયિકમતં વિનય, વૈનો વાક્યાયદાનતઃ કાર્યઃ ।

સુર-વૃષ્ટિ-યતિ-જ્ઞાનિ, સ્થવિરા-અધમ-માતૃ-પિતૃસુ સદા ॥ ૧૧ ॥’

સુરવૃષ્ટ્યાદિષુ અણ્સુ મનસા વાવા કાયેન દાનેન ચેતિ ચાતુર્ભિગ્ધ્યેન વિનયઃ કાર્યઃ । एतेऽण्यो मनसेत्यादि चतुर्भिर्गुणिता द्वात्रिंशद् भवन्तीति ३ ।

‘અચ્છાણં’ અજ્ઞાનમ્ ‘આહમ્’ આહુઃ-કથયન્તિ । ‘ચતુર્થે’ ચતુર્થ મતમ્ ૪, અજ્ઞાનાદેવ મુખં ભવતિ’ एवं ये वदन्ति तेऽज्ञानवादिन इति । अज्ञानवादिनः-
સ્વપ્નષ્ટિમેદભિન્નાઃ જીવાડજીવાદીન્ નવપદાર્થાન્ ક્રમેણ વ્યવસ્થાપ્ય તત્ર સપ્ત મજ્જકાઃ સંસ્થાપ્યાઃ સદ્ અસત્, સદસત્, અવક્તવ્યમ્, સદવક્તવ્યમ્, અસદવક્તવ્યમ્,

તીસરે વાદી વૈનયિક હૈ હનકે ચત્તીસ પ્રકાર હૈ । कहा है-‘वैनयिक-मतं विनयः’ इत्यादि ।

‘વૈનયિકો’ કા મન્તવ્ય હૈ કિ મન, યચન, કાય ઓર દાન હન ચાર પ્રકારોં સે દેવતા, રાજા, યતિ, જ્ઞાની, સ્થવિર (વૃદ્ધ) અધમ, માતા ઓર પિતા હન આઠ કા સદૈવ વિનય કરના ચાહિય ।’

इस प्रकार आठ के साथ चार का गुणाकार करने पर चत्तीस भेद होते हैं ।

ચોથે વાદી અજ્ઞાનવાદી હૈ । इनके मतानुसार अज्ञान से ही सुख एवं इष्ट पदार्थों की सिद्धि होती है । अज्ञानवादी सड़सठ (६७) प्रकार के हैं । वे इस प्रकार जीव, अजीव आदि नौ पदार्थों को क्रम से लिख लिया जाएं और प्रत्येक के नीचे आगे कहे जाने वाले सात भंग लिखे जाएँ । वे सात भंग यों हैं-मत्, असत्, सदसत्

તેમના બત્રીસ ભેદો છે, ! છું’ છે કે-‘વૈનયિકમતં વિનયઃ’ ઈત્યાદિ

વૈનયિકનું મન્તવ્ય છે કે-મન, વચન, કાય અને દાન આ ચાર પ્રકારથી દેવતા, રાજા, યતિ, જ્ઞાની (સ્થવિર) વૃદ્ધજનપ, અધમ, માતા, અને પિતા આ આઠનો હંમેશાં વિનય કરવો જોઈએ.

આ રીતે આઠની સાથે ચારને ગુણવાથી બત્રીસ ભેદો થઈ જાય છે.

ચોથા અજ્ઞાનવાદી છે. તેઓના મત પ્રમાણે અજ્ઞાનથીજ સુખ અને ઈષ્ટ પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે.

અજ્ઞાનવાદી સડસઠ (૬૭) પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે છે-અણ, અણવ, વિજેરે નવ પદાર્થોને કમથી લખવામાં આવે અને દરેકની નીચે આગળ કહેવામાં આવનારા સાત ભંગઓ લખવામાં આવે તે સાત ભંગઓ આ પ્રમાણે છે. સત્, અસત્ સદસત્, અવક્તવ્ય, સત્ અવક્તવ્ય, અસત્ અવક્તવ્ય અને સત્ અસત્ અવક્તવ્ય. વિકલ્પોનું ઉપચારણ આ પ્રમાણે કરવું જોઈએ.

સમયાર્થત્રોચિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૪૫

સદસદવક્તવ્યમ્, અધિઃપસ્ત્વેનમ્-ન્ જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૧, અસન્ જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૨, સદસન્ જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૩, અવક્તવ્યો જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૪, સદવક્તવ્યો જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૫, અસદવક્તવ્યો જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૬ સદપદવક્તવ્યો જીવઃ કો વેત્તિ કિં વા જ્ઞાતેન૭ ૪૧ એવ્ અજીવાદિભિરપિ સંયોજનાત્ ત્રિપષ્ટિ મેદાઃ ૬૩ ।

અવક્તવ્ય, સત્ અવક્તવ્ય, અસત્ અવક્તવ્ય ઓર સત્-અસત્-અવક્તવ્ય । વિરૂપોં કા ઉચ્ચારણ હસ પ્રકાર કરના ચાહિય-

(૧) જીવ સત્ હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૨) જીવ અસત્ હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૩) જીવ સન્ અસત્ હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૪) જીવ અવક્તવ્ય હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૫) જીવ સત્-અવક્તવ્ય હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૬) જીવ અસત્-અવક્તવ્ય હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૭) જીવ સત્ અસત્ અવક્તવ્ય હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ? જાનને સે લાભ મી કયા હૈ?

(૧) છવ સત્ છે, એ કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે?

(૨) છવ અસત્ છે, એ કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ શું છે?

(૩) છવ સત્ અસત્ છે, તે કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે?

(૪) છવ અવક્તવ્ય છે, એ કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે?

(૫) છવ સત્ અવક્તવ્ય છે, તે કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે?

(૬) છવ અસત્ અવક્તવ્ય છે, તે કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે?

(૭) છવ સત્ અસત્ અવક્તવ્ય છે, તે કોણ જાણે છે? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે?

તથા—અપરેડપિ ચત્તારો વિકલ્પાઃ, તથા—સતી ભાવોત્પત્તિઃ કોવેત્તિ કિં
વા તથા જ્ઞાતયા૧, અસતી ભાવોત્પત્તિઃ કો વેત્તિ કિં વા તથા જ્ઞાતયા૨, સદસતી
ભવોત્પત્તિઃ કોવેત્તિ કિં વા તથા જ્ઞાતયા૩, અવક્તવ્યા મનોત્પત્તિઃ કો વેત્તિ કિં
વા તથા જ્ઞાતયા૪ । एवं सर्वेऽपि सप्तषष्टि रिति ॥૬૭॥

હસી પ્રકાર અજીવ આદિ કે સાથ સાત સાત ભંગોં કા સંયોગ
કરને પર $૯ \times ૭ = ૬૩$ ભેદ હોતે હૈ । હન ત્રેસઠ ભેદોં મેં ચાર વિકલ્પ
ઉત્પત્તિવિષયક મિલાવે જાતે હૈ । યથા—(૧) પદાર્થોં કી ઉત્પત્તિ સતી
હૈ અર્થાત્ વિદ્યમાન પદાર્થોં કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ,
ઔર ઉસે જાનને સે લાભ મી કયા હૈ ?

(૨) પદાર્થોં કી ઉત્પત્તિ અસતી હૈ અર્થાત્ અસત્ પદાર્થોં કી
ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ, ઉસે જાનને સે લાભ કયા હૈ ?

(૩) પદાર્થોં કી ઉત્પત્તિ સદસતી હૈ અર્થાત્ સત્-અસત્ પદાર્થોં
કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ ઔર જાનને સે લાભ
મી કયા હૈ ?

(૪) પદાર્થોં કી ઉત્પત્તિ અવક્તવ્ય હૈ અર્થાત્ અવક્તવ્ય પદાર્થ
ઉત્પન્ન હોતે હૈ, યહ કૌન જાનતા હૈ ઔર જાનને સે કયા લાભ હૈ ?

હસ પ્રકાર ત્રેસઠ ઔર ચાર ભેદ મિલને સે અજ્ઞાનવાદિયોં કે
૬૭ ભેદ હો જાતે હૈ ।

આ પ્રમાણે અણુ૫ વિગેરેની સાથે સાત સાત ભંગોના સંયોગ કર-
વાથી $૬ \times ૭ = ૬૩$ ભેદો થાય છે. આ ત્રેસઠ ભેદોમાં ચાર વિકલ્પો ઉત્પત્તિ
સંબંધી મેળવવામાં આવે છે. જેમકે—(૧) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સતી છે.
અર્થાત્ વિદ્યમાન પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થાય છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તેને
જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૨) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ અસતી છે, અર્થાત્ અસત્ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ
થાય છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તેને જાણવાથી લાભ શું છે ?

(૩) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સદસતી છે, અર્થાત્ સત્ અસત્ પદાર્થોની
ઉત્પત્તિ થાય છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી શું લાભ છે ?

(૪) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ અવક્તવ્ય છે, અર્થાત્ અવક્તવ્ય પદાર્થ ઉત્પન્ન
થાય છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

આ રીતે ત્રેસઠમાં આ ચાર ભેદો મેળવવાથી અજ્ઞાનવાદીયોના ૬૭
સદસઠ ભેદો થઈ જાય છે.

સમ્યાર્થબોધિનો ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૨ સમયસરણસ્વરૂપનિકપણમ્

૨૪૭

પરતીર્થિકા યાનિ યાનિ સ્વ સ્વ મતાનિ પરિગૃહીતાનિ તાનિ તાનીમાનિ-ક્રિયા-
વાદાક્રિયાવાદવિનયવાદાજ્ઞાનવાદરૂપાણિ, જ્ઞાતવ્યાનીતિ ભાવઃ ॥૧॥

મૂઠ્ઠમ્-અળ્લાણિયા તા કુંસલા વિ સંતાં,

અસંયુયાં ણો વિતિર્ગિચ્છતિન્ના ।

અકોવિયા ઓહુ અકોવિપર્હિં,

અળ્લાણુવીહત્તુ મુંસં વયંતિ ॥૨॥

છાયા—અજ્ઞાનિકાસ્તે કુશલા અપિ સન્તોઽસંસ્તુતા નો વિચિકિત્સા તોર્ણાઃ ।

અકોવિદા આહુરકોવિદેભ્યોઽનનુ વિચિન્ત્ય તુ મૃષા વદન્તિ ॥૨॥

અભિપ્રાય ઘટ્ટ હૈ કિ પરતીર્થિકોને જો જો મી મત અંગીકાર ક્રિયે
હૈ, વે સઘ ક્રિયાવાદ, અક્રિયાવાદ, વિનયવાદ ઓર અજ્ઞાનવાદ મેં
સમાવિષ્ટ હો જાતે હૈ ॥૧॥

‘અળ્લાણિયા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘તા-તે’ વે ‘અળ્લાણિયા-અજ્ઞાનિકાઃ’ અજ્ઞાનવાદી
‘કુંસલા વિ સંતા-કુશલા અપિ સન્તઃ’ અપને કો અપને અપને મતકે
જ્ઞાન મેં કુશલ માનતે હુવે મી ‘જો-નો’ ન ‘વિતિર્ગિચ્છતિન્ના-
વિચિકિત્સાતોર્ણાઃ’ સંશય સે રહિત હૈ-અર્થાત્ સંશયવાલે હી વે હૈ,
સંશયરહિત નહીં હૈ, અતઃ વે ‘અસંયુયા-અસંસ્તુતાઃ’ મિથ્યાવાદી હોને સે
લોકોં કે સ્તુતિ પાત્ર નહીં હૈ ‘અકોવિયા-અકોવિદાઃ’ વે સદ્અસત્
વિવેકસે રહિત હોને સે સ્વયં અજ્ઞાની હૈ ઓર ‘અકોવિપર્હિં-અકોવિ-

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-પરતીર્થિકાએ જે જે મતનો અંગીકાર
કરેલ છે, તે બધા ક્રિયાવાદ અક્રિયાવાદ, વિનયવાદ, અને અજ્ઞાનવાદમાં
સમાઈ જાય છે. ॥૧॥

‘અળ્લાણિયા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘તા-તે’ એ ‘અળ્લાણિયા-અજ્ઞાનિકાઃ’ અજ્ઞાનવાદીયો ‘કુંસલા
વિ સંતા-કુશલા અપિ સન્તઃ’ પોતાને પોતપોતાના મતના જ્ઞાનમાં કુશલ
માનતા હોવા છતાં પણ ‘જો-નો’ ન તેઓ ‘વિતિર્ગિચ્છતિન્ના-વિચિકિત્સા
તોર્ણાઃ’ સંશય રહિત છે. અર્થાત્ તેઓ સંશય રહિત નથી સંશય યુક્તજ
છે. તેથી તેઓ ‘અસંયુયા-અસંસ્તુતાઃ’ મિથ્યાવાદી હોવાથી લોકોના સ્તુતિપાત્ર
નથી. ‘અકોવિયા-અકોવિદાઃ’ તેઓ સદ્ અસદ્ વિવેક વિનાના હોવાથી
અજ્ઞાની છે. અને ‘અકોવિપર્હિં-અકોવિદેભ્યો’ અજ્ઞાની શિષ્યોને ‘અળ્લાણુવીહત્તુ-

અન્વયાર્થ:—‘તા’ તે ‘અળાણિયા’ અજ્ઞાનિકા:—અજ્ઞાનવાદિન: ‘કુસલા-
વિ સંતા’ કુશલા:—સ્વ સ્વ મતજ્ઞાને દશા અપિ ‘સંતા’ સન્તોઽપિ ‘જો’ નો—નૈવ
‘વિતિગિચ્છતિન્ના’ વિચિકિત્સા તીર્ણા:—વિચિકિત્સાપારગામિન: સંશયરહિતા ન
સન્તીતિમાત્રા:, અત એવ તે ‘અસંયુયા’ અસંતુતા: લોકાનાં ન સ્તુતિપાત્રાણિ
સન્તિ મિથ્યાવાદિત્વાત્, एतादृशा ‘અકોચિયા’ અકોવિદા: સદસદ્વિવેકવિકલાસ્તે
‘અકોચિર્હિ’ અકોવિદેભ્યોઽકુશલેભ્ય: શિષ્યેભ્ય: સ્વમતમ્ ‘અણાણુવીહત્તુ’ અનનુ-
વિચિન્ત્ય—અનિચાર્યૈવ ‘આહુ’ આહુ:—કથયન્તિ—ઉપદિશન્તિ નત્વેતે કોવિદેભ્ય:
સ્વમતં પ્રકાશયન્તીતિ ભાવ: । યતસ્તે ‘મુસં વયંતિ’ મૃષાવદન્તિ—અસત્પ્રરૂપણાં
કુર્વન્તીત્યત: સદસદ્વિવેકિભ્યો ન સ્વમતં પ્રકાશયન્તીતિ ભાવ: ॥૨॥

ટીકા—તત્ર પ્રથમમજ્ઞાનિશાદમતં દૂષયિતુમાહ—‘અળાણિયા’ इत्यादि ।
‘તા’ તે—પૂર્વગાથાપ્રતિષાદિતા: ‘અળાણિયા’ અજ્ઞાનિકા:—અજ્ઞાનં વિચિત્તે યેષામ્,
અથા—અજ્ઞાનં પુરસ્કૃત્ય વદન્તિ યે તેઽજ્ઞાનિકા: ‘કુસલા વિ સંતા—કુશલા અપિ
સન્તા.’ સ્વ સ્વ મતજ્ઞાને દશા: સન્તોઽપિ, તે હિ અજ્ઞાનિકા: ‘વયં કુશલા:’ इति
દેભ્યો’ અજ્ઞાનો એસે શિષ્યોં કો ‘અણાણુવીહત્તુ—અનનુવિચિન્ત્ય’ વિના
વિચાર કિયેહી ‘આહુ—આહુ:’ अपने मत का कथन करते हैं वे लोग
‘મુસં વયંતિ—મૃષા વદન્તિ’ असत् प्ररूपणा करते हैं ॥૨॥

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાનવાદી अपने मत के ज्ञान में कुशल होने पर
भी संशय रहिन नहीं हैं, अतएव वे लोगों के प्रशंसापात्र नहीं हैं ।
अकुशलजन अकुशलजनों को विनाविचारे उपदेश देते हैं वास्तुतः
वे मिथ्याभाषण करते हैं ॥२॥

ટીકાર્થ—सर्व प्रथम अज्ञानवादीयों के मत को दूषित करने के
लिए सूत्रकार कहते हैं—‘अण्णाणिया’ इत्यादि ।

पूर्वगाथा में प्रदर्शित अज्ञानिक अपने मत के ज्ञान में कुशल होते
हुए भी अथवा अपने आपकी कुशल मानते या कहते हुए भी संशय

अननुविचिन्त्य’ वगैर विचार्यैश्च ‘आहु-आहु:’ पोતાના મતનું કથન કરે છે.
એ લોકો ‘મુસં વયંતિ—મૃષા વદન્તિ’ असत् प्ररूपणા કરે છે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાનવાદિયો પોતાના મતના જ્ઞાનમાં નિપુણ હોવા છતાં
પણ તેઓ સંશય વિનાના નથી. અકુશલજનો, અકુશલજનોને વગર વિચાર્યે
જ ઉપદેશ આપે છે. તેથી ખરી રીતે તેઓ મિથ્યાપ્રલાપજ કરે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—સૌથી પહેલાં અજ્ઞાનવાદિયોના મતને દૂષિત અતઃપરા માટે
સૂત્રાર કહે છે. ‘અળાણિયા’ इत्यादि

પહેલી ગાથામાં બતાવવામાં આવેલ અજ્ઞાનિકો પોતાના મતના જ્ઞાનમાં
કુશળ હોવા છતાં પણ અથવા પોતાને કુશળ માનતા કે કહેવા છતાં પણ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૭૧

વાદિનઃ સન્તોડપિ 'જો વિસિગિચ્છતિન્ના' નો વિચિકિત્સાતીર્ણાઃ, વિચિકિત્સા-
સંશયઃ તાદર્શો વિચિકિત્સાં નો તીર્ણાઃ- નાતિક્રાન્તાઃ સંશયાપન્ના એવં ચે
સન્તિ । તે હર્થે પ્રતિપાદયન્તિ-એ એતે જ્ઞાનિનઃ સન્તિ તે પરસ્પરવિરુદ્ધપરિ-
પાદકતયા ન યથાર્થવાદિનઃ । એકે હિ વ્યાપકમાત્માનં કથયન્તિ, તદ્વચ્ચે
વાડવ્યાપકમ્, ઇતિ નાસ્તિ તેષામેકવાક્યતા । ન ચાડતિશયજ્ઞાની કશિદસ્તિ,
યસ્ય વાક્યં પ્રમાણતયા પરિગ્રહેત । જ્ઞાનવાદિનાં ચ મતપદાર્થસ્વરૂપસ્ય પરસ્પર-
વિરોધેનાડમ્યુપગમાત્ 'અજ્ઞાનમેવ શ્રેયઃ' ઇતિ વદન્તિ, 'અસંયુયા' અસંસ્તુતાઃ-

સે રહિત નહીં છે । એ સંશય સે પરે નહીં હો સકે છે । ડનકા કથન
હસ પ્રકાર છે- 'એ જો જ્ઞાનવાન છે' એ પરસ્પર વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરને કે
કારણ યથાર્થવાદી નહીં છે । જૈસે કોઈ આત્મા કો વ્યાપક કહતે છે
તો કોઈ ડસે આગ્યાપક કહતે છે । હસ પ્રકાર ડનમેં એકવાક્યતા
નહીં છે । એસા કોઈ અતિશય જ્ઞાની છે નહીં કોી જિસકા વચન પ્રમાણ
માના જા સકે ।

તાત્પર્ય યહ છે કિ સર્વજ્ઞ જિન પદાર્થો કો જાનતે છે, ડન સચ
પદાર્થો કો હમ જાનએ ઓર યહ નિશ્ચય કરલેં કિ ડનોને સમી પદાર્થો
કો યથાર્થ રૂપ મેં જાના છે, તમી સર્વજ્ઞ કા જાનના કહા જા સકતા છે ।
પરંતુ જો સ્વયં અસર્વજ્ઞ છે, વહ હસ પ્રકાર જાન નહીં સકતા છે । અત-
એવ યહ સ્પષ્ટ છે કિ અસર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞ કો નહીં જાન સકતા । મૂતકોટીન
સર્વજ્ઞ કો જાનને કોી તો વાત હી દૂર રહી, સર્વજ્ઞ કે સમકાલીન જો
અસર્વજ્ઞ જન એ, એ મી નહીં જાન સકતે એ કિ એ પુરુષ સર્વજ્ઞ છે ।

સંશયથી પર થઈ શક્યા નથી. તેઓનું કથન આ પ્રમાણે છે.-એ આ જ્ઞાન-
વાળા છે, તેઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરવાને કારણે યથાર્થવાદી નથી.
એમકે-કોઈ આત્માને વ્યાપક કહે છે, તો કોઈ તેને અવ્યાપક કહે છે. આ
રીતે તેઓમાં એકવાક્યપણું નથી. એવો કોઈ અતિશય જ્ઞાની નથી કે એક
વચન પ્રમાણરૂપ માની શકાય.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સર્વજ્ઞ એ પદાર્થને બધું છે, તે બધા
પદાર્થોને અમે બધી લઈએ અને એ નિશ્ચય કરી લઈએ કે-તેમણે સઘળા
પદાર્થોને યથાર્થ રૂપે બોધ્યા છે, ત્યારે જ સર્વજ્ઞનું બધુવું કહી શકાય છે,
પરંતુ એ સ્વયં અસર્વજ્ઞ છે, તે આ રીતે બધી શકતા નથી. તેથી જ એ
સ્પષ્ટ છે કે-અસર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞને બધી શકતા નથી ભૂતકાળના સર્વજ્ઞને બધુ-
વાની તો વાત જ દૂર રહી પણ સર્વજ્ઞના સમકાલીન એઓ અસર્વજ્ઞનો
હતા, તેઓ પણ બધી શકતા નહોતા કે આ પુરુષ સર્વજ્ઞ છે.

અજ્ઞાનમેવ શ્રેયો ન તુ જ્ઞાનાદિકમિત્યેવં વાદિતયા અપંચદ્વમાવિત્વેન લોકેઽસ્તુત્વાઃ-
-અંગાસારહિતાઃ સન્તિ एतादृशा स्ते 'अकोविद्या' अकोविदाः-सदसद्विवेकविकल्पा
अविद्वान्सः 'अकोविपदि' अकोविदेभ्यः-विवेकविकल्लेभ्यः स्वशिष्येभ्यः । वस्तु-
तस्तु-इमे सम्यक्परिज्ञानविकला एव । तथाहि-अज्ञानवादिनः परस्परविरुद्धार्थ-
वादिताया न यथार्थवादिनः असर्वज्ञमणीताऽऽगमार्थस्वीकर्तृत्वात् । सर्वज्ञमणी-
ताऽभ्युपगमवादिनां तु नायं दोषः पसरति, परस्परविरोधस्यैवाऽभावात् । किंच

इस प्रकार सर्वज्ञ कोई है नहीं और असर्वज्ञ वास्तविक रूप से
पदार्थों को जान नहीं सकता तथा समस्तवादी परस्पर विरुद्ध पदार्थों
के स्वरूप को स्वीकार करते हैं, अतः अज्ञान ही श्रेयस्कर है ।

अज्ञानवादियों का ऐसा कथन है । वे अज्ञान को ही श्रेयस्कर कह
कर असम्बद्ध भाषी होने से लोक में मशंसारहित हैं । वे सत्-असत्
के विवेक से विकल हैं, अविद्वान् हैं और विवेकहीन अपने शिष्यों
के सामने ही अपने मन का प्रतिपादन करते हैं दूसरों के सामने नहीं ।

वास्तव में अज्ञानवादी सम्यग्ज्ञान से रहित हैं, वह इस प्रकार-
अज्ञानवादी परस्पर विरोधी अर्थों के प्रतिपादक होने के कारण यथार्थ
वादी नहीं हैं, क्योंकि कि वे असर्वज्ञ प्रणीत आगम के अर्थ को स्वीकार
करते हैं । सर्वज्ञप्रणीत अगम को स्वीकार करने वालों को यह दोष
लौग नहीं होता, क्योंकि उस आगम में परस्पर विरोध ही नहीं

આ રીતે સર્વજ્ઞ કોઈ જ નથી. અને અસર્વજ્ઞ વાસ્તવિક રૂપથી પદાર્થો
જોઈને બાંધી શકતા નથી. તથા સમજાવાદીઓ પરસ્પરના વિરુદ્ધ પદાર્થોના
સ્વરૂપને સ્વીકારે છે, તેથી અજ્ઞાનજ શ્રેયસ્કર છે. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદિ-
ઓનું કહેવું છે.

અજ્ઞાનવાદિઓ અજ્ઞાનનેજ શ્રેયસ્કર કહીને અસમ્બદ્ધ બોલનારા હોવાથી
લોકોમાં પ્રશંસા રહિત છે, તેઓ સત્ અને અસત્ના વિવેક વિનાના છે.
અવિદ્વાન્ છે, અને વિવેકથી રહિત પોતાના શિષ્યોની સામેજ પોતાના
મંતવ્ય પ્રતિપાદન કરે છે. બીજાઓની સામે નહીં.

વાસ્તવિક રીતે અજ્ઞાનવાદી સમ્યક્જ્ઞાનથી રહિત છે. તે આ રીતે
અજ્ઞાનજ-અજ્ઞાનવાદી પરસ્પર વિરોધી અર્થોના પ્રતિપાદક હોવાને કારણે
યથાર્થવાદી નથી. કેમકે તેઓ-અસર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમના અર્થોને સ્વીકાર
કરે છે; સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમનો સ્વીકાર કરનાવાળાઓને આ દોષ લાગુ પડતો
નથી કેમકે-તે આગમથી પરસ્પરમાં વિરોધ રહેતો નથી. આ સિવાય અજ્ઞા-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્લુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૨૧

—‘અજ્ઞાનમેવ શ્રેયઃ’ ઇત્યત્રાઽજ્ઞાનમ્, —અત્ર નજ્ સમાસઃ, નજયો દ્વિવિધઃ, પ્રસજ્યઃ પ્રસજ્યથ । તત્ર પ્રકૃતે કિં પર્યુદાસઃ ? ઉત—પ્રસજ્યપ્રતિષેધઃ । તત્ર યદિ જ્ઞાના-
દન્યત્-જ્ઞાનમિતિ પર્યુદાસવૃત્ત્યા જ્ઞાનાન્તરમેવ સમાશ્રિતં ભવતિ તદા નાઽજ્ઞાન-
વાદોભવતિ । યદિ પ્રસજ્યપ્રતિપધાર્યો નજ્ મન્યતે તદા ન જ્ઞાનમિત્યજ્ઞાનમ્, તદા
તુચ્છો સ્થારહિતો જ્ઞાનાભાવઃ । સ ચ સર્વસામર્થ્યરહિત-ઇતિ કથં સ શ્રેયાનિતિ ।
તદેવં સર્વથા તેઽજ્ઞાનિનઃ—અકોવિદા અવિદ્વાંસઃ, અકોવિદેમ્ય એવ સ્વસ્થિભ્યઃ
પ્રતિપાદયન્તિ, ન તુ પષ્ટિદંતેપરિપદિ વક્તું શક્ષ્યન્તિ, તદેવમજ્ઞાનપક્ષસમા-
શ્રયણાત્, કિન્તુ પતે ‘આણુગીહત્’ અનનુવિચિન્ત્ય-અનિવાર્યેવ ‘મૃતં’ મૃત્વા-
મૃવાવાદમ્ ‘વયંતિ’ વદન્તિ—સર્વે શાસ્ત્રાપરિશીલનામાનાતે મૃવાવાદિન ઇતિ ॥૩૫॥

હોતા । इसके अतिरिक्त ‘अज्ञान ही श्रेयस् है’ यहां जो ‘अज्ञान’ पद
है, उसमें नञ् समास है नञ् समास दो प्रकार का होता है पर्युदास
और प्रसज्य । यहां इन दोनों में से कौन-सा निषेध है ? यदि पर्युदास
समास कहो तो उसका अर्थ होगा—ज्ञान से जो भिन्न है वह अज्ञान
अर्थात् ज्ञानान्तर, ऐसी स्थिति में अज्ञानवाद नहीं रहेगा, क्योंकि पर्यु-
दास एकान्त अभाव का नहीं बरन् सदृश का ग्राहक होता है । प्रसज्य
प्रसज्य पक्ष अंगीकार करो तो अज्ञान तुच्छ—सर्वथा निः स्वरूप सिद्ध
होगा । वह सब प्रकार के सामर्थ्य से रहित होने के कारण कैसे स्वे-
च्छक हो सकता है ?

इस प्रकार से सर्वथा अज्ञानी अपने अज्ञानी शिष्यों को ही उप-
देश करते हैं, वे विद्वानों के समूह में बोलने को समर्थ नहीं हो

નજ શ્રેયસ્કર છે, આ કથનમાં જે ‘અજ્ઞાન’ પદ છે તેમાં નજ્ સમાસ છે.
નજ્ સમાસ પર્યુદાસ અને પ્રસજ્યના લેદથી બે પ્રકારનો છે. અહિયાં તે
બન્નેમાંથી કયા પ્રકારનો નિષેધ છે ? જો પર્યુદાસ સમાસ કહેવામાં આવે તો
તેનો અર્થ એવો થશે કે જ્ઞાનથી જે ભિન્ન છે, તે અજ્ઞાન છે. અર્થાત્
જ્ઞાનાન્તર આ સ્થિતિમાં અજ્ઞાનવાદ રહેશે નહીં, કેમકે પર્યુદાસ એકાન્ત
અભાવનો નહીં પરંતુ સદૃશનો ગ્રાહક હોય છે, અગર જો પ્રસજ્ય પક્ષનો
સ્વીકાર કરે તો અજ્ઞાન તુચ્છ—સર્વથા નિઃસ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ થશે. તે બધા જ
પ્રકારના સામર્થ્યથી રહિત હોવાના કારણે કે ॥ રીતે કયસ્કર થઈ શકે ?

આ રીતે સર્વથા અજ્ઞાની પોતાના અજ્ઞાની શિષ્યોને જ ઉપદેશ આપે
છે, તેઓ વિદ્વાનોના સમૂહમાં બોલવા માટે અક્ષમ થઈ શકતા નથી.

૨૧૨

સૂત્રકૃતાશ્વસુત્રે

‘સચ્ચં-અસચ્ચં’ ઇતિ ચિંતયંતા,

અસાહુ સાહુ તિં ઉદાહરંતા ।

જે મે’ જૈના વેળેદ્યા અળેમે,

પુંદા વિ ભાવં વિળેંસુ ગામં ॥૩॥

અર્થ—સત્યમસત્ય મિતિ ચિન્તયન્તોડસાધુ’ સાધુ રિત્યુદાહરન્તાઃ ।

ચ ૬મે જના વૈનયિકા અનેકે, પૃષ્ઠા અપિ માં વ્યનૈષુનામ ॥૩॥

સૂત્રકૃતે । હસ પ્રકાર અજ્ઞાન પક્ષ કા અવલમ્બન છેને કે કારણ યે વિચાર ન કરકે મૃષાવાદ કરતે હૈ ॥૨॥

‘સચ્ચં અસચ્ચં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘સચ્ચં-સત્યમ્’ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગ કો ‘અસચ્ચં-અસત્યમ્’ યહ પેસા નહીં હૈ ‘ઇતિ-ઇતિ’ હસ પ્રકાર ‘ચિન્ત-ચિન્તા-ચિન્તયન્તાઃ’ મનમેં માનતે દ્રુપ તથા ‘અસાહુ-અસાધુમ્’ સાધુકે જાણારસે રહિત હૈં ડનકો ‘સાહુ-સાધુઃ’ યહ સાધુ હૈ ‘તિ-ઇતિ’ હસ પ્રકાર ‘ઉદાહરંતા-ઉદાહરન્તાઃ’ કહતે દ્રુપ ‘જે મે-યે હમે’ જો યે ‘અળેમે-અનેકે’ અનેક ‘વેળેદ્યા જળા-વૈનયિકા જનાઃ’ વિનયવાદિ મતાવલમ્બી કલુષ્ય હૈં વે લોગ ‘પુંદાવિ-પૃષ્ઠા અપિ’ કોઈ જિજ્ઞાસુ કે દ્વારા પૂછને પર મી ‘ભાવં નામ-ભાવં નામ’ વિનયસે હી મોક્ષ હોતા હૈ હસ પ્રકાર ‘વિળેંસુ-વ્યનૈષુઃ’ કહતે હૈ ॥૩॥

આ અજ્ઞાનપક્ષનું અવલમ્બન હોવાને કારણે તેઓ વાસ્તવિકતાનો વિચાર ન કરતાં મૃષાવાદ જ કરે છે. ॥૨॥

‘સચ્ચં અસચ્ચં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સચ્ચં-સત્યમ્’ સત્ય એવા સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગને ‘અસચ્ચં-અસત્યમ્’ આ માર્ગ એવો નથી. ‘ઇતિ-ઇતિ’ એ પ્રમાણે ‘ચિંતયંતા-ચિન્તયન્તાઃ’ મનમાં માનીને તથા ‘અસાહુ-અસાધુમ્’ એઓ આશ્વાચાર વિનાના હોય તેઓને ‘સાહુ-સાધુઃ’ આ સાધુ છે. ‘તિ-ઇતિ’ આ પ્રમાણે ઉદાહરંતા-ઉદાહરન્તાઃ’ કહેવાવાળા ‘જે મે-યે હમે’ જે આ ‘અળેમે-અનેકે’ અનેક ‘વેળેદ્યા જળા-વૈનયિકા જનાઃ’ વિનય વાદી મતને અનુસરના-શઓ છે તેઓ ‘પુંદાવિ-પૃષ્ઠા અપિ’ કોઈ જિજ્ઞાસુએ પૂછવા છતાં પણ ‘ભાવં નામ-ભાવં નામ’ વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે ‘વિળેંસુ-વ્યનૈષુઃ’ કહેતા રહે છે ॥૩॥

સમવાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. યુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૫૩

અન્વયાર્થઃ—યત્ (સચ્ચં) સત્યમ્ (સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપો મોક્ષમાર્ગઃ) હત્યેવં રૂપં વસ્તુજાતં તત્ ‘અસચ્ચં’ અસત્યમ્—નૈવદેવમ્ ‘ઇતિ’ ઇતિ—एनम् ચિત-યંતા) ચિન્તયન્તઃ—મનસિ મન્યમાનાઃ, તથા (અસાધુ) અસાધુ—સાધ્વાચારરહિતમ્ (સાધુ) સાધુઃ—અયં સાધુઃ (તિ) ઇતિ (ઉદાહરંતા) ઉદાહરન્તઃ—કયયન્તઃ (જે મે) યે इमे (અણેમે) અનેકે—बहवः (વેણઈયા જણા) વૈનયિકા જનાઃ—વિનયવાદિમતા-જુયાયિનો મનુષ્યાઃ (પુટ્ટાવિ) પૂઠા અપિ કેનચિજિજ્ઞાસુનાં (કો મોક્ષમાર્ગઃ) હત્યેવં પ્રશ્નવિષયીકૃતા અપિ (ભાવં નામ) ભાવં નામેતિ સંભાવનાયામ્ (સંભાવ્યતે વિનયોદેવ મોક્ષો ભવતિ નાન્વથા) હત્યેવં રૂપં પરમાર્થમ્ (વિણઈસુ) જ્યનૈષુઃ—વિનીતવન્તઃ સર્વેપાં સર્વદા વિનયમેવ ગ્રાહિતવન્ત ઇતિ ભાવઃ ॥૩॥

ટીકા—સમ્પતિ—વિનયવાદં નિરાકર્તુમાહ—‘સચ્ચં અસચ્ચં’ ઇત્યાદિ । ‘સચ્ચં’ સત્યમ્—સદ્ગુણો હિતમિતિ સત્યમ્, પરમાર્થો યથાઽવસ્થિતપદાર્થનિરૂપણમ્, મોક્ષઃ સંયમો વા સત્યમ્ તત્ ‘અસચ્ચં’ અસત્યમ્ ‘ઇતિ ચિતયંતા’ ઇતિ ચિન્તયન્તઃમન્ય-

અન્વયાર્થ—સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર તપ મોક્ષ કા માર્ગ હૈ, ઇત્યાદિ જો સત્ય હૈ ઉસે અસત્ય માનને વાહે ઓર અસાધુ કો સાધુ કહતે હુए ये जो वैनयिक हँ, वे किसी मोक्षाभिलाषी जन के पूछने पर विनय से ही मोक्ष होना कहते हैं और सच को विनय का ही ग्रहण करवाते हैं ॥૩॥

ટીકાર્થ—અષ વિનયવાદ કા નિરાકરણ કરને કે લિए कहते हैं—‘સચ્ચં અસચ્ચં’ ઇત્યાદિ ।

જો સત્પુરુષો કે લિए हितकर है वह या वास्तविक पदार्थ का निरूपण सत्य कहलाता है । मोक्ष को या संयम को भी सत्य कहते हैं।

અન્વયાર્થ—સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, અને તપ એ મોક્ષના માર્ગો છે. ઇત્યાદિ જે સત્ય છે તેને અસત્ય માનવાવાળા અને અસાધુને સાધુને કહેવાવાળા જે આ વૈનયિક છે તેઓને કોઈ મોક્ષાભિલાષી પુરુષ પૂછે તો તેમને વિનયથી જ મોક્ષ માત્ર થવાનું કહે છે. અને બીજાને વિનય ગ્રહણ કરવાનું જ કહે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—હવે વિનયવાદનું નિરાકરણ કરવા માટે કહે છે કે—‘સચ્ચં અસચ્ચં’ ઇત્યાદિ

જે સત્પુરુષોને માટે હિતકર હોય છે, તે અથવા વાસ્તવિક પદાર્થનું નિરૂપણ સત્ય કહેવાય છે, મોક્ષને અથવા સંયમને પણ સત્ય કહે છે.

વૈનયિવાદિયો તે સત્યને અસત્ય કહે છે. જેમકે—સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન

માનાઃ, एवमसत्यं सत्यमिति मन्यमानाः । तथाहि-सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्यो मोक्षमार्गः सत्यः, तमसत्यत्वेन मन्यन्ते । एवं विनयादेव मोक्ष इति-असत्यम् तं सत्यत्वेन मन्यमानाः । तथा-असाधु साधुचि उदाहरंता' असाधु' साधुरिचि-उदाहरन्तः-असाधुमविशिष्टकर्मकारिणं वन्दनादिकया विनयपतिः स्या साधुरिति मन्यमानाः 'जे मे' य इमे प्रत्यक्षसन्निहिताः 'अणेमे' अनेके बहवो द्वाविंश-दभेदमिन्नाः 'वेणइया जणा' वैનयिका जनाः-केनविदमजिज्ञासुना 'पुढा वि' पृष्टा अपि, पृष्टाः सन्तोऽपृष्टा वा 'भावं नाम' भावं-परमार्थम्, यथोपलब्धं स्वकी-याऽभिप्रायविशेषम् 'विनयादेव मोक्षः' इत्यादिरूपम् 'विणइसु' व्यनैषुः-विनीत वन्तः-सर्वेषां सर्वदा विनयादेव मोक्ष इति प्रादितकन्तः, 'णाम' नामशब्दः संभा-वनायाम्, संभाव्यते विनयादेव मोक्षसिद्धिरिति, तदुक्तम्-

'तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः' इति । सत्यमसत्यं साधुमसाधुं च मन्यमाना वैनयिकाः पृष्टाः सन्तः 'विनय एव मोक्षमार्गः' इति कथयन्तीति भावः ॥ ३॥

વૈનયિક उस सत्य को असत्य मानते हैं । जैसे सम्यग्दर्शन ज्ञान और चारित्र्य मोक्ष का मार्ग है, यह सत्य है, उसे असत्य मानते हैं । विनय से ही मोक्ष की प्राप्ति कहना असत्य है परन्तु उसे सत्य मानते हैं । इसी प्रकार जो वास्तव में साधु नहीं है, उसे साधु कहते हैं । जो साधु के आचार से रहित है, गृहस्थोचित व्यवहार करता है, उसको भी वन्दना करके, विनय करके साधु मानते हैं । ऐसे जो बहुत से अर्थात् बत्तीस प्रकार के वैनयिक हैं, वे किसी मोक्षाभिलाषी के पूछने पर अवश्य बिना पूछे भी अपना माना हुआ परमार्थ कहते हैं कि विनय से ही मोक्ष होता है । कहा भी है-'तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः' इत्यादि । 'विनय समस्त कल्याणों का भाजन है ।'

અને ચારિત્ર તપ એ મોક્ષનો માર્ગ છે. આ સત્ય છે, તેને તેઓ અસત્ય માને છે. તથા વિનયથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી તે અસત્ય છે, પરંતુ તેને તેઓ સત્ય માને છે. એજ પ્રમાણે જે વાસ્તવમાં સાધુ નથી હોતા, તેને તેઓ સાધુ કહે છે. અને એઓ સાધુતા આચારથી રહિત હોય છે, ગૃહસ્થને યોગ્ય એવો પહેવાર કરે છે, તેને પણ વંદના કરીને વિનય ખતાવી તેઓને સાધુ માને છે, એવા એઓ ખત્રીસ પ્રકરનાં વૈનયિકવાદિયો છે, તેઓ કોઈ મોક્ષભિલાષી દ્વારા પ્રશ્ન કરવાથી અથવા વિના પૂછે પણ પોતે માનેલાને પરમર્થ કહીને કહે છે કે-વિનયથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું પણ છે—'તસ્માત્કલ્યાણાનાં સર્વેષાં ભાજનં વિનયઃ' ઇત્યાદિ અર્થાત્ વિનય એજ અધ્યક્ષ હવાણું પાત્ર છે. કહેવાનો આશય એ છે કે—સત્યને અસત્ય અને

સમચાર્યબોધિની ટીકા પ્ર. બુ. અ. ૧૨ સમયસરણસ્વરૂપનિકરણમ્

૨૫૫

પૂજ્ય-અળોવસંસ્વાદિ તિ તે ઉદાહુ,

અદ્વે સં ઓભાસદ્ અમ્હ એવં .

લંવાવસંકી યં અંણાગપર્હિ,

ળી કિરિયંમાહંસુ અંકિરિયવાદી ॥૪॥

છાયા—અનુપસંહયયેતિ તે ઉદાહુઃ, અર્થઃ સ્વોઽમાસતેઽસ્માકમેવમ્ .

લવાવસંકિનશ્ચાનાગતૈ, નૌક્રિયા માહુરક્રિયાવાદિનઃ ॥૪॥

આશય યહ હૈ કિ સત્ય કો અસત્ય ઓર અસાધુ કો સાધુ માનતે
હુપ વૈનાયિક પ્રદન કરને પર વિનય કો હી મોક્ષમાર્ગ કહતે હૈ ॥૩॥

‘અળોવસંસ્વાદિ તિ તે ઉદાહુ’ ઇત્યાદિ .

શબ્દાર્થ—‘તિ-તે’ વે વિનયવાદિલોગ ‘અળોવસંસ્વાદિ-અનુપસં-
હયયા’ વસ્તુતત્ત્વકા વિચાર કિયે વિના હી ‘તિ-ઈતિ’ ઇસ પ્રકાર ‘ઉદાહુ
-ઉદાહુઃ’ કથન કરતે રહતે હૈ ‘સદ્વે-સ્વોઽર્થઃ’ વે કહતે હૈ કિ અપને પ્રયો-
જન કી સિદ્ધિ ‘અમ્હ-અસ્માકમ્’ હમકો ‘એવં-એવમ્’ વિનયસે હી હોતી
હૈ ઇસ પ્રકાર ‘ઓભાસદ્-અવમાસતે’ હમે દિશ્વતા હૈ તથા ‘લવાવસંકી
-લવાવસંકિનઃ’ તથા બૌદ્ધ મતાનુયાયી કિ જો કર્મબંધકી શંકાવાણે
હૈ વે લોગ ઓર ‘અકિરિયાવાદી-અક્રિયાવાદિનઃ’ અક્રિયાવાદી ‘અળા-
ગપર્હિ-અનાગતૈઃ’ ભૂત ઓર અવિષ્ય કે દ્વારા વર્તમાનકી અસિદ્ધિ માન
કર ‘કિરિયં-ક્રિયા’ ક્રિયા કો ‘ળો આહંસુ-નો આહુઃ’ નિષેધ કરતે હૈ ॥૪॥

અસાધુને સાધુ માનનારાઓ વૈનયિકો પ્રશ્ન કરવામાં આવે ત્યારે વિનયને જ
મોક્ષ માર્ગ કહે છે. ॥૩॥

‘અળોવસંસ્વાદિ તિ તે ઉદાહુ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘તિ-તે’ એ વિનયમતને અનુસરનારા લોકો. ‘અળોવસંસ્વાદિ
-અનુપસંહયયા’ વસ્તુતત્ત્વને વિચાર કર્યા વિનાજ ‘તિ-ઈતિ’ એ પ્રમાણે
‘ઉદાહુ-ઉદાહુઃ’ કથન કરતા રહે છે. ‘સદ્વે-સ્વોઽર્થઃ’ તેઓ કહે છે કે-અમારા
પ્રયોજનની સિદ્ધિ ‘અમ્હ-અસ્માકમ્’ અમને ‘એવં-એવમ્’ વિનયથી જ થાય છે.
આ પ્રમાણે ‘ઓભાસદ્-અવમાસતે’ અમને દેખાય છે. તથા ‘લવાવસંકી-લવા-
વસંકિનઃ’ બૌદ્ધ મતને અનુસરનારાઓ કે જેઓ કર્મબંધની શંકાવાળા છે
એ લોકો અને ‘અકિરિયાવાદી-અક્રિયાવાદિનઃ’ અક્રિયાવાદી લોકો. ‘અળાગપર્હિ
અનાગતૈઃ’ ભૂત અને અવિષ્ય દ્વારા વર્તમાનની અસિદ્ધિ માનીને ‘કિરિયં ક્રિયા-
ક્રિયાનો ‘ળો આહંસુ-નો આહુઃ’ નિષેધ કરે છે. ॥૪॥

અન્વયાર્થઃ—(તે) તે-વિનયવાદિનઃ (અળોવસંભાઈ) અનુપસંહયયા વસ્તુતત્ત્વા વિચારણે (તિ) હિતિ—एवम् ‘उदाहु’—(કેવલવિનયાદેવ મોક્ષપાતિ)—રિત્યુદાહરન્તિ (સ અદ્વે) સ્વોડર્થઃ—स्वः—स्वकीयोऽर्थः (અમ્હ) અસ્માકમ્ (એવં) એવં વિનયાદેવ મોક્ષપ્રાપ્તિરિત્યેવમ્ (ઓભાસડ) અવભાસતે—પતિભાસતે, અસ્માકં મતાશ્રયણાદેવ મોક્ષઃ પ્રાપ્યતે હિતિ માત્રઃ તથા—(લવાપસંકી) લવાપશક્તિનઃ—बौद्धाः કર્મબંધનં શક્કમાનાઃ (અકિરિયાવાદી) અક્રિયાવાદીનાઃ—सांख्यकारादयः (અનાગતઈ) અનાગતૈઃ (ય) च, च शब्दादतीतैश्च क्षणैः तेषां मते वर्त्तमानकालस्याऽसंभवात् (કિરિયં) ક્રિયામ્ (ળો આદંસુ) નો આદુઃ નો આરુયાન્તિ નો કથયન્તિ ક્રિયાં નિષેધન્તીતિ માત્રઃ ॥૪॥

ટીકા—‘તે’ તે વિનયવાદિનઃ ‘અળોવસંભાઈ’ અનુપસંહયયા, સંહયાનં સંખ્યા જ્ઞાનમ્, ઉપ સામીપ્યેન સંહયેતિ ઉપસંહયા સમ્યગ્યથાવસ્થિતાડર્થસ્ય.

અન્વયાર્થ—વિનયવાદી વસ્તુતત્ત્વ કા વિચાર ન કરકે એસા કહતે હૈં કિ વિનય સે હી મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈં । હમૈં અપને પ્રયોજન (મોક્ષ) કી સિદ્ધિ વિનય સે હી પ્રતીત હોતી હૈં । લવ અર્થાત્ કર્મબંધન કે પ્રતિ શંકા કરને લાઁ બૌદ્ધ ઓર અક્રિયાવાદી અર્થાત્ સાંખ્ય આદિ કે મત મૈં અતીત ઓર અનાગત ક્ષણોં કે સાથ વર્તમાન કાલ કા સંબંધ સંભવ નહીં હૈ, અત એવ વે ક્રિયા કા નિષેધ કરતે હૈં ॥૪॥

ટીકાર્થ—ઉપસંહયા કા અર્થ હૈં યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ કા જ્ઞાન, એસા જ્ઞાન ન હોના અનુપસંહયા હૈં । અભિપ્રાય યહ હૈં વાસ્તવિક જ્ઞાન કા અભાવ હોને કે કારણ મૂઢમતિ લાલ અજ્ઞાની બૈનયિક કેવલ વિનય સે

અન્વયાર્થ—વિનયવાદિયો વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર ન કરતાં એવું કહે છે કે—વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. અમને અમારા પ્રયોજનની (મોક્ષ) સિદ્ધિ વિનયથી જ થવાની ખાત્રી છે. લવ અર્થાત્ કર્મબંધન પ્રત્યે શંકા કરવાવાળા બૌદ્ધ અને અક્રિયાવાદી અર્થાત્ સાંખ્યવાદી વિગેરેના મતમાં અતીત, અને અનાગત ક્ષણોની સાથે વર્તમાન કાળના સંબંધનો સંભવ નથી તેથી જ તેઓ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—ઉપસંહયાનો અર્થ યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ પ્રમાણે થાય છે, એવું જ્ઞાન ન થવું તે અનુપમ સંખ્યા છે. કહેવાનો અભિપ્રાય એ

સમયાર્થબોધિનો ટોકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૫૭

પરિજ્ઞાનમ્, ન ઉપસંઘયેતિ અનુપસંઘયા, તયા અનુપસંઘયયા અર્થજ્ઞાનાઈ-
માત્રેન 'તિ' ઇતિ વિનયાદેવ કેવલાન્મોક્ષો મવતિ ન જ્ઞાનાદિમિરિતિ । 'તદાહ'—
તદાહુઃ—તદાહરન્તિ—કથયન્તિ । કિં કથયન્તીત્યાહ—'સ અદ્દે' સ્વઃ—સ્વકીયઃ—
અસ્મદીયઃ અર્થઃ સર્વસ્ય વિનયપ્રતિપત્તયા મોક્ષપ્રાપ્તિલક્ષણઃ 'અમ્હં' અસ્માકમ્
'એવં' એવમેવ—પૂર્વોક્તરૂપ એવ 'ઓમાસઈ' અવમાસતે—સત્યતયા પ્રતિમાસતે
પ્રતીયતે ઇત્યર્થઃ । કેવલવિનયાદેવ મોક્ષઃ પ્રાપ્યતે, એવમેવાસ્માકમવમાસતે ।
ઇતિ કથનં તેષાં મોહવિજીમ્મિતમેવ । તથાહિ—જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ' ઇતિ
સ્થિતિઃ, તત્ર કેવલવિનયાદેવેતિ કથનં ન કેવલં યુક્તિરહિતમ્ અપિતુ—જ્ઞાનાદિ-
રહિતો વિનયોપેતોઽપિ સર્વતસ્તિરસ્કૃતો મવતીતિ । પશ્ચાદ્વિનાઽક્રિયાવાદિમતં
નિરાકરોતિ—'લઘાવસંઘી' લઘાવસંઘ્વિનઃ, લઘં કર્મ તસ્માત્—અવશક્તિતુમ્ અવ-

હી મોક્ષ કહતે હૈં । તે જ્ઞાનાદિની આવશ્યકતા નહીં માનતે । ઉત્તરમાં
જ્યાં કહના હૈ, સો કહતે હૈં—હમ્ને અપના પ્રયોજન અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ
વિનયની પ્રતિપત્તિ સે હી પ્રતીતિ હોતી હૈ, અર્થાત્ હમ્ને એસા હી જાણ
પડતા હૈ કિ વિનય સે હી મુક્તિ પ્રાપ્તિ હોતી હૈં । ઉત્તરમાં યહ કથન
મોહકા હી પરિણામ હૈ । સત્ય યહ હૈ કિ મોક્ષ જ્ઞાન ઓર ક્રિયાસે હી
હોતા હૈ । એસી સ્થિતિ મેં કેવલ વિનય સે હી મોક્ષ કહના યુક્તિશૂન્ય
હૈ, યહી નહીં, જ્ઞાન આદિ સે રહિત પુરુષ વિનય સે યુક્તિ હોને પર ઓ
સબ કે તિરસ્કાર કે યોગ્ય બનતા હૈ ।

ગાથા કે ઉત્તરાર્થ મેં અક્રિયાવાદી કે મત કા નિરાકરણ કિયા
ગયા હૈ । લઘ કા અર્થ હૈ કર્મ । જિસકા સ્વભાવ લઘ પર શંકા કરને

એ કે—વાસ્તવિક જ્ઞાનને અભાવ હોવાના કારણે મૂઢ મતિ ખાલ અજ્ઞાની એવા
વૈનયિકા કેવળ વિનય માત્રથી જ મોક્ષ કહે છે, તેઓ જ્ઞાન વિગેરેની આવ-
શ્યકતા માનતા નથી, તેઓનું કથન શું છે ? તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે
અમને આપણું પ્રયોજન અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ વિનયની પ્રતિપત્તિથી જ
પ્રતીત થાય છે, અર્થાત્ અમને એમજ જણાય છે કે—વિનયથી જ મુક્તિ
પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓનું આ કથન મોહનું જ પરિણામ છે. સત્ય તો એ છે
કે—મોક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જ થાય છે, આ સ્થિતિમાં કેવળ વિનયથી જ
મોક્ષ થવાનું કહેવું તે યુક્તિ શૂન્ય છે. એટલુંજ નહીં જ્ઞાન વિગેરેથી રહિત
પુરુષ વિનયથી યુક્તિ હોવા છતાં પણ બધાના તિરસ્કારને પાત્ર બને છે.

આથાના ઉત્તરાર્થમાં અક્રિયાવાદીના મતનું નિરાકરણ કરવામાં આવેલ
છે. લઘનો અર્થ કર્મ એ પ્રમાણે છે, જેનો સ્વભાવ લઘ પર શંકા કરવા

૨૫૮

સૂત્રકતાગ્રંથ

સર્વે શીલે યેષાં તે લઘાપશક્તિનઃ, ચર્વાકાઃ શાક્યાદયથ । તન્મતે-આત્મેવ નાસ્તિ, હૃતસ્તદા ક્રિયા, 'ક્રિયાજનિતો બન્ધો વા । તે 'અકિરિયાવાદી' અક્રિયાવાદિઃ 'અગમપ્રતિ' અનાગતૈઃ 'ધ' ચ, શ્વેદાદતીતૈશ્ચ ક્ષણૈઃ વર્તમાનક્ષણસ્યાડસંભવાત્ ન ક્રિયા ભવતિ, ન વા તજ્જનિતઃ કર્મબન્ધઃ, તદેવમ્-અક્રિયાવાદિનઃ સર્વાપલાપિતયા લઘાપશક્તિનઃ સન્તઃ । 'નો કિરિયમાહંસુ' ન ક્રિયામાદુઃ, તથા-યેષાં મતે-આત્મા

યા ઉસસે હટને કા હૈ અર્થાત્ કર્મ કો સ્વીકાર ન કરને કા હૈ, ઉસે લઘાપશંકી કહા હૈ । ચાર્વાક ઓર શાક્ય લઘાપશંકી હૈ । ઉનકે મત મેં આત્મા હી નહીં હૈ તો ક્રિયા કેસે હોમી ઓર જબ ક્રિયા હી નહીં હોમી તો ક્રિયા જનિત બન્ધ મી કેસે હો સકતા હૈ ? અક્રિયાવાદી કે મતમેં અતીત ઓર અનાગત ક્ષણોં કે સાથ વર્તમાન ક્ષણ કા કુછ મી સમ્બન્ધ ન હોને કે કારણ ક્રિયા કા હોના સંભવ નહોં હૈ તો ક્રિયા જનિત કર્મબન્ધ મી નહીં હો સકતા । અભિપ્રાય યહ હૈ કિ જેસે જૈનદર્શન કે અનુસાર પર્થાઓં કા ક્ષણ ક્ષણ મેં બિનાશ હોને પર મી ત્રિકાલ સ્થાયી દ્રવ્ય અવસ્થિત રહતા હૈ, ઉસ પ્રકાર એકાન્ત ક્ષણિકવાદ સ્વીકાર કરને ઘાલે બૌદ્ધોં કે મત મેં કોઈ સ્થાયી દ્રવ્ય નહીં હૈ । ક્ષણ (પદાર્થ) ઉત્પન્ન હોનેકે પશ્ચાત્ હી બિના ઠહરે નષ્ટ હો જાતા હૈ । એસી સ્થિતિ મેં ઉમ્મકા મૂત-કાલીન યા અવિચ્છેદ કાલીન ક્ષણોં કે સાથ કોઈ સંબન્ધ સિદ્ધ નહીં હોતા । ઉન્હેં પરસ્પર સંબદ્ધ કરને વાલા તત્ત્વ દ્રવ્ય હૈ જિસે વહ સ્વીકાર નહીં

વાળો અથવા તેનાથી હટવાનો છે, અર્થાત્ કર્મનો સ્વીકાર ન કરવાનો છે, તેને 'લઘાપશંકી' કહેવામાં આવે છે. ચાર્વાક અને શાક્ય એવા 'લઘાપશંકી' છે. તેઓના મનમાં આત્મા જ નથી. તો ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે ? અને બ્યારે ક્રિયાજ નહીં થાય તો ક્રિયાથી થવાવાળો બંધ પણ કેવી રીતે થઈ શકે છે ? અક્રિયાવાદીના મતમાં અતીત અને અનાગત ક્ષણોની સાથે વર્તમાન ક્ષણનો કંઈ જ સંબંધ ન હોવાથી ક્રિયાનું હોવાનું સંભવતું નથી. તો ક્રિયાથી થવાવાળો કર્મબંધ પણ થઈ શકતો નથી. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે જૈનદર્શન પ્રમાણે જેમ પર્થાઓના પ્રત્યેક ક્ષણે વિનાશ થવા છતાં પણ ત્રિકાલસ્થાયી દ્રવ્ય વ્યવસ્થિત રહે છે, એ રીતે એકાન્ત ક્ષણિકવાદનો સ્વીકાર કરવાવાળા બૌદ્ધોના મતમાં કોઈજ સ્થાયી દ્રવ્ય નથી. ક્ષણ (પદાર્થ) ઉત્પન્ન થવા પછી જ તરત જ નાશ પામે છે, એવી સ્થિતિમાં તેનો ભૂત-કાળના કે અવિચ્છેદ કાળના ક્ષણોની સાથે કોઈજ સંબન્ધ સિદ્ધ થતો નથી. તેને પરસ્પર સંબન્ધ કરવાવાળું તત્ત્વ દ્રવ્ય છે. જેને તેઓ સ્વીકારતા નથી.

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ૨૬૨

સર્વથાપકોડત્વત્ તેડપિ-મક્રિયાવાદિનઃ સાંખ્યકારાઃ । તદેવં ચાર્વાકબૌદ્ધ-
સાંખ્યકારાઃ અક્રિયાવાદિનઃ અનુપસંખ્યયા-અજ્ઞાનેન ઇત્યર્પૂર્વોક્તં કથયન્તીતિ ॥

પૂલમ્-સંમિમસ્સભાવં ચ ગિરા ગંહીય,

સે મુમ્મુઈ હોઈ અખણુવાઈ ।

ઈમં દુપક્કલં ઈમ મેગંપક્કલં,

આહંસુ હંલાયતણં ચ કેમ્મં ॥૫॥

છાયા—‘સંમિશ્રમાવં ચ ગિરા ગૃહીતે, સ મૂકમૂકો મવત્યનનુવાદી ।

ઈદં દ્વિપક્ષમિદમેકપક્ષ, માહુછલાયતનં ચ કર્મ ॥૫॥

કરતે । જય વર્તમાન ક્ષણ કા અતીત અનાગત ક્ષણો કે સાથ કોઈ સંબંધ હી નહીં હૈ તો ક્રિયા ઓર ક્રિયા જનિત વંધ બી સિદ્ધ નહીં હો સકતા । હસી કારણ વે ક્રિયા કા નિવેધ કરતે હૈ ।

હનકે અતિરિક્ત જિનકે મત મેં આત્મા વ્યાપક હૈ ઓર હસ કારણ નિષ્ક્રિય હૈ, વે બી અક્રિયાવાદી હૈ । એસે અક્રિયાવાદી સાંખ્ય હૈ । હસ પ્રકાર ચાર્વાક, બૌદ્ધ ઓર સાંખ્ય યે સબી અક્રિયાવાદી અજ્ઞાન કે કારણ પૂર્વોક્ત કથન કરતે હૈ ॥૪॥

‘સંમિમસ્સભાવં ચ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—વે પૂર્વોક્ત લોકાયતિકાદિ ‘ગિરા-ગિરા’ અપની ઘાળીસે ‘ગંહીય-ગૃહીતે’ સ્વીકાર કિયે તુણ પદાર્થ કા નિવેધ કરતે તુણ લોકાય-

ન્યારે વર્તમાન ક્ષણનો અતીત અનાગત ક્ષણોની સાથે કોઈ સંબંધ નથી. તો ક્રિયા અને ક્રિયાથી થવાવાળો બંધ પણ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. એજ કારણથી તેઓ ક્રિયાનો નિવેધ કરે છે.

આ શિવાય જેઓના મતમાં આત્મા વ્યાપક છે, અને તે કારણથી તે નિષ્ક્રિય છે, તેઓ પણ અક્રિયાવાદીજ છે. એવા અક્રિયાવાદી સાંખ્યો છે. આ રીતે ચાર્વાક, બૌદ્ધ, અને સાંખ્ય એ બધા અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનના કારણે પૂર્વોક્ત કથન કરતા રહે છે. ॥૪॥

‘સંમિમસ્સભાવં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ઉપર પહેલાં કહેવામાં આવેલ લોકાયતિકાદિયો ‘ગિરા-ગિરા’ પોતાની ઘાળીથી ‘ગંહીય-ગૃહીતે’ સ્વીકાર કરવામાં આવેલ પદાર્થનો નિવેધ

અન્વયાર્થ:—પૂર્વોક્તા લોકાયતિકાદયઃ (ગિરા) ગિરા-સ્વવચસા (ગદીપ) હસિતે સ્વીકૃતેઽયે (સંમિસ્ત્રભાવં ચ) સંમિશ્રભાવં ચ-અસ્તિત્વરૂપં દ્વિષાભાવં કપયન્તિ (સે) સઃ-તેષાં મધ્યે યઃ કશ્ચિત્ સઃ કેનાઽપિ પૃથઃ સન્ (મુમ્મુર્હ) (મુમ્મુ) इत्यव्यक्तभाषी, यद्वा मूकमूकः-अत्यन्तमूक एव (होइ) भवति ।

તિક આદિ 'સંમિસ્ત્રભાવં-સંમિશ્રભાવમ્' મિશ્ર પક્ષનો અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ રૂપ દ્વિષા ભાવસે કહતે હૈં અર્થાત્ પદાર્થ કી સત્તા ઓર મિશ્રત્વ દોનોં સે મિશ્રિત પક્ષ કો સ્વીકાર કરતે હૈં 'સે-સઃ' વે કોઈ જિજ્ઞાસુ કે દ્વારા પૂછને પર 'મુમ્મુર્હ-મૂક મૂકઃ' મૌનાવલમ્બી 'હોઈ-ભવતિ' હો જાતે હૈં इतनाही नहीं किन्तु 'अणानुवाह-अननुवादी' स्याद्वादवादियोंके कथन का अनुवाद करने में भी असमर्थ हो कर मूक हो जाते हैं और इमं-इदम् इस परमत को 'दुपक्खं-द्विपक्षम्' प्रतिपक्षवाला कहते हैं और 'इमं-इदम्' अपने मतको 'एगपक्खं-एकपक्षम्' प्रतिपक्ष रहित है ऐसा 'आहंसु-आहुः' कहते हैं तथा 'छलायतणं-छलायतनं' कपटयुक्त 'कर्म-कर्म' कर्म अर्थात् कपट युक्त बागजाल रूप कर्म करते हैं ॥५॥

અન્વયાર્થ:—પૂર્વોક્ત નાસ્તિક આદિ અપને વચ્ચનોં સે સ્વીકૃત પદાર્થ મેં ઓ સંમિશ્ર ભાવ કહતે હૈં અર્થાત્ જવ અપને સ્વીકાર કિયે અર્થકા હી નિવેધ કરતે હૈં તો વિધિ ઓર પ્રતિવેધ દોનોં કર દેતે હૈં । જષ ડનસે કોઈ પ્રદન કરતા હૈં તો વે બિલકુલ મૂક હો જાતે હૈં । યહી નહીં પરન્તુ

કરતા લોકાયતિક વિગેરે 'સંમિસ્ત્રભાવં-સંમિશ્રભાવમ્' મિશ્ર પક્ષને અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ રૂપ દ્વિષા ભાવથી કહે છે. અર્થાત્ પદાર્થની સત્તા અને અસત્તા બન્ને થકી મિશ્રિત પક્ષનો સ્વીકાર કરે છે. 'સે-સઃ' તે લોકો કોઈ જિજ્ઞાસુ દ્વારા પૂછવામાં આવે ત્યારે 'મુમ્મુર્હ-મૂકમૂકઃ' મૌનનું અવલમ્બન કરવાવાળા 'હોઈ-ભવતિ' થાય છે. એટલું જ નહીં પણ 'અણાણુવાહ-અનનુવાદી' સ્યાદ્વાદવાદિયોના કથનનો અનુવાદ કરવામાં પણ અસમર્થ બનીને મૂંગા બની જાય છે. અને 'ઇમં-ઇદમ્' આ પરમતને 'દુપક્કલં-દ્વિપક્ષમ્' પ્રતિપક્ષવાળો કહે છે. અને 'ઇમં-ઇદમ્' પોતાના મતને 'એગપક્કલં-એકપક્ષમ્' પ્રતિપક્ષ વિનાનો છે એ પ્રમાણે 'આહંસુ-આહુઃ' કહે છે. તથા 'છલાયતણં-છલાયતનમ્' કપટ ભરેલા 'કર્મ-કર્મ' વાણિવિલાસ રૂપ કર્મ કરતા રહે છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ:—પૂર્વોક્ત નાસ્તિક વિગેરે પોતાના વચ્ચનોથી સ્વીકારેલા પદાર્થમાં પણ સંમિશ્રભાવ કરે છે. અર્થાત્ જ્યારે પોતે સ્વીકારેલા અર્થનોજ નિવેધ કરે છે. તો વિધિ અને નિવેધ બન્ને એકી સાથે કરી બેસે છે. તેઓને

इत्येव न किन्तु (अणाणुनाई) अनुवादी परकथितस्याऽनुवादकणोपपशक्तो-
भवति । पुनश्च ते (इमं) इदम्-अस्मन्मतम् (दुपक्खं) द्विपक्षं-सप्रतिपक्षं वर्त्तते
(इमं) इदम् अस्मन्मतम् (एगपक्खं) एकपक्षं-प्रतिपक्षरहितं वर्त्तते एवम् (आहंसु)
आहुः-कथयन्ति । पुनश्च ते (उल्लापतणं) उल्लायतनम्-उल्लमूढम् (कम्मं) कर्म-
उल्लयुक्तवाग्जालरूपं कर्म कुर्वन्तीति ॥५॥

टीका—पूर्वोक्त अक्रियावादीनो लोकायतिकાદયઃ-ચાર્વાકાદયઃ, (ગિરા)
ગિરા-સ્વકીયેનૈવ વચસા 'ગહી' ગ્રહીતે-સ્વીકૃતેઽર્થે 'સંમિશ્સમાવં' સંમિશ્ર-
ભાવમ્ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વરૂપસંમિશ્રગભાવં કુર્વન્તિ-एकस्यैव वस्तुनः कदाचिदस्तित्वं
कदाचिन्नास्तित्वं च कथयन्ति, च शब्दात् प्रतिषेધे प्रतिपाद्ये एकमस्तित्वमेव प्रतिपा-
दयन्ति । तथा च बौद्धाः गन्तारगस्वीकृत्यापि षड्गतीः प्रतिपादयन्ति, बन्धमोक्ष-
स्वर्गनरकादि व्यवस्थामपि स्वीकुर्वन्ति चेति । तेषां मध्ये यः कश्चित् केनाऽपि
परकीय कथन का अनुवाद करने में भी असमर्थ हो जाते हैं । परमत
को प्रतिपक्ष सहित और स्वमत को प्रतिपक्ष रहित कहते हैं और उल-
युक्त वचन प्रयोग करते हैं ॥५॥

टीકાર્થ—પૂર્વોક્ત અક્રિયાવાદી લોકાયતિક (નાસ્તિક) અપને હી
વચન સે સ્વીકાર કિયે છુપ અર્થ મેં સંમિશ્રભાવ કરતે હેં, અર્થાત્ કબી
ઉસકા અસ્તિત્વ કહતે હેં તો કબી નાસ્તિત્વ કહને લગતે હેં । 'ચ' શબ્દ
સે સૂચિત કિયા હૈ કિ પ્રથમ જિસ અર્થ કા નાસ્તિત્વ કહતે હેં, ઉસી
કા અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરને લગતે હેં 'જૈસે બૌદ્ધ પરલોકગામી આત્મા
કો તો સ્વીકાર નહીં કરતે પરન્તુ છહ ગતિયાં માનતે હેં અર્થાત્ બન્ધ,
મોક્ષ, સ્વર્ગ, નરક આદિ કી વ્યવસ્થા કો સ્વીકાર કરતે હેં । એસે

જ્યારે કોઈ એ વિષયમાં પ્રશ્ન કરે તો તે વખતે તેઓ મીન ધારણ કરે છે.
એટલુંજ નહીં પણ બીજાના કથનનું અનુકરણ કરવામાં પણ અસમર્થ બની
જાય છે. તેઓ અન્યના મતને પ્રતિપક્ષ વાળો અને પોતાના મતને પ્રતિપક્ષ
વિનાનો હોવાનું કહે છે. કષ્ટ યુક્ત વચન પ્રયોગ કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત ક્રિયાવાદી લોકાયતિક (નાસ્તિક) પોતાના જ વચનથી
સ્વીકારદેહ અર્થમાં સંમિશ્રભાવ કરે છે. અર્થાત્ કોઈ વાર તેનું અસ્તિત્વ કહે
છે, તો કોઈ વાર નાસ્તિત્વ કહે છે. 'ચ' શબ્દથી એ સૂચવ્યું છે કે-પહેલાં
એ અર્થને નાસ્તિત્વ બતાવ્યો હોય તેનું જ અસ્તિત્વ કહીને પ્રતિપાદન
કરવા લાગી જાય છે. જેમ બૌદ્ધો પરલોકમાં જવાવાળા આત્માનો સ્વીકાર
કરતા નથી, પરંતુ છ ગતિયો માને છે; અર્થાત્ બન્ધ, મોક્ષ, સ્વર્ગ, નરક
।વગેરેની વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે. એવા વિષયમાં જ્યારે કોઈ સ્યાદાહવાદી

સ્થાદ્વાદવાદિના પૃથઃ સન્ 'સે' સઃ 'મુમ્મુર્હ' 'મુમ્મુ' ઇતિ ગત્તદવાક્યેન અવ્યક્તભાષી, યદ્વા-મૂકમૂકઃ-મૂકાદપિ મૂકઃ-અત્યન્તમૂકઃ-અનિર્વચનઃ 'હોઈ' મનતિ । એતાવદેવ ન કિન્તુ 'અણાણુવાઈ' અનુવાદો-અનુવાદો પરેણ કથિતં સાધનમ્ અત્તુવદિતુ-મપિ અસમર્થઃ પરેણ કથિતસ્યાઽર્થસ્ય વ્યાકુલિતમનાઃ સન્ અનુવાદમપિ કર્તુ ન શક્નોતીતિ માવઃ । પુનશ્ચ-'ઈમે' હદમ્-પરમતમ્ 'દુયક્ત્વં' દ્વિપક્ષં-સપ્રતિપક્ષં વર્તેતે, તથા તસ્ય વિરોધી પક્ષો વિદ્યતે । 'ઈમે' હદમ્-અસ્મદીયં મતમ્ 'એગપક્ત્વં' એક પક્ષમ્ અપ્રતિપક્ષમ્ અવિરુદ્ધાર્થાભિધાયિત્વેન નિરાવાધં વર્તેતે અસ્મન્મતસ્ય ન કોઽપિ વિરોધં કર્તુ શક્નોતીત્યતોઽસ્મન્મતમ્ એકપક્ષં વિદ્યતે, ઇત્યેવમ્ 'આહંસુ' આહુઃ-કથયન્તિ । પુનશ્ચ સ્થાદ્વાદવાદિમતિપાદિતોક્તૌ તે 'છલાયતુણં' છલાયતનમ્-છછમ્-'નવકમ્બલો દેવદત્તઃ' ઇત્યાદિકુપં કર્મ । યદ્વા-એકપક્ષદ્વિપક્ષાદિકં કર્મ 'આહંસુ'

વિષય મેં જય કોઈ સ્થાદ્વાદવાદી (જૈનમતાવલમ્બી) उन से प्रश्न करता है तो या तो गुणगुनाने लगते हैं या अत्यन्त मूक हो रहते हैं । इतना ही नहीं, परंतु दूसरे के कहे साधन का अनुवाद करने में भी समर्थ नहीं होते । फिर भी उनका दावा है कि हमारा यह मत अप्रतिपक्ष है, अर्थात् अविरोधी अर्थ का प्रतिपादक होने से बाधारहित है । उसका कोई विरोध नहीं कर सकता और दूसरों का मत सप्रतिपक्ष है, अर्थात् बाधायुक्त है । वे स्थाद्वैत साधक साधन का निरास करने में छल का प्रयोग करते हैं ।

વક્તા કે અભીષ્ટ અર્થ કો જાનવૃદ્ધ કર સ્થાગ કર ઉસકે દ્વારા પ્રયુક્ત શબ્દ કા દૂસરા અર્થ લેકર ટાંકન કરના છલ કહલાતા હૈ । જૈસે 'દેવદત્ત નવકમ્બલ હૈ' । યહાં વક્તા કા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ દેવ-

તેઓને પ્રશ્ન કરે ત્યારે તેઓ ગણગણવા મ'ડે છે, અથવા બિસ્ફુત મૂક બની જાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ બીજાઓએ કહેલા સાધનનો અનુવાદ કરવામાં પણ સમર્થ થતા નથી. તો પણ તેઓને કાવો એવો છે કે-અમારો આ મત અપ્રતિપક્ષ-અર્થાત્ પ્રતિપક્ષ વિનાનો છે, એટલે કે અવિરોધી અર્થનું પ્રતિ પાઠન કરવાવાળો હોવાથી બાધા વિનાનો છે, તેનો કોઈ જ વિરોધ કરી શકે તેમ નથી. અને બીજાઓનો મત પ્રતિપક્ષ સહિત છે, અર્થાત્ બાધાવાળો છે, તેઓ સ્થાદ્વાદ સાધક સાધનનો નિરાસ (પરાસ્ત) કરવામાં કપટનો પ્રયોગ કરે છે.

વક્તાના અભીષ્ટ-ઇચ્છિત અર્થનો જાણી ખૂળને ત્યાગ કરીને તેના દ્વારા કહેલ શબ્દનો બીજો અર્થ લઈને ખંડન કરવું તે છલ-કપટ કહેવાય જેમકે-દેવદત્ત નવ કમ્બલ છે.' અહિંયાં કહેનારનો અભિપ્રાય એવો છે કે-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૬૩

બાહુઃ-કથયન્તિ । યદ્વા-‘છલાયતનં’ છલાયતનમ્-છલાનાં-કપટાનામ્ આયતનં-સ્થાનં છલાયતનમ્ एवाहमम् ‘કમ્મં’ કર્મ કુર્વન્તીતિ ॥૫॥

મૂલપ્-તે એવમકલંતિ અબુજ્ઞમાણા,

વિરૂવરૂવાણિ અકિરિયાવાઈ ।

જે માયદ્વત્તા વહવે મંણૂસા,

મંવંતિ સંસારમેળોવદમ્ ॥૬॥

છાયા—તે એવાસ્થાનત્વબુદ્ધયમાના, વિરૂપરૂપાણ્યક્રિયાવાદિનઃ ।

યાન્યાદાય વહવો મનુષ્યા, ભ્રમન્તિ સંસારમનવદમ્ ॥૬॥

દત્ત કે પાસ નયાકમ્બલ હૈં । કિન્તુ છલવાદી હસ અર્થ કો હોઢકર ‘નથ’ શબ્દ મેં સંહ્યા કા આરોપ કર લેતા હૈં ઓર કહતા હૈં-દેવદત્ત કે પાસ નો કંબલ કહાં હૈં ? યે અક્રિયાવાદી ઓ હસી પ્રકાર છલ કા પ્રયોગ કરતે હૈં ॥૫॥

‘તે એવમકલંતિ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ યે પૂર્વોક્ત ‘અકિરિયાવાઈ-અક્રિયાવાદિનઃ’ વસ્તુ-સ્વરૂપકો ન સમજને વાલે સ્વાર્થિક બૌદ્ધ આદિ અક્રિયાવાદી ‘અબુજ્ઞમાણા-અબુદ્ધમાનાઃ’ સદસદ્બોધ ન જાનતે હુણ ‘એવં’ ‘એવં-એવમ્’ હસ પ્રકાર સે ‘વિરૂવરૂવાણિ-વિરૂપરૂપાણિ’ અનેક પ્રકાર કે શાસ્ત્રોં કા ‘અવલંતિ-આસ્થાન્તિ’ કથન કરતે હૈં ‘જે માયદ્વત્તા-યમાદાય’ જિન શાસ્ત્રોંકા આશ્રયલેકર ‘વહવે મળૂસા-વહવો મનુષ્યાઃ’ વહુતસે અજ્ઞાની

દેવદત્તની પાસે નવી કાંબળો છે. પરંતુ છલવાદી આ અર્થને છોડીને ‘નથ’ શબ્દમાં સંખ્યાનો આરોપ કરીલે છે, અને કહે છે કે-દેવદત્તની પાસે નવ કાંબળો ક્યાં છે ? આ અક્રિયાવાદીયો પણ એજ પ્રમાણે છળનો પ્રયોગ કરે છે. ॥૫॥

‘તે એવમકલંતિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ એ ઉપર કહેવામાં આવેલ ‘અકિરિયાવાઈ-અક્રિયાવાદિનઃ’ વસ્તુના યથાર્થ પચાને ન સમજવા વાળા સાર્વાકિક બૌદ્ધ વિગેરે અક્રિયાવાદીયો ‘અબુજ્ઞમાણા-અબુદ્ધમાનાઃ’ સદસદ્બોધને ન સમજવાવાળા ‘એવં-એવમ્’ આ પ્રકારથી ‘વિરૂવરૂવાણિ-વિરૂપરૂપાણિ’ અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોં ‘અવલંતિ-આસ્થાન્તિ’ કથન કરે છે. ‘જે માયદ્વત્તા-યમાદાય’ એ શાસ્ત્રોંનો આશરો લઇને ‘વહવે મળૂસા-વહવો મનુષ્યાઃ’ ધણા એવા અજ્ઞાની મનુષ્યો

અન્વયાર્થઃ—(તે) તે પૂર્વોક્તાઃ (અક્રિયાવાદિનઃ ચાર્વાક્યૌદ્વાદયઃ (મધુ-
જ્ઞવાણા) અબુદ્ધ્યમાનાઃ—સદ્ભાવવૌધવિકલાઃ (એવં) એવમ્—અનેન પ્રકારેણ (વિરુ-
ઢરૂવાણિ) વિરુપરૂપાણિ—નાનાપ્રકારાણિ શાસ્ત્રાણિ (અસ્તંતિ) આરુપ્યન્તિ—પ્રતિ-
પાદયન્તિ (જે માયદત્તા) યાન્યાદાય—યાનિ તત્પરૂપિતાનિ શાસ્ત્રાણિ સમાશ્રિય
(બદ્ધવે મણૂસા) બદ્ધવો મનુષ્યાઃ—અનેકેઽજ્ઞાનિનો જનાઃ (અળોવદગ્મં) અનવદગ્મ-
અનન્તમ્ (સંસારં) સંસારં ચતુર્ગતિરૂપમ્ (મમંતિ) ભ્રમન્તિ—પર્યટન્તીતિ ॥૬॥

ટીકા—‘તે’ તે ‘અક્રિયાવાદી’ અક્રિયાવાદિનઃ—ચાર્વાક્યૌદ્વાદયા મિથ્યા-
—મલ-પટલાવૃતાત્માનઃ ‘અબુદ્ધ્યમાણા’ અબુદ્ધ્યમાનાઃ—પરમાર્થતત્ત્વમ્ અજ્ઞાનાનાઃ
‘એવં’ એવમ્—અનેન પ્રકારેણ ‘વિરુઢરૂવાણિ’ વિરુપરૂપાણિ—નાનાપ્રકારાણિ મિથ્યા
શાસ્ત્રાણિ ‘અસ્તંતિ’ આરુપ્યન્તિ—પ્રતિપાદયન્તિ । તથા—પૃથ્વીયાદોન્યેવ તત્ત્વાનિ
‘ન કોઽધ્યાત્મા પરલોકગામી’ इत्यादि मिथ्याशास्त्राणि ग्रह्यन्तीति भावः ।
‘જે માયદત્તા’ યાન્યાદાય તેવાં યાનિ મિથ્યાશાસ્ત્રાણિ આદાય—પરિગ્રહ ‘બદ્ધવે’
મનુષ્ય ‘અળોવદગ્મં—અનવદગ્મ’ અનન્તકાલ પર્યન્ત ‘સંસારં—સંસારમ્’ ચાર ગતિવાળે
હસ સંસાર મેં ‘મમંતિ—ભ્રમન્તિ’ ભ્રમણ કરતે હૈં ॥૬॥

અન્વયાર્થ—અક્રિયાવાદી તત્ત્વનો નહીં સમજાતે છુપ્ત હસ પ્રકાર
નાના પ્રકાર કે શાસ્ત્રોં કા પ્રતિપાદન કરતે હૈં । જિનકા આશ્રય લેકર
બહુત સે અનન્ત સંસાર મેં પરિભ્રમણ કરતે હૈં ॥૬॥

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્ત્વ કે પટલ સે આવૃત્ત અન્તાકરણ ઘાલે ચાર્વાક,
બૌદ્ધ આદિ પારમાર્થિક તત્ત્વ કો નહીં જાનતે છુપ્ત અનેક પ્રકાર કે
મિથ્યાશાસ્ત્રોં કા પ્રણયન કરતે હૈં । જૈસે પૃથ્વી આદિ સૂત્ર હી તત્ત્વ હૈં,
હનકે અતિરિક્ત પરલોકગામી કોઈ આત્મા નહીં હૈં, इत्यादि । उन
मिथ्याशास्त्रों को ग्रहण करके बहुत से अज्ञानी जन अनन्त चतुर्गतिक

‘અળોવદગ્મં—અનવદગ્મમ્’ અનન્ત કાળ પર્યન્ત ‘સંસારં—સંસારમ્’ ચાર ગતિ-
વાળા આ સંસારમાં ‘મમંતિ—ભ્રમન્તિ’ ભ્રમણ કરે છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—અક્રિયાવાદિયો તત્ત્વને સમજ્યા વિના આવી રીતે અનેક
પ્રકારના શાસ્ત્રોં પ્રતિપાદન કરે છે. જેનો આશ્રય લઈને ઘણા લોકો અનન્ત
સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્ત્વના પડદાથી છુપાયેલા અંતઃકરણવળા ચાર્વાક, બૌદ્ધ,
વિજેરે પારમાર્થિક તત્ત્વને ન જાણતા થકા અનેક પ્રકારના મિથ્યા શાસ્ત્રોં
પ્રણયન (સમર્થન) કરે છે. જેમકે—પૃથ્વી વિજેરે જૂનો (તત્ત્વો)જ તત્ત્વ છે.
આનાથી ભિન્ન પરલોકમાં જવાવાળો કેઈ આત્માજ નથી. વિજેરે આવા પ્રકા-
રના મિથ્યા શાસ્ત્રોને ગ્રહણ કરીને ઘણાજ અજ્ઞાનીયો અનન્ત એવા ચતુર્ગતિ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ડુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૬૫

વહ્નોડનેકે 'મળુસા' મનુષ્યા:-વાલા:-મહાનિનો જના: 'અળોવદગ્ગં' અનવદયશ્ચ-
અપર્યવસાનમનન્તમિર્યથા: 'સંસાર' સંસારમ્-ચાતુર્ગતિકમ્ 'મયંતિ' અમન્તિ-
ઘટીયન્ત્રન્યાયેન પર્યટન્તિ જન્મજરામરણે ન કદાચિદપિ વિમુક્તા ભવન્તીતિ શાષ્ઠ:।
અસ્ય નિરાકરણાય શાસ્ત્રમતપ્રાદ-બૌદ્ધસ્ય સર્વશૂન્યત્વે કિંચિદપિ પ્રમાણં નાસ્તિ,
સર્વ શૂન્યત્વે પ્રમાણ:ડસિદ્ધે:। ન ત્વા ચાર્વાકસ્ય પ્રત્યક્ષમેકમેવ પ્રમાણમ્, પિત્તાદિ-
વ્યવહારસ્વાપિ વિલોપાપત્તે:। બૌદ્ધાનામપિ અત્યવન્તક્ષણિકત્વેન વસ્તુત્વાડમાત્ર-
પ્રવ:ડસ્યતિ। તન્મતે-પદેનાર્થક્રિયાકારિ તદેવ પરમાર્થત: સત્। ન ચ ક્ષણ:
ક્રમેનાર્થક્રિયાં કરોતિ, ક્ષણિકત્વહાને:। તાડપિ યૌગયત્તેન એકસ્મિન્નેવ ક્ષણે સર્વ-

સંસાર મેં ઘટીયંત્ર (અરહટ) કી ગાંનિ ધૂમતે રહતે હૈં અર્થાત્ જન્મ મરણ
સે મુક્ત નહીં હોતે ।

અક્રિયાવાદી કે મત કા નિરાકરણ કરને કે લિપ શાસ્ત્ર કા મત
પ્રકટ કરતે હૈં । પદિ બૌદ્ધ વિશેષોં કે મતાનુસાર સર્વશૂન્યતા સ્વીકાર
કી જાય તો પ્રમાણ કી ખી સિદ્ધિ નહીં હોગી ઓર પ્રમાણ કે અભાવ મેં
સર્વશૂન્યતા કેસે સિદ્ધિ હોગી ? પદિ ચાર્વાક મત કે અનુસાર એક માત્ર
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ હી સ્વીકાર ક્રિયા જાય તો પિતા પિતામહ આદિ સંબંધી
વ્યવહાર કા અભાવ હો જાયગા । ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધ કે મત મેં વસ્તુ
ક્ષણિક હોને સે ડસમેં વસ્તુત્વ હી સિદ્ધિ નહીં હો સકતા । જો
અર્થ-ક્રિયાકારી હો, વહી વસ્તુ કહલાતી હૈ । કિન્તુ એક ક્ષણમાત્ર ઠહ-
રને વાલી વસ્તુ ન ક્રમ સે અર્થ ક્રિયા કર સકતી હૈ ઓર ન અક્રમ સે ।

સંસારમાં ઘટિયંત્ર (રેટ)ની માફક ક્યાં ઠરે છે. અર્થાત્ જન્મ મરણ ધારણ
ક્યાં ઠરે છે, તેનાથી છૂટતા નથી.

અક્રિયાવાદીયોના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે શાસ્ત્રનો મત પ્રગટ કર-
વામાં આવે છે. જો બૌદ્ધના મત પ્રમાણે સર્વશૂન્યપણાનો સ્વીકાર કરવામાં
આવે; અર્થાત્ જગતમાં કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા માનવામાં ન આવે, તો
પ્રમાણની પણ સિદ્ધિ થશે નહીં અને પ્રમાણના અભાવમાં સર્વશૂન્ય પણ
કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ? જો ચાર્વાકનાં મત પ્રમાણે એક માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ
સ્વીકારવામાં આવે તો પિતા, પિતામહ આદિ સંબંધના વ્યવહારનો અભાવ કઈ
જશે. ક્ષણિક વાહી બૌદ્ધોના મત પ્રમાણે વસ્તુ ક્ષણિક હોવાથી તેમાં વસ્તુત્વ
જ સિદ્ધ થતું નથી જો અર્થ ક્રિયાકારી હોય; જો વસ્તુ ઠહેવાય છે. પરંતુ
એક ક્ષણ માત્ર ઠહેવાવાળી વસ્તુ કેમથી અર્થ ક્રિયા કરી શકતી
નથી. તેમજ અક્રમથી પણ ક્રિયા કરી શકતી નથી. કેમથી કરવાનું માનવામાં

कार्यपितेः । न चैतद् दृष्टमिदं वा । न च ज्ञानाधारमात्मानं गुणिनं विना गुण-
रूपस्य संकलनाप्रत्ययस्य कथमपि सञ्जावः संभवति, तस्माच्च चार्वाकाऽभिमतं-
भूतचैतन्यम्, न वा-बौद्धाभिमतं सर्वशून्यत्वं अत्यन्तक्षणिकत्वं वा सिद्धयति ।
एवंविधप्रतिपादकानि तेषां शास्त्राणि गृहीत्वाऽनेके मनुष्याः संसाराटवीमट-
न्तीति । एवं वस्तुस्वरूपमजानानाः अक्रियावादिनो नानाप्रकारकाणि मिथ्या-
शास्त्राणि प्ररूपयन्ति, येषां ग्रहणेन अनेके मनुष्याः संसारसागरेऽनन्तं कालं
परिभ्रमन्तीति तत्पर्यार्थः ॥६॥

यलम्-णोइंओ उँएइ णँ अँत्थमेइ,

णँ चंदिंमा वहुई हायई वा ।

संलिला णँ 'संदंति नँ 'वंति वाँया,

वंइँो निँयँतो कैसिणे हुँलोए ॥७॥

क्रम से करना माने तो वह क्षणिक नहीं रहेगी । अक्रम से अर्थात्
एक साथ अर्धक्रिया करना स्वीकार करें तो समस्त कार्य एक ही साथ
व्यपन्न हो जाएँगे । किन्तु न ऐसा देखा जाता है और न माना ही
जाता है ।

इसके अतिरिक्त ज्ञान के आधारभूत गुणी 'आत्मा' के बिना
गुणरूप संकलना प्रत्यय अर्थात् जोड़-रूप ज्ञान किसी भी प्रकार संभव
नहीं हो सकता अतएव चार्वाक द्वारा अभिमत भूतचैतन्यवाद तथा
बौद्ध द्वारा अभिमत शून्यवाद या क्षणिकवाद सिद्ध नहीं होता ।

इस प्रकार की मिथ्या प्ररूपणा करने वाले उनके शास्त्रों का अनु-
सरण करके अनेक मनुष्य संसार रूपी अटवी में पर्यटन करते हैं ॥६॥

आवे तो ते क्षणिक रहेशे नहीं' अकर्मर्था अर्थात् ओझी साथे अथ' क्रिया
करवाभां आवे तो सधजा कार्यो ओझी साथेज उत्पन्न यध जशे. परंतु ओझ
हेमवाभां आवतु' नहीं. तेम मानवाभां पख आवी शक्तु' नहीं.

आ शिवाय अतिरिक्त ज्ञानना आधार भूत गुणी (आत्मा)नी विना
कुछ रूप संकलना प्रत्यय अर्थात् (ओझा रूप ज्ञान केअ पख प्रकारे संभवतु'
नहीं. तेथी ज चार्वाकद्वारा अभिमतभूत चैतन्यवाद तथा बौद्धो द्वारा अभि-
मत शून्यवाद अथवा क्षणिकवाद सिद्ध थतो नहीं.

आ प्रसारनी मिथ्या प्ररूपणा करवावाजा तेओना शास्त्रोनु' अनुसरण
करीने अनेक मनुष्यो संसार रूपी अरण्याभां अटकता रहे छे. ॥६॥

સમયાર્થબોધિતી ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ

૨૧૭

હાયા—નાદિત્ય ઉદેતિ નાસ્તમેતિ, ન ચન્દ્રમા વર્દ્ધતે હીયતે વા ।

સલિલાનિ ન સ્યન્દતે ન વાન્તિ વાતાઃ, વન્ધ્યો નિયતઃ કૃત્સ્નો લોકઃ॥૭॥

અન્વયાર્થઃ—સર્વશૂન્યતાવાદિનઃ—એવં કથયન્તિ (આદ્યચો) આદિત્યઃ—સૂર્યઃ (ળ ઉપર) ન ઉદેતિ (ળ અત્યમેહ) નાસ્તમેતિ ચ આદિત્યઃ—સૂર્યસ્યાપિ સામાન્યત્વેન તદુદયાસ્તયોઃ કથં સંભવઃ ! । (ચંદિમા) ચન્દ્રમાઃ (ળ વર્દ્ધ) શુશ્કલપક્ષે વર્દ્ધતે (વા) વા—અથવા (ન હાયઈ) કૃષ્ણપક્ષે ન હીયતે પુનશ્ચ (સલિલા) સલિલાનિ—જલ્લાનિ (ન સંદંતિ) ન સ્યન્દન્તે તથા (વાયા) વાતાઃ—વાયવઃ (ન વંતિ) ન વાન્તિ—ન ચલન્તિ અત એવ (કસિણે લોપ) કૃત્સ્નો લોકઃ—કૃત્સ્નઃ સંપૂર્ણો લોકઃ

‘આદ્યચો’ હસ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—સર્વશૂન્ય મનવાદી કહતે હૈં ‘આદ્યચો—આદિત્યઃ’ સૂર્ય ળ ઉપર—ન ઉદેતિ’ ઉદિત નહીં હોતા હૈ ‘ળ અત્યમેહ—નાસ્તમેતિ’ ઓર ન અસ્ત હોતા હૈ । હસી પ્રકાર ‘ચંદિમા—ચન્દ્રમા’ ચંદ્રમા ‘ળ વર્દ્ધ—ન વર્દ્ધતે’ શુશ્કલપક્ષ મૈં વડતાનહીં હૈ ‘વા—અથવા’ અથવા ‘ન હાયઈ—ન હીયતે’ કૃષ્ણ પક્ષ મૈં ઘટતા નહોં હૈ તથા ‘સલિલા—સલિલાનિ’ જલ ‘ન સંદંતિ—ન સ્યન્દતે’ વહતા નહીં હૈ તથા ‘વાયા—વાતાઃ’ વાયુ—પવન ‘ળ વંતિ—ન વાન્તિ’ ચલતા નહીં હૈ અતએવ ‘કસિણે લોપ—કૃત્સ્નો લોકઃ’ યહ સમ્પૂર્ણ લોક—માને જગત્ ‘નિયતો—નિયતઃ’ સર્વદા અવસ્થાયી હૈ ‘વંધ્યો—વન્ધ્યો’ મિથ્યાભૂત વસ્તુતઃ શૂન્યરૂપ હૈ ॥૭॥

અન્વયાર્થ—સર્વશૂન્યતાવાદિયોં કા કથન હૈ કિ—સૂર્ય ઉદિત નહીં હોતા, ન અસ્ત હોતા હૈ । ન ચન્દ્રમા વડતા હૈ, ન ઘટતા હૈ । ન જલ

‘આદ્યચો’ ધર્યાદિ

શબ્દાર્થ—સર્વ શૂન્ય મતને અનુસરનારાઓ કહે છે કે—‘આદ્યચો—આદિત્યઃ’ સૂર્ય ‘ળ ઉપર—ન ઉદેતિ’ ઉગતો નથી. ‘ળ અત્યમેહ—નાસ્તમેતિ’ અને તેનો અસ્ત પણ થતો નથી. એજ પ્રમાણે ‘ચંદિમા—ચન્દ્રમા’ ચંદ્ર ‘ન વર્દ્ધ—ન વર્દ્ધતે’ શુક્લ પક્ષમાં વધતો નથી. ‘વા—વા’ અથવા ‘ન હાયઈ—ન હીયતે’ કૃષ્ણ પક્ષમાં ઘટતો નથી. તથા ‘સલિલા—સલિલાનિ’ પાણી ‘ન સંદંતિ—ન સ્યન્દતે’ વહેતું નથી. તથા ‘વાયા—વાતાઃ’ પવન ‘ળ વંતિ—ન વાન્તિ’ વાતો નથી તેથીજ ‘કસિણે લોપ—કૃત્સ્નો લોકઃ’ આ સમગ્ર લોક અર્થાત્ જગત્ ‘નિયતો—નિયતઃ’ સદા રહેવાવાળો છે. ‘વંધ્યો—વન્ધ્યો’ મિથ્યાભૂત છે અર્થાત્ શૂન્ય રૂપ છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—સર્વશૂન્ય વાદિયોંનું કથન છે કે—સૂર્યનો ઉદય થતો નથી. તેમ અસ્તપણ થતો નથી. ચંદ્રની વધ ઘટ પણ થતી નથી. જલ વહેતું

૨૬૬

સૂચકતાજ્ઞસૂત્રે

(નિષ્ક્રિય) નિયત:-સર્વદાવસ્થાયીવર્તેતે इति (बंज्ञो) बन्ध्यो मिथ्याभूतोऽर्थः-
 वस्तुतस्तु शून्योऽभावरूपो लोकोऽस्तीति भावः ॥७॥

ટીકા—સર્વશૂન્યતાવાદિનઃ સૂર્યાદિકં તદુદયાસ્તાદિકં વા પ્રતિષેધયન્તિ
 તર્જનાય સૂત્રકાર આદિ-‘આદિચ્ચો’ આદિત્યઃ-સૂર્યઃ જગતાં પ્રદીપકરૂપઃ
 ‘કિં ઉપદૃ’ ન ઉદેતિ । તથા-‘ન અસ્તમેદૃ’ નાસ્તમેતિ-આદિત્ય એ
 નાસ્તિ, તત્કુતસ્તસ્પોદયાસ્તમનમ્ । યદ્યં દૃશ્યતે સ દ્વિચન્દ્રાદિવદ્ ભ્રાન્તિરૂપ
 વત્ । તથા-‘ચંદિમા’ ચન્દ્રમાઃ ‘ળ વહ્લુદૃ’ ન વર્દેતે શુકલપક્ષે ‘હાયર્દના’ ન વા-
 રીયતે-ધીયતે કૃષ્ણપક્ષે । તથા-‘સલિકા’ સલિકાનિ-જલાનિ ‘ન સંદંતિ’ ન
 સ્યન્દન્તે-પર્વતનિર્જરેભ્યો નદ્યાદિપવેશેભ્યો વા ન સ્વન્તિ । તથા-‘વાયા’ વાતાઃ-

बहता है, न वायु चलती है । यह सम्पूर्ण लोक मिथ्या और शून्य
 अर्थात् अस्तित्वहीन है ॥७॥

ટીકાર્થ—સર્વશૂન્યતાવાદી સૂર્યાદિ પદાર્થો’ કે અસ્તિત્વ કો હી
 વાસ્તવિક નહીં માનતે, અતઃવ ઉસકે ઉદય ઓર અસ્ત કા મી નિષેધ
 કરતે હૈ । ઇસ પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ માન્યતા કો દિખલાતે હુએ સૂત્રકાર કહતે
 હૈ । જગત્ કે લિએ પ્રદીપ કે સમાન પ્રકાશક યહ સૂર્ય ન ઉદિત હોતા
 હૈ, ન અસ્ત હોતા હૈ, અર્થાત્ જય સૂર્ય હી નહીં હૈ તો ઉસકા ઉદય ઓર
 અસ્ત હોને કા પ્રશ્ન હી ઉપસ્થિત નહીં હોતા । જો સૂર્ય દિઝાઈ
 લેતા હૈ વહ દ્વિચન્દ્રદર્શન અર્થાત્ દો ચન્દ્રમાઓં કે દર્શન કે સમાન
 ભ્રાન્તિ હી હૈ । ચન્દ્રમા ન શુકલ પક્ષ મેં ઘટતા હૈ ઓર ન કૃષ્ણપક્ષ મેં
 ઘટતા હૈ । વહ હૈ હી નહીં તો કયા ઘડેગા ઓર કયા ઘટેગા ? જલ
 નં પર્વતકે નિર્જરોં સે ઝરતા હૈ, ન નદી આદિ મેં ઘટતા હૈ । વાયુ ચલતી

नहीं, तेम पवन वातो नहीं, आ सम्मन्न लोक मिथ्या अने शून्य अर्थात्
 अस्तित्व विनाशुं छे. ॥७॥

ટીકાર્થ—સર્વશૂન્યતાવાદી સૂર્ય વિગેરે પદાર્થોના અસ્તિત્વનેજ વાસ્તવિક માનતા
 નથી. તેથી જ તેના ઉદય અને અસ્ત પણાનો પણ નિષેધ કરે છે. આ રીતે
 પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ માન્યતાને બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે-જગતના માટે દીવાની
 જેમ પ્રકાશ આપનાર આ સૂર્ય ઉગતો નથી. તેમ અસ્ત પણ પામતો નથી.
 અર્થાત્ જ્યારે સૂર્ય જ નથી તો તેનો ઉદય અને અસ્ત થવાનો પ્રશ્ન જ
 ઉપસ્થિત થતો નથી, જે આ સૂર્ય દેખવામાં આવે છે, તે જે ચંદ્રમાના
 દર્શનની જેમ દેવળ બ્રમજ છે, તેમજ ચંદ્રમા શુકલ પક્ષમાં વધતો નથી
 તેમજ કૃષ્ણ પક્ષમાં ઘટતો પણ નથી. તે છેજ નહીં તો પછી વધવા ઘટવાની
 વાત જ ક્યાં રહી ? પાણી ડુંગર વિગેરે પર્વતોય પ્રદેશોમાંથી ઝરતું નથી. તેમ

સમયાર્થવોચિતી ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૬૧

વાયવોઽપિ 'ન ધંતિ' ન વાન્તિ-ન વદન્તિ । અપિતુ 'કમિણે' કૃત્સ્નઃ પરિદૃશ્યમાનઃ સર્વોઽપિ 'લોષ' લોકઃ-આકાશાદિચટાઘન્તઃ સર્વપ્રપન્નઃ । 'ણિયતો' નિયતઃ-નિશ્ચલઃ સર્વદા સ્થાયિત્વાત્ અતદ્વાયં લોકઃ 'વંશં' વન્ધ્યઃ-અર્થશૂન્યો વર્ષતે મિથ્યૈવ-અમાત્રરૂપ ઇવાસ્તીતિ ભાવઃ । યદિદં વાતુ ઉપલબ્ધયતે, તત્સર્વં માયાસ્વ-પ્નેન્દ્રજાલસદૃશમેવેતિ । તથા ચ-સર્વશૂન્યતાવાદિનઃ કથયન્તિ-યત્ સૂર્યો નોદેતિ-નાસ્તમેતિ । તથા-ચન્દ્રમાઃ ન વદ્ધંતે નાપિ ક્ષીયતે । एवं ન જલાનિ વદન્તિ, ન વા વન્તિ વાતા इति । किन्तु-सम्पूर्ण मेव जगद् अमात्ररूपं मिथ्यैव प्रतिमा-सीति भावः ॥७॥

નહીં છે । અર્થાત્ હન સવ કા કોઈ અસ્તિત્વ હી નહીં છે । યહ દિલ્લાઈ દેને ચાલા સમ્પૂર્ણ લોક પ્રપંચ છે-મિથ્યા છે, સત્તા સે શૂન્ય છે ।

આશય યહ છે કિ સર્વશૂન્યતા વાદિયોં કા કથન છે કિ સમસ્ત-જગત્ શૂન્ય છે । હસમેં કિસીં મી પદાર્થ કી સત્તા નહીં છે । સૂર્ય ઉદિત ઔર અસ્ત નહીં હોતા, ચન્દ્રમા ન ચઢતા છે, ન ઘટતા છે, ન જલ વહતા છે, ન વાયુચલતી છે !

યદ્યપિ શૂન્યતાવાદી કિસીં મી વસ્તુ કા અસ્તિત્વ સ્વીકાર નહીં કરતે તથાપિ યહાં સૂર્ય આદિ કે નિષેધ દ્વારા જો ડનકા મત પ્રકટ કિયાગયા છે, વહ ઉસકી અત્યન્ત પ્રત્યક્ષ વાચિતા કો સુચિત કરને કે લિષ્ટ છે ! હસસે ડનકે મન્તવ્યોં કા ઉપહાસ મી ધ્વનિત હોતા છે ॥૭॥

નહીં વિગેરેમાં વહેતું પણ નથી. તથા પવન વાતો નથી. અર્થાત્ આ બધાનું અસ્તિત્વ જ નથી. આ દેખાવ આપનાર સંપૂર્ણ જગત્ કેવળ પ્રપંચ માત્ર છે-તે મિથ્યા છે, અને સત્તાથી રહિત છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે--સર્વ શૂન્યતા વાદિયોનું કથન એવું છે છે કે-આ સઘળું જગત્ શૂન્ય રૂપજ છે. તેમાં કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા જ નથી. સૂર્ય ઉગતો કે આથમતો નથી. ચન્દ્રમા વધતો નથી તેમ ઘટતો પણ નથી. જળ વહેતું નથી, વાયુ વાતો નથી.

જોકે શૂન્યતાવાદિયો કોઈ પણ વસ્તુના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતા નથી. તે પણ અહિયાં સૂર્ય વિગેરેના નિષેધ દ્વારા તેઓનો મત ખતાવવામાં આવ્યો છે, તે તેઓના અત્યંત પ્રત્યક્ષ બાધિત પણાને ખતાવવા માટે જ છે. તેથી તેઓના મન્તવ્યનો ઉપહાસ પણ ધ્વનિત થાય છે. ॥૭॥

सर्वशून्यतामैतं निराकर्तुं शास्त्रकारः प्रक्रमते—‘जहाहि अंधे’ इत्यादि।
 मूलम्—जहाहि अंधे सह जोतिणा वि,
 रुवाइ णो पस्सति हीणणेत्ते।
 ‘संतं पि’ ते एव मकिरियावाई,
 किरियं’ णं पस्सन्ति निरुद्धपन्ना ॥८॥

छाया—यथा अन्धः सह ज्योतिषापि, रूपाणि न पश्यति हीननेत्रः।

सतीमपि ते एवमक्रियावादिनः—क्रियां न पश्यन्ति निरुद्धप्रज्ञाः ॥८॥

शून्यतावादी के मत का निराकरण करने के लिए शास्त्रकार कहते हैं—‘जहा हि अंधे’ इत्यादि।

शब्दार्थ—‘जहाहि-यथा’ जैसे ‘अंधे-अन्धः’ जन्मान्ध अथवा ‘हीणनेत्ते-हीननेत्रः’ जन्मके पश्चात् जिनके नेत्र का तेज नष्ट हुआ हो ऐसा कोई पुरुष ‘जोइणा वि सह-ज्योतिषापि सह’ प्रदीप आदि के प्रकाश के साथ होने पर भी ‘रूवाइ-रूपाणि’ वस्तु के स्वरूपको ‘णो पस्सति-न पश्यति’ देखना नहीं है ‘एवं-एवम्’ इसीप्रकार ‘ते-ते’ वे पहले कहे हुए बुद्धिहीन ‘अकिरियावाई-अक्रियावादिनः’ अक्रियावादी ‘संतं पि-सतीमपि’ विद्यमान ‘किरियं-क्रियां’ क्रिया को ‘ण पस्सन्ति-न पश्यन्ति’ देखते नहीं हैं वे लोक क्यों नहीं देखते’ सो कहते हैं—‘निरुद्धप्रज्ञा-निरुद्धप्रज्ञाः’ वे लोग ज्ञानावरणीया-दिके उदय होने से जिनके सम्पक् ज्ञानादि आच्छादित है ऐसे है

शून्यता वादियोना मतनु’ निराकरण करवा भाटे शास्त्रकार कहे छे के—
 ‘जहाहि अंधे’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘जहाहि-यथा’ जेम् ‘अंधे-अन्धः’ जन्मान्ध अथवा ‘हीणनेत्ते-हीननेत्रः’ जन्मनी पछी जेनी आंभनु तेज नश पारयुं डाय ज्योता डोअ युद्ध ‘जोइणावि सह-ज्योतिषापि सह’ दीवा विगेरेना प्रकाश साथे डोवा छतां पछु ‘रूवाइ-रूपाणि’ वस्तुना स्वरूपने ‘णो पस्सति-न पश्यति’ देखतो नथी. ‘एवं-एवम्’ जेम् प्रमाणे ‘ते-ते’ ते पडेका कडेवामां आवेख बुद्धि वगरना ‘अकिरियावाई-अक्रियावादिनः’ अक्रियावादिज्यो ‘संतं पि-सतीमपि’ विद्यमान ज्यो ‘किरियं-क्रियां’ क्रियाने ‘ण पस्सन्ति-न पश्यन्ति’ देखता नथी. जे डोडो केम देखता नथी ? जे कहे छे के—‘निरुद्धपन्ना-निरुद्धप्रज्ञाः’ तेज्यो ज्ञानावरणीया-दिना डोव थवाथी जेज्योना सम्पक् ज्ञान विगेरे दंडाई गया छे, ज्योवा

अन्वयार्थः—(जहा हि) यथा हि-निश्चयेन (अंधे) जन्मान्धः, अथवा (हीन-नेत्रे) हीननेत्रः-जन्मानन्तरं गतनेत्रो वा कोऽपि पुरुषः (जोड़णा वि) ज्योतिषाऽपि-प्रदीपादिना सह वर्त्तमानः प्रदीपहस्तोऽपि (रूवाइं) रूपाणि-घटपटा-त्मकानि (णो परसति) नो पश्यति-नैव दृष्टिगोचरीकरोति (एवं) एवम्-अनयैव सीत्या (ते) ते-पूर्ववर्जिताः (अक्रियावाइं) अक्रियावादिनः (संतं पि) सतीमपि सदभूतामपि (किरियं) क्रियाम्-अस्तित्वादिकाम् (ण परसति) न पश्यन्ति। किमिति न पश्यन्ति? यतस्ते 'निरुद्धपक्षा' निरुद्धपक्षा-ज्ञानावरणीयोद्भयेन आच्छादितसम्पद्ज्ञानाः सन्तीति ॥८॥

टीका—'जहा हि' यथा हि 'अंधे' अन्धः-जन्मान्धः अथवा 'हीननेत्रे' हीन नेत्रः-पश्चाद्वाधिविशेषेण गतनेत्रः कश्चिन् पुरुषः 'जोड़णा वि' ज्योतिषाऽपि-प्रदीपादिना सह वर्त्तमानोऽपि 'रूवाइं' रूपाणि-घटपटादीनि नीलपीतादीनि वा 'न परसति' न पश्यति। एवम्-अनेनैव प्रकारेण 'ते' ते-अक्रियावादिनः 'संतं पि' सतीमपि-सद्भावेन वर्त्तमानामपि 'किरियं' क्रियाम्-अस्तित्वादिरूपां वा 'न' अर्थात् सम्पद्ज्ञानादि की रुक्तावट से वे लोग विद्यमान अर्थ को भी नहीं समजते ॥८॥

अन्वयार्थ—जैसे जन्मान्ध या बाद में नेत्रहीन हुआ कोई पुरुष हाथ में दीपक होने पर भी रूपों को नहीं देखता, उसी प्रकार ये अक्रियावादी सदभूत क्रिया को भी नहीं देखते हैं, क्योंकि उनकी प्रज्ञा ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से आच्छादित हो गई है ॥८॥

टीकार्थ—जैसे जन्म से अंधा या बाद में किसी व्याधि के कारण नेत्र हीन हुआ कोई पुरुष प्रदीप आदि से युक्त होने पर भी घट-पट आदि अथवा नीलपीत आदि रूपों को नहीं देखते हैं। सदभूत क्रिया

छे, अर्थात् सम्पद् ज्ञान विगेरेना दृक्कार्थं व्याधी ते दोढे वास्तविक अर्थने पशु सम्भवता नथी. ॥८॥

अन्वयार्थ—जैम जन्मान्ध अथवा पाछणथी आंधणो अनेल कोध पुइय पोताना हाथमां हीवे होवा छतां पशु वस्तुने जेधं शकतो नथी. जेज सीते आ अक्रियावादी सदभूत क्रियाने पशु जेधं शकता नथी. केभके तेजोनी प्रज्ञा ज्ञानावरणीयकर्मना उदयथी दृक्कार्थं गधं छे. ॥८॥

टीकार्थ—जन्मथी आंधणा अथवा जन्म पछी कोध व्याधिने कारणे नेत्र वगरने थयेल कोध पुइय जैम हीवानी साथे रहेवा छतां पशु घट-पट विगेरे अथवा बीसा पीजां विगेरे ज्ञेयाने जेधं शकतो नथी. विद्यमान वस्तुने

પરસંતિ' ન પડ્યન્તિ । કુતઃ સદ્ભૂતામપિ ક્રિયાં ન પડ્યન્તિ તથા હેતુમાહ—‘નિરુદ્ધપક્ષા’ નિરુદ્ધમજ્ઞાઃ—નિરુદ્ધા આચ્છાદિતા-જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મણા પ્રજ્ઞા યેષાં તે સાદૃશ્યાઃ સન્તિ, અતસ્તે સદ્ભૂતામપિ ક્રિયાં ન પડ્યન્તીતિ માત્રઃ । તથા—તમો-ડપહારી સૂર્યઃ પ્રતિદિનમુદેતિ, इति सर्वलोकप्रत्यक्षम् । एवं ચન્દ્રમસઃ દૃદ્ધિદ્વાસી પ્રત્યક્ષતિદ્વૌ, एवं પર્વતાદિ નિર્જીરેશ્યો ન્લાદિ જલમવહર્ણ, વાયોર્વહનં ચ સર્વલોક-પ્રત્યક્ષં વર્ત્તે । ન હિ સર્વસ્ત્યક્ષસ્વાડપલાપઃ સંભવતિ । યદપ્યુક્તમ્—માપિકં સ્વપ્નસન્નિર્મં ત્વા સર્વમ્—તદપિ ન સમ્યક્ સત્યસ્ય વસ્તુનઃ સંભવે એવ માયાયાઃ સંભવો ભવેત્ નાન્યથા । સ્વપ્નોડપિ નૈકાન્તતોડસત્યઃ, કિન્તુ—સ્વપ્નેડપિ અનુ-ચૂત્યાદેઃ સદ્ભાવાત્ । તથાચોક્તમ્—

કો બી ન દેખ પાને કા કારણ કયા હૈ ? યહ કહતે હૈ । ડનકી પ્રજ્ઞા અર્થાત્ બુદ્ધિ જ્ઞાનાવરણ કર્મ કે ડદપ સે આચ્છાદિત હો રહી હૈ । પ્રતિ દિન સૂર્ય કા ડદપ હોતા હૈ, યહ તથ્ય સારે સંસાર કો પ્રત્યક્ષ હૈ । ચન્દ્રમા કા બહના ઔર ઘટના બી સબ કો પ્રત્યક્ષ હૈ । પર્વતીય ઝરનો સે જલ ઝરતા હૈ, વાયુ વહ રહી હૈ, યહ બી સબ કો પ્રત્યક્ષ અનુભવ હો રહા હૈ । જો વસ્તુ સબી કો પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર હો રહી હૈ, ડસકા અપલાપ (છિપાના) નહીં કિયા જાસકતા । એસી સ્થિતિ મેં યહ કહના કિ યહ સબ ભ્રમ હૈ, સ્વપ્ન કે સમાન હૈ, સત્ય નહીં હૈ । કહીં ન કહીં સત્ય વસ્તુ કે હોને પર હી ભ્રમ હો સકતા હૈ, જિસ વસ્તુ કા કહીં બી અસ્તિત્વ નહીં હોતા ડસકે વિષય મેં ભ્રમ હો હી નહીં સકના । સ્વપ્ન મેં દિશ્વાઈ દેને વાલે પદાર્થ બી એકાન્તતઃ અસત્ નહીં હોતે, પરંતુ

પણ ન ઁઈ શકવાતું કારણ શુ છે ? તે બતાવતાં કહે છે કે—તેઓની પ્રજ્ઞા અર્થાત્ બુદ્ધિ જ્ઞાનાવરણ કર્મના ઉદયથી ઠંકાઈ ગઈ છે, દરેકજ સૂચનો ઉદય થાય છે. આ સત્ય સમગ્ર જગતમાં પ્રત્યક્ષ છે, ચંદ્રમાતું વધતું અને ઘટતું એ પણ બધાને પ્રત્યક્ષ જ છે. પર્વતના ઝરણાઓમાંથી પાણી ઝરે છે, પવન વહેતો રહે છે. આ બધાનો દરેકને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ જ રહ્યો હોય છે. જે વસ્તુ સમગ્રાને પ્રત્યક્ષ નજરમાં આવી રહી છે, તેને છૂપાવતું બની શકતું નથી. એવી સ્થિતિમાં એમ કહેવું કે આ બધો ભ્રમ છે, તે સ્વપ્ન બરાબર છે. સત્ય નથી, કોઈ વાર સત્ય વસ્તુ હોવા છતાં ભ્રમ થાય છે. જે વસ્તુનું ક્યાંઈ અસ્તિત્વ જ હોતું નથી. તેના સંબંધમાં ભ્રમ થઈ જ શકતો નથી. સ્વપ્નમાં દેખાવા વાળા પદાર્થો પણ ખરી રીતે બિલકુલ અસત્ય હોતા નથી. પરંતુ ભગત અવસ્થામાં એયેલા અથવા સંભળેલા, અથવા અનુભવ

‘अणुहूयदिदृचिंतियं सुयपयइविचारदेवयाणूया ।

सुमिणस्स णिमित्ताइं, पुण्णं पावंच णाभावो ॥१॥’

छाया—अनुभूतदृष्टचिन्तितं श्रुतप्रकृतिविकारदेवतानूपाः ।

स्वप्नस्य निमित्तानि पुण्यं पापं च नाभावः ॥१॥

अपिच—सर्वशून्यत्वे गुरुर्नास्ति, नास्ति च शिष्यः, न वा विद्यते उपदेष्ट-
व्यं वस्तु, इति कथं सर्वशून्योपदेशोऽपि बुद्धस्य घटेत । तदेवं विद्यमानमेव पदार्थं
ज्ञानावरणीयादि कर्म प्रतिस्फुटप्रज्ञा अक्रियावादिनो न पश्यन्ति । यथाऽन्यः पुरुषः
प्रदीपहस्तः सन्तमपि घटादिपदार्थसार्थं न पश्यति, तथा—प्रज्ञारहिता अक्रिया-

जागृत अवस्था में देखे, सुने या अनुभव किने हुए पदार्थ ही स्वप्न
में प्रतीत होते हैं ! कहा भी है—‘अणुहूयदिदृचिंतियं’ इत्यादि ।

‘अनुभूत, दृष्ट, मन से चिन्तित, कानों से सुने हुए पदार्थ, प्रकृति
विकार अर्थात् वात, पित्त, कफ की विषमता, देवता, पुण्य और पाप
ये स्वप्न के कारण होते हैं । अभाव स्वप्न का कारण नहीं होता ।’

इसके अतिरिक्त शून्यवाद के अनुसार न गुरु की सत्ता है, न
शिष्य की, उपदेश करने योग्य कोई वस्तु भी नहीं है । ऐसी स्थिति में
बुद्ध का सर्वशून्यता का उपदेश भी कैसे संगत हो सकता है ? इस
प्रकार विद्यमान पदार्थों को भी ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से आच्छा-
दित प्रज्ञावाले ये अक्रियावादी नहीं देख पाते हैं ।

आशय यह है कि जैसे जन्मान्ध पुरुष विद्यमान भी घट आदि
पदार्थों को नहीं देखता, वसी प्रकार ज्ञानहीन ये अक्रियावादी भी

करवाभां आवेक्षा पदार्थेण स्वप्नभां प्रत्यक्ष याय छे. कळुं पळु छे के—‘अणु-
हूयदिदृचिंतियं’ इत्यादि

‘अनुभव करेला, जेथेला, मनथी विचारेला, कानेथी सांजणेला पदार्थी
प्रकृति विकार अर्थात् वात, पित्त, कफ’ विषम पळु देवता, पुण्य, अने
पाप आ अथा स्वप्नता कारणु इय होय छे. अभाव स्वप्ननुं कारणु होतुं नथी.

आ शिवाय शून्य वाद प्रमाणे गुंरुनी सत्ता नथी, तेम शिष्यनी सत्ता
पळु नथी. तथा उपदेश आपवाने योग्य केळ वस्तु पळु नथी. आवी
स्थितिभां बुद्धने सर्व शून्यने उपदेश पळु केवी रीते संगत यर्धुं शके ?
आ रीते विद्यमान पदार्थेने पळु ज्ञानावरणीय कर्मना उदयथी ढांकायेळी
बुद्धिवाणा आ अक्रियावादिये जेळुं शकता नथी.

कहेवाने आशय जे छे के—जेम जन्मांध पुरुष विद्यमान घट विगेइ
पदार्थेने जेळुं शकता नथी. जेज प्रमाणे ज्ञानथी रहित आ अक्रियावादिये

વાદિનઃ સદેવ સૂર્યાદિ સમસ્તં જગત્ નૈવ પશ્યતિ, તત્ર કો દોષોઽસ્માકમ્, યથા-
સન્તમપિ ધર્મમૂલ્કો ન પશ્યતિ તત્ર કો દોષોઽસ્માકં ધર્મસ્ય વેતિ ભાવઃ ॥૮॥

પુનરપિ તન્મતં સ્વપ્નડયિતુમાદ-‘સંવચ્છરં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય-સંવચ્છરં સુવિણં લક્ષણં ચ,

નિમિત્તં દેહં ચ ઉપ્પાદયં ચ ।

અટુંગમેયં વેહવે અહિતા,

લોગંસિ જાણંતિ ઐનાગતાઈ ॥૯॥

છાયા-સાંવત્સરં સ્વપ્નં લક્ષણં ચ, -નિમિત્તં દેહં ચૈત્યાતિકં ચ ।

અષ્ટાઙ્ગમેતદ્ બહવોઽધીત્ય, લોકે જ્ઞાનત્યનાગતાનિ ॥૯॥

વિદ્યમાન સૂર્ય આદિ સમસ્ત જગત્ કો નહીં દેખ પાતે હૈં । અગર
હલૂક વિદ્યમાન સૂર્ય કો નહીં દેખતા તો इसमें हमारा या सूर्य का
क्या अपराध है ? उसी प्रकार अगर अक्रियावादी प्रत्यक्ष जगत् को भी
नहीं देखते तो हम या दूसरा कोई क्या करे । ॥८॥

પુનઃ અક્રિયાવાદ કા સ્વપ્નડન કરતે હૈં-‘સંવચ્છરં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-‘સંવચ્છરં-સંવત્સરં’ સુમિશ્ર અથવા દુમિશ્રકો ચત્તાને-
વાલા જ્યોતિઃ શાસ્ત્ર (૧) ‘સુવિણં-સ્વપ્નમ્’ શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્નકે
ફલ કો ચત્તાને વાલા સ્વપ્નશાસ્ત્ર (૨) ‘લક્ષણં ચ-લક્ષણં ચ’ આન્તર
ઔર વાચ્ય લક્ષણ સે ફલકો ચત્તાને વાલા શાસ્ત્ર (૩) ‘નિમિત્તં-નિમિ-
ત્તમ્’ શુભાશુભ શક્તિ આદિ સે ફલ કો ચત્તાને વાલા નિમિત્તશાસ્ત્ર

પણ વિદ્યમાન સૂર્ય વિગેરે સધળા જગતને દેખી શકતા નથી. એ બુવડ
વિદ્યમાન સૂર્યને ન દેખે તો તેમાં અમારો કે સૂર્યનો શું અપરાધ છે ? એજ
પ્રમાણે એ અક્રિયાવાદિયો પ્રત્યક્ષ એવા આ જગતને ન પણ દેખે તો અમે
અથવા અન્ય કોઈ શું કરી શકીએ ? તે તેઓની દૃષ્ટિનોજ દોષ છે. ॥૮॥

ફરીથી અક્રિયાવાદનું ખંડન કરતાં કહે છે કે-‘સંવચ્છરં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-‘સંવચ્છરં-સંવત્સરં’ સુમિશ્ર અથવા દુમિશ્રકો બતાવવા વાળું
જ્યોતિઃશાસ્ત્ર (૧) સુવિણં-સ્વપ્નમ્’ સારા અથવા ખરાબ સ્વપ્નના ફળને બતા-
વવાવાળું સ્વપ્નશાસ્ત્ર (૨) ‘લક્ષણં ચ-લક્ષણં ચ’ અંદરના તથા બહારના સક્ષ-
્યોથી ફળ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૩) ‘નિમિત્ત-નિમિત્તમ્’ શુભ અથવા અશુભ

સમવયર્થબોધિની ટીકા પ્ર. યુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૭૫

અન્વયાર્થઃ—(સંવચ્છર) સામ્વત્સરમ્-સુમિશ્રદુર્ભિશાદિમતિપાદકં ય્યોતિઃ-
શાસ્ત્રમ્ ૧, (સુવિળં) સ્વપ્ન-શુભાશુભસ્વપ્નમતિપાદકં શાસ્ત્રમ્ ૨, (ઘવલ્લણં ચ)
લક્ષણં ચ-પ્રાન્તરવાલ્લલક્ષણફલમતિપાદકં શાસ્ત્રદ્વયમ્ ૪। (નિમિત્તં) નિમિત્ત-
નિમિત્તશાસ્ત્રમ્-શુભાશુભશકુનાદિધોતકમ્ ૫. (દેહંચ) દેહંચ-શરીરમ્, તત્ર સંજાતં
મળતિલકાદિકમદ્ગસ્ફુરણાદિકં ચ, મૌમાન્તરિક્ષરૂપોત્પાતદ્વયમતિપાદકં શાસ્ત્રદ્વયં

(૪) 'દેહંચ-દેહંચ' દેહ મેં રહે છુવે મળ તિલ આદિ સે ફલ કો બતાને
વાલા શાસ્ત્ર (૫) 'ઉત્પાદ્યંચ-ઔત્પાતિકં ચ' ભૂતપ્પાદિરૂપ ઉત્પાત સે
ફલ બતાનેવાલા શાસ્ત્ર (૬) 'ઈયં ઇતત્' યે 'અદ્વંતં-અષ્ટાક્કમ્' આઠ
પ્રકારકે શાસ્ત્ર કો 'અહિત્તા-અધીત્ય' પઢકર 'લોગંસિ-લોકે' જગત્
મેં 'બહવે-બ્રહ્વઃ' અનેક મનુષ્ય 'અજાગતાઈ-અનાગતાનિ' અવિષ્યકાલ
સંબંધી વાતોં કો 'જાણંતિ-જાનન્તિ' જાનને હૈં યહ સુવિદિત હૈં ॥૧॥

અન્વયાર્થ—(૧) સંવત્સર-સુમિશ્ર-દુર્ભિશ્ર આદિ કહને વાલા
શાસ્ત્ર (૨) સ્વપ્ન-શુભ યા અશુભ સ્વપ્નોં કા ફલ પ્રતિપાદન કરને
વાલા શાસ્ત્ર (૩-૪) લક્ષણ-પ્રાન્તરિક ઔર વાદ્ય લક્ષણોં કો દર્શાને
વાલે શાસ્ત્ર (૫) નિમિત્ત-નિમિત્ત શાસ્ત્ર-શકુન આદિ કા નિરૂપણ
કરનેવાલા શાસ્ત્ર (૬) દેહ-દેહ મેં હોને વાલે મળ, તિલ આદિ કા તથા
અંગ ફઢકને કા ફલ પ્રદર્શિત કરને વાલા શાસ્ત્ર (૭-૮) ઔત્પાતિક-
ભૂમિ સંબંધી ઔર આકાશ સંબંધી ઉત્પાતોં કા ફલ દિસલોને વાલે

શકુન વિગેરેના ફળ બતાવવાવાળું નિમિત્ત શાસ્ત્ર (૫) 'દેહં ચ-દેહંચ' શરી-
રમાં રહેલા મળ-મસા, તલ વિગેરે પરથી ફળ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૬)
'ઉત્પાદ્યં ચ-ઔત્પાતિકં ચ' ભૂતપ્પ વિગેરે ઉત્પાતથી ફળ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૮)
'ઈયં-ઇતત્' આ 'અદ્વંતં-અષ્ટાક્કમ્' આઠ પ્રકારના શાસ્ત્રને 'અહિત્તા-અધીત્ય'
બધ્ધીને 'લોગંસિ-લોકે' જગતમાં 'બહવે-બ્રહ્વઃ' ઘણા મનુષ્યો 'અજાગતાઈ-
અનાગતાનિ' અવિષ્ય કાળ સંબંધી વાતો 'જાણંતિ-જાનન્તિ' બધે છે.
એ સુવિદિત છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—(૧) સંવત્સર-સુકાળ દુઃકાળ વિગેરે બતાવનારં ન્યોતિઃ-
શાસ્ત્ર (૨) સ્વપ્ન-શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્નાઓંનું ફળ બતાવનારં શાસ્ત્ર (૩-૪)
લક્ષણ-આત્મિક અને બાહ્ય લક્ષણોંને બતાવનારં શાસ્ત્ર (૫) નિમિત્ત શાસ્ત્ર
(૬) દેહ-શરીરમાં થવાવાળા મળ-તલ, વિગેરેને, તથા અંગ ફઢકવાનું બતા-
વનારં શાસ્ત્ર (૭-૮) ઔત્પાતિક ભૂમિ સંબંધી અને આકાશ સંબંધી ઉત્પા-
તોના ફળ બતાવનારં બન્ને શાસ્ત્ર આ અષ્ટાંગ અર્થોત્ આઠ અંગોવાળા

૧૮ । (પયં) एतत् पूर्वोक्तम् (अद्वं) अष्टाङ्गम्-अष्टाङ्गशास्त्रम् (अहिता) अहीत्य (लोगंसि) लोके (बहवे) बहवो जनाः (अणागताई) अनागतानि-मविष्य-स्कालसम्बन्धिवस्तूनि (जाणंति) जानन्ति, इति प्रसिद्धमेव तत् कथमेतद् वस्तुजातं सर्वशून्यतायां लभ्येतेति सर्वशून्यमतप्रमाणिकमेवेति सिद्धम् ॥९॥

टीका—‘संवच्छरं’ सांवत्सरम्-संरसरसम्बन्धि सुभिन्नदुर्मिषाद्विप्रति-
पादकं ज्योतिःशास्त्रम् १ । ‘सुविणं’ स्वप्नम्-स्वप्नफलप्रतिपादकं शास्त्रम् २,
‘लक्षणं च’ लक्षणं च-आन्तरवाहभेदाद् द्विविधम्, तत्र-आन्तरजन्मसिद्ध
स्वभावादिकम्, बाह्यं श्रीवत्सादिचिन्हरूपम्, ४, ‘निमित्तं’ प्रशस्तापशस्तशकुना-
दिप्रोक्तम् ५ । ‘देहं च’ देहस्थं-मपतिलादिकम् अङ्गस्फुरणादिकं वा, तत्फलप्रति-
पादकं शास्त्रम् ६ । ‘उत्पादयं च’ औत्पातिकं भौमान्तरिक्षं च’ तत्र-भौमं-भूमि
सम्बन्धि भूकम्पादिकम्, आन्तरिक्षम्-अन्तरिक्षसम्बन्धि उल्कापातसूर्यपरिवे-
दिकम् ८ । ‘पयं’ एतत्पूर्वोक्तम् ‘अद्वं’ अष्टाङ्गम्-अष्टाङ्गरूपं निमित्तशास्त्रम् ।

यथा-ભૌમમ્ ૧, ઉત્પાતમ્ ૨, સ્વપ્નમ્ ૩, આન્તરિક્ષમ્ ૪, આજ્ઞમ્ ૫, સ્વરમ્ ૬,
લક્ષણમ્ ૭, વ્યજ્ઞનં ૮ ચેત્યેવમષ્ટાઙ્ગનિમિત્તં નવમપૂર્વતૃતીયાવાસ્તુનિર્ગ-
તમ્ અનાગતકાલિકસુત્વદુઃસ્વાદિસૂચકં વર્તેતે તદ્ ‘અહિતા’ અહીત્ય-પટિશ્વા
‘લોગસિ’ લોકે ‘બહવે બહવઃ પુરુષાઃ ‘અણાગતાઈ’ અનાગતાનિ-મવિષ્યસ્કાલ-
સમ્બન્ધીનિ વસ્તુનિ, શુભાશુભફલલક્ષ્યકાનિ ‘જાણંતિ’ જાનન્તિ ઇતિ પ્રસિદ્ધમેવ ।
તર્હિં ઇતાદૃશવસ્તુસ્થિતૌ સત્યાં કથમેતદનાગતવસ્તુજ્ઞાનં સર્વશૂન્યતાયાં સંભવેત્,
અતઃ સર્વશૂન્યતાપ્રત્રાદોઽપ્રમાણિક એવેતિસિદ્ધમ્ ॥૯॥

દોનો શાસ્ત્ર, હન અષ્ટાંગ આઠ અંગો વાલે શાસ્ત્ર કા અધ્યયન કરકે
બહુત સે જન અવિષ્યત્ કાલ સંબંધી વસ્તુઓં કો જાનતે હેં યહ પ્રત્યક્ષ
દેખા જાતા હેં । સર્વશૂન્યતા માનને પર ચે સય વસ્તુએં કેસે જાની જા
સકતીં હે યા હો સકતીં હેં ? અતએવ યહ સિદ્ધ હેં કિ સર્વશૂન્યતાવાદ
પ્રમાણ સે બાધિત હોને કે કારણ અપ્રમાણિક હેં ॥૯॥

ટીકાર્થ—ટીકા અન્વયાર્થ કે અનુસાર હી સમજ લેનાં चाहिये ॥९॥

શાસ્ત્ર અધ્યયન કરીને લોકમાં ઘણા માણસો ભવિષ્ય કાળ સંબંધી વસ્તુ-
ઓને જાણે છે. આ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આવે
તો આ તમામ વસ્તુઓ કેવી રીતે માની શકાય ? અથવા થઈ શકે ? તેથીજ
એ સિદ્ધ છે કે-સર્વશૂન્યતા વાદ પ્રમાણથી બાધવાળું હોવાથી
અપ્રમાણ્ય છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—ટીકા અન્વયાર્થ પ્રમાણે જ છે, તેમ સમજ લેવું ॥૬॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૭૭

પૂલ્પ-કેદૃ નિમિત્તા તદ્વિયા ભવંતિ,

કેસિંચિ તં વિષ્પડિણ્તિ ણાણં.

તે વિજ્ઞભાવં અણહિજ્ઞમાણા,

આહંસુ વિજ્ઞા પરિમોક્ષમેવ ॥૧૦॥

છાયા—કાનિચિન્નિમિત્તાનિ તદ્વ્યાનિ, ભવન્તિ કેષાંચિત્ત્વ વિપર્યેતિ જ્ઞાનમ્.

તે વિદ્યાભાવમનધીયાનાઃ, આહુર્વિદ્યા પરિમોક્ષમેવ ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—(કેદૃ નિમિત્તા) પૂર્વોક્તનિમિત્તેષુ કાનિચિન્નિમિત્તાનિ (તદ્વિયા) તદ્વ્યાનિ—પ્રત્યાનિ (ભવંતિ) ભવન્તિ તથા (કેસિંચિ) કેષાંચિન્નિમિત્તવેદિનામ્

‘કેદૃ નિમિત્તા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘કેદૃ નિમિત્તા-કાનિચિન્નિમિત્તાનિ’ કોઈ કોઈ નિમિત્ત ‘તદ્વિયા-તદ્વ્યાનિ’ સત્ય ‘ભવંતિ-ભવન્તિ’ હોતે હૈં તથા ‘કેસિંચિ-કેષાંચિત્’ કિસી કિસી નિમિત્તવાદીકા ‘તે ણાણં-તત્ જ્ઞાનમ્’ વહ નિમિત્તજ્ઞાન ‘વિષ્પડિણ્તિ-વિપર્યેતિ’ વિપરીત હોતા હૈં અતઃ ‘તે-તે’ વે અક્રિયાવાદી ‘વિજ્ઞભાવં-વિદ્યાભાવમ્’ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાને વાલી વિદ્યાકો ‘અણહિજ્ઞમાણા-અનધીયાનાઃ’ અધ્યયન ન કરતે હુપ નિમિત્તકો કહતે હૈં વહ સત્ય ન હોને સે ‘વિજ્ઞાપલિમોક્ષમેવ-વિદ્યાપરિમોક્ષમેવ’ હસ વિદ્યાકા હી ત્યાગ કરને કો ‘આહંસુ-આહુઃ’ કહતે હૈં ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત નિમિત્તોં મેં સે કોઈ નિમિત્ત સત્ય હોતે હૈં ઓર કિન્હી નિમિત્તવેત્તાઓં કા જ્ઞાન વિપરીત હોતા હૈં. ઇસ કારણ

‘કેદૃ નિમિત્તા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘કેદૃ નિમિત્તા-કેચિન્નિમિત્તાનિ’ કેાઇ કેાઇ નિમિત્ત ‘તદ્વિયા-તદ્વ્યાનિ’ સાચા ‘ભવંતિ-ભવન્તિ’ હોય છે તથા ‘કેસિંચિ-કેષાંચિત્’ કેાઇ કેાઇ નિમિત્તવાદિનું ‘તે ણાણં-તત્ જ્ઞાનમ્’ એ નિમિત્ત જ્ઞાન ‘વિષ્પડિણ્તિ-વિપર્યેતિ’ હલ્લા પ્રકારનું હોય છે. તેથી ‘તે-તે’ તે તે અક્રિયાવાદિયો ‘વિજ્ઞભાવં-વિદ્યા-ભાવમ્’ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાવાળી વિદ્યાને ‘અણહિજ્ઞમાણા-અનધીયાનાઃ’ અધ્ય-યન કર્યા વિના નિમિત્તને કહે છે. તે સાચા ન થવાથી ‘વિજ્ઞાપલિમોક્ષ-મેવ-વિદ્યાપરિમોક્ષમેવ’ એ વિદ્યાનેજ ત્યાગ કરવા ‘આહંસુ-આહુઃ’ કહે છે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત નિમિત્તોંમાંથી કેાઇ નિમિત્ત સત્ય હોય છે, અને કેાઇ નિમિત્તવેત્તાઓનું તે જ્ઞાન વિપરીત હોય છે, એથી અક્રિયાવાદી વિદ્યાનું

(તં જાણં) તજ્ઞાનં-નિમિત્તજ્ઞાનમ્ (વિષ્પદિણિતિ' વિપર્યેતિ-વિપરીતં ભવતિ, અતઃ (તે) તે-પ્રક્રિયાવાદિનઃ (વિજ્ઞાપાવં) વિદ્યાપ્રાપ્તિ-જ્ઞાનમદ્વાયમ્ (અણદિજ્ઞમાણા) અનધીયાનાઃ-અજ્ઞાનાનાઃ સન્તઃ (વિજ્ઞાપરિમોક્ષમેવ) વિદ્યાપરિમોક્ષમેવ, વિદ્યાયાઃ શ્રુતસ્ય પરિમોક્ષમેવ-પરિત્યાગમેવ 'આહ'સુ' આહુઃ-કથયન્તિ વિદ્યાધ્યયનસ્ય નિષેધમેવ કુર્વન્તીતિ ભાવઃ ॥૧૦॥

ટીકા —તદેવમટાદ્નિમિત્તવેદિત્તં નિમિત્તઃન્યપિ વૈપરીત્યં પ્રાપ્નુવન્તીતિ-દર્શયતિ-‘કેઈ’ કાનિચિત્ ‘નિમિત્ત’ નિમિત્તાનિ ‘તદિયા’ દશ્યાનિ-સત્થાનિ ભવન્તિ । ‘કેભિચિ’ કેપાંચિત્ નિમિત્તવાદિનાં તુ ‘તં’ તત્ ‘જાણં’ જ્ઞાનમ્-નિમિત્ત જ્ઞાનમ્ ‘વિષ્પદિણિતિ’ વિપર્યેતિ-વિપર્યાસં પ્રાપ્નોતિ, તદેવં નિમિત્તશાસ્ત્રસ્ય અસત્યતાપ્રલભ્ય ‘તે’ તે-અક્રિયાવાદિનઃ ‘વિજ્ઞાપાવં’ વિદ્યાપ્રાપ્તિ-શ્રુતસદ્ભાવમ્ ‘અણદિજ્ઞમાણા’ અનધીયાનાઃ-અનભ્યસ્યન્તઃ નિમિત્તં વ્યવિચરન્તિ, અતો ન તત્સત્યમિતિમત્વા ‘વિજ્ઞાપરિમોક્ષમેવ’ વિદ્યાપરિમોક્ષમેવ વિદ્યાયાઃ શ્રુતસ્ય પરિમોક્ષમેવ ‘આહ’સુ’ આહુઃ-કથયન્તિ, અથવા ક્રિયાયા અભાવાત્, ‘વિજ્ઞા એવ’ અક્રિયાવાદી વિદ્યા કા અધ્યયન ન કરકે વિદ્યા કે ત્યાગ કા હી ઉપદેશ કરતે હૈં અથવા અકેલે જ્ઞાન સે હી મોક્ષ હોના માન કર વિદ્યા-કે અધ્યયન કા નિષેધ હી કરતે હૈં ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—અષ્ટાંગ નિમિત્તવિદોં કે નિમિત્ત મી વિપરીત હો જાતે હૈં, યહ દિલ્લાતે હૈં-કોઈ કોઈ નિમિત્ત સત્ય હોતે હૈં ઓર કિન્હીં કિન્હીં નિમિત્તજ્ઞોં કા જ્ઞાન વિપરીત મી હોના હૈં । હસ પ્રકાર નિમિત્ત શાસ્ત્ર કી અસત્યતા જાન કર લે અક્રિયાવાદી શ્રુતજ્ઞાન કા અધ્યયન ન કરતે હુવ અર્થાત્ નિમિત્તશાસ્ત્ર કો છૂટા સમજ કર વિદ્યાધ્યયન કરના ત્યાગ કરકે શ્રુતજ્ઞાન કે ત્યાગ કા હી ઉપદેશ કરતે હૈં । અથવા ક્રિયા કા અભાવ હોને સે અકેલી વિદ્યા (જ્ઞાન) સે હી મોક્ષ હોના

અધ્યયન કર્યા વિના વિદ્યાના ત્યાગનો જ ઉપદેશ આપે છે, અથવા એકલા જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થવાનું કહે છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—આઠ અંગથી નિમિત્તને ઠહેતારા નિમિત્તવિદોના નિમિત્ત પણ વિપરીત થઈ જાય છે. હવે તે બતાવવામાં આવે છે.—કોઈ કોઈ નિમિત્ત સાચા હોય છે, અને કોઈ કોઈ નિમિત્તજ્ઞોનું જ્ઞાન વિપરીત પણ હોય છે. આ રીતે નિમિત્ત શાસ્ત્રનું અસત્ય પણ સમજીને તે અક્રિયાવાદીઓ શ્રુત જ્ઞાનનું અધ્યયન ન કરતાં અર્થાત્ નિમિત્ત શાસ્ત્રને જુઠું સમજીને વિદ્યાધ્યયન કરવાનો ત્યાગ કરીને શ્રુત જ્ઞાનના ત્યાગનો જ ઉપદેશ આપે છે, અથવા ક્રિયાનો અભાવ હોવાથી એકલી વિદ્યા (જ્ઞાન)થી જ મોક્ષ થવાનું કહે છે.

समयार्थबोधिनी टीका प्र. शु. अ. १२ समवसरणस्वरूपनिरूपणम्

२७९

विषयैव-श्रुतनिरपेक्ष केवलं ज्ञानेनैव परिमोक्षं' परिमोक्षम्-सर्वकर्मक्षयरूपं मोक्षम् 'आहुं' आहुः-कथयन्ति किं श्रुतपठनेनेति । परन्तु नैतत्कथनम् अक्रियावादिनां समीचीनम् यतः कुत्रचिद् विपर्यासे जाते सर्वथा तस्य स्य.यो न श्रेयसे भवति । किं मृगतृणायां जलज्ञानं यदि विपर्येति, तदा-तावता दृष्टान्तेन कूपसरोवरादौ जलस्याऽसद्भावो भवति किम् ? नैव भवतीति । यदि-चक्षुरययार्थज्ञानमुत्पादयतीति कृत्वा नहि कश्चिच्चक्षुरेव तावतोत्पादयति । कुत्रचित् व्यापारे लाभमावे किं सर्वत्र व्यापारः परित्यज्यते ? किञ्चिन्निमित्तं सत्यं भवति कस्यचिन्नैमित्तिकस्य किञ्चिदसत्यमपि वचचित्, तावता तज्ज्ञानमेवाऽसत्यमिति कृत्वा दृष्ट्वा च'

कहते हैं । परन्तु अक्रियावादियों का यह कथन समीचीन नहीं है । एक जगह कहीं विपर्यास होने से सर्वथा उसका त्याग कर देना कल्याणकारी नहीं है । मृगतृणा में जल का ज्ञान होना विपरीत ज्ञान है तो क्या इस दृष्टान्त से कूप और सरोवर आदि में होने वाला जलज्ञान भी विपरीत हो जाएगा ? वहां भी जल का अभाव हो जाएगा ? ऐसा नहीं होता । किसी समय किसी के नेत्र ने यदि विपरीत ज्ञान उत्पन्न कर दिया तो क्या वह अपने नेत्र को ही उखाड़ कर फेंक देता है ? कभी व्यापार में लाभ न हुआ तो क्या व्यापार करना ही त्याग कर दिया जाता है ? कोई निमित्त सत्य होता है और किसी नैमित्तिक का कोई निमित्त कहीं असत्य भी हो जाता है तो इतने मात्र से उस ज्ञान को सर्वत्र असत्य मान कर त्रिया का अध्ययन करने वाले विद्या का

परन्तु अक्रियावादियों का कथन अशुभ नही, એક જગો એ કયાંક વિપર્યાસ હોવાથી સર્વથા તેનો ત્યાગ કરવો કલ્યાણકારક નથી. મૃગતૃણમાં પાણીનું જ્ઞાન થવું તે વિપરીત જ્ઞાન છે, તો શું આ દૃષ્ટાંતથી કૂવો અને સરોવર વિગેરેમાં થવાવાળું પાણી સંખંધી જ્ઞાન પણ વિપરીત થઈ જશે ? ત્યાં પણ પાણીનો અભાવ થઈ જશે ? તેમ થતું નથી. કોઈ વખતે કોઈના નેત્રે જો વિપરીત જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી દીધું હોય તો શું તે પેતાના નેત્રને જ છાંડીને ફેંકી દે છે ? કદાચ વ્યાપારમાં લાભ ન થયો હોય તો શું વ્યાપાર કરવાનો જ ત્યાગ કરી દેવાય છે ? કોઈ નિમિત્ત સત્ય હોય છે, અને કોઈ નૈમિત્તિકનું કોઈ નિમિત્ત કયાંક અસત્ય પણ થઈ જાય છે, તો એટલા માત્રથી તે જ્ઞાનને અર્થજ અસત્ય માનીને વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાવાળા વિદ્યાનો ત્યાગ

૨૮૦

સૂત્રકૃતાશ્વમે

નહિ વિચામધીયાના વિચાર્યાગમિચ્છન્તિ ન ચોપદિશન્તિ વાઽન્યેષાં કૃતે ।
અતો જ્ઞાનક્રિયેતિ દ્વયમેવ મોક્ષદેતુરિતિ માવઃ ॥૧૦॥

एवं तर्कचलेनाऽक्रियाऽक्रियान्नादिमतं निराकृत्य सम्पत्ति-क्रियावादिमत-
प्रदर्शनपूर्वकं तन्मतं निराकरोति सूत्रकारः-‘ते एवमक्खन्ति’ इत्यादि ।

મૂલમ્—‘તે એવ મક્ખન્તિ સંમિચ્ચ લોગં,

તેહા તહા સમણા માહણા ય ।

સંયં કડં ણેચ્ચકડં ચ દુઁક્ખં,

ઑહંસુ વિજ્ઞાચરણં પંમોક્ખં ॥૧૧॥

છાયા—ત એ માણ્યાન્તિ સમેત્ત્વ લોકં, તથા તથા શ્રમણા માહનાશ્ચ ।

સ્વયં કૃતં નાન્યકૃતં ચ દુઃસ્વમ્, આહુશ્ચ વિજ્ઞાચરણં પમોક્ષમ્ ॥૧૧॥

ત્યાગ નહીં કર દેતે ઓર ન દૂસરો ઓ વિચા કે ત્યાગ કા ઉપદેશ કરતે હૈં । અતએ તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જ્ઞાન ઓર ક્રિયા દોનો હી મોક્ષ કે માર્ગ હૈં ॥૧૦॥

इस प्रकार तर्क के बल से अक्रियावादियों के मत का निराकरण करके अब क्रियावादियों के मत को दिखला कर सूत्रकार उसका निराकरण करते हैं-‘ते एवमक्खन्ति’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘ते-ते’ वे ‘समणा-श्रमणाः’ श्रमण अर्थात् शाक्यादि, भिक्षु ‘य-च’ तथा ‘माहणा-माहना’ माहन अर्थात् ब्राह्मण ‘एवं-एवम्’ पूर्वोक्त प्रकार से ‘अक्खन्ति-आख्यान्ति’ प्रतिपादनकरते हैं वे क्या प्रतिपादन करते हैं ? इसके लिये सूत्रकार कहते हैं-‘लोगं-लोकम्’

કરી દેતા નથી. તેમજ બીજાઓને વિદ્યાના ત્યાગનો ઉપદેશ પણ આપતા નથી, તેથીજ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને મોક્ષના માર્ગ છે. ॥૧૦॥

આ પ્રમાણે તર્કના બળથી અક્રિયાવાદિયોના મતનું ખંડન કરીને હવે ક્રિયાવાદિયોના મતને બતાવીને સૂત્રકાર તેનું નિરાકરણ કરે છે. ‘તે એવમ-ક્ખન્તિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ એ ‘સમણા-શ્રમણાઃ’ શ્રમણ અર્થાત્ શાક્યાદિભિક્ષુકો ‘ય-ચ’ તથા ‘માહણા-માહના’ માહન અર્થાત્ બ્રાહ્મણ ‘એવં-એવમ્’ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ‘અક્ખન્તિ-આખ્યાન્તિ’ પ્રતિપાદન કરે છે. તેઓ શું પ્રતિપાદન કરે છે એ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-‘લોગં-લોકમ્’ સ્થાપર અને જંગમભાત્મક

સમયાર્થબોધનો ટોકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપમિલ્લપણમ્

૨૮૧

અન્વયાર્થ:—(તે) તે ‘સમણા’ શ્રમણા:—શાક્યાદય: (ય) ચ તથા (માહના) માહના:—પરતીર્થિકા બ્રાહ્મણા વા ક્રિયાવાદિન: (પર્વ) પર્વમ્—ઇત્યમ્ (અવતંતિ) આહ્યાન્તિ—કથયન્તિ યત્ (લોભ) લોકમ્—સ્થાવરજંગ્ગમાત્મકમ્ (સમિચ્ચ) સમે-ત્ય—સ્વ સ્વ કૃત્કર્મભોક્તૃત્વેન જ્ઞાત્વા (તદ્વા તદ્વા) તથા તથા—યથાયથા ક્રિયા ક્રિયતે તથા તથા—તેન તેન પ્રકારેણ સ્વર્ગનરકાદિરૂપં ફલં મવતીતિ કથયન્તિ,

સ્થાવર જંગમાત્મક લોકલોકો ‘સમિચ્ચ-સમેત્ય’ અપને અભિપ્રાયાનુસાર જાનકર ‘તદ્વા તદ્વા—તથા તથા’ જિસ જિસ પ્રકાર ક્રિયા કી જાતી હૈ ઉસ ઉસ પ્રકાર સ્વર્ગ નરકાદિરૂપ ફલ હોતા હૈ એસા કહતે હૈં ઓર જો કુલ્હ દુઃખ અથવા સુખ હોતા હૈ વહ સબ જીવ ‘સયંકહં—સ્વયમ્ કૃતમ્’ અપને આપ ક્રિયા હુમા ‘દુઃસ્વં—દુઃસ્વમ્’ દુઃખ અથવા સુખ કા અનુભવ કહતે હૈં ‘જનનકહં—જાન્યકૃતમ્’ અન્ય કે દ્વારા અર્થાત્ ઈશ્વર અથવા કાલાદિકૃત નહીં હૈં ઉનકા યહ કથન યુક્તિ યુક્ત નહીં હૈં કારણ કિ તીર્થંકર ગણધર આદિ ‘વિજ્ઞાચરણં—વિચાચરણમ્’ વિદ્યા—જ્ઞાન ચરણ માને ચારિષ્ર જિન કા કારણ હૈં એસા ‘પમોક્ષ્વં પ્રમોક્ષમ્’ ‘આહંસુ—આહુ:’ કહતે હૈં અર્થાત્ મોક્ષ, જ્ઞાન ઓર ક્રિયા દોનો સે સાધ્ય હોતા હૈં એસા તીર્થંકરાદિકહતે હૈં ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—કોઈ કોઈ શ્રમણ ઓર બ્રાહ્મણ સ્થાવર જંગમ રૂપ જગત્ કો અપને કર્મોં કા ફલ ભોગતે જાનકર કહતે હૈં કિ ક્રિયા કે અનુ-

લોકને ‘સમિચ્ચ-સમેત્ય’ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જાણીને ‘તદ્વા તદ્વા—તથા તથા’ જેજે રીતે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, એ એ પ્રકારથી સ્વર્ગ નરક વિગેરે પ્રકારથી ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ કહે છે, અને જે કંઈ દુઃખ અથવા સુખ મળે છે, તે બધું જીવ ‘સયં કહં—સ્વયં કૃતમ્’ પોતે પોતાની મેળેજ કરેલા ‘દુઃસ્વં—દુઃસ્વમ્’ દુઃખ અથવા સુખનો અનુભવ કરે છે. ‘જનનકહં—જાન્યકૃતમ્’ અન્યના દ્વારા અર્થાત્ ઈશ્વર અથવા કાળ વિગેરેથી કરવામાં આવેલ નથી. તેઓનું આ કથન યુક્તિ સંગત નથી. કારણ કે તીર્થંકર ગણધર વિગેરે ‘વિજ્ઞાચરણં—વિચાચરણમ્’ વિદ્યા—જ્ઞાન ચરણ અર્થાત્, ચારિત્ર જેનું કાશણ છે એવા ‘પમોક્ષ્વં—પ્રમોક્ષમ્’ મોક્ષને ‘આહંસુ—આહુ:’ કહે છે. અર્થાત્ મોક્ષ, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્ને દ્વારા સાધ્ય કરી શકાય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરાદિ કહે છે. ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—કોઈ કોઈ શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ સ્થાવર જંગમ રૂપ જગતને પોતાના કર્મોના ફળને લોભવનાર સમજીને કહે છે કે—ક્રિયા પ્રમાણે જ ફળ સુ. ૩૬

૧૮૨

સુખકૃતાન્તરે

કિંચ્ચ યત્કિમપિ દુઃખં સુખં વા ભવતિ તત્સર્વં જીવાઃ (સયં કહં) સ્વયંકૃતમ્ (દુઃખં) દુઃખં સુખં વા અનુભવન્તિ કિન્તુ (ળબ્ધકહં) નાન્યકૃતમ્, અન્યેન ઈશ્વર-કાલાદિના કૃતં નાનુભવન્તીતિ । કિન્તુ-નૈતેષાં કથનં યુક્તિયુક્તમ્, યતસ્તીર્યકર-ગણધરાદયઃ (ત્રિજ્ઞાચરણં) વિષ્ણુચરણં-જ્ઞાનક્રિયાદેતુકમ્ (પમોક્ષં) પ્રમોક્ષં ષદન્તિ ન તુ કેવલેન જ્ઞાનેન કેવલયા વા ક્રિયયા મોક્ષો ભવતીતિ માવઃ ॥૧૧॥

ટીકા—‘તે’ તે ‘સમળા’ શ્રમણાઃ-શાક્યાદયઃ ‘ય’ ચ-તથા ‘માહના’ માહનાઃ-પરતીર્થિકા બ્રાહ્મણા ક્રિયાવાદિનઃ-યે ક્રિયયા એવ જ્ઞાનનિરપેક્ષયા તપઃ સંયમારાધનલક્ષણયા એવ મોક્ષમિચ્છન્તિ । ‘એવં’ એવમ્-ઇત્યમ્ ‘અવસંતિ આરુયાન્તિ -પ્રતિપાદયન્તિ । કિમારુયાન્તીત્યાહ-‘લોગં’ લોકમ્-સ્થાવરજન્મમાત્મકમ્ ‘સમિચ્ચ’ સમેત્ય-સ્વ સ્વ કૃતકર્મમોક્તૃત્વેન જ્ઞાત્વા ‘તદ્વા તદ્વા’ તયા તથા- તેન તેન પ્રકારેણ, યથા યથા ક્રિયા ક્રિયતે-તથા તથૈવ સ્વર્ગનરકાદિરૂપં ફલં ભવતીતિ કથયન્તિ । કિંચ્ચ-યત્કિમપિ સુખં દુઃખં વા ભવતિ તત્સર્વમ્ ‘સયં કહં’ સ્વયમેવ-

સાર હી ફલ હોતા હૈ । વે યહ્ બી કહતે હૈં કિ દુઃખ સ્વયંકૃત હૈ, પરન્તુ તીર્થકર ગણધરોં કા કહના હૈ કિ જ્ઞાન ઓર ક્રિયા સે હી મોક્ષ હોતા હૈ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—શાક્ય આદિ શ્રમણ ઓર પરતીર્થિક બ્રાહ્મણ, જો ક્રિયા-વાદી હૈં, વે જ્ઞાનનિરપેક્ષ અકેલી તપ એવં સંયમ કી આરાધનારૂપ ક્રિયા સે હી મોક્ષ માનતે હૈં । વે કહતે હૈં-ગૃહ સ્થાવર એવં જંગમ જગત્ અપને અપને કિયે કર્મોં કો ભોગતા હૈ । જો જૈવી ક્રિયાકરતા હૈ ઉસે વૈસા હી સ્વર્ગ નરક આદિ રૂપ ફલ પ્રાપ્ત હોતા હૈ । તથા જો બી સુખ યા દુઃખ હોતા હૈ, વહ સબ અપને હી દ્વારા ઉપાર્જિત કિયા હુમ્મા ભોગા

મળે છે, તેઓ એવું પણ કહે છે કે-દુઃખ પોને પોતાના જ પેદા કરેલ છે. અન્ય દ્વારા કરાયેલ નથી પરંતુ તીર્થકર અને ગણધરાતું કથન છે કે-જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જ મોક્ષ થાય છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—શાક્ય વિગેરે શ્રમણ અને પરતીર્થિક બ્રાહ્મણ કે એઓ ક્રિયા વાદિયો છે, તેઓ જ્ઞાન શિવાય એટલા તપ અને સંયમની આરાધના રૂપ ક્રિયાથી જ મોક્ષ માને છે. તેઓ કહે છે કે-આ સ્થાવર અને જંગમ જગત્ પોત પોતાના કરેલ કર્મોને જ ભોગવે છે. એઓ જે રીતની ક્રિયા કરે છે, તેને એજ પ્રમાણે સ્વર્ગ, નરક વિગેરે રૂપ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા જે કાંઈ સુખ અથવા દુઃખ થાય છે, તે બધુંજ પોતે પ્રાપ્ત કરેલ કર્મના રૂપ રૂપે

આરમ્ભેનૈવ કૃતમુશ્ણ્યયતે 'ળજ્જકર્ડ' નાન્યકૃતમ્, તત્ 'દુઃખં' દુઃખં સુખં વા નાન્યેન
 ઈશ્વરકાલાદિના સંપાદિતં ભવતીતિ તે કથયન્તિ, કિન્તુ ન તત્તેષાં યુક્તિયુક્તમ્
 યતઃ તીર્થકરગણધરાદયઃ 'વિજ્ઞાચરણં' વિદ્યાચરણમ્-વિદ્યાજ્ઞાનમ્ ચરણં ચારિત્રં
 ક્રિયા, પતદુભયં કારણતયા વિદ્યતે યસ્ય તાદૃશમ્ 'પમોક્ષવં' પમોક્ષમ્ 'આહંસુ'
 આહુઃ કથયન્તિ ઇતિ । ન કેવલયા ક્રિયાયા ન વા કેવલેન જ્ઞાનેન મોક્ષો ભવતિ
 કિન્તુ જ્ઞાનક્રિયાભ્યામેવ મોક્ષ ઇતિ તીર્થકરાદિમતમિતિ ॥૧૧॥

મૂલમ્—તે ચક્ષુલોગંસીહ ણાયગાઁ,

મંગ્ગાણુસાસંતિ હિતં પંયાણં ।

તેહા તહા સૌસય મોહુ લોપે,

જંસી પંયા મોળવ સંપંગાઢા ॥૧૨॥

છાયા—તે ચક્ષુલોકસ્પેહ નાયકાસ્તુ, માર્ગમવુશાસન્તિ હિતં પ્રજાનામ્ ।

તથા તથા શાશ્વતમાહુલોકો, યસ્મિન્ પ્રજા મળવ સંપંગાઢા ॥૧૨॥

જાતા હૈ, ઈશ્વર યા કાલ આદિ કિસી અન્ય કા ક્રિયા હુઆ નહીં ઓગા
 જાતા । વે હસ પ્રકાર કહ કર ક્રિયા કો હી ફલપ્રદ કહતે હૈ, કિન્તુ
 ઊનકા યહ કથન યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ । ક્યોંકિ તીર્થકર ઓર ગણધર
 આદિ જ્ઞાન ઓર ક્રિયા દોનોં કો હી મોક્ષ કા કારણ કહતે હૈ ।
 અર્થાત્ તીર્થકર કા મત યહ હૈ કિ ન અકેલી ક્રિયા સે મોક્ષ હોતા હૈ
 ઓર ન અકેલે જ્ઞાન સે હી, કિન્તુ દોનોં હી મોક્ષ કે અનિવાર્ય
 કારણ હૈ ॥૧૧॥

‘તે ચક્ષુલોગંસીહ’ રૂપાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ વે તીર્થકર ગણધર આદિ ‘હહલોગંસિ-હહલોકે’ હસ
 લોકમે ‘ચક્ષુ-ચક્ષુઃ’ નેત્રકે સમાન હૈ ‘ઁ-તુ’ તથા ‘ળાઘળા-નાયકાઃ’

ભોગવવામાં આવે છે. ઈશ્વર અથવા કાળ વિગેરે કોઈ બીજાએ કરેલ કર્મના
 ફળને ભોગવવામાં આવતું નથી. તેઓ આ પ્રમાણે કહીને ક્રિયાને જ કાળકૃત
 કહે છે, પરંતુ તેઓનું આ કથન યુક્તિ સંગત નથી. કેમકે તીર્થકર અને
 ગણધર આદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેને મોક્ષનું કારણ કહે છે. અર્થાત્ તીર્થ-
 કરને મત એવો છે કે-એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ થતો નથી. અને એકલા જ્ઞાનથી
 પણ મોક્ષ થતો નથી. પરંતુ એ બન્ને મોક્ષના અનિવાર્ય કારણ છે. ॥૧૧॥

‘તે ચક્ષુલોગંસીહ’ ધર્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ તે તીર્થકર ગણધર વિગેરે ‘હહલોગંસિ-હહલોકે’ આ

અન્વયાર્થ—‘તે’ તે-તીર્થંકરગણધરાદયઃ ‘હ’ હ-અસ્મિન્ ‘લોગંસિ’ લોકે ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકે (ચક્ષુ) ચક્ષુઃ-ચક્ષુરિવ ચક્ષુઃ સર્વપદાર્થપદર્શકત્વાત્ (૩) તુ તથા-(નાયકા) નાયકાઃ-નેતારઃ પ્રધાનાઃ, અત એવ તે (પયાણં) પ્રજાનાં પ્રાણિનામ્ (હિતં) હિતમ્-હહ પરલોકે ચ હિતકરમ્ (મર્ગ) માર્ગ-મોક્ષમાર્ગમ્ (અણુસાસંતિ) અણુસાસન્તિ-કથયન્તિ, કિંચ-(લોપ) લોકઃ યથા-યયારૂપેણ શાશ્વતો વર્તતે (તદ્વા તદ્વા) તથા તથા-તેન તેન રૂપેણ તે-લોકમ્ (સાસયં) શાશ્વતમ્ (આહુ) કથયન્તિ (માણવ) હે માનવ ! (જંસિ) યસ્મિન્ લોકે (પયા) પ્રજાઃ-પ્રાણિનાઃ (સંપ્રગાઢા) સંપ્રગાઢાઃ-સં સમ્યક્તયા પ્રકર્યેણ વ્યવસ્થિતાઃ સન્તીતિ ॥૧૨॥

નાયક અર્થાત્ નેતા હોને સે પ્રધાન-અર્થાત્ સર્વ શ્રેષ્ઠ હૈ અતએવ હે ‘પયાણં-પ્રજાનાં’ પ્રાણિયોં કે ‘હિતં-હિતમ્’ હસલોક એવં પરલોક મેં હિત-કરનેવાલા ‘મર્ગ-માર્ગ’ મોક્ષમાર્ગ કો ‘અણુસાસંતિ-અણુસાસન્તિ’ બતાતે હૈં ઓર ‘લોપ-લોકઃ’ ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મક અથવા પંચાસ્તિકાયરૂપ યહ લોક જિસ જિસ પ્રકારસે શાશ્વત હૈ ‘તદ્વા તદ્વા-તથા તથા’ હસ હસ પ્રકારસે ‘સાસયં-શાશ્વતમ્’ સર્વકાલ બને રહને સે નિત્ય ‘આહુ-આહુઃ’ કહતે હૈં ‘માણવ-હે માનવ’ હે મનુષ્ય ‘જંસિ-યસ્મિન્’ જિસ લોકમેં ‘પયા-પ્રજાઃ’ પ્રાણી-જીવ ‘સંપ્રગાઢા-સંપ્રગાઢાઃ’ નારક તિર્યંચ મનુષ્ય ઓર દેવ પનેસે વ્યવસ્થિત હૈં ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—તીર્થંકર આદિ હસલોકમેં ચક્ષુ કે સમાન હૈં । કામક-પ્રધાન હૈં, પ્રાણિયોં કો હિતકારી માર્ગ કા ઉપદેશ દેતે હૈં । જિસ રૂપસે

લોકમાં ‘ચક્ષુ-ચક્ષુઃ’ નેત્ર સરખા હે, ‘ત-તુ’ તથા ‘નાયકા-નાયકાઃ’ નાયક એટલે કે નેતા હોવાથી પ્રધાન અર્થાત્ સર્વ શ્રેષ્ઠ હે, અતએવ તેઓ ‘પયાણં-પ્રજાનાં’ પ્રાણિયોના ‘હિત-હિતમ્’ આ લોક અને પરલોકમાં હિત કરવાવાળા ‘મર્ગ-માર્ગમ્’ મોક્ષ માર્ગને ‘અણુસાસંતિ-અણુસાસન્તિ’ બતાવે હે, અને ‘લોપ-લોકઃ’ ચૌદરજ્જ્વાત્મક અથવા પંચાસ્તિકાય રૂપ આ લોક જે જે પ્રકારથી શાશ્વત નિત્ય હે ‘તદ્વા તદ્વા-તથા તથા’ એ એ પ્રકારથી ‘સાસયં-શાશ્વતમ્’ સર્વ કાળ વિદ્યમાન રહેવાથી નિત્ય ‘આહુ-આહુઃ’ કહે હે, ‘માણવ-હે માનવ’ હે મનુષ્યો ‘જંસિ-યસ્મિન્’ જે લોકમાં ‘પયા-પ્રજાઃ’ પ્રાણી-જીવ ‘સંપ્રગાઢા-સંપ્રગાઢાઃ’ નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવપણુધી વ્યવસ્થિત હે ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—તીર્થંકર વિગેરે આ લોકમાં નેત્ર સરખા હે, નાયક-પ્રધાન હે, પ્રાણિયોને હિતકારી માર્ગને ઉપદેશ આપે હે, જે રીતે લોકશા-

સમયાર્થશોખિની ટીકા પ્ર. શ્વ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૮૫

ટીકા—પુનરપ્યાહ—‘તે’ તે—તીર્થકરગણધરાદયઃ ‘ઇહલોગંસિ’ ઇહ લોકે અસ્મિન્ લોકે ‘ચક્ષુ’ ચક્ષુરિચ્ચક્ષુઃ—પદાર્થજ્ઞાતપ્રદર્શકત્વાત્ યથા લોકે ચક્ષુ-યોગ્યદેશસ્થિતપદાર્થસાર્યપ્રદર્શકા, તથેમે મહાનુભાવાઃ યથાઽવસ્થિતાન્ પદાર્થા નવબોધયન્તઃ પ્રકાશકલ્પાઃ । તથા—‘નાયગા ઉ’ નાયકાસ્તુ સદુપદેશદાનાત્ માર્ગપ્રદર્શકત્વેન નેતારઃ—સર્વતઃ પ્રધાના इत्यर्थः अतएव ते ‘पयाण’ प्रजानाम्—પ્રાણિનામ્ ‘હિતં’ હિતમ્ હિતકરમ્—ઇહ પરત્ર સુખજનકત્વાત્ ‘મગ્ગં’ માર્ગમ્—મોક્ષમાર્ગમ્ ‘અણુસાંતિ’ અણુસાસતિ—ઉપદિશન્તિ—પ્રદર્શયન્તીત્યર્થઃ । તથા—‘હોપ’ લોકઃ—ચતુર્દેશરજ્જ્વાત્મકઃ પંચાસ્તિકાયરૂપો વાઽયં લોકઃ યથા યથા રૂપેણ શાશ્વતો વર્તેતે ‘તદ્દા તદ્દા’ તથા તથા—તેન તેન પ્રકારેણ તં લોકમ્ ‘સાસયે’ શાશ્વ-તમ્ સર્વકાલાવસ્થાયિત્વેન નિત્યમ્ ‘આહુ’ આહુઃ—કથયન્તિ ! અપવા—યથા યથા

શાશ્વત છે, उस रूप से उसे शाश्वत कहते हैं । हे मनुष्य जिसमें प्राणी निवास करते हैं ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—હસ લોક મેં તીર્થકર તથા ગણધર આદિ ચક્ષુ કે સમાન છે । જેસે ચક્ષુ, યોગ્ય દેશ મેં સ્થિત પદાર્થોં કે સમૂહ કો પ્રકાશિત કરતી છે, उसी प्रकार ये महानुभाव समस्त पदार्थों को यथार्थ रूप से प्रकाशित करते हैं । वे नायक हैं अर्थात् सदुपदेश देकर मार्गप्रदर्शक होने के कारण सर्व प्रधान हैं । इस कारण वे प्राणियों को हितकर इह-लोक और परलोक में सुखदायी मोक्ष मार्ग का उपदेश देते हैं । तथा यह चौदह राजू प्रमाण लोक या पंचास्तिकाय रूप लोक जिस अपेक्षा से शाश्वत अर्थात् नित्य है, उस अपेक्षा इसे नित्य कहते हैं—सदा काल स्थित—रहने वाला कहते हैं । अथवा ज्यों—ज्यों मिथ्यात्व आदि

શ્વત છે. તે રીતે તેને શાશ્વત કહે છે. હે મનુષ્ય ! જેમાં પ્રાણી માત્ર નિવાસ કરે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—આ લોકમાં તીર્થકર તથા ગણધર વિગેરે ચક્ષુની બરાબર છે, જેમ નેત્ર યોગ્ય દેશમાં રહેલા પદાર્થોના સમૂહને પ્રકાશિત કરે છે, એજ પ્રમાણે આ મહાનુભાવો સઘળા પદાર્થોને યથાર્થ રૂપે બતાવે છે. તેઓ નાયક છે. અર્થાત્ સદુપદેશ આપીને માર્ગ બતાવવા વળા હોવાથી સર્વ પ્રધાન છે. તે કારણથી પ્રાણિયોના હિતકર આલોક અને પરલોકમાં સુખદાયી મોક્ષ માર્ગને ઉપદેશ આપે છે. તથા આ ચૌદ રાજૂ પ્રમાણ લોક અથવા પંચા-સ્તિકાય રૂપ લોક જે અપેક્ષાથી શાશ્વત અર્થાત્ નિત્ય છે, એ અપેક્ષાએ તેને નિત્ય કહે છે.—અર્થાત્ સદા કાળ સ્થિત રહેવાવાળા કહે છે. અથવા જેમ

૨૮૬

સૂત્રકૃતાશ્રવણ

મિથ્યાત્વમભિવર્થતે તથા તથા સંસારસ્યાઽમિત્વદ્ધિર્ભવતીતિ કથયન્તિ । ‘જંસિ’
 યસ્મિન્ લોકે ‘પયા’ પ્રજાઃ-પ્રજાયન્તે इति પ્રજાઃ-પ્રાણિનઃ-પદ્મજીવનિકાયરૂપાઃ
 ‘માણવ’ હે માનવ ! હે મનુષ્યપુરુષ ! પ્રાપ્યો માનવસ્યૈવ ઉપદેશાર્હસ્ત્રાત્ માનવગ્રહણમ્
 ‘સંપગાદા’ સંપગાદાઃ-સમ્યક્તયા નારકતિર્યઙ્નરામરભેદમાશ્રિત્ય મરુર્ષેણ
 વ્યવસ્થિતા इति ॥સૂ૦૧૨॥

સમ્પતિ સૂત્રકારો જન્તૂનામંશતો ભેદાન્ પ્રદર્શયન્ તેષાં સંસારપર્યટનપ્રકારં
 દર્શયતિ-‘જે રક્ત્વસા વા’ इत्यादि ।

પૂર્ણ-‘જે રક્ત્વસા વા જમલોહ્યા વા,

‘જે વા સુરો ગંધર્વા ચં કાયા।

ઓગાસગામી યં પુંદો સિયા,

‘જે પુંણો પુણો ત્રિપેરિયાસુંવેતિ ॥૧૩॥

છાયા-યે રાક્ષસા વા થપલૌકિકા વા, યે વા સુરા મન્વર્વાશ કાયાઃ ।

આકાશગામિનશ્ચ પૃથિવ્યાશ્રિતા, યે પુનઃ પુનઃ ત્રિપર્યાસમુપયાન્તિ ॥૧૩॥

કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, ત્યો-ત્યો સંસાર (ભવ ભ્રમણ) કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ,
 એસા કહતે હૈ । હે મનુષ્ય ! લોક વહ હૈ કિ જિસ મેં પ્રજા અર્થાત્ પદ
 કાય કે જીવ નિવાસ કરતે હૈ । યહાં ‘મનુષ્ય’ શબ્દ કે પ્રયોગ કા કારણ
 યહ હૈ કિ મનુષ્ય હી પ્રાયઃ ઉપદેશ કે યોગ્ય હોતા હૈ ॥૧૨॥

અથ સૂત્રકાર જીવોં કે કતિપય ભેદ દિલ્લાકરં उनके સંસાર પર્ય-
 ટન કા પ્રકાર કહતે હૈ-‘જે રક્ત્વસા વા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ-‘જે-યે’ જો ‘રક્ત્વસા-રાક્ષસાઃ’ અર્થાત્ વ્યન્તર વિશેષ
 હૈ તથા જો ‘જમલોહ્યા-યમલૌકિકાઃ’ અમ્બામ્બરીષ આદિ પરમાધાર્મિક

એમ મિથ્યાત્વ વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ સંસાર (ભવ ભ્રમણ) ની
 વૃદ્ધિ થાય છે, એમ કહે છે. હે મનુષ્ય ! લોક એ છે કે-એમાં પ્રજા અર્થાત્
 પદ કાયના જીવો નિવાસ કરે છે. અહિયાં ‘મનુષ્ય’ શબ્દના પ્રયોગનું કારણ
 એ છે કે-પ્રાયઃ મનુષ્યો જ ઉપદેશને યોગ્ય હોય છે. ॥૧૨॥

હવે સૂત્રકાર જીવોના કેટલાક ભેદો બતાવીને તેઓના સંસારમાં પર્ય-
 ટનના પ્રકારો કહે છે.

‘જે રક્ત્વસા વા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ-‘જે-યે’ જે ‘રક્ત્વસા-રાક્ષસાઃ’ રાક્ષસ અર્થાત્ વ્યન્તર વિશેષ
 છે તથા જે ‘જમલોહ્યા-યમલૌકિકાઃ’ અમ્બા. અમ્બરીષ વિગેરે પરમાધાર્મિક

સમયાર્થસોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૨ સમયસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૮૭

અન્વયાર્થ:—(જે) યે-કેચિત્ (રક્તસા) રાક્ષસા:—રાક્ષસાત્મનો વ્યવસ્થાર: (નમકોડ્યા) ચમલૈકિકા:—અમ્બાદય: પરમાધાર્મિકા: (વા) વા-અથવા (જે) યે-કેચન (સુરા) સુરા:—દેવા: સૌધર્માદિવૈમાનિકદેવા:, ઉપલક્ષણાદ અસુરા વા-અસુરકુમારાદિ ભવનવાસિન: (ય) ચ-ચશશ્ચાદ્ ડ્યોતિષ્કદેવાશ્ચ (ગંધર્વા) ગંધર્વા:

હૈ 'વા-વા' અથવા 'જે-યે' જો કોઈ 'સુરા-સુરા:' સૌધર્માદિ વૈમાનિક દેવ ઉપલક્ષણસે અસુરકુમારાદિ ભવનપતિ 'ય-ચ' ઓર 'ગંધર્વા-ગંધર્વા:' ગંધર્વ તથા 'કાયા-કાયા:' પૃથ્વીકાયાદિ છ જીવનીકાયા 'ય-ચ' ઓર 'આગાસગામી-આકાશગામિન:' પક્ષીગણ અથવા જિનકો આકાશ ગમન કી લઘી પ્રાપ્ત હુઈ હૈ એસે વિદ્યાચારણ જહુવાચારણ આદિ તથા 'જે-યે' જો કોઈ 'પુહો સિયા-પૃથ્વ્યાશ્રિતા:' પૃથ્વીકે આશ્રયસે રહનેવાલે પૃથ્વિયાદિ એકેન્દ્રિયાદિ પંચેન્દ્રિય તત્ત્વ કે સમી પ્રાણી હૈ હે સબ અપને આપ કિયે કર્મ સે 'પુણો પુણો-પુન: પુન:' વાર વાર 'વિપ્પરિયાસ-વિપર્યાસમ્' ઘટીયન્ત્ર કે જૈસે પરિભ્રમણ કો 'ઉવેતિ-ઉપયન્તિ' પ્રાપ્ત હોતે હૈ અર્થાત્ સંસાર મેં પરિભ્રમણ કરતે રહતે હૈ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ-જો રાક્ષસ અર્થાત્ એક પ્રકાર કે વ્યવસ્થાર હૈ, જો અમ્બા આદિ પરમાધાર્મિક હૈ, યા જો સૌધર્મ દેવલોક આદિ મેં રહને વાલે વૈમાનિક દેવ હૈ, ઉપલક્ષણ સે અસુરકુમાર આદિ ભવનવાસી હૈ, 'ચ'

છે 'વા-વા' અથવા 'જે-યે' જે કોઈ 'સુરા-સુરા:' સૌધર્માદિ વૈમાનિક દેવ ઉપલક્ષણથી અસુરકુમારાદિ ભવનપતિ 'ય-ચ' અને 'ગંધર્વા-ગંધર્વા:' ગંધર્વ તથા 'કાયા-કાયા:' પૃથ્વીકાયાદિ છ પ્રકારના જીવનીકાયા 'ય-ચ' અને 'આગાસગામી-આકાશગામિન:' પક્ષિ સમૂહ અથવા જેઓને આકાશમાં જવાની લાખી પ્રાપ્ત થઈ છે એવા વિદ્યાચારણ જંઘાચારણ વિગેરે તથા 'જે-યે' જે કોઈ 'પુહોસિયા-પૃથ્વિયાશ્રિતા:' પૃથ્વીના આશ્રયથી રહેવાવાળા પૃથ્વિયાદિ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના બધા પ્રાણીઓ છે, તેઓ બધા પોતા પોતાની મેળે જ કરેલા કર્મથી 'પુણો પુણો-પુન: પુન:' વારંવાર 'વિપ્પરિયાસ-વિપર્યાસમ્' ઘટ-ચક્રની ભાક્ષ પરિભ્રમણને 'ઉવેતિ-ઉપયન્તિ' પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે એટલે કે સંસારમાં જ બંટકયા કરે છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જે કોઈ રાક્ષસ અર્થાત્ એક પ્રકારના વ્યવસ્થાર જેઓ અમ્બા વિગેરે પરમાધાર્મિક છે, અથવા જે સૌધર્મ આદિ દેવલોકમાં રહેવાવાળા વૈમાનિક દેવ છે, ઉપલક્ષણથી અસુરકુમાર વિગેરે ભવનવાસી છે, 'ચ' શબ્દથી જ્યોતિષ્ક છે, તથા ગંધર્વ અને વિદ્યાધર છે, તથા છ જીવનિ.

વિદ્યાધરાઃ, તથા-(કાયા) કાયાઃ-પદ્મજીવનિકાયાઃ (ય) ચ-તથા-(આગાસગામી) આકાશગામિનઃ-પશ્ચિનઃ, સમ્પ્રાપ્તાકાશગમનલબ્ધિમન્તો વિદ્યાચારણાદયો વા તથા (જે) યે-કેચિત્ (પુઠોસિયા) પૃથિવ્યાશ્રિતાઃ પૃથિવીનિશ્રિતાઃ પૃથિવ્યાએ-કેન્દ્રિયા દ્વિત્રિચતુઃપચ્ચેન્દ્રિયા વા, સર્વે ચતુર્વિંશતિદણ્ડકસ્થાઃ પ્રાણિન इत्यર્થઃ, સર્વે સ્વકૃતકર્મભિઃ (પુણો પુણો) પુનઃ પુનઃ-વારં વારમ્ (વિષ્પરિયાસં) વિષર્પા-સમ્-બ્રાહ્મદૃષ્ટીન્યાયેન પરિભ્રમણમ્ (ઉવેતિ) ઉપયન્તિ પ્રાપ્નુવન્તિ સંસારે પરિભ્રમન્તીત્યર્થઃ ॥૧૩॥

ટીકા—‘જે’ યે-કેચન ‘સ્વલસા’ રાક્ષસાઃ-વ્યન્તરવિશેષઃ રાક્ષસગ્રહણેન સર્વેડપિ વ્યન્તરાઃ સંપ્રદીતા મવન્તિ । તથા-‘જે જમલોડ્યા વા’ યે યમલૌકિકા અમ્બામરીપાદયઃ પરમાધાર્મિકાદયઃ ‘જે વા સુરા’ યે વા સુરાઃ-સૌધર્મમ્ભૂતયો વૈમાનિકાઃ । इह च शब्देन ज्योतिष्काणां सूर्यदीनां संग्रहः । તથા-‘ગંધર્વા’ યે ગન્ધર્વાઃ-વિદ્યાધરા વ્યન્તરમેદાઃ । તથા-‘કાયા’ કાયાઃ-પૃથિવીકાયાદયઃ

શબ્દ સે જ્યોતિષ્ક હૈં. તથા ગંધર્વ એવં છહ જીવનિકાય હૈં, આકાશગામી પક્ષી હૈં વા આકાશગમન લબ્ધિવાલે વિદ્યાચારણ આદિ હૈં તથા પૃથ્વીકે આશ્રિત એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય ઔર પંચેન્દ્રિય હૈં, અર્થાત્ ચૌવીસોં દણ્ડકોં કે અન્તર્ગત સમી પ્રાણી હૈં; વે અપને અપને કિયે કર્મોં સે ભવભ્રમણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—પહાં ‘રાક્ષસ’ શબ્દસે સમી વ્યન્તરોં કો ગ્રહણ ક્રિયા ગયા હૈ, અતએવ જો વ્યન્તર હૈં, જો યમલોક મેં રહને વાલે અમ્બ, અમ્બરીષ આદિ પરમાધાર્મિક હૈં, જો સૌધર્મ આદિ વિમાનોં મેં રહને વાલે વૈમાનિક દેવ હૈં, ‘ચ’ શબ્દસે સુચિત સૂર્ય આદિ જ્યોતિષ્ક દેવ હૈં, જો ગન્ધર્વ નામક વ્યન્તર હૈં, પૃથ્વીકાપિક આદિ છહ જીવનિકાય હૈં, જો

કાય છે, આકાશમાં જવાવાળા પક્ષી છે, અથવા આકાશગામી લબ્ધીવાળા વિદ્યાચારણ વિગેરે છે, તથા જે કોઈ પૃથ્વીના આશ્રિત એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય છે, અર્થાત્ ચૌવીસે દંડકોના અંતર્ગત સઘળા પ્રાણીયો છે, તેઓ રેંટની જેમ પોત પોતાના કરેલા કર્મોથી ભવજ્ઞ-મણ્ઝ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—અહિયાં ‘રાક્ષસ’ શબ્દથી સઘળા વ્યન્તરોને ગ્રહણ કરેલા છે. તેથી જે વ્યન્તર છે, તથા યમ લોકમાં રહેનારા જે અમ્બ, અમ્બરીષ વિગેરે પરમાધાર્મિક છે, જે સૌધર્મ વિગેરે વિમાનોમાં રહેવાવાળા વૈમાનિક દેવો છે, તથા ‘ચ’ શબ્દથી અતએલા સૂર્ય વિગેરે જ્યોતિષ્ક દેવ છે, જે ગન્ધર્વ નામના વ્યન્તર દેવ છે, પૃથ્વીકાપિક વિગેરે છ જીવનિકાય છે, જે આકા-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિકરૂપણમ્

૨૬૧

પરપિ જીવનિકાયાઃ, તથા યે 'આગાસગામી ય' આકાશગામિનશ્ચ પક્ષિણઃ સમ્પા-
ન્નાકાશગમનલબ્ધયો વિદ્યાચારણજહ્વાચારણાદયો વિદ્યાધરા વા। તથા-યે ચ 'પુદ્ગે-
સિયા' પૃથિવ્યાશ્રિતાઃ પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુવનસ્પતિ દ્વિત્રિચતુષ્પચ્ચેન્દ્રિયાઃ, તે સર્વેઽપિ
સ્વકૃતકર્મભિઃ, 'પુણો-પુણો' પુનઃ પુનઃ અને ત્વપ્રકારકમ્ 'વિપરિયાસમ્-ચિ-
વિવિધમ્ અનેકપ્રકારકં પર્યાસં-પરિક્ષેપં ઘટીયન્નન્યાયેન પરિભ્રમણમ્ 'ઉવેતિ'
ઉપયન્તિ-પ્રાપ્તુવન્તીતિ ॥૧૨॥

મૂલમ્-જમાહું ઓહં સલિલં અપારગં,

જાણાહિ ણં ભવગહણં દુમોક્ષલં।

જંસી વિસંન્ના વિસંયંગણાહિ,

દુંહઓઽવિલૌયં ઈણુસંચરંતિ ॥૧૪॥

છાયા—યમાહુરોયં સલિલમપારકં, જાનીહિ સ્વલુ ભવગહનં દુમોક્ષમ્।

યસ્મિન્ વિપળા વિપયાઙ્ગનામિ, દ્વિધાઽપિ લોકમનુસંચરન્તિ

આકાશગામી પક્ષી યા આકાશગમન કી લબ્ધિ થાલે વિદ્યાચારણ, જંધા-
ચારણ આદિ વિદ્યાધર હૈં ઓર જો પૃથ્વી આશ્રિત પૃથ્વી અપ્ તેજ વાયુ
વનસ્પતિ કે તથા ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય एवं પંચેન્દ્રિય જીવ હૈં,
યે સમી અપને અપને દ્વારા ડપાંજિત કર્મોં સે ચાર ચાર અરહટ કે જૈસા
અનેક પ્રકાર કે ભવભ્રમણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈં ॥૧૨॥

‘જમાહુ ઓહં’ હત્યાદિ।

શબ્દાર્થ—‘જ-યમ્’ જિસ સંસાર કો ‘સલિલં ઓહં-સલિલમ્
ઓઘમ્’ સ્વયમ્ભૂરમણ સમુદ્ર કે જલકે સમૂહ જૈસા ‘અપારગં-અપાર-
કમ્’ પાર કરનેમૈં અશક્ય અર્થાત્ અપાર ‘આહુ-આહુઃ’ તીર્થકર ગણ-

શમાં જવાવાળા પક્ષી અથવા આકાશની લબ્ધિવાળા વિદ્યાચારણ જંધાચારણ,
વિગેરે વિદ્યાધરો છે, અને જે પૃથ્વી આશ્રિત પૃથ્વી, અપ્ તેજ, વાયુ, વન-
સ્પતિના તથા ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તે
સમજા પોત પોતાના પ્રાપ્ત કરેલા કર્મોંથી ચારંચાર રેંટની માફક અનેક પ્રકા-
રના ભવ ભ્રમણને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

‘જમાહુ ઓહં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જ-યમ્’ જે સંસારને ‘સલિલં ઓહં-સલિલમ્ ઓઘ’ સ્વય-
મ્ભૂરમણ સમુદ્રના પાણીના સમૂહ જેવો ‘અપારગં-અપારકમ્’ પાર કરવામાં
અશક્ય ‘આહુ-આહુઃ’ તીર્થકર અને ગણધરોએ કહેલ છે તથા હે મનુષ્યો

સુ. ૩૭

અન્વયાર્થ:- (જં) યં સંસારમ્ (સલિલં ઓહં) સ્વયંભૂરમણસઙ્ગિલૌઘવત્ (અપારમં) અપારકમ્-પારયિતુમશક્યમ્, (આહુ) આહુ:-કથયન્તિ-તીર્થંકરગણધરાદયઃ સૈય-હે માનવ ! इदम् (भवगहनं) भवगहनम्-સંસારરૂપં ધનમ્ (દુમોક્ષં) દુર્મોક્ષમ્-દુરુત્તરમ્ (જાણાહિ) જાનીહિ યતઃ (જંસી) યસ્મિન્ સંસારે યે જનાઃ 'વિસય-ગણાહિ' વિષયાઙ્ગનામ્-વિષયપ્રધાનામ્ સ્ત્રીષુ વિષયેષુ સ્ત્રીષુ ચ (વિસન્ના) વિષણ્ણાઃ-આસક્તાઃ વિષયાઙ્ગનામિર્વાં વશીકૃતા ભવન્તિ તે (દુહમો વિ) દ્વિધાતોઽપિ-દ્વિવિ-ધમવિ (લોયં) લોકમ્-સંસારમ્ સ્થાવરરૂપં જલ્લભરૂપં ચ અથવા આકાશ-શ્વિતરૂપં પૃથિવ્યાશ્વિતરૂપંચ (અણુસંચરંતિ) અણુસંચરન્તિ-મવાદ્યવાન્તરં પરિભ્રમન્તિ इति ॥૧૪॥

ધરાદિને કહ્યા હૈ તથા હે મનુષ્યો ! यह 'भवगहनं-भवगहनम्' संसार-रूपी धन को 'दुमोक्षं-दुर्मोक्षम्' दुःखसे ही छुटकारा पा सके ऐसा 'जाणाहि-जानीहि' जानो कारण की 'जंसी-यस्मिन्' जिस संसार में जो मनुष्य 'विसयंगणाहि-विषयाङ्गनाभिः' शब्दादि विषयो के द्वारा एवं स्त्रियों से 'विसण्णा-विषण्णाः' वशीकृत होते हैं अर्थात् विषयो एवं स्त्रियोंमें आसक्त होते हैं 'वे लोक 'दुहमो वि-द्विधाऽपि' स्थावर जंगमारमक दोनों प्रकारके 'लोयं-लोकम्' संसार में 'अणुसंचरन्ति-अनुसंचरन्ति' एक भवसे दूसरे भवमें जाते हैं अर्थात् एक जन्मसे छूट कर दूसरा जन्मधारण करते हैं ॥१४॥

અન્વયાર્થ—જિસ સંસાર કો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કે જલસમૂહ કે સમાન અપાર કહ્યા હૈ, ડસ ગહન સંસાર કો દુસ્તર સમઘો, જિસમેં વિષયો તથા સ્ત્રિઓં મેં આસક્ત હુએ જીવ ધ્રસ તથા સ્થાવર રૂપ સે અથવા ભૂચર તથા સ્વેચર હોકર પરિભ્રમણ કરતે રહતે હૈ ॥૧૪॥

આ 'भवगहनं-भवगहनम्' संसार रूपी धन के 'दुमोक्षं-दुर्मोक्षम्' दुःखથી જ પાર પામી શકાય એવું 'जाणाहि-जानीहि' ज्ञाने कारण के 'जंसी-यस्मिन्' जे संसारमें मनुष्यो 'विसयंगणाहि-विषयाङ्गनाभिः' शब्दादि विषयो द्वारा અને स्त्रियोंથી 'विसण्णा-विषण्णाः' वश करायला भने छे. अर्थात् विषयों અને स्त्रियोंमें आसक्त भने छे. ॥१४॥

અન્વયાર્થ—જે સંસારને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના જલસમૂહની જેમ અપાર કહેલ છે, એ ગહન એવા સંસારને દુસ્તર સમઘો. જેમાં વિષયો અને સ્ત્રિઓમાં આસક્ત થયેલ જીવ ત્રસ અને સ્થાવર પશુપાથી અથવા ભૂચર અને એચર યદને લોકમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. ॥૧૪॥

ટીકા—અપિ ચ ‘જં’ યં સંસારસાગરમ્ ‘સલિલં ઓહં’ સ્વયમ્ભૂરમણસલિલોપરત્ ‘અપારમં’ આપારકમ્-અનુલંઘ્યમ્ ‘આહુ’ આહુઃ-કથયન્તિ તીર્થકર-ગણધરાદયઃ, યથા-સ્વયમ્ભૂરમણો ન કેચનનિઝ્જલચરેણ સ્થલચરેણ વા લઙ્ઘયિતું શક્યસ્તથા-જ્ઞાનદર્શનાદિરહિતેન નરેભ્યામપિ સંસારઃ સંતરિતુમશક્યં એવેતિ દર્શયતિ એવમ્ ‘મવગદ્ધનં’ મવગદ્ધનમ્-મવવનં ચતુરશીતિલક્ષ્યોનિ પ્રમાણકં સંલ્ઘ્યેવાડસંલ્ઘ્યેવાનન્વસ્થિતિકમ્ ‘દુર્મોક્ષવં’ દુર્મોક્ષમ્-દુઃસ્થેન મોચયિતું શક્યમ્ ‘જાણાહિ’ જાનીહિ યતઃ ‘જંસિ’ યસ્મિન્ સંસારે યે જનાઃ ‘વિસયંગણાદિં’ વિષયાજ્ઞનાભિઃ-વિષયાઃ શબ્દાદયસ્તૈઃ અજ્ઞનાભિઃ સ્ત્રીમિશ્ર ‘વિસન્ના’ વિષ્ણાઃ-વશીકૃતાઃ । વિષયાજ્ઞનાસુ આસક્તા વા સન્તિ તે ‘દુહમ્’ દ્વિવિધમપિ ‘લોચં’ લોકમ્-સ્થાવરજન્મમાત્મકમ્ આકાશપૃથિવ્યાત્મકં વા, યદ્વા દ્વિધાપીતિ-લિઙ્-

ટીકાર્થ—તીર્થકરો એવં ગણધરોને હસ સંસાર કો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કે સમાન અપાર-દુસ્તર કહા છે । જેસે વિશાલતમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કો કોઈ જલચર વા સ્થલચર પ્રાણી પાર કરને મેં સમર્થ નહીં છે હસી પ્રકાર જ્ઞાન દર્શન આદિ સે રહિત કોઈં ખી મનુષ્ય હસ સંસાર કો પાર કરને મેં સમર્થ નહીં છે । યહ મવ-વન ચૌરાસી લાખ જીવ્યો-નિયોં સે યુક્ત ઔર સંલ્ઘ્યાત, અસંલ્ઘ્યાત તથા અનન્ત સ્થિતિવાલા છે । હસે દુર્મોક્ષ જાનો-હસસે છુટકારા પાના કઠિન છે । હસ સંસાર મેં શબ્દાદિ વિષયોં એવં સ્ત્રિયોં મેં આસક્ત અથવા હનકે વશીભૂત હુણ પ્રાણી દોનોં પ્રકાર કે લોક મેં અર્થાત્ સ્થાવર-જંગમ વા પૃથ્વીચર-આકાશચર રૂપ જગત્ મેં પરિભ્રમણ કરતે હેં । અથવા દો કારણોં સે લોક મેં ભ્રમણ કરતે હેં-વેષમાત્ર કી દીક્ષા ઔર અવિરતિ સે વા રાગ

ટીકાર્થ—તીર્થકરો અને ગણધરોએ આ સંસારને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની સરખો અપાર-દુસ્તર કહેલ છે. જેમ વિશાળ એવા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને કોઈ જલચર અથવા સ્થલચર પ્રાણી પાર કરવામાં સમર્થ થતા નથી, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન વિગેરેથી રહિત કોઈં પણ મનુષ્ય આ સંસારને પાર કરવામાં સમર્થ નથી. આ મવ-વન ચૌરાસી લાખ જીવ્યોનીયોથી યુક્ત અને સંલ્ઘ્યાત અસંલ્ઘ્યાત તથા અનન્ત સ્થિતિવાળા છે, તેને દુર્મોક્ષ-ન છુટી શકાય તેવો સમજો. આમાંથી છુટા થવું મઠણ છે. આ જગત્માં શબ્દાદિ વિષયો અને સ્ત્રિયોમાં આસક્ત અથવા તેને વશ થયેલા પ્રાણી અને પ્રકારના લોકમાં અર્થાત્ સ્થાવર જંગમ અથવા પૃથ્વીચર-આકાશ ચર રૂપ જગત્માં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. અથવા વેષમાત્રની દીક્ષા અને અવિરતિથી અથવા રાગ અને દ્વેષથી આવા જ પ્રકારના કારણોથી લોકમાં ભ્રમણ કરતા રહે છે.

માત્રમત્રજ્ઞયા અવિરત્યા ચ, તથા રામદ્વેષામ્ભ્યાં ત્રા લોકમ્ 'અણુસંચરંતિ' અનુ-
સંચરન્તિ-સ્વકૃતકર્મપ્રેરિતાઃ પ્રાણિનો મવાટરીં પરિભ્રમન્તીતિ માનઃ ॥૧૪॥

મૂઝમ્-નં કમ્મુણા કમ્મ સ્વેતિ વાલા,

અકમ્મુણા કમ્મ સ્વેતિ ધીરાં ।

મેઘાવિણો લોભમયાવતીતા,

સંતોસિણો નો પેકરેતિ પાવં ॥૧૫॥

છાયા—ન કર્મણા કર્મ ક્ષપયન્તિ વાલા, અકર્મણા કર્મ ક્ષપયન્તિ ધીરાં ।

મેઘાવિનો લોભમયાદતીતાઃ, સંતોષિણો નો પ્રકુર્વન્તિ પાપમ્ ॥૧૫॥

સે ઓર દ્વેષ કા આશય યહ હે કિ અપને અપને કિયે કર્મોં સે પ્રેરિત
હોકર પ્રાણી સંસાર રુપી અટવી મેં ભ્રમણ કરતે હે ॥૧૪॥

‘ન કમ્મુણા કમ્મસ્વેતિ વાલા’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘વાલા-વાલાઃ’ કર્મસે કર્મકા નાશ હોતા હે પેલા માનને
વાલે અજ્ઞાની ‘કમ્મુણા-કર્મણા’ સાવચ કા આરમ્મ રુપ આસ્રવ દ્વારસે
‘કમ્મ-કર્મ’ પાપકર્મ ‘ન સ્વેતિ-ન ક્ષપયન્તિ’ નાશ નહીં કર સકતે હે
અર્થાત્ પાપકર્મ કરનેકે કારણ અપને કર્મોંકા ક્ષપણ નહીં કર સકતે હે
પરંતુ ‘ધીરા-ધીરાઃ’ ધીર પુરુષ ‘અકમ્મુણા-અકર્મણા’ આસ્રવોં કો
રોકકર ‘કમ્મ-કર્મ’ પાપકર્મ ‘સ્વેતિ-ક્ષપયન્તિ’ ક્ષપણ કરતે હે
અતઃ ‘મેઘાવિણો-મેઘાવિનઃ’ બુદ્ધિમાન પુરુષ ‘લોભમયાવતીતા-લોભ-

ઠહેવાનો આશય એ છે કે-પોત પોતાના કરેલા કર્મોંથી પ્રેરાઈને પ્રાણી
સંસાર રૂપ અટવી-જંગલમાં ભટકતા કરે છે, ॥૧૪॥

‘કમ્મુણા કમ્મ સ્વેતિ વાલા’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘વાલા-વાલાઃ’ કર્મોંથી જ કર્મોંના નાશ થાય છે તેમ માન-
વાવાળા અજ્ઞાનીયો ‘કમ્મુણા-કર્મણા’ સાવચના આરમ્મ રૂપ આસ્રવ દ્વારથી
‘કમ્મ-કર્મ’ પાપકર્મ ‘ન સ્વેતિ-ન ક્ષપયન્તિ’ નાશ કરી શકતા નથી, અર્થાત્
પાપકર્મ કરવાને કારણે પોતાના કર્મોંના નાશ કરી શકતા નથી, પરંતુ ‘ધીરા-
ધીરાઃ’ ધીર પુરુષ ‘અકમ્મુણા-અકર્મણા’ આસ્રવોંને રોકીને ‘કમ્મ-કર્મ’ પાપ
કર્મ ‘સ્વેતિ-ક્ષપયન્તિ’ અપાવે છે, તેથી ‘મેઘાવિણો-મેઘાવિનઃ’ બુદ્ધિમાન
પુરુષ ‘લોભમયાવતીતા-લોભમયાવતીતાઃ’ પરિથલ્હથી દૂર રહે છે, તેથી કરીને

समर्थबोधिनी टीका प्र. धु. ज. १२ समवसरणस्वरूपनिरूपणम्

२६३

अन्वयार्थः—(वाला) वालाः (कर्मणा कर्मक्षयो भवति) इति मन्यमाना अज्ञानिनः (कम्मुणा) कर्मणा—सावधारम्भरूपेण आसन्नद्वारेण (कम्भ) कर्म—पापं कर्म (न खवेति) न क्षययन्ति—क्षययितुं न शक्नुवन्ति, अपितु (धीरा) धीराः—महा-सत्त्वन्तः पुरुषाः (अकम्मुणा) अकर्मणा—आसन्ननिरोधेन (कम्भ) कर्म पापं कर्म (खवेति) क्षययन्ति, अतः (मेधाविणो) मेधाविनः—विशिष्टबुद्धिशालिनः, अत एव (लोभमयादतीता) लोभमयादतीताः—परिग्रहातीताः—द्रव्यभावपरिग्रहवर्जिताः अतएव (संतोषिणो) संतोषिणः—सन्तोषवन्तः संपत्ताः (पावं) पापम्—सावधा-नुष्ठानम् (नो पकरेति) नो प्रकुर्वन्ति ॥१५॥

टीका—किञ्चान्यत् 'बाला' बाला इव बालाः—अविवेकिनः—सदसद्विवेक विकलाः—मिथ्यात्वदोषैरभिभूताः 'कम्मुणा' कर्मणा—सावचकर्मणुष्ठानेन प्राणा-तिपातादिरूपेण 'कम्भ' कर्म 'न खवेति' न क्षययन्ति—कर्मणः क्षयार्थमुत्सुकाः । उद्युक्ता अपि कर्म क्षययितुं न समर्था भवन्ति, किन्तु 'धीरा' धीराः—परीषदोप-

मयादतीताः' परिग्रह से दूर रहते हैं' अतएव संतोषिणो—संतोषिणाः' संतुष्ट रहते छुवे 'पावं—पापम्' सावध अनुष्ठान 'नो पकरेति नो प्रकुर्वन्ति' नहीं करते हैं ॥१५॥

अन्वयार्थ—अज्ञानी जीव (सावध) कर्म से कर्म का क्षय नहीं कर सकते, धीर पुरुष अकर्म से (आश्रय निरोध से) कर्म का क्षय करते हैं अतः मेधावी पुरुष परिग्रह से (अथवा लोभ और मद से) रहित होकर, सन्तोष धारण करके पाप नहीं करते हैं ॥१५॥

टीका—सत् असत् के विवेक से शून्य और मिथ्यात्व आदि दोषों से पराम्त अज्ञानी जीव प्राणातिपात रूप सावध कर्म के अनु-ष्ठान से कर्मों का क्षय करने के लिए उत्सुक होते हुए भी क्षय करने में समर्थ नहीं हो सकते हैं । किन्तु जो पुरुष धीर हैं अर्थात् परीषदो

'संतोषिणो—संतोषिणः' संतुष्ट भन्नीने 'पावं पापम्' सावध अनुष्ठान 'नो पकरेति—नो प्रकुर्वन्ति' करता नथी ॥१५॥

अन्वयार्थ—अज्ञानी छव (सावध) कर्मथी कर्मने क्षय करावी शक्ता नथी. धीर पुत्र अकर्मथी (आसवेने शैकवाधो) कर्मने क्षय करे छे तेथी मेधावी पुत्र परिग्रहथी (अथवा लोभ अने मदथी) रहित भन्नीने संतोष धारण करीने पाप कर्म करता नथी. ॥१५॥

टीका—सत् असत्ता विवेक रहित अने मिथ्यात्व विवेके दोषोथी पराजय पावेना अज्ञानी छवे प्राणातिपात रूप सावध कर्मना अनुष्ठानथी कर्मने क्षय करवा माटे उत्सुक यता होना छतां पण क्षय करवाभां समर्थ यता नथी. परंतु जे पुत्र धीर छे, अर्थात् परीषदो अने उपसंगीने सहन

૨૨૪

સર્વકૃતાક્રમૈ

સર્ગત્રિજયે સમર્થાઃ હેયોપાદેયવિવેકવ્રન્તઃ સન્તઃ 'અક્રમ્મણા' અક્રમ્મણા-આસ્રવનિ-
રોધેન અન્તઃશઃ શૈલેશ્યવસ્થાયામ્ 'કમ્મ' કર્મ 'ત્વચે'તિ' ક્ષયયન્તિ-સદૈયાઃ
ચિકિત્સયા રોગમિવાપનયન્તિ । કથં મૃતાસ્તેધીરાસ્તગ્રાહ-'મેહાત્રિણો' મેધાવિનઃ-
હિતાહિતપ્રાપ્તિ પરિહારઙ્ઘાઃ, તથા-'લોભમયાવતીતા' લોભમયાવતીતાઃ-લોભમયઃ
પરિગ્રહસ્તસ્માદતીતાઃ-અતિક્રાન્તાઃ-બાહ્યાભ્યન્તરપરિગ્રહવર્જિતાઃ, અથ એવ 'સંતો
સિણો' સન્તોષિણઃ-જિનવચનામૃતપાનેન સન્દૃષ્ટા અતપ્તવ તે ધીરાઃ 'પાવં' પાપમ્
-પ્રાણાતિપાતાદિરૂપમ્ 'નો પકરે'તિ' નો પ્રકુર્વન્તિ । લોભાવીતત્ત્વેન મતિષેષાંશો
દર્શિતઃ, સન્તોષેણ તુ વિષેષાંશ इति ॥૧૫॥

મૂલમ્-તે તીર્થ ઉપવ્રન્નમણાગયાઈ,

લોગસસ જાણાંતિ તંહાગયાઈ ।

જેતારો અન્નેસિં અળન્ન ખેયા,

બુદ્ધા હું તે અંતંકડા મેંવંતિ ॥૧૬॥

છાયા-તેડીતોત્પન્નજ્ઞાનગતિ, લોકસ્ય જાનન્તિ તથાગતાનિ ।

જેતારોડન્યેષામનન્યનેતાઃ, બુદ્ધાથ તેડ્ઞતકરા મવન્તિ ॥૧૬॥

અર્થ ઉપસર્ગોં કો સહન કરને મેં સમર્થ તથા હેય ઉપાદેય કે વિવેક સે
વિમૂખિત હેં, વહી અકર્મ કે દ્વારા અર્થાત્ આસ્રવ કા નિરોધ કરકે,
પૂર્ણ રૂપ સે શૈલેશી અવસ્થા મેં કર્મોં કા ક્ષય કરતે હેં, જેસે ચિકિત્સા
કે દ્વારા અચ્છા વૈદ્ય રોગ કા ક્ષય કર લેતા હે । વે ધીર પુરુષ મેધાવી
હોતે હેં હિત કી પ્રાપ્તિ ઓર અહિત કે પરિહાર (દૂર કરને) કો જાનતે
હેં, બાહ્ય તથા આભ્યન્તર પરિગ્રહ સે અતીત હોતે હેં ઓર જિન-વચન-
રૂપી અમૃત કા પાન કરને સે સન્તોષી હોતે હેં । એસે પુરુષ પ્રાણાતિપાત
મૃષાવાદ આદિ પાપકર્મ નહીં કરતે હેં । ॥૧૫॥

કરવામાં સમર્થ તથા હેય ત્યાગવા યોગ્ય અને ઉપાદેયતા (અહણ) વિવેકથી
યુક્ત છે, તેજ અકર્મ દ્વારા અથવા આસ્રવને નિરોધ કરીને પૂર્ણ રૂપથી
શૈલીશી અવસ્થામાં કર્મોને ક્ષય કરે છે. જેમ ચિકિત્સા દ્વારા સારો વૈદ્ય
રોગને નાશ કરી દે છે. તે ધીર પુરુષ મેધાવી હોય છે. હિતની પ્રાપ્તિ
અને અહિતના પરિહાર દૂર કરવા માટે સમર્થ છે, બાહ્ય-બહારના તથા
આભ્યંતર-અંદરના પરિગ્રહથી પર હોય છે, અને જીન વચન રૂપી અમૃતનું
પાન કરવાથી સંતોષી હોય છે. એવા પુરુષો પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ વિગેરે
પાપકર્મ કરતા નથી. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ:—(તે) તે-આસ્રવનિરોધેન કર્મક્ષયકાસ્તીર્યકરા: (લોગસ) લોક-
સ્ય પ્રાણિસમૂહસ્ય (તીયઉપ્પન્નમણાગયાઈ) અતીતપ્રત્યુત્પન્નાનાગતાનિ,—ભૂતર્ણમાન-
મવિષ્યત્કાલમાત્રીનિ મુલ્લદુઃખાદિ (તદ્વાગયાઈ) તથાગતાનિ—યથા-વસ્થિતાનિ
(જાણંતિ) જાનન્તિ । તથા—તે તીર્યકરા: (અન્નેસિં) અન્યેષાં જીવાનામ્ (જેતારો)
નેતાર:—માર્ગદર્શકા: સન્તિ કિન્તુ તે સ્વયમ્ (અળન્નજેયા) અનન્યનેતા:—નાન્યે
તાન્ નેતું સમર્થા: સન્તિ । તર્હિ કયમેતાદૃશા જાતા: ? ક્ત્યાહ—(તે) તે-તીર્ય-

‘તે તીય ઉપ્પન્નમણાગયાઈ’ ક્ત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ વે આસ્રવ કે નિરોધસે કર્મકા ક્ષય કહને વાલે
વીતરાગ પુરુષ ‘લોગસ-લોકસ્ય’ પ્રાણી સમૂહકે ‘તીય ઉપ્પન્નમણા-
યાઈ-અતીતોત્પન્નાનાગતાનિ’ ભૂત, વર્તમાન ઓર મવિષ્ય એસે કાલત્ર-
યકા વૃત્તાંતો કો ‘તદ્વાગયાઈ-તથાગતાનિ’ યથાર્થ રૂપસે ‘જાણંતિ-
જાનન્તિ’ જાનતે હૈં ઇષં વે તીર્યકરાદિ ‘અન્નેસિં-અન્યેષાં’ દૂસરે જીવોકે
‘જેતારો-નેતાર:’ નેતા અર્થાત્ માર્ગદર્શક હૈં પરંતુ સ્વયં ‘અળન્નજેયા-
અનન્યનેતા:’ નેતા રહિત હૈં અર્થાત્ ડનકા કોઈ નેતા નહીં હૈં ‘તે-તે’
વે તીર્યકરાદિ જ્ઞાની પુરુષ ‘દુ-ચ’ નિશ્ચય ‘બુદ્ધા-બુદ્ધા:’ સ્વયં બુદ્ધ હોને
સે ‘અંતકઢા-અન્તકૃતા:’ સકલ કર્મોં કા નાશ કરનેવાલે હોતે હૈં ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—આસ્રવકા નિરોધ કરકે કર્મોં કા ક્ષય કરનેવાલે તીર્ય-
કર પ્રાણિયોં કે ભૂત, વર્તમાન ઓર મવિષ્યત્ કાલ કો સુખ દુઃખ
કો યથાર્થ રૂપ સે જાનતે હૈં । વે અન્ય જીવોં કે નેતામાર્ગદર્શક હોતે

‘તે તીયઉપ્પન્નમણાગયાઈ’ ક્ત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ આસ્રવના રોકવાથી કર્મોના ક્ષય માનવાવાળા વીત-
રાગપુરુષો ‘લોગસ-લોકસ્ય’ પ્રાણિયોના સમૂહના ‘તીયઉપ્પન્નમણાગયાઈ-અતી-
તોત્પન્નાનાગતાનિ’ ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય એમ ત્રણે કાળના વૃત્તાંતોને
‘તદ્વાગયાઈ-તથાગતાનિ’ યથાર્થપણથી ‘જાણંતિ-જાનન્તિ’ બાંછે છે. અને તીર્ય-
કરાદિ ‘અન્નેસિં-અન્યેષાં’ બીજા જીવોના ‘જેતારો-નેતાર:’ નેતા અર્થાત્
માર્ગદર્શક છે. પરંતુ સ્વયં ‘અળન્નજેયા-અનન્યનેતા:’ નેતા રહિત છે, અર્થાત્
તેઓના કોઈ નેતા નથી ‘તે-તે’ તીર્યકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષ ‘દુ-ચ’ નિશ્ચય
‘બુદ્ધા-બુદ્ધા:’ સ્વયં બુદ્ધ હોવાથી ‘અંતકઢા-અન્તકૃતા:’ સકલ કર્મોના નાશ
કરવાવાળા હોય છે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—આસ્રવોના નિરોધ કરીને કર્મોના ક્ષય કરવાવાળા તીર્ય-
કર પ્રાણિયોના ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળને સુખ દુઃખ અને યથાર્થ
પણથી બાંછે છે. તેઓ અન્ય જીવોના નેતા-માર્ગદર્શક અને છે, પરંતુ

કરા: (હુ) નિશ્ચયેન (બુદ્ધા) બુદ્ધા:—સ્વયં બુદ્ધા ભવન્તિ અતઃ (અંતકડા) અન્ત-
ક્રતા:—સકલકર્મણામન્તકર્તારો ભવન્તીતિ ॥૧૬॥

ટીકા—યે ચ લોભાતોત્ત્વેન ચાહ્યાઽભ્યન્તરપરિગ્રહરહિતા: ‘તે’ તે-વીત-
રાગા: (લોભસ્સ) લોકસ્સ-લોકવર્ત્તિપ્રાણિર્ગસ્સ ‘તીય ઉત્પન્નમણાગયાઈ’ અતી-
તોત્પન્નાઽનાગતાનિ સત્ત્વ અતીતાનિ-પૂર્વજન્માર્જિતાનિ ઉત્પન્નાનિ-વર્ત્તમાન-
જન્મસ્થિતાનિ, અનાગતાનિ-મયિષ્યજન્મમાવીનિ સુખદુઃખાદીનિ ‘તદાગયાઈ’
તયાગતાનિ-યાનિ યથા વિચન્તે-તાનિ તથૈવ ‘જાણંતિ’ જાનન્તિ, ન તુ વિમજ્જાનિ-
સદ્ધુ વિપરીતં જાનન્તિ તથાહિ-આગમવાચક્યમ્-‘અનગારે ણં મંતે! માઈ મિચ્છાદિદ્ધી
રાયગિદ્દે ણયરે સમોદ્દે ચાણારસીપ્પ નયરીપ્પ રૂવાઈં જાણં પાસહ? જાવ સે દંસ-
ણવિવજ્જાસે ભવં’ इत्यादि, માયી મિથ્થાદદિરનગારો રાજગૃહસ્થિતો વારાણસી
હૈ, પર ઉનકા કોઈ નેતા નહીં હોતા, કયોંકિ તીર્થંકર સ્વયંબુદ્ધ ઓર
અન્ન કર હોતે હૈ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—લોભ સે સર્વથા રહિત હોને કે કારણ જો ચાહ્ય ઓર
આભ્યન્તર પરિગ્રહ સે મુક્ત હો ચુકે હૈ, વે વીતરાગ પુરુષ લોક મેં સ્થિત
પ્રાણિયોં કે જૂતકાલ મેં ઉત્પન્ન હુવ, વર્ત્તમાનકાલ મેં ઉત્પન્ન હોતે હુવે
તથા અવિવિષ્ય મેં હોને વાહે સમસ્ત સુખોં ઓર દુઃખોં કો વાસ્તવિક રૂપ
સે જાનતે હૈ । વિભંગજ્ઞાનિયોં કી જૈસે વિપરીત રૂપ મેં નહીં જાનતે
હૈ । આગમ મેં કહા હૈ—‘અગાવન્ ! માયાવી ઓર મિથ્થાદદિર અનગાર
રાજગૃહ નગર મેં રહા હુઆ કયા વારાણસી નગરી કે રૂપોં (પદાર્થોં)
કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ ? હસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ-હાં, જાનતા
ઓર દેખતા તો હૈ કિન્તુ પદાર્થ રૂપ સે નહીં દેખતા પરન્તુ ઉત્તકોં દર્શન

તેઓના કોઈ નેતા હોતા નથી કેમ કે તીર્થંકર સ્વયંબુદ્ધ અને અંતકર
હોય છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—લોભથી સર્વથા પર હોવાના કારણે જેઓ બાહ્ય અને આભ્યન્તર
પરિગ્રહથી મુક્ત થઈ ચૂકેલા છે, તે વીતરાગ પુરૂષો લોકમાં રહેલા પ્રાણિ-
યોના જૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થતા અને અવિવિષ્ય કાળમાં
ઉત્પન્ન થનારા સઘળા સુખો અને દુઃખોને વાસ્તવિક રૂપથી જાણે છે વિભંગ
જ્ઞાનીયોની જેમ વિપરીત રૂપથી જાણતા નથી.

આગમમાં કહ્યું છે કે—હે ભગવાન્ માયાવી અને મિથ્યાદદિર અનગાર
રાજગૃહ નગરમાં રહીને શું વારાણસી નગરીના રૂપો (પદાર્થો)ને જાણે કે
દેખે છે? તેનો ઉત્તર એવો છે કે-હા જાણે છે, અને દેખે છે. પરંતુ તેને
સ્થાન વિપર્યાસ હોય છે. અર્થાત્ તે વિપરીત રૂપથી જાણે અને દેખે છે. ઇત્યાદિ.

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૨ સમયસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૧૭

સ્થિતિરૂપાણિ પश्यति, નતુ યથાઽવસ્થિતરૂપેણ પश्यति, યતસ્તસ્ય દષ્ટિવિપર્યાસો
મવતિ નૈવ સ યથાવસ્થિતં રૂપાદિકં દ્રષ્ટું શક્નોતીતિ મગવદુત્તરમ્ । તથા સૈ
'અન્નેસિં' અન્યેષાં મઘ્યાનામ્ 'ખેતારો' નેતારઃ સદુપદેશદાનાદ્ મોક્ષમાર્ગદર્શકાઃ
સન્તિ । કિન્તુ તે સ્વયમ્ 'અજ્ઞાપેયા' અનન્યનેયાઃ -નાન્યૈર્નેતું યોગ્યાઃ, ન કોઽપિ
તેષાં નેતા મલ્લિમહતીતિ માવઃ । તર્હિ કિમિત્યાહ-'બુદ્ધા' બુદ્ધાઃ-સ્વયં બુદ્ધાઃ
સન્તિ, 'હુ' इति निश्चयेन 'ते' ते-तीर्थकराः 'अंतकडा' अन्तकृताः, अन्तः कृतो
यैस्ते तथा, सर्वकर्मणामन्तकरा भवन्तीति ॥૧૬॥

બુદ્ધા યાવન્મોક્ષં ન ગચ્છન્તિ તાવત્ કિં કુર્વન્તિ તપ્રાહ—

મૂઢમ્—તે ણેવ કુર્વન્તિ ણ કારવન્તિ,

મૃયાહિસંકાદ્ દુગુંઠમાણા ।

સયા જયા વિર્ણમન્તિ ધીરા,

વિર્ણન્તિધીરા યં હવન્તિ યગે ॥૧૭॥

હાયા—તે નૈવ કુર્વન્તિ ન કારયન્તિ, મૃતાભિશ્ચક્રયા જુગુપ્સમાનાઃ ।

સદા યતા વિમળમન્તિ ધીરા, વિજ્ઞપ્તિધીરાશ્ચ મગન્ત્યેકે ॥૧૭॥

વિપર્યાસ હોતા હૈ અર્થાત્ વહ વિપરીત રૂપ સે જાનતા ઓર દેક્ષતા
હૈ ।' इत्यादि ।

તીર્થંકર અન્ય મઘ્ય જીવોં કે નેતા હોતે હૈં, સદુપદેશ દેકર ઝન્હે
મોક્ષ માર્ગવિશ્લેષાતે હૈં, કિન્તુ વે અન્યનેય નહીં હોતે અર્થાત્ ઝનકા
કોઈ નેતા નહીં હોતા, ક્યોંકિ વે સ્વયંબુદ્ધ હોતે હૈં ઓર સમસ્ત કર્મો
કા અન્ત કરને વાલે હોતે હૈં ॥૧૬॥

તીર્થંકર જય તક મોક્ષ નહીં જાતે તથ તક કયા કરતે હૈં ? હસ
પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હૈં—'તે ણેવ કુર્વન્તિ' इत्यादि ।

તીર્થંકર અન્ય અન્ય જીવોના નેતા હોય છે. સદુપદેશ આપીને તેઓને
મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે, પરંતુ તેઓ અન્યથી લઈ જવાય તેમ હોતા નથી.
અર્થાત્ તેઓના હોઈ નેતા હોતા નથી. કેમકે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ હોય છે.
અને સમસ્ત કર્મોનો અન્ત કરવાવાળા હોય છે. ॥૧૬॥

તીર્થંકર જ્યારે મોક્ષ જતા નથી ત્યારે શું કરે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તર
આપતાં કહે છે કે—'તે ણેવ કુર્વન્તિ' इत्यादि.

સુ૦ ૨૯

અન્યથા—(તે)તે-પૂર્વોક્તાઃ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિનઃ (દુગુંછમાણા) જુગુપ્સમાનાઃ પાપં કર્મ નિન્દન્તઃ સન્તઃ (ભૂતાહિસંકાઃ) મૃતામિશ્રક્રૂયા-પ્રાણ્યુપમર્દનશક્રૂયા (નેવ) નૈવ (કુર્વન્તિ) કુર્વન્તિ-ન સ્વયં પાપકર્મ સમાચરન્તિ તથા-(ળ કારવંતિ) ન પાપાચરણે પરં પ્રેરયન્તિ, ઉપલક્ષણાત્ પાપં કુર્વન્તમન્યં નાનુમોદયન્તિ ચ, કિન્તુ તે (ધીરા) ધીરાઃ-પરીપદોપસર્ગસહનશીલાઃ (સયા) સદા-નિરન્તરમહર્નિશમ્ (જયા)

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ એ પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની અર્થાત્ તીર્થકરાવિ ‘દુગું-છમાણા-જુગુપ્સમાનાઃ’ પાપકર્મ સે ઘૃણા કરતે હુપ ‘મૃતાહિસંકાહ-મૃતામિશ્રક્રૂયા’ પ્રાણિયોં કે ઘાતકે બય સે ‘નેવ કુર્વન્તિ-નૈવ કુર્વન્તિ’ સ્વયં પાપ નહીં કરતે હૈં તથા ‘ળ કારવંતિ-ન કારયન્તિ’ પાપાચરણ કરમે કે લિપ અન્ય કો પ્રેરિત નહીં કરતે હૈં ‘ધીરા-ધીરાઃ’ પરીપદ પદં ઉપ-સર્ગ કો સહન કરનેવાલે એ પુરુષ ‘સયા-સદા’ સર્વ કાલ ‘જયા-યતાઃ’ યતના યુક્ત હોકર ‘વિપ્રણમંતિ-વિપ્રણમન્તિ’ સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરતે હૈં ‘ય-ચ’ તથા ‘એ-એ’ કોઈ અલ્પસત્ત્વ ‘વિણ્ણન્તિ ધીરા-વિજ્ઞ-ન્તિ ધીરાઃ’ સંયમ કે જ્ઞાન માત્ર સે સંતુષ્ટ ‘હર્વંતિ-ભવન્તિ’ હોતે હૈં અર્થાત્ ક્રિયાસે સંયમકા અનુષ્ઠાન નહીં કરતે હૈં ॥૧૭॥

અન્યથા—એ પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષજ્ઞાની પાપકર્મ કી જુગુપ્સા કરતે હુપ, પ્રાણિયોં કે ઉપમર્દન (વિરાધના) કી સંભાવના સે ન સ્વયં પાપકર્મ કરતે હૈં ન કરવાતે હૈં ઓર ન પાપકર્મ કરનેવાલે કા અનુમોદન કરતે હૈં । એ

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ એ પહેલા વર્ણવેલ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની અર્થાત્ તીર્થક-રાવિ ‘દુગુંછમાણા-જુગુપ્સમાનાઃ’ પાપ કર્મની ધૃષ્ટા કરતા થકા ‘મૃતાહિસંકાહ-મૃતામિશ્રક્રૂયા’ પ્રાણિયોના ઘાતના બયથી ‘નેવ કુર્વન્તિ-નૈવ કુર્વન્તિ’ પોતે પાપકર્મ કરતા નથી. તથા ‘ન કારવંતિ-ન કારયન્તિ’ પાપનું આચરણ કરવા માટે બીજાને પ્રેરણા કરતા નથી. ‘ધીરા-ધીરાઃ’ પરીપદ અને ઉપસર્ગને સહન કરવાવાળા એવા તે પુરુષો ‘સયા-સદા’ સર્વકાળ ‘જયા-યતાઃ’ યતનાવાળા બનીને ‘વિપ્રણમંતિ-વિપ્રણમન્તિ’ સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે છે. ‘ય-ચ’ અને ‘એ-એ’ કોઈ અલ્પ સત્ત્વ ‘વિણ્ણન્તિ ધીરા-વિજ્ઞન્તિ ધીરાઃ’ સંયમના જ્ઞાન માત્રથી સંતોષી ‘હર્વંતિ-ભવન્તિ’ થાય છે. અર્થાત્ ક્રિયાપૂર્વક સંયમનું અનુષ્ઠાન કરતા નથી. ॥૧૭॥

અન્યથા—પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીયો પાપકર્મની નિંદા કરતા થકા પ્રાણિયોના ઉપમર્દન (વિરાધના) ની સંભાવનાથી પોતે પાપ કર્મ કરતા નથી તેમજ બીજા પાસે પાપકર્મ કરાવતા નથી તથા પાપ કર્મ કરવાવાળાની અનુ-

સંયમાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૧૬

યતાઃ—યતનાવન્તઃ (વિષ્ણમન્તિ) વિષ્ણમન્તિ—સંયમાનુષ્ઠાને નધી મવન્તિ (ય) ચ તથા (યગે) એકે—કેચનાડલ્પસરશઃ (વિષ્ણત્તિધીરા) વિશ્ણત્તિધીરાઃ—જ્ઞાન ધીરાઃ સંયમજ્ઞાનમાત્રસન્તોષિતાઃ (હર્વન્તિ) મવન્તિ કિન્તુ સંયમાનુષ્ઠાનં ક્રિયયા નાચરન્તીતિ ॥૧૭॥

ટીકા—‘તે’ તે—પ્રત્યક્ષજ્ઞાનિનો ત્રિદિતવેદ્યા વા તીર્થંકરગણધરાદયઃ ‘દુર્ગુછમાણા’ જુગુપ્સમાનાઃ પાપં કર્મ નિન્દન્તઃ સન્તઃ ‘મૃયાદિસંકાદ’ મૃતાભિશ્લક્ષ્યા—વસસ્થાવરપાણ્યુપમર્દશક્ત્યા ‘જેઝ’ નૈવ ‘કુચ્ચન્તિ’ કુર્વન્તિ—ન સ્વયં પ્રાણાતિપાતાઘટ્ટાદશ્વપાપસ્થાનાનિ સમાચરન્તિ ‘ન કારંબંતિ’ ન કારયન્તિ નાન્યં તદાચરણાર્થં પ્રેરયન્તિ ઉપલક્ષણાત્ પાપસ્થાનાનિ સમાચરન્ત મન્યં નાનુમોદયન્તિ કિન્તુ તે ‘ધીરા’ ધીરાઃ પરીષદોપસર્ગૈરચલનશીલાઃ ‘સયા’ સદા નિરન્તરમ્ ‘જયા’ યતાઃ—

ધીર પુરુષ નિરન્તર યતનાવાન્ હોતે હૈં ઓર સંયમ કે અનુષ્ઠાન મેં નજ્ર હોતે હૈં । કિન્તુ કોઈ કોઈ સર્વહીન અન્યદર્શની જ્ઞાનશૂર હી હોતે હૈં, સંયમ કે જ્ઞાન મેં તો કુશલ હોતે હૈં પર ઉસકા આચરણ નહીં કરતે ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—વે પ્રત્યક્ષજ્ઞાની યા જાનને યોગ્ય પદાર્થોં કો જાનને થાલે પરોક્ષજ્ઞાની તીર્થંકર ગણધર આદિ પાપકર્મ કી દુર્ગુછા—નિવેષ કરતે હૈં । વ્રસ ઓર સ્થાવર જીવોં કે ઉપમર્દન (વિરાધના) કી આવાંકા સે ન સ્વયં હિંસા આદિ અઠારહ પાપસ્થાનોં કા સેવન કરતે હૈં, ન દુસરોં કો સેવન કરને કી પ્રેરણા કરતે હૈં ઓર (ઉપલક્ષણ સે) ન પાપસ્થાનોં કા સેવન કરને થાલે કા અનુમોદન હી કરતે હૈં । વે ધીર પુરુષ પરીષહોં ઓર ઉપસર્ગોં સે ચલાયમાન ન હોતે હુપ નિરન્તર યતનાવાન્ હોતે હૈં

મોહના પશુ કરતા નથી. એવા તે ધીર પુરુષો હમેશાં યતનાવાન્ રહે છે. તેમજ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં નજ્ર હોય છે. પરંતુ કોઈ કોઈ સત્ત્વ વગરના અન્ય દર્શનવાળા જ્ઞાન શૂરજ હોય છે. સંયમના જ્ઞાનમાં તો તેઓ કુશળ હોય છે. પરંતુ તેઓ તેનું આચરણ કરતા નથી, ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીયો અથવા જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણવા-વાળાઓ પરોક્ષ જ્ઞાની તીર્થંકર ગણધર વિગેરે પાપકર્મની દુર્ગુછા—નિવેષ કરે છે, વ્રસ અને સ્થાવર જીવોના ઉપમર્દન (વિરાધના) ની આશંકાથી સ્વયં-હિંસા વિગેરે અઠાર પ્રકારના પાપ સ્થાનોનું સેવન કરતા નથી. તથા જીવન-ઓને તેનું સેવન કરવાથી પ્રેરણા કરતા નથી, અને (ઉપલક્ષણથી) પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળાનું અનુમોદન કરતા નથી. તે ધીર પુરુષો પરીષદો અને ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન ન થતા હમેશાં યતનાવાન્ રહે છે. અને વિનય

૩૦૦:

સચ્ચતાન્નસૂત્રે

પાપાનુષ્ઠાનાન્નિવૃત્તાઃ સન્તઃ 'વિવિષ્ણમંતિ' વિવિષ્ણમન્તિ સંયમાનુષ્ઠાનં પ્રતિ વિવિ-
ષ્ણમકારેણ નમ્રી ભવન્તિ વિનયપૂર્વકં સંયમમાચરન્તીતિ માંવઃ । 'ય'-'ચ'-તથા
'યમે' એકે-કેચન ગુરુકર્માણોઽપ્યસત્ત્વાઃ પુત્રાઃ 'વિવિષ્ણત્તિષીરા' વિવિષ્ણત્તિષીરાઃ
-વિવિષ્ણત્તિષીરાં તન્માત્રેણૈવત્રીરાઃ સન્તોષિણઃ જ્ઞાનાદેવ અભિલષિતવાન્છકાઃ ન તુ
સંયમાનુષ્ઠાયિનઃ 'હવંતિ' ભવન્તીતિ ॥૧૭॥

મૂલ્મ-હેહરે ય પાળે બુદ્ધે ય પાળે, તે આત્મઓ પાંસડ સંવલોપ ।

ઉન્વેહતી લોમૈમિળં મંહંતં, બુદ્ધોઽપમત્તેસુ પરિવેષજ્જા ॥૧૮॥

છાયા—હહરાશ્ચ પ્રાણા વૃદ્ધાશ્ચ પાળા, સ્થાનાત્મવત્ પશ્યતિ સર્વલોકે ।

ઉત્પેક્ષેત લોકમિમં મહાન્તં, બુદ્ધોઽપમત્તેસુ પરિવેજેત્ ॥૧૮॥

ઊર વિનયપૂર્વક સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરતે હૈં । इनके विपरीत कोई
कोई भारीकर्म वाले सत्वरहित जन ज्ञान सन्तोषी होते हैं अर्थात् ज्ञान
से ही अभीष्ट की सिद्धि की अभिलाषा करते हैं ॥१७॥

‘હહેરે ય પાળે’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘સંવલોપ-સર્વલોકે’ પંચાસ્તિ કાય યુક્ત સમસ્ત લોકકે
‘હહેરે ય-હહરાશ્ચ’ છોટે છોટે એકેન્દ્રિયવાળે કુંથુ, પિપીલિકાઆદિ
‘પાળે-પ્રાણાઃ’ પ્રાણી હૈં ‘ય-ચ’ તથા ‘બુદ્ધે ય-વૃદ્ધાશ્ચ’ બડે બડે હાથી
આદિ બાદર શરીરવાળે ‘પાળે-પ્રાણાઃ’ પ્રાણી હૈં ‘તે-તાન્’ उन सबका
‘આત્મઓ પાસડ-આત્મવત્ પશ્યેત્’ આત્મવત્ દેવના ચાહિયે તથા
‘ઇળં-ઇમમ્’ प्रत्यक्ष दृश्यमानं ‘મંહંતં-મહાન્તમ્’ विशाल लोयं-लोकम्
જીવાજીવાત્મક લોક કો ‘ઉન્વેહતી-ઉત્પેક્ષેત’ કર્મ કે વશાવર્તી હોને

પૂર્વક સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે છે. આનાથી વિપરીત કોઇ કોઇ ભારે કર્મવાળા
સત્ત્વ વગરના પુરૂષો જ્ઞાન અંતોષી હોય છે. અર્થાત્ જ્ઞાનથી જ અલીપ્તની
સિદ્ધિની અભિલાષા ઇચ્છા કરતા રહે છે. ॥૧૭॥

‘હહેરે ય પાળે’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘સંવલોપ-સર્વલોકે’ પંચાસ્તિકાયવાળા આ સંપૂર્ણ લોકમાં
‘હહેરે ય-હહરાશ્ચ’ નાના નાના એકેન્દ્રિયવાળા કુંથુ (પિપીલિકા) (કીડી) વિગેરે
‘પાળે-પ્રાણાઃ’ પ્રાણીયો છે. ‘ય-ચ’ અને ‘બુદ્ધે ય-વૃદ્ધાશ્ચ’ મોટા મોટા હાથી
વિગેરે બાદર શરીરવાળા ‘પાળે-પ્રાણાઃ’ પ્રાણીયો છે. ‘તે-તાન્’ એ બધાને
‘આત્મઓ પાસડ-આત્મવત્ પશ્યેત્’ પોતાના સરખા જોવા જોઈએ, તથા ‘ઇળં-
ઇમમ્’ આ પ્રત્યક્ષ દેખાતા ‘મંહંતં-મહાન્તમ્’ વિશાળ લોયં-લોકમ્’ છવા છવા-
ત્મક લોકને ‘ઉન્વેહતી-ઉત્પેક્ષેત’ કર્મના વશીબૂત હોવાથી દુઃખ રૂપ વિચારે

સમયાર્થબોધિતા ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સમયસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૦૧

અન્વયાર્થ:—(સવ્વલોપ) સર્વલોકે પચ્ચાસ્તિકાયાત્મકે સમસ્તલોકે યે (હરે ય) હરશ્ચ—લઘવઃ પૃથ્વીકાપિકાથેકેન્દ્રિયાઃ, કુન્થુપિપીલિકાદયઃ, સૂક્ષ્મા વા (પાણે) પ્રાણાઃ—પ્રાણિનઃ, (યે) ચ—પુનઃ (બુદ્ધે ય) બુદ્ધાશ્ચ મહાન્તો હસ્ત્યાદયો વાદરા વા (પાણે) પ્રાણાઃ—પ્રાણિનઃ સન્તિ (તે) તાન સર્વાન (ચાત્તમ્ભો-વાસઈ) આત્મવત્ પદ્યેત્ । તથા (ઈર્ણં) ઇમં પ્રત્યક્ષતયા દશ્યમાનમ્ (મહંતં) મહાન્તમ્ અનાઘનન્તત્વાદ્ વિશાલમ્ (લોયં) લોકમ્—જીવાજીવાત્મકમ્ (ઉન્વેહતો) ઉત્પ્રેક્ષેત્ કર્મચક્ષાદ્ દુઃસ્વરૂપત્વેન વિચારયેત્ તથા—(બુદ્ધે) બુદ્ધઃ—વિજ્ઞાતતત્ત્વો હેયોપાદેય-કુશલો મુનિઃ (અપ્પમત્તેસુ) અપ્રમત્તેષુ—અપ્રમત્તયોગેષુ (પરિવ્વપ્પજા) પરિવ્રજેત્—વિચરેત્, અપ્રમત્તો ધૂમ્વા વિશુદ્ધસંયમં પાલયેદિતિ માત્રઃ ॥૧૮॥

ટીકા—પદ્યેવં તર્હિ મુનિઃ કિં કુર્પાદિત્પાદ—‘સવ્વલોપ’ સર્વલોકે પચ્ચાસ્તિકાયાત્મકે લોકે યે ‘હરે ય પાણે’ હરશ્ચ—લઘવઃ કુન્થાદયઃ સૂક્ષ્મા વા પ્રાણાઃ—સે દુઃસ્વરૂપ સે વિચારકરે કથા ‘બુદ્ધે-બુદ્ધાઃ તત્ત્વદર્શી મુનિ ‘અપ્પમત્તેસુ—અપ્રમત્તેષુ’ સંયમ પાલન યોગ મેં ‘પરિવ્વપ્પજા-પરિવ્રજેત્ દીક્ષિત્ હોકર વિશુદ્ધ સંયમકા પાલન કરે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—ઇસ પંચાસ્તિકાયાત્મક સમ્પૂર્ણ લોક મેં જો ડોટે અર્થાત્ પૃથ્વીકાપિક આદિ એકેન્દ્રિય તથા કુન્થુ પીપીલિકા આદિ પ્રાણી હૈં ઓર જો બહે અર્થાત્ હાથી આદિ વાદર પ્રાણી હૈં, ઊન સબ કો અપને સમાન દેલે તથા જાને । ઇસ વિશાલ લોક કો દુઃસ્વ રૂપ વિચારે ઓર કુશલ મુનિ અપ્રમત્ત યોગોં મેં વિચરે વિશુદ્ધ સંયમ કા પાલન કરે ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—મુનિ કો વ્યા કરના ચાહિય, સો કારતે હૈં—ઇસ પંચ અસ્તિકાય રૂપ લોક મેં જો કુન્થુ આદિ સૂક્ષ્મ પ્રાણી હૈં ઓર જો બહે

તથા ‘બુદ્ધે-બુદ્ધઃ’ તત્ત્વને જાણવાવાળા મુનિ ‘અપ્પમત્તેસુ—અપ્રમત્તેષુ’ સંયમનું પાલન કરવામાં ‘પરિવ્વપ્પજા પરિવ્રજેત્’ દીક્ષા અંગીકાર કરીને વિશુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—આ પંચાસ્તિકાયાત્મક સંપૂર્ણ લોકમાં જેઓ નાના અર્થાત્ પૃથ્વીકાપિક આદિ એકેન્દ્રિય તથા કુન્થુ પીપીલિકા વિગેરે પ્રાણીયો છે, અને જેઓ મોટા અર્થાત્ હાથી વિગેરે જે બાહર પ્રાણી છે, તે બધાને પોતાની જેમજ જુએ, અને પોતાની બરાબર સમજે. આ વિશાલ લોકને દુઃખરૂપ વિચારે તથા કુશલ મુનિ અપ્રમત્ત યોગોમાં વિચરે અને વિશુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—મુનિએ શું કરવું જોઈએ, તે કહેવામાં આવે છે, આ પંચ અસ્તિકાય ઇષ લોકમાં કુન્થુ વિગેરે જે સૂક્ષ્મ પ્રાણી છે, અને મોટા હાથી

માણિનઃ ‘ય’ ચ-પુનઃ ‘વુદ્ધે ય’ વુદ્ધાશ્ચ મહાશરીરાઃ-હસ્ત્યાદયઃ માણાઃ પ્રાણિનઃ ‘તે’ તાન્-સર્વાન્ શુદ્ધાન્ મહત્તથ-સૂક્ષ્માન્ વાદરાન્ વા જીવાન્ ‘આત્મો વાસઃ’ આત્મવત્ પડ્યેત્ત યથા-મમ દુઃસ્વમનમિપ્રેતં તથૈવ એતેષામપિ દુઃસ્વમનમિતથૈવ ‘સત્ત્વે જીવા ત્રિ ઇચ્છંતિ જીવિતં ન મરિજિનં’ इति वचनात् सर्वे प्राणिनो जीवितुं समिच्छन्ति न तु मरितुम्, सर्वेषां जीवानां जीवनाशमरणमयानि समानान्येथ, वक्तव्यं—‘अमेध्यमध्ये कीटस्य, सुरेन्द्रस्य सुरालये ।

समाना जीविताकाङ्क्षा, समं मृत्युमयं तयोः ॥१॥’

इति विचार्य सर्वजीवान् आत्मवत् । तथा ‘इणं’ पत्यक्ष दृश्यमानम् ‘महतं’ महान्तम्-सूक्ष्म वादरजीवाकुलत्वात् कालतो भावतश्च अनाद्यनन्तत्वाद् महत्पद-वाच्यम् ‘लोय’ लोकम्-स्थायरज्ज्मरूपम् ‘उड्वेहती’ उत्पेक्षेत-कर्मवशवर्तितया

હાથી આદિ હૈ, उन सभी छोटों-बड़ों को अपने ही समान समझे । अर्थात् यह सोचे कि जैसे मुझे दुःख अप्रिय है उसी प्रकार इन सब प्राणियों को भी दुःख अनिष्ट है ‘सभी प्राणी जीवित रहना चाहते हैं’, कोई भी मरने की इच्छा नहीं करता’, इस वचन के अनुसार सभी प्राणियों में जीवित रहने की अभिलाषा और मरण का भय समान रूप से विद्यमान रहता है । कहा भी है-‘अमेध्यमध्ये कीटस्य’ इत्यादि ।

અશુચિ મેં રહે હુણે કીઠે મેં તથા સ્વર્ગલોક મેં રહેનેવાહે દેવેન્દ્ર મેં જીવિત રહેને કી અકાંક્ષા ઓર મૃત્યુ સે ખીતિ એક સી હોતી હૈ ।’

इस प्रकार विचार कर सब जीवों को आत्मतुल्य समझे । सूक्ष्म और वादर जीवों से व्याप्त होने के कारण तथा काल और भाव से अनादि-अनन्त होने के कारण यह लोक महान् कहा गया है । मुनि

વિગેરે જે જીવો છે, તે બધાજ એટલે કે નાના મોટાને પોતાની બરાબરજ સમજવા. અર્થાત્ એમ વિચારવું કે જેમ મને દુઃખ અપ્રિય છે, એજ પ્રમાણે આ બધા પ્રાણીઓને પણ દુઃખ અપ્રિય છે. બધાજ પ્રાણીઓ જીવવાની ઇચ્છા વાળા જ હોય છે. કોઈ મરવાની ઇચ્છા કરતા નથી. આ વચન પ્રમાણે બધા જ પ્રાણીઓમાં જીવવાની ઇચ્છા અને મરણનો ભય સરખો હોય છે. કહ્યું પણ છે કે-‘અમેધ્યમધ્યે કીટસ્ય’ ઇત્યાદિ

અશુચિમાં રહેલા જીવોમાં અને સ્વર્ગ લોકમાં રહેનારા દેવેન્દ્રમાં જીવવાની જાણના અને મરણથી ડર એક સરખા જ હોય છે

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સઘળા જીવોને આત્મા તત્ત્વ-પોતાની સરખા સમજવા સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવોથી બદરા હોવાને લીધે તથ કાળ બ વર્ષી અનાદિ-અનન્ત હોવાના કારણે આ લોક મહાન્ કહેલ છે. મુનિ આ મહાન્

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૦૩

દુઃસ્વાત્મકત્વેન વિચારયેત્ । પુનઃ-‘બુદ્ધે’ બુદ્ધઃ-દેયોપાદેયવિષેકકુશ્લો મુનિઃ
‘અપ્પમત્તેસુ’ અપમત્તેષુ-અપમત્તયોગેષુ ‘પરિવ્વણ્ણ’ પરિવ્રજેત્-વિચરેત્, સપ્ત-
દશવિધસંયમં પાલયેદિતિ માવઃ ॥૧૮॥

મૂઝમ્-જે આયઓ પરઓ વાવિ ણચ્ચા,

અલમર્પણો હોઈ અંલં પરેસિં ।

‘તં જોઈંમૂયં ચ સંયા વેસેજ્જા,

‘જે પાઉંકુજ્જા ઐણુવીઈ ધમ્મમં ॥૧૯॥

છાયા—ય આત્મતઃ પરતો વા પિ જ્ઞાત્વા, ડલમાત્મનો મત્વત્વલં પરેષામ્ ।

સં જ્યોતિર્ભૂતં ચ સદા વસેદ્, યે પ્રાદુઘ્કુરુરુવિચિન્ત્ય ધર્મમ્ ॥૧૯॥

इस महान् लोक को दुःखमय सोचे और अप्रमत्त योगों में विचरण
करे अर्थात् सत्तरह प्रकार के संयम का पालन करे ॥१८॥

‘જે આયઓ પરઓ વા વિ ણચ્ચા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘જે-યઃ’ જો અર્હદાદિ ‘આયઓ-આત્મતઃ’ સ્વયં ‘વા-
વા’ અથવા ગણધરાદિ ‘પરઓ-પરતઃ’ તીર્થંકરાદિકે ઉપદેશસે ધર્મ કે
તરવ કો ‘ણચ્ચા જ્ઞાત્વા’ જાનકર ‘અપ્પણો-આત્મનઃ’ અપના ઉદ્ધાર
કરને મેં ‘અંલં હોઈ-અંલં મવતિ’ સમર્થ હોતા હૈ તથા ‘પરેસિં-પરેણં’
દુસરોં કા ઉદ્ધાર કરને મેં મી ‘અંલં હોઈ-સમર્થો મવતિ’ શક્તિમાન્
હોતા હૈ ‘તં-તમ્’ સ્વ ઓર પર દોનોં કો તારણ કરનેવાલા તથા ‘જોઈ-
મૂયં ચ-જ્યોતિર્ભૂતં’ પ્રકાશસ્વરૂપ ડસ મુનિ કે નિકટ ‘સયા-સદા’

લોકને दुःखमय समझे अने अप्रमत्त योगों में विचरण करे अर्थात् सत्तर-
प्रकार्ना संयमनुं पालन करे ॥१८॥

‘જે આયઓ વા વિ ણચ્ચા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જે-યઃ’ જે અર્હંત વિગેરે ‘આયઓ-આત્મતઃ’ પોતે ‘વા-વા’
અથવા ગણધરાદિ ‘પરઓ-પરતઃ’ તીર્થંકર વિગેરેના ઉપદેશથી ધર્મના તત્વને
‘ણચ્ચા-જ્ઞાત્વા’ બાણીને ‘અપ્પણો-આત્મનઃ’ પોતાનો ઉદ્ધાર કરવામાં ‘અંલં હોઈ-
અંલં મવતિ’ સમર્થ થાય છે તથા ‘પરેસિં-પરેણં’ બીજા લોકોના ઉદ્ધાર
કરવા માટે પશુ ‘અંલં હોઈ-સમર્થો મવતિ’ શક્તિમાન્ થાય છે. ‘તં-તમ્’ સ્વ
અને પર એ બન્નેને તારવાવાળા તથા ‘જોઈમૂયં ચ-જ્યોતિર્ભૂતમ્’ પ્રકાશવાળા
તે મુનિની સમીપ ‘સયા-સદા’ સર્વ કાળ ‘વસેજ્જા-વસેત્’ નિવાસ કરે અર્થાત્

અન્વયાર્થ:—(જે) ય:—અર્હદાદિ: ‘આયજો’ આત્મત:—સહસંમત્વા (વા) અથવા યો ગણધરાદિ: (પરઓ) પરત: તીર્થઙ્કરાશ્રુપદેશાત્ લોકાલોકસ્વરૂપં જીવાઽજીવા-દિસ્વરૂપં વા (ગણ) જ્ઞાત્વા (અપ્પજો) આત્મને-સ્વસ્મૈ સ્વાત્મોદ્ધરણાય (અલં) અલમ્—સમર્થ: (હોઈ) ભવતિ । તથા—(પરેસિ) પરેમ્ય:—સંસારિજીવેમ્પોઽપિ તદુ-દ્ધરણાયાઽપિ (અલં હોઈ) અલં સમર્થો ભવતિ । (તં) તત્—તથાભૂતં સ્વપરોમયતારણ-સમર્થમ્ (જોઈમ્થયં ચ) ડ્યોતિર્ભૂતમ્—ચન્દ્રાદિત્યમદીપતુલ્યં યોક્ષમાર્ગદર્શકત્વા-ઉચ્ચોતિ: સ્વરૂપં તીર્થંકરગણધરાદિકં મુનિ: (સયા) સદા—બ્રાજીવનમ્ (વસેજ્ઞા) વસેત્—સેવેત તદાજ્ઞાં પરિપાલયેદિતિ ભાવ: , ક એવં કુર્ણાદિત્યાહ (જે) યો ગુરુ કુલવાસી મુનિ: (ધમ્મં) ધર્મમ્—શ્રુતચારિત્રલક્ષણમ્ (અણુવીહ) અનુવિચિન્ત્ય (પાઽ-કુજ્ઞા) પ્રાદુઃકુર્ણાત્—પ્રકટયેત્—સમુપદિશેદિતિ ભાવ: ॥૧૯॥

સર્વકાલ ‘વસેજ્ઞા-વસેત્’ નિવાસકરે અર્થાત્ उनकी आज्ञा का पालन करे ‘जे-य:’ गुरु के समीप रहनेवाला जो मुनि ‘धम्मं-धर्मम्’ श्रुत चारित्र वाछे धर्म को ‘अणुवीह-अनुविचिन्त्य’ सम्यक् विचार पूर्वक ‘पाउकुज्जा- प्रादुःकुर्णात्’ उपदेशकरे ॥१९॥

અન્વયાર્થ:—જો તીર્થંકર આદિ અપની સહજ પ્રજ્ઞા સે અથવા જો ગણધર આદિ તીર્થંકરાદિ કે ઉપદેશ સે લોક અલોક યા જીવ-અજીવ આદિ કે સ્વરૂપ કો જાનકર અપને ઉદ્ધાર કે લિપ ઓર દૂસરોં કે ઉદ્ધાર કે લિપ સમર્થ હોતા હૈ, ઉસ ડ્યોતિસ્વરૂપ તીર્થંકર, અર્થાત્ ઉસકી આજ્ઞા કા પાલન કરે । કોન એસા કરે ! હસ પ્રદન કા ઉત્તર દિયાગયા હૈ—જો ગુરુકુલવાસી મુનિ શ્રુતચારિત્ર ધર્મ કો પુન: પુન: ચિન્તન કરકે પ્રકટ કરતા હૈ અર્થાત્ ઉપદેશ કરતા હૈ ॥૧૯॥

તેઓની આજ્ઞાનું પાલન કરે ‘જે-ય:’ શુદ્ધી સમીપે રહેતાવાળા જે મુનિ ‘ધમ્મં-ધર્મમ્’ શ્રુત ચારિત્ર વાળા ધર્મને ‘અણુવીહ-અનુવિચિન્ત્ય’ સમ્યક્ વિચાર પૂર્વક ‘પાઉકુજ્ઞા-પ્રાદુઃકુર્ણાત્’ ઉપદેશ કરે ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ:—જે તીર્થંકર વિગેરે પોતાની સહજ પ્રજ્ઞાથી અથવા જે ગણધર વિગેરે તીર્થંકર વિગેરેના ઉપદેશથી હોઁક અલોક અથવા જીવ અજીવ વિગેરેના સ્વરૂપને જાણીને પોતાના ઉદ્ધાર માટે સમર્થ થાય છે, એ જ્યોતિ-સ્વરૂપ તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરુષનું જીવન પર્યંત સેવન કરે અર્થાત્ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરે એ રીતે કોણ કરે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અંધકાર કહે છે કે—જે શુદ્ધિમાં વાસ કરવાવાળા મુનિ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનું વારંવાર ચિન્તન કરીને ઉપદેશ કરે છે તેઓ એ રીતે વર્તે છે. ॥૧૯॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૨ સમયસરણસ્વરૂપનિકરૂપણમ્

૧૦૫

ટીકા—પુનરુપાદ—‘જે’ ય સ્તીર્થકરાદિઃ ‘આયમો’ આત્મતઃ—સ્વયમ્ ‘વા’ અથવા ‘જે’ યઃ—ગણધરાદિઃ ‘પરઓ’ પરતઃ—તીર્થકરાદ્યુપદેશાદ્ લોકાલોકસ્વરૂપં પચ્ચાસ્તિકાયાત્મકં છોકં વા ‘જનન્વા’ જ્ઞાત્વા—કર્મવશાઞ્ઞીવાશ્ચતુર્ગતિકસંસારં ભ્રમન્તીતિ વિદિત્વા ‘અપ્પજો’ આત્મને—આત્મકલ્યાણાય તપ સંયમારાધનેન સર્વ-કર્મસંપણાય ‘અલં હોઈ’ અભૂ—સમર્થો ભવતિ, તથા—‘પરેસિ’ પરેમ્યઃ—સ્વસ્માદ્ મિન્નેમ્યોઽવસંસારાજીવેમ્યઃ નૌકાશ્ચત્તરોદરણાય ‘અલં હોઈ’ અલં સમર્થો ભવતિ। ‘તં’ તમ્—તથાશ્રૂતમ્ તીર્થકરગણધરાદિકં સ્વગુરું વા, કીદૃશમિત્યાહ—‘જોઈમ્યું’ જ્યોતિર્થૂતમ્—ચન્દ્રાદિત્વમદીપસમં મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકત્વાઞ્જ્યોતિઃસ્વરૂપં મુનિઃ ‘સયા’ સદા ‘વસેઞ્જા’ વસેત્—સેવેત, સંસારમયોદ્વિગ્નઃ, આત્મહિતમભિલષન્ મુનિઃ સ્વાત્માનં કૃતાર્થં મન્યમાનો નિરન્તરમ્—ઋત્નિશં ગુર્વન્તિક એવ વસેત્।

ટીકાર્થ—જો તીર્થકર આદિ મહાપુરુષ સ્વયં બોધ પ્રાપ્ત કર કે અથવા જો ગણધર આદિ તીર્થકર આદિ સે બોધ પ્રાપ્ત કરકે લોક-અલોક કે સ્વરૂપ કો અથવા પંચાસ્તિકાયમય લોક કો જાનતા હૈ અર્થાત્ પહ જાનતા હૈ કિ કર્મ કે બંધીભૂત હોકર સંસારી જીવ ચાર ગતિયોં મેં ભ્રમણ કરતે હૈં, વહ અપના કલ્યાણ કરને મેં અર્થાત્ તપ ઔર સંયમ-કી આરાધના દ્વારા સમસ્ત કર્મોં કા ક્ષય કરને મેં સમર્થ હોતા હૈ। વહી અપને સે અતિરિક્ત અન્ય પ્રાણિયોં કા ઉદ્ધાર કરને મેં મી નૌકા કે સમાન સમર્થ હોતા હૈ। હસ પ્રકાર કે જ્યોતિસ્વરૂપ અર્થાત્ ચન્દ્ર ઔર સૂર્ય કે સમાન પ્રકાશકર્તા મોક્ષમાર્ગ કે પ્રકાશક મહાપુરુષ કા મુનિ સદા સેવન કરે। અભિપ્રાય ગહ હૈ કિ સંસાર કે મય સે ઉદ્વિગ્ન હોકર આત્મહિત કી અભિલાષા કરને વાલા મુનિ અપને આપકો કૃતાર્થ

ટીકાર્થ—જો તીર્થકર વિગેરે મહાપુરુષ સ્વયં બોધ પ્રાપ્ત કરીને પોતાની ભેળે અથવા જો ગણધર આદિ તીર્થકર વિગેરેથી બોધ પ્રાપ્ત કરીને લોક અને અલોકના સ્વરૂપને અથવા પંચાસ્તિકાયમય લોકને જાણે છે, અર્થાત્ જો જાણે છે કે-કર્મને બંધીભૂત થઈને સંસારી જીવો ચાર ગતિયોમાં ભ્રમણ કરે છે. તે પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં અર્થાત્ તપ અને સંયમની આરાધના દ્વારા સઘળા કર્મોના ક્ષય કરવામાં સમર્થ થાય છે. તેજ પોતાથી જૂઠા અન્ય પ્રાણિ-યોના ઉદ્ધાર કરવામાં પણ પહોંચીને મોક્ષ સમર્થ થાય છે. આ પ્રકારના જ્યોતિ સ્વરૂપ અર્થાત્ ચન્દ્ર અને સૂર્યની સરખા પ્રકાશ ફેલાવનારા મોક્ષ-માર્ગના પ્રકાશક મહાપુરુષનું મુનિએ સદા સેવન કરવું, કહેવાનો અભિપ્રાય જો છે કે-સંસારના બંધથી ઉદ્ધેગ પામીને આત્મહિતની ઇચ્છા કરવાવાળા

ઉક્તશ્ચ—‘નાળસ્સ હોઈ માગી, થિરથરઓ દંસણે ચરિત્તે ચ ।

ધલા આવકહાણ, ગુરુકુલવાસં ન મુંચતિ’ ॥૧૧॥

છાયા—જ્ઞાનસ્ય ભવતિ માગી, સ્થિરતરો દર્શને ચરિત્રે ચ ।

ધન્યા યાવત્કયાયાં, ગુરુકુલવાસં ન મુચ્ચન્તિ ॥૧૧॥

અંતઃકો મહેદિત્યાહ—‘જે’ યઃ—ગુરુકુલવસનશીલો મુનિઃ ‘ધર્મ’ ધર્મ શ્રુતચારિપ્રલક્ષણં જ્ઞાન્યાદિદશવિધં વા ધર્મમ્ ‘અણુવીહ’ અનુવિચિન્સ્ય ધર્મારાધનેન મોક્ષો મપ્સવીતિ જ્ઞપરિજ્ઞયા પર્યાલોચ્ય ‘પાઠકુજ્જા’ માદુપ્કુર્પાત્—મકટીકુર્પાત્ સ્વપર્યાલોચિતં જિનોક્તં ધર્મં પરેભ્યઃ સમુદિશેદિતિ ॥૧૧॥

મૂલ્મ—અન્તાણ જો જાણઈ જો ય લોગં,

ગંઈ ચ જો જાણઈ ળાગંઈ ચ ।

માનતા હુઆ રાત્રિદિન નિરન્તર ગુરુ કે સમીપ હી નિવાસ કરે । કહા છે—‘નાળસ્સ હોઈ માગી’ इत्यादि ।

જો મુનિ જીવન કે અન્તિમ ક્ષણ તક ગુરુકુલ મેં રહતા હૈ, વહ ધન્ય હૈ । વહ જ્ઞાન કા ભાજન હોતા હૈ ઓર દર્શન તથા ચારિત્ર મેં અધિક સ્થિર હો જાતા હૈ ।’

એસા કોન હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કા યહાં યહ ઉત્તર દિયા ગયા હૈ—ગુરુકુલ મેં નિવાસ કરનેવાલા જો મુનિ શ્રુતચારિત્ર ધર્મ કા અથવા ક્ષમા આદિ દશ પ્રકાર કે ધર્મ કા પુનઃ પુનઃ ચિન્તન કરકે ઉસકા વૃત્તરોં કો ઉપદેશ કરતા હૈ । અર્થાત્ ધર્મારાધન સે મોક્ષ હોતા હૈ, એસા જ્ઞપરિજ્ઞા સે જાન કર જિનોક્ત ધર્મ કા ઉપદેશ દેતા હૈ ॥૧૧॥

મુનિ પોતાને કૃતાર્થ માનતા થકા રત દિવસ નિરંતર ગુરૂની સમીપે જ નિવાસ કરે. કહ્યું પણ છે કે—‘નાળસ્સ હોઈ માગી’ इत्यादि

જે મુનિ જીવનના અન્તિમ ક્ષણ સુધી ગુરૂકુલમાં રહે છે, તે ધન્ય છે. તે જ્ઞાનનું પાત્ર બને છે. અને દર્શન તથા ચારિત્રમા તથા તપમાં વધારે દેહ બની જાય છે. એવું કહેણ હોય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અદ્વિયાં આ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે—ગુરૂકુલમાં નિવાસ કરવાવાળા જે મુનિ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનું અથવા ક્ષમા વિગેરે દસ પ્રકારના ધર્મનો વારંવાર વિચાર કરીને બીજાઓને તેનો ઉપદેશ આપે છે. અર્થાત્ ધર્મની આરાધનાથી મોક્ષ થાય છે, આ પ્રમાણે જ્ઞપરિજ્ઞાથી બીજાને જ્ઞાપીત ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. ॥૧૬॥

સંમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૨ સંમવસરણસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૦૭

જો સાસયં જાણ અસાસયં ચ,

જાઈં ચ મરણં ચ જણોવવાયં ॥૨૦॥

છાયા—આત્માનં યો જાનાતિ ય શ્ચ લોકં, ગતિં ચ યો જાનાત્યનાગતિં ચ
યઃ શાશ્વતં જાનાત્યશ્ચાશ્વતં ચ, જાતિં ચ મરણં ચ જનોપપાતમ્ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થઃ—(જો) યઃ કશ્ચિત્ (અત્તાળ) આત્માનમ્ (જાણઈ) જાનાતિ તથા
(જો ય લોગ) યશ્ચ લોકમ્-પંચાસ્તિકાયાત્મકમ્ ચ શબ્દાદ્ અલોકમ્-અનન્તા-

‘અત્તાળ જો જાણઈ જોયલોગં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘જો-યઃ’ જો કોઈ ‘અત્તાળ-આત્માનં’ આત્માકો
‘જાણઈ-જાનાતિ’ જાનતા હૈ તથા ‘જો-યઃ-જો કોઈ ‘લોગં-લોકમ્’
પંચાસ્તિકાયાત્મક લોક એવં અલોક કો જાનતા હૈ તથા ‘જો-યઃ’
જો કોઈ ‘ગઈ-ગતિં’ પરલોક ગનનરૂપ ગતિ કો ‘ચ-ચ’ ઔર ‘જાગઈ
ચ-અનાગતિં ચ’ અનાગતિકો ‘જાણઈ-જાનાતિ’ જાનતા હૈ તથા ‘જો-
યઃ’ જો ‘સાસયં-શાશ્વતમ્’ સર્વ વસ્તુસમૂહ કો દ્રવ્યાર્થિક નય સે નિત્ય
‘ચ-ચ’ તથા ‘અસાસયં-અશાશ્વતમ્’ પર્યાયાર્થિક નય સે અશા-
શ્વત-અનિત્ય ‘જાણ-જાનાતિ’ જાનતે હૈ, તથા ‘જાઈં-જાતિમ્’ જીવોં કી
ઉત્પત્તિ કો ‘ચ-ચ’ તથા ‘મરણં-મરણમ્’ જીવોં કે મરણગતિ કો ‘ચ-
ચ’ ઔર ‘જણોવવાયં-જનોપપાતમ્’ પ્રાણિયોં કે અનેક ગતિયોં મેં
જાના જાનતા હૈ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—જો પુરુષ આત્મા કો જાનતા હૈ, જો લોક કો જાનતા

‘અત્તાળ જો જાણઈ જો ય લોગ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જો-યઃ’ જે કોઈ ‘અત્તાળ-આત્માનમ્’ આત્માને ‘જાણઈ-
જાનાતિ’ બોલે છે. તથા ‘જો-યઃ’ જે કોઈ ‘લોગં-લોકમ્’ પંચાસ્તિકાયાત્મક
લોક તથા અલોકને બોલે છે. તથા ‘જો-યઃ’ જે કોઈ ‘ગઈ-ગતિમ્’ પરલોક
ગમન રૂપ ગતિને ‘ચ-ચ’ અને ‘જાગઈ-ચ-અનાગતિં-ચ’ અનાગતિને ‘જાણઈ-
જાનાતિ’ બોલે છે તથા ‘જો-યઃ’ જે ‘સાસયં-શાશ્વતમ્’ સર્વ વસ્તુ સમૂહને
દ્રવ્યાર્થિકનયથી નિત્ય ‘ચ-ચ’ અને ‘અસાસયં-અશાશ્વતમ્’ પર્યાયાર્થિક નયથી
અશાશ્વત-અનિત્ય ‘જાણ-જાનાતિ’ બોલે છે તથા ‘જાઈં-જાતિમ્’ જીવોની
ઉત્પત્તિને ‘ચ-ચ’ તથા ‘મરણં-મરણમ્’ જીવોની મરણ ગતિને ‘ચ-ચ’ અને
‘જણોવવાયં-જનોપપાતમ્’ પ્રાણિયોની અનેક ગતિયોમાં જવાનું બોલે છે ॥૨૦॥

૩૬૮

સૂત્રકંતાકસૂત્ર

કાશમાત્રરૂપં વા જાનાતિ તથા (જો) યઃ (ગઈ) ગતિ-પરલોકગમનરૂપામ્, 'ચ' ચ-તથા 'જાગઈ ચ' અનાગતિ ચ પરલોકગમનરૂપામ્ યદ્વા-(જાગઈ) અનાગતિ વા જીવો યત્ર ગત્વા ન નિવર્ત્તેતે હત્યેવં રૂપાં મોક્ષગતિ વા (જાણઈ) જાનાતિ । તથા (જો) યઃ (સાસયં) શાશ્વતમ્-સર્વે વસ્તુજાતં દ્રવ્યાર્થિક-નયાશ્ચિત્યમ્ (ચ) ચ-તથા (અસાસયં) અશાશ્વતમ્ પર્યાપાર્થિકનયાદનિત્યં ચ-શ્ચદ્વાશ્ચિત્યાઽનિત્યરૂપં વા વસ્તુજાતમ્ (જાણઈ) જાનાતિ । તથા (જાઈ) જાતિમ્-જીવાનામુત્પત્તિમ્ (ચ) ચ-તથા મરણં પ્રાણિનાં મૃત્યુમ્ (ચ) ચ તથા (જળોક્વાયં) જનોપપાતમ્ જનનાં પ્રાણિનામ્ ઉપપાતં-દેવનારકોત્પત્તિરૂપં જાનાતિ સ एव ક્રિયાવાદં ભાષિતુમ્ અર્હતીતિ દ્વિતીયગાથાઽન્તિમચરણેન સમ્બન્ધઃ ॥૨૦॥

મૂલમ્-અહો વિ સંત્તાણં વિઉટ્ટણં ચ,

જો આસવં જાણઈ સંવરં ચ ।

દુઃખં ચ જો જાણઈ નિર્જરં ચ,

સો આસિડ મરિદ્દઈ કિરિયંવાયં ॥૨૧॥યુગ્મમ્॥

છાયા-અધોઽપિ સર્વાનાં વિકુટ્ટનાં ચ, ય આશ્રવં જાનાતિ સંવરં ચ ।

દુઃખં ચ યો જાનાતિ નિર્જરં ચ, સ ભાષિતુમર્હતિ ક્રિયાવાદમ્ ॥૨૧॥

। યુગ્મમ્ ।

અન્વયાર્થઃ-‘ચ’ ચ-તથા ‘જો’ યઃ કશ્ચિત્ ‘સંત્તાણ’ સર્વાનાં પ્રાણિનામ્ ‘અહોવિ’ અધોઽપિ-નરકાદાવપિ યત્ ‘વિઉટ્ટણ’ વિકુટ્ટનાં નરકાદિયાતાનામ્, તથા-આસ્રવમ્-કર્માગમનમાર્ગમ્ ‘ચ’ ચ-તથા-‘સંવરં’ સંવરમ્-કર્મનિરોધમાર્ગં ચ ચ ‘જાણઈ’ જાનાતિ, ‘ચ’ ચ-તથા ‘જો’ યઃ ‘દુઃખં’ દુઃખમ્ અશાતરૂપં ચ શબ્દાત્

હૈ, અલોક કો જાનતા હૈ, જો ગતિ ઔર અનાગતિ કો જાનતા હૈ યા મોક્ષ કો જાનતા હૈ, જો શાશ્વત ઔર અશાશ્વત કો જાનતા હૈ, જો જીવોં કે જન્મ ઔર મરણ કો જાનતા હૈ, ઉત્પાત અર્થાત્ દેવભવ ઔર નરકભવ મેં ઉત્પન્ન હોને કો જાનતા હૈ, વહી ક્રિયાવાદ કા ઉપદેશ કરને કે યોગ્ય હૈ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ-જે પુરૂષ આત્માને જાણે છે, જે લોકને જાણે છે, જે ગતિ અને અનાગતિને જાણે છે. અથવા મેં કહેને જાણે છે. જેઓ શાશ્વત અને અશાશ્વતને જાણે છે. જેઓ જીવોના જન્મ અને મરણને જાણે છે, ઉત્પાત અર્થાત્ દેવભવ અને નરકભવમાં ઉત્પન્ન થવાનું જાણે છે. એજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય છે. ॥૨૦॥

સુત્રં વા 'ચ' ચ તથા 'નિજ્ઞરં' નિર્જરાં તપોજન્યકર્મસપ્તપણમ્ 'જાણં' જ્ઞાનાતિ 'સો' સ એવ 'કિરિયવાયં' ક્રિયાવાદમ્ 'માસિત' માસિતમ્ 'અરિદ્ધ' અર્હતિ-યોગ્યો મત્તીતિ ॥૨૧॥ યુગ્મમ્ ।

ટીકાર્થ—જો જ્ઞાની પુરુષ યહ જાનતા હૈ કિ યહ આત્મા સતત ગમન આગમન કરતા રહતા હૈ, શરીર સે ભિન્ન હૈ, સુખ દુઃખ કા આધાર હૈ ઓર પરલોકગામી હૈ, જો પંચાસ્તિકાયમય અથવા ચૌદહ-રાજૂ પરિમાણ વાલે લોક કો જાનતા હૈ, 'ચ' શબ્દ સે કેવલ આકાશ-મય અલોક કો ભી જાનતા હૈ, જો યહ જાનતા હૈ કિ જીવ યહાં સે મરકર પરલોક મેં જાતા હૈ ઓર પરલોકસે આકર હસ મય મેં જન્મ હેતા હૈ અર્થાત્ જો જીવ કે પુનર્જન્મ કો જાનતા હૈ, અથવા જો અના-ગતિ કો અર્થાત્ મોક્ષ મેં ગઈ હુઈ જીવ કે પુનરાગમન કે અભાવ કો જાનતા હૈ, તથા જો દ્રવ્યાર્થિક નય કી અપેક્ષા સે સમસ્ત વસ્તુઓં કી નિત્યતા કો તથા પર્યાયાર્થિક નય કી અપેક્ષા સે અનિત્યતા કો જાનતા હૈ, યા શાશ્વત અર્થાત્ મોક્ષ ઓર અશાશ્વત અર્થાત્ સંસાર કો જાનતા હૈ, તથા જો જીવોં કી અપને અપને કર્મ કે અનુસાર હોને વાલી ઉત્પત્તિ કો, આયુ કે ક્ષય રૂપ મરણ કો અથવા બાલમરણ ઓર પંડિતમરણ કો જાનતા હૈ, તથા જો જીવોં કે દેવ ઓર નારક રૂપ મેં હોને વાલે વત્તાત કો જાનતા હૈ, વહી ક્રિયાવાદ કા ઉપદેશ દેને યોગ્ય હોતા હૈ । ૨૦।

ટીકાર્થ—જે જ્ઞાની પુરુષ એ જાણે છે કે આ આત્મા સતત ગમન અને આગમન કરતો રહે છે. તે શરીરથી ભિન્ન છે. સુખ દુઃખનો આધાર છે. અને પરલોકમાં જવાવાળો છે, જે પંચાસ્તિકાય મય અથવા ચૌદ રાજુ પરિમાણવાળા લોકને જાણે છે. 'ચ' શબ્દથી કેવળ આકાશમય આલોકને પણ જાણે છે. જે એ જાણે છે કે જીવ અહીંથી મરેને પરલોકમાં જાય છે અને પરલોકથી આવીને આ જીવમાં જન્મ લે છે. અથવા જે જીવના પુનર્જન્મને જાણે છે, અથવા અનાગતિને અર્થાત્ મોક્ષમાં ગયેલા જીવના પુનરાગમનના અભાવને જાણે છે, તથા જે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી સઘળી વસ્તુઓના નિત્યપણાને તથા પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી અનિત્યપણાને જાણે છે. અથવા શાશ્વત અર્થાત્ મોક્ષ અને અશાશ્વત અર્થાત્ સંસારને જાણે છે, તથા જે જીવોની પોત પોતાના કર્મ પ્રમાણે થવાવાળી ઉત્પત્તિને, આયુષ્યના ક્ષય રૂપ મરણને અથવા બાલમરણને અને પંડિત મરણને જાણે છે, તથા જે જીવોના દેવ અને નારક રૂપથી થવાવાળા ઉત્પાદને જાણે છે, એજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય હોય છે. ॥૨૦॥

ટીકા—પુનરુપાહ—‘જો ય’ યથા—કશ્ચિદ્ ‘અતાળ’ આત્માનં સાતત્યેન ગમનાગમનશીલે શરીરાદભિન્નં સુખદુઃસ્વાધારં પરલોકગામિનં ચ ‘જાણ’ જાનાતિ, તથા—‘જો ય’ યથા ‘લોગં લોકમ્ પશ્ચાસ્તિકાયાત્મકં ચતુર્દશરજ્જ્વા-સ્મકં વા ચ શબ્દાદ્ અલોકમ્—અનન્તાકાશસ્તિકાયામાત્મકમ્ ‘જાણ’ જાનાતિ ચ’—તથા ‘ગઈ’ ગતિમ્—પરલોકગમનરૂપામ્ ‘ઇતો—મૃત્વા જીવઃ પરલોકે ગચ્છતિ’ इत्येवं રૂપામ્, તથા—‘ળાગઈ’ આગતિમ્ ગતારોડલાક્ષણિકઃ, પરલોકા-દાગમનરૂપામ્ ‘જોડયં જીવઃ સ પરલોકાદાગતોડસ્તિ’ इत्येवं રૂપામ્ અનેન જીવસ્વ પુનર્જન્મસિદ્ધમ્ । અથવા ‘ળાગઈ’ અનાગતિમ્ ‘યત્ર ગત્વા ન નિવર્તતે’ इत्येवं મોક્ષરૂપામનાગતિમ્ ‘જાણ’ જાનાતિ, તથા ‘જો યઃ’ ‘સાસયં’ શાશ્વતં દ્વિત્યર્થિકનયાપેક્ષયા નિત્યં સર્વવસ્તુજાતં મોક્ષં વા તથા ‘અસાસયં’ અશાશ્વતં પર્યાયાર્થિકનયાપેક્ષયા અનિત્યં વસ્તુજાતં, સંસારં વા ચ—શબ્દાત્ નિત્યાનિત્યમિતિ

‘અહો વિ સત્તાળ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘ચ-ચ’ તથા ‘જો-યઃ’ જો કોઈ સત્તાળ-સત્થાનામ્ ‘પ્રાણિષોકે ‘અહો વિ-અધોપિ’ નરકાદિકોર્મે ભી જો વિલટ્ટણં-વિકુટ્ટ-નમ્’ નરક આદિકી યાતના રૂપ ‘આસવં-આસ્રવમ્’ કર્માગમનરૂપ આ-સ્રવકો ‘ચ-ચ’ તથા ‘સંવરં-સંવરમ્’ કર્મનિરોધરૂપ સંવરકો ‘જાણાહ-જાનાતિ’ જાનતા હૈ ‘ચ-ચ’ તથા ‘જો-યઃ’ જો ‘દુઃખં-દુઃખમ્’ અશાતા-રૂપ દુઃખકો એવં ‘ચ’ શબ્દસે સુખકો ‘ચ-ચ’ તથા ‘નિઝ્જરં-નિર્જરામ્’ નિર્જરાકો ‘જાણાહ-જાનાતિ, જાનતા હૈ ‘સો-સઃ’ વહ ‘કિરિયાવાયં-ક્રિયાવાદમ્’ ક્રિયાવાદ કો ‘આસિડં-આપિતુમ્’ કથન કરને કે લિયે ‘અરિહહ-અર્હતિ’ યોગ્ય હોના હૈ । ૨૧॥

‘અહો વિ સત્તાળ’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘ચ-ચ’ અને ‘જો-યઃ’ જો કોઈ ‘સત્તાળ-સત્થાનામ્’ પ્રાણિયેના ‘અહોવિ-અધોપિ’ નરક આદિમાં પથ્ય જો ‘વિલટ્ટણં-વિકુટ્ટનમ્’ નરક વિગેરેની યાતના રૂપ તથા ‘આસવં-આસ્રવમ્’ કર્મના આગમન રૂપ આસ્રવને ‘ચ-ચ’ તથા ‘સંવરં-સંવરમ્’ કર્મના નિરોધ રૂપ સંવરને ‘જાણાહ-જાનાતિ’ બોલે છે. ‘ચ-ચ’ તથા ‘દુઃખં-દુઃખમ્’ અશાતા રૂપ દુઃખને તથા ‘ચ’ શબ્દથી સુખને ‘ચ-ચ’ તથા નિઝ્જરં-નિર્જરામ્’ નિર્જરને ‘જાણાહ-જાનાતિ’ બોલે છે. ‘સો-સઃ’ તે ‘કિરિયાવાયં-ક્રિયાવાદમ્’ ક્રિયાવાદને ‘આસિડં-આપિતુમ્’ કથન કરવાને ‘અરિહહ-અર્હતિ’ યોગ્ય થાય છે. ॥૨૧॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૨ સમવસરણસ્વરૂપનિકરૂપણમ્

૩૧૧

ઉમયસ્વરૂપં પદાર્થજાતં ચ 'જાણ' જાનાતિ । ચ-તથા 'જાઈ' જાતિમ્-સ્વ સ્વ-કર્મવશાઝીવાનામુત્પત્તિ ચ-તથા 'મરણં' મરણમ્-આયુષ્કક્ષપરૂપં વાક્યપષ્ટિત-મરણાદિકં વા, તથા-'જળોવવાયં' જનોવપાતમ્-જાયન્તે इति जनाः-પ્રાણિના, તેષામુપપાતમ્ નરકદેવોત્પત્તિરૂપં વા જાનાતિ સ ક્રિયાવાદં ભાવિતુમર્હતીત્પત્રિમ-ગાથાન્તિમચરણેન સમ્બન્ધઃ ॥૨૦॥

ટીકા-ચ-પુનશ્ચ 'અહો વિ' અધોઽપિ-અધોલોકેઽપિ અશુભકર્મવશાદ રત્નપ્રભાદિ-નરકપૃથિવીગતાનામપિ 'સત્તાણ' સત્તાનાં-પ્રાણિનામ્ 'વિઉટ્ટણ' વિકુટ્ટનામ્-વિવિધરૂપાં નરકયાતનામ્ તથા 'જો' યઃ 'આસવં' આસ્રવમ્-કર્માગમનમાર્ગં પ્રાણાતિપાતાદિરૂપં મિથ્યાદર્શનાદિકં ચ । ચ-તથા 'સંવરં' સંવરમ્-કર્મનિરોધ-રૂપં પ્રાણાતિપાતાદિવિરતરૂપં રાગદ્વેષાદિરાદિત્યરૂપં સમ્યગ્દર્શનાદિકમ્ અશેષ-યોગનિરોધસ્વભાવં પુણ્યપાપં વા 'જાણઈ' જાનાતિ, ચ-તથા-'દુસલ્લં' દુઃસલ્લમ્

અન્વયાર્થ-તથા જો પુરુષ પ્રાણિયો' કો નરકાદિ મેં હોને ચાલી યાતના કો જાનતા હૈ, જો આશ્રવ ઓર સંવર કો જાનતા હૈ, દુઃસલ્લ ઓર નિર્જરા કો જાનતા હૈ, વહી ક્રિયાવાદ કા ઉપદેશ કરને કે પોગ્ય હોતા હૈ ॥૨૧॥

ટીકાર્થ-જો અધોલોક મેં અશુભ કર્મ કે ઉદય સે રત્નપ્રભા આદિ નરકભૂમિયો' મેં ગયે હુએ પ્રાણિયો' કી વિવિધ પ્રકાર કી પીડા કો જાનતા હૈ, જો યહ જાનતા હૈ કિ કર્મો' કે આગમન કે દ્વાર કયા હૈ, અર્થાત્ હિંસા આદિ પાપો' કો, રાગદ્વેષ જો ઓર મિથ્યાદર્શન આદિ આશ્રવો' કો જાનતા હૈ, જો આશ્રવ કો રોકને કે ઉપાય કો અર્થાત્ હિંસા વિરતિ, વીતરાગતા ઇવં સમ્યગ્દર્શન યોગનિરોધ આદિ કો જાનતા હૈ, જો

અન્વયાર્થ-તથા જે પુરુષ પ્રાણિયેને નરક વિગેરેમાં થવાવાળી યાતના (પીડા)ને જાણે છે જે આસ્રવ અને સંવરને જાણે છે. સુખ, દુઃખ અને નિર્જરણને જાણે છે, એજ ક્રિયાવાદને ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ-જે નીચેના લોકમાં અશુભ કર્મના ઉદયથી રત્નપ્રભા વિગેરે નરકભૂમિયોમાં ગયેલા પ્રાણિયોની વિવિધ પ્રકારની પીડાને જાણે છે, અને જે એ જાણે છે કે-કર્મોના આગમનનું દ્વાર શું છે? અર્થાત્ હિંસા વિગેરેને; રાગદ્વેષને અને મિથ્યા દર્શન વિગેરે આસ્રવોને જાણે છે, અને જે આસ્રવને રોકવાના ઉપાયને અર્થાત્ હિંસા વિરતિ, વીતરાગ પણ અને

૧૧૯

સુબ્રહ્મચર્ય

અશારૂપં જન્મજરામરણરોગશોકજનિતાં શરીરપીડાં તત્કારણં વા, ચ-તથા
‘નિજ્જરં’ નિર્જરામ્-તપઃ સંયમાદિજન્યં કર્મક્ષયણમ્ ‘જાણં’ જનાતિ ‘સો’ સઃ-
પૂર્વોક્તતત્ત્વગ્નોમુનિઃ ‘કિરિયવાયં’ ક્રિયાવાદં જીવાઽજીવાચસ્તિત્ત્વરૂપમ્, આસિઙ્ગં
માવિતુમ્-ઉપદેષ્ટુમ્ ‘અરિહં’ અર્હતિ-યોગ્યો ભવતીતિ ॥૨૧॥

મૂઢમ્-સંઘેસુ રૂપેસુ અસજ્જમાણો,

ગંધેસુ રસેસુ અદુસ્સમાણે ।

બો જીવિયં બો મરણાહિકંભી,

ઔયાણગુત્તે વલયાવિમુક્કે ॥૨૨॥તિથેમિ॥

છાયા—શબ્દેષુ રૂપેષ્વસજ્જમાનો, ગંધેષુ રસેષુ આદિપત્ ।

નો જીવિતં નો મરણમમિકાદ્દક્ષેદ્, આદાનગુપ્તો વલયાદિમુક્તઃ ॥૨૨॥ ઇતિ બ્રહ્મોમિ

દુઃસ્વ કો અર્થાત્ અસાતા કો યા જન્મ, જરા, મરણ, રોગ શોક આદિ
સે ઉત્પન્ન હોને ચાલી શારીરિક પીડા યા ઉસકે કારણો કો જાનતા હૈ,
ઔર જો તપ સંયમ આદિ રૂપ નિર્જરા કો જાનતા હૈ, એસા તત્ત્વવેત્તા
મુનિ હી ક્રિયાવાદ કા ઉપદેશ દેને કે યોગ્ય હોતા હૈ ॥૨૧॥

‘સંઘેસુ રૂપેસુ’ અસજ્જમાણો’ રૂપ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—મુનિ ‘સંઘેસુ-શબ્દેષુ’ વીણા આદિકે શબ્દોં મેં ‘રૂપેસુ-
રૂપેષુ’ તથા રૂપેં ‘અસજ્જમાણો-અસજ્જમાનઃ’ આસક્તિ નહીં કરતા
હુઆ તથા ગંધેસુ-ગંધેષુ’ ગંધેં ‘ચ-ચ’ ઔર ‘રસેસુ-રસેષુ’ રસેં
‘અદુસ્સમાણે-અદ્વિષત્’ દ્વેષ ન કરતા હુઆ ‘જીવિયં-જીવિતમ્’ જીવન
ધારણ કરને કી ‘નો અમિકંભી-નો અમિકાદ્દક્ષેત્’ રૂચ્છા ન કરે તથા

સમ્યગ્દર્શન યોગનિરોધ વિગેરેને જાણે છે. જે હુઃખને અર્થાત્ અસાતાને
અથવા જન્મ, જરા, મરણ, રોગ; શોક વિગેરેથી ઉત્પન્ન થવાવાળી શારી-
રિક પીડા અથવા તેના કારણોને જાણે છે, અને જે તપ, સંયમ વિગેરે રૂપ
નિર્જરાને જાણે છે. એવા તત્ત્વવેત્તા મુનિજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ આપવાને
યોગ્ય હોય છે. ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—મુનિ ‘સંઘેસુ-શબ્દેષુ’ વીણા વિગેરેના શબ્દમાં ‘રૂપેસુ-રૂપેષુ’
તથા રૂપમાં ‘અસજ્જમાણો-અસજ્જમાનઃ’ આસક્ત થયા વિના તથા ‘ગંધેસુ-
ગંધેષુ’ ગંધમાં ‘ચ-ચ’ અને રસેસુ-રસેષુ’ રસમાં ‘અદુસ્સમાણે-અદ્વિષત્’ દ્વેષ
આવ કર્યા વિના ‘જીવિયં-જીવિતમ્’ જીવન ધારણ કરવાની ‘નો અમિકંભી-

समयार्थबोधिनी टीका प्र. धृ. अ. १२ समवसरणस्वरूपनिरूपणम्

३१६

अन्वयार्थः—मुनिः (सदेष्टु) शब्देष्टु-वेष्टुवीणादिजनितेषु (रूपेषु) रूपेषु-नीलपीतादिषु (असज्जमाने) असज्जमानः-आसक्तिमकुर्वाणः उपलक्षणात् अमनोज्ञशब्दरूपेषु द्वेषमकुर्वाणः, तथा-(गंधेषु) गंधेषु-कथितकलेवरादिजनितेषु दुर्गन्धेषु (च) तथा (रसेषु) रसेषु-अमनोज्ञेषु पर्युषितान्तपान्ताद्यशनेषु (अदुस्समणे) अद्विपन्-द्वेषमकुर्वाणः, उपलक्षणात् मनोज्ञगन्धरसेषु आसक्तिमकुर्वाणः, सन् (जीवित्यं) जीवितम्-असंयमजीवनम् (नो अभिकंखी) नो अभिकाङ्क्षेत-नाभिवाञ्छेत । तर्हि किं कुर्यादित्याह-(वलयाविमुक्के) वलयाद् विमुक्तः-माया कपटरहितः सन् (आयाणगुत्ते) आदानगुप्तः-संयमयुक्तो भूत्वा विहरेत् निष्कपटभावेन संयमं पालयेदिति भावः ॥२२॥

‘मरणं-मरणम्’ मृत्यु की भी ‘नो अभिकंखी-नो अभिकाङ्क्षेत’ इच्छा न करे ‘वलयाविमुक्के-वलयाविमुक्तः’ माया एवं कपटसे रहित होकर ‘आयाणगुत्ते-आदानगुप्तः’ संयमयुक्त होकर विचरणकरे ‘त्तिवेमि-इति ब्रवीमि’ ऐसा मैं कहता हूँ ॥२२॥

अन्वयार्थः—मनोज्ञ शब्दों में और रूपों में आसक्त न होता हुआ और उपलक्षण से अमनोज्ञ शब्द रूपों में द्वेष न करता हुआ तथा दुर्गंधों और अमनोज्ञ रसों में द्वेष न करता हुआ तथा मनोज्ञ गंध और रस में आसक्ति न धारण करता हुआ, मनोज्ञ और अमनोज्ञ स्पर्श में भी राग द्वेष न करता हुआ मुनि जीवन की आकांक्षा न करे और मरण की भी आकांक्षा न करे । छल कपट से रहित एवं संयम से युक्त होकर विचरे ॥२२॥

नो अभिकाङ्क्षेत् इच्छा न करे तथा ‘मरणं-मरणम्’ मरणभी पण्ड ‘नो जमि-कंखी-नो अभिकाङ्क्षेत्’ इच्छा न करे ‘वलयाविमुक्के-वलयाविमुक्तः’ माया અને કપટ રહित બનીને ‘આયાણગુત્તે-આવાણગુપ્તः’ સંયમ યુક્ત બનીને વિચરણ કરે ‘ત્તિવેમિ-इति ब्रवीमि’ એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥२२॥

अन्वयार्थः—मनोज्ञ शब्दों में और रूपों में आसक्त न बनार અને ઉપલક્ષણથી અમનोज્ઞ શબ્દ અને રૂપોમાં દ્વેષ ન કરનાર તથા દુર્ગંધ અને અમનोज્ઞ રસોમાં દ્વેષ ન કરનાર તથા મનोज્ઞ ગંધ અને રસમાં આસક્તિ ધારણ ન કરનાર તેમજ મનोज્ઞ અને અમનोज્ઞ સ્પર્શમાં પણ રાગદ્વેષ ન કરનાર મુનિ જીવનની આકાંક્ષા ન કરે તેમજ છલ ન કરનાર કપટથી રહિત અને સંયમ યુક્ત બની વિચરણ કરે ॥२२॥

सू ४०

टीका—अधुनाऽध्ययनार्थमुपसंहारनाह—‘सदेसु’ इत्यादि। ‘सदेसु’ शब्देषु-
वेणुवीणादिजनितेषु श्रोत्रमनोहरेषु ‘रूवेसु’ रूपेषु नीलपीतादिषु नेत्रानन्द-
जनकेषु ‘असज्जमाणो’ असज्जमानः—आसक्तिमकुर्याणः, उपलक्षणात् अमनोज्ञ-
शब्दरूपेषु द्वेषमकुर्याणः, तथा ‘गंधेषु’ गंधेषु—कथितमृतकलेवरादिजनितेषु
दुर्गन्धेषु तथा—‘रसेसु’ रसेषु—पर्युषितान्तमान्ताद्याहारेषु उपलक्षणात् कोष्ठपुटा-
दिमनोज्ञगन्धेषु द्राक्षादिमनोज्ञरसेषु च आसक्तिमकुर्याणः तथा शब्दादिसहवर्तित्वेन
स्पर्शेषु च मनोज्ञाऽमनोज्ञेषु रागद्वेषमकुर्याणः सन् ‘जीवियं’ जीवितम्—असंय-
मत्वेन जीवनम् ‘नो अभिकंखी’ नो अधिकाङ्क्षेत्, एवं ‘मरणं’ मरणम्—आयुष्क-
क्षयरूपं मृत्युं बालमरणं वा ‘नो अभिकंखी’ नो अधिकाङ्क्षेत्। तर्हि मुनिः किं
कुर्यादिति उत्कर्तव्यं दर्शयति ‘बलया’ बलयात्, बल्यं—माया, तस्मात् ‘विमुक्तो’

टीका—अब अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए कहते हैं—
मुनि वेणु वीणा आदि से उत्पन्न होने वाले श्रुतिमधुर शब्दों में, नेत्रों
को आनन्द प्रदान करने वाले सुन्दर रूपों में आसक्ति न करे। इसी
प्रकार अमनोज्ञ शब्दों और रूपों में द्वेष न करे। सड़े मृतककलेवर
आदि से उत्पन्न दुर्गन्ध में तथा रूखे तूखे वासी आहार आदि के रस
में, उपलक्षण से कोष्ठपुट आदि की सुगन्ध में और द्राक्षा आदि के
मधुर रस में और इनके सहचर मनोज्ञ अमनोज्ञ स्पर्श में भी राग
द्वेष न करे। असंयममय जीवन की आकांक्षा न करे और आयु के क्षय
रूप मरण की या बालमरण की आकांक्षा न करे। किन्तु कपट से

टीका—हवे अध्ययनना अर्थना उपसंहार करतां कहे छे हे—मुनिजे
वेणु वीणा आदिथी उत्पन्न यत्नावाणा श्रोत्रने प्रिय लागनारा शब्दोभां
नेत्राने आनंद आपनारा सुंदर जेवा रूपोभां आसक्त यत्नु नही जेब
प्रभाजे अभिमोक्ष—मनने न गमे तेवा शब्दो अने रूपोभां द्वेषभाव राखवे
नही, ‘सड़े’ मरेखाना शरीरभांथी उत्पन्न यतार दुर्गन्धभां छुपा सुक वासी
आहार विजेरेना रसभां उपलक्षणथी कोष्ठ पुट अर्थात् सुगंधीवाणा पदार्थना
भंडिका विजेरेनी सुगंधभां अने हराय विजेरेना भीडा रसभां अने तेना
सहचर मनोज्ञ अभिमोक्ष जेवा स्पर्शभां पणु रागद्वेष न करे.

असंयम मय जवननी आकांक्षा—छत्था न करे अने आयुष्यना क्षय
रूप मरजुनी अथवा बाल मरजुनी आकांक्षा—छत्था न करे. परंतु कपटथी

समयार्थबोधिनी टीका प्र. यु. अ. १२ समवसरणस्वरूपनिरूपणम्

११५

विमुक्तः-रहितः कपटरहितः सन् 'आयाणमुत्ते' आदानमुत्तः-आदानं-संयमः
तेन सहितः, आदाने-संयमे सति गुप्तः मनोवाकायदुष्पणिधानरहितः गुप्तः, इति
गुप्तेन्द्रियो वा भूत्वा निहरेत् निष्कपटवनोवाककार्यैः संयमं पाउपेदिति भावः ॥२२॥

॥ इति श्री विश्वविरुपात-जगद्वल्लभ-मसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-

कवितल्लितकलापालापकमविभुद्गमघपथनैकग्रन्थनिर्मापक,

वादिमानपर्वक-श्रीसाहचर्यपति कोल्हापुरराजमदत्त-

'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-

बाळब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर

-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री

"सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य" समयार्थबोधिन्या-

ख्यायां व्याख्यायां समवसरणनामकम्

द्वादशमध्ययनं समाप्तम् ॥१३॥

रहित होकर और संयम से युक्त होकर, मन वचन काय के अप्रशस्त
व्यापार को त्याग कर विचरे। अर्थात् निष्कपट भाव से तीनों 'योगों'
से संयम का पालन करे ॥२२॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत

"सूत्रकृताङ्गसूत्र" की समयार्थबोधिनी व्याख्या का समवसरण

नामक बारहवां अध्ययन समाप्त ॥१२॥

रहित थपने અને સંયમથી યુક્ત થઈને મન, વચન, અને કાયાના અપ્ર-
શસ્ત વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને વિચરણ કરે. અર્થાત્ નિષ્કપટ ભાવથી ત્રણે
યોગોથી સંયમનું પાલન કરે ॥૨૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની
સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું સમવસરણનામનું બારમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૨॥

॥ અથ ત્રયોદશમધ્યયનમ્ ॥

ગતે સમવસરણારૂપે દ્વાદશમધ્યયનમ્, સામ્પત્તે-ત્રયોદશમારંભ્યતે, અસ્ય પૂર્વાધ્યયનેન સહાધ્યયમસમ્બન્ધઃ-પૂર્વાધ્યયને પરવાદિનાં મતાનિ નિરૂપિતાનિ, તન્નિરાકરણમપિ ચ કૃતમ્, તન્નિરાકરણં ચ વસ્તુતો યાયાતધ્યયેન મવતીત્યસ્મિન્ન-ધ્યયને યાયાતધ્યયં પ્રતિપાદયિષ્યતે । इत्यनेन सम्बन्धेन आघातस्यास्याध्ययनस्य इदमादिमं सूत्रम्-‘आहत्तहीयं’ इत्यादि ।

અથ ચ પૂર્વાધ્યયનસ્યાન્તિમસૂત્રેણ સહાસ્યાદિસૂત્રસ્યાયં સમ્બન્ધઃ અનન્તર-સૂત્રે ‘વલયાવિમુક્કે’ સુનિર્વલયાદિમુક્તો મવેત્ત્વેત્ત્વમિદમિત્તમ્ અત્ર માવલયસ્યા-ધિકારસ્તેનાઽત્ર માવલયં રાગદ્વેપરૂપં યદ્વાતેઽતો માવલયવાત્ વિમુક્તસ્યૈવ યાયા-તધ્યયં મવતીત્યનેન સમ્બન્ધેન સૂત્રકારઃ પ્રાઠ-‘આહત્તહીયં’ इत्यादि ।

મૂળમ્-‘આહત્તહીયં તું પવેચંદ્રસ્સં,

નાળપગારં પુરિસંસ્સ જાયં ।

તેરહવે’ અધ્યયનકા પ્રારંભ

સમવસરણ નામક ચારહર્વા અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ । અથ તેરહર્વા અધ્યયન કા પ્રારંભ ક્રિયા જાતા હૈ । પૂર્વવર્તી અધ્યયન કે સાથ હસ અધ્યયન કા યહ સમ્બન્ધ હૈ-‘ચારહર્વે’ અધ્યયન મેં પરવાદિયોં કે મત કા નિરૂપણ ઔર નિરાકરણ ક્રિયા ગયા હૈ । વહ નિરાકરણ વસ્તુતઃ યાયાતધ્યય સે હોતા હૈ, અત એવ હસ અધ્યયન મેં યાયાતધ્યય કા પ્રતિપાદન ક્રિયા જાયગા । હસ સમ્બન્ધ સે પ્રાપ્ત હસ અધ્યયન કા યહ પ્રથમ સૂત્ર હૈ-‘આહત્તહીયં’ इत्यादि ।

‘તેરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

સમવસરણ નામનું ‘ચારમું’ અધ્યયન ‘પુરં થયું’. હવે તેરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આના પહેલાના અધ્યયન સાથે આ અધ્યયનનો આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે.—‘ચારમા અધ્યયનમાં પરવાદિયોના મતનું નિરૂપણ અને નિરાકરણ કરવામાં આવેલ છે, તે નિરાકરણ ખરી રીતે યાયા તથ્યથી થાય છે, તેથી આ અધ્યયનમાં યાયાતધ્યયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ આ અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. ‘આહત્તહીયં’ इत्यादि

समयार्थबोधिनी टीका प्र. श्रु. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम्

३१७

संओ य धम्मं असओ य सीलं”,

“संतिं असंतिं करिस्सामि पाउं॥१॥

छाया—याथातथ्यं तु प्रवेदयिष्यामि, ज्ञानप्रकारं पुरुषस्य जातम् ।

सतश्च धर्मसतश्च शीलं, शान्तिमशान्तिं च करिष्यामि प्रादुः ॥१॥

अन्वयार्थः—(आहतहीयं तु) याथातथ्यं तु-परमार्थतत्त्वं तु ‘पुरिसस्स’ पुरुषस्य जीवस्य यत् (जायं) जातम्-उत्पन्नम् (नाणप्पकारं) ज्ञानप्रकारम्-ज्ञाना-

शब्दार्थ—‘आहत्तहीयं तु याथातथ्यं तु’ यथार्थं अर्थात् सच्चत्वा तत्त्व ‘पुरिसस्स-पुरुषस्य’ जीव को जो ‘जायं-जातम्’ प्राप्त हुआ है तथा ‘नाणप्पकारं-ज्ञानप्रकारम्’ ज्ञानके प्रकार अर्थात् सम्यक् ज्ञान दर्शन और चारित्रिका ‘प्रवेदयिस्सं-प्रवेदयिष्यामि’ कथन करूंगा ‘तु’ शब्द से मिथ्यादृष्टियों के दोषों को भी कहूंगा ‘सओ य-सतश्च’ चारित्रशील उत्तम साधुका ‘धम्मं-धर्मम्’ श्रुतचारित्ररूप धर्म तथा ‘सीलं-शीलम्’ शील-स्वभाव तथा ‘संतिं-शान्तिम्’ सकल कर्म-क्षयरूप शान्तिको-निवृत्तिको ‘पाउं करिस्सामि प्रादुः करिष्यामि’ प्रकट करूंगा तथा ‘असओ य-असतश्च’ परतीर्थिकों का, अधर्माचरण, कुशील तथा ‘असंतिं-अशान्तिम्’ संसार का स्वरूप प्रगट करूंगा ॥१॥

अन्वयार्थ—परमार्थ दृष्टि से विचार करने पर जीव को वास्तविक रूप में उत्पन्न होने वाले सम्यग् ज्ञान सम्यग् दर्शन सम्यक् चारित्र

शब्दार्थ—आहत्तहीयं तु-याथातथ्यं तु’ यथार्थं अर्थात् साधु-तत्त्व ‘पुरिसस्स-पुरुषस्य’ अपने के ‘जायं-जातम्’ प्राप्त थयेले छे तथा ‘नाणप्पकारं-ज्ञानप्रकारम्’ ज्ञानने प्रकाश अर्थात् सम्यग्ज्ञान, दर्शन अने चारित्रितुं ‘प्रवेदयिस्सं-प्रवेदयिष्यामि’ कथन करीश ‘तु’ शब्दशी मिथ्यावादिधेयाना दोषोने पणु कहीश ‘सओ य-सतश्च’ चारित्रशील उत्तम साधुता ‘धम्मं-धर्मम्’ श्रुत चारित्र रूप धर्म तथा ‘सीलं-शीलम्’ शील-स्वभाव अने संतिं-शान्तिम्’ सकल कर्म क्षयरूप शान्तिने-निवृत्तिने ‘पाउं करिस्सामि-प्रादुः करिष्यामि’ प्रकट करीश तथा ‘असओ य-असतश्च’ परतीर्थिकोना अधर्माचरणने तथा ‘असंतिं-अशान्तिम्’ संसारना स्वरूपने प्रगट करीश ॥१॥

अन्वयार्थ—परमार्थ दृष्टिसे विचारतां अपने वास्तविक पक्षाधी उत्पन्न थवावाणा सम्यग् ज्ञान सम्यग्दर्शन सम्यक् चारित्ररूप ज्ञान प्रकारतुं निरू-

૩૧૮

સુત્રકૃતાક્ષર

દિકં-સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમ્ (પવેયશ્સં) મવેદયિષ્યામિ, -મકટયિષ્યામિ, તુ શબ્દેન મિથ્યાદૃષ્ટીનાં દોષાનપિ કથયિષ્યામિ (સમો ય) સતથ-ચારિત્રત્વઃ પુરુષસ્ય (ધર્મ) ધર્મમ્-શ્રુતચારિત્રરૂપમ્ તથા-(સોલં) શીલમ્-ઉદ્યુક્તવિહારિત્વમ્ તથા-(સંતિ) શાન્તિમ્-સકલકર્મક્ષયલક્ષણાં નિર્વૃત્તિમ્ (પાઉંકરિસામિ) પ્રાદુઃ કરિષ્યામિ મકટયિષ્યામિ તથા-(અસમો ય) અસતથ પુરુષસ્ય પરતીર્થિકાદેઃ ચ શબ્દાદ્-અધર્મ પાપમ્, અશીલં કુત્સિતશીલમ્ તથા-(અસંતિ) અશાન્તિમ્-ખનિ-ર્વાણરૂપામ્ એતત્સર્વં મકટયિષ્યામિ ॥૧॥

ટીકા—સુધર્મસ્વામી જમ્બુસ્વામિનં પ્રત્યાહ-‘આદત્તદીયં તુ’ યાયાતથ્યં તુ યથા તથા માત્રો યાયાતથ્યમ્-તત્ત્વમ્. તત્ત્વ પરમાર્થચિન્તાયાં સમ્યગ્જ્ઞાનાદિક-મેવ, અતસ્તાદશજ્ઞાનાદિકમેવ પ્રદર્શયતિ-‘પુરિસસ્ત’ પુરુષસ્ય-જીવસ્ય યત્ ‘જાયં’ જાતમ્-સમુત્પન્નમ્ ‘નાળપ્પયાર’ જ્ઞાનપ્રકારમ્, અત્ર પ્રકારશબ્દઃ-આદ્યે

રૂપ જ્ઞાન પ્રકાર કા નિરૂપગ કરુંગા, ઔર મિથ્યાદૃષ્ટિયોં કે દોષોં કા ખી કથન કરુંગા, એવં ચારિત્ર વાલે પુરુષોં કા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણ ધર્મ તથા શીલ એવં સકલ કર્મ ક્ષય રૂપ શાન્તિ કો ખી પ્રગટ કરુંગા । હસી પ્રકાર અસત્ચરિત્ર પરતીર્થિકાદિ પુરુષોં કે પાપ અધર્મ અશીલ કુત્સિત શીલ એવં અશાન્તિ વગૈરહ સમી દુર્ગુણોં કો ખી પ્રગટ કરુંગા ॥૧॥

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બુસ્વામી કે પ્રતિ કહતે હૈં-પર્યર્થતા કો યાયાતથ્ય કહતે હૈં, ઉત્તકા અભિપ્રાય હૈ તત્ત્વ । પરમાર્થ દૃષ્ટિ સે વિચાર ક્રિયા જાય તો સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર સમ્યક્ તપ હી યાયાતથ્ય યા તત્ત્વ હૈં । અત એવ યહાં ઉત્તકો હી દિલ્લાયા જાતા હૈ ।

જીવ કો ઉત્પન્ન હોને વાલે ‘નાળપ્પયાર’ અર્થાત્ જ્ઞાનપ્રકાર કો

પણુ કરીશ. અને મિથ્યાદૃષ્ટિયોના દોષોનું પણ કથન કરીશ તેમજ ચારિત્ર શીલ પુરુષોના સકલ કર્મક્ષય રૂપ શાન્તિને પણ પ્રગટ કરીશ તેજ રીતે અસ-ચારિત્રવાળા પરતીર્થિક પુરુષોના પાપ, અધર્મ અશીલ, કુત્સિતશીલ અને અશાંતી વિગેરે સઘળા દુર્ગોષ્ટોને પણ પ્રગટ કરીશ. ॥૧॥

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બુસ્વામીને કહે છે કે-પર્યર્થપણુને યાયા-તથ્ય કહે છે. તેને અભિપ્રાય છે તત્ત્વ । પરમાર્થ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર સમ્યક્ તપજ યાયાતથ્ય અર્થાત્ તત્ત્વ છે. તેથીજ અહિયાં તેને જ દેખાડવામાં આવે છે.

અને ઉત્પન્ન થવાવાળા ‘નાળપ્પયાર’ અર્થાત્ જ્ઞાન પ્રકારને હું કહીશ

તેન જ્ઞાનાદિકમ્-સમ્યગ્જ્ઞાનં-સમ્યગ્દર્શનં-સમ્યક્ ચારિત્રમિત્યર્થઃ, અત્ર સમ્યગ્દર્શનમ્-ઔપશમિક્ષાયિક્ષાપોષમિકં વૃદ્ધતે, સમ્યક્ ચારિત્રં તુ વ્રતસમિતિકષાયાણાં ધારણરક્ષણનિગ્રહાદિકં વૃદ્ધતે, एतत् સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકમ્ 'પ્રવેયદ્સં' પ્રવેદયિષ્યામિ વિતયાચારરતાન્ તદોપાંશ્વ પ્રાદુષ્કરિષ્યામિ. યદ્વા-‘નાળપ્પયારં’ इति નનાપકારમ્-અનેકપદારકં વિચિત્રમ્, ‘પુરિસસ્સ’ પુરુષસ્ય પ્રાણિનઃ ‘જાય’ જાતમ્-સ્વભાવં પ્રશસ્તાપશસ્તરૂપમ્ ઉચ્ચાવં વા પ્રવેદયિષ્યામિ-કથયિષ્યામિ । તુ શબ્દેન મિથ્યાદૃષ્ટીનાં દોષાનપિ કથયિષ્યામિ । ‘સઓ’ સતઃ-ચારિત્રવતઃ ધુભાઽનુષ્ઠાનં કુર્વતઃ પુરુષસ્ય ‘ધમ્મે’ ધર્મમ્-શ્રુતચારિત્રલક્ષણમ્, તથા-‘સોલં’ સીલમ્-ઉદ્યુક્તવિહારિત્રમ્, તથા-‘સંતિ’ શાન્તિમ્-અશેષકર્મક્ષયલક્ષણાં નિર્વૃત્તિમ્, ‘પાઉકરિસ્સામિ’ પ્રવટં કરિષ્યામિ, તથા-‘અસઓ’ અમતઃ-અસત્પુરુષસ્ય પર-

મેં કહુંગા । યહાં ‘પ્રકાર’ શબ્દ ‘આદિ’ કે અર્થ મેં હૈ, અતएव તાત્પર્ય યહ હુઆ કિ સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર ઔર સમ્યક્ તપકા કથન કરુંગા । યહાં ઔપશમિક, ક્ષાયિક ઔર ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન સમસના ચાહિયે ઔર વ્રતોં તથા સમિતિયોં કા ધારણ एवં રક્ષણ તથા કષાયોં કા નિગ્રહ ચારિત્ર શબ્દ સે ગ્રહણ કરના ચાહિए । હસકે અતિરિક્ત જો કુશીલ (કુત્સિત આચાર) મેં રત હૈ, ઉનકે દોષોં કો પ્રકટ કરુંગા । અથવા ‘નાળપ્પયાર’ કા અર્થ હૈ નાના પ્રકાર । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પ્રાણિયોં કે પ્રશસ્ત ઔર અપ્રશસ્ત યા શુભ ઔર અશુભ જો સ્વભાવ હૈ, ઉનકા કથન કરુંગા । ‘તુ’ શબ્દ સે યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈ કિ મિથ્યાદૃષ્ટિયોં કે દોષોં કો બી મેં કહુંગા । તથા શુભ અનુષ્ઠાન કરને વાલે સત્પુરુષ કે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ ઔર ઉપ-

અધિયાં પ્રકાર શબ્દ આદિના અર્થમાં છે, તેથી જ તાત્પર્ય એ થયું કે -સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપનું કથન કરીશ. અધિયાં ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિકને સમ્યક્ દર્શન સમજવું જોઈએ. ઘીળ મતોને તથા કષાયોને નિગ્રહ ચારિત્ર શબ્દથી ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ શિવાય જે કુશીલ (કુત્સિત આચાર)માં પ્રવૃત્ત છે. તેઓના દોષોને પ્રગટ કરીશ અથવા ‘નાળપ્પયાર’ નો અર્થ નાના પ્રકાર એ પ્રમાણે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રાણિયોના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત અથવા શુભ અને અશુભ એ સ્વભાવ છે, તેનું કથન કરીશ. ‘તુ’ શબ્દથી એ બતાવ્યું છે કે—મિથ્યા દૃષ્ટિવાળાઓના દોષોને પણ હું પ્રગટ કરીશ. તથા શુભ અનુષ્ઠાન કરવાવાળા સત્પુરુષના શ્રુત ચારિત્ર ૩૫ ધર્મ અને ઉપવિહાર

૩૨૦

સૂત્રકૃતાક્ષરે

તીર્થિકાદેઃ ચશબ્દાદ્ ધર્મપતિપક્ષભૂતમ્ અધર્મ પાપમ્, શીઝમતિપક્ષભૂતમ્ અશી-
ઝમ્-કુત્સિતશીલમ્, અશાન્તિમ્ મોક્ષાભાવરૂપામ્, એત્સર્વં પ્રકટયિષ્યામિ ॥૧॥

મૂલમ્—અહો ય રાઓ ય સમુદ્વિષ્હિં, તંહાગર્હિં પઢિલ્લભધર્મમ્।

સમાહિ માધાયમજોસયંતા, સંત્યારમેવં ફરુસં વયંતિ ॥૨॥

જાયા—અહિ ચ રાત્રૌ ચ સમુત્થિતેભ્યઃ, સ્તયાગતેભ્યઃ પ્રતિલભ્ય ધર્મમ્।

સમાધિમાધ્યાતમજોવયન્તઃ, શાસ્તારમેવં પરુષં વદન્તિ ॥૨॥

વિહાર આદિ શીલ કો, સમપ્ત કર્મક્ષયસ્વરૂપ મોક્ષ કો પ્રકટ કરુંગા
એવં અસત્પુરુષ કે અધર્મ કો, કુશીલ કો, ઓર મોક્ષભાવ કો બી
પ્રકટ કરુંગા ॥૧॥

‘અહો ય રાઓ ય’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘અહો ય-અહિ ચ’ દિન મેં ‘રાઓ ય-રાત્રૌ ચ’ રાત્રી મેં
‘સમુદ્વિષ્હિં-સમુત્થિતેભ્યઃ’ ઉત્તમ અનુષ્ઠાન કરનેવાણે શ્રુતચારિત્રકો
ધારણ કરનેવાણે કો તથા ‘તંહાગર્હિં-તથાગતેભ્યઃ’ તીર્થકરોં સે ‘ધર્મ-
ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કો ‘પઢિલ્લભ-પ્રતિલભ્ય’ પ્રાપ્ત કરકે
‘અધાય-આરૂપાતમ્’ તીર્થકરોક્ત ‘સમાહિ-સમાધિ’ સમાધિકા ‘અજો-
સયંતા-અજોવયન્તઃ’ સેવન ન કરતે હુણ (જમાલિઆદિનિહુણ) ‘સંત્યાર-
શાસ્તારમ્’ અપને ગુરુ આદિકો હી ‘એવં-એવમ્’ ઉક્ત પ્રકારસે ‘ફરુસં-
પરુષમ્’ કઠોર વચન ‘વયંતિ-વદન્તિ’ કહતે હૈં ॥૨॥

વિગેરે શીલને, સધળા કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષને પ્રગટ કરીશ. તથા અસત્પુરુ-
ષના અધર્મને, કુશીલને, અને મોક્ષભાવને પણ પ્રગટ કરીશ. ॥૧॥

‘અહો ય રાઓ ય’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—અહો ય-અહિ ચ’ દિવસમાં ‘રાઓ ય-રાત્રૌ ચ’ રાત્રે ‘સમુદ્વિષ્હિં’
સમુત્થિતેભ્યઃ’ ઉત્તમ અનુષ્ઠાન કરવાવાળા શ્રુત ચારિત્રને ધારણ કરવા વાળાને
તથા ‘તંહાગર્હિં-તથાગતેભ્યઃ’ તીર્થકરે પાસેથી ‘ધર્મ-ધર્મમ્’ શ્રુત ચારિત્રરૂપ
ધર્મને ‘પઢિલ્લભ-પ્રતિલભ્ય’ પ્રાપ્ત કરીને ‘અધાય-આરૂપાતમ્’ તીર્થકરેક્રી
સમાહિ-સમાધિ’ સમાધિનું ‘અજોસયંતા-અજોવયન્તઃ’ સેવન ન કરીને (જમાલી
વિગેરે નિહુણે) ‘સંત્યાર-શાસ્તારમ્’ પોતાના ગુરુ વિગેરેને જ ‘એવં-એવમ્’
ઉક્ત રીતે ‘ફરુસં-પરુષમ્’ કઠોર વચન વયંતિ-વદન્તિ’ કહે છે. ॥૨॥

अन्वयार्थः—(अहो य) अहनि च—दिवसे (राओ य) रात्रौ च (समुद्रिर्हि) समु-
त्थितेभ्यः—रात्रिन्दिवं सदनुष्ठानं कुर्वद्भ्यः श्रुतचारित्रधारिभ्यः, तथा—(तद्भागर्हि)
तथागतैभ्यः—तीर्थकृद्भ्यः (धर्मं) धर्मम्—श्रुतचारित्ररूपम् (पडिलम्) प्रतिलभ्य-
प्राप्त्वाऽपि जमालि—प्रभृतयः (आप्रायं) आरुवातम्—कथितमपि तीर्थकृद्भिः
(समाहि) समाधि—सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं रत्नत्रयं मोक्षमार्गम् (अजो-
सयंता) अजोषयन्तः—असेवमानाः (सत्वारं) शास्त्रारम्—गुर्वादिकमेव (एवं)
एवम्—उत्करीत्या वक्ष्यमाणरीत्या च (फरुसं) परुषं कठोरवचनम् (वयंति) वदन्ति
—कठोरवचनद्वारा मोक्षमार्गप्रदर्शकं गुर्वादिकमेव निन्दन्ति ॥२॥

टीका—पुरुषस्य गुणदोषरूपं नानाप्रकारकं स्वभावं कथयिष्यामि, इति
पूर्वं कथिाम् सम्प्रति—तदेव गुणक्षेत्रजातं विवेचयति 'अहो य' इत्यादि। 'अहो य'
अहनि च—दिवसे 'राओ य' रात्रौ च 'समुद्रिर्हि' समुत्थितेभ्यः—रात्रिन्दिवं सम्य-

अन्वयार्थ—जो दिन और रात सम्यक् प्रकार से उत्थित हैं
अर्थात् रात दिन उत्तम (उत्कृष्ट क्रिया) अनुष्ठान करने वाले हैं और
श्रुतचारित्र के धारक हैं उनसे तथा तीर्थकरों से, संसारसागर से
तारने में समर्थ श्रुतचारित्र धर्म को प्राप्त करके भी जमालि तथा दिग-
म्बर वगैरह सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र रूप रत्नत्रयात्मक मोक्षमार्ग को
नहीं सेवन करते हुए कठोर वचनों द्वारा मोक्षमार्गप्रदर्शक आचार्य-
वगैरह गुरु की ही निन्दा करते हैं ॥२॥

टीका—पहले कहा था कि पुरुष के गुण दोषों को उसके नाना
प्रकार के स्वभाव को कहेंगा, उसी को अब कहते हैं। जो दिन और
रात सम्यक् प्रकार से उत्थित हैं अर्थात् समीचीन अनुष्ठान में प्रवृत्त

अन्वयार्थ—वे रातदिवस सम्यक् प्रकारकी उत्थित छे अर्थात् रातदि-
वस उत्तम (उत्कृष्ट क्रिया) अनुष्ठान करवावाणा होय "अने श्रुतचारित्रने
धारक करवावाणा होय तेमनी पासेथी तथा तीर्थकरे। पासेथी संसार साग-
रथी तारवाभां समर्थ" जेवा श्रुतचारित्र धर्मने प्राप्त करीने पछु नभावी
तथा दिगम्बर विगेरे सम्यक् ज्ञान दर्शन चारित्र रूप रत्नत्रयात्मक मोक्ष
मार्गनुं सेवन न करतां कठोर वचनो द्वारा मोक्ष मार्गने अताववा वाणा
आचार्य विगेरे गुर्वा नी न निन्दा करे छे ॥२॥

टीका—पहले कहा था कि पुरुष के गुण दोषों को उसके नाना
प्रकार के स्वभाव को कहेंगा, उसी को अब कहते हैं। जो दिन और
रात सम्यक् प्रकार से उत्थित हैं अर्थात् समीचीन अनुष्ठान में प्रवृत्त

સ્થિતેભ્યઃ સદ્ગુણાનન્દયઃ શ્રુતચારિત્રધરેભ્યઃ, તથા—‘તદાગર્હિ’ તથાગતેભ્ય-
સ્તીર્થકરેભ્યઃ ‘ધર્મ’ ધર્મમ્—શ્રુતચારિત્રાશ્રયં સંસારસાગરોત્તરગોપાયં ધર્મમ્
‘પહિલન્મ’ પ્રતિલભ્ય-પ્રાપ્ત્વાઽપિ, કર્મણામુદયેન હૃતભાગ્યા જમાલિપ્રભૃતયો
મન્દાધિકારિણઃ ‘આઘાયં’ આશ્રયાતં કથિતમપિ ‘સપાર્હિ’ સમાધિમ્—સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાન નારિત્તલક્ષણં મોક્ષમાર્ગમ્ ‘અન્નોસયંતા’ અન્નોપયન્તઃ—અસેવમાનાઃ સમ્ય-
ગાચરણમકુર્ષાણાઃ તીર્થકરપતિપાદિતં માર્ગં વિરાધયંતિ, તથા—કુમાર્ગં ચ પ્રરુપ-
યંતિ—કથયન્તિ તે, યદયં મહાવીરસ્વામી સર્વજ્ઞ પવ ન સંપવતિ, યતઃ ક્રિયમાણં
કુમમિતિ વદતીત્યાદિ । एवं सर्वज्ञोक्तमश्रद्धधानाः, यदि कश्चिदगुरुवरगैर्वत्सलतया
प्रतिबोधिता भवन्ति तदा ते ‘सत्थार’ श्लास्तारम्, अनुज्ञासकम् ‘फरुसं’ परुषं
कठोरवचनम् ‘वयंति’ वदन्ति-कठोरवचनेन गुर्वादिकमेवाधिसिष्यन्तीति ॥२॥

और श्रुतचारित्र के धारक हैं, उनसे तथा तीर्थकरों से संसार सागर
से तारने में समर्थ श्रुतचारित्र धर्म को प्राप्त करके भी कर्म के उदय
से हृतभाग्य जमालि आदि कथित समाधि का सम्यग्ज्ञानादि रत्नों का
अर्थात् मोक्षमार्ग का सेवन नहीं करते । सम्यक् आचरण न करते
हुए तीर्थकर के मार्ग की विराधना करते हैं । कुमार्ग की प्ररूपणा करते
हैं । वे कहते हैं कि महावीर स्वामी सर्वज्ञ ही नहीं हैं, क्योंकि वे किये
जाते हुए कार्य को किया हुआ कहते हैं । इस प्रकार सर्वज्ञ के कथन
पर अज्ञान करते हुए उनको कहीं कोई सद्गुरु वत्सलभाव से प्रतिबोध
देते हैं तो वे उस प्रतिबोधक को ही कठोर वचन कहने लगते हैं ॥२॥

છે, અર્થાત્ ઉર્ધ્વ ગતિએ પહોંચેલા છે, એટલે કે—યોગ્ય અનુશાનમાં પ્રવૃત્ત
અને શ્રુતચારિત્રના ધારક છે, તેઓથી તથા તીર્થકરોથી સંસાર સાગરથી
તારવામાં સમર્થ શ્રુતચારિત્ર ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ કર્મના ઉદયથી હૃત
ભાગ્ય જમાલિ વિગેરેએ કહેલ સમાધિનું અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરે રત્ન-
ત્રયનું અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગનું સેવન કરતા નથી, જમાલિ વિગેરે સમ્યક્ આચ-
રણ ન કરતાં તીર્થકરના માર્ગને જ નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. કુમાર્ગની
પ્રરૂપણા કરે છે. તેઓ કહે છે કે—મહાવીર સ્વામી સર્વજ્ઞ નથી, કેમકે
તેઓ કરવામાં આવતા કાર્યને કરેલું કહે છે, આ રીતે સર્વજ્ઞના વચન પર
અજ્ઞાન કરતાં અને શરીર વિગેરેની હુમ્મલતાને કારણે સંયમના ભારને
પહન કરવામાં સમર્થ ન થનારા તેઓને કેમ સત્યુક્ત વત્સલ્યભાવથી પ્રતિ-
બોધ આપે તો તેઓ તે પ્રતિબોધ આપનારને જ કઠોર વચનો કહે છે ॥૨॥

સમયાર્થોચિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાતાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૨૩

મૂલ્ય-વિસોહિયં તે અણુકાહયંતે, જે આત્મભાવેળ વિયાગરેજ્ઞા।

અટ્ટાણિયા હોતિં બહુગુણાણં, જે ણાણ સંકાદ્ મુસં વણજ્ઞા।૩।

હાયા—વિશોધિતમ્ તે અનુકથયન્તિ, જે આત્મભાવેન વ્યામૃત્તીયુઃ।

અસ્થાનિકા ભવન્તિ વહુગુણાનાં, જે જ્ઞાનશક્ત્યા મૃષા વદેયુઃ ॥૩॥

અન્વયાર્થ—(તે) તે જમાલિપ્રમૃતયઃ ‘વિસોહિયં’ વિશોધિતમ્-સકલદોષ ‘વિસોહિયં તે અણુકાહયંતે’ इत्यादि।

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ જમાલિ આદિ નિહવ ‘વિસોહિયં-વિશોધિતમ્’ દોષરહિત એવં તીર્થંકરાદિકે દ્વારા પ્રરૂપિત એસે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગ કો ‘અણુકાહયંતે-અનુકથયન્તિ તીર્થંકર કી પ્રરૂપણાસે વિપરીત પ્રતિપાદન કરતે હૈં ‘જે-યે’ જો ‘આત્મભાવેળ-આત્મભાવેન’ અપની રુચિકે અનુસાર ‘વિયાગરેજ્ઞા-વ્યામૃત્તીયુઃ’ આચાર્ય પરંપરા સે ચિકિત્સ પ્રકારસે સૂત્રોંકા અર્થ કરતે હૈં એસે વે ‘વહુગુણાણં-વહુગુણાનામ્’ અનેક સદ્ગુણોં કા ‘અટ્ટાણિય-અસ્થાનિકાઃ’ ‘હોઈ-ભવન્તિ’ હોતે હૈં ‘જે-યે’ જો કોઈ જમાલિ આદિ અપાત્ર ‘ણાણસંકાદ્-જ્ઞાન-શક્ત્યા’ વીતરાગકે જ્ઞાન મેં શંકાશીલ હોકર ‘મુસં વણજ્ઞા-મૃષા વદેયુઃ’ મિથ્યાભાવણકરતે હૈં વે ઉત્તમ ગુણોં કે પાત્ર નહીં હોતે હૈં ॥૩॥

અન્વયાર્થ—વે જમાલિ વગૈરહ સકલદોષોં સે રહિત તીર્થંકરોં

‘વિસોહિયંતે અણુકાહયંતે’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘તે-તે’ પૂર્વેક્ષિત જમાલિ વિગેરે નિહવે ‘વિસોહિયં-વિશોધિતમ્’ દોષ રહિત અને તીર્થંકરાદિકોં એ પ્રરૂપેલ એવા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગને ‘અણુકાહયંતે-અનુકથયન્તિ’ તીર્થંકરની પ્રરૂપકૃતી વિરૂદ્ધ પ્રતિપાદન કરે છે. ‘જે-યે’ એઓ ‘આત્મભાવેળ-આત્મભાવેન’ પોતાની રૂચી પ્રમાણે ‘વિયાગરેજ્ઞા-વ્યામૃત્તીયુઃ’ આચાર્ય પરંપરાથી વિરૂદ્ધ રીતે સૂત્રોંકા અર્થ કરે છે. એવા તેઓ વહુગુણાણં-વહુગુણાનામ્’ અનેક ગુણોંના ‘અટ્ટાણિય હોઈ-અસ્થાનિકાઃ ભવન્તિ’ અસ્થાન રૂપ થાય છે. ‘જે-યે’ એ કોઈ જમાલિ વિગેરે અપાત્ર ‘ણાણસંકાદ્-જ્ઞાનશક્ત્યા’ વીતરાગતા જ્ઞાનમાં શંકાશીલ બનીને ‘મુસં-વણજ્ઞા-મૃષા વદેયુઃ’ મિથ્યા ભાવણ કરે છે. તેઓ ઉત્તમ ગુણોંના પાત્રરૂપ બનતા નથી. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—તે જમાલિ વિગેરે સ્વયં દોષથી રહિત અર્થાત્ નિર્દોષ

રહિતમપિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપં મોક્ષમાર્ગં તીર્થકૃત્પતિપાદિતમપિ (અણુકાહ્યંતે) અનુકથયંતિ, અનુ-પશ્ચાત્ તીર્થકૃત્ પ્રરૂપણાતો વિપરીતં પતિપાદયંતિ (જે) યે સ્વાગ્રહગ્રહનિવિષ્ટાઃ સંતઃ (આત્મભાવેણ) આત્મભાવેન-સ્વાભિપ્રાયેણ (વિચાર-ગરજના) વ્યાગૃણીયુઃ-અન્યથૈવ સૂત્રાદીનામભિપ્રાયં કથયેયુઃ એવં મૂતાસ્તે દુરા-ગ્રહિણઃ (બહુગુણાણં) બહુગુણાનામ્-અનેકસમુદ્ગાનામ્ (મઠોણિયા) આસ્થાનિકાઃ (હોતિ) મન્વન્તિ (જે) યે કેચિદ્ જમાલિપશ્ચતપઃ (જાણસંકાઃ) જ્ઞાનશક્ત્યા સ્વદુરાગ્રહેણ સમુત્પન્નજ્ઞાનસન્દેહેન (મુસં વર્ણના) મૃષા વદેયુઃ-મૃષાવાદં કુર્યુઃ ॥૨॥

ટીકા—‘તે’ તે જમાલિ બોટિકાદયઃ ‘વિસોદિયં’ વિશેષિતં-સકલદોષ-વર્જિતમપિ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાત્મકં સર્વજ્ઞપતિપાદિતમપિ મોક્ષમાર્ગમ્ ‘અણુકાહ્યંતે’ અનુ કથયન્તિ-અનુ-પશ્ચાત્ તીર્થકૃત્પરમ્પરાગતમરૂપણાતો વિરૂપં પતિપાદયન્તિ ‘જે’ યે-સ્વાગ્રહગ્રહનિવિષ્ટાઃ સન્તઃ ‘આત્મભાવેણ’ આત્મભાવેન-સ્વાભિપ્રાયેણ-દ્વારા પતિપાદિત સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગ કા વિપરીત રૂપ સે હી પતિપાદન કરતે હૈ, જો કિ અત્યન્ત દુરાગ્રહી એવં હઠીલે હોને સે અપની ઇચ્છાનુસાર હી સૂત્રો કા અભિપ્રાય કહતે હુએ અનેક સદ્ગુણો કા અપાત્ર હોતે હૈં ઓર અપને દુરાગ્રહવશ જ્ઞાન મેં ખી સન્દિગ્ધ હોકર મિથ્યા બોલતે હૈં ઓર મૃષાવાદ કા પ્રરૂપણ કરતે હૈં ॥૨॥

ટીકાર્થ—જો જમાલિ આદિ સમસ્ત દોષો સે રહિત, સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગ તીર્થકરોં સે ચલી આઈ પરમ્પરા સે વિરુદ્ધ પ્રતિપાદન કરતે હૈં, જો દુરાગ્રહ રૂપી ગ્રહ સે પ્રસ્ત હોકર અપને અભિપ્રાય કે અનુસાર, આચાર્યપરમ્પરા સે આગત

એવા તીર્થકરાર્થિકેએ પ્રતિપાદન કરેલા સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપરૂપ મોક્ષ માર્ગનું વિપરીત પશુધી જ પ્રતિપાદન કરે છે. જેઓ અત્યંત દુરા-ગ્રહી અને હઠીલા પશુધી પેતાની ઇચ્છાનુસાર જ સૂત્રનો અભિપ્રાય કહીને અનેક સદ્ગુણોના અપાત્ર થાય છે અને પોતાના દુરાગ્રહને વશ થઈને જ્ઞાનમાં પણ સંદેહવાળા બનીને ગુહું જ કહે છે. અને મૃષાવાદની જ પ્ર-પણા કરે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—જે જમાલિ વિગેરે નિર્દોષ અર્થાત્ સમગ્રા દે.પોથી રહિત એવા અને સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષનું પ્રતિપાદન તીર્થકરોથી ચાલતી પરંપરાથી વિરુદ્ધ રૂપે કરે છે, તેઓ દુરાગ્રહ રૂપી ગ્રહથી પ્રસ્ત થઈને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે આચાર્ય પર-

સમયાર્થવોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૩ યાથાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૨૫

ડડવાર્યવરમ્પરાગડમ્પર્યમ્ અતિક્રમ્ 'વિયાગરેજ્ઞા' વ્યાગૃણીયુઃ સુનાદીના-
મન્યથૈવ વ્યાખ્યાનં કુર્વન્તીતિ માવઃ । ગમ્ભીરાભિમાયં સુવાર્ય સ્વકર્મોદયાત્
પૂર્વાપરસદ્વિતિપૂર્વકં વ્યાખ્યાતામસમર્થાઃ સ્વાત્માનં પળિડતં મન્યમાનાઃ સુત્રમાર્ગ
પરિસ્થગ્વ્ય પ્રતિપાદયંતિ । સ્વકીયાડમિપાયેણ સુવાર્યવર્ણનમ્ અનર્થાય ભવતિ ।
પર્વં ભૂતાસ્તે 'વહુગુણાં' વહુગુણાનામ્ 'અઢ્ઢાણિયા હૌતિ' અસ્થાનિકા ભવન્તિ,
સ્વકીયાડનંતસંસારાય વહુના મુતમગુણાનામ્ આધારરહિતા ભવન્તિ । તે ચામી
ઉત્તમગુણા આગમોક્તાઃ—

‘સુસ્સસડ પડિપુચ્છડ, સુળેડ ગેઢ્ઢઈ ય ઈહૅ આવિ ।

તત્તો અપીહૅ વા ધારેડ, કરેડ વા સમ્મં’ ॥૧॥

છાયા શુશ્રૂષતે પ્રતિપૃચ્છતિ, ગૃણોતિ ગૃહ્ણતિ ઈહતે ચાપિ ।

તતોડપોહતે વા ધારયતિ, કરોતિ વા સમ્પક્ ॥૧॥

અર્થ કો ઉલ્લેખન કરકે સૂત્ર આદિ કા અન્યથા હી વ્યાખ્યાન કરતે હૈં,
ગંભીર રહસ્ય વાલે સૂત્ર કૈ અર્થ કો પૂર્વાપર સંબંધપૂર્વક વ્યાખ્યાન
કરને મૈં કર્મોદય સે અસમર્થ હોને પર ખી અપને કો પળિડત માનતે હૈં,
વે સૂત્ર કૈ માર્ગ કા ત્યાગ કરકે પ્રરૂપણા કરતે હૈં । કિન્તુ અપને
અભિપ્રાય કૈ અનુસાર સૂત્ર કૈ અર્થ કા પ્રરૂપણ કરના અનર્થકર હોતા
હૈ । ઁસા કરને વાલે વે જમાલિ આદિ વહુત સે ગુણો કૈ અપાત્ર હો
જાતે હૈં । આગમ મૈં કથિત વે ઉત્તમ ગુણ હસ પ્રકાર હૈં—સુસ્સસડ’ હસ્યાદિ

શુશ્રૂષા કરના અર્થાત્ ગુરુમુખ સે શ્રવણ કરને કી ઇચ્છા હોના
પૃચ્છા કરના, ગુરુ કૈ કથન કો ધ્યાનપૂર્વક સુનના, અર્થ કો પ્રહ્ણ

પરથી આવેલા અર્થાત્ ઉલ્લેખન કરીને સૂત્ર વિગેરેના અન્યથા જ કોટલે કૈ
વિરૂદ્ધ રૂપે જ વ્યાખ્યાન કરે છે, ગંભીર રહસ્ય વાળા સૂત્રના અર્થને પૂર્વા-
પરના સંબંધ પૂર્વક વ્યાખ્યાન—કેપદેશ કરવામાં કર્મોદયથી અસમર્થ હોવા
છતાં પણ પોતાને પડિત માને છે, તેઓ સૂત્રના યથાર્થ માર્ગને ત્યાગ
કરીને પ્રરૂપણા કરે છે, પરંતુ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે સૂત્રના અર્થની
પ્રરૂપણા કરવી તે અનર્થ કારક હોય છે, એવું કરનારા તે જમાલિ વિગેરે
ધણા એવા શુણાના અપાત્ર બની જાય છે, આગમમાં કહેલા તે ઉત્તમ શુણા
આ પ્રમાણે છે.—‘સુસ્સસડ’ હસ્ય દિ

શુશ્રૂષા કરવી અર્થાત્ શુરુમુખથી શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા કરવી, પૃચ્છા
કરવી, શુરુના કથનને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવું. અર્થને શ્રદ્ધણ કરવા તથા શ્રદ્ધણ કરેલા

ગુર્વાદિકં શુશ્રૂવતે તત્કથિતં શૃણોતિ પૃઠ્ઠાતિ તદર્થાનુષ્ઠાનં કરોતીતિ ભાવઃ ।

અથવા—ગુરુશુશ્રૂપાદિના સમ્યક્ જ્ઞાનાવગમઃ, તતઃ સમ્યગનુષ્ઠાનમ્, તતઃ કર્મક્ષયલક્ષણો મોક્ષઃ, इत्येवमादिगुणानामभाजनं भवतीत्यत एवोक्तम्—‘बहुगुणाणं अट्टाणिया दौति’ बहुगुणानामस्यानिका भवन्तीति, पुनः किं भूता एवं भवन्ति, तच्चाह—‘जे’ ये केचित् ‘णाणसंकाश्’ ज्ञानशङ्कया, स्वाग्रहेण ज्ञाने अज्ञाने शङ्केति ज्ञानशङ्का, तथा ‘सुमं’ मृषावादम् ‘वदेज्जा’ वदेयुः—जिनेश्वरमतिपादितागमे ये शङ्कां कुर्वन्ति, ‘अयमागमः सर्वज्ञपणीत एव न भवति, प्रकारान्तरेण वाऽस्याऽर्थो भवेत्’ इत्यादि । अथवा—ज्ञानशङ्का स्वपाण्डित्याऽभिमानेन मृषावादं वदेयुः यथाऽहं ब्रवीमि तथैव सर्वं सम्यक्, नान्यथेत्यादि । सर्वकरणा, गृहीत अर्थ का चिन्तन करना, अपोह करना अर्थात् व्यतिरेकी धर्मों का निवारण करना, और सद्वर्त्म को धारण करना और फिर तदनुसार अनुष्ठान करना ।

ગુરુ કી શુશ્રૂષા (સેવા) કરને સે સમ્યગ્જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ, તત્પશ્ચાત્ સમ્યક્ અનુષ્ઠાન હોતા હૈ ઓર ફિર કર્મક્ષય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ।

જો તીર્થંકર કી પરમ્પરા કે વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરતા હૈ, વહ સમ્યક્ ગુણોં સે રહિત હોના હૈ । હસકે સિવાય જો શ્રુતજ્ઞાન મેં શંકા કરકે મૃષાવાદ કાતા હૈ જૈસે યહ આગમ સર્વજ્ઞપણીત હૈ અથવા નહીં ? હસકા અર્થ એસા હૈ યા વૈસા ? અથવા અપને પાંડિત્ય કે અભિમાન સે જો મિથ્યા ભાવણ કરતા હૈ—જો મેં કહતા હું વહી સબ ઠીક હૈ, અન્યથા નહીં, ઇત્યાદિ ।

અર્થાન્ ચિંતન કરવું. અપોહ કરવું. અર્થાત્ વ્યતિરેકવાળા ધર્મોનું નિવારણ કરવું. સમ્યક્ ધર્મને ધારણ કરવું. અને પાછા તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું.

શુદ્ધી શુશ્રૂષા (સેવા) કરવાથી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પછી સમ્યક્ અનુષ્ઠાન થાય છે અને તે પછી કર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

જે તીર્થંકરની પરમ્પરાથી વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે, તે સમ્યક્ ગુણોથી રહિત થાય છે, આના સિવાય શ્રુતજ્ઞાનમાં શંકા કરીને જે મૃષાવાદ કરે છે. જેમકે—આ આગમ સર્વજ્ઞ પ્રણીત છે કે નથી ? આનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે ? કે નથી થતો ? અથવા પોતાના પાંડિત્ય-પંડિતપણાના અભિમાનથી જે મિથ્યા ભાવણ કરે છે, અર્થાત્ તેઓ કહે છે કે હું જે કહું છું એજ કથન ઠીક છે, અન્યથા નથી વિગેરે

સમવાર્થબોધિની કીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાચાતપ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૨૭

હસ્યાડયં માર્ગઃ સર્વદોષરહિતઃ, તથાપિ સ્વાપ્રહેણ યસ્તન્ન દોષં પ્રરૂપયતિ ।
તથા યઃ સ્વાભિપ્રાયેણાડઽચાર્યપરમ્પરાં પરિત્યજ્ય વ્યાલ્પ્યાનં કરોતિ,
તથા- સર્વજ્ઞપ્રણીતાગમે શક્ત્યુવા મૃપાવાદં કરોતિ, સ ઉત્તમગુણાધિકારી ન
મવતીતિ ભાવાર્થઃ ॥૩॥

મૂલમ્—જે યાચિ પુટ્ટા પલિઁચયંતિ, આયાણમટ્ટં સ્વલુ વંચયંતિ ।

અસાહુળો તેંદંહ સાંહુમાળી, મૌયણિ પેંસંતિ અળંતેંઘાયં ॥૪॥

છાયા—યે ચાપિ પુટ્ટા પરિકુચ્યન્તિ, આદાનમર્થં સ્વલુ વચ્ચયન્તિ ।

અસાધવસ્તે રહ સાધુમાનિનો, માયાન્વિતા પ્વપન્નયનન્તઘાતમ્ ॥૪॥

ભાવાર્થ પદ્ધત્તે કિ સર્વજ્ઞ કા યહ માર્ગ સર્વ દોષો સે રહિત હૈ, તથાપિ અપને આગ્રહ સે જો ઉત્તમેં દોષ કહતા હૈ, જો આચાર્ય પરમ્પરા ત્યાગ કર અપના મનમાના વ્યાલ્પ્યાન કરતા હૈ તથા જો સર્વજ્ઞપ્રણીત આગમ મેં શંકા કરકે મિથ્યા ભાષણ કરતા હૈ, વહ ઉત્તમ ગુણો કા અધિકારી નહીં હોતા ॥૩॥

‘જે યાચિ પુટ્ટા પલિઁચયંતિ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે યાચિ-યે ચાપિ’ જો લોગ પરમાર્થતા શાસ્ત્રકે રહસ્ય કો નહીં જાનતે હૈં વે અન્યકે દ્વારા ‘પુટ્ટા-પૃષ્ઠાઃ’ હે સાધો । આપકે ગુરુ કા નામ કયા હૈ ? એસા પૂછને પર ‘પલિઁચયંતિ-પરિકુચ્યન્તિ’ અપને ગુરુકા નામ છિવાકર અધિક જ્ઞાનવાલે કોહ અન્યકા નામ કહતે હૈં વે લોગ ‘આયાણમટ્ટં-આદાનમર્થમ્’ જ્ઞાનાદિસે અથવા મોક્ષ રૂપ

ઠહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—સર્વજ્ઞનો આ માર્ગ સર્વ દોષો વિનાનો છે; તે પશુ પોતાના આગ્રહથી જ્યો તેમાં દોષ કહે છે. જ્યો આચાર્ય પરંપરાનો ત્યાગ કરીને પોતાનું મન માન્યું વ્યાલ્પ્યાન કરે છે, તથા જે સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમમાં શંકા બતાવીને મિથ્યા ભાષણ કરે છે, તે ઉત્તમ શુભોનો અધિકારી થતો નથી. ॥૩॥

‘જે યાચિ પુટ્ટા પલિઁચયંતિ’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે યાચિ-યે ચાપિ’ જે લોકો ખરી રીતે શાસ્ત્રના શ્લેષને બણતા નથી તેઓ ખીબઓ દ્વારા ‘પુટ્ટા-પૃષ્ઠાઃ’ હે સાધુ આપના શુરુ નામ શું છે ? એ પ્રશ્ન પૂછનામાં આવે ત્યારે ‘પલિઁચયંતિ-પરિકુચ્યન્તિ’ પોતાના શુરુ નામ છુપાવીને વધારે જ્ઞાનવાળા ખીબ કોઈનું નામ પોતાના શુરુ તરીકે કહે છે. તે લોકો ‘આયાણમટ્ટં-આદાનમર્થમ્’ જ્ઞાનાદિથી અથવા

અન્વયાર્થઃ—(જે યાચિ) યે ચાચિ-યે કેવનાપિ પરમાર્થતઃ શાસ્ત્રરહસ્યં ન જાનન્તિ, તેઽન્યેન (પુટ્ટા) પુટ્ટાઃ (મોઃ ! કસ્તે ગુરુસ્થિતિ) इत्यादि, પરૈઃ પુટ્ટાઃ મન્દઃ (પલિંડવ્યંતિ) પરિકુચ્યન્તિ તદુત્તરદાને માર્ગાં કુર્વન્તિ, યસ્માદધીતવન્તઃ યેન દીક્ષિતાઃ સ્તસ્પાલ્યશ્રુતસ્ય શુભીર્નામગ્રહણે લઙ્ગમાના તસ્ય નામ ન કથયન્તિ કિન્તુ અન્યસ્યૈશધિકજ્ઞાનિનઃ કસ્યચિદાચાર્યસ્ય નામગ્રહણં કુર્વન્તિ 'આયાણમટ્ટે' અદાનમર્થમ્-આદાનં જ્ઞાનાદિકં મોક્ષરૂપં વાર્થમ્ 'વંચયંતિ' વચ્ચયન્તિ-મોક્ષમાર્ગાં આત્માનં વચ્ચિતં કુર્વન્તિ, તથા કુર્વન્તસ્તે (સાહુમાણો) સાધુમાનિનઃ-આત્માનં સાધું મન્યમાનાઃ, વસ્તુતઃ (પ્રસાહુણો) અસાધવઃ

અર્થ સે 'વંચયંતિ-વચ્ચયન્તિ' વંચિતહોતે હૈં એસા કરને વાલા 'સાહુમાણી-સાધુમાનિનઃ' અપને કો સાધુ માનને વાહે વસ્તુતઃ 'અસાહુણો-અસાધવઃ' વાસ્તવિક સાધુ નહીં હૈં પરંતુ અસાધુ હી હૈં 'માયણિ-માયાન્વિતાઃ' માયા-કપટ વાહે વે 'અર્જનઘાયં-અનન્તઘાતમ્' અનેકવાર સંસાર કો 'એસંતિ-એચ્યન્તિ' પ્રાપ્ત કરતે હૈં ॥૪॥

અન્વયાર્થ—અન્ય મી જો કોઈ વાસ્તવ મેં શાસ્ત્ર રહસ્ય કો નહીં જાનતે હૈં વે મી, 'કૌન તુમ્હારે ગુરુ હૈં?' इत्यादि दूसरों द्वारा पूछे जाने पर जिन से पढाया जिनसे दीक्षाग्रहण किया ऐसे गुरु के अल्पश्रुत होने के कारण नाम छेने में शरमाने से नाम नहीं छेते हॆं परन्तु किसी अन्य ही अधिक ज्ञानी आचार्य का नाम कहते हॆं और मोक्षमार्ग से स्वयं वञ्चित होकर भ्रष्ट हो जाते हॆं, ऐसे करने वाले अपने को साधु मानने

મોક્ષરૂપ અર્થથી 'વંચયંતિ-વચ્ચયન્તિ' વચ્ચિત થાય છે. છેતરાય છે. એમ કરવાવાળા 'સાહુમાણી-સાધુમાનિનઃ' યોતાને સાધુ માનવાવાળા પરંતુ ખરી રીતે 'અસાહુણો-અસાધવઃ' અસાધુજ છે. 'માયણિ-માયાન્વિતાઃ' મયા કપટ વાળા તેઓ 'અર્જનઘાયં-અનન્તઘાતમ્' અનેકવાર સંસારને 'એસંતિ એચ્યન્તિ' પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪॥

અન્વયાર્થ—અન્ય કે જેઓ વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણતા નથી તેઓ પણ 'હોણુ તમારા ગુરુ છે ?' એ રીતે બીજાઓ દ્વારા પૂછવામા આવે ત્યારે જેમની પાસેથી વિદ્યા અહણુ કરી અથવા જેની પાસેથી દીક્ષા અહણુ કરી એવા ગુરુ અસ્પશ્રુત હોવાથી તેઓનુ નામ લેવામાં શરમવાથી તેમનું નામ ન લેતાં કાંઈ બીજા જ વધારે જ્ઞાનવાળા આચાર્યનું નામ કહે છે. તથા મોક્ષ માર્ગથી સ્વયં વચ્ચિત થઈને ભ્રષ્ટ ખની જાય છે એવું કર-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૩ યાચાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૫૨

(માયગ્નિ) માયાન્વિતાઃ (અંગંતપાર્યં) અનન્તપાતમ્ અનેકવારં વિનાશં સંસારં વા (પસંતિ) પ્લવ્યન્તિ-પ્રાપ્સ્યન્તિ ॥૪॥

ટીકા—‘જે યાત્રિ’ યે વાપિ-યે કેવન પરમાર્થતઃ શાસ્ત્રરહસ્યં ન જાનન્તિ કિન્તુ અજ્ઞાનબલેનૈવાઽભિમાનપર્વતારુઢાઃ સન્તઃ, તેઽન્યેન ‘પુઢા’ પૃષ્ઠાઃ સન્તઃ ‘મો! ! કસ્તે ગુરુઃ’ ઇત્યાદિ પર્વૈઃ પૃષ્ઠાઃ ‘વલ્લિઉંચયંતિ’ પરિકુચ્યન્તિ-તત્પ્રતિ વચને કપટં કુર્વન્તિ, યસ્માદધીતવાન્ યેન દીક્ષિતઃ, તસ્યાલ્પશ્રુતસ્ય સ્સગુરો-ર્નામગ્રહણે લઙ્ગમ્નાનાસ્તસ્ય નામ ન કથયન્તિ, કિન્તુ-અન્યસ્યાઽધિકજ્ઞાનિનઃ કસ્વચિદાચાર્યસ્ય નામ મહર્ણં કુર્વન્તિ । આયાગમઢં’ આદાનમર્થમ્ આદાનં જ્ઞાના-દિકં મોક્ષો વા તમર્થમ્ ‘વંચયંતિ’ વચ્ચન્તિ-મોક્ષમર્ગાદાત્માનં વચ્ચિતં કુર્વન્તિ, મોક્ષાત્ અથા ભવન્તીત્યર્થઃ, एवं કુર્વન્તસ્તે ‘સાધુમાળી’ સાધુમાનિનઃ-પ્રાત્માનં સાધું મન્યમાનાઃ, વસ્તુતઃ ‘અસાધુગો’ અસાધવઃ સન્તઃ પાપં કુર્વન્તિ વ્યવહરન્તિ વાલે વાસ્તવ મેં અસાધુ હી હૈં ઓર અત્યન્ત માપાવી હોને સે અનન્ત ઘાત કો યા અનન્તવાર સંસાર કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં ॥૪॥

ટીકાર્થ—જો વાસ્તવ મેં શાસ્ત્ર કે રહસ્ય કો નહીં જાનતે કિન્તુ અજ્ઞાન કે બલ સે હી અભિમાન કે પર્વત પર આરુઢ હૈં, ડનસે જય કોઈ પૂછતા હૈં-આપકા ગુરુ કૌન હૈં ? તો વે જિસસે અધ્યયન કરતે હૈં યા જિમસે દીક્ષિત દુપ હૈં, ડસ અલ્પજ્ઞાની અપને ગુરુ કા નામ કહને મેં લઙ્ગિજ્ઞ હોતે હૈં । અતઃવ ડસકા નામ ન લેકર કિસી અન્ય અધિક જ્ઞાનવાન આચાર્ય કા નામ લેતે હૈં । ઇસે લોગ આદાન સે અર્થાત્ જ્ઞાનાદિક સે અથવા મોક્ષ સે, અપનેકો હી વંચિત-અપ્ર કરતે હૈં । વે અપને આપકો સાધુ માનતે હૈં કિન્તુ વાસ્તવ મેં અસાધુ હોતે હૈં । પાપ

વાથી પોતાને સાધુ માનવાવાળા વાસ્તવિક રીતે અસાધુ જ છે. અને અત્યંત માયાવી હોવાથી અનંતઘાતને અથવા અનંતવાર સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—જે વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણતા ન હોય પરંતુ અજ્ઞાનના બળથી જ અભિમાનના પર્વત પર ચઢેલા છે, તેઓને બ્યારે કોઈ પૂછે છે કે-આપના ગુરુ કોણ છે ? તો તેઓ જેની પાસે જાણતા હોય અથવા જેનાથી શિક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તે અલ્પ અભ્યાસવાળા પોતાના ગુરુના નામ ઠઠેવામાં શરમાય છે, તેથી તેઓનું નામ ન લેતાં બીજા કોઈ અધિક વિદ્વાન આચાર્યનું નામ લે છે, એવાઓ આદાનથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિકથી અથવા મોક્ષથી વંચિત રહે છે. એટલે કે તેનાથી અપ્ર થાય છે. તેઓ પોતે પોતાને સાધુ માને છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેઓ અસાધુ હોય છે. પાપનું જેવન

ષાત્માનં વિશુદ્ધમિતિ एको दोषस्तावत्स्वयमसाधवः, द्वितीयस्तु साधुमानिन
इति बालस्य द्विविधदोषवत्त्वम्, उक्तं च —

‘पावं काऊण सयं, अप्पाणं सुद्धमेव वाहरइ ।

दुगुणं करेइ पावं, वीयं बालस्स मंदत्तं’ ॥

छाया — पापं कृत्वा स्वयं, मात्मानं शुद्धमेव व्याहरति ।

द्विगुणं करोति पापं, द्वितीयं बालस्य मन्दत्वम् ॥ इति ।

તે આત્મોત્કર્ષાત્ ‘માયણિ’ માયાચિત્તારતે ‘અર્ણતપાયં’ અનન્તજો વહુજો
પાતં વિનાશં, સંસારં વા ‘પમંતિ’ વ્યવન્તિ-પ્રાપ્યન્તિ, દોષદ્વયયુક્તત્વાત્, તદેવ-
માત્મોત્કર્ષાદ્ બોધિલાભં વિનાશયન્તિ, સંસારમતિ ચ પ્રાપ્નુવન્તીતિ ॥૪॥

માનફલં પ્રદર્શ્ય, ક્રોધાદિ કવાયક્રમમાહ—‘જે કોહણે’ इत्यादि ।

મૂલ્મ—‘જે કોહણે હોઈ જગદ્ભાસી,

વિંઓસિયં જેં ડ ઉદીરંપજ્જા ।

કા આચરણ કરતે હૈં પરન્તુ અપને કો નિષ્પાપ કહતે હૈં । યહ ઘનકી
વિવેક હીનતા હૈ । કહાં ખી હૈ ‘વાવં કાઝણ સયં’ इत्यादि ।

જો પાપ કરકે ખી અપને કો શુદ્ધ હી કહતા હૈ, વહ દુગુના પાપ
કરતા હૈ । મૂર્ખ કી યહ દુપરી મૂર્ખતા હૈ । ૧॥

इस प्रकार अभिमान के कारण जो मायावी होते हैं, वे अनन्त
बार अर्थात् बार बार विनाश को या संसार को प्राप्त होते हैं । क्योंकि
कि वे दो दोषों से युक्त होते हैं—प्रथम दोष पाप करना और दूसरा
दोष अपने को निष्पाप कह कर मायावार करना । वे इस प्रकार आत्मो-
त्कर्ष के कारण बोधिलाभ का विनाश करते हैं और भवभ्रमण को
प्राप्त होते हैं ॥४॥

કરે છે, પરન્તુ પોતાને નિષ્પાપ કહે છે, તે તેઓનું વિવેક હીનપણું છે.
કહ્યું પણ છે કે—‘વાવં કાઝણ સયં’ इत्यादि

જે પાપ કરીને પણ પોતાને શુદ્ધ જ કહે છે, તે બમણું પાપ કરે
છે. મૂર્ખનું આ બીજું મૂર્ખ પણું છે. ॥૧॥

આવા પ્રકારના અભિમાનના કારણથી જે માયાવી હોય છે, તેઓ અન-
તવાર અર્થાત્ વારંવાર વિનાશને અથવા સંસારને પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે
તેઓ જે દોષોથી યુક્ત હોય છે. પહેલો દોષ પાપ કરવું. અને બીજો પોતાને
પાપ વગરનો કહીને માયાવાર કરવો. તેઓ આ રીતે આત્મોત્કર્ષના કારણે
બોધિલાભને વિનાશ કરે છે. અને ભવભ્રમણને પ્રાપ્ત થયા કરે છે. ॥૪॥

સમયાર્થયોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૨૨ યાયાતવ્યસ્વરૂપનિકરૂપનમ્

૩૩૨

અંધે વં સે દંડેપહં ગંહાય,

અંવિઓસિણ ધાસદ્ ધાંવકમ્મી ॥૫॥

છાયા—યઃ ક્રોધનો ભવતિ જગદર્થભાષી, વ્યવશમિતં યસ્તુદીરયેત્ ।

અન્ધ ઇવાસૌ દણ્ડપથં ગૃહીત્વાડવ્યવશમિતો ઘૃણ્યતે પાપકર્મી ॥૫॥

અન્વયાર્થ—(જે) યઃ પુરુષઃ (ક્રોધને) ક્રોધનઃ (હોઈ) ભવતિ=ક્રોધ કરોતિ તથા (જગદ્ભાસી) જગદર્થભાષી-યોડન્યસ્ય દોષભાષણં કરોતિ સઃ (જે) ડ

માન કા ફલ દિલ્લા કર અથ ક્રોધાદિ કષાયો કા ફલ કહતે હૈ—‘જે ક્રોધને’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે-યા’ જો પુરુષ ‘ક્રોધને-ક્રોધનઃ’ ક્રોધવાળા ‘હોઈ-ભવતિ’ હોતા હૈ અર્થાત્ ક્રોધી હોતા હૈ તથા ‘જગદ્ભાસી-જગદર્થભાષી’ દૂસરે કે દોષો કા કથન કરતા હૈ તથા ‘જે ડ-યે તુ’ જો કોઈ ‘વિઓ-સિય-વ્યવશમિતમ્’ શાન્ત હુણ કલહ કો ‘ઉદીરણજ્ઞા-ઉદીરયેત્’ ફિર સે પ્રકટ કરતા હૈ ‘સે-સઃ’ એસા પાવકમ્મો’ પાપકર્મી’ પાપકર્મ કરનેવાલા ‘અંધેવ-અન્ધેવ’ અન્ધે કે સમાન ‘દંડપહં-દણ્ડપથમ્’ લઘુમાર્ગ કો ‘ગંહાય-ગૃહીત્વા’ ગ્રહણ કરકે ‘અવિઓસિણ-અવ્યવશમિતઃ’ સદા કલહ કરનેવાલા ‘ધાસદ્-ઘૃણ્યતે’ પીડિત હોતા હુઆ દુઃસ્વકા અનુભવ કરતા હૈ ॥૫॥

અન્વયાર્થ—જો પુરુષ ક્રોધી હોતા હૈ અર્થાત્ ક્રોધ કરતા હૈ ઓર દૂસરો, કે દોષો કા ભાષણ કરતા હૈ ઓર જો કોઈ મિથ્યા દુષ્કૃત

માનતું ક્ષણ બતાવીને હવે ક્રોધાદિક કષાયોનું ક્ષણ બતાવે છે—
‘જે ક્રોધને’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે-યા’ જે પુરુષ ‘ક્રોધને-ક્રોધનઃ’ ક્રોધવાળો ‘હોઈ-ભવતિ’ થાય છે. અર્થાત્ ક્રોધી હોય છે. તથા ‘જગદ્ભાસી-જગદર્થભાષી’ બીજાના દોષો કહી બતાવે છે. તથા ‘જે ડ-યે તુ’ જે કેઈ ‘વિઓસિય-વ્યવશમિતમ્’ શમી ગયેલા કલહને ‘ઉદીરણજ્ઞા-ઉદીરયેત્’ ફરીથી ચાલુ કરે છે. ‘સે-સઃ’ એમ કરવાવાળો તે પુરુષ ‘પાવકમ્મો-પાપકર્મી’ પાપકર્મ કરવાવાળા ‘અંધેવ-અન્ધેવ’ આંધળાની જેમ ‘દંડપહં-દણ્ડપથમ્’ દુર્ગત માર્ગને ‘ગંહાય-ગૃહીત્વા’ શલ્કા ફરીને ‘અવિઓસિણ-અવ્યવશમિતઃ’ સદા કલહ કરવાવાળો ‘ધાસદ્-ઘૃણ્યતે’ પીડા યુક્ત થઈને હુ.ખનો અનુભવ કરે છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—જે પુરુષ ક્રોધી હોય છે. અર્થાત્ ક્રોધ કરે છે. અને બીજાના દોષોનું ભાષણ કરે છે, અને જે કેઈ મિથ્યા દુષ્કૃત વિગેરે દ્વારા

૩૩૨

સૂચકતાક્ર સૂત્ર

પસ્તુ કથિત્ (વિઓસિયં) વ્યવશમિતમ્—વિધ્યાદુષ્કૃતાદિના ઉપશાન્તમપિ કલ-
હાદિકમ્ (ડરીરણ્જા) ડરીરયેત્—પુનઃ પ્રકાશયેત્ (સે) સઃ—એવંવિષોડસો (પાવ-
કમ્મો) પાપકર્મા (અંધેવ) અન્ધ ઇવ ચક્ષુરહિત ઇવ (દંડપદં) દણ્ડપથમ્—લઘુમાર્ગમ્
(મહાથ) મૃદીત્વા (અવિઓસિયં) અવ્યવશમિતઃ—અનુપશાન્તકલહઃ સર્વદૈવ કલહ
કુર્વાણઃ (વાસઈ) ઘૃષ્યતે—વીડ્યતે ॥૫॥

ટીકા—‘જે’ યઃ પુરુષઃ ‘કોરૂણે’ ક્રોધનઃ—ક્રોધકારી ‘શેઈ’ મવતિ ક્રોધં
કેરોતિ ક્રોધવશગો મવતીતિ યાવત્ ‘જગદ્દુઃખાસી’ જગદર્થભાષી, અન્યસ્ય યો
દોષસ્તસ્ય માપણં કરોતિ, વિવદમાનયોર્દ્વયોર્યથા કથચ્છિત્ ક્ષમાપણાદિનોપ-
શાન્તેઽપિ વિવાદે- પુનસ્તથોદ્વેજનકરં વચનં વદેત્ યેન પ્રજ્વલિત ક્રોધવત્તોસ્તયોઃ
પુનરપિ વિવાદો યથા જાયેત્ । એવં ભૂતો યઃ સ જગદર્થભાષી । અથવા જયાર્થ-

ચગૈરહ દ્વારા ઉપશાન્ત હોને યર ખી કલહાદિ કા ફિર સે ઉદ્ઘાટન
કરતા હૈ એસા પાપી પુરુષ અન્ધે કે સમાન છોટે માર્ગે કો અપના કર
હમેશા કલહ કરતે હુપ સ્વયં વીડિત હોતા હૈ ॥૫॥

ટીકાર્થ—જો પુરુષ ક્રોધશીલ હોતા હૈ, દુસરે કે લોલો કો પ્રકાશિત
કરતા હૈ, અથવા જો જયાર્થભાષી હોતા હૈ અર્થાત્ જિસ પ્રકાર કે
ભાષણ સે વિજય પ્રાપ્ત હો, ઉસી પ્રકાર કા ભાષણ કરનેવાલા હોતા
હૈ તથા જો ઉપશાન્ત હુપ કલહ કો પુનઃ પ્રજ્વલિત કરતા હૈ, જૈસે
જગદ્દુને લાલે દો મનુષ્યોં કા જગદ્દુ ક્ષમાપણા આદિ કિસી ઉપાય સે
શાન્ત હો ગયા હો, ફિર ખી એસે વચન કહના કિ જિસસે લોનો કા
ક્રોધ ફિર મઢક ઉઠે ઓર ફિર ઉનમેં જગદ્દુ હો જાય । ઇસ પ્રકાર કે

ઉપશાન્ત થવાથી પણ ફરીથી કલહ વિગેરેને ઉપસ્થિત કરે છે, એવા પાપી
પુરુષ આંધળાની માફક દૂંધા માર્ગને અપનાવીને કાયમ કલ્યા કંકાસ કરીને
પોતે જ દુઃખી થાય છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જે પુરુષ ક્રોધી હોય છે; અને ખીબના લોલો પ્રગટ કરે છે,
અથવા જે ચયાર્થ ભાષી-અર્થ કહેનાર હોય છે, અર્થાત્ જે રીતના બોલવાથી
વિજય મળે તેવા પ્રકારથી બોલે છે, તથા જે શાંત થયેલા કલહને ફરીથી
ઉપસ્થિત કરે છે, જેમકે-કલ્યા કરનારા બે મનુષ્યોનો અડો, ક્ષમાપના
વિગેરે ઉપાયથી ઠંડો પડી ગયો હોય તે ફરીથી ઉપસ્થિત થાય તેવું બોલવું
અર્થાત્ મટી ગયેલા કલ્યાની બાબતમાં એવા વચનો કહેવા જેનાથી તે

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧૩ યાયાતધ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૩૩

માપી, યથા માપણેન સ્વસ્ય જયો ભવેત્, તથૈવ કૃત્વા ચેષ્ટાદિવિશેષૈરવિચમાનમપિ પ્રયત્ન લભ્યમર્થં વદતિ, સ જયાર્થમાપી 'જે ડ' યસ્તુ 'વિઓસિયં' વ્યવશમિતમ્-મિધ્યાદુષ્ટતાદિતા ઉપશાન્તમપિ કલહાદિકમ્ 'ઉદીરપજ્ઞા' 'ઉદીરયેત્, પ્વંવિધ-ક્રોધમિપસ્ય કીદશં ફલં મવતિ તદ્દર્શયતિ-'પાવકર્મી' પાપકર્મા 'સે' સઃ-અસી પાપમસદનુદ્ધાનં કર્મ યસ્વાસી પાપકર્મા, અન્ધે-અન્ધઃ ચક્ષુર્વિકલ ઇવ 'દંડપદ્મ' દંડપદ્મ-લઘુમાર્ગમ્ 'ગદાય' મૃદીત્વા 'અવિઓસિપ્' અવ્યવશમિતઃ-અનુ-પશાન્તકલહઃ સદૈવ કલહે વ્યામિષમાણઃ 'વામ્' ધૃષ્ટસે-પીડયતે ચતુર્ગતિક-સંસારેડનવરતં દુઃખમાયુ મવતીતિ માયઃ ॥૫॥

મૂલમ્—જે વિગ્ગહીણ અન્નાયમાસી, ન સે સમે હોઈ અશંકપત્તે ।

ઉવચાયકારી ય હરીમંણે ય, ઇગંતેદિઠ્ઠી ય અમાદુરુવે ॥૬॥

છાયા—યો વિપદિકોડન્યાયમાપી, ન સઃ સમો મવત્યશંકાં પ્રાપ્તઃ ।

ઉપચાતકારી ચ હીમનાથ પ્કાન્તદષ્ટિશ્ચ અમાયિરૂપઃ ॥૬॥

ક્રાશ્મિય પુરુષ કો જો ફલ હોતા હૈ, ઉસે દિસલાતે હૈ—વહ પાપકર્મ કરને વાલા ચતુર્ગતિક સંસાર મેં નિરન્તર દુઃખ કા ભાગી હોતા હૈ, જૈસે પગડંડી સે ચલને વાલા અંધા પુરુષ દુઃખ કા ભાગી હોતા હૈ ॥૫॥

'જે વિગ્ગહીણ' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'જે-યઃ' જો પુરુષ વિગ્ગહીણ-વિગ્ગહીકઃ' કલહ કરને વાલા હૈ તથા 'અન્નાયમાસી-અન્યાયમાપી' ન્યાય સે વિરુદ્ધ કથન કરતા હૈ 'સે-સઃ' એસા પુરુષ 'સમે-સમઃ' મધ્યસ્થ 'ન હોઈ-ન ભવતિ' નહીં હોસકતા હૈ તથા 'અશંકપત્તે-અશંકાં પ્રાપ્તઃ' વહ કલહ રહિત બી

ખન્નેને ક્રોધ ફરીથી સજળી છે, અને તેઓને ફરીથી ઝડપડા થાય, આવા પ્રકારના ક્રોધ પ્રિય પુરુષને જે ફળ મળે છે, તે બતાવવામાં આવે છે, તે પાપકર્મ કરવાવાળો પુરુષ ચાર ગતિવાળા સંસારમાં નિરંતર દુઃખને ભોગવવાળો અને છે. જેમ પગડંડીથી ચાલવાવાળો આંધળો માણસ દુઃખ ભોગવે છે. ॥૫॥

'જે વિગ્ગહીણ' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'જે-યઃ' જે પુરુષ 'વિગ્ગહીણ-વિગ્ગહીકઃ' કલહ કરવાવાળો હોય છે તથા 'અન્નાયમાસી-અન્યાયમાપી' ન્યાય વિરુદ્ધ કથન કરે છે. 'સે-સઃ' એવો પુરુષ 'સમે-સમઃ' મધ્યસ્થ 'ન હોઈ-ન ભવતિ' થઈ શકતો નથી તથા 'અશંકપત્તે-અશંકાં પ્રાપ્તઃ' તે કલહ વિનાનો પણ થઈ શકતો

અન્યથા—(જે) યઃ કશ્ચિત્ (વિગ્નહીન) વિગ્રહિકઃ—સદૈવ કલહપ્રિયો ભવતિ તથા (અનાયમાસી) અન્યાયમાસી-ગુર્વાદીનામપિ નિન્દકો ભવતિ (સે) સઃ—તથાવિધઃ પુરુષઃ (સમે) સમઃ—મધ્યસ્થઃ (ન હોઈ) ન મંસતિ (અશ્નંશ્નતે) અશ્નંશ્નપ્રાપ્તઃ—કલહવર્જિતો ન ભવતિ, માયારહિતોઽપિ ન ભવતિ, તસ્માત્ ક્રોધાદયો દોષાઃ પરિત્યાજ્યાઃ, મધ્યસ્થઃ કો મસતીત્યાહ—‘ઉપવાયકારી ય’ ઉપવાસકારી ચ દોષરહિતો ગુર્વાદીનાં નિવેશકારકઃ આચાર્યાદીનામાજ્ઞાપાલકઃ ‘ય’ ચ—પુનઃ ‘હરીમણે’ હીમનાઃ—લજ્જાશીલઃ સંયમશીલો વા તથા—‘एगंतदिद्वीय’ एकान्तदृष्टिश्च जिनेन्द्रमार्गे अत्यन्तश्रद्धालुઃ ‘અમાઈરૂપે’ અમાયિરૂપઃ—માયાવર્જિતો મધ્યસ્થો ભવતિ ॥૩॥

નહીં હોસકતા હૈ અતઃ ક્રોધાદિકષાયોં કા ત્યાગ કરના ઉચિત હૈ પરંતુ ‘ઉપવાયકારી ય-ઉપવાસકારી ચ’ જો ગુરુની આજ્ઞા કા પાલન કરતા હૈ ‘ય-ચ’ ઓર ‘હરીમણે-હીમનાઃ’ પાપકરને મેં ગુરુમાદિ સે લજ્જિત હોતા હૈ તથા ‘एगंतदिद्वी-एकान्तदृष्टिः’ જિનોદિત માર્ગે મેં અત્યન્ત શ્રદ્ધા રાખનેવાલા હોના હૈ એસા પુરુષ ‘અમાઈરૂપે-અમાયિરૂપઃ’ માયારહિત હોને સે મધ્યસ્થ હોસકતા હૈ ॥૬॥

અન્યથા—જો કોઈ હમેશા કલહપ્રિય હોતા હૈ ઓર ગુરુજન વગેરહ કા બી નિન્દક હોતા હૈ, એસા પુરુષ કબી બી મધ્યસ્થ નહીં હો સકતા । ઓર કલહ સે વર્જિત બી નહીં હોતા, એવં માયા સે રહિત બી નહીં હો સકતા । હસલિયે ક્રોધાદિ દોષોં કો છોડ દેના ચાહિયે । ગુરુ જન વગેરહ કા આજ્ઞાકારી ઓર અનુચિત કાર્ય કરને મેં શરમાને

નથી. અતઃ ક્રોધાદિ-કષાયોના ત્યાગ કરવો એજ યોગ્ય છે. પરંતુ ‘ઉપવાય-કારી ય-ઉપવાસકારી ચ’ જે ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે ‘ય-ચ’ અને ‘હરી-મણે-હીમનાઃ’ પાપ કરનામાં ગુરુ વિગેરે પાંસે શર્મિદો અને છે. તથા ‘एगंत-दिद्वी-एकान्तदृष्टिः’ જિનોદિત માર્ગમાં અત્યંત શ્રદ્ધા થી હોય છે, એવો પુરુષ ‘અમાયિરૂપે-અમાયિરૂપઃ’ માયા રહિત હોવાથી મધ્યસ્થ થઈ શકે છે. ॥૬॥

અન્યથા—જે કોઈ હમેશાં કલહપ્રિય હોય છે, અને ગુરુજન વિગે-રેના પણ નિન્દક હોય છે, એવો પુરુષ કોઈ પણ સમયે મધ્યસ્થ થઈ શકતો નથી. અને કલહ રહિત પણ થઈ શકતો નથી. તેથી કોષ વિગેરે દેવાને છોડી દેવા ભેઈએ. ગુરુજન વિગેરેના આજ્ઞાપાલક તથા અનુચિત કાર્ય

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાયાતથ્યસ્થરૂપનિકૂળનમ્

૩૩૫

ટીકાર્થ—‘જે’ યઃ કશ્ચિદ્વિદિતપરમાર્થતત્ત્વઃ ‘વિગ્રહીષ્’ વિગ્રહિકઃ યો વિગ્રહં—કલહં કરોતિ—સદૈવ કલહમિયો ભવતિ તથા—‘અન્યાયભાષી’ અન્યાયભાષી, અન્યાય્યં યથા સ્યાતથા ભાષિતું શીઝં યસ્ય તાદૃશઃ ગુર્વાદીનાં મહતામપિ યોડધિશ્લેષકારકઃ । ઈદ્રઃ ‘સે’ સઃ તાદૃશઃ પુરુષઃ ‘સમે’ સમઃ ‘ન હોઈ’ ન ભવતિ મધ્યસ્થો ન ભવતિ રાગદ્વેષયુક્તત્વાત્ ‘અણંજ્ઞ પત્તે’ અણંજ્ઞાં માત્તઃ—કલ્હરહિતો ન ભવતિ માયારહિતોડપિ ન ભવતિ, તસ્માત્ ક્રોધાદયઃ સર્વે એવ ત્દા-જ્યાઃ । મધ્યસ્થઃ કો ભવતિ ઇત્યાદ્—‘ઉવવાયકારો’ ઇત્યાદિ । ‘ઉવવાયકારી’ ઉપવાચકારી ગુરુનિદેશકારી દોષરહિતો ગુર્વાદીનામ્—આચાર્યજ્ઞાસમ્પ્રદાનકારી,

વાલા પૂર્ણ સંવમશીઝ જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત મોક્ષ માર્ગ કા અત્યન્ત શ્રદ્ધાલુ ઓર માયાવર્જિત પુરુષ હી મધ્યસ્થ હો સકતા હૈ ॥૬॥

ટીકાર્થ—પરમાર્થ તત્ત્વ કો નહીં જાનને વાલા જો સાધુ કલહ (કલેશ) કરતા રહતા હૈ, યદ્યપિ પ્રતિલેખન આદિ કિવાઈ કરતા હૈ ફિર ખી કોઈ કલહમિય હોતા હૈ તથા જો અન્યાયભાષી હોતા હૈ અર્થાત્ અપને ગુરુ આદિ મહાન્ પુરુષોં પર ખી આક્ષેપ કરતા હૈ, વહ પુરુષ સમભાષી નહીં હોતા, ક્યોં કિ વહ રાગદ્વેષ સે યુક્ત હોતા હૈ । વહ કલહરહિત ખી નહીં હોતા—માયા સે રહિત ખી નહીં હોતા । ઇસ કારણ ક્રોધ આદિ સખી ત્યાગને યોગ્ય હૈ ।

મધ્યસ્થ કોન હોતા હૈ ? સો કહ્તે હૈ—જો દોષરહિત હોતા હૈ । ગુરુ કી આજ્ઞા કા પાલન કરતા હૈ, આચાર્ય કી આજ્ઞા પર અમલ કરતા

કરતામાં શરભાવાવાળા પૂર્ણસંયમશીલ જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત મોક્ષ માર્ગમાં અત્યંત શ્રદ્ધાલુ અને માયા રહિત પુરુષ જ મધ્યસ્થ થઈ શકે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—પરમાર્થ તત્ત્વને ન જાણનારો એવો જે સાધુ કલહ (કલેશ) કરતો રહે છે, જે કે પ્રતિલેખન વિગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, તે પણ કોઈ કલહ મિય હોય છે. તથા જે અન્યાય બોલવાવાળો હોય છે, અર્થાત્ પોતાના ગુરુ-વિગેરે મહા પુરુષો પર પણ આક્ષેપ કરે છે, તેવો પુરુષ સમભાષી થઈ શકતો નથી. કેમકે તે રાગદ્વેષથી યુક્ત હોય છે. તે કલહ રહિત પણ હોતો નથી—માયા વગરનો પણ હોતો નથી તેથી ક્રોધ વિગેરે બધા કષયો ત્યાગવા યોગ્ય છે.

મધ્યસ્થ કોણ થઈ શકે છે ? તે બતાવવામાં આવે છે—જે દોષ વિનાનો હોય છે, ગુરુની આજ્ઞાનુ યથાર્થ પાલન કરનાર હોય, આચાર્યની

અથવા ઉપાપકારી-મૂઝોપદેશપ્રવર્તકઃ । તથા 'ય' ચ પુનઃ 'હરોમણે' હીમનાઃ-
 હોર્લેજ્ઞા સંયમઃ-મૂઝોત્તગુણભેદમિત્તસંયમો વા તત્ત્વ મનો યસ્ય અત્તો હીમનાઃ ।
 અથવા અનાચારં કુર્વન્ આચાર્યોદિભ્યો ગુરુમનેભ્યો લજ્જતે યઃ સ હીમનાઃ ।
 તથા-‘અંતરદિદ્ધી’ એકાન્તદષ્ટિઃ, એકાન્તેન તત્ત્વેષુ જોવાડજીવાદિષુ મોક્ષે વા
 દષ્ટિ જ્ઞાનં વિઘટે યસ્યાસૌ એકાન્તદષ્ટિઃ જિનેન્દ્રમાર્ગે એકાન્તેન શ્રદ્ધાહુઃ
 પતાદશા સ્વતઃ એવ । ‘અવાહરુચે’ અમાયિરુચો ભવતિ, ન વિઘટે માયા યસ્યાડસૌ
 અમાયી તસ્ય રૂપં યસ્યાડસૌ અમાયિરૂપઃ-સર્વથા છદ્ધ રહિતઃ સ ભવતીતિ ન
 ગુર્વાદીન્ કપટભાવેન સેવતે ન વાડન્યેન કપટવ્યવહારં કારયતિ કુર્વન્તં નાનુ-
 મોદતે । યઃ ક્રોધં કરોતિ, તથા અન્યાયભાષામિયો ભવતિ, સ કથમપિ મધ્ય-
 સ્થમાર્થં ન માપ્નોતીત્યતઃ સાધુઃ સર્વથૈવાડચાર્યોદીનામનુશ્ચં સંપાદયેત્ । તથા
 હૈ અથવા જો સૂત્રોં કે ઉપદેશ કા પ્રવર્ત્તક હોતા હૈ, જો મૂલગુણ ઓર
 ઉત્તરગુણ રૂપ સંયમ મેં મન લગાતા હૈ અથવા અનાચાર કરતે આચાર્ય
 આદિ ગુરુતનોં સે લજ્જિત હોતા હૈ, જો એકાન્તદષ્ટિ હોતા હૈ અર્થાત્
 જિસે એકાન્તતઃ જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોં કા યા મોક્ષ કા જ્ઞાન હોતા
 હૈ અર્થાત્ જો જિનેન્દ્ર કે માર્ગે મેં એકાન્ત શ્રદ્ધાવાન્ હોતા હૈ । તથા જો
 માયા સે રહિત હોતા હૈ, એસા પુરુષ ગુરુ આદિ કી સેવા કરતા હૈ,
 સ્વયં કપટવ્યવહાર નહીં કરતા, દુસરે સે કપટવ્યવહાર નહીં કરવાતા
 ઓર ન કપટવ્યવહાર કરને વાલે કા અનુમોદન કરતા હૈ ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જો ક્રોધ કરતા હૈ, અન્યાય યુક્ત ભાષા બોલતા
 હૈ, વહ કિસીં ખી પ્રકાર મધ્યસ્થ ભાવ કો પ્રાપ્ત નહીં કરતા હૈ ।

આજ્ઞાનો અમલ કરતો હોય અથવા જે સૂત્રોના અર્થનો પ્રવર્તક હોય છે,
 જે મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ રૂપ સંયમમાં મનને લગાડે છે. અથવા
 અનાચાર કરતાં, આચાર્ય વિગેરે ગુરુજનો પાસે લજ્જત થાય છે, જે
 એકાન્ત દષ્ટિ ણો હોય છે, અર્થાત્ જેને એકાન્તતઃ જીવ અજીવ વિગેરે
 તત્ત્વોનું અથવા મોક્ષનું જ્ઞાન હોય છે. અર્થાત્ જે જિનેન્દ્રના માર્ગમાં એકાન્ત
 શ્રદ્ધા વાળો હોય છે, તથા જે માયાથી રહિત હોય છે, એવો પુરુષ ગુરુ
 વિગેરેની સેવા કરે છે, અને પોતે કપટ યુક્ત વ્યવહાર કરતો નથી, તથા
 બીજા પાસે કપટ વ્યવહાર કરાવતો નથી, તથા કપટ વ્યવહાર કરવાવાળાને
 અનુમોદન પણ આપતો નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે ક્રોધ કરે છે, તથા અન્યાય યુક્ત
 વચ્ચનો બોલે છે, તે કોઈ પણ પ્રકારે મધ્યસ્થ ભાવને પ્રાપ્ત કરી શકતો

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૩ યાયાતપ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૩૭

પાપકર્મણિ દુર્ગદિશ્યો મહદ્વયો લજ્જાં કુર્ધાત્ । તથા જીવા જીવાદિસકલ-
પદાર્થેષુ રૂપાન્નવચ્છિન્નમેત્ । યઃ પુરુષઃ પૃથાદ્દો મત્તિ, સ પવ વસ્તુતોઽમાયિ-
રૂપો મરતીતિ જ્ઞાતઃ ॥ ૬ ॥

પૂરુષ-સે પેસલે સુહમે પુરિસંજાણ, જન્મજ્ઞિષ્ જ્યે સુઝજુયારે ।

બેહું પિ અણુસાસિષ્ જે તૈહચ્ચ, સમેહુ સે હોઈ અજ્ઞંજપત્તો ॥

જાયા-સ પેશલઃ સૂક્ષ્મઃ પુરુષજાતઃ, જાત્યન્વિતશ્ચૈવ સુશ્રુજ્વાચારઃ ।

વક્તવ્યનુશાસ્યમાનો યસ્તથાર્ચ, સ્મઃ સ્વલ્પ સ મત્યસંજ્ઞાં પ્રાપ્તઃ ॥૭॥

અતપવ આધુ સર્વથા હી આચાર્ય આદિ કી આજ્ઞા કે અનુમાર વ્યવ-
હાર કો પાપકર્મ કરને મેં ગુહ આદિ મહાન્ જનોં સે લજ્જિત હો, જીવ
અજીવ આદિ સામસ્ત તત્ત્વોં પર અદ્ધા કરે, એસા પુરુષ હી વાસ્તવ મેં
આમાયી હોતા હૈ ॥૬॥

‘સે પેસલે સુહમે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ-જો પુરુષ સંસાર સાગર સે અત્યંત ઉદ્વેગ ધાલા હો કર
‘બેહુંપિ-વહુઅપિ’ અનેક ચાર ‘અણુસાસિષ્-અનુશાસ્યમાનઃ’ આચાર્ય
આદિ કે દ્વારા શિક્ષા પાકર ખી ‘તૈહચ્ચ-તથાર્ચઃ’ અપની ચિત્તવૃત્તિકો
શુદ્ધ રખતા હૈ અર્થાત્ જૈસા પહેલે સંયમપાલન મેં ચિત્તવૃત્તિથી
આચાર્ય આદિ કે દ્વારા અનુશાસિત હોને પર ખી-શિક્ષા પાને પર ખી
એસી હી ચિત્તવૃત્તિ રખતા હૈ અન્યથામાય નહીં રખતા હૈ ‘સે-સા’
એસા વહ પુરુષ ‘પેસલે-પેશલઃ’ વિનય આદિ ગુણોં સે યુક્ત ઓર મુદુ-

નથી. તેથી સાધુએ સર્વદા આચાર્ય વિગેરેની આજ્ઞા પ્રમાણે જ વ્યવહાર
કરવો, પાપકર્મ કરવામાં શુદ્ધ વિગેરે મહાન્ જનોથી લલચત થવું.-જીવા
જીવ વિગેરે સઘળા તત્ત્વો પર અદ્ધા કરવી, એવો પુરુષ જ વાસ્તવિક રીતે
આમાયી થઈ શકે છે. ॥૬॥

‘સે પેસલે સુહમે’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-જો પુરુષ સંસાર સાગરથી અત્યંત ઉદ્વેગવાળો
થઈને ‘બેહુંપિ-વહુઅપિ’ અનેક વાર ‘અણુસાસિષ્-અનુશાસ્યમાનઃ’ આચાર્ય
વિગેરેથી શિક્ષા પામીને પણ ‘તૈહચ્ચ-તથાર્ચઃ’ પોતાની ચિત્તવૃત્તિને શુદ્ધ
રાખે છે. અર્થાત્ પહેલાં સંયમ પાલનમાં એવી ચિત્તવૃત્તિ હતી આચાર્ય
વિગેરેથી શિક્ષા પામીને પણ એવી જ ચિત્તવૃત્તિ રાખે છે સે-સાઃ’ એવો તે
પુરુષ ‘પેસલે-પેશલઃ’ વિનય વિગેરે ગુણોથી યુક્ત અને મુદુ બાપી હોય છે.

સુ. ૪૨

અન્વયાર્થ:—ય: સંસારસાગરાદત્તીવોદ્વિગ્ન: સન્ (વહું પિ) વહુ અપિ પ્રમાદતો માર્ગાત્ સ્વલિત: અનેકશો ગુર્વાદિમિ: (અણુસાસિપ્) અનુશાસ્ય-માન: અનુશાસિત: અનુશિષ્ટ:-શિષિત: ‘સુદૃઢ્વા’ તથાર્થ: યથા વર્ત્તે સંયમપરિપાલને ચિત્તવૃત્તિરાહીત્ તથૈવ શિક્ષાનન્તરપિ ચિત્તવૃત્તિ કુર્વાણો મના-ગપિ ચિત્તે નાન્યથા કરોતિ ‘સે’ સ: તથાવિધ એ પુરુષ: ‘સેસલે’ પેશલા-વિનયાદિગુણસમ્પન્નો મુદુભાષી યાતિ તથા—‘સુદમે’ સૂક્ષ્મ:-સૂક્ષ્મદર્શી ધાતિકર્મ-સ્વરૂપજ્ઞાતા ‘પુરિસજાપ’ પુરુષજાત:-પુરુષાર્થકારી ‘જત્ત્વન્નિષ્ણેવ’ જાત્યાન્વિત:—સુવંશોદ્ભાવ: તથા સ એવ ‘સુઝ્જુયારે’ સુઝ્જ્વાચાર:-સંયમમાર્ગ પ્રવર્ત્તક: ‘સે’ ભાષી હોતા હૈ તથા ‘સુદમે-સૂક્ષ્મ:’ સૂક્ષ્મદર્શી એવં ‘પુરિસજાપ-પુરુષજાત:’ પુરુષાર્થ કરનેવાળા હૈ તથા ‘જત્ત્વન્નિષ્ણેવ-જાત્યાન્વિતઐવ’ વહી પુરુષ ઉત્તમ જાતિ વાળા તથા ‘સુ ઝ્જુયારે-સુ ઝ્જ્વાચાર:’ સંયમમાર્ગ મેં પ્રવૃત્તિ કરાને વાળા હૈ ‘સે-સ:’ એસા પુરુષ હી ‘સમે-સમ:’ મધ્યસ્થ હોસકતા હૈ ‘અક્ષંસપત્તે-અક્ષંસાં પ્રાસ:’ ક્રોધ ઝોર માયા આદિ સે રહિત હોતા હૈ ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ—જો હસ સંસાર રૂપ સાગર સે અત્યન્ત ઉદ્વિગ્ન હૈ ઝોર પ્રમાદ વશ મોક્ષ માર્ગ સે સ્વલિત હોને સે ગુરુજનો દ્વારા અનેકવાર અનુશાસિત કિયા ગયા હૈ ઝોર પૂર્વ કી ભાંતિ શિક્ષાપ્રહણ કરને કે બાદ બી સંયમ પાલન મેં રુચિ રલ્લના હૈ, એસા પુરુષ હી વિન-યાદિ ગુણ સમ્પન્ન હોકર મુદુભાષી તથા સૂક્ષ્મદર્શી ધાતિ કર્મ ચતુષ્ઠય સ્વરૂપ કા જ્ઞાતા એવં પુરુષાર્થી પરમકુલીન કહા જાતા હૈ। એવં એસા હી

તથા ‘સુદમે-સૂક્ષ્મ:’ સૂક્ષ્મદર્શી એવં ‘પુરિસજાપ-પુરુષજાત:’ પુરુષાર્થ કરવા વાળા છે. તથા ‘જત્ત્વન્નિષ્ણેવ-જાત્યાન્વિતઐવ’ એજ પુરુષ ઉત્તમ ભાતવાળો તથા ‘સુઝ્જુયારે-સુઝ્જ્વાચાર:’ સંયમ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાળા છે. ‘સે-સ:’ એવો પુરુષ જ ‘સમે-સમ:’ મધ્યસ્થ થઈ શકે છે. ‘અક્ષંસપત્તે-અક્ષંસાં પ્રાસ:’ તેવો પુરુષ ક્રોધ અને માયા વિગેરથી રહિત હોય છે. ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ—જેઓ આ સંસાર રૂપ સાગરથી અત્યંત ઉદ્વેગવાળા છે, અને પ્રમાદવશ મોક્ષ માર્ગથી સ્વલિત થવાથી ગુરુજનો દ્વારા અનેકવાર અનુશાસિત કરાયેલ હોય અને શિક્ષા થયા બાદ પણ પહેલાંની માફક સંયમ પાલનમાં રૂચિ રાખતા હોય આવા પુરુષોજ વિનયાદિ ગુણવાળા બનીને મુદુ-ભાષા તથા સૂક્ષ્મદર્શી ધાતિકર્મ ચતુષ્ઠયના સ્વરૂપને બહુવાળા તથા પુરુ-ષાર્થી અને પરમ કુલીન કહેવાય છે અને એવાજ પુરુષ સંયમ માર્ગના

સમપાર્યશોચિની ટીકા મ. શ્રુ. મ. ૧૩ યાયાતધ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૩૯

સઃ તથાવિધઃ પુરુષ પત્ર (સપે) સમઃ-મધ્યસ્થઃ સંપન્નતિ 'અજ્ઞંઘ્રપત્તે' અજ્ઞંઘ્રા માત્તઃ-ક્રોધમાયાવર્જિતઃ 'હોઃ' મત્તિ ॥૭૧॥

ટીકા—પુનરપિ સદ્ગુણાનેવ દર્શયતિ-યઃ સંસારસાગરાદતોત્રોદ્ધિગ્નઃ 'બહુપિ' વહુઅપિ પ્રમાદતો માર્ગાત્સ્થલિતઃ અનેકશો ગુર્વાદિમિઃ 'અણુમાસિષ્' અણુશાસિતઃ-શિસિષ્ઠઃ ઉન્માર્ગપાપકકારણપરિહારાયાઽઽદિષ્ટઃ 'તદ્વચ્ચા' તથાચઃ યથૈવ પુરા સંયમપરિગાઢને ચિત્તવૃત્તિરાસીત્ તથૈવ શિશાનન્તરમપિ ચિત્તવૃત્તિ કુર્વાણઃ, મનાગપિ નાન્યથા ચિત્તે આનયતિ 'સે' સ એવ 'પેમલે' પેમલો વિનયાદિ-ગુણસંપન્નો મૃદુભાષી ભવતિ તથા 'સુદ્ધમે' સૂક્ષ્મઃ-સૂક્ષ્મદર્શિત્વાત્ સૂક્ષ્માર્થમાપિ-ત્વાદ્વા યાત્રીકર્મસ્વરૂપવિચારકત્વાદ્વા સૂક્ષ્મઃ 'પુરિસજાપ' પુરુષજાતઃ સ એવ પરમાર્થતઃ પુરુષાર્થકારી 'જન્નચન્નિષ્' જાત્યન્વિતઃ-સુવંશોદ્ભવઃ સન્ શીલ-વાનેવ સુકુલો ભણ્યતે ન તુ સુકુલોત્પત્તિમાત્રેણ સુકુલો ભવતિ । તથા સ એવ પુરુષ સંપન્નમાર્ગ કા પ્રવર્તક હોકર મધ્યસ્થ હોતા હૈ ઓર ક્રોધ માયા રૂપ ઇંદ્રા કો પ્રાપ્ત નહીં કરતા હૈ ॥૭૧॥

ટીકાર્થ—પુનઃ સદ્ગુણો કો હી પ્રદર્શિત કારતે હૈં-જો સંસાર સે અતીથ વદ્ધિગ્ન હોતા હૈ તથા પ્રમાદ વશ સન્માર્ગ સે સ્થલના હોને કે કારણ અનેકવાર ગુરુ આદિ સે અનુશાસિત હોને પર અર્થાત્ ઉન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરાને વાલે કારણો કા ત્યાગ કરને કા આદેશ દેને પર અપની ચિત્તવૃત્તિ કો પૂર્વજત્ પવિત્ર બનાવે રાખતા હૈ, વહ વિનય આદિ ગુણો સે યુક્ત હોતા હૈ, મૃદુભાષી હોતા હૈ, તથા સૂક્ષ્મદર્શી, સૂક્ષ્મ અર્થો કા વક્તા ઓર યાત્રી કર્મો કે સ્વરૂપ કા વિચારક હોને સે સૂક્ષ્મ હોતા હૈ, એસા પુરુષ હી વાસ્તવમેં પુરુષાર્થકારી હોતા હૈ । વહી જાતિમાન્ હોતા હૈ ક્યોંકિ સુકુલ મેં ઉત્પન્ન હોકર બી જો શીલવાન

પ્રવર્તક બનીને મધ્યસ્થ બને છે. તથા ક્રોધ માયા રૂપ અંતરે વશ થતા નથી ॥૭૧॥

ટીકાર્થ—ફરીથી સદ્ ગુણોને જ અભાવતાં કહે છે કે—જે આ સંસાર સાગરથી અત્યંત દેવેગ યુક્ત થાય છે, તથા પ્રમાદ વશાત્ સન્માર્ગથી સ્થલિત થવાથી અનેકવાર ગુરુ વિગેરે દ્વારા અનુશાસિત કરવામાં આવતાં અર્થાત્ ઉન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવવાળા કાંઈએનો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા કરવામાં આવતાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિને પહેલાની જેમ પવિત્ર બનાવી લે છે, તે વિનય વિગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે, થોડું બે લવાવાળો હોય છે, તથા સૂક્ષ્મદર્શી, સૂક્ષ્મ અર્થોનો વક્તા, પ્રેમલતાર અને યાત્રિયાકર્મના સ્વરૂપનો વિચારવાન હોવાથી સૂક્ષ્મ હોય છે, એવો પુરુષ જ વાસ્તવિક રીતે પુરુષાર્થને કરવાવાળો હોય છે, એજ અતિ-

૩૪૦

સૂત્રકૃતાક્ષરે

ઉપ્પલ્લપારે' સુ ક્રજ્જાવાચાર:- સુષ્ટુ-અવિશયેન ક્રજુ:-સંયમ:-તદાવરણશીલ:- સંયમમાર્ગપર્વત્તઃ, 'સે' સ:-અસૌ 'સમે' સમઃ 'હોઈ' મવતિ । 'અજ્ઞાંસપત્તે' અજ્ઞાંજ્ઞાં પ્રાપ્તઃ, જ્ઞા-ક્રોધો માયા વા તદ્વિતો ભવતિ । અથવા અજ્ઞાંસપાત્તેઃ વીતરાગૈઃ સમસ્તુલ્યો ભવતિ વીતરાગો ભવતીતિ । કુચાપિ પ્રમાદવન્નાત્ સ્વલ્લને આચાર્યદિભ્ય આક્ષિપ્તોઽપિ યશ્ચિત્તવૃત્તિ નાઽન્યથા કરોતિ ક્રોધાદિકં નૈવ કરોતિ, કિન્તુ પુનરપિ સંયમપાલને તત્પરો ભવતિ, સ એવ વિનયદિગુણૈઃ સંયુક્તો ભવતિ । સ એવ સૂક્ષ્માર્થદર્શી, સ એવ પુરુષાર્થકારી, સ એવ જ્ઞાત્યાદિસંપન્નઃ, સ એવ સંયમસ્ય પરિપાલયિતા, સ વીતરાગવત્ સ્તુલ્યો ભવતીતિ ભાવાર્થઃ ॥૭૧॥

હોતા હૈ વહી કુલીન કહલાતા હૈ, ઉંચે કુલ મેં ઉત્પન્ન હોને માત્ર સે હી કોઈ કુલીન નહીં હો જાતા । વહી સંયમવાન યા સંયમ કા પ્રવર્તક કહલાતા હૈ । એસા પુરુષ હી સમ યા સમભાવી ઔર અજ્ઞાંજ્ઞા પ્રાપ્ત અર્થાત્ ક્રોધ યા માયા સે રહિત હોતા હૈ । અથવા વીતરાગ કે તુલ્યહોતા હૈ ।

અભિપ્રાય યહ હૈ કિ પ્રમાદ કે કારણ કહીં સ્વલ્લના હોને પર આચાર્ય આદિ ઉપાલંભ દેં તો ચિત્તવૃત્તિ કો જો અન્યથા નહીં કરતા, ક્રોધાદિ નહીં કરતા, કિન્તુ પુનઃ સંયમ કે પાલન મેં તત્પર હો જાતા હૈ । વહી સાધુ વિનય આદિ ગુણો સે યુક્ત હોતા વહી સૂક્ષ્મદર્શી, પુરુષાર્થકારી, જ્ઞાતિ સમ્પન્ન, સંયમ પાલને વાલા ઔર વીતરાગ કે તુલ્ય સ્તુલ્ય હોતા હૈ ॥૭૧॥

માનુ હોય છે. કેમકે સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ જે શીલવાન હોય છે, તેજ કુલીન કહેવાય છે, ઉંચાકુળમાં ઉત્પન્ન થવા માત્રથી જ કોઈ કુલીન થઈ જતું નથી. એજ સંયમવાન અથવા સંયમનો પ્રવર્તક કહેવાય છે. એવો પુરુષ જ સમ અથવા સમભાવી અને અજંઝા પ્રાપ્ત અર્થાત્ ક્રોધ અથવા માયાથી રહિત હોય છે. અથવા વીતરાગની તુલ્ય હોય છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—પ્રમાદને દારણે કયાંક સ્ખલન થઈ જવા છતાં આચાર્ય વિગેરેએ કમકે આપવાથી ચિત્તવૃત્તિને અન્યથા કરતો નથી એટલે કે ક્રોધ વિગેરે કરતો નથી, પરંતુ ફરીથી સંયમના પાલનમાં તત્પર થઈ જાય છે તે સાધુજ વિનય વિગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તેજ સૂક્ષ્મ દર્શી, પુરુષાર્થ કારી, જ્ઞાતિયુક્ત, સંયમવત્ પાલન કરનાર અને વીતરાગની તુલ્ય વખાણવા લાયક કહેવાય છે. ॥૭૧॥

સમયાર્થવોધિનો ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાયાતધ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૪૨

પૂઞમ્—જે યાવિ અણં વસુમંતિ મેંતા,

સંસ્વાય વાયં અપરિક્લ્વ કુઝ્જા ।

તવેણ વાહં સહિઝંતિ મેંતા,

અણં જળં પેસ્સહ વિંવભૂયં ॥૮॥

છાયા—ય શ્વડ્ડત્તાનં વસુમન્તં મત્વા, સંસ્વાયન્તં વાદમારીક્ષ્ય કુર્વાત્ ।

તપસા વાહં સહિત્તિ ઇતિ મત્વા, ડન્યં જનં પડયતિ વિમ્બભૂતમ્ ॥૮॥

સંયમ કે માર્ગે મેં વિચરણ કરને વાલે મુનિ કો પ્રાયઃ ગર્વ આજાતા હે, અતઃ કહતે હેં—‘જે યાવિ’ દશ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે યાવિ-યશ્વાપિ’ જો કોઈ ‘અણ્-આત્માનમ્’ અપને કો ‘વસુમંતિ-વસુમન્તમ્’ સંયમરૂપવસુયુક્ત તથા ‘સંસ્વાય-સંસ્વાયન્તમ્’ જીવાદિપદાર્થ વિષયક જ્ઞાનરૂપ સંસ્વાયવાલા ‘મત્તા-મત્વા’ માનકર અર્થાત્ હમ હી સંયમી ઓર જ્ઞાની હૈ એસા અભિમાન યુક્ત હોકર ‘અપરિક્લ્વ-અપરીક્ષ્ય’ વિચાર કિયે વિનાહી વાયં-વાદમ્’ અપની ષડાઈ ‘કુઝ્જા-કુર્વાત્’ કરતા હૈ તથા ‘અહં-અહમ્’ હમહી ‘તવેણ-તપસા’ તપસે ‘સહિઝંતિ-સહિત્તિ’ યુક્ત હૈ એસા ‘મત્તા-મત્વા’ માનકર ‘અણં જળં-અન્યં જનમ્’ અન્ય જનકો ‘વિંવભૂયં-વિમ્બભૂતમ્’ જલમેં દશ્યમાન ચન્દ્રકી છાયા કે અનુસાર નિરર્થક ‘પેસ્સહ-પડયતિ’ દેખતા હૈ વહ સર્વથા વિવેક વર્જિત હૈ ॥૮॥

સંયમતા માર્ગમાં વિચરણ કરતાવાળા મુનિને પ્રાયઃગર્વ આવી જાય છે, તે ખતાવતાં કહે છે. ‘જેયાવિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જેયાવિ-યશ્વાપિ’ એ કોઈ ‘અણ્-આત્માનમ્’ પોતાને ‘વસુમંતિ વસુમન્તમ્’ સંયમ રૂપ વસુયુક્ત તથા ‘સંસ્વાય-સંસ્વાયન્તમ્’ શ્વદિ પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાનરૂપ સંખ્યાવાળા ‘મત્તા-મત્વા’ માનીને અર્થાત્ હુંજ સંયમવાળો અને જ્ઞાની છું એવા અભિમાન યુક્ત થઇને ‘અપરિક્લ્વ-અપરીક્ષ્ય’ વિચાર કયો વિનાજ ‘વાયં-વાદમ્’ પોતાની મોટાઇ ‘કુઝ્જા-કુર્વાત્’ કરે તથા ‘અહં-અહમ્’ હુંજ ‘તવેણ તપસા’ તપથી ‘સહિઝંતિ-સહિત્તિ ઇતિ’ યુક્ત છું એ પ્રમાણે ‘મત્તા-મત્વા’ માનીને ‘અણં જળં-અન્યં જનમ્’ અન્ય જનને વિંવભૂયં વિમ્બભૂતમ્’ પાણીમાં દેખાતી ચન્દ્રની છાયા અનુસાર નિરર્થક ‘પેસ્સહ-પડયતિ’ થયે છે. તે સર્વથા વિવેક વર્જિત છે. ॥૮॥

અન્યાર્થ:—(જે યાવિ) યથાપિ કશ્ચિત્ (અર્પ) આત્માનમ્ (વસુમંતિ) વસુ-
મન્તમ્-સંયમરૂપવસુયુક્તમ્ તથા (સંભાવ) સંરૂપાવન્તમ્-જીનાદિપદાર્થત્રિવિધક-
જ્ઞાનરૂપ સંરૂપાવન્તમ્ (મત્તા) મત્તા અદમેવ સંયમી જ્ઞાની જેત્યેવમભિમાની બૂત્વા
(અપરિકલ્) અપરીક્ષ્ય-વિચારં વિનૈવ (વાયં) વાદમ્-સવલનિર્ધલમ્ (કુજ્ઞા) કુર્યાત્
પત્તમ્ (અહં) અદમેવ વા (તત્ત્વેણ) તપસા (મદ્વિઉત્તિ) મદ્વિઉત્તિ:—અદમેવ તપસા યુક્ત-
ઈતિ (મત્તા) પત્ત્વા (અર્ણાં જળાં) અન્યં જનમ્ (વિવિધભૂયં) વિવિધભૂતમ્-જલસ્થવચ્ચમિત્ર
વિશ્વગદ્દશમ્-અર્થશૂન્યમ્ (પસ્સઈ) પસપતિ તિરસ્કારદૃષ્ટ્યાડવલોકતે રૂપાર્થ: ॥૮૮॥

ટીકા—પ્રાયઃ સંયમમાર્ગે વિહરતો મુનેઃ ગર્વઃ મમયતીત્યાહ-‘જે યાવિ’
રૂપાદિ । જે યાવિ’ યથાપિ (અર્પ) સ્વાત્માનમ્ ‘વસુમંતિ’ વસુમન્તમ્-વસુ-ધનં
તદન સંયમઃ, તદ્વન્તમાત્માનમ્ । તથા ‘સંભાવ’ સંરૂપાવન્તમ્-સંભાવજોનાદિ
પદાર્થત્રિવિધક જ્ઞાનં તદ્વન્તમાત્માનમ્ ‘મત્તા’ મત્તા, અદમેવ સંયમવાન જ્ઞાન-
વાન્, નાસ્તિ મદન્યઃ કશ્ચિન્ તથાવિધો જ્ઞાની તપસ્વી વા, રૂપાર્થમભિમાનં કરોતિ

અન્યાર્થ—પ્રત્ય એ જો વોઈ અપને કો સંયમ રૂપ ધન વાલા
ઔર જીવાદિ વિષયક તત્ત્વ કા જ્ઞાતા સમજકર ‘મેં હી સંયમી एवं જ્ઞાની
હું’ એસા અભિમાની હોકર વિના વિચારે હી પૂર્વ પક્ષ ઉત્તરપક્ષ રૂપ
વાદ કો સથલ નિર્ધલ કરતા હૈ ઔર મેં હી પૂર્ણ તપસ્વી હું’ એસા માન-
કર દુસરોં કો જલચન્દ્ર કે સમાન પ્રતિબિમ્બ બનાવટી તપસ્વી સમજતા
હૈ વહ પુરુષ સર્વથા હી વિવેક શૂન્ય માના જાતા હૈ ॥૮૮॥

ટીકાર્થ—જો મુનિ અપને કો સંયમવાન અથવા જ્ઞાનવાન માનકર મેં
હી સંયમી ઔર જ્ઞાની હું, મેરે સિવાય અન્ય કોઈ એસા જ્ઞાની યા તપસ્વી
નહીં હૈ, એસા અભિમાન કરતા હૈ તથા જો વિચાર ક્રિયે વિના હી
વાદ કરતા હૈ—માષણ કરતા હૈ, ઔર મેં હી તપસ્વી હું’ એસા માનકર

અન્યાર્થ—બીજા પક્ષ જે કેઈ પોતાને સંયમ રૂપ ધનવાળા અને
જીનાદિ વિષય સંબંધી તત્ત્વને જાણવાવાળા સમજીને હું જ સંયમી અને
જ્ઞાની છું, એવું અભિમાન ધારણ કરીને વગર વિચારે જ પૂર્વ પક્ષ ઉત્તર
પક્ષ રૂપ વાદને સખળ અને નિર્જલ કરે છે, અને હું જ પૂર્ણ તપસ્વી છું
એવું માનીને બીજાને જલ ચંદ્રવત્ બનાવટી તપસ્વી સમજે છે, એવો પુરુષ
સર્વથા વિવેકહીન માનવામાં આવે છે. ॥૮૮॥

ટીકાર્થ—જે મુનિ પોતાને સંયમવાન અથવા જ્ઞાનવાન માનીને હું જ
સંયમી અને જ્ઞાની છું મારા સિવાય બીજો કેઈ એવો જ્ઞાની અથવા તપસ્વી
નથી. એવું અભિમાન કરે છે, અને જે વિચાર કર્યા વિના જ વાદ કરે છે,—

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧૩ યાયાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૪૩

તથા—‘અપરિક્ત’ અપરીક્ષ્ય—વિચારમન્તરેણ ‘વાયં’ વાદમ્ સ્વલનિર્વચમ્ ‘કુઝ્જા’ કુર્પાન્ ‘અહં’ અહમેવ વા ‘તથેણ’ તપસા ‘સહિત્તિ’ સહિતઃ—અદમેવ તપસા યુક્ત ઇતિ ‘મતા’ મત્વા ‘અળં જળં’ અન્યં જનમ્—સ્વતો વ્યતિરિક્તં સાધું ગૃહસ્થં વા વિચ્છ્રયં’ વિચ્છ્રયમ્, જલસ્ય વન્દમિત્વ ‘પસ્સહ’ પસપતિ જલચન્દ્રાદિ-વર્થશૂન્યં પુરુષાકૃતિમાત્રં પસપતિ, અવમન્યતે ઇતિ, યઃ સ્વાત્માનમેવ સંયમજ્ઞાન-તપોમિરન્વિતં જાનાતિ, અન્યંશ્ચ તિરસ્કરોતિ, સ સર્વથૈવાડમિમાનવાન્, અવિવેકી મયતીતિ માયઃ ॥૮॥

પૂર્ણ—પ્રગંતકૂટેણ ડ સે પલેહ, ણ વિઝ્ઞે મોળપયંસિ મોસે।

જે મોળણટ્ટેણ વિડંકસેજ્ઞા, વંસુમન્તરેણ અબુદ્ધમાણે ॥૯॥

છાયા—પ્રકાન્તકૂટેન તુ સ પર્યેતિ, ન વિચતે મૌનપદે મોસે ।

યો માનનાર્થેન વ્યુત્કર્ષયેત્ વસુમન્તરેણ અબુદ્ધમાનઃ ॥૯॥

અપને સે મિદ્ધ અન્ય સાધુઓં ઓર ગૃહસ્થોં કો પરછાઈ માત્ર નિકમ્મા સમસ્સ કર ઉનકી અવહેલના કરતા હૈ વહ અવિવેકી કહા જાતા હૈ ।

માવાર્થ યહ હૈ કિ જો અપને આપકો સંયમ, જ્ઞાન ઓર તપ સે સમ્પન્ન સમસ્સતા હૈ ઓર દુસરોં કા તિરસ્કાર કરતા હૈ, વહ અભિ-માની તથા અવિવેકી હોતા હૈ ॥૮॥

‘પ્રગંત કૂટેણ ડ સે પલેહ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ પૂર્વોક્ત અહંકારવાન્ સાધુ ‘પ્રગંતકૂટેણ ડ—પ્રકાન્ત-કૂટેન તુ’ અત્યન્તમોહ માયા મેં કંસકર ‘પલેહ—પર્યેતિ’ બાર બાર સંસારમેં પ્રમણ કરતા હૈ વહ સંસારસે મુક્ત નહીં હોસકતા તથા ‘મોળપયંસિ—

ભાષણ કરે છે, અને દૂંજ તપસ્વી છું. એમ માનીને પોતાનાથી બીજા સાધુઓ અને ગૃહસ્થોને નકામા સમજીને તેઓને તિરસ્કાર કરે છે, તે અવિવેકી કહેવાય છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે પોતાને સંયમ, જ્ઞાન અને તપથી યુક્ત માને છે, અને બીજાઓને તિરસ્કાર કરે છે, તે અભિમાની તથા અવિવેકી હોય છે. ॥૮॥

‘પ્રગંત કૂટેણ ડ સે પલેહ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ પૂર્વોક્ત અહંકારી સાધુ ‘પ્રગંતકૂટેણ ડ—પ્રકાન્તકૂટેન તુ’ અત્યન્ત મોહ અને માયામાં ફસાઈને ‘પલેહ—પર્યેતિ’ વારંવાર સંસારમાં પ્રમણ કરે છે. તે સંસારથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. તથા ‘મોળપયંસિ—મૌન-

અન્વયાર્થ—(સે સઃ પૂર્વોક્તોઽહંકારાચાન સાધુઃ (અગંતઃક્રૂડેણ ૩) એકાન્ત-ક્રૂટેન તુ-અત્યન્તમોહમાયાદૌ સમાસતઃ (પછે.) પર્વેતિ-તંસારમાગરમેવ પુનઃ પુનઃ માગ્નોતિ, ન વદાચિત્ સંસારાદ્ વિમુક્તો ભવતિ (મોક્ષપર્વસિ) મૌનપદે સંયમે (મોક્ષે) મોક્ષે વિરચયશી-સમુદાવાલકાવશાધારભૂતે (જ વિજ્ઞેન) ન વિચતે-ન વિષ્ટતિ (જે) યઃ લલુ (માનણદ્વેષ) માનનાર્થેન-સંમાનાર્થેન (વસુ-મન્નતરેણ) વસુમન્નતરેણ-સંયમોત્કર્ષેણ જ્ઞાનાદિના ચ મન્દં કરોતિ એમ્ (અવુ-જ્ઞમાણે) અવુદ્યમાનઃ-પરમાર્થમવુદ્યમાનઃ સન્ (વિઝકસેજ્જા) વ્યુત્કર્ષયેત્-આત્માને સત્કારપનાદિયા મર્વયુકં કરોતિ ॥૯॥

મૌનપદે' વહ સંયમ મેં 'મોક્ષે મોક્ષે' આગમોના આધારરૂપ 'જ વિજ્ઞેન-ન વિચતે' નહીં હૈ 'જે-યઃ' મર્વજ્ઞકે મતમેં જો પુરુષ 'માનણદ્વેષ-માન-નાર્થેન' સંમાનાદિસે તથા 'વસુમન્નતરેણ-વસુમન્નતરેણ' સંયમકે ઉત્કર્ષ સે અથવા જ્ઞાનાદિ સે મન્દ કરના હૈ એસા પુરુષ 'અવુજ્ઞમાણે-અવુદ્ય-માનઃ' પરમાર્થ કો નહીં જાનતા હુમા 'વિઝકસેજ્જા-વ્યુત્કર્ષયેત્' અપને આત્માકો સત્કાર ઓર માનાદિ સે નીચે મિરાતા હૈ ॥૯॥

અન્વયાર્થ—વહ પૂર્વોક્ત અહંકારી સાધુ અત્યન્ત મોહ માયા કે જાલ મેં પંસકર સંસાર રૂપ સમુદ્ર મેં વારંવાર ઢૂબતા હૈ કમ્બી મી સંસાર સે વિમુક્ત નહીં હો પાતા, ઓર નિરચય આગમકા આધાર-ભૂત સંયમ માર્ગ મેં નહીં રહતા ઓર અપને સંમાનાદિ પ્રાપ્તિ કે લિપ સંયમોત્કર્ષ એવં જ્ઞાનાદિ સે મન્દ (અહંકાર) કરતા હૈ ઓર પરમાર્થ તત્ત્વ કો નહીં જાનતા હુમા અપને કો સત્કાર માનાદિ સે નીચે મિરાતા હૈ ॥૯॥

પદે' તે સંયમમાં 'મોક્ષે-મોક્ષે' આગમોના આધાર રૂપ 'જ વિજ્ઞેન-ન વિચતે' થઈ શકતા નથી 'જે-યઃ' જે પુરુષ સર્વજ્ઞના મતમાં 'માનણદ્વેષ-માનનાર્થેન' સંમાન વિગેરેથી તથા 'વસુમન્નતરેણ વસુમન્નતરેણ' સંયમના ઉત્કર્ષથી અથવા જ્ઞાનાદિથી મન્દ કરે છે એવો પુરુષ 'અવુજ્ઞમાણે-અવુદ્યમાનઃ' પર-માર્થને ન જાણે તથા 'વિઝકસેજ્જા-વ્યુત્કર્ષયેત્' પોતાના આત્માને સત્કાર અને માનાદિથી નીચે પાડે છે. ॥૯॥

અન્વયાર્થ—જે પૂર્વોક્ત અહંકારી અત્યન્ત મોહમાયાની ભળમાં ફસા-ઈને સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં વારંવાર ઢૂબે છે, કોઈ પણ સમયે સંસારથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. તથા નિરચય આગમના આધારભૂત સંયમ માર્ગમાં રહેતા નથી. અને પોતાના સંમાનાદિની, પ્રાપ્તિ માટે સંયમોત્કર્ષ તથા-જ્ઞાનાદિમાં મન્દ (અહંકાર) કરે છે. અને પરમાર્થ તત્ત્વને જાણના વિના જ પોતાને સત્કાર અને માનપાનથી નીચે પાડે છે. ॥૯॥

ટીકા—‘સે’ સઃ—પૂર્વાક્તાઽહંકારવાન સાધુઃ ‘પ્રગંતકૂટેન’ એકાન્તકૂટેન-કૂટવત્કૂટમ્ કૂટે—મોહમાયાદૌ સમાસક્ર્તઃ ‘વલેઈ’ પર્યેતિ—યથા પ્રગ્ઃ કૂટપાણેન વદ્ધઃ પીડયતે તથા સ પુરુષઃ સંસારસાગરમેવ પૌનઃ પુન્યેન આસાય તત્રૈવ ગતિતો મત્વન્સરં મચ્છતિ ન કર્મચિત્સંસારાદિમુક્તો ભવતિ । ‘મોળપયંસિ’ મૌનપદે, મુનીનાં પદં—સ્થાનં મૌનપદમ્—સંયમઃ, તથા ‘મોત્તે’ મોત્તે—શાં—વાચં ત્રાયતે—સાવધવ્યાપારતઃ પાલયતિ ઇતિ મોત્તં તસ્મિન્ નિરવ્યથાળી—સમુદાયાત્મક આગમઃ તદાધારભૂતે ઇત્યર્થઃ ‘ળ વિઝ્ઞઈ’ ન વિચિતે । કો ન વિચિતે એતાહ-શપદે તત્રાહ—‘જે માળળટ્ટેન’ યો માનનાર્થેન, માનમ્—સત્કારસન્માનાદિકમ્ તેના-ઽર્થઃ—વયોજનં તેન માનનાર્થેન ‘વિઝ્ઞસેઞ્જના’ વ્યુત્કર્ષયેન્—આત્માનં લાભમાના-દિના મદયુક્તં કરોતિ કિન્તુ સ ન સંયમયં ચિચિતે, તથા—‘વસુમત્તરેન’ વસુ મત્તરેણ, તત્ર વસુઃ—સંયમઃ તથા અન્યપરપદેન જ્ઞાનં વૃદ્ધ્યે સંયમોત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાનાદિના વા યો મદં કરોતિ ‘અબુઝ્ઞમાણે’ અબુદ્ધયમાનઃ—પરમાર્થમબુદ્ધય-માનો માદ્યતિ । પઠન્નપિ શાસ્ત્રાણિ તર્થં વાઽવગચ્છન્નપિ નાઽસી સર્વશ્લેષ મતં

ટીકાર્થ—જો સાધુ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે અહંકાર કરતા હૈ, વહ મોહ માયા મેં આસક્ત હોકર પુનઃ પુનઃ સંસાર સાગર કો પ્રાપ્ત હોતા, હૈ, એક ગતિ સે દૂસરી ગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર કમી સંસાર સે વિમુક્ત નહીં હોતા હૈ । વહ મુનિયોં કે પદ મેં અર્થાત્ સંયમ મેં સ્થિત નહીં હોતા ઓર આગમ મેં મી સ્થિત નહીં હોતા ।

કૌન સ્થિત નહીં હોતા હૈ ? હસકા ઉત્તર યહ દિયા હૈ કિ જો માન સન્માન કા અર્થો હોતા હૈ ઓર માન સન્માન પાકર અહંકાર કરતા હૈ । અથવા જો સંયમ યા જ્ઞાન કા મદ કરતા હૈ, વહ શાસ્ત્રો

ટીકાર્થ—જે સાધુ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અહંકાર કરે છે, તે મોહ અને માયામાં ફસાઈને સંસાર રૂપી સમુદ્રને વારંવાર પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ એક ગતિથી બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ક્યારેય સંસારથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. તે મુનિયોના પદમાં અર્થાત્ સંયમમાં સ્થિત થતા નથી. અને આગમમાં પણ સ્થિત થતા નથી. આવી રીતે કોણ સ્થિત થઈ શકતા નથી ? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે—જેઓ માન અને સન્માનની ઇચ્છાવાળા હોય છે, અને માન સન્માન મેળવીને અહંકાર કરે છે, અથવા જે સંયમ અથવા

૩૪૫

સૂત્રકૃતાક્ષરે

પરમૈર્થતી જાનાતિ અદક્કારી પ્રવચનર્મહો ન ભવતીતિ । અભિમાનવાન્ પુરુષઃ
 ઇક્ષ્ણન્તતો મોહાવૃતઃ સંસારમેવ પરિભ્રમતિ ॥૧૧॥

સર્વેષ્વપિ મદેષુ જાતિમદ એવ પ્રવલ્લ ઇતિ તન્નિરાકર્તુ સૂત્રકારો વ્રવીતિ
 ‘જે માહણે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય—જે માહણે સ્વત્તિએ જાયએ વા,

તેહુગપુત્તે તહ લેચ્છઈ વા ।

જે પંઠવડા પંરદત્તમોડે,

ગોત્તે ણે ‘જે થંઠમહ માંણવદ્દે ॥૧૦॥

છાયા—યો બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો જાત્યા વા, તથોગ્રપુત્રસ્તથા લેચ્છકો વા ।

યઃ પ્રવ્રજિતઃ પરદત્તમોઝી, મોષેન યઃ સ્તજ્ઞાત્યભિમાનવદ્દે ॥૧૦॥

કો પદ કર મી ઓર ડનકે અર્થ કો જાનતા હુઆ મી વાસ્તવ મેં
 સર્વજ્ઞ કે મત સે અનભિજ્ઞ હૈ ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ અભિમાનવાન્ પુરુષ ઇક્ષાન્તતઃ મોહ સે આવૃત્ત
 હોકર સંસાર મેં પરિભ્રમણ કરતા હૈ ॥૧૧॥

સબ મદોં મેં પ્રાયઃ જાતિમદ પ્રવલ્લ હોતા હૈ, અતએવ અબ વસકા
 નિર્ણાકારણ કરને કે લિપ સૂત્રકાર કરતે હૈ—‘જે માહણે’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દર્થ—‘જે-યઃ’ જો પુરુષ ‘જાયએ-જાત્યા’ જાતિ સે ‘માહણો-
 બ્રાહ્મણઃ’ બ્રાહ્મણ હૈ ‘વા-વા’ અથવા ‘સ્વત્તિએ-ક્ષત્રિયઃ’ રૂઢવાકુ વંશકે
 ક્ષત્રીય જાતિકા હૈ ‘તહ-તથા’ તથા ‘ઉગ્રપુત્તે-ઉગ્રપુત્રઃ’ ઉગ્રપુત્ર-ક્ષત્રિય
 જાતિ વિશેષકા હૈ ‘તહ-તથા’ ‘લેચ્છઈ વા-લેચ્છકો વા’ લેચ્છક જાતિ કા

જાનના મહ કહે છે, તે શાસ્ત્રને ભણીને પણ અને તેના અર્થને ભણવા છતાં
 પણ વસ્તુવિક્ક રીતે સર્વજ્ઞના મતથી અજ્ઞાત છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—અભિમાનવાળો પુરુષ એકાન્ત । મોહને
 વશ થઈને સંસારમાં ભટકે છે. ॥૧૧॥

કહેને પ્રાયઃ જાતિમદ પ્રવળ હોય છે, તેથી હવે તે બતાવવા માટે
 સૂત્રકાર ‘જે માહણે’ ઇત્યાદિ ગાથા કહે છે.

શબ્દર્થ—‘જે-યઃ’ એ પુરુષ ‘જાયએ-જાત્યા’ જાતિથી ‘માહણો-બ્રાહ્મણઃ’
 બ્રાહ્મણ છે. ‘વા-વા’ અથવા ‘સ્વત્તિએ-ક્ષત્રિયઃ’ રૂઢવાકુ વંશીય ક્ષત્રીય બતાવના છે.
 ‘તહ-તથા’ તથા ‘ઉગ્રપુત્તે-ઉગ્રપુત્રઃ’ ઉગ્રપુત્ર-ક્ષત્રિય બતાવે વિશેષને છે. ‘તહ-તથા’

સમયાર્થચોખિની ટીકા પ્ર. સુ. અ. ૧૩ યાયાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૬૭

અન્યાર્થ:—(જે) ય: કશ્ચિદપિ (નાયણ) જાત્યા (માહણે) જ્ઞાણ્યો ભવતિ (વા) વા-અથવા (સ્વત્તિય) ક્ષત્રિય:-દ્વિશ્વાકુવંશીય: (તદ્) તથા (ઉગ્રપુત્રે) પ્રગ્ર-પુત્ર:-ઉગ્રવંશીય: (તદ્) તથા (લેચ્છઈ વા) લેચ્છકો વા ભવતિ (જે) ય: (પવ્વહણ) પ્રવ્રજિત:-પૃથીતસંયમ: (પરદત્તમોઈ) પરદત્તમોજી-નિરવ્યગ્નિષ્ઠા-હારક: સંયમાનુષ્ઠાનશીલ: (જે) ય: (ગોત્રે) ગોત્રે (માણવદ્વે) માનવદ્વે-અભિ-માનસ્થાનયૂતે સમુત્પન્ન: (ળ ધવ્વમ્હ) ન સ્તમ્ભાતિ-અભિમાનં ન કરોતિ । જ્ઞાતિ કુલમદં યો ન કરોતિ સ એવ સર્વજ્ઞમાર્ગાનુગામી ભવતીતિ માવ: ॥૧૦॥

ક્ષત્રિય વિશેષ છે 'જે-યા:' જો 'પવ્વહણ-પ્રવ્રજિત' સંયમ કો ધારણ કરને કે લિયે દીક્ષિત હોતા છે ઓર 'પરદત્તમોઈ-પરદત્તમોજી' અન્ય કે દ્વારા પ્રદત્ત નિરવ્યગ્નિ આહારકો ગ્રહણ કરતા છે તથા 'જે-યા:' જો પુરુષ 'ગોત્રે-ગોત્રે' વંશકા 'માણવદ્વે-માનવદ્વે' અભિમાન યોગ્ય સ્થાનમે ઉત્પન્ન હોને પર ખી 'ળ ધવ્વમ્હ-ન સ્તમ્ભાતિ' અભિમાન નહીં કરતા છે વહી સર્વજ્ઞકે માર્ગ મેં પ્રવૃત્ત હોતા છે ॥૧૦॥

અન્યાર્થ—જો કોઈ ખી જાતિ કા જ્ઞાણ્ય હો યા ક્ષત્રિય હો યા ઉગ્રપુત્ર ક્ષત્રિય જાતિ વિશેષ હો યા લિચ્છવી જાતિ કા હો વહી દીક્ષા ગ્રહણ કર નિર્દોષ બિશ્વા કા આહાર કરનેવાલા સંયમ કા અનુષ્ઠાન કર્તા હોતા છે એવં જો ઉચ્ચ કુલ મેં ઉત્પન્ન હોને પર ખી જાતિ કુલ કા અભિમાન યા મદ નહીં કરતા છે વહી સર્વજ્ઞ પથ કા અનુગામી હોતા છે ॥૧૦॥

તેમજ 'લેચ્છઈવા-લેચ્છકોવા' લેચ્છક બતીના ક્ષત્રિય વિશેષ છે. 'જે-યા:' જે 'પવ્વહણ-પ્રવ્રજિત:' સંયમને ધારણ કરવા માટે દીક્ષિત થાય છે. અને 'પરદ-ત્તમોઈ-પરદત્તમોજી' ખીલ દ્વારા આપવામાં આવેલ નિરવ્યગ્નિ આહારને ગ્રહણ કરે છે તથા 'જે-યા:' જે પુરુષ 'ગોત્રે-ગોત્રે' વંશથી 'માણવદ્વે-માનવદ્વે' અભિ-માન યોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ 'ળ ધવ્વમ્હ-ન સ્તમ્ભાતિ' અભિમાન કરતા નથી. એજ પુરુષ સર્વજ્ઞના માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને યોગ્ય અને છે. ॥૧૦॥

અન્યાર્થ—કાઈ પણ ભલે જાતિથી થાય, ક્ષત્રિય હોય, ઇવંવા-કુવંશીય હોય અથા ઉગ્રપુત્ર ક્ષત્રિય જાતિ વિશેષ હોય, અગર લીચ્છવી બતિના હોય તે દીક્ષા ધારણ કરીને નિર્દોષ બિશ્વાને આહાર કરનાર અને સંયમનું પાલન કરનાર હોય અને જે ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ જાતિ કુલનું અભિમાન અથવા મદ કરતા નથી એજ સર્વજ્ઞ પ્રણીત માર્ગનું અનુસરણ કરવાવાળા કહેવાય છે. ॥૧૦॥

૧૪૮

સૂત્રરૂતાક્ષરે

ટીકા—‘જે’ યઃ કોઽપિ ‘જાયણ’ જાત્યા ‘માહજે’ બ્રાહ્મણો મવતિ ‘વા’ વા-અથવા ‘સ્વત્તિણ’ ક્ષત્રિયઃ-ઈક્ષ્વાકુવંશીયઃ, ક્ષત્રિયમેવં દર્શયતિ-‘તદ્’ તથા ‘ઉગ્રપુત્રે’ ઉગ્રપુત્રઃ ‘લેચ્છઈ’ લેચ્છકો વા ક્ષત્રિયજાતિવિશેષા ઇમે સર્વેઽપિ ‘જે’ યઃ ‘પન્વણ’ મવજિતઃ-ગૃહીતસંયમઃ ‘પરદત્તમોઈ’ પરદત્તમોજી પરેઃ-ગૃહસ્થેઃ મદત્તં નિર્દોષં પિણ્દં મોક્તું શીલં યસ્ય સ તથા-સંયમાનુષ્ઠાનશીલઃ ‘ગોત્રે’ ગોત્રે-વંશે ‘માણવદે’ માનવદેઽપિ માનસ્થાનમ્ભૂતે સમુત્પન્નઃ। ‘જ યમ્મદ્’ ન સ્ત-
 ધ્નાતિ, સ્તમ્ભં ગર્વં ન કુર્યાત્’ इति। સર્વલોકમાન્યોઽપિ દીક્ષામાદાય મિક્ષાર્થ, મિતસ્તતો વ્રજન્ કથં હાસ્યાસ્પદં જાયેવમિતિ મદમ્-ગ્લાનિં ન કુર્યાદિતિ।

યો બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિય ઉગ્રપુત્રો લેચ્છવંશીયો વા પરેષાં વૃત્તિદોષધુના દીક્ષા-
 માદાય મિક્ષાર્થમન્યદીયમવનમટન્ સ્વોચ્ચગોત્રસહજન્માનં મદં ન કરોતિ ય એવ
 સર્વેભ્રમાર્ગોઽનુગામો ઇતિ માત્રાર્થઃ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જો જાતિ સે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય ઇક્ષ્વાકુવંશીય યા ઉગ્ર-
 વંશીય લિચ્છવિવંશીય દીક્ષિત હુઆ હૈ ઓર પરાયે દિયે હુણ આહાર
 કો ગ્રહણ કરતા હૈ। અર્થાત્ મિક્ષા પર નિર્ઘ્રાહ કરતા હૈ ઓર અભિ-
 માન નહીં કરે, અર્થાત્ સર્વલોક માન્ય હોકર મી દીક્ષા ગ્રહણ કરકે
 મિક્ષા કે લિણ હથર ઉથર પરિશ્રમણ કરતા હુમા ‘મૈં હાસ્યાસ્પદ
 હોવંગા’ હસ પ્રકાર કા મદ યા ગ્લાનિ ન કરે।

તાત્પર્ય યહ હૈ—જો વ્રહ્મણ, ક્ષત્રિય, ઉગ્રપુત્ર યા લિચ્છવિવંશ મેં
 ઉત્પન્ન હુઆ પુરુષ પહેલે દૂસરોં કો આજીવિકા દેતા થા, અથ દીક્ષિત
 હોકર મિક્ષા કે લિણ દૂસરોં કે ઘરોં મેં જાતા હુઆ અપને જન્મવંશ કા

ટીકાર્થ—જે જાતિથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, ઇક્ષ્વાકુ વંશરાજા અથવા ઉગ્ર
 વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ કે લિચ્છવી વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ દીક્ષિત થયેલ હોય,
 અને બીજાએ આપેલ આહાર ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ મિક્ષા પર નિર્ઘ્રાહ કરે
 છે, અને અભિમાનને યોગ્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ અભિમાન ન કરે,
 અર્થાત્ સર્વ લોકમાન્ય હોવા છતાં પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરીને મિક્ષા માટે
 આમ તેમ બ્રમણ કરતા થકા ‘હું’ હાસ્યાસ્પદ ધર્મશ આ રીતનો મદ અથવા
 ગ્લાનિ ન કરે.

કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, ઉગ્રપુત્ર અથવા લિચ્છ-
 વીવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ પુરુષ પહેલાં બીજાએને આજીવિકા આપતા હતા,
 અને હવે દીક્ષિત થયા પછી મિક્ષા માટે બીજાએના ઘરમાં જતાં પોતાના

समयार्थबोधिनी टीका प्र. बु. अ. १३ चाधातध्यस्वरूपनिरूपणम्

३४९

मूलम्—‘न तस्स जाई व कुलं व ताणं,

णणत्थं विजाचरणं सुचीणं।

णिकखम्मं ‘से सेवइग्गारि कम्मं,

णं ‘से पोरए होई विमोयणाए॥११॥

छाया - न तस्य जातिश्च कुलं च त्राणं, नान्यत्र विद्याचरणं सुचीर्णम् ।

निष्कर्म्य स सेवतेऽगारिकर्म, न स पारगो भवति विमोचनाय ॥११॥

अभिमान न करे। जो ऐसा करता है वही सर्वज्ञ के मार्ग का अनुयायी है ॥१०॥

मद मत्त पुरुष का कोई त्राण (रक्षण) नहीं कर सरता इस को दिखलाते हैं ‘न तस्स’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘तस्स-तस्य’ मदोन्मत्त पुरुष का ‘जाई वा-जातिवा’ जातिमद अथवा ‘कुलं वा-कुलं वा’ कुलमद ‘न ताणं-न त्राणम्’ संसारसे रक्षण करनेवाला नहीं होता है ‘णणत्थं-नान्यत्र’ सिवाय ‘विज्जाचरणं सुचीणं-विद्याचरणं सुचीर्णं’ सम्यक् प्रकार से सेवन किया हुआ ज्ञान और चारित्र अतिरिक्त के संसार से कोई रक्षण करने वाला नहीं होता ‘से-सः’ जानिकुलका अभिमान वाला साधु ‘णिकखम्म-निष्कर्म्य’ प्रव्रज्या ग्रहण करके भी ‘अगारिकम्मं-अगारिकर्म’ सावध कर्मानुष्ठान-अर्थात् गृहस्थ के कर्म को ‘सेवइ-सेवते’ सेवन करता है ‘से-सः’ वह विमोयणाए-विमोचनाय’ अपने कर्म को निः

ज्जन्म वंशजु’ अभिमान न करे. आवी रीते के अभिमान करता नहीं, जेज् सर्वज्ञता भागना अनुयायी होय छे. ॥१०॥

मदमत्त पुरुषतुं त्रणु (रक्षणु) करी थकातुं नहीं. ते अतापवा सूत्रकार छडे छे.—‘न तस्स जाईव कुलं व ताणं’ इत्यादि,

शब्दार्थ—‘तस्स-तस्य’ मदोन्मत्त पुरुषने। ‘जाई वा-जाति वा’ जातिमद अथवा ‘कुलं वा-कुलं वा’ कुलमद ‘न ताणं-न त्राणम्’ संसारथी रक्षणु करवावाणो होता नहीं. ‘णणत्थं-नान्यत्र’ सिवाय ‘विज्जाचरणं सुचीणं-विद्याचरणं सुचीर्णम्’ सम्यक् प्रकारथी सेवन करवावां आवेल ज्ञान अने चारित्र विना संसारथी कोउ रक्षणु करवावाणुं होतुं नहीं ‘से-सः’ जाति अने कुणना अभिमान-वाणो साधु णिकखम्म-निष्कर्म्य’ प्रव्रज्या अडाइ करीने पणु ‘अगारिकम्मं-अगारिकर्म’ सावध कर्मानुष्ठान अर्थात् गृहस्थता कर्मने ‘सेवइ-सेवते’ सेवे

અન્વયાર્થઃ—ક્રિયમાણો મદો મત્તસ્ય ત્રાણાય ન મવતીતિ દર્શયિતુમાહ—(ન તસ્સ) इत्यादि, (तस्स) तस्य-मदोन्मत्तस्य पुरुषस्य (जाई वा) जातिर्वा जातिमदो वा (कुलं वा) कुलं वा-वंशमदो वा (न ताणं) न त्राणम्-संसारत् त्राणकारकं न भवति, प्रत्युत संसारभ्रमणकारकमेव भवति (णण्हस्य) नान्यत्र (विज्जाचरणं सुचिणं) विद्याचरणं सुचीणं विहाय ज्ञानं चारित्रं च सुचीणं सुष्ठु-तया समाचरितं विहाय नान्यत् किमपि संरक्षकं भवति सम्यग्ज्ञानचारित्रमेव संसारत् संरक्षकं भवति, तस्मात् (से) सः-जातिकुलाभिमानी साधु (णिवत्तम्म) निष्कम्प-मज्झां गृहीत्वाऽपि (अगारिकम्म) अगारिकर्म-सावधकर्मानुष्ठानम् जात्यादिमदादिकं वा (सेवइ) सेवते (से) सः (विमोयणाए) विमोचनाय-निश्शेष कर्मणा क्षयाय (पारए) पारगः-समर्थः (न होइ) न भवति ॥११॥

ટીકા—ન ત્વલુ ક્રિયમાણો મદો મત્તસ્ય ત્રાણાય ભવતિ, પરંતુ સંસારસ્ય નિવિઢનિદાનમેવ મવતીતિ દર્શયતિ-‘ન તસ્સ’ इत्यादि। ‘तस्स’ तस्य-मदम-शेष रूपसे क्षयण करने के लिए ‘पारए-पारगः’ समर्थ ‘न होइ-न भवति’ नहीं हो सकता है ॥११॥

અન્વયાર્થ—મદોન્મત્ત પુરુષ કો જાતિ મદ યા કુલમદ સંસાર સે બચાને લાલ નહીં હોતા હૈ। इसलिये सम्यक् ज्ञान चारित्र को छोड़ कर दूसरा कुछ भी संरक्षक नहीं हो सकता। किन्तु सम्यक् ज्ञान चारित्र ही संसार से बचाने वाला होता है। इसलिये जाति कुलाभिमानी साधु दीक्षा ग्रहण करके भी निन्दितकर्म का सेवन करता है या जात्यादि मद् करता है वह निःशेष कर्मका क्षय करने में समर्थ नहीं होता ॥११॥

ટીકાર્થ--ક્રિયા જાને લાલ અભિમાન અભિમાની કે ત્રાણ(રક્ષા) કે લિષ નહીં હોતા। किन्तु संसार का ही कारण होता है, यह दिख-

છે. ‘સે-સઃ’ તે ‘વિમોચનાય-વિમોચનાય’ પોતાના કર્મને નિઃશેષપણથી ક્ષયણ કરવા માટે ‘પારए-પારગઃ’ સમર્થ ‘ન હોइ-ન ભવતિ’ થઈ શકતા નથી. ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—મદોન્મત્ત પુરુષને જાતિમદ અથવા કુલમદ સંસારથી બચાવી શકતા નથી. પરંતુ તે સંસાર ચક્રમાં જ દસાવનારા બને છે. તેથી સમ્યક્ જ્ઞાન ચારિત્રને છેડીને બીજું કંઈ પણ રક્ષણ કરનાર બની શકતું નથી. પરંતુ સમ્યક્ જ્ઞાન ચારિત્ર જ સંસારથી બચાવી શકે છે. તેથી જાતિ અને કુલાભિમાન વાળા સાધુ દીક્ષાને ગ્રહણ કર્યા છતાં પણ નિંદિત કર્મનું સેવન કરે છે. અથવા જાતિ વિશેરેનો મદ કરે છે. એવો પુરુષ નિઃશેષ કર્મનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઈ શકતો નથી. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—કરવામાં આવનારું અભિમાન અભિમાનીનું રક્ષણ કરવાવામાં સમર્થ થઈ શકતું નથી. પરંતુ સંસારનું જ કારણ થાય છે, તેજ બતાવે

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. બ. ૧૩ યાધાતપ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૫૧

તસ્ય 'જાઈવ' જાતિ શ્ચ-માતૃસમુત્થા, 'કુલંવ' કુલં ચ પિતૃસમુત્થમ્ પતૃ-
પલક્ષણં સર્વવદનામ્, તથા ચ ક્રિયમાણઃ કોઽપિ મદઃ સ્વકર્તુઃ-સંસારાત્ 'તાળં'
ત્રાણં-રક્ષાકારણં ન ભવતિ, પ્રત્યુત સંસારશ્રમણકારણમેવ ભવતિ 'ગૃહસ્થ'
નાન્યત્ર 'વિજ્ઞાચરણં' ત્રિણાચરણમ્, વિદ્યાયા જ્ઞાનમ્, ચરણેન ચારિત્રં ગૃહ્યતે
તદપિ 'સુચિણી' સુત્રીર્ણમ્-સમ્યક્ત્વસમ્બલિતં સંસારાત્ સંરક્ષકં ભવતિ જ્ઞાન-
ચારિત્રં વિદ્યાય નાન્યદ્ રક્ષકમ્ । एवंચિથે સત્યપિ મોક્ષમાર્ગે 'ણિવસ્ત્વમ્'
નિષ્કમ્ય-પ્રવજ્યામાદાયાઽપિ 'સે' સઃ 'અગારિકમ્' અગારિકર્મ-સાવચકર્માનુ-
ષ્ઠાનં જાત્યાદિકં વા 'સેવડ' સેવતે-મદાદિકં કરોતિ યઃ સઃ 'વિમોચણાણં' વિમો-
ચનાય-નિશ્શેષકર્મણાં ક્ષયાય 'પારમ્' પારમઃ-સમર્થઃ 'ન દોડ' ન ભવતિ-અશેષ-
કર્મણાં ક્ષયકર્તા ન ભવતિ । ઉક્તંચ—

‘જાતિઃ કુલં વા ન ભવેદ્દિ જન્તોઃ, સંરક્ષણાયેતિ વદન્તિ ધોરાઃ ।

કિન્તુકપેતચરિતં ચ રક્ષેત્, જ્ઞાનં ચ ચારિત્રમવેદિ ચિદ્વન્ ॥૧૧॥

છાતે હૈં । માતૃપક્ષ કો જાતિ ઓર પિતૃપક્ષ કો કુલ કહા જાતા હૈ ।
જાતિ અથવા કુલ આત્મા કા ત્રાણ નહીં કર સકતે । યહાં જાતિ ઓર
કુલ ઉપલક્ષણ હૈં । અતઃપચ યહ સમજના વાહિય કિ બલ આદિ કા
અભિમાન મી સંસાર સે ત્રાણ નહીં કર સકતા । વહ તો સંસાર શ્રમણ
કા હી કારણ હોના હૈ । સમીચીન પ્રકાર સે આચરિત અર્થાત્ સમ્યગ્
દર્શન સે યુક્ત જ્ઞાન ઓર ચારિત્ર હી સંસાર સે રક્ષા કર સકતે હૈં ।
इनके सिवाय अन्य कोई रक्षक नहीं है ।

જો મુનિ પ્રવજ્યા અંગીકાર કરકે મી ગૃહસ્થ કે કાર્યોં કા અર્થાત્
સાવચ અનુષ્ઠાનોં કા સેવન કરતા હૈ । અથવા મદ આદિ કરતા હૈ,

છે. માતૃપક્ષને જાતિ કહે છે, અને પિતૃપક્ષને કુળ કહેવામાં આવે છે. જાતિ
અથવા કુળ આત્માનું રક્ષણ કરી શકતા નથી. અહિયાં જાતિ અને કુળ એ
ઉપલક્ષણ છે, તેથી એ સમજવું બોધ્યે કે-બળ મદ રૂપ મદ લાભમદ
તપમદ સૂત્રમદ અન્યથ મદ વિગેરેનું અભિમાન પણ સંસારથી રક્ષણ
કરી શકતા નથી તે તો સંસારમાં અમણનું જ કારણ હોય છે, સારી
રીતે આચરવામાં આવેલ અર્થાત્ સમ્યક્ દર્શનથી યુક્ત જ્ઞાન અને
ચારિત્ર જ સંસારથી રક્ષા કરી શકે છે, તેના સિવાય બીજું કંઈ રક્ષા
કરવાવાળું નથી.

જો મુનિ પ્રવજ્યા-દીક્ષા શ્રદ્ધણ કરીને પણ ગૃહસ્થના કાર્યોં અર્થાત્
સાવચ અનુષ્ઠાનોં સેવન કરે છે, અથવા મદ વિગેરે કરે છે, તે સર્વોં

અતો યઃ પત્રજગામાદાયાડપે ગૃહસ્થકર્મ જાતિ મદાદિકં સાવધર્મ વા
સેવતે, સ કર્મ ક્ષયિતું સમર્થો ન મત્તીતિ ભાવાર્થઃ ॥૧૧॥

મૂત્ત્—‘નિર્લિચ્છણે ભિક્ષુ’ સુલ્લહજીવી,

જે મારવં હોઈ સિલોગામી ।

આંજીવમેયં તુ અબુજ્ઞમાણો,

પુંળો પુળો વિપ્પરિયાસુવેઙ્ ॥૧૨॥

છાયા—નિર્લિચ્છણો ભિક્ષુઃ સુરુક્ષ જીવી, યો મૌરવવાન્ મત્તિ શ્લોકકામી ।

આંજીવમેતત્ત્વબુદ્ધવાનઃ, પુનઃ પુનર્વિપર્યાસપ્રપૈતિ ॥૧૨॥

વહ સમસ્ત કર્મોં’ કા ક્ષય કરને કે લિપ સમર્થ નહીં હોતા કહા મી
હે ‘જાતિઃ કુલં’ ઇત્યાદિ ।

ધીર પુરુષો કા કથન હૈ કિ જાતિ અથવા કુલ જીવ કો રક્ષા
કરને મેં સમર્થ નહીં હૈ । હે જ્ઞાની ! જ્ઞાન ઔર ચારિત્ર હી આત્મા કો
રક્ષાકરને મેં સમર્થ હોતે હૈ ।’

અતપ્થ જો વીક્ષા સ્વીકાર કરકે મી ગૃહસ્થ કે પોગ્ય કાર્ય
કરતા હૈ યા જાતિ મદ આદિ કા સેવન કરતા હૈ, વહ કર્મોં’ કા ક્ષય
કરને મેં સમર્થ નહીં હોતા હૈ ॥૧૧॥

‘નિર્લિચ્છણે ભિક્ષુ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે ભિક્ષુ-યો ભિક્ષુઃ’ જો સાધુ ‘નિર્લિચ્છણે-નિર્લિ-
ચ્છણઃ’ બાહ્યપરિગ્રહ સે રહિત અર્થાન્ દ્રવ્ય આદિ નહીં રચતા હૈ

કર્મણા ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઈ શકતા નથી. કહ્યું પણ છે—‘જાતિઃકુલં ઇત્યાદિ
ધીર પુરુષેતુ’ કથન છે કે—નતિ અથવા કુળ જીવની રક્ષા કરવામાં
સમર્થ નથી. હે જ્ઞાની ! જ્ઞાન-અને ચારિત્ર જ આત્માને રક્ષા કરવામાં
સમર્થ થાય છે ॥

તેથીજ જેઓ વીક્ષાને સ્વીકાર કરીને પણ ગૃહસ્થને યોગ્ય બોવા કાર્યો
કરે છે, અથવા નતિ મદ આદિનું સેવન કરે છે, તે કર્મણા ક્ષય કરવામાં
સમર્થ થઈ શકતા નથી. ॥૧૧॥

‘નિર્લિચ્છણે ભિક્ષુ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે ભિક્ષુ-યે ભિક્ષુઃ’ જે સાધુ ‘નિર્લિચ્છણે-નિર્લિચ્છણઃ’ બાહ્ય
પરિગ્રહથી રહિત અર્થાત્ દ્રવ્ય વિગેરે રાખતા નથી. તથા ‘સુલ્લહજીવી-સુરુક્ષ-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૩ યાચાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૫૩

અન્યાર્થ—એવમ્ (જે મિત્તુ) યો મિત્તુઃ—પરદત્તપિણ્ડમોજી (નિષ્કિચ્વજે) નિષ્કિચ્વતઃ—વાહ્યપરિગ્રહવર્જિતઃ (સુલૂહજીવી) સુલૂહજીવી—રુક્ષશુષ્કમોજન-કર્ષા, એવં યઃ (ગારવં) ગૌરવવાન્—ઋદ્ધિરસસાતાગૌરવપ્રિયઃ, એવમ્ (સિલોગ ગામી) શ્લોકકામી—આત્મશ્લાઘામિલાષી (હોઈ) ભવતિ તઃ (અવુજ્ઞમાણો) અવુજ્ઞમાણઃ—પરમાર્થમોક્ષમાર્ગમજ્ઞાનઃ (એવં) એવદેવ નિષ્કિચ્વનત્વાદિકમ્ આત્મશ્લાઘાપરાયણો ભૂત્વા (આજીવં) આજીવમ્—આજીવિકાં કુર્વન્ (પુણો પુણો)

તથા ‘સુલૂહ જીવી—સુલૂહજીવી’ લૂલા સૂકા આહાર કરતા હૈ એવં ‘જે-યઃ’ જો ‘ગારવં—ગૌરવમ્’ ઋદ્ધિરસસાતારૂપ ગૌરવપ્રિય ‘હોઈ—ભવતિ’ હોતા હૈ તથા ‘સિલોગગામી—શ્લોકકામી’ અપની શ્લાઘા કી ઇચ્છા રાખતા હૈ વહ ‘અવુજ્ઞમાણો—અવુજ્ઞમાણઃ’ પરમાર્થતે—તત્ત્વતઃ મોક્ષ-માર્ગ કો નહીં જાનનેવાલા ‘એવં—એતત્’ યહ નિષ્કિચ્વનાદિક કો ‘આજીવં—આજીવમ્’ આજીવિકાકે સાધનરૂપ કરકે ‘પુણો પુણો—પુનઃ પુનઃ’ વારંવાર સંસારમેં ‘વિપ્પરિયાસં—વિપર્યાસમ્’ જન્મ, જરા શોક એવં મરણાદિકકો ‘એતિ—ઉપૈતિ’ પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૨॥

અન્યાર્થ—જો મિત્તુ સાધુ નિર્દોષાહારકા ગ્રહણ કરતા ધૌર યાહ્યપરિગ્રહ સે વર્જિતહોકર રુક્ષશુષ્ક (લૂલા સુલૂહ) મોજન કરને વાલા હૈ । એવં જો ઋદ્ધિરસ સાતાગૌરવ કા પ્રિય હૈ । એવં આત્મશ્લાઘા કા અમિલાષી હૈ । વહ પરમાર્થ મોક્ષ માર્ગ કો નહીં જાનતે હુએ અપની પ્રશંસા મેં લીન હોકર નિષ્કિચ્વનત્વાદિ વાહ્યપરિગ્રહ કે પરિત્યાગ કો હી

જીવી’ હુખે સુકે આહાર કરે છે. તથા ‘જે-યઃ’ જે ‘ગારવં—ગૌરવમ્’ ઋદ્ધિરસ સાતા રૂપ ગૌરવ પ્રિય ‘હોઈ—ભવતિ’ હોય છે તથા ‘સિલોગગામી—શ્લોક-ગામી’ પોતાની શ્લાઘાની ઇચ્છા રાખે છે, તે ‘અવુજ્ઞમાણો—અવુજ્ઞમાણઃ’ પર-માર્થથી—તત્ત્વતઃ મોક્ષમાર્ગને ન જાણવાવાળા ‘એવં—એતત્’ આ નિષ્કિચ્વનાદિને ‘આજીવં—આજીવમ્’ આજીવિકાના સાધન રૂપ બતાવીને ‘પુણો પુણો—પુનઃ પુનઃ’ વારંવાર સંસારમાં ‘વિપ્પરિયાસં—વિપર્યાસમ્’ જન્મ, જરા શોક અને મરણાદિ-કે ‘એતિ—ઉપૈતિ’ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૨॥

અન્યાર્થ—જે સાધુ નિર્દોષ આહારને ગ્રહણ કરે છે, અને આહાર પરિ-ગ્રહથી વર્જિત હુખે સુકે આહાર કરવા વાળો છે એવો પુરૂષ પણ જે ઋદ્ધિરસ સાતા ગૌરવપ્રિય હોય તથા આત્મશ્લાઘાને ઇચ્છતા હોય તે પરમાર્થ એવાં મોક્ષ માર્ગને ન જાણતો થકો પોતાની પ્રશંસામાં જ લીન અકિચ્વનત્વાદિ

૧૫૪

સુખરૂતાજ્ઞવશે

પુનઃ પુનઃ સંસારે 'વિષ્પરિયાસં' વિપર્યાસમ્-જન્મજરાશોકમરણાદિકમ્ (ઉવેદ) ઉપૈતિ પાપનોતીતિ ॥૧૨॥

ટીકા—પુનરપિ મદદોષમેવ કથયતિ—'જે મિશ્નુ' ચો મિશ્નુ—નિરવથ મિશ્નુજીવઃ પરદત્તમોજી 'ગિર્વિકલ્પે' નિર્લિક્ષ્મનો—બાહ્યપરિગ્રહરહિતઃ તથા— 'સુલ્લહજીવી' સુરુક્ષજીવી—સુલ્લ રુક્ષમન્તમાન્તે તદ્દમિશ્નિતપર્યુપિતવલ્લભણકાદિકં તેન જીવિતું પ્રાણધારણં કર્તુ શીલં यस્ય સ રુક્ષજીવી । एतादृशोऽपि कश्चित् यः 'गौरवं' गौरवान् ऋद्धिरससातगौरवप्रियः 'होइ' भवति, तथा— 'सिलोगामी' श्लोककामी—आत्मश्लेषाभिलाषी भवति, एतादृशः पुरुषः 'अवुञ्जमाणो' परमार्थभोक्षवार्गीम् अवुद्वयमानः 'एयं' एतदेव—निर्લિક્ષ્મત્વાદિકમ્ आत्मश्लेषात्तत्परतया 'आजीवं' आजीवम्—आजीविकाम्—आत्मवृत्तनोपायं

જીવિકા का साधन बनाकर बारबार संसार में जन्म जरा शोक मृत्यु को प्राप्त करता है ॥१२॥

ટીકાર્થ—ફિર મદ કે દોષ દિશ્વલાતે હૈં—જો મિશ્નુ હૈ અર્થાત્ મિશ્નુ સે શરીર નિર્વાહ કરતા હૈ । પરિગ્રહ સે રહિત હૈ ઔર રુક્ષજીવી હૈ, અર્થાત્ અત્યન્ત રુક્ષા અન્ત પ્રાન્ત તદ્દમિશ્નિતવાસી પના આદિ સે પ્રાણ ધારણ કરતા હૈ । ऐसा पुरुष भी यदि ऋद्धि, रस और साता के गौरव की कामना करता है और अपनी प्रशंसा की अभिलाषा करता है तो वह परमार्थिक मोक्षमार्ग को न जानने वाले उस पुरुष के पूर्वोक्त अकिंचनता निष्पરिग्रहता आदि गुण आजीविका मात्र ही हैं । अर्थात् गौरव प्रियता और आत्मप्रशंसा की कामना के कारण उक्त

બાહ્ય પરિગ્રહના પરિત્યાગને જ આજીવીકાનું સાધન બનાવી વારંવાર સંસારમાં જન્મ, જરા, શોકને પ્રાપ્ત કરીને મરણ પામે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—ફરીથી મદના દોષો બતાવે છે—જે મિશ્નુ છે, અર્થાત્ મિશ્નુથી શરીરનો નિર્વાહ કરે છે, પરિગ્રહથી રહિત છે, અને રુક્ષ જીવી છે, અર્થાત્ હુબો સુકો અન્ત પ્રાન્ત છાશ મિશ્નિત વાસી ચાણુ વિગેરેથી પ્રાણ ધારણ કરે છે, અર્થાત્ શરીરનો નિર્વાહ કરે છે, એવો પુરૂષ પણ જો ઋદ્ધિ રસ અને સાતાના ગૌરવની ઇચ્છા કરે, અને પોતાની પ્રશંસાની ઇચ્છા કરે, તો તે પરમાર્થિક મોક્ષમાર્ગને ન જાણવાવાળા તે પુરૂષને પૂર્વોક્ત અકિંચનપણું નિષ્પરિગ્રહપણું, વિગેરે ગુણો કેવાળ આજીવિકા પુરતા જ છે. અર્થાત્ ગૌરવ પ્રિયતા અને આત્મપ્રશંસાની કામના-ઇચ્છાના કારણે એ ગુણોથી પણ તેના

સંપાર્કવોધિતી: ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાયાતપ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૫૬

કુર્વાણ: 'પુણો પુણો' પુન: પુન: સંસારે 'વિપરિયાસં' વિપર્યાસમ્ જન્મજરામરણ-
શોકાદિકમ્ 'ઉવેદ' ઉપૈતિ-માપ્નોતિ યચપિ સંસારાદુત્તરિતું વાચ્છતિ
કિન્તુ તત્રૈવ મજ્જતીતિ ।

ય: સર્વથા સર્વાર્થરહિતો ભિક્ષામાત્રેણોદરં પૂરયતિ, સ: યદિ મદં કરોતિ,
પૂજાકામી વા ભવતિ, તદા તસ્ય ભિક્ષાટનં જીવિકાસાધનં ભવતિ, સ ચૈર્વવિક્ષ
સન્ સંસારાટવીમેવાટતીતિ ભાવાર્થ: ॥૧૨॥

મૂલમ્-જે ભાસવં ભિક્ષૂ સુસાદુવાઈ,

પડિહાણવં હોઈ વિસારણ ય ।

આગાઢપણે સુવિભાવિયણા,

અન્નં જૈણં પૈન્નયા પરિહવેજ્જા ॥૧૩॥

છાયા—યો ભાષાવાન્ ભિક્ષુ: સુસાધુગદી, પતિમાનવાન્ ભવતિ વિસારદશ્વ ।

આગાઢપણા: સુવિભાવિતાત્મા, ડન્યં જનં પ્રણયા પરિમવેત્ ॥૧૩॥

ગુણો સે ખી ઉસકી આત્મા કા કલ્યાણ નહીં હો સકતા । એસા પુરુષ
સંસાર મેં ચારંવાર જન્મ જરા મરણ શોક આદિ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । વહ
યચપિ સંસાર સે તિરના ચાહતા હૈ । કિન્તુ ઉત્ત દોષોં કે કારણ
ઉસમેં દ્રવતા હૈ ।

આશય યહ હૈ કિ જો જગત્ કે સમસ્ત પદાર્થોં કા પરિત્યાગ કર
ચુકા હૈ ઔર ભિક્ષા કે દ્વારા ઉદરપૂર્તિ કરતા હૈ । વહ ખી યદિ મદ
કરતા હૈ યા પ્રશંસા કા ઇચ્છુક હોતા હૈ । તો ઉસકા ભિક્ષાટન
કરના જીવિકા કા સાધન હી હૈ । વહ પુરુષ સંસાર અટવી મેં હી
બંધકતા રહતા હૈ ॥૧૨॥

આત્માનુ' કલ્ય.શ્રુ થર્થ શકતુ' નથી. એવો પુરુષ સંસારમાં વારંવાર જન્મ,
જરા, મરણ, અને શોક વિગેરે પ્રાપ્ત કરે છે, એકે તે સંસાર સાગરથી તર-
વાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ ઉપર કહેલા દે.પોને કારણે તેમાં ડૂબે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેઓ જગતના સઘળા પદાર્થોનો પરિ-
ત્યાગ કરી ચૂક્યા છે, અને ભિક્ષા દ્વારા પોતાના ઉદરની પૂર્તિ કરે છે, તે
પણ એ મદ-અભિમાન કરે, અથવા પ્રશંસાની ઇચ્છા કરે તો તેનું ભિક્ષાટન
કરવું એ કેવળ આજીવિકાના સાધન પુરતું જ છે, તે પુરુષ સંસાર રૂપી
અટવી જંગલમાં જ બંધકતો રહે છે. ॥૧૨॥

‘જે ભાસવં મિત્તલુ સુસાદુવાઈ’ રૂપ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે મિત્તલુ-યઃ મિત્તુઃ’ જો સાધુ ‘ભાસવં-ભાષાવાન્’ ભાષા કે દોષ એવં ગુણ કો જાનને વાલા હોને સે સુંદર ભાષા બોલને વાલા હો તથા ‘સુસાદુવાઈ-સુસાધુવાદી’ સુંદર મિષ્ટ ભાષી હો ‘પઢિ-હાણવં-પ્રતિભાનવાન્’, ઔત્પત્તિકી ગુણ સે અચ્છીપ્રતિભાવાલા હો તથા ‘વિસારણ-વિશારદઃ’ વિશારદ અર્થાત્ અનેક પ્રકાર કે અર્થ કો પ્રકાશન કરને મેં સમર્થ હો તથા ‘આગાદપન્ને-આગાદપ્રજ્ઞઃ’ વિશેષ પ્રકાર સે, પ્રજ્ઞાશાલી હો એવં ‘સુભાવિઅપ્પા-સુભાવિતાત્મા’ ધર્મ કી ભાવના સે જિસકા હૃદય વાસિત હૈ વહી સાધુ હૈ પરંતુ મેં હી જાની છું’ એસા અભિમાન કરને વાલા પુરુષ ‘અણં જણં-અન્યં જનં’ દુસરે કો ‘પણ્ણયા-પ્રજ્ઞયા’ અપની બુદ્ધિ કી પ્રતિભાસે ‘પરિત્તવેજ્ઞા-પરિ-મવેત્’ તિરસ્કૃત કરતા હૈ એસા પુરુષ સાધુ નહીં કહા જાસકતા હૈ એસા પુરુષ કેવલ સાધવાભાસ હી હૈ ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જો સાધુ ભાષા કા ગુણ દોષ જાનને સે સુંદર-ભાષા ભાષી હૈ । એવં સુસાધુવાદી પૂર્ણ પ્રતિભાશાલી હૈ ઔત્પત્તિ-

‘જે ભાસવં મિત્તલુ સુસાદુવાઈ’ ધૃત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે મિત્તલુ-યઃ મિત્તુઃ’ જે સાધુ ‘ભાસવં-ભાષાવાન્’ ભાષાના દોષો અને શુભોને જાણવાવાળા હોવાથી સુંદર ભાષા પ્રયોગ કરનાર હોય તથા ‘સુસાદુવાઈ-સુસાધુવાદી’ સુંદર ભાષા જાણવાવાળા હોય ‘પઢિહાણવં-પ્રતિભાનવાન્’ ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિના શુભોથી સુંદર પ્રતિભાશાલી હોય તથા ‘વિસારણ-વિશારદઃ’ વિશારદ અર્થાત્ અનેક પ્રકારના અર્થને પ્રગટ કરવામાં સમર્થ હોય તથા ‘આગાદપન્ને-આગાદપ્રજ્ઞઃ’ વિશેષ પ્રકારથી પ્રજ્ઞાશાલી હોય અને ‘સુભાવિઅપ્પા-સુભાવિતાત્મા’ ધર્મની ભાવનાથી જોમતું હૃદય વાસિત હોય એજ સાધુ કહેવાય છે. પરંતુ જૂજ જાની છું’ એ પ્રભાષેતું અભિમાન કરવાવાળો પુરુષ ‘અણં જણં-અન્યં જનં’ અન્યને ‘પણ્ણયા-પ્રજ્ઞયા’ પાતાની બુદ્ધિની પ્રતિભાથી ‘પરિત્તવેજ્ઞા-પરિમવેત્’ તિરસ્કૃત કરે તો એવો પુરુષ સાધુ કહી શકાતો નથી. એવો પુરુષ કેવળ સાધવાભાસજ કહેવાય છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જે સાધુ ભાષાના શુભ હોયને જાણવાથી સુંદર ભાષા જાણનાર છે, તથા સુસાધુવાદી અને પૂર્ણ પ્રતિભાશાલી છે, અને ઔત્પત્તિકી

સમવાર્થજોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. ગ. ૧૨ ચાચાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૫૭

અન્વયાર્પી—(જે ભિક્ષુ) યો ભિક્ષુઃ—ભિક્ષણશીલઃ (માસવં) ભાષાવાન
ભાષાદોષગુણજ્ઞતયા શોભનભાષાયુક્તો ભવેત્ એવમ્—(સુસાધુવાદી) સુસાધુ-
વાદી (પંડિતાણં) પ્રતિમાનવાન્—ઔત્પત્તિચાદિ બુદ્ધિગુણસમન્વિતઃ, તથા
'વિશારદ' વિશારદશ્ચ અર્થગ્રહણસમર્થઃ એવમ્ (આગાદપણે) આગાદમજ્ઞઃ—વિશિ-
ષ્ટપ્રજ્ઞાવાન્ (સુચિમાચિય્યા) સુચિમાચિતાત્મા—ધર્મવાસનાશસિતાત્મા સ્વલુ
સુસાધુર્ધવતિ—અદમેવ પંડિત इत्येवं વિધો જનઃ (અર્ણ જર્ણ) અર્ણ્ય જનં 'પળ્યા'ય
પળ્યા સ્વબુદ્ધિપ્રતિમાવલેન 'પરિદેવેજ્ઞા' પરિમિતેત્—અપમાનિતં કુર્યાત્ સ ન
સાધુઃ, અપિ તુ સાધ્વાભાસઃ ॥૧૨॥

ટીકા—'જે ભિક્ષુ' યો ભિક્ષુઃ—ભિક્ષણશીલઃ 'માસવં' ભાષાગુણદોષજ્ઞ-
તયા શોભનભાષા યુક્તો ભવેત્, તથા—'સુસાધુવાદી' સુસાધુવાદી સુલુ સાધુ-
શોભનં મિતં પથ્યં પ્રિયં ચ વદિતું શીલં यस્ય સ સુસાધુવાદી 'પંડિતાણં' પ્રતિ-
માનવાન્—ઔત્પત્તિચાદિબુદ્ધિગુણસમન્વિતઃ, તથા 'વિશારદ' ચ વિશાર-
કી વગૈરહ બુદ્ધિ ગુણોં સે યુક્ત છે । તથા વિશારદ છે અર્થાત્ અર્થ
ગ્રહણ કરને મેં સમર્થ છે । એવં વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાવાન્ છે ઔર ધર્મ ભાવના
સે વાસિત આત્મા હોને પર ઓ 'મેં હી એક પંડિતમજ્ઞ' એસા સમજાને
વાલા દસરે કો અપની બુદ્ધિ પ્રતિમા કે વલ સે અપમાનિત કરતા છે ।
વહ સાધુ નહીં છે । અપિતુ સાધ્વાભાસ છે ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—જો ભિક્ષુ ભાષાવાન હોતા છે અર્થાત્ ભાષાકે ગુણોં ઔર
દોષોં કો જાનને કે કારણ શોભન ભાષા કા પ્રયોગ કરતા છે 'સુંદર
ભાષા લિખતા છે યા સંસ્કૃત પ્રાકૃત આદિ અનેક ભાષાઓં કા જ્ઞાતા
હોતા છે, જો સુસાધુવાદી છે । અર્થાત્ પ્રશસ્ત, પરિમિત, પથ્ય ઔર
પ્રિય ઘોલને વાલા છે । પ્રતિમાવાન્ અર્થાત્ ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિ

વિશેષ બુદ્ધિના શુભેાથી યુક્ત તથા વિશારદ અર્થાત્ અર્થ ગ્રહણ કરવામાં
સમર્થ હોય એવા વિશેષ પ્રકારની બુદ્ધિવાળા તથા ધર્મભાવનાથી વાસિત
આત્મા હોવા છતાં પણ 'હુંજ એકલો પંડિત છું', એવું સમજનાર ઓળને
પોતાની બુદ્ધિ પ્રતિમાના બળથી અપમાનિત કરે છે, એ સાધુ નથી, પરંતુ
સાધ્વાભાસ છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—જે ભિક્ષુ ભાષા જ્ઞાનવાન્ હોય છે, અર્થાત્ ભાષાના શુભેા
અને દોષોને બાધવાના કારણે સુંદર ભાષાને પ્રયોગ કરે છે. (સુંદર ભાષા
લખે છે,) અથવા સંસ્કૃત પ્રાકૃત વિગેરે અનેક ભાષાઓને બાધવા વાળો
હોય છે) જે સાધુવાદી હોય છે, અર્થાત્ પ્રશસ્ત; પરિમિત, પથ્ય અને પ્રિય

દશ-અર્થગ્રહણસમર્થઃ—અનેકપ્રકારકાર્યકથનસમર્થઃ, તથા—‘આગાદપણે’ આગાદપણઃ, આગાદા—અગાદા પરમાર્થપર્યવસિતા તત્ત્વનિષ્ઠા પ્રજ્ઞા બુદ્ધિર્યસ્ય સ આગાદપણઃ, તથા—‘સુચિમાત્રિપણા’ સુચિમાત્રિતાત્મા, સુપ્તુ ત્રિવિધં ભાવિતઃ—ધર્મવાસનયા વાસિત આત્મા યસ્ય સ તથાભૂતઃ, एतादृशभाषादिगुणैः कर्मक्षयकारकैरपि यः कश्चिद् मदं कुर्यात्, यथाऽहमेव भाषाविधिज्ञः साधुवादी मत्तोऽन्यो नास्ति कश्चिद् अजीकिकः—હોકોતરશાસ્ત્રાર્થવિશારદઃ કિન્તુ અહમેવ પण्डित इति । एवमात्मोत्कर्षवान् ‘अण्णं जणं’ अन्यं जनम् ‘पण्णया’ मङ्गया—સ્વક્રીયમજ્ઞયા ‘પરિહવેજ્જા’ પરિમવેત્—અપમાનયેત્ સ ન સાધુઃ અપિ તુ સાધ્વાભાસઃ, इति । यः सम्यग्गुणेन भाषागुणदोषं जानाति, मिष्टं पथ्यं हितं च वचनं वदति, शास्त्रार्थपर्यालोचने निपुणो धर्मवासनयाऽऽत्मा वासितः स सुसाधुः ।

કે ગુણો સે સમગ્ર છે । જો વિશારદ છે અર્થાત્ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ કો ગ્રહણ કરને મેં તથા અનેક પ્રકાર કે અર્થોં કા કથન કરને મેં સમર્થ છે । જો તત્ત્વ મેં પ્રગાદ પ્રજ્ઞા વાલા છે તથા જિસને અપની આત્મા કો ધર્મ કે સંસ્કારોં સે ભાવિત કિયા છે । વહ યદિ અપને હન ગુણોં કે કારણ અભિમાન કરતા છે, વહ સોચતા છે કિ—મેં હી ભાષાવિધિ કા વેત્તા હૂં, શોભનવાદી હૂં મુઝસે વદ કર અથવા મેરે સમાન કોઈ શાસ્ત્રાર્થ મેં કુશલ નહીં હૂં । મેં અદ્વિતીય પણ્ડિત હૂં, ઓર પેસા સોચ કર દૂસરોં કા પરામવ કરતા છે । તો વહ સાધુ નહીં છે, વહ સાધ્વાભાસ છે ।

આશય યહ છે કિ જો ભાષા કે ગુણોં ઓર દોષોં કો સમ્યક્ પ્રકાર સે જાનના છે । મધુર સત્ય ઓર હિતકર વાણી બોલના છે । શાસ્ત્ર કે અર્થ કા વિચાર કરને મેં નિપુણહોતા છે ઓર ધર્મ કી વાસના સે

બોલવા વાળો છે, પ્રતિભાવાન અર્થાત્ ઔપત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિતા શુભોદી યુક્ત છે; જે વિશારદ છે, અર્થાત્ સૂક્ષ્મ તત્ત્વને ગ્રહણ કરવામાં તથા અનેક પ્રકારના અર્થોંનું કથન કરવામાં સમર્થ છે. જે તત્ત્વમાં અત્યંત બુદ્ધિશાળી છે, તથા જેમાં પોતાના આત્માને ધર્મના સંસ્કારોથી ભાવિત કર્યા છે, તે જે પોતાના આ ગુણોને કારણે અભિમાન કરે, અને વિચારે કે—હુંજે ભાષા વિધિને બાબુવાળો છું. શોભનવાદી છું મારાથી વધારે અથવા મારી સરખો શાસ્ત્રાર્થમાં કોઈ કુશળ નથી. હું એક અદ્વિતીય પંડિત છું. આમ માનીને બીજાનું અપમાન કરે છે, તિરસ્કાર કરે છે, તે તે સાધુ નથી. પરંતુ સાધ્વાભાસ માત્ર વેષધારી સાધુ જ છે તેમ સમજવું.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જે ભાષાના ગુણો અને દોષોને સારી રીતે બાજે છે, મધુર, સત્ય અને હિતકર ભાષા બોલે છે, શાસ્ત્રના અર્થનો વિચાર કરવામાં નિપુણ હોય છે, અને ધર્મની વાસનાથી વાસિત આત્મા વાળો હોય

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. કુ. અ. ૧૩ વાચ્યતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૫૯

યસ્ત્વેભિરેવ ગુણર્મદવગ્દાદન્યં તિરસ્કરોતિ સ ન ભવતિ સાધુઃ અપિતુ સાધ્વાભાસ
એવ સ મન્તવ્ય ઇતિ ॥૧૩॥

મૂલપ્—એવં ણ સે હોઈ સમાહિપત્તે,

જે પન્નવં મિલ્લુ વિઝ્ઞકસેજ્જા ।

અહવા વિ જે લાભમયાવલિત્તે,

અન્નં જેણં સિંસંદ્ધિં ચાલપન્ને ॥૧૪॥

છાયા—એવં ન સ ભવતિ સમાધિપ્રાપ્તઃ, યઃ પ્રજ્ઞાવાન મિલ્લુવ્યુત્કર્ષેત્ ।

અથવાઽપિ યો લાભમદાવલિત્તઃ, અન્યં જનં સિંસતિ ચાલપણ્ઃ ॥૧૪॥

વાસિત આત્મા વાલા હોતા હૈ । વહ સુસાધુ હૈ । કિન્તુ હન્હી ગુણો કે
કારણ અભિમાન કરકે જો દૂસરોં કા અપમાન કરતા હૈ । વહ વાસ્તવ
મેં સાધુ નહોં હૈ । ડસે સાધ્વાભાસ હી સમજના ચાહિ ॥૧૩॥

‘એવં ણ સે હોઈ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ,—‘એવં-એવમ્’ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે ‘સે-સઃ’ દૂસરે કા
અપમાન કરનેવાલા વહ સાધુ પ્રજ્ઞાસે યુક્ત હોને પર ખી ‘સમાહિપત્તે-
સમાધિપ્રાપ્તઃ’ મોક્ષ માર્ગ મેં ગમન કરનેવાલા ‘ણ હોઈ-ન ભવતિ’ નહીં
હોતા હૈ ‘જે-યઃ’ જો ‘મિલ્લુ-મિલ્લુઃ’ સાધુ ‘પણ્ણવં-પ્રજ્ઞાવાન્’
બુદ્ધિમાન્ હો કરકે ખી ‘વિઝ્ઞકસેજ્જા-વ્યુત્કર્ષેત્’ અભિમાન કરતા હૈ
‘અહવા વિ-અથવાઽપિ’ અથવા ‘જે-યઃ’ જો સાધુ ‘લાભમયાવલિત્તે-લાભ-
મદાવલિત્તઃ’ અપને લાભકે મલ્સે મસ્ત હૈ ‘ચાલપણે-ચાલપણઃ’ મૂર્લે

છે, તે સુસાધુ છે, પરંતુ આજ્ઞા શુભેતને કારણે અભિમાન કરીને બીજાઓનું
જે અપમાન કરે છે. તે વાસ્તવિક રીતે સાધુ નથી. તેને સાધ્વાભાસ જ
સમજવો જોઈએ ॥૧૩॥

‘એવં ણ સે હોઈ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘એવં-એવમ્’ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ‘સે-સઃ’ બીજાનું અપમાન
કરવાવાળો; તે સાધુ પ્રજ્ઞાવાન હોવા છતાં પણ ‘સમાહિપત્તે-સમાધિપ્રાપ્તઃ’ મોક્ષ
માર્ગમાં ગમન કરવાવાળો ‘ણ હોઈ-ન ભવતિ’ થતો નથી. ‘જે-યઃ’ જે ‘મિલ્લુ
મિલ્લુઃ’ સાધુ ‘પણ્ણવં-પ્રજ્ઞાવાન્’ બુદ્ધિમાન હોવા છતાં પણ ‘વિઝ્ઞકસેજ્જા-વ્યુ-
ત્કર્ષયેત્’ અભિમાન કરે છે. ‘અહવા વિ-અથવાઽપિ’ અથવા ‘જે-યઃ’ જે સાધુ
‘લાભમયાવલિત્તે-લાભમદાવલિત્તઃ’ પોતાના લાભના મદથી મસ્ત છે તે ‘ચાલ-

અન્યથા—(૧૩) એમ—પૂર્વોક્તપ્રકારે (સે) સઃ—પરાપમાનકર્તા સાધુઃ—
પ્રજ્ઞાવાનપિ (સમાહિપત્તે) સમાધિપાત્તઃ—મોક્ષમાર્ગીગામી (જે દોડે) ન મરતિ
(જે) યઃ સ્વલ્પ (મિત્તલ) મિશ્રુઃ—સાધુઃ (વળગે) પ્રજ્ઞાવાન બુદ્ધ્યાઽપિ (ચિત્તકલ્પેન્દ્રિયા)
વ્યુત્કલ્પેન્દ્રિયા—અભિમાન કરોતિ (અથવા વિ) અથવાઽપિ (જે) યઃ સાધુઃ (લાભમયા-
વલિત્તે) લાભદાવલિત્તઃ (વાલ્પવળગે) ચાલપજઃ—મૂર્ખઃ (અળે જળે) અન્યે જનમ્—
સાધવન્તરમ્ (ચિંતસહ) ચિંતસહ—નિન્દતિ ॥૧૪॥

ટીકા—સમ્પત્તિ—પૂર્વોક્તદોષસ્ય કિં ફલં મરતિ તદ્દર્શયતિ—‘એવં જ સે’
હત્યાદિ। ‘એવં’ એમ—પૂર્વોક્તપ્રકારેનાઽન્યસ્વાપમાનં કુર્વાણઃ, આત્મોત્કર્ષં ચ
કુર્વન્ સર્વશાસ્ત્રાર્થવિચારદોષપિ, તત્ત્વાઽવગાદઃપ્રજ્ઞાવાનપિ ‘સમાહિપત્તે’ સમાધિપાત્તઃ
મોક્ષમાર્ગી—સમ્યગ્જ્ઞાનચારિત્રાત્મકં ધર્મધ્યાનાત્મકં વા પ્રાપ્તઃ ‘જે સે દોડે’ ન સ
હે અતઃ વહ ‘વહ અનન—અનન—અન્યે જનમ્’ દુસરે કી ‘ચિંતસહ—નિન્દતિ’
નિન્દા કરતા હૈ ॥૧૪॥

અન્યથા—પૂર્વોક્ત રીતિ સે દુસરે કો અપમાન કરને વાલા સાધુ
પ્રજ્ઞાવાન હોને પર બી મોક્ષમાર્ગી ગામી નહીં હોતા હૈ। એવં જો સાધુ
બુદ્ધિમાન હોકર બી અભિમાન કરતા હૈ। અથવા જો સાધુ લાભ
મદવાલા હૈ। વહ ચાલપજ મૂર્ખ દુસરે સાધુ કી નિન્દા કરને
વાલા હોતા હૈ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—પૂર્વ કથિત દોષ કા ફલ કયા હોતા હૈ। વહ યહાં દિલ-
લાતે હૈ—પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે જો પ્રજ્ઞાવાન સાધુ અભિમાન કરતા હૈ।
દુસરો કા તિરસ્કાર કરતા હૈ। વહ સમસ્ત શાસ્ત્રો મેં વિચારદ હોને
પર બી ઔર તત્ત્વનિષ્ઠ પ્રજ્ઞાવાન હોને પર બી સમ્યગ્જ્ઞાન—દર્શન—ચારિત્ર

પન્ને—ચાલપજઃ મૂર્ખ છે તેથી તે ‘અનન—અનન—અન્યે જનમ્’ અન્ય જનની
ચિંતસહ—નિન્દતિ’ નિન્દા કરે છે. ॥૧૪॥

અન્યથા—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી બીજાનું અપમાન કરવાવાળો સાધુ પ્રજ્ઞા-
વાન હોવા છતાં પણ મોક્ષમાર્ગીમાં જઈ શકતો નથી. અને જે સાધુ બુદ્ધિ-
માન હોવા છતાં પણ અભિમાન કરે છે. અથવા જે સાધુ લાભમદ વાળો
હોય એવો તે બાલ પ્રજ્ઞ—મૂર્ખ બીજા સાધુની નિન્દા કરનાર હોય છે. તે
સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—પહેલા કહેલ કેવિનું કળ થું થાય છે? તે અહિયાં અતાવ-
વામાં આવે છે. પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જે પ્રજ્ઞાવાળી સાધુ અભિમાન કરે છે.
બીજાનો તિરસ્કાર કરે છે, તે અથવા જે બાલોમાં વિચારદ હોવા છતાં પણ
અને તત્ત્વનિષ્ઠ પ્રજ્ઞાવાન હોવા છતાં પણ સમ્યક્ જ્ઞાન—સમ્યક્ દર્શન—સમ્યક્

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम्

३६१

भवति, परमार्थसमुद्रस्योपरि एव प्लवते । क एवं मृत स्तत्राह-‘जे’ यः परमार्थ-
मविदित्वा सर्वविशिष्टमात्मानं मन्यमानः स्वप्रज्ञया ‘मिवसू’ भिक्षुः-साधुः
‘पन्नवं’ पज्ञावान् ‘विउक्कसेज्जा’ व्युत्कर्षेत्-अभिमानं कुर्यात्, स समाधि-
प्राप्तो न भवति, ‘अहवा वि’ अथवाऽपि ‘जे’ यः स्वल्पान्तरायो लब्धि-
मान् स्वार्थं च सर्वसाधारणशय्या संस्तारकाद्युपकरणादिकमुत्पातितुं समर्थो
भवति स हीनमकृतितया ‘लाभमयावळित्ते’ लाभमदावलिप्तः-लाभमदान्वितः
‘अन्नं जणं’ अन्यम्-अलब्धिमन्तं जनं साध्वन्तरायं ‘वाळपग्गे’ वाळपद्मो मूर्खः
‘विमपत्ति-निन्दति-अपमानयति च वक्ति च अउमेतादशः सर्वसाधारणशय्या-
संस्तारकाद्युपकरणोत्पादकोऽस्मि, अन्यस्तु-भ्वानादिवत् धावमानः स्त्रोदरपूँ-
साग्रमपि न करोति । एतादृशः परामिभक्तारी सर्विष्ठो भिक्षुः समाधिप्राप्तो
न भवतीति ॥१४॥

तप रूप अथवा धर्मध्यान रूप समाधि (मोक्षमार्ग) को प्राप्त नहीं कर
पाता है । वह परमार्थ रूपी समुद्र की सतह पर ही तैरता रहता है ।
तथा जो साधु स्वल्प अन्तराय वाला या लब्धि वाला होने के कारण
अपने लिए और दूसरे साधुओं के लिए शय्या, संस्तारक आदि या
उपकरण आदि प्राप्त करने में सामर्थ्यवान् हो और हीन प्रकृतिवाला
होने से लाभमद से युक्त होकर दूसरे साधु की निन्दा करता है
और कहता है-मैं सर्व साधारण के लिए शय्या संस्तारक आदि तथा
उपकरण आदि प्राप्त करके छे जाता हूँ दूसरे तो भ्वान के जैसा इधर
उधर भटकते हुए अपना पेट भी नहीं भर सकते । इस प्रकार दूसरे
का पराभव करनेवाला अभिमानी साधु समाधि को प्राप्त
नहीं कर सकता ॥१४॥

कारित्र, तप रूप अथवा धर्मध्यान रूप समाधि (मोक्षमार्ग) प्राप्त करी सकते
नहीं, ते परमार्थ रूपी समुद्रनी सपाटि परण तपते रहे छे, तथा
के साधु थोडा अन्तराय वाणो अथवा लब्धिवाणो होवाने कारणे पोताने
भाटे अने जीन साधुज्यो भाटे शय्या संस्तारक विगेरे अथवा उपकरण
विगेरे प्राप्त करवातां सामर्थ्यवान् होय, अने हीन प्रकृतिवाणो होवाथी
लाभ मदथी युक्त धर्मे जीन साधुनी निंदा करे छे, अने कहे छे, के-हुं
सर्व साधारण्यने भाटे शय्या संस्तारक विगेरे तथा उपकरण विगेरे प्राप्त
करीने लर्थ आपुं हुं जीनज्यो तो कुतराज्योनी जेम आम तेम जटहीने
पोतानुं पेट पणु जरी शकता नहीं, आ ईते जीनज्योना तिश्काए करवा-
वाणो अभिमानी साधु समाधिने प्राप्त करी शकतो नहीं ॥१४॥

सू० ६

१६२

सुधरुताङ्गसूत्रे

मूलम्—पन्नामयं चेव तवोमयं च,

णिन्नामए गोयमयं च भिक्खू ।

आजीवगं चेव चउत्थंमाहु,

से पंडिणं उत्तमपोग्गले 'से ॥१५॥

छाया—पन्नामदं चैव तपोमदं च निर्नामयेत् गोवमदं च भिक्षुः ।

आजीवगं चैव चतुर्थमाहुः, स पण्डित उत्तमपुद्गलः सः ॥१५॥

प्रज्ञा आदि मद नहीं करना चाहिये। यह दिखलाते हैं—‘पन्नामयं चेव तवोमयं च’ इत्यादि।

शब्दार्थ—‘भिक्खू-भिक्षुः’ साधु ‘पण्णामयं चेव-प्रज्ञामदञ्चैव’ मैं ही पूर्वविके ज्ञान को जानने वाला हूँ इसप्रकारके ज्ञानमद को तथा ‘तवोमयं-तपोमदं’ तपके मदको मैं ही तपस्वी हूँ इस प्रकार के अभिमानको तथा ‘गोयमयं च-गोत्रमदञ्च’ स्वकुल एवं जाति आदि के मद को तथा ‘चउत्थं-चतुर्थम्’ चौथा ‘आजीवगं चेव-आजीवगञ्चैव’ आजीविकाके मद को ‘णिण्णामए-निर्नामयेत्’ त्यागकरे ऐसा करने वाला ‘से-सः’ वह साधु ‘पंडिण-पण्डितः’ बुद्धिमान् ‘उत्तमपोग्गले-उत्तमपुद्गलः’ उत्तममव्यात्मा ‘आहु-आहुः’ कहाजाता है ॥१५॥

हुवे प्रज्ञा विगेरेना भद करये न जेहजे ते अताववा भाटे ‘पन्नामयं चेव तपोमदं च’ इत्यादि गथा छडे छे.

शब्दार्थ—‘भिक्खू-भिक्षुः’ साधु ‘पण्णामयं चेव-प्रज्ञामदञ्चैव’ हूँ मैं पूर्वविके ज्ञानने लक्ष्यवावाणो छुं. आवा प्रकारना ज्ञानमदने तथा ‘तवोमयं-तपोमदं’ तपना मदने-हूँ मैं तपस्वी छुं. आवा प्रकारना अभिमानने तथा ‘गोयमयं च गोत्रमदं च’ येताना कुल तथा जाति विगेरेना मदने तथा ‘चउत्थं-चतुर्थम्’ येथा ‘आजीवगं चेव-आजीवगञ्चैव’ आजीविकाना मदने, ‘णिण्णामए-निर्नामयेत्’ त्याग करे ओहुं करवावाणो ‘से-सः’ अर्थात् भदने त्याग करवावाणो ते साधु ‘पंडिण-पण्डितः’ बुद्धिमान् ‘उत्तमपोग्गले-उत्तमपुद्गलः’ उत्तम अव्यात्मा ‘आहु-आहुः’ कहेवाय छे. ॥१५॥

સમયાર્થચોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૩ યાયાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૬૩

અન્વયાર્થ:—(મિશ્નુ) મિશ્નુ:—મિશ્નગ્રીહ: સાધુ: (પણામયં ચેત્ર) પ્રજ્ઞામદં ચેત્ર જ્ઞાનમદં ચ, એવમ્—(તવોમયં ચ) તપોમદં ન એકાવલિકાદિતપોમદમ્, અહમેત્ર તપસ્વીત્યેવમભિમાનમ્, તથા—(ગોત્રમયં ચ) ગોત્રમદં ચ—સ્વકુલજાત્યાદિમદમ્, એવમ્ (આજીવગં ચેત્ર) આજીવગં ચેત્ર—અર્થસંગ્રહં ચ (ચતુર્થં) ચતુર્થમ્ (ખિણ્ણામણ) નિર્નામપેત્—પરિત્યજેત્, તથાસતિ (સો) સઃ—પૂર્વોક્તમદત્યાગી (પંડિત) પંડિતઃ—બુદ્ધિમાન (ઉત્તમપોગલે) ઉત્તમપુદ્ગલો ભવ્યાત્મા इति (આહુ) આહુ:—કથયન્તિ તીર્થકરાદયઃ ॥૧૫॥

ટીકા—પ્રજ્ઞાદીનાં મદં ન કુર્વાત્, इत्येतद्दर्शयति—‘મિશ્નુ’ મિશ્નુ:—મિશ્નગ્રીહ: સાધુ:, સંસારપર્યટનમેત્ર મદફલમ્—इति विनित्तर ‘પણામયં ચેત્ર’ પ્રજ્ઞામદં—જ્ઞાનમદમ્ અહમેત્ર પૂર્વાદિજ્ઞાનધારકઃ, इत्येवं રૂપમ્, તથા—‘તવોમયં’ તપોમદં—તપસો મદમ્—એકાવલિભુક્તાવલિગુણરત્નસંવત્સરાદિતપઃ કારો, અહમેત્ર શાસ્ત્રાર્થ-વેષાઽહમેત્ર તપસ્વી इत्याद्यभिमानम् । તથા—‘ગોત્રમયં’ ગોત્રમદમ્, ગોત્રસ્ય—સ્વકુલજાત્યાદેઃ ‘ઉપાદિવંશનાતોઽદમિત્યાદિમદમ્ ‘ચતુર્થ’ ચતુર્થમ્ ‘આજીવગં

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષાગ્રહણ કરને વાલા સાધુ પ્રજ્ઞામદ અર્થાત્ જ્ઞાનમદ એવં એકાવલિકાદિ તપોમદ કો છોડ દે, યાને મેં હી પૂર્ણ તપસ્વી હું હસ પ્રકાર કા અભિમાન ન કરે । એવં ગોત્રમદ અર્થાત્ જાતિ કુલ મદ એવં આજીવિકા રૂપ અર્થ પરિગ્રહ કો છોડ દે એસા પૂર્વોક્ત મદ કા ત્યાગી સાધુ પંડિત એવં અવ્યાત્મા મુક્તિમાર્ગ કે યોગ્ય ગિનો જાતા હૈ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—હે મિશ્નુ! મદ કા ફલ સંસાર પર્યટન હૈ, એસા જાન કર પ્રજ્ઞા કા મદ ન કરે અર્થાત્ ‘મેં હી અપૂર્વ જ્ઞાન કા ધારક હૂ’ । એસા અભિમાન ન કરે । તથા ‘મેં એકાવલી, મુક્તાવલી, ગુણરત્ન સંવત્સર આદિ તપસ્યા કરને વાલા હું’ એસા તપ કા મદ ન કરે । ‘મેં ઉપવંશ મેં ઉત્પન્ન

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા સાધુ પ્રજ્ઞામદ અર્થાત્ જ્ઞાન-મદ અને એકાવલિ વિગેરે તપોમદને છોડીને અને એમ માને કે હું જ પૂર્ણ તપસ્વી છું. આવા પ્રકારનું અજિમન કરવું ન જોઈએ. તથા ગોત્રમદ અર્થાત્ જાતિમદ કુલમદ, તથા આદિકા રૂપ અર્થ પરિગ્રહને છોડીને એવા પૂર્વોક્ત મદનો ત્યાગ કરનાર સાધુ પંડિત એવં અવ્યાત્મા મુક્તિમાર્ગને યોગ્ય ગણાય છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—સાધુએ મદનું ફળ સંસાર પર્યટન છે, તેમ સમજીને પ્રજ્ઞાનો મદ કરવો ન જોઈએ. તથા હું એકાવલી, મુક્તાવલી, ગુણરત્ન સંવત્સર વિગેરે તપસ્યાઓ કરવાવાળો છું. એ રીતે તપ સંબંધી મદ કરવો ન જોઈએ હું

૩૬૭

સુખલતાજ્ઞસૂત્રે

યેવ' આજીવગમ્, આસમન્તાઙ્ગીવતિ અનેનેતિ આજીવોડર્થસંગ્રહસ્તં ગચ્છતિ-
આભયતિ इत्थाजीवगस्तं च चतुर्थम् 'णिन्नामए' निर्नामयेत्-त्यजेत् पूर्वोक्तमदस्या-
यादसौ 'पण्डिए' पण्डितः 'से' सः 'उत्तमपोग्गळे' उत्तमपुद्गलः, उत्तमः पुद्गलः-
आत्मा यस्य स तथा, एतादृश एव समस्तमदस्यागो विशिष्टात्मा भवति-
सर्वेभ्यः सम्यक्कृष्टो भवतीति ।

સાધુ જ્ઞાનમદં તપોમદં ગોત્રમદં, તથા ચતુર્થમાજીવિકામદં પરિત્યજેત્ ।
य इत्थं करोति स एव पण्डितः सर्वेभ्य उत्कृष्टश्च भवतीति भावः ॥१५॥

મુલ્ય-ધંયાઈ મંયાઈ વિગિંચ ધીરા,

જાં તાણિ સેવંતિ સુધીરંધમ્મા ।

તે સંવગોસાવયગા મંહેસી,

ઝેંચ્ચં ઐંગોત્તં ચ મંઠં વૈયંતિ ॥૧૬॥

હુઆ હુ' इस प्रकार अपने कुल का या अपनी जाति का भी अहंकार
न करे। चौथा आजीविका का मद भी न करे। जिसके सहारे मनुष्य
जीता है। उसे आजीविका कहते हैं। साधु के लिए अवपानी आदि ही
आजीविका है। वह प्रचुर मात्रा में मिलते हों तो उसके लिए अभि-
मान नहीं करना चाहिए। मद का त्याग करने वाला पण्डित अर्थात्
विवेकवान् कहलाता है। वही उत्तम आत्मा है।

ભાવાર્થ—યહ છે કિ સાધુ જ્ઞાનમદ, તપોમદ, ગોત્રમદ ઓર ચોથા
આજીવિકામદ ન કરે। જો હન મદોં કા પરિત્યાગ કરતા છે વહી
પણ્ડિત ઓર પ્રધાન હોતા છે ॥૧૫॥

ઉપવંશમાં ઉત્પન્ન થયો છું. આ રીતે પોતાના કુલનું અથવા પોતાની જાતનું
પણ અભિમાન ન કરે તેમજ ચોથું આજીવિકાને મદ ન કરે. જેની સહા-
યથી મનુષ્ય જીવે છે. તેને આજીવિકા કહે છે. સાધુ માટે અવપાણી એજ
આજીવિકા છે. તે ઘણા પ્રમાણમાં રાખતો હોય તો તે માટે અભિમાન કરવું
ન જોઈએ. મદનો ત્યાગ કરવાવાળો પંડિત અર્થાત્ વિવેક શીલ કહેવાય છે.
તેજ ઉત્તમ આત્મા છે.

ભાવાર્થ આનો એ છે કે--સાધુએ જ્ઞાનમદ, તપોમદ, ગોત્રમદ અને
ચોથા આજીવિકા મદ ન કરવો. આ મદોનો જે ત્યાગ કરે છે, તેજ પંડિત
અને પ્રધાન પુરૂષ કહેવાય છે. ॥૧૫॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. भू. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम्

३६५

छाया—एतान् मदान् विविञ्च्यु धीरा, न तान् सेवन्ते सुधीरधर्माणः ।

ते सर्वे गोत्रापगता महर्षयः, उच्चामगोत्रां च गतिं व्रजन्ति ॥१६॥

अन्वयार्थः—(धीरा) धीराः—परमार्थवेत्तारः (एयाइ) एतान्—जात्या-
दिविषयकान् (मयाइ) मदान् (विगिंच) विविञ्च्युः—पृथक् कुर्युः—स्वात्मनः सका-
शात् निःसारयेयुः ते खल्व धीराः (सुधीरधर्मा) सुधीरधर्माणः—तीर्थकृत्प्रति-

‘एयाइ मयाइ विगिंच धीरा’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘धीरा-धीराः’ परमार्थतत्त्वको जानने वाला धीर पुरुष
‘एयाइ-एतान्’ इन जात्यादि ‘मयाइ-मदान्’ मदस्थानों को ‘विगिंच-
पृथक्कुर्युः’ अपने से दूरकरे ऐसा करने वाले पुरुष ‘सुधीरधर्मा-सुधीर-
धर्माणः’ तीर्थकर के द्वारा प्रतिपादित धर्म का पालन करने वाले हैं
‘तानि-तान्’ इन मदस्थानों को ‘ण सेवन्ति-न सेवन्ते’ सेवन नहीं
करते हैं ‘ते-ते’ वे ‘सर्वगोत्रापगता-सर्वगोत्रापगताः’ सब प्रकार के
मद स्थानों को त्याग करने वाले ‘महेसी-महर्षयः’ महर्षि अर्थात्
विशेष प्रकार के तप से पाप को दूरकरने वाले ‘उच्चं-उच्चाम्’ सर्वो-
त्कृष्ट ‘अगोत्रं च-अगोत्राञ्च’ गोत्र, जाति आदि मद से रहित ऐसी
‘गइ-गतिम्’ मोक्षरूप गति को ‘वयन्ति-व्रजन्ति’ गमन करता है ॥१६॥

अन्वयार्थ—धीर मेधावी परमार्थवेत्ता साधु पूर्वोक्त जाति कुलादि
विषयक मदों को अपने अन्दर से निकाल दे । ऐसे धीर साधु तीर्थकर

‘एयाइ मयाइ विगिंच धीरा’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘धीरा-धीराः’ परमार्थने जानवावाणो धीर पुरुष ‘एयाइ-
एतान्’ आ जाति विगोरेना ‘मयाइ-मदान्’ मदस्थानेने ‘विगिंच-पृथक्कुर्युः’
पोतानाथी दूर करे ओम करवावाणो पुरुष ‘सुधीरधर्मा-सुधीरधर्माणः’ तीर्थ-
करो द्वारा प्रतिपादन करवाभां आवेल धर्मन् पालन करवावाणा छे, ‘तानि-
तान्’ आ मदस्थानेने ‘ण सेवन्ति-न सेवन्ते’ सेवन करता नथी, ‘ते-ते’ तेओ
सर्वगोत्रापगता-सर्वगोत्रापगताः’ अथा प्रकारेना मदस्थानेने त्याग करवा-
वाणा ‘महेसी-महर्षयः’ महर्षि अर्थात् विशेष प्रकारेना तपथी पापने दूर
करवावाणा ‘उच्चं-उच्चाम्’ सर्वोत्कृष्ट ‘अगोत्रं च-अगोत्राञ्च’ गोत्र, जाति विगोरे
मदथी रहित ओवी ‘गइ-गतिम्’ मोक्षरूप गतिभां ‘वयन्ति-व्रजन्ति’ गमन
करे छे, ॥१६॥

अन्वयार्थ—धीर मेधावी परमार्थ वेत्ता साधु पूर्वोक्त जातिकुल विगोरे
संभवा मडोने पोतानी अंदरथी दूर करे ओवा धीर साधु तीर्थ करे प्रतिपा-

૩૬૬

સૂત્રકૃતાન્નસૂત્ર

પાદિતધર્મપ્રતિપાલકાઃ (તાણિ) તાન્-જાત્યાદિમદાન્ (ળ સેવંતિ) ન સેવન્તે (ને) તે-પ્રવંભૂતાઃ-પરિત્યક્તપર્વમદાઃ (સશ્વયોત્તાવયગા) સર્વગોત્રાપગતા-જાત્યાદિમદરહિતાઃ (મદેલી) મદર્પયાઃ-વિશિષ્ટતપઃ શોષિતકલ્મષાઃ (ઉચ્ચ) ઉચ્ચામ્-સર્ગોન્કુષ્ટામ્ (અગોત્રં ચ) અગોત્રાં ચ-ગોત્રરહિતામ્ (ગઈ) ગતિમ્-મોક્ષરૂપામ્ (વયંતિ) વ્રજન્તિ ॥૧૬॥

ટીકા--‘ધીરા’ ધીરાઃ, ધીઃ-બુદ્ધિ સ્તયા રાજન્તે યે તે ધીરાઃ-પરીવહોપસર્ગ સહનસામર્થ્યાદ્ વિજ્ઞાતપરમાર્થાઃ, ‘પ્યાઈ’ ઇતાન્-પૂર્ણેકાન્ જાત્યાદીન્ ‘મયાઈ’ મદાન્ જાતિ કુચ્ચલરૂપજામતપઃ સૂત્રૈશ્વર્યરૂપાણિ મદસ્થાનાનિ, સંસારસ્ય ચતુર્ગતિકસ્ય કારણાનીતિ પરિજ્ઞાય ‘વિગિચ’ વિવિચ્ચુઃ-પૃથક્ કુર્ણુઃ સ્વાત્મનઃ તાદૃશા ધીરાઃ ‘સુધીરધર્મા’ સુધીરધર્માણઃ-સુધીરઃ-સુપ્રતિષ્ઠિતઃ ધર્મઃ-શ્રુતચારિત્રલક્ષણો યેષાં તે સુધીરધર્માણઃ તીર્થકરપ્રતિપાદિતધર્મપાત્રકાઃ ‘તાણિ’-તાન્-જાત્યાદિમદાન્ ‘ળ’ ન ‘સેવંતિ’ સેવન્તે-જપરિજ્ઞા અનર્થકારણાનિ જ્ઞાતા પ્રત્યારૂપાનપરિજ્ઞાયા ન સેવન્તે-પરિત્યજન્તિ, તે એવં ભૂતાઃપરિત્યક્ત-સે પ્રતિપાદિત ધર્મ કા પ્રતિપાલન કરતે હુપ જાત્યાદિ મદ કા સેવન, નહીં કરને થાલા સર્વથા મદ સે રહિત હોકર વિશિષ્ટ તપ દ્વારા પાપો કા શોષિનકર સર્વોચ્ચ મોક્ષ ગતિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ--જિનકી બુદ્ધિ સ્થિર હૈ, જો પરીવહોં ઓર ઉપસર્ગોં કો સહન કરને મેં સમર્થ હૈં। જિનહોંને પરમાર્થ કે સ્વરૂપ કો સમજ લિયા હૈં। વે હન જાતિ૧, કુલ૨, વલ૩, રૂપ૪, લાભ૫, તપ૬, શ્રુત૭ ઓર ऐश्वर्य૮ રૂપ મદ કે આઠ સ્થાનોં કો ચતુર્ગતિક સંસાર કા કારણ જાન કર દ્યાગ દેં। જો તીર્થકરોક્ત ધર્મ કા પાલન કરતે હૈં વે હન મદોં કા સેવન નહીં કરતે। इन्हें ज्ञपरिज्ञा से अनर्थ का कारण जान कर

હન કરેલ ધર્મનું પાલન કરતા થકા જાત્યાદિ મદનું સેવન ન કરનાર સર્વથા મદ રહિત થઈને વિશેષ પ્રકારના તપ દ્વારા પાપોને ક્ષીણ કરીને સર્વોચ્ચ મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ--જેમની બુદ્ધિ સ્થિર છે, જેઓ પરીવહોં અને ઉપસર્ગોંને સહન કરવામાં સમર્થ છે, જેઓએ પરમાર્થના સ્વરૂપને સમજ લીધેલ છે. તેઓ આ જાતિ, ૧ કુલ, ૨ ખત્ર ૩, રૂપ ૪, લાભ ૫, તપ ૬, શ્રુત ૭, અને ऐश्वर्य ૮, મદના આઠ સ્થાનોને ચાર ગતિવાળા સંસારનું કારણ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે. જેઓ તીર્થકર પ્રતિપદન કરેલા ધર્મનું પાલન કરે છે, તેઓ આઃ મદોનું સેવન કરતા નથી, તેને જ પરિજ્ઞાથી અનર્થનું કારણ સમજીને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ક્ષુ. અ. ૧૩ ચાધાતપ્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૬૭

સર્વમદાઃ 'સચ્ચગોત્તાવયગા' સર્વગોત્રાડપગતાઃ, ગોત્ર-કુળાદિકમ્, તત્તોડસ્યતાઃ સન્તઃ 'મહેસી' મહર્ષિગો-ત્રિશિષ્ટતપઃ શોષિતકલ્મષાઃ 'ઉચ્ચં' ઉચ્ચાં સર્વોત્તમામ્ 'અગોત્રં' અગોત્રમ્-ગોત્રાદિરહિતામ્ 'ગઈ' ગતિમ્-મોક્ષાલ્પ્યામ્ 'વર્ધતિ' વ્રજતિ-ગચ્છન્તીતિ । ચ શ્વદાત્ કર્માવશિષ્ટાઃ સન્તઃ પશ્ચ મહાવિમાનેષુ વા કલ્પાત્મીયેષુ વ્રજન્તીનિ । ધીરોદિ પૂર્વોક્તમદસ્થાનં પરિત્યજેત્ જ્ઞાનપુક્તઃ પુરુષો ગોત્રાદ્યભિમાનં ન કરોતિ, અતઃ સઃ ગોત્રાદિરહિતો મહર્ષિઃ સર્વતઃ ઉત્તમાં મોક્ષાલ્પં ગતિં માપ્નોતીતિ ભાદઃ । ૧૬ ।

મૂલમ્-ભિક્ષૂ મુચ્યન્તે તૈહ દિટ્ઠધમ્મે,

ગામં ચ ળગરં ચ અણુપ્પવિસ્સા ।

સે ઈસણં જાણ મણેસણં ચ,

અન્નસ્સ પાણસ્સ અંણાણુમિદ્ધે ॥૧૭॥

છાયા--મિશ્નુર્મુર્ચસ્તથા દૃષ્ટર્મા, ગ્રામં ચ નગરં ચ અણુપવિષય ।

સ ઇષણં જાનન્ અનેષણં ચ, અન્નસ્ય પાનસ્યાડનનુયુદ્ધઃ ॥૧૭॥

પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા સે ત્યાગ દેતે હૈ । એસે સર્વ મદોં કે ત્યાગી ઔર ગોત્ર કુલ આદિ સે પૃથક્ મહર્ષિગમ સર્વોત્તમ ઇવં ગોત્ર આદિ સે રહિત મોક્ષ નામક ગતિ મેં જાતે હૈ । અગર ડનકે કુલ કર્મ શોષ રહ જાતે હૈ તો પાંચ કલ્પાત્મીત અનુત્તર વિમાનોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ।

આશય યહ હૈ કિ ધીર પુરુષ સભી મદસ્થાનોં કા ત્યાગ કરે । જ્ઞાનવાન્ પુરુષ કો ગોત્ર આદિ કા અભિમાન નહીં કરના ચાહિય । જો ગોત્ર આદિ કે મદ કા ત્યાગકર દેતે હૈ । વે ગોત્ર રહિત ઉત્તમ મુક્તિગતિ કી પ્રાપ્તિ કરતે હૈ ॥૧૬॥

પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે છે. જેવી રીતે બધા જ મદોનો ત્યાગ કરનાર અને કુલ ગોત્ર આદિથી પૃથક્ એવા મહર્ષિ ગણુ સર્વોત્તમ અને ગોત્ર વિગેરેથી રહિત મોક્ષ ગતિમાં જાય છે. અથવા જો તેમના કોઈ કર્મ બાકી રહી જાય તો પાંચ કલ્પાત્મીત અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ધીર પુરુષે સધળા મદસ્થાનોનો ત્યાગ કરવો. જ્ઞાનવાન્ પુરુષને ગોત્ર વિગેરેનું અભિમાન કરવું ન જોઈએ. જેઓ ગોત્ર વિગેરેના મદનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ ગોત્ર રહિત ઉત્તમ મુક્તિ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬॥

अन्वयार्थः—(सुयच्छे) मुदचैः—प्रशस्तलेख्याशब्दं मृताचौ वा (भिक्षू) भिक्षुः साधुः (तद्) तथा (दिदृधम्मे) दृष्टधर्मा—श्रुतचारित्रवान् (गामं च) ग्रामं च (णयरं च) नगरं च चकारात् खेटादिकंपत्तनादिकं च (अणुप्पविस्स) अनुपविश्य—भिक्षार्थं पविश्य (से) सः—एवंभूतो मुनिः (एसणं) एषणाम्—गवेषणाद्येषणाम् (जाणं) जानन्—ज्ञात्वा (अणेसणं च) अनेषणां च उद्गमदोषादिकां तपसिहारं तद्विपाकं च जानन् (अणस्स) अन्नस्य (पाणस्स) पानस्य (अणाणुगिद्धे) अननुगृद्धः—गृद्धिभाववर्जितः सन् संयममार्गे विदरेत् ॥१७॥

‘भिक्षू सुयच्छे तद् दिदृधम्मे’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘सुयच्छे-मुदचैः’ उत्तमलेश्यसंयम ‘भिक्षू-भिक्षुः’ साधु ‘तद्-तथा’ तथा ‘दिदृधम्मे-दृष्टधर्मा’ श्रुतचारित्र धर्म से युक्त साधु ‘गामं च-ग्रामं च’ छोटे छोटे गामों में और ‘णयरं च-नगरश्च’ नगर में ‘अणुप्पविस्स-अनुपविश्य’ भिक्षा आदि के निमित्त से प्रवेश करके ‘से-सः’ ऐसा मुनि एसणं-एषणाम्’ एषणा को ‘जाणं-जानन्’ जानकरके तथा ‘अणेसणं च-अनेषणाश्च’ अनेषणाको जानकरके ‘अणस्स-अन्नस्य’ अन्नके और ‘पाणस्स-पानस्य’ पान के ‘अणाणुगिद्धे-अननुगृद्धः’ गृद्धिभावसे वर्जित होकर संयममार्ग में विचरण करे ॥१७॥

अन्वयार्थः—अत्यन्त प्रशस्त शुक्लादि लेख्या वाला साधु श्रुत सम्पन्न होकर ग्राम नगर वगैरह में भिक्षाटन के लिये प्रवेश कर गवेषणादि एषणा को जानकर एवं उद्गमादि दोष का परिहार रूप

‘भिक्षू सुयच्छे तद् दिदृधम्मे’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘सुयच्छे-मुदचैः’ उत्तम लेश्यावालो ‘भिक्षू-भिक्षुः’ साधु ‘तद्-तथा’ तेमश्च ‘दिदृधम्मे-दृष्टधर्मा’ श्रुतचारित्र रूप धर्मावालो साधु ‘गामं च-ग्रामं च’ नाना नाना गाँवों में ‘णयरं च-नगरं च’ नगरों में ‘अणुप्पविस्स-अनुपविश्य’ भिक्षा विगरेना निमित्तथी प्रवेश करीने ‘से-सः’ ओ साधु ‘एसणं-एषणाम्’ ओषणाने ‘जाणं-जानन्’ जानीने तथा ‘अणेसणं च-अनेषणाञ्च’ अनेषणाने जानीने ‘अणस्स-अन्नस्य’ अन्नना में ‘पाणस्स-पानस्य’ पानना ‘अणाणुगिद्धे-अननुगृद्धः’ गृद्धिभावथी रहित धर्मे से संयम मार्गों में विचरण करे ॥१७॥

अन्वयार्थः—अत्यन्त प्रशस्त शुक्लादि लेख्यावालो साधु श्रुत चारित्र सम्पन्न धर्मे में ग्राम, नगर विगरेमां भिक्षाटन भाटे प्रवेश करीने गवेषणादि ओषणाने जानीने तथा उद्गमादि दोषना परिहार रूप अनेषणा में तेना

સમયાર્થગોચિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાદાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૬૯

ટીકા—‘મુપચ્ચે’ મુદર્ચ-મોદનમુત્-દર્પ-માનન્દ-તત્સ્વરૂપા અર્ચા પશ્ચા-
દિકા છેડ્યા યસ્ય સ મુદર્ચ-પ્રશસ્તલેશ્યાવાન્ અથવા ‘મુપચ્ચે’ इत्यस्य मृतार्चा
इति च्छाया, तदर्च श्रुतेव स्नानविलेपनादि संस्काराभावाद् अर्चा-तनुः-
शरीरं यस्य स मृतार्चः, तथा-‘दिद्वधर्मे’ दृष्टधर्मा, दृष्टो धर्मः श्रुतचारित्र-
लक्षणो येन स दृष्टधर्मा श्रुतचारित्रधर्मसंयुतः ‘भिक्षु’ भिक्षुः-तापुः-निरवय-
विभज्यशीलः ‘ग्रामं च’ ग्रामम्, चकारात् खेहादिकम् ‘नगरं च’ नगरम् चकारात्
पत्तनादिरम् ‘अणुपविस्ता’ अनुपविश्य प्रशास्यार्थम् ‘से’ सः ‘एतर्णे’ एषणाम्

अनेपणा और उसके विपाक को भी जानते हुए अन्न पान का लोभ
छोड़ कर संन्यस मार्ग में विचरे ॥१७॥

ટીકાર્થ--યહાં ભિક્ષુ કા એક વિશેષણ ‘મુપચ્ચે’ દિવા ગયા છે ।
इसका एक संस्कृत रूप है-‘मुदर्चः’ जिसका अर्थ है प्रशस्त लेइया
वाला दूसरा संस्कृतरूप है-‘मृतार्चः’ जिसका अर्थ है मृत शरीरवाला
अर्थात् स्नान, विलेपन आदि संस्कार न करने के कारण जिसका शरीर
मृततुल्य है । तात्पर्य यह हुआ कि जो भिक्षु शुभ लेइया से युक्त है ।
शरीर संस्कार का त्यागी है तथा जो श्रुत और चारित्र धर्म को जानने
वाला है अर्थात् जो ज्ञपरिज्ञा से धर्म को जानकर आसेवन परिज्ञा से
उसका सेवन करता है । वह ग्राम, खेडे आदि में या नगर तथा पत्तन
आदि में भिक्षा के लिए प्रवेश करके गवेपणा, ग्रहणैपणा और परि-

વિપાકને પણ જાણતા થકા અન્નપાનનો લોભ છોડીને સંન્યસમાર્ગમાં
વિચરણ કરે. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ--અહિયાં ભિક્ષુનું એક વિશેષણ ‘મુપચ્ચે’ આપવામાં આવેલ
છે, તેની સંસ્કૃત છાયા ‘મુદર્ચઃ’ એ પ્રમાણે થાય છે. તેનો અર્થ પ્રશસ્ત-
લેશ્યાવાળા એ પ્રમાણે થાય છે. તથા તેની બીજી છાયા ‘મૃતાર્ચઃ’ એવી બને
છે, તેનો અર્થ મરેલા શરીરવાળો આ પ્રમાણે થાય છે, અર્થાત્ સ્નાન વિલે-
પન વિગેરે સંસ્કારો ન કરવાનાં કારણે જેનું શરીર મરેલા જેવું છે, કહેવાનું
તાત્પર્ય એ યજુ કં જે ભિક્ષુ શુભ લેશ્યાથી યુક્ત હોય શરીરના સંસ્કારનો
ત્યાગ કરવાવાળો હોય, તથા જે શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મને જાણવાવાળા છે,
અર્થાત્ સ પરિજ્ઞાથી ધર્મને જાણીને આસેવન પરિજ્ઞાથી તેનું સેવન કરે છે,
તે ગામ, ખેડ, વિગેરેમાં અથવા નગર કે પત્તન વિગેરેમાં ભિક્ષા માટે પ્રવેશ
કરીને ગવેપણા, ગ્રહણૈપણા અને પરિક્ષોગૈપણા ને જાણતો થકો તથા ઉદ્ગ-

સુ. ૪૭

गवेषणग्रहणैषणाम् परिभोगैषणां च 'जाणं' जानन् विशुद्धाहारसेवने कर्म-
निर्जरेति ज्ञात्वा तथा—'अणेषणं च' अनेषणाम्—उद्गमशोपादिकं तत्परिहारं तद्वि-
पाकं च जानानः 'अन्नस्त' अन्नस्य 'पाणस्त' पानस्य 'अणुगिद्धे' अनुगुद्धः
अन्नाद्यादारादिषु गुद्धिमाश्रयितः संयममार्गे विहरेत् । उत्तमलेखावान् तथा
दृष्टधर्मा साधुः मित्रार्थं ग्रामे नगरे वा प्रविष्टा एषणामनेषणां च विचार्य,
अन्नपानादौ अनासक्तः शुद्धमन्त्रादिकं विक्षेदित्वा भावः ॥१७॥

तदेवं भिक्षुनुकूलशब्दादिनिषयप्राप्त्यापि ते रागद्वेषरहिततया दृष्टमप्यदृष्टं
श्रुतमप्यश्रुतं कुर्यात् : एषणामनेषणामज्ञानकुसलोऽपि क्वचिद् ग्रामादौ मित्रार्थमटन्
अन्तमान्ताहारतया शरीरसंस्काराभावाच्च मृत्सदृशदेशानुभवेन कदाचित् संयमार्थो
अस्त्यादिकं पाप्नुयात् तदा स किं कुर्यादिति दर्शयति—

मूल्—अरइं च रइं च अभिभूयं भिक्खू, बहुजणे वा तह ँगचारी ।

एगंतेमोणेण वियंगरेउजा, ँगस्स जंतो गइरांगंइ य ॥१८॥

छाया—अरति रतिं चाभिभूय भिक्षु बहुजनो वापि तथैव चारी ।

एकान्तमौनेन व्यावृणीयाद्, एकस्य जन्तो गतिं मागतिं च ॥१८॥

भोगैषणा को जानता हुआ तथा उद्गमादि दोष रूप अनेषणा को,
उसके परिहार और विपाक (फल) को जानता हुआ, अन्न और पानी
में आसक्त न हो कर संयममार्ग में विचरे ।

तात्पर्य यह है कि उत्तम लेखा वाला तथा धर्म का ज्ञाता मुनि
भिक्षा के अर्थ ग्राम या नगर में प्रवेश करके एषणा अनेषणा का
विचार करे । अन्न पानी में गुद्ध न हो और शुद्ध अन्नादि को ही
ग्रहण करे ॥१७॥

भाटि होय इय अनेषणाने तेना परिहार अने विपाक (फल)ने लक्ष्यतो थके।
अन्न अने पाणीमां आसक्त न थतां संयम मार्गमां विचरय्ण करे.

कहेवानुं तात्पर्य अे छे के—उत्तम लेखावाणा तथा धर्माने लक्ष्यवाणा
मुनि भिक्षा भाटे ग्राम अथवा नगरमां प्रवेश करीने अेषणा अनेषणा
विगेरेने विचार करे. अन्नपाणीमां आसक्त न अने अने शुद्ध अन्न विगे
रेने न् अलक्ष्य करे ॥१७॥

भिक्षु अनुकूल रूप शब्द आदि की प्राप्ति होने पर भी रागद्वेष से रहित होने के कारण दृष्ट विषय को अदृष्ट और श्रुत को अश्रुत करता हुआ एषणा अनेषणा के ज्ञान में पड़ होने पर भी ग्रामादि में भिक्षार्थ पर्यटन करता हुआ अन्तर्प्रान्त आहार करने के कारण तथा शरीर का संस्कार न करने के कारण सृष्ट सदृश देह का अनुभव करके संयम में अरति को प्राप्त हो जाय तो उस समय क्या करे ? यह दिखलाते हैं—‘अरइं रइं च अभिभूय’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘भिक्षू-भिक्षुः’ निरवयव भिक्षा को ग्रहण करने वाला साधु ‘बहुजणे वा-बहुजनो वा’ अनेक पुरुषों के साथ निवासकरता हो ‘तह-तथा’ और ‘एगचारी-एकचारी’ एकेला भी हो तो भी ‘अरइं-अर-तिम्’ संयम में अरुचि एवं ‘रइं च-रतिञ्च’ असंयममें रुचि को ‘अभिभूय-अभिभूय’ दूरकरके ‘एगस्स-एकस्स’ अकेला ही ‘जंतो-जन्तो’ जीव की ‘गइं-गतिम्’ भवान्तर गमनरूप गति को तथा ‘आगइं च-आगतिञ्च’ भवान्तरसे आगमन रूप आगति को ‘एगंतमोणेण-एकान्तमोनेन’ सर्वथा शुद्ध संयम को आश्रय करके ‘विद्यागरेज्जा-व्यागृणीयात्’ धर्मकथाका उपदेश करे ॥१८॥

भिक्षु अनुकूल रूप, शब्द, विजिरेनी प्राप्ति तथा छातां पणु रागद्वेषधी रहित होवाना कारणे दृष्ट थयेला विषयेने अदृष्ट श्रुतने अश्रुतनी जेम करता थका अनेषणा अने अनेषणा ज्ञानमां अतुर होवा छातां पणु गाम विजिरेमां आहारने भाटे पर्यटन करता थका अन्त प्रान्त आहार करवाना कारणे तथा शरीरना संस्कारे न करवाथी भरेलानी जेम शरीरने। अनुभव करीने संयममां अरति-अइंथि आव प्राप्त थई जय तो तेवा समये शुं करवुं ? ते अताववा भाटे नीचे प्रमाणेनी गाथा कहे छे.

अरइं रइं च अभिभूय’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘भिक्षू-भिक्षुः’ निरवयव भिक्षाने ग्रहण करवावाणो साधु ‘बहुजणे वा-बहुजनो वा’ अनेक पुरुषोंनी साथे निवास करता होय ‘तह-तथा’ अगर ‘एगचारी-एकचारी’ अकेला न होय तो पणु ‘अरइं-अरतिम्’ संयममां अइंथि अने रइं च रतिञ्च’ असंयममां इथिने ‘अभिभूय-अभिभूय’ दूर करीने एगस्स-एकस्स’ अकेला न ‘जंतो-जन्तो’ छपनी गइं-गतिम्’ भवान्तर गमन रूप गतिने तथा ‘आगइं च-आगतिञ्च’ भवान्तरथी आववा रूप अगतिने ‘एग-समोणेण-एकान्तमोनेन’ सर्वथा शुद्ध संयमने आश्रय करीने ‘विद्यागरेज्जा-व्यागृणीयात्’ धर्मकथाने उपदेश करे ॥१८॥

अन्वयार्थः—(भिक्षु) भिक्षुः—निरवद्यभिक्षणशीलः' साधुः (बहुजने वा) बहुजनो वा भवेत् (तद्) तथा (एगचारी) एकचारी—एकाकी वा भवेत् सः (अरइं) अरतिम्—संयमारुचिम् (रइंच) रतिं च—असंयमरुचिं च (अभिभूय) अभिभूय—पराभूय—दूरीकृत्य (एगसस) एकस्य—एकाकिन एव (जंतो) जन्तोः—जीवस्य (गईं) गतिः—भवान्तरगमनरूपा (आगईं य) आगतिश्च—भवान्तरादागमनरूपा भवतीति, (एगंतमोणेन) एकान्तमौनेन—सर्वथा शुद्धसंयममाश्रित्य (विगाग-रेऊजा) व्यागृणीयात्—कथयेत् ॥१८॥

टीका—‘भिक्षु’ भिक्षुः—निरवद्यभिक्षणशीलो मुनिः ‘बहुजने’ बहुजनः बहुजनाः साधनः संयमसहायकारिणो यस्य स तथाविधो भवेत् ‘तद्’ तथा ‘वा’ वा—अथवा ‘एगचारी’ एकचारी—प्रतिमाप्रतिपत्तिकाले जिनकल्पिकावस्थायामन्यदा वा एकाकिविहारी भवेत् कस्याश्चिदप्यवस्थायां वर्तमानो भवेदित्यर्थः सः ‘अरइं’ अरतिम् अस्नानतया मलमलिनगात्रत्वेन अन्तर्धान-

अन्वयार्थ—निर्दोष भिक्षाग्रहण करने वाला साधु जनो से युक्त हो या अकेला (रागद्वेषसे रहित पंडिमाधारी) ही हो। किन्तु अरति रूप संयम में अरुचि तथा रतिरूप असंयम में रुचि को दूर कर जीव का अकेला ही भवान्तर गमन और भवान्तर से आगमन रूप गति आगति का एकान्त मौन होकर शुद्ध संयम के साथ उपदेश करें ॥१८॥

टीकार्थ—साधु चाहे बहुत से लक्षणक साधुओं के साथही चाहे एकाकी हो (रागद्वेष रहित हो) तथा पंडिमा अंगीकार करने की स्थिति में, जिनकल्पिक अवस्था में अथवा किसी अन्य समय में अकेला विचरण कर रहा हो, सार यह कि किसी भी अवस्था में क्यों न हो, कदाचित् अरति को प्राप्त हो जाय—स्नान न करने से (शरीर संस्कार रहित

अन्वयार्थ—निर्दोष भिक्षा ग्रहण करवावाया साधु धन्या साधुजनेश्वरी युक्त होय अर्थात् अकेला (रागद्वेषही रहित पंडिमाधारी) न होय परंतु अरति इय अर्चने दूर करीने लयतुं अकेलातुं न भवान्तरमागमन अने भवान्तरशी आगमन इय गति आगतिनुं अकान्त मौन यईने संयम पूर्वक उपदेश करे ॥१८॥

टीकार्थ—साधु, धन्या साधुजनेश्वरी सहायशी युक्त होय अथवा अकेला न होय (रागद्वेष रहित होय) तथा पंडिमा अंगीकार करवाणी स्थितिमां, लयकल्पिक अवस्थामां अथवा कोष्ठ जीव समयमां अकेला विचरतुं करी रह्या होय कहेवाने हेतु अे छे के—कोष्ठ पण्य अवस्थामां केम न होय ? कदाय अरति आवने प्राप्त धर्थ नाय तो अर्थात् स्नान न करवाशी (शरीर संस्कार

समयार्थबोधिनी टीका प्र. थु. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम्

३७३

पर्युणितकर्मिभिरुत्पन्नलक्षणकाद्याहारतया तथा क्षीणशरीरत्वेन च मोहकर्मोदयात् समुत्पन्नां संयमारुचिम् एकवस्तुनि यद्यरतिः स्यात्तदा अन्यवस्तुनि रतिर्भवत्येवेत्याह—‘रई’ रतिम्—सावयाऽनुष्ठानरूपानसंयमे समुत्पन्नां रुचिम् ‘अभिभूय’ अभिभूय—संसारस्वरूपज्ञानेन तिर्यङ्नारकादि दुःखविचारणेन आयुषोऽल्पत्व-चिन्तनेन च दूरीकृत्य ‘एगंतमोणेन’ एकान्तमोनेन गुनीनामये मौनः, संयमः एकान्तेन सर्वथाहोपेग मौनः एकान्तमौन स्तेन पशुिदेन संयमेन एकान्तशुद्ध-संयमप्राप्त्येत्यर्थः ‘विवागरेडजा’ व्यावृत्तीयात्—धर्मकथावसरे अन्यदा वा संयमाश्रयया प्राणातिशयविरमणादिभूतां धर्मकथां कथयेत् । किं कथयेदित्याह यस्य ‘एगस्त’ एकस्य एकाकिन एव स्वकृत धुमाशुभमन्तरेण असहायस्य ‘जंतो’ जन्तोः—जीवस्य ‘गई’ गतिः—परलोके गमनम् ‘य’ च—तथा ‘आगई’ आगतिः—भवान्तरादागमनं भवति

होने से) रुखा—सूखा ठंडा आहार करने से अथवा कृशकाय होने से तथा आन्धन्तर कारण मोहनीय कर्म के उदय से उसे संयम के प्रति अरति (अरुचि) उत्पन्न हो जाय और जब एक वस्तु में अरति होगी तो उससे विपरीत अन्य वस्तु में रति भी उत्पन्न होगी। अतएव संयम में अरति उत्पन्न होने से असंयम के प्रति रति उत्पन्न होजाय तो उसे संसारके स्वरूप का विचार करके नरकतिर्य्येच गतियों के दुःखका विचार करके तथा आयु की अल्पता का विचार करके दूर कर दे। वह शुद्ध संयम का आश्रय लेकर वचन का प्रयोग करे। धर्म कथा कहते समय या अन्य समय में इस प्रकार से बोले जिससे संयम में बाधा उत्पन्न न हो और धर्म की ही बात बोले। वह कहे कि यह जीव एकाकी ही अपने शुभ और अशुभ कर्मों के

रहित होवाही) दुःखो सुखो ठंडो आहार करवाही अथवा शरीरना सुखावाही तथा आन्धन्तर कारण मोहनीय कर्मना उदयही तेने संयम प्रत्ये अरति (अरुचि) उत्पन्न थई जय अने न्यारे ओक वस्तुमां अरति थाय तयारे तेनाही शुद्ध अन्य वस्तुमां रति पण उत्पन्न थाय. तेही न संयममां अरति उत्पन्न थावाही असंयममां रति (प्रति) उत्पन्न थई जय तो तेणे संसा-रना स्वइपने विचार करीने नरक, तिर्य्य गतियोना दुःखने विचार करीने तथा आयुपना अल्पपणने विचार करीने तेने दूर करे. ते शुद्ध संयमने आश्रय लईने वचनने प्रयोग करे. धर्मकथा करती वपते अथवा अन्य समयमां ओपी रीते ओले के जेनाही संयममां आधा न आवे, अने धर्मनी न बात कहे तेणे कहेहु के—आ एव ओखेवा न पोताना शुभ अने अशुभ

૩૭૪

સુત્રરુતાન્ગસૂત્રે

ઉક્તં—‘एकः प्रकुरुते कर्म, भुनक्त्येकश्च तत्फलम् ।

जायते म्रियते चैक, एको याति भवान्तरम् ॥१॥

इत्यादिरूपां धर्मकथां कथयेदिति भावः ॥१८॥

મૂલ્ય—સયં સમેચ્ચા અદુવા વિ સોચ્ચા,

भासेज्ज धम्मं हिययं पयाणं ।

जं गंरहिया सण्णियाणप्पभोगा,

ण ताणि सेवन्ति सुधीरधम्मा ॥१९॥

છાયા—સ્વયં સમેત્પયથાડપિ શ્રુત્વા, માપેવ ધર્મ દિત્તકં પ્રજાનામ્ ।

ये गंहिताः सनिदानप्रयोगाः, न तान् सेवन्ते सुधीरधर्माणः ॥१९॥

સાથ પરલોક જાતા હૈ ઓર એકાકી હી ભવાન્તર સે આતા હૈ । કહા હૈ—‘एकः प्रकुरुते कर्म’ इत्यादि ।

‘यह जीव अकेला ही कर्म उपार्जन करता है । अकेला ही उसका फल भोगता है, अकेला ही जन्मता मरता है और अकेला ही परलोक में जाता है ।’

भाव यह है कि इस प्रकार की धर्मकथा साधु को करनी चाहिए ॥१८॥

‘सयं समेच्चा अदुवा वि सोच्चा’ इत्यादि ।

शब्दार्थ —‘सयं-स्वयम्’ અન્યકે ઉપદેશ વિના અપને આપ ‘સમેચ્ચા-સમેત્પ’ સમ્યક્ પ્રકાર સે મોક્ષ માર્ગી કો જાનકરકે ‘અદુવાવિ-અથવા-ડપિ’ અથવા ‘સોચ્ચા-શ્રુત્વા’ ગુરુ પરમ્પરાસે સુનકર ‘પયાણં-પ્રજાનામ્’

કર્મોની સાથે પરલોકમાં જાય છે. અને એકલોજ ભવાન્તરથી આવે છે, કહ્યું છે કે—‘एकः प्रकुरुते कर्म’ इत्यादि

આ છવ એકલો જ કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. એકલો જ તેનું ફળ ભોગવે છે, એકલો જ જન્મે છે, અને એકલો જ મરે છે, અને પરલોકમાં પણ એકલો જ જાય છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—આ પ્રમાણેની ધર્મકથા સાધુએ કહેવી બેધબે. ॥૧૮॥

‘सयं समेच्चा अदुवा वि सोच्चा’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘सयं-स्वयम्’ ખીજનઃ ઉપદેશ વિના પોતાની મેળેજ ‘સમેચ્ચા-સમેત્પ’ સારી રીતે મોક્ષ માર્ગને જાણીને ‘અદુવાવિ-અથવા-ડપિ’ અથવા ‘સોચ્ચા-શ્રુત્વા’ શુદ્ધ પરંપરાથી સાંભળીને ‘પયાણં-પ્રજાનામ્’ પ્રજાઓના ‘હિયયં-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાચાતપ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૭૫

અન્વયાર્થ:—(સયં) સ્વયમ્—આત્મનૈવ પરોપદેશં વિનૈવ (સમેચ્ચા) સમેત્ય મોક્ષમાર્ગે સમ્યગ્જ્ઞાત્વા (અદુતા ત્રિ) અથવાઽપિ (સોચ્ચા) શ્રુત્વા—ગુરુપરમ્પરયા નિશ્ચય (ચાણં) પ્રજાનામ્ (હિયયં) હિતકં—હિતકારકમ્ (ધમ્મં) ધર્મમ્—શ્રુત-ચારિત્રરૂપમ્ (ભાસેજ્ઞા-ભાષેત (જે) યે ચલુ (ગરહિયા) ગર્હિતા:—નિન્દિતા: (સણિયાણપ્પઓગા) સનિદાનપ્રયોગા:—સત્કારસંમાનાદિકથનસહિતા વ્યાપારા મવન્તિ (તાણિ) તાન્—સનિદાનપ્રયોગાન્ (સુધીરધમ્મા) સુધીરધર્માણ:—મહ-ર્ષય: (ણ સેવંતિ) ન સેવન્તે ॥૧૯॥

ટીકા—પુનરપ્યાહ—‘સયં’ સ્વયમ્—આત્મના પરોપદેશમનરેખેત્વ ‘સમેચ્ચા’ પ્રજાઓ કે ‘હિયયં—હિતકમ્’ હિતકારક ‘ધમ્મં—ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કા ‘ભાસેજ્ઞા—ભાષેત’ કથન કરે જે—યે’ જો ગરહિયા—ગર્હિતા:’ નિન્દિત કાર્ય ‘સણિયાણપ્પઓગા—સનિદાનપ્રયોગા:’ કલકી પ્રાસિકે લિધે ક્રિયા જાના હૈ ‘તાણિ—તાન્’ એસે સનિદાન કાર્ય કા ‘સુધીર ધમ્મા—સુધીરધર્માણ:’ ધીર પુરુષ ‘ણ સેવંતિ—ન સેવન્તે’ સેવન નહીં કરતા હૈ ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—સ્વયં હી આત્મા કે દ્વારા પરોપદેશ કે વિના હી મોક્ષ માર્ગ કો અઠ્ઠી તરહ જાન કર અથવા ગુરુ પરમ્પરા દ્વારા સમજ કર પ્રજાઓ કા હિતકારક શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ કા ઉપદેશ કરે । ઓર જો સાધુજનો કે લિધે નિન્દિત સત્કાર સંમાનાદિ કથન વ્યાપાર હૈ । જનકો સુધીર ધર્મા (મેધાવી સાધુ) મહર્ષિગણ સેવન નહીં કરતે હૈ । ૧૯।

ટીકાર્થ—ઑર મી કહતે હૈ—મનુષ્યજન્મ, આર્ય ક્ષેત્ર આદિ, યહ

હિતકમ્’ હિતકારક ‘ધમ્મં—ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને ‘ભાસેજ્ઞા—ભાષેત’ કથન કરે ‘જે—યે’—જે ‘ગરહિયા—ગર્હિતા:’ નિન્દિત કાર્ય ‘સણિયાણપ્પઓગા—સનિ-દાનપ્રયોગા:’ કલકી પ્રાસિકે ભાટે કરવામાં આવે છે ‘તાણિ—તાન્’ એવા સનિ-દાન કાર્યનું ‘સુધીરધમ્મા—સુધીરધર્માણ:’ ધીર પુરુષ ‘ણ સેવંતિ—ન સેવન્તે’ સેવન કરતા નથી ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—પોતેજ આત્મા દ્વારા પરોપદેશ વિનાજ મોક્ષ માર્ગને સારી રીતે જાણીને અથવા ગુરુ પરમ્પરા દ્વારા સમજીને પ્રબળતાના હિતકારક શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને ઉપદેશ કરે અને જે સાધુજનો ભાટે નિન્દિત સત્કાર સંમાનાદિ કથન રૂપ વ્યાપાર છે, તેનું સુધીર ધર્મા (મેધાવી સાધુ) સેવન કરતા નથી. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—વિશેષ કહે છે—મનુષ્ય જન્મ આર્ય ક્ષેત્ર વિગેરે રૂપ

સમેત્ય-સમ્યગ્જ્ઞાતા મનુષ્યજન્માર્યદેતાદિકમ્, ચતુર્ગતિકોડયં સંસારરૂપ પતસ્ય ચ કારણં મિથ્યાત્વાદિકમ્, અશેષકર્મક્ષયો મોક્ષઃ, સત્કારણાઃ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શનચરિત્રાણિ ચેત્યેતદ્ધર્મઃ સ્વતઃ એવ જ્ઞાતા 'અદુષ્ટા' િ' અવદાઽપિ, ગુર્ણાદિ-સકાશાત્ 'તોષ્ઠા' શ્રુત્વા 'ધર્મ' ધર્મ-શ્રુત્ત્વાચારિત્રલક્ષણમ્ 'પદાણાં' ગજાનામ્-સ્થાવરજંગમાદીનામ્ 'દિયયં' હિતકમ્-રક્ષકમ્ 'માસેજ્ઞા' માપેત-સર્વજીવરક્ષણ-પરકં શ્રુતચારિત્રલક્ષણમ્ હિતકરં ધર્મમ્-અભિમાપેત, 'સન્નિયાણપ્પઓગા' સન્નિ-દાનપયોગાઃ, નિદાનેષ-સત્કારસન્માનાઘ્રાણનેન સદ્ વર્તન્તે'તિ સન્નિદાનાઃ, પર્વર્ણેણ સુચયન્તે'તિ પ્રયોગાઃ વ્યાપારાઃ, ધર્મકથા મવન્થા ચા 'જે' યે 'ગર-હિયા' ગર્હિતાઃ-ચિન્દિતાઃ-મિથ્યાત્વાદિકાઃ કર્મબન્ધજનકાઃ 'તાણિ' તાન્ સર્વાં ચારિત્રચિન્નભૂતાન્ 'સુધીરધર્મયા' સુધીરધર્માણો મહર્ષયો ન સેવન્તે, એતે-પાશાવરણં નૈવ કુર્વન્તીતિ। સ્વતઃ એવ ધર્માન જ્ઞાતા પરસ્માદ્વા શ્રુત્વા, પ્રજામ્યો સંસાર ચાર ગતિ વાલા છે। મિથ્યાત્વ આદિ સંસાર કે કારણ છે। અથ ધર્મબંધોં કો નષ્ટ કરને વાલા રાનસ કમ્યોં કા ક્ષય હોના મોક્ષ છે। સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ઓર ચારિત્ર તપ મોક્ષ કે કારણ છે, ઇત્યાદિ પરોપ દેશ કે ચિના સ્વયં હી જાન કર અથવા ગુરુપરમ્પરા સે વૃક્ષરોં સે સુન કર સ્થાવર ઓર ત્રસ જીવોં કે લિષ્ હિતકારી શ્રુતચારિત્ર ધર્મ કા ઉપદેશ કરે। સત્કાર સન્માન આદિ કી અભિલાષા સે યુક્ત યોગોં કા યા ધર્મકથા રૂપ મવન્થોં કા જો મિથ્યાત્વ આદિ કર્મબન્ધ જનક હોતે છે। ચારિત્ર મેં બન્ધક હોતે છે, ડનકા ધર્મ મેં દદ મહર્ષિજન સેવન નહીં કરતે।

આશય યહ છે કિ ધર્મ કો સ્વયં હી જાન કર અથવા વૃક્ષરોં સે સુન કર જીવોં કા હિત કરને વાલે ધર્મ કા ઉપદેશ કરના ચાહિય।

આ સંસાર ચાર ગતિવાળો છે. મિથ્યાત્વ વિગેરે સંસારના કારણ છે ભવબંધ-નોને નષ્ટ કરવાવાળા સઘળા કર્મોને ક્ષય થવે તે મોક્ષ છે. સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન અને ચારિત્ર સમ્યક્ તપ એ મોક્ષના કારણ રૂપ છે. વિગેરે પદોપદેશ વિના સ્વયં બાહ્યોને અથવા ગુરુપરંપરાથી બીજાઓની પાસેથી સાંભળીને સ્થાવર અને ત્રસ જીવોને માટે હિત કરનાર શ્રુત ચારિત્ર ધર્મોને ઉપદેશ કરે. સત્કાર સન્માન વિગેરેની અભિલાષાથી યુક્ત યોગોને અથવા ધર્મકથા રૂપ પ્રબંધોને કે જે મિથ્યાત્વ વિગેરે કર્મબંધ જનક હોય છે. ચારિત્રમાં બન્ધક થય છે. તેનું ધર્મમાં દદ એવા સુનિજન સેવન કરતા નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ધર્મને સ્વયં બાહ્યોને અથવા બીજાઓ પાસેથી સાંભળીને જીવોનું હિત કરવાવાળા ધર્મોને ઉપદેશ કરવો જોઈએ.

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. મુ. અ. ૧૩ ચાયાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૭૭

રિતં ધર્મમુપદિશેષુઃ । તથા યાનિ નિન્દિતાનિ ધર્મપતિવન્ધકાનિ કર્માણિ
તાનિ, તથૈવ પૂજાભાદિ પ્રયોજકાનિ જ્ઞાનિ ત્રા ધીરપુરુષા ન સેવન્તે
इति समुदितार्थः ॥૧૯॥

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવમ્બુદ્ધ્વા યો મુનિરુપદિશતિ તસ્ય કોદશં ફલં ભવતી-
ત્યત આદ્ય-‘કેસિંચિ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—કેસિંચિ તેઢ્ઢાઈં અબુજ્ઞ મ્ભાવં, ‘સુદંપિ ગચ્છેજ્ઞ અસદ્દહાણે’ ।

આઉસસ કેલાહ્યારં વંધાણ, લેંછાણુમાણે ય પરેસુ અટ્ટે ॥૨૦॥

જાવા—કેવાંચિત્તર્કેણાબુદ્ધ્વા યાવ, ઔદ્રમપિ મચ્છેદશ્વદયાનાઃ ।

આયુષા કાઝાતિવારં વ્યાપારં, લઘ્વજ્ઞમાનશ્ચ પરેવશ્યાન્ ॥૨૦॥

તથા જો યોગવ્યાપાર-નિન્દિત હૈં, ધર્મ કે ભાધક હૈં ઓર પૂજા લાભ
આદિ કે પ્રયોજક હૈં, ઁનકો ધીર પુરુષ સેવન ન કરે ॥૧૯॥

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવ કો જાને વિના જો મુનિ ઉપદેશ દેતા
હૈં । હસે કેસે ફલ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈં । યહ કહતે હૈં-‘કેસિંચિ
તઢ્ઢાઈ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘તઢ્ઢાઈ-તર્કેણ’ અપની બુદ્ધિ કે તર્ક સે ‘કેસિંચિ-
કેવાંચિત્’ મિથ્યાત્વ ભાવ સે જિનકી બુદ્ધિ કુંઠિત હોગઈ હૈં એસે પુરુષ
કે ‘ભાવં-ભાવમ્’ અભિપ્રાય કો ‘અબુજ્ઞ-અબુદ્ધ્વા’ ન જાનકર સાધુ
યદિ ઉપદેશ દેવે તો ‘અસદ્દહાણે-અશ્રદ્ધવાનઃ’ વહ હસ ઉપદેશ મેં અઢ્ઢા
ન રહતા હુઆ અપને મન્તવ્યોં કી નિંદા સુનકર ‘સુદંપિ-હુદ્રસ્વમપિ’
ઉપદેશકરમે વાલેકે પ્રતિ વિરુદ્ધ ભાવ કો ‘ગચ્છેજ્ઞા-ગચ્છેત્’ પ્રાપ્ત હો

તથા જે યોગ વ્યાપાર નિન્દિત છે, ધર્મને ભાધ કરવાવાળા છે, અને પૂજા,
લાભ વિગેરેની પ્રવૃત્તિ કરાવનારા છે, તેવું ધીર પુરુષ સેવન કરવું નહીં ॥૧૯॥

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને ભાવને જાણ્યા વિના જે મુનિ ઉપદેશ આપે છે. તેને
કેવું ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે, તે બતાવતાં સૂત્રકાર ‘કેસિંચિ તઢ્ઢાઈ’ ઇત્યાદિ
ગાથા કહે છે.

શબ્દાર્થ—‘તઢ્ઢાઈ-તર્કેણ’ પોતાની બુદ્ધિના તર્કથી ‘કેસિંચિ-કેવાંચિત્’
મિથ્યાત્વભાવથી જેમની બુદ્ધિ કુંઠિત થઈ ગઈ હોય એવા પુરુષના ‘ભાવં-
ભાવમ્’ અભિપ્રાયને ‘અબુજ્ઞ-અબુદ્ધ્વા’ જાણ્યા વિના સાધુ જે ઉપદેશ આપે તો
‘અસદ્દહાણે-અશ્રદ્ધવાનઃ’ તે એ ઉપદેશમાં અઢ્ઢા ન કરતાં પોતાના મંતવ્યોની
નિંદા સાંભળીને ‘સુદંપિ-હુદ્રસ્વમપિ’ ઉપદેશ કરનાર પ્રત્યે વિરુદ્ધ ભાવ ‘ગચ્છેજ્ઞા

સુ ૪૮

અન્વયાર્થ—(તવકાઠું) તર્કેણ (કેવિંચિ) કેવાંચિદ્ મિથ્યાસ્વોપહતબુદ્ધિ-
નામ્ (માવં) માત્રમ્-અભિપ્રાયમ્ (અબુઝ્ઞ) અબુઝ્ઞા અનુમાનાદિનાડાસ્વા પરતી-
ર્થિકસુપદિશેત્ તદા (અસદ્દહાણે) અશ્રદ્ધધાનઃ શ્રોતા સ્વધર્મનિન્દાં શ્રુત્વા કદાચિત્
(સુદંપિ) ક્ષોદ્રમપિ-હુદ્રત્વમપિ-ઉપદેશરં પ્રતિ વિરોધમપિ (ગચ્છેજ્ઞા) ગચ્છેત્-
માનુષાત્ તતથ—(આડસ્સ) આયુષઃ (કાલાહ્વારં) કાલાતિચારમ્-દીર્ઘકાલ-
સ્થિતિકત્વમપિ (વ્યાપ) વ્યાપારૂપં વિનાશલક્ષણં કુર્ષાત્ તસ્માત્ (લઢ્ઘાણુ-
માણેય) લઘ્વાનુમાન થ-અનુમાનાદિકા પરાભિપ્રયં જ્ઞાત્વા (પરેસુ) પરેષુ પરતીર્થિ-
કેષુ (અદ્દે) અર્થાન્-સદ્ધર્માદિપ્રરૂપાણાદિકાન્ ઉપદિશેદિતિ ભાવઃ ॥૨૦॥

જૌર 'આડસ્સ-આયુષઃ' વહ ઉપદેશ કરનેવાલે કી આયુકે 'કાલાહ્વારં
-કાલાતિચારમ્' કાલાતિક્રમણરૂપ 'વ્યાપ-વ્યાપારમ્' વ્યાપાર-વાષા
પહોંવાવે ફસલિયે 'લઢ્ઘાણુમાણેય-લઘ્વાનુમાનથ' અનુમાન આદિ સે
અન્ય કા અભિપ્રાય જાનકારકે 'પરેસુ-પરેષુ' પરતીર્થિકોં કો 'અદ્દે-
અર્થાન્' સદ્ધર્માદિ પ્રરૂપણારૂપ અર્થકા ઉપદેશકરે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—તર્ક કે દ્વારા કિન્હી મિથ્યાસ્વોપહત બુદ્ધિયોં કા
અભિપ્રાય કો અનુમાન ગૌર કે દ્વારા જાને વિના હી યદિ સાધુ પરતી-
ર્થિયોં કો ધર્મોપદેશ કરે તો શ્રોતા અપને વર્મ કી નિન્દા સુનકર
અશ્રદ્ધા કરતે હુયે કદાચિત્ ઉપદેશક કા હી વિરોધ કર સકતા હૈ
જૌર ઉપદેશક કે આયુ કા ખી વિધાત કર સકતા હૈ । ફસલિયે અનુ-
માનાદિ કે દ્વારા પરાભિપ્રાય કો જાન કર પરતીર્થિકોં કો
સદ્ધર્માદિ કા ઉપદેશ કરે ॥૨૦॥

ગચ્છેત્ પ્રાપ્ત થાય અને 'આડસ્સ-આયુષઃ' તે ઉપદેશ કરનારના આયુષ્યને ।
'કાલાહ્વારં-કાલાતિચારમ્' કાલાતિક્રમણ રૂપ 'વાષા-વ્યાપારમ્' વ્યાપાર-
વ્યાપા પહોંચાડે તેથી 'લઢ્ઘાણુમાણેય-લઘ્વાનુમાનથ' અનુમાન વિગેરેથી બીજાના
અભિપ્રાયને બાણીને 'પરેસુ-પરેષુ' અન્ય તીર્થકોને 'અદ્દે-અર્થાન્' સદ્ધર્માદિ
પ્રરૂપણા રૂપ અર્થોને ઉપદેશ કરે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—તર્કદ્વારા કોઈ મિથ્યાસ્વથી અપહત બુદ્ધિવાળાઓના
અભિપ્રાયને અનુમાન વિગેરેથી બાણી વિનાજ બે સાધુ પરતીર્થિકોંને ધર્મને ।
ઉપદેશ આપે તો શ્રોતાજન પોતાના ધર્મની નિંદા સાંભળીને અશ્રદ્ધા કરીને
ક્રોધ ઉપદેશકને જ વિરોધ કરી શકે છે અને ઉપદેશકના આયુષ્યને । પણ
વિધાત કરી શકે છે. તેથી અનુમાન વિગેરે દ્વારા અન્યના અભિપ્રાયને સમ-
જીને પરતીર્થિકોંને સદ્ધર્મ વિગેરેને ઉપદેશ કરે ॥૨૦॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૩ યાત્રાતથ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૭૬

ટીકા—કેતિવિ' કેવાંચિત્-કુશાસ્ત્રવાસિઝાન્તઃકારણનાં મિથ્યાત્વોપરત્તુ
બુદ્ધીનાં લઘુપક્ષતીનામ્ 'ભાવં' ભાવમ્-અભિપ્રાયમ્ 'કોડયં રાજાદિકઃ કસ્ય ધર્મ-
સ્પાડનુયાયી, કતરં ધર્મમાશ્રિતઃ કસ્ય દેવસ્પાડરાધકઃ ?' इत्यादि, 'તકાઈ' તર્કેણ
'અવુજ્ઞ' અવુદ્ધા-મનુમાનાદિના પરામિપ્રાયમજ્ઞાત્વા યદિ કથિત્સાધુઃ કમપિ
પરતીર્થિકમુપદિશેત્, યેનોપદિષ્ટેન ઉપદેશેન પરાશાસ્ત્રદેશાદીનાં નિન્દાડવગમ્યેત,
સ ચ પરતીર્થિકો નિન્દાવચનં શ્રુત્વા 'અસદ્દહાણે' જિનમતમ્ અશ્રદ્ધધાનઃ-અતિ
કટુતાં ભાવયન્ 'સુદંપિ' સૌદ્રમપિ-શ્લુદ્રત્વમપિ 'મચ્છેજ્ઞ' મચ્છે-અતિક્રુદ્ધઃ સન્
ઉપદેશારં ત્રિપિયવાદિનં મુનિં પ્રતિ વિરુદ્ધમપિ કુર્યાત્, સ્કન્દકાચાર્યસ્ય પાલક-
પુરોહિતવત્, સ નિન્દાવચનક્રુદ્ધઃ, ઉપદેષ્ટુઃ 'આડસ્સ' આયુષઃ 'કાલાહારં'
કાલાતિચારમ્-દીર્ઘસ્થિતિકૃત્ત્વમપિ 'વપાણ' વ્યાગાતરૂપં વિનાશરૂપમ્-પરિશ્રેષ

ટીકાર્થ—જિનકા અન્તઃકરણ કુશાસ્ત્રોંની વાસના સે વાસિત
હૈ । જિનકી બુદ્ધિ મિથ્યાત્વ સે ઉપહત હૈ ઓર જો સ્વમાય સે ક્ષુદ્ર હૈ ।
એસે લોગોં કે અભિપ્રાય કો જાને વિના અર્થાન્ યહ શ્રોતા રાજા આદિ
કોન હૈ ? કિસ ધર્મ કા અનુયાયી હૈ ? કિસ દેવ કા આરાધક હૈ ?
इत्यादि बातों को न जान कर कोई साधु यदि अन्यमतावलम्बी को
उपदेश दे और उससे पालक या देव की निन्दा हो जाय तो वह निन्दा
के वचन सुनकर जिनमत पर श्रद्धा नहीं करेगा । अत्यन्त कटुकता
का अनुभव करता हुआ उपदेशक पर क्रुद्ध हो जाएगा । उपदेश देने
वाले मुनि के विरुद्ध भी क्रुद्ध कर बैठेगा जैसे पालक पुरोहित ने
स्कन्दकाचार्य के विरुद्ध किया था । वह दीर्घस्थिति वाली आयु का

ટીકાર્થ—જેઓનું અન્તઃકરણ કુશાસ્ત્રોની વાસનાથી વાસિત છે, જેઓની
બુદ્ધિ મિથ્યાત્વથી ઉપહત-ધેરાવટી છે, અને જે સ્વભાવથી ક્ષુદ્ર છે, એવા
લોકોના અભિપ્રાયને જાણ્યા વિના અર્થોત્ આ શ્રોતા રાજા વિગેરે કોણ છે ?
કયા ધર્મના અનુયાયી છે ? કયા દેવની આરાધના કરવાવાળા છે ? વિગેરે
બાબતોને ન જાણતાં કોઈ સાધુ જો બીજા મતવાળાઓને ઉપદેશ આપે અને
તેમ કરતાં તેઓના દેવ અથવા શાસ્ત્રની નિંદા થઈ જાય, તો તે નિંદાના
વચનો સાંભળીને જૈનમત પર શ્રદ્ધા નહીં કરે, અને અત્યંત કટવા પશુઓને
અનુભવ કરીને ઉપદેશ કરનાર પર ક્રોધ કરી એસશે અને ઉપદેશ આપવા
વાળા મુનિ વિરુદ્ધ પશુ કંઈક કરી એસે. જેવીરીતે પાલક નામના પુરોહિતે
સ્કન્દકાચાર્યની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરી હતી. અને તે દીર્ઘસ્થિતિવાળી આયુષ્યને

स्वभावं संवर्त्तयेत्, अतः 'लद्धाणुमाने' लब्धानुमानः—पराभिप्रायमनुमानादीना
ज्ञात्वा 'परेषु' परेषु—परतीर्थिकेषु यथायोगम् 'अद्वे' अर्थान्—सद्धर्मरूपणादि-
कान् ज्ञयात्, स्वबुद्ध्या पराभिप्रायमज्ञात्वा धर्मोपदेशे कृते श्रोतुरश्रद्धा समु-
त्पद्यते, तथा—क्रुद्धः श्रोता साधुं मारयेदपि। अतः पराभिप्रायमनुमानादीना
ज्ञात्वा उपदेशो दातव्य इति भावः ॥२०॥

मूढम्—कम्मं च छंदं च विगिंच धीरे,

विण्णइज्ज उ सत्थेवओ आयभावं।

रूवेहिं लुंप्पंति भयावहेहिं,

विज्जेजं गह्मांय तसथोवरोहिं ॥२१॥

छाया—कर्मच छन्दश्च विवेचयेद्दीरो, विनयेत्तु सर्वत आत्मभावम्।

रूपं लुंप्पन्ते भयावहै, विद्वान् गृहीत्वा त्रसस्थावरेभ्यः ॥२१॥

विधात भी करदे। अतएव साधु अनुमान आदि से दूसरे के अभि-
प्राय को जान कर अन्य तीर्थिकों को यथायोग्य अर्थों का कथन करे।

आशय यह है कि अपनी बुद्धि से दूसरे के अभिप्राय को जाने
बिना धर्मोपदेश करने से श्रोता को अश्रद्धा उत्पन्न होती है। क्रोधित
हुआ श्रोता साधु को मारभी डालता है। अतएव अनुमान आदि से
दूसरे के अभिप्राय को जान कर धर्मोपदेश देना चाहिए ॥२०॥

'कम्मं च छंदं च विगिंच धीरे' इत्यादि।

शब्दार्थ—'धीरे-धीरः' धीर साधु सुनने वालेका 'कम्म-कर्म' कर्म
एवं 'छंद-छन्दम्' अभिप्रायको 'विगिंच-विवेचयेत्' सम्यक् प्रकार से

विधात पशु करी ऐसे तेथी साधु अनुमान विगेरेथी जीजना अलिप्रायने
जल्लीने अन्यतीर्थिकोने यथायोग्य अर्थोना उपदेश करे.

छेवानो आशय जे छे के—पोतानी बुद्धिथी जीजना अलिप्रायने
जल्लया बिना धर्मोपदेश करवाथी श्रोताने अश्रद्धा उत्पन्न घाय छे. ज्ञेप्राय-
मान थेरेव श्रोता साधुने मारी पशु नाजे तेथी अनुमान विगेरेथी जीजना
अलिप्रायने समज्जने धर्मोपदेश करवे जेछे जे. ॥२०॥

'कम्मं च छंदं च विगिंच धीरे' इत्यादि

शब्दार्थ—'धीरे-धीरः' धीर साधु सांख्यवादादना 'कम्म-कर्म' कर्म
अने 'छंद-छन्दम्' अलिप्रायने 'विगिंच-विवेचयेत्' सारी रीते जल्ली वे तथा

समयार्थबोधिनी टीका प्र. धृ. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम्

३८१

अन्वयार्थः—(धीरे) धीरः अक्षोभ्यः साधुः श्रोतुः—पुरुषस्य (कर्म) कर्म कीदृशं तस्याभिमतम् एवं श्रोतुः (छंदं) छन्दस्—अभिप्रायम् (कस्य मतस्यायमनु-यायी वर्तते) इत्येवम् (विमिश्रं) विवेचयेत्—सम्पद्य जानीयात्, तथा श्रोतुः (सर्वत्र) सर्वतः—सर्वप्रकारेण (आयत्तार्थं) आत्मभावम्—अनादिभावोभ्यस्तं मिथ्यात्वादिकम् (विणइज्जं) विनयेत्—दूरीकुर्वीत् (भयावहेहिं) भयावहैः—भयोत्पादकैः (रूवेहिं) रूपैः—चक्षुरादीन्द्रियप्रतोहरैः रूपादिविषयैः पुरुषाः (लुप्यन्ति) लुप्यन्ते चारित्रधर्मात् स्वलन्ति तस्मात् (विज्जं) विद्वान्—देशकालाभिप्रायाऽभिव्यक्तः (गहाय) गृहीत्वा—श्रोतुरभिप्रायं बुद्ध्वा (तमथावरेहिं) तस्यथावरेभ्यो जीवेभ्यो हितमुपदिशेत् ॥२१॥

जानलेवे तथा 'सर्वत्र' सत्र प्रकार से सुनने वालेका 'आय-भावं—आत्मभावम्' अनादि भवसे अभ्यस्त ऐसे मिथ्यात्वादिक को 'विणइज्जं—विनयेत्' दूरकरे 'भयावहेहिं—भयावहैः' भयको उत्पन्न करने वाले 'रूवेहिं—रूपैः' चक्षु आदि इन्द्रियगम्य रूपादि विषयों से मनुष्य 'लुप्यन्ति—लुप्यन्ते' चारित्र धर्म से स्वलित होते हैं अतः 'विज्जं—विद्वान्' बुद्धिमान् पुरुष 'गहाय—गृहीत्वा' श्रोता के अभिप्रायको जानकर 'तमथावरेहिं—तस्यथावरेभ्यः' त्रस और स्थावर जीवों के कल्याणका उपदेशकरे ॥२१॥

अन्वयार्थः—धर्ममार्ग से विचलित नहीं होने वाला धीर साधु श्रोता पुरुष का अभिप्राय को अच्छीतरह जानले और श्रोता के अनादि भव परम्परा से अभ्यस्त मिथ्यात्वादिक को अच्छे प्रकार से दूर करे और अत्यन्त भयङ्कर सांसारिक रूपादि विषय पुरुषों को चारित्र धर्म से

'सर्वत्र—सर्वतः' अथ प्रकाशनी सांख्यवापाजाना 'आयभाव—आत्मभावम्' अनादि अवधी अभ्यस्त एवा मिथ्यात्वदिने 'विणइज्जं—विनयेत्' दूर करे 'भयावहेहिं—भयावहैः' अथ उत्पन्न करवावाणा 'रूवेहिं—रूपैः' नेत्र विगेरे इन्द्रिय गम्य रूपादि विषयोथी मनुष्य 'लुप्यन्ति लुप्यन्ते' चारित्र धर्मथी स्वलित थाय छे, तेथी 'विज्जं—विद्वान्' बुद्धिमान् पुरुष 'गहाय—गृहीत्वा' श्रोतःश्रोता अलि-प्रायने जलधुने 'तमथावरेहिं—तस्यथावरेभ्यः' त्रस अने स्थावर जलधुने इत्याजुने उपदेश करे ॥२१॥

अन्वयार्थः—धर्ममार्गथी विचलित न थावावाणा धीर साधु श्रोताश्रोता अतुल्ल एवा धर्म तथा तेमना अलिप्रायने सारी रीते जलधुले, अने श्रोता-श्रोता अनादि अवपरंपराथी अभ्यस्त मिथ्यात्व विगेरेने सारी रीते दूर करे अने अत्यंत भयंकर एवा सांसारना रूपादि विषयो पुरुषने चारित्र

टीका--‘धीरे’ धीरः असोभ्यः परिनिष्ठितबुद्धिः साधुः-उपदेशे प्रवृत्तः धर्मकथां श्रोतुः पुरुषस्याऽनुमानादिप्रमाणेन (कम्मं) कर्म कीदृशं तस्याऽनुष्ठानम् मतं वा तथा श्रोतुः ‘छन्दं’ छन्दम्-कस्य मतस्याऽप्यनुयायीत्याद्यभिप्रायम् ‘विगिच’ विवेचयेत्-सम्पृजानीयात्, ज्ञात्वा च धर्मकथां कुर्यात्, यथाऽनुष्ठितेन श्रोतुर्मनसि न भवेत्-क्षोभः, भवेच्च यदार्थावगमः, तथोपदेष्टव्यः, यथा श्रोतुः ‘सच्चमो’ सर्वमः-सर्वप्रकारेण ‘आयभाव’ अनादिमवाभ्यस्तम् मिथ्यात्वादिकम् ‘विण्णज्ज’ विनयेत्-विशेषतो निवारयेत् ‘भयावहेहि’ भयावहैः-भयोत्पादकैः ‘रूवेहि’ रूपैः-चक्षुरादिमनोहरैः रूपादिविषयैः ‘लुप्पंति’ लुप्यन्ते-चारित्र्यघर्मात्

गिरा देता है। इसलिए विद्वान् साधु देशकाल की स्थिति के अनुसार श्रोता का अभिप्राय जान कर ब्रह्म स्थावर सभी प्राणियों का हितकारी उपदेश करे ॥२१॥

टीकार्थ—जिसकी बुद्धि परिपक्व है ऐसा साधु जब उपदेश देने में प्रवृत्त हो तो सुनने वाले पुरुष के विषय में अनुमान आदि के द्वारा यह जान ले कि यह क्या करता है, इसका मत क्या है? यह किस मत का अनुयायी है? इत्यादि बातों को सम्पृक्त प्रकार से समझ कर धर्मकथा करें। जिससे श्रोता के मन में क्षोभ न हो परन्तु उसको वस्तुतत्त्व का ज्ञान हो जाय ऐसा उपदेश करना चाहिए। ऐसे उपदेश के द्वारा ही श्रोता के अनादि भवों में अभ्यस्त मिथ्यात्व आदि को हटाना चाहिए। यह समझना चाहिए कि भैरवा को मनोहर प्रतीत

धर्मार्थी नीचे पायी है छे. तेथी विद्वान् साधुजे देशकालनी परिस्थिति अनुसार श्रोताज्योना अभिप्रायने लक्ष्मीने ब्रह्म अने स्थावर जेवा जगज्ज प्राणियोने हितकारऽ धर्मनो उपदेश करे ॥२१॥

टीकार्थ--जेनी बुद्धि परिपक्व छे, जेवा साधु ज्यारे उपदेश आप-वाभां प्रवृत्त थाय तो सांलणवाजाणा श्रोताज्योना सभधर्मां अनुमान विगेरे द्वारा जे लक्ष्मी लेवु जेधजे के-आ शुं करे छे? आभनो मत शुं छे? आ क्या मतने अनुसरनारा छे? विगेरे आपतोने सारी रीते समज्जने धर्म कथा करे, के जेथी श्रोताज्योना मनमां क्षोभ उत्पन्न न थाय. परंतु तेज्योने वस्तुतत्त्वनुं ज्ञान थाय. जेवा उपदेश करवा जेधजे. जेवा उपदेश द्वाराज्ज श्रोताना अनादि लवोथी अभ्यस्त मिथ्यात्व विगेरेने हटाववा जेधजे. जे समज्जु जेधजे के-आज्योने सुंदर जगुता इय, विगेरे विषयोना कारणे जे

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. મુ. મ. ૧૩ યાયાતધ્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૧૮૧

સ્વલન્તિ. વિષયાસક્તા જીવા इह नानादुःखं समनुभवन्तो भवान्तरेऽपि दुःखमनुभवन्ति । 'विज्ઞ' વિદ્વાન્ દેશકાલાઽભિપ્રાયઽમિશ્રઃ 'ગહાય' ગૃહીત્વા શ્રોતુરભિપ્રાયમ્ તદ્વિતમ્ 'તસથાવરેદિ' ત્રસસ્થાવરેભ્યો ધર્મપ્રપદિશેદ્-ધર્મકથાં કુર્વાદિતિ ।

ધીરઃ શ્રોતુઃ પુંસોઽભિપ્રાયં બુદ્ધ્વા-અનુમાય ધર્મદેશનયા તસ્ય મિથ્યાત્વં ધનૈરપનયેત્ । મોઃ મોઃ જગજ્ઞાતા જીવાઃ । इमे रूपादयो मनोहारिणो विषया आपात्तरमणीया अतीव मयदाः, अतस्तान् यथायथं गृह्यं परिहरत, इत्येवं बोधयेत् । तथा तथा तदभिप्रायं ज्ञात्वा त्रसस्थावरजीवसमुदायानां यथाहित-मुपदिशेदिति भावः ॥૨૧॥

હોને વાઠે રૂપ આદિ વિષયોં મેં આસક્ત જીવ હમ લોક મેં બી નાના-પ્રકાર કે દુઃખોં કા અનુભવ કરતે હૈં ઔર પરભવ મેં બી દુઃખ ભોગતે હૈં । અતઃ દેશ, કાલ ઔર અભિપ્રાય કો જાનને ઘાલા વિદ્વાન્ પુરુષ શ્રોતા કે અભિપ્રાય કો સમજ કર ત્રસ સ્થાવર જીવોં કે લિય હિત-કારી ધર્મ કા ઉપદેશ કરેં ।

ભાવાર્થ—યહ હૈ કિ ધીર સાધુ સુને વાઠે પુરુષ કે અભિપ્રાય કો સમજ કર ધર્મ દેશના કે દ્વારા ધીરે ધીરે વસકે મિથ્યાત્વ કો દૂર કરે । 'હે જગત્ કે જીવોં ! યહ રૂપ આદિ મનોહર વિષય ઉપર ઉપર સે હી રમણીય પ્રતીત હોતે હૈં । યહ અતીવ મયોત્પાદક હૈં । અતઃ જૈસે બને વૈસે હન્હેં ત્યાગો' હર્યાદિ બોધ કરાવે । તથા વનકે અભિપ્રાય કો જાન કર ત્રસ ઔર સ્થાવર જીવોં કા હિત કરનેવાલા ઉપદેશ દેવેં ॥૨૧॥

વાસ્તવમાં બયંઠર છે, એવા વિષયોમાં આસક્ત જીવ આ લોકમાં અનેક પ્રકારના દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. અને પરભવમાં પણ દુઃખો ભોગવે છે. તેથી જ દેશ, કાળ અને અભિપ્રાયને બાંધવાવાળો વિદ્વાન્ પુરુષ શ્રોતાના અભિપ્રાયને સમજીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને માટે હિતકર ધર્મનો ઉપદેશ કરે.

ઠહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—ધીર સાધુ સાંભળવાવાળા પુરુષના અભિપ્રાયને સમજીને ધર્મદેશના દ્વારા ધીરે ધીરે તેના મિથ્યાત્વ પણીને દૂર કરે. હે જગતના જીવો ! આ રૂપ વિગેરે સુંદર વિષયો ઉપર ઉપરથી જ સુંદર જાણાય છે. આ અત્યંત બય કારક છે. તેથી જ જેમ અને તેમ તેનો ત્યાગ કરો. વિગેરે પ્રકારથી બોધ કરાવે; તથા શ્રોતાના અભિપ્રાયને સમજીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને હિતકર એવો ઉપદેશ કરે ॥૨૧॥

३८४

सूत्रकृताह्वये

पुनरप्याह—

मूलम्—न पूयणं चेव सिलोयगामी,

पियमपियं कस्सइ णो करेज्जा ।

सव्वे अणट्ठे परिवज्जयन्ते,

अणाउले य अकसाइ भिक्खू ॥२२॥

छाया—न पूजनं चैव श्लोककामी, त्रियमपियं कस्यापि न कुर्यात् ।

सर्वाननर्थान् परिवर्जयन् हि, अनाकुलश्चाकपायी भिक्षुः ॥२२॥

अन्वयार्थः—(अणाउले) अनाकुलः—सूत्रार्थाद् विपरीतं न गच्छन् (य)

च-पुनः (अकसाइ) अकपायी-क्रोधादिकपायवर्जितः (भिक्खू) भिक्षु-साधुः

और भी कहते हैं—‘न पूयणं चेव सिलोयगामी’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘अणाउले-अनाकुल,’ आकुल न होनेवाला ‘य-च’ और ‘अकसायी-अकपायी’ क्रोधादि कपायों को छोड़ने वाला ‘भिक्खू-भिक्षुः’ साधु ‘न पूयणं चेव-न पूजनं चैव’ बस्त्र, पात्र आदि का लाभ-रूप पूजनकी इच्छा न करे तथा ‘सिलोयगामी-श्लोककामी’ आत्म-स्वाधी न बने एवं ‘सव्वे अणट्ठे-सर्वान् अनर्थान्’ सब अनर्थों को ‘परिवज्जयन्ते-परिवर्जयन्’ वर्जित करता हुआ ‘कस्सइ-कस्यापि’ किसी का भी-किसी जीबका ‘पियमपियं-प्रियमप्रियम्’ प्रिय अथवा अप्रिय णो करेज्जा-न कुर्यात्’ न करे ॥२२॥

अन्वयार्थ—सूत्रार्थ से विपरीत मार्ग की ओर नहीं जाता हुआ अनाकुल और क्रोधादि कपायों से वर्जित होकर साधु बस्त्र पात्रादि

वणी पक्ष छोड़े छे. ‘न पूयणं चेव सिलोयगामी’ इत्यादि.

शब्दार्थ—‘अणाउले-अनाकुल,’ आकुल न यथावाणा ‘य-च’ अने ‘अकसायी-अकपायी’ क्रोध विजोरे कपायेने छोड़वावाणा ‘भिक्खू-भिक्षुः’ साधु ‘न पूयणं चेव-न पूजनं चैव’ बस्त्र, पात्र विजोरेता लाभरूप पूजननी इच्छा न करे. तथा ‘सिलोयगामी-श्लोककामी’ आत्मस्वाभावाना न बने तथा ‘सव्वे अणट्ठे-सर्वान् अनर्थान्’ अथा व अनर्थाने ‘परिवज्जयन्ते-परिवर्जयन्’ वर्जित करीने ‘कस्सइ-कस्यापि’ कर्त्तव्य पक्ष अर्थात् कर्त्तव्य पक्ष ‘पियमपियं-प्रियम-प्रियम्’ प्रिय अथवा अप्रिय ‘णो करेज्जा-न कुर्यात्’ न करे ॥२२॥

अन्वयार्थ—सूत्रार्थकी विपरीत मार्ग तरफ गया शिवाय अनाकुल तथा क्रोध विजोरे कपायेधी मुक्ता धर्म्मने साधु बस्त्र पात्रादि रूप पूजननी इच्छा न

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम् ३८५

(न पूरणं चैव) न पूजनं चैव—वस्त्रपात्रादिलाभरूपं पूजनं नाभिलषेत् तथा (सिलोयगामी) श्लोककामी—आत्मश्लाघावान् न भवेत् एवम्—(सर्वे अण्डे) सर्वान् अनर्थान् (परिवर्जयन्ते) परिवर्जयन्-परिहरन् (कस्तइ) कस्यापि जीवस्य (प्रियमप्रियं) प्रियमप्रियं वा (गो करेज्जा) न कुर्यात् ॥२२॥

टीका—‘अणाउले’ अनाकुलः—सूत्रार्थात् विपरीतं न गच्छन् (य) च—पुनः (अकसाइ) अकषायी—क्रोधादिकषायरहितः ‘मिखू’ मिश्रः—साधुः—धर्मदेशनां कुर्वन् ‘न पूरणं चैव’ न पूजनं वस्त्रपात्रादिलाभरूपं नाभिलषेदिति यावत् । तथा —‘सिलोयगामी’ श्लोककामी—आत्मप्रशंसाकामनावान् पूजाश्लाघाकायेन देशनायां नो प्रवृत्तो भवेत् । तथा ‘कस्तइ’ कस्यापि जीवस्य ‘प्रियमप्रियं वा’ प्रियमप्रियं वा, तत्र प्रियं श्रोतुं प्रियम्—राजदेशमक्तसी कथास्वं विकथादिकं छलित कथादिकं च अप्रियं—तत्समाश्रितदेशनिन्दां च ‘गो करेज्जा’ कथमपि न कुर्यात् ‘सर्वे’ सर्वानेव ‘अनर्थान्’ पूजालाभाद्यभिप्रायेण स्वकृतान् परदूषणतया च पर-
लाभ रूप पूजा का अभिलाषा नहीं करे और आत्मश्लाघी (अपनी प्रशंसा) न हो । एवं सभी अनर्थों को छोड़ते हुए किसी भी प्राणी का प्रिय या अप्रिय आचरण न करे ॥२२॥

टीकार्थ—अनाकुल अर्थात् सूत्र के अर्थ से विपरीत न जाता हुआ तथा क्रोध आदि कषायों से रहित साधु धर्मदेशना करता हुआ न तो वस्त्र पात्र आदि के लाभ की इच्छा करे और न आत्मप्रशंसा की कामना करे । पूजा-प्रशंसा की इच्छा से देशना देने में प्रवृत्त न हो । तथा किसीका बुरा न करे अर्थात् राजकथा देशकथा, भोजनकथा और स्त्रीकथा रूप विकथा, छलितकथा तथा सभी प्रकार के अनर्थों अर्थात् पूजा लाभ आदि की अभिलाषा जनित स्वकृत अनर्थों से और पर-

करे. अने आत्मश्लाघी (प्रेताना वजाणुने छिवावाणा) न अने तथा अघा व अनर्थाने छोडीने कोइ पणु प्राणीने प्रिय अथवा अप्रिय लागे तेहुं आचरण न करे ॥२२॥

टीकार्थ—अनाकुल अर्थात् सूत्रना अर्थशी विपरीत न बनार तथा क्रोध विगेरे कषायशी रहित साधु धर्मदेशना करता तथा वस्त्र पात्र विगेरेना लाभनी छिछा न करे. तथा आत्मप्रशंसांनी पणु छिछा न करे. पूजा-प्रशंसांनी छिछाशी देशना आपवार्मा प्रवृत्त न थवुं. तथा कोइहुं पणु भुइ करवुं नही. अर्थात् राज कथा, देशकथा, भोजन कथा अने स्त्रीकथा इप विकथा, छलित कथा, सधना प्रकारना अनर्थाने अर्थात् पूजालाभ विगेरेनी छिछाशी थवावाणा

१८६

सूत्रकृताङ्गसूत्रे

कृतान् 'परिव्रज्यन्ते' परिव्रज्यन्-परिहरन् धर्मकथां कुर्यादिति। साधुधर्मोपदेशेन स्वस्य कामं पूजामात्मनः श्रद्धायां वा नेच्छेत्। कस्याऽपि सकपटं म्रियं कटु वा नो वदेत्, सर्वानेव अर्थान् परित्यजन् अनाकुलः सर्वकषायविनिर्मुक्तश्च धर्मदेशनावाचं वदेत्। यावता कस्यापि मनसि क्षोभो न भवेत् ॥२२॥

मूलम्—आहत्तहीयं समुपेहमाणे, सन्वेहि पाणेहि णिहाय दंडं।

णो जीवियं णो मरणादिकंस्सो, परिव्वेएज्जा वेलयाविमुक्के ॥२३॥

॥त्तिवेमि॥

छाया—याथातथ्यं समुपेक्षमाणः सर्वेषु प्राणिषु निहाय दण्डम्।

नो जीवितं नो मरणमिच्छसी, परिव्रजेद्वक्ष्याद्विमुक्तः ॥२३॥

इति ब्रवीमि,

निन्दा के कारण उत्पन्न होने वाले परकृत अनर्थों से बचता हुआ धर्मकथा करे।

अभिप्राय यह है कि साधु धर्मोपदेश से अपने लाभ, पूजन, प्रशंसा आदि की अभिलाषा न करे। किसी को अप्रिय अथवा कटु न कहे। सभी अनर्थों का त्याग करता हुआ, अनाकुल और समस्त कषायों से मुक्त होकर धर्मदेशना करे जिससे किसीके मन में क्षोभ उत्पन्न न हो ॥२२॥

'आहत्तहीयं समुपेहमाणे' इत्यादि।

शब्दार्थ—आहत्तहीयं—याथातथ्यं वास्तविक रूपसे स्वसमय पर-समयादिको 'समुपेहमाणे-समुपेक्षमाणः' देखता हुआ 'सन्वेहि पाणेहि'

स्वकृत अनर्थोनि अने अन्यनी निहाना कारण्थी उत्पन्न थवावाणा जीवन्ते करेला अनर्थोधी व्ययता थका धर्मकथा करे.

कहेवानो अभिप्राय ओ छे है—साधु धर्मोपदेशधी पोताना लाभ, पूजन, प्रशंसा विगेरेनी अभिलाषा न करे. कोछने पक्ष अप्रिय अथवा कटु पचन न कहे. सुधणा अनर्थोनि त्याग करता थका, अनाकुल अने समुधणा एवायोधी मुक्त थछने धर्मदेशना करे जेधी कोछना मनमां क्षोभ उत्पन्न न थाय ॥२२॥

'आहत्तहीयं समुपेहमाणे' इत्यादि

शब्दार्थ—'आहत्तहीयं—याथातथ्यं वास्तविकरूपशी स्वसमय परसमया-दिकने 'समहपेहमाणे-समुपेक्षमाणाः' देखीने 'सन्वेहि पाणेहि'—सर्वेषु प्राणिषु'

संभवार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १३ याथातथ्यस्वरूपनिरूपणम्

१८७

अन्वयार्थः—(आइच्छीयं) याथातथ्यम्—वास्तविकरूपेण स्वसंयमपर-
समयादिकम् 'समुपेक्षमाणे' समुत्प्रेक्षमाणः—पर्यालोचयन् (सच्चेहि पाणेहि)
सर्वेषु प्राणिषु—स्वावरजसपेपु (दंडं) दण्डम्—प्राणातिपातादिकम् (निहाय) निहाय
—परित्यज्य (नो जीवियं) नो जीवितम्—असंयतजीवनं नाभिलषेत् एवम् (नो
मरणाहिकंस्त्री) नो मरणाभिकाङ्क्षी परीषदोपक्रमेषु प्राप्तेष्वपि जलानलपातादिना
स्वकीयं मरणमपि नाभिकाङ्क्षेत् अपितु (बलयाविमुक्ते) बलयाद्विमुक्तः,
बलयेन—मायादिना मोहनीयकर्मणा विमुक्तः—वर्जितः, 'परिव्रजज्जा' परिव्रजेत्—
संयमानुष्ठानं कुर्यात् ॥२३॥

—सर्वेषु प्राणेषु' स्थावर जंगमात्मक सभी प्राणियों में 'दंडं-दण्डम्'
प्राणातिपातादिक को 'निहाय-निहाय' त्यागकर के 'नो जीवियं-नो
जीवितम्' असंयत जीवन की इच्छा न करे तथा 'नो मरणाहिकंस्त्री-नो
मरणाभिकाङ्क्षी' परीषद् एवं उपसर्ग प्राप्त होने पर जलपतन अग्निहाह
आदिसे अपने मरण की भी इच्छा न करे परंतु 'बलयाविमुक्ते-बल-
याद्विमुक्तः' मायादि मोहनीय कर्मसे मुक्त होकरके 'परिव्रजज्जा-परिव्र-
जेत्' संयमका अनुष्ठान करे ॥२३॥

अन्वयार्थ—वास्तविक रूप से स्वसिद्धान्त परसिद्धान्त वगैरह का
पर्यालोचन करते हुए सभी स्थावर जंगम प्राणियों की प्राणातिपात
रूप विराधना छोड़कर संयम रहित जीवन की अभिलाषा न करे।
और नाना प्रकार के कष्ट एवं विपदाओंके आने पर भी जल अग्नि
वगैरह के द्वारा अपना आत्मघात भी न चाहे। अपितु माया मोहनीय
कर्मोंदि रूप बल से छुटकारा पाकर संयम का सेवन करे ॥२३॥

स्थावर जंगमात्मक अथवा प्राणियों में 'दंडं-दण्डम्' प्राणातिपातादिकने
'निहाय-निहाय' त्याग करीने 'नो जीवियं-नो जीवितम्' असंयत जीवन की
इच्छा न करे तथा 'नो मरणाहिकंस्त्री-नो मरणाभिकाङ्क्षी' परीषद् अने उप-
सर्ग प्राप्त थाय तयारे जल पतन, अग्निहाह, विगेरेथी पाताना मरखणी
इच्छा पणु न करे. परंतु 'बलयाविमुक्ते बलयाद्विमुक्तः' माया विगेरे मोह-
नीय कर्मथी मुक्त धधने 'परिव्रजज्जा-परिव्रजेत्' संयमनु' अनुष्ठान करे ॥२३॥

अन्वयार्थ—वास्तविक पणुधी स्वसिद्धान्त अने परसिद्धान्त विगेरेनी
पर्यालोचन करीने अथवा स्थावर जंगम प्राणियोंनी प्राणु तिपात रूप विरा-
धनाने छोडीने संयम विनातुं जीवन अवधानी इच्छा न करे. तथा अनेक
प्रकारना कष्ट अने विपत्तियो आवी पडे तो पणु जल अग्नि विगेरेनी भाईत
पातानी आत्महत्यानी इच्छा पणु न करी. परंतु माया मोहनीय कर्मोंदि
पक्षथी छुटकारे भेजवीने संयमनु' सेवन करे ॥२३॥

૩૮૮

સૂત્રકૃતાન્નસૂત્રે

ટીકા—‘આહત્તહીયં’ યાયાતધ્યમ્, યયા તથા માવો યાયાતધ્યમ્ ‘બુઝ્જિ-
વ્વત્તિ તિઉદ્દેજ્જા’ હિતિ પ્રથમગાથામારમ્બ ‘આહત્તહીયં’ હિતિ પર્યન્તં યાયાતધ્યેન
સ્વસમયપરસમયાદિકમ્ ‘સમુપેદમાણે’ સમુત્પેક્ષમાણઃ—પર્યાલોચયન્—સૂત્રપ્રતિ-
પાદિતમર્થં ચાઽમ્બસન્ ‘સન્વેદિ’ સર્વેષુ ‘પાણેદિ’ પ્રાણિષુ—સ્થાવરજઙ્ગમેષુ સૂક્ષ્મ-
ષાદરમમેદમિન્નેષુ ‘દંડં’ દણ્ડમ્, દણ્ડચન્તે મર્યન્તે પ્રાણિનો યેન સ દણ્ડઃ—
પ્રાણાતિપાતાદિકં તમ્ ‘ણિહાય’ નિહાય—પરિત્યજ્ય સંપ્રાપ્તેઽપિ પ્રાણનાશે યાત્ર-
ન્જીવં દયાધર્મં ન ત્યજેત્ ‘જીવિયં’ જીવિતં—જીવનમ્—અસંયમજીવિતં સ્થાવર-
જઙ્ગમોપમર્દનઋક્ષણં દીર્ઘાયુષ્કં વા નાઽમિલષેત્। પરન્ વ્યાપાઘ સ્વજીવનમપિ
નામિલષેત્। તથા—‘જો મરણાદિકંસ્વી’ નો મરણાભિકાઙ્ક્ષી પરીવહોપસર્ગેષુ
પ્રાપ્તેષ્વપિ જલાનલસંપાતાઽઽવાદિતજન્તૂપમર્દેન સ્વકીયં મરણમપિ નામિકાઙ્ક્ષેત્
‘વલયાત્રિમુક્તે’ વલયાદિમુક્તઃ, વલયેન માયાદિના મોહનીયકર્મણા વિશેષેણ મુક્તઃ

ટીકાર્થ—યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપ કો અર્થાત્ ‘બુઝ્જેજ્જા તિઉદ્દેજ્જા’ હિતિ
પ્રથમ ગાથા સે લેકર ‘આહત્તહીયં’ હિતિ પદ પર્યન્ત ભલી ભાંતિ સમસ-
કર, સ્વસમય ઔર પરસમય આદિ કા વિચાર કરતા હુઆ તથા સૂત્ર
પ્રતિપાદિત અર્થ કા અભ્યાસ કરતા હુઆ સમસત સ્થાવર જંગમ, સૂક્ષ્મ
ષાદર આદિ પ્રાણિયોં કે દંડ-પ્રાણાતિપાત આદિ કો ત્યાગ દે। પ્રાણ-
નાશ કા અવસર આજાને પર ખી જીવન પર્યન્ત દયાધર્મ કો ન ત્યાગે।
અસ સ્થાવર પ્રાણિયોં કી હિંસા આદિ રૂપ અસંયમમય જીવન કી અથવા
દીર્ઘ આયુ કી અભિલાષા ન કરે। દુસરોં કા ઘાત કરકે અપને જીવન
કી કામના ન કરે। ઘોર પરીવહ અથવા ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત હોને પર ખી
જલ યા અગ્નિ મેં ગિર કર યા હિંસક પ્રાણી સે અપના ઘાત કરવા
કર અપને મરણ કી અભિલાષા ન કરે। વલય સે અર્થાત્ માયા સે યા

ટીકાર્થ—યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપને અર્થાત્ ‘બુઝ્જેજ્જા તિઉદ્દેજ્જા’ આ પહેલી
ગાથાથી લઈને ‘આહત્તહીયં’ આ પદ પર્યન્ત સારી રીતે સમજીને સ્વસમય
અને પરસમય વિગેરેનો વિચાર કરતા થકા તથા સૂત્રમાં પ્રતિપાદિત કરેલ
અર્થનો અભ્યાસ કરતા થકા સઘળા સ્થાવર જંગમ, સૂક્ષ્મ ષાદર વિગેરે
પ્રાણિયોના દંડ પ્રાણાતિપાત વિગેરેનો ત્યાગ કરે પ્રાણ નાશનો અવસર આવી
જાય તો પણ જીવન પર્યન્ત દયાધર્મનો ત્યાગ ન કરે ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણિયોની
હિંસા વિગેરે રૂપ અસંયમમય જીવનની અથવા લાંબા આયુધ્યની અભિલાષા
ન કરે. બીજાઓનો ઘાત કરીને પોતાના જીવનની કામના ન કરે. ઘોર પરી-
વહ અથવા ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થાય તો પણ પાણી અથવા અગ્નિમાં પડીને
અથવા હિંસક પ્રાણિ પાસે પોતાનો ઘાત કરાવીને પોતાના મરણની ઈચ્છા ન

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૩ યાથાતથ્યસ્વરૂપનિક્ષેપનમ્

૩૮૯

—રહિત: ‘પરિવર્જના’ પરિવર્જેત્—સંયમપ્રાપ્તિનું કુર્વાત્ સર્વથા પ્રમાદરહિત: સંયમ-
માર્ગે વિચરેદિતિ । ‘તિથેમિ’ ઇતિ શબ્દોઽધ્યયનસમાપ્તિ વોધયતિ ઇત્યાદિં તુમ્હ્યં
તીર્થકરોક્તમેવ ધર્મે યાથાતથ્યં વ્રતીમિ કથયન્મિ । ન તુ સાકયોલકલ્પિતં કિમપિ
મવદ્ધય: પ્રતિપાદયમિ । એતેન અપ્રમાણ્યશક્ત્યા નિરસ્તા મવતિ, નિર્દોષતયા
મગત્વ આપ્તવાત્ । આપ્તવત્તુચ્ચારિતશબ્દસ્ય પ્રત્યાગભૂતિત્વાદિતિ ॥૨૩॥

॥ ઇતિ શ્રી ત્રિથયિરુપાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રતિદ્વાચક-પશ્ચદશમાષા-
કલિતલ્લિતકલાપાલાપકપવિષ્ણુદગધપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાતમર્દક-શ્રીશાહચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરાજમદત્ત-
‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત — કોલ્હાપુરાજાનુરુ-
વાલ્લભચારિ-જૈનાચાર્ય — જૈનધર્મદિવાકર
—પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતાયાં શ્રી
“સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર” સમયાર્થબોધિન્યા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં યાથાતથ્યનામકમ્
ત્રયોદશમધ્યયનં સમાપ્તમ્ ॥૧૩॥

મોહનીય કર્મ સે રહિત હોકર સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરે સર્વથા પ્રમાદ
રહિત હોકર સંયમ કે માર્ગ મેં વિચરણ કરે ।

યહાં ‘ઇતિ’ શબ્દ અધ્યયન કી સમાપ્તિ કો સૂચિત કરતા હૈ । હસ
પ્રકાર હે જમ્નૂ ! મેં તુમ્હે તીર્થકરોક્તધર્મ હી યથાર્થ રૂપ સે કહતા હું ।
આપસે સ્વકયોલકલ્પિત કુછ મી નહીં કહ રહા હું । હસસે અપ્રમાણતા
કી શંકા કા નિવારણ હો જાતા હૈ । ભગવાન્ નિર્દોષ હૈ ક્યોંકિ વે આસ
હૈ । આસ કા કહા હુમા શબ્દ પ્રામાણિક હોતા હૈ ।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર” કી સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યા કા યાથાતથ્ય
નામક તેરહવાં અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૩॥

કરે. વલયથી અથવા માયાથી અથવા મોહનીય કર્મથી રહિત થઈને સંયમનું
અનુષ્ઠાન કરે. સર્વથા પ્રમાદ રહિત થઈને સંયમના માર્ગમાં વિચરે.

અડિયાં ‘ઇતિ’ શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિનું સૂચન કરે છે. આ રીતે
હે જમ્નૂ ! હું તમને તીર્થકરે કહેલ ધર્મજ યથાર્થ રૂપે કહું છું. તમને
હું સ્વ કયોલકલ્પિત કાંઈ પણ કહેતો નથી. આ કથનથી અપ્રમાણપણાની
શંકાનું નિવારણ થઈ જાય છે. ભગવાન્ નિર્દોષ છે, કેમકે તેઓ આસ છે,
આપ્તે કહેલ શબ્દ પ્રમાણ્ય યુક્ત હોય છે ॥૨૩॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર’ની
સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું યાથાતથ્યનામનું તેરમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૩॥

॥ અથ ગ્રન્થનામકં ચતુર્દશમધ્યયનમારમ્ભતે ॥

મતે યાયાતધ્ય નામકં ત્રયોદશમધ્યયનં સમ્પતિ ચતુર્દશં ગ્રન્થનામક-
મધ્યનં પ્રારમ્ભતે । અસ્ય પૂર્વાધ્યયનેન અયમ્ભિસમ્બન્ધઃ, इतः पूर्वाध्ययने
यायातधमिति सम्यक् चारित्रं प्रतिपादितम् । निर्मलचारित्राऽत्राप्तिश्च ग्रन्थपरि-
त्यागादेव संभवति । ग्रन्थ परित्यागश्च ग्रन्थज्ञानेन भवति । अनेन सम्बन्धेन
आपातस्य अध्ययनस्येदमादिमं सूत्रम्—

मूलम्—गंधं विहाय इह सिक्खमाणो उट्ठाय सुधंभचेरं वसेज्जा ।

ओवायकरी विणयं सुंसिक्खे जेच्छेयं विपेमायं न कुज्जा ॥१॥

છાયા—ગ્રન્થં વિહાયેહ શિક્ષમાણ, ઉત્થાય સુવ્રજ્જચર્યં વસેત્ ।

અવપાતકારી વિનયં સુશિક્ષેત્, યજ્ઞેકો વિપમાદં ન કુર્યાત્ ॥૧॥

ચૌદહર્ષાં અધ્યયનકા પ્રારંભ

યાયાતધ્ય નામક તૈરહર્ષાં અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ । અથ ગ્રન્થ નામક
ચૌદહર્ષાં અધ્યયન કા આરંભ ક્રિયા જાતા હૈ । પૂર્વ અધ્યયન કે સાથ
હસકા યહ સમ્બન્ધ હૈ પૂર્વ અધ્યયન મેં સમ્યક્ ચારિત્ર્યકા પ્રતિપાદન
ક્રિયા ગયા હૈ । કિન્તુ નિર્મલ ચારિત્ર્ય કી પ્રાપ્તિ ગ્રન્થ કે ત્યાગ સે હી
હો સકતી હૈ ઓર ગ્રન્થ કા પરિત્યાગ ગ્રંથ કો જાનને સે હી હો સકતા
હૈ । હસ સમ્બન્ધ સે આપા હુઆ હસ અધ્યયન કા યહ પ્રથમ સૂત્ર હૈ—
'ગંધં વિહાય' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'इह-इह' इस जिनशासनमें संसार के स्वभाव को
जाननेवाला कोई पुरुष 'गंधं-ग्रन्थम्' बाह्याभ्यन्तर धनधान्य आदि

ચૌદમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ—

યાયાતધ્ય નામનું તૈરમ્ અધ્યયન સમાપ્ત થયું. હવે ગ્રન્થ નામનું
ચૌદમું અધ્યયન આરંભ કરવામાં આવે છે. પહેલાના તૈરમા અધ્યયન સાથે
આનો એવો સંબંધ છે કે—પહેલાના અધ્યયનમાં સમ્યક્ ચારિત્રનું પ્રતિપાદન
કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ નિર્મળ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ ગ્રન્થના ત્યાગથી જ થઈ
શકે છે, અને ગ્રન્થનો પરિત્યાગ ગ્રંથને જાણવાથી જ સંભવે છે. આ સંબં-
ધથી આવેલા આ અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે—'गंधं विहाय' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'इह-इह' આ જિનશાસનમાં સંસારના સ્વભાવને જાણવા-
વાળો કોઈ પુરુષ 'गंधं-ग्रन्थम्' બહાર અને આભ્યન્તર ધનધાન્ય વિગેરે પરિ-

अन्वयार्थः—(इह)—इह—अस्मिन् मन्वचने जिनशासने वा ज्ञातसंसारस्वभावः कश्चित् पुरुषः (गर्भं) ग्रन्थम्—ब्रह्माभ्यन्तरधनधान्यादिकम् 'विहाय' विहाय—परित्यज्य (उट्ठाय) उत्थाय—प्रज्ज्यां गृहीत्वा (सिक्खमाणो) शिक्षमाणः—शिक्षां—ग्रहणासेवनारूपम् सम्पगासेवमानः (सुवमचेरं) सुब्रह्मचर्यम्—सम्पगूपेण संयमम् (वसेज्जा) वसेत्—आचार्यसमीपे यावज्जीवनं वसेत् तथा (ओवायकारी) अवपातकारी गुर्वज्ञपरिपालको भूत्वा (विणयं) विनयम् (सुसिक्खे) सुशिक्षेत्—परिग्रहको 'विहाय—विहाय' छोड़कर प्रज्ज्याको 'उट्ठाय—उत्थाय' ग्रहण करके 'सिक्खमाणो—शिक्षमाणः' ग्रहण और आसेवनरूप शिक्षा को करता हुआ 'सुवमचेरं—सुब्रह्मचर्यम्' सम्पक् प्रकार से संयममें 'वसेज्जा—वसेत्' स्थिर रहे तथा 'ओवायकारी—अवपातकारी' आचार्यादिकी आज्ञा का पालन करता हुआ 'विणयं—विनयं' विनयकी 'सुसिक्खे—सुशिक्षेत्' शिक्षा का अभ्यास करे इस प्रकार 'जे—यः' जो पुरुष 'छेय—छेकः' संयम के पालन में निपुण होकर 'विप्पमायं—विप्रमादम्' कोई भी प्रकार का प्रमाद 'न कुज्जा—न कुयात्' न करे अर्थात् सुचारु रूपसे संयमका पालन करे ॥१॥

अन्वयार्थः—इस जिन शासन रूप जैनागम से संसार स्वभाव को जानने वाला पुरुष बाह्य और आभ्यन्तर धनधान्य लोभ क्रोधादि कषाय को छोड़कर प्रज्ज्या ग्रहण करने के लिए उद्यत होकर दीक्षा ग्रहण कर ग्रहणासेवना रूप शिक्षा का सम्पगूप आसेवन करते हुए आचार्य के समीप अच्छी प्रकार ब्रह्मचर्य रूप संयमका जीवनपर्यन्त

अहने 'विहाय—विहाय' छोड़ने प्रव्रज्या 'उट्ठाय—उत्थाय' अहणु करीने आ सेवन रूप शिक्षा अहणु करतो 'सुवमचेरे—सुब्रह्मचर्यम्' सम्पक् प्रकारकी संयमभां 'वसेज्जा—वसेत्' स्थिर रहे तथा 'ओवायकारी—अवपातकारी' आचार्य विगैरणी आज्ञानु पालन करतो थके 'विणयं—विनयम्' विनयनी 'सुसिक्खे—सुशिक्षेत्' शिक्षाने अभ्यास करे आ रीते 'जे—यः' जे पुरुष 'छेय—छेकः' संयम पालन करवाभां निपुणु बनौने 'विप्पमायं—विप्रमादम्' कौछ पणु प्रका रने प्रमाद 'न कुज्जा—न कुयात्' न करे अर्थात् सम्पक् प्रकारकी संयमनु पालन करे ॥१॥

अन्वयार्थः—आ जिनशासन रूप जैनागमकी संसारना स्वभावने बाह्य-वावाणो पुरुषो आह अने आभ्यन्तर धन धान्य लोभ क्रोधादि कषायने छोड़ने प्रव्रज्या अहणु करवा माटे उद्यगी यधने दीक्षा अहणु करीने अहणु-सेवना रूप शिक्षानु सम्पक् प्रकारकी आसेवन करीने आचार्यनी पासे सारी

ग्रहणासेवनाशिक्षाभ्यां विनयं सम्यगभ्यस्येत् एवम् (जे) यः (छेप) छेपः संयमानुष्ठाने निपुणः (विष्पमायं) विष्पमादम्-विविधं प्रमादम् (न कुम्भानां) न कुर्यात् ॥१॥

टीका—‘इह’ इह-अस्मिन् प्रवचने वा जिनशामने ज्ञातसंसारस्वभावः कश्चित् ‘ग्रंथं’ ग्रन्थम्-वाद्याभ्यन्तरं धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिकम् ‘विद्याय’ परित्यज्य, ज्ञातसंसारस्वभावः पुरुषः येनाऽऽत्मा ग्रथ्यते-बध्यते स ग्रन्थः, तादृशं द्विपदचतुष्पदधनधान्यादिकं ग्रन्थपदामिलपथं परित्यज्य प्रव्रजितः सन् ‘उद्वाय’ सदुत्थानेन उत्थाय ‘सिक्खमाणो’ शिक्षमाणः शिक्षां-ग्रहणारूपामासेवनारूपां च सम्यगासेवनानः ‘सुबंभचेरं’ सुब्रह्मचर्यं सुष्ठु-शोभनं नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिर्गुप्तं नववाटिकाविष्टुदं ब्रह्मचर्यं-संयमः तम् ‘वसेज्जा’ वसेत्-परिपालयेत् तथा ‘ओवायकारी’ अवपातकारी अवपातो गुरुणामाज्ञा तत्कारी, सदा गुर्वीक्षा परिपालको भवेत् । तथा भूतः सन् ‘विणयं’ विनयम् विनीयते-अपनीयते कर्म येन सो विनयः, तम् ‘सुसिक्खे’ सुशिक्षेत्-ग्रहणाऽऽसेवनाभ्यां विनयं सम्यग् अभ्यपालनं करे और गुरु की आज्ञा का पालन होकर ग्रहणासेवना द्वारा विनय का सम्यक् प्रकार से अभ्यास करे (सीखे) और संयमानुष्ठान में निपुण होकर किसी भी प्रमाद को न करे अर्थात् सभी प्रमादों को छोड़ दे ॥१॥

टीकार्थ-इस जिन प्रवचन में या लोक में संसार के स्वभाव को जान लेनेवाला पुरुष आत्मा के बन्ध के कारणभूत द्विपद चतुष्पद धन धान्य आदि बाह्य आभ्यन्तर ग्रन्थ परिग्रह को त्याग कर दीक्षा अंगीकार करके, ग्रहणरूप और आसेवन रूप शिक्षा का सेवन करता हुआ नव वाटों से युक्त ब्रह्मचर्य का पालन करे । जीवनपर्यन्त आचार्य के समीप निवास करे । सदैव गुरुजनों की आज्ञा का पालन करे । सूत्राध्ययन रूप ग्रहण और प्रक्षेपणादि रूप आसेवन विनय का सम्यक् प्रकार से सेवन करे । जो

रीते ब्रह्मचर्यं इयं संयमनुं ज्वन पर्यन्तं पालन करे अने शुश्री आज्ञा पालक अनीने अहंसासेवना द्वारा सारी रीते विनयने अभ्यास करे (सीखे) अने संयम पालनमां निपुण अनीने कैय पणु प्रकारने प्रमाद न करे अर्थात् अध्यास प्रमादने तयाश करे ॥१॥

टीकार्थ-आ जिनप्रवचनमां अथवा आ लोकमां संसारना स्वभावने ज्ञातवा पाणे पुरुष आत्माना अधना कारणभूत द्विपद, चतुष्पद, धन, धान्य विशेषे आह्व अने आभ्यन्तर ग्रन्थ, अर्थात् परिग्रहने त्याग करीने तथा दीक्षाने स्वीकार करीने, सूत्राध्ययन इयं अहंसा शिक्षाने अने प्रक्षेपणदि इयं आसेवन शिक्षानुं सेवन करतां नव वाटोथी युक्त ब्रह्मचर्यनुं पालन करे ! ज्वन पर्यन्त

સમચાર્યવોધિની ટીકા પ્ર. સુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૨૯૩

સ્યેત્ । ‘જે’ યઃ ‘છેય’ છેકા-નિપુણઃ-વિવેકકુશલઃ, સંયમાઽનુષ્ઠાને આચાર્યો-પદેશે વા ‘વિપ્પમાચં’ વિપ્પમાદમ્-વિવિધં પ્રમાદમ્ ‘ન કુઝ્જા’ ન કુર્વાત્ યથાદિ કશ્ચિદ્રોગી વૈદ્યોપદેશં કુર્વાણઃ સ્વકીયપ્રશંસાં નૈરુચ્યં ચ માપ્નોતિ, તથા યાવ-જ્જીવનમાચાર્યોપદેશં સંયમં ચ અનુપાલબ્યન્ સાદ્યગ્રન્થપરિત્યાગી મુનિઃ પાપ-કર્મોપધસ્થાનીયાચાર્યચરણપરિપાલકઃ સન્ લોકપ્રશંસામ્-વિવિધં પ્રમાદમ્ ‘ન કુઝ્જા’ ન કુર્વાત્, યથાદિ કશ્ચિદ્રોગી વૈદ્યોપદેશં કુર્વાણઃ સ્વકીયપ્રશંસાં નૈરુચ્યં-ચ માપ્નોતિ, તથા યાવજ્જીવનમાચાર્યોપદેશં સંયમં ચ અનુપાલબ્યન્ સાદ્યગ્રન્થ-પરિત્યાગી મુનિઃ પાપકર્મોપધસ્થાનીયાચાર્યચ પરિપાલકઃ સન્ લોકપ્રશંસામ્ અશેષકર્મભયં ચ માપ્નોતિ, ઇતિ । ફલોક્તે ગ્રન્થ પરિત્યજ્ય શિક્ષાં સમુપલભ્ય, દીક્ષિતો દીક્ષવા સમ્યગ્વ્રજ્જાચર્ય પાલયેત્ । તથા મુગોરજુઞાં પરિપાલ્યન્ વિનયં

સંયમ કે અનુષ્ઠાન મેં કુશલ હૈ યા આચાર્ય કે ઉપદેશ સો ગ્રહણ કરને મેં કુશલ હૈ । વહ પ્રમાદ ન કરે । જૈસે રોગી વૈદ્ય કે ઉપદેશ કે અનુસાર આચરણ કરતા હુઆ પ્રશંસા ઔર નીરોગતા પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ઉસી પ્રકાર યાવજ્જીવન આચાર્ય કે ઉપદેશ કો તથા સંયમ કો પાલતા હુઆ સાદ્ય ગ્રન્થ કો ત્યાગ કરનેવાલા ઇધં પાપકર્મ કે ઔષધરૂપ આચાર્ય કે વચન કા પાલક સાધુ પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરતા હૈ । લોગ વસે કહતે હૈ ‘અહો ! ગુહ કા આજ્ઞાકારી વહ મુનિ ધન્ય હૈ । વહ સમસ્ત કર્મો કા ક્ષય કરતા હૈ ।

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ-ઇસ લોક મેં પરિગ્રહ કો ત્યાગ કર, શિક્ષા પ્રાપ્ત કરકે ઔર દીક્ષા ગ્રહણ કરકે સમ્યક્ વ્રજ્જાચર્ય કા પાલન કરે ।

આચાર્ય સમીપે નિવાસ કરે. હમેશાં શુરૂજનોની આજ્ઞાનું પાલન કરે ગ્રહણ અને આસેવન રૂપ વિનયનું સારી રીતે સેવન કરે. જે સંયમના અનુષ્ઠાનમાં કુશળ એવા અથવા આચાર્યના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવામાં કુશળ એવા શિષ્યે પ્રમાદન કરવો. જેમ રોગી વૈદ્યના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરતો થકો પ્રશંસા અને નીરોગી પણ પ્રાપ્ત કરે છે, એજ પ્રમાણે જીવન પર્યાન્ત આચાર્યના ઉપદેશનું તથા સંયમનું પાલન કરતા થકો સાદ્ય ગ્રન્થનો ત્યાગ કરવાવાળા સાધુ પાપકર્મના ઔષધ રૂપ આચાર્યના વચનનું પાલન કરનાર પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. લોક તેને કહે છે કે-અહો ! શુરૂની આજ્ઞાકારી આ મુનિને ધન્ય છે. તે સવળા કર્મોના ક્ષય કરે છે.

તાત્પર્યં એ છે કે-આ લોકમાં પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને શિક્ષા પ્રાપ્ત
સુ ૫૦

૧૨૪

સુધહતાજ્ઞચરે

શિક્ષેત્ । તથા સંયમાનુષ્ઠાનં કુર્વેન પ્રમાદં ન કુર્યાત્, एवं करणेन साधुः स्वसमुदाये प्रज्ञासाया अशेषकर्मक्षयरूपमोक्षस्य चाधिकारी भवतीति भावः ॥१॥

યસ્તુ યાવજ્જીવં ગુરુવચનપરવશઃ સમ્યક્ સંયમં પરિપાલયન્ ગુરુમનુવચ્ચતે સ ઉચ્ચરતિ સંસારસાગરમ્, યસ્તુ તદાજ્ઞામનનુરુપ્ધાનઃ સ્વચ્છન્દતામવલમ્બ્ય ગચ્છાદિનિર્ગત્યૈકાકી વિહરતિ, તસ્યાજ્ઞાયં દર્શયતિ સૂત્રકારઃ—‘જહા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દ—જહા દિયંપોતમપત્રજાતં સાવાસગા પવિત્રં મન્નમાણં ।

તેમજાહ્યં તેરુપામપત્રં જાતં ઢંકાદૈ અવત્તગમં હરેજ્જા ॥૨॥

છાયા—યથા દ્વિજપોતમપત્રજાતં, સ્વાવાસકાત્ પ્લવિતું મન્યમાનમ્ ।

તમશ્વનુવન્તં તરુણમપત્રજાતં, ઢઙ્ગાદયોડ્ઘ્યક્તગમં હરેયુઃ ॥૨॥

ગુરુ કી આજ્ઞા પાલતા હુઆ વિનય કો સીએ । સંયમ કા અનુષ્ઠાન કરને મેં પ્રમાદ ન કરે ॥૧॥

જો યાવજ્જીવન ગુરુવચન કે અધીન હોકર સંયમ કા પરિપાલન કરતા હૈ, વહ સંસાર સાગર કો પાર કર લેતા હૈ । હસકે વિપરીત જો ગુરુ આજ્ઞા કા પાલન ન કરકે સ્વચ્છન્દ વન જાતા હૈ ઓર ગચ્છ સે નિકલ કર પકાકી વિહાર કરતા હૈ । ડસકો ક્યા અપાય (કષ્ટ) હોતા હૈ, વહ સૂત્રકાર દિસલાતે હુપ કહતે હૈ—‘જહા’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જિસ પ્રકાર સે ‘અપત્રજાતં-અપત્રજાતમ્’ જિસકો પંચ આઈ ન હો એસા પક્ષી કા વચ્ચા ‘સાવાસગા-સ્વાવાસ-કાત્’ અપને નિવાસસ્થાન સે ‘પવિત્રં-પ્લવિતુમ્’ ડહને કો ‘મન્નમાણં-

કરીને અને શિક્ષા થકલુ કરીને સમ્યક્ પ્રશ્નચર્યનું પાલન કરે. ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરતા થકા વિનય સીએ. સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવામાં પ્રમાદ ન કરે ॥૧॥

જેઓ જીવન પર્યાન્ત ગુરુ વચનને આધીન થઈને સંયમનું પાલન કરે છે, તેઓ સંસાર સાગરને પાર કરી લે છે, તેથી ઉદ્ધતા જે ગુરુ આજ્ઞાનું પાલન ન કરતાં સ્વચ્છન્દ બની બચે છે, અને ગચ્છથી બહાર નીકળીને એકલો વિહાર કરે છે, તેને શું અપાય (કષ્ટ) થાય છે, એ ખતાવવા માટે સૂત્રકાર ‘જહા’ ઇત્યાદિ ગાયાનું કથન કરે છે.

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જે પ્રમાણે ‘અપત્રજાતં-અપત્રજાતમ્’ જેને પાંચ આવી ન હોય એવું પક્ષીનું બચ્ચું ‘સાવાસગા-સ્વાવાસકાત્’ પોતાના નિવાસસ્થાનથી ‘પવિત્રં-પ્લવિતુમ્’ ડહવાની ‘મન્નમાણં-મન્યમાનમ્’ ઇચ્છા કરતો

સમયાચોચિની ટીકા પ્ર. સુ. અ. ૧૪ પ્રત્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૧૫.

અન્યવાર્થ—(જહા) તથા—યેન પ્રકારેણ (અપત્તજાતે) અપત્તજાતમ્—અર્જુ
ત્પત્તપક્ષમ્ (સાવાસગા) સ્વાવાસકાન્—સ્વકુલાત્ (પવિત્ર) પ્લવિતુમ્—ઉત્પતિતુમ્
(મક્ષમાણે) મન્યમાનમ્, પરંતુ ઉત્પતિતુમ્ (અચાદ્યં) અશક્તુવન્તમ્ (તં તરુણં)
તં તરુણમ્ આત્માને મન્યમાને તે બાહ્યમ્ (દિયાપોતં) દ્વિજપોતં પક્ષિશિશુમ્
(અપત્તજાતે) અપત્તજાતમ્—પક્ષરહિતમ્ અતઃપ્ર (અવત્તગમં) અવ્યક્તગમમ્
ઉચ્ચીય ગન્તુમસમર્થ જ્ઞાત્વા (ઢંકાઈ) ઢક્કાદયો માંસાભિચયઃ પક્ષિણઃ (હરેજા)
હરેયુઃ—તત્ત્વા ઉત્થાપ્ય નયેયુઃ વ્યાપાદયેયુરિતિભાવઃ। યથાજ્ઞાતપક્ષં પક્ષિ
મન્યમાનમ્' ઇચ્છા કરતા હુઆ ઉઢને મેં 'અચાદ્યં—અશક્તુવન્તમ્'
અશક્તિવાલા હોતા હૈ એસા હી 'તં તરુણં—તં તરુણમ્' અપને કો તરુણ
માનનેવાલા ઉસ બાલ અજ્ઞાની કો 'અપત્તજાતં—અપત્તજાતમ્' પક્ષરહિત
એસે 'દિયાપોતં—દ્વિજપોતમ્' પક્ષિ શિશુ કિ જો 'અવત્તગમં—અવ્યક્ત-
ગમમ્' વહકર જાને મેં અસમર્થ હૈ એસે પક્ષિશાવકકો 'ઢંકાઈ—ઢક્કાદયઃ'
ઢક્કા આદિ માંસાહારી પક્ષી 'હરેજા—હરેયુઃ' હર છેતે હૈ અર્થાત્
માર હાલતે હૈ ॥૨॥

અન્યવાર્થ—જિસ પ્રકાર અનુસ્પષ્ટ પાંચવાણે પક્ષી કે બચ્ચે જો કિ
અપને ઘોસણે સે વહના ચાહતા હૈ। કિન્તુ પાંચ ન હોને સે વહ કર
જાને મેં અસમર્થ હૈ। એસે અપને કો તરુણ માનને વાણે પાંચ રહિત પક્ષી
કે શિશુ કો ઢક્કા વગેરહ માંસ ભક્ષક પક્ષી માર હાલતે હૈ। અર્થાત્
નન્હેં પક્ષી કે શાવક (બચ્ચે) જો કિ ઘોસલા છોડકર હપર ઉપર ભટ-
કતા રહતા હૈ। ઉસકો માંસ ખાનેવાણે ઢક્કા વગેરહ વહે વાતકી પક્ષી

પરંતુ ઉડવામાં 'અચાદ્યં—અશક્તુવન્તમ્' આશક્ત હોય છે એવા 'તં તરુણં—તં
તરુણમ્' પોતાને તરુણ માનવાવાળા એ ખાલ—અજ્ઞાનીને 'અપત્તજાતં—અપત્ત-
જાતમ્' પાંચ વિનાના એવા 'દિયાપોતં—દ્વિજપોતમ્' પક્ષિના ખાલકની કે જે
'અવત્તગમં—અવ્યક્તગમમ્' ઉડીને જવામાં અસમર્થ છે. એવા પક્ષિના ખત્યાને
'ઢંકાઈ—ઢક્કાદયઃ' ઢંક વિગેરે માંસાહારી પક્ષી 'હરેજા—હરેયુઃ' હરી લે છે.
અર્થાત્ મારી નાખે છે. ॥૨॥

અન્યવાર્થ—જે પ્રમાણે જેની પાંચ આવી નથી તેવું પક્ષીનું ખત્યું
કે જે પોતાના માળામાંથી ઉડવા ઇચ્છે છે પરંતુ પાંચ ન હોવાથી ઉડીને બહાર
જવા શક્તિમાન નથી. એવા અને પોતાને તરુણ માનવાવાળા પાંચ વિનાના
પક્ષીના ખત્યાને ઢંક વિગેરે માંસભક્ષક પક્ષિયો મારી નાખે છે. અર્થાત્ નાના
પક્ષિના ખત્યાને કે જે માળા છોડીને આમ તેમ બટકે છે, તેને માંસભક્ષક
પક્ષિઓ જબર જરતીથી મારીને ખાઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે એકલાજ—અન્યુ-

૩૨૬

સૂત્રકૃતાક્ષરે

જાતકં નીડં વિશાય इतस्ततः परिभ्रमन्तं मांसमसक्ता दङ्कादयो बलाद् नीत्वा
 मग्नयन्ति, तथैव एकाकिनं पृथग्भूय विहरन्तं साधुमपि अपरिपक्वबुद्धिं परतीर्थिकाः
 स्वमतं ग्राहयितुं हरेषुरिति भावः ॥२॥

ટીકા—‘જહા’ યથા—યેન મકારેણ ‘દિયાપોતં’ ત્રિજપોતમ્—પક્ષિશિશુમ્
 ‘અપત્તજાતં’ અપત્રજાતં પતન્તિ—ગચ્છન્તિ યેન તત્ પત્રમ્—પત્રમ્ ન જાતં
 યસ્ય સોઽપત્રજાતઃ, તમ્ ‘સાવાસગા’ સ્વાવાસકાત્—સ્વીયનીઢાત્ ‘પવિત્રં’ પ્લ-
 વિત્તમ્—ઉત્પતિતમ્ ‘મન્નામાણં’ મન્યમાનમ્—ક્ષ્તોઽહમુદ્ધીયાઽન્યત્ર ગમિષ્યામીતિ
 કૃત્વોત્પ્લુતમ્, પરન્તુ ઉત્પતિતમ્ ‘અચાદ્યં’ અશક્તુવન્તમ્ ‘તરુણં’ તરુણમ્—ચાલમ્
 ‘અપત્તજાતં’ અપત્રજાતં—પક્ષરહિતં પક્ષિશાવકં જ્ઞાત્વા ‘ઢંકાઈ’ દઙ્કાદયો માંસા-
 ંમિરુચ્યઃ પક્ષિણઃ ‘અવત્તગમં’ અવ્યક્તગમમ્—ઉડ્ડીપ ગન્તુમસમર્થમ્ ‘હરેઝ્જા’

જબરદસ્તી મારકર खा जाते हैं । वैसे ही समुदाय से अलग होकर
 बिहार करनेवाले अपरिपक्व बुद्धि साधु को भी दूसरे तीर्थिक अन्य
 मतावलम्बी अपने मत को स्वीकार करानेके लिये हर कर ले जाते हैं ॥२॥

ટીકાર્થ—જિસકે પંલ ઊગે નહીં હૈં એસા કોઈ પક્ષી કા વચ્ચા
 અપને ઘોસલે સે બાહર ઉડને કી ઇચ્છા કરતા હૈ, વહ સોચતા હૈ કિ મૈં
 પહાં સે ઉડકર અન્યત્ર જાઁગા । કિન્તુ વહ ઉડને મૈં અસમર્થ હો
 જાતા હૈ ઓર ઢંક આદિ પક્ષી ડસે ઘિના પાંત્વો કા પક્ષી કા વચ્ચા
 સમગ્ર કર હરણ કર લેતે હૈં ઓર માર ઢાલતે હૈં ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કોઈ પક્ષી કા વચ્ચા, જિસકે અખી તક પંલ
 નહીં ઊગે હૈં । અપને ઘોસલે સે વાહર નિકલ કર ઉડના ચાહતા હૈ, પર
 વહ પાંત્વો કે અભાવ મૈં ઉડ નહીં સકતા । ડસે ઇધર-ઉધર અકેલા

હાયથી અલગ થઇને વિહાર કરવાવાળા અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા સાધુને પણ
 અન્યતીર્થિક પોતાના મતને સ્વીકાર કરાવવા માટે હરીને લઈ જાય છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—જેની પાંખ ઉગી નથી, એવું કોઈ પક્ષીનું અન્યું પોતાના
 માળાથી બહાર ઉડવાની ઇચ્છા કરે છે, અને તે વિચારે કે હું અહિંથી
 ઉડીને ખીજે જઈશ. પરંતુ તે ઉડવાનાં અસમર્થ થાય છે. અને ઢંક કંક
 વિગેરે હિંસક પક્ષિઓ તેના પાંખ વગરનું સમજીને તેને પકડીને લઈ જાય
 છે, અર્થાત્ મારી નાખે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ પક્ષીનું અન્યું કે જેને પાંખ ઉગી
 ન હોય, એવું તે પોતાના માળામાંથી બહાર નીકળીને ઉડવાની ઇચ્છા કરે
 છે, પરંતુ તે પાંખોના અભાવને લીધે ઉડી શકતું નથી. તેને આમ તેમ એકબુ

સમયાર્થવોધિની ટીકા પ્ર. જી. મ. ૧૭ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૧૭

હરેયુઃ-નવેયુઃ-ત્રિવિધાવયેયુરિતિ । યથાડબુધવ્રજ્યં પશ્ચિનો ધાલં નીડં વિદ્યાય
સ્તસ્તવઃ પશિઅવન્તં સ્વસ્થાનાદ્ રિહુત્તં યાગમયકા દહ્વાદયોડશ્રન્તિ, પવમેય
एकाकिनं पृथग्भूय विहरन्तं साधुपि आसन्नबुद्धिं कदाचित्परतीर्थिकाः स्वमतं
प्राहयितुं हरेयुरिति भावः ॥२॥

મૂલ્ય-‘एवं तु सेहं पि’ અપુદ્ગધમ્લં નિસ્તારિયં હુસિમં મન્નમાણા ।

दियस्स छांयं व अपत्तजायं हेरिसु पावधम्मा अणेगे ॥३॥

छाया—एवं तु कैश्चमप्यपुद्वर्णं, निस्तारितं वश्यं मन्यमानाः ।

द्विजस्य शवभिवाऽवज्जातं, हरेयुः पापधर्माणोऽनेके ॥३॥

घूमते देख हिंसक पक्षी हरण कर ले जाते हैं और मार डालते हैं ।
इसी प्रकार गच्छ से अलग होकर एकाकी विचरण करनेवाले अपरि-
पक्व बुद्धि साधु को देखकर अन्यतीर्थिक अपने मत में दीक्षित करने
के लिए हर लेते हैं ॥२॥

‘एवं तु सेहं पि’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘एवं तु-एवं तु’ पूर्वोक्त प्रकार से ‘अपुद्वधम्म-अपुद्व-
धर्माणम्’ શ્રુતચારિત્ર ધર્મ મેં નિપુણ ન હોને વાટે ‘સેહંપિ-શિષ્યમપિ’
નવ દીક્ષિત શિષ્યકો મી ‘નિસ્તારિય-નિસ્તારિતમ્’ ગચ્છસે નિકળે
હુણ દેલકર ‘હુસિમ-વશ્યમ્’ અપને અધીન ‘મન્નમાણા-મન્યમાનાઃ’
સમજાતેહુણ ‘અણેગે-અનેકો બહુત સે ‘પાવધમ્મા-પાવધર્માણઃ’ પાલ-
ળહી એસે પરતીર્થિક ‘દિયસ્સ-દિજસ્ય’ પક્ષી કે ‘અપત્તજાય-અવજ્જ

હરતુ’ એધને હિંસક પક્ષી તેને પકડીને લઈ જાય છે, અને મારી નાખે છે.
એજ પ્રમાણે ગચ્છથી જૂદા પડીને એકલા વિચરણુ (વિહાર) કરવાવાળા અપ-
રિપક્વ બુદ્ધિવાળા સાધુને એધને અન્ય મતવાળાઓ પોતાના મતમાં લઈ
જવા માટે તેનું હરણ કરે છે. અર્થાત્ તેને ફસાવીને લઈ જાય છે. ॥૨॥

‘एवं तु सेहं पि’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘एवं तु-एवं तु’ पूर्वोक्त प्रकार से ‘अपुद्वधम्म-अपुद्वधर्माणम्’ શ્રુત
ચારિત્ર ધર્મમાં નિપુણ ન થવાવાળા ‘સેહંપિ-શિષ્યમપિ’ નવીન દીક્ષા ધારણુ
કરેલ શિષ્યને પણ ‘નિસ્તારિય-નિસ્તારિતમ્’ ગચ્છતી બહાર નિકળેલો એધને
‘હુસિમ-વશ્યમ્’ પોતાને આધીન ‘મન્નમાણા-મન્યમાનાઃ’ માનવાવાળા ‘અણેગે-
અનેકે’ અનેક પાવધમ્મા-પાવધર્માણઃ’ પાળણી એવા પરતીર્થિકે ‘દિયસ્સ-

અન્વયાર્થઃ—(પરંતુ) एवं तु—પૂર્વોક્તપ્રકારેण (અપુષ્ટધર્મ) અપુષ્ટધર્મણિમ્ અપૂર્ણ શ્રુતચારિત્રધર્મણિમ્ । ‘સેહં પિ’ શૈલ—શિષ્યમપિ નવદીક્ષિતમ્ (નિસ્સારિયં) નિસ્સારિતમ્—પાંચળિંદિમિઃ પ્રતાર્થ ગચ્છાન્નિષ્કાસિતમ્ (વુસિમે) વૃષિમન્તં ચારિત્રવન્તં શિષ્યમ્ (મન્નમાણા) મન્યમાના (અણેગે) અનેકે (પાવધમ્મા) પાવધર્માણઃ—પાંચળિંદિનઃ પરતીર્થિકાઃ (દિવસ્સ) દ્વિજસ્ય—પક્ષિનાઃ (અપતજાયં) અપત્રજાતમ્—અનુત્પન્નપક્ષમ્ સ્વારાસાન્નિસ્સૃતમ્ (છાવં) શારમ્—શિશુમ્ (ત્ર) હરે (હરેજ્ઞા) હરેયુઃ—નયેયુઃ ॥૩॥

ટીકા—દાદૃષ્ટાન્તિકે યોજયતિ—‘અંતુ’ एवं तु—પૂર્વોક્તપ્રકારેણ, તત્ર, અપુષ્ટ-પત્રજાતમ્, હરે તુ શબ્દઃ—અપુષ્ટધર્મત્વમિતિ વૈચિત્ર્યં દર્શયતિ—‘અપુષ્ટધર્મ’ અપુષ્ટધર્મણિમ્—અપુષ્ટઃ—અપરિણતો ધર્મઃ શ્રુતચારિત્રાભ્યો વસ્ય તં—ધર્મસ્ય પૂર્ણ-સામગ્રીરહિતમ્ ‘સેહંપિ’ શિષ્યમ્—નવદીક્ષિતં ગચ્છક્રિયાપનવગચ્છન્તમ્ ‘નિસ્સા-જ્ઞાનમ્’ પંચ રહિત ‘છાવંત્ર શાવમિત્ર’ વચ્ચે કે જેસે ‘હરેયુઃ’ હરણ કર છે જાતે છે ॥૩॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે અપુષ્ટ શ્રુતચારિત્ર ધર્મવાળે નવીન દીક્ષિત સાધુ શિષ્ય કો સમુદાય સે બાહર નિકાલે હુપ દેખ કર ઉસકો અપને વશ મેં માનતે હુપ અનેકો પાંચળડી પરતીર્થિક ઠગ કર અનુત્પન્ન પાંચળાલે પક્ષી કે વચ્ચે કે સમાન હર લેતે હૈં અર્થાત્ અપને અધીન બનાકર અપને મતમેં ફસાતે હૈં ॥૩॥

ટીકાર્થ—ઉલિલિખિત દૃષ્ટાન્ત કો દાદૃષ્ટાન્તિક કે સાથ ઘટિત કરતે હૈં । જેસે પક્ષી કા વચ્ચા અપુષ્ટ પાંચળોવાલા હોતા હૈ । ઉસી પ્રકાર યહાં સાધુ અપુષ્ટ ધર્મવાલા હોતા હૈ । અર્થાત્ ઉસમેં શ્રુતચારિત્ર ધર્મ સમ્પન્ન પ્રકારસે પરિણત નહીં હો પાયા હૈ । વહ ગચ્છ કી ક્રિયા કો સમજ

દ્વિજસ્ય’ પક્ષિના ‘અપત્રજાય’—અપત્રજાતમ્’ પાંચ વિનાના ‘છાવંત્ર-શાવકમિત્ર’ અધ્યાની જેમ ‘હરેજ્ઞા-હરેયુઃ’ હરી લે છે. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અપુષ્ટ શ્રુતચારિત્ર ધર્મવાળા નવ દીક્ષિત સાધુને સમુદાયથી બહાર નીકળેલ જોઈને તેને પેતાને વશ માનીને અનેક પાંચળી પરતીર્થિકા કરીને પાંચ કૂટયા વિનાના પક્ષિના અધ્યાની માફક તેને હરી લે છે. અર્થાત્ પેતાને વશ કરી પેતાના મતમાં ફસાવી લે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—ઉપર બતાવેલા દૃષ્ટાન્તને દાદૃષ્ટાન્તિક સાથે ઘટાવે છે. જેમ પક્ષિનું અન્ય અપુષ્ટ પાંખોવાળું હોય છે. એવ પ્રમાણે અધ્યાનાં સાધુ અપુષ્ટ ધર્મવાળા હોય છે. અર્થાત્ તેનામાં શ્રુતચારિત્ર ધર્મ સારી રીતે પરિણત થયેલ નથી તે ગચ્છની ક્રિયાને સમજેલ નથી. એવા અપરિપક્વ સાધુને

સમયાર્થેબોધિની ટીકા પ્ર. સુ. અ. ૧૪ પ્રત્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૩૯૯

રિયં' નિસ્સારિતમ્-પાલ્લવિડમિઃ પ્રતાર્ય નિષ્કાસિતં સ્વગચ્છતઃ સ્વયમેવ નિઃ
સૃતં વા તમ્ અવલોક્ય 'લુસિમં' સંયમયુક્તમ્ 'મન્નગાળા' મન્વમાનાઃ 'અણેને'
અનેકે 'પાવધમ્મા' પાપધર્માઃ-પાલ્લવિનઃ પરતીર્થિકાઃ સ્વકુટુમ્બિનો વા
પ્રતારયન્તિ પ્રતાર્ય માર્ગાચ્ચાવયન્તિ । કમિત્વ 'અપત્તમાયં' અપત્તજાતમ્ 'હાવં'
જ્ઞાતમ્ 'ત્ર' इव कस्य-‘दियस्स’ द्विजस्य-पक्षिणः, अपतज्जातं पक्षिशिञ्जमिव
શિષ્યમ્ 'હરિસુ' હરેયુઃ તે પરતીર્થિકા અપુષ્ટધર્માણં, યથા પક્ષરહિતં પક્ષિશિષ્ઠં
માંસમધ્વકાઃ પક્ષિણો હરન્તિ, एवं निर्वलं शिष्यं स्वगच्छाद्विनिर्गतं यथा तथा
વા તમેકાકિનં પરતીર્થિકાઃ સ્વકુટુમ્બિનો વા ત્રેયુઃ, પૂર્વં चादुवचनै व्यामोक्ष
પશ્યાન્માર્ગાદ્ભ્રષ્ટં कुर्वन्तीति समुदितार्थः ॥૩॥

एकाकीभूय विहस्तः साधोरनेके दोषाः संभवन्ति, अतः सदैव गुरुकुले
वासो विधेय इति दर्शयति सूत्रकारः 'ओसाणं' इत्यादि ।

सूत्रम्-ओसाणमिच्छे भणुए समाहिं अणोसिए णांतंकरेइ णेच्चा ।

ओभासंमाणे दवियंस्स वित्तं

णं णिकैसे वहिर्या ओसुपन्ने ॥४॥

ઘાયા-અવસાનમિચ્છેન્નમુજઃ સમાધિ, મનુષિતોનાન્તકર ઇતિ જ્ઞાત્વા ।

अवभासयन द्रव्यस्य वृत्तं, न निष्कसेद्दहिराशुमङ्गः ॥४॥

नहीं पाया है । ऐसे अपरिपक्व साधु को गच्छ से गुरुवर्ग द्वारा
निकाला हुआ या स्वयं निकाला हुआ देख कर अपने हाथ आया जान
कर, अनेक पापधर्मी पाखण्डी परतीर्थिक या उसके कुटुम्बी जन प्रलो-
भन देकर मार्ग से भ्रष्ट कर देते हैं । ठीक उसी प्रकार जैसे बिना
पाखों के पक्षी शावक को ढंक आदि मांस भक्षी पक्षी हरण
कर छेते हैं । ३।

एकाकी होकर विचरण करने वाले साधु को अनेक दोष उत्पन्न
होते हैं । अतएव सदैव गुरुकुल में निवास करना चाहिए । यह सूत्र-

ગચ્છથી ગુરુવર્ગ દ્વારા બહાર કઢાડેલા અથવા સ્વયં બહાર તીકળેલા લેઈને
પોતાના હાથમાં આવેલ સમજીને અનેક પાપધર્મી પાખંડી પરતીર્થિક
અથવા તેના કુટુમ્બીથી લોકાવીને માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે. જેમકે પાંખ વિનાના
પક્ષીના બગ્યાને ઢંક ઢંક વિગેરે માંસ ખાનારા પક્ષી હવણ કરીને લઈ
જાય છે. ॥૩॥

એકલા થઈને વિહાર કરવાવાળા સાધુને અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે.
તેથી સદા ગુરુકુળમાં જ વાસ કરવો. લેઈએ. તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે

અન્વયાર્થઃ—(મણુ) મનુજઃ—સાધુઃ (અળોસિ) અનુપિતઃ સ્વચ્છન્દ ચારી સન્ (જંતકર) નાન્તકરઃ—કર્મક્ષયકારકો ન મત્તિ (ફૂ) ઇતિ—ઇત્યેવમ્ (જન્વા) જ્ઞાત્વા—સંપન્નચિનાય (ઓસાળં) અવસાનમ્—ગુરુકુલનિવાસમ્ તથા (સમાર્હિ) સમાધિમ્—સંપમાનુષ્ઠાનમ્ (ફૂછે) ફૂછેન્—વાઠછેન્ વત્તમ્ (વિવિયસ્સ) દ્રવ્યસ્ય—મત્ત્યસ્ય મોક્ષગમનયોગ્યસ્ય સાધોઃ યત્ (વિત્તં) વૃત્તમ્—સર્વજ્ઞપ્રતિપાદિત સંયમમાર્ગમ્ (ઓમાસમાણે) અવમાસયન્—જિતધર્મ પ્રકાશયન્ (વહિયા) વહિઃ—કાર દિગ્વલાતે હૈં—‘ઓસાળં’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થઃ—‘મણુ-મનુજઃ’ મનુષ્ય ‘અળોસિ-અનુપિતઃ’ ગુરુ કુલ મેં નિવાસ ન કરનેવાલા—અર્થાત્ સ્વચ્છન્દાચરણ કરને સે ‘જંતકર—નાન્તકરઃ’ કર્મ કા ક્ષય કરનેવાલા નહીં હૈ ‘ફૂ-ફૂતિ’ ઇતિ પ્રકાર સે ‘જન્વા જ્ઞાત્વા’ જ્ઞાનકર ‘આસુપન્ને—આશુપન્નાઃ’ પુદ્ધિમાન પુરુષ ‘ઓસાળં—અવસાનમ્’ ગુરુ ગચ્છ મેં નિવાસ કરને કી તથા ‘સમાર્હિ’—સમાધિમ્ સંપમાનુષ્ઠાન કરને કી ‘ફૂછે—ફૂછેન્’ ફૂછા કરે ઇતિ પ્રકાર કરને સે ‘વિવિયસ્સ—દ્રવ્યસ્ય’ મુક્તિગમન યોગ્ય સાધુ કે જો ‘વિત્તં—વૃત્તં સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદિત સંયમમાર્ગ કો ‘ઓમાસમાણે—અવમાસયન્’ પ્રગટ કરતા હુઆ ‘વહિયા’ વહિઃ’ ગચ્છકે યાહર ‘જા જિવકસે—ન નિવકસેત્’ ન નીકલે અર્થાત્ સ્વચ્છન્દાચારી ન બને ॥૪॥

અન્વયાર્થ—મનમાની વિચરને વાલા અનવસ્થિત સ્વચ્છન્દાચારી સાધુ કર્મકા ક્ષય કરનેવાલા નહીં હો સકતા । એસા સમજ કર ઔર વિચાર કર સાધુ ગુરુકુલ મેં નિવાસ ઔર સંપમાનુષ્ઠાન કરને કી

કે—‘ઓસાળં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થઃ—‘મણુ-મનુજઃ’ મનુષ્ય ‘અળોસિ-અનુપિતઃ’ ગુરુકુળમાં નિવાસ કરવાવાળો અર્થાત્ સ્વચ્છન્દ આચરણ કરવાથી ‘જંતકરે—નાન્તકરઃ’ કર્મનો ક્ષય કરી શકતો નથી. ‘ફૂ-ફૂતિ’ આ પ્રમાણે ‘જન્વા-જ્ઞાત્વા’ જ્ઞાત્વીને ‘આસુપન્ને—આશુપન્નાઃ’ પુદ્ધિમાન પુરુષ ‘ઓસાળં—અવસાનમ્’ ગુરુકુળમાં નિવાસ કરવાની ‘ફૂછે—ફૂછેન્’ ફૂછા કરે આ પ્રમાણે કરવાથી ‘વિવિયસ્સ—દ્રવ્યસ્ય’ મુક્તિમાર્ગને યોગ્ય સાધુને જે ‘વિત્તં—વૃત્તં’ સર્વજ્ઞ પ્રતિપાદન કરેલ સંયમ માર્ગને ‘ઓમાસમાણે—અવમાસયન્’ પ્રગટ કરતો થકો ‘વહિયા—વહિઃ’ ગચ્છની બહાર ‘જા જિવકસે—ન નિવકસેત્’ ન નીકળે અર્થાત્ સ્વચ્છન્દાચારી ન બને ॥૪॥

અન્વયાર્થ—મનસ્વી પદે વિચરવાવાળો અસ્થિર પુદ્ધિવાળો અને સ્વચ્છન્દાચારી સાધુ કર્મનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઈ શકતો નથી. આ રીતે સમજીને અને વિચારીને સાધુ ગુરુકુળમાં જ રહેવાની અને સંયમાનુષ્ઠાન કરવા-

ગુરુકુલાત્ ગચ્છાદ્વા વહિઃ (ળ ણિવક્ત્રસે) ન નિષ્કસેત્-અન્યત્ર નોપવસેત્
સ્વચ્છન્દચારી ન ભવેદિતિ ભાવઃ ॥૪॥

ટીકા.... 'મણુઈ' મનુજઃ-સાધુઃ 'અળોસિળ' અનુપિતોડનવસ્થિતઃ-સ્વચ્છન્દ
ચારી 'ળતકર' નાન્તકરઃ-કર્મક્ષયકારકો ન ભવતિ 'ઈડ' રૂપેવં 'ળચ્વા' જ્ઞાત્વા
-સમ્યક્ ચિચાર્યં 'ઓસાળં' અવગાનમ્-ગુરુકુલે સદૈવાડવસ્થાનમ્-નિવાસં યાવ
વજીવમ્ તથા 'સમાઈ' સમાધિમ્-સંવમાડનુષ્ઠાનરૂપમ્ 'ઈચ્છે' ઈચ્છેદ્-ચાચ્છેત્,
સ ઇ પ્રતિજ્ઞાતમર્થં પ્રતિપાલયિતું વક્ષ્યમિ, યો ગુરુકુલે સદૈવ તિષ્ઠતિ, નાન્યથા
તત્સંભવતિ । ગુરુકુલયામરહિતસ્ય જ્ઞાનમુપદાસમાયં ભવતિ ।

નિરૂક્તમ્ — 'નહિ ભવતિ નિર્વિગોપકમનુપાસિતગુરુકુલસ્ય વિજ્ઞાનમ્ ।

પ્રકટિતપદ્માદુભાગં પદ્યત નૃત્યં મગૂરસ્પ ॥૨॥

ઈચ્છા કરે । એવે અન્ય મોક્ષ ગમન યોગ્ય સાધુ કા વૃત્તિ કો જો કિ
સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત સંયમ માર્ગ ઔર જિજ્ઞાસે દે ઉસકો પ્રકાશિત
કરતે હુઈ ગુરુકુલ સે યા ગચ્છ સે બાહર ન નિકલે ॥૪॥

ટીકાર્થ—જો મનુષ્ય અર્થાત્ સાધુ ગચ્છ મેં નિવાસ ન કરકે સ્વ-
ચ્છન્દ વિચરણ કરતા હૈ, વહ કર્મોં કા ક્ષય નહીં કર સકતા । પેસા
વિચાર કરકે સાધુ સદૈવ ગુરુકુલ મેં રહને કો ઈચ્છા કરે ઔર સમ્યક્
અનુષ્ઠાન કરને કો અભિલાષા કરે । જો સદૈવ ગુરુ કે સમીપ નિવાસ
કરેળા, વહી અપની પ્રતિજ્ઞા કા પાલન કરને મેં સમર્થ હોળા । ઈસકે
બિના પ્રતિજ્ઞા કા પાલન કહીં હો સકતા । ગુરુકુલવાસ સે રહિત
પુરુષ કા જ્ઞાન હાસ્યાસ્પદ હોતા હૈ । કહા ઘી હૈ—'નહિ ભવતિ
નિર્વિગોપક' રૂપાદિ ।

નીજ ઇચ્છા કરે, તથા બલ્ય મોક્ષ ગમન યોગ્ય સાધુતા વૃત્તાંતને કે જે
સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત સંયમ માર્ગ અને નૈનધર્મ છે, તેનો પ્રકાશ કરતા
થકા ગુરુકુળમાંથી અથવા ગચ્છમાંથી બહાર નીકળે નહીં અર્થાત્ સ્વચ્છન્દ-
ચારી ન બને ॥૪॥

ટીકાર્થ—જે મનુષ્ય અર્થાત્ સાધુ ગચ્છમાં નિવાસ ન કરતાં સ્વચ્છન્દ
વિચરણ (વિહાર) કરે છે, તે કર્મોના ક્ષય કરી શકતા નથી. એવો વિચાર
કરીને સાધુ હર્મ્યમાં ગુરુકુળમાં રહેવાની ઇચ્છા કરે, અને સમ્યક્ અનુષ્ઠાન
કરવાની અભિલાષા-ઇચ્છા કરે, જે સર્વદા ગુરુની પાસે નિવાસ કરશે, એજ
પ્રેરણાની અર્થદાતા પાલનમાં સમર્થ થઇ શકશે. તે શિવાય પ્રતિજ્ઞાનું પાલન
થઈ શકતું નથી ગુરુકુળ વાસથી રહિત પુરુષનું જ્ઞાન હાસ્યાસ્પદ થાય છે.
કહ્યું પણ છે કે-નહિ ભવતિ નિર્વિગોપક' રૂપાદિ

५०२

सूत्रकृतान्तर्गते

अनुपासितगुरुकुलस्य साधो विज्ञानं तस्य रक्षणाय समर्थं न भवति यथा गुरुपर्येषमन्तरा स्वानुभवमात्रेण नृत्यतो मयूरस्य गुह्यभागः प्रकाशितो भवति । 'द्वियस्त' द्रव्यस्य-भोक्षगमनयोग्यस्य वा यत् 'चित्तं' वृत्तम्-सर्वज्ञप्रतिपादित-संयममार्गम् 'ओभासमाणे' अवभासयन्-जिनधर्मं प्रकाशयन् 'बहिषा' बहिः गुरुकुलाद् गच्छाद्वा 'ण निष्कसे' न निष्कसेत् गुरुकुलं परित्यज्य नान्यत्रोपवसेत्-स्वच्छन्दाचारी न भवेदिति, कः ? इत्याह-'आमुपन्ने' आमुपज्ञः-कीघ्रपुद्गिः शिष्यः ॥४॥

यो गुरुकुले वसति तस्व गुणानाह- 'जे ठाणओ' इत्यादि ।

मूलम्- 'जे ठाणओ य संयणासणे य परक्रमे यावि सुसाहुं जुत्ते ।

समितिसु गुत्तीसु य आर्यपन्ने विधागरिते य पुंढो वंएज्जा ॥५॥

छाया- यः स्थानतश्च संयनासनाभ्यां च पराक्रमतश्चाऽपि सुसाधुयुक्तः ।

समितिषु गुप्तिषु चाऽऽनतः, व्यःकुर्वन् पृथग् वदेत् ॥५॥

'जैसे गुरु के उपदेश के बिना अपने ही अनुभव के आधार पर भाषने वाले मयूर का गुह्य भाग छिपा नहीं रहता प्रकट हो जाता है । वही प्रकार जो साधु गुरुकुल में निवास नहीं करता, उसका ज्ञान उसकी रक्षा करने में समर्थ नहीं होता ।'

अतएव भोक्षगमन योग्य साधु के या सर्वज्ञ के मार्ग को अर्थात् सर्वज्ञ प्रतिपादित संयम मार्ग को प्रकाशित करता हुआ मेधावी साधु गुरुकुल अथवा गच्छ से बाहर न निकले । गुरुकुल को त्याग कर अन्यत्र निवास न करे अर्थात् स्वच्छन्दाचारी न बने ॥४॥

जैसे गुरुना उपदेश बिना पीताना न अनुभवना आधार पर नायवा-वाजा भाषने श्रद्धा भाग छाने रही सकते न थी, अर्थात् पहार केबाह्र जाने थे, जेज प्रभावे जे साधु श्रद्धाभां निवास करता न थी, तेनुं ज्ञान तेनी रक्षा करवाभां समर्थं यतुं न थी,

तेही न भोक्षभां जवानी छिडावाजा साधुजे सर्वज्ञता भागने अर्थात् सर्वज्ञ द्वारा प्रतिपादन करेले संयम मार्गने प्रकाशित करता था, बुद्धिशाली साधु श्रद्धा अथवा गच्छभी पहार न निकले, श्रद्धाजने त्याग करीने अन्य स्थाने निवास न करे, अर्थात् स्वच्छन्दाचारी न बने ॥४॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્વ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૬૧

અન્વયાર્થ:—(જે) ય:—પ્રાપ્તવૈરાગ્યવાન સાધુ ગુરુકુલનિવાસી (ઠાણો) થી સ્થાનતથ્થ (સુસાહુજુતે) સુસાધુયુક્ત:—સુસાધુસમાચારિયુક્તો મવતિ (ય) ચ-ચુન: (સયણાસણેય) શયનાસનાભ્યામ્ શયનાસનમાશ્રિત્ય ચ, તપ્ર શયન-શયનસ્થાન-પ્રમાર્જનપૂર્વકમ્ આસનં પ્રયત્નેન માત્રકોચનં પસારણમુપવેશનં ચ પ્રમાર્જન-

ગુરુકુલવાસી કે ગુણોં કા કથન કરતે હૈ—જે ઠાણો' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ:—‘જે-ય:’ ગુરુ ગચ્છ મે બિનાસ કરને ચાલા સાધુ ‘ઠાણ-ઓય-સ્થાનતથ્થ’ સ્થાન સે અર્થાત્ ગુરુગચ્છ મેં નિવાસ કરને સે ‘સુસાહુ જુતે-સુસાધુયુક્ત:’ ઉત્તમ સાધુગુણસે યુક્ત હોતા હૈ ‘ય-ચ’ ઔર ‘સયણાસણેય-શયનાસનાભ્યામ્’ શયન ઔર આસન મેં સુસાધુ હોતા હૈ ‘યાવિ-અપિ ચ’ ઔર ખી ‘સમિતિસુ ગુત્તિસુ પરકમે-સમિતિષુ ગુત્તિષુ પરાકમેત્’ સમિતિ તથા ગુત્તિ મેં પરાકમ ચાલા હોતા હૈ અર્થાત્ સંય-માનુષ્ટાન મેં પરાક્રમી હોતા હૈ અતઃ ‘આયપન્ને-આગતપ્રજ્ઞઃ’ કર્તવ્ય મેં વિવેકશીલ હોતા હૈ ઔર અન્વક્તો ‘વિયાગરિતે-વ્યાકુર્વન્’ કથન કરતાહુવા ‘પુદો-પૃથક્ પૃથક્’ ગુરુ કૃપાસે સમિતિ ગુપ્તિકા યથાર્થ સ્વરૂપ કા પાલનપૂર્વક ઔર ઉસકે ફલ કા ‘વપજ્જા-વદેત્’ પ્રતિપાદન કરે ૫।

અન્વયાર્થ:—વહ સ્થાન સે સુસાધુ કી સમાચારી સે યુક્ત હોતા હૈ । તથા શયન ઔર આસન સે ખી સુસાધુ કી સમાચારી ચાલા હોતા હૈ । અર્થાત્ શયન આસન ઔર સ્થાન કા પ્રમાર્જન કરકે તથા યતના

હવે શરૂકુળમાં વસનારના શુણેનું કથન કરવામાં આવે છે.—‘જે ઠાણો’ इत्यादि

શબ્દાર્થ:—‘જે-ય:’ શરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળો જે સાધુ ‘ઠાણઓ-સ્થાનતથ્થ’ સ્થાનથી અર્થાત્ શરૂકુળમાં નિવાસ કરવાથી ‘સુસાહુજુતે-સુસાધુયુક્ત:’ ઉત્તમ એવા સાધુશુભથી યુક્ત અને છે. ‘ય-ચ’ અને ‘સયણાસણેય-શયનાસના-ભ્યામ્’ શયન અને આસનમાં સુસાધુ અને છે ‘યાવિ-અપિ ચ’ તેમજ ‘સમિતિસુ ગુત્તિસુ પરકમે-સમિતિષુ ગુત્તિષુ પરાકમેત્’ સમિતિ તથા શુભિમાં પરાક્રમ કરવાને સમર્થ અને છે. અર્થાત્ સંયમાનુષ્ટાનમાં પરાક્રમી અને છે. તેથી ‘આય-પન્ને-આગતપ્રજ્ઞઃ’ કર્તવ્યમાં વિવેકી અને છે. અને બીજાને ‘વિયાગરિતે-વ્યાકુર્વન્’ કથન કરતો થકો ‘પુદો-પૃથક્ પૃથક્’ શરૂકૃપથી સમિતિ ગુપ્તિકા યથાર્થ સ્વરૂપનું પાલન કરીને તેના ફળનું ‘વપજ્જા-વદેત્’ પ્રતિપાદન કરે ૫૫।

અન્વયાર્થ:—જે વૈરાગ્યવાન સાધુ શરૂકુળમાં નિવાસ કરે છે, તે સ્થાનથી સુસાધુની સામાચારીથી યુક્ત હોય છે અર્થાત્ શયન આસન અને સ્થાનનું

પૂર્વકં કુર્વન્ ચકારાદિ ગમનમાગનં ચ પ્રત્યુત્પેક્ષણાદિપૂર્વકં કુર્વન્ સુસાધુયુક્તો ભવતિ સ્વાધ્યાય ધ્યાનતત્પરો ભવતિ (યાત્રિ) चापि (परक्षमे) पराक्रममुद्युक्तविहारित्वमाश्रित्य (समितिसु गुत्तोसु) समितिषु-ईर्यादिपञ्चसमितिषु गुप्तिषु-त्रिविधासु (आयपन्ने) आगतप्रज्ञः-सञ्जातकर्तव्यविवेको भवति, च-पुनः (पुढो वियागरिते) पृथक् पृथक् अहिंसादि प्रकाशयन् (वण्डजा) वदेदिति ॥५॥

ટીકા—‘જે’ યઃ પ્રાપ્તવૈરાગ્યઃ સદા ગુરુકુલવાસી ‘ઠાળઓ ય’ સ્થાનતથ-સ્થાનમાશ્રિત્ય ચ ‘સુસાધુજુતે’ સુસાધુયુક્તઃ-સુસાધુગુણયુક્તો ભવતિ, સુસાધુર્હિ સ્થાનં કાયોત્સર્ગાદિકં વિષત્તે તત્ર સમ્યક્ પ્રત્યુપેક્ષમાણાદિકાં ક્રિયાં કરોતિ કાયોત્સર્ગં ચ મેહરિવ નિષ્કમ્પઃ શરીરનિસ્પૃહો વિષત્તે ‘સયનાસને ય’ ચ-પુનઃ શયનાસનામ્યાં શયનત-આસનતથ, તત્ર શયનં કુર્વન્ સંસ્તારકં તદ્ભૂમિં કાર્યં ચ

પૂર્વક શરીર કા સંકોચન, પ્રસારણ ઔર ઉપવેશન કરતા હુઆ સાધુ-સમાચારી સે સમ્પન્ન હોતા હૈ । વહ ઈર્યા આદિ પાંચ સમિતિયોં મેં તથા ત્રીન ગુપ્તિયોં મેં યથોચિત્ત પરાક્રમ કરતા હૈ । ઉસમેં કર્તવ્ય સંબંધી વિવેક ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઔર વહ પૃથક્ પૃથક્ અહિંસા આદિ કો પ્રકાશિત કરતા હુઆ ધર્મ કા ઉપદેશ કરતા હૈ ॥૫॥

ટીકાર્થ—જો વૈરાગ્ય યુક્ત સાધુ ગુરુકુલવાસી હોતા હૈ, વહ સ્થાન કી દૃષ્ટિ સે સુસાધુ કે ગુણો સે યુક્ત હોતા હૈ । સુસાધુ યોગ્ય સ્થાન મેં કાયોત્સર્ગ આદિ ક્રિયાએં કરતા હૈ । વહ ઉસ સ્થાન કા સમ્યક્ પ્રકાર સે પ્રતિલેખન કરતા હૈ । ઔર મેહ કી ખાંતિ નિષ્કમ્પ હોકર તથા શરીર કે પ્રતિ નિસ્પૃહ હોકર કાયોત્સર્ગ કરતા હૈ । ગુરુ-કુલવાસી સાધુ બી એસા હી કરતા હૈ । હસી પ્રકાર જપ શયન કરતા

પ્રમાજન કરીને તથા યતના પૂર્વક શરીરનું સંકોચન, પ્રસારણ અને ઉપવેશન કરતા થકા સાધુ-પ્રમાચારીથી યુક્ત હોય છે. તે ઈર્યા સમિતિ વિગેરે પાંચ સમિતિયોમાં તથા ત્રણ ગુપ્તિયોમાં યથા યોગ્ય પરાક્રમ કરે છે. તેમાં કર્તવ્ય સંબંધી વિવેક ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે અલગ અલગ સ્થિતિમાં વિગેરેને પ્રકાશિત કરતા થકા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. ૫૫૫

ટીકાર્થ—જો વૈરાગ્યગણો સાધુ ગુરુકુળમાં રહેવાવાળો હોય છે, તે સ્થાનની દૃષ્ટિથી સુ સાધુના ગુણોથી યુક્ત હોય છે. સુસાધુ યોગ્ય સ્થાનમાં કાયોત્સર્ગ વિગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, તે એ સ્થાનનું સારી રીતે પ્રતિલેખન

સમયાર્થબોધિની ટોકા પ્ર. યુ. અ. ૧૪ પ્રશ્નસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૦૫

પ્રત્યુપેક્ષ્ય શાસ્ત્રોક્તકાલે ગુરુભિરનુજ્ઞાતઃ જાતૈઃ, પરમાસનાદિપુ સંકુચિતગત્રેણ સ્વાધ્યાયાધ્યયનં ધ્યાનં ચ કરોતિ, इत्यादि गुणाधुक्रियायुक्तो गुरुकुलवासी भवति । 'यात्रि' चापि 'परकप्रे' पराक्रमतः—पराक्रमं संयमानुष्ठानादि समाश्रित्य 'समितिसु' ईयांदि पञ्च समितिषु 'गुप्तीषु' गुप्तिषु—तिसृषु मनःप्रवृत्तिषु 'आप-पन्ने' आगतप्रज्ञः—आगता—समुपपन्ना प्रज्ञा—बुद्धि र्हेस्य स आगतप्रज्ञः सज्जात-कर्तव्यविवेकः स्वतो भवति तथा परस्यापि च 'विद्यागर्हिते' व्याकुर्वन्—कथयन् 'पुढो' पृथक् पृथग् गुरोः प्रसादात् परिज्ञातस्वरूपाः यथावस्थितस्वरूपवतिपादनं तत्फलं च 'वण्डजा' वदेत्—प्रतिपादयेत् ॥५॥

મૂલમ્—સદ્ગુણિ સોચાં અંદુ ભેરવાણિ અંગાસવે તેસું પરિર્વણજ્ઞા ।

નિર્દેત્ત્વં ભિક્ષુ ન પંમાયં કુંજ્ઞા,

કહં કંહં વા વિતિગિર્લ્લ તિન્ને ॥૬॥

હૈ તો સંસ્વારક કા પ્રતિલેખન કરકે ઉચિત સ્વરૂપ પર ગુરુ કી આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરકે સોતા હૈ । જપ વૈઠતા હૈ તો માત્ર કી સંકુચિત કરકે સ્વાધ્યાય અધ્યયન એવં ધ્યાન કરતા હૈ । ગુરુકુલવાસી સાધુ ભી હસી પ્રકાર કી સુસાધુ કી ક્રિયાએ કરતા હૈ । વહ ઈયાં આદિ પાંચો સમિતિયોં મેં મનોગુપ્તિ આદિ તીનોં ગુપ્તિયોં મેં ઉસે કર્તવ્ય કા વિવેક ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । ગુરુ કે પ્રસાદ સે સમિતિ ગુપ્તિ આદિ કે સ્વરૂપ કા જ્ઞાતા હોકર દૂસરોં કો વહ ઉપદેશ દેતા હુઆ યથાર્થ રૂપ સે ઉનકા સ્વરૂપ ઓર ફલ આદિ પ્રતિપાદન કરતા હૈ ॥૫॥

કરે છે, અને મેરૂની જેમ નિષ્કંપ થઈને તથા શરીરની પ્રત્યે નિસ્પૃહ થઈને કાયેત્સર્ગ કરે છે. શુદ્ધગુણમાં રહેવાવાળો સાધુ પણ એમ જ કરે છે. એજ પ્રમાણે ન્યાયે સુવે છે, ત્યારે સંસ્વારક (પાથરણ)નું પ્રતિલેખન પ્રમાણેન કરીને અને તેજ પ્રમાણે ભૂમિ અને શરીરનું પ્રતિલેખન કરીને ઉચિત સમયે શુરૂની આજ્ઞા મેળવીને સુવે છે. ન્યાયે તે ખેસે છે, ત્યારે શરીરને સંકે-ચીને ખેસે છે. તથા સ્વાધ્યાય, અધ્યયન અને ધ્યાન કરે છે, ત્યારે પણ શરીરને સંકેચીને ખેસે છે. શુદ્ધગુણમાં રહેનાર સાધુ પણ આજ પ્રમાણેની સુ સાધુને યોગ્ય ક્રિયાઓ કરે છે. ઈયાંસમિતિ વિગેરે પાંચે સમિતિયામાં, તથા મનોગુપ્તિ વિગેરે ત્રણે ગુપ્તિયામાં તેને કર્તવ્યનેા વિવેક પ્રગટ થઇ જાય છે. શુદ્ધપાથી સમિતિગુપ્તિ વિગેરેના સ્વરૂપનેા જાણકાર ખતીને તે ખીજાઓને ઉપદેશ આપેતા થકો યથાર્થ રૂપથી તેનું સ્વરૂપ અને રૂણ વિગે-રેનું પ્રતિપાદન કરે છે. ॥૫॥

छाया—शब्दान् श्रुत्वाऽथ भैरवान्, अनाश्रव स्तेषु परिव्रजेत् ।

निद्रां च भिक्षुर्न पमादं कुर्यात्, कथं कथं वा विचिकित्सा तीर्णः ।६।

अन्वयार्थः—(भिक्षु) भिक्षुः-निरवगमिन्नाशीलः साधुः (सद्वाणि) शब्दान्-कर्णप्रियान् वेणुमृदङ्गादिशब्दान् 'सोच्चा': श्रुत्वा (अदु) अथवा (भैरवाणि) भैरवान्-भयावहान्-कर्णकटून् सिंहादिशब्दान् श्रुत्वा (तेषु) तेषु कर्णप्रिय कर्ण-

'सद्वाणि सोच्चा' इत्यदि ।

शब्दार्थ—'भिक्षु-भिक्षुः' निरवगम भिक्षा को ग्रहण करने वाला साधु 'सद्वाणि-शब्दान्' कर्णप्रिय वेणु, मृदङ्ग आदि के शब्दों को 'सो-च्चा-श्रुत्वा' सुन करके 'अदु-अथवा' अथवा 'भैरवाणि-भैरवान्' भयङ्कर कर्णकटु सिंहादिके शब्दों को सुनकरके 'तेषु-तेषु' अनुकूल प्रतिकूल ऐसे शब्दों में 'अणासवे-अनाश्रवः' रागद्वेष रहित होकरके 'परिव्रज्ज-परिव्रजेत्' संयमके अनुष्ठान में तत्पर रहे तथा 'निद्रां-च-निद्रां' निद्राको और 'पमादं-प्रमादम्' प्रमाद 'न कुञ्जा-न कुर्यात्' न करे इस प्रकार करनेवाला 'कहं कहं वा-कथं कथमपि' कोई भी विषयमें 'वितिगिच्छतिन्ने-विचिकित्सातीर्णः' चित्तविभ्रुतिरूप भ्रमको गुरु कृपा से पार करते हैं ॥६॥

अन्वयार्थ—निर्दोष भिक्षाग्रहण करनेवाला साधु कर्णप्रिय वेणु मृदङ्गादि शब्दों को सुनकर अथवा अत्यन्त भयजनक कर्णकटु सिंह-व्याघ्रादिका शब्दों को सुनकर उन उन कर्णप्रिय एवं कर्णकटु अनुकूल

'सद्वाणि सोच्चा' इत्यादि

शब्दार्थ—'भिक्षु भिक्षुः' निवध भिक्षा ग्रहण करवावाण साधु 'सद्वाणि शब्दान्' श्रुत करने के लिये वेणु, मृदङ्ग विगेरेना शब्दोंने 'सोच्चा-श्रुत्वा' सांलजीने 'अदु-अथवा' अगर 'भैरवाणि-भैरवान्' भयंकर कर्णकटोर सिंह विगेरेना शब्दोंने सांलजीने 'तेषु-तेषु' अनुकूल प्रतिकूल जेवा शब्दोंमां 'अणा-सवे-अनाश्रवः' राग अने द्वेष रहित अनीने 'परिव्रज्ज-परिव्रजेत्' संयमना अनुष्ठानमां तत्पर रहे तथा निद्रां-च-निद्रां' निद्रांने अने 'पमादं-प्रमादम्' प्रमाद 'न कुञ्जा-न कुर्यात्' न करे तथा 'कहं कहं वा-कथं कथमपि' कोई पक्ष विषयमां 'वितिगिच्छतिन्ने-विचिकित्सातीर्णः' चित्तविभ्रुति रूप भ्रमने शुरु-पाथी पार करे छे ॥६॥

अन्वयार्थ—निर्दोष भिक्षा ग्रहण करवावाण साधु श्रुत करने के लिये वेणु, मृदङ्ग विगेरेना शब्दोंने सांलजी अथवा अत्यन्त भयजनक कर्णकटोर सिंह,

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. મુ. અ. ૧૪ પ્રત્યક્ષરૂપનિરૂપણમ્

૪૦૩

કટુષુ-અનુકૂલ પ્રતિકૂલેષુ શબ્દેષુ (મળાસવે) અનાશ્રવઃ-રાગદ્વેષરહિતો ભૂત્વા (પરિવર્ણજ્ઞા) પરિવ્રજેત્-સંયમાનુષ્ઠાનતત્પરો મહેત્ તથા (નિર્દેશ) નિર્દાંચ (પમાર્થ) પમાદંચ (ન કુજ્ઞા) ન કુર્પાત્ તથાસતિ (કદં કદં વા) કથં કથમપિ (વિતિગિચ્છતિન્ને) વિચિકિત્સામ્ ચિત્તવિપ્લુતિરૂપામ્ વીર્ણઃ-અતિક્રાન્તો ભવતિ ॥૬॥

ટીકા-ઈર્યાસમિત્યાદિ યુક્તસ્ય સાધોર્યત્કર્ત્તવ્યં તદુપદિશતિ-‘મિશ્વ’ મિશ્વઃ -નિરવચમિક્ષાશીલઃ ‘સદ્ગણિ’ શબ્દાન્-વેણુમુદક્તાદિપ્રમાણ શ્રોત્રમનોહરાન્ ‘સોચ્ચા’ શ્રુત્વા-શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સાક્ષાત્કર્ય ‘અદુ’ અથવા ‘ભેરવાણિ’ ભેરવાન્-મયા વહાન્ કર્ણકટૂન્ સિંહવ્યાઘ્રાદિજનિતાન્ શબ્દાન્ શ્રુત્વા ‘અવાસવે’ અગાશ્રવઃ શબ્દમ્ આશ્રયતિ યદ્વા શોમનત્વેન તાંસ્તાન્ યદ્વાતિ, ઇત્યાશ્રવઃ ન આશ્રવઃડનાશ્રવઃ ‘તેસુ’ તેષુ અનુકૂલપ્રતિકૂલેષુ શ્રોત્રેન્દ્રિયસુસંવદ્દેષુ શબ્દેષુ અનાશ્રવો મધ્યસ્થો રાગદ્વેષરહિતો ભૂત્વા ‘પરિવર્ણજ્ઞા’ પરિવ્રજેત્-પરિસમન્તાલ્ વ્રજેત્-સંયમાનુષ્ઠાનતત્પરો મહેત્ ।

પ્રતિકૂલ શબ્દોં મેં રાગદ્વેષ રહિત્ત હોકર સંયમાનુષ્ઠાન મેં તત્પર હો ઓર નિર્દાપ્રમાદ કો ન કરે । ઇસ પ્રકાર કરને સે ચિત્તવિપ્લુતિ (વ્યાકુલતા) રૂપ વિચિકિત્સા કો પાર કર સકતા હૈ ॥૬॥

ટીકાર્થ-ઈર્યાસમિતિ આદિ સે યુક્ત સાધુ કા જો કર્તવ્ય હૈ । ડસકા ઉપદેશ કરતે હૈ-નિરવચ મિક્ષા ગ્રહણ કરનેવાલા મિક્ષુ વેણુ શ્દંગ આદિ કે કર્ણોં કો પ્રિય લગને વાલે શબ્દોં કો સુન કર અથવા અયાવહ (અચંકર) ઇવં કર્ણકટુ સિંહ વ્યાઘ્ર આદિ કે શબ્દોં કો સુનકર રાગદ્વેષ સે યુક્ત ન હો । અર્થાત્ અનુકૂલ શબ્દોં મેં રાગ ન કરે ઓર પ્રતિકૂલ શબ્દોં મેં દ્વેષ ન કરે । પરંતુ મધ્યસ્થ આવ ધારણ કરે ઓર સંયમ કે અનુષ્ઠાન મેં તત્પર રહે ।

વાધ વિગેરેના શબ્દો સાંભળીને તે તે કહ્યુંપ્રિય અને કહ્યુંકટુ અનુકૂલ પ્રતિકૂલ શબ્દોમાં રાગદ્વેષ રહિત્ત બનીને સંયમાનુષ્ઠાનમાં તત્પર બને અને નિર્દા પ્રમાણ સેવન ન કરે. આ પ્રમાણે કરવાથી ચિત્તવિપ્લુતિ (વ્યાકુલતા) રૂપ વિચિકિત્સાને પાર કરી શકાય છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ-ઈર્યાસમિતિ વિગેરેથી યુક્ત સાધુનું જે કર્તવ્ય છે, તેનો ઉપદેશ કરે છે.-નિરવચ મિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા મિક્ષુએ વેણુ મૂકંગ વિગેરેના કાનને પ્રિય લાગવાવાળા શબ્દોને સાંભળીને અથવા બચકર એવા અને કાનને કટવા લાગે તેવા સિંહ, વાધ વિગેરેના શબ્દોને સાંભળી રાગ દ્વેષથી યુક્ત ન થવું અર્થાત્ અનુકૂલ શબ્દોમાં રાગ ન કરવો અને પ્રતિકૂલ શબ્દોમાં દ્વેષ ન કરવો. પરંતુ મધ્યસ્થભાવને ધારણ કરવો, અને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું.

તથા 'નિદ્રા' નિદ્રામ્ 'પમાદમ્' પ્રમાદમ્, પ્રમાદશબ્દેન ચાન્યે ચત્વારઃ પ્રમાદા પૃથ્વન્તે इति पञ्चविधमपि प्रमादम् 'ન કુઝના' ન કુર્વાન્, પચ્ચપ્રમાદા યથા—

‘મઝ્જે વિસયકસાયા, નિદ્ધા વિક્કહાપ પંચવી મળિયા ।

एष पंच प्रमाया, जीवं पाडंति संसारे ॥१॥

एवं गुरुकुलावासात् स्थानासनशयनादिषु अशयनप्रज्ञः परित्यक्तसर्वकषायो गुर्व्याज्ञया 'कहं' कहं वा' कथं कथमपि 'विविचिच्छित्तिन्ने' विचिच्छित्तां विचिच्छित्तिरूपाम् तीर्णः—अतिकान्तो भवति । यद्वा—मया गृहीतोऽयं पञ्चमहाव्रत-भारोऽतिदुर्बलः कथं कथमप्यन्तं गच्छेत्, इत्येवं भूतां विचिकित्सां गुरुप्रमादानी णीं भवतीति । ईर्यासमित्यादिषु युक्तः साधुः अनुकूलप्रतिकूलशब्दान् श्रुत्वा तेषु

સાધુ નિદ્રાપ્રમાદ કા સેવન ન કરે । પ્રમાદ પાંચ પ્રકાર કા છે । કહા 'મી' છે—‘મઝ્જે વિસયકસાયા’ રૂપ્યાદિ ।

‘(૧) મદ્ય (૨) વિષય (૩) કષાય (૪) નિદ્રા ઓર (૫) પાંચમાં પ્રમાદ વિકથા છે । કહ પાંચ પ્રમાદ જીવ કો સંસાર મેં ગિરાતે છે ।’

इस प्रकार गुरुकुलवास से शयन आसन आदि के विषय में जानकार होकर तथा समस्त कषायों से रहित होकर विचिकित्सा से रहित हो जाता है । अथवा 'मेरे द्वारा वहन किया हुआ पांच महाव्रतों का यह भारी भार कैसे कैसे निबहेगा ! इस प्रकार की विचिकित्सा को गुरु के प्रमाद से पार कर लेता है,

भाव यह है कि ईर्या समिति आदि से युक्त साधु अनुकूल शब्दों को श्रवण करके मध्यस्थ रहे । निद्रा आदि प्रमादों का परित्याग करे ।

સાધુ નિદ્રા, પ્રમાદ અથવા નિદ્રા અને પ્રમાદનું સેવન ન કરે. પ્રમાદ પાંચ પ્રકારનો કહેલ છે, કહું છે કે—‘મઝ્જે વિસયકસાયા’ રૂપ્યાદિ

(૧) મદ્ય (૨) વિષય (૩) કષાય (૪) નિદ્રા અને (૫) પાંચમો પ્રમાદ વિકથા છે. આ પાંચ પ્રમાદ છુવને સંસારમાં પાડે છે.

આ રીતે ગુરુકુળવાસથી શયન આસન વિગેરેના સંબંધમાં બધાકર થઈને તથા સઘળા કષાયોથી રહિત થઈને વિચિકિત્સાથી રહિત થઈ બચે છે. અથવા 'મારા દ્વારા વહન કરાતા પાંચ મહાવ્રતોનો આ ભારે ભાર કેવી રીતે નબશે ? આવા પ્રકારની વિચિકિત્સાને (સદેશ)ને ગુરુકુળથી પાર કરી લે છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—ઈર્યા સમિતિ વિગેરેથી યુક્ત સાધુ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ શબ્દોને સાંભળીને મધ્યસ્થ રહે, નિદ્રા વિગેરે પ્રમાદોનો પરિ-

समयार्थबोधिनी टीका प्र. क्षु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४०९

मध्यस्थो भवेत् । तथा निद्रादिप्रसादं परित्यजन् यदि कुत्रचित् संशयः समुत्पद्येत तदा गुरुवाक्येन तादृशसंशयादिकम् अतिक्रामेत् इति भावः ॥६॥

किञ्च गुरुकुले वासं कुर्वता यदि केनचिन्नाधुना कुत्रचित्स्खलिताय कस्मैचित् सदुपदेशो दीयेत्, तदा तत्राऽऽप्तमनोऽपमानमिति कृत्वा न अपमानमभिमन्येत, इति भावं दर्शयति—‘दहरेण’ इत्यादि ।

मूलम्—‘दहरेण बुद्धेणऽणुसासि ए उ राइणि एणावि समव्वएणं ।

समंततं यं धिरतो णाभिगच्छे णिज्जंतं ए वावि अपार ए सोऽ ।

छाया—दहरेण वृद्धेनाऽणुशासितस्तु, रत्निकेनाऽपि समव्रजेन ।

सम्पकृतया स्थिरतोनाभिगच्छेत् नीयमानो वाप्यपारगः सः ॥७॥

कदाचित् किसी विषय में संशय उत्पन्न हो तो गुरु की आज्ञा से उस संशय को दूर करे । ॥६॥

गुरुकुल में निवास करने वाले साधु की कहीं स्खलना हो जाय और दूसरा कोई साधु उसे सदुपदेश दे तो वह अपना अपमान न समझे । यह भाव यहाँ दिखलाते हैं—‘दहरेण’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘दहरेण—दहरेण’ अपने से छोटी अवस्था वाले के द्वारा ‘अथवा’ बुद्धेण—वृद्धेन’ बड़ी अवस्थावाले के द्वारा ‘राइणि एणावि—रत्ना’ चिकेनापि’ दीक्षापर्यायसे अपनेसे ज्येष्ठ के द्वारा अथवा ‘समव्वएणं—समवयसा’ दीक्षापर्यायसे अथवा शास्त्राभ्याससे अथवा वयसे समान के द्वारा ‘अणुसासि ए उ—अनुशासितस्तु’ किसी प्रकार प्रमाद होने पर प्रतिबोधित करने पर ‘समंततं—सम्पकृतया’ सम्पक् प्रकारसे ‘धिरतो—

त्याग करे, कदाच कौछ विषयभां संशय उत्पन्न थाय तो श्रुती आज्ञाधी ते संशयने दूर करे, ॥६॥

श्रुतगुणभां निवास करवावाणा साधुनी कथांक स्खलना यथ न जाय अने भीजे कौछ साधु तेने सदुपदेश आये तो तेने पोतानु अपमान न समझे, ते भाव अछियां अतावतां कहे छे—‘दहरेण’ इत्यादि.

शब्दार्थ—‘दहरेण—दहरेण’ पोतानाथी नानी उभरवाणा द्वारा अथवा ‘बुद्धेण—वृद्धेन’ मोटी उभरवाणा द्वारा ‘राइणि एणावि—रत्नाचिकेनापि’ दीक्षा पर्यायथी पोतानाथी मोटी उभरवाणा द्वारा अथवा ‘समव्वएणं—समवयसा’ दीक्षा पर्यायथी अथवा तो शास्त्राभ्यासथी अथवा उभरथी भरेभरीया द्वारा ‘अणुसासि ए उ—अनुशासितस्तु’ कौछ प्रमाद थाय त्यारे प्रतिबोधित करवा छतां ‘समंततं—सम्पकृतया’ सारी रीते ‘धिरतो—स्थिरतः’ संयमना परिपालमभां

અન્વયાર્થ:—(હરેણ) દહરેણ સ્વાપેક્ષયા વયસા કનિષ્ઠેન ચાલેન 'વુદ્ધેણ' વૃદ્ધેન-વયોઽધિકેન એકમ્ (સદ્ગિજ્ઞવાવિ) રાત્નિકેન-રત્નાધિકેનાપિ દીક્ષા-પર્યાયજ્યેષ્ઠેન (સમવ્વણં) સમવ્રજેત અનુશાસિતસ્તુ પ્રમાદસ્થલિતચરણં મતિ પ્રેતિ: સન્ મતિચોધિહોઽપિ (શમ્ભવ્યં) સમ્પ્રકૃતયા 'થિરતો' સ્થિરત:—સંયમ-પરિપાલનસ્થયેયેણ (ળામિગચ્છે) નામિગચ્છે. ઉપદેશં ન સ્વીકરોતિ પુન: પ્રમાદ-સ્થલિતચરણં કરોતિ, તદા (સે) ય: પ્રમાદસ્થલનાકર્તા સાધુ: (ગિજ્ઞંતવવાવિ) નીયમાનોવાઽપિ મોક્ષમાર્ગે મતિ પ્રેયમાનોઽપિ તદાચરણતયા સ: (અપારણ) અપાર-ણ:—ન સંસારસાગરપારગો ભવતિ ॥૭૭॥

સ્થિરત: સંયમ કે પરિપાલન મેં સ્થિરતાનો 'ળામિગચ્છે-નામિગચ્છે' ઉસકે ઉપદેશનો સ્વીકાર નહીં કરતા હૈં ઓર ચારવાર પ્રમાદ કરતા રહે તય 'સે-સ:' પ્રમાદ કરને ચાલા સાધુ 'ગિજ્ઞંતવવાવિ-નીયમાન એવ' સંસાર સમુદ્રમેં લે જાનેવાલે હોને હૈં 'અપારણ-આપરણ:' સંસાર સાગર સે પાર કરને ચાલે નહીં હોતે હૈં ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ:—દહર અર્થાત્ ઉમર મેં અપને સે છોટી ઉમરવાલા સાધુ સે યા વયોઽધિક વૃદ્ધ સાધુ સે એવં દીક્ષાપર્યાય મેં અપને સે બડે સાધુ સેં અથવા દીક્ષાપર્યાય શ્રુત યા વય મેં અપને સે તુલ્ય સાધુ સે પ્રમાદ સ્થલનાચરણ કે વિષય મેં સમજાવ જાને પર જો સાધુ ક્રોધાદિકે વશીભૂત હોકર સંયમ કા પરિપાલન નહીં કરતા હૈં, ફિર સે પ્રમાદ સ્થલન ઓર ગલતી કરતા હીં રહતા હૈં, વહ પ્રમાદ ગલતા કરને ચાલા સાધુ ઇસ સંસાર સમુદ્ર કે પ્રવાહ મેં વહતા હુઆ સંસાર સાગર કા પારગામી નહીં હોતા હૈં ॥૭૭॥

સ્થિરતા રૂપ 'ળામિગચ્છે-નામિગચ્છે' તેના ઉપદેશને સ્વીકારતા નથી. અને ચારવાર પ્રમાદ કરતો રહે ત્યારે 'સે-સ:' ને પ્રમાદ કરવાવાળો સાધુ 'ગિજ્ઞં-તવવાવિ-નીયમાન એવ' સંસાર સમુદ્રમાં લઈ જવાવાળો થાય છે. અપારણ-અપાર-ણ:' સંસાર સાગરથી પાર કરવાવાળો થતો નથી. ॥૭૭॥

અન્વયાર્થ:—હર અર્થાત્ ઉમરમાં પોતાનાથી નાની ઉમરવાળા બાલ સાધુથી અથવા વયોવૃદ્ધ સાધુથી તથા દીક્ષા પર્યાયમાં પોતાનાથી મોટા સાધુ પાસેથી અથવા દીક્ષા પર્યાય શ્રુત અથવા વયમાં પોતાની બરાબર એવા સાધુ દ્વારા પ્રમાદ, સ્થલનાચરણના સંબંધમાં સમન્નવવામાં આવેથી જે સાધુ ક્રોધાદિને વશ બનીને સંયમનું પરિપાલન કરતા નથી અને ફરીથી પ્રમાદ, સ્થલન અને ભૂલો કરતા જ રહે આવો પ્રમાદ કરવાવાળો સાધુ આ સંસાર રૂપી સમુદ્રના પ્રવાહમાં વહેતો થકો સંસારસાગરની પાર જઈ શકતો નથી. ॥૭૭॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. श्रु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४११

टीका—‘दहरेण’ दहरेण—स्वापेक्षया दयसा कनिष्ठेन बालेन ‘बुद्धेण’ बृद्धेन-
वयोधिकेन तथा—‘राङ्गिणणा वि’ रत्निकेन—रत्नाधिकेनापि पर्यायशब्देन
‘समन्वयणं’ समव्रतेन—समानदीक्षापर्यायेण समानश्रुतेन वा, ‘भवद्विधानामिदम्
ईदृक्प्रमादाचरणमयुक्तं’ मित्येवम् ‘अणुसामि ए उ’ अनुशासितस्तु प्रमादस्खलित-
चरणं प्रेरितः सन् ‘सम्मतयं’ सम्यक्तया ‘मिरओ’ स्थिरतः—स्थैर्येण ‘णामि-
गळे’ नामितच्छेत्—सम्यक्तया स्थैर्येण न स्वीकरोति । तदा सः ‘णिज्जंतप
वा वि’ नीयमानो वाऽपि मोक्षमार्गे प्रति प्रेष्यमाणोऽपि तदकरणतया ‘अपारए से’
अपारग एव स भवति संसारसागरातिक्रमणे समर्थो न भवतीति । यदि कदाचित्
प्रमादात् कचित् स्खलनं भवेत् तदा तत्र बालसाधुना बृद्धसाधुना दीक्षापर्याया-
धिकेन समेन वा प्रमादपरिमार्जनाय सहसोपदिष्टः तदुपदेशं न परिपालयति
तदा स साधुः संसारसागरापरगमने समर्थो न भवतीति भावः ॥७॥

टीकार्थ—अपने से छोटी उम्र वाले के द्वारा, वयो बृद्ध के द्वारा
रत्नाधिक अर्थात् दीक्षापर्याय में बृद्ध के द्वारा, वय दीक्षापर्याय या
श्रुत में बराबरी वाले के द्वारा ‘आए जैले को इस प्रकार का प्रमादा-
चरण करना उचित नहीं है, इस प्रकार से प्रमादाचरण के लिए अनु-
शासित होने पर जो सम्यक् प्रकार से स्थिरता के साथ स्वीकार नहीं
करता है, वह संसार के प्रवाह में बहता ही है । वह संसारसागर
के पार पहुंचने में समर्थ नहीं होता ।

तात्पर्य यह है कि कदाचित् प्रमाद के कारण स्खलन हो जाय
और दूसरा कोई छोटा बड़ा या समवयस्य साधु प्रमाद का परिमार्जन
करने के लिए उपदेश दे तो जो साधु उसका पालन नहीं करता,

टीकार्थ—पोतानाथी नानी उमरवणा द्वारा अथवा वयोवृद्ध द्वारा
रत्नाधिक अर्थात् दीक्षा पर्यायमां बृद्ध जेवनाथी अथवा वय दीक्षा पर्याय अथवा
श्रुतमां बराबरी—सरभा जेवा द्वारा ‘तमारा जेवाने आवी रीतनु’ प्रमादनु’
आचरण करनु’ योग्य नहीं आवी रीते करवना आचरना संशोधमां अनु-
शासित थावा छतां पणु जे सारी रीते स्थिताना साथे तेना स्वीकार करता
नथी, ते संसारना प्रमादमां न पहुँचो रहे छे, ते संसारसागरनी
पार पहुँचो शकतो नथी.

कडेवानु’ तात्पर्य अे छे जे—कदाश्च प्रमादने करले स्खलन अर्थ जाय
अने पीछे काँठ नाना, मोटा के सरणी उमरना साधु प्रमादनु’ परिमार्जन
—निवारण करवा भाटे उपदेश आपे तो जे साधु तेनु पालन करता नथी.

समय-विउट्टिएणं समयानुसिद्धे ढहरेण वुड्डेण उ चोइए य।

अच्छुट्टियाए घडदासिए वा अगारिणं वा समयानुसिद्धे ॥८॥

छाया—व्युत्थितेन समयानुशिष्टो ढहरेण वृद्धेन तु नोदितश्च ।

अत्युत्थितया घटदास्या वा अगारिणां वा समयानुशिष्टः ॥८॥

‘मिच्छामि वृक्कडं’ इस प्रकार नहीं कहता वह साधु संसार प्रवाह में मड़ा रहता है । संसारसागर के पार नहीं पहुँच सकता ॥७॥

‘विउट्टिएणं’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘विउट्टिएणं-व्युत्थितेन’ शास्त्र के प्रतिकूल आचरण करनेवाले के द्वारा ‘समय-समयेन’ सर्वज्ञप्रणीत आगमके अनुसार ‘अनुसिद्धे-अनुशासितः’ अनुशासित-मूलोत्तर गुणसे स्खलित होकर ‘चोइए य-नोदितश्च’ प्रेरित किया हुआ साधु ‘ढहरेण-ढहरेण’ छोटी वयवाले के द्वारा ‘वुड्डेण उ-वृद्धेन तु’ अथवा अधिक उमरवाले के द्वारा ‘चोइए य-नोदितोऽपि’ शुभ कार्य की ओर प्रेरित किया हुआ तथा ‘अच्छुट्टियाए-अत्युत्थितया’ अति नीच स्वभाववाली दासी के द्वारा अथवा ‘घडदासिए वा-घटदास्या वा’ जलबहन करनेवाली दासी के द्वारा प्रेरित किया हुआ तथा ‘अगारिणं वा-गृहस्थानां वा’ कोई गृहस्थ जनके द्वारा ‘समयानुसिद्धे-समयानुशिष्टः’ गृहस्थधर्मानुसार शिक्षा देने पर अर्थात् गृहस्थ के द्वारा अपमान पूर्वक आक्षेप करने पर भी साधु क्रोध न करे ॥८॥

‘मिच्छामि वृक्कडं’ आ प्रमाणों छड़ता नहीं, तो साधु संसारना प्रवाहमें पड़ी रहने छे, अर्थात् संसारसागरनी पार पहुँची शकता नहीं, ॥७॥

‘विउट्टिएणं’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘विउट्टिएणं-व्युत्थितेन’ शास्त्राधी विरुद्ध आचरण करनेवाले द्वारा ‘समय-समयेन’ सर्वज्ञ प्रणीत आगम अनुसार ‘अनुसिद्धे-अनुशासितः’ अनुशासित मूलोत्तरगुणशील स्वस्थित अथवा ‘चोइए य-नोदितश्च’ प्रेरित करनेवाले आवेले साधु ‘ढहरेण-ढहरेण’ नानी उमरवाला द्वारा ‘वुड्डेण उ-वृद्धेन तु’ अथवा अधिक उमरवाला द्वारा ‘चोइए य-नोदितोऽपि’ शुभ कार्य तर्हे प्रेरित करनेवाले आवेले तथा ‘अगारिणं वा-गृहस्थानां वा’ कोई गृहस्थजन द्वारा ‘समयानुसिद्धे-समयानुशिष्टः’ गृहस्थना धर्म प्रमाणों शिक्षा आपवाले आवे त्थारे अर्थात् गृहस्थ द्वारा अपमान पूर्वक आक्षेप करनेवाले आवे तो पणु साधुमें क्रोध करवे नहीं ॥८॥

अन्वयार्थः—(विउट्टिणं) व्युत्थितेन-परतीर्थिकेन (समयाणुसिद्धे) समया-
नुशिष्टः समयेन सर्वज्ञपणीतावधःऽनुसारेण अनुशासितः मूलोत्तरगुणाचरणे
स्वच्छितः सन् (बोइए य) नोदिइअ तसामयेनैवं प्रतिपादितं यथा त्वया कियते
इत्येवं परतीर्थिकैः नोदितः, (डहरेण) दहरेण-अत्यवयस्कैः (बुद्धेण उ) बुद्धेन-
अधिकवयसा नोदितोऽपि, तथा (अच्छुट्टियाए) अत्युत्थितया-अतिनीचस्व-
भावया दास्या (घडदासिए वा) घटदास्या वा जलवाहिन्या दास्या वा नोदितो-
ऽपि, तथा-(अगारिणं वा) अगारिणां वा-गृहस्थानां वा (समयाणुसिद्धे) समया-
नुशिष्टः-समयेन अनुष्ठानेन गृहस्थधर्मेण अनुशासितः-गृहस्थैरधिष्ठियमाणोऽपि
साधुः कोपं न कुर्यात् ॥८॥

टीका—साम्प्रतं स्वपक्षनोदनानन्तरं स्वयं चेतरेष्वेणामधिकृत्य दर्शयति
शास्त्रकारः—‘विउट्टिणं’ व्युत्थितेन सर्वज्ञपणीतशास्त्रविरुद्धकार्यं यः करोति स

अन्वयार्थः—व्युत्थित अर्थात् परतीर्थिकों द्वारा अपने सिद्धान्त के
अनुसार मूलोत्तर गुणाचरण में स्वल्न होने पर परतीर्थिकों द्वारा
आक्षेप किये जाने पर, या डहर अर्थात् अल्पवयस्क तथा अधिक वय-
स्क द्वारा आक्षिप्त होने पर ‘कहने पर एवं अति तुच्छ स्वभावदासी से
या जल वाहक दासी से भर्त्सित होने पर अथवा गृहस्थों के
द्वारा अपने धर्म के अनुसार आक्षिप्त होने पर ‘कहने पर’ भी
साधुजन क्रोध न करे ॥८॥

टीकार्थ—स्वपक्ष की प्रेरणादिखलाने के पश्चात् अब शास्त्रकार
स्वपक्ष से इतर पक्ष की प्रेरणा के विषय में कहते हैं। जो उत्थित तो
है परन्तु विपरीत रूप से उत्थित है। अर्थात् सर्वज्ञपणीत शास्त्र से

अन्वयार्थ—व्युत्थित-अर्थात् परतीर्थिकों द्वारा पोताना सिद्धांत प्रमाणों
अनुशासित धर्मे अथवा सर्वज्ञ प्रणीत आगम अनुसार भूवोत्तर गुणाच-
रणों में स्मृति धराती परतीर्थिकों द्वारा आक्षेप करवाया आवे तब अथवा
डहर-अर्थात् नानी उमरवाणा तथा मोटि उमरवाणाथी आक्षेप करवाया
आवे तब तथा अत्यंत तुच्छ स्वभाव वाणी दासीथी अगर जलकरवावाणी
दासी द्वारा ठपके आपवाया आवेथी अथवा गृहस्थों द्वारा पोताना धर्म
प्रमाणों ठपके आपवाया आवेथी पण साधुओं को न करे। ॥८॥

टीकार्थ—पोताना पक्षी प्रेरणा अतः पक्षी हवे शास्त्रकार पोताना
पक्षी जीव पक्षी प्रेरणा संघर्षों में डहे छे, जे उत्थित तो छे, परन्तु
विपरीत रूप से उत्थित छे, अर्थात् सर्वज्ञ प्रणीत शास्त्रों विरुद्ध कार्य

૪૨૬

સર્વકૃતાન્નપ્રે

વ્યુત્થિતઃ પરતીર્થિકસ્તેન વ્યુત્થિતેન 'સમર્ણ' સમયેન-સર્વજ્ઞમણીતાગમાનુસારેણ 'અણુસિદ્ધે' અનુશાસિતઃ-મૂલોત્તરગુણાચરણે સ્વલિતઃ સન્ નોદિતઃ 'મત્રતામાગમે નૈવં પ્રતિપાદિતં યયા મવદ્ધિઃ ક્રિયતે' અનેન પ્રકારેણ પરતીર્થિકૈઃ 'ચોદ્દય' નોદિતશ્ચ તથા 'હરેણ' ન્યૂનવયસ્કેન 'બુદ્ધેણ' વૃદ્ધેન-પરિણતવયસ્કેન નોદિતોઽપિ પ્રેરિતોઽપિ કુત્સિતાચારપટ્ટતઃ સાધુઃ તથા 'અચ્ચુદ્ધિનાય' અત્યુત્થિતયા-અતિ-નીચસ્વમાવયા અતિકુપિતયા વા દાસ્યાઽપિ તથા-'પટ્ટદાસિણ ત્વા' ઘટ્ટદાસ્યા-જઙ્ગવાહિન્યાઽપિ દાસ્યા નોદિતઃ સર્વજ્ઞમણીઉશિશ્યાઽનુશાસિતઃ સાધુઃ કોપં ન કુર્યાત્ તચ્છિન્નાસ્પ્રહિતમિતિકૃત્ત્વા સ્વીકુર્યાદિતિમાત્રઃ । તથા-'અગારિણં' અગારિણાં-ગૃહસ્થાનાં યઃ સમયોઽનુષ્ઠાનં તત્સમયેન 'અણુસિદ્ધે' અનુશાસિતઃ 'ઓ મોઃ સાધો ! કિમિદમાસ્થં ત્વયા ઈદ્દશં-માઢશાનાં ગૃહસ્થાનામપિ ઇતાદૃશમાચરણં ન યુજ્યતે, કિં પુનઃ સાધૂનાં યુજ્યેઠ' । ઇત્યેવમપમાનપૂર્વકમધિસિન્ધિમણોઽપિ, 'મમૈવ પત્તચ્છેયઃ' ઇત્યેવં મન્યમાનો ન મનાગપિ મનો દૂપયેત્ત ઇતિ ।

વિરુદ્ધ કાર્ય કરતા હૈ । વહ પરતીર્થિક વ્યુત્થિત કહલાતા હૈ । કદાચિત્ કોઈ પરતીર્થિક સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત આગમ કે અનુસાર મૂલ યા ઉત્તર ગુણો મે સ્વલના હોને પર પ્રેરણા કરે, જૈસે આપકે આગમ મેં તો એસા નહીં કહા હૈ જૈસા આપ કરતે હૈ । હસી પ્રકાર કોઈ કમ ઉમ્મવાલા યા વૃદ્ધ પુરુષ પ્રેરણા કરે । યહાં તક કિ અત્યન્ત તુચ્છ સ્વભાવવાલી દાસી યા જલ ભરનેવાલી દાસી પ્રેરણા કરે તો મી સાધુ કુપિત ન હો । તથા કોઈ ગૃહસ્થો કે અનુષ્ઠાન કો લેકર અનુશાસન કરે । જૈસે મો સાધુ ! તુમને યહ કયા ક્રિયા ! એસા કરના તો મેરે જૈસે ગૃહસ્થો કે લિયે મી યોગ્ય નહીં હૈ । સાધુઓં કો યહ કૈસે શોભા દે સકના હૈ ! હસ પ્રકાર

કરે છે, તે પરતીર્થિક વ્યુત્થિત કહેવાય છે. કદય કોઈ પરતીર્થિક સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત આગમ પ્રમાણે મૂળ અથવા ઉત્તરગુણોમાં સ્થપના કર્ય જવાથી પ્રેરણા કરે એનકે-આગમમાં તો આ પ્રમાણે કહેલ નથી, કે જે પ્રમાણે આપ કહી રહ્યા છો. જેજ પ્રમાણે કોઈ નાની ઉમરવાળો અથવા વૃદ્ધ પુરુષ પ્રેરણા કરે એટલે સુધી કે-અત્યંત નીચ સ્વભાવ વાળી દાસી અથવા પાણી ભરવાવાળી દાસી પ્રેરણા કરે તો પણ સાધુએ કોપ ન કરવો. તથા કોઈ ગૃહસ્થો અનુષ્ઠાનને લઈને અનુશાસન કરે. જેમકે હે સાધુ ! તમે આ શું કર્યું ? આમ કરવું એ તો મારા જેવા ગૃહસ્થોને પણ યોગ્ય નથી. સાધુ-ઓને આ કેવી રીતે શોભાસ્પદ થઈ શકે ? આ પ્રમાણે અપમાનપૂર્વક આક્ષેપ

शास्त्रविरुद्धकर्मकर्ता गृहस्थः परसमयानुसारी, तथा वयसाऽल्पो वृद्धो वा एवमत्यन्तनिन्दितदासीव, यदि साधुं सर्वहमणीवस्त्रिसामाश्रित्याधिसिपेत् तदा साधु रतत्र क्रोधं न कुर्यात् प्रत्युत स्तुतिमिति कृत्वा सहर्षं स्वीकुर्यादिति भावः॥८॥

मूल—ण तेसु कुञ्जे ण य पव्वहेज्जा,

ण यावि किञ्ची फरुसं वएज्जा ।

तहा करिस्संति पडिसुणेज्जा,

‘सेयं खु भैयं णं पैमायं कुंज्जा॥९॥

छाया—न तेषु क्रुध्येन्न च प्रव्यथयेत्, न चापि किञ्चित्स्वरूपं वदेत्।

तथा करिष्यामीति प्रतिशृणुयात्, श्रेयः खलु भयं न प्रसादं कुर्यात्॥९॥

अवमानपूर्वक आक्षेप होने पर भी तनिक भी अपने मनको दूषित न करे। अपि तु यही सोचे कि इसका कहना मेरे लिए कल्याणकारी है।

आशय यह है—शास्त्र विरुद्ध कार्य करनेवाला गृहस्थ, अन्यमतावलम्बी उम्र में छोटा, बड़ा या अत्यन्त निन्दित मनुष्य भी यदि साधु पर आक्षेप करे (फटकारे) तो भी साधु कोप न करे ॥८॥

‘ण तेसु कुञ्जे ण य पव्वहेज्जा’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘तेसु-तेषु’ स्वसमय परसमय में रहने वाले आक्षेप करनेवालों पर साधु ‘ण कुञ्जे-न क्रुध्येत्’ क्रोध न करे ‘ण य-न च’ न उसको ‘पव्वहेज्जा-प्रव्यथयेत्’ पीडित करे अर्थात् इस प्रकार से करनेवालों को पीडा न करे ‘ण यावि-न चापि’ और न ‘किञ्चि फरुसं वएज्जा-किञ्चित् परुषं वदेत्’ कोई भी कठोर वचन कहे परंतु उसका

धाय तो पक्ष अशु पक्ष पोताना मनने दूषित न करे. परंतु कोय विचार है—आनुं कथन भारे भाटे कट्याणुकासक छे.

उठेवानो आशय ओ छे है—शास्त्रविरुद्ध कार्य करवावाणो गृहस्थ अन्य मतावलम्बी, उमरमां नानो, मोटो, अथवा अत्यन्त छोटो मनुष्य पक्ष ओ साधु पर आक्षेप करे (उभकोटै) तो पक्ष साधुओ को धोष करगे नही. ॥८॥

‘ण तेसु कुञ्जे ण य पव्वहेज्जा’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘तेसु-तेषु’ स्वसमय परसमयमां उठेवा वाणा आक्षेप करवावाणो उपर साधु ‘ण कुञ्जे-न क्रुध्येत्’ क्रोध न करे ‘ण य-न च’ तेमअ तेने ‘पव्वहेज्जा-प्रव्यथयेत्’ पीडा करे अर्थात् आ रीते उठेवावाणाओने पीडा न करे ‘ण यावि-न चापि’ तेमअ न ‘किञ्चि फरुसं वएज्जा-किञ्चित् परुषं वदेत्’ केअ

અન્વયાર્થઃ—(તેસુ) તેષુ-પૂર્વોક્તેષુ સ્વસમયપરસમયસ્થિતેષુ અધિક્ષેપ કારિણુ (જ કુજ્જા) ન ક્રુધ્યેન્-સાધુઃ ક્રોધે નૈવ કુર્વાત્ (જ ય) ન ચ ત્રાપિ 'યન્ન-હેજ્જા) પ્રવ્યથયેન્ તથા વક્તારં ન પીઢયેન્ (જ યાત્રિ) ન ત્રાપિ (કિંચી ફરુસં વણ્જ્જા) ક્લિશ્ચિત્ પશ્યાન્-શ્રુતિકદુષ્વચનં નદેન્, કિન્તુ તદીયં વાક્યં શ્રુત્વા (તદ્વા કરિસ્સંતિ પઢિસુણેજ્જા) તથા કરિણ્યામિ યથા ભવાનાહ્ અન્યેવં પ્રતિશ્રુણુયાત્ મિથ્યાદુષ્કૃતં દત્ત્વા અસદાચરણાદ્ નિર્વર્તેન્, અત્ર મમેવં (તુ સેયં) સ્વલ્લુ શ્રેયઃ-કલ્પાણં વર્તતે યત્ પ્રતેવામ્ (મયં) મયાત્ (પમાયં) પ્રમાદમ્ (જ કુજ્જા) ન કુર્વાત્ કિન્તુ સદાચરણે મનો નિદધ્યાત્ ॥૧॥

વચન કો સુન કરકે 'તદ્વા કરિસ્સંતિ પઢિસુણેજ્જા-તથા કરિણ્યામિ' ઇતિ પ્રતિશ્રુણુયાત્' મૈં વૈસા હી કરુંગા' હમ પ્રકાર સાધુ નિશ્ચય કરે મિથ્યા દુષ્કૃત દેકરકે અસદાચરણ સે નિવર્તિત હો જાવે 'સેયં તુ મેયં-શ્રેયઃ સ્વલ્લુ મમેદં' ઓર એસાં સમજો કો હસમેં મેરા હી કલ્પાણ હૈ 'પમાયં-પ્રમાદમ્' પ્રમાદ 'ન કુજ્જા-ન કુર્વાત્' ન કરે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—અન પૂર્વોક્ત આક્ષેપ કરનેવાલે સ્વસિદ્ધાન્ત એવં પર સિદ્ધાન્તમતાબલમ્બી પુરુષોં કે ડપર સાધુ મહાત્મા ક્રોધ ન કરે ઓર અન આક્ષેપ કરનેવાલોં કો પીઢિત ખી ન કરે એવં અનકે પ્રતિ ધોડે ખી કદુ શબ્દોં કા પ્રયોગ ન કરે કિન્તુ અનકે વાક્યોં કો સુનકર જૈસા આવ કહતે હૈં, 'વૈસા હી મૈં કરુંગા' ઘર કહ કર મિથ્યાદુષ્કૃત દેકર અસત્ આચરણ સે નિવૃત્ત હો જાય । હસમેં મેરા હી કલ્પાણ હૈં ક્યોંકિ હનકે મય સે પ્રમાદ ન કર સદાચરણ મૈં હી મન લગેગા એસા સોચે ॥૮॥

પણ કહેર વચન કહેયું પરંતુ તેના વચનને સાંભળીને 'તદ્વા કરિસ્સંતિ પઢિ-સુણેજ્જા-તથા કરિણ્યામિ' ઇતિ પ્રતિશ્રુણુયાત્' હવે હું એમ જ કહીશ આ પ્રમાણે સાધુ નિશ્ચય કરે મિથ્યાદુષ્કૃત હઈને અસદાચરણથી નિવૃત્ત થઈ જાય. 'સેયં તુ મેયં' 'શ્રેયં સ્વલ્લુ મમેદં' અને એવું સમજો કે આમાં 'માઈ' જ શ્રેય છે. 'પમાયં-પ્રમાદમ્' પ્રમાદ 'ન કુજ્જા-ન કુર્વાત્' ન કરે ॥૬॥

અન્વયાર્થ—એ પૂર્વોક્ત આક્ષેપ કરવાવાળા સ્વસિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્ત મતાવલંબી પુરુષોં ડપર સાધુએ ક્રોધ કરવો નહીં. અને એ આક્ષેપ કરવાવાળાને પીડિત પણ ન કરે. તથા તેઓ પ્રત્યે થોડો એવો કદુ શબ્દનો પ્રયોગ પણ ન કરે. પરંતુ તેઓના વચનને સાંભળીને 'તદ્વા કરેમ કહો છો તેજ પ્રમાણે હવે હું કરીશ, આ રીતે કહીને મિથ્યા દુષ્કૃત આપીને અસત્ આચરણથી નિવૃત્ત જની જાય જામ કરવથી માઈ' જ કલ્યાણ છે. કેમ કે આ લોકોના બચથી પ્રમાદ ન કરવાં સદાચરણમાં જ મન લાગશે તેમ વિચારે ॥૮॥

ટીકા—‘તેમુ’ તેણે-અધિક્ષેપકારિણ સ્વસમયવરસમયસ્થિતેણ ‘જ કુઝ્ઝે’ ન કુઝ્યેત્-ક્રોધેન કુર્યાત્ ક્ષમાશીલ તપસ્વી, ‘જય’ ન ચ ‘પન્થહેજ્જા’ પ્રત્ય-યયેત્, ન તથા વક્તરં પુરુષં વ્યયયેત્ ન વક્ત્રયધિ પીલયેત્ ‘જ યાવિ’ ન ચાપિ ‘કિચી’ કિચ્ચિદ્વિ ‘કલ્લસં’ કરુણ્ણ શ્રુતેકલુપ્પવન્ન ‘વરજ્જા’ વરેત્, एवं स साधु-विचारं भावयेत्-इमे मां नितरां निन्दन्तु, निन्दन्त तेषां वचनं सत्यमसत्यं वा ? यदि सत्यं प्रयुज्यते, तदाऽलं क्रोधेनाऽविचार्यं प्रयुज्यमानेन। यदि वा-असत्यम-मूलां लतां पल्लवयति, तदाऽपि विदूषकमेतं वचनं सत्यविग्रहीतयाऽलं क्रोधेन। तदुक्तम्—‘आकुण्ठेन मतिमता, तत्तत्तार्थविचारणे यतिः कार्थी।

यदि सत्यं कः क्रोधः स्यादवृतं किं नु क्रोधेन ॥१॥इति।

ટીકાર્થ—ક્ષમાશીલ તપસ્વી ટન પૂર્વોક્ત સ્વમતવાલે યા અન્યમતા-વલમ્બી આક્ષેપ કરે યા હિત શિક્ષા દે તો ડન પર ક્રોધ ન કરે। ડન્હે ઢંડા આદિ કે પ્રહાર સે વ્યથા ન પહુંચાવે ઔર ય કઠોર વચનોં કા પ્રયોગ કરે। કિન્તુ સાધુ ઇસ પ્રકાર વિચાર કરે, યે મેરી નિન્દા કરતે હૈં સો ઇનકા કહના સત્ય હૈં યા અસત્ય ? યદિ સત્ય હૈં તો મુઝે ક્રોધ નહીં કરના ચાહિયે। યદિ ઇનકા કથન અસત્ય હૈં તો બી ઇન્હેં વિદૂષક કે સમાન સમજકર કોપ કરને સે કયા લાભ હૈં ? કહા બી હૈં-‘આકુણ્ઠેન મતિમતા’ ઇત્યાદિ।

જય કોઈ આક્રોશ કરે તો બુદ્ધિમાન પુરુષ તત્ત્વ કી વિચારણા કરે, વહ ઇસ પ્રકાર-યદિ યહ સત્ય કહના હૈં તો ક્રોધ કરને સે કયા લાભ ? ઔર યદિ ઇસકા કહના અસત્ય હૈં તો બી ક્રોધ કયોં કિયા જાય ?

ટીકાર્થ—ક્ષમાવાન તપસ્વી તે પૂર્વોક્ત સ્વમત વાળા કે અન્યમતવાળા આક્ષેપ કરે-અથવા હિતકર શિક્ષા-શિષ્યામણુ દે તો તેના પર ક્રોધ ન કરે તેને ઢંડા વિગેરેના પ્રહારથી પીડા ન પહોંચાડે તથા તેના પ્રત્યે કઠોર વચનોના પ્રયોગ પણ ન કરે. પરંતુ સાધુ એવો વિચાર કરે કે-મારી નિન્દા કરે છે, પણ તેઓનું કથન સાચું છે ? કે અસત્ય છે ? જો સત્ય છે, તો મારે ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. અને જો તેઓનું કથન અસત્ય છે, તો પણ તેને વિદૂષક પ્રમાણે સમજીને ક્રોધ કરવાથી શું લાભ છે ? કહ્યું પણ છે કે—‘આકુણ્ઠેન મતિ-મતા’ ઇત્યાદિ

બ્યારે કોઈ આક્રોશ કરે તો બુદ્ધિશાળી પુરુષ તત્ત્વને વિચાર કરે તે આ પ્રમાણે વિચારે કે-જો આ સત્ય કહે છે, તો ક્રોધ કરવાથી લાભ શું છે ? અને જો તેનું કહેવું અસત્ય હોય તો પણ ક્રોધ થા માટે કરવો ?

यदि ते कथयेयुः भोः ? सवता एतादृशमसदाचरणं न विधेयम्, एतादृशं तस्मिन् वाक्यं श्रुत्वा 'तदा करिष्येति' तथा करिष्यामि यथाऽऽह भवान् इति-एवं-विषयवचनेन 'पट्टिष्ठणेऽजा' प्रतिशृणुयात् मध्यस्थभावमुद्रामवलम्ब्य तत् कथित-मनुत्तिष्ठेत् । मिथ्यादुष्कृतं दत्त्वा असदाचरणात् निरर्त्तेत् । अथ समैव 'तु' खलु विषयेन 'सेयं' श्रेयः, एतेषां मया खलु कचिदपि 'प्रमादं' प्रमादम् 'ण कुज्जा' नैव कुर्यात्-असदाचरणं न मिथ्या, किन्तु सदाचारे मनोनिदध्यादिभिः । पूर्वोक्त-प्रकारेण शिक्षितः साधुः शिक्षादातुकरि क्रोधं न कुर्यात् । तथा न तं पीडयेत् किन्तु-इतः परं भूयोऽहं नैवं करिष्यामि, साधु प्रतिबोधितोऽस्मीति मतिर्ज्ञां कुर्यात् । तथा प्रमादं परित्यज्य साधुना सदाचारे मतिं विधेया, इति भावः ॥९॥

यदि वे कहें कि आपको ऐसा अनुचित आचरण नहीं करना चाहिए तो उनका यह कथन सुनकर साधु कहे 'अच्छा आप जैसा कहते हैं, वैसा ही करूंगा।' इस प्रकार उसके कथन को मध्यस्थ भाव से अंगीकार करके वैसा ही करे और मिथ्यादुष्कृत देकर असत् आचरण से निवृत्त हो जाय। तथा ऐसा विचार करे कि मेरा ही कल्याण है। उनके भय से भी प्रमाद न करे और सदाचरण में दिल लगावे।

आशय यह है कि पूर्वोक्त प्रकार से कोई साधु को हितशिक्षा दे तो साधु शिक्षा देनेवाले पर क्रोध न करे दण्डा आदि से या कटुक वचन से प्रहार न करे, परन्तु ऐसा कहे कि अब मेरा ऐसा नहीं करने का भाव है, आपने मुझे अच्छी हितशिक्षा दी है। प्रमाद का परि त्याग करके सदाचरण में बुद्धि को स्थापित करे ॥९॥

જો તેઓ જોમ કહે કે—આપે અયોગ્ય આચરણ કરવું ન જોઈએ તો તેમણે જો કથન સાંભળીને સાધુએ કહેવું કે 'ઠીક છે, આપ જોમ કહો છો, જોમ પ્રમાણે કરવાનો ભાવ રાખુ છું.' આ પ્રમાણે તેના કથનને મધ્યસ્થ ભાવથી સ્વીકાર કરીને તેમજ કહે. અને મિથ્યાદુષ્ટ દર્શને અસત્ આચરણથી નિવૃત્ત થઈ જવું. તથા એવો વિચાર કરે કે—આમ કરવાથી તો મારું જ કલ્યાણ છે, તેના ભયથી પણ પ્રમાદ ન કરે. અને સદાચરણમાં મન લગાવે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જો કોઈ સાધુને હિત કર શિખામણ કે તો સાધુએ શિખામણ આપનારા ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં તેને ઠંડા વિગેરેથી અથવા કડવા વેણથી પ્રહાર ન કરવો. પરંતુ એવું કહેવું કે—હવે તેમ ન કરવાનો મારો ભાવ છે. આપે મને સારી હિતકર શિખામણ આપી છે. આ રીતે પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને સદાચરણમાં બુદ્ધિને સ્થાપિત કરે ॥૯॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૪ પ્રત્યક્ષસ્વરૂપમિત્તરૂપણમ્

૫૧૧

મૂઢમ્-વૈળંસિ મૂઢસ્સ જહા અમૂઢા,

મર્ગાણુસાસંતિ હિયં પેયાણં ।

તેણા વિ મંઝઝં હૈળમેવ સેયં,

‘જં’ ‘મે’ વુઢ્ઠા સમણુસાસયંતિ ॥૧૦॥

છાયા—વને મૂઢસ્ય યથાઽમૂઢા, માર્ગમનુશાસતિ હિતં પ્રજાનામ્ ।

તેનાપિ મહામિદમેવ શ્રેયો, યન્મે વુધાઃ સમ્યગનુશાસતિ ॥૧૦॥

‘વર્ણસિ મૂઢસ્સ જહા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જિસ પ્રકાર સે ‘અમૂઢા-અમૂઢાઃ’ સદ્-સન્માર્ગ કો જાનને થાલે પુરુષ ‘વળે-વને’ વનમે ‘મૂઢસ્સ મૂઢસ્ય’ પ્રમિત દિશા હોને સે માર્ગ સે સ્વલિત પુરુષકો ‘પયાણં-પ્રજાનામ્’ પ્રજા કે ‘હિયં-હિતમ્’ હિતકરને વાલા ‘મર્ગ-માર્ગમ્’ માર્ગકો ‘અણુસાસંતિ-અનુશાસતિ’ કહ વેતે હૈં વૈસે હી ‘તેણાવિ-તેનાઽપિ’ સાધુ કો ખી યહી વિચારના યોગ્ય હૈ કી ‘મંઝઝ-મહ્યમ્’ મુઝકો ‘હળમેવ સેયં-હદ-મેવ શ્રેયઃ’ યહી કલ્યાણકારી હૈ ‘જં-યત્’ જો ‘મે-મમ’ મુઝકો ‘વુઢ્ઠા-વૃઢ્ઠાઃ’ ય થાલ વૃઢ્ઠ મૂઢસ્થ વિગૈરહ ‘સમણુસાસયંતિ-સમ્યક્ અનુશાસતિ’ શિક્ષા વેતે હૈં અર્થાત્ યે સચ જો મુઝે શિક્ષા વચન કહ રહે હૈં વે મેરે લિષ્ હિતકર હૈં એસા વિચાર કરકે કિસીકે ઉપર ક્રોધ ન કરે ॥૧૦॥

‘વર્ણસિ મૂઢસ્સ જહા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જે પ્રમાણે ‘અમૂઢા-અમૂઢાઃ’ સદસ-માર્ગને અભ્યુપાવાળો પુરુષ ‘વળે-વને’ વનમાં ‘મૂઢસ્સ-મૂઢસ્ય’ દિશાનો પ્રમ થવાથી માર્ગથી ભૂલા પડેલા પુરુષને ‘પયાણં-પ્રજાનામ્’ પ્રજાના ‘હિયં-હિતમ્’ હિત કરવાવાળા ‘મર્ગ-માર્ગમ્’ માર્ગને ‘અણુસાસંતિ-અનુશાસતિ’ શિક્ષા આપે છે. એજ રીતે ‘તેણ વિ-તેનાપિ’ સાધુએ પણ એજ વિચારવું યોગ્ય છે કે-‘મંઝઝ-મહ્યમ્’ અને ‘હળમેવ સેયં-હદમેવ શ્રેયઃ’ આજ કલ્યાણ કારક છે. ‘જં-યત્’ જે ‘મે-મમ’ અને વુઢ્ઠા-વૃઢ્ઠાઃ’ આ બાલ, વૃઢ્ઠ, મૂઢસ્થ વિગેરે ‘સમણુસાસયંતિ-સમ્યક્ અનુશાસતિ’ શિક્ષા આપે છે. અર્થાત્ આ બધા અને જે શિક્ષા વચન કહી રહ્યા છે એ ભારે ભારે જ હિતકારક છે. એમ વિચાર કરીને ઠોષના પશ ક્રોધ ન કરે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થઃ—(જહા) યથા—યેન પ્રકારેણ (અમૂઢા) અમૂઢાઃ—સદસન્માર્ગવે-
ત્તારઃ (વણે) વને—અતિગહનવને (મૂઢસ્સ) મૂઢસ્સ—દિગ્મ્હ્રાન્તત્વેન પથ્થ્રષ્ટસ્ય
પુરુષસ્ય (પયણં) પ્રજાનામ્—જનસાધારણાનામ્ (હિયં) હિતં—હિતકારકમ્ (મર્ગં)
માર્ગમ્ (અણુસાસંતિ) અણુસાસતિ—પ્રતિપાદયન્તિ તદ્વચનસ્ત્રીકારેણ યથેષ્તિત-
સ્થાનમાસિર્ભવતિ તથૈવ (તેના વિ) તેનાપિ સાધુના ક્વચિદેવ વિચારણીયમ્ યત્
(મજ્ઞં) મહ્યમ્ (ફળમેવ સેયં) ફલમેવ શ્રેયઃ કલ્યાણકારિ વર્તતે (જં) યત્ (મે) મે-
મામ્ (બુઢા) બુઢાઃ હિતબુદ્ધિમન્તઃ ક્ષમે ચાલવૃદ્ધમિથ્યાદૃષ્ટિગૃહસ્થઘટદાસીમ્પ્રત્યઃ
(સમણુસાસયંતિ) સમ્યગ્ અણુસાસતિ—શિલ્પયન્તિ, પતેષાં શિક્ષયા મમૈવ હિતં ભવિ-
ષ્યતીતિ વિમૃદ્ય કથમપિ ક્રોધો ન કર્તવ્યઃ સાધુમિરિતિ ભાવઃ ॥૧૦॥

ટીકા—ઉક્તમર્થ દૃષ્ટાન્તદ્વારા દૃઢીકરોતિ—‘વર્ણસિ’ इत्यादि । ‘जहा’ यथा
येन प्रकारेण ‘वर्णसि’ वने—अतिगहनवने ‘मूढस्स’ मूढस्य दिङ् मूढतया व्याकुलि-
तस्य—पथभ्रष्टस्य ‘अमूढा’ अमूढाः—सदसन्मार्गज्ञातारः ‘पयणं’ प्रजानाम्—जन-

અન્વયાર્થ—જિસ પ્રકાર સદસન્માર્ગવેસા વિદ્વાન્ લોગ અત્યન્ત
ગહન વનમેં દિગ્મૂઢ-માર્ગ ખૂલે હુણ મૂઢ પુરુષકો પ્રજાજન કા હિતકારક-
માર્ગોં કા ઉપદેશ કરતે હૈં યાને માર્ગ દિશ્વલાતે હૈં, વૈસે હી સાધુજન
કો બી વૈસા હી વિચાર કરના ચાહિય કિ મેરે લિય યહી કલ્યાણ-
કારક માર્ગ હૈ જો મુજે યે સ્વભી ચાલવૃદ્ધ મિથ્યાદૃષ્ટિ ગૃહસ્થ ઘટદાસી
બગૈરહ સમ્યક્ પ્રકાર સે શિક્ષા દેતે હૈં, ફન લોગોં કી શિક્ષા સે મેરા
હી હિત હોગા એસા વિચાર કર સાધુઓં કો હિતશિક્ષા દેનેવાલોં પર
કબી ક્રોધ નહીં કરના ચાહિય ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—ઉક્ત કથન કો દૃષ્ટાન્તદ્વારા દૃઢ કરતે હૈં ‘વર્ણસિ’ इत्यादि
जैसे वनमें दिशामूढ होकर मार्ग भूले हुए पुरुष को सन्मार्ग के ज्ञाता

અન્વયાર્થ—જે પ્રમાણે સત્ અસત્ માર્ગના બાણનાર વિદ્વાન્ લોક
અત્યંત ગાઢ વનમાં માર્ગ ભૂલેલા મૂર્ખ પુરુષને તેને હિતકારક એવો માર્ગ
ખતાવે છે. અર્થાત્ માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે. જેજ પ્રમાણે સાધુ જને પણ
એવેજ વિચાર કરવો જોઈએ કે મારે માટે આજ કલ્યાણપ્રદમાર્ગ છે. કે
જે મને આ બધા બાલ, વૃદ્ધ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, ગૃહસ્થ, ઘટદાસી વિગેરે સારી
રીતે શિખવે છે. આ લોકોની શિક્ષાથી મારું જ હિત થશે આમ વિચાર
કરીને સાધુને હિતકર શિક્ષા અભ્યાસનાર પર ક્યારેય ક્રોધ કરવો ન જોઈએ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—આ કથનને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા દૃઢ કરતાં કહે છે કે—‘વર્ણસિ’ इत्यादि
जैसे वनમાં दिग्मूढ થઈને માર્ગ ભૂલેલા પુરુષને સન્માર્ગ બાણનારા અમૂઢ

સમચાર્યોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૨૧

સાધારણનામ્ 'દિવં' હિતં-શ્રેયઃ સમસ્તશીવરહિતં મનોઽભિલપિતસ્થાનમાપકમ્ 'મર્ગં' માર્ગમ્ 'અણુમાસંતિ' અણુમાસંતિ-પતિત્વમ્નિ તાદૃશોપદેશેન તસ્ય હિતમેવ ભવતિ, અભિલપિતસ્થાનમાપ્ત્વા : દ્યમેવ 'તેના વિ' તેનાવિ સાધુના સ્થયમેવ વિચારણીયમ્-'મધ્યં' મધ્યમ્ 'કળમેવ સેયં' કલમેવ શ્રેયઃ-કલ્યાણકારિ 'જં મે' યન્યે 'બુદ્ધા' હમે બુદ્ધાઃ-હિતચિન્તાતાઃ તાલટ્ટદ્વિધ્યાદૃષ્ટિગૃહસ્થપટદાસી મધુદયઃ 'સમણુમાસંતિ' સમ્યક્ ક્ષિયન્તિ, एतेषां शिक्षयाऽस्माकमेव हितं भविष्यतीति विचार्य साधुभिः कथं हि क्रोधो न करणीयः ।

યથા વને અષ્ટમાર્ગઃ કથિત્વ કસ્વર્ષિદન્યસ્યોપદેશેન તદુપદિષ્ટમેવ માર્ગ-માશ્રયન મનોઽભિલપિતસ્થાનમાપ્નોતિ તથૈવાઽસ્માકમપિ પથઅષ્ટાનાં બુધોપદે-શેન હિતમેવ સેત્સ્યતીતિ પરિભાવ્ય સાધુના ક્રોધો ન વિધેયઃ ॥૧૦॥

અમૃદ પુરુષ હિતકારી, સમસ્ત દોષો સે રહિત એવં અભીષ્ટ સ્થાન પર પહુંચા દેનેવાલે માર્ગ કા નિર્દેશ કરતે હૈ તો ઉસ મૃદ પુરુષ કા હિત હી હોતા હૈ । વહ અપની મંજિલ પર પહુંચ જાના હૈ । સાધુ કો બી એસા હી સોચના ચાહિય, મુજે જો બાલક મિધ્યાદૃષ્ટિ, ગૃહસ્થ યા પટદાસી આદિ શિક્ષા દે રહે હૈ, યહી મેરે લિય શ્રેયસ્કર હૈ, इनकी शिक्षा से मेरा ही कल्याण होगा । इस प्रकार विचार करके उनके उपर क्रोध नहीं करना चाहिए ।

આશય વહ હૈ કિ જૈસે માર્ગ મૂલે હુય પુરુષ કિસી દુસરે કે ઉપ-દેશ સે સહી રાહ પર આ જાતા હૈ, ઓર અપની મંજિલ કો પા હેતા હૈ જિસે પા હેના ઉસ માર્ગ પર ચલે વિના અસંભવ સા થા । હસી પ્રકાર વૃદ્ધ જનોં કે ઉપદેશ સે મેરા હિત હી હોગા । એસા વિચાર કરકે ડન માર્ગદર્શકોં કે ઉપર ક્રોધ ન કરે ॥૧૦॥

પુરુષ, હિતકર સઘળા દેષાથી રહિત અને શેગ્ય સ્થાને પહોંચાડનાર માર્ગ બતાવે, તે તેથી તે મૃદ પુરુષ હિતજ થાય છે, તે પોતાના ઇચ્છિત સ્થાન પર પહોંચી જાય છે, સાધુએ પણ એમ જ વિચારવું જોઈએ કે-અને આ બાલક મિધ્યાદૃષ્ટિ ગૃહસ્થ અથવા ઘર દાસી-પાણી ભરવા વાળી દાસી વિગેરે સારી શિક્ષામણુ આપે છે. આજ મારે માટે શ્રેયસ્કર છે. આમની શિક્ષાથી મારું જ કલ્યાણ થશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ક્રોધ કરવો ન જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે-એમ માર્ગ ભૂલેલો પુરુષ કેઈ બીજાના ઉપદેશથી શેગ્ય માર્ગ પર આવી જાય છે. અને પોતાની મંજીલે પહોંચી જાય છે. જે મેળવવા તે માર્ગ પર આવ્યા વિના અસંભવ જેવું છે. એજ પ્રમાણે વૃદ્ધજનોના ઉપદેશથી મારું કલ્યાણ જ થશે. એવો વિચાર કરીને ક્રોધ ન કરવો. ॥૧૦॥

૪૨૨

સત્રફતાકેસરી

મૂઢમ્-અહ તેળ મૂઢેળ અમૂઢગસ્સ,

કાયવ્વ પૂયા સવિસેસજુત્તા.

એઓવમં તત્થ ઉંદાહુ વીરે,

અણુગમ્મ અત્થં ઉવણેહ સમ્મં ॥૧૧॥

છાયા—અથ તેન મૂઢેનામૂઢસ્ય, કર્તવ્યા પૂજા સવિશેષયુક્તા ।

एतदुपमां तत्रोदाहृतवान् वीरः अनुगम्यार्थमुपनयति सम्यक् ॥११॥

અન્વયાર્થ:—(અહ) અથ યથા તેન (મૂઢેળ) મૂઢેન-માર્ગાશ્રષ્ટાદ્ વ્યાકુલિત-
ચિત્તેન ‘અમૂઢગસ્સ’ અમૂઢસ્ય-તત્સન્માર્ગોપદેષ્ટુ: ‘સવિસેમજુત્તા’ સવિશેષયુક્તા

‘અહ તેળ મૂઢેન’ હયાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘અહ-અથ’ इसके पश्चात् ‘तेण-तेन’ उस ‘मूडेण-मूडेन’ मूर्ख को ‘अमूढस्स-अमूढस्य’ सन्मार्ग का उपदेश देनेवाले पुरुष की ‘सविसेसजुत्ता-सविशेषयुक्ता:’ विशेष आदर सम्मानपूर्वक ‘पूया-पूजा’ पूजा ‘कायव्वा-कार्या’ करनी चाहिए ‘एओवमं-एतदुपमां’ यह उपमा ‘तत्थ-तत्र’ इस विषय में ‘वीरे-वीरा’ तीर्थंकर भगवान् महा-वीरने ‘उदाहु-उदाहृतवान्’ कहा है ‘अट्ठं-अर्थम्’ पदार्थ को ‘अणुगमम्-अनुगम्य’ सम्यग् रीति से जानकर ‘समं-सम्यक्’ सम्यक प्रकार से ‘उवणेह-उपनयति’ अपने में स्थिर करते हैं ॥११॥

અન્વયાર્થ—જિસ પ્રકાર વહ પૂર્વોક્ત વ્યાકુલ મૂઢ પુરુષ માર્ગ કા
મૂલા હુઆ અપના સન્માર્ગોપદેશક પુરુષ કા વિશેષાદર સન્માન કે

‘અહ તેળ મૂઢેન’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘અહ-અથ’ તે પછી ‘તેણ-તેન’ એ ‘મૂઢેળ-મૂઢેન’ મૂર્ખ’ પુરૂષે
‘અમૂઢસ્સ-અમૂઢસ્ય’ સન્માર્ગનેા ઉપદેશ આપવાવાળા પુરૂષની ‘સવિસેસજુત્તા-
સવિશેષયુક્તા:’ વિશેષ આદર સન્માન પૂર્વક ‘પૂયા-પૂજા’ પૂજા ‘કાયવ્વા-કાર્યા’
કરવી જોઈએ એઓવમં-એતદુપમાં’ આ ઉપમા ‘તત્થ-તત્ર’ તે વીષયમાં ‘વીરે
-વીર:’ તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ‘ઉદાહુ-ઉદાહૃતવાન્’ કહેલ છે.
‘અટ્ઠં-અર્થમ્’ પદાર્થને ‘અણુગમ્મ-અનુગમ્ય’ સારી રીતે જાણીને ‘સમં-સમ્યક્’
સમ્યક્ પ્રકારથી ‘ઉવણેહ-ઉપનયતિ’ પોતાનામાં સ્થિર કરે છે. ॥૧૧॥અન્વયાર્થ—જે રીતે એ પૂર્વોક્ત માર્ગ જૂલેલ વ્યાકુળ મૂઢ પુરૂષ
પોતાને સન્માર્ગે ખતાવનાર પુરૂષનેા વિશેષ આદર માન પૂર્વક કોમલ શબ્દાદિ

સમયાર્થકોષિની:ટીકા પ્ર. અ. ૧૫ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૨૩

વિશેષાદરસન્માનપૂર્વકમ્ (પૂજા) પૂજા-મધુરશબ્દાદિ-સત્કારરૂપા (કાયઠ્ઠા) કાર્યા-કર્તવ્યા (પ્રબોધમં) એતદુપમામ્ (તત્થ) તત્ર (વીરે) વીરસ્તીર્યકરઃ (ઉદાહુ) ઉદાહૃતવાન-કથિતવાન (અદ્દે) અર્થમ્-પરમાર્થમ્ (અણુગમ્મ) અણુગમ્ય-સમ્યક્તયા વિજ્ઞાય (સમ્મં) સમ્યક્ (ઉવણેઃ) ઉપનયતિ-આત્મનિ અવધારયતિ-અન્યનોદના-કૃતં પરમોપકારં સમ્યગાત્મનિ ધારયતિ ॥૧૧॥

ટીકા—પુનરપિ તમેવાર્થ્ય દૃઢયતિ-‘અહ’ અથ યથા તેન ‘મૂઢેણ’ મૂઢેન યથ-ધ્રુષ્ટાદ વ્યાકુલિતમાનસેન ‘અમૂઢસ્સ’ અમૂઢસ્ય-તત્સન્માર્ગોપદેશુઃ-ઉપકારાતિ-શ્રયં મન્યમાનેન ‘સવિસેસજુતા’ સવિશેષયુક્તા ‘પૂજા’ પૂજા-મધુરશબ્દાદિરૂપા સત્કારસન્માનરૂપા વા ‘કાયઠ્ઠા’ કર્તવ્યા ‘પ્રબોધમં’ એતદુપમામ્ ‘તત્થ’ તત્ર ‘વીરે’ વીર સ્તીર્યકરઃ ‘ઉદાહુ’ ઉદાહૃતવાન અભિહિતવાન ‘અત્થે’ પરમાર્થમ્ ‘અણુગમ્મ’ અણુગમ્ય-સમ્યગ્જ્ઞાત્વા ‘સમ્મં’ સમ્યક્ ‘ઉવણેઃ’ ઉપનયતિ-અન્યોપદિષ્ટં સાથ કોમલ શબ્દાદિ દ્વારા પૂજા સત્કાર કરતા હૈ. ડસી પ્રકાર ઉક્ત ઉપમા કો ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ને ઉદાહરણ કે રૂપ મેં કહા હૈ. અતઃ ઇહ પરમાર્થ કો સમ્યક્ પ્રકાર સે જાન કર સાધુ અપને આત્મા મેં ધારણ કરે. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત રીતિ સે અન્ય દ્વારા કી કી ગઈ હિત શિક્ષા કો અપના પરમોપકારક સમક્ષ કર અપને આત્મા મેં ધારણ કરના યાહિય ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—હસી કથન કો પુનઃ દૃઢ કરતે હૈ. જૈસે-માર્ગ ભૂલે હોને કે કારણ વ્યાકુલચિત્ત ડસ મૂઢ પુરુષ કે દ્વારા, અમૂઢ પુરુષ કા અત્યન્ત ઉપકાર માના જાતા હૈ ઓર મધુર શબ્દો દ્વારા સત્કાર સન્માન આદિ કિયા જાતા હૈ. હસી પ્રકાર તીર્થંકર મહાવીરને કહા હૈ કિ પરમાર્થ કો જાન કર સાધુ પ્રેરણા કરને યાલે કે ઉપકાર કો અપની આત્મા મેં

દ્વારા આદર સત્કાર કરે છે. ઝેજ રીતે ઉક્ત ઉપમાને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ઉદાહરણના રૂપમાં કહેલ છે. તેથીએ પરમાર્થને સરી રીતે જાણીને સાધુએ તેને પોતાના આત્મામાં ધારણ કરવું. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અન્ય દ્વારા કરવામાં આવેલ હિતકર શિક્ષાને પોતાનો પરમ ઉપકાર કરનારી સમ-જીને પોતાની અંકર તેને ધરણ કરવી જોઈએ. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—આ કથનને ફરીથી દૃઢ કરે છે, જેમકે માર્ગ ભૂલેલ હોવાથી વ્યાકુલ ચિત્ત તે મૂઢ પુરુષ દ્વારા અમૂઢ પુરુષને અત્યંત ઉપકાર માનવામાં આવે છે. ઝેજ પ્રમાણે તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું છે કે-પરમાર્થને જાણીને સાધુ પ્રેરણા કરવાપાળાના ઉપકારને પોતાના આત્મામાં સ્થાપિત કરે.

નોદનાકૃતં પરમોપકારં સમ્પન્નાત્મનિ ઉત્તમયતિ । તથા અદ્વમતેન પરમોપકારિણા
સંસારસાગસાદુત્તારિતઃ તતો મયાઽસ્ય દિનયાદિમિ સત્કારો વિવેચઃ ।

યથા માર્ગભ્રષ્ટો માર્ગોપદેશકં સચિત્તેષં સમ્માનયતિ, તથા સાધુના સન્માર્ગો-
પદર્શકસ્ય સમ્માનાદિ કર્તવ્યમ્ । અર્હિમન્યથે વદશો દૃષ્ટાન્તઃ સન્નિવ, તથા—

‘ગેહંમિ અગ્નિજ્વાલાહ્લંમિ જટણામ હજ્જમાણંમિ ।

જો બોહેદ સુવંતં, સો તસસ જણો પરમવંધુ’ ॥૧॥

છાયા-ગૃહેઽગ્નિજ્વાલાકુલે યથાત્મમ દલ્લપાને ।

યો બોધયતિ સુવંતં સ તસ્ય જનસ્ય પરમવાન્ધુઃ । ૧॥

યથા ત્રા વિપસંશુક્તમોજનકર્તારં કચ્ચિન્પુરુષં કચ્ચિત્ તાદૃશમોજનાવિશારયેત્
સતસ્ય પરમવંધુરિતિ ॥૧૧॥

સ્થાપિત કરે । સોચે કિ હસ પરમોપકારી મહાભાગ ને મુક્તે સંસાર
સાગર સે તાર દિયા હૈ । અતઃપ્ર મુક્તે હસકા (યદિ વહ સાધુ હૈ તો)
વિનય આદિ સત્કાર કરના ચાહિય ।

ભાવાર્થ યહ હૈ કિ—જેસે માર્ગ ભ્રષ્ટ પુરુષ માર્ગ ચતલાને વાલે કા
વિશેષ રુપસે આદર કરતા હૈ । ડસી પ્રકાર અસદાચરણ મેં પ્રવૃત્ત
સાધુ કો સત્પથ પર લાનેવાલે આદર સત્કાર સમ્માન કરના ચાહિય ।
હસ વિષય મેં બહુત સે દૃષ્ટાન્ત હૈ । યથા-‘ગેહંમિ અગ્નિજ્વાલા’ ઇત્યાદિ ।

‘ઘર મેં આગ લગ ગઈ હો ઓર વહ ઘર જ્વાળામો સે વગોસ હો
ગયા હો, એસે અવસર પર જો દયાલુ પુરુષ ડસ ઘર કે મીતર સોયે
પુરુષ કો જગા દેતા હૈ, વહ ડસકા પરમવંધુ હૈ ।’

તે વિચારે કે—આ પરમ ઉપકારી મહાભાગે મને સંસાર સાગરથી તારી દીધો
છે, તેથી જ મને તેનો (જે તે સાધુ હોય તો) અચ્યુત્યન અને સ્તિય
નમ્રભાવ વિગેરેથી સત્કાર કરવો જોઈએ.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—જેના માર્ગ ભૂલેલો પુરુષ માર્ગ બતા-
વવા વાળાનો વિશેષ પ્રકારથી આદર કરે છે, એજ પ્રમાણે અસદ્ આચર-
ણમાં પ્રવૃત્ત થયેલા સાધુએ સન્માર્ગ પર લવવાળાનો મધુરવચનાદિ દ્વારા
આદર કરવો જોઈએ. આ વિષયમાં ઘણા જ દૃષ્ટાન્તો છે. જેમકે—ગેહંમિ
અગ્નિજ્વાલા’ ઇત્યાદિ

ઘરમાં આગ લાગી ગઈ હોય, અને તે ઘર જવાલાઓથી વ્યાપ્ત થઈ
ગયું હોય, એવા અવસરે જે દયાલુ પુરુષ તે ઘરની અંદર રહેલા પુરુષને
જગાડી દે છે, તે તેનો શ્રેષ્ઠ બંધુ કહેવાય છે.

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૨૫

મૂઝમ્-જેયો જહા અંધકારંસિ રાઓ,

મૈગમં ણ જાણહ અપસ્સમાણે।

સે સૂરિયસ્સ અબ્બુગમેણં,

મૈગમં વિર્યાણાહ પંગાસિયંસિ ॥૧૨॥

છાયા—નેતા યથાઽન્ધકારાયાં રાત્રી માર્ગ ન જાનાત્યવશ્યન્ ।

સ સૂર્યસ્વાઽભ્યુદ્ગમેન માર્ગ વિજાનાતિ પ્રકાશિતે ॥૧૨॥

અથવા જૈસે વિષમિશ્રિત આહાર કરતે હુણ પુરુષ કો યદિ કોઈ રોક દેતા હૈ તો વહ ઉસકા પરમ હિતૈષી હૈ । હસી પ્રકાર પ્રમાદ વણ અસદાચરણ મૈ પ્રવૃત્ત પુરુષ કો જો રોકતા હૈ, વહ બી ઉસકા પરમ હિતૈષી હૈ ॥૧૧॥

‘જેયો જહા અંધકારં’ इत्यादि।

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જૈસે ‘જેયો-નેતા’ નાયક અર્થાત્ માર્ગદર્શક-ઉપદેશક ‘અંધકારંસિ-અન્ધકારાયામ્’ અંધકાર વાલી ‘રાઓ-રાત્રી’ રાત્રીમૈ ‘અપસ્સમાણે-અપશ્યન્’ અપના અંગ બી ન દેખતા હુઆ ‘મૈગમં-માર્ગમ્’ અપના પરિચિત માર્ગબી ‘ણ જાણહ-ન જાનાતિ’ નહીં જાનતા હૈ ‘સે-સઃ’ એસા વહ નાયક ‘સૂરિયસ્સ-સૂર્યસ્ય’ સૂર્યકા ‘અબ્બુ-ગમેણં-અભ્યુદ્ગમેન’ ઉદય સે ‘પંગાસિયંસિ-પ્રકાશિતે’ ચારોં બોર પ્રકાશ હોજાને પર ‘મૈગમં-માર્ગમ્’ માર્ગકો ‘વિર્યાણાહ-વિજાનાતિ’ જાન છેતા હૈ ॥૧૨॥

અથવા જેમ ઝેર મેળવેલો આહાર કરતા પુરુષને જો કંઈ રોકી દે, તો તે તેના પરમ હિતૈષી કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રમાદને વણ થયેલા તથા અસદુ આચરણમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુરુષને જો રોકી દે છે, તે પણ તેના પરમ હિતૈષી કહેવાય છે. ॥૧૧॥

‘જેયો જહા અંધકારં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જહા-યથા’ જેમ ‘જેયો-નેતા’ નાયક અર્થાત્ માર્ગદર્શક-ઉપદેશક ‘અંધકારંસિ-અન્ધકારાયામ્’ અંધકારશુકલ ‘રાઓ-રાત્રી’ રાત્રે ‘અપસ્સમાણે-અપશ્યન્’ પોતાના શરીરને પણ ન જોઈ શકાય તેવા ‘મૈગમં-માર્ગમ્’ માર્ગને ‘ન જાણહ-ન જાનાતિ’ જાણતો નથી ‘સે-સઃ’ એવો તે નાયક ‘સૂરિયસ્સ-સૂર્યસ્ય’ સૂર્યના ‘અબ્બુગમેણં-અભ્યુદ્ગમેન’ ઉદય થવાથી ‘પંગાસિયંસિ-પ્રકાશિતે’ આદે તરફ પ્રકાશ થવાથી ‘મૈગમં-માર્ગમ્’ માર્ગને ‘વિર્યાણાહ-વિજાનાતિ’ જાણી લે છે. ॥૧૨॥

સુ ૫૪

અન્યથાર્થ:—(જહા) યથા-યેન પ્રકારેણ (જેવા) નેતા-નાયક:—માર્ગદર્શક: (અંધકારંસિ) અન્ધકારાયામ્ (રાત્રી) રાત્રી (અપસ્મમાણે) અપશ્યન્—નિજાન્નમપિ—અનબલોકયન્ (મગ્ન) માર્ગમ્—સ્વાઅપ્સ્યસ્તમપિ (જા જાણઈ) ન જાનાતિ (સે) સ એવ નાયક: (સૂરિયસ્સ) સૂર્યસ્ય (અબ્ધુગ્મમેળં) અબ્ધુગ્મમેન—ઉદયેન (પગાસિયંસિ) પ્રકાશિતે સતિ (મગ્ન) માર્ગમ્ (વિયાણાઈ) વિજાનાતિ ॥૧૨॥

ટીકા—‘જહા’ યથા-યેન પ્રકારેણ ‘જેવા’ નેતા-નાયકો માર્ગદર્શક: ‘અંધકારંસિ’ માટ્ટપિ સમ્મલમ્બદનીલાન્ધકારશ્વતાયામ્ ‘રાત્રી’ રાત્રી પ્રોપપદ્યામ-માવાસ્યામ્ સાન્દ્રાન્ધકારપાવૃત્તસાદ્ દરલાદિકમપિ નિજાન્નમ્ ‘અપસ્મમાણે’ અપશ્યન્, કુત: ‘મગ્ન’ માર્ગ સ્વાઅપ્સ્યસ્તમપિ ‘જા જાણઈ’ ન જાનાતિ—ન સમ્પગ્ જાનાતિ પાવૃત્તદિગ્દ્વારમિત્ર ‘સે’ સ એવ ‘સૂરિયસ્સ’ સૂર્યસ્ય ‘અબ્ધુગ્મમેળં’ અબ્ધુ-ગ્મમેન—ઉદયેન ‘પગાસિયંસિ’ પ્રકાશિતે દિક્ષત્રકે સતિ ‘મગ્ન’ માર્ગમ્ ‘વિયાણાઈ’

અન્યથાર્થ—જિસ પ્રકાર માર્ગદર્શક નેતા પુરુષ સાવન ખાદોં માસ કી અંધેરી રાત મેં કિસી બી વસ્તુ કો દેખને મેં અસમર્થ હોકર અપને અંગોં કો બી નહીં દેખતે હુણ સ્વાઅપ્સ્ય પદ્ય કો બી નહીં જાન પાતા હૈ । કિન્તુ વહી પુરુષ સૂર્યોદય હોને સે પ્રકાશિત હોને પર માર્ગ કો સમ્યક્ પ્રકાર સે જાનતા હૈ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—જેસે કોઈ નેતા -માર્ગદર્શક સમ્મલ મેઘોં કે કારણ અતીવ સઘન અંધકાર વાલી વર્ષાકાલીન રાત્રિ મેં, ઘોર તિમિર ફેલ જાને કે કારણ અપના હાથ આદિ અંગ બી નહીં દેખ પાતા હૈ । તો અપને અપ્સ્ય માર્ગ કા બી કયા કહના હૈ । વહ ઉસે બી દેખ નહીં સકતા । કિન્તુ જય સૂર્ય કા ઉદય હોતા હૈ, તય વહી માર્ગ કો દેખને લગતા હૈ ।

અન્યથાર્થ—જે પ્રમાણે માર્ગદર્શક નેતા પુરુષ શ્રાવણ બાદરવા માસની અંધારી રાતે કોઈ પણ વસ્તુને જોવામાં અસમર્થ બનીને પોતાના શરીરના અવધવોને પણ દેખી શકતો નથી. એજ રીતે તે પોતાના પરિચિત માર્ગને પણ જોઈ શકતો નથી. પરંતુ એજ પુરુષ સૂર્યોદય થવાથી પ્રકાશને લીધે માર્ગને સારી રીતે જાણી લે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—જેમ કોઈ નેતા માર્ગદર્શક જળ વાળા વાદળોને લીધે અત્યંત ગાઢ અંધારાવાળી વર્ષાઋતુની રાત્રીએ ઘોર અંધકાર દેલાઈ જવાથી પોતાના હાથ વિગેરે અંગો પણ જોઈ શકતા નથી, તો પછી પરિચિત માર્ગ ન દેખાય તેમાં શું કહેવાતું હોય ? તે તેને પણ જોઈ શકતો નથી. પરંતુ જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થઈ જાય અને પ્રકાશ દેલાઈ જાય ત્યારે એજ પુરુષ તે માર્ગને સારી રીતે જોઈ શકે છે, એજ રીતે જે વસ્તુ પહેલાં નેત્રથી અગોચર-ન

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૨૭

વિજ્ઞાનાતિ-સમ્યગ્વચ્છતિ । યદેવ વસ્તુ પૂર્વમનિરીક્ષણીયમાસીત્, તદેવાડ્યુના કારણસાફલ્યેન નિરીક્ષણાતિસરલં ભવતિ । યથા માર્ગદર્શકઃ પુરુષો ગાઢાન્ધકારાદૃતાયાં નિશીથિન્યાં કિમપ્યવશ્યન્ માર્ગં ન જાનાતિ, સ એવ સમુપસર્પતિ સૂર્યે તદા લોકલોકિતે દિગ્વિભાગે સમવગચ્છતિ માર્ગમ્, એવમેવ સર્વજ્ઞ વચનમકાશેન સમુપલબ્ધસમ્યગ્જ્ઞાનો જીવઃ સન્માર્ગમ્ અવગચ્છતીતિ ભાવઃ ॥૧૨॥

મૂલ્ય—‘એવં તુ સેહે વિ અપુટ્ઠધમ્મે ધમ્મં ન જાનાઈ અબુજ્ઞમાણે ।

સે કોવિર્ણં જિણં વયણેણં પેચ્છા સૂરોદયં પાંસહ ચંક્સુણેવા ૧૩ ।

જાયા—એવં તુ શિષ્યોડયપુટ્ઠધર્મી, ધર્મં ન જાનાત્યબુદ્ધ્યમાનઃ ।

સ કોવિદો જિનવચ્ચેન પથાત્મુર્ણંદયે પદયતિ ચક્ષુણેવ ॥૧૩॥

હસ પ્રકાર જો વસ્તુ પહોં નેત્રોં સે અગોચર થો, વહી અથ પૂરે કારણ મિલને પર સુનિરીક્ષ્ય થન જાતી હૈ ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જૈસે માર્ગદર્શક પુરુષ સઘન તિમિર સે ક્યાપ્ત અંધેરી રાત્રિ મેં કુછ ખી ન દેખ પાતા છુઆ માર્ગ કો ખી નહીં જાનતા હૈ । કિન્તુ વહી માર્ગદર્શક સૂર્યકે ઉદિત હોને પર ઔર સમસ્ત વિદ્ સમૂહ મેં ઉસકે પ્રકાશ કા પ્રસાર હોને પર માર્ગ દેખને લગતા હૈ । હસ પ્રકાર જિસ જીવ કો સર્વજ્ઞ કે વચનોં સે સમ્યગ્ જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । વહ સન્માર્ગ કો જાનને લગતા હૈ ॥૧૨॥

‘એવં તુ સેહે વિ અપુટ્ઠધમ્મે’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘એવં તુ-એવં તુ’ હસી પ્રકારસે અર્થાત્ કોઈ દ્રષ્ટા અન્ધકાર યુક્ત રાત્રીમેં માર્ગકો દેખતા નહીં હૈ પરંતુ સૂર્યોદય સે અન્ધકાર પૂર

જેવાય તેવી હતી. તેજ હવે કારણ મળવાથી સારી રીતે જોઈ શકાય તેવી બની ગય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ માર્ગ દર્શક પુરુષ ગાઢ અંધારાથી ઘેરાયેલી અંધારી રાત્રીમાં કંઈ પણ જોઈ ન શકતાં માર્ગ પણ જોઈ શકતો નથી. પરંતુ જેજ પુરુષ સૂર્ય ઉદય થય અને સઘળી દિશાઓમાં સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રસરિત થઈ જતાં માર્ગ જોવા મળે છે. જેજ પ્રમાણે જે જીવને સર્વજ્ઞતા વચ્ચેથી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ ગય છે, તે સન્માર્ગને જાણવા લાગે છે. ॥૧૨॥

‘એવં તુ સેહે વિ અપુટ્ઠધમ્મે’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘એવં તુ-એવં તુ’ આજ પ્રમાણે અર્થાત્ કોઈ દ્રષ્ટા અંધકાર-યુક્ત રાત્રિ માર્ગને જોઈ શકતો નથી પરંતુ સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકાર દૂર

૫૨૮

સુત્રકૃતાન્નસૂત્રે

અન્વયાર્થ:—(એવં તુ) એવમેવ-પૂર્વોક્તરીત્યા કશ્ચિદ્ દ્રષ્ટા યથાઽન્ધકારા-
 હ્વાયાં રાત્રી માર્ગ ન પશ્યતિ કિન્તુ સ એવ સૂર્યોદયેન અન્ધકારે નષ્ટે સતિ સર્વા-
 વપિ દિગ્દેશાન્ માર્ગે ચ પશ્યતિ તથૈવ (અપુટ્ટધર્મા-અસમ્પગ્ધાત-
 શ્રુતચારિત્રધર્મા (અવુજ્જમાણે) અવુધ્વમાન:—સૂત્રાર્થમજ્ઞાનાન: (સેહે વિ) શિષ્યોઽપિ
 નવદીક્ષિત: સાધુરપિ (ધર્મમ્) ધર્મમ્—શ્રુતચારિત્રરૂપમ્ (ન જાણાહ) ન જાનાતિ
 હોને પર સ્વયં પદાર્થ એવં માર્ગકો દેખતા હૈં ઉસી પ્રકાર ‘અપુટ્ટધર્મે-
 અપુટ્ટધર્મા’ ધર્મમે અનિપુણ ઓર ‘અવુજ્જમાણે-અવુધ્વામાન:’ સૂત્રાર્થકો
 નહીં જાનને વાલા ‘સેહે વિ-શિષ્યોઽપિ’ નવ દીક્ષિત સાધુ ઓ ‘ધર્મમ્-
 ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મકો ‘ન જાણાહ-ન જાનાતિ’ નહીં જાનતા હૈં
 પરંતુ ‘સે-સા:’ વહી શિષ્ય ‘પશ્યાત્’ ગુરુકુલ મેં રહકર શિક્ષા પ્રાપ્ત કરને
 પર ‘જિણવયણેજ-જિનવચનેન’ તીર્થંકરકે આગમકે જ્ઞાનસે ‘કોવિણ-
 -કોવિદ:’ વિદ્વાન્ હોકર ‘સૂરોદયે-સૂર્યોદયે’ સૂર્ય કા ઉદય સે અન્ધ-
 કાર નાશ હોનેસે ‘ચક્ષુણેવ-ચક્ષુણેવ’ નેત્રકે દ્વારા દેખને વાલોં કે
 જૈસા હી ‘પાસહ-પશ્યતિ’ જિનધર્મકે તત્ત્વ કો યથાર્થરૂપસે દેખતા હૈં ૧૨૧

અન્વયાર્થ—એવં પૂર્વોક્ત રીતિ સે જિસ પ્રકાર કોઈ દ્રષ્ટા (દેખને
 વાલા) પુરુષ અન્ધેરી રાતમેં માર્ગ કો નહીં દેખતા હૈં કિન્તુ વહી પુરુષ
 સૂર્યોદય સે અન્ધકાર કે નષ્ટ હો જાને પર સ્વમી દશોદિશા એવં માર્ગ
 કો દેખતા હૈં । હસી પ્રકાર અપરિપક્વ શ્રુતચારિત્ર ધર્મવાલા ઓર સૂત્રાર્થ

થવાથી બધા જ પદાર્થોને તથા માર્ગને જોઈ શકે છે. એજ રીતે ‘અપુટ્ટધર્મે
 -અપુટ્ટધર્મા’ ધર્મમાં અનિપુણ અને ‘અવુજ્જમાણે-અવુધ્વમાન:’ સૂત્રાર્થને નહીં
 જાણવાવાળા ‘સેહે વિ-શિષ્યોપિ’ નવીન શિક્ષા ધારણ કરેલ સાધુ પણ ‘ધર્મમ્-
 ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને ‘ન જાણાહ-ન જાનાતિ’ જાણતો નથી. પરંતુ
 ‘સે-સા:’ એજ શિષ્ય ‘પશ્યાત્-પશ્યાત્’ ગુરુકુલમાં રહીને શિક્ષા પ્રાપ્ત કર્યા પછી
 ‘જિણવયણેજ-જિનવચનેન’ તીર્થંકરના આગમજ્ઞાનથી ‘કોવિણ-કોવિદ:’ વિદ્વાન્
 બનીને ‘સૂરોદય-સૂર્યોદયે’ સૂર્યને ઉદય થતાં અન્ધકારનો નાશ થવાથી ‘ચક્ષુ-
 ણેવ-ચક્ષુણેવ’ નેત્રવાળાઓની જેમજ ‘પાસહ પશ્યતિ’ જેન ધર્મના તત્ત્વને
 યથાર્થ રીતે જુવે છે. ૧૧૩.

અન્વયાર્થ—એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જેમ કોઈ દ્રષ્ટા (દેખવા-
 વાળો) પુરુષ અન્ધેરી રાતે માર્ગને જોઈ શકેતો નથી, પણ એજ પુરુષ
 સૂર્યોદય થવાથી અન્ધકારનો નાશ થતાં બધી જ દિશાઓને તેજજ માર્ગને
 સારી રીતે દેખી શકે છે. એજ પ્રમાણે અપરિપક્વ શ્રુતચારિત્ર ધર્મવાળા

समयार्थबोधिनो टीका प्र. शु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४२९

किन्तु (से) स एव स्वप्न (पच्छा) पश्चात् गुरुकुल-तैश्चाभ्यासाद्यनन्तरम् (जिण-
वयणेण) नितनचनेन-तीर्थकृदागमेन (कोरिण) कोरिदः-अम्पस्तजिनपणीता-
गमः, सम्यग्पूजावजैनतत्त्वार्थः (सुरोदये) सूर्योदये सति निरस्तान्धकारः (चक्षु
णेव) चक्षुषेव-नेत्रेणेव (पामइ) पश्यति-जैनधर्मतत्त्वं सम्यग् जानाति ॥१३॥

टीका—यथा विमिराक्रान्तायां रात्रौ मार्गं न पश्यति किन्तु स एव द्रष्टा
सूर्योदयेन नष्टे तपसि सर्वानपि बाह्यान् दिग्देशान् पश्यति । 'एवं तु' एवमेव तु
'सेहे वि' शिष्योऽपि नवदीक्षितः शिक्षणकालमनुसन्धानोऽपि 'अपुष्टधर्मे'
अपुष्टधर्मा, नास्ति पुष्टः-सम्यक् परिज्ञातः श्रुतचारित्रारूपो धर्मो यस्य स तथा-
भूतः 'अवुज्झमाणे' अवुध्यमानः सूत्रार्थस्यापरिज्ञानान् 'धम्मं' धर्मं श्रुतचारित्रा-
ख्यम् 'न जाणइ' न जानाति सम्यक् 'से' स एव तु 'पच्छा' पश्चात्-गुरुकुल-

को नहीं जानता हुआ नव दीक्षित साधु भी श्रुतचारित्र रूप धर्म को
सुचारु रीतिसे नहीं जानता है । किन्तु वही साधु पीछे गुरुकुल में वास
तथा अभ्यास करने के बाद तीर्थंकरों के आगमों से पूर्ण परिचित हो
जाने पर जैनशास्त्र तत्त्वज्ञ होकर सूर्योदय से अन्धकार नाश होने के
बाद आंखों के समान जैनधर्मतत्त्व को सुचारुरूपसे जानता है ॥१३॥

टीकार्थ—जैसे अन्धकार से व्याप्त रात्रि में कोई मार्ग नहीं देख
पाता है । किन्तु वही द्रष्टा (देखनेवाला) सूर्य के उदय से अंधकार नष्ट
होजाने पर सभी दिशाओं और देशों को देखने लगता है । इसी प्रकार
नवदीक्षित शिष्य अपनी शिक्षा के समय अपुष्ट धर्म होता है । अर्थात्
उसे श्रुतचारित्र धर्म का भली भाँति से ज्ञान नहीं होता । धर्म का ज्ञान
न होने के कारण वह अवुद्ध होता है । किन्तु तदनन्तर गुरुकुलवास,

अने सूत्रार्थने न जाणुनार नवीन दीक्षा धारण करैल साधु पणु श्रुतचारित्र
धर्मने सारी रीते जाणुता नथी. परंतु जेन साधु पाछणथी शुरुकुलमां वास
तथा अभ्यास करी पछी तीर्थंकराना आज्ञामां पूर्ण परिचित भई जाय
त्यारे ते जैन शास्त्रना तत्त्वने जाणुनार जनीने जेन सूर्योदयधी अंधकारना
नाश थदा पछी आज्ञाना प्रकाशनी भाक्ष जैनधर्मना तत्त्वने सारी रीते
जाणुी लेनार जने छे. ॥१३॥

टीकार्थ—जेन अन्धकारधी व्याप्त राते कोछ मार्ग जेछ शकतो नथी,
परंतु जेन द्रष्टा (जेनार) पुइय सूर्यने उदय थता अंधाराना नाश थताथी
सधणी दिशाज्जाने जेछ शके छे. जेन प्रमाणे नव दीक्षित शिष्य पातानी
शिक्षाना समये अपुष्ट धर्म पाणेो छाय छे. अर्थात् तेने श्रुत चारित्र धर्मनुं
ज्ञान सारी रीते कोतुं नथी. धर्मनुं ज्ञान न होवाना कारणे ते अपुद्ध छाय

વાસામ્પાસાદિવિવિધોપાયૈઃ 'જિનવચણેન' જિનવચ્ચનેન 'કોત્રિ' કોવિદઃ—અમ્પરતજિનપ્રણીતાગમઃ 'સૂરોદય' સૂર્યોદયે સતિ નિરસ્તાડન્ધકારઃ 'ચક્ષુષેવ' ચક્ષુષેવ 'પાસદ' પશ્યતિ—સર્વાન્ જીવાદિ પદાર્થાન્ । યથા આલોકાદિસહકારિ-સહકૃતસન્નિકૃષ્ટકારણેન સ્પષ્ટં પશ્યતિ રૂપાદિકમ્ । તથા જિનવચ્ચનાડમ્પાસાદિ-તતત્ત્વજ્ઞાનેન સર્વાન્ પદાર્થાન્ જીવાદીન્ પશ્યતિ ।

અર્થે ભાવઃ—ઇન્દ્રિયાર્થસન્નિકર્ષાત્ સાક્ષાત્કારિતયા પરિસ્ફુટા ઘટાદયઃ પ્રતી-યન્તે એવં સર્વજ્ઞપ્રણીતાગમેનાપિ સૂક્ષ્મવ્યવહિત ચિપ્રકૃષ્ટસ્વર્ગાવર્ગદેવાદયઃ પરિ-સ્ફુટાઃ નિરશક્ત્વં પ્રતીયન્તે । અપિ ચ કદાચિત્ ચક્ષુષા અન્યથાભૂતોડપ્યર્થઃ અન્યથા

અમ્પાસ આદિ વિવિધ ઉપાયોં સે જિનવચ્ચન મેં કુશલ હો જાતા હૈ । જૈસે સૂર્યોદય હોને પર ચક્ષુ સે સબ કુછ દશ્ય દિખાઈ દેને લગતા હૈ । વસી પ્રકાર સહ મી જીવાદિપદાર્થોં કો હસ્તામલકવત્ જાનને લગતા હૈ ।

આશય યહ હૈ કિ જૈસે ઇન્દ્રિય ઓર પદાર્થકે સન્નિકર્ષ સે અર્થાત્ યથાયોગ્ય સમ્બન્ધ સે ઘટ આદિ પદાર્થ સ્પષ્ટ એવં સાક્ષાત્ દિખાઈ દેને લગતે હૈ । હસી પ્રકાર સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ સે મી સૂક્ષ્મ (પરમાણુ આદિ) વ્યવહિત (દેશ સે દૂરવર્તી સુમેરુ આદિ) ઓર વિપ્રકૃષ્ટ (કાલસે વ્યવહિત રામ એવં પદ્મનાભ આદિ) પરિસ્ફુટ એવં અસંદિગ્ધ રૂપમેં પ્રતીત હોને લગતે હૈ । ચક્ષુ સે તો કમી કમી પદાર્થ જૈસા હોતા હૈ । જૈસા ન દિખાઈ દેકર અન્યથા રૂપમેં મી દિખાઈ દેતા હૈ । જૈસે રસ્સી સર્પ કે રૂપમેં ઓર કિંશુક (પલાશ) પુષ્પોં કા સમૂહ અગ્નિ રૂપ મેં

છે. પરંતુ તે પછી ગુરુકુલવાસ, અભ્યાસ વિગેરે જુદા જુદા અનેક ઉપાયોથી જીન વચનમાં ચતુર થઈ જાય છે. જેમ સૂર્યોદય થવાથી નેત્રથી સઘળા પદાર્થોં સ્પષ્ટ દેખાવા લાગે છે, એજ પ્રમાણે તે પશુ જીવાદિ પદાર્થોંને હસ્તા-મલકવત્ જાણવા લાગે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના સન્નિકર્ષથી અર્થાત્ યથાયોગ્ય સમ્બન્ધથી ઘટ વિગેરે પદાર્થ સ્પષ્ટ અને સાક્ષાત્ દેખાવા માંડે છે, એજ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમથી પણ સૂક્ષ્મ, (પરમાણુ, વિગેરે) વ્યવહિત (દેશથી દૂર સુમેરુ વિગેરે) અને વિપ્રકૃષ્ટ (કાળથી વ્યવહિત રામ અને પદ્મનાભ વિગેરે) પરિસ્ફુટ અને અસંદિગ્ધ રૂપમાં પ્રતીત થવા લાગે છે, નેત્રથી તો કોઈ કેઈ વાર પદાર્થ જેવો હોય છે તેવો ન દેખાતાં અન્યથા રૂપથી (જૂદા પ્રકારથી) પણ દેખાય છે, જેમકે—રસ્સી—ઢોરી સાપના રૂપમાં અને કિંશુક (પલાશ આખરાના ફૂલો) પુષ્પોના સમૂહ અગ્નિના

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. જ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપાનરૂપણમ્

૪૩૧

જાયતે યથા રજ્જુઃ સર્વધ્રાન્વ્યા, કિંશુરુનિવયોઽન્યાકારેણાવીતિ । ન ચ સર્વજ્ઞા-
ગમસ્ય ક્વચિદપિ વિસંવાદઃ અન્યથાઽસર્વજ્ઞત્વાપત્તિપસજ્ઞાદિતિ ॥૧૩॥

મૂલમ્—‘ઉદ્બું’ અહેયં તિરિયં દિસાસુ,

તૈસા યે જે ધાવરા જે ય પાંણા ।

સૈયા જેષ્ તેસું પરિવેવ્જ્જા,

મૈળપ્પાઓસં અવિકર્પમાણે ॥૧૪॥

છાયા—‘ઊર્ધ્વમધસ્તિર્ત્રગ્’ દિશાસુ પ્રસાશ્ચ યે સ્યાવરા યે ચ પાણાઃ ।

સદા યતસ્તેષુ પરિવ્રજેદ્ મનાક્ષ્ મદેષમવિકમ્પમાનઃ ॥૧૪॥

દિશ્વને લગતે છે । કિન્તુ સર્વજ્ઞ કા આગમ કબી એસા વિસંવાદી નહીં
હોતા । અગર વહ વિસંવાદી હો જાય તો સર્વજ્ઞ પ્રણીત હી નહીં હો
સકતા ॥૧૩॥

ગુરુકુલ મેં યાસ તથા અભ્યાસાદિ કે દ્વારા જિન ભગવાન કે વચન
મર્મ કો જાનને વાલા શિષ્ય મૂલોત્તર ગુણો કો અચ્છી પ્રકાર જાનતા છે ।
તનમેં મૂલગુણ કો અધિકૃત કર કહતે હે—‘ઉદ્બું’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘ઉદ્બું’-‘ઊર્ધ્વમ્’ ઊર્ધ્વ દિશામેં, ‘અહે-અધઃ’ અધોદિશામેં
‘તિરિયં-તિર્યગ્’ તિરછી ‘દિસાસુ-દિશાસુ’ દિશાઓમેં ‘જે-યે’ જો
‘તસા-પ્રસાઃ’ તેજ, વાયુ, આદિ દ્વિન્દ્રિય જીવ તથા ‘જે-ય-યે ચ’ જો
‘ધાવરા સ્થાવરાઃ’ પૃથ્વીકાય, જલકાય ઓર વનસ્પતિ કાય સૂક્ષ્મ, ચાદર
‘પાણા-પ્રાણાઃ’ પ્રાણી હેં ‘તેસુ-તેષુ’ તન એકેન્દ્રિયાદિ જીવો મેં ‘સયા-

રૂપમાં દેખાવા લાગે છે. પરંતુ સર્વજ્ઞના આગમ આવા પ્રકારના વિસંવાદી
હોતા નથી. જે તે વિસંવાદી થઈ જાય તો સર્વજ્ઞ પ્રણીતજ ન થઈ શકે ॥૧૩॥

ગુરુકુળમાં વાસ તથા અભ્યાસ વિગેરેથી જીન ભગવાનના વચનના
મર્મને જાણવાવાળો શિષ્ય મૂલોત્તર ગુણોને સારી રીતે જાણે છે, તેમાં મૂળ
ગુણને અધિકૃત કરીને કહે છે—‘ઉદ્બું’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ઉદ્બું’-‘ઊર્ધ્વમ્’ ઊર્ધ્વદિશામાં ‘અહે-અધઃ’ અધોદિશામાં ‘તિરિયં
-તિર્યગ્’ તિરછી ‘દિસાસુ-દિશાસુ’ દિશામાં ‘જે-યે’ જે ‘તસા-પ્રસાઃ’ તૈજસ,
વાયુ વિગેરે જે દ્વિન્દ્રિયવાળા જીવો તથા ‘જે-ય-યે ચ’ જે ‘ધાવરા-સ્થાવરાઃ’
પૃથ્વીકાય જલકાય અને વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ, આદર ‘પાણા-પ્રાણાઃ’ પ્રાણીયો
છે ‘તેસુ-તેષુ’ એ એકેન્દ્રિય વિગેરે જીવોમાં ‘સયા-સયા’ સર્વકાળમાં ‘જપ-

अन्वयार्थः—गुरुकुलवासादिना जितवचनमर्मज्ञः शिष्यो मूलोत्तगुणान् सम्यग् जानाति तत्र मूलगुणवधिकृत्याऽऽह—(उद्धृं) ऊर्ध्वम्—ऊर्ध्वदिशि (अहे) अधोदिशि (तिरियं) तिर्यक् (दिसायु) दिशायु—ऊर्ध्वाध्वतिर्यग्दिक्षु (जे) ये (तसा) त्रसाः—तेजोवायुद्वीन्द्रियादयो जीवविशेषाः तथा (जे य) ये च (यावरा) स्थावराः—पृथिवीजलवनस्पतयः सूक्ष्मा वादराश्च (पाणा) प्राणाः—प्राणिनः सन्ति (तेसु) तेषु—एकैन्द्रियद्वीन्द्रियादि जीवेषु (सया) सदा—सर्वस्मिन्नेव काले (जए) यतः—यतमानः यतनापूर्वकम् (मणा) मनामपि—किञ्चिदपि (पओसं) प्रद्वेषम् अकुर्वन् तथा—(अविकम्पमाणे) अविकम्पमानः—अविचलन्—अविचलितः सनः (परिव्वएज्जा) परिव्रजेत्—संयममार्गे विचरेत् ॥१४॥

सदा' सर्व कालमें 'जए-यतः' यतन पूर्वक रहे 'मणा-मनाक्' थोडासा-भी 'पओसं-प्रद्वेषम्' द्वेष न करे तथा 'अविकम्पमाणे-अविकम्पमानः' संयम में स्थिर रह कर 'परिव्वएज्जा-परिव्रजेत्' संयम मार्गमें विचरण करे ॥१४॥

अन्वयार्थ—ऊपर दिशा अधोदिशा तथा तिर्यग् याने दोनों के मध्य दिशा में रहने वाले जितने अस तेजोवायु द्वीन्द्रिय वगैरह जीव विशेष हैं। एवं जितने स्थावर पृथिवी जल वनस्पति तथा सूक्ष्मवाटर प्राणी रहते हैं, उन सभी एकैन्द्रिय द्वीन्द्रिय प्रभृति जीवों के विषय में सदा ही यतना के साथ ध्यान देते हुए लेश मात्र भी द्वेष नहीं करते हुए संयम मार्ग से विचलित नहीं होते हुए अर्थात् संयम का परिपालन करते हुए दीक्षा धारण कर संयममार्ग में विचरे ॥१४॥

यतः' यतनपूर्वक रहे 'मणा-मनाक्' थोडा पण 'पओसं-प्रद्वेषम्' द्वेष न करे तथा 'अविकम्पमाणे-अविकम्पमानः' संयममें स्थिर रहने 'परिव्वएज्जा-परिव्रजेत्' संयम मार्गमें विचरण करे ॥१४॥

अन्वयार्थ—ऊपरनी दिशा नीचेनी दिशा तथा तिर्यक् अन्नेनी मध्यनी दिशाओंमें रहेवावाणा जेटला तस अन्ने तेजस्काय वायुकाय द्वीन्द्रिय विजेरे लुव विशेष छे, तेमज्ज जेटला स्थावर पृथ्वीकाय, जलकाय, वनस्पतिकाय तथा सूक्ष्म आदर प्राणिथे रहे छे. ये अथा येक इन्द्रिय वाणा ये इन्द्रियवाणा विजेरे लुवेना संभधमां सदा यतनापूर्वक वर्तता तथा जरा पण द्वेष न करता संयम मार्गशी विचलित न घता अर्थात् संयममें परिपालन करता थका दीक्षा धारण करीने संयम मार्गमें विचरण करे ॥१४॥

ટીકા—શિષ્યો ગુરુકુલનિવાસાત્ જિનવચનમર્મજ્ઞો ભવતિ, તાદૃશ્ય મૂલોન્નરગુણાન્ સમ્યક્ સ્વરૂપેણ જાનાતિ તન્ન મૂલગુણમધિકૃત્યાહ—‘ઉર્ધ્વ’ ઉર્ધ્વમ્—ઉર્ધ્વદિશાયામ્ ‘અહેયં’ અધોદિશિ ‘તિરિયં’ તિર્યગ્—અન્તરાલે ‘દિસાસુ’ દિશાસુ—દિશુ ઉપલક્ષણાદ્ વિદિશુ ચ—ઉર્ધ્વાધસ્તિર્યગ્દિશાસુ ત્રિદિશાસુ ચ અનેન ક્ષેત્રમધિકૃત્ય પ્રાણાતિપાતવિરતિઃ પ્રતિપાદિતા । તથા—‘તસા’ ત્રસાઃ—ત્રસ્યન્તિ—દુઃખાદીં ઉદ્વેગં પ્રાપ્નુવન્તિ હતિ ત્રસાઃ—જીવવિશેષાઃ તેજોવાયુદ્વીન્દ્રિયાદયશ્ચ । તથા ‘જે ય’ યે ચ ‘થાવરા’ સ્થાવરાઃ—તન્નામકર્મોદયવર્તિનઃ પૃથ્વીજલવનસ્પતયઃ, એતે મેદપ્રમેદમિન્નાઃ સૂક્ષ્મા વાદરાશ્ચ । ‘વાણા’ વાણાઃ—પ્રાણવન્તો જીવાઃ, ‘તેષુ’ તેષુ ‘સયા’ સદા—સર્વસ્મિન્નેવ કાલે, એતાવતા કાલમધિકૃત્ય પ્રાણાતિપાતવિરતિઃ

ટીકાર્થ—ગુરુકુલ મેં નિવાસ કરને સે શિષ્ય જિનવચનોં કા મર્મજ્ઞ હો જાતા હૈં ઓર મર્મજ્ઞ હોકર સમ્યક્ પ્રકાર સે મૂલગુણોં ઓર ઉત્તર ગુણોં કા જ્ઞાતો યન જાતા હૈં । અતએવ અબ મૂલગુણ કે વિષય મેં કહતે હૈં ।

ઉર્ધ્વ દિશા મેં, અધો દિશા મેં, તિર્છી દિશા મેં, જો બી ત્રસ જીવ હૈં અર્થાત્ દુઃખ આદિ કી પ્રાપ્તિ હોને પર ઉદ્વેગ પાને વાલે તેજસ્કાય, વાયુકાય ઓર દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણી હૈં । તથા જો સ્થાવર નામકર્મ કે ઉદય વાલે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય ઓર વનસ્પતિકાય કે સ્થાવર જીવ હૈં । જિનકે સૂક્ષ્મ વાદર આદિ અનેક ભેદ પ્રમેદ હૈં, ઊન મેં સદૈવ યતના કરે । યહાં દિશાઓં કા કથન કરકે ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાતવિરતિ કા ઓર ‘સદૈવ’ કહકર કાલપ્રાણાતિપાત વિરમણ કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈં ।

ટીકાર્થ—ગુરુકુલમાં નિવાસ કરવાથી શિષ્ય જીન-વચનોના મર્મને જાણનારો બની જાય છે, અને મર્મજ્ઞ થઈને સારી રીતે મૂળ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોને જાણવા વાળો બની જાય છે. તેથી હવે મૂળ ગુણના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.

ઉર્ધ્વદિશામાં, અધોદિશામાં તિર્છીદિશામાં જે કોઈ ત્રસ જીવ છે, અર્થાત્ દુઃખ વિગેરેની પ્રાપ્તિ થતાં ઉદ્વેગ પામવાવાળા તેજસ્કાય, વાયુકાય, અને દ્વીન્દ્રિય વિગેરે પ્રાણીયો છે, તથા જે સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયવાળા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અને વનસ્પતિકાયના સ્થાવર જીવો છે, કે જેના સૂક્ષ્મ અને આદર રૂપથી અનેક ભેદ અને પ્રમેદ થાય છે, તેમાં હમેશાં યતનાવાન થવું. અહિંયાં દિશાઓનાં કથન કરીને ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાત વિરતિનું અને ‘સદૈવ’ કહીને કાલ પ્રાણાતિપાત વિરમણનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે,

૪૧૪

સૂત્રકૃતાક્ષરે

પ્રતિષાદિતા । ‘જઈ’ યતઃ તદ્રક્ષણે યતનાવાન્ સન્ સ્થાવરજઙ્ગમમાણિષુ ઉપકારે-
 ઉપકારે વા ‘મળપ્પઓસં’ મનસા-મનામપિ મદ્દેપમકુર્વન્ ‘અવિકંપમાણે’ અવિ-
 કમ્પમાનઃ-સંયમાદવિચલન્ ‘પરિવરપજ્ઞા’ પરિવ્રજેન્-સંયમમાર્ગે વિચરેત્ ।

તદેધં યોગત્રિકકરણત્રિકેણ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવરૂપાં માળાતિપાતવિરતિં સમ્યગ્
 અસ્ત્યદ્વિષ્ટતયા અનુપાલપેત્ । एवं शेषाण्यपि महाव्रतानि उत्तरगुणांश्च ग्रहणा
 सेवनाशिक्षासमन्वितः सम्यग् अनुपालयेदिति भावः ॥१४॥

મૂલ્ય-કાલેણ પુંચ્છે સમિયં પંયાસુ,

આડુસ્ત્રમાણો દવિયેસ્સ વિત્તં ।

ત સોર્યકારી પુંઢો પંવેસે,

સંસ્વાઈમં કેવલિયં સંમાહિં ॥૧૫॥

છાયા—કાલેન પુચ્છેત્ સમિતં મજાસુ આચક્ષાણો દ્રવ્યસ્ય વૃત્તમ્ ।

તં શ્રોત્રકારી પૃથક્ પ્રવેશયેત્ સંસ્થાપયેમં કેરલિકં સમાધિમ્ ॥૧૫॥

કિસીં ખી જીવ કે દ્વારા ઉપકાર વા અપકાર હોને પર મન સે ખી
 કિંચિત્ દેષ ન કરે ।

હસ પ્રકાર ત્રીન કારણ ત્રીન યોગ સે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવરૂપ
 હિંસાવિરતિ કા સમ્યક્ પ્રકાર સે, રાગદેષ સે રહિત હોકર પાલન કરે ।
 હસી પ્રકાર શેષ મહાવ્રતોં કા ઓર ઉત્તરગુણોં કા ખી ગ્રહણ ઓર આસે-
 સેવન રૂપ શિક્ષા સે યુક્ત હોકર સમ્યક્ રૂપસે પાલન કરે ॥૧૪॥

ગુરુકુલ મેં વાસ કરને વાલે શિષ્ય કી વિનયવિધિ કહતે હૈ—
 ‘કાલેણ’ હત્યાદિ ।

વાન્દાર્થ—‘કાલેણ-કાલેન’ પ્રષ્ટવ્ય અવસર કો જાન કર ‘પંયાસુ-

કોઈ પશુ છવ દાશ ઉપકાર અથવા અપકાર થાય ત્યારે મનથી પશુ કઈ
 પશુ દેષ ન કરે,

આ રીતે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગોથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવરૂપ
 હિંસા વિરતિને, સમ્યક્ પ્રકારથી રાગ દેષથી રહિત થઈને પાલન કરે. એજ
 રીતે ખાડીના મહાવ્રતોનું અને ઉત્તર ગુણોનું પશુ ગ્રહણ અને આસેવન
 રૂપ શિક્ષાથી યુક્ત થઈને સમ્યક્ રૂપથી પાલન કરે ॥૧૪॥

શુરુકુળમાં વાસ કરવાવાળા શિષ્યની વિનયવિધિ કહેવામાં આવે છે.

‘કાલેણ’ હત્યાદિ

શબ્દાથ—‘કાલેણ-કાલેન’ પૂછવા યોગ્ય અવસરને જાણીને ‘પંયાસુ-

समयाद्यैवोचिनी टीका प्र. श्रु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपानिरूपणम्

४१५

अन्वयार्थः—गुरुकुलवासिशिष्यस्य विनयविधिमाह—(कालेण) कालेन-
प्रष्टव्यकालं ज्ञात्वा (पयासु) प्रजासु-जीवविषये (समिधं) समितम् सम्यक् ज्ञान-
युक्तम् आचार्यम् (पृच्छे) पृच्छेत्-जीवादिविषयकं प्रश्नं कुर्यात्, प्रश्नोत्तरं दत्तं
स्त्वल्ल गुरुः शुश्रूषायोग्यो भवति अतएवाह—(द्विषस्स) द्विष्यस्य-मोक्षगमनयोग्य-
मव्यस्य वीतरागस्य वा (वित्तं) वृत्तम्-संयमानुष्ठानम् आगमं वा (आइक्खमाणे)
प्रजासु जीवों के विषयमें 'समिधं समितम्' सम्यक् ज्ञानवाले आचार्य
को 'पृच्छे-पृच्छेत्' जीवादि संबंधी प्रश्न पूछे 'द्विषस्स-द्विष्यस्य' मोक्ष
गमन के योग्य सर्वज्ञके 'वित्तं-वृत्तम्' संयमानुष्ठानको 'आइक्खमाणे
-आचक्ष्माणः' बनाने वाले आचार्य की साधु पूजा करे 'तं-तम्' उस
आचार्यके उपदेशको 'सोयकारी-ओत्रकारी' आचार्य की आज्ञाका
पालन करने वाला शिष्य 'पुढो-पूधम्' एकान्त भावसे 'पवेसे-प्रवेशयेत्'
अपने अंतःकरण में स्थापित करे 'इमं-इमम्' आगे कहे जाने वाला
'केवलियं-कैवलिकम्' केवल ज्ञानसे कहा हुआ 'समाहिं-समाधिम्'
सम्यक् ज्ञानादिको 'संखाय-संख्याय' सम्यक् प्रकारसे जान करके
हृदय में धारण करे ॥१५॥

अन्वयार्थ—पूछने का समय जान कर या देखभाल कर शिष्य-प्रजा
जीवोंके विषय में सम्यग्ज्ञान युक्त आचार्य को पूछे, याने जीवादि विषय
प्रश्न करे, प्रश्नों का उत्तर देने वाले गुरु सेवा करने योग्य होते हैं।
इसलिये कहते हैं कि भव्य द्रव्य अर्थात् मोक्ष गमन योग्य अथवा

प्रजासु ज्ञेयानां संबंधभां 'समिधं-समितम्' सम्यक् ज्ञानवाला आचार्यने
'पृच्छे-पृच्छेत्' प्रश्न पूछे, 'द्विषस्स-द्विष्यस्य' मोक्ष गमनने योग्य सर्वज्ञानां
'वित्तं-वृत्तम्' संयमानुष्ठानने 'आइक्खमाणे-आचक्ष्माणः' अतापवावाणां आचार्य-
ने साधु सत्कार करे 'तं-तम्' ये आचार्यना उपदेशने 'सोयकारी-ओत्रकारी'
आचार्यनी आज्ञानु पालन करवावाणो शिष्य 'पुढो-पूधम्' एकान्त भवथी
'पवेसे-प्रवेशयेत्' पीताना अंतःकरणभां धारण करे 'इमं-इमम्' आगण कहे-
वाभां आपनास 'केवलियं-कैवलिकम्' केवल ज्ञानथी कहेवाभां आवेल 'समा-
हिं-समाधिम्' सम्यक् ज्ञानादिने 'संखाय-संख्याय' सारी रीते जानीने हृद-
यभां धारण करे ॥१५॥

अन्वयार्थ—प्रश्न पूछवाने समय जानीने सबल विचारिने शिष्य
प्रजाना हित संबंधी सम्यक् ज्ञान युक्त आचार्यने प्रश्न पूछे छे, अर्थात्
जानादिना संबंधभां प्रश्न करे, प्रश्नोना उत्तर आपवावाणां गुरु सेवा करवा

આચક્ષાણ:—કથયન્ ઉપદિશન્ પ્રદનસ્યોત્તરં દદાનઃ સત્કરણીયો ભવતિ (તિ) તમ્-આચાર્યોપદેશમ્ (સોયકારી)—શ્રોત્રકારી—શ્રોત્રે—કર્ણે કર્તુ શીલઃ શિષ્યઃ—આચાર્ય-આપાલકઃ (પુદો) પૃથક્ (પથેસે) પ્રદેશયેત્—સ્વાન્તઃકરણે સ્થાપયેત્ (ઈમં) ઇમમ્ વક્ષ્યમાણમ્ (કેવલિયં) કેવલિકમ્—કેવલજ્ઞાનેન કથિતમ્ (સમાર્દિ) સમાધિમ્ (સંભા) સંભવાય સમ્પન્ન જ્ઞાત્વા સ્વહૃદયે ધારયેત્ ॥૧૬॥

ટીકા—ગુરુકુલનિવાસિનાં વિનેયાનાં વિનયવિધિમાહ—‘કાલેણ’ इत्यादि । ‘कालेण’ कालेन—मष्टव्यकालं ज्ञात्वा ‘पयामु’ प्रज्ञामु—प्रकर्षेण जायन्ते—उत्पत्ति पदनीमासादयन्तीति प्रज्ञाः—जीवाः । तादृशजीवविषये ‘पुच्छे’ पृच्छेत्—प्रश्नं कुर्यात्, कं पृच्छेत् तत्राह—‘समिधं’ समितम् सम्यग्ज्ञानपुक्तम् आचार्यम्, जीवादि-विषयकं प्रश्नं कुर्यात् । ततः ‘आइक्त्वमाणो’ आचक्षाणः—प्रदोत्तरं दत्त्वा आचार्यादिः शुश्रूषायोग्यो भवति । किं कथयन् तत्राह—‘दवियस्स’ द्रव्यस्य मोक्षगमन-योग्यमवयवस्य वीतरागस्य वा ‘वित्तं’ वृत्तम्—अनुष्ठानमागमं संयमं वा, ज्ञानं वीतराग का वृत्त याने संयमानुष्ठान का या आगम का उपदेश देने वाला और प्रश्नों का उत्तर देने वाला गुरु सत्कार करने योग्य होता है । इसलिये आचार्य के उपदेश का ग्रहण करने वाला शिष्य आचार्य की आज्ञा पालक होकर आचार्योपदेश को अपने हृदय में स्थापित करे और केवलज्ञान के द्वारा प्रतिपादित वक्ष्यमाण समाधि को सम्यक् प्रकारसे जान कर आत्मा में धारण करे ॥१५॥

ટીકાર્થ—ગુરુકુલવાસી વિનેયો (શિષ્યો) ની વિનય વિધિ કહેતે છે । પ્રદન કરને કા યોગ્ય અવસર જાન કર જીવો કે વિષય મેં આચાર્ય સે પ્રદન પૂછે । પ્રદનો કા ઉત્તર દેને વાલે આચાર્ય આદિ શુશ્રૂષા કે યોગ્ય

યોગ્ય હોય છે. તેથી કહેવામાં આવે છે કે—લઘ્ય દ્રવ્ય અર્થાત્ મોક્ષ ગમન યોગ્ય અથવા વીતરાગના વૃત્તાંત અર્થાત્ સંયમાનુષ્ઠાનને ઉપદેશ આપવાવાળા અને પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવાવાળા ગુરુ સત્કાર કરવાને યોગ્ય હોય છે. તેથી આચાર્યના ઉપદેશને અહુલ્ય કરવા વાળા શિષ્યે આચાર્યની આજ્ઞાનું પાલન કરનાર બનીને આચાર્યના ઉપદેશને પોતાના હૃદયમાં સ્થાપિત કરે અને કેવલજ્ઞાન દ્વારા પ્રતિપાદિત વક્ષ્યમાણ સમાધિને સારી રીતે બહુની આત્મામાં ધારણ કરે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—ગુરુકુલમાં રહેવાવાળા વિનેય (શિષ્ય) ની વિનયવિધિ કહેવામાં આવે છે.—પ્રશ્ન કરવાને યોગ્ય અવસર સમજીને જીવોના સંબંધમાં આચાર્યને પ્રશ્ન પૂછે. પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવાવાળા આચાર્ય વિગેરે સેવા કર-

समयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४३७

ब्रूवाणो गुरुः सत्करणीयो भवति । तदुपदिशन्तं गुरुम् 'सोयकारी' श्रोत्रकारी-
आचार्योपदिष्टं श्रोत्रे-कर्णे कर्तुं तत्सणे एव धारयितुं शीलं यस्य सः । तथा-
आचार्यज्ञासंपादकः, 'पुढो' पृथक् 'पवेसे' स्वान्तःकरणे प्रवेशयेत्-व्यवस्थापयेत् ।
'संवा' संवसाय-सम्यग्ज्ञात्वा, इमं वक्ष्यमाणम् 'केवलियं' कैवलिकम्-केवलिनः
संजातं-केवलज्ञानेन कथितम् । 'समाहिं' समाधिम्-सम्यग्ज्ञानादिकं स्वहृदये
व्यवस्थापयेदिति ॥१५॥

मूलम्-अस्मिं सुठिच्चा तिविहेण ताथी,

एएसु या संतिनिरोहमाहुं ।

'ते एवमवसंति तिलोगदंसी,

ण भुज्ज मेयंतु पमायसंगं ॥१६॥

छाया—अस्मिन् सुस्थाय त्रिविधेन त्रायी, एतेषु च शान्तिनिरोधमाहुः ।

त एवमावसते त्रिलोकदर्शिनी, न भूयो यन्तु प्रमादसङ्गम् ॥१६॥

होते हैं । मोक्ष गमन के योग्य भव्य जीव के या वीतराग के वृत्तको
अर्थात् आगम को या आचार को निरूपण करने वाला गुरु सत्कार
करने योग्य होता है । तत्त्व का उपदेश करनेवाले गुरु के उपदेश को
कानों में धारण करना चाहिए । अर्थात् सावधानी के साथ श्रवण कर
के तदनुसार व्यवहार करना चाहिए । उसे अन्तरतर में प्रवेश कराना
चाहिए । तथा आगे कही जाने वाली केवली भगवान् के द्वारा कथित
समाधि सम्यग्ज्ञानादि को भी हृदय में धारण करना चाहिए ॥१५॥

'अस्मिं सुठिच्चा' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'अस्मिन्-अस्मिन्' गुरुके उपदेश वचनमें 'सुठिच्चा-

वाने योग्य होय छे. मोक्ष गमनने योग्य भव्य जीवना अथवा वीतरागना
वृत्तने अर्थात् आगमने अथवा आचारने कहेवावाणा शुरु सत्कार करवाने
योग्य होय छे. तत्त्वने उपदेश करवा वाणा शुरुना उपदेशने कानोभां धारण
करवे नेछिजे. अर्थात् सावधानता पूर्वक सांख्यीने ते प्रभावे व्यवहार
करवे नेछिजे तथा आगम कहेवाभां आवनारी केवली भगवान् द्वारा कहे-
वाभां आवेत्त समाधि सम्यग् ज्ञान विगेदेने पण हृदयभां धारण करी
देवी नेछिजे. ॥१५॥

अस्मिं सुठिच्चा' धृत्यादि

शब्दार्थ—'अस्मिन्-अस्मिन्' शुरुना उपदेश वचनभां 'सुठिच्चा-सुस्थाय'

અન્વયાર્થઃ—(અસ્મિ) અસ્મિન્ ગુરુકુલે નિવસન્ શિષ્યઃ (સુઠિચ્વા) સુસ્થાય-સમાધિરૂપે મુક્તિમાર્ગે સમ્યક્ સ્થિત્વા (તિવિદેન) ત્રિવિદેન-ત્રિકરણત્રિયોગેન (તાપી) ત્રાપી-સકલજીવત્રાણકારકો મત્તિ (એસુ યા) એતેષુ ચ-સમિતિ-ગુપ્ત્યાદિષુ વિચરતઃ-સંયતસ્ય (સંતિ) શાન્તિમ્-સમસ્તક્લેશક્ષયરૂપામ્ (નિરોહં)

સુસ્થાય' સમાધિ રૂપ મુક્તિ માર્ગમેં સુચારુ રૂપસે નિવાસ કરનેવાલા સાધુ 'તિવિદેન-ત્રિવિદેન' ત્રિકરણ ત્રીન યોગસે 'તાપી-ત્રાપી' સમસ્ત જીવોં કારક્ષણ કરને વાલા હોતા હૈ 'એસુ-એતેષુ' યે સમિતિ ઓર ગુપ્તિકે પાલન કરનેવાલે સંયતકો 'યા સંતિ-યા શાન્તિઃ' સકલ કલેશ-ક્ષયરૂપ જો શાન્તિ હૈ તથા 'નિરોહં-નિરોધમ્' અશેષ કર્મક્ષય રૂપ નિરોધ-કર્મકા ક્ષય હોના 'આહુ-આહુઃ' સર્વજ્ઞોને કહા હૈ વે કૌન યે ? એસી જિજ્ઞાસા મેં કહતે હૈં-'તિલોગદંસી-ત્રિલોકદર્શિનઃ' તિનોં લોકકે જ્ઞાતા 'તે-તે' વે તીર્થંકરાદિ 'એવમક્ષંતિ-એવમાચક્ષતે' હસ પ્રકારસેં કહતે હૈં કી સુજ્ઞ ય-ભૂયશ્ચ' ફિરસે 'પમાયસંગં-પ્રમાદસજ્ઞમ્' મદક-વાયાદિ સંસર્ગ કો 'ળ એયંતુ-ન યન્તુ' પ્રાપ્ત ન હોવે ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ગુરુકુલ મેં નિવાસ કરનેવાલા શિષ્ય સમાધિ રૂપ સમ્યગ્ જ્ઞાન ચારિત્રાત્મક મુક્તિમાર્ગ મેં સમ્યક્ સ્થિત હોકર ત્રિકરણ ત્રિયોગ સે સકલ જીવોં કા ત્રાણ કારક (રક્ષક) હોતા હૈ। મોક્ષતત્ત્વ કો જાનને વાલે ચિદ્રાન્ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તીર્થંકર સમિતિ ગુપ્તિ આદિ મેં

સમાધિ રૂપતું મુક્તિમાર્ગમાં સુચારુ પ્રકારથી નિવાસ કરવાવાળો સાધુ 'તિવિદેન-ત્રિવિદેન' ત્રિકરણ ત્રિયોગથી 'તાપી-ત્રાપી' સ્વધના જીવોતું રક્ષણ કરવા વાળો હોય છે. 'એસુ-એતેષુ' આ સમિતિ અને ગુપ્તિતું પાલન કરવાવાળા સંયતને 'યા સંતિ-યા શાન્તિઃ' સકળ કલેશ ક્ષય રૂપ જો શાન્તિ છે તથા 'નિરોહં નિરોધમ્' અશેષ કર્મ ક્ષય રૂપ નિરોધ અર્થાત્ કર્મને ક્ષય થવાનું 'આહુ-આહુઃ' સર્વજ્ઞએ કહ્યું છે. તે સર્વજ્ઞ કોણ હતા ? એ જિજ્ઞાસા માટે કહે છે કે-'તિલોગદંસી-ત્રિલોકદર્શિનઃ' ત્રણે લોકોને જાણવાવાળા 'તે-તે' એ તિર્થંક-રાદિ 'એવમક્ષંતિ-એવમાચક્ષતે' એ રીતે કહે છે કે-'ભૂજ્ઞ ય-ભૂયશ્ચ' ફરીથી 'પમાયસંગં-પ્રમાદસજ્ઞમ્' મદકપાય વિગેરે સંસર્ગને 'ળ એયંતુ ન યન્તુ' પ્રાપ્ત ન થાય ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ગુરુકુળમાં નિવાસ કરવાવાળો શિષ્ય સમાધિ રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન ચારિત્રાત્મક મુક્તિમાર્ગમાં સુચિત્ત થઈને ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સકલ જીવોના ત્રણ કારક (રક્ષક) થાય છે. મોક્ષ તત્ત્વને જાણવાવાળા વિદ્રાન્ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તીર્થંકર સમિતિ ગુપ્તિ વિગેરેમાં વિચરવાવાળા સંયમી સાધુને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૩૯

નિરોધમ્-અશેષકર્મક્ષયસ્વરૂપમ્ (આહુ):-પ્રતિપાદયન્તિ, તે કે રૂપાદ- (તિલોગ-
દંડી) ત્રિલોકદર્શિન:-સર્વજ્ઞા: (તે) તે-તીર્થંકરા:, પૂર્વોક્તમર્થમ્ (અવગત્વંતિ) એવ-
માચક્ષતે-કથયન્તિ (બુદ્ધે) મૂય:-પુન: લઘુ (પમાયસંગ) પ્રમાદસન્નમ્-મદકષા-
યાદિસંસર્ગમ્ (ળ એયંતુ) ન યન્તુ-ન પ્રાપ્નુવન્તુ इति તીર્થંકરા: પ્રતિપાદયન્તિ ॥૧૬॥

ટીકા—અપિ ચાન્પત્ ‘અસ્તિ’ અસ્મિન્ ગુરુકુલે નિવસન્ શિષ્ય: ‘સુઠિચ્ચા’
સુધ્યાય-પમ્ ગુરુપુત્રાત્ સર્વજ્ઞાસં શ્રુતમ્, શ્રુત્વા ચ સમ્પગવધારિતમ્, અવધારિતે
ચ તસ્મિન્, સમાધિધૃતે મુક્તિમાર્ગે સમ્પક્સ્થિત્વા ‘તિવિદ્ધેન’ ત્રિવિધેન-ત્રિકરણ-
ત્રિયોગેન ‘તાયો’ ત્રાયો-ત્રસત્થાવરસૂક્ષ્મવાદરપર્યાપ્તાપર્યા તત્કલજીવરક્ષકો
ભવતિ ષટ્કાવરક્ષણોપદેશકો વા, તસ્ય ‘એસુ યા’ એતેષુ ચ સમિતિગુણ્યાદિષુ
વિચરને વાળે સંયમી સાધુ કો સમસ્ત કલેશ ક્ષય રૂપ શાન્તિ તથા
અશેષ કર્મક્ષય રૂપ નિરોધ હો જાતા હૈ એસા કહતે હૈ। વે ત્રિલોક-
દર્શી સર્વજ્ઞ વીતરાગ તીર્થંકર ભગવાન્ પૂર્વોક્ત અર્થ કો ફસલિફ કહતે
હૈ કિ જિસસે સાધુ મહાત્મા શિષ્યગણ ફિર સે ક્રોધાદિ કષાય જાત્યાદિ
આઠ મદકા સંસર્ગ કો ન પ્રાપ્ત કરે ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—ગુરુકુલ મેં નિવાસ કરને વાળે શિષ્યને ગુરુ કે મુખસે જો
સર્વજ્ઞ કા શાસ્ત્ર સુના હૈ ઓર સુનકર અવધારણ (અર્થાદિનિશ્ચય કરને
વાલા) કિયા હૈ। વસે અવધારણ કરને પર સમાધિ રૂપ મુક્તિ માર્ગ મેં
સમ્પક્ પ્રકાર સે સ્થિત હો। ત્રીન કરણ ઓર ત્રીન યોગ સે ત્રસ, સ્થાવર,
સૂક્ષ્મ, વાદર, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત આદિ સમસ્ત જીવોં કા રક્ષક હો યા
ષટ્કાય જીવોં કી રક્ષા કા ઉપદેશ કર્તા હો। સમિતિગુણિ આદિ મેં

સમસ્ત કલેશ ક્ષય રૂપ શાન્તિ તથા અશેષ કર્મક્ષય રૂપ નિરોધ થપ્ત જાય
છે. તેમ કહે છે. એ ત્રિલોકદર્શી સર્વજ્ઞ વીતરાગ તીર્થંકર ભગવાન્ પૂર્વોક્ત
અર્થને એ માટે કહે છે કે-જેથી સાધુ મહાત્મા શિષ્યગણ ફરીથી ક્રોધાદિ-
કષાય જાત્યાદિ આઠ મદના સંસર્ગને પ્રાપ્ત ન થાય ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—ગુરુકુલમાં નિવાસ કરવા વાળા શિષ્યે ગુરુ મુખેથી સર્વજ્ઞ
પ્રજ્ઞીત આગમનું શ્રવણ કર્યું છે. અને તે સાંતળીને અવધારણ અર્થાત્
અર્થાદિને નિશ્ચય કરેલ છે. તે એ રીતે અવધારણ કરવાથી સમાધિ રૂપ
મુક્તિ માર્ગમાં સમ્પક્ પ્રકારથી સ્થિર રહે. ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી
ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, વાદર, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિગેરે સધળા જીવોની રક્ષા
કરવા વાળા હોય કે ષટ્કાયના જીવોની રક્ષાને ઉપદેશ કરવાવાળો હોય
સમિતિ ગુણિ વિગેરેમાં વિચરવાવાળા સંયત ગુરુને સમસ્ત કલેશોના ક્ષય

વિચરતઃ-સંયતસ્ય 'સંતિ' શાન્તિમ્-સમસ્તક્લેશક્ષયરૂપામ્, તથા 'નિરોધ' નિરોધમ્-અરોષકર્મણ્યસ્વરૂપમ્ 'આહુ' આહુઃ-પ્રતિપાદયન્તિ કે एवं પ્રતિપાદયન્તિ તત્રાદ-તિલોગદંડી' ત્રિલોકદર્શિનઃ પ્રયાણાં લોકાનાં દર્શનશીલાઃ તે ત્રિલોકદર્શિનઃ-સર્વજ્ઞાઃ-તીર્થંકરાઃ પૂર્વોક્તમર્થમ્, તે' તે તીર્થંકરાઃ 'અવમક્લંતિ' એવાચક્ષતે-કથયન્તિ, એવમેવાર્થે તે તીર્થંકરાદયઃ પ્રતિપાદયન્તિ સંસારસાગરસ્ય પારગમનાય । 'ળ મુજ્જ' ન મૂયઃ 'અયંતુ' યન્તુ 'પમાયસંગ' પ્રમાદમજ્ઞમ્ મદકષાયાદિસમ્બન્ધં સાધયો ન કુર્વન્તુ इति પ્રતિપાદયન્તિ । ગુરુકુલે વસન્ સાધુઃ સમ્યગ્ મનોવક્કાયૈઃ પ્રાણિજાતાન્ રક્ષન્ સમિતિગુપ્તિપરિપાલનેન શાન્તિ મુક્તિં ચ પ્રાપ્નોતિ । ત્રિલોકદર્શિનસ્તીર્થંકરાઃ કથયન્તિ યત્ एवंપૂતાઃ સાધવઃ કથમપિ પ્રમાદસર્ગે ન પ્રાપ્નુયુરિતિ ભાવઃ ॥૧૬॥

વિચરણ કરને વાલે સંયત પુરુષ કો સમસ્ત ક્લેશોં કા ક્ષય રૂપ શાન્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈં ઓર સમસ્ત કર્મોં કા ક્ષય રૂપ નિરોધ મી પ્રાપ્ત હોતા હૈં । એસા તીનોં લોકોં કો દેખને વાલે તીર્થંકર કહતે હૈં । સંસારસાગર સે પાર પહુંચને કે લિપ તીર્થંકર પૂર્વોક્ત અર્થ કો હસી પ્રકાર કહતે હૈં । ઉનકા કથન હૈં કિ સાધુ ફિર પ્રમાદ અર્થાત્ મદ્ય કષાય આદિ કા સંગ ન કરે ।

તાત્પર્ય યહ હૈં કિ ગુરુકુલ મેં નિવાસ કરને વાલા સાધુ મન વચન કાય સે પ્રાણિયોં કી રક્ષા કરતા હુઆ, સમિતિયોં ઓર ગુપ્તિયોં કા પાલન કરકે શાન્તિ ઓર મુક્તિ પ્રાપ્ત કરતા હૈં । ત્રિલોકદર્શી તીર્થંકરોં કા કથન હૈં કિ હસ પ્રકાર કે સાધુ કિસી મી પ્રકાર કે પ્રમાદ કા સંસર્ગ ન કરે ॥૧૬॥

इयं शांतिं प्राप्तं थाय छे. अने सुखणा कर्मोना क्षयरूप निरोध पणुं थाय छे. अये प्रमाणे त्रैलोक्याने देखावावाणा तीर्थंकरे कहे छे. संसार सागरस्थी पार पड़ोअवा भाटे तीर्थंकर पूर्वोक्त अर्थने आज प्रमाणे कहे छे तेजे कहे छे કે-साधुअे प्रमाद अर्थात् मद्य विषय कषाय विगरेने संग करवे नहो.

कहेवानुं तात्पर्य अे छे કે-शुश्रूषणां निवास करवावाणा साधु, मन, वचन, अने कथाथी प्राखियेनी रक्षा करता थका समितियो अने गुप्तियोनुं पालन करीने शांति अने मुक्ति प्राप्त करे छे. त्रैलोक्याना ज्ञानने जखु नारा तीर्थंकरेनुं कथनछे કે-आवा प्रकारना साधु केअ पणु प्रकारना प्रमादने संसर्ग न करे ॥१६॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૭૨

પૂજ્ય-નિસંમ્મ સે મિક્કુ સમીહિયદ્દં,

પહિમાણવં હોઈ વિસારણ ય।

આયાણમટ્ટી વોદાણમોળં,

ઉવેચ્ચ સુદ્દેણે ઉવેહ મોક્કસં ॥૧૭૧

છાયા—નિશમ્ય મિક્કુ: સ સમીહિતાર્થ, પ્રતિમાનવાન્ ભવતિ વિસારદશ્ચ।

આદાનાર્થી વ્યવદાનમીનમ્, ઉપેત્ય શુદ્ધેનોપૈતિ મોક્ષમ્ ॥૧૭૧

‘નિસંમ્મ સે મિક્કુ’ ઇત્યાદિ।

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ ગુરુકે સમીપ નિવાસ કરનેવાલા મિક્કુ-મિક્કુ; સાધુ ‘સમીહિયદ્દં-સમીહિતાર્થમ્’ અપને અમિલપિત મોક્ષરૂપ અર્થકો ‘નિસંમ્મ-નિશમ્ય’ ગુરુમુલ્કસે સુન કરકે ‘પહિમાણવં-પ્રતિમાનવાન્’ હેયોપાદેય કે જ્ઞાનવાલા ‘હોઈ-ભવતિ’ હોતા હૈ ‘વિસારણ ય-વિસારદશ્ચ’ યથાવસ્થિતાર્થ કો પ્રતિપાદન કરનેવાલા હોતા હૈ ‘આયાણમટ્ટી-આદાનાર્થી’ સમ્યક્ જ્ઞાન અથવા મોક્ષ કી કામના વાલા વહ સાધુ ‘વોદાણમોળં-વ્યવદાન મીનમ્’ બારહ પ્રકારકા તપ ઓર સર્વવિરતિરૂપ સંયમ કો ઉપેચ્ચ-ઉપેત્ય’ ગ્રહણ ઓર આસેષન રૂપ શિક્ષા સે પ્રાપ્ત કરકે ‘સુદ્દેણ-શુદ્ધેન’ ઉદ્ગમાદિ દોષરહિત આહાર સે જીવન વિતાતા હુઆ ‘મોક્કસં-મોક્ષમ્’ અશેષ કર્મક્ષયરૂપ મોક્ષકો ‘ઉવેહ-ઉપૈતિ’ પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૭૧

‘નિસંમ્મ સે મિક્કુ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ ગુરુસમીપ નિવાસ કરવાવાળો તે ‘મિક્કુ-મિક્કુ’ સાધુ ‘સમીહિયદ્દં-સમીહિતાર્થમ્’ પોતાને ઇચ્છિત મોક્ષરૂપ અર્થને ‘નિસંમ્મ-નિશમ્ય’ ગુરુમુખથી સાંભળીને ‘પહિમાણવં-પ્રતિમાનવાન્’ હેયોપાદેય કેવળજ્ઞાન વાળો ‘હોઈ-ભવતિ’ હોય છે. ‘વિસારણ-વિસારદશ્ચ’ તથા યથાવસ્થિતાર્થકો પ્રતિપાદન કરવાવાળો હોય છે. ‘આયાણમટ્ટી-આદાનાર્થી’ સમ્યક્ જ્ઞાન અથવા મોક્ષની કામનાવાળો તે સાધુ ‘વોદાણમોળં-વ્યવદાનમીનમ્’ બાર પ્રકારકા તપ અને સર્વવિરતિ રૂપ સંયમને ‘ઉપેચ્ચ-ઉપેત્ય’ અહણ અને આસેષનરૂપ શિક્ષાથી પ્રાપ્ત કરીને ‘સુદ્દેણ-શુદ્ધેન’ ઉદ્ગમ વિગેરે દોષથી રહિત આહારથી જીવન નિર્વાહ કરતો ‘મોક્કસં-મોક્ષમ્’ અશેષ કર્મક્ષય રૂપ મોક્ષને ‘ઉવેહ-ઉપૈતિ’ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૭૧

સુ. ૫૬

અન્યાર્થ:—(સે) સ ગુરુસમીપે સદા વસન્ (મિત્રત્વ) મિશ્રુ:—અનવદ્યમિશ્રણ-
શીલો મુમુક્ષુ: સાધુ: (સમીહિયદ્) તત્કીદિતાર્થમ્—સ્વામિલપિત મોક્ષરૂપમર્થમ્
(નિસમ્મ) નિશમ્પ—ગુરુમુતાદવગમ્ય (પટિમાળવં) પ્રતિભાનવાન્—હેયોપાદેય-
જ્ઞાનવાન્ (દોહ) ભવતિ (વિમારણ્ય) વિશારદશ્ચ શ્રોતૃણાં યથાવસ્થિતાર્થપ્રતિપાદ-
કશ્ચ ભવતિ (આયાનમટ્ટી) આદાનાર્થી—મોક્ષાર્થી સમ્યગ્જ્ઞાનાદ્યર્થી વા (વોદાણ
મોળં) વ્યવદાનમૌનમ્, વ્યવદાને દ્વાદશવિધં તપઃ, મૌનં સર્વવિરતિલક્ષણઃ સંયમઃ,
પ્રતાહશૌ તપઃસંયમૌ (ઉવેચ્ચ) ઉપેત્ય-ગ્રહણસેવનરૂપયા શિક્ષયા પ્રાપ્ય (સુદ્ધેણ)
સુદ્ધેન—ઉદ્ગમાદિદોષરહિતેન આહારેષુ જોરનયાપનં કુર્વેન્ (મોક્ષવં) મોક્ષમ્—અશેષ-
કર્મક્ષયરૂપમ્ (ઉવેહ) ઉપૈતિ—પ્રાપ્નોતિ ॥૧૭॥

ટીકા—‘સે’ સ ગુરુસમીપે સદા વસન્ ‘મિત્રત્વ’ મિશ્રુ:—મુક્તિગમનયોગ્યઃ
મોક્ષમાર્ગમ્ ‘નિસમ્મ’ નિશમ્પ—અવગમ્ય હૃદયધાર્ય ‘સમીહિયદ્’ સમીહિતાર્થમ્—

અન્યાર્થ—ગુરુ કે સમીપ હમેશા વસને વાલા શિષ્ય, મિશ્રુ-
નિર્દોષ મિક્ષા સેવન કરનેવાલા મોક્ષામિલાપી સાધુ સ્વામિલપિત
મોક્ષરૂપ અર્થે કો ગુરુ મુખસે સુન કર પ્રતિભાવાન્ હોતા હૈ યાને હેયો-
પાદેય જ્ઞાન વાલા હો જાતા હૈ ઓર વિશારદ અર્થાત્ શ્રોતાઓં કો યથા-
વસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપ કા પ્રતિપાદન કરતા હૈ ઓર મોક્ષાર્થી યા સમ્યગ્
જ્ઞાનાર્થી પુરુષ બારહ પ્રકાર કે તપ ઓર સર્વવિરતિ લક્ષણ સંયમ કે
ગ્રહણ સેવન રૂપ શિક્ષા દ્વારા પ્રાપ્ત કર ઉદ્ગમાદિ દોષ રહિત આહારસે
સંયમયાત્રાકા નિર્વાહ કરતે હૃદય અશેષ કર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષ કો
પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—સદા ગુરુકે સમીપ નિવાસ કરને વાલા સાધુ મોક્ષમાર્ગ
કો સુનકર ઓર હૃદય મેં ધારણ વરકે, અપને અખીષ્ટ મોક્ષ રૂપ અર્થકો

અન્યાર્થ—શુદ્ધી સમીપ કાયન વાસ કરવાવાળો શિષ્ય કે જે નિર્દોષ
મિક્ષાનું સેવન કરવાવાળો અને મોક્ષામિલાપી છે અને પોતે ઇચ્છેલા મોક્ષરૂપ
અર્થને શુદ્ધિપ્રાપ્તિ સાંભળીને પ્રતિભાવાન્ થાય છે. એટલે કે હેયોપાદેય
જ્ઞાનવાન્ થઈ જાય છે. અને વિશારદ અર્થાત્ શ્રોતાઓને યથાવસ્થિત વસ્તુ
સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને મોક્ષાર્થી અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાનાર્થી પુરુષ
બાર પ્રકારના તપ અને સર્વ વિરતિ લક્ષણ સંયમને ગ્રહણ સેવન રૂપ શિક્ષા
દ્વારા પ્રાપ્ત કરીને ઉદ્ગમાદિ દોષ રહિત આહારથી સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ
કરતા થકા અશેષકર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—સદા શુદ્ધ સમીપે વાસ કરવાવાળો સાધુ મોક્ષમાર્ગને
સાંભળીને તથા તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને પોતે ઇચ્છેલા મોક્ષ રૂપ અર્થને

સમયાર્થેદોષિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૫૩

સ્વસ્યાઽભિલપિતં મોક્ષસ્વર્થં જ્ઞાત્વા હેયોપાદેયં સમ્યક્ પરિજ્ઞાય આચાર્યસમીપ-
વાસાત્ 'પઢિમાણવં' પ્રતિમાનવાન્-હેયોપાદેયજ્ઞાનવાન્ 'હોઈ' ભવતિ । તથા-
'વિશારણ્ય' વિશારદશ્ચ-સ્વસિદ્ધાન્તસ્ય યથાવત્ પરિજ્ઞાનાત્ શ્રોતૃણાં યથાવ-
સ્થિતાર્થં પ્રતિપાદકશ્ચ ભવતિ । 'આયાણમટ્ટી' આદાનાર્થી તત્ત્વાદાનં મોક્ષઃ, આદાનં
સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિકં વા તદેવાર્થઃ-મખોજનં વિચિત્રે ચસઃ સ આદાનાર્થી ઇતાદૃશો
જ્ઞાનાદિપ્રયોજનવાન્ 'વોદાણત્રોણં' વ્યવદાનમીનમ્, તત્ત્વ વ્યવદાનં દ્વાદશવિધં
તપઃ મીનં સર્વવિરતિલક્ષણઃ સંયમા, ઇતાદૃશો તપઃસંયમો 'ઉવેચ્ચ' ઉપેત્ય-
ગ્રહણસેવનયાં દ્વિવિધયા શિક્ષયા સર્વદા સર્માન્વિતઃ સર્વત્ર પ્રમાદરહિતઃ, પ્રતિમા-
સમ્પન્નો વિશારદશ્ચ । 'શુદ્ધેણ' શુદ્ધેન ઉદ્ભવાદિદોષરહિતેન આહારેણાઽઽત્માનં
યાપયન્ 'મોક્ષવં' મોક્ષમ્-અશેષકર્મફલરૂપમ્ 'ઉવેઈ' ઉપૈતિ-માપ્નોતિ । કારણ-
સમત્તવાનાચ્ચ સથ એવ મોક્ષમશેષકર્મફલરૂપં પાપ્નોતીતિ ।

ગુરુકુલે વાસં કુર્વન્ આચાર્યમુત્વાત્ સર્વજ્ઞાગમં સત્સાધોરાચરણાદિકં શ્રુત્વા

જાન કર, હેય ઓર ઉપાદેય કો મલી ભાંતિ સમજ કર જ્ઞાનવાન્ હો
જાતા હૈ । વહ અપને સિદ્ધાન્ત કો યથાવત્ જાન કર કુશલ બન જાતા
હૈ ઓર શ્રોતાઓ કે સમજ યથાર્થ અર્થોકા પ્રતિપાદક હોતા હૈ । આદાન
અર્થાત્ મોક્ષ યા સમ્યજ્ઞાનાદિક અર્થ કો જાનનેવાલા હોતા હૈ । તપ
ઓર સંયમ કો ગ્રહણ ઓર આસેવન રૂપ દોનો પ્રકાર કી શિક્ષા સે
પ્રાપ્ત કરકે સર્વત્ર પ્રમાદ રહિત, પ્રતિમા સમ્પન્ન ઓર વિશારદ હોતા
હૈ । ઉદ્ભવાદિ દોષો સે રહિત શુદ્ધ આહાર સે જીવન નિર્વાહ કરતા
હુઆ મોક્ષકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ।

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ ગુરુકુલવાસ કરતા હુઆ સાધુ આચાર્ય કે મુલ
સે સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ ઓર સત્ સાધુ કે આચાર આદિ કો શ્રવણ

જાણીને તથા હેય અને ઉપાદેય અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને ત્યાગ કરવા
યોગ્ય તત્ત્વને સારી રીતે સમજીને જ્ઞાનવાન્ બની જાય છે. તે પોતાના સિદ્ધા-
ન્તને સારી રીતે યથાર્થ રૂપથી જાણીને કુશલ બની જાય છે. અને શ્રોતા-
ઓની સમજ યથાર્થ અર્થોત્તું પ્રતિપાદન કરવાવાળો બને છે. આદાન અર્થાત્
મોક્ષ અર્થાત્ સમ્યજ્ઞાનાદિને જાણવાવાળો થાય છે. તપ અને સંયમને ગ્રહણ
અને આસેવન રૂપ બન્ને પ્રકારની શિક્ષાથી પ્રાપ્ત કરીને સર્વત્ર પ્રમાદ
રહિત, પ્રતિમા સંપન્ન અને વિશારદ થાય છે. ઉદ્ભવ વિશેષ દોષોથી
રહિત શુદ્ધ આહારથી જીવન નિર્વાહ કરતો થકો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—શુદ્ધગમનાં વાસ કરતા થકો સાધુ આચાર્ય-
મનાં મુખેથી સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ અને સત્ સાધુના આચાર વિશેષને

૩૬૪

સૂત્રકૃતાક્ષરે

પ્રતિમાસમ્પન્ન શાસ્ત્રાર્થપ્રતિપાદકશ્ચ ભવતિ । તથા સમ્યગ્જ્ઞાનાદર્શી તપઃ સંયમો
યાવ્ય વિશુદ્ધાહારેણ શરીરયાત્રાં નિર્વાહન્ મોક્ષગામી ભવતીતિ માવઃ ॥૧૭॥

સૂત્ર—સંસ્વાહ ધર્મમ્ ચ વિચારંતિ,

બુદ્ધા હુ તે અંતકરા ભવંતિ ।

તે પારગા દોષેહ વિ મોચંણા,

સંસોધિયં પળેહ મુંદાહરંતિ ॥૧૮॥

છાયા—‘સંલયયા ધર્મંચ વ્યાપુનન્તિ, બુદ્ધા હુ તેન્તકરા ભવન્તિ ।

તે પારગા દ્વયોરપિ મોચનાય, સંસોધિતં મનમુદાહરન્તિ ॥૧૮॥

કરકે પ્રતિમા સમ્પન્ન ઓર શાસ્ત્ર કે અર્થ કા પ્રતિપાદક હો જાતા હૈ ।
સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ કા અર્થો હોકર તપ ઓર સંયમ કો પ્રાપ્ત કરકે વિશુદ્ધ
આહાર સે શરીર નિર્વાહ કરતા હુઆ મોક્ષગામી હોતા હૈ ॥૧૭॥

અવ શુરુકુલધાસિયો કા ધર્મ કહતે હૈ—‘સંસ્વાહ ધર્મમ્ચ’ હયાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘ધર્મમ્ચ-ધર્મશ્ચ’ શ્રુતચારિત્ર લક્ષણ ધર્મ કો ‘સંસ્વાહ-
સંસ્થાપ’ સદ્બુદ્ધિસે સ્વયં ધર્મ કો જાનકર કે દસરે કો ‘વિચારંતિ-
વ્યાપુનન્તિ’ ઉપદેશ કરતે હૈ ‘તે-તે’ હસ પ્રકાર કે વે સાધુ ‘બુદ્ધા હુ-
હુ-હુદ્ધાઃ’ તીનો કાલકે જાતા હોને સે ‘અંતકરા-અન્તકરાઃ’ સકલ કર્મ
કો વિનાશ કરને વાલે ‘ભવંતિ-ભવન્તિ’ હોતે હૈ ‘તે-તે’ યથાવસ્થિત
ધર્મ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલે ‘દોષેહ-દ્વયોરપિ’ અતે ઓર દસરે કે

સાંભળીને પ્રતિમા સંપન્ન અને શરૂના અર્થને પ્રતિપાદન કરવાને સમર્થ
બની જાય છે. સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેની કામના વાળો યર્થને તપ અને સંય-
મને પ્રાપ્ત કરીને વિશુદ્ધ આહારથી શરીરને નિર્વાહ કરતો યકો મોક્ષગામી
ધર્મ જાય છે. ॥૧૭॥

હવે શુરૂકુળમાં વાસ કરનારાઓના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવા માટે
‘સંસ્વાહ ધર્મમ્ ચ’ છત્રિયાદિ ગાથાનું કથન કરવામાં આવે છે.

શબ્દાર્થ—‘ધર્મમ્ચ-ધર્મશ્ચ’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને ‘સંસ્વાહ-સંસ્થાપ’
સદ્બુદ્ધિથી ચોતે બાણીને બીજાઓને ‘વિચારંતિ-વ્યાપુનન્તિ’ ઉપદેશ કરે
છે. ‘તે-તે’ આ પ્રકારના સાધુ ‘બુદ્ધા હુ-હુ-હુદ્ધાઃ’ ત્રણે કાળને બાણવાવાળા
હોવાથી ‘અંતકરા-અન્તકરાઃ’ સકલ કર્મને વિનાશ કરવા વાળા ‘ભવંતિ-ભવન્તિ’
યાવ છે. ‘તે-તે’ યથાવસ્થિત ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા ‘દોષેહ-દ્વયોરપિ’

સમયાર્થબોધિના ટોકા પ્ર. મુ. અ. ૧૪ પ્રત્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૭૫

અન્વયાર્થ—ગુરુકુલવાસિનો ધર્મમુપદિશન્તિ, इत्याह—(धर्मं च) धर्मं च श्रुतचारित्रलक्षणं धर्मम् (संज्ञा) संख्यया—सद्बुद्ध्या स्वयं धर्मं ज्ञात्वा परेभ्यः (विद्यागरंति) व्यागृणन्ति—उपदिशन्ति मुनयः (ते) ते—एवं विद्यास्ते साधवः (बुद्धा हु) बुद्धाः—त्रिकालदर्शिनः खलु—निश्चयेन (अंतरा) अन्तराः—सञ्चित सकलकर्मणां विनाशकाः (भवन्ति) भवन्ति (ते) ते—एवंविधाः—यथाऽवस्थित-धर्मप्रतिपादकाः (दोषहवि) द्वयोरपि—स्वपरयोः (मोयणाए) मोचनाय—कर्मपाश-विमोचनाय विमोचनया वा (पारगा) पारगाः—संसारसमुद्राद् उत्तारका भवन्ति, तथा एवंभूताः साधवः (संशोधियं) संशोधितम्—पूर्वापरऽविरुद्धम् (पण्हं) प्रश्नम् (उदाहरन्ति) उदाहरन्ति—कथयन्ति ॥१८॥

‘મોયના૯-મોચનાય’ કર્મપાશ સે મુક્ત હોને કે લિ૯ ‘પારગા-પારગાઃ’ સંસારસમુદ્ર સે પાર પહોંચાને વાલે હોતે હૈં તથા ંસે સાધુ ‘સંશોધિયં -સંશોધિતમ્’ પૂર્વાપરસે અવિરુદ્ધ ‘પણ્હ-પ્રશ્નમ્’ પ્રશ્નો કો ‘ઉદાહરંતિ-ઉદાહરન્તિ’ કહતે હૈં ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—મુનિ લોગ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કો સમ્પગ્ન બુદ્ધિ સે સ્વયં જાન કર દૂસરે કો ઉપદેશ દેતે હૈં । હસ પ્રકાર કે વે સાધુ મહાત્મા ત્રિકાલદર્શી ંર સકલ સંચિત કર્મ કા વિનાશક હોતે હૈં । હસ પ્રકાર યથાવસ્થિત ધર્મ કે પ્રતિપાદક વે મુનિગણ અપને ંર દૂસરે કો કર્મપાશ સે છોડાને કે લિયે યા કર્મપાશસે છોડા કર સંસાર સમુદ્ર સે પાર કરને વાલે હોતે હૈં ંર હસ પ્રકાર કે સાધુ પૂર્વાપર વિરોધ સે રહિત પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હૈં ॥૧૮॥

પોતાના અને બીજાઓના ‘મોયના૯-મોચનાય’ કર્મપાશથી મુક્ત થવા માટે ‘પારગા-પારગાઃ’ સંસાર સાગરથી પાર પહોંચાડવાવાળા હોય છે. તથા એવા સાધુ ‘સંશોધિયં-સંશોધિતમ્’ પૂર્વાપરથી અવિરુદ્ધ ‘પણ્હ-પ્રશ્નમ્’ પ્રશ્નને તથા હરંતિ-ઉદાહરન્તિ’ કહે છે. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—મુનિલોક શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને સમ્પગ્ન બુદ્ધિથી સ્વયં જાણીને બીજાને ઉપદેશ આપે છે. આ પ્રકારના તે સાધુ મહાત્માઓ ત્રિકાલ દર્શી અને સંઘળા સંચિત કર્મોના નાશ કરવાવાળા હોય છે. આ રીતે યથા-વસ્થિત ધર્મના પ્રતિપાદક તે મુનિગણ પોતાના અને બીજાને કર્મપાશથી છોડાવવા માટે અથવા કર્મપાશથી છોડાવીને સંસાર સમુદ્રથી પાર કરવાવાળા હોય છે. અને આવા પ્રકારના સાધુ પૂર્વાપર વિરોધથી રહિત પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે ॥૧૮॥

ટીકા—ગુરુકુલનિવાસિનો મુનયઃ કિં કુર્વન્તિ તદર્શયતિ ‘ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર લક્ષણં ધર્મમ્ ‘સંત્યાજ’ સંરૂપયા, સંરૂપયા,—સદ્બુદ્ધિઃ તથા સ્વયં ધર્મ જ્ઞાત્વા પરેભ્યઃ ‘વિયાગરંતિ’ વ્યાગુજન્તિ—મતિપાદયન્તિ—ઉપદિશન્તીત્પર્યઃ । એવંવિધાઃ ‘તે’ તે ‘હુ’ નિશ્ચયેન ‘બુદ્ધા’ બુદ્ધાઃ—ત્રિકાલદર્શિનઃ ‘અંતકરા ભવંતિ’ અન્તકરા ભવન્તિ—સચ્ચિતસકલરૂપેણાં વિનાશકા ભવન્તિ । તે’ તે—એવંવિધાઃ યથાસ્થિતઘર્મપરુપકાઃ ‘દોષઃ વિ’ દ્વયોરપિ સ્વપરશોઃ ‘મોયણા’ કર્મવિમોચનાય કર્મવિમોચનયા વા સ્નેહાદિનિગદ્ધમોચનયા કરણભૂતાશ્ચ ‘પારગા’ સંસારસમુદ્રસ્ય પારગાઃ—ઉત્તારકા ભવન્તિ, તથા એવંભૂતાશ્ચ ‘સંસોધિમં’ સંસોધિતમ્ પૂર્વીપરાડવિરુદ્ધમ્ ‘વંદં’ વંદનમ્ ‘ઉદાહરંતિ’ ઉદાહરન્તિ—કથયન્તિ ।

પૂર્વં બુદ્ધ્વા વિચાર્ય કોડયં વંદનકર્તા કીદૃશોડયમ્ કસ્ય ધર્મસ્થાડનુયાયી કીદૃશમર્થઃ જ્ઞાસ્યતિ । કીદૃશમર્થમતિપાદનશક્તોડદશમિત્યાદિ વિચાર્ય વ્યાકુર્યાત્ । અથવા પરેણ કશ્ચિદર્થં પૃષ્ઠસ્તં પ્રપ્તં સમ્યગ્ વિચાર્ય તત્ત ઉત્તરં દદ્યાત્ ।

ટીકાર્થ—ગુરુકુલનિવાસી મુનિ કયા કરતે હૈં, સો દિલ્લાલતે હૈં, શ્રુત ઓર ચારિત્ર રૂપ ધર્મ કો અપની સદ્બુદ્ધિ સે જાન કર દૂસરોં કો ઉસકા ઉપદેશ કરતે હૈં । વે નિશ્ચય હી ત્રિકાલદર્શી ઓર સંચિન કર્મોં કે ક્ષય કરનેવાલે હીતે હૈં । ધર્મકી સમીચીન પ્રરૂપણા કરને વાલે વે સ્વ ઓર પર દોનોંકે કર્મબંધન કો યા સ્નેહી આદિ કી વેડિયોં કો કાટકર સંસાર સમુદ્ર સે તારને વાલે હોતે હૈં । વે પૂર્વીપર વિરોધ સે રહિત વંદન કા ઉત્તર દેતે હૈં । પ્રથમ યહ જાન કર કિ યહ વંદન કર્તા કોન હૈ ? કૈસા હૈ ? કિસ ધર્મ કા અનુયાયી હૈ ? કિસ પ્રકાર કે અર્થ કો સમજેગા ? મૈં કિસ પ્રકાર કે અર્થકા પ્રતિપાદન કરને મૈં સમર્થ હૂં ? इत्यादि

ટીકાર્થ—ગુરુકુલમાં નિવાસ કરવાવાળા મુનિઓ શું કહે છે—એ બતાવવા માટે હવે કહેવામાં આવે છે.—શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને પોતાની સદ્બુદ્ધિથી જાણીને બીજાઓને તેનો ઉપદેશ આપે છે. તેઓ નિશ્ચયજ્ઞ ત્રિકાલદર્શી અને સચ્ચિત સમસ્ત કર્મોંનો ક્ષય કરવાવાળા હોય છે. ધર્મની સારી રીતે પ્રરૂપણા કરવાવાળા તેઓ સ્વ અને પર એમ બન્નેના કર્મ બંધનને અથવા સ્નેહ વિગેરેની બેડિયોને કાપી નાખીને સંસાર સમુદ્રથી તારવાવાળા હોય છે. તેઓ પૂર્વા પર વિરોધ વિનાના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે, પહેલાં એ જાણી લે છે કે આ પ્રશ્નકર્તા કોણ છે ? કેવા છે ? કયા ધર્મના અનુયાયી છે ? કેવા પ્રકારના અર્થને સમજશે ? હૂં કેવા પ્રકારના અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાને શક્તિમાન હું ? વિગેરે પ્રશ્નોનો વિચાર કરીને તે ઉત્તર આપે

સમયાર્થચોચિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૪ પ્રત્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૪૭

एवं ते यथावस्थितं धर्मं प्रतिपादयन्तः स्वपरतारका भवन्तीति गुरुकुले निवसन् सन्नुद्धया धर्मं ज्ञात्वा, तमेवाऽन्येभ्य उपदिशेत् । एतादृशः पूर्वसंचितं कर्म विनाशयति, स हि स्वं परं च कर्मजालाद् व्यावर्तयति ॥१८॥

મૂલમ્—જો છાંચણ જોડવિ ય લૂસણજા,

માણં જાં સેવેર્જ પંગાસણં ચ ।

જાંચિ પન્ને પરિહાસ કુંજજા,

જૈયાડસિર્યાવાય વિર્યાગરેજા ॥૧૯॥

છાયા—નો છાદવેત્રાપિ ચ લૂપયેદ્ માનં ન સેવેત પ્રકાશનં ચ ।

ન ચાપિ પ્રાજ્ઞઃ પરિહાસં કુર્વાઃ ન ચાપ્યાશીર્વાદં વ્યામૃગીયાત્ ॥૧૯॥

વિચાર કરકે વહ ઉત્તર દેવેં યા કિસીને કોઈ પ્રશ્ન પૂછા હો તો ડસ પ્રશ્ન પર ખલી ખાંતિ વિચાર કરકે ફિર ઉત્તર દેવેં ।

ડસ પ્રકાર કા આચરણ કરનેવાલા યથાવસ્થિત ધર્મ કી પ્રરૂપણા કરતે હુણ સ્વ ઓર પર કો તારને વાલે હોતે હૈં ।

આશય યહ હૈ કિ ગુરુકુલ મેં નિવાસ કરને વાલા મુનિ અપની બુદ્ધિ સે ધર્મ કો જાન કર દૂસરોં કો ઉપદેશ દેતા હૈ । એસા પુરુષ ત્રિકાલદર્શી હોકર પૂર્વ સંચિત કર્મ કા ક્ષય કરતા હૈ । અપને કો તથા દૂસરોં કો કર્મ જાલ સે છુડાતા હૈ ॥૧૮॥

અથ સંયત સાધુ કા ધર્મોપદેશ પ્રકાર કહતે હૈં—જો છાંચણ' ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—'પન્ને-પ્રાજ્ઞઃ' સર્વતત્ત્વકો જાનને વાલા સાધુ 'જો છાંચણ

અથવા કોઈએ કોઈ પ્રશ્ન પૂછેલ હોય, તો એ પ્રશ્ન પર સારી રીતે વિચાર કરીને તે પછી તેનો ઉત્તર આપે

આ પ્રકારથી તેઓ યથાવસ્થિત ધર્મની પ્રરૂપણા કરતાં સ્વ અને પરને તારવાવાળા હોય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ગુરુકુળમાં નિવાસ કરવાવાળા મુનિ પોતાની બુદ્ધિથી ધર્મને બધીને બીજાઓને ઉપદેશ આપે છે, એવો પુરુષ ત્રિકાલદર્શિ થઈને પૂર્વ સંચિત કર્મનો ક્ષય કરે છે. પોતાને તથા બીજાને કર્મબંધથી છુડાવે છે. ॥૧૮॥

હવે સંયત સાધુના ધર્મોપદેશનો પ્રકાર બતાવે છે.

'જો છાંચણ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'પન્ને-પ્રાજ્ઞઃ' સમસ્ત તત્ત્વને બધાવાળા સાધુ 'જો છાંચણ-નો

અન્વયાર્થઃ—(સંયતસ્ય ધર્મોપદેશપ્રકારમાહ—(પન્ને) માહઃ—સર્વતત્ત્વજ્ઞઃ સાધુઃ (જો છાયે) નો છાદયેત્ સૂત્રાર્થ નાન્યથા કુર્યાત્, ન વા સૂત્રાર્થ ગોપયેત્ પરગુણાન્ વા ન છાદયેત્ (જોડવિષ લુપ્તજ્ઞા) નાપિ ચ લૂપયેત્—પરગુણાન્ નૈવ વિડમ્બયેત્ (માળં) માનમ્—અદમેવ સર્વશ્રેષ્ઠઃ’ ઇત્યાદિભિમાનમ્ (જ સેવેજ્ઞ) ન સેવેત, તથા—(પગાસળં ચ) પ્રકાશનં ચ સ્વસ્ય તપસ્વિત્વેન પઞ્ડિતત્વાદિના વા રૂપાપનં ન કુર્યાત્ (જ યા વિ) ન ચાપિ (પરિહાસ) પરિહાસમ્—ક્રીડાનર્મવચનમ્ (કુજ્ઞા) કુર્યાત્ (જ યા વિ) ન ચાપિ (આસિયાવાયં) આશીર્વાદં ચ (વિયાગરેજ્ઞા) વ્યાગૃणीયાત્—જૂયાત્—અશીર્વાદવચનં ન જૂયાદિતિ માતઃ ॥૧૯॥

—નો છાદયેત્’ સૂત્રકે અર્થકો ન છિપાવે ‘જો વિ ય લૂપજ્ઞા—નાપિ ચ લૂપયેત્’ અન્યકે ગુણો કો ન છિપાવે ‘માળં—માનમ્’ મેં હી સર્વશ્રેષ્ઠ હું હસ પ્રકાર માનતા ‘જ સેવેજ્ઞા—ન સેવેત’ સેવન ન કરે તથા ‘પગાસ-ળં ચ—પ્રકાશનશ્ચ’ અપને કો પંડિત અથવા તપસ્વિ પનેસે પ્રગટ ન કરે તથા ‘જ યા વિ—ન ચાપિ’ ન ‘આસિયાવાયં—આશીર્વાદં’ આશીર્વચન ‘વિયા-ગરેજ્ઞા—વ્યાગૃणीયાત્’ કા કથન કરે અર્થાત્ આશીર્વચન ન કહે ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—સર્વ તત્ત્વજ્ઞ સાધુ સૂત્રાર્થ કા અન્યથા રૂપ સે વર્ણન નહીં કરે, યા સૂત્રાર્થ કા ગોપન મી નહીં કરે ઓર દુસરોં કે ગુણોં કો વિડ-મ્બના મેં નહીં ડાલે। મેં હી સર્વ સે શ્રેષ્ઠ હું’ ઇત્યાદિ મિથ્યા અભિમાન નહીં કરે ઓર અપને કો પાણ્ડિત રૂપ સે યા તપસ્વી રૂપસે લોક મેં પ્રકાશન નહીં કરે ઓર પરિહાસ હસી ક્રીડા મેં મી નર્મ વચન ન બોલે। एवं આશીર્વાદ વચન મી ન બોલે ॥૧૯॥

છાદયેત્’ સૂત્રના અર્થને છૂપાવે નહીં ‘જો વિ ય લૂપજ્ઞા—નાપિ ચ લૂપયેત્’ બીજાના શુભને છૂપાવે નહીં ‘માળં—માનમ્’ હું જ સર્વોત્તમ છું’ આવા પ્રકા-રના માનને ‘જ સેવેજ્ઞા—ન સેવેત’ સેવન ન કરે તથા ‘પગાસળં ચ—પ્રકાશનશ્ચ’ પોતાને પંડિત અથવા તપસ્વિપણ્ડાતી પ્રગટ ન કરે તથા ‘જ યા વિ—ન ચાપિ’ ન ‘આસિયાવાયં—આશીર્વાદમ્’ આશીર્વચનનું ‘વિયાગરેજ્ઞા—વ્યાગૃणीયાત્’ કથન કરે આશીર્વચન ન કહે ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—સર્વ તત્ત્વજ્ઞ સાધુ સૂત્રાર્થનું અન્યથા રૂપથી વર્ણન ન કરે અથવા સૂત્રાર્થને છૂપાવે પણ નહીં. અને બીજાના શુભને પણ છૂપાવે નહીં તથા બીજાના શુભની વિડંબના ન કરે. હું જ સૌથી શ્રેષ્ઠ છું’ એવા પ્રકા-રનું મિથ્યાભિમાન ન કરે અને પોતાને પંડિતપણાથી અથવા તપસ્વીપ-ણાથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ ન કરે અર્થાત્ મશકરી હાંસી મજામાં પણ અસત્ય વચન ન બોલે તથા આશીર્વાદ વચન પણ ન બોલે ॥૧૯॥

સમયાર્થવોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૪૨

ટીકા—સંયતઃ કેન પ્રકારેણ પ્રરૂપણં કુર્વાત્ત્રાહ—‘ળો છાયપ’ इत्यादि ।
 આચાર્યશિક્ષયા પ્રતિજ્ઞાતાગમઃ સાધુઃ પ્રશ્નસ્યોત્તરં બ્રુવન્ કમપિ હેતુમાશ્રિત્ય
 પરેળોદ્વેજિતોઽપિ શિષ્યેભ્યઃ કુપિતોઽપિ રત્નત્રયસંપન્નો વા કુત્રિકાપણકલ્પો વા
 ચતુર્દશપૂર્વિણામન્યતરો વા સૂત્રં તદર્થં વા ‘ળો છાદયેત્—નાન્યથા વ્યાખ્યાનં
 કુર્વાત્ । અથવા ધર્મકથાં કુર્વન્ નાર્થં છાદયેત્—ગોપયેત્, આત્મગુણોત્કર્ષાઽમિ-
 પ્રાયેણ અન્યદીયગુણાન ન છાદયેત્ । તથા—પરકીયગુણાન ‘ળો વિ’ લૂપ્પજ્ઞા’
 નાપિ લૂપ્પયેત્—નૈવ વિહમ્બયેત્ । અથવા શાસ્ત્રાર્થમ્ અપસિદ્ધાન્તેન ન વ્યાખ્યાંકુર્વાત્ ।
 તથા—‘સર્વસ્યાપિ શાસ્ત્રસ્યાઽદં મર્મજઃ સર્વસંશયનાં સમુચ્છેતા, નાસ્તિ મતુલ્યો-
 ઽન્યઃ, અહમેવ તપસ્વી’ इति, एवं विधम् ‘माणं’ मानम्—अभिमानम् ‘न सेवेज्जा’

ટીકાર્થ—સાધુ કિસ પ્રકાર પ્રરૂપણા કરે, સો કહતે હૈ—જિસને
 આચાર્ય કી શિક્ષા સે આગમોં કો જાન લિયા હૈ । એસે સાધુ કો પ્રશ્ન
 ઉત્તર દેતે સમય કિસી હેતુ સે દુસરા કોઈ ઉદ્વિગ્ન કર દે શિષ્યોં પર
 કુપિત હોકર ખી રત્નત્રય સે સમ્પન્ન ઓર કુત્રિક આપણ (કુંતિયાવણ)
 કે સમાન (સખી પદનોંકા ઉત્તર દેનેવાલા) યા ચૌદહ પૂર્વિયોં મેં સે
 અન્યતર હોકર સૂત્ર કો યા ઉસકે અર્થ કો ન છિયાવે, ઉસકી અન્યથા
 વ્યાખ્યા ન કરે । અથવા ધર્મ કથા કરતે સમય અર્થ કા ગોપક ન કરે ।
 અપને ગુણોં કા આધિક્ય પ્રકટ કરને કે લિયે દુસરે કે ગુણોં કો આચ્છા-
 દિત ન કરે તથા દુસરે કે ગુણોં કી વિહમ્બના ન કરે । અથવા સિદ્ધાન્ત
 સે વિપરીત વ્યાખ્યા ન કરે । હસકે અતિરિક્ત મેં મધ શાસ્ત્રોંકે રહસ્થકા
 વેત્તા હું, સમસ્ત સંશયોં કા છેત્તા હું, મેરે જૈસા અન્ય કોઈ નહીં હૈ,
 મેં હી તપસ્વી હું, હસ પ્રકાર કા અભિમાન ન કરે । અપના પાણ્ડિત્ય

ટીકાર્થ—સાધુએ કેવી રીતની પ્રશ્નજ્ઞા કરવી તે સૂત્રકાર બતાવે છે.
 જેણે આચાર્યની શિક્ષાથી આગમો બહુ લીધેલ છે, એવા સાધુને પ્રશ્નનો
 ઉત્તર આપતી વખતે કોઈ પણ હેતુથી બીજા કોઈ ઉદ્વિગ્ન કરે શિષ્યો પર
 દોષ કરીને પણ રત્ન ત્રયથી સમ્પન્ન કુત્રિક આપણ (કુંતિયાવણ)ની સરખો
 (સઘળા પ્રશ્નોનો ઉત્તર દેવાવાળો) અથવા ચૌદ પૂર્વિયોમાંથી અન્યતર થઈને
 સૂત્રને અથવા તેના અર્થને છુપાવે નહીં. તેનું અન્યથા વ્યાખ્યા ન કરે.
 અથવા ધર્મકથા કરતી વખતે અર્થનું ગોપન ન કરે. પોતાના ગુણોનું વિશેષ
 પણ બતાવવા માટે બીજાઓના ગુણોને ઢાંકે નહીં. અથવા બીજાના ગુણોની
 વિહમ્બના ન કરે. અથવા સિદ્ધાંતથી વિપરીત વ્યાખ્યા ન કરે. આ શિવાય
 હું સઘળા સંશયોને દૂર કરનારો છું. મારા જેવો બીજો કોઈ નથી. હું

५५०

स्वयङ्गताश्चरे

न सेवेत । तथा 'पगासर्ग' मकाशनम्, स्वस्य पण्डितत्वेन-तपस्वित्वेन वा ख्यापनं न कुर्यात् । तथाऽन्यान्यमपि पूजामत्कारादिकं न मिलेत् । तथा 'न या वि' न चापि 'कन्ने' मात्रा-सर्वपदार्थवेत्ता 'परिहासं' परिहासम्-क्रीडावचनम् 'कुज्जा' कुर्यात्, यदि श्रोता प्रतिपादितार्थं न जानीयात्, पत्राभावादिहेतुतया तदा तस्योपहासमपिक्षेपवचनं कथमपि न कुर्यात् । 'ण य' न च 'आसियावायं' आशीर्वादम् 'भोः भोः ? दीर्घायुर्धनं' इत्याशीर्वादनम् न 'विषागरेज्जा' व्याघ्रणीयात्-न ब्रूयात्, किन्तु भाषासमितिसुक्तो भूयात् ।

इत्थं मञ्जोत्तरं ददत् साधुः अर्थं न लादयेत्, तथाऽयसिद्धान्तमाश्रित्य शास्त्रव्याख्यानं न कुर्यात् । तथा 'अहं विद्वान् तपस्वी वा' एवमभिमानं न सेवेत । स्वगुणांश्चापि न मकाशयेत्, न वाऽबुद्धयमानं श्रोतारमुपहसेत् आशीर्वादमूचकमपि वचो न ब्रूयादिति भावः ॥१९॥

या तपस्वीपन प्रकट न करे । पूजा सत्कार की अभिलाषा न करे । बुद्धिमान् साधु हंसी मजाक न करे । यदि श्रोता बुद्धि की मन्दता आदि किसी कारण से प्रतिपादित अर्थ को न समझ सके तो उसको न उपहास करे और न आक्षेप करे । 'दीर्घायु होभो, धर्मवान् होभो' इत्यादि आशीर्वाद के वचनों का प्रयोग न करे किन्तु भाषा समिति से युक्त हो ।

आशय यह है कि प्रश्नों का उत्तर देते समय साधु अर्थ को छिपाने का प्रयत्न न करे । मैं विद्वान् या तपस्वी हूँ, ऐसा अभिमान न करे । अपने गुणों को प्रकट न करे । आशीर्वाद सूचक वचन न बोले ॥१९॥

तपस्वी छुं, आवा प्रकारनुं अलिमान न करे, पोतानुं पांडित्य अथवा तपस्वी भल्लुं प्रकट न करे, पूजा सत्कारनी धमिला न करे, बुद्धिमान् साधु ठ्ठा भस्करी न करे, जे कोछ श्रोता बुद्धिना भंडपल्लुं विगेरे कोछ कारखुथी प्रतिपादन करेअ अर्थने न समजे तो तेनी भस्करी न करे, तथा आक्षेप भल्लु न करे, 'दीर्घायु थाव' 'धर्मवान् थाव' विगेरे प्रकारथी आशीर्वादाना वचनोनो प्रयोग न करे, परंतु भाषा समितिथी युक्त थाव.

ठडेवानो आशय जे छे डे—प्रश्नोता उत्तरे, आपती वपते साधु अर्थने छुपाववानो प्रयत्न न करे, शास्त्र विद्द व्याख्यान न करे, हुं विद्वान् छुं, अथवा तपस्वी छुं, जेवुं अलिमान न करे, पोताना गुणोने प्रकट न करे, अने मन्द बुद्धिवाणा श्रोतानी भस्करी न करे, तथा आशीर्वादाना वचनो न बोले, ॥१९॥

સમયાર્થેવોચિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૪ પ્રત્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૫૧

મૂળ-મૂયામિસંકાહ દુગુંઘમાણે ણે ણિવ્વહે મંતૈપણ ગોયં ।

ળે કિંચિમિચ્છે મંણુપ પયાસુ અસાદુ ધમ્માણિ ણે સંવણ્જા ॥૨૦॥

છાયા—મૂતામિશઙ્કયા જુગુપ્સમાનો, ન નિર્વહેન્મન્ત્રપદેન ગોત્રમ્ ।

ન કિંચિદિચ્છેન્મનુજઃ પ્રજાસુ, અસાધુધર્માન્ન સંવદેત્ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થઃ—કિમર્થમાશીર્વાદો ન વક્તવ્યઃ ? इत्याह—(મૂયામિસંકાહ) મૂતા-મિશઙ્કયા-પ્રાણિવિનાશઙ્કયા આશીર્વાદઃ પાપકર્મ इति (દુગુંઘમાણે) જુગુપ્સમાનઃ

સાધુ કો આશીર્વાદ વચન નહીં બોલને મેં કારણ કહતે હૈ—
'મૂયામિ સંકાહ' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'મૂયામિસંકાહ-મૂતામિશઙ્કયા' સાધુ, પ્રાણિયો કે વિનાશ કી આશંકા સે આશીર્વાદ પાપકર્મ હૈ હસ પ્રકાર સે 'દુગુંઘ-માણે-જુગુપ્સમાનઃ' ઘૂળા કારકે આશીર્વાદ ન કહે एवं 'ગોયં-ગોત્રમ્' વાક્ય સંપમ કો 'મંતૈપણ-મન્ત્રપદેન' મંત્ર આદિ કે પ્રયોગ સે 'ળે ણિવ્વહે-ન નિર્વહેત્' નિઃસાર ન બનાવે હસ પ્રકાર 'મંણુપ-મનુજા' સાધુ પુરુષ 'પયાસુ-પ્રજાસુ' પ્રાણિયોં મેં ધર્મકથા કરકે 'કિંચિ-કિમપિ' કિસી પ્રકાર કા પૂજા સત્કાર આદિ કો 'ળે હચ્છે-ન હચ્છેત્' હચ્છા ન કરે તથા 'અસાદુ ધમ્માણિ-અસાધુ ધર્માન્' અસાધુ કે ધર્મકા 'ળે સંવણ્જા-ન સંવદેત્' ઉપદેશ ન કરે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—મૂતોં કી અમિશઙ્કા સે યાને પ્રાણિયોં કે વિરાધના કી આશઙ્કા સે આશીર્વાદ બોલના પાપકર્મ હૈ । હસ પ્રકાર ઘૂળા કરતે હુપ

સાધુએ આશીર્વાચન ન બોલવાનું કારણ કહે છે. 'મૂયામિસંકાહ' ઇત્યાદિ શબ્દાર્થ—'મૂયામિસંકાહ-મૂતામિશઙ્કયા' સાધુ પ્રાણિયોના વિનાશની શંકાથી આશીર્વાદ પાપકર્મ છે આ પ્રકારે 'દુગુંઘમાણે-જુગુપ્સમાનઃ' ઘૂળા કરીને આશીર્વાચન ન કહે તેમજ 'ગોયં-ગોત્રમ્' વાક્ય સંયમને 'મંતૈપણ-મન્ત્ર પદેન' મંત્ર વિગેરેના પ્રયોગથી 'ળે ણિવ્વહે-ન નિર્વહેત્' નિઃસાર ન બનાવે આ પ્રકારે 'મંણુપ-મનુજઃ' સાધુ પુરુષ 'પયાસુ-પ્રજાસુ' પ્રાણિયોમાં ધર્મકથા કરીને કિંચિ-કિમપિ' કોઈ પણ પ્રકારના પૂજા સત્કાર વિગેરેની 'ળે હચ્છે-ન હચ્છેત્' ઇચ્છા ન કરે તથા 'અસાદુ ધમ્માણિ-અસાધુધર્માન્' અસાધુના ધર્મને 'ળે સંવણ્જા-ન સંવદેત્' ઉપદેશ ન કરે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—મૂતોના વિનાશની અભિશંકાથી અર્થાત્ પ્રાણિયોની વિરાધનાની આશંકાથી આશીર્વાદ કહેવા તે પાપકર્મ છે. આ રીતે ઘૂળા કરતા

४५२

सूत्रकृताङ्गसूत्रे

—घृणां कुर्वन् आशीर्वचो न ब्रूयात् साधुः, एवम् (गोयं) गोत्रम्—वाक् संयमम् (संतपण) मन्त्रपदेन—मन्त्रादिप्रयोगेण (ण जिन्वहे) न निर्वहेत् असारं न कुर्यात्, प्राणिविषये राजादिना सावध्यमन्त्रणां वा न कुर्यात्, एवम् (मणुए) मनुजः (पयासु) प्रजासु—प्राणिषु धर्मकथां कुर्वन् (ण किंचि) न किमपि पूजासत्कारादिकम् (इच्छे) इच्छेत्—अभिलषेत्, एवम् सावध्यकर्मकारिणाम् (असाहु धम्माणि) असाधुधर्मान् तर्पणाग्निहोत्रादीन् (ण संवएज्जा) न संवदेत्—नोपदिशेत् ॥२०॥

टीका—किं निमित्तम् आशीर्वादो न विधेयस्तत्राह—‘यूयामिसंकाः’ भूता-
मिश्रकृपा भूतेषु बहुविधभेदप्रभेदभिन्नेषु प्राणिषु या विनाशशङ्का तथा, आशी-
र्वादं सावध्यं कर्म ‘दुमुंछमाणे’ जुगुप्समानः, आशीर्वचो न ब्रूयात् तथा ‘गोयं’
गोत्रम्, गाः—वाणीः त्रायते इति गोत्रम्—वाचां संयमः, तादृशं वाक्संयमम् ‘संत-
पण’ मन्त्रपदेन—मन्त्रादिप्रयोगेण ‘ण जिन्वहे’ न निर्वहेत्—साररहितं न कुर्यात्,
साधु आशीर्वादं वचन नहीं बोलें, एवं वचन संयम को मन्त्रादि प्रयोग
के द्वारा सार रहित न करें। अथवा प्राणी के विषय में राजा घमैरह के
साथ दुष्ट विचार न करे। इसी प्रकार मुनि धर्मकथा करते हुए अपनी
पूजा सत्कारादि को नहीं चाहे। एवं सदोष कर्म करने वालों का तर्पण
अग्नि होत्रादि असद् धर्म का उपदेश नहीं दे ॥२०॥

टीकार्थ—बहुत प्रकार के भेदों और प्रभेदों से भिन्न प्राणिमणियों के
विनाश की आशंका से पाप से घृणा करता हुआ मुनि आशीर्वाद के
वचन का प्रयोग न करे ‘गो’ का अर्थ वाणी है। उसकी रक्षा करनेवाला
‘गोत्र’ कहलाता है अर्थात् वचन संयम को ‘गोत्र’ कहते हैं। उस वचन
संयम को मन्त्रादि का प्रयोग करके निःसार न बनावे। अथवा गोत्रका

साधु आशीर्वाद वचन न कहे तथा वचनसंयमने मन्त्रादि प्रयोगद्वारा सार
बहरना न अनावे। अथवा प्राणीना संवधमां राजा विगेरेनी साथे दुष्ट
विचार न करे अथवा प्रमाणे मुनि धर्मकथा करीने पीताना पूजा सत्कार
विगेरेनी छिछा न करे तथा सदोष कर्म करवावणना तर्पण अग्निहोत्रादि
असद् धर्मने उपदेश न करे ॥२०॥

टीकार्थ—धृष्टा प्रकारना भेदो प्रसेदोथी भिन्न प्राणियोना विनाशनी
आशंकाथी पापथी ब्रूया करता करता साधु आशीर्वादन वचनोना प्रयोग न
करे. ‘गो’ ना अर्थ वाणी अथ प्रमाणे साथे, तेनी रक्षा करनेवाले ‘गोत्र’
कहेवाय छे. अर्थात् वचनसंयमने गोत्र कहे छे. अथ वचनसंयमने मन्त्र विगे-
रेना प्रयोग करीने निःसार न अनावे. अथवा ‘गोत्र’ अर्थात् प्राणियोना प्राणो।

संन्यासबोधिनी टीका प्र. अ. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४५३

यद्वा गोत्रं प्राणिनां जीवितं तत् मन्त्ररदेन राजादिना सह जीवोपमर्दरूपां मन्त्रणां न कुर्यात् तथा 'मणुष' मनुजः 'पयासु' प्रजासु प्रजायन्ते इति प्रजाः—प्राणिनः तेषु व्याख्यानादिकं धर्मकथां वा कुर्वन् 'ण किंवि' न किमपि पूजासत्कारादिकम् 'इच्छे' इच्छेद्—अभिलषेत् । तथा सावधकर्मकारिणाम् 'असाधु धर्माणि' असाधु धर्मान् तर्पणाग्निहोत्रादीन् 'ण संवणज्जा' न संवदेत् तत्कृते उपदेशो न देयः । अथवा कुत्सितधर्मोपदेष्टारम् उद्दिश्य साधुरचनं न ब्रूयादिति ।

पापात्-जुगुप्समानः प्राणिनां विनाशनशङ्कया कस्मैचिन्नदेया आशीः । तथा मन्त्रविद्याप्रयोगेण स्वकीय वाक्संप्रसारणस्य नाऽसारतामापादयेद् । तथा प्रजातो न किमपि पूजासत्कारादिकमभिलषेत् । तथा सावधक्रियायुक्तं धर्मं नो वदेदिति भावः २०।

अर्थ है प्राणियों का प्राण । उस गोत्र को अर्थात् जीव के प्राणों को मंत्रपद से अर्थात् राजा आदि के साथ मंत्रणा करके नष्ट न करे । प्राणियों को उपदेश देना हुआ उनसे पूजा सत्कार आदि की अभिलाषा न करे । तथा सावध कार्य करने वालों के असाधु धर्मों का अर्थात् तर्पण, होम आदि करने का उपदेश न दे । अथवा खोटे धर्म का उपदेश देने वाले को साधु अच्छा या सच्चा न कहे ।

अभिप्राय यह है कि साधु पाप से घृणा करता हुआ प्राणि-हिंसा की आशंका से किसी को आशीर्वाद न देवे । मंत्रविद्या का प्रयोग करके अपने संयमको निस्सार न बनावे । प्रजा अर्थात् प्राणियों से धर्मोपदेश के बदले में पूजा सत्कार आदि किसी वस्तु को पाने की इच्छा न करे तथा जो धर्म साधु के योग्य नहीं हैं । उसका उपदेश न करे ॥२०॥

ये गोत्रने अर्थात् जुगुप्समाने प्राण्योने मन्त्रपदधी अर्थात् राजा विगेरेनी साथै मन्त्रणा करीने तेनो नाश न करे. प्रजा अर्थात् प्राण्योने उपदेश आपता थका तेओनी पांसे पोतानी पूजा सत्कार करववानी छिछा न करे. तथा सावध कार्य करवाव.जाओना असाधु धर्मोनी अर्थात् तर्पण होम विगेरे करवानो उपदेश न करे. अथवा ओटा धर्मोनी उपदेश आपवावा.जा.ने साधु अर्थात् साधु के ओटुं न कहे.

छेवानो अभिप्राय ये छे छे—साधु पापनी निंदा करता थका प्राण्योनी निंदानी शंकाथी छेओने पणु आशीर्वाद न दे. मन्त्र विद्याने प्रयोग करीने पोतानी संयमने निस्सार न जनावे. प्रजा अर्थात् प्राण्योनी पांसेथी धर्मोपदेशना जहलामां पूजा सत्कार विगेरे कोठ पणु वस्तु मेजववानी छिछा न करे. तथा ये धर्म साधुने योग्य नहीं, तेनो उपदेश न करे. ॥२०॥

४५४

सुत्रकृतानुसूत्रे

मूलम्—हासं पि णो संघइ पावधम्मे,

ओए तेहियं फंसं विद्याणे।

णो तुच्छए णो य विकत्थइज्जा,

अणाइले या अकसाइ भिक्खू ॥२१॥

छाया—हासमपि न सन्धयेत् पापधर्मान्, ओजस्तथ्यं परुषं विजानीयात्।

न तुच्छो न च विकत्थयेत्, अनाविलो वाऽकषायी भिक्षुः ॥२१॥

‘हासं पि णो संघइ पावधम्मे’ इत्यादि।

शब्दार्थ—‘भिक्खू-भिक्षुः’ निरवयव भिक्षा का सेवन करनेवाला साधु ‘हासं पि-हास्यमपि’ परिहास भी ‘णो संघए-नो सन्धयेत्’ न करे तथा ‘पावधम्मे-पापधर्मान्’ कायिक वाचिक, मानसिक व्यापारों को न करे तथा ‘ओए-ओजः’ रागद्वेष रहित होकर ‘तेहियं-तथ्यम्’ सत्य वचन भी ‘फंसं-कठोरम्’ अन्य को पीडा करनेवाला है ऐसा ‘विद्या-णे-विजानीयात्’ जाने तथा ‘णो तुच्छए-न तुच्छो’ स्वयं किसी अर्थको जानकर अथवा राजादिसे पूजा सत्कार आदि प्राप्त करके मद-न करे ‘नो य विकत्थइज्जा-न च विकत्थयेत्’ आत्मश्लाघा न करे तथा ‘अणाइले-अनाविलः’ धर्मकथा आदि के अवसर आकुलता न रखे तथा ‘अकसाई-अकषायी’ क्रोधादि कषायों से रहित होवे अर्थात् क्रोधादि को अपने में प्रवेश न करने दे ॥२१॥

हासं पि णो संघइ पावधम्मे’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘भिक्खू-भिक्षुः’ निरवयव भिक्षातुं सेवन करवावणो साधु ‘हासं पि-हास्यमपि’ परिहास पणु ‘णो संघए-नो सन्धयेत्’ न करे तथा ‘पावधम्मे-पापधर्मान्’ पापधर्मानो कायिक, वाचिक मानसिक ओ त्रणे प्रकारची त्याग करे तथा ‘ओए-ओजः’ रागद्वेष रहित अनीने ‘तेहियं-तथ्यम्’ सत्य वचन पणु ‘कठसं-कठोरम्’ अन्यने पीडा करवावाणु छे अणु ‘विद्याणे-विजानीयात्’ ज्ञाणे तथा ‘णो तुच्छए-न तुच्छो’ पोते डोर् पणु अर्थने ज्ञाणीने अथवा राजा विजे-इथी पूजा सत्कार विगेरे पाणीने सह न करे ‘नो य विकत्थइज्जा-न च विकत्थयेत्’ आत्मश्लाघा पोताना पण्णाणु न करे तथा ‘अणाइले-अनाविलः’ धर्म कथा विगेरेना अवसर आकुलता न राखे तथा ‘अकसाई-अकषायी’ क्रोध विगेरेने पोतानाभां प्रवेश न करवा दे ॥२१॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. धृ. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४५५

अन्वयार्थः—(भिक्षु) भिक्षुः—निरवद्यभिक्षणशीलः साधुः (हासं पि) हासमपि परिहासमपि (णो संघइ) नो संघयेत्—नैव कुर्यात् तथा (पापधर्मे) पापधर्मान् साधनान् कायिकवाचिकमानसिकव्यापारान् न कुर्यात्, एवम् (ओए) ओजः रागद्वेषाभ्यां रहितः अकिञ्चनो वा (तहीयं) तथ्यम्—सत्यमपि वचनम् चौयादि-दुष्कर्मसूचकम् (त्वं चौरः) इति कथनम् (फरुसं) परुषम्—कठोरम् (विद्याणे) विजानीयात् । (त्वं चौरः) इत्यादि कथनं पापेत्पादकं कटुफलजनकं चेति विज्ञाय परित्यजेत्, तथा (णो तुच्छए) नो तुच्छो भवेत् तथा (णो य) न च (विकत्यइज्जा) विकत्ययेत्—आत्मश्लाघां न कुर्यात्, तथा (अणाइले) अनाविलः—अव्यग्रचित्तो भवेत्, धर्मकथाद्यसरे अनाकुलो वा भवेत् तथा—(अकपाई) अकपायी—क्रोधादि-कषायरहितो भवेत् ॥२१॥

टीका—‘भिक्षु’ भिक्षु निरवद्यभिक्षणशील आत्मारथी ‘हासं पि’ हासमपि परिहासमपि स्वस्य परस्य वा तथा वचनं शरीरावयवविकृतिं वा ‘णो’ नैव ‘संघः’

अन्वयार्थः—निर्दोष भिक्षाग्रहण करने वाला साधु परिहास करना भी छोड़ दे और कायिक वाचिक मानसिक पापधर्म साधन व्यापारों को न करे। इसी प्रकार रागद्वेष से रहित अथवा अकिञ्चन होकर सत्य होने पर भी चौयादि दुष्कर्म सूचक—‘तू चौर है’ इत्यादि कठोर वाक्य को पापोत्पादक और कटुफल जनक समझकर छोड़ दे और तुच्छ विचार को भी छोड़ दे, अर्थात् स्वयं भी तुच्छ नहीं बने और अपनी प्रशंसा स्वयं न करे, तथा अव्यग्रचित्त होकर धर्मकथादिके अवसर पर व्याकुल न हो और क्रोध लोभ मान माया रूप कषायको छोड़ दे ॥२१॥

टीकार्थः—निर्दोष भिक्षा ग्रहण करनेवाला भिक्षु ऐसा वचनप्रयोग या शरीर के किसी अवयव का व्यापार न करे जिससे अपने को या

अन्वयार्थः—निर्दोष भिक्षा ग्रहण करवावा साधु हांसी भस्करी कर-वानुं पशु छोड़ी दे, तथा कायिक वाचिक अने मानसिक पापधर्म साधन व्यापार न करे, ओज प्रभावे रागद्वेषही रहित अथवा अकिञ्चन धर्मे सत्य होवा छतां पशु येरी विगेरे दुष्कर्म सूचक तू ‘चौर छो’ विगेरे प्रकारही कठोर वाक्योने पापोत्पादक अने कटुफल जनक समझने छोड़ी दे, तथा तुच्छ विचारने पग छोड़ी दे, अर्थात् पोते तुच्छ न अने तथा पोतानी प्रशंसा स्वयं न करे तथा अव्यग्र चित्त धर्मे धर्मकथादिना अवसरे व्याकुल न अने तथा क्रोध लोभ मान माया रूप कषायोने छोड़ी दे ॥२१॥

टीकार्थः—निर्दोष भिक्षा ग्रहण करवावा साधु ओवे वचन प्रयोग के शरीरता कोई पशु अवयवने व्यापार-प्रवृत्ति न करे, के बेनाथी पोताने

સન્ધયેત્-નૈઃ કુર્યાત્ કથમપિ, તથા 'પાત્રધમ્મે' પાપધર્માન્ સારથ્યાન્ કાષિકવાચિ-
કમાનસિકવ્યાપારાન્ ન કુર્યાત્ યથા ર્દં છિન્દિ મિન્દિ' इत्यादिकम् । यद्वा-साधुः
परतीर्थिकान् हास्येनापि तन्मतं न प्रोत्साहयेत् यथा शोभनं भवदीयं व्रतादिकमिति,
यथा—'मृद्वीशय्या मातृरुत्याय पेया, मध्ये भक्तं पानकं चाऽपराह्णे ।

દ્રાક્ષાલ્પહં શર્કરાચાર્દ્રાન્ને, મોક્ષશ્ચાન્તે શાક્યપુત્રેણ દૃષ્ટઃ ॥૧૧॥इति,
इत्यादिवाक्यं पापोत्पादकमिति परिहासेनापि कथं कथमपि नोच्चारणीयम् ।
तथा-‘ओम्’ ओम्-रागद्वेषाभ्यां रहितः । अथवा बाह्याभ्यन्तरप्रत्यत्यागात्
अकिञ्चनः ‘तदीयं’ तथ्यम्-सत्यमपि वचनम्-चौर्पादिदुष्कर्मकरणशीलम् फलसं
परुषम्-‘त्वं चौरः’ इत्यादि कथनम् ‘वियाणे’ विज्ञानीयात् ‘त्वं चौरः’ इत्यादि

દુસરે કો હંસી આવે, તથા કાય, વચન યા મન સંબંધી સાવચ વ્યાપાર
ન કરે, જૈસે-હસકા છેદન કરો, ખેદન કરો' इत्यादि । अथवा साधु
हंसी मजात में भी परतीर्थिको के मतको प्रोत्साहन न दे । आपके व्रत
आदि बढिया हैं । ऐसा न कहे-‘कोमल सेज हो, प्रातःकाल उठते ही
पेय पान करने को मिले, दोपहर में भोजन और अपराह्न में पानपेय या
पानी मिल जाय, अर्धरात्रि में दाह्य और अन्त में मोक्ष मिल जाय ।
यह शाक्यपुत्र बुद्ध का दर्शन-धर्म है ।’ ऐसे वाक्य पापजनक होते हैं ।
अतएव हंसी में भी इनका प्रयोग न करे, तथा रागद्वेष से रहित अथवा
बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह के त्याग के कारण अकिञ्चन साधु ऐसे
सत्य वचन को भी जो कठोर हो । जैसे ‘तुम चौर हो’ इत्यादि जपरि-

अथवा जीमने हसयुं आवे. तथा काय, वचन, अथवा मन संबन्धी सावच
व्यापार न करे. जेमके-आतुं' छेदन करे. छेदन करो. विगेरे.
अथवा साधु हंसी भस्करीभां पञ्च परतीर्थिकाना मतने प्रोत्साहन न दे आपना
मत विगेरे ओठ छे, ओम् न कहे. ओम्भ शक्या होय, सवार उठतां न पान
करवानुं भणै, अपोदे लोभन अने अपराह्णकाणे पान-पेय अथवा पाणी
भणी जाय, अर्धि राते द्राक्ष अने साकर जेवी कौर्ध भीठी जेवी चीज भली
जाय, अने अन्ते मोक्ष भणै. आ रीतना शाक्यपुत्र जीहना दर्शनने अभि-
प्राय छे, आवा वाक्यो पाप जनक होय छे. तेथी भस्करीभां पञ्च तेना
प्रयोग न करवो. तथा रागद्वेषथी रहित अने बाह्य अने आभ्यन्तर परि-
ग्रहना त्यागना कारणे अकिञ्चन साधु जेवा सत्य वचनने पञ्च के जे कठोर
होय जेमके-तुं' चौर छे ? विगेरे जपरिज्ञाथी पापजनक अने कठवा इण

समयार्थबोधिनी टीका प्र. भु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४५७

सत्यमपि कथनं पापोत्पादककटुफलजनकं चेति ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यान-
परिज्ञया परित्यजेत् । तथा-‘णो तुच्छं’ नो तुच्छो भवेत् स्वतः कमप्यर्थविशेषं
ज्ञात्वा, यद्वा राजादितः पूजासत्कारादिकं सत्साध्यं कथमपि नो मदं कुर्यात् ।
तथा-‘णो यं’ न च ‘विकल्पइज्जा’ विकल्पयेत्-आत्मश्लाघां न कुर्यात् । अथवा
यदि कोऽपि कमप्यर्थं नावगच्छेत्, तदा तस्य विकल्पनम्-अपमानं न कुर्यात् ।
तथा ‘अणाइले’ धर्मकथावचसरे अनाकुलो भवेत् यद्वा ‘अणाइले’ अनाविलः-
अव्यग्रचित्तो भवेत्, धर्मकथादिना लोकरञ्जनं कृत्वा लाभं सत्कारादिकं च न
वाञ्छेत् । तथा-‘अकसाई’ अरूपायी-रूपायः-क्रोधादिस्तद्वहितः, अरूपायी
भवेदिति ॥२१॥

मूलम्-संकेज्जयाऽसंकेतभाव भिंभसू,

विभंजज्जायं च विथांगरेज्जा ।

भासादुयं धम्मसमुट्ठितेहि विथांगरेज्जा संमया सुपन्ने ॥२२॥

छाया—शङ्केत चाऽशङ्कितभावो भिक्षुः, विभज्यवादं च व्यावृणीयात् ।

भाषाद्वयं धर्मसमुत्थितै, व्यावृणीयात् समतया सुप्रज्ञः ॥२२॥

ज्ञासे पापजनक और कटु फल को देनेवाला जानकर प्रत्याख्यान
परिज्ञा से त्याग दे, साधु तुच्छ न बने । किसी अर्थविशेष को जानकर
अथवा राजा आदि से सत्कार सन्मान प्राप्त करके किसी भी प्रकार का
मद न करे, अपनी प्रशंसा न करे, अथवा कोई किसी बात को यदि न
समझ पावे तो उसका अपमान न करे, धर्मकथा आदि के अवसर पर
निराकुल रहे अथवा धर्मकथा आदिके द्वारा लोकरंजन करके सत्कार
आदि की वांछा न करे और क्रोध आदि कषायों से रहित हो ॥२१॥

आपनाया समञ्जने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करी हे. साधु तुच्छ न
बने, कोछ अर्थ विशेषने जाणीने अथवा राजा विजेरेथी अवसरे सत्कार
सन्मान प्राप्त करीने कोछ पण्य प्रकारथी मद न करे. पोतानी प्रशंसा न करे.
अथवा कोछनी कोछ पण्य वातने कहाय न समजे. तो तेनु अपमान न करे.
धर्मकथा विजेरेना अवसरे. व्यावृण न बने. अथवा धर्मकथा विजेरे द्वारा
लोकरंजन करीने सत्कार विजेरेनी छिछा न करे, अने क्रोध विजेरे कषायथी
रहित बने ॥२१॥

सू० ५८

અન્યથા—સાધો ધર્મોપદેશપ્રકારમાહ—(મિત્રસુ) મિત્રુઃ—સાધુઃ (અસંક્રિયભાવ) અશક્તિભાવઃ—નયનાદમર્માણિ અશક્તિભાવોઽપિ કેવલજ્ઞાનાભાવાત્ (સંકેજજ) શક્તેત—શક્તાશીલ એવં ભવેત્ અહં ન સર્વજ્ઞ ઇતિ મત્વા સર્વદા સાશક્ત એવં

સાધુ કો ધર્મોપદેશ કરને કા પ્રકાર કરતે હૈ—‘સંકેજજ યા’ ઇત્યાદિ।

શબ્દાર્થ—‘મિત્રસુ-મિત્રુઃ’ સાધુ ‘અસંક્રિયભાવ-અશક્તિભાવઃ’ નયવાદ કે મર્મ મેં નિઃશક્ત હોને પર મી કેવલજ્ઞાન કા અભાવ હોને સે ‘સંકેજજ-શક્તેત’ શંકાયુક્ત હી હોના ચાહિય એવં ‘વિમજ્જવાય-વિમજ્જવાદમ્’ સ્થાદ્વાદયુક્ત વાણી કા ‘વિયાગરેજ્જા-વ્યાગૃણીયાત્, કથન કરે તથા ‘ભાસાદુય-ભાષાદુય’ સત્યામૃષા રૂપ પ્રથમ વ્યવહાર ભાષા કહે ‘ધમ્મસમુટ્ઠિપહિ-ધર્મસમુત્થિતૈઃ’ સંમ્યક્ સંયમ સે ઉત્થિત તથા ‘સુવન્ને-સુવજ્ઞઃ’ સાધુ ‘સમયા-સમતયા’ સમતા ભાવ સે દેખતા હુઆ ધર્મ કો ‘વિયાગરેજ્જા-વ્યાગૃણીયાત્’ કહે અર્થાત્ હર એકકે-સન્નુલ સત્ય ઓર વ્યવહાર હન દો ભાષા દ્વારા ધર્મ કા ઉપદેશ કરે ॥૨૨॥

અન્યથા—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરનેવાલા સાધુ નયવાદ કે મર્મ વિષય મેં સન્દેહ રહિત હોને પર મી કેવલજ્ઞાન ન હોને સે શક્તાશીલ હી બના રહે, મેં સર્વજ્ઞ નહીં હું। એસા માનકર હમેશા શંકા શીલ હી

સાધુએ ધર્મોપદેશ કરવાનો પ્રકાર બતાવતાં કહેવામાં આવે છે.

‘સંકેજજ યા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘મિત્રસુ-મિત્રુઃ’ સાધુ ‘અસંક્રિયભાવ-અશક્તિભાવઃ’ નયવાદના મર્મમાં શંકા રહિત હોવા છતાં પણ કેવલજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી ‘સંકેજજ-શક્તેત’ શંકા યુક્ત જ રહેલું જોઈએ. તેમજ ‘વિમજ્જવાય-વિમજ્જવાદમ્’ સ્થાદ્વાદ યુક્ત વાણીનું ‘વિયાગરેજ્જા-વ્યાગૃણીયાત્’ કથન કરે તથા ‘ભાસાદુય-ભાષાદુય’ સત્યામૃષા રૂપ વ્યવહાર ભાષાનું કથન કરે ‘ધમ્મસમુટ્ઠિપહિ-ધર્મસમુત્થિતૈઃ’ સમ્યક્ સંયમથી ઉત્થિત તથા ‘સુવન્ને-સુવજ્ઞઃ’ સાધુ ‘સમયા-સમતયા’ સમતા ભાવથી જોતો થકો ધર્મનું ‘વિયાગરેજ્જા-વ્યાગૃણીયાત્’ કથન કરે અર્થાત્ દરેકની પાસે સત્ય અને વ્યવહાર એ બે ભાષાનો આશ્રય કરીને ધર્મનો ઉપદેશ કરે ॥૨૨॥

અન્યથા—નિર્દોષ ભિક્ષા શ્રદ્ધા કરવાવાળા સાધુ નયવાદના મર્મ સંબંધમાં સંદેહ રહિત હોવા છતાં પણ કેવલજ્ઞાન ન હોવાથી શંકાશીલ જ બન્યા રહે. હું સર્વજ્ઞ નથી, તેમ માનીને કાયમ શંકાશીલ જ બન્યા

संनवार्यबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४५२

भवेत्, एवम् (विभज्यवाचं) विभज्यवादम्-पार्थक्येनार्थं विभज्य (वियागरेज्जा) व्याघृणीयात्-वदेत् एवम् (भासादुयं) भाषाद्विकम् यत्र कुत्रापि वदेत् साधुः तत्र धर्मव्याख्यानान्वसरे अन्यत्र वा भाषाद्विकेन प्रथमान्तिमसत्या सत्यामृषारूपेण वदेत् 'धर्मसमुद्दिष्टिर्हि' धर्मसमुत्थितैः-सम्पक् संयमेनोत्थितैः साधुभिः सह (सुपन्ने) सुप्रज्ञः-साधुः (समया) समतया-समभावेन राजानं दरिद्रं च समभावेन पश्यन् धर्मम् (वियागरेज्जा) व्याघृणीयात् सर्वं प्रति भाषाद्विकमाश्रित्य धर्ममुपदिशेत् ॥२२॥

टीका—धर्मोपदेशप्रकारमाह—'भिवसू' भिक्षुः-साधुः 'असंक्रियभाव' सूक्ष्म सूक्ष्मतरनयवादमर्माणि अशङ्कितभावोऽपि केवलज्ञानाऽभावात् 'संकेज्ज' शङ्केत-सदा शङ्काशील एव भवेत्, 'केवलज्ञानाभावान्नाहं सर्वज्ञ' इति मत्वा सर्वदा साशङ्क एव भवेत्। अथवा-औद्धत्यं परित्यज्य गर्वं नैव कुर्यात्। यथा सूत्रसूत्रा-वना रहना चाहिए, एवं अर्थ को अच्छी प्रकार विलगा कर (विभाग-कर) जहाँ कहीं भी साधु बोले वहाँ पर धर्मव्याख्यान के अवसर पर या दूसरी जगह भी भाषाद्वय का अर्थात् सत्यामृषा (सत्य और व्यवहार) रूप द्वितीय भाषा द्वारा बोले और सम्पक् संयम पालनेके लिये तत्पर साधुओंके साथ रहते हुए सुप्रज्ञ साधु स्वभाव से ही राजा और दरिद्र को देखते हुए सभी के प्रति द्वितीय भाषा का सहारा लेकर धर्मका उपदेश करे ॥२२॥

टीकार्थ—धर्म के उपदेश की विधि कहते हैं—सूक्ष्म एवं सूक्ष्मतर नयवाद के मर्म में संदेह रहित होकर भी साधु केवलज्ञानी न होने के कारण सदा शङ्काशील ही रहे—मैं सर्वज्ञ नहीं हूँ। ऐसा सोच कर सदैव शङ्कायुक्त बना रहे। अथवा उद्धृतता का त्याग करके गर्व धारण न

रहे। अथवा अर्थने सारी रीति लगावीने (विलाग करीने) कहे, जहाँ जहाँ साधु बोले तहाँ तहाँ धर्म व्याख्यानना अवसरे अथवा अन्य स्थाने पण्य भाषाद्वय अर्थात् सत्या मृषा (सत्य अने व्यवहार) रूप भील भाषा द्वारा बोले तथा सम्पक् संयम पालन भाटे तत्पर अथवा साधुओंनी साथे रहूने सुप्रज्ञ साधु समभावशी न राजा अने रंकने जेठने अथवा प्रत्ये भील भाषानी सहाय लधने धर्मने उपदेश करे ॥२२॥

टीकार्थ—धर्मना उपदेशनी विधि अतावतां कहे छे के—सूक्ष्म अने सूक्ष्मतर नयवाटना मर्ममां सदेह रहित यधने पण्य साधु केवल ज्ञानी न होवाथी सदा शङ्काशील न रहे, 'हूँ सर्वज्ञ नथी, तेम समज्जने सदा शङ्का युक्त न अन्या रहे, अथवा उद्धृत पण्यने त्याग करीने गर्व धारण न करे

ર્થયો વિષયે નાસ્તિ एकोऽपि सन्देहः इत्यादि गर्वं न कुर्यात् विषममर्थं प्ररूपयन् साशङ्कमेव कथयेत् । यद्वा परिस्फुटमप्यशङ्कितमात्रमप्यर्थं तथा न वदेत्, येन प्रयुज्यमानेन परस्य शङ्का तद्विषये भवेत् । 'विभज्जवायं' विभज्यवादम् पार्थ-
क्येनार्थम् 'वियामरेज्जा' व्यागृणीयात्-वदेत्, यावता व्याख्यानानेन न कस्यापि तदर्थविषयकः सन्देहः समुत्पद्येत । अथवा-विभज्यवादः-स्याद्वादः, अस्ति नास्ति वा इत्यादिरूपः तादृशं स्याद्वादं सर्वलोकाऽविसंवादितया सर्वत्राऽस्त्वलितं स्वानुभवसिद्धं वदेत् । अथवा-अर्थात् विभज्य तद्वादं ब्रूयात् यथा सर्वोऽपि पदार्थः स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया सन्, परद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽसन् । तदुक्तम्-

करे कि सूत्र और अर्थ के विषय में मुझे कोई सन्देह नहीं है । विषम और दुद्बह अर्थ की प्ररूपणा करते समय साशंक ही रहे, अथवा जो अर्थस्फुट हो, असंदिग्ध हो उसे भी इस प्रकार से न कहे । जिस से दूसरे को शंका उत्पन्न हो । साधु विभज्यवाद का कथन करे । अर्थात् विभिन्न नयों की अपेक्षा से वस्तु के स्वरूप का प्रतिपादन करे और ऐसा व्याख्यान करे, जिससे किसी को भी उस विषय में सन्देह उत्पन्न न हो । अथवा विभज्यवाद का अर्थ है स्याद्वाद । किसी एक अपेक्षा से वस्तु है और किसी दूसरी अपेक्षा से नहीं है । इस प्रकार के स्याद्वाद को जो समस्त लोक में अविसंवादी होने के कारण निर्दोष और स्वानुभव से सिद्ध है, कथन करे । या समस्त पदार्थों का विभाग करके उनके विषय में प्ररूपणा करे । जैसे सभी पदार्थ स्वद्रव्य क्षेत्र काल और भाव की अपेक्षा से हैं तथा परद्रव्य परक्षेत्र परकाल

કે સૂત્ર અને અર્થના સંબંધમાં મને કાંઈજ સંદેહ નથી વિષમ અને દુર્બેધ અર્થની પ્રરૂપણા કરતી વખતે શંકાશીલ જ રહે. અથવા જે અર્થ સ્ફુટ હોય, અસંદિગ્ધ હોય, તેને પણ એ રીતે ન કહે કે બેથી બીજાને શંકા ઉત્પન્ન થાય. સાધુ વિભજ્ય વાદનું કથન કરે. અર્થાત્ જૂદા જૂદા નયોની અપેક્ષાથી વસ્તુના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે અને એવું વ્યાખ્યાન કરે, કે બેનાથી કંઈને પણ તે વિષયમાં સંદેહ ન રહે. અથવા વિભજ્યનો અર્થ સ્યાદ્વાદ એ પ્રમાણે છે. એટલે કે કંઈ એક અપેક્ષાથી વસ્તુ છે, અને બીજી કંઈ અપેક્ષાથી નથી. આ પ્રકારના સ્યાદ્વાદને જે સઘળા લોકમાં અવિસંવાદી હોવાથી નિર્દોષ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે. તેનું કથન કરે. અથવા સઘળા પદાર્થોનો વિભાગ કરીને તેના સંબંધમાં પ્રરૂપણા કરે. જેમકે-સઘળા પદાર્થો પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવની અપેક્ષાથી છે, તથા પરદ્રવ્ય પરક્ષેત્ર, પર-

‘સદેવ સર્વ’ કો નેચ્છેત્, સ્વરૂપાદિવતુષ્ટયાત્ ।

અસદેવ ત્રિપર્યાસાન્ન ચેન્ન વ્યવતિષ્ઠયૈ ॥૧॥ઈતિ॥

એતેન સ્યાદ્વાદો ન મૂળાગમપ્રસિદ્ધઃ, અપિ તુ અર્વાચીનૈ નિવેશિતઃ ઇતિ શક્કાડપિ પરાસ્તા । ‘વિભજ્જવાયં’ ઇતિ મૂળાક્ષરતઃ એવ તસ્ય સ્યાદ્વાદસ્ય પ્રાદુર્ભાવાત્ । યથ-
પ્યત્ર સ્યાદ્વાદો ન વીજરૂપેણૈવ નિદિતો ન તુ સ્વરૂપેણ તથાપિ વૃક્ષરૂપેણ કાલે
ખતિવ્યપતિ । ત્રિવિધ્યવાદમપિ દ્વિકેનૈવ વક્તવ્યમ્ । તત્રાહ-‘માસાદુયં’ ઇતિ ।
‘માસાદુયં’ ભાષાદ્વિકમ્ યત્ર કુવાપિ વદેત્ પ્રાપ્તુ સત્ર ધર્મવ્યાપ્તિનાવપરે,
ઔર પર આવ કી અપેક્ષા સે નહીં હૈ । કહા બી હૈ ‘સદેવ સર્વ’ કો
નેચ્છેત્’ હત્યાદિ ।

સ્વરૂપ આદિ ચતુષ્ટય કી અપેક્ષા સે સમસ્ત પદાર્થો કો સત્ કૌન
નહીં માનેગા ! હસી પ્રકાર પરરૂપ આદિ ચતુષ્ટય સે વે અસત્ હૈ ।
એસા બી કૌન સ્વીકાર ન કરેગા ? અગર એસા ન માના જાય તો
પદાર્થો કા સ્વરૂપ સિદ્ધ હી નહીં હો સકતા ।

વિભજ્જવાદ કે કથન સે યહ શંકા બી દૂર હો જાતી હૈ કિ સ્યા-
દ્વાદ મૂળ આગમો સે સિદ્ધ નહીં હૈ । પરંતુ અર્વાચીન આચાર્યો ને
વસકા નિવેશ ક્રિયા હૈ । ‘વિભજ્જવાયં’ હન મૂળ અક્ષરો સે હી સ્યા-
દ્વાદ કા પ્રાદુર્ભાવ હુઆ હૈ । યથાપિ યહાં સ્યાદ્વાદ કા વીજ રૂપ સે નહીં
વિધાન ક્રિયા ગયા હૈ, સપ્તભંગી કે રૂપ મેં નહીં તથાપિ વૃક્ષ રૂપ સે
તો સમય પાકર હી હોગા ? હસ વિભજ્જવાદ કા કથન બી દો પ્રકાર
કી ભાષાઓ દ્વારા હી કરના ચાહિયે અર્થાત્ સત્ય ભાષા ઔર વ્યવહાર

કાળ, અને પરભાવની અપેક્ષાથી નથી. કહ્યું પણ છે કે—‘સદેવ સર્વ’ કો
નેચ્છેત્’ હત્યાદિ

સ્વરૂપ વિગેરે ચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી સઘળા પદાર્થોને સત્ કોણ નહીં
સમજે ? એજ પ્રમાણે પરરૂપ વિગેરે ચતુષ્ટયથી તેઓ અસત્ છે. એવું પણ
કોણ નહીં સ્વીકારે ? જો એવું માનવામાં ન આવે તો પદાર્થોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ
જ થઈ શકતું નથી.

વિભજ્જ વાદના કથનથી એ શંકા પણ દૂર થઈ જાય છે—સ્યાદ્વાદ મૂળ
આગમોથી સિદ્ધ નથી. પરંતુ અર્વાચીન આચાર્યોએ તેનો નિવેશ કરેલ છે.
‘વિભજ્જવાયં’ આ મૂળ અક્ષરોથી સ્યાદ્વાદનો પ્રાદુર્ભાવ થયેલ છે. જો કે અહિંયાં
સ્યાદ્વાદનું બીજા રૂપેજ વિધાન કરેલ નથી તેમ સપ્તભંગીના રૂપે પણ નહીં તો
પણ વૃક્ષ રૂપથી તો સમય મેળવીને જ થશે. આ વિભજ્જવાદનું કથન પણ છે

અન્યથા વા ભાવાદ્યેન સત્યા સત્યામૃષારૂપેણ સત્યયા, યન્ન સત્યં નાપિ મિથ્યા, તાદૃશયા ચ પ્રથમાન્તિમભાષયેત્યર્થઃ વદેત્ । કિં ભૂતઃ સન્ 'ધર્મસમુદ્વિતેર્હિ' ધર્મસમુદ્વિતૈઃ સમ્યક્ સંયમમાશ્રિત્યોત્થિતાઃ સત્સાધવઃ—ઉચુક્તચ્ચિદારિણઃ, તૈઃ સહ 'સુપન્ને' સુપન્નઃ—શોભના પદ્મા—સકલપ્રાણિરક્ષણરૂપા મતિ ર્થસ્ય સ સુપન્નઃ—સાધુઃ 'સમયા' સમતયા—સમભાવેન ચક્રવર્તિનં દરિદ્રં ચ સમભાવેન પદ્યન્ રાગદ્વેષરહિતો ના ધર્મસ્ 'ત્રિયામરેઽન્ના' વ્યાપ્તૃણીયાત્ સર્વે મતિ ભાષાત્ત્રિક માશ્રિત્ય ધર્મમુપદિશેદિતિ । મૂત્રાર્થયોઃ શઙ્કારહિતોઽપિ સાધુઃ શઙ્કમાન एव-

ભાષા સે હી વસકી પ્રરૂપણા કરની ચાહિય । સાધુ ધર્મોપદેશ કે સમય અથવા કિસી અન્ય સમય પર જય ખી બોલે, इन्हीं दो भाषाओं को बोलें । जो सत्य हो वह भाषा और जिसमें न सत्य का व्यवहार हो न असत्य का, वह व्यवहार भाषा कहलाती है ।

સાધુ કિસ પ્રકાર કા હોકર એસા ભાષણ કરે ? હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યહ દિયા ગયા હૈ—જો સમ્યક્ સંયમ કે દ્વારા ઉત્થિત હૈ, અર્થાત્ ઉત્તમ સંયમ કા પાલન કરને વાલે સત્સાધુ હૈ । ઉનકે સાથ રહે, વસકી બુદ્ધિ સમસ્ત પ્રાણિયોં કી રક્ષા કરને કી હો । વહ ચક્રવર્તી રાજા ઓર દરિદ્ર કો સમભવ સે દેખતા હુઆ યા સમભાવી અર્થાત્ રાગદ્વેષ સે રહિત હોકર ધર્મ કા સમી કો દો પ્રકાર કી ભાષાઓં સે ઉપદેશ દે ।

અભિપ્રાય યહ હૈ કિ સાધુ શંકા સે રહિત હોકર ખી શંકાયુક્ત

પ્રકારની ભાષાઓ દ્વારા જ કરવું જોઈએ. અર્થાત્ સત્ય ભાષા અને વ્યવહાર ભાષાથી જ તેની પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ. સાધુએ ધર્મોપદેશના સમયે અથવા બીજા કોઈ પણ અન્ય સમયે જ્યારે પણ બોલે ત્યારે આ બે ભાષા જ બોલે. જે સત્ય છે, તે સત્ય ભાષા છે. અને જેમાં સત્યનો વ્યવહાર ન હોય તેમ અસત્યનો વ્યવહાર પણ ન હોય, તે વ્યવહાર ભાષા કહેવાય છે.

સાધુએ કેવા પ્રકારના ધર્મને આવું ભાષણ કરવું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો. આપવામાં આવે છે કે—જે સમ્યક્ સંયમ દ્વારા ઉત્થિત છે, અથવા ઉત્તમ સંયમનું પાલન કરવાવાળા સત્સાધુ છે, તેની સાથે રહેવું. તેમની બુદ્ધી સઘળા પ્રાણિયોની રક્ષા કરવાની હોય, તે ચક્રવર્તી રાજા અને દરિદ્રને સમભાવથી જોતા થકા અર્થાત્ સમભાવી અર્થાત્ રાગદ્વેષથી રહિત ધર્મને ધર્મનો ઉપદેશ સઘળાઓને બે પ્રકારની ભાષાઓથી આપે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—સાધુએ શંકાથી રહિત ધર્મને પણ

समवार्थबोधिनी टीका प्र. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४६३

ब्रूयात्, तथा व्याख्यानादीं स्याद्वाशेपेत् वचनमेव वरेत् । तथा धर्मानुष्ठादभिः सह विहरन् सत्या तथा चरन्नाम्-असत्यामृषा वा, या नापि सत्या नापि मृषा, तादृशो भार्वा प्रयुञ्जानः सर्वं प्रति समतया धर्ममुपदिशेत् । तत्र न व्यक्तिभेदेन वैषम्यं कर्तव्यमिति भावः ॥२२॥

मूलम्—अणुगच्छमाणे वित्तं विज्ञाणे तद्वा तद्वा साहु अकंक्षेण ।

न केत्थद्भासं विहिंसंइज्जा निरुद्धं वावि नं दहिइज्जा ॥२३॥

छाया—अनुगच्छन् वित्तं विज्ञानीयात् तथा तथा साधुरकर्कशेन ।

न कथयेद्भाषां विदिरा, निरुद्धं वापि न दीर्घयेत् ॥२३॥

वचन का प्रयोग न करे । व्याख्यान आदि के समय में स्याद्वादयुक्त वचन ही बोले । तथा धर्म का अनुष्ठान करने वालों के साथ विहार करे तथा सत्य भाषा और व्यवहार भाषा का प्रयोग करता हुआ समभाव से सब को धर्म का उपदेश करे । सुनने वाले व्यक्तियों में भेद करके उपदेश में विषमता न करे अर्थात् राजा आदि को लगन के साथ और दरिद्रों को उपेक्षा से साथ उपदेश न करे ॥२२॥

‘अणुगच्छमाणे’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘अणुगच्छमाणे-अनुगच्छन्’ सत्यामृषा रूप दूसरी व्यवहार भाषा का अग्रगण्य उपदेश करने वाले मुनि के वचन को अनुसरता हुआ कोई अधिकारी ‘वित्तं-वित्तं’ विपरीत ‘विज्ञाणे-विज्ञानाति’ समझते हैं ऐसा सम्पर्क अर्थ को नहीं जानने वाले मन्द

शक्ति वचनने प्रयोग न करे। व्याख्यान विगेरेना समये स्याद्वाद युक्त वचन न बोले। तथा धर्मानु अनुष्ठान करवा वाणाओनी साथे विहार करे। तथा सत्य भाषा अने व्यवहार भाषाको प्रयोग करता था समभावથી सध-जाने धर्मको उपदेश करे। सांजणतार व्यक्तिओमां बेह शष्पीने उपदेशमां विषमपणुं न करे। अर्थात् राजा विगेरेने ध्यानपूर्वक अने दरिद्रोंने उपेक्षा पूर्वक उपदेश न करे। ॥२२॥

अणुगच्छमाणे’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘अणुगच्छमाणे-अनुगच्छन्’ सत्यमृषा रूप शील व्यवहार भाषाको आश्रय करीने उपदेश करवावाणा मुनिना वचनने अनुसरनारा कोई मंद अधिकारी ‘वित्तं-वित्तं’ विपरीत ‘विज्ञाणे-विज्ञानाति’ समझे ओवा अने सम्पर्क अर्थने न अनुवावाणा मंद अधिकारीने ‘तद्वा तद्वा-तथा तथा’

अन्वयार्थः—(अणुगच्छमाणे) अनुगच्छन् सत्या सत्यामृषेति भाषाद्विक्रमा-
श्रित्य उपदेशं कुर्वतो मुनेर्वचनमनुसरन् कश्चिद् मन्दाधिकारी 'वित्तहं' वित्तं
विपरीतमेव अन्यथैव (विज्ञाणे) विज्ञानोयात्, तं सम्पत्तयपनयच्छन् मन्दाधि-
कारिणम् 'तथा तथा' तथा तथा—तेन तेन प्रकारेण हेतुदृष्टान्तादिकथनप्रकारेण
(साहु) साधुः (अककसेणं) अककसेन कोमलवचनेन उपदिशेत् येन स सम्पत्त-
यगच्छेत् मूर्खोऽपभितिकृत्वा तं नापमानयेत् (ण कथय भासं) न कथयेत् भाषाम्
अधिकारीको 'तथा तथा—तथा तथा' उस उस प्रकारसे—हेतुदृष्टान्त
आदि के कथन प्रकारसे 'साहु साधुः' साधु 'अककसेणं—अककसेन'
कोमल वचन से उपदेशकरे 'ण कथय भासं—न कथयेत् भाषाम्' नेत्र
भंग के विकारसे प्रश्न कर्ता के मनमें कुछ भी पीडा उत्पन्न न करे तथा
'ण विहिंसइज्जा—न विहिंस्यात्' उसका तिरस्कार भी न करे तथा
'निरुद्धगंवावि—निरुद्धंवापि' अल्पार्थको 'ण दीहइज्जा—न दीर्घयेद्' दीर्घ-
वाक्यसे कथन न करे ॥२३॥

अन्वयार्थ—सत्या मृषा 'जो सत्य है और झूठ नहीं है' रूप द्वितीय
भाषा व्यवहार द्वारा उपदेश करने वाले मुनि के वचन का अनुसरण
करता हुआ जो कोई मन्द अधिकारी पुरुष वित्त याने असत्य को
विपरीत ही समझने लगता है। उस सम्पत्त भ्रम को नहीं जानने वाले
मन्दाधिकारी को उस उस तरीका से हेतु दृष्टान्तादि कथन पूर्वक
कोमल वचन द्वारा साधु उपदेश करे जिससे वह मन्दाधिकारी उसको
सम्पत्तूप से समझ जाय 'यह मूर्ख है' ऐसा समझ कर उसको अप-

ते ते प्रकारथी—हेतु दृष्टान्त विगेरेना कथन प्रकारथी 'साहु—साधुः' साधु 'अक
कसेणं—अककसेन' कोमल वचनथी उपदेश करे 'ण कथय भासं—न कथयेत्
भाषाम्' नेत्र सङ्केतना विदारथी प्रश्नकर्ताना मनमां क'छ पछु पीडा उत्पन्न
न करे तथा 'ण विहिंसइज्जा—न विहिंस्यात्' तेना तिरस्कार पछु न करे तथा
'निरुद्धगंवावि—निरुद्धंवापि' अल्पार्थने 'ण दीहइज्जा—न दीर्घयेत्' ल'आपुपूर्वक
कथन न करे ॥२३॥

अन्वयार्थ—सत्यामृषा (जो सत्य है और झूठ नहीं है) रूप द्वितीय
भाषा द्वारा उपदेश करवावाणा मुनिना वचनमुं अनुसरण करता यका
जो कोई मन्द अधिकारी पुरुष वित्त अर्थात् असत्यने विपरीत ही समझे छे,
जो सम्पत्त अर्थने न जानवावाणा मन्दाधिकारीने जो तिरस्कारी हेतु दृष्टान्त
विगेरे कथन पूर्वक कोमल वचन द्वारा साधु उपदेश करे, जेथी जो मन्दाधि-
कारी तेने सम्पत्त प्रकारथी समझ जाय 'आ मूर्ख छे' जेपुं समझने तेने

ભૂમજ્ઞ વિકારાદિભિઃ મણ્ડુર્મેનસિ કિંચિદપિ પોઢાં નોત્પાદયેત્ (જ વિહિંસહજ્ઞા) ન વિહિંસ્યાત્—ન તિરિસ્કુર્યાત્, તથા ‘નિરુદ્ધગં વાચિ’ નિરુદ્ધકં વાપિ અલ્પાર્થમપિ (જ દીહહજ્ઞા) ન દીર્ઘયેત્—દીર્ઘવાક્યેન ન કથયેત્ ॥૨૩॥

ટીકા—પુનરપિ ઉપદેશવિધિમાહ—‘અણુગચ્છમાણે’ અણુગચ્છન, ભાષાં સત્ય વ્યવહારરૂપામાશ્રિત્યોપદેશં કુર્વતો વચનં કથિત્ સૂક્ષ્મબુદ્ધિઃ ક્ષતિતિ સમ્યગ્નાડ-વગચ્છતિ । કશ્ચિન્મન્દાધિકારી ‘વિતહં’ વિતયમ્—અન્યથૈવ—વિપરીતમેવ ‘વિજાણે’ વિજાનીયાત્ આચાર્યાશયમનવગચ્છન્ મન્દમતિત્વાદન્યથૈવ મતિપથેત તદા ઈ સમ્યગર્થમનવગચ્છન્તં મન્દાધિકારિણમ્ ‘તદા તદા’ તથા તથા—તેન તેન મત્કારેણ હેતુદૃષ્ટાન્તાદિકથનપ્રકારેણ—‘ઓ સ્ત્રં સમ્યગ્ નાડગચ્છસિ? મૂર્ત્વસ્ત્રં દેવાનાં પ્રિયોડસિ, इत्यादि कर्कशालापैरनिर्भर्त्सयन् येन प्रकारेण स सम्यगवच्छेत् मानित न करे, भूमज्ज्ञ नेत्र विकारादि के द्वारा प्रष्टा के मन में थोड़ी भी पीडा पैदा न करे और उसको निरस्कार न करे । तथा अल्पार्थ को भी लम्बे चौड़े पड़े वाक्या से नहीं कहे ॥२३॥

ટીકાર્થ—પુનઃ ઉપદેશ કી વિધિ કહતે હૈં—સત્ય ભાષા ઓર વ્યવ-હાર ભાષા કા આશ્રય લેકર ઉપદેશ કરને વાલે સાધુ કે વચન કો કોઈ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વાલા હોને સે જન્દી ટીક ટીક સમજ સેતા હૈ । કોઈ મન્દબુદ્ધિ હોને સે વિપરીત હી સમજતા હૈ અર્થાત્ આચાર્ય કે આશય કો ટીક ટીક ન સમજ કર અન્યથા હી ગ્રહણ કરતા હૈ । ऐसी स्थिति में जो मन्द हो और ठीक प्रकार से समझ न सकता हो उसकी इस प्रकार भर्त्सना ‘तिरस्कार’ न करे—‘अरे’ तू समझता नहीं है, तू मूर्ख है, अज्ञानी है’ इत्यादि । परन्तु जिस प्रकार वह ठीक ठीक समझ सके,

અપમાનિત ન કરે ભૂમજ્ઞ નેત્રના વિકારાદિ દ્વારા પૂછનારના મનમાં થોડી પણ પીડા થાય તેમ ન કરે. અને તેનો તિરસ્કાર પણ ન કરે. તથા અલ્પ-ાર્થને પણ લાંબા લાંબા વાક્યોથી ન કહે ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—શ્રીથી ઉપદેશની વિધિ ખતાવતાં કહે છે. સત્ય ભાષા અને વ્યવહાર ભાષાને આશ્રય લઈને ઉપદેશ કરવાવાળા સાધુના વચનને કોઈ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિશાળી હોવાથી જલ્દીથી સારી રીતે સમજ લે છે, અને કોઈ મન્દ બુદ્ધિવાળો હોવાથી ઉદ્ધુ જ સમજે છે, અર્થાત્ ઉપદેશક આચાર્યના આશયને ઓળખ ન સમજતાં જૂઠાજ પ્રકારથી તેને સમજે છે, આવી સ્થિતિમાં જે મન્દ હોય, અને સારી રીતે સમજ ન શકતા હોય, તેનો આવી રીતે તિરસ્કાર ન કરે. ‘અરે તું’ સમજતો નથી? તું મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે વિગેરે પ્રકારથી તેનો તિરસ્કાર કરવો નહીં. પરંતુ તે જે રીતે

तेन प्रकारेण 'साहु' साधुः सम्यगवबोधयेत्, मूर्खोऽयमिति कृत्वा तं नावमानयेत् 'ण कत्थयि मासं' न कत्थयेद् भाषाम्—भूमङ्गविकारादिभिरनादरेण न कथयेत् मष्टुर्मनसि अस्वीयसीमपि पीडां नोत्पादयेत्। यथा—'हे मूर्ख ? असंस्कृतमते ! धिक्त्वाम्' इत्यादि प्रोच्चारणेन 'ण विहिंसइज्जा' न विहिंस्यात्—नैव तिरस्कार्यात्। असंबद्धभाषादोषमारोप्य तं न विडम्बयेत्। तथा—निरुद्धं वावि' निरुद्धं वापि निरुद्धमल्पार्थम्। यद्वा निरुद्धमल्पकालिकं व्याख्यानम्, व्याकरण-तर्कादिमण्डेषान्निरुद्धद्वारेण 'ण दीहिइज्जा' न दीर्घयेत् यदल्पं वाक्यं तदी-र्घकालिकं न कुर्यात्। तथा चोक्तम्—

‘सो अत्थो वत्तव्वो जो भण्णइ अक्खरेहिं थोवेहिं ।

जो पुण थोवो वहु अक्खरेहिं सो होइ निस्सारो’ ॥१॥

वैसा ही साधु प्रयत्न करके समझावे। भौड़ चढा कर अथवा किसी अन्य प्रकार का विचार प्रदर्शित करके कथन करता हुआ पूछने वाले के मन में लेश मात्र भी पीडा उत्पन्न न करे। 'अरे मूर्ख असंस्कृत ! तुझे धिक्कार है।' इत्यादि कह कर तिरस्कार न करे। असंबद्ध भाषा के दोष का आरोप करके उसकी विडम्बना न करे। थोड़ी बात को बहुत लम्बी करके न कहे अथवा अल्पकालीन व्याख्यान को व्याकरण तर्क आदि घुसेड कर लम्बा न करे। छोटे वाक्य को दीर्घकालीन न करे। कहा भी है—

‘सो अत्थो वत्तव्वो जो भण्णइ’ इत्यादि।

‘ऐसे अर्थ की व्याख्या करनी चाहिए जो थोड़े अक्षरों द्वारा कहा जा सकता हो। जो थोड़ा अर्थ बहुत अक्षरों द्वारा कहा जाता है, वह निस्सार हो जाता है।’

ठीक ठीक समझ शक्य, जेव्हा प्रमाणे साधु प्रयत्न करीने समझावे. बभर यडावीने अथवा कोण अन्य प्रकारनेा विकार भतावीने कथन करना पर पूछ-वावाजाना मनमां लेशमात्र पणु पीडा उत्पन्न न करे. अरे भूअ' हे भंड भुद्धिवाजा तने धिक्कार छे, विजेरे प्रकारथी कहीने तेना तिरस्कार न करे. असंबद्ध भाषाणा दोषनेा आरोप करीने तेने पीडा न करे. थोडी बातने धलुं 'साहु' स्वप्न आपीने न कहे, अथवा थोडा समयना व्याख्यानने व्याक-रण, तर्क विजेरे छेरीने तेना विस्तार न करे. नाना वाक्येने लाभां समय वाजा न भनावे. कहुं पणु छे के—सो अत्थो वत्तव्वो जो भण्णइ' इत्यादि

जेवा अर्थनुं व्याख्यान करुं जेधं जे के—जे थोडा अक्षरों द्वारा कही शक्य तेम होय, जे थोडा अर्थ धलुं अक्षरों द्वारा कहेवाभां आवे छे,

સમયાર્થત્રોધિતી ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૪ પ્રત્યસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૬૩

છાયા—સોડ્યો વક્તવ્યો યો મળ્યતેડક્ષરૈઃ સ્તોકૈઃ ।

યઃ પુનઃ સ્તોકો વહુભિરક્ષરૈ સ ભવતિ નિસ્સારઃ ॥૧૧॥

તથા ચ ‘યદલ્પાક્ષરં મહાર્થકં તદેવ પ્રશસ્યતે’ इति । भाषा द्वयमाश्रित्योपदिशतः साधोः सकाशात् कश्चिन् सूक्ष्मपुद्गितया झटिति सम्यगर्थं जानाति, तत्रैव तस्यै मन्दमतिर्नावगच्छति, अन्यथा प्रतिपद्यते । तत्र मन्दमतीन् प्रतिबोध्य कोमला लपैः साधुर्वोधयितुं चेष्टेत, न तत्रनाहत्य तन्मनो व्यथयेत् । न वा प्रश्नकर्तुर्माषा विनिग्ध्य, अल्पार्थं वाक्यं महता परिकरेण दीर्ययेदिति भावः ॥२३॥

મૂલમ્—સમાલવેડજા પડિપુન્ન ભાસી નિસામિયા સમિયા અદ્વંડસી ।

અળાઈ સુદ્ધ વૈયળં મિડંજે અભિસંધંપ પાવેવિવેગં મિંક્ત્વૂરકા

अतएव वही कथन प्रशंसनीय होता है । जिसमें अक्षर थोड़े हैं किन्तु अर्थ बहुत हो ।

તાત્પર્યં યહૈ કિ ઉપદેશ દેને વાલે સાધુ કે અભિપ્રાય કો કોઈ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ શીઘ્ર સમજા લેતા હૈ ઓર મન્દ બુદ્ધિ જલ્દી નહીં સમજ પાતા હૈ યા ઊલટા સમજા લેતા હૈ । ऐसी स्थिति में साधु मन्दमति श्रोताओं को कोमल शब्दों से समझाने का प्रयत्न करे । उनका अनादर करके मन को व्यथा ‘दुःख’ न पहुंचावे, न प्रश्नकर्त्ता की भाषा की निन्दा करे । अल्प अर्थ वाले विषय को लम्बा न करे या लम्बे लम्बे वाक्य न बोले ॥२३॥

તે નિસ્સાર બની જાય છે. તેથી એજ કથન પ્રશંસનીય-વખાણવા લાયક હોય છે, કે જેમાં થોડા અક્ષરો હોય પરંતુ અર્થ ધણો હોય, અર્થાત્ અર્થગાંભીર્ય વચનો કહેવા બોધએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સત્ય અને વ્યવહાર ભાષાનું અવલમ્બન કરીને ઉપદેશ દેનારા સાધુના અભિપ્રાયને કોઈ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ જલ્દીથી સમજી શકે છે. અને મંદ બુદ્ધિ જલ્દી સમજી શકતો નથી, અથવા તે ઉલ્ટી રીતે સમજી લે છે. આવી સ્થિતિમાં સાધુ મન્દ બુદ્ધિવાળા શ્રોતા એને કોમળ શબ્દોથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે. તેનો અનાદર કરીને તેના મનમાં દુઃખ પહોંચાડે નહીં. તથા પ્રશ્ન કરનારાની ભાષાની નિંદા પણ ન કરે. અલ્પ અર્થવાળા વિષયને લાંબુ ન બનાવે. અથવા લાંબા લાંબા વાક્યો ન બોલે. ॥૨૩॥

હાયા--સમાલપેત્ પ્રતિપૂર્ણભાષી, નિશમ્ય સમ્યગર્થદર્શી ।

આજ્ઞયા શુદ્ધં વચનમભિયુક્તીત, અભિસંચયેત્પાપવિવેકં મિશ્રુઃ ॥૨૪॥

અન્વયાર્થઃ--(મિશ્રુઃ) મિશ્રુઃ-સાધુઃ 'પઙ્કિપુન્નભાસી' પ્રતિપૂર્ણભાષી-સ્પષ્ટાર્થપ્રતિવક્તા (નિસામિયા) નિશમ્ય-ગુરુમુખાત્ સૂત્રાર્થે સમ્યગવચાર્ય (સમિયા) સમ્યક્-સમ્યગ્રૂપેણ (અટ્ટદંસી) અર્થદર્શી તત્ત્વાર્થજ્ઞાતા (આજ્ઞાહ) આજ્ઞયા-તીર્થ-
 સમાલવેજ્ઞા' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--'મિશ્રુ-મિશ્રુઃ' સાધુ 'પઙ્કિપુણભાસી-પ્રતિપૂર્ણભાષી' સ્પષ્ટાર્થ કો કહે અર્થાત્ જો અર્થ અલ્પાક્ષરસે સમજાને મેં શક્ય ન હો એસે અર્થ કો વિસ્તૃત રૂપસે જિસ પ્રકાર સે શ્રોતા સમજા સકે उस રૂપસે 'સમાલવેજ્ઞા-સમાલપેત્' કહે 'નિસામિયા-નિશમ્ય' ગુરુમુખસે સૂત્રાંશુર उसके अर्थ को सम्यक् रूपसे समझकर 'समिया-सम्यक्' सम्यक् प्रकारसे 'अट्टदंसी-अर्थदर्शी' तत्त्वार्थ को जानने वाला 'आज्ञाह आज्ञया' तीर्थकर प्रतिपादित शास्त्रके अनुसार 'शुद्धं-शुद्धम्' निरवय 'वयणं-वचनम्' वचनका भिउंजे-अभियुक्तीत' प्रयोग करे ऐसा करने वाला साधु 'पावविवेगं-पापविवेकम्' सत्कार आदि निरपेक्ष होने से दोष रहित वचन 'अभिसंचय-अभिसंदध्यात्' कथन करे ॥२४॥

અન્વયાર્થ--નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરને વાળાં ઔર સ્પષ્ટાર્થવક્તા સાધુ ગુરુમુખ સે સૂત્રાર્થ કો અઠ્ઠે પ્રકાર સમજા કર સમીચીન રીતિ

‘સમાલવેજ્ઞા’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'મિશ્રુ-મિશ્રુઃ' સાધુ 'પઙ્કિપુણભાસી-પ્રતિપૂર્ણભાષી' સ્પષ્ટાર્થ પૂર્વક કથન કરે અર્થાત્ જે અર્થ અલ્પાક્ષરથી સમજવામાં શક્ય ન હોય એવા અર્થને વિસ્તાર પૂર્વક કે જે રીતે સાંભળનારાઓ સમજી શકે એ રીતે 'સમાલવેજ્ઞા-સમાલપેત્' કહે 'નિસામિયા-નિશમ્ય' શુશ્રુખથી સૂત્ર અને તેના અર્થને સારી રીતે સમજીને 'સમિયા-સમ્યક્' સમ્યક્ પ્રકારથી 'અટ્ટદંસી-અર્થ દર્શી' તત્ત્વાર્થને ળાણવાવાળા 'આજ્ઞાહ-આજ્ઞયા' તીર્થ'કર પ્રતિપાદિત શાસ્ત્ર પ્રમાણે 'શુદ્ધં-શુદ્ધમ્' નિરવય 'વયણં-વચનમ્' વચનનું 'ભિઉંજે-અભિયુક્તીત' પ્રયોગ કરે એણું કરવાવાળો સાધુ 'પાવવિવેગં-પાપવિવેકમ્' સત્કાર વિગેરે અપેક્ષા રહિત હોવાથી દોષ રહિત વચનનું 'અભિસંચય-અભિસંદધ્યાત્' કથન કરે ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ--નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા અને સ્પષ્ટ અર્થને કહેવાવાળા સાધુ શુશ્રુખથી સૂત્રાર્થને સારી રીતે સમજીને સમ્યક્ રીતથી તત્ત્વાર્થને

सिंमयार्थबोधिनी टीका प्र. ध्रु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४६९

छदादीनामाह्वया-तीर्थकृतप्रतिपादित शास्त्रानुसारेण (सुद्धं) शुद्धं निरवद्यम् (वयणं) वचनम् (मिउंजे) अभियुज्जीत-प्रयुज्जीत, तथा कुर्ताणः (पावविवेगं) पापविवेकम्-सत्कारादिनिरपेक्षतया निर्दुष्टं वचनम् (अभिसंवरण) अभिसन्दध्यात्-उपयुज्जीत ॥२४॥

टीका—कीदृशमुपदिशेत्तत्राह—‘भिक्षु’ भिक्षुः—आत्मार्यसंयतः ‘पडिपुस-भासी’ प्रतिपूर्णभाषी, योऽर्थः स्वल्पाक्षरेण बोधयितुं ग्राहयितुं न शक्यते, तमर्थं विस्तृतशब्देन पर्यायशब्दप्रयोगेण भावार्थकथनेन वा यथा श्रोता बुद्धयेत तथा ‘समालवेज्जा’ समालपेत् यथा बोद्धुं शक्नुपात्तया कथयेत्, । शब्दं शब्दान्तरं वा नियोज्य तथा प्रयुज्जीत, यथा प्रयुक्ते तादृशोऽर्थो बोधगम्यो भवेत् । न तु दीर्घवाक्यप्रयोगनिषेधमिथा तं क्रमं परित्यजेत् । एतावता बोध्यमर्थं से तत्त्वर्थ का ज्ञाता होकर तीर्थंकर गणधर आदि महापुरुषों की आज्ञा से अर्थात् तीर्थकृतप्रतिपादित शास्त्र के अनुसार शुद्ध निरवद्य वचन का प्रयोग करे । इस प्रकार करते हुए सत्कार पूजादि की अपेक्षा के बिना ही पाप रहित निर्दुष्ट वचन का उपयोग करे ॥२४॥

टीकार्थ—किस प्रकार उपदेश दे, सो कहते हैं मोक्षाभिलाषी संयमी प्रतिपूर्ण भाषी हो अर्थात् जो अर्थ थोड़े अक्षरों से न समझाया जा सकता हो, उसे विस्तृत शब्दों से, पर्यायवाचक शब्दों का प्रयोग करके अथवा उसका भावार्थ कह कर समझावे, जिससे श्रोता समझ जावे । अथवा शब्दान्तर की योजना करके शब्द का ऐसा प्रयोग करे जिससे बुराह विषय भी बोधगम्य हो जाय । लम्बे वाक्य प्रयोग के निषेध के

लक्षणावाणा यधने तीर्थंकर, गणधर विगेरे महापुरुषोनी आज्ञाथी अर्थात् तीर्थंकर प्रतिपादित शास्त्रना कथन प्रमाणे शुद्ध निरवद्य वचननो प्रयोग करे आवी रीते करता थका सत्कार पूजा विगेरेनी अपेक्षा बिनाअ पाप रहित निर्दोष वचननो उपयोग करे ॥२४॥

टीकार्थ—कैनी रीते उपदेश देवो, ते एतावता कडेवामां आवे छे.—भिक्षुनी छन्छावाणा, साधुओ संयमी अने प्रतिपुष्णं भाषा जालयी. अर्थात् के अर्थ थोडा अक्षरोथी न समझवी शकतो होय, तेने विस्तृत शब्दोथी ओटले के पर्याय वाक्यक शब्दोने प्रयोग करीने अथवा तेनो लावार्थ कहीने समझाववो, के केथी सांखननार श्रोता अराअर समझ ले. अथवा अन्य शब्दनी योजना करीने शब्दोने ओवो प्रयोग करे के केनाथी न समझ शकय तेवो विषय पक्ष समझ लेवाय, लांजां लांजां वाक्योना प्रयोगना निषेधना अथथी कमनो

પ્રાદ્યતા ગુરુણા શબ્દાધિક્યમપિ પ્રયોક્તવ્યમેવ । સ્થલવિશેષે વ્યવચન સાવધાન-
 મનસાઽતિકઠિનં વિષયં સ્વરૂપાક્ષરેણ પ્રયુક્તં યદિ શિષ્યઃ જ્ઞાતું ન શક્નુયાત્ તદા
 વિસ્તૃતવ્યાખ્યાયા બોધયેત્ । ન તુ પાણ્ડિત્યાઽભિમાનેન મૂર્ચ્છિતઃ ‘સંસદિ સમાગતાઃ
 સમ્યાઃ વ્યાકરણે તર્કે માં પ્રૌઠમત્રગચ્છેયુઃ’ इति कृत्वा स्वल्पाक्षरप्रयुक्तमपि
 दीર્ઘવાक્યાવરણા બોધયિતુમુપક્રમેત્ । इत्थं पूर्ववाक्यमस्तुतवाक्ययोरर्थं सामं-
 जस्य मभिनीय यस्तु बोधयेत् सः प्रतिपूर्णभाषी भवेत् इति मन्ये । तथा आचा-
 र्यमुक्त्वा ‘निसामिया’ निश्चय-श्रुत्वा सूत्रं तदर्थं च सम्यगवधार्य, ‘समिया’
 અય સે ક્રમ કા પરિત્યાગ ન કરે । સમજ્ઞાને યોગ્ય વિષય કે અનુરોધ
 સે આવશ્યકતા હોને પર ગુરુ કો અધિક શબ્દો કો ખી પ્રયોગ કરના
 ચાહિય । કિસી વિશેષ સ્થલ મેં મન કો અવધાન યુક્ત રત્નને પર ખી
 કોઈ કઠિન વિષય યદિ થોડે શબ્દો મેં ન સમજા જા સકતા હો તો
 વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરકે સમજાના ઉચિત હૈ । હાં, અપને પાણ્ડિત્ય કે
 અહંકાર મેં ચૂર હો કર, પરિપદ મેં ઉપસ્થિત સમ્ય મુદ્દે વ્યાકરણ એવં
 તર્કશાસ્ત્ર મેં નિષ્ણાત સમજે’ ऐसे विचार से थोड़े में कहने योग्य
 અર્થ કો લમ્બી લમ્બી વાક્યાવલી કા પ્રયોગ કરકે સમજાને કા પ્રયત્ન
 ન કરે । इस प्रकार पूर्वोक्त (लम्बा करने का निषेध बतलाने वाले) वाक्य
 કા તથા પ્રસ્તુત વાક્ય કા સમન્વય કરકે જો ઉપદેશ કરતા હૈ, વહી
 પ્રતિપૂર્ણ ભાષી કહલાતા હૈ, ऐसा भगवान् फामाते हैं ।

તથા સમ્યક્ પ્રકાર સે અર્થ કા દર્શી પુરુષ આચાર્ય કે મુખ સે સૂત્ર
 ઔર अर्थ को अवधारण करके तीर्थंकर आदि की आज्ञा से अर्थात्

તયાગ ન કરે. સમજાવવાને યોગ્ય વિષયમાં આવશ્યકતા જણાવવાથી શુદ્ધ
 વિશેષ શબ્દોનો પ્રયોગ પણ કરવો જોઈ એ. કેઈ વિશેષ સ્થળમાં મનને ધરાવ્યા
 યુક્ત રાખવા છતાં પણ કેઈ કઠણ વિષય જો થોડા શબ્દોમાં ન સમજી શકાય
 તેવો હોય, તો વિસ્તાર પૂર્વક તેની વ્યાખ્યા કરીને સમજાવવું તે યોગ્ય છે.
 પોતાના પાંડિત્યના અહંકારમાં મસ્ત બનીને પરિપદમાં રહેલાઓ અને વ્યાક-
 રણ અને તર્ક શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત સમજે એવા વિચારથી થોડામાં કહેવા યોગ્ય
 અર્થને લાંબી લાંબી વાક્ય પંક્તિઓનો પ્રયોગ કરીને સમજાવવાનો પ્રયોગ ન
 કરે. આ રીતે પહેલા કહેવ (લાંબા વાક્યોનો નિષેધ બતાવનારા) વાક્યનો
 તથા પ્રસ્તુત વાક્યનો સમન્વય કરીને જે ઉપદેશ કરે છે, એજ પ્રતિપૂર્ણ
 ભાષી કહેવાય છે, એવું ભગવાન ફરમાવે છે.

તથા સારી રીતે અર્થને જાણનારો પુરુષ આચાર્યના મુખેથી સૂત્ર અને
 અર્થને સારી રીતે સમજીને તીર્થંકર વિશેરની આજ્ઞાથી અર્થાત્ તીર્થંકરે

સમગ્રાર્થબોધીની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૭૧

સમ્યગ્રૂપેણ 'અદ્વંસી' અર્થદર્શી ગુરુસકાશાદવધારિતમર્થ દ્રષ્ટું શીલં યસ્ય સ સમ્યગર્થદર્શી । एतादृशः 'आणाइ' आज्ञया तीर्थकरादीनामाज्ञया-तीर्थकर प्रतिपादितशास्त्रानुसारेण 'सुद्धं' शुद्धम्-पूर्वापराविशुद्धतया निरवधम् । 'वचनं' वचनम् 'मिउंजे' अभियुञ्जीत । एवं च एतादृशं वचनं प्रयुज्जानः 'पात्रविवेगं' पापविवेकम्-पूनासत्कारादिनिरपेक्षतया निर्दुष्टं वचनम् 'अभि-संधए' अभिसन्द्ધ्यात्, निर्दुष्टवचनं प्रयुञ्जीतेति यश्चाऽतिविलम्बोऽर्थः स्व-रूपाक्षरेण नैव प्रकाशयितुं शक्यते, तत्राऽग्निकमतितया तमर्थं विस्तृतशब्देना-ऽपि बोधयेत् । तथा गुरुमुखत्वाद् उपश्रूय सम्यगन्वयार्थं, तीर्थकराज्ञया विशुद्धं वचनं वदेत् । साधुः पापाऽपापयो विवेकं कुर्यात् निर्दुष्टं शब्दं वदेदिति भावः २ ।

પુનરપિ ઉપદેશવિધિ દર્શયતિ—'અહા લુહ્યાઈ' इत्यादि,

મૂલમ્—અહા લુહ્યાઈ સુસિમ્લવજ્જા જહજ્જયા ણાહવેલં વણ્ણજ્જા ।

સે દિદ્ધિમં દિદ્ધિ ણ લૂસણ્ણજ્જા સે જાણહ માસિઉં તં સમાધિં ॥૨૫॥

છાયા—યયોક્તાનિ સુશિક્ષેત યતેત ચ નાતિવેલં વદેત ।

સ દષ્ટિમાન્ દટ્ટિ ન લૂપેત્ સ જાનાતિ માપિતું તં સમાધિમ્ ॥૨૫॥

તીર્થકરોપદિષ્ટ આગમ કે અનુસાર શુદ્ધ પૂર્વાપર વિરોધ સે રહિત વચન કા પ્રયોગ કરે । હસ પ્રકાર સે વાક્ય કા પ્રયોગ કરને ચાલા હી નિર્દોષ વચન કા પ્રયોક્તા હોતા હૈ ।

આચાર્ય યહ હૈ કિ જો અર્થ થોડે અક્ષરોં સે પ્રકાશિત ન કિયા જા સકમા હો, ઉસે પ્રકાશિત કરને કા અન્ય કોઈ ઉપાય ન હોને પર વિસ્તૃત શબ્દોં સે બી સમજાવેં । તથા ગુરુમુખ સે ધારણ કરકે તીર્થકર કી આજ્ઞા કે અનુસાર વિશુદ્ધ વચન બોલે । સાધુ કો પાપ ઓર અપાપ કા વિવેક કરકે અકૃષિત વચન હી બોલના ચાહિયે ॥૨૪॥

ઉપદેશ કરેલ આગમ પ્રમાણે પૂર્વાપરના વિરોધ વિનાનાં શુદ્ધ વચનનો પ્રયોગ કરે. આ રીતે વાક્યનો પ્રયોગ કરવાવાળો જ નિર્દોષ વચનનો ઉપદેશક થાય છે. અર્થાત્ નિર્દોષ ઉપદેશ આપી શકે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—જે અર્થ થોડા અક્ષરોથી બતાવી ન શકાતો હોય તેને પ્રકાશિત કરવા બીજે કોઈ ઉપાય ન હોય તો વિસ્તાર વાળા શબ્દોથી પણ તે સમજાવે. તથા શુદ્ધ સુખથી ધારણ કરીને તીર્થકરની આજ્ઞા પ્રમાણે વિશુદ્ધ વચન બોલે સાધુએ પાપ અને અપાપનો વિવેક કરીને દોષ વિનાના નિર્દોષ વચનને જ બોલવા બેઠોએ ॥૨૪॥

અન્યાર્થ: —(મહા બુદ્ધ્યાઈ) યથોક્તાનિ—તીર્થંકરુક્તાવારાદ્વાદિમુદ્રાણિ 'સુસિ-
ક્ષ્વજ્જા' સુશિક્ષેત-આસેવનશિક્ષયા સેવેત, અન્વેષ્યસ્તથૈવ પ્રતિપાદ્યેચ્ચ
एवम्—'જહ્જ' યતેત-આગમભ્યાસાય પ્રયત્નં કુર્વીત (યા) ચ તથા (ળાહ્વેલં)
નાતિવેલમ્—કાલિકોત્કાલિકાયામાડ્યયનમર્યાદામુલ્લઙ્ઘય (ન વણ્જજા) ન વણેત

પુનઃ ઉપદેશવિધિ કહતે હૈં—'અહા બુદ્ધ્યાઈ' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—અહા બુદ્ધ્યાઈ—યથોક્તાનિ' તીર્થંકર પ્રતિપાદિત આચારાજ્ઞ
આદિ સૂત્રોં કો 'સુસિક્ષ્વજ્જા-સુશિક્ષેત' અચ્છીતરહ સીએ તથા 'જહ-
જ્જયા-યતેત' આગમકે અભ્યાસ કા પ્રયત્ન કરે 'ળાહ્વેલં-નાતિવેલં'
મર્યાદા કા ઉત્તલંઘન કરકે 'ન વણ્જજા-ન વણેત' બાળી ન કહે 'સે-સઃ'
એસા કરને ચાલા સાધુ 'દિટ્ઠિમં-દટ્ઠિમાન્' સમ્યક્ જ્ઞાનવાળા 'દિટ્ઠિ-
દટ્ઠિમ્' સમ્યક્દર્શન કો 'ળ લુસણ્જજા-ન લૂપયેત્' દ્વિત ન કરે અર્થાત્
જિનવચન વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા ન કરે 'સે-સઃ' એસા મુનિ 'તં-તમ્' સર્વજ્ઞ
કથિત 'સમાહિં-સમાધિમ્' સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન કો 'માસિવં-માધિતુમ્'
પ્રરૂપણા કરને કો 'જાણહ-જાનાતિ' જાનતે હૈં ॥૨૬॥

અન્યાર્થ—સાધુ પુરુષ તીર્થંકર પ્રતિપાદિત આચારાજ્ઞ આદિ સૂત્રોં
કા સમ્યક્ પ્રકાર સેં ગ્રહણ આસેવન શિક્ષા દ્વારા સેવન કરે ઓર
બુસરે કો વૈસે હી કહે એવં આગમ કા અભ્યાસ કે લિયે પ્રયત્ન કરે ।

કરીથી પણ ઉપદેશના વિધિ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—'અહા બુદ્ધ-
યાઈ' इत्यादि.

શબ્દાર્થ—અહા બુદ્ધ્યાઈ—યથોક્તાનિ' તીર્થંકર પ્રતિપાદિત આચારાંગ વિગેરે
સૂત્રોને 'સુસિક્ષ્વજ્જા-સુશિક્ષેત' સારી રીતે શીએ તથા 'જહ્જજ્જયા-યતેત'
આગમના અભ્યાસને પ્રયત્ન કરે 'ળાહ્વેલં-નાતિવેલમ્' મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન
કરીને 'ન વણ્જજા-ન વણેત' બાળીનું ઉત્તરારણ્ય ન કરે 'સે-સઃ' એ પ્રમાણે
વર્તનારે સાધુ 'દિટ્ઠિમં-દટ્ઠિમાન્' સમ્યક્ જ્ઞાનવાળો 'દિટ્ઠિ-દટ્ઠિમ્' સમ્યક્
દર્શનને 'ળ લુસણ્જજા-ન લૂપયેત્' દોષ યુક્ત ન કરે અર્થાત્ જનવચનથી
વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા ન કરે 'સે-સઃ' એવો મુનિ 'તં-તમ્' સર્વજ્ઞ દ્વારા કથિત
'સમાહિં-સમાધિમ્' સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શનને 'માસિવં-માધિતુમ્' પ્રરૂપણા કરવાને
'જાણહ-જાનાતિ' બાણે છે. ॥૨૫॥

અન્યાર્થ—સાધુ પુરુષ તીર્થંકર પ્રતિપાદિત આચારાંગ આદિ સૂત્રોનું
સારી રીતે ગ્રહણ આસેવન શિક્ષા દ્વારા સેવન કરે અને બીજાઓને એજ
રીતે કહે તથા આગમના અભ્યાસ માટે પ્રયત્ન કરે પરંતુ કાલિક ઉત્કાલિક

समवाचीबोधिनी टीका प्र. सु. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४७१

अध्ययनकर्त्तव्यमर्यादां नातिक्रमेत् (से) सः—एवंगुणविशिष्टः साधुः (दिष्टिम्) इष्टिमान्—सम्पद् ज्ञानवान् (दिष्टि) सम्पद्दर्शनम् (ण लृप्तएज्जा) न लृप्तयेत्—न जिनवचनविरुद्धपरूपाणां कुर्यात् (से) सः—एवंविधो मुनिः (तं) तम् सर्वज्ञमायितम् (समाहिं) समाधिम् सम्पद्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपम् (मासितुं) मायितुम्—परूपायितुम् (जाणइ) जानाति—निरूपयितुं शक्नोति ॥२५॥

टीका—‘अहा बुझाइं’ यथोक्तानि—तीर्थंकरप्रतिपादितानि आचाराङ्गादि-सूत्राणि ‘सुसिक्त्वएज्जा’ सुशिक्षेत्—सुल्लु—सम्पद् ग्रहणशिक्षया तीर्थंकरोक्ताऽऽ-गमं सम्पद् गृहीत्वा, आसेवनशिक्षया सेवेत्। अन्येभ्यः मतिपादयेदपि तथैव। तथा ‘जइज्ज’ यमेत् तदागमाऽभ्यासाय सततं प्रयत्नं तदाराधने वा कुर्यात्

किन्तु कालिक उत्कालिक आगम के अध्ययन मर्यादा का उल्लंघन कर नहीं बोले। अर्थात् अध्ययनकालिक कर्त्तव्य मर्यादा का अतिक्रमण नहीं करे। इस प्रकार का गुणगणविशिष्ट साधु सम्पद् ज्ञान युक्त होकर सम्पद्दर्शन को दूषित न करे अर्थात् जिनवचन के विरुद्ध विवेचन न करे। ऐसा करने वाला साधु सर्वज्ञ से आयित सम्पद्ज्ञान दर्शन चारित्र्य तत्प रूप समाधि का निरूपण कर सकता है ॥२५॥

टीकार्थ—तीर्थंकर के द्वारा प्रतिपादित आचारांग आदि सूत्रों को सीखे अर्थात् ग्रहणशिक्षा से सम्पद् प्रकार जान कर आसेवन शिक्षा से तदनुसार व्यवहार करे और दूसरों को भी उसी प्रकार सिखावे। उन आगमों के अभ्यास के लिये या उनकी आराधना के लिए सदा

आजमना अध्ययन मर्यादानुं उल्लंघन करीने न बोले अर्थात् अध्ययन कालना कर्त्तव्य मर्यादानुं अतिक्रमण न करे या प्रहारना गुणगण विशिष्ट साधु सम्पद् ज्ञान युक्त धर्मे सम्पद् दर्शनने दूषित न करे अर्थात् जिनवचननी विरुद्ध विवेचन न करे जेम करवावाणा साधु सर्वज्ञ द्वारा कहेल सम्पद्ज्ञान दर्शन चारित्र्य तत्प रूप समाधिनुं निरूपण करी शके छे ॥२५॥

टीकार्थ—तीर्थंकर द्वारा प्रतिपादन करायेला आचारांग विजेरे सूत्रोने सीखे अर्थात् ग्रहण शिक्षाथी सारी रीते जखीने आसेवन शिक्षाथी ते प्रभाणे व्यवहार करे. अने जीअओने पण ते प्रभाणे शिअरे. ते आजमोना अभ्यास माटे अथवा तेनी आराधना माटे छमेया प्रयत्नवान् रहे. कालिक

सू० ६०

‘યા’ ચ તથા-‘ળાહવેલ’ નાતિવેલમ્-કાલિકોત્કાલિકાઽઽગમાઽધ્યયનસ્ય યા મર્યાદા તામતિક્રમ્ય ‘ન વણ્ઞન’ ન વદેત્-અધ્યયનકર્તૃત્વમર્યાદાં નાતિ ક્રમેત્, યથાવસરં પરસ્પરાબાધયા સર્વાઃ ક્રિયાઃ પ્રતિલેલ્લનાદિકાઃ કુર્યાદિત્યર્થઃ । સ પવં ગુણજાતીયો યથાકાલવાદી ચ ‘દિદ્ધિમં’ દષ્ટિમાન્-સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્ યથાવસ્થિત-પદાર્થાન્ ઉપદિશંશ્ચ ધર્મદેશનામ્ ‘દિદ્ધિ’ દષ્ટિમ્-સમ્યગ્દર્શનમ્ ‘ળ લ્હમ્પજ્ઞા’ ન લ્હવેત્ ન લ્હવેત્ જિનવચનવિરુદ્ધપ્રરૂપણાં ન કુર્યાત્ ।

અર્થે માત્રઃ—શ્રોત્રવિશેષં કસ્ય ધર્મસ્યાનુયાયી ઇત્યાદિકં જ્ઞાત્વા તથોપ-દેશો દાતવ્યઃ સિદ્ધાન્તવિરુદ્ધદેશનાપરિહારેણ યથા શ્રોતુઃ સ્વાન્તે સમ્પ્રકર્ષં સ્થિરી-ભવેત્ મનસિ સંશયોદિશ્ચ નોત્પદેત્ ‘સે’ સઃ યથૈવંવિધઃ સઃ ‘જાણઈ’ જાનાતિ તં

પ્રયત્નશીલ રહે । કાલિક ઓર ઉત્કાલિક સૂત્રો કે અધ્યયન કી જો મર્યાદા હૈ । ઉત્કાલ ઉત્તલંબન કરકે પ્રરૂપણા ન કરે । અધ્યયન ઓર કર્તવ્ય કી મર્યાદા કા ઉત્તલંબન ન કરે । અર્થાત્ પરસ્પર મેં કિસી કો બાધા ન પહુંચા કર યથાવસર સબ પ્રતિલેલ્લન આદિ ક્રિયાપં કરે । इन गुणों से युक्त तथा यथाकाल कर्तव्य करने वाला ही सम्यग्ज्ञानवान् होता है । अतएव पदार्थों के वास्तविक स्वरूप को जानता हुआ और धर्मदेशना करता हुआ अपने सम्यग्दर्शन को दूषित न करे । जिनवचन के विरुद्ध प्ररूपणा न करे ।

આશય યહ હૈ—શ્રોતા કે વિષય મેં યહ જાનકર કિ યહ કિસ ધર્મ કા અનુયાયી હૈ, તદનુસાર સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા ત્યાગ કર ઉપદેશ દેના ચાહિય । ઉપદેશ એસા હોના ચાહિય જિસસે શ્રોતા કે અન્તઃક-

અને ઉત્કાલિક સૂત્રોના અધ્યયનની જે મર્યાદા છે, તેનું ઉલ્લંઘન કરીને પ્રરૂપણા ન કરે. અધ્યયન અને કર્તવ્યની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે. અર્થાત્ પરસ્પરમાં કેઈને પણ બાધા ન પહોંચાડીને યથાવસર સઘળી પ્રતિલેલ્લન વિગેરે ક્રિયાઓ કરે. આ શુભોદી યુક્ત તથા યથાકાળ કર્તવ્ય કરવાવાળા જે સમ્યક્ જ્ઞાનવાન હોય છે, તેથી જે પદાર્થોના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બાણુતા થકા તથા ધર્મદેશના કરતા થકા પોતાના સમ્યક્ દર્શનને દૂષિત ન કરે અર્થાત્ જિનવચનની વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા ન કરે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—શ્રોતાના સંબંધમાં એ બાણીને કે—આ કયા ધર્મનો અનુયાયી છે ? તે પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ પ્રાણુ પ્રરૂપણાનો ત્યાગ કરીને ઉપદેશ દેવો ભેદએ, ઉપદેશ એવો હોવો ભેદએ કે—જેનાથી શ્રોતા-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૪ ગ્રન્થસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૭૫

સર્વજ્ઞમાધિતમ્ 'સમાધિ' સમાધિમ્-સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપમ્ 'માસિતે' માધિ-
તમ્, જાનાતિ પ્રરૂપયિતું શ્વનોતીત્યર્થઃ । સાધુઃ સર્વજ્ઞોક્તાગમસ્યાઽભ્યાસં કુર્વન્
તદુપદિષ્ટોપદેશાઽનુસારિવચનમેવ વદેત્ । સ ચ તદીયમર્યાદામતિક્રમ્ય નાતિ વદેત્,
સમ્યગ્દષ્ટિમાન્ સત્ કથમપિ સમ્યગ્દર્શનં ન દૂષયેત્ । ય એવમુપદેષ્ટું જાનાતિ,
સ એવ સર્વજ્ઞોક્તભાવસમાધિ માધિતું જાનાતીતિ માત્રઃ ॥૨૫॥

મૂલમ્-અલૂસણ ણો પંચછન્ન ભાસી ણો સુંત્તમર્થં ચ કરેઽજ્ઞ તોઈ ।

સંતારભત્તી ઐણવીર્યવાયં સુંયં ચ સંમ્મં પઢિવાયયંતિ ॥૨૬॥

છાયા--અલૂપયે ઓ મચ્છન્નમાષી, નો સ્વત્રમર્થં ચ કુર્યાત્ ત્રાયી ।

શાસ્ત્રમત્કયાઽનુવિચિત્ય વાદં, શ્રુતં ચ સમ્યક્ મતિપાદયેત્ ॥૨૬॥

રણ મેં સમ્યક્ત્વ સ્થિર હો સકે ઓર સંશય આદિ દોષ ઉત્પન્ન ન હો ।
જો હસ્ત પ્રકાર ભાષણ કરતા હૈ વહી સર્વજ્ઞ કથિત સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શન
ચારિત્ર તપ રૂપ સમાધિ કા પ્રરૂપણ કરના જાનતા હૈ । વહી સમાધિ કો
પ્રરૂપણા કરને મેં સમર્થ હો સકતા હૈ ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સાધુ સર્વજ્ઞોક્ત આગમ કા અભ્યાસ કરતા હુઆ,
આગમ કે ઉપદેશ કે અનુસાર હી વચનો કા પ્રયોગ કરે । વહ મર્યાદા
કા ઉલ્લંઘન કરકે ભાષણ ન કરે । કિસી બી પ્રકાર સમ્યગ્દર્શન કો
દૂષિત ન કરે । જો એસા ઉપદેશ કરના જાનતા હૈ, વહી સર્વજ્ઞોક્ત
સમાધિ કા ઉપદેશ કરના જાનતા હૈ ॥૨૫॥

‘અલૂસણ’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--‘અલૂસણ-અલૂપકઃ’ સાધુ આગમ કે અર્થ કો દૂષિત

સાંભળનારાના અંતઃકરણમાં સમ્યક્ત્વ સ્થિર થઈ શકે. અને સંશય વિગેરે
દોષો ઉત્પન્ન ન થાય આ રીતે એઓ ઉપદેશ આપે છે, એજ સર્વજ્ઞ કથિત
સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ રૂપ સમાધિની પ્રરૂપણા
કરવાનું જાણે છે, એજ સમાધિની પ્રરૂપણા કરવામાં સમર્થ થઈ શકે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--સાધુ સર્વજ્ઞ કથિત આગમનો અભ્યાસ
કરતા થકા આગમના ઉપદેશ પ્રમાણે જ વચનોનો પ્રયોગ કરે. તે મર્યાદાનું
ઉલ્લંઘન કરીને બાધણ ન કરે. કોઈ પણ પ્રકારથી સમ્યક્ દર્શનને દોષ યુક્ત
ન બનાવે. આ પ્રમાણે જ ઉપદેશ કરવાને જાણે છે. એજ સર્વજ્ઞ પ્રણીત
સમાધિનો ઉપદેશ કરી શકે છે. ॥૨૫॥

‘અલૂસણ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘અલૂસણ-અલૂપકઃ’ સાધુ આગમના અર્થને દૂષિત કરનાર ન

अन्वयार्थः—(अलूषण) अलूषयेत्-अपसिद्धान्तकथनेन सर्वज्ञभाषितां न लूषयेत्-न दूषयेत् 'णो पच्छन्नभासी' न पच्छन्नभाषी सिद्धान्तार्थस्य प्रच्छन्न भाषको न भवेत्, तथा 'ताई-त्रायी' प्राणिनां त्राणकर्त्ता षट्कायपरिपालकः (सुत्तमत्थं च) सूत्रमर्थं च-आगमार्थं स्वमतिकल्पनया विपरीतम् 'ण करेज्ज' न कुर्यात् स्वार्थधिया सूत्रार्थं नान्यथारूपेण प्ररूपयेत् यतः (सत्तारभत्ती) शास्त्र-

करने वाला न बने 'णो पच्छन्नभासी-न पच्छन्नभाषी' सिद्धान्त के अर्थ को छिपाकर कथन न करे तथा 'ताई-त्रायी' प्राणियों के रक्षण करनेवाला पुरुष 'सुत्तमत्थं च-सूत्रम्' अर्थश्च आगमके अर्थ को अपनी बुद्धि की कल्पनासे विपरीत 'ण करेज्जा-न कुर्यात्' न करे अर्थात् स्वार्थ बुद्धिसे सूत्रार्थ को अन्यथा रूपसे न कहे 'सत्तारभत्ती-शास्त्र भत्त्या' पर के हित करने वाले आचार्य के प्रति भक्ति से 'वायं-वादम्' वाणीको 'अणुवीय-अनुविचिन्त्य' सम्यक् विचार करके आगम का विरोध न हो इस प्रकार की वाणी का कथन करे तथा 'सुयंच-श्रुतञ्च' आचार्य एवं गुरु मुखसे जो सुना हो उसको ही 'सम्मं-सम्यक्' सुचारु रूपसे 'पडिवाययंति-प्रतिपादयेत्' सूत्रार्थ का प्रतिपादन करे ॥२६॥

अन्वयार्थ—अलूषक अर्थात् अपसिद्धान्त का कथन कर सर्वज्ञ भाषित आचाराङ्ग आदि आगम को दूषित नहीं करने वाला साधु सिद्धान्त मूल अर्थ को एकान्त में छिपकर भाषण के द्वारा गुप्त न करे तथा पृथिव्यादि षट्काय का परिपालन करने वाला समस्त प्राणियों का

अने 'णो पच्छन्नभासी-न पच्छन्नभाषी' सिद्धान्तना अर्थने छुपावीने कथन न करे तथा 'ताई-त्रायी' प्राणीनुं रक्षण करवावाणो पुरुष 'सुत्तमत्थं च-सूत्रम्' अर्थश्च आगमना अर्थने पोतानी बुद्धिनी कल्पनाथी विपरीत रीते 'ण करेज्ज न कुर्यात्' न करे अर्थात् स्वार्थ बुद्धिथी सूत्रार्थने अन्यथा अकारे न कहे 'सत्तारभत्ती-शास्त्रभत्त्या' अन्यनुं हित करवावाणा आचार्य प्रत्ये लक्षितथी 'वायं-वादम्' वाणीने 'अणुवीय-अनुविचिन्त्य' विचार करीने आगमने विरोध न थाय ओ रीतनी वाणीनुं कथन करे तथा 'सुयंच-श्रुतञ्च' आचार्य अने गुरु-मुखथी के सांलगुं डोय तेने न 'सम्मं-सम्यक्' सारी रीते 'पडिवाययंति-प्रतिपादयेत्' सूत्रार्थनुं प्रतिपादन करे ॥२६॥

अन्वयार्थ—अलूषक अर्थात् अपसिद्धान्तनुं कथन करीने सर्वज्ञ कथित आचारांग विगेरे आगमने दूषित न करवावाणा साधु सिद्धान्त युक्त अर्थने ओकांतमां छुपाईने भाषण द्वारा गुप्त न करे, तथा पृथिवी विगेरे षट्काय

सिद्धार्थबोधिनी टीका प्र. धृ. अ. १४ ग्रन्थस्वरूपनिरूपणम्

४७७

मक्त्या-परहितकारकाचार्यमत्तया (चायं) वादम् (अणुरीय) अनुविचिन्त्य वादं वदेत्, तथा-(सुयं च) श्रुतं च यदाचार्यगुरुमुखात् श्रुतं तदेव वस्तु (सम्भं) सम्यक् (पडिवाययंति) मत्तिपादयेत् नान्यथेति भावः ॥२६॥

टीका—पुनरप्युपदेशविधिमुपदिशति-तीर्थं करोदिताऽऽगमस्य देशनां कुर्वन् 'अलूप्सप' न लूषयेत् अपसिद्धान्तकथनेन सर्वज्ञभाषिताङ्गं न दूषयेत्, 'सर्वज्ञ व्याख्यानावसरे नाहमासम्' इत्यादि कुतर्केण न खण्डयेत् । तथा-'णो पच्छन्म-

आण कसां सूत्र और आगमार्थ को अपनी मति की कल्पना से विपरीत अर्थ न करे । अर्थात् स्वार्थबुद्धि से सूत्रार्थ को विपरीत रूपसे दूसरों को नहीं कहे, क्योंकि परहित कारक आचार्य के प्रति भक्ति का खयाल कर बाद विवाद को सम्यग् रूप से विचार कर अर्थात् इस बाद से आगम की तो कोई क्षति नहीं होगी। ऐसा विचार कर बाद करे, तथा जो वस्तु आचार्य गुरु जनोंके मुख से जैसा सुना या जाना है उसी वस्तु को वैसे ही समीचीन रूपसे कहे उसके विपरीत रूप से नहीं कहे ॥२३॥

टीका—किर उपदेश विधि का विधान करते हैं-तीर्थं कर प्ररूपित आगम की देशना करने वाला मुनि सिद्धान्त विरुद्ध कथन करके सर्वज्ञ ने जब व्याख्या की तब मैं तो वहां था नहीं, इस प्रकार का कुतर्क करके उसका खण्डन न करे । अविरुद्ध और सब के अनुभव से सिद्ध

लुवेत् पादन करवावाणा अधणा प्राप्तिद्योतुं रक्षय्य करवावाणा, सूत्र अने आगमना अर्थने पोतानी बुद्धिनी दृष्टनाथी विपरीत रीते न घटावे अर्थात् स्वार्थ बुद्धिथी सूत्रार्थने विपरीत रीते बीजअने न कहे, केमके-परहित कती जेवा आचार्यना प्रत्येनी भक्तिने ज्याल राणीने वादविवादमां सारी रीते विचार करीने जेठले के आ वादथी आगमनी तो केछ क्षति थरे नहींने जेम विचार करीने वाद करे तथा जे वस्तु आचार्य विगरे शुद्ध जेनाना सुणथी जे रीते सांख्युं होय अथवा ज्ञपुं होय जे वस्तुने जेज रीते सम्यक् प्रकारथी कहेवुं पोते ज्ञपुं होय तेथी विपरीत रूपे कहेवुं नहीं ॥२६॥

टीका—इरीथी उपदेश विधिनुं विधान करतां कहे छे के-तीर्थं करे प्ररूपय्य करेव आगमने उपदेश आपनार मुनि सिद्धांत विरुद्ध कथन करीने सर्वज्ञे कहेल अंगने दूषित न करे, सर्वज्ञे ज्यारे कहेल व्याख्या करी त्यारे हुं तो त्यां हतो नहीं आ रीतने कुतर्क करीने तेनुं अनउत न करे, अवि-

માસી' ન પ્રચ્છન્નભાષી ભવેત, અતિરુદ્ધં સિદ્ધાન્તાર્થં સર્વાડ્ભુત્ત્વસિદ્ધં પ્રચ્છન્ન
ભાષણેન-અસ્પષ્ટભાષણેન ન ગોપયેત્ । અથવા પ્રચ્છન્ન-ગુપ્તમર્થમ્ અપવત્ત્વબુદ્ધિમ્યો
ન વદેત્ । યતોડપક્ષમતિમ્ય સ્તાદશસિદ્ધાન્તરહસ્યોદ્ધયાટનમહિતાથ મવતિ ।

તદુક્તમ્—અપ્રશાન્તમતૌ શાસ્ત્ર, -સદ્ભાવમતિવાદનમ્ ।

દોષાયાડમિનવોદીર્ઘે, શમનીયમિવજ્જરે ॥૧॥

યથા નવીનજ્વરવતઃ શાન્ત્યર્થમૌષધં હાનિકારકં મવતિ તથા અપવત્ત્વ-
બુદ્ધિમ્યઃ શાસ્ત્રરહસ્યકપનં હાનિકારકમિતિ ભાવઃ । તથા-‘તાઈ’ ત્રાયી પટ્કાય-
પરિપાલકઃ સ્વપરરક્ષકઃ, અથવા પ્રાણિનાં સંસારસાગરાદ્ રક્ષણશીલઃ ‘સુત્તમર્થ
ચ’ સૂત્રમર્થ ચ, સૂત્રમ્ યદિ વા તદૌષમર્થ’ સ્વમતિવિકલ્પનયા વિપરીતમ્ ‘ળ-
કરેજ્ઞા’ ન કુર્યાત્ સ્વમતિવિકલ્પનાતઃ સૂત્રાર્થ’ કયમપિ નાડન્યથા નયેત્-ન પ્ર-
સિદ્ધાન્ત કે અર્થ કો અસ્પષ્ટ ભાષણ કરકે ગોપન ન કરે । અથવા જો

વિષય પ્રચ્છન્ન હો અર્થાત્ સર્વજ્ઞસાધારણ કે સમક્ષ કહને કે યોગ્ય ન
હો, ઉસે અપરિપક્વ બુદ્ધિ વાલોં સે ન કહે । ક્યોકિ એસે લોગોં કે
સમક્ષ ઉસ વિષય કો પ્રકટ કરના ઉન્હીં કે લિએ અહિતકર હોતા હૈ ।
કહા ‘મી હૈ-અપ્રશાન્તમતૌ શાસ્ત્ર’ હત્યાદિ ।

જૈસે નવીન ઉઘર વાલે કી શાન્તિ કે લિએ દી ગઈ ઔષધ મી હાનિ-
કારક સિદ્ધ હોતી હૈ । ઉસી પ્રકાર અપરિપક્વ બુદ્ધિયોં કો શાસ્ત્ર કા
રહસ્ય કહના હાનિકારક હોતા હૈ ।’

તથા ત્રાયી અર્થાત્ પટ્કાય કા પરિપાલક, સ્વપર કા રક્ષક અથવા
પ્રાણિયોં કા સંસારસાગર સે રક્ષણ કરને ઘોલા સાધુ સૂત્ર કો, અર્થ
કી અથવા સૂત્ર કે અર્થકો અગની કલ્પના સે વિપરીત ન કરે । ક્યોં

રુદ્ધ અને બધાના અનુભવથી સિદ્ધ સિદ્ધાંતના અર્થને અસ્પષ્ટ ભાષણ કરીને
છુપાવે નહીં. અથવા જે વિષય ગુપ્ત હોય અર્થાત્ સર્વ સાધારણો પ્રત્યે
કહેવા યોગ્ય ન હોય, તેને અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળાની આગળ ન કહેવો.
કેમકે-એવા હોકોની સમક્ષ તે વિષયને પ્રગટ કરવો તે તેમને જ માટે
અહિત કર હોય છે, કહું પણ છે કે-‘અપ્રશાન્તમતૌ શાસ્ત્ર’ હત્યાદિ

જેમ નવા જવર-તાવ વાળાની શાંતિ માટે આપવામાં આવેલ ઔષધ
પણ હાનિકારક સિદ્ધ થાય છે, એજ પ્રમાણે અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળાએ
શાસ્ત્રનું રહસ્ય કહેવું તે હાનિકારક હોય છે,

તથા ત્રાયી અર્થાત્ પટ્કાયના પરિપાલક, સ્વ અને પરના રક્ષક અથવા
પ્રાણિયોનું સંસાર સાગરથી રક્ષણ કરવાવાળા સાધુ સૂત્રને અર્થને, અથવા
સૂત્રના અર્થને પોતાની સ્વ કલ્પનાથી વિપરીત ન બનાવે. કેમ વિપરીત ન

पयेत् । कुतो न अर्थान्तरमभिनयेत् इत्यत आह—सत्तारमत्ती' शास्त्रमत्तया, -पर
कीयं हितमाचरन् शास्त्राऽचार्यादिः तस्य या भक्ति स्तया 'वायं' वादम् 'अणुवीय'
अनुविचिन्त्य यदहं प्रतिपादयामि, अनेनाऽऽगमस्य कापि सतिर्न भवेदिति
विचार्य वादं वदेत् । तथा 'सुं' च श्रुतं च यदाचार्यमुखात् तदेव श्रुतं वस्तु
'सम्मं' सम्पक् 'पडिवाययंति' प्रतिपादयेत् लोकानां हितं तथा गुरुभक्तिं चाऽनु-
स्मृत्य तदेव श्रुतं वस्तु 'सम्मं' सम्पक् 'पडिवाययंति' प्रतिपादयेत् लोकानां हितं
तथा गुरुभक्तिं चाऽनुस्मृत्य तदेव वक्तव्यं यद्गुरुमुखान्छ्रुतं भवेत् । न तु लोकानु-
रोधेन तस्मिन्वायं यथाकथंचित् प्रहसनमिव वक्तव्यमिति । साधुरागमार्थं न दूष-
येत्, न वा आगमसिद्धान्तं गोपयेत् । षट्कायरक्षकः साधुः सूत्रार्थं नाऽन्यथाऽभिन-
येत् । गुरोर्भक्तिं मनसि निधाय ततो यद्वक्तव्यं तत् किमपि वदेत्, तथा गुरु
मुखात् यथा श्रुतं तथैव वक्तव्यं नान्यथेति भावः ॥२६॥

विपरीत न करे ? इसका उत्तर यह है कि आचार्य आदि शास्त्र उपदेशकों
के प्रति भक्ति से प्रेरित होकर 'मैं जो कहता हूँ उससे आगम की कोई
क्षमिता नहीं हो रही है,' इस प्रकार विचार करके बोले । आचार्य के
मुख से जो वस्तु सुनी है, उसी का सम्पक् प्रकार से प्रतिपादन करे,
अर्थात् लोगों के हित को तथा गुरु भक्ति को स्मरण करके वही कहना
चाहिए जो गुरुमुख से सुना हो । लोको के अनुरोध से उनके मनोरं-
जन के लिए यथा कथंचित् प्रहसन सरीखा नहीं बोलना चाहिए ।

तात्पर्य यह है कि साधु आगम के अर्थ को दूषित न करे और न
आगम के सिद्धान्त को छिपाए । रक्षक साधु सूत्रार्थ को अन्यथा न
सिखावे । गुरु के प्रति हृदय में भक्ति धारण करके ही जो बोलने

करे ? आ प्रश्नो उत्तर आपतां कहे छे के आचार्य विगेरे शास्त्रने उप-
देश आपनाशओ प्रत्ये भक्तिथी प्रेरित यधने हुं ने कहुं छुं । तेथी आ-
गमनी कौछि क्षमिता थती नथी ? आपा प्रकारने विचार करीने बोलवुं,
आचार्यना मुपेथी ने वस्तु सांभणेली छेय, ओज वस्तुनं सग्यरू रीते
प्रतिपादन करे अर्थात् लोकाना छितने तथा शुद्धभक्तिने स्मरण करीने ओज
कहेवुं जेधजे के ने शुद्धमुपेथी सांभणेल छेय, लोकाना अनुरोधथी तेओना
मनोरंजन भाटे यत् किंचित् हास्य करक बोलवुं न जेधजे ।

कहेवानुं तात्पर्यं ओ छे के—आगमना सिद्धान्तने छुपावे नहीं षट्काय
रक्षक साधु सूत्रार्थने अन्यथा थीअवे नहीं शुद्ध प्रत्ये हृदयभां भक्ति धारण

શૂલ્ય—‘સે સુદસુત્તે ઉવહાણવં ચ ધમ્મં ચે જે વિદંદે તત્થ તંત્થ ।

આદેઝજવકકે કુસલે વિયેત્તે સે અરિહહ મ્માસિડં’ તં સમાધિ ॥૨૭॥

છાયા—સ શુદ્ધસૂત્ર ઉપધાનવાંશ્વ ધર્મં ચ યો વિન્દતિ તત્ર તત્ર ।

આદેયવાક્યઃ કુસલો વ્યક્તઃ સોઽર્હતિ માષિતું તં સમાધિમ્ ॥૨૭॥

યોગ્ય હો સો બોલે । તથા ગુરુમુખ સે જો સુના હો વહી બોલે, અન્યથા નહીં ॥૨૬॥

‘સે સુદસુત્તે’ રૂપાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ યથાવસ્થિત આગમ કા કથન કરને ચાલા ‘સુદસુત્તો-શુદ્ધસૂત્રઃ’ શુદ્ધ સૂત્ર કો કહને ચાલા તથા ‘ઉવહાણવં ચ-ઉપધાનવાન’ શાસ્ત્રોક્ત તપકા આચરણ કરને ચાલા ‘તત્થા તત્થા-તત્ર તત્ર’ આજ્ઞા સે ગ્રહણ કરને યોગ્ય સ્થાલમેં આજ્ઞાસે ગ્રહણ કરે રૂપ પ્રકાર ‘જે-યઃ’ જો સાધુ ‘ધમ્મં-ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મકો ‘વિન્દતિ-વિન્દતિ’ પ્રાપ્ત કરતા હૈ એસા પુરુષ ‘આદેઝજવકકે-આદેયવાક્યા’ ગ્રહણ કરને યોગ્ય વાક્ય ચાલા તથા ‘કુસલે-કુશલઃ’ આગમ કે પ્રતિ-પાદન મેં નિપુણ ‘વિયેત્તે-વ્યક્તઃ’ વિચાર પૂર્વક કાર્ય કરનેવાલા ‘સે-સા’ ‘એસા પુરુષ ‘તં સમાધિ-તં સમાધિમ્’ સર્વજ્ઞોક્ત ભાવ સમાધિ કો ‘માસિડં-માષિતુ’ રૂપકો કથન કરને મેં ‘અરિહહ-અર્હતિ’ યોગ્ય હોતા હૈ ‘સિલેમિ-રૂપિ ત્રવીમિ’ એસા મેં સુધર્મા સ્વામી કહતા હું ॥૨૭॥

કરીને જ જે બોલવાને યોગ્ય હોય એજ બોલે તથા શરૂ સુખથી જે સાંભળેલ હોય એજ કહે. તેથી અન્ય પ્રકારનું કથન ન કરે. ॥૨૬॥

સે સુદસુત્તે’ રૂપાદિ

શબ્દાર્થ—‘સે-સઃ’ યથાવસ્થિત આગમનું કથન કરવાવાળા ‘સુદસુત્તો શુદ્ધસૂત્રઃ’ શુદ્ધ સૂત્રનું કથન કરવાવાળા તથા ‘ઉવહાણવં-ઉપધાનવાન’ શાસ્ત્રોક્ત તપનું આચરણ કરવાવાળા ‘તત્થ-તત્ર’ આજ્ઞાથી અહણ કરવા યોગ્ય સ્થળમાં આજ્ઞાથી જ અહણ કરે આ રીતે ‘જે-યઃ’ જે સાધુ ‘ધમ્મં-ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને ‘વિન્દતિ-વિન્દતિ’ પ્રાપ્ત કરે છે. એવો પુરુષ ‘આદેઝજવકકે-આદેય-વાક્યઃ’ અહણ કરવા યોગ્ય વાક્યવાળા તથા ‘કુસલે-કુશલઃ’ આગમના પ્રતિપાદન કરવામાં નિપુણ ‘વિયેત્તે-વ્યક્તઃ’ વિચાર પૂર્વક કાર્ય કરવાવાળો ‘સે-સઃ’ એવો પુરુષ ‘તં સમાધિ-તં સમાધિમ્’ સર્વજ્ઞોક્ત ભાવ સમાધિને ‘માસિડં-માષિતુમ્’ બીજાને કથન કરવામાં ‘અરિહહ-અર્હતિ’ યોગ્ય બને છે. ‘સિલેમિ-રૂપિ ત્રવીમિ’ જે રીતે હું સુધર્મા સ્વામી કહું છું ॥૨૭॥

અધ્યયનસૂત્રની ટીકા પ્ર. મુ. અ. ૧૪ પ્રત્યક્ષરૂપનિરૂપણ

૪૯૧

અન્વયાર્થ:—(સે) સ:—યથાવસ્થિતાગમસ્ય પ્રણેતા (સુદસુતે) શુદ્ધમ્, શુદ્ધમ્—નિર્મલં પ્રરૂપણતોડધ્યયનતઃ સૂત્રમ્—પ્રવચનં यस્ય સ શુદ્ધમ્: સમ્યગ્પ્રણેજ શુદ્ધસૂત્રમ્ इत्यर्थः, तथा यः (उत्तराहाणवं च) उपधा-कर्मण—सुमाराधनार्थं तपश्चरणशील इत्यर्थः तथा 'तत्थ तस्य' तत्र तत्र आह्वया आह्वयस्थले आह्वयैव ग्राह्यः, हेतुकस्थले हेतुनैव ग्राह्यः एतद्ग्रहणसम्पन्नः (जे) यः (धम्मं) धर्मं श्रुतचारित्राख्यम् (विंदइ) विन्दति—सम्यक्पाप्नोति, एतादृशः पुरुषः (आहेज्जवक्के) आदेयवाक्यः तत्रादेयं—ग्राह्यं वाक्यं वचनं यस्य स आदेयवा-क्यो भवति (कुसले) कुशलः—भाग्यप्रतिपादने निपुणः (विण्णे) व्यक्तः—विचार पूर्वकं कार्यकारी (स) सः—एतादृशः पुरुषः (तं समाहिं) तं भावसमाधिम्—ज्ञाना-दिकम् (भासितं) भाषितुं परम्भः प्रतिपादयितुम् (अरिहइ) अर्हति—योग्यो भवतीति । (त्तिवेमि) इति ब्रवीमि, इति शब्दः अध्ययनसमाप्तिबोधकः इत्यहं सुधर्मस्वामी तुभ्यं ब्रवीमि—कथयामि इति ॥२७॥

ટીકા—‘જે’ ય: ‘સે’ સમ્યગ્દર્શનસ્યાડુવક:—યથાવસ્થિતાગમસ્યાર્થાદિક મનુવિચિન્ત્ય ભાષક: ‘સુદસુતે’ શુદ્ધસૂત્ર: તત્ર શુદ્ધ—નિર્મલં યથાવસ્થિતપ્રરૂપણપા-

અન્વયાર્થ—યથાવસ્થિત આગમ કા પ્રણેતા, પ્રરૂપણ ઓર અધ્યયન કો અપેક્ષા નિર્મલ પ્રવચન ચાલા, તપસ્વી આજ્ઞા દ્વારા ગ્રાહ્ય આગમ કો આજ્ઞા સે ઓર હેતુગ્રાહ્ય કો હેતુ સે ગ્રહણ કરને ચાલા એસા જો પુરુષ શ્રુતચોરિત્ર ધર્મ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ, વહ ગ્રાહ્યવચન, આગમ પ્રતિપાદન મેં નિપુણ, વિચાર કર કાર્ય કરને ચાલા હી સમાધિ કા પ્રરૂપણ કરને કે યોગ્ય હોતા હૈ। સુધર્મસ્વામી જમ્બૂ સ્વામી સે કહતે હૈં। જૈસા ભગવાન સે મૈને સુના હૈ, એસા મૈં કહતા હૂં ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—જો સમ્યગ્દર્શન કો દૂષિત ન કરને ચાલા આગમ કે વાસ્તવિક અર્થ કા વિચાર કરકે ભાષણ કરતા હૈ, જો પ્રવચન સૂત્ર કા

અન્વયાર્થ—યથાવસ્થિત આગમના પ્રણેતા પ્રરૂપણ અને અધ્યયનની અપેક્ષાથી નિર્મલ પ્રવચનવાળા તપસ્વી આજ્ઞા દ્વારા ગ્રાહ્ય આગમને આજ્ઞાથી અને હેતુ ગ્રાહ્ય આગમને હેતુથી પ્રરૂપણ કરવાવાળો એવો જે પુરુષ શ્રુતચો-રિત્ર ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે તે ગ્રાહ્યવચન, આગમના પ્રતિપાદન કરવામાં નિપુણ, એવો અને વિચારીને કાર્ય કરનાર જે સમાધિની પ્રરૂપણ કરવામાં યોગ્ય થાય છે.

સુધર્મસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે, જે રીતે ભગવાનની પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે એજ રીતે હું કહું છું. ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—જેઓ સમ્યક્ દર્શનને દૂષિત ન કરતાં આગમના વાસ્તવિક અર્થનો વિચાર કરીને ભાષણ કરે છે, જે પ્રવચન સૂત્રનું શુદ્ધ અધ્યયન અને

અધ્યયનેન ચ સૂત્રં પ્રવચનં यस્ય સ શુદ્ધસૂત્રઃ (ચ) ચ-તથા ‘ઉપદાનમ્’ ઉપદાન-
 ચાન્ સૂત્રારાધનાર્થે તપશ્ચરણશીલઃ, તથા ‘તસ્થ તત્ય’ તત્ર તત્ર ‘ધર્મમ્’ ધર્મમ્-શ્રુત-
 ચારિષ્ણલક્ષણમ્ યઃ ‘વિદ્’ વિદ્ધતે-સમ્યગ્પ્રયેજ માન્નોતિ તત્ર ય આજ્ઞાગ્રાહ્યોઽર્થઃ સ
 આજ્ઞયૈવ ગૃહ્યતે, હેતુકથા હેતુદારેણૈવ ગૃહ્યતૈ । પત્તદ્ગ્રહણસમ્યગ્નઃ ‘આદેઃજવક્કે’
 આદેયવાક્યઃ-ગ્રાહ્યવાક્યો ભવતિ તથા-‘કુપલે’ કુશલો નિપુણઃ, આગમપ્રતિપા-
 દને સદ્નુષ્ટાને ચ ‘વિયતે’ વ્યક્તઃ-પરિસ્ફુટઃ નાસમીક્ષ્યકારી યઞ્ચેતદ્ ગુણયુક્તઃ
 સઃ ‘તં’ તં સર્વજ્ઞકથિતમ્ ‘સમાધિં’ સમાધિમ્-ભાવસમાધિં જ્ઞાનાત્મિકમ્ ‘માસિતે’
 માપિતું-પ્રતિપાદયિતમ્ ‘અરિહં’ અર્હતિ યોગ્યો ભવતિ નાપરઃ કશ્ચિદ્ માત્ર
 સમાધિપ્રતિપાદને સમર્થો ભવતીતિ । ‘ત્તિવેમિ’ इति પ્રતીમિ इति-યપા મમ-
 બન્ધુત્વાત્ શ્રુતં તથૈ પ્રતીમિ-કથયામિ, इति જન્મ્સ્વાપિનં પતિ સુધર્મસ્વા-
 મિવાક્યમ્ ॥૨૭॥

इति श्री-विश्वविरूपातनगदत्तलमादिपदभूषितबालब्रह्मचारि - ‘जैनाचार्य’

पूज्यश्री-घासीलालव तिविरचितायां श्री सूत्रकृताक्षरस्य “समयार्थबोधिण्या-
 रूपाया” व्याख्याया समलङ्कृतम् चतुर्दशमध्ययनं समाप्तम् ॥१४॥

શુદ્ધ અધ્યયન ઓર પ્રરૂપણા કરતા હૈ, સૂત્રાર્થ કે અધ્યયન કે લિપ
 તપશ્ચરણ કરતા હૈ, આજ્ઞા દ્વારા ગ્રાહ્ય અર્થ કો આજ્ઞા સે હી ઓર હેતુ
 દ્વારા ગ્રાહ્ય અર્થ કે હેતુ સે હી ગ્રહણ કરતા હૈ, ડસી કે વચન ગ્રાહ્ય
 હોતે હૈ, વહી આગમોં કી વ્યાખ્યા કરને મેં તથા અનુષ્ઠાન મેં કુશલ
 હોતા હૈ । સોચ વિચાર કર કાર્ય કરનેવાલા હોતા હૈ । વહી સર્વજ્ઞકથિત
 જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ ભાવસમાધિ કા પ્રતિપાદન કરને કે યોગ્ય હોતા હૈ ।

‘इति’ शब्द अध्ययन की समाप्ति का सूचक है । सुधर्मस्वामी
 कहते हैं हे जम्बू ! जैसा मैंने भगवान् तीर्थंकर के मुख से सुना है वैसा
 ही मैं तुम्हें कहता हूँ । ॥२७॥

પ્રરૂપણા કરે છે, સૂત્રાર્થના અધ્યયન માટે તપશ્ચરણ કરે છે, આજ્ઞા દ્વારા
 ગ્રાહ્ય અર્થને આજ્ઞાથી જ અને હેતુ દ્વારા ગ્રાહ્ય અર્થને હેતુથી જ ગ્રહણ
 કરે છે, તેઓના વચન જ ગ્રાહ્ય હોય છે. અને એજ આગમોની વ્યાખ્યા
 કરવામાં તથા અનુષ્ઠાનમાં કુશલ હોય છે. સમગ્ર વિચારીને કાર્ય કરવા-
 વાળા હોય છે, એજ સર્વજ્ઞ કથિત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ ભાવ સમાધિનું પ્રતિપા-
 દન કરવાને યોગ્ય હોય છે.

‘इति’ शब्द अध्ययनની समाप्ति सूचक છે. सुधर्मस्वामी કહે છે કે-
 હે જમ્બૂ ! જે પ્રમાણે મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે આ
 હું તમને કહું છું. ॥૨૭॥

અથ પચ્ચદશાધ્યયનમારમ્ભયતે-

ગતં ચતુર્દશમધ્યયનમ્, સામ્પતં પચ્ચદશમારમ્ભયતે, અસ્ય ચ પૂર્વાધ્યયનેનાયં સમ્બન્ધઃ-પૂર્વાધ્યયને વાહ્યામ્બન્તરગ્રન્થસ્ય પરિત્યાગઃ પ્રતિપાદિતઃ, વાહ્યામ્બન્તર-ગ્રન્થપરિત્યાગેનૈવ મુનિર્મોક્ષમાર્ગસાધકાયત્વાચારિત્રો ભવિતુમર્હતિ તતો યાદશો મુનિર્યથા સંપૂર્ણતયાઽઽયત્વાચારિત્રો ભવેત્તથાઽસ્મિન્નધ્યયને પ્રતિપાદયિષ્યતે ।

તથાઽનન્તરમૂત્રેણ ચાયમભિસમ્બન્ધઃ-પૂર્વાધ્યયનાન્તિમસૂત્રે પ્રોક્તં યત્ ય આદેયવાક્યઃ કુશલો વ્યક્તશ્ચ ભવતિ સ એવ સમાધિં ભાષિતુમર્હતીતિ કિન્તુ एता-

પન્દ્રહર્વે અધ્યયનકા પ્રારંભ

ચૌદહર્વાં અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ । અથ પન્દ્રહર્વાં પ્રારંભ ક્રિયા જાતા હૈ । પૂર્વ અધ્યયન કે સાથે હસકા સમ્બન્ધ યહ હૈ પિછલે અધ્યયન મેં વાહ્ય ઓર આમ્બન્તર પરિગ્રહ કા ત્યાગ કહા ગયા હૈ । વાહ્ય ઓર આમ્બન્તર પરિગ્રહ કે ત્યાગ સે હી મુનિ મોક્ષમાર્ગસાધક આયત દીર્ઘ ચારિત્ર વાલા હો સકતા હૈ । અતઃપ્રથમ જિસ પ્રકાર કા મુનિ પૂર્ણ રૂપ સે આયત (દીર્ઘ) ચારિત્રવાન્ હોતા હૈ, વહ હસ અધ્યયન મેં પ્રતિપાદન ક્રિયા જાણા ।

તથા અનન્તર હસસે પહેલે વાલે સૂત્ર કે સાથે હસકા યહ સંબંધ હૈ-પૂર્વવર્તી અધ્યયન કે અન્તિમ સૂત્ર મેં કહા ગયા હૈ કિ જો વાહ્ય વચન વાલા, કુશલ ઓર વ્યક્ત અર્થાત્ સોચ વિચાર કર કરને વાલા હોતા હૈ, વહી સમાધિ કી પ્રરૂપણા કરને કે યોગ્ય હોતા હૈ । કિન્તુ એસી

પંદરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

ચૌદમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે પંદરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે પૂર્વ અધ્યયન ની સાથે આનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે. પાછલા અધ્યયનમાં વાહ્ય અને આમ્બન્તર પરિગ્રહ નો ત્યાગ કહેલ છે વાહ્ય અને આમ્બન્તર પરિગ્રહના ત્યાગથી જ મુનિ મોક્ષમાર્ગના સાધક અને આયત-દીર્ઘ-ચારિત્રવાળા થઈ શકે છે. તેથીજ કેવા પ્રકારના મુનિ પૂર્વે રૂપથી આયત 'દીર્ઘ' ચારિત્રવાન્ હોય છે. તે આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે.

તથા આનાથી અહેવાના સૂત્રની સાથે આનો આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે.-પૂર્વના અધ્યયનના છેલ્લા સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે કે-જે વાહ્ય વચન વાળા, કુશળ અને વ્યક્ત અર્થાત્ સમજી વિચારી ને કરવાવાળા હોય છે, એજ સમાધિની પ્રરૂપણા કરવાને યોગ્ય હોય છે. પરંતુ એવી-પ્રરૂપણા તો

દશમાષકસ્તુ અતીતવર્તમાનાનાગતકાલજ્ઞાનવાનેઃ ભવતિ, સ એવ ચાસ્તિલવન્ધ-
નાનાં પરિજ્ઞાતા ત્રોટયિતા ચ ભવતીત્યત્ર મતિપાચતે, અનેન સમ્બન્ધેનાયાતસ્યાસ્ય
પશ્ચદશાધ્યયનસ્યેદમાદિમૂલમ્—‘જમતીયં’ इत्यादि ।

મૂલમ્—જમતીયં પૈદુપ્પન્નં, આગમિસ્સં ચ ણાયઓ ।

સંભવં મેન્નઈ તં તાઈ, દંસેણાવેરણંતેપ ॥૧॥

છાયા—યદતીતં પ્રત્યુત્પન્નમ્, આગમિષ્યચ્ચ નાયકઃ ।

સર્વં મન્યતે તત્ત્ર ત્રાયી દર્શનાવરણાન્તકઃ ॥૧॥

પ્રભુપણા તો વહી કર સકના હૈ, જિસે ભૂત, વર્તમાન और भविष्यत्
કાલ કા જ્ઞાન હો, વહી સમસ્ત બન્ધનોં કો જાનને વાલા और तोड़ने
वाला होता है । यह तथ्य यहां प्रकट किया जाता है । इस सम्बन्ध से
प्राप्त पन्द्रहवें अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है—‘जमतीयं’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—જો મહાપુરુષ ‘દંસેણાવેરણંતેપ-દર્શનાવરણાન્તકઃ’
દર્શનાવરણીય કર્મકા અંતકરનેવાલા અર્થાત્ ચારોં પ્રકારકે ઘાતિયા
કર્મ કો લખાનેવાલા અતએવ ‘તાઈ-ત્રાયી’ પ્રાણિયોં કી રક્ષાકરનેવાલા
તથા ‘ણાયઓ-જ્ઞાયકઃ’ ઉત્પાદાદિધર્મ પદાર્થ કો જાનનેવાલા અથવા
‘ણાયઓ-નાયકઃ’ યથાવસ્થિત વસ્તુ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલે હોને સે
નાયક-નેતા એસા વહ ‘જમતીયં-યદતીતમ્’ જો પદાર્થ ભૂતકાલ મેં હો
ચુકે હૈ તથા જો ‘પૈદુપ્પન્નં-પ્રત્યુત્પન્નમ્ વર્તમાન કાલ મેં હો રહા હૈ और

એજ કરી શકે છે કે-એને ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળનું જ્ઞાન હોય,
એજ સઘળા બન્ધનો ને ભણવાવાળા અને તોડવાવાળા હોય છે. આ તથ્ય
અહિયાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ પંદરમા અધ્યયન
નું આ પહેલું સૂત્ર છે.—‘જમતીયં’ इत्यादि.

શબ્દાર્થ—જે મહાપુરુષ ‘દંસેણાવેરણંતેપ-દર્શનાવરણાન્તકઃ’ દર્શનાવરણીય
કર્મનો અંત કરવાવાળા અર્થાત્ ચારે પ્રકારના ઘાતિયાકર્મને ખખવાવાવાળા
એટલા માટેજ ‘તાઈ-ત્રાયી’ પ્રાણિયોની રક્ષા કરવાવાળા તથા ‘ણાયઓ-જ્ઞાયકઃ’
ઉત્પાદ આદિ ધર્મ પદાર્થને ભણવાવાળા અથવા ‘ણાયઓ નાયકઃ’ યથાવ-
સ્થિત વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોવાથી નાયક-નેતા એવો તે ‘જમતીય-
યદતીતમ્’ જે પદાર્થ ભૂતકાળમાં થઈ ચૂકેલ છે. તથા જે પદાર્થ ‘પૈદુપ્પન્ન-
પ્રત્યુત્પન્નમ્’ વર્તમાનકાળમાં વિद्यमान છે. અને જે પદાર્થ ‘આગમિસ્સં-આગ-

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદ્યાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૮૫

અન્વયાર્થ—જો મહાપુરુષ: (દંસનાવરણતણ) દર્શનાવરણાન્તકઃ દર્શનાવરણીયકર્માન્તકર્તા દર્શનગ્રહણેન યાતિકર્મચતુષ્ટયક્ષપક હત્યર્થઃ, અતएव (તાઈ) ત્રાયી સદુપદેશદાનેન પ્રાણિનાં સંસારદુઃસ્વદાવાનઝાત્ રક્ષકઃ, અથવા (તાઈ) રિતિ સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્, તથા (નાયઝો) જ્ઞાયકઃ—ઉત્પાદાદિ ધર્મયુક્તપદાર્થોનાં જ્ઞાતા, યદ્વા—(નાયઝો) નાયકઃ—યથાવસ્થિતવસ્તુપ્રતિપાદકત્વેન પ્રણેતા, एतादृશઃ સઃ (જમતીય) યદતીતમ્—અતીતકાલિકં, યત્ (પદુપનનં) પ્રસ્યુતપનનં—વર્તમાનકાલિકમ્, યત્ (આગમિસ્સં) આગમિષ્યત્ અનાગતકાલમાવિવર્તેતે (તં સર્વં) તત્સર્વં સમસ્તં પદાર્થજાતં (મન્નઈ) મન્યતે યથાવસ્થિતતથા જાનાતિ સ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી ભવતીતિ ભાવઃ ॥૧॥

જો ‘આગમિસ્સં—આગમિષ્યત્’ અવિષ્યકાલ મેં હોને વાલા હૈ ‘તં સર્વં—તત્સર્વમ્’ વહ સમસ્ત પદાર્થ જાત ‘મન્નઈ—મન્યતે’ યથાવસ્થિતરૂપસે જાનતે હૈં વહ સર્વજ્ઞ ઓર સર્વદર્શી કહા જાતા હૈ ॥૧॥

અન્વયાર્થ—જો મહાપુરુષ દર્શનાવરણીય કર્મ કા અન્ત કરને વાલા હૈ અર્થાત્ દર્શન શબ્દ કે ગ્રહણ સે ચારો યાતિયા કર્મો કા ક્ષપ કરને વાલા હૈ ઓર હસ કારણ જો ત્રાયી હૈ સદુપદેશ દેકર પ્રાણિયો કી સંસાર કે દુઃસ્વ રૂપી દાવાનલ સે રક્ષા કરતા હૈ અથવા તાઈ અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્ હૈ। તથા ઉત્પાદ વ્યય ઓર પ્રોવ્ય સે યુક્ત પદાર્થો કા જ્ઞાતા હૈ યા નાયક અર્થાત્ યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલા નેતા હૈ। વહ અતીતકાલીન, વર્તમાનકાલીન ઓર અવિષ્યકાલીન સમસ્ત પદાર્થો કો યથાર્થરૂપ સે જાનતા હૈ અર્થાત્ સર્વજ્ઞ ઓર સર્વદર્શી હૈ ॥૧॥

મિષ્યત્ અવિષ્યકાળમાં થવાનોછે. ‘તં સર્વં તત્સર્વમ્’ તે સઘળા પદાર્થ સમૂહને ‘મન્નઈ—મન્યતે’ યથાવસ્થિત પછે જાણે છે. તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહેવાય છે. ॥૧॥

અન્વયાર્થ—જો મહાપુરુષ દર્શનાવરણીય કર્મનો અન્ત કરવાવાળા છે. અર્થાત્ દર્શન શબ્દનાશ્વલ્લુથી ચારે યાતિયા ક્રમેની ક્ષપ કરવાવાળા છે. અને તે કારણે જેઓ ત્રાયી છે. સદુપદેશ આપીને સંસારના દુઃખરૂપી, દાવાનજથી પ્રાણિયોની રક્ષાકરે છે. અથવા તાઈ અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાનવાન્ છે તથા ઉપપાત વ્યય અને પ્રોવ્ય થી યુક્ત પદાર્થોના જ્ઞાતા છે. અથવા નાયક એટલે કે યથાર્થવસ્તુસ્વરૂપ નું પ્રતિપાદન કરવાથી નેતા છે. તે જૂતકાલીન, વર્તમાન કાલીન અને અને અવિષ્યકાલીન સઘળા પદાર્થો ને યથાર્થ પહોંચી જાણે છે. અર્થાત્ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે. ॥૧॥

ટીકા:—યો મહાપુરુષ: 'દંસણાવરણંતણ' દર્શનાવરણાન્તક:—દર્શનાવરણીય-કર્મસપક: દર્શનાવરણસ્ય મધ્યપદગ્રહણે પૂર્વપરપદગ્રહણાત્ જ્ઞાનાવરણીયદર્શનાવરણીયાન્તરાયમોહનીયરૂપઘાતિકર્મચતુષ્ટયસ્ય અન્તક: સપક:, અતણ 'તાઈ' ગ્રામી સદુપદેશદાનેન પ્રાણિનાં સંસારોત્તારકત્વાદ્ રક્ષક:, યદ્વા 'તાયી' ઇતિ છાયા, તત્ર તય ધાતોર્ગત્યર્થસ્ત્રેન જ્ઞાનાર્થત્વાત્ તયનં તાય:, સ વિદ્યતે યસ્યાસૌ તાયી સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્, અતણ 'નાયઓ' જ્ઞાયક: ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યાત્મકપદાર્થ-જાતસ્ય દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવતો દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપતો વા જ્ઞાતા, યદ્વા 'નાયઓ' ઇતિ નાયક: યથાવસ્થિતસ્વરૂપમરૂપકત્વેન પ્રણેતા, ઇતાદશ: સ: 'જમતીયં' યદતીતમ્ અતીતકાલજાતમ્, ભૂતકાલિકમિત્યર્થ: યત્ 'વડુપન્નં' પ્રત્યુત્પન્નં વર્તમાને જાય-માનં વર્તમાનકાલિકમિત્યર્થ:, યત્ચ 'આગમિસ્સં' આગમિવ્યત્-અનાગતકાલે મવિષ્યમાણમ્ મવિષ્યત્કાલભાવિ ઇત્યર્થ: ઇવં યત્ ત્રિકાલસંમત્તં જોવાજીવાદિ સમ-સ્તપદાર્થજાતં વર્તતે 'તં સત્ત્વં' તત્સર્વં 'મભઈ' મન્યતે-મનુતે-ઉત્તરાદિરુપેણ દ્રવ્ય-

ટીકાર્થ—યહાં 'દંસણાવરણંતણ' હસ મધ્ય કે પદ કો ગ્રહણ કરને સે પહેલે ઓર પીછે કે પદોં કા ગ્રહણ હો જાતા હૈ। અતઃ અર્થ યહ નિકલા કિ જો જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય ઓર અન્તરાય હન ઘાતિયા ચારકર્મોં કા અન્ત કરને ઘાલા હૈ, ઓર હસ કારણ જો ગ્રામી અર્થાત્ સદુપદેશ દેકર પ્રાણિયોં કો સંસાર સે તારને ઘાલા રક્ષક હૈ અથવા 'તાયી' અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનવાન્ હૈ, ઉત્પાદ વ્યય ઓર ધ્રૌવ્ય રૂપ પદાર્થોં કા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ સે યા દ્રવ્ય ઓર પર્યાય રૂપ સે જ્ઞાતા હૈ યા યથાર્થ વસ્તુસ્વરૂપ કા પ્રતિપાદક હોને સે પ્રણેતા હૈ, એસા પુરુષ

ટીકાર્થ—અહિયાં 'દંસણાવરણંતણ' આ મધ્યના પદ ને અહણ કરવાથી પહેલા ના અને પછીના પદો તું અહણ પણ થઈ જાય છે. તેથી તેનો અર્થ એ થશે કે—જે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, અને અંતરય આ ચાર ઘાતિયા કર્મો નો અંત કરવાવાળા છે, અને એ કારણે જેઓ ગ્રામી-રક્ષણકરવાવાળા છે, અર્થાત્ સદુપદેશ આપીને પ્રાણિયોને સંસારથી તારવા-વાળા રક્ષક છે અથવા 'તાઈ' અર્થાત્ સમ્યગ્ જ્ઞાનવાન્ છે, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રૂપ પદાર્થો ના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને કાવચી અથવા દ્રવ્ય અને પર્યાયરૂપથી જાણનારા છે. અથવા યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપદન કરવાવાળા હોવાથી પ્રણેતા છે, એવો પુરુષ જૂતકાળ સંખ્યાથી, વર્તમાનકાળ સંખ્યાથી

જ્ઞેષાદિમાવરૂપેણ દ્રવ્યપર્યાયરૂપેણ ચ જાનાતિ ન કિમપિ તસ્યાપરિજ્ઞાતં ભવ-
તીતિ ભાવઃ ! અત્ર 'તાયી' इत्यनेन सामान्यस्य 'मनुते' इत्यनेन विशेषस्य परि-
ज्ઞાતૃત્વેન સઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શીતિ પ્રદર્શિતમ્ । 'ન કારણાભાવાત્ કાર્યં સમુત્પચ્યતે'
इति न्यायात् 'दर्शनावरणान्तकः' इत्यनेन घातिकर्मचतुष्टयस्य सपकत्वं प्रदर्शितम्
घातिकर्मचतुष्टयक्षये सत्येव केवलज्ञानकेवलदर्शनोत्पत्तिसंभवादिति ॥૧॥

મૂલ્ય-અંતેષ વૈતિગિંછાપ, સે જાણહ અળેલિંસં ।

અળેલિંસસ અંઝાયા ણં સે હોઈં તંહિ તંહિ ॥૨॥

છાયા—અન્તકો વિવિકિત્તાયાઃ સ જાનાત્યનીદશમ્ ।

અનીદશસ્યાલ્લવાતા ન સ ભવતિ તત્ર તત્ર ॥૨॥

અતીત કાલિક, વર્તમાનકાલિક ઓર અભિપ્રકાલિક હસ પ્રકાર તીનો
કાલોં કે જીવ અજીવ આદિ સમસ્ત પદાર્થોં કો જાનતા હૈ ।

'તય' ઘાતુ જાનને કે અર્થ મેં હૈ । યહાં 'તાયી' હસ પદ સે સામા-
ન્ય ધર્મોં કા જાનના પ્રગટ કિયા ગયા હૈ, ઓર 'મનનહ' હસ પદ સે
વિશેષ ધર્મોં કા જાનના સૂચિત કિયા હૈ । અતઃ વહ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શો
હોતા હૈ, યહ પ્રદર્શિત કિયા ગયા હૈ ।

કારણ કે અભાવ મેં કાર્ય કી ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હસ ન્યાય સે
'દર્શનાવરણાન્તક' હસ પદ સે ચારોં ઘાતિક કર્મોં કા ક્ષય કરને
ચાલા અર્થ લિધાગયા હૈ, કયોં કિ ચારોં ઘાતિયો કર્મોં કા ક્ષય હોને
પર હી કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન કી ઉત્પત્તિ હોના સંભવ હૈ ॥૧॥

અને અવિધ્ય કાળ સંબંધી ખારીતે ત્રણે કાળના જીવ, અજીવ, વિશેષ
અધના પદાર્થોને જાણે છે

'તય' ઘાતુ જાણવાના અર્થમાં છે. અહિયાં 'તાયી' આ પદથી
અધના ધર્મોને જાણનારા એ અર્થ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. અને મનનહ'
આ પદથી વિશેષ ધર્મોના જાણનારા એમ સૂચિત થાય છે. તેથી તે
સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હોય છે. એમ ખતમવામાં આવેલ છે.

કારણના અભાવમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ ન્યાયથી 'દર્શના-
વરણાન્તક' આ પદ થી ચારે ઘાતિયા કર્મોને ક્ષય કરવાવાળા એ પ્રમાણે
નો અર્થ સ્વીકારવામાં આવેલ છે. કેમકે—ચારે ઘાતિયા કર્મોને ક્ષય થાય
ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની ઉત્પત્તિ થવા સંભવ છે. ॥૧॥

૪૮૮

સંપ્રકૃતાગ્રહણે

અન્વયાર્થઃ—યઃ યાતિકર્મચતુષ્ટયાન્તકસ્ત્વેન (વિતિગિચ્છાણ) વિચિકિત્સામ્નઃ સંશયવિપર્યયમિધ્યાજ્ઞાનરૂપાયાઃ (અંતર્) અન્તકો વિનાશકો ભવતિ (સે) સઃ (અળેલિસં) અનોદશમ્—અનન્યસદૃશં ધર્મં (જાણઃ) જાનાતિ । યઃ અનીદશસ્ય જ્ઞાતા ભવતિ સ એવ (અળેલિસસ) અનીદશસ્ય અનન્યસદૃશસ્ય ધર્મસ્ય (અક્ષાયા) આશ્રયાતા કથયિતા ભવતિ । एतादृशः (से) सः महापुरुषः (तर्हि तर्हि) तत्र तत्र बौद्धादिदर्शने (ण होइ) न भवति, अनीदशस्याज्ञायकत्वादिति ॥૨॥

‘અંતર્’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—જો ચારો પ્રકાર કે યાતિયા કર્મ કા નાશ કરને વાલે હોને સે ‘વિતિગિચ્છાણ-વિચિકિત્સાયાઃ’ મિધ્યાજ્ઞાન રૂપ સંશયવિપર્ય-ય કા ‘અંતર્-અન્તકઃ’ નાશકરને વાલે હોતે હૈં ‘સે-સઃ’ વહ ‘અળેલિસં-અનીદશમ્’ અનન્ય સાધારણ એસે ધર્મ કો ‘જાણઃ-જાનાતિ’ જાનતે હૈં ‘અળેલિયસસ-અનીદશસ્ય’ જો પુરુષ સઘસે અધિક વસ્તુતત્ત્વકા ‘અક્ષાયા-આશ્રયાતા’ કથન કરને વાલે હૈં એસા ‘સે-સઃ’ વહ પુરુષ ‘તર્હિ તર્હિ-તત્ર તત્ર’ કસ કસ બૌદ્ધાદિ દર્શનો મેં ‘ણ હોઈ-ન ભવતિ’ મહીં હોતા હૈં ॥૨॥

અન્વયાર્થ—જો ચારો યાતિકર્મો કા અન્ત કરને વાલા હોને કે કારણ વિચિકિત્સા અર્થાત્ સંશય, વિપર્યાસ રૂપ મિધ્યાજ્ઞાન કા અન્ત કરને વાલા હૈં, વહ અનન્યસદૃશ-અનુપમ-ધર્મ કો જાનતા હૈં । જો અનન્યસદૃશ ધર્મ કો જાનતા હૈં, વહી અનન્યસદૃશ ધર્મ કા પ્રતિપાદક હોતા હૈં । એસા પુરુષ બૌદ્ધ આદિ અન્ય દર્શનો મેં નહીં હોતા ॥૨॥

‘અંતર્’ ઇત્યાદિ,

શબ્દાર્થ—એઓ ચારે પ્રકરના યાતિયા કર્મોના નાશ કરનારા હોવાથી ‘વિતિગિચ્છાણ-વિચિકિત્સાયાઃ’ મિધ્યાજ્ઞાન રૂપ સંશય વિપર્યાસને ‘અંતર્-અન્તકઃ’ નાશકરવાવાળા હોય છે. ‘સે-સઃ’ તે ‘અળેલિસં-અનીદશમ્’ અનન્ય સાધારણ એવા ધર્મને ‘જાણઃ-જાનાતિ’ જાણે છે. ‘અળેલિયસસ-અનીદશસ્ય’ જે પુરૂષ સુધુથી વધારે વસ્તુતત્ત્વનું ‘અક્ષાયા-આશ્રયાતા’ કથન કરવાવાળો છે. એવો ‘સે-સઃ’ તે પુરૂષ “તર્હિ તર્હિ-તત્ર તત્ર” તે તે બૌદ્ધ વિગેરના દર્શનોમાં ‘ણ હોઈ-ન ભવતિ’ હોતો નથી ॥૨॥

અન્વયાર્થ—જે ચારે યાતિયા કર્મોના અંત કરવાવાળા હોવાથી વિચિકિત્સા અર્થાત્ સંશય વિપર્યાસ રૂપ મિધ્યાજ્ઞાનને અંત કરવાવાળા છે. તે અનન્ય સદૃશ-અનુપમ ધર્મને જાણે છે. જેઓ અનન્ય સદૃશ ધર્મને જાણે છે. તેજ અનન્ય સદૃશ ધર્મના પ્રતિપાદક હોય છે. એવો પુરૂષ બૌદ્ધ વિગેરે અન્ય દર્શકોમાં હોતો નથી, ॥૨॥

ટીકા—યઃ ધાતિકર્મવતુષ્ટયાન્તકત્વેન 'વિચિત્રિચિત્સા' વિચિત્રિચિત્સા—વિચિત્રિચિત્સા: સંશયજ્ઞાનમિત્યર્થઃ, તસ્યાઃ સંશય, વિપર્યયમિત્યા-જ્ઞાનાનામ્ અન્તકો વિનાશકો ભવતિ નિસ્સંશયજ્ઞાનવાન્ ભવતીત્યર્થઃ। અયમાશ્વયઃ-સંશયકારણતશ્ચરણકર્મણઃ સયાત્ સંશયાદિજ્ઞાનાનામન્તે વર્તમાનઃ યો મહા-પુરુષઃ ધાતિકર્મવતુષ્ટયાનાં વિનાશકો ભવન્ સન્, નિરસ્તસંશયવિપર્યયમિત્યા-જ્ઞાનો ભવતિ। 'સે' સ એવ મહાપુરુષઃ 'અપોલિસં' અનીદશમ્-અનન્યસાધારણમ્ 'ઝાણા' જાનાતિ, ન તત્સદ્ગોડન્યઃ કશ્ચિદ્ વિચિતે યઃ સર્વબુદ્ધમ્બાદરધર્માત્મકં સામાન્યવિશેષાત્મકં વા પદાર્થસાચં જાનીયાત્। સ હિ સર્વં પદાર્થજાતં સામાન્ય-વિશેષરૂપેણ તદુભયસંરલિતતથૈવ જાનાતિ। ઇત્યાવતા મીમાંસકમતમપાકૃતમ્,

ટીકાર્થ—જો મહાપુરુષ ચારો ધાતિક કર્મો કા ક્ષય કર દેતા હૈ, વ્હ વિચિત્રિચિત્સા 'ચિત્ત વિપ્લવ' કા અર્થાત્ સંશય, વિપર્યય ઓર અન-ધ્યવસાય કા ખી વિનાશક હોતા હૈ નિઃસંશય જ્ઞાન સે સમ્પન્ન હોતા હૈ। આશય યહ કિ જો મહાપુરુષ સંશય આદિ કે કારણ ભૂત કર્મ કા ક્ષય હો જાને સે સંશયાદિ સે ઉપર વઠકર ચાર ધાતિયા કર્મો કા વિનાશક હોતા હૈ। ઉસમેં સંશય યા વિપર્યય રૂપ મિથ્યાજ્ઞાન નહીં હોતા, પેસા પુરુષ અનન્યસદ્દશદર્શી હોતા હૈ અર્થાત્ ઉસકે સમાન વહી હોતા હૈ, અન્ય કોઈ નહીં જો સમસ્ત મુક્ષ બાદર આદિ અનન્તધર્મા-ત્મક પદાર્થો કો જાન સકે, વહ પરસ્પર મિલે હુઈ સામાન્યવિશેષમય પદાર્થો કો જાનતા હૈ।

હસ કથન કે દ્વારા મીમાંસકમત કા નિરાકરણ કિયા ગયા હૈ।

ટીકાર્થ—એ મહાપુરુષ ચારે ધાતિયા કર્મો નો ક્ષય કરીદે છે, તે વિચિ-ત્રિચિત્સા 'ચિત્ત વિપ્લવ' નો અર્થાત્ સંશય, વિપર્યય અને અધ્યવસાયનો પણ વિનાશકરનારા હોય છે. નિઃસંશય-સંશય વગરના જ્ઞાન થી શુદ્ધ હોય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-એ મહાપુરુષ સંશય વિગેરેના કારણભૂત કર્મ ક્ષય થઈ જવા થી સંશય વિગેરેની ઉપર રહીને ચાર ધાતિયા કર્મોનો નાશ કરનારા હોય છે. તેમાં સંશય અથવા વિપર્યય રૂપ મિથ્યાજ્ઞાન હોતું નથી, એવો પુરુષ અનન્ય સદ્દશદર્શી હોય છે, અર્થાત્ તેની સમાન એજ હોય છે, અન્ય કોઈ તેવા થઈ શકતા નથી. અર્થાત્ સુક્ષ્મ, બાદર વિગેરે અનન્ત ધર્મવાળા પદાર્થોને જાણી શકે તેમ હોતા નથી. તે પરસ્પર મળેલા સામાન્ય અને વિશેષમય પદાર્થોને જાણે છે.

આ કથન દ્વારા મીમાંસકોના મતનું નિરાકરણ કરવામાં આવેલ છે.

४९०

सर्वज्ञताज्ञान

ते एवं मन्यन्ते यदि सर्वज्ञः स्वीक्रियेत, तदा तस्य सर्वपदार्थज्ञातृत्वस्याभ्युपगम्य मानत्वे सर्वदा रूपादिज्ञानेऽनभिमतगन्धादिज्ञानमपि प्रपञ्चेत इति । सर्वज्ञस्य पद-ज्ञानम्, न तत्-इतरज्ञानतुल्यम् अपि तु तदज्ञानं वस्तुगतसामान्यविशेषांशः परिच्छेदकमेव, तदन्यस्य तु न तथा । अतो न मीमांसकस्याऽऽक्षेपः साधीयान् । ननु सामान्यतः सर्वज्ञस्य सिद्धावपि महावीरादितीर्थंकर एव सर्वज्ञो नान्यः इत्यत्र नास्ति किमपि प्रमाणम्, प्रमाणाभावे च स एव सर्वज्ञो नाऽन्य इति कथ-
 छनकी मान्यता यह है कि यहां सर्वज्ञ मानेंगे तो वह सभी पदार्थों को ज्ञाता होगा और सर्वदा रूपादि का ज्ञान उसे होगा तो अनिष्ट गंध आदि का भी ज्ञान मानना पड़ेगा ।

सर्वज्ञ का ज्ञान इतर जनों अर्थात् छद्मस्थों के ज्ञान के समान नहीं होता । वह वस्तु के अनन्त अतीत एवं अनागत पर्यायों को तथा अनन्त धर्मों को युगपत् जानता है, जब कि दूसरों का ज्ञान इस प्रकार नहीं जानने में आसकता । मीमांसक का आक्षेप ठीक नहीं है, क्योंकि गंध के ज्ञानमात्र से गंध की अनुभूति नहीं होती । सर्वज्ञ वीतराग होते हैं, अतएव उन्हें न कोई गंध इष्ट होता है, न अनिष्ट होता है । वे समस्त पदार्थों को मध्यस्थ भाव से ही जानते हैं ।

शंका—सामान्यरूप से सर्वज्ञ की सिद्धि हो जाने पर भी महावीर आदि तीर्थंकर ही सर्वज्ञ हैं, अन्य बुद्ध या कपिल आदि नहीं, इस विषय में कोई प्रमाण नहीं है । प्रमाण के अभाव में यह नहीं कहा जा

तेजोनी मान्यता.जेवी छे કે-જે સર્વજ્ઞ માનવામાં આવે તો તે સઘળા પદાર્થો ને જાણનાર થશે, અને સર્વદા રૂપ વિગેરેનું જ્ઞાન તેઓને થશે. તો અનીષ્ટ ગંધ વિગેરેનું જ્ઞાન પણ માનવું પડશે.

સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન ઇતરજનો અર્થાત્ છદ્મસ્થોના જ્ઞાનની સમાન હોતું નથી, તે વસ્તુ ના અનંત અતીત અને અનાગત પર્યાયને તથા અનંત ધર્મો ને યુગપત્—એકી સાથે જાણે છે, જ્યારે બીજાઓનું જ્ઞાન આ રીતે જાણી શકતું નથી, મીમાંસકનો આક્ષેપ બરોબર નથી, કેમકે ગંધના જ્ઞાન માત્ર થી ગંધ નો અનુભવ થતો નથી, સર્વજ્ઞ વીતરાગ હોય છે. તેથી તેઓને કોઈ ગંધ ઇષ્ટ હોતો નથી, તેમ અનિષ્ટ પણ હોતો નથી, તેઓ સમગ્ર પદાર્થો ને મધ્યસ્થભાવથી જાણે છે.

શંકા—સામાન્યપણાથી સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ થઈ જવા છતાં મહાવીર વિગેરે તીર્થંકર જ સર્વજ્ઞ છે, બીજા બુદ્ધ અથવા કપિલ વિગેરે સર્વજ્ઞ નથી આ સંબંધમાં એવું કોઈ પ્રમાણ નથી, પ્રમાણના અભાવમાં એમ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૯૧

ચિતું ન શક્યતે । ઉપયોરપિ મહાવીરબુદ્ધયો સ્થાત્વસ્વીકારે કથમુપયોમતા-
નૈવયમ્ । તથા ચોક્તમ્—

અર્હન્ત્ત્વમિદં સર્વજ્ઞો, બુદ્ધો નેત્યત્ર કા પ્રમા ।

અથોમાવપિ સર્વજ્ઞી-મતભેદસ્તથોઃ કથમ્ ॥૧॥

હયાશ્ચક્રાયામાહ—‘અણેલિસસ્સ અસ્સાપા’ અનીદ્દશસ્ય આરુવાતા, અનન્યસાધા-
રણસ્ય ધર્મસ્ય ય આરુવાતા પ્રતિપાદકઃ ‘સે’ સઃ એતાદ્દશઃ સઃ ‘તર્હિ તર્હિ’ તથ
તથ બૌદ્ધાદિકે દર્શને ‘ળ હોઈ’ ન ભવતિ, અપિ તુ-મગવાન્ તીર્થકર પ્વાડનન્ય-
સદ્દશસ્ય જ્ઞાતા પ્રતિપાદકશ્ચ ભવતિ ન તુ બુદ્ધાદિ રિતિ સિદ્ધમ્ । અયમાશયઃ—
બૌદ્ધો હિ પર્યાયમાત્રમેવ ઇચ્છતિ, સર્વસ્ય ક્ષણિકત્વસ્વીકારાત્, દ્રવ્યં તુ
સર્વાવસ્થાડનુગતં નેચ્છતિ, કિંતુ ન તત્ સમ્યક્, યતઃ પર્યાયકારણસ્ય

સકતા કિ મહાવીર હી સર્વજ્ઞ હૈ, અન્ય નહીં । યદિ મહાવીર ઔર
બુદ્ધ આદિ સમી કો સર્વજ્ઞ માના જાય તો ઉનમેં મતૈક્ય ક્યોં નહીં હૈ ?
કહા મી હૈ—‘અર્હન્ત્ત્વમિદં સર્વજ્ઞો’ હત્યાદિ ।

‘અર્હન્ત્ત્વમિદં સર્વજ્ઞ હૈ તો કયા પ્રમાણ હૈ કિ બુદ્ધ સર્વજ્ઞ નહીં હૈ ?
યદિ દોનોં સર્વજ્ઞ હૈ તો ફિર દોનોં મેં મત ભેદ કા કયા કારણ હૈ ?’

સમાધાન—જો અનન્ય (અનુપમ) સાધારણ ધર્મ કા પ્રતિપાદક હૈ,
વહ બૌદ્ધ આદિ દર્શનોં મેં નહીં હોતા, નહીં હો સકતા હૈ । મગધાન
તીર્થકર હી અનન્ય સાધારણ ધર્મ કે જ્ઞાતા ઔર પ્રતિપાદક હોતે હૈ,
બુદ્ધ આદિ નહીં । આશય યહ હૈ કિ બુદ્ધ સિર્ફ પર્યાય કો હી સ્વીકાર
કરતે હૈ, ક્યોં કિ વહ સબ કો ક્ષણિક માનતે હૈ । ‘વે સમસ્ત પર્યાયો’
મેં ઇક રૂપ કે અવસ્થિત રહને વાલે દ્રવ્ય કો સ્વીકાર નહીં કરતે,

નહીં કહી શકાય કે મહાવીર સ્વામી જ સર્વજ્ઞ છે, અન્ય નહીં એ મહાવીર
અને બુદ્ધ વિગેરે અધાને સર્વજ્ઞ માનવામાં આવે, તો તેઓમાં એક મત
પણ કેમ નથી ? કહ્યું પણ છે કે—‘અર્હન્ત્ત્વમિદં સર્વજ્ઞો’ હત્યાદિ,

એ અર્હન્ત્ત્વ સર્વજ્ઞ હોય તો બુદ્ધ સર્વજ્ઞ નથી, એમાં શું પ્રમાણ છે ?
એ એ અન્ને સર્વજ્ઞ છે, તો એ અન્નેમાં મતભેદનું શું કારણ છે.

સમાધાન—એ અનન્ય ‘અનુપમ’ સાધારણધર્મનું પ્રતિપાદક છે, તે
બૌદ્ધ વિગેરેના દર્શનોમાં હોતું નથી અને હોઈ શકતું નથી મગધાન તીર્થ-
કરજ અનન્ય સાધારણ ધર્મના બાબુનારા અને તેનું પ્રતિપાદન કરનારા
હોય છે, બુદ્ધ વિગેરે તેવા હોતા નથી કહેવાનો આશય એ છે કે—બુદ્ધ કેવળ
પર્યાયનો જ સ્વીકાર કરે છે. કેમકે તે અધાને ક્ષણિક માને છે. તેઓ
સધના પધ્ધતિમાં એક રૂપથી અવસ્થિત રહેવાવાળા દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરતા

૪૨૨

સૂત્રકર્તાજ્ઞસૂત્રે

દ્રવ્યસ્યામાવાત્ કથં પર્યાયા મત્તેયુઃ ? પર્યાયાનિચ્છતા દ્રવ્યમપિ સ્વીકરણીયમેવ ન તુ તથાસ્વીકરોતિ, તથો ન સ સર્વજ્ઞઃ । અપચ્યુતાડનુત્પન્નસ્થિરૈકસ્વભાવસ્ય દ્રવ્યમાશ્રયૈવ સ્વીકારાત્ પ્રત્યક્ષમાત્તાર્થક્રિયાસમર્થપર્યાયસ્યાડનમ્યુપગમાત્સાં-
 રૂચ્યશાસ્ત્રપ્રતિપાદકઃ કપિલોઽપિ ન સર્વજ્ઞઃ । જલતરંગવદ્ અભિન્નપોદ્રવ્યપર્યાયયો મેદેનાડનમ્યુપગમાન્ન્યાયશાસ્ત્રપ્રતિપાદકોઽપિ ન સર્વજ્ઞઃ । અસર્વજ્ઞસ્વાચ્ચ તીર્થાન્ત-
 રીયાણાં મધ્યે ન કશ્ચિરપિ, અનીદ્રાસ્યાડનમ્યસદૃશસ્ય દ્રવ્ય-પર્યાયોમયરૂપસ્ય

કિન્તુ યહ માન્યતા સમીચીન નહીં હૈ, વ્યર્થોક્તિ પર્યાયોં કે કારણમૂત દ્રવ્ય કા અભાવ હોને સે પર્યાય કિસ પ્રકાર હો સકેંગે ? અતઃ જો પર્યાયોં કો સ્વીકાર કરતા હૈ, ઉસે દ્રવ્ય ભી સ્વીકાર કરના ચાહિય । પરન્તુ બુદ્ધ દ્રવ્ય કો સ્વીકાર નહીં કરતે, અતઃયે વે સર્વજ્ઞ નહીં હૈ ।

અવને સ્વભાવ સે ચ્યુત ન હોને વાલે, કમ્બી ઉત્પન્ન ન હોને વાલે ઓર સ્થિર એક સ્વભાવવાલે દ્રવ્ય કો હી સ્વીકાર કરને ઓર પ્રત્યક્ષ માત્ત અર્થક્રિયા મેં સમર્થ પર્યાય કો ન સ્વીકાર કરને કે કારણ સાંસ્થ શાસ્ત્ર કે પ્રતિપાદક કપિલ ભી સર્વજ્ઞ નહીં હૈ । જલ ઓર જલ્લ કી તરંગ કે સમાન અભિન્ન દ્રવ્ય ઓર પર્યાય મેં સર્વથા મેદ સ્વીકાર કરને સે ન્યાયશાસ્ત્ર કા પ્રતિપાદક ભી સર્વજ્ઞ નહીં હૈ ।

હસ યકાર અસર્વજ્ઞ હોને કે કારણ અન્યતીર્થિકોં મેં સે કોઈ ભી કથંચિત્ અભિન્ન દ્રવ્ય ઓર પર્યાય કા પ્રતિપાદક નહીં હૈ । અતઃ યજ્ઞ

નથી, પરંતુ તેમની આ માન્યતા બરાબર નથી, કેમકે પર્યાયોના કારણમૂત દ્રવ્યનો અભાવ હોવાથી પર્યાય કઇ રીતે બની શકે ? તેથી જ પર્યાયોનો સ્વીકાર કરે છે, તેણે દ્રવ્યનો પણ સ્વીકાર કરવો જોઇએ પરંતુ બુદ્ધ દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ નથી.

પોતાના સ્વભાવથી સ્થિતિ ન થવાવાળા, ક્યારેય ઉત્પન્ન ન થવાવાળા અને સ્થિર એક સ્વભાવ વાળા દ્રવ્યનો જ સ્વીકાર કરવો અને પ્રત્યક્ષ માત્ત અર્થ ક્રિયામાં સમર્થ પર્યાયને સ્વીકાર ન કરવાના કારણે સાંખ્ય શાસ્ત્રના પ્રતિપાદક કપિલ પણ સર્વજ્ઞ નથી.

જળ અને જળના તરંગો સમાન અભિન્ન દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં સર્વથા ભેદનો સ્વીકાર કરવાથી ન્યાયશાસ્ત્રના પ્રતિપાદક પણ સર્વજ્ઞ નથી.

આ રીતે અસર્વજ્ઞ હોવાના કારણે અન્યતીર્થિકો પૈકી કોઈ પણ કથં-ચિત અભિન્ન દ્રવ્ય, અને પર્યાયનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા નથી. તેથી જ

સમ્યક્ચેતોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૫ આદ્યાનીયસ્વરૂપનિરૂપણં

૫૨૩

પ્રતિપાદયિતા મયતિ इति अर्हन्तेवाऽतीताऽनागतवर्त्तमानवर्तिनोऽर्थस्य आख्याता
वर्तते, अतः 'न तत्र तत्रे'ति सुश्रुक्तम्, इति ॥२॥

મૂળમ્—તર્હિ તર્હિ સુયક્ષાયં સે ય સચ્ચે સુયાહિષ ।

સયા સંચ્ચેણ સંપન્ને મિત્તિં મૂર્ણિં કંપ્પપ ॥૩॥

છાયા—તત્ર તત્ર સ્વાહ્યાતં તત્ત્વ સત્યં સ્વાહ્યાતમ્ ।

સદા સત્યેન સંપન્નો મૈત્રીં મૂતેષુ કલ્પયેત્ ॥૩॥

અર્હન્ત હો અતીત અનાગત ઓર વર્તમાન કાલ કે પદાર્થોં કે જ્ઞાતા
હે । હસ પ્રકાર ટોક હી કહા ગયા હૈ કિ પેસે ધર્મપ્રજેના અન્ય વર્તીનોં
મેં નહીં હૈ ॥૨॥

‘તર્હિ તર્હિ સુયક્ષાયં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘તર્હિ તર્હિ—તત્ર તત્ર’ શ્રી તીર્થકુરદેવ ને આગમાદિ
સ્થાનોં મેં ‘સુયક્ષાયં—સ્વાહ્યાતમ્’ સમ્યક્ પ્રકાર સે જીવાદિ પદાર્થોં
કા કથન કિયા હૈ ‘સે ય—તત્ત્વ’ વહ અગત્ કથન હી ‘સચ્ચે—સત્યં’
સકલ જગજીવોં કે હિતકારક હોને સે યથાર્થ હૈ ઓર વહી ‘સુયાહિષ-
સ્વાહ્યાતમ્’ સમ્યક્ પ્રતિપાદિત હોને સે સુમાણિત હૈ અતઃ ‘સચ્ચેણ-
સત્યેન’ મુનિ સંપન્ન સે ‘સંપન્ને—સંપન્નઃ’ યુક્ત હોકર ‘મૂર્ણિં—મૂતેષુ’
પ્રાણિયોં મેં ‘મિત્તિં—મૈત્રીમ્’ મૈત્રીભાવ ‘કંપ્પપ—કલ્પયેત્’ કરે અર્થાત્
કહીં ખી જીવચિરાધના કી ભાવના ન કરે ॥૩॥

અર્હન્ત ભગવાન જ અતીત, અનાગત, અને વર્તમાન કાળના પદાર્થોને જાણ-
નારા છે. આ પ્રમાણે ટીક જ કહ્યું છે કે—આવા ધર્મ પ્રણેતા અન્ય ધર્મ-
નોમાં નથી ॥૨॥

‘તર્હિ તર્હિ સુયક્ષાયં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘તર્હિ તર્હિ—તત્ર તત્ર’ શ્રી તીર્થકુર દેવે આગમ વિગેરે
સ્થાનોમાં ‘સુયક્ષાયં—સ્વાહ્યાતમ્’ સારી રીતે જીવાદિ પદાર્થોં કથન કહ્યું
છે ‘સે ય—તત્ત્વ’ એ અગત્ કથન જ ‘સચ્ચે—સત્યં’ સમસ્ત જગજીવોં
હિતકર હોવાથી યથાર્થ છે. અને એજ ‘સુયાહિષ—સ્વાહ્યાતમ્’ સમ્યક્ પ્રતિ-
પાદન કરેલ હોવાથી સુમાણિત છે. તેથી ‘સચ્ચેણ—સત્યેન’ મુનિ સંપન્નથી
સંપન્ને—સંપન્નઃ’ યુક્ત બનીને ‘મૂર્ણિં—મૂતેષુ’ પ્રાણિયોમાં ‘મિત્તિં—મૈત્રીમ્’
મૈત્રીભાવ ‘કંપ્પપ—કલ્પયેત્’ કરે અર્થાત્ કયાંય પણ જીવોની વિશદનાની
પુચ્છા ન કરે ॥૩॥

અન્યાર્થ:—(તહિં તહિં) તત્ર તત્ર સ્થાને આગમાદૌ (સુચકતાયં) સ્વાસ્થ્યાતં
 સુષ્ટુતયા યથાર્થતયા આસ્થ્યાતં—પ્રતિપાદિતં તીર્થકરૈઃ, યદ્ તત્ જીવાજીવાદિ-
 પદાર્થજાતમ્ ઉત્પાદાદિધર્મયુક્તં દ્રવ્યપર્યાયાત્મકં વા તત્તત્સર્વં તીર્થકરૈર્યથાર્થતયા
 કથિતમિતિભાવઃ । (સે ય) તત્ત્વ-તદેવ તદુક્તમેવ (સત્ત્વે) સત્યં સકલજગત્જન્તુ-
 હિતકરત્વાદ્ યથાર્થં વર્ત્તંતે નાન્યત્, તથા તદેવ ચ (સુચાદિષ્) સ્વાસ્થ્યાતં સુષ્ટુતયા
 પ્રતિપાદિતત્ત્વેન સુમાર્ષિતં સર્વપાણિમિયજનકત્વાત્, અતો મુનિઃ (સત્ત્વેણ) સત્યેન
 સમ્પન્નઃ—સર્વેભ્યો હિતકરત્વાત્ સંયમેન (સંપન્ને) સંપન્નઃ યુક્તઃ સન્ (બૂદ્ધિ) ભૂતેષુ
 પ્રાણિષુ (મિત્તિ) મૈત્રીં મૈત્રીભાવનાં (કલ્પય) કલ્પયેત્ કુર્યાત્, ન કુશ્પાપિ જીવ-
 વિરાધનભાવનાં કુર્યાદિતિ ભાવઃ ॥૩૧॥

ટીકા—તીર્થાન્તરીયાણામસર્વજ્ઞત્વમ્, તીર્થકરસ્ય ચ સર્વજ્ઞત્વં યેન પ્રકારેણ
 મત્તિ—તત્ સયુક્તિકં દર્શયતિ—‘તહિં તહિં’ ઇત્યાદિ । ‘તહિં તહિં’ તત્ર તત્ર—

અન્યાર્થ—મિત્ર મિત્ર આગમોં મેં તીર્થકરોં ને જીવ અજીવ આદિ
 પદાર્થોં કો ઉત્પાદ આદિ ધર્મોં સે યુક્ત યા દ્રવ્યપર્યાયાત્મક રૂપ મેં
 યથાર્થ રૂપ સે કહા હૈ । ઉનકા કથન સમસ્ત સંસાર કે પ્રાણિયોં કા
 હિત કરને વાલા હોને સે સત્ય હૈ, અન્ય નહીં । વહી સુ-આસ્થ્યાત ધર્મ
 હૈ । અતઃ મુનિ સત્ય સે અર્થાત્ પ્રાણિયોં કે લિષ્ હિતકર હોને કે
 કારણ સંયમ સે સમ્પન્ન હોકર પ્રાણિયોં પર મૈત્રી ભાવના ધારણ કરે
 કહીં સી કોઈ જીવ કી વિરાધના ન કરે ॥૩૧॥

ટીકાર્થ—અન્યતીર્થિકોં કી અસર્વજ્ઞતા ઓર તીર્થકર કી સર્વજ્ઞતા
 જિસ પ્રકાર સિદ્ધ હોતી હૈ, વહ યુક્તિપૂર્વક દિશ્વલાતે હૈં ।

અન્યાર્થ—ભિન્ન ભિન્ન આગમોમાં તીર્થકરોએ જીવ અજીવ વિગેરે
 પદાર્થોને ઉત્પાદ, વિગેરે ધર્મોથી યુક્ત અથવા દ્રવ્ય પર્યાયાત્મક રૂપમાં યથાર્થ
 પ્રજ્ઞાથી કહેલ છે. તેનું કથન સઘળા સંસારના પ્રાણિયોનું હિત કરનાર
 હોવાથી સત્ય છે. અન્ય નહીં એજ સુઆસ્થ્યાત ધર્મ છે. તેથી મુનિ સત્યથી
 અર્થાત્ પ્રાણિયો માટે હિતાવહ હોવાના કારણે સંયમથી સમ્પન્ન થઈને
 પ્રાણિયો પર મૈત્રી ભાવ ધારણ કરે. કયાંય પણ જીવની વિરાધનાની
 ભાવના ન કરે ॥૩૧॥

ટીકાર્થ—અન્યતીર્થિકોં અસર્વજ્ઞ પ્રજ્ઞાં અને તીર્થકરનું સર્વજ્ઞપણું
 જે પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે, તે યુક્તિ પૂર્વક હવે બતાવવામાં આવે છે.—

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદ્યાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૧૫

તત્ત્વદિત્યર્થઃ, યદ યત્ પદાર્થજાતં જીવાજીવાદિકમ્, તથા મિથ્યાત્વાવિરતિ-
પ્રમાદકષાયયોગાઃ બન્ધહેતવઃ સંસારનિદાનત્વેનેતિ, તથા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ
મોક્ષમાર્ગાઃ મોક્ષકારણત્વેનેતિ કથિતં તત્ત્વત્સર્વં પૂર્વાઽપરાઽવિરોધિતયા યુક્તિતર્કો-
ભ્યાં સમુપવૃદ્ધિતતયા ચ 'સુખસ્વાયં' સ્વાસ્થ્યાતં-સુ સમ્યક્-આસ્થ્યાતં વ્યાસ્થ્યાતં
પ્રતિપાદિતં તીર્થકરેણ દ્વાદશવિધપરિપદિ ન તુ પરતીર્થિકૈઃ, इत्यमविरुद्धं युक्त्यु-
पेतं चाऽऽસ્થ્યાતम् । अतो न तत्र स्वास्थ्यातत्वं संभवति । तीर्थंकृता तु पुनर्यदुक्तं
तत्र तत्र जीवाजीवादिकं बन्धकारणं मोक्षकारणं च, तत्सर्वं पूर्वाऽपराऽविरुद्धत्वात्

તીર્થકર ને જિસ જિસ જીવ પા અજીવ આદિ પદાર્થોં કો જૈસા
કહા હૈ, મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય ઔર યોગ इन बन्ध के
कारणों को संसार का कारण कहा है. सम्यग्ज्ञान दर्शनचारित्र और
तप को मोक्ष का मार्ग कहा है । कहा भीहै-

નાળં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તદ્દા ।

एस मगसि पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨૮ ગા, ૨,

વહ સય પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ હોને સે તથા યુક્તિ ઔર તર્ક સે પુષ્ટ
હોને સે સ્વાસ્થ્યાત હૈ । તીર્થકર ને બારહ પ્રકાર કી પરિપદ્ મેં उसका
सुन्दर व्याख्यान किया है । परतीर्थिकों ने इस प्रकार पूर्वापर अविरुद्ध
एवं युक्तिसंगत कथन नहीं किया है । अतएव वहां स्वास्थ्यातता का
संभव नहीं है । तीर्थकरों ने जीव अजीव बन्ध के कारण और मोक्ष

તીર્થકરે કે કે છવ અથવા અછવ વિગેરે પદાર્થોને કે પ્રમાણે કહ્યા
છે, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ આ બન્ધોના કારણોને સંસાર-
નું કારણ કહેલ છે, સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપને
મોક્ષનું સાધન કહેલ છે. કહું પણ છે કે-

નાળં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તદ્દા ।

एस मगसि पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂ. અ. ૨૮ ગા. ૨

આ સર્વ પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ હોવાથી તથા યુક્તિ અને તર્કથી પુષ્ટ
હોવાથી સ્વાખ્યાત છે, તીર્થકરે બાર પ્રકારની પરિપદ્યામાં તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન
કરેલ છે. પરતીર્થિકોએ આ રીતે પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ અને યુક્તિ સંગત કથન
કરેલ નથી. એથી જ ત્યાં સ્વાખ્યાત પણાને સંભવ નથી તીર્થકરોએ છવ

सुनहरीपत्रिका

यस्मात्तस्माद्वचस्तेषां, तद्धयं भूतार्थदर्शनम्' ॥१॥इति ।

‘जो भीतरांग और सर्वज्ञ हैं वे मिथ्यावचन ‘असत्य’ नहीं बोलते हैं। अतएव उनके वचन सत्य अर्थ के ही प्रतिपादक होते हैं।’

જેઓ વીતરાગ અને સર્વશ છે, તેઓ મિથ્યાવચન (અસત્ય) બોલતા નથી, જોયીજ તેઓના વચનો સત્ય અર્થાનુજ પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોય છે.

समवार्थबोधिनी टीका प्र. सु. अ. १५ आवासीयस्वरूपनिरूपणम्

३१४

अतो जिनोक्तचनाराधको मुनिः 'सया' सदा-सर्वकालम् 'सत्त्वेण' सत्येन-सत्य-
मार्थेन, बद्धा सत्यः सद्भ्यः प्राणिभ्यो हितकरत्वात् सत्यः-संयमः, तेन तेषी-
विश्वित्तेन संयमेन (संयमे)-संपन्नः युक्तः सन् 'भूएहि' भूतेषु समस्तप्राणिवर्गेषु
'जित्ति' प्रेक्षीम्-प्राणिनां रक्षणात् रक्षणोपदेशदानेन च भूतदयारूपां 'कप्पए'
कल्पयेत्-कुर्यात् न तेषु विराधनभावनां कुर्यादिति भावः ॥३॥

भूएहि-भूएहि न विरुज्जेज्जा एस धम्ममे वुसीमओ ।

वुसिमं जगं परिज्जाय, अस्सि जीवितंभावणा ॥४॥

छाया-भूतैश्च न विरुद्धेन एव धर्मः वृषीमतः ।

वृषीमान् जगत्परिज्ञाय, अस्मिन् जीवितभावना ॥४॥

अतएव जिनोक्त वचनों का आराधक मुनि सदैव सत्य से अर्थात्
सत्य भाषण से अथवा संयम से युक्त हो कर समस्त जीवों पर,
उनकी रक्षा करके और रक्षा का उपदेश देकर दया करे । विराधना की
भावना न करे ॥३॥

'भूएहि न विरुज्जेज्जा' इत्यादि ।

शब्दार्थ-मुनि किसी प्रकार से भी 'भूएहि-भूतेषु' व्रस स्थावर
प्राणियों में 'न विरुज्जेज्जा-न विरुध्येत' विरोध भाव न करे 'एस-
एषः' सर्व जीव रक्षणरूप यह 'धम्म-धर्मः' धर्म 'वुसीमओ-वृषीमतः'
सत् संयमवाले साधु का है अतः 'वुसिमं-वृषीमान्' संयमी साधु
'जगं-जगत्' व्रस स्थावर रूप जगत् को 'परिज्जाय-परिज्ञाय' ज परि-

अतएव लोकोक्त पथेनानुं आराधन करवावाणा मुनि उम्भेशां
सत्यधी अर्थात् सत्य लापचुधी अथवा संयमधी युक्त धर्मे सधणा लोवानी
रक्षा करीने अने रक्षाने उपदेश आधीने तेओनी रक्षा करे. विराधनानी
लापना न करे. ॥३॥

भूएहि न विरुज्जेज्जा' इत्यादि

शब्दार्थ-मुनि कौछ पक्ष प्रकारशी 'भूएहि-भूतेषु' व्रस अने स्थावर
प्राणिथोभां 'न विरुज्जेज्जा-न विरुध्येत' विरोध लाव न राधे 'एस-एषः'
सर्व लोवना रक्षषु ३५ आ 'धम्म-धर्मः' धर्म 'वुसीमए-वृषीमतः' सत् संय-
मभावणा साधुनो छे. तेथी 'वुसिमं-वृषीमान्' संयमवाणो साधु 'जगं-जगत्'
व्रस अने स्थावर ३५ जगत्ने 'परिज्जाय-परिज्ञाय' ज परिज्ञाथी सभ्यक्ष-रीते

सू० ६३

અન્વયાર્થ:—મુનિ: કેનાપિ પ્રકારેણ (ભૂપદિ) ભૂતેષુ પ્રસસ્યાવરેષુ (ન વિરુ-
જ્જેજ્ઞા) ન વિરુદ્ધેત-પ્રાણિભિ: સહ વિરોધં નૈવ કુર્યાત્ (એસ) એષ:—સર્વજીવ:
રક્ષણરૂપ: (ધર્મે) ધર્મ: (વૃષીમત્) વૃષીમત:—સંયમવત: સાધો: સત્સંયમવતસ્તી-
ર્થંકરસ્ય વા વર્તેતે અત: (હુસિમં) વૃષીમાન્ સંયમવાન્ મુનિ: (જગં) જગત્—પ્રસ-
સ્યાવરૂપં (પરિભાષ) પરિજ્ઞાય—જ્ઞપરિજ્ઞયા સમ્યગ્વિજ્ઞાય (અસ્મિન્) અસ્મિન્—તીર્થ-
ક્રમતિપાદિતે ધર્મે (જીવિતભાવના) જીવિતભાવના:—સંયમજીવનમાવના: પચ્ચ-
વિંશતિપ્રકારા દ્વાદશપ્રકારા વા ભાવના: પ્રાણિપાણત્રણરૂપા ભાવના વા
કુર્યાદિતિ ॥૪૧॥

ટીકા—પૂર્વે ભૂતેષુ મૈત્રી કુર્યાદિતિ યોક્તમ્, સા ચ યથાડુભૂયથે તથા
પ્રદર્શયતિ—‘ભૂપદિ’ इत्यादि । भूतमैत्रीभावान् मुनि: ‘भूपदि’ भूतेषु प्राणभूत-

જાસે સમ્યક્ જાનકરકે ‘અસ્મિન્-અસ્મિન્’ હસ તીર્થંકર પ્રતિપાદિત ધર્મે
મેં ‘જીવિતભાવના-જીવિતભાવના’ સંયમી જીવન કી ભાવના કરે ॥૪૧॥

અન્વયાર્થ—મુનિ કિસી મી પ્રકાર પ્રસ ઓર સ્થાવર પ્રાણિયોં કે
સાથ વિરોધ ન કરે । યહી જીવ રક્ષા રૂપ ધર્મ સંયમવાન્ સાધુ કા
અથવા તીર્થંકર કા હૈ । સંયમવાન્ મુનિ પ્રસ સ્થાવરરૂપ જગત્ કો
જ્ઞપરિજ્ઞા સે સમ્યક્ જાન કર તીર્થંકર પ્રતિપાદિત ધર્મે મેં સંયમી
જીવન કી ભાવના કરે અર્થાત્ પચ્ચીસ પ્રકાર કી, ચારહ પ્રકાર કી
અથવા પ્રાણિયોં કે પ્રાણોં કી રક્ષા રૂપ ભાવના કરે ॥૪૧॥

ટીકાર્થ—પહેલે કહા જા ચુકા હૈ કિ પ્રાણિયોં પર મૈત્રીભાવ કરે ।
વસ મૈત્રીભાવ કા અનુભવ કિસ પ્રકાર ક્રિયા જાતા હૈ સો ગહાં કહતે

બાણીને ‘અસ્મિન્-અસ્મિન્’ આ તીર્થંકરે પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મમાં ‘જીવિત
ભાવના-જીવિતભાવના’ સંયમ પૂર્વક જીવિત ભાવના કરે ॥૪૧॥

અન્વયાર્થ—મુનિ કોઈ પણ પ્રકારે પ્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયાની સાથે
વિરોધ ન કરે એજ જીવરક્ષા રૂપ ધર્મ સંયમવાન્ સાધુનો અથવા તીર્થ-
ંકરનો છે. સંયમવાન્ મુનિ પ્રસ સ્થાવર રૂપ જગતને જ્ઞપરિજ્ઞાથી સારી રીતે
બાણીને તીર્થંકર પ્રતિપાદિત ધર્મમાં સંયમ યુક્ત જીવનની ભાવના કરે.
અર્થાત્ પચ્ચીસ પ્રકારની બાર પ્રકારની અથવા પ્રાણિયોના પ્રાણોની રક્ષાની
ભાવના કરે ॥૪૧॥

ટીકાર્થ—પહેલાં કહેવામાં આવી ગયું છે કે-પ્રાણિયો સાથે મૈત્રીભાવ
રાખે, એ મૈત્રીભાવનો અનુભવ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ? એ અહિંથી

સંમયાર્થબોધિની ટીકા ધ. છુ. અ. ૧૫ આવાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૪૯૯

જીવસત્ત્વરૂપેષુ પ્રાણિવર્ગેષુ 'ન વિરુજ્જેજ્જા' ન વિરુદ્ધેત ભૂતૈઃ સદ્ વિરોધં ન કુર્યાત્ જીવાન્ ન વિરાધયેદિતિ ભાવઃ, 'એસ' એવઃ ભૂતાવિરોધરૂપઃ 'ધમ્મે' ધર્મઃ 'બુસીમમ્મો' વૃષીમતઃ-વૃષી-સત્સંયમઃ તદ્વતઃ સત્સંયમવતઃ તીર્થકૃત્ત્વમ્, યદ્વા 'બુસીમમ્મો' ઇત્યસ્ય વશ્યવતઃ, ઇતિચ્છાયા, તત્ત્વ વશ્યઃ આત્મા, વશ્યાનિ ઇન્દ્રિયાણિ વા યસ્ય સ વશ્યવાન્, તસ્ય વશ્યવતઃ આત્મેન્દ્રિયનિગ્રહવતો વા વર્તેતે, તીર્થકર-મણધરાદિ મોક્ત એવ ધર્મ ઇતિ ભાવઃ, અતઃ 'બુસીમ' વૃષીમાન્-વશ્યવાન્ વા સત્સંયમી, જિતેન્દ્રિયો વા મુનિઃ 'જગ્ગ' જગત્ જગત્સ્વરૂપં સ્વકર્મનિનિત્સુખ-દુઃખાદિમોક્તારં પ્રાણિવર્ગં વા 'પરિણાય' પરિણાય-જ્ઞપરિણયા યથાર્થમવબુદ્ધ્ય- 'અસ્સિ' અસ્મિન્ પૂર્વોક્તે ધર્મે 'જીવિયમાવણા' જીવિતમાવનાઃ-સંયમજીવનમાવનાઃ જીવસમાધિકારકત્વેન જીવરક્ષણમાવનાઃ મોક્ષકારિણીઃ કુર્યાદિતિ ॥૪॥

હૈં । મુનિ, પ્રાણ, જૂત, જીવ ઓર સત્ત્વ રૂપ પ્રાણિયોં કે સાથ વિરોધ ન કરે અર્થાત્ત્વેં ઉનકી વિરાધના ન કરે । જૂતોં કે સાથ વિરોધ ન કરને રૂપ ધર્મ વૃષીમાન્ અર્થાત્ત્વેં સંયમવાન્-તીર્થકર કા હૈં । અથવા 'બુસીમમ્મો' કી છાયા 'વશ્યમાન્' હૈં જિસકી આત્મા યા ઇન્દ્રિયા વશ મેં હૈં અર્થાત્ત્વેં જો આત્મનિગ્રહ યા ઇન્દ્રિયનિગ્રહ વાલા હૈં, ઉસકા યહ ધર્મ હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ યહ ધર્મ તીર્થકર ઓર મણધર કા કહા જુઆ હૈં, અતએવ સત્સંયમી યા જિતેન્દ્રિય મુનિ જગત્ત્વેં સ્વરૂપ કો અથવા અપને-અપને ઉપાર્જિત કર્મોં કે દ્વારા હોને વાલે સુખ-દુઃખ કો મોગને વાલે પ્રાણિયોં કો જ્ઞપરિણા સે યથાવત્ત્વેં જાન કર પૂર્વોક્ત કર્મ મેં સંયમ-મય જીવન કી ભાવના કરે-જીવોં કો સમાધિકારક હોને સે મોક્ષ પ્રદાયિની જીવરક્ષા રૂપ ભાવના કરે ॥૪॥

કહેવામાં આવે છે. મુનિ પ્રાણ, જૂત, જીવ અને સત્ત્વ રૂપ પ્રાણિયોની સાથે વિરોધ ન કરે. અર્થાત્ત્વેં તેમની વિરાધના ન કરે. જૂતોની સાથે વિરોધ ન કરવા રૂપ ધર્મ વૃષીમાન્-અર્થાત્ત્વેં સંયમવાન્ તીર્થકરને છે, અથવા 'બુસીમમ્મો' ની છાયા વશ્યમાન્ એ પ્રમાણે છે. જેઓને આત્મા અને ઇન્દ્રિયો વશમાં છે, અર્થાત્ત્વેં જે આત્મનિગ્રહ અથવા ઇન્દ્રિય નિગ્રહ વાળા છે. તેઓને આ ધર્મ છે. કહેવાત્ત્વેં તાત્પર્ય એ છે, આ ધર્મ તીર્થકર અને મણધરે કહ્યો છે. તેથી જ સત્સંયમી અથવા જિતેન્દ્રિય મુનિ જગત્ત્વેં સ્વરૂપને અથવા પોત પોતાના પ્રાપ્ત કરેલ કર્મો દ્વારા યથાવાળા સુખદુઃખને ભોગવવા વાળા પ્રાણિયોને જ પરિણાથી જાણીને પૂર્વોક્ત ધર્મમાં સંયમમય જીવનની ભાવના કરે. જીવોને સમાધિકારક હોવાથી મોક્ષ આપનારી જીવ રક્ષા રૂપ ભાવના કરે. ॥૪॥

મૂલ્ય-ભાવનાજોગસુદ્ધ્યા જાલે ણાવા વ આહિષ્.

નાવા વ તીરસંપન્ના સંવદુઃસ્વા તિઉદ્દૃ ॥૫॥

છાયા-ભાવનાયોગશુદ્ધાત્મા જાલે નૌરિવ આરુયાતઃ ।

નૌરિવ તીરસંપન્ના સર્વદુઃસ્વાત્ તુદ્યતિ ॥૫॥

અન્યાર્થઃ—(ભાવનાજોગસુદ્ધ્યા) ભાવનાયોગશુદ્ધાત્મા-સત્સંયમસંસ્કાર-રૂપશુદ્ધભાવનાભાવિતાત્મા મુનિઃ (જાલે) જાલે જલગ્રસ્તેન જલપ્રચુરેસમુદ્રે (નાવા વ) નૌરિવ (આહિષ્) આરુયાતઃ કથિતઃ મગવદ્ભિઃ । एतेन किमिति दृष्टान्तेन स्पष्टयति—(तीरसंपन्ना) तीरसंपन्ना तीरं प्राप्ता (नावा व) नौरिव स मुनिः (संव-

‘ભાવનાજોગસુદ્ધ્યા’ રૂપાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘ભાવનાજોગસુદ્ધ્યા-ભાવનાયોગશુદ્ધાત્મા’ સત્સંયમ-રૂપ શુદ્ધ ભાવના રૂપી યોગ સે શુદ્ધ આત્માવાલા પુરુષ ‘જાલે-જાલે’ જાલ શબ્દ સે જલાધિક પનેવાલે સમુદ્ર મેં ‘નાવા વ-નૌરિવ’ નાવ કે સમાન ‘આહિષ્-આરુયાતઃ’ કહા ગયા હૈ ‘તીરસંપન્ના-તીરસંપન્ના’ તીર-કિનારે કો પ્રાપ્ત કરકે ‘નાવા વ-નૌરિવ’ જૈસે નૌ વિશ્રામ કરતી હૈ એસા વહ મુનિ ‘સંવદુઃસ્વા-સર્વદુઃસ્વાત્’ શારીરિક ઓર માનસિક કલેશોં સે ‘તિઉદ્દૃ-તુદ્યતિ’ મુક્ત હોતા હૈ ॥૫॥

અન્યાર્થ—ભાવનાયોગ સે અર્થાત્ સત્સંયમ કે સંસ્કાર સે શુદ્ધ આત્મા વાલા મુનિ જાલ મેં અર્થાત્ જાલ કી પ્રચુરતા વાલે સમુદ્ર મેં નૌકા કે સમાન કહાગયા હૈ । ઇસસે વપા ફલ હોતા હૈ ? વહ દૃષ્ટાન્ત કે

શબ્દાર્થ—‘ભાવનાજોગસુદ્ધ્યા-ભાવનાયોગશુદ્ધાત્મા’ સત્ સંયમરૂપ શુદ્ધ ભાવના રૂપી યોગથી શુદ્ધ આત્માવાળો પુરુષ ‘જાલે-જાલે’ જાલ શબ્દથી જલાધિક-પણવાળા સમુદ્રમાં ‘નાવા-નૌરિવ’ હોડીની જેમ ‘આહિષ્-આરુયાતઃ’ ઠહેલ છે, ‘તીરસંપન્ના-તીરસંપન્નાઃ’ તીર-કિનારાને પ્રાપ્ત કરીને ‘નાવા-નૌરિવ’ જેમ હોડી વિશ્રામ કરે છે, એ રીતે તે મુનિ ‘સંવદુઃસ્વા-સર્વદુઃસ્વાત્’ શારીરિક અને માનસિક કલેશોથી ‘તિઉદ્દૃ-તુદ્યતિ’ મુક્ત થાય છે, ॥૫॥

અન્યાર્થ—ભાવના યોગથી અર્થાત્ સત્સંયમના સંસ્કારથી શુદ્ધ આત્મા વાળા મુનિ જાળમાં અર્થાત્ જાળની પ્રચુરતાવાળા સમુદ્રમાં નૌકા જેવા ઠહેલ છે, તેનાથી શુદ્ધ થાય છે ? તે નીચેના દૃષ્ટાન્તથી સ્પષ્ટ કરે છે, કિનારાને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણે

૫૦૧

દુઃખા) સર્વદુઃખાત્ શરીરમાનસસમ્બન્ધિકલેશાત્ (તિઉદ્દ) વ્રુદ્ધયતિ પૃથગ્ મવતિ।
 યથા નૌકા સ્વાનુકૂલનિર્યામકાદિસામગ્રીવશાત્ સમુદ્રતીરં પાપ્ય પ્રતિકૂલવાતાદિ
 સમસ્તોપદ્રવાત્ પૃથગ્ મવતિ વિશ્રામં ચ માપ્નોતિ તથૈવ પૂર્વોક્તો ભાવનાયોગ-
 શુદ્ધાત્મા મુનિરપિ સંસારાન્તરૂપં મોક્ષં પ્રાપ્તઃ સન્ સમસ્તશરીરમાનસદુઃખાત્ વિમુક્તો
 મવતિ, સાધર્મ્યવસિતમવ્યાબાધમનન્તં સિદ્ધિસુખમનુભવતીતિ માવઃ ॥૫॥

ટીકા—પૂર્વોક્તે જિનોક્તધર્મે જીવિતભાવનાં કુર્વતઃ કિં મવતીતિ દર્શયતિ—
 ‘ભાવનાજોગમુદ્રપ્ત્વા’ ભાવનાયોગશુદ્ધાત્મા-ભાવનાઃ સત્સંયમસંસ્કારરૂપાઃ, તાસાં
 યોગઃ સંયોગઃ, તેન શુદ્ધઃ—નિર્મલઃ આત્મા અન્તરાત્મા યસ્ય સ તથા ત્વક્ક-
 ક્ષાસ્ત સ્પષ્ટ કરતે હૈ—તીરે કો પ્રાપ્ત હુઈ નૌકા કે સમાન વહ મુનિ સમ-
 સ્ત શારીરિક ઔર માનસિક દુઃખોં સે છૂટ જાતા હૈ ।

તાત્પર્યં યહ હૈ કિં જૈસે નૌકા અનુકૂલ કર્ણધાર આદિ સામગ્રી
 મિલને પર સમુદ્ર કે કિનારે પહુંચ કર પ્રતિકૂલ હવા આદિ સમસ્ત
 ઉપદ્રવોં સે યચ જાતી હૈ ઔર વિશ્રામ કો પ્રાપ્ત હોતી હૈ, વસી પ્રકાર
 ભાવનાયોગ સે શુદ્ધ આત્મા વાલા મુનિ ભી સંસાર કે અન્ત રૂપ મોક્ષ
 કો પ્રાપ્ત હોકર સમસ્ત શારીરિક ઔર માનસિક દુઃખોં સે વિમુક્ત
 હો જાતા હૈ, ઔર સાદિ અનન્ત, અવ્યાબાધ, અનન્ત સિદ્ધિસુખ કા
 અનુભવ કરતા હૈ ॥૫॥

ટીકાર્થ—જિન પ્રણીત ધર્મ મેં જીવિત ભાવના કરને વાલે કો
 કિસ ફલ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ. સો કહતે હૈ—સુસંયમ કા સંસ્કાર ભાવના
 કહલાતા હૈ, ઉસકે સંયોગ સે જિસકી આત્મા નિર્મલ હો, વહ સંસાર
 પ્રાપ્ત થયેલ નૌકા જેવા તે મુનિ સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી
 છૂટિ જાય છે.

તાત્પર્યં એ છે કે—જેમ નૌકા અનુકૂળ કર્ણધાર વિગેરે સામગ્રી
 મળવાથી સમુદ્રને કિનારે પહોંચીને પ્રતિકૂલ હવા વિગેરે સમગ્રા ઉપદ્રવોથી
 બચી જાય છે. અને વિશ્રામને યોગ્ય અને છે, એજ પ્રમાણે ભાવનાયોગથી
 શુદ્ધ આત્માવાળા મુનિ પણ સંસારના અંત રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને સમગ્રા
 શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે. અને સાદિ અનન્ત
 અવ્યાબાધ અનન્ત સિદ્ધિ સુખનો અનુભવ કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જન પ્રણીત ધર્મમાં જીવિત ભાવના કરવાવાળાને કયા ફળની
 પ્રાપ્તિ થાય છે? એ ખતાવે છે.—સુસંયમનો સંસ્કાર ભાવના કહેવાય છે.
 તેના સંયોગથી જેઓનો આત્મા નિર્મળ હોય તે સંસારનો ત્યાગ કરવાવાળા

સંસારસ્વભાવો મુનિઃ ‘જલે’ જલે-જલમચુરે સમુદ્રે ‘ળાવા વ’ નૌરિવ ‘આરિષ્’
આલ્પાતઃ કથિતઃ મગગદ્ધિઃ યથા જલે નૌ ન મજ્જતિ, તત્કસ્ય દેવોઃ? લઘુ-
ત્વાત્, મજ્જનકારણીભૂતવિલક્ષણભારાઽપાવાત્ । એવમેવ મુનિઃ યદા સંસારમજ્જક-
કર્મરહિતઃ, તદા સંસારે વિદ્યમાનોઽપિ તદીયાવલેપરહિતઃ સત્ તદુપરિવરીર્શસિ ।
એતેન કિમિતિ દૃષ્ટાન્તેન સ્પષ્ટવતિ-‘તીરસંપન્ના’ તીરસંપન્ના-તીરં પ્રાપ્તા ‘નાવા વ’
નૌરિવ સ ‘સન્નદુઃખા’ સર્વદુઃખાત્ શારીરમાનસાત્ ‘તિઉદ્દશ્’ ત્રુટયતિ પૃથગ્ ભવતિ ।
યથા નીઃ મુનિર્યામકાધિષ્ઠિતાનુકૂલવાતેરિતા તીરં પ્રાપ્ય પ્રતિકૂલવાતમકરાદિ
જલજન્તુસમુદ્ભૂતસકલદુઃખાત્ દૂરીભૂમ વિશ્રામમાપ્નોતિ તથા સર્વદુઃખાનામન્ત-
કરો ભવતિ, માત્રનાયોગમૃદ્ધાત્મા જીવોઽપિ જીનોક્તાગમે નિર્વામકાધિષ્ઠિતઃ

જો ત્યાગ રેનેવાલા મુનિ ‘ભાવનાયોગ શુદ્ધાત્મા’ કહા ગયા છે । એસા
મુનિ સમુદ્ર મેં નૌકા કે સમાન છે । જૈસે લઘુ હોને સે અર્થાત્ દૂબને કે
કારણભૂત વિલક્ષણ ભાર કે અભાવ સે નૌકા જલ મેં દૂબતી નહીં છે,
હસી પ્રકાર મુનિ જબ સંસાર મેં ડુબાને વાલે કર્મોં સે રહિત હોતા છે
તબ સંસાર મેં વિદ્યમાન રહને પર ખી ઉસકે લેપ સે રહિત હોકર
હસકે ઉપર હી બના રહતા છે । હસકા કયા ફલ હોતા છે, સો દૃષ્ટા-
ન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરતે છે-કિનારે પર પહુંચી છુઈ નૌકા કે સમાન વહ
મુનિ સમસ્ત દુઃખોં સે પૃથક્ હો જાતા છે । ઉસે ન શારીરિક દુઃખ રહતા
છે, ન કોઈ માનસિક દુઃખ । જૈસે કુશલ કર્ણધાર સે યુક્ત ઔર અનુ-
કૂલ વાયુ સે પ્રેરિત નૌકા તીર કો પ્રાપ્ત હોતો છે તથા પ્રતિકૂલ વાયુ
ઔર મકર આદિ જલચર જીવોં દ્વારા ઉત્પન્ન હોને વાલે સમસ્ત દુઃખોં

મુનિ ‘ભાવના યોગ શુદ્ધાત્મા’ કહેલ છે. એવા મુનિ સમુદ્રમાં વહાણની જેમ
છે. જેમ નાનું હોવાથી અર્થાત્ ડૂબવાના કારણ રૂપ વિલક્ષણ ભારના અભા-
વથી વહાણ પાણીમાં ડૂબતું નથી. એજ પ્રમાણે મુનિ જ્યારે સંસારમાં રૂખા-
કવા વાળા કષ્ટથી રહિત હોય છે, ત્યારે સંસારમાં રહેવા છતાં પણ તેના
લેપથી રહિત થઈને તેના ઉપર જ બન્યા રહે છે. તેનું શું કળ થાય છે ?
તે દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે. કિનારે પહોંચેલ વહાણની જેમ તે મુનિ
સમગ્ર દુઃખોથી છુટી બાજ છે. તેને શારીરિક-શરીર સંબંધી દુઃખ
રહેતું નથી. તેમ કોઈ પણ પ્રકારનું માનસિક દુઃખ રહેતું નથી. જેમ કુશળ
ચલાવનાર, વાયુ અને અનુકૂળ પવનથી પ્રેરાયેલ વહાણ કિનારે પહોંચી બાજ
છે, અને પ્રતિકૂળ પવન તથા મકર વિગેરે જલચર જીવોથી ઉત્પન્ન થનારા

સમવાયોષોધિની શીકા પ્ર. મુ. અ. ૧૫ આધ્યાત્મીયસ્વરૂપનિકરૂપણમ

૫૦૩

તથોરૂપાનુકૂલમાસ્તેરિતઃ દુઃખસંકુલાત્સંસારસાગરાત્ મોક્ષરૂપં તીરં સમવાપ્ય સર્વ-
દુઃખેભ્યો દૂરી ભૂય સાધર્મ્યવસિતમનન્તમઘ્યાવાધં સિદ્ધિસુખમનુભવતીતિ માવઃ ॥૫॥

મૂલ્ય—તિઉદ્દહ ઉ મેહાવી જાણં લોગંસિ પાવગં ।

તુંદંતિ પાવકમ્માણિ નવં કૅમ્મ મકુઠવઓ ॥૬॥

છાયા—જુટયતિ તુ મેધાવી જાનન્ લોકે પાપકમ્ ।

જુટયંતિ પાપકર્માણિ નવં કર્માકુર્વતઃ ॥૬॥

સે દૂર હોકર વિશ્રામ કો પ્રાપ્ત होती है, उसी प्रकार वह मुनि भी
समस्त दुःखों का अन्त करने वाला होता है ।

તાસ્પર્ય यह है कि भावनायोग से जिस की आत्मा शुद्ध है ऐसा
जीव जिनोक्त आगम रूपी निर्गमक द्वारा अधिष्ठित तथा तपस्या रूपी
अनुकूल वायु से प्रेरित होकर दुःखों से व्याप्त संसार सागर से मोक्ष
रूपी तीर को प्राप्त करके, सब दुःखों से दूर होकर सावि अपर्यवसित,
अनन्त अघ्यावाध सिद्धिसुख को अनुभव करने लगता है ॥५॥

‘તિઉદ્દહ ઉ મેહાવી’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘मेहावी उ-मेधावी तु’ सदसद्विवेकी मर्षादापालक मुनि
‘लोगंसि-लोके’ स्थावर जंगमात्मक अथवा पंचास्तिकायात्मक जगत्
में ‘पावगं-पापकम्’ सावधानुष्ठानरूप पापकर्म ‘जाणं-जानन्’ जपरिज्ञा-
से कर्मबन्धके हेतुरूप जानकरके ‘तिउदद्दह-जुटयति’ पृथक् होजाते

સઘળા દુઃખોથી દૂર થઈને વિશ્રામ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે તે મુનિ પણ
સઘળા દુઃખોને અંત કરનારા થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—ભાવનાયોગથી જોએનો આત્મા શુદ્ધ છે. એવો
જીવ જીનોક્ત આગમ રૂપ અનુકૂળ વાયુથી પ્રેરણા પામીને દુઃખોથી વ્યાપ્ત
જોવા આ સંસાર સાગરથી મોક્ષ રૂપી કિનારાને પ્રાપ્ત કરીને, સઘળા
દુઃખોથી દૂર થઈને સાદિ અપર્યવસિત, અનંત, અઘ્યાવાધ સિદ્ધિ રૂપ
સુખનો અનુભવ કરવા લાગે છે. ॥૫॥

‘તિઉદ્દહ ઉ મેહાવી’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘मेहावी उ-मेधावी तु’ सद् असत् अर्थने लक्षणावाणे अर्थात्
मर्षादा पालक मुनि ‘लोगंसि-लोके’ स्थावर जंगमात्मक अथवा पंचास्ति
कायात्मक जगत्मां ‘पावगं-पापकम्’ सावधानुष्ठान रूपा पापकर्म ‘जाणं-जानन्’
ज्ञ परिज्ञाથી कर्मबंधना हेतु रूपा लक्ष्मीने ‘तिउदद्दह-जुटयति’ अलग થઈ બધ

અન્વયાર્થ:—(મેઘાવી ૩) મેઘાવી તુ સદસદ્વિષેકી મર્યાદાવાન્ મુનિઃ (જોગંસિ) લોકે સ્થાવરજન્માદિભક્તે પશ્ચાસ્તિકાયાત્મકે ચા જગતિ (પાપ્મી) પાપકં સાવધ્યાનુષ્ઠાનરૂપં પાપં કર્મ (જાણં) જાનન્ જ્ઞપરિજ્ઞા કર્મબન્ધહેતુભૂતસ્તેષામ્ અશુભ્યમાનઃ સન્ (તિઉદ્દૃશ) જુટ્યતિ-પૃથગ્ભવતિ સાવધ્યાનુષ્ઠાનાદ્ વિરમતિ વર્તમાનકાલે પ્રત્યાશ્વાસનપરિજ્ઞા પાપં કર્મ ન કરોતીત્યર્થઃ । તથા (નવં) નવં-નૂતનમ્ અગ્રે કરિષ્યમાણં (કમ્મં) કર્મ (અકુલ્લઓ) અકુલ્લતઃ—અનાવરતસ્તસ્ય મુનેઃ (પાવકમ્માણિ) પાપકર્મણિ—અતીતકાલેઽનન્તભવોપાર્જિતરત્વેન સંચિતાનિ પાપ-

૬૧ અર્થાત્ સાવધ્યાનુષ્ઠાનસે નિવૃત્ત હોતે હૈં તથા ‘નવં-નવમ્’ નૂતન આગે કિયે જાને વાલે ‘કમ્મં-કર્મ’ કર્મ કો ‘અકુલ્લઓ-અકુલ્લતઃ’ ન કરતે હુવે ઉસ મુનિકો ‘પાવકમ્માણિ-પાપકર્મણિ’ અતીત કાલ મેં અનેક ભવોપાર્જિત હોને સે સંચિત પાપકર્મ ‘તુટ્ટંતિ-જુટ્યન્તિ’ છૂટ જાતે હૈં અર્થાત્ વહ મુનિ વર્તમાન્ ભવિષ્ય, ઓર મૂન એસે તીનો કાલ સંબંધી પાપકર્મ સે મુક્ત હોકર મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ । ૬૧।

અન્વયાર્થ:—સત્ અસત્ કે વિવેક સે યુક્ત મેઘાવી મુનિ સ્થાવર જંગમ રૂપ યા પંચાસ્તિકાયામય જગત્ મેં પાપ કર્મોં કો જ્ઞપરિજ્ઞા સે કર્મબન્ધ કા કારણ જાનતા હુઆ સાવધ્ય અનુષ્ઠાન સે વિરત હો જાતા હૈ । વર્તમાન કાલ મેં પ્રત્યાશ્વાસન પરિજ્ઞા સે પાપકર્મ નહીં કરતા હૈ । તથા આગે કિયે જાને વાલે પાપકર્મ કા આચરણ ન કરાને વાલે મુનિ કે અતીત કાલ મેં અનન્ત ભવોં સે સંચિત કિયે હુવે પાપકર્મ ઓ

૬૨. અર્થાત્ સાવધ અનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તથા ‘નવં-નવમ્’ નવીન અર્થાત્ પછીથી કરવામાં આવનારા ‘કમ્મં-કર્મ’ કર્મને ‘અકુલ્લઓ-અકુલ્લતઃ’ ન કરનારા એવા એ મુનિને ‘પાવકમ્માણિ-પાપકર્મણિ’ અતીત કાળમાં અનેક ભવોપાર્જિત રીતથી સંચિત પાપકર્મ ‘તુટ્ટંતિ-જુટ્યન્તિ’ છૂટ જાય છે. અર્થાત્ તે મુનિ વર્તમાન્ ભવિષ્ય અને ભૂતકાલ એમ ત્રણે કાળ સંબંધી પાપકર્મથી મુક્ત થઈને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૨।

અન્વયાર્થ:—સત્ અસત્ના વિવેકથી યુક્ત મેઘાવી મુનિ સ્થાવર, જંગમ, રૂપ અથવા પંચાસ્તિકાયામય જગતમાં પાપકર્મોંને જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મબંધનું કારણ બનીને સાવધ અનુષ્ઠાનથી વિરત થઈ જાય છે. વર્તમાનકાળમાં પ્રત્યાશ્વાસન પરિજ્ઞાથી પાપકર્મ કરતા નથી. તથા આગળ કરવામાં આવનારા પાપ કર્મનું આશ્ચર્ય ન કરવાવાળા મુનિને ભૂતકાળમાં અનન્ત ભવોમાં સંચિત કર્મવામાં આવેલ પાપકર્મ પણ આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ છે

સમવાર્ધકોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૦૫

કર્માણિ (તુદ્ધતિ) ત્રુટ્યન્તિ-આત્મનઃ સકાશાત્ પૃથગ્ ભવન્તિ સ મુનિર્વર્તમાન-
ભવિષ્યદ્ભૂતૈતિ ત્રૈકાલિકપાપકર્મચિનિર્મુક્તો ભૂત્વા મોક્ષં પ્રાપ્નોતીતિ શ્રાવઃ ॥૬॥

ટીકા—‘મેઘાવી’ મેઘાવી સદસદ્વિવેકકુશલો મર્યાદાવાન્ મુનિઃ ‘હોગંસિ’
હોકે પ્રસસ્થાવરાત્મકે સંસારે ‘પાવગં’ પાપકર્મ-પ્રાણાતિપાતાદિકં પાપકારણ-
કર્મારમ્ભસંરમ્ભાદિકં વા ‘જાણં’ જ્ઞાનન્-હપરિજ્ઞયા સંસારભ્રમણહેતુત્વેન અવ-
બુદ્ધ્યમાનઃ કર્મબન્ધકારણકપાપફલજ્ઞાનવાન્ સન્ ‘તિત્તદ્’ ત્રુટ્યન્તિ-તસ્માત્
પાપકર્મણઃ પૃથગ્ ભવતિ સા-ધાનુષ્ઠાનં ચ ચિરમતિ વર્તમાનકાલે પ્રત્યાલ્પાન-
પરિજ્ઞયા પાપં કર્મ પરિત્યજતીત્યર્થઃ । તથા ‘નવં’ નૂતનમ્ અગ્રે કરિષ્યમાણં ‘કર્મ’
કર્મ જ્ઞાનાવરણીયાદિકમ્ ‘અકુર્વ્વત્તો’ અકુર્વતઃ-અનાવરતસ્તસ્ય મુનેઃ ‘પાવક-
ર્માણિ’ પાપકર્માણિ અતીતકાલેઽનન્તભવોપાર્જિતત્વેન સંચિતાનિ ‘તુદ્ધતિ’ ત્રુટ્યન્તિ

આત્મા સે પૃથક્ હો જાતે હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વહ મુનિ વર્તમાન
ભવિષ્યત્ ઔર ભૂતકાલીન પાપકર્મો સે સર્વથા મુક્ત હો જાતા હૈ
ઔર મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ॥૬॥

ટીકાર્થ—સત્ અસત્ કે વિવેક મેં કુશલ મેઘાવી મુનિ હસ પ્રસ
સ્થાવર રૂપ સંસાર મેં પ્રાણાતિપાત આદિ યા પાપ કે કારણ થૂન આરંભ
સંરંભ આદિ કર્મ કો પરિજ્ઞા સે સંસાર ભ્રમણ કા કારણ જાનકર
કર્મબન્ધ કે કારણ હોને વાલે પાપરૂપ ફલ કો જાત્રતો જુમા સાવચ
અનુષ્ઠાન સે ચિરત્ હો જાતા હૈ । અર્થાત્ વર્તમાન કાલ મેં પ્રત્યાલ્પાન
પરિજ્ઞા સે પાપકર્મ કા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ । વહ આગે કિયે જાને
વાલે જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મો કો નહીં કરતા હૈ । ડસ મુનિ કે અતીત
કાલ મેં અનન્ત ધર્મો મેં સંચિત કર્મ હટ જાતે હૈ । વહ મુનિ ભૂત

હે-તે મુનિ વર્તમાન, ભવિષ્ય અને ભૂતકાળ સંબંધી પાપકર્મોથી સર્વથા
મુક્ત થઈ ગય છે. અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—સત્ અસત્ના વિવેકમાં કુશળ મેઘાવી મુનિ આ પ્રસ સ્થાવર
રૂપ સંસારમાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપના કારણભૂત આરંભ સમારંભ વિગેરે
કર્મને જ પરિજ્ઞાથી સંસાર ભ્રમણના કારણ રૂપ સમજીને કર્મબંધના કારણ
રૂપ હોવાથી પાપરૂપ રૂપને બાજુમાં થકા સાવચ અનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થઈ ગય
છે. અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં પ્રત્યાલ્પાન પરિજ્ઞાથી પાપકર્મનો ત્યાગ કરી દે છે.
તે આગળ કરવામાં આવનારા જ્ઞાનાવરણ વિગેરે કર્મોને કરતા નથી. તે
મુનિના ભૂતકાળમાં અનંત ધર્મોમાં સંચિત કર્મ હટી ગય છે. તે મુનિ

आत्मनः सकाशात् पृथग् भवन्ति स मुनिर्भूतमविष्यद्वर्त्तमानकालिककर्मविनिर्हृक्तो भूत्वा मोक्षं प्राप्नोतीति भावः ॥६॥

पृष्ठम्—अकुर्व्वओ णंवं नैत्थि कम्मं णाम विजाणइ ।

विन्नाय से महावीरे 'जे नं जौई णं मिज्जइ ॥७॥

छाया—अकुर्वतो नवं नास्ति कर्म नाम विजानाति ।

विज्ञाय स महावीरो यो न याति न म्रियते ॥७॥

अविष्यत् और वर्त्तमान काल संबंधी कर्मों से रहित होकर मोक्ष प्राप्त करता है ॥६॥

‘अकुर्व्वओ’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘अकुर्व्वओ-अकुर्वतः’ पापकर्म को नहीं करनेवाले मुनिको ‘णवं-नवम्’ ज्ञानावरणीय आदि नूतनकर्म का बंध ‘णत्थि-नास्ति’ नहीं होता है कारणकी ‘से-सः’ वे ‘महावीरे-महावीरः’ महावीर पुरुष ‘कम्मं-कर्म’-आठ प्रकार के कर्म को तथा ‘नामं-नाम’ कर्म निर्जराको भी ‘विजाणइ-विजानाति’ जानते हैं और ‘विष्ठाण-विज्ञाय’ जानकरके ‘जेण-येन’ जो कारण से वह मुनि ‘न जायई-न जायते’ संसारमें उत्पन्न नहीं होता है एवं ‘न मिज्जइ-न म्रियते’ मरता भी नहीं है अर्थात् जन्म, जरा और मृत्युरहित होकर मुक्त हो जाता है ॥७॥

अविष्य अने वर्त्तमानकाल संबंधी कर्माधी रहित थएने मोक्ष प्राप्त करे छे. ॥६॥

‘अकुर्व्वओ’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘अकुर्व्वओ-अकुर्वतः’ पापकर्म न करवावाणा मुनिने ‘णवं-नवम्’ ज्ञानावरणीय विगेरे नवीन कर्मने अथ ‘णत्थि-नास्ति’ थतो नथी कारण छे ‘से-सः’ ते ‘महावीरे-महावीरः’ महावीर पुरुष ‘कम्मं-कर्म’ आठ प्रकारना कर्मने तथा ‘नामं-नाम’ कर्म निर्जराणे पण ‘विजाणइ-विजानाति’ जान्छे छे तथा ‘विन्नाय-विज्ञाय’ जान्छीने ‘जेण-येन’ के कारणथी ते मुनि ‘न जायई-न जायते’ संसारमा उत्पन्न थतो नथी, तथा ‘न मिज्जइ-न म्रियते’ मरतो पण नथी. अर्थात् जन्म, जरा, अने मृत्यु रहित थएने मुक्त भनी जान्छे छे. ॥७॥

અન્વયાર્થ:—કર્માકુર્વતો મુનેઃ પૂર્વકૃતકર્માણિ ત્રુટ્યન્તીતિ પૂર્વગાથાયાં મોક્તં, કિન્તુ પૃતાવદેવ ન તસ્ય નવમપિ કર્મ ન વધ્યતે હિતિ પ્રદર્શયતિ—(અકુ-
ન્વઓ) અકુર્વતઃ પાપં કર્માનાચરતો મુનેઃ (ળવં) નવં નૂતનં કર્મ જ્ઞાનાવરણીયા-
દિકં (ળત્થિ) નાસ્તિ કારણાભાવે કાર્યામાવાત્, કયમ્ ? યતઃ (સે) સઃ (મહાવીરઃ)
કર્મમહારિષુનિદારણસામર્થ્યવત્ત્વેન મહાવીરઃ મહાપુરુષઃ (કર્મ) કર્મ અષ્ટ-
પ્રકારકં તત્ કારણતો વિપાકતશ્ચ કર્મસ્વભાવં તથા (નામ) નામ-નમનં નામ-કર્મ-
નિર્જરણમપિ (વિજાણ) વિજાનાતિ જ્ઞપરિજ્ઞયા સમ્યક્ જાનાતિ । एतेन જ્ઞાનમા-
ત્રેણ કિમ્ ? इत्याह—(विज्ञाय) विज्ञाय કર્મસ્વભાવં તસ્મિન્નિર્જરણોપાયં ચ જ્ઞપરિજ્ઞયા
જ્ઞાત્વા તત્ પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞયા પરિત્યજતિ । एतेन किं भवतीत्याह येन कारणेन

અન્વયાર્થ:—કર્મ ન કરને વાળે મુનિ કે પૂર્વકૃત કર્મો નષ્ટ હો જાતે
હૈ, યહ પૂર્વગાથા મેં કહા ગયા હૈ, કિન્તુ હતના હી નહીં, ડસ કો નવીન
કર્મોં કા બંધ બી નહીં હોતા હૈ, યહ યહાં દિલ્લતાતે હૈ—પાપકર્મ કા
આચરણ ન કરને વાળે મુનિ કો નવીન જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ નહીં
બંધતે, કયોં કિ કારણ કે અભાવ મેં કાર્ય કા બી અભાવ હો જાતા
હૈ । વહ કર્મ રૂપી ઘોર શત્રુઓં કા વિદારણ કરને મેં સામર્થ્યવાન્ હોને
કે કારણ મહાવીર મહાપુરુષ આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કે કારણ ઓર
વિપાક કો જાનતા હૈ તથા કર્મ નિર્જરા કે કારણોં કો બી જ્ઞપરિજ્ઞા સે
સમ્યક્ જાનતા હૈ । इस ज्ञान मात्र से क्या होता है ? सो कहते हैं—
कर्म के स्वभाव को तथा उनकी निर्जरा के उपाय को ज्ञपरिज्ञा से
जान कर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग देता है । इसका परिणाम यह

અન્વયાર્થ:—કર્મ ન કરવાવાળા મુનિના પહેલા કરેલ કર્મ નાશ પામે
છે. એ વાત પૂર્વ ગાથામાં કહી છે. પરંતુ એટલું જ નહીં તેને નવીન
કર્મોનો બંધ પણ થતો નથી. એ વાત અહિંયાં બતાવવામાં આવે છે.—પાપ-
કર્મોનું આચરણ ન કરવાવાળા મુનિને નવા જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો બંધ
થતો નથી. કેમકે—કારણના અભાવમાં કાર્યનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. તે
કર્મ રૂપી ઘોર શત્રુઓના વિદારણ કરવામાં સામર્થ્યવાન્ હોવાને કારણે મહા-
વીર મહાપુરુષ આઠ પ્રકારના કર્મોને કારણ અને વિપાકથી બાંધે છે. તથા
કર્મ નિર્જરાના કારણોને પણ જ્ઞપરિજ્ઞાથી સમ્યક્ બાંધે છે. એ જ્ઞાન માત્રથી
શું થાય છે ? તે કહે છે. કર્મના સ્વભાવને તથા તેની નિર્જરાના ઉપાયને
જ્ઞપરિજ્ઞાથી બાંધીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરે છે. તેનું પરિણામ એ

સ મુનિ: (ન જાયઈ) ન જાયતે સંસારે નોત્પ્પચતે તથા (ન મિજ્જઈ) ન મ્રિયતે-મૃત્યુ-મપિ ન પ્રાપ્નોતિ । જાતિજરામરણવિમુક્તો ભૂત્વા સિદ્ધો ભવતીતિ ભાવ: ॥૭૧॥

ટીકા—કર્મ અકુર્વતો મુને: પૂર્વકૃતકર્માણિ મૃત્યન્તીતિ પૂર્વગાથાયાં પોક્તં, કિન્તુ એતાવદેવ ન, તસ્ય નૂતનમપિ કર્મ ન વધ્યતે તેન કારણેન સ મુક્તો ભવતીતિ પ્રદર્શયતિ, યદ્વા-યે કથયન્તિ યત્-મહાપુરુષા મોક્ષપદં પ્રાપ્યાપિ સ્વી-યતીર્થાપમાનં વિજ્ઞાય ભૂયોઽપિ સંસારે સમાગચ્છન્તીતિ તન્મતં નિરાકર્તુમાહ-

‘અકુન્વઓ’ અકુર્વત:==જ્ઞાનાચરણીયાદિકમઽવિશં કર્મ પ્રાણાતિપાતાદિકં-પાપં વાઽનાચરતો મુને: ‘અવં’ નવં નૂનં કર્મ ‘ણસ્થિ’ નાસ્તિ-ન મવતિ ‘કારણા-

હોતા હૈ કિં વહ મુનિ ન સંસાર મેં જન્મ ગ્રહણ કરતા હૈ, ન મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । જન્મ જરા ઓર મરણ સે સર્વથા મુક્ત હોકર સિદ્ધ હો જાતા હૈ ॥૭૧॥

ટીકાર્થ--પૂર્વવર્તી ગાથા મેં કહા ગયા હૈ કિં કર્મ ન કરને વાલે મુનિ કે પૂર્વકૃત કર્મ નષ્ટ હો જાતે હૈ । કિન્તુ इतना ही नहीं, उसके नवीन कर्मों का बन्ध भी नहीं होता । इस कारण वह मुक्त हो जाता है, यह दिखलाते हैं । अथवा जो यह कहते हैं कि महापुरुष मोक्षपद को प्राप्त करके भी अपने तीर्थ का अपमान जान कर पुनः संसार में आजाते हैं, उनके मत का निराकरण करने के लिये कहते हैं ।

જ્ઞાનાચરણીય આદિ આઠ પ્રકાર કે કર્મ યા પ્રાણાતિપાત આદિ પાપ કા આચરણ ન કરને વાલે મુનિ કો નવીન કર્મ કા બન્ધ નહીં

હોય છે કે-તે મુનિ સંસારમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા નથી. તેમ મૃત્યુને પણ પ્રાપ્ત કરતા નથી. જન્મ, જરા, મરણથી સર્વથા મુક્ત થઈને સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥૭૧॥

ટીકાર્થ--પહેલાની ગાથામાં કહેલ છે કે--કર્મ ન કરવાવાળા મુનિના પહેલા કરેલા કર્મો નાશ પામી જાય છે. પરંતુ એટલું જ નહીં તેને નવા કર્મોનો બંધ પણ થતો નથી તેથી તે મુક્ત થઈ જાય છે. તે બતાવવામાં આવે છે. અથવા બેઓ એવું કહે છે કે-મહાપુરુષ મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત કરીને પણ પોતાના તીર્થનું અપમાન સમજીને ફરીથી સંસારમાં આવી જાય છે. તેઓના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે કહેવામાં આવે છે.

જ્ઞાનાચરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મ અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપનું આચરણ ન કરવાવાળા મુનિને નવા કર્મોનો બંધ થતો નથી. કેમકે

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૦૬

માથે કાર્યામાત્રઃ' इति न्यायात् नवं कर्म न भवितुमर्हति । कथम् ? यतः 'से' सः पापकर्मानाचरणशीलः 'महावीर' महावीरः -कर्ममहारिपुविदारकः त्वान्महावीरः महापुरुषः 'कर्म' कर्म ज्ञानाचरणीयाद्यष्टविधम् उपलक्षणात् स्थित्यनुभावपदेन-रूपान् कर्मभेदांश्च तथा 'नाम' नाम-नमनं नाम तन्निर्जरणमपि 'कर्मकथं निर्जी-यते' इति तन्निर्जरणोपायप्रति, 'अथवा नामेति संभावनायाम्, संभाव्यते चास्य महापुरुषस्य कर्मपरिज्ञानमतः स तत्कर्म 'विद्याणई' विजानाति ज्ञपरिज्ञाया सम्यग्-जानाति । एतेन ज्ञानमात्रेण किमित्याह-विज्ञाय' विज्ञाय कर्म तत्संभावं तन्नि-

होता है क्योंकि ऐसा न्याय है कि कारण के अभाव में कार्य नहीं होता । पाप कर्म का आचरण न करनेवाला महावीर अर्थात् कर्म रूपी महान् शत्रुओं का विदारक होने के कारण महान् वीर महापुरुष ज्ञाना-चरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों को और उपलक्षण से स्थिति, अनुभाव एवं प्रदेष्टा रूप कर्म भेदों को तथा नाम अर्थात् कर्म निर्जरा के उपायों को भी जानता है । अथवा गाथा में प्रयुक्त 'नाम' शब्द संभावना अर्थ में है । इसका अभिप्राय यह है कि कर्म के परिज्ञान वाले उस महापुरुष के लिए यह संभावना की जाती है कि वह ज्ञ-परिज्ञा से कर्म को सम्यक् प्रकार से जानता है । इस ज्ञानमात्र से क्या होता है, सो कहते हैं-कर्म, कर्म के स्वभाव और उसकी निर्जरा के उपाय को ज्ञपरिज्ञा से जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्यागदेता है ।

એવો ન્યાય છે કે-કારણના અભાવમાં કાર્ય થતું નથી. પાપકર્મનું આચરણ ન કરવાવાળા મહાવીર અર્થાત્ કર્મ રૂપી મહાન્ શત્રુઓનું વિદારણ થવાને કારણે મહાન્ વીર મહાપુરુષ જ્ઞાનાચરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મો અને ઉપલક્ષણથી સ્થિતિ, અનુભાવ, અને પ્રદેશ રૂપ કર્મના ભેદોને તથા નામ અર્થાત્ કર્મ નિર્જરાના ઉપાયોને પણ જાણે છે. અથવા ગાથામાં પ્રયોગ કરેલ 'નામ' શબ્દ સંભાવના અર્થમાં છે, તેનો અભિપ્રાય એ છે કે-કર્મના પરિજ્ઞાનવાળા તે મહાપુરુષ માટે એ સંભાવના કરવામાં આવે છે કે-તે જ-પરિજ્ઞાથી કર્મને સારી રીતે જાણે છે. આ જ્ઞાનમાત્રથી શું થાય છે ? તે કહેવામાં આવે છે. કર્મ કર્મના સ્વભાવ અને તેની નિર્જરાના ઉપાયને જા-પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે છે. અર્થાત્ કરીથી ન કરવાનો નિશ્ચય કરીને તેનું પ્રત્યાખ્યાન કરી દે છે. તેમ કરવાથી

જર્ણોપાયં ચ દ્વપરિણ્યા જ્ઞાત્વા તત્ પ્રત્યારુપાનપરિણ્યા પરિસ્વજતિ પુનરકરણ-
તથા પ્રત્યારુચાતિ। एतेन किं भवतीत्याह—येन कारणेन पापकर्मानाचरणरूपेण
पूर्वकृतकर्मक्षपणरूपेण च स मुनिः 'न जायई' न जायते संसारे नोत्पद्यते न जन्म
गृह्णाति 'न मिज्जई' न म्रियते न वा मृत्युं प्राप्नोति तस्याग्रे मोक्षसम्भावान्,
स जन्मजरामरणविममुक्तो भूत्वा सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं प्राप्नोतीति भावः ॥७॥

મૂલમ્—ળે મિજ્જઈ મહાવીરે જસસ નૈસ્થિ પુરે કડં ।

વાંડુવ જાંલ મધેતિ પિયાલોગંસિ ઈસ્થિઓ ॥૮॥

છાયા—ન મ્રિયતે મહાવીરો यस્ય નાસ્થિ પુરા કૃતમ્ ।

વાયુરિત્ત્વ જાલા મત્યેતિ પિયા લોકે સ્થિયઃ ॥૮॥

अर्थात् पुनः न करने की प्रतिज्ञा करके प्रत्यारुपान कर देता है । ऐसा
करने से क्या होता है ? पापकर्मों का आचरण न करने से तथा पूर्व-
कृत कर्मों का क्षय कर डालने से वह मुनि न संसार में जन्मता है, न
मृत्यु को प्राप्त होता है । उसे मोक्ष प्राप्त हो जाता है । वह जन्म जरा
मरण से सर्वथा मुक्त होकर सिद्धिगति नामक स्थान को प्राप्त
कर लेता है ॥७॥

‘ળ મિજ્જઈ મહાવીરે’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘जस्स-यस्य’ जिसको ‘पुरेकडं-पुराकृतम्’ पूर्वभवो-
पार्जित कर्म ‘नत्थि-नास्ति’ नहीं है ऐसा वह ‘महावीरे-महावीर पुरुष
‘ण मिज्जई-न म्रियते’ मरता नहीं है तथा उपलक्षण से जन्मता भी
नहीं है अर्थात् जन्म मरण से मुक्त होना है कारणकी वह ‘लोगंसि-

શું થાય છે ? પાપકર્મોનું આચરણ ન કરવાથી તથા પહેલાં કરેલા કર્મોને
ક્ષય કરી નાખવાથી તે મુનિ સંસારમાં જન્મ ધારણ કરતો નથી તેમ મૃત્યુ
પણ પામતો નથી. તેને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ? તે જન્મ, જરા અને
મરણથી સર્વથા મુક્ત થઈને સિદ્ધિ ગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીલે છે. ॥૭॥

‘ળ મિજ્જઈ મહાવીરે’ ઈત્યાદિ

शब्दार्थ—‘जस्स-यस्य’ जेने ‘पुरेकडं-पुराकृतम्’ पूर्वभवोपाजित
कर्म ‘नत्थि-नास्ति’ नहीं એવો તે ‘મહાવીરે-મહાવીરઃ’ મહાવીર પુરુષ ‘ન
મિજ્જઈ-ન મ્રિયતે’ મરતો નથી. તથા ઉપલક્ષણથી જન્મતો પણ નથી. અર્થાત્
જન્મ મરણથી મુક્ત થાય છે. કારણ કે તે ‘લોગંસિ લોકે’ જગતમાં ‘પિયા-

અન્વયાર્થ—(જસ) યસ્ય (પુરે કહં) પુરા કૃતં પૂર્વમવોગર્જિતં કર્મ (નત્યિ) ન મથેત્ સઃ (મહાવીરે) મહાવીરઃ—મહાપુરુષઃ (ળ મિજજઈ) ન મ્નિયતે ઉપલબ્ધ-
જાત નોત્પદ્યતે ચ જન્મમરણાન્મુક્તો ભવતીત્યર્થઃ । કથમિત્યાહ—યતઃ સઃ
(લોગંસિ) લોકે સંસારે (પિયા) પ્રિયાઃ મનોમોહકત્વાત્ પ્રેમાસ્પદમ્ (ઈત્યિઓ) સ્ત્રિયઃ (અચ્ચેઈ) અત્યેતિ અતિકામતિ ઉલ્લઘ્નયતિ પરિત્યજતીત્યર્થઃ ન તામિઃ
પ્રતિહતો ભવતીતિ ભાવઃ । કઃ કામિવ ! ઇત્યાહ—(વાઝ) વાયુઃ (જાલંવ) જ્વાલા
મિથેતિ । યથા વાયુરપિ જ્વાલામતિક્રમ્યાગ્રે ગચ્છતિ ન તેન પ્રતિહતો ભવતિ
તથૈવ સ મહાવીરઃ સ્ત્રીમિઃ પ્રતિહતો ન ભવતિ તેન કારણેન જન્મમરણવિમિ-
ર્મુક્તો ભવતિ સ્ત્રીણામેવ જન્મમરણયોઃ કારણકત્વાદિતિ ભાવઃ ॥૮॥

લોકે' જગત્ મેં 'પિયા-પ્રિયાઃ' પ્રેમાસ્પદ એસી 'ઈત્યિઓ-સ્ત્રિયાઃ' સ્ત્રિયો
કો 'અચ્ચેઈ-અત્યેતિ' ઉલ્લંઘન કર જાતા હૈં ડન મ્નિયોં સે પરાજિત
નહીં હોતા હૈં જૈસે 'વાઝ-વાયુઃ' વાયુ 'જાલંવ-જ્વાલામિવ' અગ્નિ કી
જ્વાલાકો ઉલ્લંઘન કર જાતે હૈં અગ્નિ સે પરાજિત નહીં હોતા હૈં એસા
હીં વહ મહાવીર પુરુષ સ્ત્રિયોં સે પરાજિત નહીં હોતા હૈં ॥૮॥

અન્વયાર્થ— જિસકે પૂર્વકૃત કર્મ રોષ નહીં હૈં, વહ મહાવીર પુરુષ
મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતા અર્થાત્ જન્મ મરણ સે છૂટ જાતા હૈં । કયોં
કિ સંસાર મેં પ્રેમાસ્પદ સ્ત્રિયોં કો વહ ત્યાગ દેતા હૈં । અર્થાત્ ડમસે
પરામૃત નહીં હોતા । જૈસે વાયુ જ્વાલા કો ઉલ્લંઘન કરતા હૈં ।

તાત્પર્ય યહ હૈં કિ જૈસે વાયુ અગ્નિ કી જ્વાલાઓ કો લાંઘ કર આગે
વડ જાતા હૈં, ડસસે પ્રતિહત નહીં હોતા, ડસી પ્રકાર મહાવીર પુરુષ સ્ત્રિયોં
સે પ્રતિહત નહીં હોતા, અતઃવ વહ જન્મ ઓર મરણ સે સર્વથા મુક્ત
હો જાતા હૈં, કયોંકિ સ્ત્રિયાં હીં જન્મ ઓર મરણ કા કારણ હૈં ॥૮॥

પ્રિયાઃ' પ્રેમાસ્પદ એવી 'ઈત્યિઓ-સ્ત્રિયાઃ' એ સ્ત્રિયેથી પરાણત થતો નથી
એમ 'વાઝ-વાયુઃ' વાયુ 'જાલંવ-જ્વાલામિવ' અગ્નિની જ્વાલાને ઉલ્લંઘન કરી
જાય છે અગ્નિથી પરાણત થતો નથી, એજ રીતે એ મહાવીર પુરુષ સ્ત્રિયેથી
પરાણત થતો નથી. ॥૮॥

અન્વયાર્થ—એના પહેલાં કદેલ કર્મો બાકી નથી. તે મહાવીર પુરુષ
મૃત્યુને પ્રાપ્ત થતા નથી. અર્થાત્ જન્મ, મરણથી, છૂટી જાય છે. કેમકે-
સંસારમાં પ્રેમસ્પદ સ્ત્રિયોને તેઓ ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ તેનાથી પરાણવ
પામતા નથી. એમ વાયુ જ્વાલાનું ઉલ્લંઘન કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—એમ વાયુ અગ્નિની જ્વાલાઓને ઉલ્લંઘીને આગળ
વધી જાય છે. તેનાથી પ્રતિહત થતા નથી. તેથી જ તે જન્મ અને મરણથી
સર્વથા છૂટી જાય છે. કેમકે સ્ત્રિયો જ જન્મ અને મરણનું કારણ છે. ॥૮॥

ટીકા--‘જસ’ યસ્ય પુરુષસ્ય ‘પુરેકહે’ પુરાકૃતમ્ પૂર્વોપાર્જિતં કર્મ, જન્મ જરામરણાદિમયોજકમ્ । ‘જરિથ’ નાસ્તિ-ઉપલક્ષણાત્ નવીનમપિ કર્મ નાસ્તિ આશ્રવદ્વારસ્પ નિરોધાત્ ‘મહાવીરે’ મહાવીરઃ-મહાપુરુષઃ ‘જ મિહજઈ’ ન ત્રિપતે, મરણાદિ મયોજકસકલકર્મણાં જ્ઞાનાગ્નિના વિનાશિતત્વાત્ આશ્રવદ્વારસ્પ નિરોધાત્, આશ્રવણાં મધાનઃ સ્ત્રી સંબંધઃ, તમચિકૃત્ય દૃષ્ટાન્તં દર્શયતિ । ‘વ’ ઇવ યથા ‘વાડ’ વાયુઃ અપ્રતિહતગતિકતયા પ્રસંજકકારણરાહિત્યેન વા ‘જાલં’ જ્વાલામ્ અગ્નિજ્વાલામ્ ‘અન્વેઈ’ અત્યેતિ-અતિક્રામતિ-ઉલ્લઘ્નયતિ, તથા-પરિત્યક્તા-ડોષકર્મા સ મહાવીરઃ ‘ઝોગંસિ’ હિલોકે ‘પિયા’ મિયાઃ હાવભાવલીલાદિમધા-નત્વાત્ પ્રેમાસ્પદમ્ ‘ઈત્થિયો’ સ્ત્રિયઃ ઉપલક્ષણાત્ પુત્રધનાદિકાનપિ ‘અન્વેઈ’

ટીકાર્થ--જિસ પુરુષ કે જન્મ જરા ઓર મરણ કો ઉત્પન્ન કરને વાલે પૂર્વોપાર્જિત કર્મ ઓર ઉપલક્ષણ સે, આશ્રવદ્વાર બંદ હો જાને કે કારણ નવીન કર્મ નહીં રહેતે, વહ મહાપુરુષ મૃત્યુ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતા । મૃત્યુ કે કારણમૂલ સકલ કર્મો કો વહ જ્ઞાન રૂપી અગ્નિ કે દ્વારા નષ્ટ કર ડાલતા હૈ ઓર સમસ્ત આશ્રવદ્વારોં કા નિરોધ કર હેતા હૈ । સ્ત્રી કા સંબંધ આશ્રવોં મેં પ્રધાન હૈ, અતઃપ્રેવ હસકે વિષય મેં દૃષ્ટાન્ત દિશ્વલાતે હૈ-જૈસે વાયુ અપ્રતિહત ગતિ વાલા હોને સે અગ્નિ કી જ્વાલા કો ઉલ્લંઘન કર જાના હૈ, ડસી પ્રકાર સમસ્ત કર્મોં કો ત્યાગ હેનેવાલા વહ મહાવીર પુરુષ, હાવ ભાવ લીલા આદિ કી પ્રવા-જતા વાલી હોને કે કારણ પ્રેમાસ્પદ સ્ત્રિયોં કો તથા ઉપલક્ષણ સે પુત્ર પંથ ધન આદિ કો બી લાંવ જાતા હૈ અર્થાત્ જો સબ હસકે માર્ગ

ટીકાર્થ--જે પુરુષના જન્મ, જરા અને મરણને ઉત્પન્ન કરવા વાળા પહેલાં ઉપાલોત કરેલા કર્મ અને ઉપલક્ષણથી આસ્ત્રવ દ્વાર બંધ થઈ જવાના કારણે નવા કર્મો રહેતા નથી. મૃત્યુના કારણે મૂલ સકલ કર્મોને તે જ્ઞાન-રૂપી અગ્નિ દ્વારા નાશ કરી નાખે છે. અને સઘળા આસ્ત્રવ દ્વારોના નિરોધ કરી નાખે છે. સ્ત્રિયોના સંબંધ આસ્ત્રવોમાં મુખ્ય છે, તેથી જ તેના સંબંધમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે.-જેમ વાયુ રોકાઈ વગરની ગતિ વાળો હોવાથી અગ્નિની જ્વાલાને ઝોળાંગી નાથ છે, એજ પ્રમાણે સઘળા કર્મોના ત્યાગ કરવા વાળા તે મહાવીર પુરુષ હાવ ભાવ, લીલા વિગેરેના પ્રધાન પશ્ચાવાળી હોવાને કારણે પ્રેમાસ્પદ સ્ત્રિયોને તથા ઉપલક્ષણથી પુત્ર અને ધન વિગેરેને પ્રથમ ઝોળાંગી નાથ છે. અર્થાત્ જે બધા તેઓના માર્ગ રોકવામાં સમર્થ

સમયાદૈવોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૧૬

અત્યેતિ, અતિક્રામતિ—ન તત્ત્વ મતિદત્તો ભવતીત્યર્થઃ ન તાસાં વશવર્તી ભવતીતિ યાવત્ । રાગદ્વેષાદિવિમૂઢો દિ હયાદાત્તુવજ્જતિ, યસ્ય તુ સ્વ્યાદિ સ્વરૂપજ્ઞાનેન તત્ત્વસંગજનિતફલાઽફલત્રિનિર્ણયાઽભ્યાસે વૈરાગ્યં ભવેત્ તસ્ય તતોનિવૃત્તિર્ભવતિ આશ્રવાઽમાવાત્ ॥૮॥

મૂલ્ય—‘હૃત્થિઓ જે ણં સેવંતિ આહમોક્ષા હું’ તે જના ।

‘તે જના વંધણુમ્મુક્તા નાવકંસ્વંતિ જીવિયં ॥૯॥

છાયા—સ્ત્રિયો યે ન સેવન્તે આદિમોક્ષા દિ તે જનાઃ ।

તે જના વન્ધનોઃમુક્તા નાઽવકાંસન્તિ જીવિતમ્ ॥૯॥

કો રોકને મેં સમર્થ નહીં હોતે । વહ સ્ત્રિયોં કે વશીભૂત નહીં હોતા । જો રાગ દ્વેષ સે વિમૂઢ બના રહતા હૈ વહી સ્ત્રી આદિ મેં આસક્ત હોતા હૈ । જિસને ડનકે સ્વરૂપ કો સમજ્ઞ લિયા હૈ ઓર ડનકે પ્રસંગ સે હોને ઘાલે લુપ્તફલ કા નિર્ણય કર કે વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કર લિયા હૈ, વહ ડનસે નિવૃત્ત હો જાતા હૈ । વહ આશ્રવ સે રહિત હો જાતા હૈ ॥૮॥

‘હૃત્થિઓ જે ણ સેવંતિ’ હૃત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે-યઃ’ જો મહાપુરુષ ‘હૃત્થિઓ-સ્ત્રિયઃ’ સ્ત્રિયોં કા ‘ણ સેવંતિ-ન સેવન્તે’ સેવન નહીં કરતા હૈ, ‘તે-તે’ વે ‘જના-જનાઃ’ પુરુષ ‘વંધણુ-મ્મુક્તા-વન્ધનોમ્મુક્તાઃ’ સકલવન્ધ સે રહિત હોરુરકે ‘જીવિયં-જીવિતમ્’ અસંયમ’ જીવન કી ‘નાવકંસ્વંતિ-નાવકાહ્સન્તિ’ ઇચ્છાનહીં કરતે હૈ કારણકિ ‘તે-તે’ વે મહાપુરુષ ‘હું’ નિશ્ચયસે ‘આહમોક્ષા-આદિ-મોક્ષાઃ’ સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી હોતે હૈ ॥૯॥

થઈ શક્તા નથી. તે સ્ત્રિયેને વશ થતા નથી. જેઓ રાગદ્વેષથી વિમૂઢ બની રહે છે, જેઓ સ્ત્રી વિગેરેમાં આસક્ત થાય છે. જેણે તેઓના સ્વરૂપને સમજ્ઞ લીધું છે, અને તેમના પ્રસંગથી થવાવાળા દુઃશ્વ-અરાગ પરિણામને નિર્જય કરીને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી લીધો છે, તે તેનથી નિવૃત્ત થઈ બાક્ય છે. તે આશ્રવથી રહિત થઈ બાક્ય છે. ॥૮॥

‘હૃત્થિઓ જે ણ સેવંતિ’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે-યઃ’ જે મહાપુરુષ ‘હૃત્થિઓ-સ્ત્રિયઃ’ સ્ત્રિયેનું ‘ણ સેવંતિ-ન સેવન્તે’ સેવતા નથી. ‘તે-તે’ એ ‘જના-જનાઃ’ પુરુષો વંધણુમ્મુક્તા-વન્ધનોમ્મુક્તાઃ’ સમસ્ત બંધનોથી રહિત થઈને ‘જીવિયં-જીવિતમ્’ અસંયમ ભવનની ‘નાવકંસ્વંતિ-નાવકાહ્સન્તિ’ ઇચ્છા કરતા નથી. કારણ કે ‘તે-તે’ એ મહાપુરુષો ‘હું’ નિશ્ચયથી ‘આહમોક્ષા-આદિમોક્ષાઃ’ સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી થાય છે. ॥૯॥

સૌ ૬૫

અન્વયાર્થ:—(જે) યે મહાપુરુષાઃ સ્ત્રીસેવનકટુકફલજ્ઞાતારઃ (શ્રિયો) સ્ત્રિયઃ (જે સેવંતિ) ન સેવન્તે (તે) તે આત્માર્થિનઃ (જળા) જનાઃ—પુરુષાઃ (વંધ-પુન્મુક્તા) વંધનોન્મુક્તાઃ વન્ધનકારણકસ્ત્રીમદ્વપરિત્યાગેન સકલવન્ધનરહિતાઃ સન્તઃ (જીવિયં) જીવિતમ્ અસંયમજીવનમ્ ઉપલક્ષણાદ્ વાત્તમરણમપિ ચ (જાત-કંચંતિ) નાવકાઙ્ક્ષન્તિ ન વાંચન્તિ । કિમર્થ ન વાઠઙ્ગન્તીત્યાદ્—યતઃ (તે) પૂર્વો-ક્તસ્વરૂપાઃ (જળા) જનાઃ (દુ) નિશ્ચયેન (આદ્યમોક્ષા) આદિમોક્ષાઃ મધાન-મોક્ષાઃ મધાનત્વેન મોક્ષા યેષાં તે તથા મોક્ષાગમનકામ્યુકાઃ સન્તીત્યર્થઃ, અતસ્તે મોક્ષામિલાપિત્વેન અસંયમજીવિતં ચાલમરણં ચેતિદ્વયમપિ નેચ્છન્તીતિ ભાવઃ । ૧।

ટીકા—‘જે’ યે મહાપુરુષાઃ સ્ત્રીપ્રસંગઃ કટુકવિપાકઃ, સ્ત્રિયઃ સુગતિમાર્ગગિહ્યાઃ સર્વાધર્મમૂલાઃ કપટજાલસંકુલાઃ મદિરેન મહામોહોત્પાદિકાઃ કિં બહુના સ્ત્રિય एव

અન્વયાર્થ—સ્ત્રી સેવન કે કટુક વિપાક કે જ્ઞાતા જો મહાપુરુષ સ્ત્રિયોં કા સેવન નહીં કરતે હૈં વે આત્માર્થી પુરુષ વન્ધન સે યુક્ત હો કર અસંયમમય જીવન કી આકાંક્ષા નહીં કાતે ઓર ઉપલક્ષણ સે ચાલમરણ કી ‘મી’ ઇચ્છા નહીં કરતે । કયો કિં વે જગત્ નિવાસી જન સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી હોતે હૈં—મોક્ષાગમન કે અમિલાપી હોતે હૈં । મોક્ષ કે અમિલાપી હોને સે વે અસંયમ જીવન ઓર ચાલમરણ દોનોં કી હી ઇચ્છા નહીં કરતે ॥૧॥

ટીકાર્થ—જો મહાપુરુષ યહ નિશ્ચય કર હેતે હૈં કિં સ્ત્રી પ્રસંગ કટુક ફલ હેને ચાલા હૈ, સ્ત્રિયાં સુગતિ કે માર્ગ મેં અર્ગલા કે સમાન હૈં, મમસ્ત અધર્મ કા મૂલ હૈં કપટ જાલ સે યુક્ત હોતી હૈં, મદિરા કે સમાન મહામોહ કો ઉત્પન્ન કરનેચાલી હૈ, અધિક

અન્વયાર્થ—સ્ત્રી સેવનના કટવા વિપાકને બાણુવાવાળા જે મહાપુરુષો સ્ત્રિયોનું સેવન કરતા નથી. એવા તે આત્માર્થી પુરુષ બંધનથી મુક્ત થઈને અસંયમ મય જીવનની આકાંક્ષા કરતા નથી. અને ઉપલક્ષણથી બાલમરણની પણ ઇચ્છા કરતા નથી કેમકે તેઓ જગત્ નિવાસી પુરુષ સૌથી પહેલાં મોક્ષ ગામી થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષ ગમનના અમિલાપી હોય છે. મોક્ષના અમિલાપી હોવાથી તે અસંયમ જીવન અને બલ મરણ બંનેની ઇચ્છા કરતા નથી. ॥૧॥

ટીકાર્થ—જે મહાપુરુષ એ નિશ્ચય કરી લે છે કે—સ્ત્રી પ્રસંગ કટવા હજી આપનાર છે, સ્ત્રિયો સુગતિના માર્ગમાં લોગળ જેવી છે, સઘળા અધર્મોનું મૂળ છે. કપટ જાળથી યુક્ત હોય છે. મદિરાની જેમ મહામોહને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આવાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૧૫

સર્વપરિગ્રહેતવઃ ઇતિ નિશ્ચિત્વ 'ઇતિયો' સ્ત્રીઃ 'ળ સેવંતિ' ન સેવન્તે 'તે' તે
 ઇત્યમ્ભૂતા આત્માર્થિનઃ (જળા) જનાઃ-મહાપુરુષાઃ 'વંધનુમ્મુક્તા' વંધનોન્મુક્તાઃ
 સ્ત્રીજાલવંધરહિતતયા સકલવંધનરહિતાઃ સન્તઃ 'જીવિયં' જીવિતં અસંયમ-
 જીવિતમ્ ઉપલક્ષણાત્ વાલમરણમપિ ચ 'નાવકંચંતિ' નાડવકાંક્ષન્તિ કિમર્થં જીવિતં
 મરણં ચ નાવકાકુક્ષન્તીત્યાહ-યતઃ 'હુ' નિશ્ચયેન 'તે' તે-સ્ત્રીસંગવર્જકાઃ
 'જળા' જનાઃ 'આદિમોક્ષા' આદિમોક્ષાઃ અત્ર આદિશબ્દઃ પ્રધાનાર્થકસ્તેન
 આદિ મધાનમ્ અન્યપુરુષાર્થાપેક્ષયા મોક્ષઃ અશેષકર્મક્ષયાત્મકો યેષાં તે આદિ-
 મોક્ષાઃ, પ્રધાનભૂતમોક્ષાખ્યપુરુષાર્થોદ્યતાઃ અતएव તે જીવિતં મરણં વ નાવ
 કાકુક્ષન્તીતિ ભાવઃ ॥૯॥

મૂલ્મ-જીવિયં પિટ્ટુઓ કિંચ્ચા અંતં પાવંતિ કમ્મુણં ।

કમ્મુણા સંમુહી ભૂયા જૈ મંગ મૈણસાસઈ ॥૧૦॥

છાયા--જીવિતં પૃથ્ઠતઃ કૃત્વા અન્તં માર્ગુવન્તિ કર્મણામ્ ।

કર્મણા સંમુહી ભૂતા યે માર્ગમનુશાસતિ ॥૧૦॥

વયા, સ્ત્રિયાં હી સમસ્ત પરિગ્રહ કા કારણ હૈં, વે સ્ત્રિયોં કા સેવન નહીં
 કરતે હૈં । એસે આરમાર્થી જન સ્ત્રી કે જાલ સે છુટકારા પાકર સમસ્ત
 વંધનોં સે મુક્ત હો જાતે હૈં । વે ન અસંયમ જીવન કી ઇચ્છા કરતે
 હૈં ઔર ન વાલમળકી । વે કયોં જીવન મરણ કી ઇચ્છા નહીં કરતે ?
 હસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ સ્ત્રી પ્રસંગ કે ત્યાગી વે જગત્ વાસી જન
 આદિમોક્ષ હોતે હૈં । અર્થાત્ સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી હોતે હૈં । હસી
 કારણ જીવન મરણ કી ઇચ્છા નહીં કરતે ॥૯॥

ઉત્પન્ન કરવાવાળી છે. વધારે શું કહેવાય ? સ્ત્રિયો જ સઘળા પરિગ્રહનું
 કારણ છે, તેઓ સ્ત્રિયોનું સેવન કરતા નથી. એવા આત્માર્થી જન સ્ત્રીની
 જાળથી છૂટકારો પામીને સઘળા અંધનોથી મુક્ત થઈ જાય છે. તેઓ અસં-
 યમી જીવનની ઇચ્છા કરતા નથી, તેમજ આત્મમરણની પણ ઇચ્છા કરતા
 નથી. તેઓ જીવન મરણની ઇચ્છા કેમ કરતા નથી ? એનો ઉત્તર એવો છે
 કે-સ્ત્રી પ્રસંગને ત્યાગ કરવા વાળા તેઓ જગત્માં રહેનારાઓ આદિ મોક્ષ
 હોય છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી હોય છે. એજ કારણે જીવન મર-
 ણની ઇચ્છા કરતા નથી. ॥૬॥

અન્યથા—જીવિતેછાં પરિત્યજ્ય તે કિં કુર્વન્તીત્યાહ—તે અસંયમજીવને-
ચ્છારહિતા મહાપુરુષાઃ ‘જીવિયં’ જીવિતમ્ અસંયમજીવનં ‘પિટ્થો કિચ્ચા’ પૃષ્ઠતઃ
કૃત્વા અનાદૃત્ય જીવનનિરપેક્ષો ભૂત્વેત્યર્થઃ ‘કમ્મુણં’ કર્મણાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ-
વિધાનાં ચતુર્ણાં ધ્યાતિકર્મણાં વા (અંતં) અન્તં નાશં ‘પાવંતિ’ પ્રાપ્નુવન્તિ સકલકર્મ-
ક્ષયેણ મોક્ષં પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થઃ । (જે) યે સકલકર્મક્ષયણાસમર્થાઃ મથેયુસ્તે

‘જીવિયં પિટ્થો કિચ્ચા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘જીવિયં-જીવિતમ્’ અસંયમ જીવન કો ‘પિટ્થો કિચ્ચા-
-પૃષ્ઠતઃ કૃત્વા’ અનાદર કરકે ‘કમ્મુણં-કર્મણાં’ જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ
પ્રકાર કે ધ્યાતિયા કર્મ કે ‘અંતં-અન્તમ્’ અંતકો ‘પાવંતિ-પ્રાપ્નુવન્તિ’
પ્રાપ્ત કરતે હૈં ‘જે-યે’ જો પુરુષ સકલકર્મ કે ક્ષયણ મેં અસમર્થ હોતે
હૈં યે પુરુષ ‘કમ્મુણા-કર્મણા’ તપ સંયમઆદિ સદનુષ્ઠાન રૂપ ક્રિયા સે
‘સંમુહીભૂયા-સંમુલ્લીભૂતાઃ’ મોક્ષકે સન્મુલ્લ હોકર ‘મર્ગં માર્ગમ્’ જિનોક્ત
-સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ કો ‘અણુસાસદ્-અનુશા-
સતિ’ અભ્યો કો ઉપદેશ કરતે હૈં અર્થાત્ અભ્યો કો મોક્ષમાર્ગ
ઉપદેશદ્વારા દિખાતે હૈં ॥૧૦॥

અન્યથા—જીવન કે પ્રતિ નિસ્પૃહ્ હોકર યે કયા કરતે હૈં સો
કહતે હૈં અસંયમજીવન કી ઇચ્છા સે રહિત મહાપુરુષ અસંયમી જીવન
કો ત્યાગ કર અર્થાત્ ઉસસે નિરપેક્ષ હોકર જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠો
કર્મોં કા યા ચાર ધ્યાતિયા કર્મોં કા અન્ત કર દેતે હૈં ઓર મોક્ષ પ્રાપ્ત

जीवयं पिट्ठो किच्चा’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘જીવિયં-જીવિતમ્’ અસંયમ જીવનને ‘પિટ્થો કિચ્ચા-પૃષ્ઠતઃ
કૃત્વા’ અનાદર કરીને ‘કમ્મુણ-કર્મણાં’ જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના
ધ્યાતિયા કર્મનાં ‘અંતં-અન્તમ્’ અંતને ‘પાવંતિ-પ્રાપ્નુવન્તિ’ પ્રાપ્ત કરે છે. ‘જે-
-યે’ જે પુરુષ સકલ કર્મનાં ક્ષયણમાં અસમર્થ હોય છે તે પુરુષ ‘કમ્મુણા-
-કર્મણા’ તપ સંયમ વિગેરે સદનુષ્ઠાન રૂપ ક્રિયાથી ‘સંમુહી ભૂયા-સંમુલ્લીભૂતાઃ’
મોક્ષની સન્મુખ બનીને ‘મર્ગ-માર્ગમ્’ જિનોક્ત સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાનચારિત્ર
રૂપ મોક્ષમાર્ગને ‘અણુસાસદ્-અનુશાસતિ’ અભ્યોને ઉપદેશ કરે છે. અર્થાત્
અભ્યોને ઉપદેશ દ્વારા મોક્ષમાર્ગ બતાવે છે. ॥૧૦॥

અન્યથા—જીવન પ્રત્યે નિસ્પૃહ થઈને તેઓ શું કરે છે ? એ કહે-
વામાં આવે છે—અસંયમમય જીવનની ઇચ્છાથી રહિત મહાપુરુષ અસંયમી
જીવનનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ તેનાથી નિરપેક્ષ બનીને જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે
આઠે કર્મોના અથવા ચાર ધ્યાતિયા કર્મોના અન્ત કરે છે. અને મોક્ષ પ્રાપ્ત

સમયાર્થબોધની ટીકા પ્ર. છ. અ. ૧૫ આવૈતીયસ્વરૂપાનરૂપણમ્

૫૧૭

(કમ્મુણા) કર્મણા તપઃસંયમાદિ સદ્નુષ્ઠાનરૂપવા ક્રિયયા (સંમુહીભૂયા) સંમુ-
સ્ત્રીભૂતાઃ અશેષકર્મક્ષણમાર્ગામિમુત્તાઃ સન્તઃ (મર્ગ) માર્ગ-જિનોક્ત સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનચારિત્રરૂપમ્ (અણુસાસઈ) અનુશાસતિ મન્વેમ્બ્યઃ સમુપદિશન્તિ સદુપદેશસ્ય
પરમ્પરયા મોક્ષમાપ્તિહેતુસ્વાદિતિ ॥૧૦॥

ટીકા—જીવિતેચ્છાં પરિત્યજ્ય કિં કુર્વન્તીત્યાહ—તે અસંયમજીવનેચ્છા-
રહિતા મહાપુરુષાઃ ‘જીવિયં’ જીવિતમ્—અસંયમજીવિતમ્ ‘વિદ્વો કિંચા’
પુષ્પતઃ કૃત્વા, અનાદૃત્ય ‘કમ્મુણં’ કર્મણા જ્ઞાનાવરણીયાદીનામ્ ‘અંતં’ અન્ત—નાશ
‘પાવંતિ’ પ્રાપ્નુવન્તિ । સદ્નુષ્ઠાનકરણેન જીવનનિરપેક્ષાઃ સન્તઃ અશેષકર્મક્ષય-
સ્વરૂપં મોક્ષં પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થઃ, ‘જે’ યે સકલકર્મક્ષણાસમર્થાસ્તે ‘કમ્મુણા’
કર્મણા તપઃ સંયમાદિવિશિષ્ટાસન્નુષ્ઠાનેન ‘સંમુહીભૂયા’ સંમુસ્ત્રીભૂતાઃ=સકલકર્મ-

કરતે હૈં । જો સકલ કર્મોં કા ક્ષય કરને મેં સમર્થ હોતે હૈં, યે પુરુષ
તપ સંયમ આદિ કે અનુષ્ઠાન સે સમસ્ત કર્મોં કો ક્ષણ કરને કે
અભિમુખ હોકર સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગ કા
પ્રાણિયોં કે હિત કે લિપ અવ્ય જીવોં કો ઉપદેશ દેતે હૈં, ક્યોંકિ
મોક્ષમાર્ગ કા ઉપદેશ મી પરમ્પરા સે મોક્ષ કા પ્રાપક હોતા હૈ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જીવન કી ઇચ્છા કો ત્યાગ કર કયા કરતે હૈં ? સો કહતે
હૈં અસંયમ જીવન કી ઇચ્છા સે રહિત મહાપુરુષ અસંયમમય જીવન
કો ત્યાગ કર જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કા અન્ત કર દેતે હૈં અર્થાત્
સદ્નુષ્ઠાન કરકે જીવન સે નિરપેક્ષ હોકર સમસ્ત કર્મક્ષય રૂપ મોક્ષ
પ્રાપ્ત કર લેતે હૈં । જો સમસ્ત કર્મોં કા ક્ષય કરને મેં અસમર્થ હોતે હૈં,
યે તપ સંયમ આદિ કા વિશિષ્ટ અનુષ્ઠાન કરકે મોક્ષ કે અભિમુખ

કરે છે. જેઓ સકળ કર્મોંની ક્ષય કરવામાં સમર્થ હોય છે. તે પુરૂષ તપ
અંયમ વિગેરેના અનુષ્ઠાનથી સમગ્ર કર્મોંની ક્ષય કરવામાં અભિમુખ થઇને
સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગની પ્રાણિયોના હિત માટે અવ્ય
જીવેને ઉપદેશ આપે છે. કેમ કે—મેક્ષ માર્ગની ઉપદેશ પણ પરંપરાથી
મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જીવનની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરીને શું કરે છે ? તે ખતાવે છે.
—અસંયમી જીવનની ઇચ્છાથી રહિત પુરૂષ અસંયમ મય જીવનનો ત્યાગ
કરીને જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોંની અંત કરી દે છે. અર્થાત્ સદ્નુષ્ઠાન કરીને
જીવનથી નિરપેક્ષ થઇને સમસ્ત કર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે, જે
સમસ્ત કર્મોંની ક્ષય કરવામાં અસમર્થ હોય છે, તેઓ તપ, સંયમ, વિગે-

૫૧૮

સુવર્ણકાવ્ય

સયસ્વરૂપમોક્ષસ્થાઽમિમુક્તીધૃતાઃ સન્તઃ 'મર્ગ' માર્ગમ્=સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિ-
પ્રાત્મકમ્ 'અણુસાસર્' અનુશાસતિ, પ્રાણિનાં હિતાય ભવ્યેભ્યઃ સમુપદિશંતિ મોક્ષ-
માર્ગોપદેશસ્થાપિ પરમ્પરયા મોક્ષપ્રાપ્તવાદિતિ ॥૧૦॥

મૂલમ્-અણુસાસણં પુઢો પાણીં વસુમં પૂયણાસણં ।

અણાસણં જણં દંતે દંઢે આરયમેહુણે ॥૧૧॥

છાયા--અનુશાસનં પૃથક્ પ્રાણિણુ વસુમાન્ પૂજાનાસ્વાદકઃ ।

અનાશયી યતો દાન્તો દઢ આરત મૈથુનઃ ॥૧૧॥

હોકર સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ઔર તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગ કા પ્રાણિયો
કે હિતકે લિપે ભવ્ય જીવોં કો ઉપદેશ દેતે હૈ, કયોંકિ મોક્ષમાર્ગ કા
ઉપદેશ મી પરમ્પરા સે મોક્ષપ્રાપ્તિ કા કારણ હૈ ॥૧૦॥

‘અણુસાસણં પુઢો પાણી’ ઇત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ--‘અણુસાસણં-અનુશાસનમ્’ સદુપદેશ ‘પાણી-પ્રાણિણુ’
પ્રાણિયોં મેં ‘પુઢો-પૃથક્’ મિત્ર મિત્ર હોતા હૈ ‘વસુમં-વસુમાન્’ સંયમ-
વાન્ તથા ‘પૂયણાસણં-પૂજાનાસ્વાદકઃ’ પૂજાસત્કાર કી ઇચ્છા ન રલ્લ-
નેવાલે અત ઇવ ‘અણાસણં-અનાશયઃ’ પૂજા મેં રુચિ ન રલ્લનેવાલા
તથા ‘જણં-યતઃ’ સંયમમેં પ્રયત્નવાન્ તથા દંતે-દાન્તઃ’ ઇન્દ્રિય ઔર નો
ઇન્દ્રિય કા દમન કરને વાલા અર્થાત્ જિતેન્દ્રિય અત ઇવ ‘દંઢે-દઢઃ’ દઢ
તથા ‘આરયમેહુણે-આરતમૈથુનઃ’ મૈથુન રહિત પુરુષ મોક્ષ ગમન યોગ્ય
હોતા હૈ ॥૧૧॥

૨૨નું વિશેષ પ્રકારથી અનુબંધન કરીને મોક્ષની સન્મુખ ધધને સમ્યક્ દર્શન
સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર, અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગનો પ્રાણિયોના
હિત માટે ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપે છે. કેમકે-મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ પણ
પરંપરાથી મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે. ॥૧૦॥

‘અણુસાસણં પુઢો પાણી’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--‘અણુસાસણં-અનુશાસનમ્’ સદુપદેશ ‘પાણી-પ્રાણિણુ’ પ્ર.ણિ-
યોમાં ‘પુઢો-પૃથક્’ અલગ અલગ હોય છે. ‘વસુમં-વસુમાન્’ સંયમવાન્ તથા
‘પૂયણાસણં-પૂજાનાસ્વાદકઃ’ પૂજા સત્કારની ઇચ્છા ન રાખવાવાળા અતએવ
‘અણાસણં-અનાશયઃ’ પૂજામાં રૂચિ ન રાખવાવાળા તથા ‘જણં-યતઃ’ સંયમમાં
યત્નવાન્ તથા ‘દંતે-દાન્તઃ’ ઇન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિયનું દમન કરવાવાળા
અર્થાત્ જિતેન્દ્રિય અતએવ દંઢે-દઢઃ’ દઢ તથા ‘આરયમેહુણે-આરતમૈથુનઃ’
મૈથુનને વર્જીત કરનાર પુરુષ મોક્ષ ગમન કરવાને યોગ્ય ઠહેવાય છે. ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ:—મોક્ષાભિમુખાનામનુશાસનં મદર્શયતિ—મોક્ષાભિમુખા યદનુશા-
સતિ તત્ (અણુસાસણં) અનુશાસનં સદુપદેશઃ, તત્ (પાણી) પ્રાણિષુ—જગજનતુષુ
(પુદો) પૃથક્ ભિન્નં ભિન્નં વર્તેતે ભિન્નમિત્તતયા તત્ પરિણમતે ન તુ સમાન-
તયા, તત્તજ્જીવાનાં તત્તદન્તઃકરણસ્ય ભિન્નભિન્નસ્વભાવત્વાત્ । તેનાનુશાસ-
નેન કષિદેવ મોક્ષાભિમુખો ભવતિ ન તુ સર્વે, યોડનુશાસકઃ સ કીદશો મયે-
વિત્યાહ—(વસુમં) વસુમાન્—વસુ=ધનં મુનેર્ધનં તુ સંયમ એવ તદ્વાન્ વસુમાન્=સંય-
મવાન્, તયા (પૂયણાસણ) પૂજાનાસ્વાદકઃ—પૂજા=સત્કારઃ તસ્યા અનાસ્વાદકઃ
મનોવાકકાયરેત્તુમોદકઃ, અતએવ (અણાસણ) અનાશયઃ પૂજાયમિપ્રાયવર્જિતઃ, અત-
એવ (જણ) યતઃ—મયતઃ સંયમે યત્તવાન્, કુતઃ ? (દંતે) દાન્તઃ—ઇન્દ્રિયનોઇન્દ્રિયદ-
મકઃ અતએવ (દદે) દદઃ—દેશદિભિરપ્યવિચક્ષિતસ્વભાવઃ, કુત એવમ્—(આરયમેદુણે)

અન્વયાર્થ:—મોક્ષ કે સન્મુખ દુષ્ટ મહાપુરુષોં કે અનુશાસન કે વિષય
મેં કહતે હેં ઉન મોક્ષાભિમુખ પુરુષોં કા અનુશાસન જગત્ કે જીવોં મેં
ભિન્ન ભિન્ન રૂપ મેં પરિણત હોતા હૈ, સમાન રૂપ મેં નહીં, કયોંકિ
વિભિન્ન પ્રાણિયોં કા અન્તઃકરણ ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ થાલા હોતા
હૈ । ઉસ અનુશાસન સે કોઈ કોઈ હી મોક્ષ કી ઓર સંમુખ હોતા હૈ,
સમી નહીં । અનુશાસક કેસા હો, સો કહતે હેં—‘વસુ’ કા અર્થ હૈ ધન,
મુનિ કા ધન સંયમ હી હૈ । અતએવ ‘વસુમાન્’ કા અર્થ સંયમવાન્
સમજના ચાહિયે । જો સંયમવાન્ હૈ, આદર સત્કાર કા અસ્વાદન યા
અનુમોદન નહીં કરતા આદર સત્કાર આદિ કી ઇચ્છા સે રહિત હોતા
હૈ, સંયમ મેં યતનાવાન્ હોતા હૈ, ઇન્દ્રિયોં કા ઓર મન કા દમન
કરને થાલા હૈ, દેવ આદિ મી જિસે ચલાયમાન નહીં કર સકતે,

અન્વયાર્થ:—મોક્ષની સન્મુખ હિપચિત થયેલ મહાપુરુષોના અનુશાસન
સંબંધમાં કહે છે. એ મોક્ષાભિમુખ પુરુષોત્ત્વ અનુશાસન જગતના જીવોમાં
જુદા જુદા પ્રકારથી પરિણત થાય છે. સરખી રીતે નહીં. કેમકે—જુદા જુદા
પ્રાણિયોના અંતઃકરણો જુદા જુદા સ્વભાવવાળા હોય છે. એ અનુશાસનથી
કોઈ કોઈ પુરુષો જ મોક્ષની તરફ જનાર હોય છે. બધા નહીં. અનુશાસક
કેવા હોય ? તે સંબંધમાં કહે છે કે—‘વસુ’ અર્થાત્ ધન, મુનિત્વ ધન સંયમ
જ હોય છે. તેથી જ ‘વસુમાન્’ નો અર્થ સંયમવાન્ એ પ્રમાણે સમજવો
જોઈએ. જેઓ સંયમવાન્ છે, આદર સત્કારનું આસ્વાદન અથવા અનુમોદન
કરતા નથી. આદર સત્કાર વિગેરેની ઇચ્છા રહિત હોય છે. સંયમમાં યતના-
વાન્ હોય છે. ઇન્દ્રિયોત્ત્વ અને મનત્ત્વ દમન કરવાવાળા છે, દેવ વિગેરે પણ

આરત્તમૈથુનઃ--આગતભોગેચ્છઃ ઉપલક્ષણાત્ સ્વત્કસર્વેચ્છાવાન્ત ય ઇતાદશવિશે-
ષણવિશિષ્ટો ભવતિ સ એવ મોક્ષાભિમુખો મચિતુમર્હતીતિ માવઃ ॥૧૧॥

ટીકા—મોક્ષાભિમુખાનામનુશાસનં પ્રદર્શયતિ-‘અનુસાસનં’ અનુશાસનમ્
મોક્ષાભિમુખાનામુપદેશઃ, અનુશાસ્યન્તે સન્માર્ગાય અભિમુખી ક્રિયન્તે જીવાઃ
સદસદ્વિવેકેન યેન, તત્-અનુશાસનમ્ ધર્મદેશના તદનુશાસનં પુનઃ ‘પાણી’ પાણીષુ-
જીવેષુ ‘પુરો’ પૃથક્ પૃથક્ ભવતિ । યદપિ સર્વજ્ઞમુખાત્-એકવિધમેવાનુશાસનં
નિસ્સરતિ, તથાપિ-શ્રોતૃણાં મેદાત્-વહુશઃ પરસ્પરં મિથત એવ તદનુશાસનમ્ ।
યથા-વારિદિવિમુક્તપુદકં-એકરસમપિ તત્તદેશવિમાગવિમક્તપૃથિવીવિકારા-

વર્ગોંકિ વહ મૈથુન સે રહિત હોતા હૈ અર્થાત્ સમસ્ત ભોગેચ્છાઓંં કા
ત્યાગી હોતા હૈ, જો હન વિશેષણોંં સે વિશિષ્ટ હોતા હૈ, વહી મોક્ષ
કી ઓર અભિમુખ (સંમુખ) હોને યોગ્ય હોતા હૈ ॥૧૧॥

ટીકાર્થ--મોક્ષાભિમુખ પુરુષોંં કે અનુશાસન કે વિષય મેં કહતે
હેં-જિસ સત્ અસત્ વિવેક કે દ્વારા જીવ મોક્ષ કે સન્મુખ હોતે હેં,
વહ અનુશાસન કહલાતા હૈ । ઉસે ધર્મદેશના ખી કહતે હેં । વહ અનુ-
શાસન જીવોંં મેં બિન્ન બિન્ન રુપ સે પરિણત હોતા હૈ । યદપિ ભગવાન્
કે મુખ સે એક હી પ્રકાર કી ધર્મદેશના નિકલતી હૈ, તથાપિ શ્રોતાઓંં
કી વિભિન્નતા કે કારણ ધર્મદેશના મેં ખી અન્તર પડજાતા હૈ । જૈસે
મેઘોંં સે ગિરા હુઆ જલ સ્વભાવતઃ એક સે રસ વાળા હોતા હૈ, ફિર
ખી અમુક દેશોંં મેં વિમક્ત પૃથ્વી કે વિકારોંં કે કારણ વહ અનેક

એને ચલાયમાન કરી શકતા નથી. કેમકે-તે મૈથુનથી રહિત હોય છે. અર્થાત્
સઘળી ભોગેચ્છાનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે. એઓ આ વિશેષણથી
વિશિષ્ટ હોય છે, એજ મોક્ષની તરફ અભિમુખ (સંમુખ) થવાને યોગ્ય
હોય છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ--મોક્ષાભિમુખ પુરુષોના અનુશાસનના સંબંધમાં કહે છે-એ
સત્ અસત્ વિવેક દ્વારા જીવ મોક્ષની સન્મુખ હોય છે, તે અનુશાસન
જીવોમાં બિન્ન બિન્ન રૂપથી પરિણત થાય છે. એ કે-ભગવાનના મુખેથી
એક જ પ્રકારની ધર્મદેશના નિકળે છે, તો પણ શ્રોતાઓના બિન્ન પણાને
કારણે ધર્મદેશનામાં પણ અંતર પડે જાય છે. જેમ મેઘોમાંથી પડેલ જળ
સ્વભાવથી એક સરખા રસ વાળું હોય છે, તો પણ અમુક અમુક દેશોમાં
જુદા પ્રકારની જમીનના વિકારોના કારણે તે અનેક પ્રકારના થઈ જાય છે.

નાશ્રિત્યાઽનેકયા મિષતે । નારિકેલનિમ્બજંઘીરાદૌ યથોપવર્ણિતમેદસ્ય સર્વાઽનુ-
ભવસિદ્ધતાત્ । તથાચોક્તમ્—

‘દેશના લોકનાથાનાં સત્ત્વાશયવશંવદાઃ ।

મિથ્યંતે बहुभा लोके उपायैर्बहुभिः पुनः ॥१॥इति॥

યથાપિ ભવ્યે एव तदनुशासनं फलति न तु तदभव्ये, तथापि तत्र सर्वोपायस्य
भगवतो नो दोषः, किन्तु तत्र तत्र तादृशजीवानामेव स दोषो यत्तदन्तःकरणेन
सह तथा परिणमति । उक्तं—

‘सद्धर्मबीजवपनानपकौशलस्य,

यस्लोकवान्धः ! तदापि खिलान्यभूवन् ।

तन्नादभुतं स्वगकुलेष्विह तामसेषु

सूर्याश्वो मधुकरी चरणावदाताः ॥१॥इति॥

પ્રકાર કા હો જાતા હૈ । નારિયલ નીમ ઓર નીંજૂ આદિ મેં ઉક્ત વિભિ-
ન્નતા સમી કો અનુભવ મેં આતી હૈ । કહા હૈ ‘દેશના લોક
નાથાનામ્’ ઇત્યાદિ ।

‘લોક કે નાથો-તીર્થંકરોં કી દેશના શ્રોતા જીવોં કે અભિપ્રાય કે
અનુસાર હસ લોક મેં અનેક પ્રકાર કી હો જાતી હૈ ઓર વહ અનેક
કારણોં સે નાના રૂપોં મેં પરિણત હોતી હૈ ।’

યથાપિ ભગવાન્ કી ધર્મદેશના અવ્ય જીવ મેં હી ફલવાન્ હોતી હૈ,
અભવ્ય મેં નહીં, તથાપિ સમી ઉપાયોં કે જ્ઞાતા ભગવાન્ કા હસમેં
કોઈ દોષ નહીં હૈ । યહ તો ઊન શ્રોતાઓં કા હી દોષ હૈ કિ ઊનકે
અન્તઃકરણ કે સંસર્ગ સે વહ ઊસ પ્રકાર પરિણત હો જાતી હૈ । કહા
મી હૈ—‘સદ્ધર્મબીજવપનાનપ કૌશલસ્ય’ ઇત્યાદિ ।

નારીયેલ, લીમડો અને લીંબૂ વિગેરેમાં તે લિન્નપણુ બધાને અનુભવમાં આવે
છે, કહ્યું પણ છે કે—‘દેશના લોકનાથાનામ્’ ઇત્યાદિ

લોકનાનાથો—તીર્થંકરોની દેશના શ્રોતાજનોના અભિપ્રાય પ્રમાણે આ
લોકમાં અનેક પ્રકારની થઈ જાય છે અને તે અનેક કારણોથી અનેક રૂપોમાં
પરિણ્વિત થઈ જાય છે.

જો કે ભગવાનની ધર્મદેશના અવ્ય જીવમાંજ ફલવાન્ હોય છે, અભ-
વ્યમાં નહીં, તો પણ સવળા ઉપાયોના બંધનના ભગવાનનો આમાં કાંઈજ
દોષ નથી. આ તો તે શ્રોતાઓનો જ દોષ છે કે—તેમના અન્તઃકરણના સંસ-
ર્ગથી તે એ રીતે પરિણત થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે—‘સદ્ધર્મબીજવપના
નપકૌશલસ્ય’ ઇત્યાદિ

हे लोकमित्र ! अत्युत्तमधर्मरूपबीजवपने यद्यपि भवान् अतीव कुशलः तथापि यत्र वचनं भवतः सदुपदेशो निरर्थको जायते तत्र नाश्चर्यम्, यत उलू-
कादि तामसपक्षिणां सूर्यप्रकाशोऽपि मधुकरचरणवत् कृष्णो दृश्यते इति ।

योऽनुशासकः स कीदृशः स्यादित्याह—‘वसुभं’ वसुमान् वसु-धनम्, तस्य मोक्षार्थं मधुतस्य संयम एव, तादृशं संयमाख्यं वसु विद्यते यस्यासौ वसुमान् संयमवान् तथा ‘पूयणासए’ पूजानास्वादकः पूजा-सत्कारः तस्या अनास्वादकः त्रिकरणत्रिपौरीरपि अननुमोदकः । यद्वा-पूजा देवादिकृतमपि न स्वादयति यः

‘हे लोक के बन्धु भगवान् ! सद्धर्म रूपी बीज को बोने में आपका कौशल निपुणता सर्वथा निर्दोष है उसमें कोई त्रुटि नहीं होगी फिर भी आप के लिए भी कोई-कोई भूमि ऊपर सिद्ध होती है । अर्थात् कई जीवों पर उसका कोई प्रभाव नहीं पड़ता । इसमें आश्चर्य की बात नहीं, क्योंकि अंधकार में विचरण करने वाले कुछ पक्षी ऐसे भी होते हैं । जिन्हें ‘सूर्य की किरणें’ भी भ्रमर के पैर के समान काली ही नजर आती हैं ।

अनुशासक अर्थात् धर्मोपदेशक कैसा होना चाहिए सो कहते हैं वह संयम रूपी धन से युक्त हो क्योंकि मोक्ष के लिए प्रवृत्ति करने वाले का धन संयम ही है वह आदर सत्कार का अनास्वादक हो अर्थात् तीन करण और तीन योग से अपने सत्कार सन्मान की अनु-
मोदना न करे अथवा देवादिकों द्वारा की जाने वाली सेवा का आस्था-

हे लोकता बन्धु भगवान् ! सद्धर्म रूपी बीजोने वाववामा आपनी कुशलता-निपुणपण सर्वथा निर्दोष छे. तेमां कांछ न त्रुटि नथी होती, ते पण आपने माटे पण कांछ कांछ भूमि ऊपर सिद्ध थाय छे. अर्थात् कांछ छेवा पर तेना कांछ प्रभाव पडतो नथी. जेमां आश्चर्य जेवुं कांछ नथी, केमके-अंधारामां विचरवा वाणा डेटलाक पक्षी जेवा पण होय छे के-जेजोने सूर्यना किरणो पण लभराना पगनी जेम काणा काणा जेवामा आवे छे.

अनुशासक अर्थात् धर्मोपदेशक केवा होया जेछे ? ते जताववामा आवे छे, ते संयम रूपी धनथी युक्त होय, केमके-मोक्षने माटे प्रवृत्ति करवावाणातुं धन संयम न छे. ते आदर सत्कारना अनास्वादक होय अर्थात् पण करण अने त्रण योगथी पोताना सत्कार सन्मानतुं अनुमोदन न करे. अथवा देवादिके द्वारा करवामा आवनारी सेवानो स्वाह न करे. केम ते अलक्ष्य

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૨૩

સઃ પૂજાનાસ્વાદકઃ । કુતો ન સ્વાદયતિ-અત આહ-‘અણાસૃ’ અનાશયઃ, આશયઃ અભિલાષબોતકોઽભિમાયઃ, ઇચ્છા વા, સ ન વિચયતે યસ્ય સોઽનાશયઃ । તથા ‘જપ્’ યતઃ પ્રયતઃ સંયમે યત્નશ્ચ સદા નિરતિચારઃ સંયમવાનિત્યર્થઃ । કુતો યતઃ અયમ્ યતઃ પ્રયતઃ સંયમે યત્નશ્ચ સદા નિરતિચારઃ સંયમવાનિત્યર્થઃ । કુતો યતઃ અયમ્ ‘દંતે’ દાન્તઃ ઇન્દ્રિય નો ઇન્દ્રિય દમનશીલઃ, કથમીદશસ્ત્રાહ-‘દંટે’ દટઃ-દેવાદિકૃતવિષયાદિપ્રલોભનૈરપિ અવિચલિતસ્વભાવઃ । કુત યવમ્ ‘આસ્થમેદુળે’ આસ્તમૈથુનઃ આસ્તદ્યુપસ્તં નિવાસિતં મૈથુનમત્રઙ્ગચર્ય યસ્ય સ આસ્તમૈથુનઃ નિસ્તશ્વદાદિવિષયાભિલાષઃ, પ્રાણાતિપાતાદિવિરતિમત્તશ્ચાત્ । મોક્ષમાર્ગસાધકાયતચારિત્રવત્ત્વાચ્ચ । અથાનુશાસકસ્ય વિશેષણસાર્થકતામાહ-સ વસુમાન્ સંયમધનત્વાત્, પૂજાનાસ્વાદકઃ સત્કારાચનનુમોદકત્વાત્, અનાશયઃ-

દન ન કરે । કયોં આસ્વાદન ન કરે ? હસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ વહ અમિલાષા, પ્રયોજન યા ઇચ્છા સે રહિત હો । સંયમ મેં યતનાવાન હો અર્થાત્ નિરતિચાર સંયમ કા પાલન કરે । ઇન્દ્રિય ઓર મન કો દમન કરને વાલા હો । એસા મી કયોં હો ? હસ કારણ કિ દેવતા આદિ કે વૈષયિક પ્રલોભનોં કે હોને પર મી ધર્મ સે વિચલિત નહોં હોતા ઓર વિચલિત ન હોને કા કારણ યહ હૈ કિ વહ મૈથુન આદિ ઇન્દ્રિય સંબંધી ભોગોં સે ચિરત હોતા હૈ । વહ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોં સે નિવૃત્ત હોતા હૈ, મોક્ષમાર્ગ કા સાધક હોતા હૈ ઓર આયત (દીર્ઘ) ચારિત્રવાન હોતા હૈ । હસ કારણ ડસમેં શ્વદાદિ વિષયોં કી અમિલાષા નહોં હોતી ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સત્ત્વા અનુશાસક અર્થાત્ ઉપદેષ્ટા (ઉપદેશક) વહી હોતા હૈ જો સંયમ રૂપી ધન સે યુક્ત હો, સત્કાર આદિ કા અનુ-

ન કરવી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-આ અમિલાષા, પ્રયોજન અથવા ઇચ્છાથી રહિત હોય છે. સંયમમાં યતનાવાળા હોવું અર્થાત્ નિરતિચાર સંયમનું પાલન કરે ઇન્દ્રિય અને મનનું દમન કરવા વાળા હોય એવું પણ કેમ હોય ? એ કારણે કે દેવતા વિગેરેના વિષય સંબંધી પ્રલોભનો હોવા છતાં પણ ધર્મથી ચલાયમાન થતા નથી, અને ચલાયમાન ન થવાનું કારણ તે મૈથુન વિગેરે ઇન્દ્રિય સંબંધી ભોગોથી વિરત હોય છે, તે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોથી નિવૃત્ત હોય છે. મોક્ષમાર્ગના સાધક હોય છે. અને આયત (દીર્ઘ) ચારિત્રવાન હોય છે. તે કારણથી તેમાં શબ્દ વિગેરે વિષયોની અભિલાષા-ઇચ્છા હોતી નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સાચો અનુશાસક અર્થાત્ ઉપદેશક એવો હોય છે કે જે સંયમ રૂપી ધનવાળો સત્કાર વિગેરેનું અનુમોદન ન કરતાં

૫૨૪

સૂત્રકૃતાંજ્ઞસૂત્ર

इच्छाराहित्वात्, यतः संयमयस्नत्वात्, दातः इन्द्रिय नोइन्द्रियदमनशीलत्वात्, दृढः अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गैर्विचलनीयत्वात्, आस्तमैथुनः भोगेच्छाराहितत्वात् । य एतादृशोऽनुशासको भवेत् स एव मोक्षामिमुखो भवितुमर्हतीति भावः ॥११॥
मूष्ण-णीवारे व ण लीएज्जा छिन्नसोए अणाविले ।

अणाउले संया दंते संधिं पंत्ते अणेलिसं ॥१२॥

છાયા—નીવાર હવ ન લીયેત છિન્નસોતા અનાવિલઃ ।

અનાકુલઃ સદા દાન્તઃ સંધિં પ્રાપ્તોઽનીદશ્મ ॥૧૨॥

મોદન ન કરકે અપની સેવા વા આસ્વાદન ન કરે, ઇચ્છા રહિત હોને કે કારણ નિષ્પૃહ હો, સંયમ મેં યતનાવાન્ હો, ઇન્દ્રિયોં કા ઓર મન કા દમન કરને વાલા હો, અનુકૂલ ઓર પ્રતિકૂલ પરીપહ ઓર ઉપસર્ગોં સે ચલાયમાન ન હોને કે કારણ દૃઢ હો તથા ભોગ કી ઇચ્છા સે રહિત હોને કે કારણ મૈથુન ત્યાગી હો । જો દેસા અનુશાસક હોતા હૈ, વહી મોક્ષામિમુખ હો સકતા હૈ ॥૧૧॥

‘णीवारेव ण लीएज्जा’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—मैथुन को त्याग करने वाला मुनि ‘णीवारेव-नीवार इव’ जालमें बांधने के लिए उसमें डाले हुए धान्य में कपोत आदि प्राणियों के जैसे ‘ण लीएज्जा-न लीयेत’ स्त्रीसंग में लीन न हो अर्थात् साधु स्त्री सेवन न करे ‘छिन्नसोए-छिन्नस्रोताः’ जिसने विषयभोग रूप आश्रयद्वार को काट डाला है, अत एव ‘अणाविले-अनाविलः’ राग-

પોતાની સેવાનું આસ્વાદન ન કરે. ઇચ્છા રહિત હોવાના કારણે નિષ્પૃહ હોય, સંયમમાં યતનાવાન્ હોય, ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરવા વાળા હોય, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરીપહ અને ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન ન હોવાને કારણે દૃઢ હોય, તથા ભોગની ઇચ્છાથી રહિત હોવાથી મૈથુનનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય, આવા જે ઉપદેશક હોય છે, એજ મોક્ષમાં જવાની ઇચ્છા-વાળા-મોક્ષામિમુખ હોઈ શકે છે. ॥૧૧॥

णीवारेव ण लीएज्जा’ इत्यादि

शब्दार्थ—मैथुनનો त्याग કરવાવાળો મુનિ ‘णीवारेव-नीवार इव’ બળમાં ફસાવવા માટે તેમાં નાખવામાં આવેલ ધાન્યમાં કળૂતર વિગેરે પક્ષિઓની જેમ ‘ण लीएज्जा-न लीयेत’ સ્ત્રીસંગમાં લીન ન થવું અર્થાત્ સાધુએ ‘સ્ત્રીનું’ સેવન ન કરવું ‘छिन्नसोए-छिन्नस्रोताः’ જેણે વિષય ભોગ રૂપ આશ્રય દ્વારને છેદી નાખ્યું છે અતઃ એવ ‘अणाविले-अनाविलः’ રાગદ્વેષ આદિ મળથી જે રહિત છે એવ ‘अणाउले-अनाकुलः’ સ્વસ્થ ચિત્ત ધનીને ‘संया

સમયાર્થશોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૨૫

અન્વયાર્થ:—અથ (આરતમૈથુનઃ) ઇત્યનેન કિમ્? ઇત્યત્રોપદેશમાહ—આરત-
મૈથુનો મુનિઃ (ગીવારેવ) નીવારે ઇવ—નીવારે જાહે બન્ધનાર્થ મક્ષિપ્તે ધાન્યકળે
કપોતશૂકરાદિ માણી ઇવ (ળ લીણજ્ઞા) ન લીયેત—સ્ત્રીસજ્ઞે લીનો ન ભવેત્! યથા
શૂકરો ધાન્યકળાસવત્યા જાલે વદ્ધઃ કુમરણેન ત્રિવતે, તથેવ મનુષ્યોઽપિ નીવા-
રસદશે સ્ત્રીસજ્ઞે લીનો ભૂત્વા તન્મોહજાલવદ્ધો બાલમરણેન ત્રિવતેઽગ્રે મુનિ ન
તત્રાસક્તિ મજેદિતિ ભાવઃ। કીદશઃ સન્નિત્યાહ—(છિન્નસોષ) છિન્નસોતાઃ અવરુદ્ધ-
માણાતિપાતાદિપાપાગમનમાર્ગઃ, અતએવ (અણાવિલ્લે) અનાવિલ્લઃ રાગદ્વેષાદિ

દ્વેષ આદિ મલસે જો રહિત હૈ एवं ‘अणाउले-अनाकुलः’ स्वस्थचित्त
होता हुआ ‘सघा दंते-सदा दान्तः’ सदैव बशीकृतेन्द्रिय होनेवाला मुनि
‘अणेलिसं-अनीदृशम्’ अनुपम ऐसी ‘संधि-सन्धिम्’ भावसमाधि को
‘पत्ते-प्राप्तः’ प्राप्त करता है ॥१२॥

અન્વયાર્થ—મૈથુન સે વિરત હોને કા ફલ કયા હોતા હૈ, યહ યહાં
કહા જાતા હૈ—જૈસે બન્ધન મેં ફાંસને કે લિએ ધાન્ય કે દાને બિલેર
દિયે જાતે હૈં ઓર કપોત શૂકર આદિ જીવ ઉનકે લોભ મેં ન આકર
ફંસ જાતે હૈં, હસ પ્રકાર સાધુ સ્ત્રી કે જાલ મેં ફંસે। તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ જૈસે શૂકર ધાન્ય કળોં મેં આસક્ત હોકર જાલ મેં ફંસ જાતા હૈ
ઓર ઘુરી મૌત સે મરતા હૈ, વસી પ્રકાર મનુષ્ય ધાન્ય કળોં કે સમાન
સ્ત્રી કે બન્ધન મેં પડકર બાલમરણ સે મરતા હૈ, અત એવ મુનિ વસમેં
આસક્તિ ન ધારણ કરે।

વંતે-સદા દાન્તઃ’ સદા ઈન્દ્રિયેને વશ રાખવાવાળો મુનિ ‘અણેલિસં-અનીદ-
શમ્’ અનુપમ એવી ‘સંધિ-સન્ધિમ્’ ભાવ સમાધિને ‘પત્તે-પ્રાપ્તઃ’ પ્રાપ્ત
કરે છે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—મૈથુનીથી વિરત થવાથી શુ’ ફળ થાય છે? એ અહિં કહે-
વામાં આવે છે. જેમ બંધનમાં ફસાવવા માટે અનાજના કણો વેરવામાં
આવે છે. અને કબૂતર વિગેરે જીવો તે કણોને પ્રાપ્ત કરવાના લોભથી
આવીને ફસાઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે સાધુએ સ્ત્રીઓની જાળમાં ફસાવું નહીં.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ કબૂતર વિગેરે ધાન્યના કણોમાં
આસક્ત થઈને જાળમાં ફસાઈ જાય છે, અને ખરાબ મોતથી મરે છે. એજ
પ્રમાણે મનુષ્ય ધાન્ય કણોસરખી સ્ત્રીઓના બંધનમાં પડીને બાલમરણથી મરે
છે. તેથી જ મુનિએ તેમાં આસક્ત થવું નહીં.

કાલુષ્યરહિતઃ નિર્મલ इत्यર્થઃ, યતો રાગદ્વેષાદિરહિતસ્તતઃ (અળાડલે) અનાકુલ આકુલતાકારણરાહિત્યેન સ્વસ્થચિત્તઃ, કુતઃ ? (સયા દંતે) સદા દાન્તઃ નિરન્તરં વશીકૃતેન્દ્રિયઃ સ્થાત્ । एतेन किमित्याह—एतादृशो मुनिः (અળેલિસં) અનીદૃશં અનન્યસદૃશં (સંધિં) સન્ધિ-ભાવસન્ધિ કર્મચિત્તરક્ષણમ્ (પત્તે) પ્રાપ્તો ભવતીતિ॥૧૨॥

ટીકા—અથ મૈથુનત્યાગવિષયે સમુપદિશતિ—‘ળીવારે હવ ણ લીપ્પના’ નીશારે હવ ન લીયેત સ્ત્રીષુ, થયા કપોતશૂક્રાદિપ્રાણી ધાન્યકળલોભેન જાણે પતિતો વ્યાધૈઃ પરિગૃહીતો માર્યયેતે । एवं पुरुषोऽपि अल्पकालिकपस्तुतविषय-लोभेन स्त्रीषु संसक्तः संसज्यमान एव संसारमोहजाले पतितः स्वकृतकर्मभिर्ययिते । अतो मुनि नीवारसदृशस्त्रीषु न संसक्तो भवेत् । विवेकवान् मुनिः सियम्, संसार-

જિસને સ્ત્રીઓં કો અવરુદ્ધ કર દિયા હૈ અર્થાત્ પાપ કે આગમન કે માર્ગ કો રોક દિયા હૈ જો અનાચિલ અર્થાત્ રાગાદિ કી કલુષતા સે રહિત હોને સે નિરાકુલ હૈ તથા હન્દ્રિયોં કો વશીભૂત કરને વાલા હૈ, જેસા મુનિ અનુપમ ભાવસમાધિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—યહાં મૈથુન ત્યાગ કે વિષય મેં ઉપદેશ દેતે હૈ ધાન્ય કળોં કે સમાન સ્ત્રી મેં ગૃહ ન હો, અર્થાત્ કબૂતર એવં શૂકર આદિ પ્રાણી જૈસે ધાન્યકળોં કે લોભ મેં આકર જાલ મેં પડ જાતે હૈ ઓર વ્યાધ કે દ્વારા પકડે જાકર મારે જાતે હૈ, હસી પ્રકાર પુરુષ બી અલ્પકાલિક વિષય લોભ મેં પડ કર સ્ત્રીઓં મેં આસક્ત હોકર મોહજાલ મેં પંસતા હૈ ઓર અપને કિયે કાર્યોં સે મારા જાતા હૈ । અતઃૈવ મુનિ ધાન્ય કળોં

જેણે સ્ત્રીઓને રોકી દીધેલ છે. અર્થાત્ પાપના આવવાના માર્ગને રોકી દીધો છે, તથા જે અનાચિલ અર્થાત્ રાગાદિની કલુષતા વિનાના છે, જે આકુલતાને કારણે રાગ દ્વેષથી, રહિત હોવાથી નિરાકુલ છે, તથા હન્દ્રિયોને થથે ઠરવાવાળા છે એવા મુનિ અનુપમ ભાવસમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—અહિયાં મૈથુન ત્યાગના સંબંધમાં ઉપદેશ આપવામાં આવે છે—ધાન્ય-અનાજના દાણા સમાન સ્ત્રીઓમાં આસક્ત ન થવું. અર્થાત્ કબૂતર અને શૂકર વિગેરે પ્રાણીઓ જેમ અનાજના દાણાના લોભમાં આવીને જાળમાં ફસાઈ જાય છે. અને શિકારી દ્વારા પકડાઈને મારી નાખવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે પુરુષ, પણ અલ્પકાળના વિષયના લોભમાં પડીને સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થઈને મોહ જાળમાં ફસાઈ જાય છે, અને પોતાના કરેલ કર્મોથી

સમવાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૫ આવાનીવસ્ત્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૨૭

બંધકારણં જાનીયાત્ । ઉક્તંચ—

‘સંસાર તત્ત્વ દુસ્તાર, પદવી ન દવોયસી ।

અન્તરા દુસ્તરા ન સ્યુ યંદિ રે’મદિરેક્ષણાઃ ॥૧૧॥

અતો નીવાસતુલ્યં સ્ત્રીપસંગ્ગં જ્ઞાત્વા, જ્ઞાતવસ્ત્વત્રાસક્તિં ન કુર્યાત્ । કિં ભૂતઃ સશ્વિત્યાહ—‘છિન્નસ્રોત’ છિન્નસ્રોતાઃ છિન્નાનિ અપનીતાનિ સ્રોતાંસિ સંસારાઽવ-
તરણદ્વારાણિ, વિષયોન્મુલ્કેન્દ્રિયપ્રવર્તનानि । પદ્મા-છિન્નાનિ અવરુદ્ધાનિ સ્રોતાંસિ
આસ્રવદ્વારાણિ માળાતિપાતાદીનિ, યેન-સ છિન્નસ્રોતાઃ નિરુદ્ધપાપાગમનમાર્ગઃ

કે સમાન સ્ત્રિયોં મેં આસક્ત ન હો । વિવેકવાન્ મુનિ સ્ત્રી કો કર્મ-
બંધન કા કારણ જાને । કહા ‘મી હૈ—‘સંસાર તત્ત્વ દુસ્તાર’ इत्यादि ।

‘અરે સંસાર ! અગર ઘીષ મેં યહ દુસ્તર સ્ત્રિયાં આઢી ન આ જાતી
તો તેરી યહ દુસ્તર પદવી કોઈ મહત્ત્વ ન રચતી । અર્થાત્ સ્ત્રિયોં કે મોહ
કો જીતના હી વાસ્તવ મેં દુસ્તર હૈ । હસી મોહ કે કારણ સંસાર દુસ્તર
કહા ગયા હૈ । જિસને સ્ત્રી સંબંધી મોહ કો જીત લિયા, ઉસકે લિપ્
સંસાર દુસ્તર નહીં રહ જાતા-સુતર હો જાતા હૈ ।’

અતएष સ્ત્રીપસંગ કો નીવાર ધાન્યકર્ણો કે સમાન જાન કર તત્ત્વ-
વેત્તા સ્ત્રિયોં મેં આસક્તિ ધારણ ન કરે । વહ સ્રોતોં કો બંદ કર દે
અર્થાત્ સંસાર મેં ગિરાને કે દ્વારોં કો હિન્દ્રિયોં કે વિષયોં કી ઓર
પ્રવૃત્તિ કો ત્યાગ દે । અથવા પાપ કે આગમન કે માર્ગ કો હિંસા આદિ
મરાઈ બંધ છે, તેથી મુની અનાજના ઢાણા સરખી સ્ત્રિયેમાં આસક્ત ન
ધાય, વિવેકવાન્ મુનિ સ્ત્રિને કર્મબંધનું કારણ સમજે. કહ્યું યહ્યુ છે કે—

‘સંસાર તત્ત્વ દુસ્તાર’ इत्यादि

‘અરે સંસાર ! અગર વચમાં આ દુસ્તર—ન પાર પામી શકાય તેવી
સ્ત્રિયે વચમાં ન આવત તો તારી આ ‘દુસ્તર’ પદવી કોઈ પ્રકારનું મહત્ત્વ
રાખી ન શકત, અર્થાત્ સ્ત્રિયેના મેહને જીતવે એજ વસ્તવિક દુસ્તરતા છે,
આ મેહના કારણે જ સંસારને દુસ્તર કહેલ છે, બેથે સ્ત્રી સંબંધી મેહને
જીતી લીધો છે, તેને માટે સંસાર દુસ્તર થઈ શકતો નથી, અર્થાત્ સુતર
સરળ પહોંથી પાર પમાય તેવો બની બંધ છે.

એથી જ સ્ત્રી પ્રસંગને નીવાર-ધાન્ય કહેવાની જેમ સમજીને તત્ત્વવેત્તા
—તત્ત્વને બાજુના સ્ત્રિયેમાં આસક્તિ ધારણ ન કરે. તે સ્રોતોને બંધ કરી દે
અર્થાત્ સંસારમાં પાડવાના દ્વારો-માર્ગોને હિન્દ્રિયોના વિષયો તરફની પ્રવૃ-
ત્તિથી રોકી દે અથવા પાપના આવવાનાં માર્ગોને એટલે કે પ્રાણાતિપાત

૫૨૮

સુબહતાક્ષરે

તથા 'અણાવિષ્ણે' અનાવિલઃ રાગદ્વેષાદિકાલુષ્યરહિતઃ અતएव 'અણાઉલે' અના-
કુલઃ-વિષયેષુ-અમવર્તનાત્ સ્વસ્થચિત્તઃ । તથા-'સયા' સદા સર્વકાલમ્ 'દંતે'
દાન્તઃ ઇન્દ્રિય નોઽન્દ્રિયનિગ્રહવાન્ ઈદ્દશઃ પુરુષઃ 'અળેલિસં' અનીદશમ્-અનન્ય
સદશમ્ 'સંધિ' સન્ધિ-કર્મવિવરલક્ષણં માવસન્ધિમ્ 'પત્તે' પ્રાપ્તો મવતીતિ ॥૧૨॥
મૂલમ્-અળેલિસસસ સ્વેયન્ને ણં વિરુઝ્ઞિજ્ઞ કેળદ્ ।

મનસા વૈયસા ચેવ કાયસા ચેવ ચક્ષુમ્ ॥૧૩॥

છાયા—અનીદશસ્ય સ્વેદજ્ઞો ન વિરુદ્ધેત્ કેનચિત્ ।

મનસા વચસા ઇવ કાયેન ઇવ ચક્ષુષ્માન્ ॥૧૩॥

પાપોં કો નષ્ટ કર દે । રાગદ્વેષ કે કાલુષ્ય સે રહિત હો અનાકુલ હો,
અર્થાત્ વિષયોં મેં પ્રવૃત્તિ ન કરને કે કારણ સ્વસ્થચિત્ત હો, સદા
ઇન્દ્રિયોં ઓર મન કો દમન કરે । હસ પ્રકાર કા મહાપુરુષ અનુપમ
બાવસમાધિ કો અર્થાત્ કર્મ વિવર રૂપ સ્થિતિ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ॥૧૨॥
'અળેલિસસસ સ્વેયન્ને' હસ્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—'અળેલિસસસ-અનીદશસ્ય' અનન્ય કે સમાન સંયમ મેં
'સ્વેયન્ને-સ્વેદજ્ઞઃ' જો નિપુણ પુરુષ 'મનસા-મનસા' અંતઃકરણ સે
'વયસા ચેવ-વચસા ઇવ' વચન સે 'કાયસા ચેવ-કાયેનાપિ' કાય સે
મી 'કેળદ્-કેનચિત્' કોઈ મી પ્રાણી કે સાથ 'ણ વિરુઝ્ઞિજ્ઞ-ન વિરુ-
દ્ધેત્' સંયમ મેં નિપુણ મુનિ કિસી કે સાથ વિરોધ ન કરે ઇસા પુરુષ
'ચક્ષુમ્-ચક્ષુષ્માન્' પરમાર્થ કો જાનને વાલા હૈ ॥૧૩॥

વિગેરે પાપોત્તું નિવારણ કરે. રાગદ્વેષના કલુષિતપણાથી રહિત થાય, આકુળ
ન થાય, અર્થાત્ વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાને કારણે સ્વસ્થચિત્ત થાય સદા
ઇન્દ્રિયો અને મનનુ દમન કરે. આવા પ્રકારના મહાપુરુષ અનુપમ બાવ
સમાધિને અર્થાત્ કર્મ વિવર રૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ—'અળેલિસસસ-અનીદશસ્ય' અનન્યની સરખો સંયમમાં 'સ્વેયન્ને
-સ્વેદજ્ઞઃ' નિપુણ એવો જે પુરુષ 'મનસા-મનસા' અંતઃકરણથી 'વયસા ચેવ-
વચસા ઇવ' વચનથી 'કાયસા ચેવ-કાયેનાપિ' કાયથી પણ 'કેળદ્-કેનચિત્' કોઈ
પણ પ્રાણીની સાથે 'ણ વિરુઝ્ઞિજ્ઞ-ન વિરુદ્ધેત્' વિરોધ ન કરે એવો પુરુષ
'ચક્ષુમ્-ચક્ષુષ્માન્' પરમાર્થને જાણવાવાળો છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—યઃ (અળેલિમસ્સ) અનીદશસ્ય અનન્યસદશસ્ય સંયમસ્ય (સ્યેયન્ને) સ્વેદશ્ચ—મર્મગ્નઃ (મળસા) મનસા તથા (ત્રયસા ચેત્ર) વચસાઽપિ, તથા (કાયસા ચેત્ર) કાયેનાઽપિ (કેળઈ) કેનચિત્ સહ (ન વિરુઝ્ઞિજ્ઞ) ન વિરુદ્ધેત ન વિરોધં કુર્યાત્ સ એવ (ચક્સુમં) ચક્ષુષ્માન્ ચક્ષુરિવ ચક્ષુઃ તદ્વાન્ પરમાર્થદર્શકો ભવતીતિ ॥૧૨॥

ટીકા—યઃ ‘અળેલિમસ્સ’ અનીદશસ્ય, અનન્યસદશસ્ય અનન્યતુલ્યો યઃ સંયમસ્તસ્ય અનુપમસંયમસ્ય ‘સ્યેયન્ને’ સ્વેદશ્ચ—મર્મગ્નઃ સંયમજ્ઞાનનિપુણઃ પતા-દશઃ સન્ મુનિઃ ‘મળસા’ મનસાઽન્તઃકરણેન ‘ત્રયસા ચેત્ર’ વચસાપિ—વચનેનાપિ અત્ર ‘એવ’ શબ્દોઽપ્યર્થે એવમગ્રેઽપિ ‘કાયસા ચેત્ર’ કાયેનાપિ ઉપલક્ષણાત્ કરણ-કારણાનુમોદનેન ચ ત્રિકરણત્રિયોગેનેત્યર્થઃ, ‘કેળઈ’ કેનચિત્ કેનાપિ પ્રાણિના સહ ‘ન વિરુઝ્ઞિજ્ઞ’ ન વિરુદ્ધેત, સંયમનિપુણો વિદ્વાન્ મનોવાકકાયૈઃ કથમપિ કેનચિત્સહ વિરોધં ન કુર્યાત્। અપિ દુ—સર્વપ્રાણિણુ મૈત્રીભાવમેવ ભજેત્। સ પતાદશઃ પુરુષ એવ ‘ચક્સુમં’ ચક્ષુષ્માન્ નેત્રવાન્ પરમાર્થતત્ત્વત્વદર્શિત્વાદિતિ। યઃ સંયમવાહને નિપુણઃ સ મનોવાકકાયૈઃ કેનાપિ સહ વિરોધં નૈવ કુર્યાત્। ય ઇત્યમાચરન્ વિહરતિ સ પરમાર્થદર્શી ભવતીતિ ભાવઃ ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—અનન્ય સદશ અર્થાત્ અનુપમ સંયમ કા મર્મગ્ન પુરુષ મન વચન ઓર કાય સે કિસી કે સાથ વિરોધ ન કરે। એસા મહાપુ-રુષ હી ચક્ષુષ્માન્ અર્થાત્ પરમાર્થ દ્રષ્ટા ઓર પરમાર્થ દર્શક હૈ ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—જો અનન્ય સદશ (અનુપમ) સંયમ કે મર્મ કા જ્ઞાતા હોકર મન સે, વચન સે ઓર કાય સે, તથા ઉપલક્ષણ સે કરણ, કારણ ઓર અનુમોદન સે અર્થાત્ ત્રીન કરણ ઓર ત્રીન યોગ સે, કિસી બી પ્રાણી કે સાથ વિરોધ ન કરે, કિન્તુ સમસ્ત પ્રાણિયોં પર મૈત્રી ભાવ હી ધારણ કરે। એસા પુરુષ હી પરમાર્થ કા દર્શી હોને કે કારણ નેત્રવાન્ હૈ।

અન્વયાર્થ—અનન્ય સદશ અર્થાત્ અનુપમ સંયમના મર્મને જાણવા-વાળો પુરુષ મન, વચન, અને કાયાર્થી કોઈની સાથે વિરોધ કરે નહીં એવો મહાપુરુષ જ ચક્ષુષ્માન્ અર્થાત્ પરમાર્થ દ્રષ્ટા અને પરમાર્થ દર્શક છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—જે અનન્ય સદશ અર્થાત્ અનુપમ સંયમના મર્મને જાણવા-વાળો થઈને મનથી વચનથી અને કાયાર્થી તથા ઉપલક્ષણથી કરણ, કારણ અને અનુમોદનથી, અર્થાત્ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી કોઈ પણ પ્રાણીની સાથે વિરોધ ન કરે. પરંતુ સમજાના પ્રાણિયો સાથે મૈત્રી ભાવ જ ધારણ કરે, એવો પુરુષ જ પરમાર્થને જાણનાર હોવાના કારણે નેત્રવાન્ છે,

સ લોકે કીદશો ભવતિ તત્રાહ—

મૂલ્મ—સે હુ ચક્ષુ મણુસ્સાણં જે કંઘાણં ય અંતણં ।

અંતેણં સુરો વહઈ ચંકં અંતેણં લોટુંદઈ ॥૧૪॥

છાયા—સ હિ ચક્ષુ મનુષ્યાણાં યઃ કાંક્ષાયાશ્ચ અન્તકઃ ।

અન્તેન ક્ષુરો વહતિ ચક્રમન્તેન લુઠતિ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થઃ—(જે) યઃ મુનિઃ (કંઘાણં) કાંક્ષાયાઃ શબ્દાદિવિષયાભિલા-
ષાયાઃ (અંતણં) અન્તકઃ પર્યન્તવર્તી ભવતિ (સે) સઃ (હુ) નિશ્ચયેન (મણુસ્સાણં) મનુ-

તાત્પર્યં યહ હૈ કિ જો સંયમ કે સ્વરૂપ કા વેસા હૈ વહ મન યચન
કાય સે કિસી કે સાથ ચિરોધ ન કરે । જો એસા કરતા હૈ વહી
તત્ત્વદર્શી હૈ ॥૧૩॥

‘સે હુ ચક્ષુ મણુસ્સાણં’ દર્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે-યઃ’ જો મુનિ ‘કંઘાણં-કાંક્ષાયાઃ’ શબ્દાદિ વિષય
કી અભિલાષા કા ‘અંતણં-અન્તકઃ’ પર્યન્તવર્તી હૈ ‘સે-સઃ’ વહી ‘હુ’
નિશ્ચય સે ‘મણુસ્સાણં-મનુષ્યાણામ્’ મનુષ્યોં કે અર્થાત્ પ્રાણિયોં કે
‘ચક્ષુ-ચક્ષુઃ’ નેત્રરૂપ હૈ ‘સુરો-ક્ષુરઃ’ અસ્તુરા ‘અંતેણ-અન્તેન’ અંતિમ
ભાગ સે ‘વહઈ-વહતિ’ કાર્ય કરતા હૈ ઓર જૈસા ‘ચંકં-ચક્રમ્’ રથકા
ચક્ર ‘અંતેણ-અન્તેન’ અંતભાગ સે ‘લોટુંદઈ-લુઠતિ’ ચલતા હૈ ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—જો મુનિ કાંક્ષા અર્થાત્ શબ્દ આદિ વિષયોં કી અભિલાષા સે
પર્યન્તવર્તી હોતા હૈ ઊનસે દૂર હો જાતા હૈ, વહ નિશ્ચયપૂર્વક મનુષ્યોં કે

તાત્પર્યં એ છે કે--જે સંયમના સ્વરૂપને જાણુવાવાળો છે, તે મન,
યચન, અને કાયાથી કોઈની પણ સાથે વિરોધ ન કરે. આ પ્રમાણે જેઓ
કરે છે, એજ તત્ત્વદર્શી તત્ત્વને જાણનાર છે ॥૧૩॥

‘સે હુ ચક્ષુ મણુસ્સાણં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે-યઃ’ જે મુનિ ‘કંઘાણં-કાંક્ષાયાઃ’ શબ્દાદિ વિષયની
અભિલાષાને ‘અંતણં-અન્તકઃ’ પર્યન્તવર્તી છે ‘સે-સઃ’ તેજ ‘હુ’ નિશ્ચયથી
‘મણુસ્સાણં-મનુષ્યાણામ્’ મનુષ્યેના અર્થાત્ પ્રાણિયેના ‘ચક્ષુ-ચક્ષુઃ’ નેત્રરૂપ
છે. ‘સુરો-ક્ષુરઃ’ અસ્તુરો ‘અંતેણ-અન્તેન’ અંતિમ ભાગથી ‘વહઈ-વહતિ’ કાર્ય
કરે છે. અને જેમ ‘ચંકં-ચક્રમ્’ રથનું ચક્ર ‘અંતેણ-અન્તેન’ અંત ભાગથી
‘લોટુંદઈ-લુઠતિ’ ચાલે છે. ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—જે મુનિ કાંક્ષા અર્થાત્ શબ્દ વિગેરે વિષયોની અભિલા-
ષાની પર્યન્તવર્તી હોય છે, તેનાથી દૂર થઈ જાય છે. તે નિશ્ચય પૂર્વક

સમયાચ્છેદોચિત્તી ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૩૧

વ્યાણામ્ ઉપલક્ષણાન્ સર્વ પ્રાણિનાં (ચક્ષુ) ચક્ષુ-ચક્ષુરિવ ચક્ષુઃ નેત્રરૂપો ભવતિ
પરમાર્થપ્રદશીકૃત્વાત્ । તદેવ દૃષ્ટાન્તેન વિશદયતિ-યથા (સુરો) સુરઃ કેશાપનયન-
શક્ત્યમ્ (અંતેણ) અન્તેન-અન્તભાગેન (વહઈ) વહતિ કાર્યં કરોતિ, યથા ચ (ચક્રં) ચક્રં
રથચક્રમ્ (અંતેણ) અન્તેન અન્તભાગેન નેમિરૂપેણ (હોદ્વઈ) હુઠતિ-ચલતિ ॥૧૪॥

ટીકા—‘જે’ યઃ ‘કંવાણ’ કાસાયાઃ-શબ્દાદિવિષયામિલાષાયાઃ ‘અંતર્’
અંતઃ-પર્યન્તવર્તી ભવતિ ‘સે’ સઃ ‘હુ’નિશ્ચયેન ‘મણુસ્સાણં’ મનુષ્યાણામ્-મન્ય-
જીવાનાં પ્રાણિમાત્રાણાં વા ‘વક્ષુ’ ચક્ષુઃ ચક્ષુરિવ ચક્ષુઃ નેત્રરૂપો ભવતિ યથા
ચક્ષુરિન્દ્રિયં ઘટપટાદિ મકાશનાત્ પ્રાણિનમુપકરોતિ તથા-અયમપિ મહામુનિઃ
સદસત્પદાર્થપ્રકાશનાદુપકરોતિ । અમુમર્થ દૃષ્ટાન્તેન દર્શયતિ-યથા ‘સુરો’ સુરઃ-

લિખ (ઉપલક્ષણ સે સમસ્ત પ્રાણિયોં કે લિખ) નેત્ર કે સમાન હો જાતા
હૈ, ક્યોંકિ વહી પરમાર્થ કા પ્રદર્શક હોતા હૈ । ઇસી વાત કો દૃષ્ટાન્ત
સે દટ કરતે હૈ-જૈસે સુરા અન્ત ભાગ સે અર્થાત્ ધાર કી ઓર સે
અપના કાર્ય કરતા હૈ ઓર જૈસે ચક્ર (પહિયા) અન્તિમ ભાગ (નેમિ) કી
તરફ સે ચલતા હૈ ॥૧૪॥

ટીકાર્થ-જો મહાપુરુષ શબ્દાદિ વિષયોં કી અમિલાષા સે દૂર રહતા
હૈ વહી નિશ્ચય સે મન્ય જીવોં કે લિખે યા પ્રાણીમાત્ર કે લિખે નેત્ર કે
સમાન હોતા હૈ । અર્થાત્ જૈસે નેત્ર ઘટ પટ આદિ પદાર્થોં કો પ્રકાશિત
કર કે પ્રાણિયોં કા ઉપકાર કરતા હૈ, ઊમી પ્રકાર એસા મહામુનિ બી હેય
ઓર ઉપાદેય પદાર્થોં કો પ્રકાશિત કરકે પ્રાણિયોં કા ઉપકાર કરતા
હૈ । ઇસી વાત કો દૃષ્ટાન્ત સે સ્પષ્ટ કરતે હૈ-જૈસે નાઈ કા ઓજાર સુરા

મનુષ્યો માટે ઉપલક્ષણથી સઘળા પ્રાણિયો માટે નેત્ર સરખા હોય છે. કેમ
કે એજ પરમાર્થને જ્ઞાતાવનાર હોય છે. એજ વાતને દૃષ્ટાન્તથી દટ કરવામાં
આયે છે. જેમ છદો અંતભાગથી અર્થાત્ ધાર તરફથી પોતાનું કાર્ય કરે છે.
અને જેમ ચક્ર (પૈડું) અન્તિમ ભાગ (નેમિ) તરફથી ચાલે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--જે મહાપુરુષ શબ્દાદિ વિષયોની અમિલાષાથી દૂર રહે છે,
એજ નિશ્ચયથી ભવ્ય જીવોને માટે અથવા પ્રાણી માત્રને માટે નેત્ર સરખા
હોય છે. અર્થાત્ જેમ નેત્ર ઘટ પટ વિગેરે પદાર્થોને પ્રકાશિત કરીને પ્રાણિયોનો
ઉપકાર કરે છે, એજ પ્રમાણે એવા મહામુનિ પણ હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય
અને ઉપાદેય-અકુશ્ણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને પ્રકાશિત કરીને પ્રાણિયોનો ઉપ-
કાર કરે છે. એજ વાતને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે.-જેમ વાળંદનું ઓજાર

નાપિતોપકરણવિશેષ: 'અંતેન' અન્તેન-પ્રાન્તમાગેન 'વહઈ' વહતિ કેશનપનયતિ ।
 યથા 'ચક્રં' ચક્રં રથચક્રમ્ 'અંતેન' અન્તેન-પ્રાન્તમાગેન નેમિરૂપેણ 'હોદઈ'
 હુઠતિ-ચલતિ । યથા હુરસ્ય રથચક્રસ્ય ચ પ્રાન્તમાગેનૈવ ક્રિયાકારિત્વં ભવતિ
 તથૈવ વિષયકષાયપર્યન્તવર્તિત્વેનૈવ મહામુનેરપિ જ્ઞાનાવરણીયાદૃશિધર્મક્ષપણે-
 ઽર્થક્રિયાકારિત્વં ભવતીતિ ॥૧૪॥

મૂઘ્મ-અંતાણિ ધીરા સેવંતિ તેણ અંતકરા હૃહ ।

હૃહ માણુસ્સણ ઠાણે ધમ્મમારાહિંઝ ણરા ॥૧૫॥

છાયા—અન્તાન્ ધીરા સેવન્તે તેનાન્તકરા હૃહ ।

હૃહ માનુષ્યકે સ્થાને ધર્મમારાધયિતું નરા: ॥૧૫॥

પ્રાન્ત-માગ સે કેશોંકો હટાતા હૈં અથવા જૈસે ચાક (પહિયા) પ્રાન્તમાગ
 સે ચલતા હૈ, उसी प्रकार महासुनि विषय कषाय से दूर रह कर ही
 ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्म के क्षपण की अर्थक्रिया कर
 सकता है ॥१४॥

‘અંતાણિ ધીરા સેવંતિ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘ધીરા-ધીરા:’ પરીષદ્ધ ઓર ઉપસર્ગ કો સહન કરને
 ચાલે ‘અંતાણિ-અન્તાન્’ અંત-પ્રાંત આહારકા ‘સેવંતિ-સેવન્તે’ સેવન
 કરતે હૈં ‘તેણ-તેન’ ઉસ અન્તપ્રાન્ત આહાર કે સેવન સે ‘હૃહ-હૃહ’
 હસ સંસાર મેં ‘અંતકરા-અન્તકરા:’ સર્વ દુ:ખોં કે અન્ત કરનેચાલે
 હોતે હૈં અતઃ ઉસ અન્તપ્રાન્ત કે આહાર કરને ચાલે ‘ણરા-નરા:’ પુરુષ
 ‘હૃહ-હૃહ’ હસ ‘માણુસ્સણ ઠાણે-માનુષ્યકે સ્થાને’ મનુષ્ય લોક મેં ‘ધમ્મં

—અસો અંતભાગથી કેશોને હટાવે છે, અથવા જેમ પૈડું અન્ત ભાગથી ચાલે
 છે, જેજ પ્રમાણે મહાસુનિ વિષય, કષાયથી દૂર રહીને જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે
 આઠ પ્રકારના ધર્મના ક્ષપણની અર્થક્રિયા કરી શકે છે. ॥૧૪॥

અંતાણિ ધીરા સેવંતે’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘ધીરા-ધીરા:’ પરીષદ્ધ અને ઉપસર્ગને સહન કરવાવાળા
 ‘અંતાણિ-અન્તાન્’ અંતપ્રાંત આહારને ‘સેવંતિ-સેવન્તે’ સેવે છે. ‘તેણ-તેન’ એ
 અન્ત પ્રાંત આહારના સેવનથી ‘હૃહ-હૃહ’ આ સંસારમાં ‘અંતકરા-અન્તકરા:’
 સર્વ દુ:ખોને: અંત કરવાવાળા થાય છે. અતઃ એ અંતપ્રાંતનો આહાર કર-
 વાવાળા ‘ણરા-નરા:’ પુરુષ ‘હૃહ-હૃહ’ આ ‘માણુસ્સણ ઠાણે-માનુષ્યકે સ્થાને’

અન્વયાર્થ:--(ધીરા) ધીરા:--પરીપ્રહોપસર્ગસહનશીલા: (અંતાણિ) અન્તાન્-
અન્તપાન્તાન આહારાન્ (સેવંતિ) સેવન્તે (તેળ) તેવાન્તપાન્તાહારસેવનેન (૩૬)
૩૬ સંપારે (અંતકરા) અંતકરા:--સર્વદુઃસ્વાનામન્તકારિણો ભવન્તિ અતસ્ત્ત્વ પ્વાન્ત-
પાન્તાહારિણ: (ળરા) નરા (૩૬) ૩૬ (માણુસ્પ ઠાળે) માણુસ્પકે સ્થાને મનુષ્ય-
લોકે (ધર્મ) ધર્મ-સમ્પજ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપમ્ (આરાહિં) આરાધિતું-સમ્પજા-
ચરિતું ધોમ્પા ભવન્તિ નાન્યે ઇતિ ॥૧૫॥

ટીકા--પૂર્વગાથોક્તમેવાર્થે વિશદયતિ--'ધીરા' ધીરા:--દેવતિર્યગ્મનુષ્યકૃ:--
પરીપ્રહોપસર્ગસહનશીલા: સદસદ્વિવેકવન્ત: 'અંતાણિ' અન્તાન્-વલ્લચનાદિ-
નિષ્પાદિતામ્લતકમિશ્રિતર્ષુષિતરસર્વજિતાહારાન્ અથવા શબ્દાદિવિપયાન્તાન્
શબ્દાદિવિપયત્યાગાન્ સેવંતિ' સેવન્તે 'તેળ' તેન દેવતા '૩૬' ૩૬ સંપારે 'અંત-
ધર્મમ્' સમ્પક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ધર્મ કો 'આરાહિં'--આરાધિતું
આરાધન કરને મેં યોગ્ય હોતા હૈ ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ--ધીર પુરુષ અન્ત પ્રાન્ત આહાર કા સેવન કરતે હૈ ।
અન્ત પ્રાન્ત આહાર કા સેવન કરને સે વે સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરને
વાલે હોતે હૈ । એસે હી પુરુષ હસ મનુષ્યલોક મેં ધર્મ કી આરાધના
કરને કે યોગ્ય હોતે હૈ ॥૧૫॥

ટીકાર્થ--પૂર્વગાથા મેં કથિત અર્થ કા સ્પષ્ટીકરણ કિયા જાતા હૈ
ધીર અર્થાત્ દેવ, તિર્યંચ ઓર મનુષ્ય કૃત ઉપસર્ગોં કો સહન કરને-
વાલે, સત્ અસત્ કે વિવેક સે યુક્ત સાધુ વલ્લચના આદિ કે બને હુણ
અજા, જાહે, છાશ સે મિલે હુણ ઇવં નીરસ આહાર કા સેવન કરતે હૈ
અથવા શબ્દાદિ વિપયોં કે પરિત્યાગ કા સેવન કરતે હૈ, અતઃપ્ર વે

મનુષ્ય લોકમાં 'ધર્મ-ધર્મમ્' સમ્પદ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'આરા-
હિં-આરાધિતુમ્' આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ--ધીર પુરુષ અંત પ્રાન્ત આહારનું સેવન કરે છે. અન્ત-
પ્રાન્ત આહારનું સેવન કરવાથી તેઓ સધળા દુઃખોના અન્ત કરવાવાળા હોય
છે. એવાજ પુરુષ આ મનુષ્ય લોકમાં ધર્મની આરાધના કરવાને યોગ્ય
હોય છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ--પહેલાની ગાથામાં કહેલ અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આરે
છે.-ધીર અર્થાત્ દેવ, તિર્યંચ અને મનુષ્ય કૃત ઉપસર્ગોંને સહન કરનારા,
સત્ અસત્ના વિવેકથી યુક્ત સાધુ વલ્લ-વાલ-અણા વિગેરેથી બનેલા પદાર્થ
ખાટી છાશથી મળેલા અને નીરસ આહારનું સેવન કરે છે. અથવા શબ્દાદિ
વિપયોના પરિત્યાગનું સેવન કરે છે, તેથી જ તેઓ સંસાર સાગરને અથવા

કરા' અન્તકરા:—સંસારસાગરસ્ય તત્કારણમર્મણાં ચા ક્ષયકારકાઃ ભવન્તિ એતેન દેહમમત્સ્વરાદિત્યં સૂચિતમ્ । ત એવ અન્તમાન્નાહારિણઃ 'નરા' નરાઃ—કર્મભૂમિજ-મર્મશ્ચુત્કાન્તિકાઃ સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કાઃ મનુષ્યાઃ 'દૃહ' દૃહ—અસ્મિન્નેવ 'માણુસ્સપ્ ઠાણે' માનુષ્યકે સ્થાને—મનુષ્યલોકે આર્યક્ષેત્રે 'ધર્મ' ધર્મસ્—સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શન-ચારિષ્ણલક્ષણમ્ 'આરાદિત્તં' આરાધયિતું યોગ્યા મવન્તિ । મનુજાઃ સદનુષ્ઠાન-સામગ્રીં સમશ્પાપ્ય, સંસારસ્યાઽન્તકરાઃ સંજાતાઃ યદપિ નાધુના પંચમારકે કર્મભિ-મુચ્યન્તે મરતક્ષેત્રે, તથાપિ વિદેહાદી મુચ્યન્તે એવ બહવઃ, ઇતિ માવઃ ॥૧૫॥

મૂલ્મ—ણિદ્વિયટ્ટા વ દેવા વા ઉત્તરીણ દેયં સુયં ।

સુયં ચ 'મેયં મંગેસિં અમણુસ્સેસુ ણો તહા ॥૧૬॥

છાયા—નિષ્ઠિતાર્થોઽથ દેવા વા ઉત્તરીયે રૂપં શ્રુતમ્ ।

શ્રુતં ચ મયા એતદ્ એકેવામ્, અમનુષ્યેષુ નો તથા ॥૧૬॥

સંસાર સાગર કો યા સંસાર કે કારણ ભૂત કર્મોં કો ક્ષય કરને વાલે હોતે હૈં । હસ કથન કે દ્વારા દેહસંબંધી નિર્મમત્વ કો સૂચિત ક્રિયા મયા હૈ । ઘઠી અન્ત પ્રાન્ત આહાર કરને વાલે કર્મ ભૂમિજ, મર્મજ, સંખ્યાત વર્ષોં કી આયુ વાલે મનુષ્ય હસ મનુષ્યલોક મેં, આર્ય ક્ષેત્ર મેં સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ઓર તપ રૂપ ધર્મ કી આરાધના કરને કે યોગ્ય હોતે હૈં ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સદનુષ્ઠાન કી સામગ્રી પ્રાપ્ત કરકે મનુષ્ય સંસાર કા અન્ત કરને વાલે હુએ હૈં । યદપિ હસ પંચ મ આરેમેં મરત ક્ષેત્ર મેં, સિદ્ધ નહીં હોતે, વિદેહ ક્ષેત્ર મેં તો બહુત સે જીવ સદા સિદ્ધ હોતે હી હૈં ॥૧૫॥

સંસારના કારણભૂત કર્મેણ ક્ષય કરવાવાળા હોય છે. આ કથનથી શરીર સંબંધી નિર્મમત્વને સૂચિત કરેલ છે. એજ અંતપ્રાન્ત આહાર કરવાવાળા કર્મભૂમિ જ, મર્મજ સંખ્યાત વર્ષોની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય આ મનુષ્ય લોકમાં આર્ય ક્ષેત્રમાં સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને તપ રૂપ ધર્મની આરાધના કરવાને યોગ્ય હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—સદ્દ અનુષ્ઠાનની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય સંસારને, અંત કરવાવાળા થયા છે. જો કે—આ પાંચમાં આરામાં મરત ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થતા નથી. તો પણ વિદેહ ક્ષેત્રમાં તો ઘણા જીવો સિદ્ધ થાયજ છે. ॥૧૫॥

અન્યાર્થ:—(ઉત્તરીય) ઉત્તરીયે-લોકોત્તરીયે જિનશાસને (ઇયં) હં-વદ્ય-માણં (સુયં) શ્રુતં, કિં શ્રુતં તત્રાહ-યત્ ધર્મારાધનયોગ્યા એવ મનુષ્યા: 'ગિદ્ધિ-પટ્ટા) નિષ્ઠિતાર્થા:—સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનાધારાધનેન કૃતકૃત્યા: મોક્ષગામિનો મવન્તિ, (વા) વા-અથવા કર્મશોષેણ (દેવા) દેવા સૌધર્માદિકા મવન્તિ । (એયં) એતત્ પૂર્વોક્તં કૃતકૃત્યત્વમ્ (એમેસિં) એકેષાં-કેવાશ્ચિત્ મનુષ્યાણામેવ મવન્તિ કિન્તુ

'ગિદ્ધિપટ્ટા ચ દેવા વા' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—'ઉત્તરીય-ઉત્તરીયે' લોકોત્તરીય જિન શાસન મેં 'ઇયં-હં' यह वक्ष्यमाण 'सुयं-श्रुतम्' सुना है की-गिद्विपट्टा-निष्ठितार्था: 'सम्यक् दर्शन ज्ञानादि आराधन से कृतकृत्य हुए पुरुष मोक्षगामी होते हैं 'वा-वा' अथवा कर्मशेष रहने पर 'देवा-देवा: 'सौधर्मादिक देव होते हैं 'एयं-एतत्' यह पूर्वोक्त 'एमेसिं-एकेषां' किसी मनुष्यों को ही होता है परंतु 'अमणुस्सेसु-अमनुष्येषु' मनुष्यसे भिन्न प्राणियों में 'जो तथा-नो तथा' मनुष्य के जैसा अन्य योनिकों में कृतकृत्यपना नहीं है 'मे-मया' मैंने 'सुयं-श्रुतम्' भगवान् के मुखसे साक्षात् सुना है १६॥

અન્યાર્થ—લોકોત્તર જિનશાસન મેં यह सुना गया है कि धर्मा-राधन के योग्य मनुष्य सम्यग्दर्शन ज्ञान आदि की आराधना करके, कृत कृत्य होकर मोक्षगामी होते हैं । अथवा कर्मशेष रह जाएं तो सौ-

गिद्विपट्टा वा देवा वा' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'ઉત્તરીય-ઉત્તરીયે' લોકોત્તરીય જિન શાસનમાં 'ઇયં-હં' આ હહેવામાં આવનાર 'સુયં-શ્રુતમ્' સાંભળ્યું છે કે 'ગિદ્ધિપટ્ટા-નિષ્ઠિતાર્થા: 'સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાનાદિની આરાધનાથી કૃતકૃત્ય થયેલ પુરુષ મોક્ષમાં ગમન કરવાવાળો થાય છે. 'વા-વા' અથવા કર્મશોષ રહેતો 'દેવા-દેવા: ' સૌધર્મોદિ દેવ થાય છે. 'એયં-એતત્' આ પૂર્વોક્ત 'એમેસિં એકેષાં' કોઈ કોઈ મનુષ્યોને જ થાય છે. પરંતુ 'અમણુસ્સેસુ-અમનુષ્યેષુ' મનુષ્ય સિવાયનાં પ્રાણિયોમાં 'જો તથા-નો તથા' મનુષ્યોની જેમ અન્ય યોનિવાળાઓમાં કૃતકૃત્યપણું હોતું નથી. 'મે મયા' મેં 'સુયં-શ્રુતમ્' ભગવાન્ના મુખથી સાક્ષાત્ સાંભળ્યું છે. ૧૬૬॥

અન્યાર્થ—લોકોત્તર જિનશાસનમાં એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે-ધર્મારાધનને યોગ્ય મનુષ્ય સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન વિગેરેની આરાધના કરીને કૃત-કૃત્ય થઈને મોક્ષગામી થાય છે. અથવા કર્મ ખાલી રહી જાય તો સૌધર્મ વિગેરે વિભાનોમાં દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આવા પ્રકારની કૃતકૃત્યતા કોઈ કોઈ મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યથી અન્ય યોનિના પ્રાણિયોને પ્રાપ્ત થતી નથી. કેમકે-તેઓ એવી ધર્મારાધના કરી શકતા નથી, તેથી જ મનુષ્ય

(અમનુસેસુ) અમનુષ્યેષુ-મનુષ્યમિન્નેષુ પ્રાણિષુ (જો તદા) નો તથા-મનુષ્ય વદન્મયોનો કૃતકૃત્યત્વં ન મવતિ તત્ર ધર્મારાધનામાવાદતો મનુષ્ય એવ સિદ્ધિગતિ યાગ્ મવતીતિ (મે) મયા (સુર્ય) શ્રુતં મગત્સમીપે સાક્ષાત્ શ્રવણગોચરો-કૃતમિતિ ॥૧૬॥

ટીકા—અથ સુધર્મસ્વામી જન્મસ્વામિનં કથયતિ-હે જન્મુ! 'ઉત્તરીપ' લોકોત્તરીયે જિનશાસને 'ઇયં' હદં-વક્ષ્યમાણં 'સુર્ય' શ્રુતં મયા, કિં શ્રુતમ્? इत्याह-ધર્મારાધનયોગ્યા એવ મનુષ્યાઃ 'ખિદ્ધિગટ્ઠા' નિષ્ઠિતાર્થાઃ કૃતકૃત્યાઃ મોક્ષયામિનો મવન્તિ । વા-અથવા અવશિષ્ટકર્માણઃ કેચન કર્મસદ્ભાવાત્ સમ્યક્ત્વાદિ સામગ્રી સદ્ભાવેઽપિ તદ્ભવે મુક્તા ન મવન્તિ કિન્તુ 'દેવા' દેવાઃ-મૌ-ધર્માધો દેવાઃ 'અયં' એતત્ પૂર્વોક્તં મોક્ષગામિનમ્ 'યમેતિ' એકેવામ્-કેવાશ્ચિત્ ધર્મ આદિ વિમાનો મેં દેવ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હસ પ્રકાર કો કૃત કૃત્યતા કિન્હી કિન્હી મનુષ્યો કો હી પ્રાપ્ત હોતી હૈ, મનુષ્ય સે બિજ યોનિક પ્રાણિયો કો પ્રાપ્ત નહીં હોતી । ક્યોંકિ વે વૈસા ધર્મારાધન નહીં કર સક્તે । અતએવ મનુષ્ય હી સિદ્ધિ કા આગી હોતા હૈ । યહ મૈને મગવાનં કે સમીપ સાક્ષાત્ સુના હૈ ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જન્મુ સ્વામી સે કહતે હૈં-હે જન્મુ ? લોકો ત્તર જિનશાસન મેં મૈને યહ સુના હૈ કિ ધર્મારાધન કે યોગ્ય હી મનુષ્ય મોક્ષગામી હોતે હૈં અથવા જિનકે કર્મ શેષ રહ જાતે હૈં, વે સમ્યક્દર્શન આદિ સામગ્રી કા સદ્ભાવ હોને પર મી કર્મોં કે સદ્ભાવ કે કારણ ઉસકી પરિપૂર્ણતા ન હોને સે ઉસી ભવમેં મોક્ષ નહીં જાતે કિન્તુ સૌ-ધર્માદિ દેવ લોક મેં દેવ હોતે હૈં । કિન્હી કિન્હી મનુષ્યોં કો હી મોક્ષ પ્રાપ્તિ હોતી હૈ મનુષ્ય સે બિન્ન અન્ય પ્રાણી ઉસી ભવ મેં કૃતકૃત્ય નહીં જ સિદ્ધિને પામતાર બને છે. એ મેં ભગવાનના મુખેથી સાક્ષાત્ સાંભળ્યું છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જન્મુસ્વામિને કહે છે કે—હે જન્મુ લોકોત્તર જીન શાસનમાં મેં એવું સાંભળ્યું છે કે-ધર્મારાધનને યોગ્ય મનુષ્ય જ મોક્ષ ગામી હોય છે. અથવા જોમના કર્મ શેષ રહી જાય તેઓ સમ્યક્દર્શન વિગેરે સામગ્રીના સદ્ભાવ હોય તો પણ કર્મોના સદ્ભાવને કારણે તેની પરિપૂર્ણતા ન હોવાથી એજ ભવમાં મોક્ષ પામતા નથી. પરંતુ સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકમાં દેવ થાય છે. કોઈ કોઈ મનુષ્યોને જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનુષ્યથી બિજ અન્ય પ્રાણી એજ ભવમાં કૃતકૃત્ય થઈ શકતા નથી. કેમકે-

સમવાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ માવાનીયસ્વરૂપનિકપણમ્

૫૩૭

મનુષ્યાણામેવ ભવતિ । કિન્તુ ‘અમણસેસુ’ અમનુષ્યેષુ મનુષ્યમિન્નેષુ ધાણિષુ ‘બો તદા’ નો તથા—મનુષ્યવદન્યપોનો કૃતકૃત્યત્વં ન ભવતિ તત્ર ધર્મારાધનાવસરસ્પૈવાસદ્ધાતાત્, અતો મનુષ્ય એવ સિદ્ધિમતિભાગ્ ભવતીતિ ‘મે’ મયા ‘મુયં’ શ્રુતમ્—મમરન્મુલાત્ શ્રવણગોચરીકૃતમતો નાન્યથા ભવત્યનઃ સંયમપાલને ત્વયાં ન મમદિતલ્યમિતિ માતઃ ॥૧૬॥

મૂલર્થ—અંતં કરંતિ દુઃસ્વાણં ઇહમેગેસિં આહિયં ।

આઘાયં પુનઃ પુનઃ દુઃસ્વભેયં સંમુસ્સપ ॥૧૭॥

છાયા—અન્તં કુર્વન્તિ દુઃસ્વાનાં ઇહૈકેપામાહ્યાતમ્ ।

આહ્યાતં પુનરેકેપાં દુર્લભોડયં સમુચ્છ્રયઃ ॥૧૭॥

હો સક્તે, ક્યોંકિ હનકી ધર્મારાધના કા અવસર હી નહીં મિલતા । હસ કારણ મનુષ્ય હી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર સક્તા હૈ । એસા મૈને મગવાન કે મુલ્હસે સુના હૈ અતઃ યહ કથન અન્યથા નહીં હો સક્તા । આશય યહ હૈ કિ હસ કારણ તુમ્હે સંયમ કા પાલન કરને મેં પ્રમાદ નહીં કરના આહિય ॥૧૬॥

અંતં કરંતિ દુઃસ્વાણં’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘એગેસિં-એકેવાં’ કિસી અન્ય તીર્થિકોં કા ‘આહિયં-આહ્યાતમ્’ કથન હૈ કી દેવ હી અશેષ દુઃસ્વોં કા અન્ત કરતે હૈં પરંતુ એસા સંભવિત નહીં હૈ કારણકી ‘ઇહ-ઇહ’ હમ જિન પ્રવચન મેં તીર્થ-કર આદિકોં કા કથન હૈ કી મનુષ્ય હી ‘દુઃસ્વાણં-દુઃસ્વાનામ્’ શારી-

તેમને ધર્મારાધનાનો અવસર જ મળતો નથી. તે કારણે મનુષ્ય જ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે મેં ભગવાનના મુખથી સાંભળ્યું છે, તેથી આ કથન અન્યથા-અસત્ય થઈ શકતું નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે—આ કારણથી તમારે સંયમનું પાલન કરવામાં પ્રમાદ કરવો ન જોઈએ. ॥૧૬॥

‘અંતં કરંતિ દુઃસ્વાણં’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘એગેસિં-એકેવામ્’ કોઈ અન્ય મતવાળાનું ‘આહિયં-આહ્યાતમ્’ કહેવું છે કે-દેવ જ અશેષ દુઃખોનો અંત કરે છે. પરંતુ એવું સંભવતું નથી. કારણ કે ‘ઇહ-ઇહ’ આ જીન પ્રવચનમાં તીર્થ-કર વિગેરેનું કહેવું છે. કે-મનુષ્ય જ ‘દુઃસ્વાણં-દુઃસ્વાનામ્’ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોના ‘અંતં-

સુ ૬૮

અન્યથાર્થ:—(એગેસિ) એકેષાં કેષાશ્ચિદ્ વાદિનામ્ (આહિયં) આહ્યાતં-
કથનમસ્તિ યત્ દેવા एव अशेषदुःखानामन्तं कुर्वन्तीति किन्तु न तथा संभवत्यतः
(इह) जिनप्रवचने तीर्थकारादीनां कथनं यत् मनुष्या एव (दुःखाणं) दुःखानां
शारीरमानसानाम् (अंतं) अन्तं-नाशं (करंति) कुर्वन्ति नान्ये अन्यत्र देवादिभवे
धर्माश्रयनस्यासंभवात् । अत्र विषये (एगेसि पुन) एकेषां કેષાશ્ચિદ્ ગણધરાદીનાં

રિક एवं मानसिक दुःखों का 'अंत-प्रन्तम्' नाश 'करंति-कुर्वन्ति'
करते हैं अन्य देवादि भवमें धर्माश्रयन का अभाव है, अतः वे मोक्ष
गति प्राप्त नहीं कर सकते हैं इस विषय में 'एगेसि पुन-एकेषां पुनः'
किसी गणधर आदि का 'आहियं-आह्यातम्' कथन है कि मनुष्यके
बिना 'अयं-अयम्' आगे कहे जाने वाला 'समुस्मए-समुच्छ्रयः' जिन
धर्म श्रवणादि रूढ अभ्युदय भी 'दुल्लभे-दुर्लभः' दुर्लभ है फिर मोक्ष
गमन की तो बात ही क्या है ॥१७॥

અન્યથાર્થ—કિસી કિસી કા એસા કહના છે કે દેવ હી સમસ્ત
દુઃખો કા અન્ત કરતે છે કિન્તુ એસા હો નહીં સકતા । જિનપ્રવચન મેં
તીર્થંકર આદિ કા કથન છે કે મનુષ્ય હી શારીરિક એવં માનસિક
દુઃખો કા અન્ત કર સકતે છે । ડનસે બિન્ન કોઈ અન્ય પ્રાણી નહીં
કર સકતા, કયોંકિ દેવ આદિકે ભવ મેં ધર્મ કી આરાધના અસંભવ
હૈ । કિન્હી ગણધર આદિ કા કથન છે કે સમસ્ત દુઃખો કા અન્ત

અન્તમ્' નાશ 'કરંતિ-કુર્વન્તિ' કરે છે અન્ય દેવ વિગેરેના ભવમાં ધર્માશ્ર-
યનનો અભાવ છે. તેથી તેઓ મોક્ષ ગતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આ
સંબંધમાં 'એગેસિ પુન-એકેષાં પુનઃ' કોઈ ગણધર વિગેરેનું 'આહિયં-આહ્યા-
તમ્' કહેવું છે કે મનુષ્ય શિવાય 'અયં-અયમ્' હવે કહેવામાં આવનારા 'સમુ-
સ્મર-સમુચ્છ્રયઃ' જન ધર્મ શ્રવણાદિ રૂપ અભ્યુદય પણ 'દુલ્લભે-દુર્લભઃ'
દુર્લભ છે તો પછી મોક્ષગમનની તો વાત જ શી કરવી ? ॥૧૭॥

અન્યથાર્થ—કોઈ કોઈનું એવું કહેવું છે કે—દેવજ સજ્જના દુઃખોનો
અંત કરે છે. પરંતુ એવું બની શકતું નથી પ્રવચનમાં તીર્થંકર વિગેરેનું
કથન છે કે—મનુષ્ય જ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો નાશ કરી શકે છે.
તેનાથી બિન્ન કોઈ અન્ય પ્રાણી તેમ કરી શકતા નથી. કેમકે દેવ વિગેરેના
ભવમાં ધર્મની આરાધના અસંભવિત છે. કોઈ કોઈ ગણધર વિગેરેનું કથન

સમયાર્થબોધની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ ચાદાનીયસ્વરૂપનિકરૂપનમ્

૫૩૯

તુ (આચાર્ય) આસ્વાતં કથનમસિ ચત મર્દુઃવાન્તકરણં તુ દૂરેડાસ્તામ્ કિન્તુ મનુષ્યમન્તરેણ (અયં) અયમ્ અગ્રે નિર્દિશ્યમાનઃ (સમુસ્સર) સમુચ્છૂયઃ જિનધર્મ-અવળાદિરૂપઃ સમુભયોડપિ (દુલ્લહે) દુર્લભઃ દિ પુનર્મોક્ષમનમિતિ ॥૧૭॥

ટીકા--‘એસિ’ એકેષાં-કેષાંશ્ચિત્ ચાદિનામ્ ‘આદિયં’ આલપાતં-કપત ચત વૈતા એવ ઉત્તરોત્તરસ્થાને માનુષ્યતઃ સર્વદુઃચાનામંતં કુર્વન્તીતિ સ્તમ્, તમ્ ધર્મારાધનાસંભવાત્ કિન્તુ મનુષ્યા એવ (દુઃસ્વાણં) દુઃસ્વાનામ્ (અંતં) અન્તં નાશં ‘કરંતિ’ કુર્વન્તિ તત્રૈવ ધર્મારાધનાસામગ્રીભૂતવાત્ । અત્ર વિષયે ‘એસિ પુન’ એકેષાં કેષાંશ્ચિદ્ ગણધરાદીનાં તુ ‘આચાર્ય’-આસ્વાતં કથનં ભવતિ ચત્ સર્વ-દુઃચાનામન્તકરણં દૂરેડાસ્તામ્ કિન્તુ મનુષ્યમન્તરેણ પ્રથમમ્ ‘અયં’ અયમ્-અગ્રે નિર્દિશ્યમાનઃ ‘સમુસ્સર’ સમુચ્છૂયઃ મનુષ્યભવાર્થક્ષેત્રજિનધર્મશ્રવણાદિરૂપોડ્બ્યુ-દયોડપિ યુગમંમિલિકાન્ધાયેન ‘દુલ્લહે’ દુર્લભોવર્ત્તતે । ઉક્તશ્ચ--

કરના તો દૂર રહ્યા, મનુષ્ય કે વિના આગે કહા જાને વાલા જિનધર્મ શ્રવણ આદિ રૂપ સંયોગ બી દુર્લભ છે । મોક્ષ કો પ્રાપ્ત કરને કી તો પાત હી કયા છે ॥૧૭॥

ટીકાર્થ-કોઈ કોઈ કહતે હૈં કિ દેવ હી ઉચ્ચ સે ઉચ્ચતર સ્થાન પ્રાપ્ત કરતે હુએ સમન્ત દુઃસ્વોં કા અન્ત કરતે હૈં । યહ કથન સમીચીન નહીં હૈં, કયોંકિ દેવ વૈસી ધર્મારાધના નહીં કર સકતે । દુઃસ્વોં કા અન્ત તો મનુષ્ય હી કર સકતે હૈં । મનુષ્યભવ મેં હી ધર્મારાધના કી પરિપૂર્ણ સામગ્રી કા સદ્ભાવ હોતા હૈં । હમ વિષય મેં ગણધર આદિ કા કથન હૈં કિ મનુષ્યભવ, આર્થક્ષેત્ર, જિનધર્મ શ્રવણ આદિ અબ્યુદય પ્રાપ્ત હોના દુર્લભ હૈં । કહા બી હૈ--‘નનુ પુનરિદમતિ દુર્લભમ્’ इत्यादि

છે કે-સઘળા દુઃખોના નાશ કરવો તો દૂર રહ્યો, મનુષ્યની વિના આગળ કહેવામાં આવનાર જીન ધર્મ શ્રવણ વિગેરે રૂપ સંયોગ પણ દુર્લભ છે. તો પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની તો વાત જ કેમ કહી શકાય ? ॥૧૭॥

ટીકાર્થ-કેઈ કેઈ કહે છે કે-દેવ જ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને સઘળા દુઃખોના અંત કરે છે. આ કથન શોચ્ય નથી. કેમકે દેવ એ પ્રમાણેની ધર્મારાધના કરી શકતા નથી. દુઃખોના અંત તો મનુષ્ય જ કરી શકે છે. મનુષ્ય ભવમાં જ ધર્મારાધનની પૂર્ણ સામગ્રી રહેલી છે. આ વિષ-યમાં ગણધર વિગેરેનું કહેવું છે કે-મનુષ્યભવ, આર્થક્ષેત્ર, જીનધર્મ શ્રવણ, વિગેરે અબ્યુદય ભાગ્યોદય પ્રાપ્ત થતા દુર્લભ છે. કહ્યું પણ છે કે-‘નનુ પુનરિદમતિદુર્લભમ્’ इत्यादि

‘નનુ પુનરિદમતિદુર્લભ મમાથ સંસારઝલધિવિષ્ણુમ્ ।

માનુષ્યં સ્વઘોતક, - તડિલ્લતા વિલસિતપ્રતિભમ્ ॥૧॥ઈતિ।

તથા ચ-અર્થ હિ સાધનાધારો મનુષ્યમત્રો મહતાઽઽયાસેન દીર્ઘતરકાલેન પ્રાપ્તો મવતિ । एतावता मनुष्यमत्रस्य दुर्लभमनं वदता अन्यशरीराऽपेक्षया मनुष्यशरीरस्य वैलक्षण्यं कथितम् । तच्च वैलक्षण्यं मोक्षप्रापकत्वमेव । ततश्च सिद्धमेतद् यत् अर्हत्प्रवचने यथातिपादितं मनुष्यस्यैव मोक्षो नाऽन्यस्य तत्समीचीन मेवेति ॥१७॥

મૂલમ્-इओ विद्धंसमाणस्स पुणो संघोहि दुल्लहा ।

दुल्लहाओ तेहच्चाओ जे धम्मद्वे विथांगरे ॥१८॥

છાયા-इतो विद्धंसमानस्य पुनः संघोधि दुर्लभा ।

दुर्लभाथ तथार्चाः या धर्मार्थे व्यावृणोति ॥१८॥

‘મનુષ્ય ભવ જુગન્ કે પ્રકાશ કે સમાન તથા ઘિજલી ચમક કે સમાન અત્યન્ત ચપલ હૈ । આગાધ સંસાર સાગર મૈં યહ ગિર જાય તો પુનઃ इसकी प्राप्ति होनी अतीव दुर्लभ है ।’

મોક્ષસાધના કા આધાર મનુષ્ય ભવ અત્યન્ત કઠિનાઈ સે દીર્ઘકાલ મૈં પ્રાપ્ત હોતા હૈ । इस प्रकार मनुष्य भव की दुर्लभता कहते हुए अन्य शरीरों की अपेक्षा मनुष्य शरीर की विलक्षणता प्रकट की गई है । वह विलक्षणता यही है कि इसीसे मोक्ष प्राप्त हो सकता है । अतएव वह सिद्ध हुआ कि अर्हत्प्रवचन में जो प्रतिपादन किया गया है कि मनुष्य ही मोक्ष प्राप्त कर सकता है, अन्य नहीं, सो समीचीन ही है ॥१७॥

મનુષ્યભવ પ્રકાશની જેમ તથા ઘિજળીના ચમકારાની જેમ અત્યંત ચપલ છે. આગાધ સંસાર સાગરમાં તે પડી જાય તો ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ થવી અત્યંત દુર્લભ છે.

મોક્ષ સાધનનો આધાર રૂપ મનુષ્ય ભવ ઘણી જ કઠણાઈ પછી લાંબે કાળે પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય ભવનું દુર્લભ પણું ખતાવતા થકા અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ મનુષ્ય શરીરનું વિલક્ષણ પણું પ્રગટ કરેલ છે. આ વિલક્ષણ પણું એજ છે કે-આત્માથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-અર્હત્પ્રવચનમાં જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે, કે મનુષ્ય જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અન્ય નહીં તે કથન સત્યજ છે. ॥૧૭॥

समयार्थबोधिनी टीका प्र. धृ. अ. १५ आत्मानियस्वरूपनिरूपणम्

५३१

अन्वयार्थः—(इओ) इतः—मनुष्यभवतः (विद्धंसमाणस्स) विध्वंसमानस्य परि-
भ्रम्यतः प्राणिनः (पुणो) पुनः जन्मान्तरे (संबोहि) संबोधिः जिनधर्मप्राप्तिरूपः
(दुल्लहा) दुर्लभाः दुष्प्राप्यो भवति । कथमित्यह—यतः मनुष्यभ्रम्यतस्य जन्म-
जन्मान्तरेऽपि (तहच्चाओ) तथाचाः—तथाविधदेहाः बोधिप्राप्तियोग्य शरीराणि,
अथवा तथाचा इति बोधिप्रदयोग्या आत्मपरिणतिरूपाः शुभलेश्याः (दुल्लहाओ)

‘इओ विद्धंसमाणस्स’ इत्यादि ।

शब्दार्थ—‘इओ-इतः’ ओ इस मनुष्य भवसे ‘विद्धंसमाणस्स-
विध्वंसमानस्य’ भ्रष्ट होते हुवे प्राणी को ‘पुणो पुनः’ जन्मान्तरमें
‘संबोहि-संबोधिः’ जिन धर्म प्राप्ति रूप बोधी ‘दुल्लहा-दुर्लभाः’ दुर्लभ
होता है कारण की मनुष्य भवसे भ्रष्ट होने वाले को जन्मजन्मान्तरमें
भी ‘तहच्चाओ-तथाचा’ बोधि प्राप्ति योग्य शरीर अथवा बोधिप्रद
योग्य आत्मपरिणति रूप शुभ लेश्या ‘दुल्लहाओ-दुर्लभा’ दुर्लभ होता
है ‘जे-यः’ जो अर्चा जो देह को ‘धम्मद्वे-धर्मार्थे’ जिनोक्त धर्म के
अनुष्ठान को ‘वियागरे-व्यागृणीयात्’ व्याख्यान द्वारा कहते हैं ऐसा
देह दुर्लभ होता है ॥१८॥

अन्वयार्थ—मनुष्य भव से भ्रष्ट हुए प्राणी को पुनः जन्मान्तर में
बोधि जिनधर्म की प्राप्ति होना कठिन है । क्योंकि मनुष्य भव से चूके
प्राणी को जन्म जन्मान्तर में भी बोधि प्राप्त होने योग्य शरीर अथवा
बोधी प्रद के योग्य शुभ लेश्या का प्राप्त होना कठिन है । जिस प्रकार

‘इओ विद्धंसमाणस्स’ इत्यादि

शब्दार्थ—‘इओ-इतः’ ओ आ मनुष्य अवस्थी ‘विद्धंसमाणस्स-विध्वंस-
मानस्य’ भ्रष्ट यत्नारा प्राणीने ‘पुणो-पुनः’ जन्मान्तरमां ‘संबोहि-संबोधिः’
अनधर्म प्राप्तिरूप बोधि ‘दुल्लहा-दुर्लभाः’ दुर्लभ होय छे, कारण के मनु-
ष्यवस्थी भ्रष्ट यत्नवाणाने जन्म जन्मान्तरमां पण ‘तहच्चाओ-तथाचाः’
बोधीनी प्राप्ति योग्य शरीर अथवा बोधि प्रदक्ष योग्य आत्मपरिणति
रूप शुभ लेश्या ‘दुल्लहाओ-दुर्लभाः’ दुर्लभ होय छे, ‘जे-यः’ ओ अर्चा ओ
देहने ‘धम्मद्वे-धर्मार्थे’ अनोक्त धर्मना अनुष्ठानने ‘वियागरे-व्यागृणीयात्’
व्याख्यान द्वारा कहे अबुं शरीर दुर्लभ होय छे, ॥१८॥

अन्वयार्थ—मनुष्य अवस्थी भ्रष्ट यथेष्ट प्राणीने जन्मान्तरमां द्वितीय
बोधि-अन धर्मनी प्राप्ति यची मुश्किल छे, केमके मनुष्य अवस्थी चूकेला
प्राणीने जन्म जन्मान्तरमां पण बोधि प्राप्ति यवा योग्य शरीर अथवा
बोधिप्रदक्ष योग्य शुभ लेश्यानुं प्राप्त यवुं कठिण छे, ओ नीते शरीरने

દુર્લભાઃ લઘુવશગ મવન્તિ યન્ (જે) પાઃ અર્વા યાન્ દેહાન્ (પ્રત્યક્ષે) ધર્મણે
જિનોક્તધર્માનુષ્ઠાને (વિયાગરે) ળ્વાગૃણીયાન્-વ્યાપારયેત્ । एतादृशा देहा
દુર્લભા મવન્તિ ચે ધર્મકાર્યે યોજયિતું શક્યન્તેઽતદ્વ 'સંવોધિદુર્લભા' इति भगवता
કથિતમિતિ માયઃ ॥૧૮॥

ટીકા—પૂર્વોક્તમનુષ્યસ્ય દુર્લભત્વેનાપાપ્તાસ્મોસ્કર્વંતયા 'ઓ' इतोऽ-
સ્માत् મનુષ્યમવાન્ ધર્માચારણસામગ્રોસંકુળાન્ 'વિદ્વંસમાણસ' વિશ્વંસમાણસ્ય
વિભ્રમયતોઽકૃતપુણ્યસ્ય અસ્યામપારંસારાટ્ઠ્યાં પરિભ્રસ્તઃ 'પુણો' पुनः द्वितीय-
વાસમ્ 'સંવોધિ' સંવોધિઃ જિનધર્મપ્રાપ્તિઃ 'દુર્લભા' दुर्लभा भवति यतो हि सम्प-
કૃત્વાત્ પરિભ્રષ્ટસ્ય पुनः सम्पत्स्वपाप्नेरुत्કृष्टतोऽपार्धपुद्गलपरावर्त्तनकालत्वात् ।
અતપ્ચ સંવોધિદુર્લભમ્ અપુત્રકમ્, કેન કારણેન વોધિદુર્લભા મવતોત્યત આદ-
'તદ્લઘ્વાઓ' तथाचीः तथा-तथापकारा बोधिप्राप्ति योग्या अर्वाः देहाः मनुष्य-
મવાદ્ ભ્રષ્ટસ્થાકૃતપુણ્યસ્ય પ્રાણિનઃ 'દુર્લભાઓ' दुर्लभाः अन्धस्य द्वारप्राप्ति-
કે દેહ કો ધર્મ કે અનુષ્ઠાન મેં લગાયા જાતા હૈ, વહ દેહ દુર્લભ હૈ,
इस कारण बोधि की प्राप्ति भी दुर्लभ है ॥१८॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત મનુષ્ય દેહ દુર્લભ હૈ । इसे पाकर भी जिसने
આત્મોત્કર્ષ પ્રાપ્ત નહીં ક્રિયા, વહ ધર્માચરણ કી સામગ્રી સે યુક્ત હસ
મનુષ્ય ભવ સે જબ ગિર જાતા હૈ તો અપાર સંસાર સાગર મેં ભ્રમણ
કરતે હુવ જીવકો દુમરી ચાર જિનધર્મ કી પ્રાપ્તિ દુર્લભ હો જાતી હૈ ।
क्योंकि सम्पत्त्व से भ्रष्ट हुए जीव को पुनः सम्पत्त्व की प्राप्ति करने में
ઉત્કૃષ્ટ અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાલ લગ જાતા હૈ । इन्ही कारण बोधि
કી પ્રાપ્તિ દુર્લભ કહી ગઈ હૈ । बोधि दुर्लभ क्यों है? इसका उत्तर यह है
कि बोधि प्राप्त करने योग्य मनुष्यशरीर, मनुष्य भव से भ्रष्ट एवं पुण्य

ધર્મના અનુષ્ઠાનમાં લગાડવામાં આવે છે. એવા દેહની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ
છે, તે કારણે બોધિની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત-પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે મનુષ્ય દેહ ફરી મળવો દુર્લભ
છે, તેને મેળવીને પણ એણે આત્મોત્કર્ષ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. તે ધર્માચરણની
સામગ્રીથી યુક્ત આ મનુષ્ય ભવથી જ્યારે પડી જાય છે, તો અપાર સંસાર
સાગરમાં ભમતા થતા બીજા વાર જીન ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ જાય છે.
કેમકે-અપ્રયત્નથી બ્રહ્મ થયેલા જીવને ફરીથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્કૃષ્ટ
અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ લાગી જાય છે. એજ કારણે બોધિની પ્રાપ્તિ
દુર્લભ કહેલ છે બોધિ દુર્લભ કેમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર એ છે કે-બોધિ પ્રાપ્ત
કરવાને યોગ્ય મનુષ્ય શરીર મનુષ્ય ભવથી ભ્રષ્ટ અને પુણ્ય રહિત પ્રાણિને

સમયાર્થબોધિનો ટીકા પ્ર. મુ. ગ. ૧૫ આદ્યાનીયસ્યરૂપનિરૂપણમ્

૫૪૩

વત્પાત્તમશકયા ભવન્તિ । અથવા પદિ બોધિપ્રાપ્તિ યોગ્યદેહપ્રાપ્તિઃ કદાચિદ્ ભવેદપિ કિન્તુ તત્ર 'તદ્વચ્ચાઓ' તથાર્ચાઃ—તથા તથા પ્રકારાઃ સમ્યગ્ બોધમ્મદ-
નરૂપાઃ અર્ચાઃ—લેશ્યાઃ શુભલેશ્યાઃ તથાત્રિધાત્મપરિણતયઃ 'દુર્લભાઓ' દુર્લભાઃ
લઘુભક્તવ્યાઃ ભવન્તિ યત્ 'જે' યાઃ અર્ચાઃ દેહાન્ પ્રાણી 'ધર્મદે' ધર્મધર્મે—જિનો-
ક્તશ્રુતચારિત્રલક્ષણધર્માન્ પ્રાણીને 'ત્રિયામરે' વ્યાગૃણીયાત્—વ્યાપારયેત્ મનુષ્યભવ-
પ્રપ્તસ્ય પ્રાણિનઃ યદાશ્રિત્ય પુનર્વોધિલાભં કૃત્વાડ્યમાનં શુભપરિણામેન ધર્મકાર્યે
સંયોજયેત્ તદ્દશમનુષ્યશરીરપ્રાપ્તિ દુર્લભા ભવતીતિ ભાવઃ ॥૧૮॥

મૂલમ્—'જે' ધર્મમ્ સુદ્ધર્મલક્ષ્ણં પટિપુન્ન મૅળોલિસં ।

અળોલિસસ્ય જિં ટૅણં તંસસ જૅમ્નકંદ્દા કઓ ॥૧૯॥

જાયા—યે ધર્મે શુદ્ધમાલ્યાન્તિ પતિપૂર્ણમનોદશમ્ ।

અનીદશસ્ય યત્થાનં તસ્ય જન્મકથા કુતઃ ॥૧૯॥

હીન પ્રાણી કો પુનઃ મિલના કઠિન હોતા હૈ । જૈસે અંધે મનુષ્ય કો દ્વાર
પ્રાપ્ત કરના આસાન નહીં હોતા વસી પ્રકાર પુણ્ય હીન કો મનુષ્યમથ
મિલના આસાન નહીં હોતા । કદાચિત્ બોધિ પ્રાપ્તિ કે યોગ્ય દેહ પ્રાપ્ત
બી હો જાય તો બી શુભ લેશ્યા અર્થાત્ આત્મા કી પ્રગણ અધ્યવસાય
રૂપ પરિણતિ દુર્લભ હોતી હૈ, જિસે મનુષ્ય જિનોક્ત શ્રુત-ચારિત્ર ધર્મ
મેં લગા સકે ।

તાત્પર્ય ગ્રહ હૈ કિ મનુષ્ય ભવ સે પ્રપ્ત પ્રાણી કો, જિસકે આશ્રય
સે પુનઃ બોધિલાભ કરકે, શુભ પરિમાણ સે ધર્મકાર્ય મેં લગાવા જા
સકે, એસે મનુષ્ય શરીર કો પ્રાપ્તિ હોના દુર્લભ હોતા હૈ ॥૧૮॥

ફરીથી મળવું મુશ્કેલ છે. જેમ આંધળા માણસને દ્વાર મેળવવું મહેલું નથી.
એજ પ્રમાણે પુણ્ય વિનાનાને મનુષ્ય ભવ મળવો સહેલો નથી. કદાચ બોધિ
પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય શરીર મળી પણ જાય તો પણ શુભ લેશ્યા અર્થાત્
આત્માના પ્રગણ અધ્યવસાય રૂપ પરિણતિ દુર્લભ હોય છે. કે જેને માણસ
જનોક્ત શ્રુત ચારિત્રનાં લગાવી શકે.

કહેવાનું ત ત્પર્ય એ છે કે—મનુષ્ય ભવથી ભ્રષ્ટ થયેલ પ્રાણીને જેના
આશ્રયથી ફરીથી બોધિની પ્રાપ્તિ હીને શુભ પરિણામથી ધર્મ કાર્યમાં લગાવી
શકાય, એવા મનુષ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ હોય છે. ॥૧૮॥

અન્યથા—(જે) વે મહાપુરુષાઃ (શુદ્ધ) શુદ્ધ જિનેન્દ્રપ્રતિપાદિત્વાભિ-
મંત્રમ્ અતएव (અણેલિસં) અનીદશમ્ અનન્યસદશમ્ અનુપમમ્ પુનઃ (પટ્ટિપૂર્ણ-
પ્રતિપૂર્ણમ્) પ્રતિપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગસાધકભાવપરિપૂર્ણતાત્ એતાદશં (ધર્મ) ધર્મ શ્રુતચારિત્રલક્ષણમ્
(અવસ્થંતિ) આરુપ્યાન્તિ-મળયેભ્ય ઉપદિશન્તિ સ્વયમાચરન્તિ ચ, તસ્ય તાદશસ્ય

‘જે ધર્મમ્ સુદ્ધમવસ્થંતિ’ હત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જે-પાઃ’ જો મહાપુરુષ ‘સુદ્ધ-શુદ્ધમ્’ જિનેન્દ્ર પ્રતિપા-
દિત હોનેસે નિર્મલ અત एव ‘અણેલિસં-અનીદશમ્’ અનુપમ ‘પટ્ટિપૂર્ણ-
પ્રતિપૂર્ણમ્’ પ્રતિપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગ કે સાધક ભાવ પરિપૂર્ણ હોનેસે હમ
પ્રકારકા ‘ધર્મ-ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કો ‘અવસ્થંતિ-આરુપ્યાન્તિ’
વ્યાખ્યાન દ્વારા કથન કરતે હેં અર્થાત્ ભવેશ્વરે કો ઉપદેશ કરતે હેં ઓર
સ્વયં આચરણમી કરતે હેં ‘અણેલિસસ-અનીદશસ્ય’ પૂર્વોક્ત ધર્મ કા
‘જં ઠાણં-ચરસ્થાનમ્’ જો સ્થાન અર્થાત્ આધાર ભૂત જો મુનિ ‘તસ-
તસ્ય’ ઉનકા ‘જન્મકહા-જન્મકથા’ જન્મ કી વાત મી ‘કઓ-કુતઃ’
ક્યાંસે હો સકતી હેં ? અર્થાત્ જન્મ ધારણ કરને કી વાત તો વૂર રહી
પરંતુ ‘જન્મ’ એસા વચન મી નહીં કહ સકતે હેં ॥૧૯॥

અન્યથા—જો મહાપુરુષ જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત હોને કે કારણ નિર્મલ,
અતएव અનુપમ, પ્રતિપૂર્ણ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ સાધકતા સે પરિપૂર્ણ, ધર્મ
કા મળવ જીવો કો ઉપદેશ દેતે હેં ઓર સ્વયં ધર્મકા આચરણ કરતે

‘જે ધર્મમ્ સુદ્ધમવસ્થંતિ’ હત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જે-પાઃ’ જે મહાપુરુષ ‘સુદ્ધ-શુદ્ધમ્’ જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત
હોવાથી નિર્મલ અતएव ‘અણેલિસં-અનીદશમ્’ અનુપમ ‘પટ્ટિપૂર્ણ-પ્રતિપૂર્ણમ્’
સંપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગના સાધક ભાવ પરિપૂર્ણ હોવાથી આ પ્રકારના ‘ધર્મ-
ધર્મમ્’ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને ‘અવસ્થંતિ-આરુપ્યાન્તિ’ વ્યાખ્યાન દ્વારા કથન
કરે છે અર્થાત્ ભવેશ્વરે ઉપદેશ કરે છે, અને પોતે આચરણ પણ કરે છે.
‘અણેલિસસ-અનીદશસ્ય’ પૂર્વોક્ત ધર્મનું ‘જં ઠાણં-ચરસ્થાનમ્’ જે સ્થાન અર્થાત્
આધાર ભૂત જે મુનિ ‘તસ-તસ્ય’ તેની ‘જન્મકહા-જન્મકથા’ જન્મની વાત
પણ ‘કઓ-કુતઃ’ ક્યાંથી થઈ શકે ? અર્થાત્ જન્મ ધારણ કરવાની વાત તો
વૂર રહી પરંતુ ‘જન્મ’ એવું વચન પણ કહી શકાતું નથી. ॥૧૯॥

અન્યથા—જે મહાપુરુષ જિનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત હોવાના કારણે નિર્મલ,
અતएव અનુપમ, પ્રતિપૂર્ણ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના સાધક પણાથી પરિપૂર્ણ
ધર્મને ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપે છે, અને સ્વયં આચરણ કરે છે, જે

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આવાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૪૫

(અણેહસસ) અનીહસ્ય પૂર્વોક્તસ્ય ધર્મસ્ય (જં ઠાળં) યત્સ્થાનં ય આધારઃ તત્ત્વ-
રિપાલકત્વાત્તદાધારભૂતો યો મુનિઃ (તસ્ય) તસ્ય તદ્ધર્મપરિપાલકસ્ય (જન્મકદંઠા)
જન્મકથા-જન્મવાર્તાઽપિ (કઓ) કુતઃ ભવતિ જન્મગ્રહણં દુરેઽવાસ્તામ્ (અન્મે)
તિ વચનપદ્ધતિરપિ તસ્મૈ નોચ્ચાર્યત ઇતિ સ અજરામરો મૃત્વા સિદ્ધો
મવતીતિ ભાવઃ ॥૧૯॥

ટીકા—અપિચાઽન્યત્—‘જે’ યે મહાપુરુષાઃ વિશુદ્ધાન્તઃકરણાઃ સમુત્પન્નકેવલ-
જ્ઞાનાઃ કરતલામલકવત્ સમસ્તજીવાજીવાદિસકલપદાર્થદ્રશ્યસ્તે ‘સુદં’ શુદ્ધમ્
નિર્મલં સકલદોષવર્જિતમ્ ‘ધર્મમ્’ ધર્મમ્ શ્રુતચારિત્રલક્ષણમ્ ‘અવલંતિ’ આલુપાન્તિ
લોકેભ્યઃ પ્રતિપાદયન્તિ સ્વયં ચ તાદૃશં શુદ્ધં ધર્મમાવરન્તિ ચ । કથંભૂતં ધર્મમિતિ
ધર્મમેવ વિશિનષ્ટિ—‘પઢિપુન્નં’ પ્રતિપૂર્ણમ્ મોક્ષમાર્ગસાધકાયત્તચારિત્રસદ્ભાવાત્ સંપૂ-
ર્ણમ્ ‘અણેહસં’ અનીહસમ્—અનન્યસદૃશમ્ જિનેન્દ્રપ્રતિપાદિતત્વાત્ પટકાયરક્ષણ-
હૈ, જો હસ અનુપમ ધર્મકા ખાજન હૈ અર્થાત્ હસ ધર્મકો પાલને વાહે
જો મુનિ હૈ, હનકે જન્મ કી કથા હીં કયા ? અર્થાત્ હનકા જન્મગ્રહણ
સર્વથા બંદ હો જાતા હૈ વહ અજર—અમર—અજન્મા હોકર સિદ્ધ હો
જાતે હૈ ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—ઔર ખી કહતે હૈ—જો મહાપુરુષ વિશુદ્ધ અન્તઃકરણવાહે
હૈ, જિન્હે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન હો ચુકા હૈ, જો હથેલી પર રક્તે આંબહે
કે સમાન સમસ્ત જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોં કે જ્ઞાતા હૈ, વે સય દેશોં
સે રહિત ધર્મ કા પ્રતિપાદન કરતે હૈ ઔર સ્વયં ખી હસ ધર્મકા આચ-
રણ કરતે હૈ । વહ ધર્મ કેસા હોતા હૈ ? સો કહતે હૈ—મોક્ષમાર્ગ કે
સાધક ચારિત્ર કે સદ્ભાવ કે કારણ સમ્પૂર્ણ તથા જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રતિ-

આ અનુપમ ધર્મના પાત્રરૂપ છે, અર્થાત્ એ ધર્મનું પાલન કરવાવાળા જે
મુનિ છે, તેના જન્મની વાર્તા જ શું કહેવી ? અર્થાત્ તેમને જન્મ પ્રહલ્ય
કરવાનું સર્વથા બંધ જ થઈ જાય છે. તે અજર, અમર, અજન્મા થઈને
સિદ્ધ બની જાય છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—હવે વિશેષ રીતે કહેવામાં આવે છે—જે મહાપુરુષ વિશુદ્ધ
અન્તઃકરણ વાળા હોય છે, જેઓને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલ છે, જે
હાથમાં—હથેલીમાં રાખેલ આંમળાની માફક સઘળા જીવ અજીવ વિશેષ પદાર્થો
એની બાજબીના છે, તેઓ સઘળા હોવાથી રહિત એવા ધર્મનું પ્રતિપાદન
કરે છે. અને પોતે પણ એ ધર્મનું આચરણ કરે છે. તે ધર્મ કેવો હોય
છે ? તે બતાવે છે.—મોક્ષમાર્ગના સાધક, ચારિત્રના સદ્ભાવથી સમ્પૂર્ણ,
તથા જિનેન્દ્ર દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયેલ હોવાથી તથા પટકાય જીવોની રક્ષા

અપ્પાત્ત્વાન્ન નિરુપમં ધર્મમાસ્વાન્તીતિ પૂર્વેણાન્વયઃ । તસ્ય તાદૃશસ્ય પૂર્વોક્તસ્ય 'અણેલિસસ્સ' અનીદૃશસ્ય અનન્યસદૃશસ્ય ધર્મસ્ય જ્ઞાનદર્શનચારિત્રયુક્તસ્ય 'જં' યત્ 'ઠાણં' સ્થાનમ્ આધારઃ તત્પરિપાલકસ્વાત્તદાધારધૂતો યો મુનિર્ભવેત્ 'તસ્સ' તસ્ય-અનીદૃશધર્મપરિપાલકસ્ય 'જન્મકદ્દા' જન્મકથા-જન્મવાર્તા 'કઓ' કુતઃ ભવતિ, અનીદૃશધર્મપરિપાલકસ્ય પુનર્જન્મ ન ભવતીતિ માવઃ । યદ્વા 'અણેલિ-સસ્સ' અનીદૃશસ્ય અનીદૃશધર્મપરિપાલકસ્યેત્યર્થઃ, 'જં ઠાણં' યત્સ્થાનં મોક્ષા-લ્પ્યમસ્તિ 'તસ્સ' તસ્ય તત્સ્થાનં પ્રાપ્તસ્ય 'જન્મકદ્દા' જન્મકથા 'કઓ' કુતઃ, તસ્ય પુનર્જન્મદરેડપાસ્તામ્ કિન્તુ જન્મેતિ વાક્યપદ્ધતિરપિ તસ્મૈ વક્તું નોચિતા ભવતિ છાચતઃ સિદ્ધો ભવતીતિ માવઃ ॥૧૯॥

મૂલ્ય-કંઓ કંયાહ મેહાવી ઉપ્પજાંતિ તેહા ગયા ।

તેહાગયા અપ્પાડિન્ના ચંક્રસૂ લોગંસસણુત્તરા ॥૨૦॥

છાયા-કુતઃ કદાચિન્મેધાવી ઉત્પદ્યન્તે તથાગતાઃ ।

તથાગતા અપતિજ્ઞાઃ ચક્ષુર્લોકસ્યાડ્નુત્તરાઃ ॥૨૦॥

પાદિત્ત હોનેકે કારણ તથા ષટ્કાય રક્ષા રૂપ હોને સે અનુપમ હોતા હૈ । હસ અનુપમ ધર્મ કા જો આધાર હૈ અર્થાત્ જો મુનિ હસ ધર્મ કા પાલન કરતા હૈ, વસકે જન્મ કી કથા હી કૈસે હો સકતી હૈ ? અર્થાત્ પુનર્જન્મ નહીં હોતા । અથવા એસે ધર્મ કા પાલન કરને વાહે કા જો સ્થાન હૈ, વસ સ્થાન કો અર્થાત્ મોક્ષ કો પ્રાપ્ત પુરુષ કા પુનર્જન્મ સર્વથા નહીં હોતા હૈ । વસકે લિયે 'જન્મ' એસા કહના બી ઉચિત નહીં હૈ । વહ સદા કાલ કે લિયે સિદ્ધ હો જાતા હૈ ॥૧૯॥

'કઓ કયાહ મેહાવી' इत्यादि ।

શબ્દાર્થ-—'તેહાગયા-તથાગતાઃ' અપુનરાવૃત્તિ સે હુય અર્થાત્ મોક્ષ

રૂપ હોવાથી અનુપમ હોય છે, આ અનુપમ ધર્મનો જે આધાર છે, અર્થાત્ જે મુનિ આ ધર્મનું પાલન કરે છે, તેના જન્મની કથાજ કેવી રીતે થઈ શકે ? અર્થાત્ તેમનો પુનર્જન્મ થતો નથી. અથવા એ રીતના ધર્મનું પાલન કરવાવાળાનો પુનર્જન્મ થતો નથી. અથવા એવા ધર્મનું પાલન કરવાવાળાનું જે સ્થાન છે, તે સ્થાનને અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત પુરુષનો પુનર્જન્મ સર્વથા થતો નથી. તે માટે 'જન્મ' એમ કહેવું તે પણ ઉચિત ન તેથી સદા-કાળ માટે સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥૧૯॥

'કઓ કયાહ મેહાવી' इत्यादि

શબ્દાર્થ-—'તેહાગયા-તથાગતાઃ' અપુનરાવૃત્તિથી થયેલ અર્થાત્ મોક્ષને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનોયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૭૭

અન્વયાર્થ:—(તદ્વાગયા) તથાગતા:—અપુનરાવૃત્ત્યા ગતા: મોક્ષં માતા: (મેઘાવી) મેઘાવિન: કેવલજ્ઞાનિન: તીર્થંકરગણધરાદય: (કયાઈ) કદાચિત્-કસ્મિદ્વિદિષ્-કાલે (કઓ) કુત: કથં કેન પ્રકારેણ (ઉપ્પજ્જંતિ) ઉત્પચન્તે ઇતિ માત્ર: (અપ્પડિન્ના) અપ્રતિજ્ઞા: અનિદાના: આશંસારહિતા: (તદ્વાગયા) તથાગતા તીર્થંકરગણધરાદય: (અણુત્તરા) અનુત્તરા લોકોત્તરં કેવલદર્શનવન્ત: (લોગસ્સ) લોકસ્પ-જીવસમૂહસ્પ (ચક્કુ) ચક્ષુ:—ચક્ષુરિવ ચક્ષુ: સદસદર્થપ્રદર્શકત્વાન્નેત્રમૂતા: સન્તીતિ ॥૨૦॥

પ્રાપ્ત 'મેઘાવી-મેઘાવિન:' કેવલજ્ઞાન યાણે તીર્થંકર ગણધર આદિ 'કયાઈ-કદાચિત્' કિસી મીં કાલમેં 'કઓ-કુત:' કિસ પ્રકારસે 'ઉપ્પ-જ્જંતિ-ઉત્પચન્તે' ઉત્પન્ન હોતા હૈ? અર્થાત્ ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ 'અપ-ડિન્ના-અપ્રતિજ્ઞા:' નિદાન રહિત 'તદ્વાગયા-તથાગતા:' તીર્થંકર ગણધર આદિ 'અણુત્તરા-અનુત્તરા:' લોકોત્તર કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલ દર્શન યાણે 'લોગસ્સ-લોકસ્પ' જીવસમૂહ કે 'ચક્કુ-ચક્ષુ:' નેત્રમૂત કહે જાતે હૈ ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ:—જો પુનરાગમન સે રહિત હોકર મોક્ષ કો પ્રાપ્ત હુવ હૈ ઓર મેઘાવી અર્થાત્ કેવલજ્ઞાની હૈ, વે કયા કિસી સમય કિસી પ્રકાર જન્મ લેતે હૈ? અર્થાત્ ડનકા કમી પુનર્જન્મ નહીં હો સકતા । વે સથ પ્રકાર કી કામના સે રહિત, લોકોત્તર કેવલ-જ્ઞાન-દર્શન સે સમ્પન્ન તીર્થંકર ગણધર આદિ જીવોં કે લિપ્ત ચક્ષુરૂપ હોતે હૈ અર્થાત્ સત્ અસત્ પદાર્થોં કે પ્રદર્શક હોને કે સમાન હોતે હૈ ॥૨૦॥

પ્રાપ્ત ઓવો 'મેઘાવી-મેઘાવિન:' કેવલજ્ઞાનવાળા તીર્થંકર ગણધર વિગેરે 'કયાઈ-કદાચિત્' કોઈ પણ કાળે 'કઓ-કુત:' કયા પ્રકારથી 'ઉપ્પજ્જંતિ-ઉત્પ-ચન્તે' ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થતા નથી. 'અપડિન્ના-અપ્રતિજ્ઞા:' નિદાન રહિત 'તદ્વાગયા-તથાગતા:' તીર્થંકર ગણધર વિગેરે 'અણુત્તરા-અનુત્તરા' લોકોત્તર કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શનવાળા 'લોગસ્સ-લોકસ્પ' જીવ સમૂહના 'ચક્કુ-ચક્ષુ:' નેત્રરૂપ કહેવાય છે. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ:—જો પુનરાગમનથી રહિત થઈને મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે, અને મેઘાવી અર્થાત્ કેવલજ્ઞાની છે, તેઓ શું કોઈ સમયે કોઈ પણ પ્રકારે જન્મ ગ્રહણ કરે છે? અર્થાત્ તેઓનો પુનર્જન્મ કોઈ પણ વખતે થતો નથી. તેઓ બધા પ્રકારની કામનાઓથી રહિત લોકોત્તર કેવલ જ્ઞાન દર્શનથી યુક્ત તીર્થંકર ગણધર વિગેરે જીવો માટે નેત્ર રૂપ હોય છે. અર્થાત્ સત્ અસત્ પદાર્થોને બતાવવાળા હોવાથી નેત્રરૂપ હોય છે. ॥૨૦॥

૫૫૮

સૂત્રકૃતાકેસરે

ટીકા—‘તથાગતા’ તથાગતાઃ તથારૂપેણ અપુનરાગમનરૂપેણ ગતાસ્તથાગતાઃ સિદ્ધિ ગતાઃ ‘મેઘાવી’ મેઘાવીનઃ—કેવલજ્ઞાનવન્તઃ ‘કયાઈ’ કદાચિદપિ કસ્મિન્ચિ-
દપિ કાલે ‘કઓ’ કુતઃ—કથમ્ ‘ઉપ્પજ્જંતિ’ ઉત્પન્નન્તે ? કર્મકારણવીજાભાવાત્
જન્માકુરોત્પત્તિઃ કથં મવેત્ જન્મજરામરણાકુલે સંસારે કથમપિ ન સમુત્પન્નન્તે
इति भावः, तथा ‘अप्पडिक्खा’ अप्रतिज्ञाः न विद्यन्ते प्रतिज्ञा निदानबंधनरूपा येषां ते
अप्रतिज्ञा अनिदानाः देवादिकृद्द्रव्याशंसावर्जिताः आत्मकल्याणभावनावत्त्वात् ‘तथा-
गता’ तथागताः तीर्थंकरगणधरादयः ‘अणुत्तरा’ अनुत्तरा—लोकोत्तरकेवलज्ञानकेव-
लदर्शनवन्तस्ते ‘लोगस्स’ लोकस्य—षड्जीवनिकायरूपस्य ‘चक्खू’ चक्षुः—चक्षुरिव—
चक्षुः सम्पद्दर्शनज्ञानचारित्ररूपमोक्षमार्गप्रदर्शकत्वात्—चक्षुर्भूताः सन्तीति ॥२०॥

ટીકાર્થ—અપુનરાગમન રૂપ સે સિદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કેવલ જ્ઞાન દર્શન સે
સમ્પદ મહાપુરુષ તથા કમી પુનઃ જન્મ લેતે હૈં ? તાત્પર્ય યહ હૈ કિ કર્મ
રૂપી વીજ કા અભાવ હો જાને સે જન્મ રૂપી અંકુર કી ઉત્પત્તિ નહીં
હોતી, અતઃજ જન્મ જરા મરણ સે આકુલ ઇસ સંસાર મેં ડનકા પુન-
રાગમન નહીં હોતા । વે અપ્રતિજ્ઞ હોતે હૈં અર્થાત્ સઘ પ્રકાર કી પ્રતિ-
જ્ઞાઓ સે રહિત હોતે હૈં—ડન્હેં દેવ ઋષિ આદિ કી કોઈં મી અમિલાષા
નહીં હોતી । આત્મકલ્યાણ કી ભાવના બાલે હોને સે નિદાન (નિયાણા)
બંધન સે મુક્ત હોતે હૈં । એસે તથાગત અર્થાત્ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી તીર્થંકર
ગણધર આદિ ષટ્કાય રૂપ લોક કે લિષ, સમ્પદ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર
ઔર તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગ કે પ્રદર્શક હોને કે કારણ ચક્ષુ કે સમાન હૈં ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—અપુનરાગમનરૂપસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલ કેવલજ્ઞાન, કેવલ
દર્શનથી મુક્ત મહાપુરુષ શું ક્યારેય પુનર્જન્મ લે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ
છે કે-કર્મરૂપી બીજો અભાવ થવાથી જન્મરૂપી અંકુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી.
તેથી જ જન્મ, જરા-વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણથી વ્યાપ્ત આ સંસારમાં તેમનું
પુનરાગમન થતું નથી. તેઓ અપ્રતિજ્ઞ હોય છે. અર્થાત્ સઘના પ્રકારની
પ્રતિજ્ઞાઓથી રહિત હોય છે. તેમને દેવઋદ્ધિ વિગેરે કોઈ પ્રકારની અભિ-
લાષા-ધમ્મહા હોતી નથી. આત્મકલ્યાણની ભાવના વાળા હોવાથી નિદાન
(નિયાણા) બંધનથી મુક્ત હોય છે, એવા તથાગત અર્થાત્ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી
તીર્થંકર ગણધર વિગેરે ષટ્કાય રૂપ લોક માટે સમ્પદ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર
અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગના પ્રદર્શક—અતાવતારા હોવાથી નેત્રની સમાન છે. ॥૨૦॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આવાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૬૪૨

મૂલમ્—અણુત્તરે ય ઠાળે સે કાસવેળ પવેદ્દપ્પ ।

‘જે કિંચ્ચા ણિંવ્વુડા ઇંગે નિટ્ઠં’ પાવંતિ પંડિયાં ॥૨૧॥

ઢાયા—અણુત્તરં ચ સ્થાનં તત્ કાશ્યપેન પ્રવેદિતમ્ ।

યત્કૃત્વા નિર્વૃતા એકે નિષ્ઠાં પ્રાપ્નુવન્તિ પણ્ડિતાઃ ॥૨૧॥

અન્વયાર્થઃ—(સે ય) તત્ત્વ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધમ્ (અણુત્તરે) અણુત્તરમ્, ન ઉત્તરં યસ્માત્ તત્ તપઃ સંયમાદિરૂપમ્ (ઠાળં) સ્થાનં સંયમાનુષ્ઠાનરૂપં (કાસવેળ) કાશ્યપેન—કશ્યપગોત્રીયશ્રીવર્ધમાનસ્વામિના (પવેદ્દપ્પ) પ્રવેદિતમ્—પરુપિતમ્ (જં) યદ્—અણુત્તરં સ્થાનં (કિંચ્ચા) કૃત્વા સમારાધ્ય (ઇંગે) એકે કેચન મહાપુરુષાઃ (નિંવ્વુડા) નિર્વૃતાઃ કપાયાનલનાશેન શીતલીભૂતાઃ અતએન (પંડિયા) પણ્ડિતાઃ—પાપમીરત્રો મુનયઃ (નિટ્ઠં) નિષ્ઠાં સંતારપર્યવમાનરૂપાં સિદ્ધિમ્ (પાવંતિ) પ્રાપ્નુવન્તિ મોક્ષં ગચ્છન્તીતિ ભાષઃ ॥૨૧॥

‘અણુત્તરે ય ઠાળે સે’ હ્ત્યાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘સે ય-તત્ત્વ’ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ ‘ઠાળે-સ્થાનમ્’ સંયમાનુષ્ઠાન-રૂપ સ્થાન ‘કાસવેળ-કાશ્યપેન’ કાશ્યપગોત્રવાલે શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને પવેદ્દપ્પ-પ્રવેદિતમ્’ પ્રરુપિત ક્રિયા હૈ ‘જં-ઠાળં-યસ્થાનમ્’ જો સ્થાન અણુ-ત્તર તપ સંયમ આદિ ‘કિંચ્ચા-કૃત્વા’ કરકે ‘ઇંગે-એકે’ કોઈ મહાપુરુષ ‘નિંવ્વુડા-નિર્વૃતાઃ’ નિર્વૃત્ત હોતે હૈં અતઃ ‘પંડિયા-પણ્ડિતાઃ’ પાપ મીરદ્ર બુદ્ધિમાન મુનિ ‘નિટ્ઠં-નિષ્ઠામ્’ સંસાર કે અન્તકો ‘પાવંતિ-પ્રાપ્નુવન્તિ’ પ્રાપ્ત કરતે હૈં ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—કાશ્યપગોત્રીય શ્રી વર્ધમાન સ્વામી કે દ્વારા પ્રરુપિત સંયમ રૂપ સ્થાન સર્વોત્તમ સ્થાન હૈ, જિસકી આરાધના કરકે અનેક

‘અણુત્તરે ય ઠાળે સે’ ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘સે ય-તત્ત્વ’ શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ ‘ઠાળે-સ્થાનમ્’ સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ સ્થાન ‘કાસવેળ-કાશ્યપેન’ કાશ્યપ ગોત્રવાળા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ ‘પવેદ્દપ્પ પ્રવેદિતમ્’ પ્રરૂપિત કર્યું છે. ‘જં ઠાળં-યત્ સ્થાનમ્’ જે સ્થાન અણુત્તર તપ સંયમ વિગેરે ‘કિંચ્ચા-કૃત્વા’ કરીને ‘ઇંગે-એકે’ કોઈ મહાપુરુષ ‘નિંવ્વુડા-નિર્વૃત્તાઃ’ નિવૃત્ત થાય છે. ‘અતઃ ‘પંડિયા-પણ્ડિતાઃ’ પાપ સિદ્ધ બુદ્ધિમાન મુનિ ‘નિટ્ઠં-નિષ્ઠામ્’ સંસારના અન્તને ‘પાવંતિ-પ્રાપ્નુવન્તિ’ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રીવર્ધમાન સ્વામી દ્વારા પ્રરૂપિત સંયમ રૂપ સ્થાન સર્વોત્તમ સ્થાન છે. જેની આરાધના કરીને અનેક મહાપુરુષ

ટીકા—‘સે ય’ તત્ત્વ-શાસ્ત્રપસિદ્ધિ ‘અણુતરે’ અણુતરં ન વિદ્યતે ઉત્તરં પ્રધાનં યસ્માત્ તત્-અનુત્તરમ્ સર્વશ્રેષ્ઠં ‘ઠાણે’ સ્થાનમ્-સંયમાનુષ્ઠાનરૂપં ‘કાશ્વેણ’ કાશ્યપગોત્રોત્પન્નેન ભગવતા શ્રી વર્ધમાનસ્વામિના ‘પવેદ્ય’ પ્રવેદિતં-પ્રતિપાદિતમ્, અનેન કિમ્ ? इत्याह-‘જં ઠાણં’ યત્ સ્થાનમ્, અનુત્તરં સંયમારૂપમ્ ‘કિચ્ચા’ કૃત્ત્વા-સમારાધ્ય તત્સમારાધનેનેત્યર્થઃ ‘એગે’ એકે-કેવન મહાપુરુષાઃ સંસારાઽસારતાદર્શનેન સમુપલબ્ધવૈરાગ્યાઃ ‘નિવુહા’ નિવૃત્તાઃ કપાયાનલપ્રશમનેન શીતલીભૂતાઃ અતથા ‘પંઢિયા’ પંઢિતાઃ-પાપાહ્વીતાઃ પળિહતાઃ પાપભીરવઃ સન્તઃ ‘નિટ્ટં’ નિષ્ઠાં-સંસારપર્યવસાનરૂપાં સિદ્ધિં ‘પાવંતિ’ પ્રાપ્નુવન્તિ મોક્ષમધિગચ્છન્તીતિ ભાવઃ ॥૨૧॥

મહાપુરુષ અવનો કપાય રૂપી અગ્નિ કો વુહા કહકે શીતલ બને હૈં ।
હસી સે પાપ ભીરુ મુનિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતે હૈં ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—વહ શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ સર્વશ્રેષ્ઠ સંયમ પાલન રૂપ સ્થાન કાશ્યપ ગોત્ર મેં ઉત્પન્ન ભગવાન્ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને પ્રતિપાદન ક્રિયા હૈ, કિસી અન્ય ને નહીં, ક્યોંકિ ઉનસે અનિરિક્ત કિસી દૂસરે ધર્મોપદેશક મેં એસી પ્રરૂપણા કરને કી શક્તિ હી નહીં હૈ । ઉસ સંયમસ્થાન કી આરાધના કરકે કોઈ કોઈ પુરુષ સંસાર કી અસારતા દેખ કર ઔર વૈરાગ્ય કો પ્રાપ્ત કરકે, કપાય રૂપી અગ્નિ કો પ્રદાન્ત કરકે શીતલ હુપ હૈં । યહાં ‘કોઈ કોઈ’ કહને કા આશય યહ હૈ કિ સભી મેં હસ પ્રકાર કી શક્તિ નહીં હોતી હૈ । હસી સંયમ સ્થાન કી આરાધના કર કે પળિહત પુરુષ જન્મમરણ અવસાન રૂપ સિદ્ધિ કો પ્રાપ્ત કરતે-મોક્ષ પાતે હૈ ॥૨૧॥

પોતાની કપાય રૂપ અગ્નિને ઓલવીને શીતળ બન્યા છે. તેનાથી પાપભીરુ મુનિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—તે શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ સર્વશ્રેષ્ઠ સંયમ પાલન રૂપ સ્થાન કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થાયેલા ભગવાન્ વર્ધમાન્ સ્વામીએ પ્રતિપાદન કરેલ છે. અન્ય કોઈએ નહીં. કેમકે-તેમના શિવાય કોઈ બીજા ધર્મોપદેશકમાં એવી પ્રરૂપણા કરવાની શક્તિ જ નથી. તે સંયમ સ્થાનની આરાધના કરીને કોઈ કોઈ પુરૂષ સંસારનું અસર પશુને અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને કપાય રૂપી અગ્નિને શાંત કરીને શીતળ બન્યા છે. અહિયાં કોઈ કોઈ એમ કહેવાનો આશય એ છે કે-સદ્ગુણોમાં એ પ્રમાણેની શક્તિ હોતી નથી. આજ સંયમ સ્થાનની આરાધના કરીને પડિત પુરૂષ જન્મ મરણના અવસાન રૂપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ મોક્ષ મેળવે છે. ॥૨૧॥

समयावबोधिनी टीका प्र. सु. अ. १५ आशानीयस्वरूपनिरूपणम्

५५१

मूढम्-पंडिह वीरियं लद्धं निग्धायाय पवत्तगं ।

धुणे पुण्वकडं कम्मं णवं वाऽवि णं कुव्वइ ॥२२॥

छाया—पण्डितो वीर्यं लब्ध्वा निर्घाताय प्रवर्त्तकम् ।

धुनीयात् पूर्वकृतं कर्म नवं वाऽपि न कुर्यात् ॥२२॥

अन्वयार्थः—(पंडीह) पण्डितः सदसद्विवेकी (निग्धायाय) निर्घाताय निःशेषकर्मणां निर्जरेणाय (पवत्तगं) प्रवर्त्तकं (वीरियं) वीर्यं-पण्डितवीर्यम् (लद्धं) लब्ध्वा-अत्राप्य (पुण्वकडं) पूर्वकृतं पूर्वभवेषु यत्कृतं (कम्मं) कर्म-ज्ञानावरणीया-दिकमष्टप्रकारकम् (धुणे) धुनीयात् अपनयेत् तथा (णवं) नवं-नवीनं (वावि) वापि (ण कुव्वइ) न कुर्यादिति ॥२२॥

‘पंडिह वीरियं’ इत्यादि ।

शब्दार्थः—‘पंडिह-पण्डितः’ सदसत् विवेक को जानने वाला पुरुष ‘निग्धायाय-निर्घाताय’ अशेष कर्म की निर्जरा के लिये ‘पवत्तगं-प्रवर्त्तकम्’ कर्मक्षपण योग्य ‘वीरियं-वीर्यम्’ पंडित वीर्य को ‘लद्धं-लब्ध्वा’ प्राप्त करके ‘पुण्वकडं-पूर्वकृतम्’ पूर्वभवमें किये ‘कम्मं-कर्म’ ज्ञानावरणीयादि आठ प्रकार के कर्मको ‘धुणे-धुनीयात्’ दूर करे तथा ‘णवं-नवं’ नवीन ‘वावि-वापि’ अथवा ‘ण कुव्वइ-न कुर्यात्’ न करे ॥२२॥

अन्वयार्थः—हेय और उपादेय का विवेक रखने वाला पण्डित (मेधावी) पुरुष समस्त कर्मों की निर्जरा के प्रवर्त्तक पण्डितवीर्य को प्राप्त करके पूर्वोपाजित ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों का क्षय करे और नवीन कर्म उपार्जन न करे ॥२२॥

‘पंडिह वीरियं लद्धं’ इत्यादि

शब्दार्थः—‘पंडिह-पण्डितः’ सत् असत् विवेकने आधुवावाणो पुरुष ‘निग्धायाय-निर्घाताय’ अशेष कर्मों की निर्जरा आटे ‘पवत्तगं-प्रवर्त्तकम्’ कर्मक्ष-पण्य योग्य ‘वीरियं-वीर्यम्’ पंडित वीर्यने ‘लद्धं-लब्ध्वा’ प्राप्त करीने ‘पुण्व-कडं-पूर्वकृतम्’ पूर्वभवमां करेला ‘कम्मं-कर्मम्’ ज्ञानावरणीय विगेरे आठ प्रकारना कर्मने ‘धुणे-धुनीयात्’ दूर करे तथा ‘णवं-नवम्’ नवीन ‘वावि-वापि’ अथवा ‘ण कुव्वइ-न कुर्यात्’ न करे ॥२२॥

अन्वयार्थः—हेय अने उपादेयने विवेक राअवा वाणा पंडित (मेधावी) पुरुष सधणा कर्मों की निर्जरांना प्रवर्त्तक पंडित वीर्यने प्राप्त करीने पूर्वोपाजित ज्ञानावरणीय विगेरे कर्मोंने क्षय अने नवा कर्मोंनु उपार्जन न करे ॥२२॥

ટીકા—કિં ચાડ્યત્—‘પંડિત’ પण्डितો हेयोपादेयविवेकज्ञो मेधावी ‘निष्पा-
याय’ निर्घाताय—कर्मनिर्जणाय ‘पवर्त्तगं’ पवर्त्तकं—प्रवृत्तिकारकं कर्मक्षयणसमर्थ
‘वीरियं’ वीर्यम्—अनेकप्रवर्तुलभं निरतिचारसंयमतपोरूपं पण्डितवीर्यं ‘उद्धुं’
लब्ध्वा—क्षयोपशमात् प्राप्य ‘पूर्वकृतं’ पूर्वकृतम्—पूर्वपूर्वतरपूर्वतमाद्यनेकभवसंचि-
तम् ‘कम्मं’ कर्म सामान्यं विशेषं वा चिकणं ज्ञानावरणीयादिकमष्टविधं कर्म ‘धुने’
धुनीयाद् अपनयेत् पूर्वलब्धपण्डितवीर्येण क्षपयेदित्यर्थः, तथा ‘नवं वावि’ नवमपि
नूतनमपि कर्म आस्रवनिरोधात् ‘न कुर्वई’ न कुर्यात् । आत्मार्थी मुनिः पण्डित-
वीर्यं समवाप्याऽनेकभवनपरंपरोपार्जितं कर्मजालं भिज्यात्, ‘न कुर्यान्नूतनं
कर्म’ इति ज्ञानश्रवीणमकुर्वन् ज्ञानावरणीयादि समस्ताऽऽवरणाद्विमुक्तो भवति,
इति भावः ॥२२॥

ટીકાર્થ—સત્ અસત્ મેં ભેદ સમજાને વાલા મેધાવી પુરુષ કર્મોંની
નિર્જરા કરને કે લિષ, કર્મક્ષય મેં સમર્થ, અનેક ભવોં મેં દુર્લભ નિર-
તિચાર સંયમ એવં તપ રૂપ પण्डित વીર્ય કો પૂર્વકૃત કર્મ કે વિદિષ્ઠ
ક્ષયોપશમ સે પ્રાપ્ત કરકે, અનેકાનેક પૂર્વજન્મોં મેં સંચિત જ્ઞાનાવર-
ણાદિ આઠ પ્રકાર કે ચિકને કર્મોં કા ઉસ પण्डितવીર્ય સે ક્ષય કરે
ઔર આસ્રવ કે કારણોં કા નિરોધ કરકે નવીન કર્મોં કા બન્ધ ન કરે।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ આત્માર્થી મુનિ પण्डितવીર્ય કો પ્રાપ્ત કરકે
અનેક ભવોં કી પરમ્પરા મેં ઉપાર્જિત કર્મજાલ કો ભેદ હાણે ઔર
નવીન કર્મોં કો ઉપાર્જન ન કરે। એસા કરને સે વહ સમસ્ત કર્મોં સે
મુક્ત હો જાતા હૈ ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—સત્ અસત્માં ભેદ સમજવાવાળા મેધાવી પુરુષ કર્મોંની
નિર્જરા કરવા માટે કર્મક્ષયમાં સમર્થ, અનેક ભવોંમાં દુર્લભ નિરતિચાર
સંયમ અને તપ રૂપ પંડિત વીર્યને પહેલા કરેલા કર્મના વિશેષ પ્રકારના
ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત કરીને અનેકાનેક પૂર્વજન્મોંમાં સંચિત જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ
પ્રકારના ચિકણ કર્મોંને તે પંડિતવીર્યથી ક્ષય કરે. અને આસ્રવના કાર-
ણોના નિરોધ કરીને નવીન કર્મોંના બંધ ન કરે.

તાત્પર્ય એ છે કે—આત્માર્થી મુનિ પંડિત વીર્યને પ્રાપ્ત કરીને અનેક
ભવોંની પરમ્પરામાં ઉપાર્જન કરેલા કર્મોંની જાળને ભેદી નાખે અને નવા
કર્મોંનું ઉપાર્જન ન કરે. એમ કરવાથી તે સવળા કર્મોંથી મુક્ત થઇ
જાય છે. ॥૨૨॥

સમ્યક્બોધિની ટીકા પ્ર. મુ. નં. ૧૫ આદર્શીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૫૩

મૂલ્ય-૦૧ કુલ્લઈ મહાવીરે અણુપુલ્લકડં રયં ।

રયસા સંમુહી ભૂયા કમ્મં હેચ્છાણ જં મયં ॥૨૩॥

હાયા—ન કરોતિ મહાવીર આનુપૂર્વ્યા કૃતં રજઃ ।

રજસા સંમુલ્લી ભૂતાઃ કર્મ દિત્વા યન્મતમ્ ॥૨૩॥

અન્વયાર્થઃ—(મહાવીરે) મહાવીરઃ—કર્મવિદારણસમર્થો મુનિઃ (અણુપુલ્લકડં) આનુપૂર્વીકૃતં—આનુપૂર્વ્યા મિથ્યાત્વાવિરતિક્ષાયપ્રમાદાણશુભયોગૈઃ અનન્તમન્સા

‘૦૧ કુલ્લઈ મહાવીરે’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—‘મહાવીરે-મહાવીરઃ’ કર્મકે વિદારણમે શક્તિવાલા મુનિ ‘અણુપુલ્લકડં-આનુપૂર્વ્યા કૃતમ્’ દ્વારે પા ગી જો કમસે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ આદિ અશુભ યોગોસે અનન્ત ભવ સે પ્રાપ્ત સંસ્કાર કે કમસે લગ્ન ક્રિયા હુઆ ‘રયં-રજઃ’ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મરજ અપ્રમા પાપકર્મ ‘૦૧ કુલ્લઈ-ન કરોતિ’ નહીં કરતા હૈ કારણ કી ‘રયસા-રજસા’ પૂર્વભવસે ઉપાર્જિત કર્મસે હી પાપ હોતા હૈ અતઃ ‘કમ્મં-કર્મ’ પાપકર્મ અથવા ઉસકે કારણકો ‘હેચ્છાણ-રયક્ષા’ ત્યાગ કરકે ‘જં-મત્ત’ જો ‘મયં-મતં’ તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોં કે સમ્મત ઔર મોક્ષકે ઉપાય રૂપ તપઃ સંયમાદિરૂપ કે ‘સંમુહીભૂયા-સંમુલ્લી ભૂતાઃ’ સન્મુખ હોલે હૈ અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ કે યોગ્ય આચરણ મેં હી તત્પર રહલે હૈ ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—મહાવીર અર્થાત્ કર્મ વિદારણ કરને મેં સમર્થ મુનિ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ પ્રમાદ, કષાય ઍવં અશુભ યોગ કે દ્વારા અન્ન

‘૦૧ કુલ્લઈ મહાવીરે’ इत्यादि

શબ્દાર્થ—‘મહાવીરે-મહાવીરઃ’ કર્મના વિદારણમાં શક્તિવાળો મુનિ ‘અણુપુલ્લકડં-આનુપૂર્વ્યા કૃતમ્’ બીજા પ્રાણી જે કમથી મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ, વિગેરે અશુભ યોગથી અનન્ત ભવથી પ્રાપ્ત કરેલા સંસ્કારના કમથી પ્રાપ્ત કરેલા ‘રયં-રજઃ’ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મ રજ અથવા પાપકર્મ ‘૦૧ કુલ્લઈ-ન કરોતિ’ કરતા નથી. કારણ કે ‘રયસા-રજસા’ પૂર્વભવમાં કરેલા કર્મથી જ પાપ થાય છે. તેથી ‘કમ્મં-કર્મ’ પાપકર્મ અથવા તેના કારણને ‘હેચ્છાણ-ત્યક્ત્વા’ ત્યાગ કરીને ‘જં-મત્ત’ જે ‘મયં-મતમ્’ તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરુષોને સમ્મત અને મોક્ષના ઉપાય રૂપ તપઃ સંયમાદિના ‘સંમુહીભૂયા સંમુલ્લી ભૂતાઃ’ સન્મુખ થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિ યોગ્ય આચરણમાં તત્પર રહે છે. ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—મહાવીર અર્થાત્ કર્મનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ મુનિ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ કષાય, અને અશુભ યોગ દ્વારા અનન્ત ભવોના

ગતસંસ્કારક્રમેણ વા કૃતં-સમાગતં યત્ (રયં) રજઃ-જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મધૂલિ પાપં વા (ળ કુવ્વઈ) ન કરોતિ યતઃ (રયસા) રજસા-પૂર્વભવોપાર્જિતકર્મણૈવ પાપ-મુપાશીયતે, અતઃ (કમ્મં) કર્મ પાપં કર્મ તત્કારણં વા (હેચ્ચાળ) હિત્વા-ત્યક્ત્વા (જં) યત્ (મયં) મતં-તીર્યક્કરાદિ મહાપુરુષૈઃ સમ્મતં મોક્ષોપાયભૂતં તપઃસંયમા-દિકં તસ્ય (સંમુહીભૂયા) સંમુલ્લીભૂતાઃ તદમિમુશ્વાઃ સાધવો મવન્તોતિ ॥૨૩॥

ટીકા—‘મહાવીરે’ મહાવીરઃ કર્મનિદારણસમર્થઃ ‘અણુપુલ્વકડં’ આનુપૂર્ણા-અનન્તમવાગતસંસ્કારક્રમેણ વા કૃતં સમાગતમ્-અનન્તમવસમાગતાશુભસંસ્કારજન્યં ‘રયં’ રજઃ-રજઃસ્વરજઃ માલિન્યકારકત્વાત્, તત્ત્વ કર્મ જ્ઞાનાવરણીયાદિપ્રતિધં યદ-જ્ઞાનિમિઃ ક્રિયમાણં તત્ ‘ળ કુવ્વઈ’ ન કરોતિ કુત્તિત્યાદિ-યતઃ ‘રયસા’ રજસા-કર્મણા પૂર્વકૃતકર્મણૈવ કર્મવધ્યતે પૂર્વભવોપાર્જિતકર્મતન્તુભિરેવ-આગામિભવકર્મ-

ભવોં કે સંસ્કાર ક્રમ સે આગત જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મ-રજ કો અથવા પાપકો, જિસે દૂસરે પ્રાણી બાંધતે હૈં, ડસકા બંધ ન કરે. પૂર્વ ભવમેં ઉપાર્જિત કર્મ સે હી પાપોં કા ગ્રહણ હોતા હૈ, અતઃ કર્મ, પાપ અથવા ડસકે કારણોં કો ત્યાગ કર મુનિ તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોં દ્વારા સમ્મત મોક્ષ કે કારણ તપ ઓર સંયમ આદિ કે સન્મુલ્લ હોતે હૈં ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—સમસ્ત કર્મોં કો વિનષ્ટ કરને મેં સમર્થ વીર પુરુષ અનન્ત ભવોં મેં ઉપાર્જિત મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય ઓર યોગ કી પરમ્પરા સે યા અનન્ત ભવોં સે ચહે આપ સંસ્કારોં સે અશુભ સંસ્કાર જન્ય રજ કો અર્થાત્ અજ્ઞાની પુરુષોં દ્વારા ઉપાર્જિત કી જાને ચાલી રજ કે સમાન મલીનતા કો ઉત્પન્ન કરને ચાલી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકાર કે કર્મ રૂપી રજ કો ઉપાર્જિત નહીં કરતા હૈ. કયોંકિ પૂર્વકૃત

સંસ્કારના કમથી આવેલા જ્ઞાનાવરણુ વિગેરે કર્મ-રજને અથવા પાપને કે જેને ખીબા પ્રાણિયો બાંધે છે. તેનો બંધ ન કરે. પૂર્વભવમાં પ્રાપ્ત કરેલા કમથી જ પાપોતું થઈ જાય છે. તેથી કર્મ, પાપ અથવા તેના કારણોનો ત્યાગ કરીને મુનિ તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરુષો દ્વારા સમ્મત મોક્ષને માટે તપ અને સંયમ વિગેરેની સંમુખ થાય છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—સઘણા કમોના નાશ કરવામાં સમર્થ વીરપુરુષ અનન્ત ભવોમાં પ્રાપ્ત કરેલા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગની પરંપરાથી અથવા અનન્ત ભવોથી સાક્ષતા આવેલા સંસ્કારોથી અશુભ સંસ્કારથી થવા-વાળી રજની સરખા મલીન પણાને ઉત્પન્ન થવાવાળી જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારની કર્મરૂપી રજને પ્રાપ્ત કરતા નથી. કેમકે-પહેલાં કરેલા કર્મથી જ નવીન કર્મ બાંધે છે. કર્મ રૂપી તાંતણાથી આવનારી કર્મરૂપી સાડી અને

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૫ આદાનોયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૬૫

ઘાટી સંતન્યતે इति भावः अतः 'कर्म' कर्म वर्तमानमवे क्रियमाणं पापं कर्म 'हेच्छाण' हित्वा परित्यज्य 'जं मयं' यन्मतम् यत् तीर्थकरादिमहापुरुषैः समतं मोक्षोपायभूतं तपःसंयमादिकं तस्य 'संभृहीभूया' संभृहीभूताः—तदभिमुखः तदाराधनपरायणाः साधवो भवन्तीति । येऽधुना संसारोन्मुखास्ते मन्ये पूर्वजन्मोपाजितकर्मवशवर्तिन एव यथापथं कर्मान्तरं संपादयन्तः भवपरंपरामेव प्राप्नुवन्ति । महापुरुषस्तु पण्डितवीर्येण संयुक्तः पूर्वजन्मकृतमष्टप्रकारकं कर्माऽपगमय्य मोक्षं प्राप्नुवन्तीति भावः ॥२३॥

શ્રુત્વ—'જં મયં સંઘસાહૂણં' તં મયં સહૃગત્તણં ।

સાહૃત્તાણ તં તિન્ના દેવા વા અભર્વિસુ તે ॥૨૪॥

છાયા—યન્મતં સર્વસાધૂનાં તન્મતં શલ્યકર્ત્વનમ્ ।

સાધયિત્વા તત્તીર્ણાઃ દેવા વા અભૂવન્ તે ॥૨૪॥

કર્મ' સે હી નવીન કર્મ બંધતા હૈ, કર્મ રૂપી તન્તુઓ સે હી આગામી કર્મ રૂપી સાડી ઘનતી હૈ । અતएव સાધુ વર્ત્તમાન અવ મેં કિયે જામે ઘાછે કર્મ' કો ત્યાગ કર તીર્થ'કર આદિ મહોપરુષો દ્વારા સમ્મત, મોક્ષ કે ઉપાયભૂત તપ સંયમ આદિકે અભિમુલ્ય હોતે હૈં ।

આશય યહ હૈ કિ હસ સમય જો સંસાર કી ઓર ઉન્મુલ્ય હૈં, બે પૂર્વજન્મ મેં ઉપાજિત કર્મોં કે વશીભૂત હોકર નવે નવે કર્મોંકા બન્ધ કરતે હુए ભવપરમ્પરા કો હી પ્રાપ્ત હોતે હૈં । કિન્તુ મહાવીર પુરુષ પણ્ડિતવીર્ય સે યુક્ત હોકર પૂર્વજન્મ મેં ઉપાજિત આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કો દૂર કરકે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતે હૈં ॥૨૩॥

‘જં મયં સઘસાહૂણં’ શ્રયાદિ ।

શબ્દાર્થ—‘જં-સઘસાહૂણં મયં-યત્ સર્વસાધૂનાં મતમ્’ જો સઘ

છે. તેથી જ સાધુ વર્તમાન ભવમાં કરવામાં આવવાવાળા કર્મોને ત્યાગ કરીને તીર્થ'કર (વગેરે મહાપુરુષો દ્વારા સઘળા મોક્ષના ઉપાય રૂપ તપ અને સંયમ તરફ મન લગાવે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—આ વખતે બે સંસાર તરફ વળેલા છે. તે પૂર્વ જન્મમાં પ્રાપ્ત કરેલ કર્મોને વશ થઈને નવા નવા કર્મોને બંધ કરતા થકા ભવ પરંપરાને પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ મહાવીર પુરુષ પંડિત વીર્યથી યુક્ત થઈને પૂર્વ જન્મમાં પ્રાપ્ત કરેલ આઠ પ્રકારના કર્મોને દૂર કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૩॥

‘જં મયં સઘસાહૂણં’ ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—‘જં સઘસાહૂણં મયં-યત્ સર્વસાધૂનાં મતમ્’ બે સમસ્ત સાધુ-

૧૧૬

સમક્રતાસૂત્રે

અન્વયાર્થઃ—(જં સઘસાહૂણં મયં) યત્સર્વસાધૂનાં મતં સંયમસ્થાનરૂપં (તં મયં) તન્મતં (સલ્લગત્તર્ગં) શલ્યકર્ત્તનં—શલ્યસ્ય જ્ઞાનાવરણીયાદ્યષ્ટવિધકર્મણઃ કર્ત્તનં નાશકં ભવતિ, અતઃ (તં) તન્મતં સંયમાનુષ્ઠાનરૂપં (સાહજતાણ) સાધયિત્વા સમ્યક્સમારાધ્યં બહવઃ સંસારસાગરં (તિજા) તીર્ણાઃ—પારં પ્રાપ્તાઃ । વા—અથવા યે અવશિષ્ટકર્મણઃ યદિ ભવેયુસ્તે (દેવા) દેવાઃ—સૌધર્માદયઃ અનુત્તરોપપાતિકા વા દેવાઃ (અભવિંસુ) અભૂવન્ તે તત્ત્વ્યુત્વા મનુષ્યભવે સેત્સ્યન્તીતિ માત્રઃ ॥૨૪॥

સાધુઓંનો મત્તન્ય હૈ ‘તં મયં-તન્મતં’ વહી મત ‘સલ્લગત્તર્ગ-શલ્યકર્ત્તન-નમ્’ શલ્યજ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકાર કૈ કર્મકો કાઢને વાલા હોતા હૈ અતઃ ‘તં મયં-તન્મતમ્’ સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ ડસ મતકો ‘સાહજતાણ-સાધયિત્વા’ આરાધિત કરકે ઘહુત સે લોક સંસારસાગર કો ‘તિજા-તીર્ણાઃ’ તૈર ગયે હૈ અથવા ‘દેવા-દેવાઃ’ સૌધર્માદિ અથવા અનુત્તરોપપાતિક દેવ ‘અભવિંસુ-અભૂવન્’ હુપ હૈ વે વહાંસે જવકર મનુષ્યમયમેં જલ્મમ હોતે હૈ ॥૨૪॥

અન્વાયર્થ—સમસ્ત સાધુઓંકા જો મત હૈ, વહી મત જ્ઞાનાવરણીય જ્ઞાદિ આઠ પ્રકાર કૈ કર્મ કા વિનાશક હૈ । અતઃવ ડસ સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ મત કી સમ્યક્ આરાધના કરકે ઘહુત સે જીવ સંસાર સાગર સે જર હુપ હૈ । જિનકે કર્મ શોષ રહ ગપ વે સૌધર્મ આદિ યા અનુત્તરોપપાતિક દેવ હુપ હૈ । વહાંસે જવ કર ઓર મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરકે વે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેંગે ॥૨૪॥

જનેને માન્ય હોય ‘તં મયં-તન્મતમ્’ એજ મત ‘સલ્લગત્તર્ગ-શલ્યકર્ત્તનમ્’ શલ્ય-અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મને કાપવાવાળા બને છે. તેથી ‘તં મયં-તન્મતમ્’ સંયમના અનુષ્ઠાન રૂપ એ મતને ‘સાહજતાણ-સાધયિત્વા’ આરાધિત કરીને ઘણા લોકો સંસાર સાગરને ‘તિજા-તીર્ણાઃ’ તરી ગયા છે. અથવા ‘દેવા-દેવાઃ’ સૌધર્માદિ અથવા અનુત્તરોપપાતિક દેવ ‘અભવિંસુ-અભૂવન્’ થયા છે. તેઓ ત્યાંથી ચલીને મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—સઘણા સાધુઓનો જે મત છે, એજ મત જ્ઞાનાવરણીય વિગેરેઆઠ પ્રકારના કર્મને વિનાશક છે. તેથી જ એ સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ મતની સમ્યક્ આરાધના કરીને ઘણાં જીવો સંસાર સાગરથી પાર ઉતર્યા છે, જેમના કર્મ બાકી રહ્યા તેઓ સૌધર્મ વિગેરે અથવા અનુત્તરોપપાતિક દેવ બન્યા છે. ત્યાંથી ચલીને અને મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે ॥૨૪॥

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. છુ. અ. ૧૫ આદાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૫૭

ટીકા--અપિ ચ-‘જં’ યત્ ‘સઘ્ન સાહુજં’ સર્વસાધુનામ્ તીર્થકારણધરાદીનાં ‘મયં’ મતં-સંયમસ્થાનરૂપં વર્તેતે ‘તં મયં’ તન્મતં-તદેવમતં ‘સલ્લગત્તળં’ શલ્ય-કર્તનમ્-શલ્યં પાપં કર્મ-જ્ઞાનાવરણોયાદિકમષ્ટવિધં તત્કર્ત્તયતિ ચિનાશયતિ યત્ તત્-શલ્યકર્તનમ્ પાપનાશકં ભવતિ અતઃ તત્ સંયમસ્થાનરૂપં મતં ‘સાહજતાણ’ સાધયિત્વા-સમ્યગારાધ્ય અનેકે મહાપુરુષાઃ ‘તિહ્ના’ તીર્થાઃ-સંસારસાગરપારં પ્રાપ્તાઃ વા-અથવા યેડવશિષ્ટશુભકર્માણઃ સન્તિ ‘તે’ તે-સંયમસ્થાનારાધનમભા-વાત્ ‘દેવા’ દેવા-સૌધર્માદયઃ એકમત્રાવતારિણઃ અનુત્તરોપપાતિકા દેવા વા ‘અમર્વિષ્ણુ’ અમૂલ્યન્, સર્વકર્મક્ષયાત્ અનેકે સંસારસાગરસમુત્તોર્થ મોક્ષં પ્રાપ્તાઃ । યેષાં પુનઃ કદાચિત્ શુભકર્માણિ અવશિષ્ટાણિ મયેયુસ્તે દેવસ્ત્વં પ્રાપ્ય પુતર્મનુષ્ય-મયે સમાગત્ય સેત્સ્યન્તીતિ માત્ ॥૨૪॥

ટીકાર્થ--ઔર ‘મી’ કહતે हैं । तीर्थ‘करो’ गणधरों आदि का जो संयमानुष्ठान रूप मत है, वही शल्यों को काटने वाला है अर्थात् ज्ञाना-वरण आदि पापकर्मों का क्षय करने वाला है । उसके अतिरिक्त अन्य कोई मत शल्य काटने वाला नहीं है । अतः उस मत की सम्यक् आरा-धना करके अनेक महापुरुष संसारसागर से पार हुए हैं और जिनके कर्म क्षीण होने से रह गए वे उस संयमाराधना के प्रभाव से एक भवावतारी अनुत्तरोपपातिक देव के रूप में उत्पन्न हुए ।

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ સંયમ કા આરાધના કરને સે જિનકે કર્મ સર્વથા ક્ષીણ હો જાતે હૈ, વે સંસાર સાગર સે તિર કર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર છેતે હૈ । જિનકે કુછ શુભ કર્મ ક્ષેપ રહ જાતે હૈ, વે દેવગતિ પ્રાપ્ત કરકે પુનઃ મનુષ્ય મય મેં આકર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેંગે ॥૨૪॥

ટીકાર્થ--વિશેષમાં કહે છે--તીર્થ‘કરો’ અને ગણધરો વિગેરેના જે સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ મત છે, એજ કર્મરૂપી શલ્યોને કાપવાવાળો છે. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણ વિગેરે પાપ કર્મોના ક્ષય કરવાવાળો છે. તે શિવાય બીજો કોઈ મત શલ્યને દૂર કરનાર નથી. તેથી એ મતની આરાધના કરીને અનેક મહા પુરુષો સંસારથી પાર થયા છે, અને જેમના કર્મ ક્ષય થવાથી બાકી રહેતા છે તેઓ તે સંયમઆરાધનના પ્રતાપથી એક ભવાવતારી અનુત્તરોપપાતિક દેવના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--સંયમનું આરાધન કરવાથી જેઓના કર્મો સર્વથા નાશ પામે છે, તેઓ સંસાર સાગરથી તરીને સિદ્ધિ પામે છે, અને જેમના કંઈક શુભ કર્મો બાકી રહી જાય છે, તેઓ દેવગતિ પ્રાપ્ત કરીને દ્વિતીય મનુષ્ય ભવમાં આવીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. ॥૨૪॥

મૂલમ્-અમર્વિસુ પુરા વીરાં આગમિસ્સા વિ સુવ્વયા ।

દુન્નિચોહસ્સ મંગ્ગસ્સ અંતં પાઝકરા તિન્ને ત્તિવેમિ ॥૨૫॥

છાયા--અમૂવન્ હિ પુરા વીરા આગમિન્વપિ સુવ્રતાઃ ।

દુર્નિચોધસ્ય માર્ગસ્ય અન્તં પ્રાદુષ્કારાસ્તીર્ણાઃ ॥૨૫॥

અન્વયાર્થઃ--(પુરા) પુરા-અતીતકાળે વહનઃ (વીરા) વીરાઃ કર્મવિદારણ-સમર્થા વીરમુનયઃ (અમર્વિસુ) અમૂવન્ તથા (આગમિસ્સાવિ) આગમિષ્યત્યપિ

‘અમર્વિસુ પુરા વીરા’ इत्यादि ।

શબ્દાર્થ--‘પુરા-પુરા’ ભૂતકાલ મેં અનેક ‘વીરા-વીરાઃ’ કર્મકે વિદારણમેં સમર્થ મુનિ ‘અમર્વિસુ-અમૂવન્’ હો ચુકે હૈં તથા ‘આગમિ-સ્સાવિ-આગમિષ્યત્યપિ’ ભવિષ્યકાલમેં ‘સુવ્વયા-સુવ્રતાઃ’ પાંચમ-હાવ્રતકો ધારણ કરને વાલે સુવ્રત મુનિ હોંગે ઉપલક્ષણ સે વર્ત્તમાનકાલ મેં ‘મી અનેક મુનિ વિદ્યમાન હૈં વે સબ વીર ‘દુન્નિચોહસ્સ-દુર્નિચોધસ્ય’ પાપર પ્રાણિકે દ્વારા જાનને મેં અશક્ય એસે ‘મંગ્ગસ્સ-માર્ગસ્ય’ સમ્યક્ દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગકે ‘અંતં-અન્તમ્’ અંત કરકે ‘પાઝકરા-પ્રાદુષ્કરાઃ’ અન્યભવ્યોં કે પ્રતિ પ્રગટ કરને વાલે હોતે હૈં ઓર ઉપદે-શક હો કરકે ‘તિન્ના-તીર્ણાઃ’ ભવકે પારકો પ્રાપ્ત હો ગયે હૈં ‘ત્તિ-ઈતિ’ હમ પ્રકારસે જૈસા ‘મગવાન્’ કે સમીપસે મૈંને સુના હૈં ઉસ પ્રકાર સે ‘વેમિ-વ્રત્તીમિ’ કહતા હું ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ--અતીત કાલ મેં વહુત સે વીર મુનિ હુપ હૈં ઓર ભવિ-ષ્યત્ કાલ મેં મી પંચમહાવ્રતધારી મુનિ હોંગે, ઉપલક્ષણ સે વર્ત્તમાન

‘અમર્વિસુ પુરા વીરા’ इत्यादि

શબ્દાર્થ--‘પુરા-પુરા’ ભૂતકાળમાં અનેક ‘વીરા-વીરાઃ’ કર્મનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ મુનિ ‘અમર્વિસુ-અમૂવન્’ થઈ ગયા છે. તથા ‘આગમિ-સ્સાવિ-આગમિષ્યત્યપિ’ ભવિષ્યકાળમાં પણ ‘સુવ્વયા-સુવ્રતાઃ’ પાંચ મહાવ્રતોને ધારણ કરવાવાળા સુવ્રત મુનિ થશે. ઉપલક્ષણથી વર્ત્તમાનકાળમાં પણ અનેક મુનિયો વિદ્યમાન છે તેઓ બધા ‘દુન્નિચોહસ્સ-દુર્નિચોધસ્ય’ પાપર પ્રાણિયો દ્વારા જાણવામાં અશક્ય એવા ‘મંગ્ગસ્સ-માર્ગસ્ય’ સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગના ‘અંતં-અન્તમ્’ અંત કરીને ‘પાઝકરા-પ્રાદુષ્કરાઃ’ અન્ય ભવ્યો પ્રત્યે પ્રગટ કરવાવાળા હોય છે. અને ઉપદેશક બનીને ‘તિન્ના-તીર્ણાઃ’ ભવ રૂપી સમુદ્રની પાર થઈ ગયા છે. ‘ત્તિ-ઈતિ’ આ પ્રમાણે બે રીતે ભગવાન્ પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે તેજ પ્રમાણે ‘વેમિ-વ્રત્તીમિ’ કહું છું ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ--ભૂતકાળમાં ઘણા વીર મુનિયો થયા છે. અને ભવિષ્યકા-ળમાં પણ પાંચ મહાવ્રત ધારી મુનિયો થશે. ઉપલક્ષણથી વર્ત્તમાનકાળમાં

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. ધ્રુ. અ. ૧૫ આવાનીયસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૫૨

અનાગતકાલેડપિ (સુવચા) મુવ્રતાઃ પચ્ચમહાવ્રતધારિણઃ ભવિષ્યન્તિ ઉપલક્ષણાત્ વર્તમાનકાલેડપિ બહવો વીરમુનયો ભવન્તિ યે મહાવિદેહક્ષેત્રે સેત્સ્યન્તિ । તે સર્વે-ડપિ ભૂતભવિષ્યદ્વર્તમાનકાલિકા વીરાઃ (દુચ્ચિત્તોદ્દસ્ત) દુર્નિવોધસ્ય પામરપ્રાણિ-મિર્ત્તોદ્ધુમસવચસ્ય (મગ્ગસ) માર્ગસ્ય સમ્પગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપમોક્ષમાર્ગસ્ય (અંત) અન્તમ્-પરિપૂર્ણતારૂપમત્રાપ્ય તસ્યેવ માર્ગસ્થાનવમ્વયેભ્યઃ (પાઉકરા) પ્રાદુષ્કરાઃ મકટકારકાઃ ઉપદેશકાઃ સન્તઃ (તિચ્છા) તીર્ણાઃ ભવપારં પ્રાપ્તા આસન્ । (તિ) इति-एवं यथा मगवत्सकाशान् मया श्रुतं तथा (वेमि) ब्रवीमि कथयामि । इति जम्बूस्वामिनं प्रति सुधर्मस्वामिनः कथनमिति ॥२५॥

ટીકા—‘પુરા’ પૂર્વસ્મિન્ કાલે અતીતે કાલેડનેકે ‘વીરા’ વીરાઃ-કર્મણાં વિનાશને સમર્થા મુનયઃ ‘અ (વિસુ)’ અભૂન્, વર્તમાનકાલેડપિ બહવો ભવન્તિ યે મહાવિદેહક્ષેત્રે સેત્સ્યન્તિ, અથવા વર્તમાનકાલશ્ચ ગણધરકાલો ગ્રાહ્યઃ । તથા—

કાલ મેં બી બહુત સે મુનિ હૈ, જો મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં સિદ્ધ હોંગે । વે સબ ભૂત ભવિષ્યત્ ઔર વર્તમાનકાલિક વીર પામર પ્રાણિયોં દ્વારા દુર્જય મોક્ષમાર્ગ કી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરકે અન્ય પ્રાણિયોં કે લિયે ઉસી માર્ગ કો પ્રકટ કરને વાલે ઔર ભવસાગર કો પ્રાપ્ત હુય હૈ ।

‘તિ’ સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામી સે કહતે હૈ—ભગવાન્ સે જૈસા મૈને સુના હૈ, વૈસા હી તુમ્હે કહતા હૂં ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વકાલ મેં અનેક કર્મવિદારણ કરને મેં સમર્થ મુનિ હો ચુકે હૈ । વર્તમાન કાલ મેં બી બહુત સે મુનિ હૈ જો મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં સિદ્ધ હોંગે । અથવા યહાં વર્તમાન કાલ કા અભિપ્રાય ગણધરોં કા કાલ સમજના ચાહિયે । ભવિષ્યત્ કાલ મેં બી બહુત સે નિરતિચાર સંયમ કો પાલને વાલે મુનિ હોંગે । ઉન્હોને કયા કિયા હૈ ? વે કયા કરતે હૈ

પણ ઘણા મુનિયો છે, કે જેઓ મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. તેઓ બધા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના વીર પામર પ્રાણિયો દ્વારા દુર્જય મોક્ષ માર્ગની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરીને અન્ય પ્રાણિયો માટે જેજ માર્ગને પ્રગટ કરવા પાળા અને ભવસાગરની પાર પામ્યા છે.

‘તિ’ સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે—ભગવન્ પાસેથી જે રીતે મેં સાંભળ્યું છે જેજ પ્રમાણે તમને કહું છું. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વકાળમાં કર્મવિદારણ કરવામાં અનેક મુનિ સમર્થ થયેલા હતા. વર્તમાનકાળમાં પણ ઘણા ખરા મુનિ એવા છે, કે જેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. અથવા અહિયાં વર્તમાન કાળનો અભિપ્રાય ગણધરોનો કાળ સમજવો જોઈએ ભવિષ્ય કાળમાં પણ ઘણા નિરતિચાર સંયમને પાળવાવાળા મુનિયો થશે. તેઓએ શું ભૂતકાલ કહેલ છે ? તેઓ શું કરે છે ?

‘આગમિસ્તાત્રિ’ આગમિષ્યત્યપિ મત્રિષ્યત્કાલેડપિ ચ મહત્ત્વઃ ‘સુચ્ચયા’ સુચતાઃ-નિરત્તિચારસંયમાડનુષ્ઠાપિનો મત્રિષ્યન્તિ । તે કિં કૃત્વન્તઃ કિં કુર્વન્તિ કિં કરિષ્યન્તિ ચ તત્રાહ-‘દુષ્ણિવોદસ’ દુર્નિવોદસ્ય કાતરતનૈર્વોદધુમશ્વક્યસ્ય જ્ઞાતુ-મશ્વક્યસ્ય વા અસિધારાગમનવત્ દુરાસાધ્યત્વાત્ ‘મગ્મસ’ માર્ગસ્ય-સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શનચારિત્રરૂપસ્ય મોક્ષમાર્ગસ્ય પરમોત્કૃષ્ટદશામવાપ્ય અંતે’ અન્તમ્-તસ્યૈવ-માર્ગસ્ય ‘પાડકરા’ માદુષ્કરાઃ સ્વતઃ સન્માર્ગાચરણશીલાઃ મવન્તોડન્વેવામપિ કૃતે પ્રાડુક્ષુર્વન્તઃ ઉપદિશન્તઃ સન્તઃ ‘તિલા’ તીર્ણાઃ અપારદુસ્તરં સંસારસાગરં તરિત-વન્તઃ તરન્તિ તરિષ્યન્તિ ચેતિ । ‘તિ’ ઇતિ-પ્રથમ્-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ યથા મયા મગવન્મુલાત્ શ્રુતં તથૈવ ‘ત્રેમિ’ ત્રયોમિ-કથયામિ ન તુ સ્વબુદ્ધ્યા ઇતિ સુધર્મ-સ્વામી જમ્બુ સ્વામિનં મતિ કથયતીતિ ॥૨૫॥

ઇતિ શ્રી-વિશ્વવિરુદ્ધાતજગદ્ગલભાદિપદધૂષિત્વાત્પ્રજ્ઞવારિ - ‘જૈનાચાર્ય’ પૂજ્યશ્રી-ધાસીલાલત્રિવિરિચિતાયાં શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રસ્ય “સમયાર્થબોધિન્યા રુચયા” વ્યાખ્યાપા સમલઙ્કૃતમ્ આદાનીયાલ્યં પશ્ચદશમઅધ્યયનં સમાપ્તમ્ ॥૧૫॥

ઔર કરેંગે ? હસકા ઉત્તર દેતે હૈં-કાપર જન ત્રિસે જાન નહીં સકતે અથવા જાન કર મી અસિધારા કે સમાન આરાધન નહીં કર સકતે, એસે સમ્યગ્જ્ઞાન જ્ઞાન ચારિત્ર ઔર તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગ કી પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરકે તથા હસરોં કો પ્રકાશિત કરકે અપાર ઇવં દુસ્તર સંસાર સાગર કો પાર કર તુકે હૈં, પાર કરતે હૈં ઔર પાર કરેંગે ।

એસા મૈને મગયાન્ કે મુશ્વ સે સુના હૈ, વહી મૈં કહતા હૈ । અપની બુદ્ધિ સે નહીં । યહ સુધર્મા સ્વામી જમ્બુસ્વામી સે કહતે હૈ ॥૨૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજીમહારાજકૃત “સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર” કી સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના કા આદાનીય નામક પંદરવાં અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૫॥

અને શું કરશે ? તેને ઉત્તર આપતાં કહે છે-કાપર જન જેને બાણી શકતા નથી અથવા બાણીને પણ કરી શકતા નથી. એવા સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરીને તથા બીબબોને પ્રકાશવાળા કરીને અપાર અને ન તરી શકાય એવા સંસાર સાગરને પાર કરી ચૂક્યા છે, પાર કરે છે, અને પાર કરશે.

આ પ્રમાણે મેં ભગવન્ના સુખથી સાંભળેલ છે. એજ હું કહું છું. યોતાની બુદ્ધિથી કહેતો નથી. આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ જમ્બુ સ્વામીને કહેલ છે. ॥૨૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર’ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના આદાનીયનામનું પંદરમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૫॥

અથ પોઢનાં ગાથાઽધ્યયનં પ્રારબ્ધયતે-

મતં પંચદશમધ્યયનમ્ । અથ પોઢશમધ્યયનં પ્રારબ્ધયતે । અથ ચ પૂર્વાધ્યયને-
નાઽયમભિસંબન્ધઃ-પૂર્વોક્ત પંચદશાધ્યયનેષુ યાવન્તોઽર્થાઃ પ્રતિપાદિતાઃ તાન્ વિધિ-
નિષેધમાર્ગેણ તત્તદ્રૂપેણ સમાચરન્ સાધુર્ભવતીત્યનેનાઽધ્યયનેન પ્રતિપાદયતે । તે સ્વદ્ધ-
ર્થાઃ-અવમ્, તથાહિ-મયમે સ્વપરસમયજ્ઞાનેન સમ્યક્ત્વગુણસમન્વિતો મવતી-
ત્યુક્તમ્ ૧ । દ્વિતીયે કર્મચિનાશનસમર્થજ્ઞાનાદિનાઽષ્ટપ્રકારકર્મકર્માણિ વિનાશ્ય-
જીવઃ સાધુર્ભવતીતિ ૨ । તૃતીયેઽનુકૂલપ્રતિકૂલોપસર્ગાનિવિસહન્ પુરુષઃ સાધુ-

સોલહવાં અધ્યયન કા પ્રારંભ

પન્દરહવાં અધ્યયન સમાપ્ત હુઆ, અથ સોલહવાં પ્રારંભ કરતે હૈ ।
પૂર્વ અધ્યયન કે સાથે હસકા યહ સંબંધ હૈ હસસે પહેલે કે પન્દરહ અધ્ય-
યનોં મૈં જિન જિન અર્થોં કા પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ, ઊનમૈં સે જિનકા
વિધાન હૈ ઊનકા વિધિ રૂપ સે ઓર જિન કા નિષેધ કિયા હૈ ઊનકા
નિષેધ રૂપ સે પાલન કરને ચાલા હી સાધુ હો સકતા હૈ । યહ અર્થ
હસ અધ્યયન મૈં કહા જા રહા હૈ । વૈં પૂર્વોક્ત અર્થ હસ પ્રકાર હૈ-

(૧) પ્રથમ અધ્યયન મૈં પ્રતિપાદન કિયા હૈ કિ સ્વસમય ઓર પર-
સમય કા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરને સે સાધુ સમ્યક્ત્વ ગુણ સે સમ્પન્ન હોના હૈ ।

(૨) દુસરે અધ્યયન મૈં કહા ગયા હૈ કિ કર્મોં કા વિનાશ કરને
મૈં સમર્થ જ્ઞાનાદિ કે દ્વારા આઠ પ્રકાર કા વિનાશ કરકે જીવ
સાધુ હોતા હૈ ।

સોળમા અધ્યયનનો પ્રારંભ-

પંદરમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે સોળમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ કર-
વામાં આવે છે. પહેલાના અધ્યયન સાથે આનો એવો સંબંધ છે, કે-
આનાથી પહેલાના પંદર અધ્યયનોમાં જે જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં
આવેલ છે, તેમાંથી જેનું વિધાન છે. તેનું વિધિ રૂપથી અને જેનો નિષેધ
કરવામાં આવેલ છે, તેનો નિષેધ રૂપથી પાલન કરવાવાળાં જ સાધુ થઈ શકે
છે. એ સંબંધમાં આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવશે. તે પૂર્વોક્ત અર્થ આ
પ્રમાણે છે.-

(૧) પહેલા અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે-સ્વ સમય (શાસ્ત્ર)
અને પરસમયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી સાધુ સમ્યક્ત્વ ગુણથી સુજાત થાય છે.

(૨) બીજા અધ્યયનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-કર્મોના વિનાશ કર-
વામાં સમર્થ જ્ઞાન વિગેરે દ્વારા આઠ પ્રકારના કર્મોના વિનાશ કરીને જીવ
સાધુ થાય છે.

મૈત્રીત્યુક્તમ્ ૩ । ચતુર્થે સ્ત્રીપરીપદં વિજિત્ય સાધુ મૈત્રીત્યુક્તમ્ ૪ । પંચમે નરક-
દુઃખં શ્રુત્વા નરકપ્રાપકં કર્મ પરિત્યજ્ય સાધુતામાપ્નોતીત્યુક્તમ્ ૫ । પઠે તુ-
યથા ચતુર્જાનિનાઽપિ મહાવીરેણ કર્મભ્રમણાયોદયતેન સંયમં પ્રતિ પ્રયત્નઃ કૃતઃ,
તથાઽન્યેન હ્રદયસ્થેનાપિ કર્તવ્યમિત્યુક્તમ્ ૬ । સપ્તમે તુ કુશીલદોષાન્ જ્ઞાત્વા, તાન્
પરિત્યજ્ય સુશીલાવસ્થિતો ભવેદિતિ ૭ । અષ્ટમે તુ મોક્ષકામૈર્હિં બાલવીર્યં પરિ-
ત્યજ્ય પશ્ચિતવીર્યોદયતૈર્માન્યમિત્યુક્તમ્ ૮ । નવમે તુ શાસ્ત્રપતિપાદિતજ્ઞાનત્યાદિ

(૩) ત્રીસરે મેં પ્રદર્શિન કિયા ગયા હૈ કિ અનુકૂલ ઓર પ્રતિકૂલ
ઉપસર્ગોં કો સહન કરતા હુઆ પુરુષ સાધુ હોતા હૈ ।

(૪) ચોથે મેં કહા ગયા હૈ કિ સ્ત્રીપરીપદ કો જીતને બાલા હી સાધુ
હો સકતા હૈ ।

(૫) પાંચવેં મેં યહ પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ કિ નરક કે દુઃખોંકો સુન-
કર નરક મેં છે જાનેવાળે કર્મોં કા જો ત્યાગ કર દેતા હૈ, વહી સાધુ હૈ ।

(૬) છટે મેં ઉપદેશ દિયા ગયા હૈ કિ ચાર જ્ઞાન કે ધારક મહાવીર
સ્વામી ને કર્મક્ષય કે લિએ ઉચત હોકર સંયમ કે લિએ પ્રયત્ન કિયા,
પેસા હી અન્ય હ્રદયસ્થોં કો ખી કરના ચાહિએ ।

(૭) સાતવેં મેં યહ પ્રરૂપણા હૈ કિ કુશીલ કે દોષોં કો જાન કર
ઓર ઉન્હેં ત્યાગ કર સુશીલ મેં સ્થિત હોના ચાહિએ ।

(૩) ત્રીજા અધ્યયનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ
ઉપસર્ગોને સહન કરતો એવો પુરુષ સાધુ થાય છે.

(૪) ચોથા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-સ્ત્રી પરીપદને છતવાવાળા જ સાધુ
થઈ શકે છે.

(૫) પાંચમા અધ્યયનમાં એવી પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે કે-નરકના
દુઃખોને સાંભળીને નરકમાં લઈ જવાવાળા કર્મોને જો ત્યાગ કરી દે છે,
એજ સાધુ છે.

(૬) છઠ્ઠા અધ્યયનમાં એવો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે ચાર
જ્ઞાનને ધારણ કરવાવાળા મહાવીર સ્વામીએ કર્મ ક્ષયને માટે ઉચ્ચત યત્ન
સંયમ માટે પ્રયત્ન કર્યો, એજ પ્રમાણે બીજા હ્રદયસ્થોએ પણ કરવો જોઈએ.

(૭) સાતમા અધ્યયનમાં એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે-કુશીલના દોષોને
જાણીને અને તેનો ત્યાગ કરીને સુશીલમાં શુદ્ધ આચારમાં સ્થિત રહેવું જોઈએ.

(૮) આઠમા અધ્યયનમાં એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે-મોક્ષની ઇચ્છા

સમયાર્થવોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૬ વિધિનિષેધસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૬૬

ગુણાન્ન યથાવત્ પરિપાલયન્ જીવઃ સંસારાત્ સમુત્તીર્ણો ભવતીત્યુક્તમ્ ૯। દસમે તુ-સર્વાંગીણસમાધિયુક્તો જીવો મોક્ષમાપાદયતીત્યુક્તમ્ ૧૦। એકાદશે તુ-સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રત્ત્વસ્વરૂપં સન્માર્ગં સંપાપ્ય કલેશાન્ન વિનાશયતિ જીવઃ
 ૧૧। દ્વાદશે તુ પરતીર્થિકસ્વરૂપં સમ્યગ્ વિભાવ્ય તત્ત્વ શ્રદ્ધાં ન વિદધીત
 ૧૨। ત્રયોદશે તુ શિષ્યસ્ય ગુણદોષયોર્જ્ઞાનજ્ઞાન સદ્ગુણે વર્તમાનઃ આત્મ-

(૮) આઠવે મેં કહ્યા હૈં-મોક્ષ કે અભિલાષી જનોં કો બાલભીર્ય કા ત્યાગ કરકે પण्डितभीर्य કે लिए उद्यत होना चाहिए।

(૯) નૌવે મેં દિશ્વાયા હૈં કિ શાસ્ત્રોક્ત ક્ષમા આદિ ગુણોં કા યથા-વત્ પરિપાલન કરતા હુઆ જીવ સંસાર તિર જાતા હૈં।

(૧૦) દસવેં મેં કહ્યા હૈં-સર્વાંગીણ સમાધિ સે યુક્ત જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હૈં।

(૧૧) ગ્યારહવેં મેં કહ્યા હૈં કિ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શનચારિત્ર ઓર તત્ત્વ મય સન્માર્ગ કો પ્રાપ્ત કર કે જીવ કલેશોં કા નાશ કરતા હૈં।

(૧૨) બારહવેં મેં બતલાયા ગયા હૈં કિ પરતીર્થિકોં કે સ્વરૂપ કો ખલીભાંતિ જાન કર ઉન પર શ્રદ્ધા ન કરે।

(૧૩) તેરહવેં મેં યહ પ્રતિપાદન હૈં કિ શિષ્ય કે ગુણોં ઇવં દોષોંકો જાનને વાલા તથા સદ્ગુણોં મેં વર્તમાન સાધુ હી આત્મકલ્યાણ-કર્તા હોતા હૈં।

રાખવાવાળાઓએ જાણ વીર્યનો ત્યાગ કરીને પંડિત વીર્ય મેળવવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

(૯) નવમા અધ્યયનમાં એવું કહેલ છે કે-શાસ્ત્રોક્ત-શાસ્ત્રમાં કહેલ ક્ષમા વિગેરે ગુણોત્તુ યથાવત્ પાલન કરતો થકો જીવ સંસાર સાગર તરી જાય છે.

(૧૦) દસમા અધ્યયનમાં એવો ઉપદેશ આપેલ છે કે-સર્વાંગી કસ્ય સમાધિથી યુક્ત જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૧) અગીયારમાં અધ્યયનમાં એવું કહેલું છે કે-સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્-દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્ તત્ત્વ મય સન્માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને જીવ કલેશોનો નાશ કરે છે.

(૧૨) બારમા અધ્યયનમાં એવું કહેલું છે કે-પરતીર્થિકોના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણીને તેના પર શ્રદ્ધા ન કરે

(૧૩) તેરમા અધ્યયનમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે-શિષ્યના ગુણો અને દોષોને જાણવાવાળા તથા સદ્ગુણોમાં રહેનારા સાધુ જ આત્મકલ્યાણ કરનારા હોય છે.

કલ્યાણકારી ભવતિ ૧૩। ચતુર્દશે તુ-પ્રશસ્તમાત્રમાવિતાન્તઃકરણશ્ચિત્તવિપ્લુતિ-
રહિતો ભવતીતિ મોક્તમ્ ૧૪। પચ્ચદશે તુ મુનિર્યથા મોક્ષસાધકાયત્તચારિણો
ભવેત્તથા પ્રતિપાદિતમિતિ ૧૫।

તદેવં પૂર્વોક્તેષુ પચ્ચદશાઽધ્યયનેષુ યે યે પદાર્થાઃ વિસ્તરેણ પ્રતિપાદિતાસ્ત
ષ્ણાઽન્ ગાથાનામકષોડ્શોઽધ્યયને સંક્ષેપેણ પ્રતિપાદયિષ્યન્તે। તદનેન સંબન્ધેના
ઽઽયાત્તસ્યાસ્યાઽધ્યયનસ્યેદમાદિસૂત્રમ્-‘અહાહ મગવં’ इत्यादि।

પૂર્વમ્-અહાહ મગવં એવં સે દંતે દવિષ વોસટ્ટકાણ ત્તિ
વચ્ચે માહ્ણેત્તિ વા ૧ સમણેત્તિ વા ૨ ભિક્ખૂત્તિ વા ૩ ણિગમંથેત્તિ
વા ૪ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા-અથાહ મગવાન્-એવં સ દાન્તો દ્રવિકો વ્યુત્સટ્ટકાણ ઇતિ વાચ્યઃ
માહ્ણ ઇતિ વા ૧, અમણ ઇતિ ૨, મિશ્સુરિતિ વા ૩, નિર્ગમ્ય ઇતિ વા ૪ ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા-‘અહ’ અથ, અત્રાઽયશ્ચ્ચોઽન્ત મંગલવાચકઃ। આદિમંગલં તુ ‘બુજ્જેઙ્ગ’
इत्यादि कृतम्। अतएव-आद्यन्तयो मंगलरूपत्वात् संपूर्णोऽपि श्रुतस्कन्धो मंगल-

(૧૪) ચૌદહવેં’ કા વિષય છે કે જિસકા ચિત્ત પ્રશસ્ત આવો સે
આવિત હોતા છે, વહી નિદ્દશંક હોતા છે।

(૧૫) પન્દરહવેં મેં એસા પ્રતિપાદન કિયા ગયા છે જિસસે મુનિ મોક્ષ
સાધક આપત ચારિત્ર વાળા હો।

હસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત પન્દરહ અધ્યયનોં મેં જિન જિન અર્થોં કા વિસ્તાર
સે પ્રતિપાદન કિયા ગયા છે, વહી યહાં ગાથા નામક સોલહવેં અધ્યયન
મેં સંક્ષેપ સે કહેંગે। હસ સંબંધ સે પ્રાપ્ત પ્રસ્તુત અધ્યયન કા આદિ
સૂત્ર છે-‘અહાહ મગવં’ इत्यादि।

ટીકાર્થ-યહાં ‘અથ’ શબ્દ અન્તિમ મંગલ કા વાચક છે। આદિ-

(૧૪) ચૌદમા અધ્યયનમાં એવું કહ્યું છે કે-જેમનું ચિત્ત પ્રશસ્ત
આવેથી આવિત-યુક્ત હોય છે, તેજ નિઃશંક હોય છે.

(૧૫) પંદરમાં અધ્યયનમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે કે-
જેનાથી મુનિ મોક્ષ સાધક અને લાંબા ચારિત્ર વાળા થાય.

આ રીતે પૂર્વોક્ત પંદર અધ્યયનોમાં જે જે વિષયનું વિસ્તાર પૂર્વક
પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ અહિંયાં આ ગાથા નામના સોળમાં
અધ્યયનમાં સંક્ષેપથી કહેશે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત આ સોળમા અધ્યયનનું
આ પહેલું સૂત્ર છે.-‘અહાહ મગવં’ इत्यादि

ટીકાર્થ-અહિંયાં ‘અથ’ શબ્દ અન્તિમ મંગળનો સૂચક છે. આદિમંગળ

સમ્યક્બોધિની ટીકા પ્ર. ધુ. અ. ૧૬ વિધિનિષેધસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૬૬

મેવેતિ-આવેદિતં મવતિ । અથવા-અથ શબ્દ આનન્તર્યાયિકઃ, તથા ચ-પંચદશા-
ધ્યયનાનન્તરમિત્યર્થઃ સંપદ્યતે । અથ=અનન્તરં પંચદશાધ્યયનાનન્તરં 'મગવં'
મગવાન્=સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનઃ 'આહ' ઉક્તવાન્-દ્વાદશવિધપરિષદિ ।
કિમાહ ? તદેવ દર્શયતિ-યઃ કોઽપિ મુનિઃ 'દ્રવ્ય' એવમ્-પૂર્વોક્તપંચદશાધ્યયનાર્થ-
સંપન્નઃ સન્ 'દંતે' દાન્તઃ-ઇન્દ્રિય નોઽન્દ્રિયદમનાત્ 'દ્રવિણ' દ્રવિકઃ, દ્રવઃ=
સંયમઃ, સ અસ્યાસ્તીતિ દ્રવી, દ્રવી એવ દ્રવિકઃ સંયમવાન્ 'દ્રવિણ' તિ દ્રવ્યઃ
દ્રવ્યભૂતઃ મોક્ષગમનયોગ્યતાવચ્ચાત્, અથવા-રાગદ્વેષાદિ સકલમલરહિતત્વાત્ શુદ્ધ
દ્રવ્યસ્વરૂપઃ અપનીતમલપરિશુદ્ધસ્વર્ણવત્ । તથા-'યોસદ્ગુણ' વ્યુત્પટ્ટકાયાઃ વ્યુ-

મંગલ 'બુદ્ધેજ્જ' इत्यादि के द्वारा किया जा चुका है । इस प्रकार आदि
और अन्त मंगल रूप होने से सम्पूर्ण भुतस्कंध भी मंगल रूप ही है,
ऐसा सूचित किया गया है ।

अथवा 'अथ' शब्द अनन्तर' के अर्थ में है । इसका आशय है
पन्द्रहवें अध्ययन के अनन्तर ।

पन्द्रहवें अध्ययन के अनन्तर सर्वज्ञ सर्वदर्शी भगवान् ने बारह
प्रकार की परिषदा में इस प्रकार कहा-पूर्वोक्त पन्द्रह अध्ययनों में प्रति
पादित विधि निषेध रूप अर्थों से सम्पन्न मुनि इन्द्रियों और मन को
दमन करने के कारण 'द्रविण' द्रविक कहलाता है । द्रव का अर्थ है
संयम । संयमवान् को द्रवी या द्रविक कहते हैं । अथवा 'द्रविण'का अर्थ
'द्रव्य' है जिसका तात्पर्य है मोक्षगमन के योग्य होने के कारण द्रव्य,

'बुद्धेज्ज' इत्यादि द्वारा કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે આદિ અને અન્ત
મંગલરૂપ હોવાથી સમ્પૂર્ણ ભુતસ્કંધ પણ મંગલ રૂપ જ છે એવું સૂચિત
કરવામાં આવ્યું છે.

અથવા 'અથ' શબ્દ અનન્તર-પછી એ અર્થમાં છે. તેનો આશય
એવો છે કે-પંદરમાં અધ્યયન પછી.

પંદરમાં અધ્યયન પછી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા ભગવાને બાર
પ્રકારની પરિષદામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે, પૂર્વોક્ત પંદર અધ્યયનોમાં પ્રતિપા-
દન કરેલ વિધી નિષેધ રૂપ અર્થોથી યુક્ત મુનિ ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન
કરવાથી 'દ્રવિણ' દ્રવિક કહેવાય છે. દ્રવનો અર્થ સંયમ, સંયમવાનને દ્રવી
અથવા દ્રવિક કહે છે. અથવા 'દ્રવિણ' નો અર્થ દ્રવ્ય એ પ્રમાણે છે. તેનું
તાત્પર્ય એ છે કે-મોક્ષ ગમનને યોગ્ય હોવાથી દ્રવ્ય, અથવા રાગ દ્વેષ વિગેરે
સઘળા મળેલી રહિત હોવાથી નિર્મળ સોનાની જેમ શુદ્ધ દ્રવ્ય રૂપરૂપ

ત્સૃષ્ટઃ=ત્યક્તઃ સ્નાનાદિસંસ્કારરાહિત્યેન કાયઃ કાયમમત્ત્વં યેન સ વ્યુત્સૃષ્ટકાયઃ
 ત્યક્તશરીરમમત્ત્વઃ 'ત્તિ' એતિ એતાદશઃ પૂર્વોક્તાઽધ્યયનાર્થેષુ દત્તવિત્તો મવેત્ 'સે'=
 સઃ 'માહણેત્તિ વા' માહન એતિ વા ત્રસસ્થાવરજીવાન 'માહણ' એત્યેવં કથનમવૃત્તિ
 ર્થસ્યાઽસૌ માહન એતિ વા । અથવા-નવવિધ ગુપ્તિયુક્તબ્રહ્મવર્થધારણાત્ બ્રાહ્મણઃ,
 અનન્તરોક્ત ગુણયુક્તત્વાત્ બ્રાહ્મણઃ એતિવાચ્યઃ ૧ । 'સમણેત્તિ વા' શ્રમણ એતિ વા,
 શ્રામ્યતિ દ્વાદશવિધવપસિ શ્રમકરુણાદિતિ શ્રમણઃ અથવા-'સમણે' એત્યસ્ય, સમનાઃ
 એતિચ્છાયા, તજ મનસા દયાદ્રમનસા સદિતઃ સમનાઃ દયાદ્રમનોયુક્તત્વાત્, યદ્વા-
 સમણેતિ સમમના એતિચ્છાયા પ્રાકૃતત્વાત્મકારલોપઃ, સમઃ શત્રુમિત્રેષુ તુલ્યં મનો-
 અથવા રાગ દ્વેષ આદિ સમસ્ત મલેભિઃ સે રહિત હોને કે કારણ નિર્મલ
 સ્વર્ણ કે સમાન શુદ્ધ દ્રવ્ય સ્વરૂપ ।

સ્નાન આદિ શારીરિક સંસ્કારોં કા ત્યાગ જિસને કર દિવા હો
 ઔર જો શરીર કી મમતા ત્યાગ હુકા હો, વહ વ્યુત્સૃષ્ટકાય' કહલાતા હૈ ।

જો દ્રવિક ઔર વ્યુત્સૃષ્ટ કાય હૈ તથા પૂર્વોક્ત અધ્યયનોં કે અર્થકે
 અનુસાર મનોયોગ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ, વહ માહન અર્થાત્ 'મા હન'
 (ત્રસ સ્થાવર જીવોં કો મત મારો) એસી કથની ઔર કરની ચાલા હોતા
 હૈ અથવા નૌ વાઢરૂપ ગુપ્તિયોં સે યુક્ત બ્રહ્મવર્થ કા ધારક હોને સે
 બ્રાહ્મણ કહલાતા હૈ ?

વહ 'શ્રમણ' ખી કહા જાતા હૈ । 'સમણે' અર્થાત્ શ્રમણ કા અર્થ
 હૈ-બારહ પ્રકાર કી તપશ્ચર્યાં મેં શ્રમ કરને ચાલા । 'સમણે' કી સંસ્કૃત
 છાયા 'સમનાઃ' ખી હોતી હૈ, હસ્કા અર્થ હૈ-દયાયુક્ત મન ચાલા
 અર્થાત્ પ્રાણી માત્ર પર અનુકમ્પા કી ભાવના સે યુક્ત । અથવા 'સમણે'

સ્નાન વિગેરે શારીરિક-શરીર સંબંધી સંસ્કારોને બેબોબે ત્યાગ કરી
 દીધો છે. અને બેબો શરીરની મમતાને ત્યાગ કરી ચૂક્યા હોય તેબો
 'વ્યુત્સૃષ્ટ કાય' કહેવાય છે. બેબો દ્રવિક અને 'વ્યુત્સૃષ્ટકાય' હોય છે, તથા
 પૂર્વોક્ત અધ્યયનોના અર્થની અનુસાર મનોયોગ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે
 માહન, અર્થાત્ 'મા હન' ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને ન મારો એવા કથન
 અને કરણી વાળો હોય છે. અથવા નવ પ્રકારની 'નવવાડ રૂપ' ગુપ્તિયોથી
 યુક્ત બ્રહ્મવર્થને ધારણ કરવાનો હોવાથી બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. (૧)

તે શ્રમણ પણ કહેવાય છે. 'સમણે' અર્થાત્ શ્રમણનો અર્થ-ત્રાર પ્રકાર
 ની તપશ્ચર્યામાં શ્રમ કરનાર એ પ્રમાણે છે. 'સમણે'ની સંસ્કૃત છાયા 'સમનાઃ'
 એ પ્રમાણે પણ થાય છે. તેનો અર્થ દયા યુક્ત મનવાળો એ પ્રમાણે થાય
 છે. અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પર અનુકમ્પાની ભાવનાથી યુક્ત અથવા 'સમણે' ની

समयार्थबोधनी टीका प्र. सु. अ. १६ विभिन्नवैधस्वरूपनिर्दणम्

५६७

यस्य स सममनाः सर्वत्र वासीचन्दनकल्प इत्यर्थः यथा चन्दनं छेदकस्य सुरसकस्य च समानं सुगन्धं विहरति तथाऽयं मुनिरपि सर्वत्र समानभावो भवतीति भावः २ । 'भिक्षुरिति वा' भिक्षुरिति वा, निरवयवभिक्षणशीलो भिक्षुः । अथवा-भिनत्ति विनाशयति, अष्टप्रकारकं कर्म यः स भिक्षुः । एवं भासुरगुणगणविशिष्टः साधु-भिक्षुरिति वा वाच्यः ३ । 'णिर्ग्रन्थेति वा' निर्ग्रन्थ इति वा, बाह्याऽभ्यःतः ग्रन्थाऽभावात्-निर्ग्रन्थः ४ । तदेवमनन्तरपञ्चदशाध्ययनोक्तार्थाऽनुष्ठाप्यो, दान्तो, द्रविको

की छाया 'सममनाः' भी होती है । प्राकृतभाषा होने के कारण यहाँ एक मकार का लोप हो गया है । तात्पर्य यह है कि वह शत्रुओं और मित्रों पर समान भाव रखता है । जैसे चन्दन अपने को छीलने वाले बसुला पर द्वेष नहीं करता, उसी प्रकार वह भी उपसर्गकर्त्ता पर दृष्ट या द्विष्ट नहीं होता । जैसे चन्दन सब को समान भाव से सुगन्ध प्रदान करता है, उसी प्रकार यह मुनि भी सर्वत्र समभावी होता है । २

वह मुनि 'भिक्षु' भी कहलाता है । जो निरवयव भिक्षा ग्रहण करता है, वह भिक्षु कहलाता है । अथवा आठ मकार के कर्मों को भेदनेवाला भिक्षु कहा जाता है । एवं भासुर (देदीप्यमान) गुण गणों से युक्त साधु भिक्षु पद का वाच्य होता है । ३

वह मुनि 'निर्ग्रन्थ' भी कहा जाता है । जो बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह से रहित हो वह निर्ग्रन्थ है । ४

छाया 'सममनाः' એ પ્રમાણે પણ થાય છે. પ્રાકૃત ભાષા હોવાથી અહિંયાં એકમકારનેા લોપ થયેલ છે. તાત્પર્ય એ છે કે-તે શત્રુઓ અને મિત્ર પર સરખો ભાવ રાખે છે. જેમ ચંદન વૃક્ષ પોતાને છોલવાવાળા વાંસલા પર દ્વેષ કરતું નથી એજ પ્રમાણે તે ઉપસર્ગ-વિદ્ધ કરનારા પર રોષવાળા અથવા દ્વેષ વાળા થતા નથી. જેમ ચંદન બધાને સમાન ભાવથી સુગંધ આપે છે, એજ પ્રમાણે આ મુનિ પણ સર્વત્ર સમાન ભાવવાળા હોય છે (૨)

તે મુનિ 'ભિક્ષુ' પણ કહેવાય છે, જે નિરવયવ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તે ભિક્ષુ કહેવાય છે. અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોને ભેદવાવાળા ભિક્ષુ કહેવાય છે. એજ રીતે 'ભાસુર' દેદીપ્યમાન ગુણ સમૂહોથી યુક્ત સાધુ 'ભિક્ષુ' પદ વાચ્ય હોય છે. (૩)

તે મુનિ 'નિર્ગ્રન્થ' પણ કહેવાય છે, જે બાહ્ય-બહારના અને આભ્ય-નતર-અંદરના પરિગ્રહથી રહિત હોય તે નિર્ગ્રન્થ છે. (૪)

દ્યુત્સૃષ્ટકાયો મહેત્ સ એવ માહન ઇતિ વા ૧, શ્રમણ ઇતિ વા ૨, મિશ્નુરિતિ વા ૩, નિર્ગ્રન્થ ઇતિ વા ૪, માહનાદિ વિશેષણચતુષ્ટયયુક્તઃ ઇતિ 'વચ્ચે' વાચ્યઃ વક્તવ્યો મવતીતિ ભાવઃ ॥સૂ. ૧॥

યો દાન્તો દ્રવિકો વ્યુત્સૃષ્ટકાયઃ સ એવ માહનશ્રમણમિશ્નુનિર્ગ્રન્થશબ્દેન વાચ્યો મવતીતિ મગવતા ઈર્ણિતં, તદુચ્ચુત્ય ગગધાઃ પૃચ્છતિ—'પઢિઆહ' ઇત્યાદિ ।

મૂઝમ્-પઢિઆહ-મંતે ! કહં નુ દંતે દવિષ વોસટુકાણ્તિ વચ્ચે માહણોત્તિ વા । સમણોત્તિ વા મિક્સૂત્તિ વા ણિગગંથેત્તિ વા તં ણો બૂહિ મહામુણી ॥સૂ. ૨॥

છાયા—પ્રત્યાહ-મદન્ત ! કથં નુ દાન્તો દ્રવિકઃ દ્યુત્સૃષ્ટકાય ઇતિ વાચ્યઃ-માહન ઇતિ વા, શ્રમણ ઇતિ વા, મિશ્નુરિતિ વા નિર્ગ્રન્થ ઇતિ વા ? તન્નો બૂહિ મહામુણે ॥સૂ. ૨॥

ટીકા—મગતપતિપાદિત દાન્તદ્રવિકાદિમુનીનાં લક્ષણાનિ શ્રોતુકામો ગૌતમઃ 'પઢિઆહ' પ્રત્યાહ-રૂપિતવાન્ 'મંતે' હે મદન્ત ! અથવા-મયાન્ત ! સર્વમયાનામ્

હસ પ્રકાર પૂર્વોક્ત પન્દર અધ્યયનોં મેં પ્રરૂપિત અર્થ કા આચરણ કરને વાલા, હિન્દ્રિયોં કા દમન કરને વાલા, સંયમવાન્ કાયમમત્ય કા ત્વામી મુનિ (૧) માહન (૨) શ્રમણ (૩) મિશ્નુ ઓર (૪) નિર્ગ્રન્થ કહલાતા હૈ । ઉસે इन चारों विशेषणों से युक्त कहना चाहिए ॥૧॥

જો દાન્ત, દ્રવિક એવં વ્યુત્સૃષ્ટકાય હોતા હૈ, વહ માહન, શ્રમણ, મિશ્નુ ઓર નિર્ગ્રન્થ શબ્દોં કા વાચ્ય હોતા હૈ, એસા મગવાન્ ને વર્ણન કિયા હૈ । ઉસે શ્રવણ કરકે ગગધર પ્રશ્ન કરતે હૈ—'પઢિઆહ' ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—મગવાન્ કે દ્વારા પ્રતિપાદિત મુનિ કે દાન્ત દ્રવિક આદિ લક્ષણોં કો શ્રવણ કરને કે અભિલાષી ગૌતમ ને કહા—'મંતે ?' હે મદન્ત !

આ રીતે પૂર્વોક્ત પંદર અધ્યયનોમાં પ્રરૂપણ કરેલ અર્થ—વિષયનું આચરણ કરનાર, હિન્દ્રિયોનું દમન કરવાવાળા સંયમવાન, શરીરના મમત્વથી રહિત, મુનિ (૧) માહન (૨) શ્રમણ (૩) મિશ્નુ અને (૪) નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે. તેને આ ચારે વિશેષણોથી યુક્ત કહેવા જોઈએ. ॥૧॥

જો દાન્ત, દ્રવિક, અને વ્યુત્સૃષ્ટકાય હોય છે, તે માહન, શ્રમણ, મિશ્નુ અને નિર્ગ્રન્થ શબ્દોથી કહેવાને યોગ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે ભગવાને વર્ણન કરેલ છે. તેને સાંભળીને ગણધર પ્રશ્ન પૂછે છે. 'પઢિઆહ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ મુનિના દાન્ત, દ્રવિક વિગેરે લક્ષણોને સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે 'મંતે'

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. મુ. અ. ૧૬ વિધિનિયેચસ્વરૂપનિકૂળણમ્

૫૬૧

અન્તકારિન્ ! અથવા-હે મવાન્ત ? મગસ્ય સંસારસ્ય વિનાશકારિન્ ! યોડયમ્
'દંતે દવિષ્ વોસટ્કારત્તિ' દાન્તો દ્રવિકો વ્યુત્સપ્ટકાય ઇતિ, તથા 'માહણેત્તિ
વા સમણેત્તિ વા મિક્કલૂત્તિ વા ણિમ્મંયેત્તિ વા' માહનઃ ઇતિ વા શ્રમણ ઇતિ વા
મિહુરિતિ વા નિર્ગન્થ ઇતિ વા સઃ 'કહં તુ વચ્ચે' કથં તુ પતાદશો વાચ્યઃ વક્તવ્યઃ
સ્થાત્ 'તં' તત્ અસ્માકમ્ 'મહામુણી' હે મહામુને ! હે મગવન્ બ્રુહિ-કથય ॥ સૂ. ૨ ॥

મૂલમ્-ઇતિ વિરણ સઠ્ઠપાવકમ્મેહિં પિજ્જદોસકલહઅબ્મ-
ક્ષવાળપેસુન્નપરપરિવાયઅરતિરતિમાયામોસમિચ્છાદંસણસહ્હવિ-
રણ સહિણ સમિણ સયા જણ કુજ્ઞે ણો માણી માહણેત્તિ
વચ્ચે ॥ સૂ. ૩ ॥

હાયા-ઇતિ વિરતઃ સર્વપાપકર્મભ્યઃ પ્રેમ-દ્વેષ-ક્રુદ્ધા-ભ્યાશ્રયન-પૈશુન્યપરપરી-
વાદારતિરતિ-માયા-વૃષા-મિથ્યાદર્શનશલ્યવિરતઃ સહિતઃ સમિતઃ સદા યતઃ નો
કુષ્ઠ્યેન્નોમાની માહન ઇતિ વાચ્યઃ ॥ મુ. ૩ ॥

ટીકા-તત્ર માહનાદીનાં લક્ષણવિષયકશિષ્યજિજ્ઞાસાં નિર્વર્તયિતું પ્રથમં
માહનલક્ષણમાહ-'ઇતિ વિરણ' રૂપાદિ । 'ઇતિ' પૂર્વોક્તાચ્યયનાનુસારેણ યોડનુદ્ધાન-

જો મુનિ દાન્ત, દ્રવિકાં અને વ્યુત્સપ્ટકાય છે, વહ માહન, શ્રમણ, મિહુ
અને નિર્ગન્થ કહાં જાતાં છે સો કેસે ? હે મહામુને ! હમે કહિણ ।

યહાં 'મંતે' શબ્દ કે અનેક અર્થ છે । જેસે 'મદન્ત' અર્થાત્
કલ્યાણકારી । દુસરા અર્થ છે-'મવાન્ત' અર્થાત્ સમસ્ત ભયોં કા અન્ત
કરને વાલે । અથવા 'મવાન્ત' અર્થાત્ જન્મ મરણ રૂપ સંસાર કા
અન્ત કરને વાલે ॥ ૨ ॥

માહન આદિ કે લક્ષણોં કે વિષય મેં શિષ્ય કો જિજ્ઞાસા કો નિવૃત્ત
કરને કે લિપ સર્વપ્રથમ માહન કે લક્ષણ કહતે હૈં-'ઇતિ વિરણ' રૂપાદિ ।

હે ભગવન્ જે મુનિ દાન્ત, દ્રવિકાં અને વ્યુત્સપ્ટકાય હોય છે, તે માહન,
શ્રમણ, મિહુ અને નિર્ગન્થ કહેવાય છે, તે કેવી રીતે કહેવાય છે ? હે મહા
મુનિ તે અમોને કહો ।

અહિયાં 'મંતે' શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે, જેમકે-મદન્ત, અર્થાત્
કલ્યાણ કરનાર ખીલે અર્થ 'મવાન્ત' અર્થાત્ સધના ભયોના અન્ત કરવા-
વાળા, અથવા 'મવાન્ત' અર્થાત્ જન્મ, મરણરૂપ સંસારને અન્ત કરવાવાળા ॥ ૨ ॥

માહન વિગેરેના લક્ષણોના વિષયમાં શિષ્યની જિજ્ઞાસાને નિવૃત્ત કરવા
માટે સૌથી પહેલાં 'માહન' ના લક્ષણ કહે છે. 'ઇતિ વિરણ' રૂપાદિ

માવરતિ તદાવરન્ સ 'વિરણ સમ્યવાચકમ્મેદિ' વિરતઃ સર્વપાપકર્મભ્યઃ, વિરતો નિવૃત્તઃ સર્વપાપકર્મભ્યઃ સર્વસાવચાનુષ્ઠાનેભ્યઃ યૈઃ કર્મભિઃ પ્રાણિનાં-અતિપાતો મયેત્-તાદૃશેભ્યો નિવૃત્તઃ । તથા 'પિજ્જદોસ' इत्यादि । यः प्रेमद्वेषकलहादिविरतः, तत्र 'पिज्ज' प्रेम=रागः-मिषपदार्थेषु आसक्तिः, 'दोस' द्वेषः-अप्रीतिः, 'कलह' कलहो-वाग्बुद्धम् 'अभ्याख्यान' अभ्याख्यानम्-गुणेषु दोषारोपणम् 'पेसुन्न' पेसुन्नम्-कर्णे जपस्वम् 'परपरिवाय' परपरीवादः-परेषां निन्दा । 'अरइरइ' अरतिरतिः-अरतिः=संयमे चित्तोद्वेगः, रतिः-विषयामिरुचिः । तयोः समाहारे अरतिरति, 'मायामोस' मायामृषा=रूपदेने सह मिथ्याभाषणम् । 'मिच्छादंसणसल्ल' मिथ्यादर्शनशल्पम्-मिथ्यादर्शनम्=कुगुरुकुदेवकुधर्मेष्वमिरुचिः तद्रूपं शल्पं मिथ्यादर्शनशल्पम् । एभिर्विरतः=निवृत्तः तथा 'सहिण' सहितः=सम्यग्दर्शन-ज्ञानचारित्र्ययुक्तः, अथवा सहितः-हितेन=आत्महितेन सह विद्यते यः स सहितः, तथा 'समिण' समितः=ईर्यादि पञ्चसमितिभिर्युक्तः उपलक्षणात् त्रिगुणसिद्धः

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત અધ્યયનો કે અનુસાર આચરણ કરતા હુઆ જો મુનિ સમસ્ત પાપકર્મોં સે અર્થાત્ સાવચ અનુષ્ઠાનોં સે પ્રાણાતિપાત જનક કૃત્યોં સે નિવૃત્ત હો જાતા હૈ, તથા રાગ અર્થાત્ પ્રિય પદાર્થોં કી આસક્તિ સે, દ્વેષ સે, કલહ (વાગ્યુદ્ધ) સે અભ્યાખ્યાન સે અર્થાત્ પર-કીય ગુણોં મેં દોષોં કા આરોપ કરને સે (આલ ચઢાને સે) ઝુગલી સે પરનિન્દા સે સંયમ કે પ્રતિ અરતિ ઓર વિષયોં કે પ્રતિ રતિ સે માયા મૃષા (રૂપદે કે સાથ અસત્ય ભાષણ) સે તથા મિથ્યાદર્શન શલ્પ સે જો સર્વથા ચિરત હૈ, જો સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર ઓર તપ સે સહિત હૈ । અથવા આત્મહિત સે યુક્ત હૈ, ઈર્યા આદિ પાંચ સમિતિયોં ઓર ઉપલ-

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત અધ્યયનો અનુસાર આચરણ કરતા થકા મુનિ સધળા પાપકર્મોંથી અર્થાત્ સાવચ અનુષ્ઠાનોંથી પ્રાણાતિપાત જનક કૃત્યોંથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તથા રાગ અર્થાત્ પ્રિય પદાર્થોંની આસક્તિથી દ્વેષથી કલહ (વાગ્યુદ્ધ) થી અભ્યાખ્યાન અર્થાત્ પારકાનાં ગુણોંમાં દોષોંનો આલેષ કરવાથી, (આજ્ઞાતાવવાથી) ચાડીથી, પારકાની નિંદાથી, સંયમને પ્રત્યે અરતિ અને વિષ-યોને પ્રત્યે રતિ-પ્રીતિથી, માયામૃષા (રૂપદેવક્રાંત અસત્ય ભાષણ) થી તથા મિથ્યાદર્શન શલ્પથી, જે સર્વથા ચિરત છે, જે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપથી યુક્ત છે. અથવા આત્મહિતથી યુક્ત છે, ઈર્યા સમિતિ વિગેરે પાંચ સમિતિયોં અને ઉપલક્ષણથી ત્રણ ગુણિયોંથી યુક્ત

સમયાર્થેઘોષિની ટીકા પ્ર. યુ. અ. ૧૬ વિધિનિયેધસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૭૧

તથા 'સયા જર્' સદા યતઃ સર્વકાલં પદ્મજીવનિકાયયતનાતત્પરઃ, एतादृशः सन्
'જો કુચ્છે' નો કુચ્ચેત્ માણિમાત્રે અપરાધિષ્ઠિ ચ ક્રોધં ન કુર્યાત્ સર્વપ્રાણિષુ
મૈત્રીભાવમાચરેદિત્યર્થઃ 'મિત્તી મે સવ્વખુણ્ણુસુ વેરં મઞ્જન કેળહ' इति वचनात्,
તથા 'જો માળી' નો માની=સ્વસ્થોત્કૃષ્ટતપઃસંયમાદિકમાશ્રિત્યાન્યસ્ય લાયક-
મદર્શનવુદ્ધ્યા અભિમાનરહિતઃ, સઃ 'માહનેતિ' માહન इति-માહનપદોપલસિતઃ
'વચ્ચે' વાચ્યઃ=વક્તવ્યો ભવેત્ एतादृशगुणगणालङ्कृतो मुनिः 'माहन' इति पदेन
વક્તવ્યો ભવેદિતિ માધઃ ॥૩॥

અથ શ્રમણ શબ્દસ્યાર્થમાહ—'एतथ वि समणे' इत्यादि ।

મૂળમ્—एतथ वि समणे अणिसिस्सए अणियाणे आदाणं च
अइवायं च मुसावायं च बहिद्धं च कोहं च माणं च मायं च
लोहं च पिज्जं च दोसं च इच्चेव जओ जओ आदाणं अप्प-
णापदोस हेऊ तओ तओ आदाणओ पुव्वं पडिविरए पाणाइ-
वाया सिया दंते दविए वोसट्टुकाए समणेत्ति वच्चे ॥सू० ४॥

છાયા—भन्नापि श्रमणोऽतिश्रितोऽनिदानः आदानं चाऽतिपातं च मृषावायं
च बहिद्धं च क्रोधं च मानं च मायां च लोभं च मेघ च द्वेषं चेत्येवं यतो यत
क्षण से तीन गुणियों से सम्पन्न है, सदैव छह काय के जीवों की यतना
में तत्पर है और ऐसा होकर जो अपराधी प्राणी पर भी क्रोध नहीं
करता, 'मेरा समस्त प्राणियों पर मैत्री भाव है, किसी के साथ वैर
नहीं है' इस वचन के अनुसार जो सब के प्रति मैत्री भाव का आच-
रण करता है अपने तप संयम आदि की उत्कृष्टता को लेकर और
दूसरों की लघुता प्रकट करने की बुद्धि से अभिमान नहीं करता, उसे
'माहन' कहना चाहिए। अर्थात् इन गुणों से सम्पन्न अनगार 'माहन'
पद का वाच्य होता है ॥३॥

છે, સદા છ કાયના જીવોની યતનામાં તત્પર છે, અને એવા યત્નને જે અપ-
રાધી પ્રાણી પર પણ ક્રોધ કરતા નથી, મારે બધા જ પ્રાણિયો સાથે મૈત્રી
ભાવ છે, કોઈની સાથે વેર નથી.' આ વચન પ્રમાણે જે સધાજાની સાથે મૈત્રી
ભાવનું આચરણ કરે છે. પોતાના તપ અને સંયમના ઉત્કૃષ્ટ પક્ષાની બંને
બીજાનું લઘુપણું પ્રગટ કરવાની બુદ્ધિથી અભિમાન કરતા નથી. તેને 'માહન'
કહેવા જોઈએ. અર્થાત્ આ ગુણોથી શુદ્ધ અનગાર 'માહન' પદ શુદ્ધ
હોય છે. ॥૩॥

આદાનમાત્મનઃ પ્રદેવહેતુઃ તતસ્તત આદાનાત્ પૂર્વં પ્રતિવિરતઃ પ્રાણાતિપાતાત્
સ્વાદ્ દાન્તઃ દ્રવિકો વ્યુત્સુષ્ટકાયઃ શ્રમણ ઇતિ વાચ્યઃ ॥૨૦૦ ॥

ટીકા—‘एत्थ वि समणे’ અવાપિ શ્રમણે પૂર્વોક્તવિરત્યાદિગુણવિશિષ્ટે
શ્રમણવિષયેऽપિ વક્તવ્યમ્ । किं वक्तव्यमिह्याह-यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः श्रमणः,
तेन वक्ष्यमाणगुणवता मावधम्, तथाहि-‘अणिस्सिए’ अनिश्रितः, नि=निश्चयेन,
अधिक्येन वा, श्रितः शरीरादावासक्तो निश्रितः, न निश्रितोऽनिश्रितः शरीरादा-
वासक्तिरहितः । ऐहलौकिकफलाशंसारहितो वा, तथा-‘अणियाणे’ अनिदानः-
निदानवर्जितः स्वर्गादिपरलोकाशंसारहितः ‘आदाणं च’ आदीयते कर्म येन तत्
आदानम्, वक्ष्यमाणं कर्मबन्धकारणभूतं, तथाहि-‘अइवायं च’ अतिपातं च प्राणा-
तिपातम्, ‘मुसावायं च’ मृषावादं च-असत्यवचनम्, अथवा-येन वचनेन प्राणा-
तिपातः संभवेत् तादृशं वचनम् उपलक्षणाद् अदत्तादानं च । तथा-‘वहिदं च’
मैथुनम् परिग्रहकरणात् परिग्रहं च, हिंसादीनि पञ्चापि पापस्थानानि परित्यजति,

अथ ‘श्रमण’ शब्द का अर्थ कहते हैं-‘एत्थ वि समणे’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત વિરતિ આદિ ગુણોં સે યુક્ત શ્રમણ કે વિષય
મેં બી કહના ચાહિયે । અર્થાત્ જો શ્રમણ પૂર્વોક્ત ગુણોં સે વિશિષ્ટ હે
તેને આગે કહે જાને ઘાલે ગુણોં સે બી સમ્પન્ન હોના ચાહિયે । તે ગુણ
હસ પ્રકાર હૈ—અનિશ્રિત હો અર્થાત્ શરીર આદિ સંબંધી આસક્તિ સે
રહિત હો યા ઇહલોક સંબંધી કામનાઓં સે રહિત હો, નિદાન અર્થાત્
સ્વર્ગાદિ પરલોક સંબંધી આકાંક્ષા સે રહિત હો, કર્મબન્ધ કે કારણભૂત
પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ અથવા હિંસાકારી વચન ઓર ઉપલક્ષણ સે
અદત્તાદાન, મૈથુન ઓર પરિગ્રહ સે રહિત હો અર્થાત્ જિસને હિંસા
આદિ પાંચોં પાપસ્થાનોં કા અર્થાત્ પાંચ આસ્રવોં કા પરિત્યાગ કર
વિચો હો, તથા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પ્રેમ (વિષય સંબંધી અનુરાગ)

હવે ‘શ્રમણ’ શબ્દનો અર્થ કહે છે. ‘एत्थ वि समणे’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત વિરતિ વિગેરે ગુણોથી યુક્ત શ્રમણના સંબંધમાં પણ
કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ જે શ્રમણ પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત છે, તેને હવે પછી
આગળ કહેવામાં આવનાર ગુણોથી યુક્ત થવું જોઈએ. તે ગુણ આ પ્રમાણે
છે.—અનિશ્રિત હોય અપ્રતિબંધ વિહારી અર્થાત્ શરીર વિગેરે સંબંધી આસ-
ક્તિથી રહિત હોય, અથવા આલોક સંબંધી કામનાઓથી રહિત હોય,
નિદાન અર્થાત્ સ્વર્ગાદિ પરલોક સંબંધી આકાંક્ષાથી રહિત હોય, કર્મબંધના
કારણ ભૂત પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અથવા હિંસાકારી વચન અને ઉપલક્ષ-
ણથી અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી રહિત હોય, અર્થાત્ જેણે હિંસા

समयार्थबोधिनी टीका प्र. क्षु. म. १६ विचित्रिवेषस्वरूपनिरूपणम्

५७३

तथा 'कोहं' क्रोधम्-अपीति स्वरूपम् 'माणं' मानम्-आत्मोत्कर्षरूपम्। 'मायं' मायां=परवञ्चनादि स्वरूपम्। 'लोहं' लोभं=मूर्च्छास्वभावकम्। 'पिञ्जं' प्रेम-विषयादिरागलक्षणम्। 'दोसं च' द्वेषम्-अपीतिलक्षणम् स्वस्य परस्य बाधकं वा। एतत्सर्वं जीवस्य संसाराय भवति, न तु मोक्षमाप्तये अपि तु मोक्षविधाताय भवति, अत एतेषां स्वरूपं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याख्यानपरिज्ञया यः परित्यजति, स श्रमण इति पदेन वाच्यो भवतीत्यग्रेण सम्बन्धः 'इच्छेव' इत्येवम् 'जओ जओ' यतो यतः-यस्माद् यस्मात् कर्मबन्धकारणात् 'अपणो आदाणं' आत्मनः आदानम्-इहलोकपरलोकहानिकारकं सावधकर्मोपार्जनं भवेत्। तथा-यद् यत् कर्म 'पदेसहेज्' पद्वेषहेतुश्च भवेत्। 'तओ तओ' ततस्ततः तस्मात्तस्मात् आत्मनः पध्वंसकारणात् 'आयाणाओ' आदानात्-कर्मबन्धकारणभूतात् 'पाणाइयाया' प्राणातिपातात् प्राणातिपातादि सर्वस्मात् 'पुव्वं' पूर्वमेव आदानागमनात् पूर्वमेव 'पडि-विरए सिया' प्रतिविरतः स्यात् सर्वेभ्योऽनर्थहेतुभ्यो विरतो भवेत्। स एव 'दंते' दान्तः प्रतिकुद्वेन्द्रियविषयविकारः जितेन्द्रिय इत्यर्थः, तथा 'द्विए' द्विकः-

द्वेष (अपीति) यह सब दोष जीव के जन्म मरण के कारण होते हैं और मोक्ष के लिए नहीं प्रत्युत मोक्ष के बाधक हैं। अतएव ज्ञपरिज्ञा से इनके स्वरूप को जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से जो त्याग देता है, वह 'श्रमण' पद का वाच्य होता है।

इस प्रकार जिस जिस कारण से आत्मा को इहलोक परलोक में हानि कारक सावध कर्मों का उपार्जन है। और जो जो कर्म प्रवेष का कारण हो, उस उस कर्मबन्ध के कारणभूत प्राणातिपात आदि से पहले ही कर्मबन्ध का कारण उपस्थित होने से पूर्व ही विरत हो जाय। सभी अनर्थ के कारणों से दूर हट जाय। ऐसा दान्त, द्विक और व्युत्सृष्ट

विशेष पांचे पापस्थानेनो अर्थात् पांच आस्रवेनो परित्याग करी दीर्घा होय, तथा क्रोध, मान, माया, लोभ प्रेम (विषय संबंधी अनुराग) द्वेष (अपीति) आ अपा होयो लुपने जन्म मरणना कारणे होय छे. अने मोक्ष भाटे होता नथी. छेदा मोक्षना बाधक छे. तेथी ज्ञ परिज्ञाथी तेना स्वइ-पने लक्ष्मीने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी तेना त्याग करे छे, ते श्रमण पदथी कहेवाने योग्य गणाय रे.

आ रीते के के कारणथी आत्माने आ लोक अने परलोकमां हानि-कारक सावध कर्मोनुं उपार्जन न होय, अने के के कर्म प्रवेषना कारणे इय होय, ते ते कर्मबंधना कारणे भूत प्राणातिपात विशेषथी पडेलेथी ज्ञ कर्म-बंधनुं कारणे उपस्थित यथा पडेला ज्ञ विरत यथं जाय. सधणा अनर्थना

સત્સંયમયુક્તઃ, 'વોસટ્ટકાણ' વ્યુત્પટ્ટકાયઃ નિષ્પત્તિકર્મતયા પરિચક્તકાયમત્ત્વઃ
'સમણે ત્તિ વચ્ચે' શ્રમણ इति वाच्यः—પૂર્વોક્તસર્વગુણવિશિષ્ટઃ યઃ સઃ—શ્રમણતયા
વાચ્યો મત્તીતિ માવઃ ॥૬૦ ૪॥

માહન શબ્દસ્ય યત્ પ્રવૃત્તિનિમિત્તં કથિતં તસ્યાનુવૃત્તિઃ શ્રમણેઽપિ સમધિ-
ગતમ્ તદ્વદિદાપિ, માહનશબ્દસ્ય યત્ પાપાદ્વિત્યાદિકં પ્રતિપાદિતં તત્સર્વમેવ
મિશ્રુશબ્દેપિ સંયોજનીયમ્—इत्याशयेन પ્રતિપાદ્યતે 'પથ્ય વિ' इत्यादि।

મૂલ્ય—પથ્ય વિ ભિક્ષૂ અણુજ્ઞાણ વિણીપ નામણ દંતે દવિણ વોસ-
ટ્ટકાણ સંવિધુણીય વિરૂપરૂપે પરિસહોવસગ્ગે અઙ્ગપ્પજોગ સુદ્ધા-
દાણે ઉવટ્ટિણ ઠિયપ્પા સંઘાણ પરદત્તમોઈ ભિક્ષૂ ત્તિ વચ્ચે ।સુ. ૫।

છાયા—અત્રાપિ મિશ્રુરનુન્નતો વિનીતો નામકો દાન્તો દ્રવિકો વ્યુત્પટ્ટકાયઃ
સંવિધૂય વિરૂપરૂપાન્ પરીસહોવસર્ગાન્ અઙ્ગાત્મયોગશુદ્ધાદાનઃ ઉપસ્થિતઃ સ્થિતાત્મા
સંઘાય પરદત્તમોજી મિશ્રુરિતિ વાચ્યઃ ॥૬૧॥

કાય મુનિ 'શ્રમણ' શબ્દ સે કહા જાતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ફન ગુણો
ઔર પૂર્વોક્ત ગુણો સે યુક્ત મુનિ 'શ્રમણ' કહલાતા હૈ ॥૪॥

'માહન' શબ્દ કા જો પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત પહેલે કહા જુકા હૈ, અર્થાત્
જિન ગુણો કે કારણ 'માહન' પદ કી વાચ્યતા નિરૂપિત કી ગઈ હૈ,
તનકા 'શ્રમણ' મેં બી હોના બતલાયા ગયા હૈ । આશય યહ હૈ કિ જૈસે
માહન કે ગુણ શ્રમણ મેં હોના આવશ્યક હૈ, વસી પ્રકાર શ્રમણ કે
સમસ્ત ગુણ 'મિશ્રુ' મેં બી હોને ચાહિયે । ફસ આશય સે આગે કહતે હૈ
'પથ્ય વિ' इत्यादि।

કારણોથી દૂર થઈ જાય, એવા દાન્ત, દ્રવિક, અને વ્યુત્પટ્ટકાય મુનિ 'શ્રમણ'
શબ્દથી કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—આ શુભો અને પૂર્વોક્ત શુભોથી યુક્ત મુનિ શ્રમણ
કહેવાય છે. ॥૪॥

'માહન' શબ્દનો જે પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત પહેલાં કહેલ છે. અર્થાત્ જે
શુભોને કારણે 'માહન' પદનું વાચ્યપણું નિરૂપિત કરવામાં આવેલ છે, તે
શુભો શ્રમણમાં પણ હોવાનું કહેલ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ
'માહન' ના શુભો 'શ્રમણ'માં હોવાનું જરૂરી છે, એજ પ્રમાણે શ્રમણના
મધ્યમા શુભો 'મિશ્રુ' માં પણ હોવા જોઈએ, એ આશયથી અગળ કહે છે,
'પથ્ય વિ' इत्यादि

ટીકા—‘एत्थ वि’ अत्रापि—माहनशब्दस्य यत्प्रवृत्तिनिमित्तं, तत्सर्वं भिक्षुशब्दे संयोजनीयम् । ननु अर्थभेदादेव शब्दभेदो भवति । तथा च—यदि माहनभिक्षु-योरुभयोरेक एवार्थः, तदा—कुत तयोर्भेद इत्यत आह—यः ‘भिक्षु’ भिक्षुः पूर्वोक्त-माहन गुणविशिष्टः पन्न निरवधभिक्षणशीलो मुनिः । अयं भावः—न केवलं त एव गुणा इह भिक्षो, यै रुमयो भेदो न स्यात् किन्तु ते सन्त एव एभ्योऽधिकाः अन्येऽपि बहवो गुणा भवन्ति, अतस्तयोर्माहनभिक्षु इयोरुभयोस्तद्विषये साम्यत्वेऽपि कथञ्चिद् अस्त्येव द्वयोर्भेद इति । अथ त एव भेदवृत्तका गुणाः प्रदर्श्यन्ते—‘अणुन्नए’ अनुन्नतः, न उन्नतः अनुन्नतः, उन्नतो द्विविधः—द्रव्यतो सात्वतश्च, तत्र द्रव्यतः शरीरोच्छ्र-
 -

ટીકાર્થ—માહન શબ્દ કા જો પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ હૈ, વહ સબ ભિક્ષુ મેં ખી સમસ્ર હેના ચાહિયે । યહાં આશંકા હોતી હૈ કિ અર્થ કે ભેદ સે હી શબ્દ મેં ભેદ હોના હૈ । અગર માહન ઓર ભિક્ષુ કા એક હી અર્થ હૈ તો ઉત્તમેં કયા ભેદ હૈ ? હસકા સમાધાન કરતે હૈં યહ મુનિ ભિક્ષુ કહ લાતા હૈ જો માહન કે પૂર્વોક્ત ગુણોં સે સમ્પન્ન હોતા હુઆ નિરવધ ભિક્ષા ગ્રહણ કરતા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ જો ગુણ માહન કે ઘતલાયે ગયે હૈં, સિર્ફ વહી ગુણ ભિક્ષુ મેં નહીં હોતે જિસસે કી દોનોં મેં ભેદ ન રહ જાય, કિન્તુ ભિક્ષુ મેં માહન કે ગુણોં કે સાથ સાથ અન્ય ખી વહુત સે ગુણ પાયે જાતે હૈં । અતઃપચ ઊન સમાન ગુણોં કી અપેક્ષા સે દોનોં મેં સમાનતા હોને પર ખી અન્ય વિશેષ ગુણોં કે કારણ દોનોં મેં ભેદ હૈ હી । દોનોં મેં ભેદ કરને વાલે ગુણ હી યહાં દિશ્વલાયે જાતે હૈં ।

ભિક્ષુ ઉન્નત ન હો । ઉન્નત દો પ્રકાર કે હોતે હૈં—દ્રવ્ય સે ઓર ભાષ

ટીકાર્થ—‘માહન’ શબ્દની જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, તે સઘળી પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ ભિક્ષુમાં સમજવી જોઈએ. અહિયાં એવી શંકા થાય છે કે—અર્થના ભેદથી જ શબ્દમાં ભેદ હોય છે જો માહન અને ભિક્ષુ શબ્દનો એક જ અર્થ હોય તો તેમાં શું ભેદ છે ? તેનું સમાધાન એવું છે કે—જે ‘માહન’ શબ્દના પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત હોતા થકા નિરવધ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તે મુનિ ભિક્ષુ કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે શબ્દ ‘માહન’ ના ખતાવેલા છે, કેવળ એજ ગુણો માહનના હોતા નથી, કે જેથી બન્નેમાં ભેદ ન રહે, પરંતુ ભિક્ષુમાં માહનના ગુણો ઉપરાંત ખીજા પણ અનેક ગુણો હોય છે. એથી જ એ સમાન ગુણોની અપેક્ષાથી બન્નેમાં સરખા પણ હોવા છતાં પણ ખીજા વિશેષ ગુણો હોવાનું સંબવિત હોવાથી બન્નેમાં ભેદ હોય જ છે. બન્નેમાં ભેદ ખતાવવા વાળા ગુણો જ અહિયાં ખતાવવામાં આવે છે.

ભિક્ષુ ઉન્નત—ઉન્નત ન હોય ઉન્નતપણું બે પ્રકારનું હોય છે, દ્રવ્યથી

યવાન ભાવતઃ જાત્યાયમિમાનવાન, અત્ર ભાવોન્નતસ્યાધિકારસ્તેન મિશ્રુઃ ભાવતો ન ઉન્નતઃ અનુન્નતઃ જાતિકુલવિદ્યાતપઃ સંયમાયમિમાનવર્જિતઃ, અત્રેવ 'વિનીષ' વિનીતઃ=ગુર્વાદિરત્નાધિકાનાં વિનયપ્રતિપત્તિકારકઃ, યતો વિનીતસ્તતઃ 'નામક' નામકઃ=નામયતિ નમ્રીકરોતિ અપનયતીત્યર્થઃ જ્ઞાનાવરણીયાદૃષ્ટિધં કર્મ યઃ સ નામકઃ, પદ્મા નામયતિ-નમ્રીકરોતિ વૈયાવૃત્ત્યાદિકરણેન ગુર્વાદિનિદેશકરણેન ચ સ્વાત્માનં યઃ સ નામકઃ=કર્મક્ષણશીલો નમનશીલો, વા, તથા 'દંતે' દાન્તઃ=ઇન્દ્રિય નો ઇન્દ્રિય દમનકારકઃ, 'દ્રવિષ' દ્રવિકઃ, દ્રવઃ=સંયમઃ, સોઽસ્યાસ્તીતિ દ્રવી, દ્રવી એવ દ્રવિકઃ=મત્સંયમવાન, તથા 'યોસદ્ધકાણ' વ્યુત્સદ્ધકાણઃ સ્નાનાદિ સંસ્કારાકરણેન ત્યક્તકાષયમત્વઃ, યતો વ્યુત્સદ્ધકાણઃ અત્રેવ પરીણદોષસર્ગવિનય-સે । શરીર કી ઝંચાઈ વાલા દ્રવ્ય ઉન્નત ઔર જાતિ આદિ કા અભિ-માન કરને વાલા ભાવ સે ઉન્નત કહલાતા હૈ । યહાં ભાવ સે ઉન્નત ગ્રહણ કરના વાહિયે । જો ભાવ સે ઉન્નત ન હો અર્થાત્ જાતિ, કુલ, વિદ્યા, તપ એવં સંયમ આદિ કે અભિમાન સે રહિત હો । મિશ્રુ કો વિનીત અર્થાત્ ગુરુ તથા દીક્ષાપર્યાય આદિ મેં બડે મુનિયોં કી વિનય પ્રતિપત્તિ કરની વાહિયે । વિનીત હોને કે કારણ ઉસ નામક હોના વાહિયે અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કો નમાને વાલા દૂર કરને વાલા હોના વાહિયે । અપવા નામક વહ હૈ જો વૈયાવૃત્ત્ય આદિ કરકે તથા ગુરુ કે આદેશોં કા પાલન કરકે અપને આપકો નમ્ર બનાતા-નમાતા હૈ । વહ ઇન્દ્રિયોં ઔર મન કા દમન કરને વાલા હો, દ્રવિક અર્થાત્ સંયમવાન હો, સ્નાનાદિ શરીર સંસ્કાર સે રહિત હોકર દેહ કી મમતા સે રહિત હો । જય વહ વેદમમતા સે રહિત હોતા હૈ તો

અને ભાવથી, શરીરની ઈચ્છાઈ વાળા દ્રવ્યથી ઉન્નત કહેવાય છે. અને ભતિ વિગેરેનું અભિમાન કરવાવાળા ભાવથી ઉન્નત કહેવાય છે, અહિંયાં ભાવથી ઉન્નત પણ અહંભુ કરવું જોઈએ. જે ભાવથી ઉન્નત ન હોય અર્થાત્ ભતિ, કુળ, વિદ્યા, તપ, અને સંયમ વિગેરેના અભિમાનથી રહિત હોય. મિશ્રુએ વિનયશીલ અર્થાત્ ગુરુ તથા દીક્ષા પર્યાય વિગેરેથી મોટા મુનિયોની વિનય પ્રતિપત્તિ કરવી જોઈએ. વિનીત હોવાને કારણે તેણે 'નામક' હોવું જોઈએ. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મોને નમાવવા વાળા-દૂર કરવા-વાળા હોવું જોઈએ.

અથવા જે વૈયાવૃત્ત્ય કરીને તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરીને પોતાને નમ્ર બનાવે છે, નમાવે છે, તે નામક કહેવાય છે. તેણે ઈન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરવાવાળા થવું. દ્રવિક અર્થાત્ સંયમવાન હોવું, સ્નાન વિગેરે શરીરના સંસ્કારોથી રહિત થઈને દેહની મમતાથી રહિત થવું. બધાંરે તે દેહ

સમયાર્થબોધિની ટીકા પ્ર. મુ. અ. ૧૬ વિચિનિવેધસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૭૭

સામર્થ્યવાન્ ભવેદતઆહ-‘વિરૂપરૂપે’ વિરૂપરૂપાન્-નાનાવિધાન્ અનુકૂલમતિ-
કૂલાન્ નરામરતિર્યવકૃતાન્ વા ‘પરીસહોવસર્ગો’ પરીસહોવસર્ગાન્ પરીવહાન્-
શુભાદિદ્વાર્વિંશતિવિધાન્, ઉપસર્ગાન્ દેવાદિકૃતોપદ્રવાન્ ‘સંવિધુનીય’ સંવિધૂષ-
અપનીય ધર્મધ્યાનૈકદત્તચિત્તત્વેન તદનનુભવનતયા દૂરીકૃત્ય સમ્યક્ અક્ષિત્ત
‘અગ્ન્યપજોગસુદ્ધાદાને’ અધ્યાત્મયોગશુદ્ધાદાનઃ, તત્ત્વ અધ્યાત્મયોગેન સુપન્નિ-
શાન્તઃકરણકારણમૂતેન ધર્મધ્યાનરૂપેણ શુદ્ધં=નિર્મલમ્ આદાનં=ચારિત્રં યસ્ય ત
તથા, શુદ્ધાન્તઃ કરણપરિપાલિતસ્ત્રેન નિરતિચારચારિત્રવાનિત્યર્થઃ, કયમેષ્વ ?
इत्याह-‘उत्कृष्ट’ उपस्थितः संयमे प्रवृत्तः, પ્રકૃષ્ટોત્સાહપૂર્વકં સિંહવત્ શૌર્યમાત્રેન
સંયમે સમુપસ્થિતઃ સંયમં મૂઠીતવાન્ ન તુ શ્રુગાલમાષેનેતિ ભાવઃ, અતएव

उसमें परीषहों और उपसर्गों को जीतने का सामर्थ्य प्रकट होना है,
अतएव सूत्रकार कहते हैं-वह नाना प्रकार के क्षुधा आदि बाईस परी-
षहों को तथा देवों मनुष्यों एवं तिर्यंघों द्वारा उत्पन्न किये जाने वाले
अनुकूल और प्रतिकूल उपर्गों, को धर्मध्यान में एकाम्रचित्त होकर अनु-
भव ही न करे अर्थात् समभाव से उन्हें सह ले। अपने वचन और
काय के योग को आत्मा में लगा कर शुद्ध चारित्र्य का पालन करे।
निरतिचार सम्यक्त्व का पालन करने के कारण संयम में प्रवृत्त हो
अर्थात् उत्कृष्ट उत्साह के साथ सिंह के समान शूरतापूर्वक संयम में
उपस्थित हो, शृगाल के समान नहीं। संयम के पालन में भी स्थिर हो
अर्थात् सिंह के समान ही उत्साह के साथ संयम का पालन करता
हो। ऐसा होकर संसार की असारता को तथा संसार से तारने वाली

મમતાથી રહિત હોય છે, તો તેમાં પરીષદો અને ઉપસર્ગોને જીવવાની
શક્તિ પ્રગટ થાય છે. તેથી જ સૂત્રકાર કહે છે કે-તે અનેક પ્રકારના ક્ષુધા
વિગેરે બાવીસ પ્રકારના પરીષદોને તથા દેવો, મનુષ્યો, અને તિર્યંચો દ્વારા
ઉત્પન્ન કરવામાં આવનારા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને ધર્મધ્યાનમાં
એકાગ્રચિત્તવાળા થઈને તેનો અનુભવ જ ન કરે અર્થાત્ સમભાવથી તેને
સહન કરે. પોતાના મન વચન અને કાયના યોગને આત્મામાં લગાવીને શુદ્ધ
ચારિત્ર્યનું પાલન કરે, નિરતિચાર સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવાના કારણે સંયમમાં
પ્રવૃત્ત રહેવું અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સાહની સાથે સિંહની જેમ શૂરતા પૂર્વક સંય-
મમાં તકપર રહે. શિયાળની જેમ નહીં. સંયમના પાલનમાં પણ સ્થિર
રહેવું. અર્થાત્ સિંહની સમાન ઉત્સાહ પૂર્વક સંયમનું પાલન કરતા રહેવું.
એ પ્રમાણે થઈને સંસારના અસારપણાને તથા સંસારથી તારવાવાળી ક્રમ.

‘ઠિપ્પા’ સ્થિતાત્મા સ્થિતઃ—સ્થિરીભૂતઃ સંયમે આત્મા यस્ય સ તથા સંયમશાલમેડપિ સિંહસટ્થસોત્સાહભાવશાનિત્યર્થઃ, એતાદશઃ સન્ ‘સંભાવ’ સંભવાય જ્ઞાત્વા સંસારાસારતાં, બોધે દુર્લભતાં સંસારોત્તરણસામગ્રીશુભ-કર્મશુભ્યાદિપ્રાપ્તિર્દૌર્લભ્યમ્, ઉદ્ગમોત્પાદનાદ્યાહારદોષાન્ વા વિજ્ઞાય ‘પરદત્તમોર્જી’ પરદત્તમોર્જી પરૈઃ—ગૃહસ્થૈઃ આત્માર્થં નિર્વર્તિતં, તૈરેવ તસ્માદુદ્ધૃત્ય દત્તં તદ્ મોક્તું શીર્ષં यस્ય સ તથા, પરદત્તમોર્જી ન તુ સ્વયં પક્ષ્ત્વા શુદ્ધક્ટે હતિ ભાવઃ, એતાદશ-ગુણગણવિશિષ્ટો ભવેત્, પૂર્વોક્તગુણસંપન્ન એવ મિશ્તુશબ્દેન કથયિતું યોગ્યો ભવેદિતિ ભાવઃ ॥૫॥

મિશ્તું નિરૂપ્ય નિગ્રન્થપદવ્યારુપામાહ -

મૂલમ્—એત્થ વિ નિગમંથે યમે યગવિઝ બુદ્ધે સંચિન્નસોણ
સુસંજણ સુસમિણ સુસામાઢણ આયવાયપત્તે વિઝુ દુહઓ વિ
સોય પલિચ્છિન્ને ણો પૂયાસક્કારલાભટ્ટી ધમ્મટ્ટી ધમ્મવિઝ
નિયાગપહિવન્ને સમિયં ચરે દંતે દવિણ વોસટ્ટુકાણ નિગમંથેત્તિ
વણ્ણે, સે ષવમેવ જાણહ જમહં ભયંતારો, તિવેમિ ॥સૂ. ૬॥
સોલસમં ગાહઉક્કયણં સમત્તં ॥ સમત્તો પદમો સુયચ્ચંધો ॥

છાયા—અત્રાપિ નિગ્રન્થઃ એકઃ એકવિત્તુ બુદ્ધઃ સંચિન્નસોતાઃ સુસંયતઃ
સુસમિતઃ સુસામાયિકઃ આત્મવાદપ્રાપ્તો વિદ્વાન્ દ્વિધાપિ સ્રોતઃ પરિચ્છિન્નો નો
કર્મ શ્રુતિ આદિ કી પ્રાપ્તિ રૂપ સામગ્રી કી તુર્લભતા કો જાન કર
અથવા આહાર કે ઉદ્ગમ ઉત્પાદના આદિ દોષોં કો જાન કર પરદત્ત
મોર્જી હો અર્થાત્ ગૃહસ્થોં ને અપને સ્વયં કે લિણ મોજન બનાવા હો
ઔર ઉસમેં સે નિકાલ કર દિયા હો, ઉસી કો જાને વાલા હો—સ્વયં
પકા કર ન જાવે ॥ ઇસ પ્રકાર જો પૂર્વોક્ત ગુણોં કે સાથ જન સબ ગુણોં
સે યુક્ત હો વહી મુનિ ‘મિશ્તુ’ શબ્દ સે કહા જાતા હૈ ॥૫॥

ભૂમિ વિગેદની પ્રાપ્તિરૂપ સામગ્રીના તુર્લભ પશુને જાણીને અથવા આહારના
ઉદ્ગમ ઉત્પાદના વિગેદે દોષોને જાણીને પરદત્ત—પીનએ આપેલ આહારને
લેનારા હોય, અર્થાત્ ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે જે આહાર ખનાવેલ હોય
અને તેમાંથી કઢાડીને આપેલ હોય તેનો જ આહાર કરવાવાળા હોય, અર્થાત્
સ્વયં રાંધીને ન ખાય, આ પ્રકારના જે પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત હોય એજ
મુનિ ‘મિશ્તુ’ શબ્દથી યુક્ત કહેવાય છે. ॥૫॥

સમચાર્યેષોધિની ટીકા પ્ર. શ્રુ. અ. ૧૬ વિધિનિવેધસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૭૨

પૂજાસરકારલામાર્થી ધર્માર્થી ધર્મવિન્નિયામપ્રતિપન્નઃ સમાર્ગ ચરેદ્દાતો દ્રવિકો
બ્યુસૃષ્ટકાયો નિર્ગ્રન્થ ઇતિ વાચ્યઃ, તદેવમેવ જાનીત યદ્દં મયત્રાતારઃ
ઇતિ બ્રવીમિ ॥૬॥

॥ ઇતિ ષોડશં ગાથાઽધ્યયનં સમાપ્તમ્ ॥ સમાપ્તઃ પ્રથમઃ શ્રુતસ્કન્ધઃ ॥

ટીકા—‘‘एत्थ वि’ अत्रावि ‘जिग्गंथे’ निर्ग्रन्थे—निर्ग्रन्थविषयेऽपि भिक्षुके ये
गुणाः ते निर्ग्रन्थेऽपि आवश्यकता एव । पूर्वोक्ता ये गुणास्तेर्गुणगर्णयुक्तो मुनि
निर्ग्रन्थो भवति । परन्तु ततोऽतिरिक्ता अपि गुणास्तत्र भवितु मर्हन्तीति तानेव
दर्शयति—यो मुनिः ‘एमे’ एकः द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यत एकः एकाकी सहा-
यकरहितः, भावतः—रागद्वेषादिरहितः, ‘एकविज्’ एकवित् ‘एक एव जीवः पर-
लोकदातृ गच्छति, नाऽन्यः तस्य कश्चित्सहकारी’ इत्येवं यो जानाति सः, यद्वा
द्रव्यार्थिकनयेन एक आत्मा ‘एमे आया’ इति वचनात्, तं वेति=जानातीति

ભિક્ષુ શબ્દ કી વ્યાખ્યા કરને કે પશ્ચાત્ અથ ‘નિર્ગ્રન્થ’ પદ કી
વ્યાખ્યા કરતે હૈ—‘‘एत्थ वि जिग्गंथे’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—જો ગુણ ‘ભિક્ષુ’ કે કહે ગણ હૈ, વે સય ‘નિર્ગ્રન્થ’ મેં મી
આવશ્યક હૈ । ઊન ગુણો કે અતિરિક્ત નિર્ગ્રન્થ મેં કુછ અન્ય વિશિષ્ટ
ગુણ મી હોના ચાહિય । ઊન્હેં યહાં કહતે હૈ ।

નિર્ગ્રન્થ મુનિ એકાકી હો । એકાકી ‘દો પ્રકાર સે હોતા હૈ દ્રવ્ય સે
ઔર ભાવ સે । જો સહાયક સે રહિત હો વહ દ્રવ્ય સે એકાકી ઔર
રાગ દ્વેષ રહિત ભાવ સે એકાકી કહલાતા હૈ । વહ એકવેસ્તા હો અર્થાત્
યહ જાનતા હો કિ જીવ અકેલા હી પરલોક મેં જાતા હૈ, ઊસકા કોઈ
સહાયક નહીં હૈ અથવા ‘એમે આયા’ હસ શાસ્ત્ર વાક્ય કે અનુસાર
દ્રવ્યાર્થિક નય સે આત્મા એક હી હૈ એસા જાનતા હો । બુદ્ધ હો પદાર્થો

ભિક્ષુ શબ્દની વ્યાખ્યા કર્યા પછી હવે ‘નિર્ગ્રન્થ’ પદની વ્યાખ્યા કરે
છે. ‘‘एत्थ वि जिग्गंथे’ इत्यादि

ટીકાર્થ—જે શુણ્ણ ‘ભિક્ષુના કહેલા છે, તે સઘળા શુણ્ણો નિર્ગ્રન્થમાં પણ
જરૂરી છે, તે શુણ્ણો શિરાય, નિર્ગ્રન્થમાં ખીજા કંઈક વધારે શુણ્ણો પણ હોવા
જોઈ જો. તે અલ્પિયાં બતાવવામાં આવે છે.

નિર્ગ્રન્થ મુનિ એકલા રહે. એકાકી જે પ્રકારના હોય છે, દ્રવ્યથી અને
ભાવથી, જે સહાય વિનાના હોય તે દ્રવ્યથી એકાકી—એકલા ગણાય છે, અને
જે રાગ દ્વેષથી રહિત હોય તે ભાવથી એકાકી કહેવાય છે. તે એકવેસ્તા હોય,
અર્થાત્ એ બાજુતા હોય કે છુવ એકલો જ પરલોકમાં જાય છે, તેને સહાય
કરનાર કોઈ નથી. અથવા ‘એમે આયા’ આ શાસ્ત્ર વચન પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક

एकचित्। 'बुद्धे' बुद्धः यथावस्थितपदार्थविषयकज्ञानवान् संसारस्वरूपस्य ज्ञाता वा। 'संछिन्नस्रोत' संछिन्नस्रोताः, स्रोतो द्विविधम्-द्रव्यभावभेदात्-तत्र द्रव्यस्रोतः गतीदिकम्, इन्द्रियरूपं वा, भावस्रोतः-मनोज्ञानमोक्षशब्दादिषु मनः प्रवृत्तिः, अत्र भावस्रोतसोऽधिकारस्तेन सं-सम्पत्गुरुत्वेण छिन्नानि विनाशितानि स्रोतांसीव स्रोतांसि भावस्रोतांसि कर्मागमनद्वाराणि येन सः संछिन्तस्रोताः, निरुद्धकर्मागम-द्वाराः। 'सुसंज्ञ' सुसंयतः=सु सम्यक्तया संयतानि=वशीभूतानि स्वायत्तीकृतानि वा इन्द्रिय नो इन्द्रियाणि येन सः सुसंयतः वशीकृतेन्द्रियः। 'सुसमि' सुसमितः, सु=सुष्ठु समितः पञ्चप्रकारकसमितिर्मियुक्तः सः सुसमितः, उपलक्षणात् त्रिगुप्ति-गुप्तं च 'सुसामायि' सुसामायिकः-समस्य समभावस्य आयः ळामो यत्र स समायः, समाय एव सामायिकः सु=सुष्ठु सामायिकः समभावो यस्य स सुसा-मायिकः शत्रुमित्रादिषु समभावयुक्तः, 'आयवायपत्ते' आत्मवादवाप्तः-आत्मवादः-

કે યથાર્થ જ્ઞાન સે યુક્ત યા સંસાર કે સ્વરૂપ કા જ્ઞાતા હો। સ્રોતોં કો રોક દેને વાળા હો। સ્રોત દો પ્રકાર કે હોતે હૈ-દ્રવ્યસ્રોત ઓર ભાવ-સ્રોત। ભૂદ્ધા આદિ યા ઇન્દ્રિય દ્રવ્યસ્રોત હૈં તથા મનોજ્ઞ એવં અમનોજ્ઞ શબ્દ આદિ મેં મન કી પ્રવૃત્તિ હોના ભાવસ્રોત હૈ। યહાં ભાવસ્રોત ગ્રહણ કરવા ચાહિયે। તાત્પર્ય યહ હૈં કિ નિર્ગન્થ મુનિ કર્મકે આગમન કે દ્વારોં કો નિરુદ્ધ કર દે। ઇન્દ્રિયોં કો ઓર મન કો સમ્યક્ પ્રકાર સે વશી મૂત કરે। પાંચ પ્રકાર કી સમિતિયોં સે યુક્ત હો ઓર ઉપલક્ષણ સે તીનેાં ગુપ્તિયોં સે ગુપ્ત હો। સુસામાયિક સે યુક્ત હો। સમભાવ કી પ્રાપ્તિ કો સામાયિક કહતે હૈં। તાત્પર્ય યહ હૈં કિ શત્રુ-મિત્ર આદિ પર

નયથી આત્મા એક જ છે. એ પ્રમાણે બહુનાર હોય, બુદ્ધ હોય, એટલે કે પદાર્થોના યથાર્થ જ્ઞાનથી યુક્ત અથવા સંસારના સ્વરૂપને બહુનાર હોય, સ્રોતોને રોકવા વાળા હોય, દ્રવ્ય સ્રોત અને ભાવસ્રોત એમ સ્રોત બે પ્રકારના હોય છે. ખાસ વિશેષ અથવા ઇન્દ્રિય એ દ્રવ્ય સ્રોત છે. તથા મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ વિશેષમાં મનની પ્રવૃત્તિ હોવી તે ભાવસ્રોત છે. અદિષ્ટાં ભાવસ્રોત અહણ કરવો જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે-નિર્ગન્થ મુનિ કર્મના આગમનના કારણેને રોકીદે. ઇન્દ્રિયોને અને મનને સારી રીતે વશ કરે. પાંચ પ્રકારની સમિતિયોથી યુક્ત હોય અને ઉપલક્ષણથી ત્રણે ગુપ્તિયોથી ગુપ્ત હોય, સુ સામાયિકથી યુક્ત હોય, સમભાવની પ્રાપ્તિને સામાયિક કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે-શત્રુમિત્ર વિશેષ પર સમાન ભાવ ધારણ કરવાવાળા હોય,

समयार्थबोधिनी टीका प्र. अ. म. १६ विधिनिषेधस्वरूपनिरूपणम्

५८१

आत्मास्तित्ववादः स प्राप्तो येन स आत्मवादमाप्तः आत्मास्तित्ववादोत्तरार्थः, यद्वा—तथा आत्मन उपयोगलक्षणस्याऽसंख्येयप्रदेशात्मकस्य संकोचविकाशवतः स्वकृतकर्मफलभोक्तुः प्रत्येकसाधारणशरीरतया व्यवस्थितस्य द्रव्यपर्यायतयानित्या- नित्याद्यनंतधर्मात्मकस्य च वादः आत्मवादस्तं प्राप्त आत्मवादमाप्तः, 'विज्ञ' विद्वान् जीवाजीवादिसमस्तपदार्थस्य स्वरूपवित्। 'दुहओ चि' द्विधातोऽपि द्वि प्रकारतोऽपि द्वध्वतो भावतथापि 'सोयपल्लिच्छिन्ने' स्रोतः परिच्छिन्नः—स्रोतांसि द्विविधान्यपि, तत्र द्रव्यस्रोतांसि विषयेषु—इन्द्रियाणां प्रवृत्तयः, भावस्रोतांसि मनोह्यामनोबुद्ध्यादि- विषयेषु रागद्वेषोत्तरस्तिरूपाणि तानि परिच्छिन्नानि अपनीतानि येन स परिच्छि- न्नस्रोतः। तथा 'णो पूयासवकारलाभरी' नो पूजासत्कारलाभार्थी, नो=नैव स्वस्य पूजायाः श्लाघादिरूपाया सत्कारस्य वस्त्रादिरूपस्य लाभः प्राप्तिः, तस्य अर्थी=प्रार्थकः पूजासत्कारलाभार्थी पूजासत्कारादिकं नेच्छतीति भावः, किन्तु-

समानभाव धारण करने वाला हो। आत्मा के अस्तित्व को स्वीकार करता हो। अथवा उपयोग लक्षण वाले, असंख्यात प्रदेशी, प्राप्त शरीर के अनुसार संकोच विस्तार स्वभाव वाले, अपने किये कर्मके फल को भोगने वाले प्रत्येक शरीर और साधारण शरीर आदि रूप से रहे हुए, द्रव्य और पर्याय की अपेक्षा से नित्यता, अनित्यता आदि अनन्तधर्मों से युक्त आत्मा के वाद अर्थात् सिद्धान्त को प्राप्त हो। जीव अजीव आदि समस्त पदार्थों के स्वरूप का ज्ञाता हो। उपर्युक्त द्रव्य और भाव रूप दोनों प्रकार के स्रोतों को बंध कर देने वाला हो। आदर सत्कार वस्त्रादि के लाभ का अर्थी न हो, किन्तु श्रुत चारित्र्य धर्म का अभिलाषी

आत्माना अस्तित्वनो स्वीकार करवावाणा होय, अथवा उपयोग लक्षणवाणा, असंख्यात प्रदेशी, प्राप्त शरीर प्रभाषे संकोच विस्तार स्वभाववाणा, पीते कहेला कर्मना कृपने लोगववा वाणा प्रत्येक शरीर अने साधारण शरीर विगेरे रूपधी रहेला, द्रव्य अने पर्यायनी अपेक्षाधी नित्यता, अनित्यता विगेरे अनन्त धर्मधी युक्त आत्माना वाद-सिद्धान्तने प्राप्त भयेल होय एव अल्लव विगेरे सधणा पदार्थीना स्वरूपने लक्षणार होय, उपर कहेल द्रव्य अने भावरूप अने प्रकारना स्रोतेने बंध करवावाणा होय आदर सत्कार अने वस्त्र विगेरेना लाभनी भुञ्छावाणा न होय, परंतु श्रुतचारित्र्य धर्मनी अभिलाषा-भुञ्छावाणा होय, अर्थात् वे आदर अने सत्कार साटे किता-

‘ધમ્મદ્દો’ ધર્માર્થી ધર્મઃ શ્રુતચારિત્રતોલક્ષણઃ તસ્યૈવાઽર્થઃ મયોજનં વિચયતે યસ્ય સ ધર્માર્થી । યઃ પૂજાસત્કારાર્થં ક્રિયાસુ ન મવર્તતે, અપિતુ ધર્મોદ્દેશેનૈવ મવર્તતે । સઃ કથમેવમ્ ? યતઃ સઃ ‘ધમ્મવિઙ્’ ધર્મવિત્, ધર્મં તત્કલં તત્કારણં ચ-યથાવત્ યો જાનાતિ સ ધર્મવિત્ । ‘નિયાગપહિવન્ને’ નિયાગપ્રતિપક્ષઃ, નિયાગઃ-સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાનચારિત્રરૂપો મોક્ષમાર્ગઃ, તં પ્રતિપક્ષઃ સ્વીકૃતમોક્ષમાર્ગં इत्यर्थः । ય યતાદૃશો મુનિર્મથેત્ સર્વં કિં કુર્યાદિત્યાહ-‘સમયં ચરે’ ‘સમતાં ચરેત્, સર્વત્ર સમાનતયા વ્યવ-હરેત્ શત્રી મિત્રે મુખે દુઃખે લાભેઽલાભે વા એકરૂપતત્વાઽઽવરણં કુર્યાત્ । યથાહિ ચન્દનં ચ્છેદકસ્ય સેચકસ્ય વા દ્વયોરપિ સમાનતયા સુગંધિ સમર્પયતિ તદ્વત્ સમતાં ચરેદિતિ માવઃ । કીદૃશઃ સન્ સમમાવં કુર્યાત્ તવાહ-‘દંતે’ દાન્તઃ-જિતેન્દ્રિયઃ ‘દવિપ્’ દ્રવિકઃ સત્સંયમવાન્, દ્રવ્યઃ દ્રવ્યધૃતો વા મોક્ષગમનયોગ્ય-

હો । અર્થાત્ જો આદર એવં સત્કાર કે લિપે ક્રિયાઓં મેં પ્રવૃત્તિ ન કરકે ધર્મ કે ઉદ્દેશ્ય સે હી પ્રવૃત્તિ હોતા હોં । હસકા કારણ યહ કિ હે વહ ધર્મ કા વેત્તા હો-ધર્મ કો, ધર્મ કે ફલ કો ડસકે કારણ કો યથાર્થ રૂપ સે જાનને વાલા હો । તથા સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ઓર તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગ કો પ્રાપ્ત હો । હન સબ ગુણોં સે સમ્પન્ન મુનિ કથા કરે ? સર્વત્ર સમભાવ સે વ્યવહાર કરે શત્રુ-મિત્ર, સુખદુઃખ યા લાભ અલાભ મેં એક હી રૂપ સે આચરણ કરે । જેસે ચન્દન કાટને વાલે ઓર સોંચને વાલે, દોનોં કો સમાન રૂપ સે સુગંધ પ્રદાન કરતા હે, ડસી પ્રકાર સમતા કા આચરણ કરે । કેસા હો કર સમભાવ કા આચરણ કરે ? જિતેન્દ્રિય સંયમવાન્ યા મોક્ષગમન કી યોગ્યતાવાલા તથા કાયિક મમતા સે રહિત હોકર સમભાવી હો ।

ઓમાં પ્રવૃત્તિ ન કરતાં ધર્મના ઉદ્દેશથી જ પ્રવૃત્તિ થતા હોય, તેનું કારણ એ છે કે-તે ધર્મવેત્તા હોય-ધર્મને, ધર્મના ફળને અને તેના કારણને યથાર્થ રૂપથી જાણવાવાળા હોય, તથા સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્-ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલા હોય, આ બધા ગુણોથી સુકૃત મુનિ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. આ બધા ગુણોથી સુકૃત મુનિ શું કરે ? બધે જ સમભાવથી વ્યવહાર કરે. શત્રુ, મિત્ર, સુખદુઃખ, અથવા લાભ અલાભમાં એક જ રૂપથી આચરણ કરે. જેમ ચન્દન, કાટવા-વાળા અને રસીચવાવાળા બન્નેને સરખા પજાથી સુગંધ આપે છે, એજ પ્રમાણે સમતાનું આચરણ કરે. કેવા યદને સમભાવનું આચરણ કરવું ? તે બતાવે છે-જિતેન્દ્રિય, સંયમવાન અથવા મોક્ષ ગમનની યોગ્યતાવાળા તથા કાયિક મમતાથી રહિત યદને સમભાવી થવું.

સમવાચ્ચેબોધિની ટીકા ધ. ધુ. અ. ૧૬ વિચિનિવેચસ્વરૂપનિરૂપણમ્

૫૮૧

તાબાન્ । ‘સોસદ્ધકાણ્’ ધ્યુઃસૃષ્ટકાયઃ-સ્પૃક્તકાયમમત્વઃ શરીરસંસ્કારરહિત ઇત્યર્થઃ, ચ ઇતાદશગુણત્રિશ્ચિષ્ટઃ તથા-માહનશ્રમણભિક્ષુશબ્દાનાં ચ યત્ મહત્તિનિમિત્તં, તેનાપિ ચ યુક્તઃ સઃ ‘નિર્ગમ્યેતિ વચ્ચે’ નિર્ગમ્ય શબ્દેન બોદ્યઃ । માહનશ્રમણાદયઃ શબ્દા ન નિર્ગમ્યાત્ અતિશયેન મિત્તાઃ, કિન્તુ-કથંચિદ્વિભા અભિભાષ્યતિ ।

સંપતિ શાસ્ત્રમુપસંહરન્નાહ-સુધર્મસ્વામી જંવૂસ્વામિમ્મૃતિ શિષ્યવર્ગ પ્રાહ-‘સે’ ઇતિ યન્મયા પ્રતિપાદિતમ્ તત્ ‘એવમેવ’ એવમેવ ‘જાણહ’ જાનીત યૂયમ્ । અથ મનાગપિ સંશયવિપર્યાસાદયો ન કરણીયાઃ । યદર્હ કિમપિ વ્રતીમિ, તત્ સર્વ મગવતો મુલાત્ શ્રુતમેવ વ્રતીમિ । ન તુ સ્વમતિકલ્પનયા કથયામિ-ન ચ સર્વજ્ઞ વચનં વિકલ્પયિતું ન્યાયમ્, યતો હિ તીર્થંકરાઃ ‘મયંતારો’ મયત્રાતારાઃ, રાગદ્રેષ-

જો ફન સબ ગુણો સે યુક્ત હોતા હૈ તથા માહન, શ્રમણ ઓર ભિક્ષુ કહલાને યોગ્ય ગુણો સે બી સમ્પન્ન હોતા હૈ, વહ સુનિ ‘નિર્ગમ્ય’ શબ્દ દ્વારા કહને યોગ્ય હૈ । માહન શ્રમણ આદિ શબ્દ નિર્ગમ્ય સે અતિશય ભિન્ન નહીં હૈ । કિન્તુ કથંચિત્ ભિન્ન ઓર કથંચિત્ અભિન્ન હૈ ।

અથ શાસ્ત્ર કા ઉપસંહાર કરતે હુણ-સુધર્મી સ્વામી પ્રમૃતિ શિષ્યવર્ગ સે કહતે હૈ-હે જમ્નૂ ! મૈને જો પ્રતિપાદન કિયા હૈ, ઉસે તુમ પેસા હી સમજો । હસ વિષય મૈ તનિક બી સંશય યા વિપર્યાસ મત્ત કરના । મૈ જો કુછ બી કહતા હૂં વહ સબ મગવાન્ કે મુખ સે સુના હુઆ હી કહતા હૂં, અપની ઓર સે કલ્પના કરકે નહીં । સર્વજ્ઞ કે વચન મૈ વિકલ્પ કરના ન્યાયસંગત નહીં હૈ, કયોંકિ તીર્થંકર અથ સે વ્રાતા હોતે હૈ, રાગદ્રેષ સે રહિત હોને કે કારણ સબી પ્રાણિયોં કી

જે આ શુભેાથી યુક્ત હોય, તથા માહન, શ્રમણ અને ભિક્ષુ કહેવડાવવાને યોગ્ય શુભેાથી પણ યુક્ત હોય, તે સુનિ ‘નિર્ગમ્ય’ શબ્દને યોગ્ય કહેવાય છે. ‘માહન’ ‘શ્રમણ’ વિગેરે શબ્દ નિર્ગમ્યથી અત્યંત ભિન્ન નથી. પરંતુ કથંચિત્ ભિન્ન અને કથંચિત્ અભિન્ન હોય છે.

હવે શાસ્ત્રનેા ઉપસંહાર કરતા થકા સુધર્મસ્વામી જમ્નૂ-સ્વામી વિગેરે શિષ્ય વર્ગને કહે છે-હે જમ્નૂ ચે’ જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને તમેા એજ પ્રમાણે સમજો. આ સંબંધમાં જરા પણ સંશય અથવા વિપર્યાસ કરવો નહીં. હું જે કાંઈ કહું છું તે સઘળું બગવાનના મુખથી સાંભળેલ જ કહું છું. પોતાની તરફથી કલ્પના કરીને કહેતો નથી. સર્વજ્ઞના વચનમાં વિકલ્પ સંદેહ કરવો ન્યાય સંગત નથી. કેમકે-તીર્થંકર અથથી વ્રાતા-સ્પૃક્ત હોય છે. રાગ દ્રેષથી રહિત હોવાને કારણે સઘળા પ્રાણિયોની સંસાર

રાહિત્વેન સર્વેષાં પ્રાણિનાં સંસારસમુદ્રાદ્ રક્ષણકર્તારો મન્વન્તીત્યતો નાન્યથા
વદન્તીતિ માવઃ । ‘તિ’ इति पूर्वोक्तमकारेण ‘वेमि’ ब्रवीमि कथयामि । इति
सुधर्मस्वामि कथनम् ॥६॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-मसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविष्टदृग्दृग्पद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहन्लत्रपति कोल्हापुरराजमदत्त-
‘जैनाचार्य’ पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
— पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
“सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य” समयार्थबोधिन्या-
ख्यायां व्याख्यायां याथातथ्यनामकम्
पोडशं गाथाऽध्ययनं समाप्तम् ॥१६॥
॥ समाप्तः प्रथमश्रुतस्कन्धः ॥

સંસાર સમુદ્ર સે રક્ષા કરને ચાહે હોતે હૈં । અતઃ વે અન્યથાવાદી નહીં
હો સકતે । એસા મૈં કહતા હૂં । યહ સુધર્માસ્વામી કા વચન હૈ ॥૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર” કી સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યા કા વિધિનિવેષ
નામક સોલહવાં અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૬॥

॥ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ સમાપ્ત ॥

સમુદ્રથી રક્ષા કરવાવાળા હોય છે. તેથી તેઓ અન્યથા કહેવાવાળા હોતા
નથી. એ પ્રમાણે હું કહું છું. આ સુધર્માસ્વામીનું વચન છે. ॥૧૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર’ની
સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું વિધિનિવેષનાનું સોળમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૩॥

પહેલું શ્રુતસ્કંધ સમાપ્ત ॥ ૧-૧૬ ॥

